

گولای سه روز

ژینامه‌ی پیغه مبه‌ری مه‌زن

نووسینی: صفی الرحمن المبارکفوری

وه‌رگیرانی: بکر حمه

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

گولاوی سہ رمور

ژیننامہ ی پیغہ مبه ری مه زن

صلی اللہ علیہ وسلم

نووسینی

صفی الرحمن المبارکفوری

وہرگیّرانی

بکرحمہ صدیق عارف

مبارک فوری، صفی الرحمن، ۱۹۴۳ -

Mubarak Puri, Safial - Rahman

گولای سهر مور / نویسنی صفی الرحمن المبارکفوری؛ وهر گیراتی بکر حمه صدیق عارف.. تهران: احسان، ۱۳۸۲.
۶۱۳ ص.

ISBN 964-356-150-X

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

عنوان اصلی: الرقیق المختوم.

کتابنامه به صورت زیر نویس.

۱. محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ق. --- سرگذشتنامه. ۲. اسلام -- تاریخ -- از آغاز تا ۴۱ ق. الف. عارف، بکر محمد صدیق، مترجم، ب. عنوان. ج. عنوان: میره رسول الله (الرقیق المختوم).

۲۹۷/۹۳

BP ۲۲/۹/م ۲۳.۴۷

۱۳۸۲

۸۲-۴۰۰۴۵

کتابخانه ملی ایران

نشر احسان

تاران - ناصر خسرو - تله فوون: ۳۹۰۲۷۵۰

ناوی کتیب : گولای سهر مور (ژیننامه ی پیغه مبهری مهن)

نووسینی : صفی الرحمن المبارکفوری

وهر گیرانی : بکر حمه صدیق عارف

بلاوکار : نه شری نیحسان

نوره ی چاپی یه که م : ۱۳۸۲ هـ ش ۱۴۲۴ هـ ق ۲۰۰۳ م

تیراژ : ۳۰۰۰ دانه

ژماره ی نیونه ته وایه تی : ۹۶۴-۳۵۶-۱۵۰-X 964-356-150-X

قیمه ت: ۳۵۰۰ تمهن

وتەى بەرپز:

شىخ محمد على ھەرەكان

ئەمىندارى گشتى رابىطەى جىھانى ئىسلامى

سوپاس بۇ پەرۋەردگارى جىھانىان ، بەدىھىنەرى ئاسمانەكان و زەمىن ، دانەرى تارىكايى و پۇشنايى يەكان ، خۋاى گەرە سلاۋات بدات لەسەر سەرەرمان محمد ﷺ دواينى ھەموو پىغەمبەرەن ، بەراستى مەرۋقەلى مژدەداو ئاگادار كىردەو ، بەلئىندىداو ھەرەشەكانى گەياند ، بەھۋى ئەو ھەو خۋاى گەرە مەرۋقاھەتى لە سەرلىشىۋاى پزگار كىرد ، ھىدايەتيدان بۇ پىگەى راست ، پىگەى ئەو پەرۋەردگارى كە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زەمىندايە مولكى ئەو ، بىگومان ھەموو كارو كىردەو ھەك بۇ لاى ئەو دەرگەرپتەو ، پاشان:

كەخۋاى گەرە تىكاو پلەبەرەكەى بەخشى بەموھەمەد ﷺ و پىنومايى موسلمانانى كىرد بۇ خۇشەويستى ئەوزاتەو شوئىكەوتنى كىرد بەبەشىك لە خۇشەويستى خۋى ، ۋەكو فەرموويەتى: ﴿ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ﴾ آل عمران/۳۱.

ۋاتە: ئەى موھەمەد ﷺ پىيان بلى: ئەگەر ئىو خۋاى گەرەتان خۇش دەۋىت ئەوا شوئىن مەن بىكەون ، لەگوناهەكانتان خۇش دەۋىت . ئەمە يەكىك بوو لەو ھۋىانەى دلەكانى تامەزىۋى ئەو خۇشەويستى يە دەرەك ، دەستى دەرگرت بەو ھۋىانەو كەئەو پەيوەندىيە بەھىزتر دەرەكات . ھەر لە سەرەتاي ئىسلامەو موسلمانان پىشپىكىيان دەرەك بۇ دەرەختى سىما جوانەكانى و بلاۋكردنەو سىرەتى بۇنخۇشى ، ئەو سىرەتەى كە بىرىتى يە لەوتەو كىردەو پەرۋەشتە بەرەكانى ، ھەرەكو عائشەى ھاۋسەرى ﷺ فەرموويەتى: بەراستى پەرۋەشتى قورئان بوو، قورئانىش پەرۋاى خۋاى گەرەو وشە تەۋاۋەكانىيەتى ، كى بتوانىت ۋەھابىت بىگومان دەۋىتە كاملىترىن و خۇشەويستىترىن كەس لاى بەندەكانى خوا.

موسلمانان به به رده وامي وابهسته ي ئه م خوشه ويسته ي به بوون كه
له ئاكامدا كۆنگره ي ئيسلامى يه كه مى (سیره تى پیغه مبه رى ﷺ له پاکستان
سالى ۱۳۹۶ كۆچى ئى ھاته كايه وه ، له و كۆنگره يه دا (رابطه) چهند خه لاتىكى
ماددى ته رخان كرد به پرى (۱۵۰) ھزار پىالى سعودى بۆ باشتىن (۵) باسى
يه كه م سه باره ت به سیره تى پیغه مبه رى ﷺ به م مه رجانە ي خواره وه :

(۱) باسه كه تىروته واو بىت له گه ل پىز كردنى پروداوه مېژوويه كان به پىنى
پرودانىان .

(۲) باسىكى باش بىت و پىشتىر بلاونه كرايىته وه .

(۳) لىكۆله ر ئامازه بكات به هه موو ئو ده ستىنوس و سه رچاوه زانستىانه ي
كه له باسه كه يدا پىشتى پى به ستون .

(۴) لىكۆله ر باسىكى تىروته سه ئى ژيانى خوى بنوسىت و باس له پله و پايه و
لىهاتنه زانستى يه كانى خوى بكات و ، ئه گه ر هه يبوو ئامازه
به نوو سراوه كانى ترى بكات .

(۵) باسه كه ي به نوو سىنىكى پروون بنوسىت و به ئاسانى فۆتۆ كۆپى بكرىت .

(۶) باسه كانى به زمانى عه ربه ي و زمانه زىنده كانى تر وه ربگىرىت .

(۷) باسه كان له سه ره تاي مانگى په بىعى دووه مى سالى (۱۳۹۶) ي كۆچيه وه
وه رده گىرىن و له سه ره تاي مانگى موچه پره مى سالى (۱۳۹۷) كۆچيدا
كۆتاييان دىت .

(۸) باسه كه ته سلیم به ئه مىندارىتى گىشتى رابىطه ي جيهانى ئيسلامى
ده كرىت له زه رفىكى داخراودا و ئه مىندارىتى گىشتى ژماره يه كى يه كه له
دواى يه كى تايبه تى بۆ داده نيىت .

(۹) باسه كان له لايه ن ده سته يه كه له زانايانى گه وره وه پىداچونه وه ي له سه ر
ده كرىت .

ئه م ئاگادارىنامه يه پالپوه نه رىكى گه وره بوو بۆ ئه و زانايانه ي كه
خوشه ويسته ي خواو پیغه مبه رى ﷺ له دلياندا بوو بۆ ئه وه ي پىشپرکى بکه ن له و

بوارەداو ، (رابطە)ش خۆى ئامادە کرد بۇ وەرگرتنى باسەکان بەزمانى عەرەبى و ئىنگلىزى و ئوردى و چەند زمانىكى تر.

هەندىك براى بەرپز باسەکانيان بەو زمانانە نارد ، ژمارەيان گەيشتە (۱۷۱) باس ، لەوانە:

(۸۴) باس بەزمانى عەرەبى ، (۶۴) باس بەزمانى ئوردى ، (۲۱) باس بەزمانى ئىنگلىزى ، تەنها يەك باس بەزمانى فەرەنسى و باسکىش بەزمانى (هوسادى).

رايىطە ھەستا بەپىكەينانى لىژنەيەك لەگەرە زانايان بۇ لىكۆلىنەوہى باسەکان و پىكخستنيان بەپىي شياوبوونيان ، بۇ سەرکەوتن و وەرگرتنى خەلاتەكە ، ناوى سەزكەوتوہكانيش بەم شيوہيە بوو:

(۱) وەرگرى خەلاتى يەكەم (شيخ صفى الرحمن المباركفورى) لەزانكۆى سەلەفى . ھىندستان . برى خەلاتەكەى پەنجاھزار پىالى سعودى بوو .

(۲) وەرگرى خەلاتى دووہم (دكتور مەجيد عەلى خان) لەزانكۆى ناوخويى ئىسلامى نىودلہى . ھىندستان . برى خەلاتەكەى چل ھەزار پىالى سعودى بوو .

(۳) وەرگرى خەلاتى سىھەم (دكتور ئەسیر ئەحمەد ناسر) سەرۆكى زانكۆى ئىسلامى پاكستان ، برى خەلاتەكەى سى ھەزار پىالى سعودى بوو .

(۴) وەرگرى خەلاتى چوارەم ، (پروفيسور حاميد محمد مەنصور لىمۇد) لەكۆمارى مىسرى عەرەبى ، برى خەلاتەكەى بىست ھەزار پىالى سعودى بوو .

(۵) وەرگرى خەلاتى پىنجەم (پروفيسور عبدالسلام ھاشم حافز) لە مەدىنەى مۇنەوہرەى مىرنشینی عەرەبى سعودى ، برى خەلاتەكەى دە ھەزار پىالى سعودى بوو .

رايىطە لەكۆنگرەى ناسياىى يەكەم لە شەعبانى سالى ۱۳۹۸ كۆچى لە شارى كەراچى ناوى سەرکەوتوہكانى ئاشكرا کردو لەكاتى خۆيدا ناويان لە پۆژنامەكاندا بلاو كرايەوہ .

بهو بۆنه يه وه ئه مینداریتی گشتی رابیطه له مهككه ی موكه پرده مه
 ئاههنگی گه وه ی ساز کرد به سه ره رشتی خاوه ن شکۆی مه له کی ، (میر
 سعودی کوپی عبدالمحسن کوپی عه بدولعزیز) جیگری میرنشینی ناوچه ی
 مهككه ی موكه پرده مه ، له جیات ی خاوه ن شکۆ (میر فه وازی کوپی عه بدولعزیز)
 میری ناوچه ی مهككه ی موكه پرده مه .

به پزیزان ههستان به دابهش کردنی خه لاته کان به سه ر خاوه نه کانیا ندا له
 پوژی شه ممه ی پیکه وتی (۱۲) ی ره بیعی یه که می سالی ۱۳۹۹ کوچی ، له و
 ئاههنگه دا ئه مینداریتی گشتی ئاشکرای کرد که هه لده ستیت به چاپ کردنی
 باسه سه رکه وتوو ه کان و بلا و کردنه وه ی به چه ند زمانیک ، بو جیبه جی کردنی
 ئه و بریاره نو به ره ی ئه و چاپه ده خهینه به رده م خوینه ری به ریز به چه ند زمانیکی
 جیاواز ، ئه مهش باسه که ی (شیخ صفی الرحمان الموبارکفوری) یه ، له زانکۆی
 سه له فی - هیندستان - که پله ی یه که می وه ده ست هی ناوه ، دوا ی چاپی ئه م
 باسه ، باسه کانی تریش سه ره یان دیت .

له خوا ده پارێینه وه به ره زامه ندی خو ی هه موو کرده وه کانمان لی
 وه رگریت ، به راستی خودا گه وه ترین پشتیوان و فریاد پر سه ، دروود له سه ر
 گیانی پاکی پیغه مبه ر ﷺ و ئال و بهیت و هاوه له کانی .

ووتەى نووسەر

سوپاس بۇ ئەو خاۋايى پېغەمبەرەكەى بەرىنمويى و ئايىنى راستەقىنە نارد بۇ ئەۋەى سەرۋەرىيىت بەسەر ئايىنەكانى ترداۋ كردى بەشايەت و مژدەدەرۋ بىداركەرەۋەى خەلك و بانگخۋازى رېگەى خوداۋ چىراى درەخشىان و سەرقالقەى چاكەخۋازى بۇ ھەموو ئەو كەسانەى ئومىدىيان بەرەزامەندى خاۋا پۇژى دوايى ھەيەو زۆر يادى خوا دەكەن و كانياۋەكانى رەحمەت و رەزامەندى خۇى بۇ دەرھىنان.

مايەى خوشحالى و خوشنودىيە كە رابىگهى جىھانى ئىسلامى دواى كۆنگرەى سىرەتى پېغەمبەر ﷺ لەمانگى رەببىعى يەكەمى سالى ۱۲۹۶ كۆچىدا لەسەر ئاستى جىھانى ئىسلامى ھەستا بەسازدانى ئەو پېشپرگىنيە بۇ سىرەتى پېغەمبەر ﷺ و بە مەبەستى گورجكردنەۋەى نووسەرەكان و رېكخستەۋەى چالاكى فېكرىيان، مەن بەراستى بەبايەخىكى زۆرەۋە سەيرى دەكەم ، لەوانەيە زمان نەتوانىت وەسفى بەھاكەى بكات.

سىرەتى پېغەمبەر ﷺ و پېشپرەۋىتى ئەو پېششەۋا مەزنىە ﷺ ، ئەگەر بەۋوردى سەرنجى لى بدهىن تەنھا تاكە سەرچاۋەيە : كە كانياۋەكانى ژيانى موسلمانانى جىھانى ئىسلامى لىۋە ھەلدەقولىت و ئاسۋودەيى كۆمەلگاي تىدايە.

ئەۋە مايەى خوشحالى و خوشبەختىمە كەلەم پېشپرگى پىرۋزەدا بەشدارى بكەم ، بەلام مەن لەكويىدام ھەتا بتوانم تىشك بىخەمە سەر ژيانى سەرۋەرى ھەموۋان ﷺ ، مەن پىياۋىكم ئاسۋودە دەبم كە لەۋ پروناكىيە ۋەردەگرم، ھەتاكو لە تارىكىستانى ئەنگۈستە چاۋدا تىدەنەچم و بەئوممەتى ئەو بىزىم و لەئوممەتى ئەۋىم ، كە دەشمەرم خوا لە گوناھەكانم خوش بىيىت بەشەفاعەتى ئەۋىم بەخشىيت.

ووتەيەكىش ھەيە پىۋىستە بىلنم سەبارەت بەبەرنامەى مەن لەم باسەدا “ مەن پېش ئەۋەى دەست بكەم نووسىنى ئەم باسە پىم باشبۈۋ كە لە قەۋارەيەكى

مامناوه نیدیدا بینووسم و خۆم له درێژه پێدانی بێسوودو کورتکردنهوهی بێمانا
دوور بڤهوه . بهلام تێبینیم کرد راجیاوازی زۆرهیه لهنیوان سهراچاوهکاندا
لهسهرا پیزکردنی پروداوهکان ، یان له وردو درشتی باسهکاندا ، لهو جیگایانهدا
لینکۆلینهوهی وردم کردوه و چاوم گیراوهتهوه بهههموولایهکی باسهکهدا ، پاشان
پای پهسەندم نووسیوهو خۆم پاراستوه و لههینانهوهی بهلگهی زۆر ، چونکه
دهبیته هۆی درێژه پێدانیکی بێزارکەر ، بهلی!

لهههershوینیکدا خوینەر ههست بهنامۆیی باسهکه بکات بهلگه
هیناوهتهوه ، یان بینییتم که نووسهرانی تر پای جیاوازیان هیه ههمان شتم
کردوه.

خوایه له دنیاو ئاخیرهتدا لهخیر بهشم بده . تهها تو بهرحم و
بهبهزهیی ، خاوهن عهرشی مهجید ههرخۆتیت.

روژی هینی ۱۳۹۶/۷/۲۴ کۆچی

۱۹۷۶/۷/۲۳ زایینی .

سهفی رحمان نهلویه کفوری

زانکۆی سهلهفی / هیندستان

جینگه و تهی عه‌ره‌ب و تیره‌کانی

سیره‌تی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌راستیدا بریتی‌یه: له‌و په‌یامه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ بۆ کۆمه‌لگای مرقایه‌تی هینای و له‌تاریکیه‌وه به‌ره‌و پووناکی پزگاری کردن ، له‌ کۆیلایه‌تی کردن بۆ مرقۆ ، پزگاری کردن به‌ره‌و عه‌دایه‌تی کردن بۆ خوا ، که‌واته ناتوانین وینه‌ی راسته‌قینه‌ی بهینینه‌ پیش چاومان هه‌تاکو له‌نیوان پۆزگاری پیشه‌اتنی په‌یامه‌که‌و دوا‌ی هاتنیدا به‌راوردی‌ک نه‌که‌ین ، بۆ نه‌و مه‌به‌سته به‌شیک ته‌رخان ده‌که‌ین بۆ تیشک خسته‌سه‌ر تیره‌کانی عه‌ره‌ب و گو‌پرانکاریه‌کانی ژانیان له‌ پیش ئیسلامداو نه‌و بارودۆخه‌ی موحه‌مه‌دی تیدا کرا به‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ.

شۆینی عه‌ره‌ب

عه‌ره‌ب له‌زمانه‌وانیدا: بریتی‌یه له‌ ساراو بیابان و نه‌و ده‌شته وشکه‌ی هیچ ئاوێکی تیدانیه‌و پوه‌کی تیدا نارویت. له‌دیر زه‌مانه‌وه نه‌و ناوه‌ بپاوه‌ به‌سه‌ر دورگه‌ی عه‌ره‌بدا ، هه‌روه‌کو به‌سه‌ر خه‌لکی نه‌و ناوچه‌یه‌شدا بپاوه‌ که‌ له‌ویدا نیشته‌جی بوون.

دورگه‌ی عه‌ره‌ب له‌ پۆژئاواوه‌ ده‌ریای سوورو نیمچه‌ دورگه‌ی سه‌یناء و له‌ پۆژه‌لاته‌وه‌ که‌ندای عه‌ره‌بی و به‌شیک زۆری باشووری عێراق و له‌ باشوره‌وه‌ ده‌ریای عه‌ره‌ب و له‌ باکووره‌وه‌ وولاتی شام و به‌شیک له‌ وولاتی عێراق ده‌وره‌یان داوه‌ ، پوه‌به‌ره‌که‌ی له‌نیوان یه‌ک ملیۆن میلی چوارگۆشه‌ هه‌تا ملیۆنیک و سی‌سه‌د هه‌زار میلی چوارگۆشه‌ ده‌بی‌ت.

دورگه‌ی عه‌ره‌ب گرنگیه‌کی تایبه‌تی هه‌یه‌ به‌تایبه‌تی له‌پرووی جینگه‌وته‌ی سروشتی جوگرافیه‌وه‌ “به‌لام له‌ناوه‌وه‌ به‌بیابانیکی لماوی چواره‌وری دراوه‌ ئه‌مه‌ش بووه‌ته‌ به‌ربه‌ستیک سروشتی سه‌خت و نه‌یه‌یلاوه‌ بیگانه‌ داگیری بکات و به‌ئاسانی ده‌ستی به‌سه‌ردا بگریت ، بۆیه‌ ده‌بینین له‌میژه‌وه‌ خه‌لکی دورگه‌ی عه‌ره‌ب نازادانه‌ ژانیان به‌سه‌ر بردوه‌ ، له‌کاتی‌کدا که‌ له‌دوولاوه‌ دووئیمپراتۆریه‌تی گه‌وره‌ لیانه‌وه‌ نزیک بوون ، ئه‌گه‌ر نه‌و به‌ربه‌سته سروشتی‌یه‌ نه‌بوایه‌ هه‌رگیز نه‌یانده‌توانی به‌رگه‌ بگرن.

له‌پرووی ده‌ره‌کیشه‌وه‌ ، که‌وتۆته‌ نیوان نه‌وچه‌ند کیشوهره‌ ناسراوه‌ی دونیای نه‌وساوه‌ ، که‌ به‌ده‌ریایی و وشکایی پیکه‌وه‌ گرێی داون ، باکووری

دوورگه‌ی عه‌ره‌ب ده‌روازه‌ی چوونه ژوره‌وه‌یه بۆ کیشوهری ئه‌فریقا، باکووری پۆژه‌لاتیشی کلیلی ده‌روازه‌ی ئه‌وروپایه، پۆژه‌لاتی ده‌ریای عه‌جه‌م و پۆژه‌لاتی ناوه‌راست و دووری ئی ده‌کاته‌وه‌و به‌ره‌و هیندستان و وولاتی چین ده‌روات ، مه‌روه‌ها له‌ریگه‌ی ده‌ریاوه به‌همه‌وو کیشوهره‌کانه‌وه به‌ستراوه، راسته‌وخۆ که‌شتی ئه‌و کیشوهرانه ده‌توانن له‌به‌نده‌ره‌کانی دوورگه‌ی عه‌ره‌بیدا له‌نگه‌ر بگرن.

له‌به‌رئه‌وه باکوورو باشووری دوورگه‌که له‌دیروهه جیگه‌وته‌ی گه‌لان و سه‌نته‌ری ئالووی‌ری بازرگانی و پۆشنی‌ری و ئایین و هونه‌ره‌کان بووه.

تیره‌کانی عه‌ره‌ب

1. میژوونووسان تیره‌کانی عه‌ره‌بیان به‌پیی بنه‌ماله‌ کردوه به‌سی به‌شه‌وه:
 ۱. عه‌ره‌بی بائیده (العرب البائدة): بریتین له‌و عه‌ره‌به‌ کۆنانه‌ی که زانیاری ووردو ته‌واو له‌باره‌ی ژیا‌نیانه‌وه نازانریت وه‌کو تیره‌کانی (عاد) و (ثمود) و (طسم) و (جدیس) و (عمالق) و... هتد.
2. عه‌ره‌بی عاربة (العرب العاربة): بریتین له‌و تیره‌ عه‌ره‌بانه‌ که له‌پشتی (يعرب) ی کو‌ری (یشجب) ی کو‌ری (قحطان) که‌وتونه‌ته‌وه به‌ عه‌ره‌بی قه‌حطانی ناسراون.
3. عه‌ره‌بی موسته‌عه‌ره‌به (العرب المستعربة): ئه‌وتیرانه‌ن که له‌پشتی ئیسماعیل که‌وتونه‌ته‌وه - خیل و تیره‌ی زۆریان ئی‌بۆته‌وه ، به‌عه‌ره‌بی عه‌دنانی ناسراون ، عه‌ره‌بی عاریبه‌ش - که‌خیلی قه‌حطانن - خه‌لکی ولاتی یه‌مه‌ن ، تیره‌و خیله‌کانیان په‌رش و بلا‌و بونه‌ته‌وه ، ته‌نها دوانیان ناسراون :
- ا- حیمیه‌ر : ئه‌م لقانه‌یان ناودارن (زه‌ید) ، (جه‌مه‌ور) ، (قه‌زاعه) ، (سه‌کاسک).
- ب. که‌هلان ، به‌ناوبانگترین لقه‌کانی: (هه‌مدان) ، (ئه‌نمار) ، (طی‌ء) ، (مذحج) ، (کنده) ، (لخم) ، (جدام) ، (ئه‌زد) ، (ئه‌وس) ، (خه‌زه‌ج) ، له‌ کو‌رانی (جفنه) میره‌کانی شام .
- لقه‌کانی (که‌هلان) کو‌چیان کرد بۆ یه‌مه‌ن و له‌دوورگه‌ی عه‌ره‌بی دا بلا‌وه‌یان ئی کرد ، کو‌چی زۆربه‌یان پیش لافاوه‌که بوو له‌وکاته‌دا به‌هۆی فشارو زه‌بری پۆمه‌کانه‌وه‌و ده‌ست به‌سه‌راگرتنیانه‌وه به‌سه‌ر ریگا بازرگانیه‌ ده‌ریاییه‌کاندا هیچ بازرگانیه‌کی ئه‌مان سوودی نه‌بوو.

لهدواييشدا كيپرکي نيوان (کههلان) و(حيميه) بووهوئي نهوهي (کههلان)
ناوچهکه بهجيپهين و تهنها (حيميه) ي تيذا بمينيتهوه.

دهتوانين کوچکردوهکانی لقي (کههلان) بکهين به چوار بهشهوه:

۱. نوزد: ئەم کوومه له لهسر پای گهورهکهيان (عهمران) ي کوپي (عهمر)
ي (مزيقباء) کوچيان کردوه بو وولاتي (يهمه) و لهوي بهخه لکانی تر گه يشتوون ،
پاشان بهرهو باکور هه لکشاوون ، ئەمهش ناوي ئەو شوينانه يه که لهدوا
ئارامگه ياندا نيشته جي ي بوون .

(ثعلبة) ي کوپي (عهمر) بهرهو حيجان لاي داوه ، له نيوان (ثعلبية) و
(ذيقيار) دا کوچ و باري خستوه ، که کوپه که ي گه وره بوو دهسه لاتي پهيدا کرد .
به رهو مهدينه که وته پي ، لهوي نيشته جي بوون و کرديان به شويني خويان ،
(ئوس) و (خه زرهج) هه ردو کيان کوپي (حارثة) ي کوپي (ثعلبة) ن و لهه خيله ن .
(حارثة) ي کوپي (عهمر) که (خزاعه) ي يه و کوپاني له ناوچه ي حيجازه ،
له ناوچه ي (مر الظهران) دابه زيون ، پاشان هاتن (حه رم) يان کردوه و له (مهککه)
دا نيشته جي بوون (جه ره مه ي) يه کانيان ئي ده رکردن .

(عمران) ي کوپي (عهمر) له (عومان) دابه زين ، خو ي و کوپه کاني لهوي
نيشته جي بوون ، به (ازدي) (شنووة) ناسران .

(جفنه) ي کوپي (عهمر) بهرهو شام که وته پي ، خو ي و کوپه کاني لهوي
هه واريان هه لداو مانه وه . ئەم کابرايه باوکی ميري (غه ساني) يه کانه ، ئەم ناوه ، له
بنه رته دا ناوي ئاو يکه له حيجان ناسراوه به (غسان) ، پيش نهوه ي بهرهو شام
بکهونه پي له سه ره تادا لهوي دابه زيون و ئەو ناوه يان به سه ردا پراوه .

۲ . (لخم) و (جذام): (نصري) کوپي (ربيعة) بابيه گه وره ي مه ليکه کاني
(مناذرة) و (حيرة) له ماندا هه لکه وتوه .

۳ . خيئي (طبي): له دواي کوچ و په وي (نوزد) بهرهو باکور ، ئەمانيش
که وته پي له هه ردو شاخي (أجا) و (سلمي) هه واريان خست ، هه تا دوو شاخه که
ناويانرا (طبي) .

۴ . (کنده): ئەمان له (بحرين) دابه زين ، پاشان به ناچاري پوشتن بو (حضر
موت) له ویش ئوقره يان نه گرت ، چوونه (نجد) ، لهوي حکومه تيان پيکه وه نا ، به لام
پاشان پوو خا .

تیره یه کی تر هیه له (جیمیه) هه رچه نده راجیایی هیه له بنه چه یاندا . له
 رهگ و ریشه دا (قضاة) بین ، نه مانیش یه مه نیان به جیه یشت ، له دهشتی (سه ماوه)
 ی عیراق نیشته جی بوون .^۱

به لام عهره بی (مستعربه) بایره گه وره یان ، سه روه رمان ئیبراهیمه (علیه السلام) که
 خه لکی عیراقه ، خه لکی شوینیکه به ناوی (ئور) ده که ویته که ناوی پوژئاوای
 پووباری قورات ، له نزیک کوفه ، پشکنین و هه لکولین و لیکولینه وهی شوینه وار
 ناسه کان زانیارییه کی زورفر اوانیان ده رختوو له باره ی ئه م شوینه و بنه ماله ی
 ئیبراهیم (علیه السلام) و بارودوخی ئایینی و کو مه لایه تی له و ولاته دا .^۲

وهک زانراوه ، ئیبراهیم (علیه السلام) له یوه کوچی کردوه بو (حهران) و له ویشه وه
 بو (فهله ستین) ، نه و شوینه ی کرده بنکه ی بانگه وازه که ی و گهشتی به هه ر چوارا
 دا ده کرد ، جارێکیان چوو (میسر) له وکاته دا (فیرعه ون) ی میسر ویستی ده ست
 درێژی بکاته سه ر (ساره) ی خیزانی، به لام خوای گه وره پاراستی، (فیرعه ون) زانی
 که (ساره) په یوه ندیه کی پته ی له گه ل خوا دا هیه ، وه کو پریژیک بو نه و، هاجه ره ی
 کچی خو ی کرده کاره که ری^۳، (ساره) خانیش خواستی بو (ئیبراهیم) (علیه السلام) .

ئیبراهیم (علیه السلام) گه راپه وه بو فهله ستین ، له (هاجه ره) ئیسماعیلی بوو، نه و جا
 (ساره) غیره گرتی ، بو یه (ئیبراهیم) ، (هاجه ر) و کو په که ی دورخسته وه بو حجازو
 له شیونیک ی بی ناوی بی کشتوکالی نزیک که عبه دا نیشته جیی کردن ، نه و کاته نه و
 شوینه ته پۆلکه یه کی پووت بوو سیلاوی باراناو له هه ردوولاوه ئی که ندر ده کرد ،
 هه ردووکپانی له لای سه رووی مزگه وته که وه له سه ر زه مزه م دانا، له و پوژده دا
 (مه که که) که سی تیدا نه بوو ، شوینیک ی ووشکی بی ناو، ئیبراهیم پریاسکه یه ک
 خورماو جه وه نه یه ک ناوی له لا دانان و خو ی گه راپه وه بو فهله ستین ، چه ند پوژیک

۱ / بۆ ئه م مه سه لته سه یری ئه م سه رچاوه یه بکه : (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (خضری بهگ)
 ۱/ ۲۳۱، (جه رگه ی دورگه ی عه رب) لاپه ره (۲۳۱-۲۳۵) - چاوگه میژوویه کان سه باره ت به کات و شوینی
 کوچ کردنی ئه م تیرانه راجیاوازی زۆریان هیه . ئیمه ش پاش پامان و هه لسه نگاندنی راپه کان، نه وه مان
 په سه ندرکه که به لگه ی به یز پشتیوانی ئی ده کات.

۲ / سه رچاوه : (تفهیم القرآن) نووسینی (ئهبونه علا ی مه ردودی) ۱/ ۵۵۲، ۵۵۴ - ۵۵۵ - ۵۵۶ (هه ندیک له
 سه رچاوه میژوویه کان ده لین) (ابراهیم . ع . کردوه خه لکی ناوچه ی نهینه وای عیراقه . وه رگین).
 ۳ / هه مان سه رچاوه (۱۰۸/۱) ...

۴ / نه وه ی ده زانریت، هاجه ر ئه کو یه بووه ، به لام زانی گه وره قازی محمد سلیمان مه نصور فوری لیکولینه یه کی
 له مه سه له یه دا کردوه ده لیت (هاجه ر) ژنیکی نازاد بووه کچی فیرعه ون بووه ، سه یری ئه م سه رچاوه یه بکه
 (رحمه للعالمین ۲/ ۲۶-۲۷) ...

۵ / هه مان سه رچاوه ۲/ ۲۴، بۆ مانای دورودرێژی به سه رها ته که سه یری (صحیح البخاری ۱/ ۴۷۴ بکه).

گوزهری کردو تویشوی ژن و مناله که ته‌واو بوو ، له‌ویدا به‌فه‌زلی خواوه‌ناوی زه‌مزم ته‌قی و بوو به‌قوتیکې پوژانه‌یان تاماوه‌یه‌کی تر بری پیکردن ، نه‌و به‌سهراته‌ش باسی لیوه‌ کراوه به‌دریژی^۱.

پاشان خیلیکې یه‌مانی هاتن که (جورهم) ی دووم بوون ، پاش وه‌رگرتنی مؤله‌ت له‌دایکې ئیسماعیل له‌مه‌که‌که‌ نیشته‌جی بوون ، ده‌لین : نه‌وانه‌ پینش نه‌و ده‌مه‌ له‌شیوو دۆله‌کانی ده‌وروبه‌ری مه‌که‌که‌دا بوون ، ریوایه‌ته‌که‌ی (بوخاری) راشکاوانه‌ ده‌لی : نه‌م خیله‌ دواي (ئیسماعیل) هاتوونه‌ته‌ مه‌که‌که‌و پینش نه‌وه‌ی بیته‌ لاو ، به‌لام هاتوچوی شیوه‌که‌یان کردوه^۲.

ئیبراهیم چه‌ند جاریک سهردانی مه‌که‌که‌ی ده‌کرد تا هه‌والی (هاجر) و کوره‌که‌ی بزانیټ ، وه‌ ئی نازانیټ ژماره‌ی هاتوچوکانی چه‌ند بوون ، ریوایه‌ته‌ میژوویه‌کان ده‌لین : چوارجار بووه.

خواي گه‌وره‌ له‌ قورئاندا باسی نه‌وه‌ ده‌کات که له‌خه‌ودا پیشانی ئیبراهیمی داوه‌ ده‌بیټ ئیسماعیلی کوپی سهربرپټ ، ئیبراهیم عليه السلام له‌خو بوردوانه‌ هه‌ستا به‌جیبه‌جی کردنی فهرمانه‌که‌ی خوا ﴿ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّ لِلْحَيِّينِ {١٠٣} وَتَادِيَتَا أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ {١٠٤} قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ {١٠٥} إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ {١٠٦} وَتَدِيَتَا بِذَنبِ عَظِيمٍ {١٠٧} ﴾ الصّافات .

له‌ (سفر التکوین) دا هاتووه : ئیسماعیل سیانزه‌ سال له‌ ئیسه‌حاق گه‌وره‌تر بووه ، په‌وتی چیروکه‌که‌ش واپیشان ده‌دات ، نه‌م پووداوه‌ پینش له‌دایک بوونی (ئیسه‌حاق) بوویټ ، چونکه‌ مژده‌دان به‌ له‌دایک بوونی (ئیسه‌حاق) به‌دواي چیروکه‌که‌ هاتووه.

نه‌م به‌سهراته‌ به‌لایه‌نی که‌مه‌وه‌ باسی یه‌ک گه‌شت ده‌کات ، پینش نه‌وه‌ی ئیسماعیل بیته‌ لاو ، به‌لام گه‌شته‌کانی تر ، (بوخاری) به‌دووړو دریژی له‌ (ابن عباس) وه‌^۳ ده‌یگیرته‌وه ، کورته‌که‌ی نه‌مه‌یه ، کاتیټک ئیسماعیل پینگه‌یشت و له‌ (جرهم) وه‌ فیږی عه‌ره‌بی بوو ، خوشیانویست و ژنیان دایه ، پاشان دایکې وه‌فاتی کرد ، ئیبراهیم هه‌ستی کرد که‌ده‌بیټ سهر بداته‌وه‌ له‌ ئیسماعیل به‌تایبه‌تی

^۱ / سه‌یری (صحیح البخاری) بکه (کتاب الانبیاء - ٤٧٤/١ - ٤٧٥).

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه .

^۳ / (ج) ٤٧٦. ٤٧٥/١.

پاش ژنهنانی ، که سهری دایهوه ئیسماعیل له مالهوه نهبوو، ژنهکهی دهرگای ئی کردهوه پرسپاری ژبانى ئی کردن ، ژنهکه زۆر سکالای کردو وتی: ژبانمان تالهو کهم دهستین ، نهجا ئیبراهیم وهسیهتی کرد بو ئیسماعیل: که لاشیپانی دهرگای مالهکهی بگوړیت ، که ئیسماعیل هاتهوه له قسهکهی باوکی حالى بوو ژنهکهی تهلاق داو ژنیکی تری هیئا کچی (مضاض) ی کوړی (عهر) بوو، گهورهو سهرداری (جرهم) ١.

دواى ئەم ژنهنانهش جارێکی تر ئیبراهیم سهری دایهوه ، ئەمجارهش ئیسماعیلی نهبینیهوه ، پرسپاری حالى مالهکهی له ژنهکهی کرد ، ئەویش زۆر وهسف و سهناى کردو راژى بوو ، ئیبراهیم وهسیهتی کرد بو ئیسماعیل که لاشیپانی دهرگاکی قایم بکات و نهیگوړیت .

جاری سی'یه که هاتهوه ئیسماعیلی بینی له ژیر خێوه ته کهیدا خهریکی دروست کردنی تیربوو له نزیک ئاوی زه مزه مه وه ، که بینی خیرا له بهری ههستاو به ئهرکی باوک و کوپایه تی ههستا ، ئەم بهیه که گه یشتنه یان دواى تیپه پبوونی ماوه یه کی دریز بوو، کهم باوک هیهه بتوانیت نه وهنده ئارام بگریت له سهر نه بینی پۆله کهی ، پۆله یه کی چاکی هوشیارو ژیر، ههرله و ماوه یه دا پیکه وه کابه یان بنیاتنا ، پاشان بانگی خه لکی کرد بو حه جی مالى خوا به و شیوه یه ی خواى گه و ره فه رمانى پی دابوو.

له کچه کهی (مضاض) خواى گه و ره دوانزه کوړی به ئیسماعیل به خشی ٢ که بریتی بوون له :

(نابت یان ابنا لوط ، قیدار ، ئەدبائیل ، مېشام ، مشام ، دوما ، میشا ، حدد، یتما ، یطور ، نفیس ، قیدمان) له و دوانزه کوپه ، دوانزه خیلئى گه و ره دروست بوو ، هه موویان له مه که هدا نیشته جی بوون ، بو ماوه یه ک ، ژبان یان له سهر بازرگانی به پێوه دهچوو، له یه مه نه وه بو شام و میصر، پاشان ئەم خیلانه بلا بوونه وه به هه موو شوینیکی دوورگه ی عهره بداو هه ندیکیشیان لیچوو ه نمره وه ی دوورگه ، پاشان نه به تیه کان جگه له پۆله کانی (نابت) و(قیدار) نه وانی دیکه هه واییان نه ما.

١ / قلب جزيرة العرب ص ٢٣٠ ..

٢ / هه مان سه رچاره ی پێشو ..

شارستانی تی نه به تیه کان له باکوپی حیجان ده رکهوت ، ده سه لاتیکي به هیزیان دروست کردو ده ورور سهریان بو نه وی کردن ، (بطراء) یان کرده پایته ختی خویان ، ههتا هاتنی رومه کان کهس نهیتوانی پووبه پرویان بوهستیت ، که رومه کان هاتن دهوله ته که یان له ناو بردن .

ماموستا (سليمان الندوی) پاش لیکولینه وهیه کی وورد ده لیت: مه لیکه کانی غهسان و نه نصاریه کانی نهوس و خه زه ج له (آل قحطان) نین، به لکو له کوپانی (نابت) کوپی (نیسماعیل)ن ، نه وهش نه وهی نه وانه له ناوچه که دا ماوه ته وه .

به لام (قیدار) ی کوپی (نیسماعیل) ، کوپه کانی له مه که که دا مانه وه وه چه ی تریان لیکه وته وه ههتا سهر (عدنان) بیست و یه که مین باپی ره ی زنجیره ی پشتاو پشتی پیغه مبه ره .

ده گیر نه وه له پیغه مبه ره که باسی ره چه له کی خو ی ده کرد ههتا ده که یشته (عدنان) نه ده وه ستا ، که ده که یشته عه دنان ، ده وه ستا ده یفه رموو خزمنا سه کان به هه له دا چوون ، هه ندیک له زانایان له گهل نه وه دان که ده کرت نه سه بی پیغه مبه ره له پیش عه دنانی شه وه بیته بو یه نه وه باسه ی پی شه وه به لاواز ده زانن و ده لین: له نیوان (عه دنان) و (ئیبراهیم) دا الککله به راست و دروستی چل باوک هه یه .

به شه کانی (معد) له (نزار) وه بوون به چه ند لقیکه وه ، وتراوه (معد) کوپی تری نه بووه ، (نزار) یش چوار کوپی بووه ، چوار خینی گه وره یان لی که وتوته وه: (إیاد) و (انمار) و (ربیع) و (مضر) ، نه م دوانه ی دواوه یان لق و پویی زوریان لی بوته وه ، له (ربیع) نه م لقانه که وتوته وه :

(أسد بن ربیع) و (عنز) و (عبد القیس) و هه ردوو کوپه که ی (وائل و بکر) ، (تغلب) و (حنیفه) و هتد .

تیره کانی (مضر) بوون به دوو به شی گه وره وه:

(قیس عیلان بن مضر) ، به شه کانی (الیاس بن مضر) ،

له قه یسی عیلان : (بنو سلیم) و (بنو زهران) و (بنو غطفان) و ، له (غطفان) یش ، (عبس) و (ذبیان) و (أشجع) و (غنی) و کوپی (أعصر) که وتته وه .

1 / تاریخ ارض القرآن ۷۸/۲ - ۸۶ .

2 / الطبری ج ۱۹۱/۲ - ۱۹۴ . الأعلام ۷/۵

3 / رحمة للعالمین ج ۷/۲ . ۱۶ . ۱۷ . ۱۵ . ۱۴ . ۸ .

له (إلياس) ی کورپی (مضر) : (تمیم بن مره) و (هذیل بن مدرکه) و (بنو اسد) و بهشه کانی (کنانه بن خزیمه) و له (کنانه)ش (قریش) که کوپره کانی فههری کوپری (مالک)ن که وتنه وه.

(قریش) بوون به چهند تیره یه کی جیا جیا به ناوبانگترینیان:

(جمع) و (سهم) و (عدی) و (مخزوم) و (تیم) و (زهره) و بهشه کانی (قصی بن کلاب) و (عبدالدار بن قصی) و (اسد بن عبدالعزی) و (عبد مناف بن قصی).
(عبد مناف) چوار لقی ئی بوه وه : (عبد شمس) و (نوفل) و (المطلب) و (هاشم) ، پیغه مبهرم ^۱ له بنه ماله ی (هاشم) ^۱.

پیغه مبهرم ^۲ فهرموویته ی: (خوای گه وره له پۆله ی ئیبراهیم ئیسماعیلی هه لېژارد ، له پۆله ی ئیسماعیل (کنانه) ی هه لېژارد ، له پۆله کانی کنانه قورپه یشی هه لېژارد ، له قورپه یش به نوهاشمی هه لېژارد ، منیشی له (بنو هاشم) دا هه لېژارد ^۲.
هه روه ها له (العباس بن عبد المطلب) ه وه ده لیت:

پیغه مبهرم ^۳ فهرمووی : ((خوای گه وره هه موو مه خلوقاتی دروست کرد ، منی له باشترینیاندا داناو له باشترینی هه ردوو تاقمه که شدا هه لی بژاردم ، پاشان هۆزه کانی ده سته بژن کرد منی له ناو باشترین هۆز دانا ، پاشان ده سته بژنی بنه ماله کانی کردو منی له باشترین بنه ماله دا دانا ، من باشترین گیانم و له باشترین بنه ماله یانم)) ^۳ ، کاتیک نه وه کانی (عه دنان) زۆربوون پهرش و بلاو بوونه وه به هه موو لایه کی ناوچه کانی عه ربه دا بلاو بوونه وه به دوا ی شوینی ته رای ی و له وه ردا ده گه ران.
خیلی (عبد القیس) و لقه کانی (به کری) کوپری (وائل) و (تمیم) کوچیان کرد بۆ (به حره یین) و له وی نیشته جی بوون.

خیلی (به نو حه نیفه) ی کوپری (مصعب) ی کوپری (عه لی) ی کوپری (به کری) به ره و (یه مامه) چوون و له (حجر) نیشته جی بوون ، پاشماوه ی (به کری) ی کوپری (وائل) به دریزایی زه وی له (یه مامه) وه هه تا (به حره یین) و (سیف کاظمه) و به ره و که ناری ده رایا و ده ور به ری ره شه خاکی عیراق و (ابله) و (هیت) بارگه یان ئی خست ، (تغلب) یش له دورگه ی (فرا تی) نیشته جی بوون ، هه ندیک تیره یان هاومالی خیلی (به کری) بوون. (به نو ته میم) له سارای (به سره) نیشته جی بوون ، (به نو سه لیم)

^۱ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة : نووسینی (الخضري) ۱/ ۱۴۰۱.

^۲ / مسلم له (وائله) ی کوپری (اسقع) وه ریوا یه تی کرد وه . ۲۴۵/۲ . هه روه ها (ترمذی) ۲/ ۲۰۱.

^۳ / ترمذی ریوا یه تی کرد وه ۲/ ۲۰۱.

یش چوونه نزیك مه دینه ، له (وادی القری) وه ههتا خه یبه رو پوژمه لاتی مه دینه و سنوری (جبلین) و کوژتای (الحرّة) دریژ بوونه وه.

(ثقیف) له تانیف نیشته جی بوون ، (هوانن) یش له ناوچه کانی (اوطاس) ی پوژمه لاتی مه ککه وه له سهره پیگه ی نیوان مه ککه و (به صره) دا نیشته جی بوون .
(به نو ئه سه د) له پوژمه لاتی (تیماء) و پوژناوای (کوفه) دا نیشته جی بوون ، له نیوان ئه وان و (تیماء) دا ، ناواییه کانی (بحتری) (طیسی) دا هه بوون ، دووری نیوان ئه وان و (کوفه) (ه) پینج شه و پیگه بوو ، (ذبیان) له نزیك (تیماء) وه ههتا (حوران) بارگه یان لیخست .

لقه کانی (کنانه) له (تهامه) مانه وه ، (قوره یش) له ناو مه ککه و ده ور به ریدا مانه وه ، له ناو خو یاندا په رش و بلاو و نا کوک بوون ، ههتا (قصی) کوپی (کلاب) یان تیذا هه لکه وت ، کو ی کردنه وه ، کردنی به یه ک ، ئه م کاره پیزو حورمه تی پیدان و به رزی کردنه وه له ناو خه لکی دا^۱.

حوکمداری و میرنشینایه تی له ناو عه ره بدا

کاتیك ده مانه ویت باسی عه ره ب له پیشهاتنی ئیسلامدا بکه ین ، پیویسته وینه یه کی بچوکی میژووی حوکمداریتی و میرنشینایه تی و هوژو تیره و ئایینه کان له ناو عه ره بدا بخه ینه پرو ، ههتا کو بتوانین به ئاسانی له و بارودوخه تی بگه ین که هاوکاتی هاتنی ئایینی ئیسلام بووه .

له کاتی هاتنی ئایینی ئیسلامدا ده سه لاتدارانی جه زیره دووبه ش بوون : هه ندیکیان مه لیکی دانراو بوون ، له راستیدا سه ره به خو نه بوون ، هه ندیکیان سه روکی خیل و تیره کان بوون ، وه کو مه لیکه کان مافی تایبه تی و مزه ی خو یان هه بوو ، زۆرینه ی ئه وانه سه ره به خو بوون ، له وانه شه هه ندیکیان سه ره به مه لیکه دانراوه کان بووبن ، مه لیکه کانیش بریتی بوون له (آل غسان) و مه لیکه کانی (حیره) ، جگه له مانه ئه وانی تر دارو عه سای مه لیکیه تیان نه بووه .

^۱ کتبی (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (الخضری) ۱: ۱۵-۱۶.

مه‌لیکی یه‌مه‌ن

کوئترین گه‌لیک له‌یه‌مه‌ندا بووبن خیلێ (سبأ)ن ، که له‌عه‌ره‌بی (عاریه‌)ن ، باس و خواسیان به‌هۆی لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌کی ئاسه‌وارناسی‌یه‌وه‌ دۆزراوه‌ته‌وه‌ که پیش (٢٥) سه‌ده‌ پیش زاین کراوه ، شارستانی‌تی و هه‌ژموونی ده‌سه‌لاتیان (١١) سه‌ده‌ پیش زاین ده‌ستی پی‌ کردوه ، ده‌کریت پۆلی ده‌رکه‌وتنیا‌ن به‌م شیوه‌یه‌ ئه‌ژمار بکری‌ت:

١- سه‌ده‌کانی پیش سالی (٦٥٠) پ.ز ، له‌و ماوه‌یه‌دا به‌ مه‌لیکه‌کان ده‌وترا: (مه‌کرب سه‌به‌ء) شاری (صرواح) پایته‌ختیان بووه ، دووری ئاسه‌واری ئه‌و شاره‌ پۆژه‌ پێه‌که‌ له‌به‌شی پۆژئاوای ناوچه‌ی (مأرب)ه‌وه ، به‌عه‌ره‌بی پی‌ ده‌لێن: (خریبه‌) له‌ زه‌مانی ئه‌واندا به‌نداوی گه‌وره‌ی (مأرب) دروست کراوه ، ئه‌م به‌نداوه‌ گرنگی‌یه‌کی تایبه‌تی هه‌یه‌ له‌ می‌ژووی یه‌مه‌ندا ، ووتراوه : - (سبأ)یه‌کان نه‌وه‌نده‌ ده‌سه‌لاتیان هه‌بووه‌ زۆر ناوچه‌ی عه‌ره‌بیان خستۆته‌ ژێر پکی‌فی خو‌یان و ژێر ده‌سته‌یان کردوون .

٢- له‌سالی (٦٥٠) پ.ز هه‌تا سالی (١١٥) پ.ز ، وازیان له‌ شو‌ره‌تی (مکرب) هی‌ناو خو‌یان به‌مه‌لیکه‌کانی (سبأ) ناوه‌د کردو له‌جیاتی (صرواح) ، (مأرب)یان کرده‌ پایته‌ختی خو‌یان ، ئیستا که‌لاوه‌ی (مأرب) له‌ پۆژه‌لاتی شاری (صنعاء)ی پایته‌ختی یه‌مه‌نه‌وه‌ (٦٠) میل دووره‌ .

٣. له‌سالی (١١٥) پ.ز هه‌تا سالی (٣٠٠) زاین ، له‌و ده‌مه‌دا خیلێ (حمیر) ده‌ستیان گرت به‌سه‌ر مه‌مله‌که‌تی (سبأ)دا ، ئه‌وانیش له‌جیاتی (مأرب) ، (ریدان) یان کرد به‌پایته‌ختی خو‌یان ، له‌ دوا‌ییدا ناوی (ریدان) یان گو‌پی بۆ (ظفار) ئاسه‌واری ئه‌م شاره‌ ئیستا که‌ له‌سه‌رچیای (مدوره‌) له‌نزیک (بریم)دا ، له‌و ساته‌نه‌دا ده‌وله‌تی (حمیر) به‌ره‌و هه‌ره‌سه‌هینان و لی‌که‌ه‌له‌وه‌شان ملی‌نا ، هه‌رچی جموجولی بازرگانیشه‌ تووشی شکست و زیان ده‌بوو ، ئه‌وه‌ش چهند هۆیه‌کی هه‌بوو:

یه‌که‌م / کوئترۆل کردنی به‌شی باکور له‌لایه‌ن (انباط) یه‌کانه‌وه‌ .

دووه‌م / داگیرکردنی پینگای بازرگانی ده‌ریایی له‌لایه‌ن پۆمه‌کانه‌وه‌ به‌

تایبه‌تی پاش ده‌ست به‌سه‌راگرتنی (میسر) و (سوریا) و باکو‌ری (حیجاز) .

سیئەھەم / ناکۆکی و دووبەرەکی نیوان تیرەکانی خۆیان ، ئەم ھۆیانە کاریکیان کرد (آل قحطان) یان پەرتەوازە کردو ناچاربوون کۆچ پەویکەن و بەوولاتاندا ! بلاوێ لێ بکەن.

٤. لەسالی (٢٠٠) زایینەو هەتا ئەو کاتە ئایینی ئیسلام چوو یەمەنەو ، لەو کاتاندا کۆمەڵی پووداوو ئالۆزی پوویانداو چەند جەنگی ئەهلی بەریابوو ئەمەش وای لێکردن ببنە شوینی چاوتیپینی بیگانەو لە کۆتاییشتا سەرەخۆی خۆیان لە دەست بدن ، لەو سەردەمدا پۆمەکان چوونە شاری (عەدەن)و ، بە کۆمەکی ئەوان ، حەبەشیەکان توانیان بۆ یەکەمجار لە سالی (٢٤٠)ی زاییندا یەمەن داگیر بکەن ، ھۆی ئەو داگیرکردنەش ناکۆکی نیوان ھەردوو خێلی (ھەمدان) و(حمیر) بوو، تا سالی (٢٧٨)ی زایین بەردەوام بوو پاشان یەمەن سەرەخۆی وەرگرێتو ، دواي ئەو درزکەوتە بەنداوەکە (مارب) و ، هەتا ئەو بوو کارەساتی ھەرسە گەرەکە بەسەردا ھات ، کە لەقورئاندا بە (سیل العرم) ناویانگی ھەبە ، ئەم ھەرسە لەسالی (٤٥٠) زاییندا هەتا (٤٥١) ی زاییندا بوو و بۆتە ھۆی وێرانکردنی زەوی و زارو مەزرای ناوچەکەو ژێرەو ژووری کردو و گەلانی دەورو بەریشی ئاوارە کردو و ، لەسالی (٥٢٢)ی زاییندا (ذونواس)ی جۆلەکە شالۆویکی ناپەرەوای کردە سەر گاوەکانی (نجران) و ویستی بە زۆر لەسەر ئایینی گاوریەتی و ھریان بگێریت ، کاتیکی بەگوییان نەکرد ئەویش شیویکی زۆر گەرەو بۆ ھەلکەندن و ئاگری تی بەردا و ھەموویانی فریادیە ناوی ، ئەم پووداوە لە سوورەتی (البروج) دا ناماژە پیکرەو کە دەفەرمویت : ﴿ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴾ ، لەتۆلەي ئەو و دا (نەصرانی) یەکان کەوتنە چالاکي و حەزی پاوان خوازیان تیدا بزواو کەوتنە داگیرکردن و فراوانکردنی ناوچەکانی ژێر دەسلەت بەسەرکردایەتی ئیمپراتۆری پۆمەکان ، حەبەشیەکانیان دژ بە عەرەب ھانداو گەلە کەشتیەکیان بۆ نامادەکردن ، (٧٠) حەفتا ھزار سەربازی حەبەشی لەکەنارەکانی یەمەن دابەزین و بۆ جاری دوو داگیریان کرد بەسەرکردایەتی (ارباط) لەسالی (٥٢٥) ی زاییندا ، ماوەیەکی (ارباط) حاکمی یەمەن بوو ، هەتا یەکیکی لەسەرکردەکانی سوپاکە بەناوی (ئەبرەھە) کۆشتی و چوو شوینەکە و مەلیکی حەبەشەشی رازی کرد ، (ئەبرەھە) ئەو کەسە کە خەلکی خپ کردو و بۆ پووخاندنی کابەي شەریف و ، خۆی و سەربازەکانی لە قورئاندا بە (اصحاب الغیل) ناسراون.

پاش پرودادوی (القیل) یه مهنیه کان داوای کۆمهکیان له (فارسه کان) کرد ،
 نهوانیش یارمهتیاندان هه تاکو له یه مهن دهریانپه راندن و له سالی (۵۷۵) ی زاینندا
 به سه رکردایه تی (معد یکرب) کوری (سیف ذی یزن الحمیری) سه ربه خوییان
 وه رگرتسه وه بوو به مه لیکیان ، (معد یکرب) هه ندیک له حه به شیه کانی وه کو
 خزمه تگوزار له ده ور به ری خویدا هیشتنبوو ، تاروژکیان کوشتیان ، به کوشتنی
 نه و ئیتر مه لیکیه تی له بنه ماله کهیدا پوکایه وه ، (کیسرا) ی فارس کار به دهستیکی
 فارسی تیدا هیشتنه وه. له و کاته وه ده سه لات له یه مهن دا به ده ست فارسه کانه وه بوو ،
 یه ک له دوای یه ک ده سه لاتداره فارسه کان فه رمانپه واییان ده کردن ، هه تا دوایین
 سه رکرده یان که ناوی (بازان) بوو ، نه م پیاوه له سالی (۶۳۸) ی زاینندا ، باوه ری
 به ئیسلام هینا و موسولمان بوو ، به موسولمان بوونی (بازان) هه ژموونی ده سه لات ی
 فارسه کان له یه مهن دا کۆتایی پیه ات.^۱

^۱ / له م باره یه وه سه یری نه م سه رچاوا نه بکه ، (تفه یم القرآن) ۴/ ۱۹۸، ۱۹۷، ۱۹۶، ۱۹۵. مه روه ها (تاریخ ارض القرآن) ج ۱ له
 لایه ره (۱۳۳) هه تا کۆتایی. له باره ی دیاری کردنی ساله کانه وه راجیاوازیه کی زور له سه رچاوه میژوویه کانه دا هیه . کار
 گه یشتۆته راده یه ک هه ندی له نو سه رانه ووتوویه نه : نه م باسانه جگه له نه فسانه شتیکی تر نیه .

مه‌لیکی حیره

فارسه‌کان فه‌رمان‌ره‌وایی عیراق و ده‌ورو به‌ریان ده‌کرد تا له (۵۵۷ - ۵۲۹) پ. ز. دا که (کۆرشی گه‌وره) بوو به‌مه‌لیک و هه‌موویانی یه‌کخست ، که‌س نه‌یده‌توانی ململانییان له‌گه‌لدا بکات ، هه‌تا کو سالی (۳۲۶) پ. ز. له‌و کاته‌دا نه‌سکه‌نده‌ری مه‌قدونی هات ده‌سه‌لآت و شه‌وکه‌تی نه‌هیشتن و (دارای یه‌که‌م) ی پاشای فارسه‌کانی شکاند ، دواي ئه‌وه وولات پارچه‌پارچه بوو هه‌رپارچه‌ی که‌وته‌ده‌ست مه‌لیکی خیلێک، ئه‌م شیوازه به‌رده‌وام بوو تا سالی (۲۳۰) زاین ، له سه‌رده‌می ئه‌و مه‌لیکانه‌دا (قه‌حطانی) یه‌کان کۆچیان کردو به‌شێک له‌ گونده‌کانی ناوچه‌ی عیراقیان داگیر کرد ، به‌دواي ئه‌واندا ئه‌و (عه‌دنان) یانه‌ی کۆچیان کردبوو هاتن و که‌وتنه ململانی له‌گه‌لایاندا هه‌تا به‌شێک له‌ دورگه‌ی فوراتیان داگیر کردو تیایدا نیشته‌جی بوون .

له‌سالی (۲۲۶) ز. داو له‌سه‌رده‌می (ئه‌رده‌شیر) ی دامه‌زیننه‌ری ده‌وله‌تی ساسانی‌دا ، جاریکی تر فارسه‌کان هیزیان په‌یدا کرده‌وو ، هه‌رچی عه‌ره‌بی نیشته‌جی سنووری فارس هه‌بوو هه‌موویانی خسته‌وه ژێر پکیفی خۆیانه‌وه‌و ئه‌مه بووه‌ هۆی ملکه‌چ کردنی خه‌لکی (حیره) و (ئه‌نبار) ، به‌لام (قضاة) کۆچیان کرد بۆ شام ، هه‌ر له‌ سه‌رده‌می (ئه‌رده‌شیر) دا (جذیمة‌ الوضاح) بوو به‌ سه‌ره‌رشتیاری (حیره) و شوینه‌کانی تری وه‌ک بیابانی عیراق و دورگه‌و خیله‌کانی (ربیع) و (مضر) ، (ئه‌رده‌شیر) به‌روای وابوو که‌نا توانی‌ت راسته‌وخۆ حوکمی خیله‌ عه‌ره‌به‌کان بکات و نه‌هیلێت توخنی سنووره‌کانی بکه‌ون و، ده‌بی‌ت له‌ خۆیان یه‌کیکی عه‌ره‌ب بکاته سه‌رۆکیان ، بۆ ئه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌کان نه‌توانن ده‌ستدریژی بکه‌نه سه‌ریان و له‌لایه‌کی تره‌وه رۆمه‌کانیان پێ‌ بترسی‌نیت ، له‌ولاشه‌وه که‌ رۆمه‌کان عه‌ره‌به‌کانی شامیان وابه‌سته‌ی خۆیان کردبوو ، فارسه‌کانیش عه‌ره‌بی عیراقیان کرده‌ دۆستی خۆیان بۆ ئه‌وه‌ی به‌ریه‌ستی عه‌ره‌بی شام بکه‌ن ، له‌لای مه‌لیکی (حیره) ش کۆمه‌لیک سه‌ربازی فارسیان هیشته‌بۆوه ، بۆ ته‌می کردنی ئه‌و عه‌ره‌به ده‌شته‌کیانه‌ی نیازخراپیان ده‌کرد ، سالی (۲۶۸) ز (جذیمة) مرد .

له دواى مردنى (جذيمة) (عهمرى كوپى (عدى) كوپى (نفر اللخمى) بووه
سهرپه رشتيار ، ئه مه يه كه م سهر كرده ي (له خمى) يه كان بوو له سهرده مى كيسرا
(سابور) ي كوپى (ئهرده شير) دا ، ميرايه تى (حيره) له بنه ماله ي (له خمى) يه كاندا
به رده وام بوو ، هه تا فارسه كان خويان (قباذ) ي كوپى (فيرون) يان دانا ، له
سهرده مى ئه مدا (مه زده ك) دهر كه وت ، كه بانگه شه ي بۆ به رله لايى سيكسى ده كرد ،
(قباذ) و كومه ليكى زور له په عيه ته كه ي شويني كه وتن ، به وه شه وه نه وه ستا نامه ي
نارد بۆ (منذر) كوپى (ماء السماء) ، كه ميرى (حيره) بوو ، داواى لى كرد بوو شويني
ئو و ريبازه بكه ويئت ، به لام ئو و پياويكى گرژ بوو قه بوولئى نه كرد ، (قباذ) له
ميرايه تى (حيره) لاي بردو ، (حارث) ي كوپى (عهمرى) كوپى (حجر) ي كندى له
جيگهيدا دانا ، پاش ئه وه ي رازى بوو ئو و ريبازه به رله لايى يه وه ربرگريئت .
پاش (قباذ) ي كيسرا ، (نهوشيروان) جيگه ي گرته وه زور رقى له به رله لايى
بوو ، بۆيه (مه زده ك) و زوريك له شوينكه و توه كانى كوشت و له ناوى بردن و (منذر) ي
گيرايه وه بۆ ميرايه تى (حيره) ، داواى كرد له (حارث) ي كوپى (عمرو) بگه رپيته وه بۆ
لاى ، به لام ئو و نه گه رايه وه و په ناى برد بۆ (دار الكلب) و له وئى مايه وه ، هه تا مرد .
مه ليكا يه تى دواى (منذر) له (عقبه) دا مايه وه هه تا گه يشته (نعمان) ي
كوپى (منذر) ، (كسرى) به هوئى پرپوا گه نده كه يه وه كه (زيد) ي كوپى (عدى العبادى)
هه لئى به ستبوو ، له (نعمان) توورپه بوو ، ناردى به شوينيدا ، (نعمان) خوئى و مال و
مناله كانى به نهينى پرويان كرده لاي (هانئى) كوپى (مسعود) سهرؤكى (آل
شيبان) له وئى ژن و مناله كانى داناو خوئى چوو بۆ لاي كيسرا ، ئه و يش به ندى كرد
هه تا مرد ، دواى ئو و (اياس) ي كوپى (قبيصه) ي (طائى) كرده ميرى (حيره) و
فه رمانى پييدا كه ژن و مناله كانى (نعمان) ي له (هانئى) وه ربرگريته وه ، (هانئى)
غيره تى جولائى نهيدا يه وه ، مه ليك فه رمانى شه پرى راگه ياند ، ماوه يه كى نه برد
كومه ليك سهر بازي كيسرا گه يشتن و بوونه پشتيوانى (اياس) ، له (ذى قار) دا
شه پرى زور قورس پرووى دا ، له ئاكامدا هوئى (شهيبان) ي سهر كه وتن و ئه مه يه كه م
جار بوو (عه رهب) به سهر (فارس) دا سهر كه ون ، ئه م شه پره پاش ماوه يه كى كه م له له
دايك بوونى پيغه مبه ر ﷺ پرووى داوه ، چونكه (٨) هه شت مانگ به سهر ويلايه تى
(اياس) دا گوزه را بوو ، كه پيغه مبه رى ئيسلام ﷺ له دايك بوو .

دوای (ایاس) کیسرای فارس ، سەرکردەییەکی فارسی لەسەر یەمەن دانا ، لەسالی (٦٢٢) زاییندا مەلیکایەتی گەڕایەووە بۆ بنەمألەیی عەرەبی (لەخم) ، (منذر) ی ناسراو بە (معمر) میری (حیره) بوو، تەنھا (٨) مانگ بەسەر ئەم^١ میرایەتیەدا گوزەرابوو (خالید)ی کوپی (وەلید) بەخۆی و سوپای ئیسلامەووە هەلیان کوتایە سەری.

مەلیکی شام

لەو کاتەدا کە عەرەب سەرقال بوون بە کوچ و ڕەوی خێلەکانەووە ، چەند لق و پۆییکێ خێلی (قضاة) نزیک شام بووبونەووە نیشتهجی بووبوون ، ئەوانە (سلیح)ی کوپی (حلوان) کە (ضجعم) لەوانەو بە (ضجاعة) ناسراون ، ئەمانە هەموویان پۆمەکان پیکیان هیئان بۆ ئەوێ نەهێلن عەرەبی دەشتەکی تر نزیکێ ناوچەکە بکەونەووە لەلایەکی تریشەووە ئامادەیی کردن بۆ ڕووبەڕوو بوونەووەی فارسەکان ، مەلیکیکیان بۆ دانان ، ئەمە چەند سالیکی دەوامی هەبوو ، (زیاد)ی کوپی (هبلە) بەناوبانگترین میریان بوو ، پۆزگاری دەسلەلاتیان بەسەرەتاکانی سەدەیی دووهمی زایین هەتا کۆتاییەکی مەزەندە ئەکریت ، دەسلەلاتیان بەهاتنی (آل غسان) کۆتایی هات ، (آل غسان) بەسەر (ضجاعة)دا سەرکەوتن و پۆمەکانیش کردیان بەمەلیکی شام ، بێکەو بارەگایان یان لە (دومە الجندل) بوو ، (غسان)ەکان کاربەدەستی رۆمەکان بوون ، هەتا شەڕی (یەرموک) ڕووی دا لە سالی (١٣)ی کۆچیداو دوا مەلیکیان کە (جبلە)ی کوپی (ایهم) بوو، ملی بۆ ئیسلام کەچ کردو لەسەردەمی میری موسولمانان (عمر)ی کوپی (خطاب)دا (خوای ئی رازی بیئت) موسولمان بوو.^١

^١ / پڕوانە کتیی (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامية) نووسینی (الخضری) ٢٩،٣٠،٣١،٣٢/١.

^١ / هەمان سەرچاوەی پیشوو ٣٤١، کتیی (ارض القرآن) ٨٠،٨١،٨٢/٢.

ميرنشینی له حيجازدا

(ئيسماعيل عليه السلام) به دريژايي هه موو ته مهني زيواني كابه ي پيروزي به دهست بوو^۱، له ته مهني (۱۲۷) سالي دا كوچي دوايي كرد^۲، پاشان دوان له كورپه كانى (نابت) دواي ئه و (قيدار) هه نديك ده ليين به پيچه وانه وه ، زيوانييان كرد ، دواي ئه وان ، باپيره يان (مضاض) ي كورپى (عمرو) ي (جورهمومى) وه رى گرت و له دهست نه واند بوو ، پوله كانى ئيسماعيل پله و پايه يه كى به رزيان هه بوو ، چونكه باوكيان له بينا كردنى كابه دا كارى كرد بوو ، له كاتيكا هيج ده سه لاتيكيشيان نه بوو^۳.

پوژگار تيپه رپى ده وري پوله كانى ئيسماعيل عليه السلام به ره و كزى و لاوازي ده چوو ، پيش (بختنصر) پولى (جرهم) ته واو لاواز بوو ، ئه ستيره ي سياسى (عه دنان) يش روژ به روژ زياتر ده دره وشايه وه له ناسمانى مه ككه دا ، به به لگه ي ئه وه ي كاتيكا (بختنصر) له (ذات عرق) دا داي به سه ر عه ره به كاندا ، سه ركرده ي عه ره ب له و كاته دا (جرهمى) نه بوو^۴.

له شه رپى دووه مى (بختنصر) دا (سالى ۵۸۷ پ.ن) (بنو عدنان) بلاوه يان ئى كردو هه نديكيان چون بو يه مه ن ، (برميا ه) ي پيغه مبه ريش (معد) ي برد بو شام ، كه فشارو زه برو زهنگى (بختنصر) نه ما ، (معد) گه رايه وه بو (مه ككه) و له وى جگه له (جرشم) ي كورپى (جرهم) كه سى نه بينيه وه ، بويه كچه كه ي خواست كه ناوى (معانه) بوو ، كورپكى ئى بوو ناويان نا (نزار)^۵.

دواي ئه وه كاروبارى (جرهم) له مه ككه دا خراپ بوو ، تهنگه تاو بوون ، كه وتنه زولم كردن له وانه ي دهه اتن بو مه ككه و مالى كابه يان بو خويان حه لال كرد بوو^۶، ئه م كاره رقى (عدنانى) يه كانى هه ستاند ، رقيان ئى ده خواردنه وه ، كاتيكا (خزاعه) له (مر الظهران) نيشته جى بوون ، بينيان عه دنانيه كان له (جرهم) يه كان

^۱ / قلب جزيرة العرب . لا شقرة / ۲۳۰-۲۲۷ ..

^۲ / سفر التكوين ۲۵ : ۱۷ .

^۳ / قلب جزيرة العرب لاپه ره ۲۳۰-۲۲۷ (ابن هشام) ۱۱۱/۱-۱۱۲ ، (ابن هشام) ته نها باسى ويلايه تى (نابت) ي كورپى (ئيسماعيل) ده كات .

^۴ / هه مان سه رچاره ..

^۵ / رحمة للعالمين ۴۸/۲ .

^۶ / قلب جزيرة العرب ل ۲۳۱ .

بیزارن ئەمەیان بەھەلزانى بە یارمەتى چەند لقیكى (عدنان) كە بریتی بوون لە (بنو بكر بن عبدمناف بن كنانە) كە وتنە دژایەتى كردنى (جرهم) و توانیان لە ناو پراستی سەدەى دووھەمى زایندا لە شارى مەككە دەریان بكەن و دەسەلات بگرنە دەست.

لە و كاتەدا كە (جرهم) یەكەن پاشەكشەیان دەكرد بیری زەمزمەیان پەر كردهووە و لەگەڵ زەوى تەختیان كردو هەندىك شتیان تێدا شاردهووە، (ابن اسحاق) دەلێت: (عمرى كۆپى (حارث)ى كۆپى (مضاض الجرهمى)^۱ هەردوو ئاسكە ئالتونیهكەى كابەو^۲ بەردەكەى (الركن الاسود)ى لەبیری زەمزمەدا شاردهووە، خوێ و هەرچى (جرهمى) هەیه لەگەڵیدا بەرمو یەمەن هەلاتن، دواى ئەو بەھۆى جى هیشتنى مەككەو تووشى خەم و پەژارەیهكى زۆربوون لەوبارەیهووە (عمرو) ووتوو یەتى^۳:

كَانَ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحَجَّوْنَ إِلَى الصَّفَا أَنِيسُ وَلَمْ يَسْمُرْ بِمَكَّةَ سَامِرُ
بَلَى نَحْنُ كُنَّا أَهْلَهَا فَأَبَادَنَا صُرُوفُ اللَّيَالِي وَالْجُدُودُ الْعَوَانِرُ

پۆژگارى ئیسماعیل (عليه السلام) بە (۱۰) سەدە پێش زاین مەزەندە دەكرێت . بۆیه سەقامگیر بوونی (جرهم) یەكەن لە مەككەدا نزیكەى (۲۱) سەدەیه ، بۆ ماوهى (۲۰) سەدە حوكمرانى مەككەیان كردووە ، خوزاعە تەنها خوێان حوكمیان دەكردو بواریان نەدەدا (بنو بكر) هیچ دەسەلاتێكیان هەبێت ، لەگەڵ ئەو شەدا تیرەكانى (مضر) سى بواریان هەبوو:

یەكەم/ خەلكیان لەعەرەفهووە بەرمو موزدەلیفە دەبرد ، پۆژى (نفر)یش لە (مينا) ئیجازەیان پێدەكردن، دواى ئەوان (بنو غوث)ى كۆپى (مره) لە تیرەكانى (الیاس)ى كۆپى (مضر) دەهاتن و پێیان دەوترا: (صوفه)، وائای (اجازە) ئەو بوو، پۆژى (نفر) كەس پەرجمى نەدەكرد مەتاكو پیاویك لە (صوفه) پەرجم نەكات ، كە خەلك لە پەرجم دەبوونەووە ، بیانویستایە (نفر) بكەن لە (مينا)و ، (صوفه) ئەمبەر و ئەوبەرى عەقەبەیان دەگرت و نەیان دەهێشت كەس بگوزەریت هەتا خوێان

^۱ / ئەم پیاو (مضاض الجرهمي) گەورە نایە كە پێشتر لەچیرۆكى (إسماعيل) دا (ع) باسى هات .

^۲ / مسعودى دەلێت: فارسەكان لەسەرەتای هەموو سالتێكدا ماڵ و سامان و گەوهەریكى زۆریان دەبەخشى بەكابه : ساسانى كۆپى بابەك دووناسكى ئالتوونى و شمشیرێك و پێكى زۆر ئالتوونى لەكابه دانا ، كەچى (عمر) هەمووى فەزێدایە بیری زەمزمەووە ، بپوانە (مروج الذهب) ۲۰/۱ .

^۳ / ابن هشام ۱۱۴-۱۱۵ .

تینه‌په‌رینایه ، دوا‌ی‌ئه‌وه پینگه‌ی خه‌لکی تریان ده‌دا ، که (صوفه)‌ه‌کان نه‌مان (بنو سعد)‌ی کور‌ی (زید منا‌ة) له (تمیم) جییان گرتنه‌وه.

دوو‌هه / ئیفازه (الأفاضة) هه‌ر له‌به‌ره‌به‌یانی قوربانیه‌وه هه‌تا‌کو (مینا) به ده‌ست (بنی عدوان) وه بوو .

سییه‌ه / دوا‌خستنی مانگه هه‌رامه‌کان بۆ تیره‌ی (بنو تمیم)‌ی کور‌ی (عدی) بوو^۱ له (بنی کنانه).

ده‌سه‌لاتی (خزاعه) به‌سه‌ر مه‌که‌ده‌دا (۳۰۰) سالی‌ی خایاند^۲ ، له‌کاتی حوکمرانی‌ئه‌ماندا (عدنانی)‌یه‌کان له‌ناوچه‌ی (نجد) و (عیراق) و (به‌ح‌ره‌ین)‌دا بلا‌وبونه‌وه ، له‌ ناوچه‌ی مه‌که‌ده‌دا چه‌ند تیره‌یه‌کی قوره‌یش مانه‌وه که بریتی بوون له (حلول) و (حرم) و چه‌ند بنه‌ماله‌یه‌کی خو‌یان له‌(بنی کنانه)‌دا ، ئه‌مانه له‌کاروباری مه‌که‌هه (بیت الحرام)‌دا هیچ ده‌سه‌لاتی‌کیان نه‌بوو ، هه‌تا سه‌رده‌می (قصی) کور‌ی (کلاب) هات^۳.

له‌باره‌ی (قصی)‌یه‌وه ده‌لێن: شیره‌خۆره‌ بووه که‌باوکی مردوو‌ه ، دایکی شووی کردوو‌ه به‌پیاویکی تیره‌ی (بنی غ‌د‌ره) ناوی (ریبه‌ه)‌ی کور‌ی (حرام)‌ه و بردوو‌یه‌تی به‌ره‌و وولاتی شام که مالی له‌وی بووه ، کاتی‌ک (قصی) گه‌وره ده‌بی‌ت ده‌گه‌رێته‌وه بۆ (مه‌که‌هه) ، له‌و کاته‌دا (حلیل)‌ی کور‌ی (حبشه) له‌خیلی (خوزاعه) والی مه‌که‌هه بوو ، (قصی)‌ی داوا‌ی (حبی) کچی (حلیل)‌ی کرد ، (حلیل)‌ی پازی بوو لێ‌ی ماره‌ کرد^۴ ، که (حلیل)‌ی مرد شه‌رێک له‌نیوان (خزاعه) و (قریش)‌دا قه‌وما ، کو‌تایی به‌وه هات که (قصی) بووه سه‌رکاری مه‌که‌هه (بیت)‌ی پێکه‌وه ، له‌باره‌ی ئه‌م جه‌نگه‌وه سی‌ گێرانه‌وه هه‌یه:

یه‌گه‌ه: کاتی‌ک (قصی) مال و منالی زۆربوو ، کور‌ه‌کانی زۆربوون و پله‌و پایه‌ی به‌رز بووه‌وه‌و (حلیل)‌ی لاواز بوو ، بر‌وایان وابوو ئه‌وان شایسته‌ترین که‌سن بۆ کابه له (خزاعه) و (بکر)‌یش ، چونکه قوره‌یش سه‌روبه‌ندی (آل إسماعیل)‌ن ، بۆیه

^۱ / ابن هشام ۱۲۲-۱۲۰-۱۱۹-۴۴/۱

^۲ / معجم البلدان و یا قوت ماده (مکه).

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة للخضري ۳۵/۱، وابن هشام ۱۱۷/۱.

^۴ / ابن هشام ۱۱۸-۱۱۷/۱

کاتیځ له باره‌ی دهرکردنی خیلې (بنو بکر) و (خزاعه) وه قسه‌یان کرد له‌گه‌ل هندیځ
پیوا‌ی قورپه‌یشی و (بنی کنانه) دا، هاتن به دهمیانه‌وه‌و له مه‌ککه دهریانپه‌راندن.^۱
دووهم: به‌پینې پر‌یوا‌یه‌تیځ (خزاعه) وه‌سیټی کرد بو (قصی) پاش مردنی
خوی ببیټه سه‌روکاری کابه‌و شارو مه‌ککه.^۲

سی‌یه‌م: (حلیل) ویلا‌یه‌تی مالی خوی دابوو به (حبی) کچی، ئه‌ویش (ابو
غېشان) ی خزاعی کرد به وه‌کیلی خوی، (ابوغېشان) زیوانی کابه‌ی دهرکرد (حلیل)
مردو (قصی) سه‌روکاری (بیت) یان له (ابوغېشان) به جامیځ (خمر) کړپه‌وه،
(خزاعه) به‌م کړپن و فروشته‌ن پازی نه‌بوون ویستیان (قصی) یش دور بخنه‌وه،
(قصی) قورپه‌یش و (بنی کنانه) ی لی کو‌کردنه‌وه‌و له مه‌ککه دهری په‌راندن.
هرچو‌نیځ بو‌بیټ، که حلیل مردوه، (صوفه) ئه‌وه‌یان کردوه که
کردویانه، (قصی) و هرچی قورپه‌یشی (بنی کنانه) ی له‌گه‌لدا بووه، پییان ده‌لین:
ئی‌مه له ئیوه شیاوترین بو‌ ئه‌م کاره، شه‌رده‌قه‌ومیټ، (قصی) هی‌ز کو‌ده‌کاته‌وه،
له‌و لاشه‌وه (خزاعه) و (بنو بکر) خو‌یان دژ به (قصی) ناماده ده‌کن، (قصی)
ده‌پواته سه‌ریان و شه‌ریان له‌گه‌ل ده‌کات، جه‌نگیځی زور قورس به‌ریا ده‌بیټ و له
یه‌کتری ده‌کوژن، پاشان سولج ده‌کن، پر‌یار ده‌دنه‌ ده‌ست (عه‌مر) ی کو‌ری
(عوف) که یه‌کیکه له (بنو بکر)، ئه‌ویش پر‌یار ئه‌دا که (قصی) شیاوتره له
(خزاعه) بو سه‌روکاری کابه‌ومه‌ککه، هرخو‌ینیکی‌ش (قصی) پرشت‌بیټی وه‌ک
زامیکه‌و ده‌خړیته ژیر پی‌یه‌وه، ئه‌و خو‌ینه‌ش (خزاعه) و (بنو بکر) پرشتویانه
ده‌بیټ خو‌ینه‌که‌ی بدن، ده‌بیټ له‌وه‌وداش بوار بدریټ (قصی) هو‌کمداری کابه
بکات، له‌و پو‌ژه به‌دواوه (عمرو) ناو‌نرا به (شداخ)^۳، ئه‌م پو‌وداوی ده‌ست به‌سه‌را
گرتنه‌ی مه‌ککه‌و کابه‌ی شه‌ریف له‌لایه‌ن (قصی) یه‌وه له‌ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی (۵) ی
زایینی دا سالی (۱۴۶۰ ز) بو، به‌م جو‌ره ده‌سه‌لاتی ته‌وا‌ی مه‌ککه‌و کابه‌ که‌وته
ده‌ست (قصی) و خیلې قورپه‌یشه‌وه، له‌پو‌وی ئاینیشه‌وه قورپه‌یش بوون به‌خواه‌نی
مه‌ککه‌و عه‌رب له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه پو‌ویان تی‌ده‌کردن، ئه‌وه‌ی (قصی) کردی بریټی

^۱ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پینشو ۱۱۷/۱-۱۱۸

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۱۸۸/۱.

^۳ / ابن مشام ۱۲۳/۱-۱۲۴.

^۴ / قلب جزيرة العرب ل ۲۲۲

بوو له کۆ کردنه وهی خپله که ی له ناو مه که داو ئه و شارهی بوکردن به چوار به شه وه هه ر تیره یه کیانی له شوینیکدا نیشته جی کرد، دانی نا به مانگه کانی حه رامداو به (آل صفوان) رازی بوو، هه روه ها (عدوان) و (مره) ی کوپی (عوف) ی له جیگه و مه قامی خویندا هیشته وه ، چونکه ئه وه ی به (دین) ده زانی و پیگه ی نه دا به گوړانی^۱.

یه کیکی تر له کاره کانی (قصی) دامه زانندی (دارالندوه) بوو له به شی سه ره وه ی کابه داو ده رگا که ی خسته سه ر کابه ، ئه م جیگه یه شوینی کوپونه وه ی قوړه یش بوو ، بریاری گرنگی تیدا ئه درا ، ئه و (دارالندوه) یه چاکه ی زۆری به سه ر قوړه یشه وه هیه ، چونکه یه کیکی بریارو هه لو یستیانی پاراستبوو هه موو کیشه کانی به ناشتی بو یه کلا ده کردنه وه^۲، (قصی) چه ند دیمه نیکی به شان و شه وکه ت و ته شریقاتی هه بوو ، له وانه:

(۱) سه رۆکایه تی (دارالندوه) ، له م (داره) دا کۆده بونه وه و بریاری گرنگیان ده داو ژن و ژنخوازیان تیدا ده کرد.

(۲) ئالا ، هیچ ئالایه کی جه نگ نه ده به سترا به دهستی (قصی) یه وه نه بیّت.

(۳) ده رگاوانی کابه ته نها به و ده کرایه وه، هه رئه و خزمه تی ده کردو خزمه ت گوژاری بو داده نا.

(۴) زیوانی کابه ، ژماره یه ک بیروچا لویان بو حاجیان دروست ده کردو پریان ده کرد له ئاو، هه ندیک خورما و ترییان بو داده نان، خه لکی که ده هاتن بو مه که لیبان ده خوارد^۳.

(۵) میوانداری حاجیان ، ئه مه ش به شیوه یه ک بوو خواردنیان بو دروست ده کردن ، (قصی) بو دابینکردنی ئه م میوانداریه ، باجی له سه ر مال و مو لکی قوړه یش دانا بوو ، به نرخه که ی ئه و خواردنه ی دابین ده کرد بو حاجیان ، به تایبه تی ئه و که سانه ی لییان ده خوارد که بژیویان لاوازو نه دار بوون^۴.

^۱ / ابن هشام ۱۲۵-۱۲۴/۱

^۲ / ابن هشام ۱۲۵/۱. محاضرات تاریخ الامم الإسلامية . نویسنی الخضري ۳۶/۱، وة (اخبار الکرام) ل ۱۲۵ .

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية ، نویسنی الخضري ۳۶/۱

^۴ / ابن هشام ۱۳۰/۱ و دواى نه وه .

(قصی) خاوهنی هه موو ئه مانه بوو ، (عبد المناف) ی کوپی هه ره له ژبانی خویدا شانوشه وه که تی پهیدا کرد ، هه روه ها (عبد الدار بکره) ش که برای بوو ، جاریکیان (قصی) پینی ووت : ده تگه یه نم بهم خیلّه ، بائهو ان له تو زیاتریش بن ، وه سیه تی کرد که هه رچییه کی هه یه له بهر ژوه وه ندیه به کانی قوپه دیش بیدریتی ، (دارالندوه) و (دهرگاوانی) و (ئالّا) و (ژیوانی) و (میوانداری) پیبه خشی ، (قصی) له ژبانیدا هیچ کاریکی (عبد المناف) ی روت نه ده کرده وه ، کارو فرمانه کانی هه ره له ژبانی خویدا وه کو دینیکی پیروزی لیّه ات، که (قصی) له ناوچوو ، کوپه کانی بریاراندا هیچ نا کوکیه کیان له نیواندا نه بیّت ، به لّام که (عبد مناف) مرد کوپه کانی له گه لّ نامۆزاکانیاندا که کوپی (عبد الدار) بوون کردیانه کی برکی له سه ره پله و پایه ، لیروه وه قوپه دیش بوو به دوو تاقمه وه ، خه ریکبوو شه ره له نیوانیاندا بقه ومیّت ، به لّام سوّلحیان کردو پله و پایه کانیان له نیوان خویاندا دابه ش کرد ، (ژیوانی) و (میوانداری) درایه ده ست کوپانی (عبد مناف) ، (دارالندوه) و (ئالّا) و (دهرگاوانی) یش که وه ته ده ست کوپانی (عبد الدار) ، پاشان کوپانی (عبد مناف) تیروپشکیان کرد بو (هاشم) ی کوپی (عبد مناف) ده رچوو ، به دریزایی ته مه نی (هاشم) زیوانی و میوانداری حاجیانی ده کرد ، که مرد (مطلب) ی برای چووه جیگه که ی ، دوا ی ئه و (عبد المطلب) ی کوپی (هاشم) ی کوپی (عبد مناف) باپیری پیغه مبه ره ﷺ چووه جیگه که ی ، به وشیه وه کوپانی ئه و کاره یان ده کرد ، هه تا ئه و کاته ی ئیسلام هات سه روکاری کابه به ده ست (عباس) ی کوپی (عبد المطلب) وه بوو .^۱

جگه له وه ده سه لّاتانه ، قوپه دیش کو مه لّیک ده سه لّاتی تری بو خو ی پاوه ن کرد بوو ، له نیوان خو یان ده وه لّه تیکی بچوکیان دروست کرد بوو یان به ده سه ته واژه یه کی راستر نیمچه ده وه لّه تیکی دیمو کراتی ، کو مه لّیک ده زگا و دامه زراوی حکومیی تیدابوو وه ک شیوازی په ره له مانی ئیستا و دام و ده زگا کانی ، ئه وه ش نمونه یه که له و پله و پایانه :

(۱) (ایسار) واته دانانی تیروپشک بو (استقسام) قیسمه ت وه رگرتن ئه م کاره یان

به ده ست (بنی جمع) ه وه بوو .

^۱ / هه مان سه رچاره .

- (۲) مال و سامان کۆکردنەو و دەست بەسەرگرتنی بەمەبەستی ریکخستنی
(نذر) و (قربات) کە بۆ بته‌کانیان تەرخان کرابوو ، ھەرۆھا چارەسەری
کیشەکان خەڵک و دادبیینی ، ئەمەیان کاری (بنی سەم) بوو .
- (۳) شورا ، لەناو خێلی (بنی اسد) دا بوو .
- (۴) (الاشناق) واتە ریکخستنی کاری خوین خوش کردن بەپارەو دانانی باج ،
ئەویش لەناو خێلی (بنی تیم) دا بوو .
- (۵) (العقاب) واتە ھەلگرتنی ئالای خێل ، ئەمەش لەناو خێلی (بنی أمیه) دا بوو .
- (۶) (القبه) واتە ریکخستنی کاری سەربازی و سەرکاری و وڵاخ و ئەسپی جەنگی
، ئەوێش بەدەست خێلی (بنی مخزوم) ە وە بوو .
- (۷) (السفاره) وەکو بالۆیزی ئیستا لەناو (بنی عدی) دا بوو .^۱

^۱ / / تاریخ ارض القرآن ۲/ ۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۴.

فهرماندهوایی له ناوچه کانی تری عهره بنشیندا

پیشتر باسی کوچی خیلۀ قهحتانی و عهدنایه کانمان کردو ، ووتمان که ناوچه عهره بنشینه کان له نیوان خویندا دابه شبوون ، خیلۀ کانی نزیک (حیره) سهر بهمه لیکي (حیره) بوون که عهره ب بو ، نهوانه شیان که له شام بوون سهر به (غهسان) یه کان بوون ، نهام وابهسته ییه ش کرده یی نه بوو به لکو زیاتر شه کلئ و پواله تی بوو ، نهو خیلاننه ش له ناو قولایی بیاباندا نازاد بوون ، هه موو نهو خیلاننه ش خیلئیک به ریوه ی دهر بدن ، خیل حوکومه تیکی بچوک بوو ، بنه مای قهواره ی سیاسیان بریتی بوو له یه کییتی دهمارگیری ، بهرزه وهندی هاوبه ش بو پاراستنی زهوی و خاک و پاراستنی له دستدریژی خه لک.

سهرؤکی خیلۀ کان له پله ی مه لیکدا بوون له ناو شوینکه وتوانیاندا ، هه موو خیل له شهرو ناشتیدا به گوئی سهرؤکه که یان ده کردو بؤساتیکیش له قسه ی دهرنه ده چون ، سهره ک خیل نه وهنده له حوکمدا تاکر ده بوو به نه اندازه ی دکتاتوریکي به هیز ، که توپه ده بوو هه زاران شمشیر به دست له گه لیدا توپه ده بوون بی نه وه ی پرسیار بکه ن هو ی توپه ده بوونه که چی به ، هه ندی جاریش کیپرکی نیوان ناموزاکان وای ده کرد که له پووی خه لکیدا کاری باش بکه ن وه کو ، به خشنده یی و پیرگری میوان و سه خاوه تمه ندی و نارامی و نازایه تی نواندن و بهرگری کردن له خه لکی ، نهامانه ش بو نه وه بوو خه لکی به چاکه باسیان بکه ن و سوپاسیان بکه ن ، به تایبه تی شاعیره کان که زمانحالی خیل بوون لهو زهمانه دا ، به شیوه یه ک پله و پایه یان تاناستی رکه به ره کان بهرزه ده بووه .

سهرکرده و پیاماقولۀ کان مافی تایبه تیان هه بوو ، له هه موو تالانی و دهسکه و تیکی جهنگی چواره یه کیان دهرده و هه رچه کیشیان به دل بوايه پیش دابه ش کردن دهستیان به سهردا دهگرت ، هه تالانیه کیش پیش گه یشتن به ناو جهرگه ی خیلۀ که ی تر دهست بکه و تایه ده بووه مولکی نهوان ، هه رجوره تالانیه کیش به که لکی دابه ش کردن نهاماتایه هه ر بو سهرؤک خیل داده نرا وهکو و شترو نه سپ و شتی تر . شاعیریکی عهره ب به سهره ک خیلۀ که ی ده لیت :

لك المربع فینا والصفایا وحكمك والنشیطه و الفضول^۱

۱ / نهی سهره ک خیل (مربع) ی نیمه (صفی) و (حوکم) و (نشیطه) و (فضول) هه ره ی تویه ، مربع : چواره یی تالانیه ، (صفی) هه ر تالانیه ک پیش دابه شکردنی به ناره زووی سهرؤک خیل هه لیرت ، (النشیطه) تالانی پیش گه یشتن به ناو جهرگه ی خیل ، (فضول) تالانیه که له تواناندا نهی دابه ش بکری وهکو و شترو نه سپ .

بارودۇخى سىياسى

باسى فەرمانزەوا غەربەكەنمان كىرد ، ئىستىتاش باسى بارودۇخى رامپارىيان دەكەين ، ھەرسى ناوچە ھاوسنورەكەى بېگانە لە پۈۈى سىياسىيەۋە لە حالەتى داپمان و ھەرسى تەۋاۋدا بوون ، خەلكى بووبوون بەدوۋ چىنەۋە (ئاغا) و (كۆيلە) ، يان دەسلەتدارو بى دەسلەت ، ئاغاىيان بەتايىبەتى بېگانەكان ھەموو دەستكەۋتېك بۇ ئەۋان بوو ، كۆيلەكانىش ھەرچى بارى نەھامەتىيە لەسەر شانيان بوو ، بە دەستەۋازەيەكى تر خەلكى بوو بوونە مەزىيەك و بەرۈبۇميان بۇ ھۆكمدارەكان بەرھەم دەھىنا ، ئەۋانىش لەئارەزوۋ شەھۈەتبارىدا بەكارىيان دەھىنا و زولمىيان پى دەكردو دەستدرىژيان پى دەكردە سەر خەلك ، خەلكىش لە كۆپرەۋەرىدا گىنگلىيان ئەدا ، بارى نەھامەتى و ستمەيەك لەدۋاى يەكەكان بەسەرىياندا دەبارى و نەيان دەتۋانى سكالۋوگانەندە بكن ، زولم و ئازارو ئەشكەنجەى ھەمەجۇر بىزارى كىردبوون ، چونكە دەسلەت تاكپەۋى بوو ، مافەكان ژىرپى خرابوون ، خىلە دراۋسىيەكانى ناۋچەكە لەناۋ شەپۇلى خواست و ئارەزۋەكانىياندا ئەمسەرۋە سەرىيان دەكرد ، جارىك دەياندايە پال خەلكى عىراق ، جارىكى تر بايان دەدايەۋە بەلای خەلكى شام دا ، لەناۋجەرگەى دورگەى غەربىشدا خىلەكان پەرتەۋازەۋ پەرشوبلاۋ بووبوونەۋە ، شەرى خىل و تىرەگەرئىتى ھەناۋى خۋاردبوون ، ھەرۋەكو شاعىرىكىيان وتۋويەتى :

وَمَا أَنَا إِلَّا مِنْ غُرَيْيَةٍ إِنَّ غَوْتَ غَوَيْتَ وَإِنْ تَرَشُدْ غُرَيْيَةٌ أَرَشُدْ *

مەلىكىك نەبوۋ پىشتىۋانى لەو سەربەخۋىيەيان بىكات ، يان ھىچ مەرجەيىكىيان نەبوۋ كە لەكاتى لىقەۋماندا پىشت و پەنايان بدات و بەھانايانەۋە بچىت .

ھۆكۈمەتى حىجازىش لەلەين غەربەۋە بەچاۋى پىزەۋە سەير دەكرا ، زىاد لەۋەش جگە لەسەركردەيەك ۋەكو زىۋان و كلىلدارىكى ئايىنى سەرىيان دەكردن ، لەپاستىدا ئەۋ ھۆكۈمەتە تىكەلەيەكى دوۋسەرە بوو لەنىۋان سەۋكايەتى دىيائى و سەۋكايەتى ئايىنىدا ، بەناۋى ئايىنەۋە ھۆكىمى غەربى دەكرد لەبەردەم

* / ۋاتە : من ھىچ نېم جگە لەتاكىكى خىلى (غزىيە) شوئى ئەۋ كەوتووم . ئەگەر خىلى (غزىيە) سەرى لى بىشتۋىت منىش سەرم لىدەشتۋىت . خۇ ئەگەر خىلى (غزىيە) سەرفرازو ھۆشمەند بن منىش ۋەك ئەۋ سەرفرازو ھۆشمەند دەم .

حاجیان و دیدنی‌های کاب‌دا خۆی به‌حکمداری حەرم دادەناو سەرپەرشتی کارو فرمانی دەرکردن ، شەریعەتی ئیبراھیمیان عليه السلام جی‌بەجی دەرکرد ، وەکو پیکهاتی ئیستای پەرلەمان دامودەزگایان دامەزراند بوو بەلام ئەم حکومەتە لاوازو بی دەرسلات بوو نەیدەتوانی بەئەرکەکانی خۆی هەستیت ، ئەمەش بەناشکرا لە شالۆی حەبەشیەکاندا دەرکەوت .

ئایینەکانی عەرەب

لەکاتی کدا کە ئیسماعیل عليه السلام بانگەشەیی عەرەبی کرد بو ئایینیەکەیی باوکی عليه السلام ، زۆرینەیی عەرەبەکان بە دەمیەو هاتن و خوای تاک و تەنهایان دەپەرست و ملیان بو کەچ کرد ، رۆژگاریکی زۆر بەسەریاندا گوزەرا ئەوێ بیستبویان لە بیریان چووە ، بەلام یەکتاپەرستی و هەندیک دروشمی ئایینی ئیبراھیمیان تێدا ماوو ، هەتا ئەوکاتەیی (عەمر)ی کۆری (لحی) سەرۆکی (خزاعە) هاتە ناویان ، ئەم کابرایە زۆر چاکەخوارو خێرکەر و وابەستەیی کاروباری ئاین بوو ، بۆیە خەلکی خوشیان وێست ، ملیان بو کەچ کردو وایان دەزانی کە ئەم پیاو زانایەکی بەرزەو یەکیکە لە وەلیەکان ، پاشان (عەمر) سەفەرێکی کرد بو شام ، سەیری کرد ئەوان بت پەرستن ، ئەمیش بەچاکی زانی ، چونکە وولاتی شام مەزلگای هاتنە خوارەوێ کتیبە ئاسمانیەکان و پیغەمبەرانی (سەلامی خویان لەسەر بیت) ، بۆیە بتيکی بەناوی (هبل) لەگەڵ خۆیدا هیئایەو و لەناو پرستی کابەدا داینا ، دواي ئەو کەوتە بانگەشەکردنی خەلکی مەککە بو بت پەرستی ، ئەوانیش هاتن بە دەمیەو شوینی کەوتن ، پاشان خەلکی (حیجان) یش شوین مەککەییەکان کەوتن ، چونکە ئەوان چاودێری کابەو خەلکی حەرم بوون .^۱

(مناة) لەکوئترین بته‌کانیان بوو ، لەناوچەیی (مشل) بوو لەسەر کەناری دەریای سوور لەنزیک (قدید)ەو ، پاشان خەلکی (طائف) (لات) یان هەلبێژارد ، (وادی النخله)ش (عزی)یان کردە خوای خویان ، ئەم سیانە گەورەترین بت بوون ، پاشان بتپەرستی زیادی کرد ، بت و بتخانە ژمارەیان لە (حجان)دا هەمووجییەکی گرتەو ، دەرگێرنەو گوايه (عەمر) لەلایەن پەریەو هەوالی پێدراو کە بته‌کانی

^۱ / کتیبی (مختصر سيرة الرسول) ، نووسینی شیخ (محمد عبد الوهاب) ل ۱۲

خَيْلَى نوح عليه السلام (وهد) و (سواع) و (يغوث) و (يعوق) و (نسر) له (جده) كراون به ژيړ
گلڼه وه هات و دهره پيښان و بردنسى بؤ (تهامه)، كه وهرزى حاجيان هات
هره كه يانې دا به خيلىك و برديانه وه بؤ شوينه كانى خويان ، ناوچه كه واى ليها
همو مالىك بتيكى تيدابوو، مزگه وتى (حرام) يان پر كړدبوو له بت ، كه پيغه مېهر
فەتحي مهككه ي كړد له دهره وېرى كابه دا (۲۶۰) بتى ليېوو ، هموويانى خست
و پاشان فهرمانى دا فري درانه دهره وه و سوتپنران .

به و شيوه شريك و بته پرستى بوونه ديارترين سيمای ثايينى خه لكى
سهرده مى نه قامى، نه و خه لكه نه قامه و ايانده زانى هيشتا له سهر ثايينى ئيبراهيم .
عهره به موشريكه كان دابونه ريت و مه راسيمى تاييه تيان هه بوو له بت
په رستيدا ، زوربه يان (عهر) داي هيښابوون ، عهره به كان و ايانده زانى هه رچى
(عهر) ي كوپى (لحى) داي بهيښت بيدعه يه كى چا كه و ده ستكارى كړدى دىنى
ئيبراهيم نى يه ، نه مه ش چه ند شيوه يه كه له رى و پرهمى بته پرستى :

(۱) په نايان بؤ نه و بتانه دهردو به نداه تيان بؤ ده كړدن ، هاواريان بؤ دهردن ،
نزاو لالانه وه يان له به رده مدا ده كړدن له كاتى پيگيراندا ، بؤ پيويسى پوژانه
داوايان لي نه كړدن ، بړوايان وه ها بوو نه و بتانه لاي خوا تكيان بؤ ده كهن ،
ئاواته كانيان بؤ به دى ده پيښ .

(۲) له دوره وه حه جيان بؤ ده كړدن و ته وافيان به دهرودا ده كړدن ، مليان بؤ كه چ
ده كړدن و سوژده يان بؤ دهردن .

(۳) چه ندين جوړ قوربانيان بؤ سهر دهرين ، به مه به ستي نزيك بوونه وه ، به ناوى
نه وانه وه ناژه له كانيان سهر دهرى و ده يان كرده قوربانى ، نه م دوو جوړه
سهر پرينه ، خواى گه وړه له قورثاندا باسى فهرمووه ﴿وَمَا ذَبَحْ عَلَى النَّصْبِ﴾
المائدة/۳^۲ ، هه روه ها ثايه تى ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ الأنعام/۱۲۱^۳ .

(۴) جوړيكي ترى خو له خوا نزيك كړدنه وه نه وه بوو، هه نديك خواردن و
خواردنه وديان ته رخان ده كړد بؤ بته كانيان ، هه روه ها هه نديك به روبومى

^۱ / كتيبى (مختصر سيرة الرسول) ، نووسينى شينخ (محمد عبد الوهاب) ل ۱۲، ۵۴، ۵۲، ۵۱، ۵۰ .

^۲ / واته : نه و ناژه لانه ي له به رده م بته كاندا و بؤ نه و ان سهر بېرېښ .

^۳ / واته له گوشتى نه و ناژه لانه مه خوځن كه ناوى خواى له سهر نه ه پيښراوه .

ئازەل و كشتوكاليان بۆ دادەنەن ، بۇ خوۋشيش بەشيكيان دادەنەن بۆ
 پەرورەدگار! زۆربەى جار بەھەر ھۆيەك شتىك بۆخوا بوويىت دەياندا
 بەتەكانيان ، بەلام شتىك بۆ بتەكانيان دانايىت نەيان ئەدا بەخواى گەرە!
 خواى گەرە فەرموويەتى: ﴿وَجْعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيْبًا فَقَالُوا
 هَذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللّٰهِ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ
 يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ الانعام/ ۱۳۶.

(۵) نەزەردەن جوړىكى تر بوو لەخۆ نەزەردەن ، ئەويش نەزەردەن لە بەرو
 بوم و ئازەلدا ، ﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَّشَاءَ بَسْزَعْمِهِمْ
 وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ سَجَزَاهُمْ بِمَا كَانُوا
 يَفْتُرُونَ﴾ الانعام/ ۱۳۸.

(۶) ئەو قوربانيانە (بحيرة) و (سائبة) و (وصيلة) و (حام) بوو ، (ابن إسحاق) دەلييت:
 (بحيرة) پۆلەى سائبە ، كە برىتىيە لە وشترىك دواى دە وشترى مى
 ھاتىيت بى ئەوئى نىريان تىدايىت ، ئەم وشترە كەس سوارى بوو ، نە تووكى
 براوەتەو ، جگە لە ميوان كەس شىرەكەى نەخواردو ، ھەرچى مىيەك دواى ئەو
 دروست ئەيىت گويى كەل دەكەن ، پاشان دەخريتە دواى دايكى ، ئەمە (بحيرة)ى
 كچى (سائبة)يە ،

(وصيلة)ش مەرپىكى مىيە بە (۵) سەك مىي بوو يىت و لەنيواندا نىر
 نەيىت پىي دەليىن (وصيلة) دواى ئەو ھەرچى لەدايك دەيىت تەنھا نىرينە لىي
 دەخوات مەگەر مىيەك مردار بوايەتەو ئەوجا نىرومى ئىيان دەخوارد.

(حام)يش وشترىكە (دە) بىچووى مىيەى لەسەرەك بوو يىت بى ئەو
 نىرينەيان لەنيواندا ھەيىت و پىشتى ئەستور بوويىت بۆ بار ، نەبرايتەو ، بەرەلدا
 كرايتە ناو و وشترگەلەكەى ، لەو بارەيەو خواى گەرە فەرموويەتى : ﴿مَا جَعَلَ اللّٰهُ

^۱ / واتە: لە بەروبووم و ئازەلەكانيان پشكيان بۆ خوا دانابوو، بەحسابى خۇيان دەيانووت ئەمەيان بۆ خوا
 ئەمەشيان بۆ بتەكانيان، ئەوئى بۆ بتەكانيان بوو ناگاتە لای خوا، ئەوئەش بۆ خوايە ھەردەچى بۆلای بتەكانيان،
 خراپ ھوكميان دەكرد.

^۲ / واتە: دەيانووت ئەمانە ئازەل و بەروبووم تەنھا بەكەستىكى دەرخوارد ئەدەين خۇمان ئارەزوومان ئى بى،
 ھەندى ئازەلپشيان سواربوونى قەدەغەبوو، ھەندى تىرشيان لەكاتى سەرپرەندا ئاوىخويمان ئى ئەدەھيان،
 پىيانەو ھەلدەبەست.

(میسر) و (قداح) یش لہم کاروہ نزیک بوون و جوریک بوون لہ قومارکردن ، یو قومارہ گوشتنی و شترہ کانیان دابہش ئە کرد ، عەرەب باوەریان بەهەوالدانسی

- ۲۹ -

كاهن وعه راف و ئهستیره ناسه كان هه بوو، (كاهن) به كوردی به - كاهین - دهگوتریت (كوله و نهانی) : ئهوكه سه بوو هه والی داهاتووی گهر دوونی به خهك دهاو دهیوت غهیب دهزانم ، هه ندیک لهو كاهینانه دهیانوت: جنوکه مان ههیهو هه والمان دهادتی ، هه ندیکیان بانگه شهی زانینی غهیبیان دهکرد ، هه ندیکیشیان دهیانوت: بههوی پیشهکی و سه رهتای شته کانه وه دهتوان هه وال بدهن بهو کهسهی که پرسیاریان لی دهکن یان کاریک دهکن نه مانه یان (عه راف) بوون ، بو نمونه:

عه رافیک دهیوت من دهزانم فلانه شت کی دزیویه تی و له کویدا شار دویه تیه وه ، (منجم - ئهستیره ناس) یش ئهو کهسه بوو که له ئهستیره کان وورد ئه بووه ، کاتی جولانه وهو ده رکه وتنی دهزانین و بو ئه وهی هه والی دونیاو پرواوه کانی گهر دوون له داهاتودا به خهك رابگهیه نیّت^۱ ، باوه ر کردن به هه والی ئهستیره ناسه کان باوه ر کردن به ئهستیره کان ، له ئیمان به ئهستیره وه باوه ریان به (انواء) هه بوو ، واته هه لهاتن و نیشتنی ئهستیره له به ره به یاندا ، دهیانوت: بههوی هه لهاتنی فلانه ئهستیره وه باران باری ، یان بههوی ئاوا بونی فلانه ئهستیره وه باران باری^۲ ، هه روه ها (طیره) یان هه بوو ، واته ره شبینی ، له وه وه هاتبوو، نه هاتن بالندهیه کیان هه لده فراند، یان ئاسکیکیان، راوده نا ئه گهر به لای راستدا برۆشتایه ، کاره کهی خو یان ده کردو به باشیان ده زانی ، خو ئه گهر به لای چه پدا هه له باتایه ئهوا وازیان لی ده هیئاو به ره شبینی وه سه یریان ده کرد، خو ئه گهر له به رده میانه وه برۆشتایه ، به هه مان شیوه ره شبین ده بوون و دلیان داده گیرا، هه روه ها به قاچ هه لواسینی که رویشکیان به ره شبینی ده زانی ، هه ندیک پوژو مانگ و ئازهل و گه رکه و ژنیان به شووم ده زانی ، باوه ریان به ته نینه وهی به لا هه بوو ، باوه ریان وابوو کوژراو له گوژدا ناحه سیته وه هه تاکو تو له ی ده سه نه ریته وه ، پوخی کوژراو ده بیته بایه قوش و له چوله وانیدا روژانه ده خوینیّت و ده لیّت: ئاوم بدهنی^۳ ، ئاوم بدهنی^۳ ، که تو له ی سه ندرایه وه ئیتر ده چه ویته وه^۳.

^۱ / مرقاة المفاتیح . شرح مشکاة المصابیح ۲/ ۲ ، ۳

^۲ / (صحيح مسلم) بهشی (کفر من قال : مطرنا بالنوء ، کتاب الإیمان ۵۹/۱)

^۳ / صحيح البخاري ۸۵۱/۲ ، ۸۵۷ ، به پهراویزی (شيخ له محمد علی سه هاره نفوری)

خه لکی سهرده می نه فامی له سهر شه و حاله ته بوون و هه ندیک له پاشماوه ی نایینی ئیبراهیمیان دهست پیوه گرتبوو ، وهکو به گه وره زانینی (بیته) و ته واف کردن و هه ج و عه مره و دهستان له عه رده فهداو ، موزده لیفه و هه دیه کردنی قوربان ی و ، به لئ له و بواره چه ندین جوړ داهینانیان کردبوو ، له وانه قورده یش دهیان وت : ئیمه پو له ی ئیبراهیم و خه لکی هه رم و خاوه نی بهیت و دانیشوانی مه ککه ی ، شه و ی مافی ره وای ئیمه یه ، شه و مافه بو عه رب ره وانی یه ، خو یان ناونا بوو (الحمس) جیگه یه کی تایبه تیان بو خو یان دانا بوو ، دهیانوت : ئیمه له هه رم ناچینه دهره وه ، له کیوی عه رده فه نه ده وه دهستان و (إفاضة) یان نه ده کرد ، به لکو به جیا ده هاتنه وه بو (مزدلفه) و له و ی (إفاضة) یان ده کرد ، شه م نایه ته له سهر شه وان هاته خواره وه ﴿ ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ﴾ البقره / ۱۹۹ ، واته : شه ی خه لکی قورده یش ئیوه ش (إفاضة) بکه ن هه ره کو خه لک (إفاضة) دهکات .

هه ره وها دهیانوت : پیویسته (حمس) هکان له کاتی (إحرام) دا شیر ی و شتر بخونه وه چه و رای ی دروست نه کهن و نه چنه ده واریکه وه له تالی موو دروست کرا بیته و ده بیته نه چنه ژیر سیبه ریشه وه ، شه گهر چوونه ژیر سیبه ر ده بیته بچنه ژیر سیبه ری خانووی گله وه^۲ .

هه ره وها دهیانوت : شه وانه ی که دین نابیته له و خواردنه بخون له کاتی ئیحرامدا ، که پییش ئیحرام به ستن هیناویانه شه گهر بو هه ج یان بو عه مره هاتبوون^۳ . هه ره وها شه مریان ده کرد به سهر خیله کانی تردا که ده بیته به جلی (حمس) وه (إحرام) به ستن و ته واف بکه ن ، شه گهر هیجیان ده ست نه که وت شه و پیاوان به پروتی و ژنانیش به زنجیر به ندیک ی کون کونه وه ته وافیان ده کرد ، ژنان له ته وافدا دهیانوت :

اليوم يذو بعضه أو كله وما بدا منه فلا أحله

که ژن و پیاو به م شیوه یان ده کرد ، ئایهت هاته خواره وه ﴿ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ ﴾ الأعراف / ۳۱ ، واته : ئاده میزان ، له ته واف و هاتوو چو ی

^۱ / ابن هشام ۱۹۹/۱ صحیح البخاری ۲۲۶/۱

^۲ / سهرچاوه ی یه که م ..

^۳ / سهرچاوه ی یه که م

مزگه وتدا خۇتان جوانكەن ، ئەگەر پياويك يان ژنيك زاتى بکردايە بەو جلەى
خۇيەو تەوافى بکردايە كە پيۆەى ھاتوۋە بۆ مەككە ، ئەو دەبوايە دواى تەوافەكە
فرىى بدات و كەسشش سوودى لى نەدەبىنى^۱ .

ھەرۋەھا لەكاتى (إحرام) دا قورەيش لە دەرگاۋە نەدەھاتنە مالى خۇيان ،
بەلكو لە پشتى مالەكەيانەو كونيكيان دەرگە دىوارەكەو لەويە ھاتوچۇيان
دەكرد ، ئەم وشكى و خۆرەتاندنەيان بەخواپەرستى و چاكە دەزانى ، ئەو بوو
قورئانى پىرۆز لى قەدەغە كردن .

ئايىنى شىرك و بىتەرستى و باۋەربوون بەخورافەو شتى پىرپوچ ئايىنى
زۆرىنەى عەرەب بوو ، جولەكەو گاۋرو ئاگرپەرست و سائەكان تۋانىبوويان بىنە
ناو خاكى عەرەبەو .

جولەكە دوو پۆلى سەرەكيان ھەبوو - كە بەلايەنى كەمەو - لە دەرگەى
عەرەبىدا دەيانىنى :

يەكەم : لەسەر دەمى پىزگار كردنى قەلەستىنەو بەدەستى بابلى و
ئاشۋورىەكان جوولەكە كۆچيان كرد ، ئەو كۆچە بەھۆى فشارەو بوو ، ولاتيان
ویران و پەيكەرەكەيان بەدەستى (بوختەنەسر) لەسالى (۵۸۷ پ.ن) تىكشكىنرا ،
زۆرىەيان كرانه كۆيلە بران بۆ بابل ، ھەندىكيان قەلەستىنيان بەجىھىشت و چون
بەرەو (حىجاز) و لەبەشى سەرەویدا نىشتەجى بوون^۲ .

دوۋەم : لە داگىر كردنى (فلسطين) لەلايەن پۆمەكانەو دەست پىدەكات ، بە
سەر كىردايەتى (بنطس) ى پۆمانى لە سالى (۷۰) زاينىدا ، لەئەنجامى ئەو فشارەدا
لەسەر جولەكەو پوخاندنى پەيكەرەكەيان ھەندىك ھۆزى جوولەكە چوون بەرەو
حىجاز ، لە (يثرى) و (خىبر) و (تىماء) جىگىر بوون ، گوندو قوللەو قەلاۋ بىنايان
دروست كرد ، لە رىگەى ئەم كۆچەريانەو ئايىنى جوولەكە بەناو ھەندىك ھۆزى
عەرەبدا بلاۋبوۋە ، بە شىۋەيك شان و شەوكەتى سىياسيان ھەبوو پىش ھاتنى
ئىسلام و لەكاتى ھاتنىدا ، كە ئايىنى ئىسلام ھات ، خىلە ناۋدارەكانى جوولەكە
برىتى بوون لە (خىبر) و (بنونضير) و (المصطلق) و (قريظة) و (قينقاع) ،

^۱ / ابن هشام ۲۰۲، ۲۰۳/۱ - صحيح البخاري ۲۲۶/۱ .

^۲ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱ .

(السمهودی) له (وفاء الوفا) دا (ل ۱۱۶) ده‌لټ: ژماره‌ی تیره و هۆزه‌کائی جووله‌که له (بیست) زیاتر بوون^۱.

به‌هۆی (تبان اسعد ابی کرب) ه وه ئایینی جووله‌که گه‌یشته یه‌مه‌ن ، ئه‌م پیاوه بۆ شه‌ر به‌ره‌و (یثرب) چوو بوو، له‌وی بوو بوو به‌جوله‌که‌و له‌گه‌ل خۆیدا دوو زانای جووله‌که‌ی له (بنو قریظه) ه‌وه هینا بۆ یه‌مه‌ن ، به‌هۆیه‌وه له یه‌مه‌ندا جووله‌کایه‌تی بلاوبۆوه، دوا‌ی خۆی که (یوسف ذونواس) ی کۆری بوو به‌سه‌رداری یه‌مه‌ن ، ه‌یرشی کرده سه‌ر گاواره‌کانی (نه‌جران) و بانگی کردن بۆ ئایینی جوله‌که ، که به‌گوینیان نه‌کرد ، شیونکی پر له‌ناگری بۆ دروستکردن و ژن و منال و گه‌وره‌و بچوک و پیرو گه‌نجی گاوری تی‌فڕیدا ، ده‌لټن ژماره‌ی کوژراوه‌کان له (۲۰ - ۴۰) هه‌زاره ، ئه‌م پووداوه له ئه‌کتۆبه‌ری سالی (۵۲۳) زاییندا پووی داوه^۲ ، قورئان له سووره‌تی (البروج) دا به‌شیك له‌م کاره‌ساته‌ی باس کردوه .

سه‌باره‌ت به‌ئایینی نه‌سرانی (گاواره‌یه‌تی) له‌پێگه‌ی داگیرکردنی (حه‌به‌شه) و (پۆمه‌کان) ه‌وه بۆ وولاتی عه‌ره‌ب هاتوه‌و ، یه‌که‌م داگیرکردنی یه‌مه‌ن له لایه‌ن (حه‌به‌شه‌وه) ه وه سالی (۲۴۰) ی زایین بوو، تا سالی (۲۷۸) ی زایین به‌رده‌وام بوو^۳ له‌و زه‌مانه‌دا مژده‌ی ئایینی مه‌سیحی له‌یه‌مه‌ندا ده‌نگی دایه‌وه‌و بلاوبوه‌وه ، له‌و رۆژگارانه‌دا ، پیاویکی خواپه‌رستی زاهیدی دۆعاگیرای خواهن که‌رامه‌ت به‌ناوی (فیمیون) دیته نه‌جران ، خه‌لکی ناوچه‌که بانگ ده‌کات بۆ ئایینی گاوری‌تی (مه‌سیحی) ، که خه‌لکی نه‌جران ده‌بینن پیاویکی راستگۆو دینداره زوو به‌ده‌میه‌وه چوون و باوه‌ریان به‌ئایینی مه‌سیحیه‌ت هینا^۴.

که‌حه‌به‌شیه‌کان له‌دژه کاره‌کانی (ذونواس) دا یه‌مه‌نیان داگیرکرد، ئه‌بره‌هه توانی ده‌سه‌لاتی تیدا دابه‌زرینیت و به‌چالاکیه‌کی زۆره‌وه ئایینی مه‌سیحی بلاو بکاته‌وه، ئه‌وه‌نده چالاکی زۆربه‌و (کابه‌یه‌کی له رکا به‌ری (کابه‌ی شه‌ریفدا) له یه‌مه‌ن دروستکرد، بۆ ئه‌وه‌ی پووی خه‌لکی له‌مالی خوا وه‌رچه‌رخینیت به‌ره‌و یه‌مه‌ن و (کابه‌ی شه‌ریفه‌)ش بروخینیت ، ئه‌وه‌بوو خوا‌ی گه‌وره کردی به‌په‌ندی زه‌مانه.

۱ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱.

۲ / تفهيم القرآن ۲۹۷، ۲۹۸/۶ - هه‌روه‌ها (ابن هشام) ۳۶/۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۷، ۳۱، ۳۵/۱.

۳ / تفهيم القرآن ۲۹۷/۶.

۴ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱.

ههروهه عه ره به غه سانییه کانی دراوسی پومان بههوی هاوسییه تی و
 نزیکیان وه بوون بهه سیحی ، له گهل هوزده کانی (تغلب) و (طیء) دا ، نهک هه ره نه وه
 ، به لکو هه ندیک له میره کانی (حیرهش) بوون به گاوار.
 سه بارهت به نایینی ناگرپه رستی ته نه له ناو نه وخیله عه ره بانه دا هه بوو که
 دراوسی و نزیکی فارسه کان بوون ، له عیراقی (عه ره ب) و له به حرهین (الأحساء) و
 (هجر) و هه موو دراوسی نزیکه کانیاں له که ناری که نداوی عه ره بدا ، ههروهه
 کومه لیک پیاوی تریش له سه رده می ده سه لاتی فارسه کاندای چوونه سه ر باوه پری ناگر
 په رستی.

سابئییه کانیش ، به پیی قسه ی ئاسه وارناس و لیکوینه وه میژویه کان
 ده لێن: نه وه نایینی کلدانیه کانی گهل ئیبراهیم بوو ، زۆریک له خه لکی شام سابئی
 بوون ، به هه مان شیوه یه مه نی یه کونه کان ، به هاتنی نایینی (جوله که) و (مه سیحی)
 ی بونیادو بنه مای نایینه که که وتوته له رزین و له سه رپی نه وه ستاوه و چالاکیه کانی
 خاموش بوته وه ، به لام هه ندیکیان به تیکه لاوی له گهل ناگرپه رسته کاندای مان وه یان
 دراوسییه تیان ده کردن ، له وانه خه لکی په شه خاکی عیراق و که ناره کانی که نداوی
 عه ره ب^۱.

^۱ / تاریخ ارض القرآن ۲/ ۱۹۳-۲۰۸

بارودۆخی ئایینی

كاتىك ئايىنى پىرۆزى ئىسلام ھات ، ئەو ھالى ئايىنەكانى عەرەب بوو ، ھەموو ئەو ئايىنانە تووشى لىك ھەلۋەشان ھاتبوون و عەمبارەپۇ بووبوون ، موشرىكەكان دەيانوت: ئىمە لەسەر ئايىنى ئىبراھىمىن (عليه السلام) ، لەكاتىكدا كە ھىچ پابەندى بنەما رەھىشتىيەكانى ئەو ئايىنە نەبوون ، لادان و تاوانەكانيان گەئى زۆر بوو، بەتپەرەپوونى پۇژگار خورافەى ئايىنى و داب و نەرىتى بتپەرستەكانيان تىدا بلاو بووبوۋە ، بەشىۋەيەك كاريگەرەكى زۆرى لەسەر ژيانى كۆمەلەيتى و سىياسى يان بەجى ھىشتبوو.

جولەكەش دەستيان دابوۋە رىبابازى و خۆسەپاندن ، سەرکردەكانيان كرابوونە خواو دەپەرستران ، دەستيان وەردەدایە كاروبارى خەلكى و لەسەر چپەى سەرلىۋان و خورپەى دلېشيان سەرزەنشتيان دەكردن، ھەموو خەمىكيان خىر كەرنەۋەى مال و سامان و سەرۋكايەتى بوو ، با ئاينىش زايەبىت و كوفرو بى باۋەرى و سوکايەتى بەفەرمانە پىرۆزەكانى خواى تىدا بىت.

نەصرانىەتېش (مەسىحايەتى) يان (گاۋرايەتى) ۋەك بتپەرستى ئى ھاتبوو كەس لىى ھالى نەدەبوو ، تىكەلەيەكى نامۇيان لەنىۋان خواو مروۇدا دروست كەردبوو ، لەناخى عەرەبە دىندارەكاندا ئەم بۆچوونانە ھىچ كاريگەرەكى نەبوو ، نە دەگونجان و نەياندەتۋانى ۋاز لەژيانى خۇيان بەئىنن بۆ ئەو ژيانەى مەسىحيەت داۋايان ئى دەكات.

ھالى ئايىنەكانى تىرى عەرەب ۋەكو موشرىكەكان ۋەھابو، بىر كەرنەۋەيەكى ھاۋچەشن بوو، يەك عەقىدەيان ھەبوو، داب و نەرىتېشيان لەيەك دەچوو.

چەند دیمەنیک لە کۆمەلگای عەرەبی سەردەمی نەفامیی

دوای قسەوباس لەسەر دورگەیی عەرەبی و باری ئایین تییدا ، ئەو ماوە
کە قسەبەک لەسەر باری کۆمەڵایەتی و ئابووری و پەروەشتی بکەین ، بەکورتی لەسەر
ئەو دوش دەویین:

باری کۆمەڵایەتی

لەناو عەرەدا چەند ناوەندیکی هەمەچەشن هەبوو ، حالی هەندیکیان لە
هەندیکی تریان جیاوو ، لەناو (اشراف)دا پەيوەندی پیاو لەگەڵ کەسوکاریدا لە
بەرترین پلەیی پیشکەوتن دابوو، ژن ئازادی و ئیرادەبەکی سەرەخۆی هەبوو ، ریزی
لێدەگیرا لەپیناویدا شیر هەلدەکیشتراو خوین دەڕژێرا ، ئەگەر پیاویک بیویستایە
لەناو عەرەدا پلەوپایەبەکی چاک و ریزیکی هەبێت ، دەبواوە زۆری کات گوتاری
لەگەڵ ژندا بێت ، ئەگەر ژن خواستی لەسەر بواوە خێڵەکانی لەسەر ئاستی کۆ
دەکردهو ، یان قیتنەو ئازاوەبەکی گەورە تییدا دروست ئەکردن و دەیدان بە شەر ،
لەگەڵ ئەمانەشدا بەبێ مەملانی پیاو سەرداری مەل بوو، خاوەنی بێباری کۆتایی بوو
، لەهەڵبژاردنی هاوسەردا دەبواوە ژن بێدەنگ بێت و لەقسەیی کەسوکاری دەرئەچێت
و لەژێر چاودیری ئەواندا شووی بکرایە ، ئەو حالی (اشراف) پیاوماقولاڤ بوو،
لەناوەندەکانی تردا جۆریک لەتیکەلای هەبوو ، لەنیوان ژن و پیاودا ، دەتوانین بڵێن
گەیشتبوووە ئاستی بەدەرەوشتی و بەرەلای ، (ابو داود) لە عائشەو ﷺ دەگیرێتەو
، کە ژن هێنان لەجەهلیەتدا بەچار شێوە بوو ، یەکیکیان بەوشێوە بوو کە
ئێستا هەبە ، پیاویک لەپیاووەکی تر داوای خوشکەکی یان کچەکی دەکرد پازی
دەبوو ماری دەکرد ، جۆریکی تر: پێی دەوترا ژن هێنای (استبضاع) واتە: کاتیکی
ژن لە (عادە)ی مانگانەیی خۆی پاک دەبوو ، پیاووەکی پێی دەوت بڕۆ لەگەڵ فلانە
پیاو (بنو) ، ئەو ماوەیە مێردەکی نەدەچوو لای ، هەتا دەرئەکەوت کە ژنەکی دوو
گیانە ، ئەوجا ئەگەر مێرد بێویستایە دەچوو لای ، ئەمەیان بۆیە دەکرد
تارۆلەبەکی وەجەخ زادەیان لێ بکەوێتەو ، جۆریکی تر لە هاوسەرێتی بریتی بوو

له‌وه‌ی ژماره‌یه‌ک له‌ پیاو (که‌متر له‌ ده‌ که‌س) ده‌چوونه‌ لای ژنیک و هه‌موویان له‌گه‌لی ده‌نوستن ، نه‌گه‌ر سکی پر‌بوايه و مناله‌که‌ی ببوايه ، چه‌ند پوژنیک چاوهروانیان ده‌کرد ، پاشان ژنه‌که‌ ده‌ینارد به‌دوای پیاوه‌کاندا ، نه‌وانیش نه‌یانده‌توانی نه‌یه‌ن ، نه‌وسا ژنه‌که‌ پیی ده‌وتن: ئیوه‌ ده‌زانن چیتان کردوو ، نه‌مه‌ پو‌له‌ی تویه‌ فلانه‌ که‌س ، به‌ ئاره‌زووی خو‌ی یه‌کیکیانی هه‌لده‌بژاردو ده‌بو به‌باوکی مناله‌که‌ ، جو‌ری چواره‌می هاوسه‌رگرتن بریتی بوو له‌وه‌ی کو‌مه‌نیک پیاو ده‌چوونه‌ لای ژنیک و کاری سیکیسیان له‌گه‌ل ده‌کرد ، نه‌و جو‌ره ژنانه‌ش که‌ به‌دخوو داوین پیس بوون ، خو‌یان بو‌هه‌موو که‌سینک ده‌دا به‌ده‌سته‌وه‌ ، نه‌مانه له‌سه‌ر ده‌رگای ماله‌کانیان چاروکه‌ی سووریان هه‌لواسی بوو بو‌نه‌وه‌ی بناسرینه‌وه‌و هه‌ر که‌سینک بیویستایه‌ ب‌رواته‌ لایان ، که‌ سکی پر‌بوايه نه‌و پیاوانه‌ی کو‌ده‌کرده‌وه‌و سه‌رناس (قائف)ی بانگ ده‌کرد ، (قافه) که‌سانیک بوون شاره‌زایی یان هه‌بوو له‌ناسینه‌وه‌ی ره‌گه‌زدا ، نه‌ویش له‌هه‌ر کامیکیان بچوايه ده‌یوت مناله‌که‌ هی تویه‌ ، ئیتر به‌ناوی نه‌وه‌وه‌ بانگ ده‌کراو کابراش نکولی نه‌ئه‌کرد ، که‌خوای گه‌وره‌ پیغه‌مبه‌ری نارد ﷺ هه‌موو جو‌ره هاوسه‌ریتیه‌کانی تری هه‌لوه‌شاندوه‌و ته‌نها نه‌و هاوسه‌ریتیه‌ی نه‌م‌رو‌ی ئیسلامی هه‌شته‌وه‌^۱.

هه‌ندیجار لیواری شمشیرو نووکی رم ژن و پیاوی کو‌ده‌کرده‌وه‌ ، پیاوانی له‌ شه‌ردا سه‌رکه‌وتوو ژنانی ژنیرکه‌وتوانیان بو‌ خو‌یان هه‌لال ده‌کردو کو‌یله‌یان ده‌کردن ، نه‌و منالانه‌ی له‌و جو‌ره ژنانه‌ ده‌بوو تاکو‌تایی ته‌مه‌نیان له‌که‌و شه‌وره‌بیان به‌شوینه‌وه‌ بوو.

له‌جاهیلیه‌تدا فره‌ژنی سنووری نه‌بوو، دوو خوشکیان پیکه‌وه‌ ده‌خواست ، باوه‌ژنی خو‌یان ده‌خواست کاتیک باوکیان ته‌لاق‌ی بدایه‌ یان بمردایه‌ (سورة النساء ۲۲-۲۳) ته‌لاق‌یش به‌ده‌ست پیاوانه‌وه‌ هیچ سنوونکی نه‌بوو^۲.

زیناو به‌د‌ره‌وشتی نه‌وپه‌ری گرتبوو ، له‌زۆربه‌ی جیگه‌دا باوبوو، ناتوانین هیچ ناوه‌ندو تو‌یژنیک جیابکه‌ینه‌وه‌ ، جگه‌ له‌هه‌ندیك ژن و پیاوی ره‌وشت به‌رز که‌ ده‌روونیان نه‌وه‌ی قه‌بوول نه‌ده‌کرد ، ژنه‌ ئازاده‌کان که‌متر نه‌و کاره‌یان ده‌کرد ،

^۱ / ابو داود ، کتاب النکاح .

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ ، (باب) نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث .

کاره ساته که له (که نيزهك) دابوو، پیده چیت زۆرینه ی خه لکی جاهیلی به عه یی نه زانی بیت ئه و فاحشه یه له گه ل جاریه دا بکات ، (ابو داود) له (عمرو) ی کوپی (شعیب) ه وه له باوکیه وه ئه ویش له باپی ریه وه ده گیرته وه ده لیت: جاریکیان پیاویك ووتی: پیغه مبه ری خوا ﷺ فلا نه منال کوپی منه ، چونکه له جاهیلیدا له گه ل دایکیدا دروست بووم، پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی: له و باره یه وه هیچ سکالایه ک وه ر ناگیریت له ئیسلامدا ، کاروباری جاهیلیه ت به سه رچوو ، منال هی په رده یه ، مروقی به دخوش ده سته سه ره ، هه ره ها ململانی (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) و (عبد بن زمعه) له باره ی کوپی که نيزه که که ی (زمعه) وه که ناوی (عبدالرحمن بن زمعه) یه دیاره و ده زانریت .^۱

په یوه ندی پیاو به مناله کانیه وه چهند شیوه یه کی هه بوو، هه ندیکیان ده یانوت:

إنما أولادنا بین أكبادنا تمشی على الأرض

واته: مناله کانمان له ناو ماندا جگه رگۆشه مانن و به سه ر زه ویدا دین و ده چن.

هه ندیکیان کچیان زینده به چال ده کرد له به ر ئابروو چوون و هه ژاری ، کوپیش له به ر هه ژاری ده کوژان (قورشان ۶- ۱۵۱) (۱۶- ۵۸) (۱۷- ۳۱) (۸۱- ۸۰) به لام نا کریت بلین ئه وه نه ریتیکی سه رانه ری بووه ، چونکه زۆر پیوستیان به کوپ هه بووه بۆ پوو به پوو بوونه وه ی دوژمن.

مامه له ی پیاو له گه ل براو ئاموزاو خیله کهیدا زۆر به هیزو پته و بو ، ئه وان بۆ خاتری خیلایه تی و ده مارگیری هۆز ده ژیان و ده مرن ، گیانی کوپوونه وه یه کگرتن له ناو پۆله کانی خیلیدا زۆر به هیزبوو، ئه وه ش ده مارگیری زیاتر ده کردن بۆ په گه زو خزمایه تی، له سه ر ئه و په نده ده رۆیشتن که ده لیت: (پشتیوانی له براهه ت بکه ، زالم بیت یان مه زلوم) به و مانا پوه له تی ئه و په نده یان جی به جی ده کرد، که دوو بوو له و چاکسازیه ی ئیسلام کردی له ده قه که دا که بریتی یه له ریگه نه دان به زولم کردن له که سانی دیکه ، هلملانی له سه ر پله و پایه و کورسی زۆر جار پۆله کانی یه ک باوکیشی ئه دا به شه ر ، هه روه کو له کیشه ی نیوان (اوس و خزرج) و (عبس و ذیبان) و (بکر و تغلب) دا هه بوو .

^۱ / ابو داود ، (باب) الولد للفراش .

پەيوەندى نىۋان خىلەكان بى شىرازە لىكچىراۋ بوو، لەشەپرى يەكتىدا شەكەت بووبوون ، ترسان لە ھەندىك داب و نەرىتە ھاوبەشەكانيان بەھۆى (ئايىن) و (ئەفسانە) ۋە لەو شەپەنگىزىيەى كەم كىرەبوونە ۋە ، ھەندى جارىش (پشتىۋانى لە يەك) و (پەيمان بەستن) خىلە دژ بەيەكەكانى دەخستە ۋە يەك ، مانگە جەنگ تىدا ھەرام كراۋەكان گەۋرەترىن پەحمەت و يارمەتى بوو بۇ ژيان و بژىۋيان .

بەكورتى، ھالەتى كۆمەلەيتى لەداكەوتنىكى ترساناكا بوو، نەزانىي چوارلاى تەنىبوون ، مەۋقەكان ۋەك ئازەل مىيان بۇ خورافات كەچ كىرەبوو ، ئن دەقروشراۋ دەكپرا ۋەكو شەمەك ، پەيوەندى نىۋان ئەندامانى كۆمەل پىچىراۋو ، ھەموو خەمىكى ھوكومەتەكانىش ئەۋەبوو گەنجىنەكانيان پىركەن لەمال و سامانى پەمىت ، يان جەنگ و ھەرايان بۇ بىننەۋە .

بارودۇخى ئابوورى

بارودۇخى ئابوورىش ، ۋابەستەى بارودۇخى كۆمەلەيتى بوو ، ئەگەر سەيرى بژىۋى عەرەبەكان بەكىن زىاتر ئەم خالەمان بۇ پوون دەبىتەۋە ، بازىرگانى گەۋرەترىن ھۇ بوو بۇ دەۋلەمەند بوون و دابىن كىردى پىداۋىستىيەكانى ژيان ، يەك سەفەرى بازىرگانى بەبى بەرقەرار بوونى ئاشتى و ھىمنى ھەرگىز نەدەكرا ، ئەۋەش لە دورىگەى عەرەبىدا نەدەكرا مەگەر لە پۇژانى مانگە ھەرامەكاندا ، لەم مانگانەدا بازارە بەناۋ بانگەكانى عەرەب دائەمەزىنران ۋەكو (عكاظ) و (ذى المجاز) و (مجنە) و ھەندىكى تر .

لەبارەى پىشەسازىيەۋە عەرەب لەھەموو مىللەتان دواكەوتوتىر بوون ، ھەرچى پىشەسازىيەكىش لەناۋياندا ھەبوو ۋەك چىن و دروومان و پىستە خۇش كىردن لەناۋ خەلكى (يەمەن) و (حىرە) و دەۋرەبەرى شامدا بوو، لەناۋ دورىگەى عەرەبىدا كشتوكال و زەۋى كىلى و ئازەل بەخىۋەكردن ھەبوو ، زۆربەى ژنانى عەرەب خەرىكى پىستن و چىن بوون ، بەلام ھەموو ئەو كەلۋپەلانە لەبەردەم ھەرەشەى تالان و بېرۋى جەنگدا بوون ، پووتى و بىسىتى و ھەژارى دەردى زۆرىنەى كۆمەل بوو .

پهوشت

نكولۍ ناكړيت له وهى كه له سهردهمى جاهيليه تدا كومه نيك پهوشتى نزم و خراپه و واهه بوو دژ به هم موو عه قلیكى دروست بوو، ویزدان قه بولی نه ده كړد ، له گهل نه وه شدا هه نديك پهوشتى به رزيان تیدا بوو مروقی جوان ده كړدو مایه ی سهرسامی و سهرسوپمان بوو، لهو پهوشتانه :

۱- به خشنده یی: زور له ناوخوا پیدا شانازیان بهم خهسله ته وه ده كړد ، نیوه ی شیعره كانیان له سهر نه م خهسله ته نه هونیوه ، وهسفی خویان و خراپه ی خه لکی تریان تیدا دهوت ، جاری واده بوو له پوژنکی سهرماو سوله و برسی تیدا پیاوړی میوانیكى دهات ، هیچ له ماله كهیدا نه بوو بیداتی جگه له وشتره كه ی كه ژبانی خو ی وخیزانه كه ی له سهر وه ستابوو، خهسله تی به خشنده یی دهیگرت و وشتره كه ی بو میوانه كه ی سهر ده پری ، له وهش گه وره تر زورجار بو خوین خوشكردنی چهندين بارى قورس و مال و سامانیكى زوریان خه رچ ده كړد ، بوئه وهی دلویك خوین نه پړیت مروقیك زایه نه بیټ و بهمه شه وه فخروشانازیان ده كړد به سهرسهر كړده و سهر و كه كانی تردا .

له ناكامی به خشنده یی خویندا وهسفی (مه ی) یان ده كړد ، نهك له بهر زاتی (مه ی) یه كه ، به لكو له بهر نه وهی پړنگه یه كه یه بو به خشنده بوون له سهر خودی خویان ، بویه به داری میویان دهوت (الكرم) ، بهو مه یه شیان دهوت كه لیی دروست نه كرا (بنت الكرم) ، نه گهر سهری دیوانه كانی سهردهمى نه قامی بكهیت چهند باسیكى گرنك له شانازی به خووه كردن و وهسف و سه ناكردن ده بینیت ، (عنه تهره ی) ی كوری (شداد ی) (عبسی) له (معلقه) كهیدا ده لیټ:

وَلَقَدْ شَرِبْتُ مِنَ الْمَدَامَةِ بَعْدَمَا	رَكَدَ الْهَوَاجِرُ بِالْمَشُوفِ الْمَعْلَمِ
بِزُجَاجَةٍ صَفَرَاءَ ذَاتِ أُسْرَةٍ	فَرَرْتُ بِأَزْهَرِ الشَّمَالِ مُقَدِّمِ
فَإِذَا شَرِبْتُ فَانِي مُسْتَهْلِكُ	مَالِي ، وَعِرْضِي وَافِرُ لَمْ يَكْلَمْ
وَإِذَا صَحَوْتُ فَمَا أَقْصِرُ عَنْ نَدَى	وَكَمَا عَلِمْتُ شَائِلِي وَتَكْرُمِي

هر له ناكامی نهو به خشنده یی كه هه یان بوو خویان به قومار وه سهرقال ده كړد، چونكه وایانده زانی پړنگه یه كه بو به خشنده بوون و هر چیه كیان بیردایه ته وه

دهيانبه خشی بهه ژاران ، یان هه پشکیکی سه رکه وتوان زیادبوايه ده به خشرايه وه ، بویه ده بیانی قورنان نکۆلی له هه نديک قازانجی قومارو مه ی خواردنه وه ناکات و ده فهرمویت : ﴿وَأْتَمَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ لَفْمِهِمَا﴾ البقرة/ ۲۱۹ واته : به راستی زیانیان له سوودیان زیاتره .

۲- وهفاداری و نه مهك شوناسی ، وهفاداری وهكو ئایین دهستی پیوه دهگیرا ، به لایانه وه ئاسان بوو بۆ وهفاداریی منالی خویمان بکوژن و مالیان کاول بکهن ، لهو بارهیه وه نه وهنده به سه که به سه رهاتی (هانیء) ی کوپی (مسعود الشیبانی) و (السموال) ی کوپی (عادیا) و (حاجب) ی کوپی (زاره التیمی) بزانین .

۳- دهروون بهزی و وه بوول نه کردنی زولم و ژێرده ستیهی ، له نهنجامی نه وهدا ئازایه تیهکی له پاده به دهریان هه بوو ، غیرهت په رهوهر بوون ، زوو هه لده چوون ، ووتیه کیان بژنه وتایه بۆی بی غیره تی و ترسنۆکی و مل نه وی کردنی تیدابیت شمشیریان هه لده کیشاو شهریان ده کرد ، لهو پیناوه شدا چه ندين جهنگ و هه رایان به رپا کردوه و باکیان نه بووه له هیچ قوربانیهك .

۴- سه راستی و به ده مه وه چوونی کار، نه گهر نیازی هه رکاریکیان بکرده وه گه وه ریایان تیدا ببینیایه ، هیچ هویهك ساردی نه ده کردنه وه ، گیانیشیان له مه ترسیدا بوايه به ده مه وه ده چوون .

۵. ئارامگرتن و له سه رخویی و ناغریی، هه میشه شانازیان پیوه ده کرد ، ئهم سیفه ته یان به گه وه ریی تیدا بوو زۆر نازاو نه به رد بوون له جهنگدا .

۶- وهك خه لکیکی خیله کی و ده شته کی سادمو بی گری بوون ، به جه نجایه کانی شارستانیتی سه رقال نه بوو بوون و فروفیلیان نه ده زانی ، ده ره نجامی نه وه ش ، راستگویی و سپارده ناسی سیفه تیای بوو ، حزریان له خیانه ت و بی نه مه کی نه بوو . ده بینین ئهم په وشته به رزانه - له گه ل مه وقیعه تی دوورگه ی عه رب له جیهاندا - بوونه هوی هه لبژاردنی پینغه مبه ر ﷺ بۆ هه لگرتن و له نه ستوگرتنی په یامی خوایی و سه رکرده یه تی مرقایه تی و کۆمه لگای به شه ریی ، چونکه نه و په وشتانه هه رچهنده هه نديکیان له کۆتاییدا نهنجامی خراپیان هه بوو ، به لام له کۆی

ھەمۇيدا كۆمەلەك رەۋشنى بەنرخ بوون ، بەسوودىكى گىشتى گەۋرەۋ دەگەرپانەۋە
 بۇ كۆمەلگا ئەگەر دەستكارىيەكيان بىكرايە ، ئەۋەش ئىسلام لە ئەستۋى گرت .
 لەۋانەيە دۋاى ۋەفادارى بەسوودترىن رەۋشنى عەرەب نەفس بەرزى بى
 لەگەل بەدەمەۋە چوۋنى كارو پاپەراندنى ، چونكە ناكىرىت شەپەرەنگىزى ۋە فەسادو
 خراپە رىشە كىش بىكرىت ۋە دادى لەجىگەدا بىچىنرىت بەۋ سىفەتەنە نەبىت .
 بەدەر لەۋ سىفەتەنە سىفەتى رەۋشنى بەرزى تىران ھەبوۋ لىرەدا جىگەى
 باس نىيە .

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر ﷺ و بنہ مالہ کھی

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر ﷺ

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر سیٰ ہشی ہھیہ :

بہ شیکیان ہموو سیرہ تناس و رہ چہ لہ زانہ کان یہ کدہ نگن لہ سہری ،
 نہ و د ش نہو بہ شہ یانہ کدہ گہر پتہ وہ سہر (عدنان) ، بہ شیکیشیان جیگہ ی را
 جیایی یہ ، ہندیکیان لہ سہری وہ ستاون و ہندیکی تریشیان قسہ یان
 لہ سہر کردوہ ، نہ مہ شیان سہ بارہ ت بہ ہشی سہر وہ یہ تا ئیبراہیم ، بہ شیکیان
 گومانمان نی یہ کہ شتی ہلہ ی تیدانیہ ، نہ و د ش ہوالی پیش (ئیبراہیم) ، ہہ تا
 دہ گاتہ (ئادہم) ، پیشتر چہ ند ئامازہ یہ کمان لہو بارہ یہ وہ کرد ، نہ مہ ش
 در پڑہ کدہ یہ تی :

بہشی یہ کہم : موچہ مہد ﷺ کوپی عہد و نلازی کوپی (عبد المطلب) ہ کہ
 ناوی (شیبہ) یہ ، کوپی ہاشم کہ ناوی (عمرو) ی کوپی (عبد مناف) ہ کہ ناوی
 (المغیرہ) یہ ، کوپی (قصی) کہ ناوی (زید) ہ ، کوپی (کلاب) ی کوپی (مرہ) ی کوپی
 (کعب) ی کوپی (لوی) کوپی (غالب) ی کوپی (فہر) نہم پیاوہ ناوی (قریش) ہ ،
 خیئی قوریش ناوہ کھی لہ وہ وہ ہاتوہ ، کوپی (مالیک) ی کوپی (النضر) کہ ناوی
 (قیس) ہ ، ی کوپی (کنانہ) کوپی (خزیمہ) کوپی (مدرکہ) ، کہ ناوی (عامر) ہ کوپی
 (الیاس) کوپی (مضر) کوپی (نزار) کوپی (معد) کوپی (عدنان) ہ^۱ .

بہشی دووہم : سہر وہ ی عہد نان ، (عہد نان) کوپی (اد) کوپی (ہمیسع) کوپی
 (سلامان) کوپی (عوص) کوپی (بوز) کوپی (قموال) کوپی (ابی) کوپی (عوام) کوپی
 (ناشد) کوپی (حزا) کوپی (بلداس) کوپی (یدلاف) کوپی (طایخ) کوپی (جاحم)
 کوپی (ناحش) کوپی (ماخی) کوپی (عیض) کوپی (عبقر) کوپی (عبید) کوپی
 (الدعا) کوپی (حمدان) کوپی (سنبر) کوپی (یثربی) کوپی (یحزن) کوپی (یلحن)
 کوپی (ارعوی) کوپی (عیض) کوپی (یشان) کوپی (عیصر) کوپی (افناد) کوپی
 (ایہام) کوپی (مقصر) کوپی (ناحت) کوپی (زارح) کوپی (سمی) کوپی (مزی) کوپی
 (عوضة) کوپی (عرام) کوپی (قیدار) کوپی (اسماعیل) کوپی (ئیبراہیم) ﷺ^۲ .

^۱ / ابن ہشام ۱، ۲/۱ (تلقیح فہوم اہل الاثر) ۵۰۶ . رحمۃ للعالمین ۱۱، ۱۲، ۱۳/۲ ج ۱ ، ۵۲ .
^۲ / شیخی عہ لامہ (احمد سلیمان المنصور فوری) نہم بہ شہی بہ گنرا نہ وہ ی کلبی نووسیوہ ، لہ گہل (ابن سعد) بہ
 لیکن زینہ وہ یکی وورد ، رحمۃ للعالمین ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۱۵، ۱۶، ۱۷ لہ سہر چارہ کانیشدا جیاوازیان زورہ .

به‌شی سَییه‌م: سه‌روی ئیبراهیم عليه السلام ، که کوپی (تارخ) که ناوی (آزر) کوپی (ناحور) کوپی ساروع - یان ساروغ ، کوپی فالخ کوپی (عابر) کوپی (شالغ) کوپی (ارفخشد) کوپی (سام) کوپی (نوح) عليه السلام کوپی (لامک) کوپی (متوشلخ) کوپی (اخنوخ) - که ده‌لَین ئیدریسه عليه السلام کوپی (یرد) کوپی (مهلائیل) کوپی (قینان) کوپی (ئانوشه) کوپی (شیت) کوپی (ئادهم) عليه السلام .

بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ریستی

بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ر عليه السلام به‌بنه‌ماله‌ی (هاشمی) ناسراوه ، به‌هۆی (هاشم) ی باپیریوه که کوپی (عبد مناف) ه ، که‌واته باباسیکی (هاشم) و ئه‌وانه‌ی دوا‌ی ئه‌و بکه‌ین:

۱. هاشم ، هه‌روه‌کو له‌سه‌ره‌تادا ووتمان . چاودێرو زیوانی کابه‌ی به‌ده‌ست بوو ، له‌کاتی‌کدا که (بنو عبدمناف) له‌گه‌ل (بنو عبدالدار) له‌سه‌ر دابه‌شکردنی پله‌و پایه‌کان ریکه‌وتن ، (هاشم) پیاویکی ناودارو ده‌وله‌مه‌ند بوو، یه‌که‌م که‌س بوو شو‌ربای بۆ حاجیان دروست کرد ، ناوی (عمرو) بوو ، بۆیه ناوی نرا (هاشم) چونکه نان بده‌یی بوو ، یه‌که‌م که‌سیک بوو که کاروانی بازرگانی شام و یه‌مه‌نی ریک‌خست بۆ قو‌ره‌یش له‌م باره‌یه‌وه شاعیریک ده‌لَیت :

عمرو الذي هشم الثريد لقرمه قوم بمكة مستين عجاف
سنت اليه الرحلتان كلاهما سفر الشتاء ورحلة الأصيف

له‌باره‌ی به‌سه‌ره‌اتی ئه‌و پیاوه‌وه ، ده‌لَین : جارێکیان به‌بازرگانی چوو بۆ شام ، که‌گه‌رایه‌وه بۆ مه‌دینه (سلمی) ی کچی (عمرو) ی خواست که یه‌کیک بوو له (بنی عدی بن النجار) ، له‌لای ژنه‌که‌ی مایه‌وه ، پاشان چوو بۆ شام ، ژنه‌که‌ی سکی به‌(عبدالمطلب) ه وه پیر بوو ، له‌و سه‌فه‌رده‌ا (هاشم) له (غزه) ی خاکی فه‌له‌ستین کوچی دوا‌یی کرد ، له‌ سالی (٤٩٧ زاییندا) (عبدالمطلب) له‌ دایک بوو ، ناوی‌نا (شیهه) چونکه چهند تالیک‌ی سپی له‌ سه‌ری‌دا بوو^١ ، (سه‌لمی) ی دایکی له‌ یه‌ثریب مایه‌وه له‌مائی باوکی‌دا به‌خیوی کرد ، هه‌یج که‌سیک له‌ که‌س و کاری هاشم له‌ شاری (مه‌که‌)‌دا به‌مه‌یان نه‌ده‌زانی .

^١ / ابن هشام ٢٠٣، ٤/١ تلقیح فهوم اهل الاثر ل٦، پوخته‌ی (السير للطبري) ل٦، رحمة للعالمين ١٨/٢ ، سه‌رچاوه‌کان راجیایان مه‌یه له‌ناو بردنه‌کاذا بۆیه له‌ مه‌دی سه‌رچاوه‌دا ناوه‌کان که‌رتوون .

(هاشم) چوار كوپى هه‌بوو كه بریتى بوون له : (أسد) و (أبو صیفی) و (نضلة) و (عبدالمطلب).

له‌گه‌ل^١ (٥) كچدا كه بریتى بوون له : (شفاء) و (خالده) و (ضعيفة) و (رقیه) و (جته)^٢.

٢- عبد المطلب ، پیشت زانیمان كه چاودیری و زیوانی كابه له دواى (هاشم) كه‌وته ده‌ست (عبدالمطلب) ی كوپى (عبدمناف) ، ئەم پیاوه مروقیكى به‌ریزو پایه‌دار بوو قوریش ناویان نابوو (فیاض) چونكه زور نان بده بوو، كاتیک (شیهه). عبدالمطلب . گه‌وره‌بوو، (المطلب) بیستیه‌وه ناردی به‌شوینیدا - كه‌هات بینى چاوی پر‌بوو له ئاو ، باوه‌شى پیداکرد ، له‌پشت خۆیه‌وه له‌سه‌ر وولاخه‌كه‌ی داینا ، (عبدالمطلب) پازی نه‌بوو هه‌تا دایكى مۆله‌تى نه‌دا ، دایكیشی نه‌یویست بینیریئ . (المطلب) پینی ووت: ئەم كوپه‌ بۆلای مال و مولکی باوکی ده‌پرواته‌وه ، بۆلای (بیت الحرام) . نه‌نجا مۆله‌تى‌دا، كه له‌گه‌ل خۆیدا هینايه‌وه بۆ مه‌ككه له‌پشت خۆیه‌وه سواری كرد‌بوو خه‌لكی ووتیان: ئەوه (عبد المطلب) ه ، ئەویش وتی: دایك پۆله‌پۆتان بۆ بكات ئەوه برازامة كوپى (هاشم) ه ، (عبد المطلب) لای مایه‌وه ، هه‌تاكو پیگه‌یششت ، دواى ئەوه (المطلب) له (بردمان) ه خاکی یه‌مه‌ن مرد، (عبد المطلب) هاته جیگه‌ی، ئەوه‌ی باوو باپیرانی ده‌یانکرد، ئەم له‌وان زیاتری ده‌کرد ، پله‌وپایه‌وه ناوداریه‌کی په‌یدا‌کرد كه‌س پییش خۆی نه‌یبوو ، خه‌لكی خوشیان ده‌ویست ، سامی له‌دلى خه‌لكدا هه‌بوو^٢.

كه (المطلب) كوچی دوا‌یی كرد، (نوفل) هه‌لى كوتایه‌ سه‌ر (عبدالمطلب) و كه‌لو پهل و شمه‌کی ئەوی زه‌وت‌کردو بردی بۆ خۆی ، (عبدالمطلب) یش داوا‌ی كرد له‌ قوربه‌یش پشتیوانی لی‌بكه‌ن تا ئەو كه‌لوپه‌له‌ له‌مامی بسه‌نیته‌وه ، وتیان: ئیمه ناتوانین خۆمان فری ده‌ینه‌ نێوان توو مامت ، ئەنجا نامه‌ی نووسی بۆ خالوانی له‌خیلی (بنی النجار) و به‌چه‌ند شیعریك نامه‌یه‌کی بۆ هۆنینه‌وه ، خاله‌كه‌ی (أبو سعد) ی كوپى (عدی) و (٨٠) سواره‌ی له‌گه‌ل خۆیدا هینا نه‌وه‌ستان هه‌تا (ابطح) ی نزیك مه‌ككه له‌وی دابه‌زین ، (عبدالمطلب) یان پیگه‌یششت ، پینی ووت: خاله .. چه‌ز

^١ / ابن هشام ١٣٧/١، رحمة للعالمین ٢٦/١، ٢٤/٢ .

^٢ / ابن هشام ١٣٧/١، ١٣٨ .

دهكهم له مالهكهم دابهزيت ، نهویش وتی: نهخیر سویندبیّت ههتا به(نوفل) نهگهم وازناهینم ، کهوتهپئی ههتا گهیشته نهجومهنی قورهیش و ریش سپیانیان لهوئی بوون ، (نوفل) ههستایه سهپئی ، (ابوسعبد) شمشیری لی ههلیکیشا وتی: (نوفل)، سویندبیّت بهخاوهنی بهیت نهگهر ئیستا نهوکهلوپهله نهدهیتهوه دهست نهو خوشکهزایهه بهم شمشیره نهتکوژم ، (نوفل) وتی: ههمو کهلوپهلهکانم داوتهوه به(عبد المطلب) ، ریش سپیهکانی قورهیش شایهتیاں بوّدا ، نهنجا (ابوسعبد) هاته دهرهوه له مائی (عبدالمطلب) دابهزی سی پوژ مایهوه ، عهرهه کردو گهپایهوه بو مهدینه ، که نهوه پرووی دا ، (نوفل) پهیمانی بهست لهگهل (بنی عبد الشمس) کوپی (عبد مناف) دژ به (بنی هاشم) ، کهخیلی (خزاعه)ش بینیان (بنی النجار) هاتن به دهم (عبد المطلب) ه وه ، وتیان: چون کوپی نهوانه کوپی ئیمهشه ، حهق وایه ئیمه زیاتر بچین بههاناپهوه -چونکه دایکی عبد مناف لهوانه - چوونه ناو (دار الندوه) پهیمانیان بهست لهگهل (بنی هاشم) دژ به (بنی عبد الشمس) و (نوفل) ، ههر نهه پهیمانه بوو لهئاکامدا بووه هوئی (فتح)ی مهککه ، ههروهکو له دواپیدا باسی دهکین^۱.

^۱ / کورتهی کتبی (سیره الرسول) نووسینی (شیخ محمد عبد الوهاب) ل ۴۱-۴۲.

گرنگترین پرووداویک به سهر (عبد المطلب) دا هاتیت

له باره‌ی (بیټ) ه وه دوو شت بوو^۱ :

هه لکه ندنی بیرى (زهمزم) و پرووداوى (الفیل) ،

خولاسه‌ی یه کهم نه وه یه :

(عبد المطلب) له خه ودا فهرمانی پیکرا له شوی نیکی دیاریکرا ودا بیریک هه لکه نیټ ، دوستی کرد به هه لکه ندن ، نهوشتانه‌ی تیدا دوزیه وه که له کاتی خوی (جرهم) یه کان تیدا هه شاریان دابوو وه کو: (شمشیرو قه لغان و دوو ناسکه ئالتونیه کهو شمشیره کانی دا له درگای کابه و دوو ناسکه کهشی به درگا که دا کردو دوستی کرد به دابه شکردنی ئاوی زهمزم بو حاجیان ، که ئاوی زهمزم درکهوت قوره‌یش دهستیان کرد به ململانی له گهل (عبد المطلب) داو پییان وت: بمانکه هاویه شی خوت ، وتی: قه بولی ناکه م ، نه مه کاریکی تایبه ته به خومه وه ، وازیان لی نه هیئا هه تا بردیانه لای فالگره وه که ی (بنی سعد) ، نه گه پانه وه هه تا خوی گهره نه وه ی نیشاندان که ئاوی زهمزم تایبه ته به (عبد المطلب) ه وه ، له ویدا (عبد المطلب) ناھی کرد نه گهر خوا (۱۰) کوپی پی ببه خشیت که بتوانن پشتی بگرن نه وا یه کیکیان له پال کابه دا بکاته قوربانی.

کورتیه‌ی پرووداوی دووم نه وه یه :

(نه بره هه ی سه باحی حه به شی) جیگه داری (نجاشی) له یه مه ندا ، کاتیک سهیری کرد خیله کانی عهره ب پرووده که نه کابه ، کلئسایه کی له (صنعاء) دا دروست کرد ، بو نه وه ی پروویان له کابه وه ریگیریت ، کابراهه کی خیلئ (کنانه) نه مه ی بهر گوی که وتبوو ، چوو بووه ناو په رستگاهه و پیسایى تیدا کردبوو ، که نه بره هه به مه ی زانی رقی هه ستا ، به سوپایه کی زه به للاحی شه ست هه زار که سیه وه به نیازی پروو خاندنی کابه که وته پرئ ، له ناو سوپا که دا (۹) یان (۱۲) فیلی تیدا بوو ، نه بره هه سواری فیله گهره که یان بوو که وته پرئ تاگه یشته ناوچه ی (مه غمه س) له ویدا سوپا که ی کو کرده وه ، فیله کانی ناماده کرد بو شالا و بردن و خوشی سازدا بچیته ناو مه که وه ، له کاتیکدا که له شیوی (محسر) دا بوون له نیوان (مزدلفه) و (منی) دا ، فیله که رویشته و راست نه بووه به ره و کابه ، که پروویان پیده کرده باکو رو

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۴۲، ۱۴۷.

باشور يان پۆژمه لات پای دهکرد که پوويان وهرده چه رخاند به ره و کابه چۆکی دادهدا ، له حالته دا هه موو فيله کان مانيان گرتبوو ، خواي گه وره بالنده يه کی زۆری نارده سهريان ، ورده به ردي به سهردا باراندن ته فروتوونای کردن و هه کو کای خوراويان ئی هات ، بالنده کانیش وهک په پرسيلکه وه هابوون ، هه بالنده يه ک سئ به ردي هه لگرتبوو ، به رديک به ده نووک ، دوو به ردي وهک ده نکه نوکيش به قاچيانوه ، بهر هه رکه سيکیان بکه وتايه په لوپۆی ده شکاندو له ناوی ده برد ، هه موويان به رنه که وتن ، زيندوه کان به شپرزهي تیکرژان و پايانکرد شه پوليان نه دا ، به ملاولادا ده که وتن و هه لته ده ستانه وه ، نه به ره هه ش (خوا) ده رديکی بوئ نارد سه ربه نجه کانی پزين ، که گه يشته وه (صنعاء) وهک جوجک بچوک بوو بوه وه ، دلئ وه ستاو مرد .

قوپه يش به ده وره به ري شيوو دۆله کانی مه که که بلاوه يان کردبوو خويان دابووه پال شاخه کان ، له ترسی سوپاکه ، که سوپاکه ته فرو تونا بوو ، نه وانیش به سه لامه تی گه رانه وه بوئ ناو ماله کانيان .

ئهم پووداوه له مانگی (محرم) دا بوو، پيش له دايک بوونی پيغه مبه ر ﷺ به (۵۰) يان (۵۵) پوژ - به پيی پای زۆرينه که به رامبه ره له گه ل سه ره تاي مانگی مایسی سائی (۵۷۱ز) دا، ئه مه نوقلانه يه کی خيروبو خواي گه وره به خشی به پيغه مبه ر ﷺ و به ماله که ی ، چونکه کاتيک سه يری (بيت المقدس) ده که ين ده بينين موشريکاني دوژمنی خودا هه ليان کوتايه سه ر ئهم قيبه له يه ، له کاتيکدا خه لکه که ی موسلمان بوون هه ره کو له سه رده می (بوخته نه سر) دا پووی دا ، سائی (۵۸۷ پ.ز) و پۆمه کانیش له سائی (۷۰ز) دا، به لام ده بينين (کابه) له کاتيکدا که جينشینه کانی موشريک بوون که چی نه سرانيه کان نه يان توانی زال بن به سه ريدا ، له بارودوخیکدا ئهم پووداوه پووی دا ، هه واله که گه يشته زۆرينه ی شارنشينه کانی نه وکاته ، که په يوه نديه کی پته ويان له گه ل پۆمه کانداهه بوو ، فارسه کانیش له بو سه دا بوون بۆيان و چاوه پوانی چاره نووسی پۆمه کانيان ده کرد، دواي هه واله که خي را فارسه کان هاتن بو (يه مه ن) ، ئهم دوو ده ولته نوينه رایه تی جيهانی شارستانيان ده کرد، ئهم پووداوه سه رنجی دونيای به لای خویدا راکيشاوه و به لگه ی ئه و شه ره ف و پيرۆزيه گه وره يه بوو که خوا به خشيويه تی به (بيت الله) و

۱ / ابن هشام ۴۳/۱ هتا ۵۶ ، هه ره ما (تفهيم القرآن) ۶۶/۶۶ هتا ۶۹ .

ئەو ەش دەسەلمىنىت ئەو ە تەنھا مالىكى (مقدس) ە لەسەر زەویداو ەەر كەسىكى
خەلكى ئەم (بىت) ە ، بانگەشە بۆ (نبوة) بكات جەخت لەسەر ئەو پووداوە
دەكاتەو ە ، ئەمە لىكدانەو ەى فەلسەفەى شاراو ەى خواىى ە بۆ پشتىوانى و
پشتىگىرى كردنى خواى گەورە بۆ موشرىكەكان و دژ بەكۆمەلىك ئىماندارى
مەسىحى بەشىو ەىك لەسەر و جىهانى دونیاو ەىت ، عبدالمطلب (١٠) دە كوپرى
هەبوو ، برىتى بوون لە:

(حارث) و (زبىر) و (أبو طالب) و (عبدالله) و (حمزة) و (أبو لهب) و (غيداق)
(مقوم) و (صفار) و (عباس) ، گوتراویشە گواىە (١١) كوپر بوون ، يانزە ەمىيان
ناوى (قثم) بوو ە ، ەەندىكى تر دەلێن (١٣) بوون ، (عبدالكعبه) و (حجل) يان بۆ
زىاد كىردو ە ، وتراو ە (عبدالكعبه) (مقوم) ە ، (حجل) یش (غيداق) ە ، لەناو
كوپرەكانىدا كەسىك نى ە بەناوى (قثم) ە و ە ، (٦) كچىشى ەبوو ە : (ام الحكيم) -
بيضاء . و (وبره) و (عاتكه) و (صفيه) و (أروى) و (أميمه) .

٣- (عبدالله) باوكى پىغەمبەرە ﷺ ، داىكىشى (فاطمة) ى كچى (عمرو) ى
كوپرى (عائذ) ى كوپرى (عمران) ى كوپرى (مخزوم) ى كوپرى (يقظة) ى كوپرى (مره) ى ە ،
(عبدالله) باشتىرین كوپرى (عبدالمطلب) بوو لە ەمووشىيان خۆشەوىستىر بوولای
(عبدالمطلب) ، شۆرەتەكەى (ذبيح) ە ، ئەمەش لەبەر ئەو ە بوو كاتىك كوپرى دەىەمى
بوو ، زانى كە دەتوانن پشتى بگىرن ، ەهوالى نەزەكەى پىدان ، ناوى لە تىرو
پشكەكاندا نووسىن ، تىرەكەى لىدا ، بۆ عبدالله دەرچوو ، (عبدالمطلب) ەبدوللای
كوپرى بردو چەقۆىەكى ەیناو بردىە بەردەم كابە بۆ سەربرىنى ، قوپرەیش و
خالەكانى ەبدوللای لەخىلى (بەنى مەخزوم) و (أبو طالب) ى براى نەيانەيشت ،
(عبدالمطلب) پى و تن : چى بكەم لەنەزەكەم ؟ وتیان : پى بۆلای ژنە فالگەرەو ەكەو
پرسىارى لى بكە ، ئەویش چوو ە لای ، فرمانىدا كە تىروپشكەكە بۆ ەبدوللای و
(دە) وشتىركىت ، ئەگەر تىروپشكەكە كەوتە سەر ەبدوللای (دە) وشتىرى تىرى بۆ
زىاد بكەن ەتاكو پەرەردگارى پازى دەبىت ! ، ئەوجا ئەگەر كەوتە سەر وشتىرەكان
با سەریان بپرىت ، (عبدالمطلب) گەپاىەو ە تىروپشكى كرد بۆ (ەبدوللای) و (دە)
وشتىر ، كەوتە سەر (ەبدوللای) ، ئەمەى دووبارە كىردو ە ەمووجارىك لەسەر
ەبدوللای دەرەچوو ئەویش (دە) (دە) وشتىرى زىاد دەكرد ، كە وشتىرەكان ژمارەيان

^١ / پىروانە (تلفيح فہوم اهل الاثر) ل (٨٠٩) ەرو ەما (رحمة للعالمين) ٥٦،٦٦/٢ .

گه‌یشته (۱۰۰) دانه ، تیروپشکه‌که بو و شتره‌کان دەرچوو ، هه‌موویانی کرده قوربانی ، نه‌جا وازی ئی هیئان و نه‌یهیلاً مروّ و ئازە‌لی د‌رندەیان ئی نزیک بیته‌وه ، تا ئه‌وکاته‌ه‌قی خوینی مروّ (ده) و شتر بوو له‌ناو قورە‌یشدا ، دوا‌ی ئه‌و پووداو‌ه بوو به (۱۰۰) و شتر ، که ئیسلامیش هات قه‌بولی کرد ، له پیغه‌مبه‌ریشه‌وه ﷺ ده‌گیرنه‌وه ، فه‌رموویه‌تی : (انا ابن الذبیحین) واته‌: من کوپی هه‌ردوو (ذبیح)ه کهم ، که (إسماعیل) و (عبدوللّٰی) باوکیه‌تی .

(عبدالمطلب) ، (ئامینه)ی کچی (وهه‌ب)ی هه‌لب‌ژارد بو ه‌اوسه‌رتی (عبدوللّٰی)ی کوپی ، ئامینه له‌و پوژده‌دا به‌ریزترین ئافره‌تی قورە‌یش بوو له‌بنه‌ماله‌و پله‌ی کۆمه‌لایه‌تیدا ، باوکی سه‌روکی (بنی زهره) بوو خاوه‌نی بنه‌ماله‌و ره‌چه‌له‌ک و پله‌وپایه‌وه بوو ، (عبدوللّٰی) له‌مه‌ککه‌ ئامینه‌ی گوێزایه‌وه ، پاش ماویه‌کی کهم (عبدالمطلب) ، عه‌بدوللّٰی نارد بو مه‌دینه خورمایان بو بکریّت ، له‌وی مردوه ، پ‌یوایه‌تیکی تر ده‌لێت ناردی بو بازرگانی بو وولاتی شام ، له‌گه‌ل کاروانیکی قورە‌یشدا بوو، که له‌مه‌دینه دابه‌زین نه‌خۆش که‌وتوو ، هه‌رله‌وی وه‌فاتی کرد ، له‌ مائی (النابعة الجعدی) ئه‌سپه‌رده‌ کرا به‌پیی پ‌ایسی میژوونوسان ، له‌وکاته‌دا (عبدالله) ته‌مه‌نی (۲۵) سال بوو ، مردنه‌که‌شی پ‌یش له‌دایک بوونی پیغه‌مبه‌ر بووه ﷺ ، گیرانه‌وه‌یه‌کیش ده‌لێت: دوا‌ی له‌دایک بوونی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌دوو‌مانگ وه‌فاتی کردوو^۱ که‌هه‌والی گه‌یشته‌وه مه‌ککه (آمنة) به‌جوانترین شیعر بو‌ی لاوانه‌وه، ووتی:

عفا جاب البطحاء من ابن هاشم	وجاور لحداً خارجاً في الغمام
دعته المنايا دعوة فأجابها	وما تركت في الناس مثل ابن هاشم
عشيّة راحوا يحملون سريره	تعاوره أصحابه في التراحم
فإن تك غالته المنايا وريها	فقد كان معطاءً كثير التراحم ^۲

ئه‌وه‌ی له (عبدوللّٰی) به‌جیما، (۵) و شترو، می‌گه‌لیک و ، که‌نیزه‌کیکی حه‌به‌شی بوو به‌ناوی (به‌ره‌که) شو‌ره‌ته‌که‌ی (أم ایمن) ه ، ئه‌م ژنه‌ دایه‌نی پیغه‌مبه‌ر بوو ﷺ .^۱

^۱ / پ‌روانه : (ابن هشام) ۱۵۱/۱ تا ۱۵۵ ، (رحمة للعالمین) ۸۹، ۹۰/۲ ، (سیرة الرسول) نووسینی (شیخ عبدالله) ل ۲۲ ، ۲۳ .

^۲ / پ‌روانه : ابن هشام ۱۵۶/۱ - ۱۵۸ ، (فقه السیرة) نووسینی (الغزالی) ل ۴۵ ، (رحمة للعالمین) ۹۱/۲ .

^۳ / پ‌روانه (طبقات ابن سعد) ۶۲/۱ .

له داييك بوون و چل سال پيش پيغه مبهريتي

(له داييك بوون)

سهره وري پيغه مبهريان ﷺ له شيوې (بنې هاشم) ې مهككه ، سهرله به يانې دوو شهممه (۹) ې په بيغي يه كه مې سالي (فيل) ه كه له داييك بوو ، چل سال بوو سهرده مې مهليكي كيسرا (نهوشيروان) تيپه پي بوو، نهو پوژه بهرام بهره له گهل (۲۰) يان (۲۲) ې مانگي (چوار) ې سالي (۵۷۱) ې زايين، به پيې نهو ليكولينه ووهي ې زاناي گه وړه (محمد سليمان المنصور قوري) و ليكولنه وري بواري گه ردونناسي (محمود پاشا) كردو يانه ^۲.

(ابن سعد) ده گيړتته وه كه دايكي پيغه مبهري ﷺ وتويه تي: كه (محمد) له دايك بوو نوريك له داوېنم درچوو كوڅكه كانې شامي پوونكرده وه، نيمامي نه حمده له (عرباض) ې كوپي (ساريه) وه شتيكي نزيك له وه ده گيړتته وه ^۳.

ده گيړنه وه پيش له داييك بووني پيغه مبهري ﷺ هه نديك پيشيبيني پوي داوه له وانه ، چوارده باله كوڼه ې هيوانه كه ې كيسرا كه وتوته خواره وه و نهو ناگره ې هه زار سال بوو ده يانپه رست كوژايه وه ، كليسا كانې ده ورو بهري ده رياچه ې (ساوه) پووخان ، پاش نه وه ې كه درزيان بر دبوو ، نيمامي (به يه قې) نه مه ې گيړاوه ته وه ^۴، هه رچهنده (محمد الغزالي) دان به مه دا نانيت ^۵.

كه له داييك بوو، دايكي ناردي به شوي (عبدالمطلب) ې باپيري دا بو نه وه ې مژده ې نه م كوپه زايه ې بده ني ، (عبدالمطلب) له ناميزي گرت و بردي بو كا به و سوپاسي خواي كردو پارايه وه ، ناوي (محمد) ې بو هه لېژارد - شاياني وتنه نه م ناوه له ناو عه ربه دا باونه بوو. له هه وتودا خه تنه ې كرد كه نه مه دابي عه رب بوو ^۶.

له دواي دايكي، يه كه م ژنيك كه شيري دا به (محمد) ﷺ (ثوبه) ې كه نيزه كي (ابو لهب) بوو ، شيري كوپريكي خوي دايه ناوي (مسروح) بوو، پيشترش شيري به (حمزه) ې كوپي (عبد المطلب) مامي پيغه مبهري ﷺ دابوو، پاشترش شيري دا به (ابو سلمه) كوپي (عبد الاسد المخزومي) ^۷.

^۱ / بېروانه (مختصر سيرة الرسول) (عبداللّٰى نهجدي) ل ۱۲، تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴، (صحيح مسلم) ۹۶/۲.

^۲ / بېروانه (محاضرات تاريخ الامم الإسلامية) نووسيني: الخضري (۶۲/۱)، رحمة للعالمين ۳۸، ۳۹/۱.

^۳ / بېروانه (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسيني شيخ (عبدالله النجدي) ل ۱۲، (ابن سعد) ۶۲/۱.

^۴ / هه مان سرچاوه ې يه كه م.

^۵ / بېروانه (فقه السيرة) نووسيني (محمد الغزالي) ل ۴۶.

^۶ / ابن هشام ۱۵۹، ۱۶۰/۱. (محاضرات تاريخ الامم الإسلامية) (الخضري) (۶۲/۱)، وتيهك هيه ده لې به خه تنه كراوي له داييك بوو. بېروانه (تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴). (ابن القيم) ده لې: فهرموديه كي راست له و باره يوه تيه. بېروانه (زاد المعاد) ۱۸/۸.

^۷ / بېروانه (تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴). (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسيني شيخ (عبدالله النجدي) ل ۱۲.

له ناو (بنی سعد) دا

نهریتی عه رب وهابوو شارنشینه کانیان دهگه پان بۆ دایه ن بۆ مناله کان له بهر نه وهی له نه خوشی شار به دور بن ، هه تا کو جهسته یان پته وو بازویان به هیژ بیئت و ، هه ره منالی یه وه زمانی عه ربی به پاراوی فیژین ، (عبد المطلب) به دوا ی زۆر دایه ندا گه را بۆ پیغه مبه ر ﷺ ، دایه نیکی له خیلای (به نی سعد) بۆ دۆزیه وه ، ناوی (حلیمه) کچی (ابو ذویب) بوو ، هاوسه ره که ی ناوی (الحارث) کوپی (عبد العزی) شوړه تی (ابو کبشه) بوو له هه مان خیل.

پیغه مبه ر ﷺ له وی چه ند خوشک و برایه کی شیریی هه بوو ، له وانه (عبدالله) کوپی (حارث) ، (انیسه) کچی (الحارث) و ، (حذافه) یان (جذامة) کچی (الحارث) - ناوی راسته قینه ی (شیماء) ، ئەم ژنه هه موو جارێک پیغه مبه ر ﷺ ، هه روه ها (ابو سفیان) کوپی (الحارث) کوپی (عبد المطلب) ئامۆزای پیغه مبه ره ﷺ ، له باوه ش ده گرت.

(حمزه) ی مامی پیغه مبه ر ﷺ لای دایه نیک بوو له هه مان خیلای دایه نه که ی پیغه مبه ر ﷺ خیلای (بنی سعد) کوپی (بکره) ، دایه نه که ی له و کاته دا شیریی دا به پیغه مبه ر ﷺ که له ئامیزی (حلیمه) دا بوو ، به م شیوه یه (حمزه) برای شیریی پیغه مبه ره ﷺ له دوو سه ره وه ، له سه ری (ثویبه) و سه ری (سعدیه) وه ^۱.
(حلیمه) له باره ی به ره که ت و پیروزی پیغه مبه ره وه ﷺ شتی سه یر ده گیریته وه ، باوازی ئی به ینین خوی به درێژی بۆمان باس بکات ، (ابن إسحاق) ده لیت:

(حلیمه) ده یوت: که له گه ل هاوسه ره که ی و کوپیکی شیره خوړه یداو کومه نیک ژنی تری خیلای (به نی سه عدی کوپی به کر) دا ده روا ته ده ره وه به مه به ستی وه رگرتنی مناله شیره خوړه کان ، حه لیمه وتی: ئەو ده رچونه مان له سالایکی وشکیدا بوو هیچ له ماندا نه بوو، ده لیت: به سواری گویدرێژیکی سپی ده رچوین مه شکیه کمان پنبوو سونیدبیئت دلۆپیککی تیدا نه بوو، نه مانده توانی هیچ شه ویک بخوین له بهر گریانای ئەو مناله مان که له تاو برسیتی ده یکرد ، مه مکه کانم ئەوه ند ه شیریان تیدا نه بوو تیژی بکه ن ، مه شکه ش هیچ شتیکی تیدا نه بوو بیده می ،

^۱ / زاد المعاد ۱/ ۱۹.

چاوه پوانی بارانبارین و بوژانه وه بوین ، به سواریی ئه و گویدریژه چومه ده ری ، گویدریژه کهم نه وهنده لاوازیوو هاوه له کانم به زه بیان پیمدا دهاته وه ، ههتا گه یشتینه مه که به شوین مناله شیره خوره کاندای ده گه پراین ، ژنمان تییدا نه بوو پیغه مبه ری نیشان بدریت و قه بولی بکات ، چونکه ده یانوت بی باوکه ، هوکه شی نه وه بوو ئیمه چاوه پوانی یارمه تیه ک بوین له باوکی مناله که وه ، ده مانوت ئه م مناله بی باوکه ، ده بیت دایک و باپیره ی بتوانن چی بکن ؟

بویه هه زمان ئی نه بوو ، ژنمان تییدا نه ما ساوایه که هه لئه گریت من نه بیت ، که خومان کوکرده وه و تم به هاوسه ره کهم : سویند بیت به خوا پیم ناخوشه له گه ل هاوه له کاندا بگه پیمه وه و منالیکم وه نه گریت بیت ، به خوا ده پرم ئه و مناله بی باوکه هه لئه گرم ، هاوسه ره که ی وتی : قهیدی نی یه ، به لکو خوای گه وه به هویه وه به ره که تی بنیریت بومان ، هه لیمه ده لیت : چووم و هینام ، هیچ پالی پیوه نه نام بو هه لگرتنی ته نها ئه وه نه بیت که منالی ترم ده ست نه که وت ، ده لیت : وهرم گرت و گه پامه وه نیو کاروانه کهم ، هه ره که خسته مه باوه شتم مه که کانم شیریان ئی ده چورا ، نه وهنده ی خوارد وه تا تیر بوو - نه جا براکه شی مژی تا تیر بوو - پاشان نووست ، پیشت هه رگیز له گه لی نه ده نووستین ، میرده کهم هه ستا چوو بو لای مه شکه که وه سهیری کرد پره ، دهستی پیدا هیئا شیری ئی ها ته ده ره وه ، تیری ئی خوارد وه منیش تیر بووم ، خوشت رین شه ومان کرده وه ، هه لیمه ده لیت : که پوژ بو وه میرده کهم وتی : ئه ری هه لیمه ده زانی ! سویند بیت به خوا شنه یه کی پیرۆ زمان به رکه وتوو ، هه لیمه ده لیت : و تم : منیش ئاوات ده خوازم و ابیت ، هه لیمه ده لیت : پاشان ده رچوین ، من سواری گویدریژه کهم بووم ، مناله که شم له گه ل خومدا سوار کرد ، سویند بیت به خوا به سواریی نه وهنده پو شتم گویدریژی که سیان نه و ماوه یان نه ده بری ، وای ئی ها ت هه ندیک له هاوه له کانم ده یانوت : ئه ری که که ی (ابی ذویب) ، دایک پوله پو ت بو بکات !

که میک له سه ره مان بو ده سته ، ئه مه ئه و گویدریژه نه بوو که پیی ها تیت

له گه لماندا ؟

منیش پیم ده وتن : به ری وه للاً ! ئه وه خو یه تی ، نه وانیش ده یانوت : سویند بیت شتیکی ئی ها تووه ، هه لیمه ده لیت " پاشان گه یشتینه وه ماله کانی خومان له ناوچه ی (به نی سه عد) ، پیم وانی یه هیچ زهویه کی خودا هه بوو بیت له وه

وشك و بی‌تاوتر ، دواى نه‌وه میڭه‌له‌كه‌م به‌و شیوه‌یه‌ی ده‌مان برد به‌تیری و گوانی پر له شیروه ده‌گه‌راپه‌وه ، ده‌مان دوشی و لی‌مان ده‌خواردوه ، هیچ كه‌سینك له‌وان یه‌ك دل‌وپی له‌گوانی میڭه‌له‌كه‌یدا نه‌ئه‌دوشی و ، گوانی میڭه‌له‌كانیان هیچی تی‌دا نه‌بوو ، وای ئی هاتبوو ناماده‌بووان ده‌یانوت به‌شوانه‌كانیان : هاوار بو ئیوه له‌و شوینه‌دا میڭه‌له‌كه‌ به‌ره‌لأ بکه‌ن كه‌شوانه‌كه‌ی كچی (ابی ذویب) تی‌ایدا میڭه‌له‌كه‌ نه‌له‌وه‌رینیت ، نه‌مجاره‌ش میڭه‌له‌كانیان به‌برسیتی و گوانی خالیه‌وه ده‌گه‌رانه‌وه ، میڭه‌له‌كه‌ی منیش به‌تیری و گوانی پر له شیروه ده‌هاتنه‌وه ، به‌رده‌وام نازو نیعمه‌تی خودامان به‌سه‌رخ‌ومانه‌وه ده‌بینی هه‌تا دوو سال و شیر برینه‌وه‌كه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ گوزه‌را كه‌ گه‌وره‌ بوو له‌ مناله‌كانی تر نه‌ده‌چوو ، هیشتا نه‌گه‌یشبووه دوو سال منالیکی قه‌له‌وو جوان بوو ، حه‌لیمه ده‌لیت : هیئامانه‌وه بولای دایکی و سور بووین له‌سه‌ر نه‌وه‌ی لامان بمینبیته‌وه ، به‌هوی نه‌و به‌ره‌كه‌ته‌وه كه‌ به‌سه‌رماندا پر‌آبوو ، قسه‌مان له‌گه‌ل دایكیدا كردو ، من پیم وت : حه‌زده‌كه‌م كوره‌كه‌م له‌لا به‌جی به‌ییت هه‌تا گه‌وره‌ ده‌بی ، چونكه‌ له‌په‌تای ناو مه‌ككه‌ نه‌ترسم ، حه‌لیمه ده‌لی : زور نه‌ماینه‌وه هه‌تا جاریکی دی پیی داینه‌وه‌و له‌گه‌ل خومان هیئامانه‌وه^۱.

به‌و شیوه‌یه پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ناو خیلی (بنی سعد)دا مایه‌وه ، هه‌تا سالی چواره‌م یان پینجه‌می^۲ ته‌مه‌نی له‌و ساله‌دا پروودای سنگ له‌ت كردن پروویدا ، (مسلم) له‌ (انس) وه ده‌گیریتته‌وه له‌ پیغه‌مبه‌روه ﷺ كه‌ جاریکیان جبره‌ئیل هاته‌ خزمه‌تی ، له‌كاتیكدا كه‌ له‌گه‌ل مناله‌كانی تر‌دا یاریی ده‌كرد ، گرتی و دای به‌زه‌ویدا ، سنگی له‌ت كردو ، دلی ده‌ره‌ینا خوین پارهی‌ه‌کی تی‌دا ده‌ره‌ینا ، فه‌رمووی : نه‌مه‌ پشکی شه‌یتانه‌ له‌ تودا ، پاشان دل‌ه‌كه‌ی له‌ ته‌شتیکی ئالتونی پر له‌ ئاوی زه‌مه‌مدا شو‌رد ، پاشان هیئایه‌وه‌یه‌كه‌ و ، خسته‌یه‌وه‌ شوینی خوی ، به‌ هه‌له‌داوان مناله‌كان رایانكرد بولای دایکی - واته‌ دایه‌نه‌كه‌ی - وتیان : محمد كو‌ژرا ، كه‌ هاته‌وه‌ لایان چون به‌ ده‌میه‌وه‌ ره‌نگی زه‌رد هه‌لگه‌را بوو^۳.

^۱ / ابن هشام ، ۱/ ۱۶۴، ۱۶۳، ۱۶۲.

^۲ / نه‌مه‌ پای زو‌رینه‌ی سیره‌ت نو‌وسه‌كانه‌ ، ره‌وتی گه‌یرانه‌وه‌كه‌ی (ابن إسحاق) نه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نی كه‌ له‌ سالی

بی‌یه‌مدا پرووی دابی ، بروه‌انه‌ (سیره‌تی ابن هشام) ۱/ ۱۶۵، ۱۶۶.

^۳ / صحیح مسلم ، باب الإسراء ۱/ ۹۲.

بەرەو دایکە بەسۆزەکەى

دواى ئەو پروداوه حەلىمە زۆر لە محمد ئەترسا ھەتا گىراپەو ھە بۆ دایکى،
 لاى دایکى مایەو ھەتا تەمەنى گەشیشتە شەش سال^۱ ئامینە پىی باش بوو
 لەیادی کۆچى مێردەکیدە سەردانى گۆرەکەى بکات لە یەثریب، لە مەککە
 دەرچوو، ماوہیەکی پینج سەد کیلۆمەترى دایەبەر، محمدى بى باوک پۆلەکەیتى
 ﷺ و کارەکەرەکیان (ام ایمن) و (عبدالمطلب)ى سەرپەرشتیاری لەگەڵدا بوو،
 لەوئ مانگى مایەو، پاشان گەراپەو: لەرنگەى گەرانەو ھەتا نەخۆشیی لەکۆلى
 نەبوو، ھەر لەسەرەتای رینگەو لەگەڵدا بوو، لە (ئەبواء)ى نیوان مەککەو
 مەدینە کۆچى دواى کرد^۲.

بەرەو لاى باپیرە سۆزدارەکەى

(عبدالمطلب) ھینایەو ھەموو مەککەو، ھەموو ھەست و سۆزىكى دلى
 دابو ھەرەزا بى باوکەکەى، کە تووشى کارەساتىكى نوئ بوو برینە کۆنەکانى
 ھینایەو سو، ئەو ھەندە بەزەیی بەودا ھاتەو بەئەندازەى ئەو بەزەیی بە پۆلەکانى
 خۆیدا نەدەھاتەو، ھەرگیز بەتەنھا جیى نەدەھىشت و، رىزى ئەدا بەسەر
 منالەکانى خۆیدا، (ابن هشام) دەلى: (عبدالمطلب) ھەموو جارێک لەسیبەرى
 کابەدا فەرشیكى بۆ رادەخرا، کۆرەکانى لەدەورى ئەو فەرشە دادەنیشتن، کەچى
 پیغەمبەر ﷺ ھىشتا منالیکى تازە پیگەشیشتو بوو دەچوو پالى باپیرەى،
 مامەکانى دەیانویست دوورى بخەنەو (عبدالمطلب) پى دەوتن: واز لەو کۆرەم
 بەھین سویند بىت شان و شەوگەتیکى ھەیه، پاشان لەگەلى دادەنیشتن، دەستى
 بەسەریدا دەھینا و دلى پیخۆش دەکرد^۳.

لە تەمەنى ھەشت سال و دوومانگ و دە پۆژدا (عبدالمطلب)ى باپیرەى
 پیغەمبەر ﷺ لە مەککە کۆچى دواى کرد، پیشتەر وای بەباشزانى کە بیخاتە ژێر
 رکیف و چاودىرى (ابو طالب)ى مایەو^۴.

^۱ / تلقیح فہوم الاثر ل ۷، ابن هشام ۱/ ۱۶۸.

^۲ / ابن هشام ۱/ ۱۶۸، تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۷، کۆباسەکانى (تاریخ الامم الإسلامیة) للخضرى ۱/ ۶۳، (فقہ السیرة) غەزالى ۵۰.

^۳ / ابن هشام ۱/ ۱۶۸.

^۴ / تلقیح فہوم الاثر ل ۷، ابن هشام ۱/ ۱۶۹.

بۆ ئامېزى مامە بە بە زەببە گەي

(ابو طالب) يېش بە جۈانتەرىن شىۋە مافى برازا يەتتى پېداۋ، خىستىيە نىۋ
كۆرەكانى خۇي و، پېش ئەۋانىشى خىست ، رېزىكى تايىبەتتى دايە ، بۆ ماۋەي چل
سال پىشتى گرت و، پاراستى و، خۇشى و ناخۇشى لەبەر خاترى ئەۋبۇ و، لە
شۈينى خۇيدا كورتەيەك لەۋەش دەۋىين.

داۋاي باران بارىنى پى دەكەن

(ابن عساکر) دەگېرىتتەۋە لە (جلهمه) ي كۆرى (عرفطه) ۋە فەرمۇي:
كاتىك چۈۋمە مەككە خەلكەكەي لە وشكى و بى بارانيدا دەرئيان ، خىلى قورەيش
وتيان:

ئەرى ئەبو تالېب ! دەشت و دەرمان بى ئاۋە ، مال و منالمان وشك بوۋنەۋە
، ئادەي دۇعا بارانەيەك بکە ، (ابو طالب) ھاتە دەرەۋە مناللىكى لەگەندا بوو ، وەكو
خۇرىكى تىر و ابوۋ كە تازە چەند پەلە ھەۋرىكى سورباۋى لەسەر لاچۈيىت و چەند
مناللىكى ترى بەدەۋردا بوو ، ئەبو تالېب دەستى گرت و، پىشتى دا بەدىۋارى كابەۋە
، پەناي بۆ پەنجەي منالەكە برد ، لەو كاتەدا پەلەي ھەۋر بە ئاسمانەۋە نەبوو ، لە
چەند گۆشەيەكى ئاسمانەۋە پەلە ھەۋر پەيدا بوو، لىزمەي كردو ئاۋ تەقى ،
شىۋەكە پىر بوو لە ئاۋ دەشت و دەر سەۋز بوۋەۋە ، (ابو طالب) لەدىرىكدا ئامازە
بەمە دەكات و دەلىت:

وأبيض يستقي العمام بوجهه ثمال اليتامى عصمة للأرامل^۱

^۱ / (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسىنى (عبدالله النجدي) ل ۱۶، ۱۵.

بوچه‌یرای راهیب

کاتیک پیغه‌مبەر ﷺ ته‌مه‌نی گه‌شته دوانزه‌سال - وتراویشه دوومانگ و ده‌پوژیش^۱ (ابوطالب) له‌گه‌ل‌خویدا بۆ‌بازرگانی بردی بۆ‌شام، هه‌تا گه‌یشتنه بوسرا - که‌سه‌ر به‌شامو به‌شیکه‌له‌(حوران)، له‌وکاته‌دا به‌شیک بوو له‌و ناوچه‌عه‌ره‌بییه‌ی که‌وتبوه ژێر ده‌سه‌لاتی پۆمه‌کانه‌وه - له‌و شوینه‌دا راهیبیک هه‌بوو به‌(بوچه‌یرا) ناوی ده‌رکرد بوو، ناوی (جرجیس) بوو، که‌کاروانه‌که‌گه‌یشت (بوچه‌یرا) چوه‌ده‌روه‌بۆ‌لایان، پێزی لی‌نان، پێش‌ئه‌وکاته‌(بوچه‌یرا) نه‌ده‌هاته‌ده‌روه‌بۆ‌لایان و پیغه‌مبهری‌خوای به‌سیفه‌ته‌کانیدا ناسیه‌وه، ده‌ستی‌گرت و وتی به‌(ابوطالب): ئه‌مه‌سه‌رداری جه‌انیانه، خوای گه‌وره‌ئهم‌مروّقه‌به‌پرهمه‌ته‌ده‌نی‌رت بۆ‌جه‌انیان، (ابوطالب) وتی: تۆ‌چۆن‌ده‌زانیت؟ بوچه‌یرا وتی: کاتیک ئیوه‌له‌عه‌قه‌به‌وه‌هاتن‌دارو‌به‌رد‌نه‌ما‌کړنووش‌نه‌بات، ئه‌وانه‌جگه‌له‌پیغه‌مبهر کړنووش‌بۆ‌که‌س‌نا‌به‌ن، من‌به‌هووی‌مۆری‌پیغه‌مبهری‌تی‌ه‌وه‌ده‌یناسمه‌وه‌که‌وه‌کو وینه‌ی‌سیوێک‌له‌سه‌ر‌ده‌فه‌ی‌شانیه‌تی‌و‌باسه‌که‌ی‌له‌کتیبه‌کاماندا‌هه‌یه، دا‌وای‌کرد‌له‌(ابوطالب) خیرا‌بیگی‌پێته‌وه‌و، نه‌یبات‌بۆ‌شام، له‌ترسی‌جوله‌که، بۆیه‌مامی‌له‌گه‌ل‌چهند‌کوپی‌کیدا‌ناردیه‌وه‌بۆ‌مه‌که‌که^۲.

جه‌نگی فوججار (الفجار)

له‌ته‌مه‌نی (۱۵) سالی‌دا‌بسو، جه‌نگی (فجار) له‌نیوان‌قورەیش و هاوپه‌یمانه‌کانی‌خی‌لی‌که‌نانه‌له‌لایه‌ک و له‌نیوان (قیس‌ی‌عیلان)‌دا‌پووی‌دا، سه‌رکرده‌ی‌قورەیش و هه‌موو‌که‌نانه‌(حرب‌ی‌کو‌ری‌(أمیه)‌بوو‌به‌هووی‌ته‌مه‌ن و ئه‌و‌پله‌وپایه‌کۆمه‌لایه‌تی‌ه‌وه‌که‌له‌ناویاندا‌هه‌یبوو، له‌سه‌ره‌تای‌پۆژه‌که‌یدا - سه‌رکه‌وتن‌بۆ‌(قه‌یس)‌بوو‌به‌سه‌ر‌که‌نانه‌دا، تانزیک‌ی‌نیوه‌پۆ‌که‌نانه‌سه‌رکه‌وت‌به‌سه‌ر (قیس‌)‌دا، ئه‌و‌جه‌نگه‌نا‌ونرا‌جه‌نگی (فجار) چونکه‌حورمه‌ت و سنووره‌کانی‌تیدا‌شکا‌و‌له‌مانگه‌حه‌رامه‌کاندا‌بوو. پیغه‌مبهر ﷺ له‌و‌جه‌نگه‌دا‌به‌شدار‌بوو، تیری‌بۆ‌ئامۆزاکانی‌ئاماده‌ده‌کرد.^۳

^۱ / (ابن الجوزي) له (تلقیح فہوم اہل الاثر ... ل ۷) دا وتوویه‌تی.

^۲ / (مختصر سیرة الرسول) نووسینی (شیخ عبد‌الله النجدی) ل ۱۶، ابن‌هشام ۱۸۲/۱، ۱۸۱/۱، ۱۸۰/۱، له‌(کتاب‌الترمذی) دا‌هاتووه‌که‌بی‌لالی‌له‌گه‌ل‌دا‌ناردووه، (تحفة‌الاحوذی) ئه‌مش‌هه‌له‌بمکی‌پوونه، چونکه‌پێده‌چیت‌بی‌لال‌له‌وکاته‌دا‌له‌درنیادا‌نه‌بوو، ئه‌گه‌ر‌له‌ژانی‌شدا‌بوو‌بیت‌له‌گه‌ل‌مامی‌و‌ئهو‌به‌که‌ر‌دا‌نه‌بوو، (زاد‌المعاد) ۱/ ۱۷.

^۳ / ابن‌هشام ۱۸۷/۱، ۱۸۵/۱، ۱۸۴/۱، قلوب‌جزیره‌العرب ل ۲۶۰، کۆیاسه‌کانی (تاریخ‌الامم‌الإسلامیة) نووسینی (الخضري) ۶۳/۱.

ژبانی کویره ویری

پیغمبر ﷺ له سهره تای ته مه نیدا کاریکی دیاری کراوی نه بوو ، به لام به ریوایه تی جوړاو جوړ ده لښ شوانی بوخیلی (به نی سه عد) کردوه^۱ ، له ناو مه ککه شدا به پاره یه کی که م^۲ بو مه ککه ییه کان شوانی کردوه ، له ته مه نی بیست و پینج سالیډا وهک بازرگانی که به مالی خه دیجه وه (ره زای خوای لی بیت) چوو بو شام ، (ابن إسحاق) ده لښت : خه دیجه ی کچی خوه یلید ئافره تیکی بازرگانی خاوه ن مال و پله و پایه بوو ، پیاوانی به کری ده گرت به پاره ی خوی و ، قازانچ به شه راکه تی له گهل ده گردن ، قوره یش خیلکی بازرگان بوون ، جاکاتی که هوالی راستگووی و سپارده پاکیی و ره وشت به رزی پیغمبر ﷺ به خاتوو خه دیجه گه یشته وه ناردی به شوینیدا ، داوای لی کرد که بازرگانی بکات و هاموشوی شام بکات ، له به رامبه ریشدا قازانچی باشتی ده داتی له وهی ده یدا به بازرگانه کانی تر ، پیغمبر ﷺ داواکی خه دیجه ی په سه ندرکد ، له گهل غولامی کی نه ودا که ناوی (مه یسه ره) بوو ، بهو پاره یه وه به ره و شام که و ته ری و ، غولامه که ی خه دیجه ش (ره زای خوای لی بیت) له گه لی ده رچوو^۳ .

خوازیبنی خه دیجه (ره زای خوای لی بیت)

کاتیک گه پراهه وه بو مه ککه ، خه دیجه (ره زای خوای لی بیت) نه مانه ت و به ره که تی زوری له پاره که دا بینی ، که پیشتر شتی وای نه دیبوو ، غولامه که شی هرچی دیبوو له پیغمبر ﷺ بو ی گیرا په وه له خوشخوانی و سیفاتی پرزدارانه و ، بیریکی په سه ندو راستگووی و ره و یه یه کی ده ستپاکانه ، نه وه ی به شوینیدا ده گه را دوزیه وه . پیشتریش ئاغاو سهره ک خیله قوره یشیه کان داویان کردبوو - پیان رازی نه ده بوو - رازی دلی خوی باسکرد بو (نه فیه) کچی (مه نیه) ی ده سته خوشکی ، نه فیه چوو بولای پیغمبر ﷺ و قسه ی له گهل دا کرد که خه دیجه بخوازیت ، پیغمبر ﷺ رازی بوو ، قسه ی له گهل مامه کانیدا کرد ، مامه کانی چوون بولای مامی خه دیجه و خوازیبنیان کرد ، دوا ی نه وه ری و په سمی ژنه یانه که ته و او

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۶۶.

^۲ / (فقه السیره) نووینی محمد الغزالی .

^۳ / ابن هشام ۱/ ۱۸۷، ۱۸۸.

بوو، (بنو هاشم) و (مضر) نامادهی عهده‌که بوون، ئه‌مه پاش گه‌پانه‌وه‌ی بوو له شام به دوو مانگ، بیست و شتری بۆ کرده ماره‌یی، ته‌مه‌نی خه‌دیجه (ره‌زای خوای ئی بیت) له‌وکاته‌دا چل سال بوو، له‌و ئان و ساته‌دا له‌پرووی عه‌قل و بنه‌چه‌و سه‌روه‌ته‌وه چاکترین ژنی خه‌له‌که‌ی بوو، یه‌که‌م ژن بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ خواستی و ژنی به‌سه‌ردا نه‌هینا هه‌تا وه‌فاتی کرد^۱.

جگه له (ئیره‌یم) هه‌موو مناله‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له خه‌دیجه‌ن، یه‌که‌مه‌جار (قاسم)ی ئی بوو. شوهرتی (ابو القاسم) له‌مه‌وه‌یه، پاشان (زه‌ینه‌ب) و (بروقیه) و (أم کلثوم) و (فاطمه) و (عبدالله) که شوهرتی (طیب)ه و (طاهر)یشی هه‌بوو، هه‌موو کورپه‌کانی له منالیدا مردوون، به‌لام کچه‌کانی هه‌موویان به‌ئیسلامدا گه‌یشتن و موسلمان بوون و کوچیشیان کرد، به‌لام هه‌ر له ژنیانی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ وه‌فاتیان کرد، جگه له فاطمه (ره‌زای خوای ئی بیت) که شه‌ش مانگ دوا‌ی خو‌ی وه‌فاتی کرد^۲.

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۹۰، ۱۸۹، (فقه السيرة) ی محمد الغزالي ل ۵۹، تلخیص فہوم اہل الاثر ل ۷.
^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌م ۱/ ۱۹۰-۱۹۱، دووهم ل ۶۰ و، (فتح الباری) ۷/ ۵۰۷، له‌نیوان سه‌رچاوه‌کاندا جیاوازییه‌کی که‌م هه‌یه راستترینانمان وه‌رگرتوه.

بنیاتنانی کابه و کیسه‌ی ناویرثیوانیه‌که

له ته‌مه‌نی سی و پینج سالی ته‌مه‌نی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ قورده‌یش ده‌ستی کرد به بنیاتنانی کابه ، چونکه تا ئه‌و کاته هیشتا کابه وشکه که‌له‌کێک بوو که‌مێک له‌سه‌روو بالای مرقه‌وه‌ بوو ، به‌ریزه‌که‌ی له‌سه‌رده‌می (إسماعیل)ه وه نو بال بوو ، بنمیچی نه‌بوو ، چند دزیک گه‌نجینه‌که‌ی ناویان دزی بوو ، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا - به پیتی ئه‌وه‌ی ئاسه‌واریکێ کۆن بوو به‌هوی ریچه‌ی ئاوو بارانه‌وه - تووشی دارمان و داخوران هاتبوو ، دیواره‌کانی درزیان بردبوو ، پینج سال پيش پیغه‌مبه‌ریتی ﷺ سیلاویکی خور مه‌که‌که‌ی رامالی بوو ، به‌ره‌و مالی خودا هاتبوو ، کابه خه‌ریکبوو به ته‌واوی پروخت ، بویه قورده‌یش ناچاربوون له‌ترسی پروخان تازهی بکه‌نه‌وه ، بریاریان وابوو مالی حه‌لال نه‌بیت چیدی تی نه‌خن و ، ماره‌یی زوره‌ ملی و کرین و فروتی سوو ، مافی خه‌لکی تیکه‌لاو نه‌که‌ن ، له‌ پروخاندنیشی ده‌ترسان ، بویه وه‌لیدی کوری موغه‌یره‌ی مه‌خزومی ده‌ستی کرد به‌پروخاندنی و که خه‌لکی تریش بینیان ئه‌و هیچی ئی نه‌هات به‌دوایدا ده‌ستیان کرد به‌پروخاندنی کابه‌و ، له‌سه‌ری به‌رده‌وام بوون تاگه‌یان‌دیانه بناغه‌که‌ی ئیبراهیم (عليه السلام) پاشان ویستیان ده‌ست بکه‌نه‌وه به‌بنیاتنانه‌وه‌ی ، دیواره‌کانی کابه‌یان دابه‌شکرد هه‌ریه‌شیکیان دانا بو خیلێک تابنیتاتی بنیته‌وه ، هه‌رخیله‌و له‌لای خویه‌وه به‌ردی کۆده‌کرده‌وه‌و ده‌ستیان کرد به‌بیناگرده‌نه‌وه‌ی کابه ، وه‌ستای بیناکه کابریه‌کی پۆمی بوو ناوی (باقوم) بوو ، کاتیک دیواره‌که گه‌یشته ئاستی دانانی به‌رده‌په‌شه‌که راجیاوازیی دروست کرد له‌وه‌دا که‌کی شه‌ره‌فی دانانی به‌رده‌که‌ی پی بپریت ، مشت و مژه‌که چواریان پینج شه‌و به‌رده‌وام بوو ، تا ده‌هات گه‌رم‌تر ده‌بوو ، به‌شیویه‌که خه‌ریک بوو له‌ناو حه‌ره‌مدا جه‌نگیکی خویناوی به‌ریا ببيت ، به‌لام (ابو امیه)ی کوری موغیره‌ی مه‌خزومی پيشنیازی ئه‌وه‌ی بو کردن که که‌سیک بکه‌ن به‌ناو برثیوان که یه‌که‌م که‌س بیت له‌ ده‌رگاکه‌ی مزگه‌وته‌وه بیته ژوره‌وه ، ئه‌وانیش پازی بوون ، ویستی خودا وابوو ئه‌و که‌سه پیغه‌مبه‌ر بوو ﷺ ، که‌بینیان هاواریان کرد: ئه‌وه پیاوه ده‌ست پاکه‌که هات ، پیی رازین ، ئه‌وه محمده ، که گه‌یشته لایان ، مه‌سه‌له‌که‌یان تیگه‌یانده‌وه‌یش داوای پارچه قوماشیکێ کرد ، به‌رده‌که‌ی خسته ناویه‌وه ، داوای

کرد له سهرهك هۆزه پيكداهاتوهكان هه موويان چمكى قوماشهكه بگرن ، پيى ووتن بهرزى بكه نه وه ، تا ئاستى شوينه كهى ، ئه نجا به ده ستى خوئى هه لى گرت و له جيگه ي خویدا داينا ، ئه مه شيوازيكى ژيرانه بوو قوپه يش پيى رازى بوو . كه له بهرى (طبيّة) لای قوپه يشه وه كورتى ده هينا ، بۆيه له لای سهره وه به شى شهش بال هينايانه پيشه وه ، ئه مه به (حجر) و (حطيم) ناوزه ده ، ده رگاكيان له زهوى بهرز كرده وه بۆ ئه وهى هه ر كه سينك خوئيان نه يانه ويّت نه روا ته ژووره وه ، كه ديواره كانى پانزه بال بهرز بوه وه له سه ر شهش ستوون بنميچه كيان بۆ دانا .

دواى ته واو بوون كابه شيويه كي چوارگۆشه ي وه رگرت به رزيه كه ي (١٥) مه تر بوو ، دريژى ئه و باله ي كه به رده ره شه كه ي تيډا بوو ، له گه ل به رامبه ره كه يدا ١٠ به ١٠ مه تر بوو ، به رده كه له به رزيى مه ترونيويكه وه له ته وافگه كه وه دانرا بوو ، ئه و لايه ش ده رگاكيه ي تيډا بوو له گه ل به رامبه ره كه يدا ١٢ به ١٢ بوو ، ده رگاكيه ي دوو مه تر بهرز بوو ، له ده ره وش بينايه ك چواره وري دابوو ژيره كه ي ، تيكراي به رزيه كه ي (٢٥، ٠ م) و تيكرايى پانيه كه شى (٣٠، ٠ م) بوو ، پييان ده وت (شاذورات) ، له راستيدا ئه وه بنه رته ي (بيت) بوو كه چى قوپه يش وازيان ئه هينا بوو^١ .

^١ / له باره ي ورددرشتى بينا كرده وى كابه وه پروانه (ابن هشام) ١٩٢/١٢ هه تا ١٩٧ ، هه روه ها (نقه المسيرة) غه زالى ٦٢، ٦٢ ، (صحيح البخاري) باب فجل مكه و بنيانها ٢١٥/١ و كۆباسه كانى (تاريخ الأمم الإسلامية) نووسيني (حصري) ٦٤، ٦٥/١ .

ژیننامه‌یه‌کی خیرای پیش بوون به پیغه‌مبه‌ر ﷺ

ژیانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ باشرین خه‌سله‌تی تویره‌کانی ئوممه‌تی هه‌لگرتبوو ،
 نمونده‌یه‌کی به‌رز بوو له‌بیری راست و ، دیدی پێک و راست ، خوا زیره‌کی و فیکر
 ره‌سه‌نی و پێکسازیه‌کی زۆری له‌ ئامرازو ئامانجدا پی به‌خشیبوو ، ئه‌و بی‌ده‌نگیه
 درێژخایه‌نه‌ی یارمه‌تی تێپارمانی زۆرو ئالوده‌دایی بیرو دوزینه‌وه‌ی راستی نه‌دا ، به‌و
 عه‌قله‌ تێرو سروشته‌ پاک و بیگه‌رده‌ی خو‌ی لاپه‌ره‌کانی ژیان و کاروباری خه‌لک و
 بارودۆخی کۆمه‌لانی خه‌لکی خویندبووه‌و ، به‌لای هیچ جو‌ره‌ خورافه‌یه‌که‌دا
 نه‌ده‌چوو ، له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رچاو پوونی له‌ کاروباردا هاوبه‌شی ژیا‌نی خه‌لکی
 ده‌کرد ، هه‌ر چاکه‌یه‌کی به‌دی بکرا‌یه به‌شداری تیدا ده‌کرد ، وه‌گه‌رنا ده‌گه‌را‌یه‌وه
 باری گۆشه‌گیریه‌که‌ی خو‌ی ، هه‌رگیز مه‌ی نه‌ده‌خوارد‌وه‌و ، هه‌ر قوربانیه‌کی‌ش
 له‌به‌ر ده‌ستدا ب‌درا‌یه به‌زه‌ویدا ئی‌ی نه‌ده‌خوارد ، ئاماده‌ی بۆنه‌و ئاهه‌نگه‌ بت
 په‌رسته‌یه‌کان نه‌ده‌بوو ، به‌لگه‌ هه‌ر له‌سه‌ره‌تای نه‌شونما‌یه‌وه رقی ده‌بووه‌و له‌و
 په‌رستراوه‌ پووجه‌لانه‌ ، شت نه‌بوو له‌وانه‌ بیزارتربی له‌لیدا ، تاقه‌تی بیستنی
 سویندخواردنی نه‌بوو به‌ (لات) و (عوزا) ^۱ .

گومانی تیدا نی‌یه که‌ قه‌ده‌ری خوایی پاراستویه‌تی ، کاتی‌ک ره‌وتی
 نه‌فس و ئاره‌زووی ده‌جولا بۆ سه‌یرکردنی هه‌ندی‌ک له‌ زه‌ته‌کانی دونیاو ، رازی
 ده‌بوو به‌ شوینکه‌وتنی هه‌ندی‌ک له‌ باوه‌ ناباشه‌کان ، ئیدی چاودێری خوایی ده‌هاته
 گو‌رپی و نه‌یده‌هیششت ئه‌وکاره‌ بکات ، (ابن الاثیر) ده‌گێڕێته‌وه‌: پیغه‌مبه‌ر ﷺ
 فه‌رموی: (هه‌رگیز من نه‌و کارانه‌ی سه‌رده‌می نه‌فامیم به‌دڵدا نه‌هاتوه‌ دووجار
 نه‌بی‌ت ، هوموو جارێ‌کی‌ش خوای گه‌وره‌ ده‌پیاراستم ، دوا‌ی ئه‌وه‌ ئیتر هیچ به‌دڵدا
 نه‌هات هه‌تا خوای گه‌وره‌ په‌یامی بۆناردم ، شه‌وئیکیان به‌و شوانه‌م وت که‌ له‌گه‌ڵدا
 می‌گه‌له‌که‌ی ده‌له‌وه‌راند له‌سه‌رو مه‌که‌وه‌ چاوی‌کت له‌مه‌ره‌کانم بی‌ت هه‌تا ده‌چمه
 مه‌که‌و شه‌وانه‌ ده‌که‌م هه‌روه‌کو گه‌نجانی مه‌که‌ ده‌یکه‌ن“ وتی برۆ . ده‌رچووم
 هه‌تا گه‌یشتمه‌یه‌که‌م مائی مه‌که‌ گویم له‌ لی‌دانی جو‌زه‌له‌ بوو ، وتم : ئه‌وه‌ چیه‌؟
 وتیان : ئه‌وه‌ شایی فلا‌نه بۆ فلا‌نه که‌س ، دانیشتم بۆ گو‌یگرتن ، خوای گه‌وره‌

^۱ / قسه و باسه‌که‌ی له‌گه‌ڵ بوجه‌یرا دا به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ری ، بره‌وه (ابن هشام) ۱/ ۱۲۸ ..

گوئییه کانی داخست تانووستم ، خه بهرم نه بۆوه ههتا گهرمی خۆره تاو ههلی
ساندم ، گه پامه وه بۆلای هاوه له کهم پرسپاری ئێکردم ، منیش هه واله کهم دایه ،
پاشان شهوی دی هه مان شتم وته وه ، چوومه ناو مه کهکه وه وه کو شهوی یه کهم ئێ
هاته وه .. دواي ئه وه ئیتر هیچ خراپه یه که نه هات به دلما^۱

ههروه ها (بوخاری) ده گێریتته وه له (جابر)ی کوپی (عبدالله) وه ، ده لیت:
کاتیک کابه بنیاتنرا پیغه مبه ر^۲ و (عباس) به ردیان ده گواسته وه ، (عباس) وتی به
پیغه مبه ر^۳ کراسه که ت بنالینه له ملت له زبیری به رده کان ده تپاریزیت ، کراسه که ی
هه لدایه وه ده سته بجی له هۆش خۆی چوو ، چاوه کانی بۆ ئاسمانیان ده پروانی ،
پاشان هۆشی هاته وه وه فهرمووی: کوا کراسه کهم ، کراسه کهم ؟
ئه و جا ئیتر کراسه که ی له بهر کرایه وه^۴ ، له گێرانه وه یه که شیدا ، دواي ئه وه
هیچ کاتیک عه و رده تی ده رنه که و ته وه^۵.

پیغه مبه ر^۶ له ناو قه وم و خزمانیدا به کو مه لیک ره وشتی به رزو
خۆشخوانی و ریزدارانه ناسرابوو ، پیاوترین مروقی خیله که ی بوو ، له هه موویان
به ره وشسترو ، به ئارامترو ، راستگوترو ، نه رم و نیاتترو ، خیره ومه نددترو ،
کارچاکترو ، په یمان پاریزترو ، سپارده پاریزتر بوو ، هه تا خه لک ناویان نا به
(ئه مین) ده ست پاک ، به هۆی ئه وه هه موو هه لس و که و ته چاک و خه سلته
باشانه یه وه بوو ، به راستی هه ر وه کو دایکی ئیمانداران خه دیجه (ر) ده فهرمویت :
خه مه کانی له کۆل ده ناو ، برسیی تیرده کرد ، میوانی خۆشنوود ده کردو یارمه تی
ته واوی بی نه وایانی ده دا^۷.

^۱ / له باره ی راستیتی ئه و فهرمووده یه وه جیاوازی مه یه ، حاکم و زه هه بی به راستی ده زانن ، (ابن کثیر) یش له

(البدایه والنهایه) به لاوازی داوه ئی. ۲۸۷/۲.

^۲ / صحیح البخاری. باب بنیان الکعبه ۵۴۰/۱.

^۳ / هه مان سه رچاوه له گه ل شه رچی قه سته لانیدا.

^۴ / صحیح البخاری ۳/۱.

(ئەشكەوتى ھەراء) و

سېبەرى پېغەمبەرئىتى و پەيامى ئاسمان

كاتىك تەمەنى پىرۋىزى لە چىل سال نىزىك بوۋە ، تېرپامانەكانى رابووردوۋى ، بىرى كەنارگىرى و خۇ دورخستىنەۋەى لادروست كردبوو ، ژيانى گۆشەگىرى لا خۆشەويست كردبوو ، ھەمووجارىك خورماۋ ئاۋى لەگەل خۇيدا دەبردو دەچوو بۇ ئەشكەوتى ھەراء لەكىۋى نور ، ئەم كىۋە دوومىل لە مەككەۋە دوورە . ئەشكەوتىكى بچوكە درىژنەكەى چواربال و ، پانىيەكەشى يەك بال و سى چارەكە بالى ئاسنە ، ھاوسەرەكەشى لىيەۋە نىزىك بوو ، مانگى رەمەزانى لەۋى بەسەر دەبرد ، ناننى دەدا بە ھەر ھەژارنىك پروۋى تى بىكردايە ، كاتەكانى بەخۋاپەرستى و بىركردنەۋە لە دەوروپەرو دىمەنەكانى گەردوون بەسەردەبرد : لەۋ توانا داھىنەرەى پىشتەۋەى دروست كراۋەكان وورد دەبوۋە ، لەھەمان كاتدا دل ئارام نەبوۋ لەۋ بىروباۋەرى شىركە لەق و لۇق و ، پوبىنا بۇشانەى گەلەكەى لەسەرى بوو ، بەلام ھىچ رېبازىكى پوون و بەرنامەيەكى ديارىى كراۋو ، رېگەيەكى ئامانجدارى لەبەردەستدا نەبوۋ دلنى پىنى ئارام بىيىت و پىنى رازى بىيىت .

ھەلبۇزاردنى پېغەمبەرىش ﷺ بۇ ئەۋ ژيانە گۆشەگىرىيە ، خواستىكى خۋايى لە پىشتەۋە بوو ، بۇ ئەۋەى سازى بىكات بۇ كارە گەۋرەكە ، ھەرگيانىكىش چاۋەپوانى ئەۋەى لى بىكرىت كەكارىگەرى ھەبىت لەسەر واقىيەى ژيانى مرقايەتى و بەرەۋ ئاراستەيەكى ترۋەرى چەرخىنىت پىۋىستە ئەۋ گيانە ھەندىك كات خەلۋەت كىشى بىكات و ، لەسەر قالايەكانى زەۋى و ھەراۋ ھورىاۋ خەمەكانى ژيان و خەمە بچوكوكانى خەلك خۇى دابىيىت .

بەۋ شىۋەيە خۋاي گەۋرە پىلانى بۇ محمد دارىشت ﷺ لەكاتىكدا كە بۇ سپاردە گەۋرەكەۋ ، گۆرپىنى ئاراستەى زەمىن و ، رېككردنەۋەى رېبازى مىثروۋ ئامادەى دەكرد ، ئەم گۆشەگىرىيەى بۇ رېكخست پىش پىسپاردنى ئەركى پەيامەكە بەسى سال ، يەك مانگ لەۋ گۆشەگىرىيە تىپەرى كرد ، لەگەل گيانى ئەۋ بوۋنە رەھايەدا ، لەۋ غەيبە شاراۋەيەى پىشت سىروشت ورد ئەۋەۋە ، ھەتا كاتى ئەۋە ھات ، مامەلە لەگەل ئەۋ غەيبەدا بىكات .^۲

^۱ / رحمة للعالمين ۴۷/۱ ، ابن هشام ۲۳۵/۱ ، ۲۳۶ ، فى ظلال القرآن ، جزء ۲۹ / ۱۶۶ .

^۲ / ھەمان سەرچاۋەى دىۋانى ۱۶۶/۲۹ ، ۱۶۷ .

جبریل علیہ السلام به نیگاه داده به زیت

که چل سالی له ته مه ن ته واکرد ، نه مه ش چله پویه کاملبوونی مروقه ، گوتراویشه لهو ته مه نه دا پیغه مبه ران ره وانه ده کرین . لهو ته مه نه دا ناسه واره کانی پیغه مبه ریتی له پشت ناسوی ژبان وه خه ریک بوو رهنگی نه دایه وه و ددره وشایه وه ، نهو ناسه واره ش بریتی بوون له خه ونه کان ، هیچ خه ونیکی نه ده بینی مه گهر وه ک سپیده به بیان ده هاته دی ، شه ش مانگ به سهر نهو حاله دا تیپه ری کرد . ماوه ی پیغه مبه ریتیش (۲۳) ساله ، نه م خه ونانه به شیکن له (۶۶) به شی پیغه مبه ریتی ، که ره مه زانی سالی سی یه می گو شه گیریه که ی گوزره له نه شکه وتی (حه راء) دا خواستی خواوند وه هابوو ، که به شیک له ره حمه تی خوی برژینیت به سهر خه لکی سهر زویدا ، نهو هبوو به پیغه مبه ریتی شکومه ندی کرد ، جبریل علیہ السلام چهند نایه تیگ له قورانی بو هی نایه خواره وه .^۱

پاش پامان و وردبوونه وه له به لگه و نیشانه کان ده توانین نهو روزه دیاری بکه ین به شهوی دوو شه ممه ی بهرواری بیست و یه کی مانگی ره مه زان ، که به رامبه ره له گهل (۱۰) نوگستسی سالی (۶۱۰) ی زاین ، له وکاته دا به ریکی ته مه نی پیروزی چل سالی قه مهری و شه ش مانگ و ، دوانزه پوژ بووه ، نهو ده ش ده کاته (۳۹) سالی خویری و سی مانگ و دوانزه پوژ .^۲

۱ / (ابن حجر) ده لیت: به یه قی گیزاویتیه وه: که ماوه ی خه ونه کانی (۶) مانگ بووه ، بینا له سهر نه وه ده ست پیکردنی پیغه مبه ریتی به خه ون له مانگی له دایک بوونه که دا ده ستی پیکردوه که ره بیعی یه که مه ، پاش ته واکردنی چل سال و . ده ست پیکردنی نیگای بیداریش له ره مه زان دایه (فتح الباری) ۲۷/۱

۲ / میژوونسان لهو یه که مانگه دا که خوی مه زن شکونه می پیغه مبه ریتی داوه به پیغه مبه ریه و . و دابه زینی نیگادا جیاو زیان هیه ، کومه لیک زور بو نه وه ده چن که له مانگی ره بیعی یه که مدایی ، کومه لیک تریش پیمان وایه که له ره مه زان دایه ، که مینه یه کیش ده لین مانگی ره جبهه (بهروانه مختصر سیره الرسول . نویسنی شیخ عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب النجدی ل ۷۵) نیمه پای دوهمان به لاوه به سه نه . واته مانگی ره مه زانه . به به لگی نایه تی شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن في البقرة ۱۸۵ هروه نایه تی: «إنا أنزلناه في ليلة القدر» ۱/ قدر زانراویشه که شهوی قدر له ره مه زان دایه ، نه م شه وه له نایه ته شدا ناماژهی پی کراوه: «إنا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا منذرين» الدخان/ ۳ ، ههر له بهر نهو ده ش پالذانی به خه پانه وه له ره مه زان دا بوو . ههر له ویداو لهو مانگه دا جبریل دابه زیه سهری وه زانراوه .

پاشان گوته بیژان له دیار یکردنی نهو پوژه شدا راجیاوازن ، وتراوه: پوژی حوته مه . وتراویشه پوژی حه قده مه مه ، وتراویشه پوژی هه زده مه مه (بهروانه مختصر سیره الرسول) (که باسکرا) ل ۷۵ ، هروه ها (رحمه للعالمین ۴۹/۱) ، (الخضر) یش له کوباسکانه دا سوره له سهر نه وه ی که پوژی (۱۷) هه مه ، (محاضرات تاریخ الامم الاسلامیه) نویسنی (الخضر) ۶۹/۱ .

به لام نیمه پیمان وایه که پوژی (۲۱) هه مه ، له گهل نه وه شدا که سمان نه دیوه له سیره تناسه کان نه می وتبی . له گهل نه وه دا که هه موویان یان زوژنه یان له سهر نه وه که په یامداربوونی له پوژی (۲) شه مه دا بووه ، نهو ده پالشتیان نهو هه فرموده یه که پیشه وایانی فرموده له (ابی قتاده) (پ) ده گیزنه وه پرسیارکرا له پیغه مبه ر

باگویی بگرین بؤ عائشه (ر) تا به سهرهاتی نهو پروداوه مان بؤ بگپرته وه
که بریتی بوو له کلپیه کی نووری لاهوت و، دهستی کرد به کردنه وهی دهر وازهی
تاریکستانه کانی کوفرو سهرلیشیواوی، هتا ناراسته ی ژبانی گوژی و، پرپره وی
میژووی وهرچه رخاند، عائشه (ر) ده فهرمویت:

سهرتا که نیگا بؤ پیغه مبر هات ﴿﴾ به خه ونی سالحان دهستی پیگرد،
ههرخه ویکی ده بیینی وه کو سپیده ی بهر به بیان ده هاته دی، پاشان ژبانی گوشه
گیری لا خوشه ویست بوو، به ته نها له نه شکه وتی چه راندا ده مایه وه، چه ندین شهو
له ویدا ده مایه وه پیش نه وه ی بگپرته وه بؤ ناو مال و منالی و، تویشوی بؤ
هه لبگریت، پاشان ده گه رایه وه لای خه دیجه و به هه مان شیوه تویشوی وهرده گرت،
هتا هه ق و راستی بؤ هات له نه شکه وتی چه راندا، فریشته که هاته لای فهرمووی:
اَقْرَأْ، ده فهرمویت: وتم: نازانم بخوینم، گرتمی و گوشیمی به خویه وه تا هه ناسه م
توندبوو، پاشان بهریدام و فهرمووی: اَقْرَأْ، وتم: من خوینده وارنیم، گرتمی و
گوشیمی به خویه وه بوجاری سی یه م، پاشان بهریدام و، فهرمووی: ﴿اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ
الَّذِي خَلَقَ﴾ {۱} خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ {۲} اَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ {۳}، واتسه: بخوینه
به ناوی په روه ردگارته وه، که مروقی له خوینپاره به دی هیناوه، بخوینه هه
په روه ردگاری تو شکوداره، پیغه مبر ﴿﴾ بهو چه ند ئایه ته وه گه رایه وه دلی
ده لهرزی، هاته وه بؤ ماله وه بؤ لای خیزانی، (خه دیجه ی کچی خوه یلد) فهرمووی:
دامپوشن، دامپوشن، دایانپوشی هتا ترسه که ی نیشته وه، به خه دیجه ی فهرموو:
ئاخو ئه مه چی بیت تووشم هاتووه؟ ئه نجا به سهرهاته که ی بؤ گیرایه وه و
فهرمووی: به راستی ترسم هه بوو شتیکم لی قه و مابیت، خه دیجه فهرمووی: نه خیر،

﴿﴾ له باره ی پۆژووی پۆژی دووشه ممه ره، فهرمووی: (لهو پۆژهدا له دایک بوم و نیگام بؤ هات، له دهر پرینکدا:
ئه وه پۆژیکه تیایدا له دایک بوم و بوم به پیغه مبر یان نیگام بؤ هات) صحیح مسلم ۱/۲۶۸، احمد/۲۹۷، ۲۹۹،
البیهقی ۵/۲۶۸، الحاکم ۲/۲۶۰، پۆژی دووشه ممه ی رهمزانی ئه و سال، ته نها له گه ل پۆژی (۷) دایک
ده که ویت، له گه ل چوارده، بیست و یه ک و، بیست و هه شتا، ریوایه ته راسته کانش به لگه ن له سه رنه وه ی
شهوی قدر له شه وه تاکه کو تاییه کانی رهمزاندان بهی پووناده ن، له و شه وانه شدا نالوویر ده کات، نه گه ر
به راوردیک به کین له نیوان ئایه تی: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ هه روه ا گیرانه وه ی فهرموده که ی (بی قتاده) که به
پیغه مبر بوونی پیغه مبر ﴿﴾ له پۆژی دووشه م دا بووه له نیوان ژمیری سالنامه ی زانستی دا که تیایدا
دووشه ممه که ده که ویته ناومانگی رهمزانی هه مان سه له وه ئه ومان بؤ دیاری ده کات که پیغه مبر بوونی
پیغه مبر ﴿﴾ له شهوی بیست و یه کی رهمزاندان بووه.
/ ئایه ته کان تا ﴿عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ هاته خواره وه.

سویندیت هەرگیز خوای گه وره سه رت شوڤ ناکات، تو په یوه ندى خزمایه تی به جیده هیئت، یارمه تی نه دار ده دیت ، هه ژار تیر ده کیت و ریز له میوان ده گریت و ، یارمه تی لیقه و ماوان ده دیت.

خه دیجه (پ) له گه ل خویدا بر دیه ده روه هه تا گه یشته مالی (ورقه) ی کوږی (نوقل) ی کوږی (اسد) ی کوږی (عبد العزی) که ناموزای خه دیجه بوو (پ) - پیاویک بوو له سه رده می جاهیلیدا ببوه فه له ، به (عیبری) یش دهینوسی ، چه نده ی بیویستایه ئینجیلی به عیبری ده نویسه وه ، پیاویکی به ته مه ن بوو چاوی له ده ست دابوو، خه دیجه پی ووت: ناموزا ! گو ی له برازا که ت بگره ، وهرقه پی ووت: نه ری برازا چی ده لیت؟ پیغه مبه ری خوا ﷺ چی دی بوو بو ی گیرایه وه ، وهرقه پی ووت: نه مه نه و (ناموس) هیه که خوا بو موسای نارده خواره وه، خوژگه له و پوژگارده ا گهنج بوو مایه ، بریا نه و کاته زیندوو بوو مایه کاتیک گه له که ت وده رت ده نین ، پیغه مبه ر ﷺ فه رموی: نایا به راستی شار به دهرم ده کن؟ وهرقه وتی: به لی ، هیچ پیاویک په یامی له و شیوه یه ی تو ی نه هیناوه دوژمنایه تی له گه لدا نه کرا بیت ، نه گهر فریای نه و پوژه که و تم پشتیوانیه کی گه وره ت ئی ده کم ، پاشان وهرقه زوری نه خایاند کوچی دوا یی کردو نیگاش داپرا^۱.

(طبری) و (ابن هشام) ده لین: پیغه مبه ر ﷺ پاش نه وه ی له نا کاو نیگای بو هات له نه شکه وته که چوو ده روه و پاشان گه رایه وه گو شه گیری دریزه پیندا ، له پاش نه وه گه رایه وه بو مه که که ، گیرانه وه که ی (طبری) تیشک ده خاته سه ر هو ی ده رچو نه که ی پیغه مبه ر ﷺ نه مه ش ده که یه تی:

پاش باسی هاتنی نیگا ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فه رموی: (له هه موو دروست کراوه کانی خوادا شت نه بووه له لام له شاعیر یان شیت زیاتر رقم لیان بوو بیته وه ، چاوم به رای ی نه ده هات سه یریان بکه م ، ده فه رمویت: و تم: مه حاله قور هیش من به شاعیر یان شیت ناو زه د بکه ن! ده پومه سه ر نه و کیوه به رزه و خو می لیوه فری ده دم ، خوم ده کوژم و ده حویمه وه ! ده فه رمویت: به و مه به سته وه چوومه ده روه ، گه ی شتمه دامینی چیا که گویم ئی بوو ده نگیک له ئاسمانه وه ده لیت: نه ی

^۱ / صحیح البخاری ۲/۳/۱، بخاری ده رهیناره له گه ل بوونی جیاوازیه کی که م له ده رپینه که ی هه ردو کتبی (التفسیر) و (تعبیر الرؤیا).

مەھمەد!! تۆ پىڭەمبەرى خۇدايت ، من جېرئىلىم ، فەرموۋى: سەرم بەرزكردەۋە
بۇ ئاسمان بىنىم جېرىلە پىيەكانى لە ئاسۇگەى ئاسمان توندكردوۋە دەلىت: ئەى
موھەممەد! تۆ پىڭەمبەرى خۇدايت ، من جېرىلم. دەفەرموۋىت ۋەستام سەيرم ئەكرد
، ئەۋەى بۆى ھاتبووم لەبىرى بىردەۋە ، لەشۋىنى خۇم نەدەجولام ، چاۋم دەگىرا
بەئاسۇكانى ئاسماندا سەيرى ھەر لايەكم دەكرد جېرىلم دەيىنى ، رەق ۋەستام نە
بۆ پىشەۋە ، نە بۆ دواۋە جولم نەدەكرد ، تا ئەۋكاتەى پىاۋەكانى خەدىجە ھاتن
بە شۋىنىمدا ۋ گەشتەۋە شارى مەككە من ھەر لە شۋىنى خۇمدا ۋەستابووم ،
پاشان جېرىل ﷺ ديار نەماۋ منىش گەرامەۋە بۆ مالمەۋە^۱ چوومە لاي خەدىجە
خۇم بە لايدا لاركردەۋە سەرم خستە كۆشى ، وتى: (أبا القاسم)! لەكۆى بویت؟
سویند بىت ناردم بەشۋىنىندا ھەتا گەيشتنە مەككەۋ گەرانەۋە بۆ لاي من ، پاشان
منىش ئەۋەى بىنىبوم بۆم گىرايەۋە ، وتى: مژدەت لى بىت ئامۇزا ، خۇت قايمكە ،
سویندم بەۋكەسەى گىانى خەدىجەى بەدەستە ئومىددەخوام تۆ ببىتە پىڭەمبەرى
ئەم ئوممەتە^۲ ، پاشان ھەستاۋ چوۋ بۆلاى ۋەرەقەۋ ھەۋالەكەى پىدا ، وتبوۋى:
(قدوس) (قدوس) ، سویندم بەۋكەسەى گىانى ۋەرەقەى بەدەستە ، نامووسە
گەۋرەكەى ھاتوۋە ، ھەر ئەۋەى كە ھاتوۋە بۆ موساش ﷺ ، ئەۋ پىاۋە پىڭەمبەرى
ئەم ئوممەتەى ، ئەى خەدىجە پىى بلى: باخۇى قايم بكات ، خەدىجە (ر) گەرايەۋە
ۋەكانى ۋەرەقەى بۆ گىرايەۋە ، كە پىڭەمبەر ﷺ چلە كىشىكەى تەۋاۋكردو
گەرايەۋە - بۆ مەككە - ۋەرەقەى پىگەيشت ، پاش ئەۋەى ھەۋالەكەى لە خۇى
بىست وتى: سویندم بەۋكەسەى گىانى منى بەدەستە ، تۆ پىڭەمبەرى ئەم
ئوممەتەىت، ئەۋ نامووسە ھەرە گەۋرەىت بۆ ھاتوۋە كە ھات بۆ موساش ﷺ^۳.

^۱ / دەقەكەى طبرى ۲۰۷/۲ .

^۲ / دەقەكەى (ابن هشام) ۲۳۷/۱-۲۳۸ .

^۳ / كورتەى (ابن هشام) ۲۳۸/۱ .

پېچرانی وهحی

سه‌بارت به‌ماوه‌ی پېچرانی وهحی ، (ابن سعد) له (ابن عباس) ه وه ده‌گیریت‌وه که چهند پوژنیک بووه^۱، پاش چاوگیرانی خیرا به‌مه‌موو باسه‌که‌دا ههر ئه‌مه پسه‌نده ، به‌لام ئه‌و گوته‌یه‌ی که ده‌لنیت بو‌ماوه‌ی سی‌سال یان دوو‌سال و نیو به‌رده‌وام بووه به‌هیچ جوړنیک راست نی‌یه ، ئیررش جیگه‌ی ره‌تکرده‌وه‌ی ئه‌وه نیه . ئه‌ومنده هه‌یه له‌ماوه‌ی داپرانه‌که‌دا پیغه‌مبهر ﷺ به‌خه‌مباری و ماتیه‌وه دانیش‌تنبوو ، سه‌رسوپمان و واق و پمان دایگرتبوو ، (بوخاری) ده‌گیریت‌وه له (کتاب التعبیر) دا ئه‌مه ده‌قه‌که‌یه‌تی: (وهحی بۆ ماوه‌یه‌ک وه‌ستا هه‌تا پیغه‌مبهر ﷺ خه‌مباربوو به‌ شیوه‌یه‌ک چهند جاریک ده‌چوووه سه‌ر لوتکه‌ی شاخیکه‌وه تاخوی فری بداته خواره‌وه^۲ ههر که‌ده‌گه‌یشته لوتکه‌ی چیاکه بۆ ئه‌وه‌ی خوی فری بدات جبریل علیه‌السلام خوی نیشان دده‌ا، ده‌یفه‌رموو: ئه‌ی موحو‌مه‌د به‌راستی توو پیغه‌مبه‌ری خودایت ، ئیتربی تاقه‌تیه‌که‌ی ده‌رپه‌ویه‌وه ، ده‌روونی هیمن ده‌بوه‌وه‌و ده‌گه‌رایه‌وه ، داپرانی وهحیه‌که بیخایه‌ندایه هه‌مان کاری دووباره ده‌کرده‌وه که ده‌گه‌یشته لوتکه‌ی چیاکه جبریل علیه‌السلام جاریکی‌تر خوی نیشان دده‌ایه‌وه‌و هه‌مان شتی پی ده‌وته‌وه^۳ .

جبریل علیه‌السلام جاریکی تر وهحی ده‌هینیتته خواره‌وه

(ابن حجر) ده‌لنیت: وه‌ستانی وهحی بۆ چهند روژنیک له‌به‌رئ‌وه بوو که پیغه‌مبهر ﷺ ترس و له‌رزه‌که‌ی بنیشیتنه‌وه‌و، ئاره‌زووی دیداری نویی تیدا دروست بیت‌وه^۴، که چیدی تارماییه‌کانی سه‌رسامی په‌ویه‌وه ، هیماکانی راستی ده‌رکه‌وت ، پیغه‌مبهر ﷺ باوه‌ری یه‌قینی په‌یدا‌کرد که بۆته پیغه‌مبه‌ری خودا ، ئه‌و که‌سه‌ش هاتۆته لای بالویزی وهحیه‌و هه‌والی ئاسمانی بۆ ده‌هینیت و ئالوده‌بون و چاوه‌پروانیشی بۆ هاتنی وهحی بووه هۆیه‌ک بۆ دامه‌زراندن و ئه‌گه‌ری هاتنه‌وه‌ی بۆ جاریکی‌تر ، ئه‌وه‌بوو جاریکی‌تر جبریل هاته‌وه بۆلای ، (بوخاری) ده‌گیریت‌وه له (جابر)ی کوپری (عبدالله) وه‌که‌گوویی ئی بوو پیغه‌مبهر ﷺ جاریکیان باسی کاتی هاتنه‌ خواره‌وه‌ی نیگای ده‌کرد ، فه‌رمووی:

^۱ / فتح الباري ۲۷/۱ ، ۲۶۰/۱ .

^۲ / له هه‌ندێ نووسخه‌دا له جياتی (عدا)ی عه‌ره‌بیه‌که وشه‌ی (غدا) هاتوه .

^۳ / صحيح البخاري ، التعبير باب اول ما بدى به رسول الله من الوحى الرؤيا الصالحة ۳۴/۲ .

^۴ / فتح الباري ۲۷/۱ .

(جاریکیان به ریگادا ده پویشتم گویم له دهنگیک بوو له ناسمانه وه هات ،
 سه رم بهر ز کرده وه بو ناسمان ، بینیم هه مان شه فریشته یه که له شهکه وته که ی
 چه راندا هات بولام له سه ر کورسیه ک دانیشتوه له نیوان ناسمان و زه ویدا ، دهسته و
 شه ژنو نه ویمه وه هه تا که وتمه سه رزه وی ، هاتمه وه ماله وه وتم: دامپویشن، دامپویشن
 ، دامپویشن ، خوای گه وره ئایه تی نارده خواره وه: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ هه تا ئایه تی
 ﴿فَاهْجُرْ﴾ ، دوا ی شه وه دوا ی یه کدا به گهرم و گوپی وهی هاته خواره وه).

چه ند باسیک له روونکردنه وهی به شه کانی وه حیدا

پیش شه وهی باس له وردو درشتی ژبانی په یام و پیغه مبه رتی بکه ی ن ،
 پیما ن باشه به شه کانی وهی بزانی به وپییه ی سه رچاوه ی په یامه که و وزه به خشی
 بانگه وازه که یه ، (ابن القيم) له باسی پله کانی وه حیدا ده لیت:
 یه که میان: خه ونی راسته قینه یه ، شه جو ره ش سه ره تای ده ستپیکردنی وهی
 بوو.

دووه میان: شه به شانیه ی که فریشته که ده یخسته می شک و دلیه وه بی شه وه ی
 بی بینیت - هه ره کو پیغه مبه ر ﷺ فرموویه تی: (روح القدس) فووی کردوه
 به ده رووندا که هیچ نه فسیک نامریت هه تا پوزیه که ی ته واو نه کات ، له خوا بترسن
 و، به پیکوپیک ی به دوایدا بگهرین ، دپه نگ هاتنی پوزی واتان لی نه کات که به تاوان
 کردن به دوایدا بگهرین ، چونکه شه وه ی لای خودایه به تاعه ت نه بی ت ناسه ندریت.
 سی هه م: پیغه مبه ری خوا ﷺ هه ندیک جار جبریلی له شیوه ی پیاویکدا ده بین ی
 و گفتوگوی له گه لدا ده کرد بیدار بوو که قسه ی له گه لدا کرد ، له و حاله ته دا هه ندیک
 جار ها وه لانیشت ده یان بین ی.

چواره م: هه ندی جار له شیوه ی دهنگی زهنگیکدا ده هات ، شه مشیان له هه موویان
 قورستر بوو که فریشته که ی له گه لدا ده هات ، تاراده یه ک نیو چاوانی ئاره قه ی لی
 ده چوپا له پوزی زور ساردیشدا و ، شه و لاخه ی به سه ریه وه بوو له و کاته دا چوکی
 داده دایه سه رزه وی ، جاریکیان وهی بو هات رانی له سه ر رانی (زهید)ی کوپی
 (ثابت) دانا بوو ، شه ونده قورس بوو خه ریک بوو ئازاری بدات.

پینجهم: فریشته‌ک‌ی له وینه‌ی راسته‌قینه‌ی خۆیدا ده‌بینی ، ئه‌ونده مه‌شیئه‌تی خۆدای له‌سه‌ر بوو وه‌حی بو‌ده‌هینا ، هه‌روه‌کو خۆای گه‌وره له سورته‌ی (النجم) دا باسی کردوه ، ته‌نها دوو جار به‌م شیوه‌یه پووی داوه وه‌حی بێته‌ خواره‌وه.

شەشەم: ئەو ەى خەۋى گەۋرە بۆى ناردوۋە، لە بەرزىى ئاسمانەكانەۋە شەۋى
بەندوبونەۋە ەك فەرزكردنى نوپۆ ىەرستىشى تىرىش.

۱. ھەوتەم: كەلامى راستەوخۇى خۋاى گەرە بۇ پىغەمبەر ﷺ ھەرۈەكو لەگەل
 (موسا)ى كوپرى (عمران)دا قىسەى فەرموو ، ئەم پىلەوپىايەى بەپروونى و يەكلايى
 بىراۋەتەۋە بۇ موسا ﷺ لەدەقى قورئانداۋ ، بۇ پىغەمبەرى خۇشمان ﷺ لە
 پىروداۋى شەۋپەۋىدا ، ھەندىك لەزانايان پىلەى ترىشيان بۇ زىيادكردۈە ۋەكو قىسەى
 راستەوخۇى بى (حجاب) لەگەل بەندەدا ، ئەمەش مەسەلەى راجىياۋزىى نىۋان
 (سەلەف) و (خەلەف)ە ، لەگەل پوختەىەكى ئاسانى باسى پىلەى يەكەم و ھەشتەمدا
 كۆتابى ھات .

¹ / بروانه : (زاد المعاد) ١٨/١ .

فهرمانی بانگه‌واز کردن بۆ لای خواوه‌ند ،

باسه‌کانی

پهغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌چهند ئایه‌تیکدا چه‌ند‌فهرمانیکى پینگه‌یشت له‌وانه :
{يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {۱} قُمْ فَأَنْذِرْ {۲} وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ {۳} وَتَبَارَكَ فَطَهَّرْ {۴} وَالرُّجْزُ فَاهْجُرْ {۵} وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ {۶} وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ {۷} } ئه‌مانه‌ کۆمه‌لیک‌ فهرمانن به‌ پ‌واله‌ت ئاسان و سادەن ، به‌لام به‌ مه‌وداوو مه‌به‌ست قوولن ، کاریگه‌ریان له‌سه‌ر ناخ و حه‌قیقه‌ت گه‌لیک‌ گه‌وره‌یه .

۱- مه‌به‌ستی ئاگادار‌کردنه‌وه‌که‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ه‌س له‌یاخى ب‌وان به‌جى نه‌هیئیت له‌جیهانی ب‌ونه‌وه‌ردا ئاگاداریان نه‌کاته‌وه‌ له‌ئاکامه‌ خراپه‌کانى یاخى ب‌وون هه‌تا ئه‌و کاته‌ی پاته‌کاندن و هوشیار ب‌وونه‌وه‌که‌ له‌دلیدا پرووده‌دا .

۲- مه‌به‌ست له‌گه‌وره‌ زانینى په‌روه‌ردگار ئه‌وه‌یه‌: که‌ هیچ که‌سیک‌ خۆی به‌گه‌وره‌ نه‌زانیت ، گه‌وره‌یتى ته‌نها بۆ خودای تاک و ته‌نها بمی‌نیت‌وه‌ .

۳- مه‌به‌ستی جل و به‌رگ پاک‌کردنه‌وه‌و وازه‌ینان له‌هه‌موو چه‌په‌لیه‌ک‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ بگاته‌ پاک‌کردنه‌وه‌ی ناخ و ده‌ره‌وه‌و ده‌روون پاک‌ژى له‌هه‌موو پی‌سى و چه‌په‌لیه‌ک‌ و به‌رزبوونه‌وه‌ تابه‌ره‌زترین پله‌وپایه‌ له‌ژێر په‌رحمه‌تى زۆرى خواوه‌ندو رینومایى نووره‌که‌یدا ، تابییته‌ به‌رزترین نم‌ونه‌ له‌کۆمه‌لگای مرو‌فیداو، دلان به‌لای خۆیدا که‌مه‌ندکیش بکات و ، سه‌رلیشی‌واوانیش سامیان ئى بنیشت و ، دونیا له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه‌ پرووى تى بکه‌ن .

۴ - مه‌به‌ست له‌ به‌زۆر نه‌زانینی نازو نیعه‌ته‌کانیش بۆ ئه‌وه‌یه‌ مرو‌ف‌ کرده‌وه‌ و کۆششه‌کانى خۆی به‌گه‌وره‌و زۆر نه‌زانیت ، به‌لکو هیشتا ده‌بی‌ت هه‌ول ب‌دات کار له‌ دواى کار بکات و هه‌ول و قوربانى و کۆششى زۆر بکات ، پاشان ئه‌وه‌ش له‌بیر خۆی بباته‌وه‌و له‌پێناویى خوادا هه‌ست کردن به‌ماندوو بوونى تیدا نه‌می‌نیت .

۵ . له‌کۆتا ئایه‌ته‌که‌شدا ئاماژه‌یه‌کی تیدا‌یه‌ بۆ ئه‌و ئازاره‌ی توشیان ده‌بی‌ت له‌لایه‌ن سه‌رسه‌خته‌کانه‌وه‌ له‌ بى‌ گوویی و سووکایه‌تى پیکردن و گالته‌جاری و ، هه‌تا هه‌ولدان بۆ کوشتنى خۆی و هاوه‌له‌کانى و “فه‌وتاندنى هه‌موو ئیماندارانى

دەورو بەرى ، پاشان خىۋاي گەۋرە فەرمان دەدات كە بەھەموو توانايەكەۋە دان بەخۇدا بگىرىت ، نەك لەبەر حەزى دەروونىي خۇي بەلكو لەبەر رەزامەندى پەرۋەردگارەكەي .

(الله اكبر) ! ئەم فەرمانانە لەپۋالەتدا چەندە سادەن و لەھەمان كاتدا چەند كاريگەرۋ سەرنج پاكىشەن ، كاريگەريان چەند قوۋلە ، چەندە گەۋرەشن كاتىك گەردەلوۋلىكى بەھىز دروست دەكەن و ھەردوو دونيا دەھىننەۋەيەك و يەكانگىرى يەكتىرى دەكەن .

ھەمان ئەو ئايەتانە چەندىن ماددەي بانگەۋازو پىراگەياندىن تىدايە ، خودى بىدار كەردنەۋەكە دەخۋازىت كە ھەندىك كار ھەبىت پاداشتى خاۋەنەكەي سزا بىت ، لەبەر ئەۋەي ھەموو كەسىك دەزانىت كە لەدونىادا پاداشتى ھەموو كەسىك نادىتەۋە لەسەر ئەۋەي دەيكات ، بەلكو لەۋانەشە نەكرىت مروۋ پاداشتى ھەموو كارەكانى ۋەربگىرىت ، بىدار كەردنەۋە دەخۋازىت كە پوژىك ھەبىت بو پاداشت جگە لە دونيا ، ئەمەشە كە بە پوژى قىامەت يان (جزاء) يان (دين) ناۋدەبرىت ، ئەمەش دەخۋازىت كە ژيانىكى تر ھەبىت جگە لەم ژيانەي ئىمەي تىدا دەرژىن ، ئەۋىش قىامەتە .

ئايەتەكانى تىرىش داۋادەكەن لەبەندەكان يەكتاپەرستى ساغ بن و ھەموو كارۋ بارەكان بو خواۋەندى گەۋرە بگىرنەۋەو ، ۋاز لە نەفس پارىي كەردن و خەلك پارىي كەردن بەيىن بو پارىي كەردنى خودا .

كەۋاتە ئەو بابەتانە ئەم چەند خالدا خەست دەبنەۋە :

ا - يەكتاپەرستى .

ب - باۋەر بەپوژى دوايى .

ج - ھەستان بەخۇ پاكىز كەردن ، ئەۋەش بەۋازھىنان لەكارى خراپ و بەدو ھەستان بەكەردنى چاكەۋ كارەخىرەكان .

و - باۋەرپوۋن بەۋەي كە ھەموو كارۋبارىكى دونيا بو لاى خوا دەگەرپىتەۋە .

ھ - ئەمانە دواي باۋەرھىنان دىن بە پەيامەكەي موحەممەد ﷺ و چۈۋنە ژىر بارى ئاراستەۋ فەرمايشتە بە پىزەكانى .

سهره‌تای نایه‌ته‌کان بانگه‌شه‌یه‌کی بالاییان له‌ئامیزگرتوو به‌پیریاری
 په‌روه‌ردنگاری بالاده‌ست ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ دانرا که به‌ئو ئه‌رکه گه‌وره‌یه هه‌ستیت و
 له‌ناو جینگه‌ی گهرم و گوپرو خه‌وی دریزخایه‌ندا ، خوای‌گه‌وره ده‌ریکی‌شایه نیو
 جیهاده و تیکۆشان و زحمه‌ت : ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنْذِرْ ﴿٢﴾﴾ ، هه‌روه‌کو گوترا
 بیئت : ئه‌و که‌سه‌ی بۆ خۆی بژی به‌بی کیشه‌ ده‌ژی ، به‌لام تۆ ئه‌ی موحه‌مه‌د که ئه‌م
 ئه‌رکه گه‌وره‌یه‌ته هه‌لگرتوو له‌خه‌وت چی ؟ له‌حه‌وانه‌وه‌ته چی ؟ یان له‌جینگه‌ی گهرم
 و نه‌رم و ، ژبانی هیمنانه‌و ، رابواردنیکی پر چیژت چی ! هه‌سته بۆ راپه‌راندنی
 ئه‌وکاره گه‌وره‌یه‌ی چاوه‌پێته ، بۆ ئه‌و باره‌گرانه‌ی بۆت دانراوه ، هه‌سته بۆ کۆشش
 و زحمه‌ت ، بۆ هه‌ول و ماندوو بوون ، هه‌سته کاتی خه‌وو حه‌وانه‌وه کۆتایی هات
 ، له‌ ئه‌م‌پۆ به‌دواوه جگه له‌ شه‌و‌نخونی به‌رده‌وام و ، جیهادی دریزخایه‌ن و پر له
 زحمه‌ت هیچی تر نی‌یه ، هه‌سته راجه‌نه‌و خۆت ناماده بکه بۆ ئه‌و کاره .

به‌راستی وشه‌یه‌کی گه‌وره‌و ترسناکه ، له‌نیو گهرم و گوپری جینگه‌و له
 ماسلیکی هیمن و ئامیزکی گهرمه‌وه ده‌ری ده‌کی‌شیت و ، پالی پیوه‌ده‌نیست بۆ
 ململانییه‌ک ، له‌نیوان کیشمه‌ کیش و هینان و بردندا ، له‌نیوان راکیشان و به‌ردانی
 مروقه‌کان و واقعی ژبانیشدا وه‌کو یه‌ک .

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌وه‌لامدا هه‌ستایه سه‌رپی ، تاماوه‌ی زیاتر له‌ بیست
 سالی ته‌واو به‌پێوه بوو ! ئارام نه‌بوه‌وه نه‌حه‌وایه‌وه ، نه‌ بۆخۆی و نه‌ بۆ که‌س و
 کاری نه‌ژیا ، هه‌ستاو ده‌ستی کرد به‌بانگه‌وان بۆلای خواوه‌ند ، ئه‌و قورساییه
 گرانه‌ی له‌ ئه‌ستۆ گرت و قورساییی سپارده گه‌وره‌که‌ی ئه‌م سه‌ر زه‌مینه‌و ، ئۆبالی
 هه‌موو مروقه‌یه‌تی ، باری گرانی بیروباوه‌ر ، باری خه‌بات و تیکۆشان له‌ بواره جیا
 جیاکاندا نوچی پی‌دانه‌دا ، له‌ناو شه‌ره دریزخایه‌نه‌که‌دا بۆماوه‌ی زیاتر له‌ بیست
 سال مایه‌وه ، له‌وماوه‌یه‌دا هیچ کاریک له‌ کاریکی تری نه‌ده‌کرد ، له‌و کاته‌وه ئه‌و
 بانگه‌وازه ئاسمانیه شکۆداری بیست و ، ئه‌و ئه‌رکه پر مه‌ترسیه‌ی وه‌رگرت ..
 خوای گه‌وره له‌جیاتیی ئیمه‌و هه‌موو مروقه‌یه‌تی باشت‌ترین پاداشتی بداته‌وه .

ئه‌و چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ی دوا‌ییش جگه له‌وینیه‌یه‌کی بچوکی ئاسانی ئه‌و
 جیهاده دریزخایه‌نه پر له‌ زحمه‌ته نه‌بیئت ، که پیغه‌مبه‌ر له‌و ماوه‌یه‌دا پیی
 هه‌ستاوه ، چیدی نی‌یه .

^{١/} فی ظلال القرآن ، ته‌فسیری هه‌ردوو سووره‌تی (المزمل) و (المدثر) ج ٢٩/١٦٨ ، ١٦٩ ، ١٧٠ ، ١٧١ ، ١٨٢ .

﴿رۇل ۋ قۇناغەكانى بانگەواز﴾

دەكرىت سەردەمى بانگەوازە موخەممەدىيەكە بگەين بە دوو رۇلى
سەرەكى كە ھەريەكىكان بەتەواوى لەوى تريان جيايە ، ئەوانىش :

۱ - رۇلى مەككەيى ، كە نزيكەى سيانزە سائە .

۲ - رۇلى مەدينەيى ، دە سالى تەواوہ .

پاشان ھەريەكىك لەو دوو رۇلە چەند قۇناغىكى تىدايە ھەرقۇناغىك
تاييەتمەندىتى خۇى ھەيە جيايە لە قۇناغەكانى تر ، ئەمەش بەروونى
دەردەكەويت لەو بارودۇخەى كە بانگەواز لەو دوو رۇلدا پييدا گوزەراوہ :
دەكرىت رۇلى مەككى بگەين بە سى قۇناغى سەرەكيەوہ :

قۇناغى بانگەوازی نہيىنى ، سى سائە .

۱ . قۇناغى ئىعلانکردن بانگەواز لەمەككەدا ، لەسەرەتاي سالى چوارەمى
پيغەمبەرئىتيەوہ ھەتا كۇتايى سالى دەيەم .

۲ . قۇناغى بانگەواز بۇ دەردەوى مەككەو ، بلاويوونەوى لەناوياندا ، لە
كۇتاييەكانى سالى دەيەمى پيغەمبەرئىتيەوہ بۇ كۇچکردنى پيغەمبەر ﷺ
بەرەو مەدينە .

۳ . سەبارەت بەقۇناغەكانى رۇلى مەدينە لەكاتى خۇيدا دىينەوہ سەرى .

قۇئاغى يەكەم

﴿ جيهادى بانگه‌واز ﴾

سې سال بانگه وازی نهیښی

وهكو زانراوه كه مهككه مهلبه ندى ټاييښى عه ربه كان بوو ، زيوانه كانى
 كابو پاريزه رو چاو ديري بته پيروزه كانى ترى تيدا بوو ، شوينيكش وابى
 گه يشتن به ټامانجى نيسلاخ كردن تيايدا گرانتر ده بيت و ، وهك له وهى ليوهى به دوور
 بيت ، كارمكه پيوستى به هيممه تيكه به لاو كارمساته كان نهيله رزيښن ، له بهردهم نهو
 بارودوخه دا پيوست وابوو كه بانگه وازكه له سهره تايدا به نهينى پروات ، بو ټه وهى
 خه لكى مهككه نه وروژين .

نه وهى يه كه م

حاله تيكى سروشتى يه كه پيغه مبهړ ﷺ نيسلامه كهى بو نزيكترين كهس له
 خوى و خزم و خویش و هاوپتيانى رانويښت ، نه وه بوو بانگى كردن بو نيسلام ،
 هر كه سيكى بناسيايه و بيزانيايه كه خيږى تيدا يه يان دينا سين بانگى ده كردن ،
 به خوشه ويستى خوداو راستى و چاكه دينا ساندن ، نه وانيش به هوى راستگويى
 و چاكه خوازيتيه وه ديانناسى ، نه وانى پوژنك له پوژان گومانيان نه بوويت له
 گوره يه تى پيغه مبهړ ﷺ و مه زنيښتى عه قلى و راستيتى هه واله كانى باوه ريان پى
 دهينا ، نه مانه له ميژووى نيسلامه تيدا به پيشينه يه كه مينه كان ناسراون (السابقون
 الاولون) له پيشه ننگى هه موويانه وه هاوسه رى پيغه مبهړ ﷺ خه ديجه ي دايكى
 نيمانداران (پ) و ، غولامه كهى (زهيد) كوپى (حارثه) كوپى (شهرجه بيل)ى
 (كهلبى) و^۱ (على كوپى نه بو تاليبى) ټاموژاى كه تا نه وكاته مناليك بوو له ټاميزو
 چاو ديري پيغه مبهردا ﷺ ده ژيا ، هه روه ها (نه بوبه كرى سديق)ى دوستى و
 خوشه ويستى ، نه مانه له يه كه م پوژه كانى بانگه وازدا باوه ريان هيناو موسولمان
 بوون^۲ .

پاشان نه بوبه كر له بانگ كردندا بو نيسلام كه وته چالاكى نواندن ، پياويكى
 ټاسانگيرو خوشه ويست و هوگرى خه لك بوو ، ره وشت به رزو چاكه خواز بوو ،

^۱ / نه م پياره پيشتر نه سير كرابوو ، كرابوه كوله ، خه ديجه كړيويه وه ، به خشيبوى به پيغه مبهړ ﷺ ، جاريكان
 باوكى زهيدو مامه كهى هاتبوونه لاي پيغه مبهړ ﷺ تا بيه نه وه بو ناو گهل و خيله كيان ، به لام (زهيد) پيغه مبهړى
 هه ليزارد ﷺ به سر باوك و ماميدا ، بويه به پيښى نه ريتى نه وكاته ي عه رب كړييه كوپى خوى ، له بهر نه وه ديان
 وټ زهيدى كوپى موحه ممد ، تا نيسلام هات و ياساى به ووله كردنى پوچل كړنه وه .

^۲ / رحمه للعالمين ۵۰/۱ .

پیاوانی خیلّه‌که‌ی ده‌هاتنه لای و هوگری دهبوون ، به‌هوی زانست و بازگانیه‌که‌ی و ، مه‌جلیسی گهرمیه‌وه ، ده‌ستی کرد به‌بانگکردنی نه‌وانه‌یان که متمانه‌ی پینیان هه‌بوو له‌ژێر فهرمانی دهرنه‌ه‌چوون ، به‌و بانگه‌شه‌یه‌ی نه‌بویه‌کر ، (عوثمان) ی کوپری (عففان) ی (ئومه‌وی) و (زبیر) ی کوپری (عه‌وام) ی (اسدی و) (عبد الرحمان) ی کوپری (عوف) و (سعد) ی کوپری (ابی وقاص) ی (زه‌ری) و (طلحه) ی کوپری (عبدالله) ی (تمیمی) موسولمان بوون .

ئه‌و هه‌شت که‌سه که پینش خه‌لک که‌وتن له موسولمان بووندا ، بوونه نه‌وه‌ی یه‌که‌م و پینش‌په‌وانی ئیسلام .

ئه‌وانه‌ش له موسولمانه سه‌ره‌تاییه‌کان بوون ، (بلال) ی کوپری (ریاح) ی (حه‌به‌شی) ، به‌دوای نه‌واندا نه‌مینداری ئومه‌ه‌ت^۱ (ابو عبیده) ی کوپری (جه‌پراح) له‌خیلی (حارث) ی کوپری (فه‌هرو) ، (ابو سلمه) ی کوپری (عبد الاسد) و ، (ارقم) ی کوپری (ابو ارقم) ی (مه‌خزومی) ان و ، (عوثمان) ی کوپری (مه‌ظعون) و هه‌ردوو براکه‌ی (قدامه) و (عبدالله) و ، (عبیده) ی کوپری (حارث) ی کوپری (مطلب) ه کوپری (عبدالمناف) و (سعید) ی کوپری (زید) ی (عدوی) و ، هاوسه‌ره‌که‌ی (فاطمه) ی کچی (خطاب) ی (عدوی) خوشکی (عمر) ی کوپری (خطاب) و ، (خاباب) ی کوپری (ارت) و (عبدالله) ی کوپری (مسعود) ی (هزلی) و خه‌لکی تریش .

ئه‌مانه بریتی بوون له (السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ) واته پینشینه یه‌که‌میننه‌کان ، ئه‌مانه له لق و پویه‌کانی قوه‌پیش بوون ، (ابن هشام) به‌زیاتر له چل که‌س^۲ ئه‌ژماری کردوون ، له باسی هه‌ندی‌کیشیاندا قسه‌و تیبینی هه‌یه .

(ابن إسحاق) ده‌لێت: پاش ئه‌وه‌ی پۆل پۆل خه‌لک موسولمان دهبوون له ژن و پیاو هه‌تا ناوی ئیسلام له‌ناو مه‌که‌دا بلاوبه‌وه‌و خه‌لک قسه‌و باسیان ئی‌ده‌کرد^۳ .

ئه‌وانه به‌نه‌ینی موسولمان بووبوون، پینغه‌مبه‌ریش ﷺ به‌نه‌ینی کو بوونه‌وه‌ی له‌گه‌لدا ده‌کردن و رینوو‌مایی ده‌کردن ، چونکه هیشتا بانگه‌واز نه‌ینی و تاکه که‌سیی بوو ، (نیگا)ش به‌دوای یه‌که‌دا به‌گه‌رمی دوا ی سوره‌تی (الذِّئْر) ده‌هاته خواره‌وه ، ئه‌و ئایه‌ت و پارچه سوره‌تانه‌ی له‌و رۆژگارنه‌دا ده‌هاته خواره‌وه کورت

^۱ / له‌باره‌ی ئه‌م شوهره‌ته‌وه‌ی به‌روانه (صحیح البخاری)، مناقب ابی عبیده بن الجراح ۵۳۰/۱ .

^۲ / به‌روانه سیره‌تی ابن هشام ۲۴۵/۱ هه‌تا ۲۶۲ .

^۳ / هه‌مان سه‌رجاوه ۲۶۲/۱ .

بوون و، چەند پرگەو وەستانىكى جوانيان تىڭداپوو، بەئاولىكى ھىمىن و سەرنج پاكىشى ھاۋچەشەن لەگەل ئەو كەش و ھەوايەدا چىرپەيەكى ناسكى دەكرد، باسى دەروون پاكىردنەو قەدەغەكردى پىسى بەچەپەلەكانى دونىاي تىڭداپوو، وەسقى بەھەشت و دۆزەخى بەشىۋەيك دەكرد وەكو لەبەرچاۋ بن، دەستى ئىماندارانى دەگرت بۆكەش و ھەوايەكى تىرى جىيا لەو واقىعە مەۋقىيە تىڭدا دەريان .

نویز

نویژ یه کیک بوو له و شتانه ی هر له سهره تا دا فره مان ی له سهر دابه زی ،
(مقاتل ی کوپی (سلیمان) ده لیت: له سهره تای ئیسلامدا خوای گه وره دوورکات
نویژی به یانی و دوورکات نویژی خه وتنانی فره ز کرد ، به به لگه ی نایه تی: ﴿وَسَخَّ
بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعُسِيِّ وَالْإِنْكَارِ﴾ غافر، (ابن حجر) ده لیت: گومان ی تیدانی یه که
پیغه مبر ۴ پيش شه و پره ی نویژی کرده ، هه روه ها ها وه لانیش ، جیاوازی
له وه دایه نایا (۵) نویژه که نه و کاته واجب بوو بوون یان نه ؟ گوتراوه که نویژیکی
پیش خوړ هه لپاتن و نویژیکی پیش خوړ ئاوا بوون فره ز بووه (ته واو).
هه روه ها (حارث ی کوپی (اسامه) له ریگه ی (ابن لهیعه) وه به

(موصول) یی له زهیدوه ده‌لږت: پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌سهره‌تای هاتنی وه‌حیدا جبریل (ع) هاته‌لای ، ده‌ست نویژ ی فیترکرد ، که له ده‌ست نویژ بووه به‌مشتیک ئاو داوینیشی پاک کرده‌وه ، (ابن ماجه) ش به‌م مانایه ریوایه‌تیکی کرده‌وه ، به‌همان شیوه له (براء) ی کوپی (عازب) و (ابن عباس) هوه ، له‌فرمودیه‌کی (ابن عباس) دا هاتوه ، ئه‌مه‌ش له سه‌ره‌تای فهرز بوونه‌که‌دا بووه^۱.

(ابن هشام) دهلیت: که کاتی نویژ دمهات پیغه مبه ر و هاوه له کانی دهچوونه شیوه کان ، به دوور له چاوی قورده شیه کان نویژه کانیان به نهینی دهکرد ، جاریکیان (ابو طالب) پیغه مبه ر و عه لی بینی بوو نویژیان کردبوو، قسه ی له گه لدا کردبوون ، که به پرونی له مه سه له که تیغه یشتبوو داوای لی کردبوون که دامه زراو بن^۲.

^۱ / مختصر سيرة الرسول ﷺ : نویسنی : شیخ عبدوللای نهجدی ل ۸۸ .

۲ / ابن هشام ۲۴۷/۱.

هه‌واله‌که به سه‌رجه‌میی ده‌گاته قوره‌یش

پاش سه‌یرکردنی چهن‌دلايه‌نیکی پو‌وداوه‌کان ده‌رده‌که‌ویت که بانگه‌واز - له‌و قوناغه‌دا - با نهینی و تاکه که‌سیش بو‌وییت ، به‌لام هه‌واله‌کانی گه‌یشته‌بو‌وه قوره‌یش که‌چی گوییان پی نه‌ئه‌دا.

(محمد‌الغزالی) ده‌لێت: ئه‌م هه‌والانه ده‌گه‌یشته‌وه به‌قوره‌یش به‌لام هه‌یچ گرنگیان پی نه‌ده‌دا ، له‌وانه‌یه وایان زانیییت (محمد ﷺ) یه‌کیکه له (دیانه‌کان) ، که نه‌وانه بوون له‌بارهی خواجه‌تی و مافه‌کانیه‌وه قسه‌و‌باسیان ده‌کرد ، وه‌کو گوته‌کانی (امیه‌ی کو‌ری (صلت) و (قس‌ی کو‌ری (ساعده) و (عمرو‌ی کو‌ری (نفیل) و هی تریش ، به‌لام به‌نهینی سوسه‌ی بلا‌و‌بو‌ونه‌وه‌ی هه‌وال و په‌رشبوونی ئاسه‌واره‌که‌یان ده‌کردو ، پو‌ژ له‌ دوا‌ی پو‌ژ چاره‌پروانی چاره‌نووس و بانگه‌وازه‌که‌یان ده‌کرد^۱.

سی سال تیپه‌ری بانگه‌واز هیشتا له‌ قوناغی تاکه که‌سی و نه‌ینیدا بوو ، له‌و ماوه‌یه‌دا کو‌مه‌لێک ئیمان‌داری باش له‌سه‌ر بنه‌مای برایه‌تی و هاوکاریی و گه‌یاندن و پشتیوانی کردنی په‌یامه‌که په‌روه‌رده بوون ، پاش ئه‌وه (نیگا) هاته خواره‌وه داوا‌ی ده‌کرد له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌به‌رامبه‌ر خه‌یله‌که‌یدا خۆی ئاشکرا بکات و ، پو‌وبه‌پرو‌ی بیرو باوه‌ره پو‌وچه‌که‌یان بیته‌وه‌و شالا و بکاته سه‌ر بته‌کانیان.

^۱ / فقه السيرة ل ۷۶

قۇناغى دوۋەم

﴿بانگەۋازى ئاشكرا﴾

یه کهم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگه‌واز

لهو باره‌یه‌وه یه کهم نایه‌ت دابه‌زی نایه‌تی ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ {٢١٤} بوو له سووره‌تی (الشعراء) ، ئهو سووره‌تی ئهم نایه‌تی تێدایه سووره‌تی (الشعراء) ه ، له سه‌ره‌تا کهیدا باسی (موسا علی‌ه‌السلام) هاتوو هه‌ر له سه‌ره‌تایی به‌پیغه‌مبه‌ر بونییه‌وه هه‌تا کوچ کردنی له‌گه‌ل به‌نی ئیسرائیلاو، رزگار بونیان له‌ فیرعه‌ون و تاقمه‌که‌ی و، نغز کردنی فیرعه‌ون و ده‌سته‌که‌ی له‌گه‌لیداو، ئهم چیرۆکه‌ باس له‌هه‌موو ئهو قوناغانه‌ ده‌کات که (موسا علی‌ه‌السلام) پییدا گوزه‌راوه ، سه‌باره‌ت به‌ بانگه‌واز کردنی فیرعه‌ون و گه‌له‌که‌ی بۆ لای خوا ی گه‌وره‌.

پێم وایه ئهم وردو درشتیه له‌کاتی‌کدا هینراوه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ فەرمانی پیدرا بانگه‌شه‌ی گه‌له‌که‌ی بکات بۆ لای خوا، بۆئهو‌ی نموونه‌یه‌ک له‌به‌رده‌م خو‌ی و هاوه‌له‌کانیدا هه‌بیت له‌ به‌درۆخستنه‌وه‌و چه‌وساندنه‌وه‌ی خه‌ک بۆیان له‌گه‌ل ئاشکرا کردنی بانگه‌وازه‌که‌یانداو، هه‌تا له‌م سه‌ره‌تایه‌وه به‌رچاو پونییه‌کیان هه‌بیت له‌سه‌ر داهاتووی بانگه‌وازه‌کیان .

له‌لایه‌کی تروه‌ه باسی چاره‌نووسی به‌درۆخه‌ره‌وانی پیغه‌مبه‌رانی تێدایه ، وه‌ک گه‌ل نوح و، عاد و، ثمود و، گه‌ل ئیبراهیم و، گه‌ل لوط ، خاوه‌ن ئه‌یکه‌کان - زیاد له‌وه‌ش باسی فیرعه‌ون و گه‌له‌که‌ی باسکراوه - بۆئهو‌ی یاخیوانیش بزانی کاتی‌ک ئه‌وانه له‌ په‌یامی به‌درۆخستنه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ران به‌رده‌وام ده‌بن چ چاره‌نووسی‌ک چاوه‌ڕێیانه‌و، هه‌تا ئیماندارانی‌ش بزانی که چاره‌نووسی باش چاوه‌پوانی ئه‌وانه نه‌ک یاخیبوان.

بانگه‌واز له‌ناو خزماندا

یه کهم کاری‌ک پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ کردی پاش هاتنه‌خواره‌وه‌ی ئهم نایه‌ته ، ئه‌وه بوو خێلی به‌نوهاشمی بانگ کرد ، ئه‌وانیش ئاماده‌بوون ، چه‌ند که‌سی‌کی کوپانی (عبد المطلب)ی (عبد مناف)یشیان له‌گه‌لدا بوو ، چل و پینچ پیاو ده‌بوون ، (ابو له‌ب) هاته‌ پێشه‌وه‌ وتی: ئه‌مانه هه‌موو مام و ئامۆزاکانی تۆن ، قسه‌ بکه‌و واز له‌ (صابیی)یه‌کان به‌ینه ، ئه‌وه‌ش بزانه‌ خێله‌که‌ی تۆ توانای به‌سه‌ر هه‌موو عه‌ره‌بدا ناشکی‌ت و منیش نزیکترین که‌سم ده‌ستی تۆ بگرم ، که‌سه‌کانی باوکی

خۆتت بەسە ، خۆ ئەگەر لەسەر ئەم حالەت بمینیتەو ئەو بەلای ئەوانەو
ئاساترە کەچەند بنەمانیەکی قورەیش بە پالپشتی عەرەبەکان بدەن بەسەرتدا ،
بەرستی کەسم نەدیو شتیکی لەوێ تۆ خراپتری بۆ خزمانی باوکی خۆی
هینابیت ، پیغەمبەر ﷺ بۆ دەنگ بوو ، لەو مەجلیسەدا هیچ قسەییەکی نەکرد .
پاشان جاریکی تر بانگی کردنەو و فەرمووی : ((سویاس بۆ خوای گەورە ،
حەمدو سەنای دەکەم ، داوای کۆمەکیی ئێدەکەم ، باوەرم پییەتی ، پشتی پی
دەبەستم ، شایەتی دەدەم جگە لەخوای تاك و تەنھا هیچ خوایەکی تر راست نیە ،
هاوبەشی نیە ، پاشان فەرمووی : پیشرەو ھەرگیز درۆ لەگەڵ کەسەکانی خۆیدا
ناکات ، سویندم بەو کەسە جگە لەو خوایەکی تر راست نیە ، من پیغەمبەری
خوام بۆلای ئیو بەتایبەتی و ، بۆلای خەلک بەگشتی نیراوم ، سویند بەخوا دەمرن
ھەرەکو چۆن دەخەن ، زیندووش دەکرنەو ھەرەکو چۆن لەخو ھەلدەستن و ،
لەسەر کردەو ھەکان لیتان دەپرسریتەو ، چارەنوس یان بەھەشتی ھەمیشەییە یان
دۆزەخی ھەمیشەیی)) . ئەبو تالیب وتی : چەندە پیمان خۆشە یارمەتیت بدەین و ،
بەنامۆزگاریەکانت رازین ، ئای کەچەندە متمانەشمان بەقسەکانت ھەییە ، ئەمانەش
کەسەکانی باوکی تۆن لیرە کۆبوونەتەو ، من یەکیکم لەوانە بەلام لەوان خیراتر
دیم بەدەمتەو ، بۆ بەردەوامیە لەسەرئەوێ فەرمانت پی دراو ، سویندبیت بەخوا
بە بەردەوامی دەبمە قەلغان و دەتپاریزم ، بەلام نەقسەم ریگەم نادا لەئایینی (عبد
المطلب) جیابمەو .

(ئەبو لەھەب) وتی : وەللاھی ئەمە زۆرخراپە ، خەلکینە دەستی بگرن پییش
ئەوێ بەرۆکی خەلکی تر بگریت ، ئەبو تالیبیش وتی : سویندبیت بەخوا ھەتا
لەدونیادا بین بەرگری ئێدەکەین .^۱

^۱ / ابن الأثیر ، فقه السيرة ل ۷۷ ، ۷۸ .

له سه ر كیوی سه فا

پاش ئه وهی پیغه مبهری خوا ﷺ دلنیا بوو له په یمانه که ی ئه بو تالیب به پاراستنی، له کاتی کدا که فرمانی خوا راده گه یه نیت، پوژیکیان چووه سه ر کیوی (سه فا) و هاواری کرد: (یا صباحاه) بنه مالکانی قورپه یشی ئی کۆبوه وه، بانگی کردن بۆ یه کتاپه رستی و باوه ر به په یامه که ی و روژی دوایی، (بوخاری) له (ابن عباس) وه به شیکی ئه و به سه رها ته ده گیریته وه، ده لیت: که ئه م نایه ته ها ته خواره وه ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ پیغه مبهری خوا ﷺ چووه سه ر کیوی سه فا، هاواری کرد: ئه ری خیل ی به نی فه ر! خیل ی به نی عه دی لقه کانی قورپه یش ((، هه تا کۆبونه وه، ئه و که سه ش خو ی نه ها تا یه که سیکی ده نار د بزانی ت چیه، قورپه یش و ئه بو له هه ب ها تن، فه رمو ی: (ئه گه ر هه وال تان بده می چهن د سوار یك له و دیو ئه و دۆله وه ده یه ویت بدات به سه رتا ندا، باوه ر م پی ده که ن^۱) وتیان: به لی، جگه له راستی هیچی ترمان ئی نه بین یویت، فه رمو ی: من ئا گادا ری ئی وه ده که مه وه له سزایه کی توند)) ئه بوله هه ب وتی: ئه مرو ش ده ستت به قوردا چی ت، بۆ ئه مه ئی مه ت کۆ کرد و ته وه؟ ئه نجا فه رمو ی ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾ ها ته خواره وه.

هه روه ها (مسلم) له (ابی هریره) وه (ر) به شیکی ئه و پو ودا وه مان بۆ ده گیریته وه، ده لیت: کاتیک ئه م نایه ته ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ ها ته خواره وه، پیغه مبهری خوا ﷺ گو تا ری کی ئا راسته ی گشت و تایی به ت کرد، فه رمو ی: (خیلی قورپه یش خو تان له دۆزه خ پزگار بکه ن، خیل ی به نی که عب! خو تان له دۆزه خ رزگار بکه ن، فاته مه ی کچی موحه ممه د! خو ت له دۆزه خ رزگار بکه، سویندم به خوا من له به رده م خوا دا هیچ به ده ست نیم، ته نها ئه وه یه ئی وه خزم ن منیش ئه و په یوه ندی خزمایه تی ه زیندو ده که مه وه^۲)).

ئه م ئاموژگاریه به رزانه جوا نترین شی وه ی گه یان دن بوو، پیغه مبه ر ﷺ بۆ نزیکترین که سی خو ی پو و ن کرده وه، که متمان ه دان به و په یامه زیندو کرد نه وه ی په یوه ندی نیوان ئه وان و خو یه تی، بۆیه ده مارگیریتی خزمایه تی که بنه مای ژیا نی عه ره بی له سه ر دامه زرا بوو له نا و گه رما و گه رمی ئه م ئا گادا ر کرد نه وه خوا ییه دا توایه وه.

^۱ / صحیح البخاری ۷۰۳/۲، روایه ته که له (صحیح) ی موسلیمیشدا ده ره یئرا وه ۱۱۴/۸.

^۲ / صحیح مسلم ۱۱۴/۸، صحیح البخاری ۳۸۵/۸، مشکاة المصابیح ۴۶۰/۲.

به دهنگی بهرز گوتنی حهق و دژدگاری موشریکان

هیشتا ئهم دهنگه سه داو دهنگدانه وهی له مهککه و دهووبه ریدا مابوو ،
 ثابته هاته خواره وه: ﴿ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴾ {٩٤} الحجر، ئیدی
 پیغه مبهری خوا ﷺ دهستی کرد به هه ئمالینی پووی رهشی پڕو پوچیتهی و بی سهرو
 به ریتی شیرک و، به های راسته قینهی بتهکانی باس دهکردو ، نمونهی له سهرو
 دهسته و سان بوونیان دههینایه وه ، به به لگه وه پوونی دهکرد وه که هه رکه سیك
 بیانه رستیت و بیانکاته هوێ گه یشتن به پهروه ردار ، ئه وه له گومر ابوونیکه
 پووندايه .

جامی توو پرهیی مهککه یهه کان پڕبوو، دهنگو باس و نا پهزایی پهیدا بوو ،
 ئه وه تا گوئیان لینه یه کیك به ئاشکرا باس له سه رلێشیواویتی بته رستان دهکات ،
 وهک هه وه بروسکه چه خماخه ی ده داو ئه و که شوه وه له دیر زمانه هیمنه ی
 شلقاند به سه ریه کدا ، قو په ییش راچه نی و خوێ ئاماده کرد بوێ کلا کردنه وه ی ئه و
 شو پشه هه لگیر ساوه ، که را خه ریکه نه ریته باوه کانیا ن پاده مالیت .

قو په ییش راچه نی چونکه دهیزانی که مانای به یه کخوایه تی (الله) و ، باوه
 بوون به په یام و پوژێ دوایی مانای ملکه چی ته واو و خو به دهسته وه دانی په ها
 دهگه یه نیت ، به شیوه یه که خو یان هیچ خواست و ویستیکیان له سه ر خو یان و
 مالیان نامی نیت ، سه رباری غهیری خو یان ئه مهش مانای سفربوونی ده سه لات و
 لووت به رزیان به سه ر غهیری عه ره بدا دهگه یه نیت ، که پیشتر مو رکیکی ئایینی
 هه بوو ، ده بیت له مه و دواش په زمانه ندی خوا و پیغه مبه ره که ی ﷺ بخهنه پیش
 په زمانه ندی خو یانه وه ، واز له و سته مه به یئن که له خه لکی پهش و پووتیان
 ده کردو، ئه و خراپانه ی که به یانی و ئیواره ئه نجامیان ده دا ، ئهم مانایه یان باش
 ده زانی بو یه دهروونیان قه بوولی ئه و باره سه رشو پیه ی نه ده کرد، نه که له بهر
 ریزداری و خیره چاکه یان ﴿ بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ﴾ {٥} القيامة، ئه و دیان
 به باشی ده زانی ، به لام چی بکه ن له بهردهم پیاوکی راستگو ی ده ستپا کدا ، که
 نمونه ی به رزترین به های مو قی و بنه ماکانی په وشته و ، پیشتر ها و وینه و
 هاو تایان له میژووی باو و با پیرانی گهلانی تر دا نه بینوه ؟ چی بکه ن؟ واق و پما بوون
 ، ناهه قیشیان نه بوو له وه دا .

پاش هیئنان و بردنی زۆر چاریان نه‌ما جگه له‌چوونه لای (ابو طالب) ی مامی، بۆنه‌وه‌ی داوای ئی‌بکه‌ن ده‌ستی برازاکه‌ی بگری‌ت له‌و باره‌داو، پییان وابوو که شیلگیرانه تر قسه بکه‌ن و بلی‌ن: بانگه‌شه بۆ وازه‌ینان له‌ خواکانیان ، باس کردنیان به‌ بی‌که‌ک و بی‌توانایی قسه‌وتن و سووکایه‌تی کردنه به‌خواکان و، به‌گه‌مره‌زانینی ئه‌و باووباپیرانه‌یه که له‌سه‌ر ئه‌و پێبازه بوون ، ئه‌م پێگه‌یان پی‌ باش بوو خیرا ده‌ستیان کرد به‌گرتنه به‌ری.

شانیدیکی قوره‌یش بۆ لای ئه‌بو تالیب

(ابن إسحاق) ده‌لیت: چه‌ند پیاویک له‌گه‌وره‌کانی قوره‌یش چوونه لای ئه‌بو تالیب ، وتیان: ئه‌بو تالیب برازاکه‌ت قسه به‌خواکانمان ده‌لیت ، ئایینه‌که‌مانی عه‌بدار کردوه ، عه‌قلمان به‌سووک ده‌زانیت ، باپیرانمان به‌سه‌رلێشێواو ده‌زانیت ، یان ده‌ستی بگره ، یان وازمان ئی به‌ینه باخۆمان له‌گه‌لیدا یه‌کلای بکه‌ینه‌وه ، تۆ بۆ خۆت وه‌ک ئیمه‌یت ، که‌واته ئیمه له‌کۆل تۆشی ده‌که‌ینه‌وه ، له‌ وه‌لامدا ئه‌بو تالیب به‌نه‌رمیی وه‌لامی دانه‌وه‌و ، به‌شیوه‌یه‌کی جوان ده‌ستی پێوه‌نان و ئه‌وانیش بلاوه‌یان کرد ، پێغه‌مبه‌ریش ﷺ له‌کاره‌که‌ی خۆی به‌رده‌وام بوو ، ئایینی خوای پوون ده‌کرده‌وه‌و ، بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کرد^۱.

ئه‌نجومه‌نی راویژکاریی پێگه‌گرتن له‌ حاجیان

بۆ گۆی نه‌گرتن له‌ بانگه‌واز

له‌وچه‌ند پۆژهدا مه‌سه‌له‌یه‌کی تر قوره‌یشی سه‌رقال کردبوو ، ئه‌ویش ئاشکرا کردنی بانگه‌واز بوو ، که پێش وه‌رزێ چه‌ج چه‌ند مانگیکی به‌سه‌ر تێپه‌ری بوو ، قوره‌یش ده‌یزانی شانده‌کانی عه‌ره‌ب له‌ هه‌موولایه‌که‌وه دین بۆ لایان ، پییان وابوو که ده‌بی‌ت شتی‌ک به‌و شانده عه‌ره‌بانه بلی‌ن له‌باره‌ی موحه‌ممه‌ده‌وه ﷺ هه‌تاکو بانگه‌وازه‌که‌ی هه‌چ کاریگه‌ریه‌کی له‌سه‌ر ده‌روونیان نه‌بی‌ت ، له‌گه‌ل وه‌لیدی کۆری موغه‌یره که‌وته قسه‌و باس له‌سه‌ر ئه‌و مه‌سه‌له‌یه ، وه‌لید پێی وت‌ن: با یه‌ک را‌تان هه‌بی‌ت له‌سه‌ری ، را جیا‌واز مه‌بن و هه‌ندی‌کتان یه‌کتری به‌درو بخه‌نه‌وه‌و ، قسه‌ی یه‌کتری ر‌ه‌ت بکه‌نه‌وه ، وتیان : تۆ ئه‌و قسه‌یه بلی‌ ، وتی: نه‌خیر ئیوه بیلین! من ده‌بیستم ، وتیان: ده‌لین: فال‌گه‌روه‌یه ،

^۱ / ابن هشام ۲۶۵/۱.

وتی: نه خیر سویند بیت به خوا فالگره وه نییه ، ئیمه فالگره وه مان دیوه
، نهو قسانه نه دهنگی فالچییه و نه سهروای نهوه ،

وتیان: که واته شینته ،

وتی: شینتیش نییه ، ئیمه شینتمان دیوه و دهیناسین ، نهو دلله پراوکی و
فی لیها تن و تیکچوونی شینتی نییه ،

وتیان: ده لئین: شاعیره ،

وتی: شاعیریش نییه ، ئیمه هه موومان کیش و سهرواوو کورت و دریشو
شینوازه کانی شیعر ده زانین ، نهوه شیعر نییه ،

وتیان: ده لئین جادووگه ره ،

وتی: وه لاله می جادووگه ریش نییه ، ئیمه جادووگه رو جادوه کانیانمان
بینیوه ، ئه مه گری و قووپی دانی نهوان نییه ،

وتیان: که واته چی بلین ؟

وتی: سویندم به خوا قسه کانی شیرینیه کیان تیدایه ، بنه په ته که ی په گی
دا کوتاوه ، لق و پویه که شی به روبومداره ، ئیوه هه رچی که له و قسانه بکه ن ده زانریت
که راست نییه ، نزیکترین قسه یه کیش له گوته کانی نه وه وه جادووگه ریه ، بلین:
گوته یه کی هیناوه جادووه ، جیاوازی ده خاته نیوان کوپو باوک و، مروژ و براکه ی
و، ژن و میرو ، مروژ و خینله که یه وه ، بهم قسه یه بلاوه یان ئی کرد^۱.

هه ندیک ریوایه تیش ده لئیت: کاتیک وه لید هه موو قسه کانی نهوانی په ت
کرده وه ، وتیان: نهو رایه ی خوتمان پی بلئی که گومانی تیدا نه بیت ، پی و تن:
له سه رم بوهستن تابیریکی ئی بکه مه وه ، وه لید بیری ده کرده وه ، هات و نهو رایه ی
پی و تن که پیشتر باسکرا^۲.

له باره ی وه لیده وه خوا ی گه وره شانزه ئایه تی له سوره تی (المدثر) له (۱۱) -
(۱۶) ، ناره خواره وه ، له سونگی ئایه ته کاندایه شیوازی بیرکرده وه ی وه لید دیاره ،
ده فهرمویت: ﴿إِنَّهُ فَعَّرَ {۱۸} فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ {۱۹} ثُمَّ قَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ {۲۰} ثُمَّ
نَظَرَ {۲۱} ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ {۲۲} ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ {۲۳} فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَهٌ سِحْرٌ يُؤْتِرُ {۲۴} إِنَّ هَذَا
إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ {۲۵}﴾.

^۱ / هه مان سه رچاوه ۲۷/۱.

^۲ / بروه (فی ظلال القرآن) ۲۹، ۱۸۸.

واته: وهليد بیری کردهوه و نه‌ندازه‌گیری بو کرد ، خوا بیکوژیت چۆن بیری کردهوه و نه‌ندازه‌گیری کرد ، پاشان خوا بیکوژیت چۆن نه‌ندازه‌گیری کرد ، پاشان پووی گرژ کردو په‌له‌ی کرد ، پاشان پشتی هه‌لکردو به‌لووت به‌ریزه‌وه وتی: ئه‌مه جگه له جادویه‌کی زالکراو چیدی نی‌یه ، ئه‌مه جگه له‌قسه‌ی مرۆڤه‌ چیدی نی‌یه. پاش ئه‌وه‌ی که نه‌نجوومه‌ن له‌سه‌ره‌وه‌و بریاره یه‌کده‌نگیان کرد ده‌ستیان کرد به‌جیبه‌جی کردنی ، له‌سه‌ر پیگه‌ی هاتووچۆی خه‌لک داده‌نیشتن له‌و وه‌رزهدا ، هه‌ر که‌سێک به‌لایاندا ده‌گوزه‌را وریایان ده‌کرده‌وه له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ و باسی خراپی ئه‌ویان بو ده‌کرد^۱.

ئه‌وه‌ی کاری هه‌ره‌گه‌وره‌ی له‌ئه‌ستۆ گرتبوو (أبو لهب) بوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌و وه‌رزهدا به‌دوای خه‌لکیدا ده‌چوووه ماله‌کانیان و له (عکاظ) و (مجنه) و (ذی المجاز) پێیان ده‌گه‌یشت و بانگی ده‌کردن بۆلای خوا، (أبولهب) یش به‌دوایه‌وه بوو ، ده‌یوت : خه‌لکینه به‌گۆیی مه‌که‌ن ئه‌و پیاوه هه‌لگه‌راوه‌یه‌کی درۆزنه^۲. ئه‌مه‌ش کاریکی کرد له‌و وه‌رزهدا عه‌ره‌ب باسی پیغه‌مبه‌ر ﷺ بیه‌نه ده‌ره‌وه و ، باس و خواسی له‌هه‌موو شوینه‌کانی ولاتی عه‌ره‌بدا بلا‌وبه‌وه.

^۱ / ابن هشام ۲۷۱/۱.

^۲ / ئه‌م کرده‌وه‌یه ترمذی ریوایه‌تی کردوه له طارقی کوپی عبدالله ی محاریبه‌وه/الإمام احمد ۴۹۲ ، ۳۴۱/۴ له مه‌سه‌له‌که‌یدا هاتوه.

چهند شیوازیك بو پرویه پرووینوهی بانگه‌واز

کاتیک قورده‌یش سه‌یری کرد هیچ یه‌کیک له‌و هویانه موحه‌مه‌د ﴿ لا نادهن له بانگه‌وازه‌که‌ی ، جاریکی تر که‌وتنه بیرکردنه‌وه ، بو سه‌رکو‌تکردنی نه‌و بانگه‌وازه چهند شیوازیکیان هه‌نێژارد ، که له‌م خالانه‌دا خوی ده‌بینیه‌وه :

۱. گالته پێکردن و سووکایه‌تی کردن و ، به‌ درۆ خستنه‌وه‌و پێ پیکه‌نین و ، به‌مه‌ش مه‌به‌ستیان سه‌رشوێ پێکردنی موس‌لمانه‌کان و ، لا‌وا‌زکردنی هی‌زه مه‌عنه‌ویه‌که‌یان بوو ، پێغه‌مبه‌ریان ﴿ به‌تۆمه‌تی بی‌ماناو ، جنیوی هه‌رزه‌یانه تا‌وانبار ده‌کرد ، به‌شیت بانگیان ده‌کرد: ﴿ وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿ الحجر/۶ ، مۆرکی جادویی و درۆیان ده‌دایه‌ پالی ﴿ وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿ مرء/۴ ، به‌تیپروانیینی داخ له‌دلانه‌و هه‌نچونیکی خیراو شیتانه‌وه مامه‌لیان له‌گه‌لدا ده‌کردو پرویان ده‌دایه ﴿ وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿ القلم/۵۱ ، نه‌گه‌ر دانیشتایه‌و هاوه‌له هه‌ژاره‌کانی به‌ده‌وریدا خه‌رونایه‌ته‌وه گالته‌یان پێده‌کردن و ده‌سانوت: ئانه‌مانه هاو‌نشینه‌کانی موحه‌مه‌دن که‌خوا فه‌زلی داو‌ن به‌سه‌ر ئیمه‌دا ﴿ مَنْ أَلَّهَ عَلَيْهِمْ مَنْ بَيْنَا ﴿ الأنعام/۵۳ ، خ‌وای گه‌وره فه‌رمویه‌تی: ﴿ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿ الأنعام/۵۳ ، واته: ئایا خ‌وای گه‌وره زان‌اتر نیه به‌و که‌سانه‌ی سوپاس‌گوزارن؟ نه‌وانه هه‌روه‌کو خ‌وای گه‌وره بو‌مان باس ده‌کات ﴿ إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ، وإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ، وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ، وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُونَ ، وَمَا أَرْسَلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴿ المطففين ۲۹-۳۳ .

۲. شیوا‌ندنی فه‌رمایشته‌کانی و وروژاندنی گومان و ، بلا‌وکردنه‌وه‌ی پ‌رو پاگه‌نده‌ی درۆ، هه‌والی نا‌راست له‌باره‌ی نه‌و فه‌رمایشتانه‌وه‌و ، ده‌ربه‌ره‌ی زاتی که‌سی‌تی خ‌وی و ، زۆرکردنی نه‌و هه‌ولانه بو‌نه‌وه‌ی عه‌وامی خه‌لک بواری نه‌مینی‌ت بیر له‌ بانگه‌وازه‌که‌ی بکاته‌وه ، له‌باره‌ی قورئانه‌وه ده‌یانوت: ﴿ وَقَالُوا أَطِيرُ الْأَرْلَيْنِ اكْتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿ الفرقان/۵ واته: ئه‌مه نه‌ه‌فسانه‌ی گه‌لانی پ‌ینشینه‌و نوس‌یویه‌تی‌وه‌و به‌یانی و ئی‌واره به‌سه‌ریدا ده‌خ‌وین‌ری‌ته‌وه ، یان ﴿ إِنَّ هَذَا إِلَّا فُلْكَ اقْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ﴿ الفرقان/۴ واته: ئه‌و قورئانه جگه له‌هه‌لبه‌ستراویک چی‌تر نیه‌و چهند که‌سی‌کی تر یارمه‌تیان داوه ، هه‌روه‌ها ده‌یان وت: ﴿ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ﴿ النحل/۱۰۳ واته: بێ‌گومان نه‌و قورئانه م‌رؤف، ف‌ی‌ری کردوه ، هه‌روه‌ها له‌باره‌ی

پیغمبره وه ﷺ دهیانوت: ﴿مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ﴾^۱ الفرقان/۷ واته: ئەم پیغمبره چیه تی، وهکو خه لکی ئاسایی دهخوات و به بازاردا دیّت و دهچیت، له قورئانیشتا نمونه ی زۆر هیه به بۆ رەتدانه وه ی هه واله کانیا ن پاش هیئانی یان نه هیئانی.

۳. دژایه تی کردنی قورئان و وینا کردنی به ئەفسانه ی پیشینان و، سهرقال کردنی خه لک پییانه وه، ده لێن جارێکیان (نضر) ی کوپی (حارث) به قوهره ی شیه کانی وت: ئەری خیلێ قوهره ی ش! شتیکتان به سهردا هاتووه وا هیشتا نه تانتوانیوه چاره دوژی بۆ ئەو پیاوه بکه ن، موحه ممه د له ناوتاندا غولامیکێ منال بوو ره زامه ند ترینتان بوو، راستگوترینتان بوو، له هه مووتان سپارده ناستر بوو، تا ئەوکاته ی تالی سپیتان له ریشیدا بینو ئەوه ی بۆی هیئان که هیئاویه تی، و تتان: جادوگهره ، سویند به خوا جادوگهرنیه ، ئیمه جادوگهران و فوکردن و گرێکانمان دیوه ، و تتان: فالگهره ییه سویندم به خوا فالگهره وه ش نیه ، ئیمه فالگرو ورته ورت و سه رواکانیا نمان دیوه ، و تتان: شاعیره ، نه خیر سویندم به خوا شاعیریش نیه ، ئیمه شیعو جوهره کانی و کیش و سه رواکانیمان دیوه ، و تتان شیته ، سویندم به خوا شیتیش نیه ، ئەو پیاوه ته نگه نه فه س بوون و خوت خوته و، تیکه ل و پیکه لی شیتی نیه ، ئەری خیلێ قوهره ی ش سه یریکی کاروباری خۆتان بکه ن، سویندم به خوا کاریکی گهره تان به سهردا هاتوه.

پاشان (نضر) چوو بۆ (حیره)، له وی فیژی حیکایه تی مه لیکه کانی فارس و، به سه رهاته کانی رۆسته م و ئەسه ندیار بوو، هه رکاتیک پیغمبر ﷺ له شوینیکدا دانیشتایه بۆ یادخسته وه ی خوا و ئاگادارکردنه وه له هه ره شه و تۆله ی خوایی، (نضر) له پشتیه وه ده وه ستاو ده یوت: وه لآه ی موحه ممه دو قسه کانی له من باشت نیه ، پاشان ده ستی ده کرد به باسی مه لیکه کانی فارس و رۆسته م و ئەسه ندیارو پاشان ده یوت: ئیدی موحه ممه د به چ شتیك قسه کانی له قسه کانی من باشت ن؟!.

گیڕانه وه که ی (ابن عباس) ده لیت: (نضر) چه ند که نه زه کیکی کپی بوو، له هه رکه سیکی بیستایه چه زی به لای پیغمبره دا هیه ﷺ یه کیک له و که نه زه کانه ی بۆ ده نارد خواردنی ده دایه و شهرب نوشی پیده کردو گوڕانی بۆ ده وت هه تا وای ئی

^۱ / ابن هشام/ ۲۵۸، ۲۹۹، ۳۰۰، تفهیم القرآن ۸، ۹/ ۸، ههروه ها . مختصر سیره الرسول ﷺ نویسنی (شیخ عه بدوللای نه جدی) ل ۱۱۷، ۱۱۸.

دەکرد حەزى لە ئىسلام نەدەما ، لەبارەى ئەووە ئەم ئايەتە ھاتە خوارەو ۹/ وَمَنْ
النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴿٦﴾ لقمان/۶ ، واتە: ھەندىك كەس
مەجلىسى گالتەو گەپ بەپارە ساز دەكات بۆ ئەوێ سەر لەخەلكى تىك بدات.

۴- ھەولیاندا سەوداگەرەك بکەن تیايدا ئىسلام و جاھىلىيەت لەنیوێ
رێگادا يەك بگرن ، بەوێ موشرىكان واز لەھەندىك لەو حالەتانەى ئىستايان بەین
و ، پیغەمبەر ش ﷺ واز لەھەندىك داخوایى خوێ بەینىت ﴿وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾
القلم/۹ واتە: حەزىان دەکرد تۆ كەمىك نەرم بىت تائەوانىش شل بوونايە ،
گىرآنەو یەكەش ھەيە (ابن جریر) و (طبرانى) گىرآوانەتەو دەلىت: موشرىكان
داویان خستە بەردەم پیغەمبەر ﷺ كە ئەو سالىك خواكانى ئەوان بپەرستىت و ،
موشرىكانىش سالىك خواكەى ئەم بپەرستن گىرآنەو یەكەى (عبد بن حمید) ییش
ھەيە دەلىت: موشرىكان وتیان ئەگەر تۆ بەخواكانى ئیمە رازى بىت ئیمەش
خواكەى تۆ دەپەرستىن^۲.

ھەرۋەھا (ابن إسحاق) بەسەندىكى خوێ دەلىت: لەكاتىكدا كە پیغەمبەر
ﷺ بە دەورى كابدە تەوافى دەکرد ، ئەم موشرىكانە رێگەیان گرت - (أسودى)
كوپى (أسودى كوپى (عبدالعزى) و (ولیدى كوپى (سفیرە) و (أمیە) كوپى
(خلف) و (عاصى) كوپى (وائل) سەھمى . ئەمانە شەوكەت دارەكانى خىلى
خۆیان بوون . وتیان: موخەمەد وەرە با ئەو بپەرستىن كە تۆ دەپەرستى ، تۆش
ئەوێ ئیمە بپەرستە ، بەو شیوێ ھەردوولا مان لەو مەسەلەیدا ھاوبەش دەبین ،
ئەگەر ئەوێ تۆ دەپەرستىت خىرى تیدا بىت پشكىكمان بەردەكەویت ، ئەگەر
ئەوێ ئیمەش خىرى تىدا بىت تۆ پشكىكت بەردەكەویت ، خواى گەورە
لەبارەیانەو ئەم سورەتەى دابەزاند ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ﴾ الكافرون^۳ ،
خواى گەورە بەم جیا بوونەو یەكلاكەرەو یە كۆتایى بەو دانوستانە پىكەنيناو یە
موشرىكان ھینا ، لەوانەشە جیاوازیەكە لەو دابىت كە موشرىكان دواى ئەو ھەولە
ھەولێ تریشيان دابىت.

^۱ / تفهيم القرآن ۹/۴ .

^۲ / تفهيم القرآن ۶/۵۰۱، ۲۰۵ .

^۳ / ابن هشام ۳۶۲/۱ .

ئەشكە نجه دان

موشرىكان له سهره تاي سالى چواره مى پىغه مبهريتيه وه ورده ورده زياتر كارىان كرد له سهر ئه و شىوازانه ي پيشتر باسما ن كرد بۆ وه ستاندنى بانگه واز ، هه تا تىپه رېبوني چهند هه فته و مانگيك له سهرى به رده وام بوون ، هيشتا سهرىان نه كردبووه چه وساندنه وه و ئەشكە نجه دان ، به لام كاتيک بينيان ئه و شىوازانه رېگه له بانگه وازى ئىسلامى ناگريّت ، جاريكى تر كۆبوونه وه ، ليژنه يه كى (١٥) كه سىيان دروستكرد له گه و ره كانى قورپه يش ، سه رۆكه كه يان (ابو له ب) مامى پىغه مبه ر بوو ﷺ ، پاش راويژو بيركردنه وه ئه و ليژنه يه بريارىكى يه كلاكه ره وه ي دژ به پىغه مبه رى خوا ﷺ و هاوه له كانى دا ، ئه و ليژنه يه بريارىدا كه م و كووپرى نه كات له دژايه تى كردنى ئىسلام و ئازاردانى پىغه مبه ركه ي و ئەشكە نجه دانى شوي نكه وتوانيدا و به چه ندين شيوه و جوړ ئازارو ئەشكە نجه يان بدات^١.

بريارىاندا و سووربوون له سهر جيپه جيّ كردنى ، سه باره ت به موسلمان ه كان . به تايبه تى لا وازه كانيان . ئەشكە نجه دانيان ئاسان بوو ، سه باره ت به پىغه مبه ريش ﷺ كه سيّتيه كى سه ره ره زو سه نه گين و كه م و يّنه بوو ، له به رچاوى دۆست و دوژمنانى شدا گه و ره بوو ، به چاوى ريزه وه سه ير ده كرا ، مه گه ر مروّقه سووك و ده روون نزمه كان وه گه رنا كه س زاتى نه ده كردو نه يده توانى كارى ناشيرين و سو كايه تى به رامبه ر بكات ، له گه لّ ئه وانه شدا له په ناي ئه بو تاليبدا بوو ، (ابو طالب) يش يه كيّك بوو له پياوه ما قوله كانى مه ككه ، وه جا خزاده بوو ، له نيوان خه لكيدا ريش سپى و قسه بيسرا و بوو ، كه س نه يده توانى قسه ي بشكينيت يان ده ست بۆ سايه ي دريژ بكات ، ئه م ره وشه قورپه يشى به دگومان و هه راسان كردبوو ، به لام ئه و ئارامگرتنه هه تا كه ي له به رده م بانگه وازي كدا كه چاوى له دووى سه رۆكايه تى نايينى و ، سه ره مه شقه يه تى دونيا شيانه .

ده ستىان كرد به ده ست دريژ كردنه سه ر پىغه مبه ر ﷺ و ، له سه رو هه مو يانه وه ئه بو له هه ب ، ئه م پياوه هه ر له پوژى يه كه مه وه و پيش ئه وه ي قورپه يش ئه و نياز ه بكات ئه م هه لويسته ي هه بوو ، پيش تريش باسما ن كرد كه پىغه مبه ر ﷺ له ديوه خانى به نى هاشم و ، سه ركيوى سه فا دا چى كرد ، له هه نديك گيرانه وه دا هاتووه - كاتيک پىغه مبه ر ﷺ له سه ر سه فا بوو - (ئه بو له هه ب) به رديكى هه لگرت بۆ ئه وه ي بيدا به پىغه مبه ردا ﷺ^٢.

^١ / رحمة للعالمين ٦٠،٥٩/١.

^٢ / تفهيم القرآن ٩/٤.

(أبو لهب) هەردوو کچەکی پیغمبەری خوا ﷺ، (رقیبه) و (ام کلثوم)ی خواستبوو بۆ هەردوو کۆرەکی خۆی، (عتبە) و (عتیبە) لەپیش پیغمبەریتیدا، لە دواى هاتنى پیغمبەریتى بەتوندوتیژیەوه هەردوکیانی بە (عتبە) و (عتیبە) تەلّاقدا^۱.

کاتیک عەبدوللا - کۆری دووهمی پیغمبەر ﷺ وەفاتی کرد - ئەبۆلەهەب قریوەی لێدەهات و رایده کرد بۆلای هاوێلانی و دەیوت ئەوه موحه مەده، تەمەنى دوا براو بوو نەوهی نیه^۲.

پیشتریش وتمان کە (أبو لهب) لە وەرزی حەج و نیو بازارەکاندا هەمیشە بە دواى پیغمبەرەوه بوو ﷺ، بۆ بە درۆخستنهوهی، (طارق)ی کۆری (عبدالله)ی (محاربى) دەگێڕتەوه: کارەکانى (أبو لهب) لە بەدرۆخستنهوهدا نەوه ستابوو بەلکو بەرد بارانیشى دەکردو قاچى پیرۆزى بریندار دەکرد^۳.

(أم جميل)ی ژنى (أبو لهب) کە ناوى (اروى)ی کچى (حرب)ی کۆرى (أمیه) یه و خوشكى (أبو سفیان) ه. له دژایەتى کردنى پیغمبەردا ﷺ هیچى لە میردەکی کەمتر نەبوو، دڤک و دالى دەهیناو شهوانه له سه ره پێگا و به رده رکی ماله کەى پیغمبەردا ﷺ دای دەنا، ژنیکی زمان سه لیتەو دەم پیس بوو، بوختان و درۆی زۆری بە دەم پیغمبەری خواوه ﷺ دەکردو ئاگری شەری هەلده گیرساندو، جەنگی کوێرانەى دژ بە پیغمبەر ﷺ دەوروزاند، بۆیه قورئانى پیرۆز بە (حمالة الحطب) ناوی بردووه.

کاتیک (أم جميل) بیستی کە لەبارەیهوه قورئان هاتۆته خوارەوه هات بۆلای پیغمبەر ﷺ لەناو مزگەوتەکەى کابەدا دانیشتبوو، ئەبۆبەکرى صدیقیشى لەگەلدا بوو، پڕ بە دەستی بەردى پى بوو، هاته سه سه ریان و وه ستا چاوى ده گێرا بۆ پیغمبەر ﷺ، جگه له ئەبۆبەکر کەسى تری نەدەبینى، وتى: ئەبۆبەکر: کوا هاوێلە کەت؟

بیستومه گوايه قسه ی پى وتووم، سویندبیت ئەگەر بیدۆزمه وه ئەم بەردانه ده کیشم بە دەم و چاويدا، سویندبیت شاعیریشم، ئەنجا ئەم شیعەرى وت:

مُذَمَّمًا عَصِيًّا وَأَمْرُهُ أَينَا وَدِينُهُ قَلْبِنَا

¹ / تفهيم القرآن ۶/ ۲۰۵، ۵۰۱.

² / ابن هشام ۱/ ۳۶۲.

³ / رحمة للعالمين ۱/ ۶۰، ۵۹.

پاشان پوشت ، ئه بوبه كر فهرمووی : پیغه مبهری خوا ئایا ده زانیت که نه بیینیت ؟ فهرمووی : نه بیینیم ، خوای گه وره له ئاستی مندا کویری کرد^۱ . ههروه ها (ئه بوبه کری به زار) ئه م به سه رها ته ده گیریت هه ، تیایدا هاتوو ه کاتیك به سه ر ئه بوبه کره وه وهستا وتی : ئه ری ئه بوبه کر ها وه له که ت هه جووی کردوین ، ئه بوبه کر فهرمووی : نا سویند بیت به په ره ردگاری ئه م خانوو ه ، نه شیعر ده بیژیت و نه له ده می دیت ه ده ره وه ، (ام جمیل) وتی : تو کابرایه کی باوه ر پیکراویت .

(ابو لهب) هه موو ئه وکاره خراپانه ی ده کرد له کاتیكدا مام و دراوسی پیغه مبه ر بوو ﷺ ، ماله که ی لکابوو به ماله که ی پیغه مبه ره وه ﷺ ، وه کو هه موو دراوسی کانی تری ئازاریان ددها کاتیك له ماله وه بوایه .

(ابن إسحاق) ده لیت : ئه وانه ی له ماله که یدا ئازاری پیغه مبه ری خویان ددها ﷺ بریتی بوون له (ابوله ب) و (الحکم) ی کوپی (ابی العاص) ی کوپی (امیه) و ، (عقه) ی کوپی (ابی معیط) و ، (عدی) کوپی (حمراء الثقفی) و (ابن الأصداء الهذلی) . ئه مانه دراوسی بوون . که سیان ئی موسو لمان نه بوو جگه له (الحکم) ی کوپی (ابی العاص)^۲ ، یه کیکیان پیسی ئازله ی له کاتی نوێژکردندا ده کرد به سه ریدا ، یه کیکی تریان هه مووی ده خسته ماله که یه وه ، هه تا وای ئی هات ژوریککی ته رخان کردبوو بۆ نوێژکردن بۆ ئه وه ی لیان ه وه دیار نه بیت ، پیغه مبه ری خوا ﷺ هه ر کاتیك ئه و پیسییه یان له به ر ماله که یدا فریدایه ، به سه ره داریک دووری ده خسته وه و له به ر ده رگا که یدا ده وه ستاو ، پاشان ده یفه رموو : ئه ری خیلئ (عبد مناف) ! ئه مه چوون دراوسییه تیه که ؟ پاشان پیسیه که ی له سه ر ڕیگه که لاده برد^۳ .

(عقه) ی کوپی (ابی معیط) شتیکی زیاد کردبوو له سه ر سه ختی و نا پوختیدا ، (بوخاری) ده گیریت هه وه ﷺ (ابن مسعود) وه ﷺ ده لیت : که پیغه مبه ر ﷺ له ناو (بیت) دا نوێژی ده کرد (ابوجهل) و هاو پیکانی دانیشتبوون ، هه ندیکیان به وانی تریان ده وت : کی ده توانیت پاشه رووی ئازله به ییت و له کاتی سوژده دا بیخاته سه ر پشته ی موحه ممه د ، سه ره خترین که سی خیله که (عقه) ی کوپی (ابی معیط)^۴ هه ستاو سه یریکی کرد ، هه تا پیغه مبه ری خوا ﷺ سوژده ی برد پاشماوه

۱ / سه یری (سیره ابن هشام) ۱/ ۲۳۵-۲۳۶ .

۲ / ئه و پیاوه باوکی خلیفه ی نومه وی (مه روان) ی کوپی (حه کم) ه .

۳ / ابن هشام ۱/ ۴۱۶ .

۴ / له (صحيح البخاري) دا ئه مه به راشکاوی هاتوو ه ۱/ ۵۴۲ .

سهر و پینه که ی له نیوان هه رد ووشان و پشتی پیروزی دا دانا ، منیش سه یرم نه کرد ، بریا دهسه لاتم هه بوایه ، ده لیت : (ابو جهل) و تاقمه که ی دهستیان ده کرده پیکه نین و به دهه گه مه و گالته وه به لای یه کتریدا لارئه بونه وه ، هیشتا پیغه مبهری خوا ﷺ له سوژده دا بوو ، سه ری بهر نه کرد بوه وه هتا (فاطمه) هات و پیسیه که ی له سه ر پشتی لابر د ، پیغه مبهر ﷺ سه ری بهر نه کرده وه ، پاشان فه رموی : (اللهم عليك بقریش) واته : خوایه خوژ چاره ی قوره یش بهر موو ، نه مه ی سی جار و ته وه ، نه وان نه مزایه یان به لاره سه خت بوو ، (ابن مسعود) ده فه رمویت : قوره یش بروای و ابو که دوعا له مه که ده گیراده بیئت ، پاشان پیغه مبهر ﷺ له نزا که دا ناوی بردن فه رموی خوایه خوژ چاره ی نه مانه بکه (ابو جهل) و (عتبه) کوپی (ربیع) و (شیب) کوپی (ربیع) و (ولید) کوپی (عتبه) و (امیه) کوپی (خلف) و (عقبه) کوپی (ابی معیط) ناوی حه و ته میشی بر دبوو به لام راوی له بهری نه کرد وه وه ده لیت : سویندم بهو که سه ی گیانی منی به دهسته هه موو نه وان ی پیغه مبهری خوا ﷺ ناوی بر دبوو به کوژ راوی له (قلیب) ی به دردا هه موویانم بینی^۱ .

(نومه ییه) ی کوپی (خه له ف) هه رکاتیگ پیغه مبهری خوا ی ببینیایه ﷺ لاقرتیی پیده کردو خراپه ی دهوت ، له باره ی وه نایه ت هاته خواره وه : ﴿وَلِ لَّكُلِّ هَمَزَةٍ لُمَزَةٌ﴾ (ابن هشام) ده لیت : (الهمزه) نه وه که سه یه که به ناشکرا جنیو بدات و ، چاوشوپی پی بکات و لاقرتیی پی بکات . (الهمزه) ش نه وه که سه یه به نه یینی که سانی تر عه ییدار دهکات و نازاریان ده دات^۲ .

خو (ابی) کوپی (خلف) ی براشی له گهل (عقبه) ی کوپی (ابی معیط) دا یه ک ریز بوون ، جاریکیان (عقبه) لای پیغه مبهری خوا ﷺ دانیشته و گوینی بو گرت ، که نه وه هه و له گه شته وه به (ابی) سه رزه نشتی کردو ره خنه ی لی گرت و داوا ی لی کرد که تف بکات له پیغه مبهر ﷺ . نه ویش تفی تی کرد . هه ر خودی (ابی) جاریکیان پارچه ئیسقانیکی وردوخاش کردو پاشان به ره و بووی پیغه مبهر ﷺ به هه وادا فووی لی کرد^۳ .

(اخنس) ی کوپی (شریق) ی (تقفی) له وه که سانه بوو نازاری پیغه مبهریان ده دا ﷺ ، قورئانی پیروژ به نو خال نه م پیاوه ی وه سف کرد ، که به لگهن له سه ر نه وه

^۱ / صحیح البخاری ، کتاب الوضوء ، باب إذا ألقى على المصلى قدر أو جيفة ۳۷/۱ .

^۲ / ابن هشام ۳۵۶/۱ . ۳۵۷ .

^۳ / هه مان سه ر چاره ۳۶۲،۲۶۱/۱ .

حاله تهی هه ی بووه ، له م نایه ته دایه : ﴿ وَلَا تُطْع كُلَّ خَلَافٍ مَّهْنٍ ﴾ {۱۰} هَمَّازِ مَثَاء
بَنِمِ {۱۱} مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِمْ {۱۲} عَتَلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ {۱۳} ﴿ الْقَلَمُ .

هه ندی جار نه بوجه هلیش ده هاته خزمهت پیغه مبهه ښه گوئی له قورنان
ده گرت ، پاشان هه لده ستا باوه پری نه ده هیئاو ملکه چیش نه ده بوو ، پیاو یکی بی
ته ده ب و بی باک بوو ، به قسه نازاری پیغه مبهه ښه ددا ښه ریگه ی ده گرت له پریازی
خواهی ، پاشان ده چوو فیزی ده کرد به وکاره یه وه ، شانازی ده کرد به وکرده
شه پره نگیزه یه وه ، هه وه کو شتیکی باشی کرد بیته ، نه م نایه ته له باره ی نه وه وه
هاته خواره وه : ﴿ فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ﴾ هتد^۱.

هه له یه که م پرژوهه که پیغه مبهه ښه بینی ښه له حه ره مده نو یژی ده کرد
ریگه ی ئی ده گرت ، جار یکیان به لای پیغه مبهه ښه تیپه پری نو یژی ده کرد له و شوینه دا
(ابو جهل) وتی : نه ی موحه ممه د (من نه موت نه مکاره نه کهیت ، هه پره شه ی لی کرد
پیغه مبهه ښه خواش ښه له گه لی توند بوو پیایدا هه لشاخا ، وتی : نه ی موحه ممه د
به چی هه پره شه م ئی ده کهیت ؟ سو یندیته من له مابه ینی نه م دوو شیوه دا زو رترین
پیاوم به دواو هیه ، نایه ت هاته خواره وه ﴿ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴾^۲ ، له گپ رانه وه یه کی تریشدا
پیغه مبهه ښه به روکی (نه بو جهل) ی گرت و رایوه شان دو فره مووی : ﴿ أَوَلَيْسَ لَكَ
فَأُولَى {۳۴} ثُمَّ أَوَلَى لَكَ فَأُولَى {۳۵} ډوژمنی خوا وتی : هه پره شه م ئی ده کهیت
موحه ممه د سو یندیته نه تو نه خوا که ت ناتوان هیچ شتی که بکه ن ، منیش
پایه دارترین که سی نیوان نه م دوو کیوه م^۳.

(ابو جهل) به م پیا هه لشاخانه وه نه بیته هو شی به به رده هات بیته وه ، به لکو له
دوایدا زیاتر سه رسه خت بوو ، (مسلم) له نه بو هوره یره وه ښه ده گپ ریته وه
فره مویه تی : نه بوجه هل وتی : موحه ممه د له نیوان ئیوه دا نیوچه وانی ده خاته سه ر
زه وی ؟ وترا : به لی ، وتی : سو یندم به لات و عوزات ، نه گه ر بینیم پی ده خه مه سه ر
گه ر دنی ، له پری کدا (ابو جهل) هاته وه ، ده سته به ده موچاویه وه گرت بوو ،
تاقمه که ی وتیان : نه وه چیه (ابو الحکم) ؟ وتی : له نیوان من و نه ودا چالیکی پر له
ناگر په یدا بوو پریشکی نه دا ، پیغه مبهه ښه خوا ښه فره مووی : نه گه ر لیم نریک
بیاویه ته وه فره شته پریزول پریزولیان ده کرد^۴.

^۱ / فی ظلال القرآن ۲۹/۲۱۲.

^۲ / هه مان سه رچاوه ۳۰/۲۰۸.

^۳ / هه مان سه رچاوه ۲۹/۲۱۲.

^۴ / (مسلم) له (صحیح) ده کیدا گنپرا یه ته وه.

ئەم دەستدریژىانە تايبەت بوون بە پيغەمبەرەوھ ﷺ لە گەل کەم و ینەيەتی کەسیتی یە پر لە ریزو سامیە کە لە ناخی خەلکانی گشتی و تايبەتیدا لە گەل ئەو بەرگریە (ابو طالب) لێی دەکرد کە گەورەترین پیاوی ریزداری مەكکە بوو، بەلام رەوشە کە بۆ موسولمانان . بە تايبەتی لاوازەکانیان لێپچانەو بەرامبەریان سەخت ترو تالتر بوو، لە هەمان کاتدا هەرخیلێک تاکە موسولمانبوەکانی خۆی بە چەندین جوړ ئەشکەنجە دەدا ، ئەو کەسەش خیلێ نەبوايە ئەوباش و ناغاکان بە چەندین شیوہ ئەشکەنجەیان دەدان، ئەوەندە ترسناک بوو دلی ئارامگریش حەوسەلەي بیستنی نیە.

ئەبوجەهل هەركاتیك بییستایە یەكێك موسولمان بووہ ئەگەر خواوہن پلەو پایەو بەرگری بوايە سەرزەنشتی دەکردو پەرخەنەي لیدەگرت و هەپەشەي خەسارۆ مەندی مال و سامان و پلەوپایەي ئی دەکردو، ئەگەر لاوازیش بوايە لێی دەداو هەلێ دەخەلەتاند^۱.

مامی (عثمان)ی کورێ (عفان) ﷺ دەپپچا لە حەسیریکی دروستکراو لە گەلای دار خورما پاشان لە ژیریەو قانگی دەدا^۲.

کاتیکی (ام مصعب)ی کورێ (عمیر) بیستی کورە کەي موسولمان بووہ ، بێ نان و ناوی کردو لە مالەوہ دەری کرد ، لە کاتی کدا کە خوشتەین گوزەرانی هەبوو ، پیستی لەشی وەك کارژی مار هەلێ داو^۳.

(بیلال)یش کە کوێلەي بەر دەست (امیە)ی کورێ (خلف الجمحی) بوو ، ئومەییە پەتیکی دەخستە ملیو ، دەیدایە دەست منالان و ، بە دەوری شاخەکانی مەكکەدا دەیانگێرا ، بە شیوہیەك ئاسەواری پەتە کە لە سەر ملی دیاربوو ، ئومەییە هەموو جاریك دەیبەستەو بە دار لێی ئەداو، ناچاری دەکرد لە بەر گەرمای خۆردا دانیشیت، هەندیک جاریش بە زوڕ برسیی دەکرد لەوانەش سەختتر لە گەرمای نیوەرۆدا کە خۆر گەرم دەبوو بیلالی دەهینایە دەرەوہ لە سارای مەكکەدا پالی دەخست ، پاشان فەرمانی ئەدا بەردیکی گەورەیان دەخستە سەرسنگی، پاشان پیی دەوت: سویندم بیت، ئەوہ حالت دەبیت تادەمریت یان کافر دەبیت بە ئایینی موحمەد ، لات و عوززا دەپەرستیت ، ئەویش دەبوت: (أحد ، أحد) ، هەتا

^۱ / ابن هشام ۳۲۰/۱.

^۲ / رحمة للعالمین ۵۷/۱.

^۳ / هەمان سەرچاوە ۵۸/۱. هەروەها (تلقیح لهموم اهل الاثر) ۶۰ ل.

جاریکیان ئه‌بویه کر ﷺ به‌لایدا تیپه‌ری و بینیی ئه‌وانه چی ده‌کن له به‌رامبه‌ر ئه‌و غولامه‌ ره‌ش پیسته‌ کړیوه، گوته‌راویشه‌ کړیویه‌تیوه به‌ حه‌وت یان پینج ئوقیه‌ زیوو، پاشان نازادی کردوه^۱.

عه‌مما‌ری کو‌ری یاسریش ﷺ کو‌یله‌ی (بنی مخزوم) بوو، خو‌ی و باوکی و دایکی موسلمان بوون، موشریکان - له‌سه‌روو هه‌موویانه‌وه (بو‌جه‌ل - به‌ره‌و) (ابطح) ده‌یان‌برنده‌ ده‌روه کاتیک که له‌مه‌که سوور ده‌بووه ، به‌و گه‌رمایه‌ نازاریان ده‌دان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌لایندا تیپه‌ری پیی فره‌مون: ئال و به‌یتی یاسر ئارام بگرن! ژوانی ئیوه به‌هه‌شته ، یاسر له‌ژێر ئه‌شکه‌نجه‌دا وه‌فاتی کرد ، ئه‌بو جه‌هلیش یه‌ک نێزه‌ی‌دا له‌دامینی سومه‌ییه - دایکی عه‌مما‌ر - و شه‌هیدی کردو ، بووه‌ یه‌که‌م شه‌هیدی ئیسلام، سزاکه‌ی له‌سه‌ر عه‌مما‌ر توندکرد ، جاریک به‌ گه‌رماو جاریکیش به‌دانانی به‌ردیکی سو‌روه‌بوو له‌سه‌ر سنگی و جاریکی تریش به‌ ته‌نگه‌نه‌فس کردن سزایان ده‌دا ، ده‌یانوت: وازت لیناهینین هه‌تا جنیونه‌ده‌ی به‌ موحه‌ممه‌د ، یان له‌باره‌ی لات و عوززاوه‌ قسه‌ی باش بکه‌یت ، به‌ناچاری رازی بوو، پاشان به‌ده‌م گریه‌و عوزر خوا‌ییوه‌ هاته‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، خ‌وای گه‌وره‌ نایه‌تی ناره‌ خ‌واره‌وه ﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مِنْ أَكْرَهٍ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ (الحل/ ۱۰۶).

هه‌روه‌ها (ابو فکیه‌ه) که ناوی (افلح) بوو ، کو‌یله‌ی (بنی عبدالدار) بوو ، به‌ گوریس قاچیان ده‌به‌سته‌وه‌و پاشان له‌سه‌ر ده‌م به‌زه‌ویدا رایان ده‌کیشا^۲.

(خ‌باب‌)ی کو‌ری (آرت‌)یش کو‌یله‌ی (أم انمار‌)ی کچی (س‌باع‌)ی خ‌وزاعی بوو، موشریکان چه‌ندین جو‌ری ئه‌شکه‌نجه‌یان ده‌دا ، قژی سه‌ریان ده‌گرت و رایانده‌کیشا ، ملیان با‌ده‌دا به‌توندی و چه‌ندجاریک له‌سه‌ر س‌کل‌ی گه‌ش‌ک‌راو دایان ده‌نا، پاشان به‌ردیکیان له‌سه‌ر سنگی دانا ، بو‌ ئه‌وه‌ی نه‌توانیت هه‌سته‌تیوه‌^۳.

(زئیره‌) و (نه‌دی‌ه‌) و کچه‌که‌یان و (أم عبیس‌) کو‌یله‌ بوون و موسلمان بوو ، موشریکان به‌هه‌مان ئه‌و شیوه‌یه‌ی با‌سمان کرد سزای ئه‌مانیشیان ده‌دا ،

^۱ / رحمة للعالمین ۵۷/۱ ، تلخیص الفہوم ل ۶۱ . ابن هشام ۳۱۸، ۳۱۷/۱ .

^۲ / ابن هشام ۳۱۹ ، ۳۱۲۰ . فقہ السیرة نویسنی محمد الغزالی ل ۸۲ . (العوفی) هندی له‌وانه‌ی گێژاوه‌ته‌وه‌ له‌ (ابن عباس‌) وه‌ . پروانه (مختصر السیرة للشیخ عبدالله) ل ۹۲ .

^۳ / رحمة للعالمین ۵۷/۱ ، من إعجاز التنزیل ل ۵۳ .

^۴ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ ۵۷/۱ ، تلخیص فہوم اهل الاثر ل ۶۰ .

که نیزه کیکی (بنی مؤمل) . که خیل یکن له (بهنی عهدی) موسلمان بوو بوو ، (عومەر)
ی کوپی (خهتاب) - که له وکاته دا هیشتا موشریک بوو - دهکوته لیدانی ، ههتا
بیئاقهت ئه بوو، ئه نجا دهیوت : وازم ئی نه هیئا له بهر ئه وه نه بیئت که بیئاقهت بووم^۱.

(ابوبکر) ئه و که نیزه کانه شی کپی و پرزگاری کردن، ههروه کو چۆن (بلال) و
(عامر) ی کوپی (فهیره) ی کپیه وه^۲.

ههندیك له موشریکان چه ند هاوه ئیکیان دهخسته ناو پیستی وشترو
مانگاوه، دوا ی ئه وه فرییان ده دانه بهر گهرماکه وه ، زریبه ندی ئاسنینیان ده کرده
بهری ههندیکی ترو له سه ر گابه ردی زۆر گهرم دایان ده نان^۳.

لیستی ئه وانه ی له پیناوی خوادا ئه شکه نجه دهران زۆرن ، به
هه رکه سینکیان بزانیایه که موسلمان بووه پێگه یان پیده گرت و ئازاریان ده دا.

^۱ / رحمة للعالمین ۵۷/۱ ، ابن هشام ۳۱۹/۱.

^۲ / ابن هشام ۳۱۸/۱، ۳۰۹.

^۳ / رحمة للعالمین ۵۸/۱.

مالهكهى نهرقهه

له بهردهم ئه وه هموو چهوساندنه وه يه دا پيغه مبهري ﷺ به دانايانه نه يده هيشته به گوتارو كردار شوينكه وتوانى ئيعلانى خويان بكن و ، به نهينى نه بوايه له گه ليان كو نه ده بو وه ، چونكه ئه گهر به ناشكرا له گه ليان كو ببوايه ته وه موشرىكان نه يانده هيشته پرؤسهى خوياك كرنه وه و فيركردنى كيتاب و دانايان له گه لدا ئه نجام بدات ، كه له وانه بوو ئه وه ببسته هوى پيكدادانى ههردوولا ، ئه و ناشكرا كردنه له سالى چواره مى پيغه مبهري تيدا به كرده يى پروى دا ، له كاتيكا كه هاوه لان له (شيعاب) كو ببوونه وه ، به نهينى نويزيان ده كرد ، هه نديك له بى باوه رانى قورده يش به ديان كردن ، جنيويان پيدان و شهريان له گه لدا كردن ، (سعدى كورى) (ابى وقاص) داي له يه كيكيان و خوينى له سهري هينا ، ئه وه يه كه م خوينيك بوو كه له پيناوى ئيسلامدا رژينرا¹.

گومانى تيدانيه كه ئه گهر پيكدادانه كه زور ببوايه و دريژه ي پيدرايه ده بووه هوى تيکشكاندنى موسلمانەكان و ته فروتونا كردنيان ، بويه خو لادان كاريكى ژيرانه بوو ، زورينه ي هاوه لان ئيسلامه تى و خواپه رستى و بانگه وازو كو بونه وه كاني خويان به نهينى ده كرد ، به لام پيغه مبهري خوا ﷺ له ناو موشرىكاندا به ناشكرا بانگه شه ي و خواپه رستى خوى ده كرد ، هيج شتيك بهري پينه ده گرت ، به لام به نهينى كو ببوونه وه ي له گه ل موسولمانه كاندا ده كرد ، ئه وه ش بو به رژه وه ندى ئه وان و ئيسلاميش بوو ، خانه كه ي (ارقم) كورى (ابى الارقم) مه خزومى له سه ر گردى (سه فا) بوو ، له بهرچاوى زالمات و ديوه خانه كانيان دوور بوو ، پيغه مبهري ﷺ له سالى پينجه مى پيغه مبهري تيه وه كرد بوويه مه لبه نديك بو بانگه وازه كه ي و ، كو ببوونه وه ي له گه ل موسولمانه كاندا².

¹ / ابن هشام ٢٦٣/١، مختصر سيرة الرسول . لمحمد بن عبد الوهاب . ل ٦٠.

² / هه مان سه رچاوه ي دوايين ل ٦١.

كۆچى يەكەم بەرەو جەبەشە

سەرەتاي چەوساندنەوكان لە ناوەندو كۆتايى سالى چوارەمى
 پىغەمبەرئىتىدا بەكزى دەستى پىكرد ، پاشان پوژ لەدواى پوژو مانگ لەدواى مانگ
 زياتر بوو ھەتا لەناوەرەستى سالى پىنجەمدا توندو تىژتر بوو ، ھەتا جىگەيان لە
 مەككەدا پى لەق بوو ، ناچارى كردن بىر لەكارىك بەكەنەو ھە لەو سزا سەختە
 پزگارىيان بكات ، ئا لەوساتە پىر لە نەھامەتيە تاريكەدا سورەتى (الكهف) ھاتە
 خوارەو ، وەكو وەلامىك بۆ ھەموو ئەو پىرسىارانەى موشىرىكان لە پىغەمبەريان
 كردبوو ﷺ ، سورەتەكە سى چىرۆكى تىدا بوو ، چەند ئامارەيەكى كارىگەرى
 تىدا بوو لەلايەنى خواوندى گەورەو بۆ بەندە ئىماندارەكانى ، بەسەرھاتى
 ھاوەلانى ئەشكەوتەكە پىنومايى دەكات بۆ كۆچكردن و وازھىنان لە شويىنى كوفرو
 دەست درىژى لەئايىن و مەترسى لەسەر ئايىنەو بەپىشت بەستىن بە خواى گەورە
 ﴿وَإِذْ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهُ فَأَوْأُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ
 مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا﴾ الكهف / ١٦.

چىرۆكى (خضر) و (موسا) ﷺ ، ئەو دەگەيەنيەت كە ھەموو جارىك
 بارودۆخ بەپيى پرووكارى دەرەو بەرئەو ناچيەت و بەھەمان شىوہ نايەتە دى ،
 لەوانەيە ئەنجامەكە بەتەواوى پىچەوانەى پرووكارەكە بيەت ، ئەمەش ئامارەيەكى
 نەيىنى تىدايە بۆ ئەو جەنگەى كە دژ بەموسلمانەكان دەكرىت كە لەداهاتودا
 ئاكامەكەى ھەلدەگەرئەتەو ، ئەو زالمە موشىرىكانەش . ئەگەر باوەر نەھيەن .
 لەبەردەم ئەو مەرقە لاوازە تىكشكاوانەدا شكست دەھيەن .

ھەرەوھا چىرۆكى (ذى القرنين) ئەو دەگەيەنيەت خواى گەورە سەرزمىن
 دەكاتە مىراتگري ئەو بەندانەى خوى دەيەويەت ، رزگاربوني راستەقىنەش لە
 پىناوى ئىماندايە نەك كوفىر ، خواى گەورەيش ھەميشە - سات ناساتىك - يەكيك
 لەو بەندانەى خوى دەنيەت بۆ رزگاركردى ژێردەستەكان لە (ياجوج) و (ماجوج)
 ى ئەو رۆژگارە ، ئەوانەش كە شايسەتى مىراتگري سەرزمىن بريتىن لە بەندە
 سالىھەكانى خوا ، پاشان سورەتى (الزمر) ھاتەخوارەو ئامارەيەكى تىدايە بۆ كۆچ
 كردن و ، ئەوھش رادەگەيەنيەت كە سەرزمىن بەر تەسك نىھ : ﴿الَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ

الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِمَّا يَوْفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿الرزم/ ١٠﴾
 پیغمبهری خوا ﷺ دهیزانی (اصحمه) ی (نهجاشی) مهلیکی حه به شه مهلیکیکی
 داپهروهه، له سایهیدا زو لم له کهس ناکریت ، بویه فه رمانی دا به موسولمانه کان
 به خویان و نایینه که یانه وه هه لئین به رهو حه به شه.

له رهجه بی سالی پینجه می پیغمبهرایه تیدا یه کهم پۆلی هاوه لانی نارد
 به رهو حه به شه ، که پیکهاتبوو له (١٢) پیاوو چوار ژن ، سه رو که که یان (عثمان) ی
 کوپی (عفان) بوو ، خاتوو (رقیه) ی کچی پیغمبهر ﷺ و هاوسهری له گه لدا بوو ،
 پیغمبهر ﷺ له باره یانه وه فه رموو ی : (ئوه یه کهم ماله له دوا ی ماله که ی ئیبراهیم و
 لوط ، (سه لامی خویان له سه ر) کوچی کردییت)^١.

ئو پۆله به شیوه ی دزه کردنیکی شه وانه به پری که وتن هه تا قوره یش پینان
 نه زانییت . به رهو ده ریا پوشتن ، پوو یان کرده که ناری (شعیبه) ، قه دهر دوو که شتی
 بازرگانی بو ژیر بارخستن به رهو حه به شه هه لی گرتن و قوره یش پینی نه زانین ،
 به دوا یاندا به پری که وتن ، به لام کاتیک قوره یش گه یشته که ناری ده ریا ،
 موسولمانه کان گه یشتبونه شوینی نارامییو ، له ناو حه به شه دا به جوانترین شیوه
 میوانداریان کرابوو^٢.

له رهمه زانی هه مان سالدا پیغمبهر ﷺ به رهو حه رهم دهرچوو ، له ویدا ژماره یه کی
 زۆری قوره یش وه ستا بوون ، ناغاو قسه بیسراوه کان یان تیدا بوو، له ناویاندا مایه وه
 ، دهستی کرد به خویندی سوره تی (النجم) ، ئو بی باوه رانهش پیشت هرچیچان
 له باره ی که لامی خودا وه ندوه نه بیستبوو ، چونکه شیوازی به رده وامیان بریتی بوو
 لهو قسه یه ی که به گوینی یه کدا چرپاند بوویان ، ده یانوت : ﴿ لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ
 وَالْقَوَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ فصل/ ٢٦ ، کاتیک که له نا کاودا ئهم سوره ته ی به سه ردا
 خویندنه وهو ، بو یه که مجار وته یه کی خودایی قه شه نگ و سه رنج پاکیش به ر
 گوینیان که وت - که زمان و دهر برین دهسته وسان بوو له په ی بردن به جوانی و
 گوره ییه که ی - سه راسیمه ی بوون و هه ریه که یان که وتنه گو ی بو هه لخستنیو،

^١ / مختصر سيرة الرسول . نویسنی شیخ عبدالله ی نعددی ل ٩٢، ٩٣، هه روه ها (زاد المعاد) ٢٤/١، رحمة
 للعالمین/ ٦١.

^٢ / رحمة للعالمین/ ٦١، زاد المعاد ٢٤/١.

جگه له وفاق وړمان هېچې دبیان به بیردا نه ده هات، هه تا له کو تایی سوره ته که دا کو مه لیک زه نگی خه تر ناکی دلته ژننی دا به گو ییاندا و پاشان فهرمووی : ﴿ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴾ النجم / ۶۲ ، پاشان کړنووشی برد ، که س خو ی پینه گیر او هه موو سوژده یان برد ، له راستیدا نه وه کاریگه ریی جوانبیرتی هه ق بوو که سهرسه ختی و لوت به رزی ملهوران و گالته جارانی هیئا به چوکدا ، نه وه بوو خو یان پینه گیر او سوژده یان بو خواو هندی گه وړه برد^۱ .

کاتیک ههستیان کرد به قورسیی که لامی خودا زمانیان لولی خوار دو له دهستیان در چوو ، نه و کاره یان کرد که هه موو توانایان خه رج کرد بوو بو سهرینه وه و له ناو بردنی ، له هه موو لایه که وه لومه و سهر زه نشت پروی تیکردن، له و که سه موشریکانه وه که دیمه نه که یان نه دی بوو ، ئیدی موشریکان که وتنه هه لبه ستنی درو به دهم پیغه مبه روه ﷺ که گوايه به وشه ی ریزلیان باسی بته کانی نه وانی کرد و وه ، له باره یانه وه فهرمو یه تی: (تِلْكَ الْغَرَانِقُ الْعُلَى ، وَإِنْ شَفَاعَتُهُنَّ لَتُرْجَى) ، ثم هه لبه سترا وه پرو نه یان هیئا ، بو نه وه ی عوزر خواهی به یینه وه له به رام بهر نه وه سوژده یه دا که له گهل پیغه مبه ردا ﷺ برد بو یان ، نه مه ش له باره ی خیلکی درو زنه وه هېچ سهرینه که فیری تیچاندن و درو هه لبه ستن بووین^۲ .

ثم هه واله گه یشه وه به کوچکردو ه کانی حبه شه ، به لام به شیوه یه کی جیا له شیوه راسته قینه که ی ایان پیگه یشته بوو که قوره یش موسولمان بووه ، بویه له شه والی هه مان سالد ا گه رانه وه بومه که که ، ماوه ی یه ک سعات پیش گه یشته مه که که ، راستیی مه سه له که یان زانی ، هه ندیکیان چاریکی دی گه رانه وه بو حبه شه ، نه وانی دیکه ش یان به نه ینی ، یان له په نای پیاو یکی قوره یشدا چوونه وه مه که که^۳ .

پاشان به لاو چه وساندنه وه ی قوره یشیه کان له سهریان توند بوو ، خیله کان یان هه لیان کوتایه سهریان ، قوره یش میوانداری کردنی نه جاشیان به لاوه گران بوو ، پیغه مبه ر ﷺ چاریکی تری نه بوو جگه له وه ی ئاماژه بکات به کوچیکی تر بو حبه شه ، ثم کوچه ی دوو هم زور له کوچی یه که م سه ختر بوو، چونکه

^۱ / (بخاری) بسمرهاتی سوژده بردنه که به کورتی له (ابن مسعود) و (ابن عباس) و هر گنراو هتوه ، بروانه باب سجده النجم، باب سجود المسلمين والمشرکین / ۱۴۶ ، باب ما لقی النبی ﷺ وأصحابه فی المشرکین بمکه ۱ / ۵۴۳ .
^۲ / تفهیم القرآن ۱۸۸ / ۵ ، لیکولر هوان له مه سه له ی بسمرهاتی (غرانقه) دا ثم بوچوونه یان هیه .
^۳ / هه مان سهرچاوه ۱۸۸ / ۵ ، زاد المعاد ۱ / ۲۴ ، ۲ / ۴۴ ، ابن هشام ۲۶۴ .

قورەيش بەناگا ھاتبوھوو بېريارى پىگەگرتنى دابوو، بەلام موسولمانەكان خىراتر دەرچوون ، ئەم جارەش خىواي گەورە سەفەرەكەي بۇ ئاسان كردن، پىيش ئەوھى دەستى قورەيشيان پى بگات ، خۇيان گەياندە نەجاشى.

لەم جارەشدا لەپياوان ھەشتاوى سى كەس كە (عمار) يان تىدابوو (ھەر چەندە گومانىشى تىدايە) لەگەل دوانزە يان نۆزدە ژندا كۆچيان كرد^۱ ، عەلامە (محمد سليمان المنصور فوري) جەخت لەسەر راى يەكەم دەكاتەو^۲.

داويكى قورەيش بۇ كۆچكەرانى حەبەشە

موشريكان لەسەر دلّيان زۆرگران بوو كە كۆچكەران پەناگەيەكيان دەست كەوتت بۇ خۇيان و ئايينەكەيان ، بۆيە دوو پياوى زېرى ژىريان ھەلبارد كە برىتى بوون لە: عەمرى كورپى عاص و عەبدوللاى كورپى ئەبى رەبيعە - پىيش ئەوھى موسولمان بىن - چەندىن ديارى جوانيان پىدا ناردن بۇ نەجاشى و بەتريكەكانى دەوروپەرى ، پاش ئەوھى ئەم دوو پياوھ ديارەكانيان دايە دەست بەتريكەكان ، رىككەوتن لەسەرئەوھى داواپكەن لەنەجاشى كە ئەو موسولمانانە دوور بختەوھ ، ھەردوكيان ھاتنە لای نەجاشى ، دياريان پىشكەش بەويش كردو پاشان قسەيان لەگەلدا كردو وتيان:

(ئەي مەليك ، چەند گەنجىكى سەرليشيوو ھاتونەتە ولتەكەت ، ئەوانە لە ئايىنى گەلەكەيان جىابونەتەوھ ، نەھاتونەتە نىو ئايينەكەي تۆ ، ئايىنىكى دايىنراوى خۇيان ھىناوھ ، نە ئىمە نە تۆ نايزانين ، ئىمە پياوماقولانى خىلەكانى خۇيانمان بەدوادا ناردوون لەباوان و مام و خىلەكانى خۇيان، بۆئەوھ بيانەدەيتەوھ دەستيان ، ئەوان باشتەر دەيانناسن و چاكتەر دەزانن لەسەر چى رەخنەيان لىدەگرن و سەرزەنشتيان دەكەن :

بەتريكەكان وتيان : ئەي مەليك ئەم دوانە راست ئەكەن!

بيانەدەرەوھ دەستيان ، با بيانگىرنەوھ بۇ لای خىل و ولّتى خۇيان ، بەلام نەجاشى پىي وابوو كەدەبىت كىشەكە تاووتوى بگىرت و گوى لە ھەموولايەك بگىرت، ناردى بەشوین موسولمانەكاندا، بانگىشتى كردن ، ھەموويان

^۱ / بېروانە (زاد المعاد) ۲۴/۱، رحمہ للعالمين ۶۱/۱.

^۲ / بېروانە دوا سەرچاوھ .

هاتن ، هه موویان له سهر راستی گوتن ریککه وتبون ئاکامه که ی هه رچیه ک
 بیټ ، نه جاشی پیی وتن: ئەم ئایینه چیه که ئیوه خوټان له گه له که تان پی جیا
 کردو ته وه بهو پییه نه هاتو نه ته نیو ئایینه که ی من و ئایینی هیچ میلیه تیک ؟
 جه عه فری کوری نه بو تالیب که - قسه که ری موسولمانه کان بوو - وتی:

ئهی مه لیک ، ئیمه خه لکیکی نه قام بووین ، مردوو مان ده خواردو بتمان
 ده پهرست ، کرده و ی خراپمان دمکرد ، په یوهندی خزما یه تیمان ده پچراندو ، له گه ل
 دراوسیدا خراپ بووین ، به هیزه کانمان لاوازه کانمانی ده خوارد ، له سهر نه و حال ته
 بووین ، هه تا خوی گه وه له خو مان پیغه مبه ریکی بو ناردین ، باوان و راستگویی
 سپارده ناسیتی و داوین پاکیه که ی دهناسین ، بانگی کردین بو په رستنی خوداو
 یه کتا په رستی و ، وازه یان لهو دارو به رده نی خو مان و باوو با پیرانمان ده مان په رست و
 فرمانی پیداین راستگویی ، سپارده پاریزین و ، په یوهندی خزما یه تی به جی به یین و
 ، چاک بین له گه ل دراوسیدا ، ده ست هه لگرین له حورمه ت شکینی و خوین پرشتن و ،
 وازه یین له فاحیشه ، قسه ی ناراست و ، خواردنی مالی بی باوک و ، تو مه تبار کردنی
 ئافره تانی داوین پاک و ، فرمانی پیداین تنها خودا په رستین و ، هاو به شی بو پهیدا
 نه که یین و نو یژ بکه یین و زه کات بده یین و روژو بگرین . له سهر نه و ئایینه خوا ییه که بو ی
 هیناین شوینی که وتین و ، هاو به شمان بو خوا دانه ناو هه رچیه کمان له سهر هه رامکرا
 هه راممان کردو ، هه رچیه کیشمان بو هه لاکرا هه لالمان کرد ، که چی خیله که مان به
 گزماندا هاتن ، خیله که مان تووشی به لایان کردین ، بوئه وه ی بمانگیر نه وه بو سهر
 بته پهرستی و هه لال کردنه وه ی نه و شته پیسانه ی هه راممان کرد بوو ، کاتی که زوریان
 بو هیناین ته نگه تاویان کردین و زولمیان به رامبه ر کردین و نه یانه یشت ئایینداری
 خو مان بکه یین ، ئیدی ده رچوین به ره و لا ته که ت ، تو مان به سهر خه لکی تر دا په سه ند
 کردو ، هه زمان له نزیکی تو کردو ، ئاواتمان خواست که لای تو سته ممان لی نه کریت .

نه جاشی پیی وت: ئایا شتی که له به ره له وه ی خودا بو پیغه مبه ره که تانی
 ناردو وه ؟ جه عه فر به رموی : به لی !

نه جاشی پیی وت : بوم بخوینه .

سهره تای (سوهره تی مه ریهم) ی بو خوینده وه ، سویند بیټ نه جاشی نه وه ند
 گریا هه تا ریشی ته ربوو ، که شیشه کانیش نه وه ند گریان هه تا سه حیفه کانی
 به رده میان ته ربوو ، پاشان نه جاشی پیی وتن : سویند بیټ نه مه و نه وه ی عیسا

هیناویه تی له یهك چاوكهوه هاتوه ، بهنوینه رهكانی قورپه ییشی وت: برۆنهوه ، سویند بیت هرگیز ئه مانه تان پی ناده مهوه پووی كرده (عهمری كورپی (عاص) و هاوه له كهی . ههتا چوونه دهرهوه ، (عهمر) به (عبدالله) ی وت : سویند به خوا سبهینی و ابویان دیمهوه له رهگهوه دهریانكیشم ، (عبدالله) پیی وت: شتی وانكهیت ، ئهوانه خزم با لهگهڵ ئیمهشدا جیاواز بن ، بهلام (عهمر) له سهر پاكهی سوور بوو ، بو سبهینی وتی به نهجاشی : ئهی مهلیك . ئه مانه له باره ی عیسای كورپی مه ره مهوه شتی خراب دهلین ، نهجاشی نارديهوه به شوینیانداو له باره ی مه سیحهوه پرسیری ئی كردن ، موسولمانه كان ترسان ، بهلام به یه كدهنگی بریاریاندا راستگوین و هرچی هكیش رویدات گوی نه دهنی ، كه چوونه لای و پرسیری لیكردن ،

جه عهفر وتی : ئهوه دهلین كه پیغه مبه ره كه مان ﷺ بوی هیناوین ، عیسا بهنده و په یامبه ره و روح و وتهی خوداوهنده ، داویه تی به مه ره می داوین پاك . نهجاشی دارێکی له سهر زهوی هه لگرت ، پاشان وتی: سویند به خودا ئه وهی عیسای كورپی مه ره م گوتویه تی له م داره تی نه په ریوه ، به تریكه كانی كه وتنه مقو مقو ، وتی : سویند به خوا هرچی هك بكن ئه وه هه لویستی منه .

پاشان وتی به موسولمانه كان : ئیوه له خاکی مندا له ئه ماندان ، ههر كه سیك قسه تان پی بلیت باجی ئی ده سه نریت ، ئه مه ی سی جار وتهوه ، پیم خوش نیه به ئه ندازه ی شاخیك ئالتونم هه بیئت و ئازاری ئیوه بدهم .

پاشان وتی به ده ست و پیوه نده كانی : دیاریه كان بده نه وه بهو دوانه ، پیویستم پشیان نیه ، وه لاهی كه خوا مولكه كه ی پیدامه وه به رتیلی ئی وه رنه گرتم ، تامنیش به رتیلی تی دا وه ربگرم ، له باره ی به گوئی كه سی نه كرد ، تامنیش له فهرمانی ئه ودا به گوئی خه لکی بكه م ، (ام سلمه) كه ئه م چیرۆكه ده گیریته وه ده لیئت : ئه و دوانه به سه رشوپیه وه دیاریه كانیان درایه وه به سه ریاندا ، ئیمهش له باشتترین جیگه وه له نزیک چاكترین دراوسیوه بوین^۱ .

ئه مه گیرانه وه كه ی (ابن اسحاق) ، كه سی تر دهلین: ناردنی شانده كه ی (عهمر) بولای نهجاشی دوا ی به در بووه ، هه ندیكی تر دهلین دوو جار بووه به وه د^۲ بهلام ئه و پرسیارو وه لامانه ی له گفتوگۆی نیوان نهجاشی و جه عهفر دا پووی دا له وه فده كه ی

^۱ / ابن هشام . به كورت كراوه یی ۱/ ۳۳۴ ، ۳۳۵ ، ۳۳۷ .

^۲ / كورتكراوه ی (سیره) نویسنی شیخ عبدالله نه جدی ل ۹۸ ، ۹۹ ، له و لاپه رانه دا وردو درشتی پرسیاره كانی تیدایه .

دووهدا هه مان ئهو پرسيارو وهلامانهيه كه (ابن إسحاق) باسى كردون ، پاشانيش ناوهپوكى ئهو پرسيارانه دهليت :- كه لهيهكهه چاوپيكيهوتندا بووه لهگهل نهجاشيدا - فيلى موشريكان شكستى هينا ، داوهكهيان دؤراو ، بؤيان دهركهوت كه ناتوانن داخى دلى خويان هه لپيژن ، مهگهر له ژيژر دهسهلاتى خوياندا، بويه بيروكهيهكى ترسناكيان بؤ هات، پييان وابوو پرزگار بوون لهو مروقه بليمه ته به دهست كووتاكردنى دهبيت ، يان كوشتنى به لام چى بكهه (ابو طالب) دهورى داوه ناهيلىت دهستان بيگاتيت ؟ بريارياندا لهو بارهيه وه قسه لهگهل (ابو طالب) دا بكهه .

قورهيش هه ره شه له (ابو طالب) دهكات

ئاغاكانى قورهيش هاتنه لاي ئه بوتاليب و پييان وت : (ابو طالب) تۆ پياويكى به ته مه نيت و خاوهن پله و پايه يت له ناو ئيمه دا ، داوامان ئى كرديت دهستى برازاكهت بگريت نه تگرت ، سويند بيت ئيمه ئاراميمان ئى برا ، له قسه وتن به باوانمان و، گالته كردن به عه قلمان و، له كه دار كردنى خواكانمان، وازناهيژن تادهستى نهگريت ، يان دانه به زينه مهيدانى تۆو ئه ويش ، تايه كيكان له ناو دهجين .

(ابو طالب) ئهو هه ره شه نواندنهى قورهيشيى به لاوه گه وه بوو، ناردى به شوين پيغه مبهردا ﷺ و پيى وت: ئه رى برازاكهه خزمهكانت هاتنه لام ، ئه وهو ئه وهيان پيى وتم ، منيش و خويشت بهيله كاريكم پيى مه كه نه توانم هه لى بگرم ، پيغه مبهرى خوا ﷺ وايژانى مامى پشتى تى كردوهو، له لاوازي دا پشتيوانى ئه وى پيى ناكرىت ، فهرموى: مامه كهه! سويند بيت به خوا ئه گهر له سه ر دهستى راستم خوړو له سه ر دهستى چه پم مانگ دابنن له پاي ئه وهدا واز له م كار بهيژم ، ئه وه هه رگيز دهست به ردارى نابم . هه تا خواى گه وه سه رى دهخات يان له پيناويدا ده پوم . پاشان دلى گهرم بوو گرياو، هه ستا، كه رۆشت (ابو طالب) بانگى كرد، كه گه رايه وه پيى وت : برازاكهه برؤ حه ز به چى ده كه يت بيلى ، سويندم به خوا ناتدهم به دهست كه سه وه¹ ، ئه نجا ئه م به يته ي وت:

والله لن يصلوا إليك بجمعهم
حتى أوسد في التراب دفيناً
فأصدع بأمرك ماعليك غصاصة
وأبشر وقر بذاك منك عيوناً²

¹ / ابن هشام ٢٦٥/١، ٢٦٦.

² / مختصر سيرة الرسول نوسيني (شيخ محمد عبدالوهاب) ي نهجدى ل ٦٨.

جارىكى تر قورەش لەبەردەم (أبو طالب) دا

كاتىك قورەش بىنيان پىغەمبەر ﷺ بەردەوامە لەسەر كارەكەى و ، زانىان كە (أبو طالب) یش ئامادەنە پىشتى بەر بەدات و ، بەرپاریداوە كە لییان جیابىتەووە درایەتیان بکات لەسەرئەووە ، (عمارە) ى كۆرى (وەلید) ى كۆرى (مغیرە) یان برە لای و پىیان وت : ئەم كۆرە پىكەوتوترىن گەنجى قورەش و جوانترینیانە ، بىبە بوخت لای خۆت راگیرى بکەو پىشتیوانى بکە ، بىكە بە كۆرى خۆت ، برازاكەى خۆتمان بەدەرە دەست چونكە درى ئایىنى تۆو ئایىنەكەى باوو باپىرانى تۆیەو ، یەكەنگى خىلەكەتى شیواندووە بە بىعەقلىان دەزانیت ، ئیمەش دەيكوژین ، ئەوجا دەبیتە پیاویك بەپیاویك (أبو طالب) وتى : ئای كە سەودایەكى خراپم لەگەڵدا دەكەن ، كۆرەكەتانم دەدەنى بۆ ئەوێ بەخىوى بکەم بۆتان ، منیش كۆرەكەمتان بەمى بۆ ئەوێ بىكوژن ، سویندم بەخوا ھەرگیز شتى وانابیت . (مطعم) ى كۆرى (عدى) كۆرى (نوفل) ى كۆرى (عبدمناف) وتى : سویندبى (أبو طالب) خىلەكەت لەگەڵدا بەویردان بوون و ، ھەولیشیاندا بۆ رزگارپوشت لەو شتەى ھەزرت لى نى ، وادەبینم كە تۆ ناتەوى ھىچیان قەبول بکەیت ، (أبو طالب) وتى : وەللاھى ئیو ھەرگیز لەم كاردا لەگەل من بەویردان نەبوون . بەلام تۆ پریارت داوہ من سەرشۆر بکەیت وخیلەكەم بەینیتە سەرم ، بۆ جیت لەدەست دى بىكە .

سەرچاوہ میژوویبەكان كاتى ئەو دووشاندەیان دیارى نەکردووە ، بەلام پاش پامان لە بەلگە بەردەستەكان دەردەكەوین كە ھەردووکیان لە ناوہ پاستى سالى شەشەمى پىغەمبەریتیدا بوون و ، ماوہى نیوان ھەردوو شاندەكەش زۆر كەم بوە .

بىرۆكەى ستەمكاران بۆ لەناو بردنى پىغەمبەر ﷺ

پاش شكستھىنانى دووشاندەكەى قورەش كەوتنەووە سەر توندوتیژى درندەھىتى خویان بەشیوہىكى توندتر لەپیشوو ، لەماوہى ئەوچەند پۆژەشدا بىرۆكەى لەناو بردنى پىغەمبەر ﷺ بەشیوازىكى تر پەیدا بوو ، ئەم بىرۆكەىو ئەو درندەھىتەبەبوو كەبوو ھۆى بەھیزبوونى ئىسلام بەدوو پالەوانى شكۆدارى خەلكى مەككە ، ئەوانیش : (حمزە) ى كۆرى (عبدالمطلب) و (عمر) ى كۆرى (خطاب) بوو .

لە نمونەى ئەو درندەھىتە جارێكىان (عتیبە) ى كۆرى (أبى لەھب) ھاتە لای پىغەمبەر ﷺ و وتى : من باوہرم نى بە ﴿ وَاللَّجْمِ إِذَا هَوَى ﴾ و ﴿ ثُمَّ دَنَا فَدَلَّى ﴾ ، ئەنجا كەوتە ئازاردانى و ، كراسەكەى دراندو ، تفى لىكرد ، بەلام تەفەكەى بەر

نه كهوت ، نه نجا پيښه مېر ښه دوعاى لى كړدو فېرمووى: خوايه سه گيځ له سه گه كانى خوتى تى بهر ده ، نه وه بو دوعا كهى پيښه مېر ښه گيرابوو ، جاريكيان (عتييه) له گهل چهنه كه سيكي قوپرېشدا چووبوونه دهر وه تاگه يشتبوونه شوينيځ له شامدا پيى ده لىن (زرقاء) ، له شهو دا شيرىك به سهر ياندا ده گه ريت ، نجا (عتييه) ده لىت: مالويزان خوځ ، وه لاهى ئيستو نهو شير ه دمخوات ، ههروه كو موحه ممد دوعا كهى لى كړدم ، كوشتى له كا تيكا كه نهو له مه كه يه و، منيش له شام ، شير ه كه هلمه تى برده سهرى له ناو نه وانى تر دا سهرى لى كړده وه كوشتى^۱ . نمونوى تر يش ده گير نه وه كه (عقبه) ي كورى (ابى معيط) له كا تى سوژده

بردندا پيى نايه سهر مى پير وزي هتا چاوه كانى ناويان لى تكايه خواره وه^۲ . به لگهش له سهر نه وهى سهرانى سته مكار نيازي كوشتنيان هه بو ، نهو گيرانه وهى (ابن اسحاق) ، كه له فېرموده يه كى دريژدا ده يگير نه وه ، ده لىت: نه بو جهل وتى: نه رى خيلى قوپرېش، نهو موحه ممد ده جگه له له كه دار كړدى ثايينه كه مان و، قسه وتن به با پيرانمان و، گالته كړدن به عه قلمان و، سووكايه تى كړدن به خواكانمان هيچى تر ناكات ، من په يمان ددهم به خوا به برديكه وه بوى داده نيشم پيم هه لنه گيريت، له گهل سوژده بردنيدا ده يدم به سهريدا ، نهو جا يان له گهلدا بيى يان ده ستم بگرن ، با ئيترواى نه وه (بنو عبدمناف) چى دهكات بيكات ، وتيان: وه لاهى هيچت لى ناكه ين ، برؤ چيت ده وىت بيكه .

كه پوژ بو وه (ابو جهل) ههروه كو باسى كړد بوو به رديكى هه لگرت ، دانيشت و چاوه پروانى پيښه مېرې ده كړد ښه ، پيښه مېر ښه وه هموو روژيك بهر به بيان هات ، ده ستى كړد به نويز ، قوپرېشيش له يانه كانياندا دانيشتبون ، چاوه پروانى كاره كهى (ابو جهل) يان ده كړد ، كه پيښه مېر ښه سوژدهى برد ، (ابو جهل) به رده كهى هه لگرت ، پاشان بهر وه پرووى پيښه مېر چو ښه ، هه ر كه لى نزيك بو وه سهرى شوړ كړدو به زه رده هه لگه راوى گه رايه وه ، له ترساندا ده ستى به به رده كه وه رهق بوو بوو ، تا به رده كهى فريدا ، چهنه پيا ويكى قوپرېش چوونه لاي پييان وت : (ابا الحكم) نهو چيته ؟ وتى: هه ستم نه وهى پي بكه كه دويى به ئيوهم وت ، كه لى نزيك بو وه نه رده وشريكي گه وره به رى ريگه كهى لى گرت ، شتى وه كه نهو هه گهردن به رزم نه دي بوو ، وي نهى نهو قه دو كه لېه و دم و ددانه م بهرچاو نه كه وتبوو ، خهريك بوو بمخوات .

^۱ / تفهيم القرآن ۵۲۲/۶ . من الاستيعاب . والإصابة ، دلائل النبوة . الروض الأنف ، مختصر سيرة الرسول نوسيني (شيخ عبدوللأى نه جدى) ۱۳۵هـ .
^۲ / هه مان سهرچاوهى دوايى ل ۱۱۲ .

(ابن إسحاق) دهلیت: پیغه مبهرد ۛ بوی باس کردم و فەرمووی ئەوه جبریل بوو ۛ ئەگەر نزیك تر ببوایه تەوه دەبیرد^۱.

دوای ئەوه ، ئەوهی ئەبوجەهل کردی بە پیغه مبهرد ۛ ، بوە هۆی موسولمان بوونی (حەمزە) ۛ که باسەکهی دیت.

سەرانی قورەیشیش هیشتا خەریک بوو بیرۆکهی لەناو بردنەکه لەدایاندا دهگەیشیت ، (ابن إسحاق) له (عبدالله)ی کوری (عەمرە) وه دهگێرتەوه ، دهلیت: چوومه لایان له (حجر) کۆببوونهوه ، باسی پیغه مبهردی خویان کرد ۛ وتیان : هەرگیز نه ماندیوه ئەوه ندەهی ئەو پیاوه لهگەڵ کەسی تردا دان بەخۆدا بگرین ، لەسەر کاریکی زۆر گەورەش ئاراممان گرتوه ، لهوکاتەدا پیغه مبهردی خوا ۛ دەرکەوت ، هات هەتا پرووکنی وەرگرت ، پاشان بەلایاندا گوزەراو تەوافی کرد ، بەهەندیک قسەیی بۆ تام لاقرتییان پیکرد ، ئەوهم لەنیوچەوانی پیغه مبهردا ۛ بەدی کرد ، که جاریکی تر به بەردەمیاندا هاتەوه ، هەمان شتیان کردەوه ، دیسان و لەدەموچاویدا هەستم پیکردەوه ، پاشان بۆ جاری سێیەم تێپەرپهوه بەهەمان شیوهیان کردەوه ، هەستاو پاشان فەرمووی : (ئەری تاقمی قورەیشیان ئایا گوێ دهگرن ، سویندم بەو کەسەیی گیانی منی بەدەسته ، قوربانیم هیناوه بۆ سەر برین) قورەیش قسەکهیان بەجددی وەرگرت ، هەتا وایان ئی هات هەروەکو بالەندە لەسەر سەریان نیشتیبتەوه نەدەجولان ، بەشیوهیهک توندوتیژترینیان له باشتەین جیگەدا دایناو وتی: (ابو القاسم) تکایه بلاوهی ئی بکەن سویند بیت بە خوا تو پیاویکی نەزان نیت.

بۆ سبەینی کۆبوونهوه باسیان دکرد ، لەپر لیانیهوه دەرکەوتەوه ، به هەموویانەوه هەلیانکوتایه سەری ، چواردهوریان گرت ، یهکیکیان یهخهیی کراسهکهی گرت ، ئەبویهکر نهیهیشت ، دهگریاو دهیوت: ئایا پیاویک دهکوژن که تەنها دهلیت خوا پهرومردگارمه؟ ئەنجا بلاوهیان ئی کرد. (ابن عمرو) دهلیت: ئەمه سهختترین هەلوێست بوو من له قورەیشم بینی ، که لهگەڵ پیغه مبهردا ۛ کردیبتیان^۲. (بەکورتنی کۆتایی هات).

لهگێرانهوهکهی بوخاریدا له عروهی کوری زوبیرهوه هاتوه ، دهلیت: ووتم به (عمرو)ی کوری (عاص) هەواڵم بەهەری لهبارەیی توندترین کاری موشریکانهوه که لهگەڵ پیغه مبهردا ۛ کردیبتیان وتی: کاتیک پیغه مبهرد ۛ له ژووری کابهدا نوێژی دهکرد (عقبه)ی کوری (ابی معیط) هات ، کراسهکهی ئالاند له ملی ، توند گرێدا ،

^۱ / ابن هشام ۲۹۹، ۲۹۸/۱

^۲ / ابن هشام ۲۸۹، ۲۸۸/۱

ئەبۇبەكر پەيدا بوو ھەردوو شانى (عقبە)ى گرت و، لە پىغەمبەرى دوورخستەوھ ﷺ و فەرمووى: ئايا ئىوھ پىاويك دەكوژن كە تەنھا دەلئت خوا پەرەردگارمە؟^۱

لە فەرموودەكەى (اسماء)يشدا: دەنگيک كەوتە بەرگويى ئەبۇبەكر ، وتى:

ئەبۇبەكر بگە بە ھاوپىكەت ، ئەنجا لاى ئىمە خىرا ھەرچوو ، چوار پرچى شوپرى بەسەرەو بوو ، لەگەل ھەرچوونەكەيدا ھاوارى ئەكرد : ئايا پىاويك ئەكوژن : تەنھا لەبەر ئەودى ئەلئت خوا پەرەردگارمە ؟ ئەنجا قورەيشىيەكان سەرقالى بوون و ھاتن بەرەو ٲووى ئەبۇبەكر ، كەھاتەو لامان ھىچى بەسەرەو نەما بوو ، پىمان نەزانى تاھاتەرە لامان^۲.

موسولمان بوونى (ھەمزە ﷺ)

لەناو ئەو كەشووھەا پر لە ھەورى ستم و دەستدرىژئەدا بروسكە چەخماخەى داو ٲىگەى ژىر دەستەكانى ٲوشن كردهو، ئەو ٲووداوش برىتى بوو لەموسولمانبوونى ھەمزە ﷺ، لەكوٲاىيەكانى سالى شەشەمى پىغەمبەرىتيدا موسولمان بوو، زياتر ٲىدەچىٲ لەمانگى (ذى الحجة) دا موسولمان بوويٲ.

ھوى موسولمان بوونىشى ئەودە جارىكيان (ابوھل) بەلاى پىغەمبەردا ﷺ تىٲەرى لە (سەفا) بوو ، دەستى بۆ ٲردو ئازارى دا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ بى دەنگ بوو ھىچى نەوت ، ٲاشان (ابوھل) بەردىكى كىشا بەسەرى ٲىروژيدا برىندارى كرد، ھەتا خوونى لىھات، ئەنجا وازى ئى ھىناو چوھەو يانەى قورەيشيان لەناو كا بەداو ، لەگەليان دانىشت ، كەنيزەكىكى (عبداللە)ى كوٲرى (جدعان) مالەكەيان لەسەر (سەفا) بوو چاوى ئىبوو، ھەمزە لە ٲاو دەگەٲاىەو تىروكەوانەكەى لەمدا بوو، كەنيزەكە چوو بەدەمىيەوھو چى لە (ابو ھل) دى بوو بوى گىٲاىەوھ ، ھەمزە توٲرە بوو - نەبەردترىن و ئازاترىن گەنجى قورەيشىى بوو - بەٲەلە ٲوشت ، لەگەل كەس نەوہستا ، خوى ئامادە كردبوو بۆ (ابو ھل) كە ٲىى گەشت لىى ٲدا ، كەچووھ مژگەوتەوھ لەسەر سەرى وەستاو ، ٲىى وت: وەستاي فىتنە ، ئايا جنىو بە ٲرازاكەم دەدەيت لەكاتىكدا من لەسەر ئايىنى ئەوم ؟ ٲاشان بە كەوانەكەى كىشاي بەسەرىدا بە خراٲى برىندارى كرد ، چەند ٲىاويك لەخىلى (بنى مخزوم) - خىللەكەى ابو ھل- وروژان و، (بنو ھاشم) - خىلى ھەمزە -

^۱ / صحيح البخاري ، باب ما ذكر ما لقي النبي ﷺ وأصحابه من المشركين بمكة ٥٤٤/١ .

^۲ / مختصر سيرة الرسول ، نوسيني شيخ عبداللەى نەجدى ل ١١٢ .

ورژان ، (ابو جهل) هاواری کرد: واز له (ابو عماره) - واته همهزه - بهین ، چونکه جنیوی خراپم به برازاکی داه.

له سه ره تا موسولمان بوونی همهزه بریتی بوو له تووره بوونی پیاویک له بهر سوکایه تی کردن به که سه که ی ، پاشان خوا ی گه وره دلی گوشاد کردو دهستی گرت بهم په یامه پیروژه وه^۱ ، موسولمانه کانیش زور شانازیان پیوه ده کرد.

موسولمان بوونی (عومه ر) ی کوری (خه طاب) ﷺ

هر له و که ش و هوا پر له جه ورو سته مه دا بروسکه یه کی تر چه خماخه ی داو ، پروناکیه کی زورتی هه بوو له چه خماخه ی یه که م ، ئه ویش موسولمان بوونی عومه ری کوری خه تاب بوو ﷺ ، له مانگی (ذی الحجة) ی سالی شه شه می پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوو^۲ ، ئه مه ش پاش سی روت بوو له موسولمان بوونی همهزه ﷺ ، پیشت پیغه مبه ر ﷺ نزی کرد بوو بو موسولمان بوونی: (ترمذی) له (ابن عمر) وه ده ری هینا وه به راستی - ده زانیت ، هه روه ها (طبرانی) له (ابن مسعود) و (انس) وه ده گیر پته وه پیغه مبه ر ﷺ فهرمو ی: (خوایه به خوشه ویستیرینی یه کیک له م دوو پیاوه ئیسلام سهر بخه یت : به عومه ری کوری خه تاب یان به (ابی جهل) ی کوری هشام) ده رکه وت خوشه ویستیرینیان عومه ری کوری خه تاب به ﷺ.

پاش چاوگیرانیش به هه موو ریوایه ته کاندای که له باره ی موسولمان بونی وه گیراونه ته وه ده رده که ویت که به شیوه یه کی له سه رخو ئیسلامه تی چووته دلیه وه ، پیشت ئه وه ی باسی کورته ی به سه رها ته که بکه ین پیمان باشه ئامار به سیفا ته سوژداری و پر له هه سته کانی بکه ین ﷺ.

عومه ر ﷺ به ته بیعه ت تیریی و ئازایه تی ناسراو بوو ، چه ندین جار موسولمانه کان ئازاریان به دهستی چه شتیوو ، دیاره که له ناخیدا ههستی کی دژبه یه که له کی شه دا بوو ، ریزگرتنی له و نه ریتانه ی باوو یا پیران دایان نابوو ، ئالوده بوونی له گهل ئاره زوه کانی سه رخوش و رابواردنیشدا ، پاشان سه رسوپرمانی به ره قی موسولمانه کان و به رگه گرتنیان له به رده م به لا کاندایه پینا و بیرو باوه ردا ، پاشان ئه و هه موو گومانه ی پوی کرد بووه دلی - وه که هه موو بیرمندیک - له ودا که له وانه یه ئه وه ی ئیسلام

^۱ / مختصر سيرة الرسول ﷺ (شيخ محمد بن عبد الوهاب) ٦٦١ ل، رحمه للعالمين ٦٨١/١، ابن هشام ٢٩١/١.

^۲ / ريوایه تیک به لگه یه له سه ری شیخ عبیدوللای نه جدی باسی کردوه له (مختصر السیره) ١٠١ ل.

^۳ / تاریخ عمر بن خطاب نویسنی (ابن الجوزی) ١١١ ل.

^۴ / باسی ئه وه ش دیت .

^۵ / الترمذی ، ابواب المناقب ، مناقب ابی حفص ، عمر بن الخطاب ٢٠٩/٢.

خەلکی بۇ بانگ دەکات گەورەترو پاکتریت لەهی تر ، بۆیە کەهەلدەچوو بەزویش خاوەن دەبوو . (وتەى محمد غەزالییە) .^۱

کورتەى گێڕانەوهکان پاش کۆکردنەوهى هەمویان - لەبارەى موسولمان بونیووە ئەوێه شەویکیان بەناچاری لە مال دەچیتە دەرەوه - دەچیتە ناو حەرەم و ، دەرۆتە ناو سیتى کابووە ، لەویدا پیغەمبەر ﷺ نوێژدەکات و تازە دەستی کرد بوو بە خویندنى سورەتى (الحاقه) . عومەر گوێى ئى دەگریت ، دەکەوینە ژێر کاریگەرى وشەکانیەوه ، دەلیت : لەدلى خۆمدا وتم : وەللاهی هەرەکو قورەیش دەلین ، ئەمە شاعیرە ، ئەنجا ئەمەى خویندەوه : ﴿ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ {٤٠} وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ {٤١} ﴾ الحاقه ، دەلیت : وتم فالگەرە ، فەرموى : ﴿ وَلَا يَقُولُ كَاهِنٌ قَلِيلًا مَا تُدْكُرُونَ {٤٢} تَنْزِيلٌ مِّنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ {٤٣} ﴾ هەتا کۆتایى سورەتەکە دەلیت : ئیدی ئیسلام چوووە دڵمەوه .^۲

ئەوه کەوتنى یەكەم تۆوى ئیسلام بوو لەدلى عومەردا ﷺ ، بەلام تۆیکلى پەرۆتە جاهیلیەکەو ، دەمارگیریە باوەکەو ، شانازی کردن بەئایینی باپیرانەوه بەسەریدا زال بوو بوو ، هەمیشە دەى چرپاند بەگوێى دلیدا ، شیلگیرانە دژ بە ئیسلام کاری دەکردو ، گوێى نەئەدایە ئەو هەستەى لەپشت ئەو تۆیکلەوه خۆى حەشار داوو .

هەر لەبەر ئەو تەبیەت توندی و دژایەتى کردنى بۆ پیغەمبەر ﷺ ، جاریکیان شمشیری هەلگرت و بەنیازی لەناو بردنى پیغەمبەر ﷺ چوووە دەرەوه ، لە رینگەدا (نعیم) ی کورى (عبدالله النحام العدوى) بینى ، یان پیاویك لەخیللى (بنى زهره) .^۳ یان پیاویك لەخیللى (بنى مخزوم) ، پێى وت : نیازی کویت هەیه (عومەر) وتى : ئەمەویت موحەممەد بکوژم ، کابرا وتى : ئیدی چۆن لەدەست (بنى هاشم) و (بنى زهره) قوتارت دەبیت ئەگەر موحەممەد بکوژیت؟ عومەر پێى وت : هەرچى سەیرت دەکەم تۆش وازت

^۱ / فقه السيرة ل ۹۲، ۹۳ .

^۲ / تاریخ عمرین الخطاب نویسنی (ابن الجوزی) ل ۶ ، روایەتیکى (ابن إسحاق) کە لە (مجاهد) و (عطاء) وە دەگێژیتەرە لەمەرە نزیکە ، بەلام لەکۆتاییەکییدا لەس جیاپە ، سەیرکە (سیرە ابن هشام) ۱/ ۲۴۶-۲۴۸ ، هەرەها ئەوهی (ابن الجوزی) لە (جابر) وە هیناوەتى لەمەرە نزیکە ، ئەویش لەکۆتایییدا جیاپەیتەرە ، بڕوانە (تاریخ عمرین الخطاب) ل ۹ ، ۱۰ .

^۳ / ئەمە لەسەر روایەتەکەى (ابن إسحاق) ه ، سەیرکە (ابن هشام) ۱/ ۲۴۴ .

^۴ / ئەمەى لە (انس) ی کورى (مالیک) وە گێڕاوەتەرە ، بڕوانە (تاریخ عمرین الخطاب) ل ۱۰ و ، مختصر سیرە الرسول نویسنی شیخ عبدالحی ئەجدى ل ۱۰۳ .

^۵ / ئەوهى لە (ابن عباس) وە گێڕاوەتەرە ، بڕوانە دوا سەرچاوه ل ۱۰۲ .

لهو ئايينه هيئاوه كه لهسەری بویت ، كابرأ پێی وت: ئەرێ عومەر هەوالێکی سەبەرتت پێ بێم ! خوشكەكەت و زاواكەت وازیان هیئاوهو چوونه سەر ئایینی موحهممەد ، عومەر بەرەقی و تۆرەبیەوه هەستا چوو بو مالی خوشكەكەى ، خەبابی كۆری ئەرەتیان لەلابوو هەردووکیانی فیزی قورئان دەکرد ، لاپەرەیهكیش لە سورەتی (طه) پێ بوو بۆی دەخویندنهوه ، لەپشتیانەوه بۆی دەخویندنهوه ، كه خەباب هەستی كرد بەهاتنی عومەر لەمالەكەدا خۆی حەشاردا ، (فاطمه)ش . خوشكەكەى عومەر . لاپەرەكەى شارەوه ، كاتیكیش عومەر لە دەرگای مالهكه نزیک بووبوهوه گویی لەدەنگی خەباب بوو بۆی دەخویندنهوه ، كه هاته ژۆرهوه وتی: ئەو دەنگه چى بوو كه لەئێوه دەبیست؟ وتیان: تەنها قسەبەسیکی نیوان خۆمان بوو ، وتی: لەوه دەچیت لەئایینی خۆتان هەلگەرابنەوه ، زاواكەى پێی وت: رات چیه ئەگەر راستی لەئایینهكەى تۆدا نەبێت؟ عومەر هەر ئەمەى بیست هەلى كوتایە سەری و بەتوندی لێیدا ، (فاطمه)ى خوشكى ویستی لەژێر دەستیدا میژدەكەى دەرپهینیت ، زللهیهكى توندی كیشا بەدەم و چاوی ئەویشتا خوینی لیها . له گیرانهوهكەى (ابن إسحاق)دا دەلیت: لییداو برینداری كرد . ئەنجا (فاطمه) بە تۆرەبیەوه پێی وت: ئەرێ عومەر چیت دەوێت ئەوهتا هەق لە ئایینهكەى تۆدا نییه ، شایەتی دا جگه له خوا هیچ پەرستراویكى تر مافی پەرستنیان نییه ، شایەتی بده كه موحهممەد پیغمبەرى خوايه .

كه عومەر ناوێد بوو ، بینی خوین لە دەم و چاوی خوشكەكەى دێته خوارهوه پەشیمان بووهوهو شەرم داگرت ، وتی: ئەو نوسراوهم بەدەنى كه لاتانە با بێخوینمەوه ، خوشكەكەى وتی: تۆ پیسی ، تەنها پاكان دەستی لێدەدن ، هەستە خۆت بشۆ ، هەستاو خۆی شۆرد ، ئەنجا نوسراوهكەى بەدەستهوه گرت ، خویندیهوه : ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ وتی: ئەمانە كۆمەلیك ناوی پاك و پیرۆزن ، پاشان (طه)ى خویند ، هەتا گەیشته ﴿إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي﴾ (طه: ١٤) ، وتی: ئای ئەم گوتانە كه جوان و شكۆدارن ، ئادهی موحهممەد نیشان بەدن . كه (خەباب) قسەكەى عومەرى گوی لێ بوو هاته دەرەوه ، وتی: مژدە بیت عومەر ، له خوا داواكارم كه نزاكەى پیغمبەر ﷺ بێ بۆت كه شەوی پینج شەممە فەرموی: (خوایە نیسلام سەربخە بەعومەرى كۆری خەتاب یان بەئەبوجەهلی كۆری هەشام) پیغمبەرى ﷺ خواش لەناو ئەو خانەدایە كه لەناو قەدى (سەفا) دایە .

عومەر شمشیرەكەى بەدەستهوه گرت ، چوو مالهكه ، دای لە دەرگا ، پیاویك لە كونی دەرگاكهوه سەیری كرد ، بینی عومەر شمشیرەكەى بەدەستهوهیه ، خیرا

هه‌وآی دا به پیغه‌مبەر ﷺ ، هه‌موویان کۆبوونه‌وه ، هه‌مزه پێی وتن: چیتانه ؟ وتیان: عومره ، وتی: جابا عومهر بیټ ، ئاده‌ی دهرگا‌که‌ی بۆ بکه‌نه‌وه ، ئه‌گهر خیری بویت بۆ ده‌که‌ین ، ئه‌گهر بۆ شه‌ڕیش هات‌بیټ به‌ شمشیره‌که‌ی خۆی ده‌یکوژین ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ وه‌حی بۆ ده‌هات ئه‌نجا هاته‌ ده‌روه له ژوره‌که‌دا عومهری بینی ، به‌رۆک و تاقمه‌که‌ی عومهری گرت و به‌توندی پرای وه‌شاند ، پێی فهرموو: هه‌شتا واز ناهێنیت (عومهر) هه‌تا سه‌رشۆڕه‌که‌ی (وه‌لیدی کۆری (موغه‌یره) ت به‌سه‌ردا نه‌یه‌ت ؟ خوايه ! ئه‌وه عومهری کۆری خه‌تابه ، خوايه به‌ عومهری کۆری خه‌تاب ئیسلامه‌که‌ت سه‌ر ب‌ل‌ند بکه ، عومهر ده‌ستبه‌جی فهرموو: (أشهد أن لا إله إلا الله ، وألک رسول الله) موسو‌ل‌مان بوو موسو‌ل‌مانه‌کانی ناو ماله‌که ده‌ستیان کرد به‌گو‌ت‌نی (الله اکبر) به‌شیوه‌یه‌ک خه‌لکی مزگه‌وت گو‌نیان ل‌نیان بوو^١.

به‌راستی عومهر خاوه‌نی ئازایه‌تی‌ه‌کی که‌م وینه‌ بوو ، موسو‌ل‌مان بوونی هه‌رایه‌کی له‌ناو موشریکاندا دروست کرد سه‌رشۆڕو زه‌لیلی کردن و ، پو‌شاک‌ی سه‌ر ب‌ل‌ندی و پایه‌ به‌رز‌ی و ئاسو‌ده‌یی به‌موسو‌ل‌مان‌نیش به‌خش‌ی.

(ابن إسحاق) به‌ سه‌نه‌دی‌کی خۆی له (عمر) وه‌ ده‌گ‌یر‌یه‌وه ، عومهر فهرموو: که‌ موسو‌ل‌مان بووم توندو تیز‌تری و دو‌ژمنایه‌تی خه‌لکی مه‌که‌که‌م که‌وته‌وه بیر بۆ پیغه‌مبهر ﷺ ، ده‌ل‌یت : وتم : ئای ئه‌بوجه‌هل ، خه‌را چووم ته‌قه‌مدا له دهرگا‌که‌یان هاته‌ ده‌روه ، وتی: به‌خه‌یر بیټ ، چی تۆی هه‌ناوه‌ بۆ ئێره ؟ وتی: هاتووم پ‌یت ب‌ل‌یم که‌ باوهرم هه‌ناوه‌ به‌ خواو موچه‌مه‌دی پیغه‌مبهری و ، متمانه‌شم داوه به‌و په‌یامه‌ی هه‌ناویه‌تی ، ده‌ل‌یت : دهرگا‌که‌ی به‌سه‌ردا داخستم و ، وتی : خوا له‌ناوت به‌ر‌یت ، به‌راستی شتی‌کی خراپه‌ت هه‌نا^٢.

(ابن جوزی) ده‌ل‌یت: عومهر فهرموو : هه‌رپیاوی‌ک موس‌ل‌مان ببوايه‌ پیاوانی ئی کۆ ده‌به‌وه‌ ل‌نیان ده‌داو ئه‌ویش ل‌یی ده‌دان ، کات‌یک موس‌ل‌مان بووم چووم بۆ لای خا‌لم . که‌ (عاصی) کۆری (ه‌اشم) هه‌وآی دایه‌ چووه ژوره‌وه ، ده‌فه‌رمو‌یت چووم بۆ لای گه‌وره‌ پیاوی‌کی قوهره‌یش . که‌ له‌وانه‌یه‌ ئه‌بوجه‌هل بیټ . هه‌وآی دایه ، ئه‌ویش له‌ داخاندایه‌ چووه ژوره‌وه^٣.

هه‌روه‌ها (ابن هشام) و (ابن الجوزی)یش به‌کورتی ده‌گ‌یر‌نه‌وه ، که‌ عومهر ﷺ موسو‌ل‌مان بوو هات بۆ لای (جمیل)ی کۆری (معمر الجم‌حی) - ده‌م نه‌و‌ی‌ستاوترین

^١ / تاریخ عمر بن الخطاب ل ٧١، ١٠، ١١، مختصر سیره الرسول نویسنی شیخ عبدالله ی نه‌جدی ل ١٠٢، ١٠٣، ابن هشام ٣٤٤/١-٣٤٦.

^٢ / دوا سقرضاوة ٣٤٩/١، ٣٥٠.

^٣ / تاریخ عمر بن الخطاب . نویسنی (ابن الجوزی) ل ٨.

پیاوی قورەيش بوو - عومەر ھەوایی دایە کە موسولمان بوو ، (جمیل) بەدەنگی بەرز ھاواری کرد (ابن الخطاب) یش لە ئایین ھەلگەڕایەو ، عومەر بەدوایەو بوو دەیوت : درۆ ئەکا من موسولمان بووم ، لێی وروژان ، کەوتە شەر لەگەڵیاندا ھەتا خۆر لەسەریان گەرم بوو ، ئیدی عومەر ماندوو بوو دانیششت ، ھاتنە سەری ، پێی وتن : چیتان لە دەست دیت بیکەن ، سویند بەخو دەخۆم ئەگەر سێ سەد پیاو بوینایە یان بۆمان بەجی دەھێشتن یان دەبواوە بەجیتان بەیلائیە^۱ .

دوای ئەو موشریکان چون بۆ مائەکەیی ویستیان بیکوژن ، (بوخاری) لە (عبداللہ)ی کوپی (عمر) وە دەگێڕیتەو ھەرمووی : لەکاتیکیدا عومەر بەترسەو لە مائەکەیدا بوو ، (عاص)ی کوپی (وائل السهمی) . (ابو عمرو) ھات بۆ لای ملوانکەییەکی جوان و کراسیکی پوویش بە ئاوریشمی لەبەردا بوو ، لەخێلی (بنی سہم) بوو ، ئەمانە لە جاھیلیەتدا پشتیوانی ئیمە بوون ، پێی وت : چیتە؟ ھەرمووی : خێلکەت ئەلین : ئەگەر موسولمان بۆم دەمکوژن ، وتی پێگەیان پی نادریت بگەنە لات . پاش ئەوێ ئیم قسەیی کرد ئیتەر دالیا بووم . (عاص) چوو دەروو ، بینی خەلکی ناو دۆلەکیان پڕکردو ، پێی وتن : بۆ کوێ ئەچن ؟ وتیان : ئەو عومەری کوپی خەتابە لە ئایین ھەلگەڕاوئەو ، وتی : پێگە نیە ، ئیدی خەلکەکە بیریکیان کردو ،^۲ لەگێڕانەوہییەکی (ابن إسحاق) دا : وەللاھی وەکو پۆشاکیک وابوون لەسەری لاچووبن^۳ .

ئەمە سەبارەت بە موشریکان ، سەبارەت بە موسولمانەکانیش ، موحامید لە (ابن عباس) وە دەگێڕیتەو : دەلیت : پرسیارم کرد لە عومەری کوپی خەتاب ، بەھۆی چییەو ناوئرایت (الفاروق) ھەرمووی : ھەمزە پیش من بە سێ پۆژ موسولمان بوو . پاشان بەسەرھاتی موسولمانبوونەکی بۆ گێڕایەو لەکوئاییدا ھەرمووی : وتم : واتە دوای ئەوێ موسولمان بووم . پیغەمبەری خودا ئایا ئیمە بژین و بمرین لەسەر ھەق نین ؟ ھەرمووی : بەلی ! سویند بەو کەسەیی گیانی منی بەدەستە ، ئیو بژین و بمرن لەسەر ھەقن ، ھەرمووی : منیش وتم : ئیتەر بۆچی خۆمان بشارینەو ؟ وتم : سویند بەو کەسەیی توێ بەھەق ئاردوو دەروینە دەروو ، بردمانە دەروو لە دوو پیزدا ، ھەمزە لەیەکیکیاندا بوو ، منیش لەوێ تریاندا بووم دەنگی پیمان لە خرمەیی ھارپنی باراش دەچوو ، ھەتا چوونە مژگەوتەو ، دەھەرموویت : قورەیش سەیری من و

۱ / ھەمان سەرچاوہ ل ۸ ، ابن هشام ۳۴۹، ۳۴۸ .

۲ / ابن هشام ۳۴۹/۱ .

۳ / صحيح البخاری . باب إسلام عمر بن الخطاب . ۵۴۵/۱ .

حه مزه یان ده کرد ، تووشی خه مۆکیهک بوون پیشتی شتی وایان به سهردا نه هاتبوو ، لهو رۆژهو پیغه مبهردا ﷺ ناوی نام (الفاروق)^۱ .

(ابن مسعود) یش ﷺ دهیفرموو: نه مانده توانی له پال کابهدا نوێژ بکهین ههتا عومه ر موسولمان بوو^۲ .

له (صهیب)ی کوپی (سنان الرومی)یهوه ﷺ فهرموی: که عومه ر موسولمان بوو ئیسلامهتی ده رکهوت و ، به ئاشکرا بانگی بو دهکراو ، له دهوری کابه به ئهلقه داده نیشتهین ، ته وافی به یتمان ده کرد ، هاوتاییمان ده کرد له گه ل نه وانه دا که له گه لماندا توند بوون و ، په دی هه ندیک له وانه شمان ده دایه وه که قسه یان ده کرد^۳ .

هه روه ها له (ابن مسعود)وه فهرموی: لهو کاته وه عومه ر موسولمان بوو سه رمان بلند بوو^۴ .

نوێنه ری قوره یش له به رده می پیغه مبهردی خوا دا ﷺ

پاش موسولمان بوونی ئه و دووپاله وانه ری زداره - هه مزه ی کوپی عه بدول موته لیب و عومه ری کوپی خه طاب ﷺ - هه وری خه مه کان ده په وینه وه موشریکانیش بو سزادان و ئه شکه نجه دانی موسولمانه کان به ئاگا ها تنه وه و ، هه ولێاندا سه و دایه ک له گه ل پیغه مبهردا ﷺ بکه ن به رشتنی هه ر نازو نیعه مه تیک پیویست بکات به سه ریدا ، هه تا وازی پی به ین له بانگه وازه که ی ، ئه و هه ژارانه به وه یان نه ده زانی هه رچه ک خۆری له سه ر هه ندیت له به رده م بانگه وازه کهیدا به های با لێ می شه و له یه کی نیه ، هه رچه کیان ویست نا ئومێد بوون و شکستیان هی نا .

(ابن إسحاق) ده لیت: (یزید)ی کوپی (زیاد) له (محمد)ی کوپی (کعب القرظی) یه وه بۆ گێرایه وه وتی: (عتیبه)ی کوپی (ریعه) ، پیاوما قولیک بوو ، جاریکیان له یانه که ی قوره یشدا وتی: ئه ری خیلێ قوره یش بو نه چم بۆلای موچه ممه دی قسه ی له گه لدا بکه م ؟ . له و کاته دا پیغه مبهردا ﷺ به ته نها له مرگه وته که دا بوو . (عتیبه) وتی: ده چم هه ندیک پیشتیار ده خمه به رده ستی له وانه یه به هه ندیکیان پازی بی ت ، چی ویست دهیده نی و ، وازمان ئی بی نیت ؟ ئه مه کاتیک بوو هه مزه موسولمان بوو ، ها وه لانی پیغه مبه ریش ﷺ زیاترو

^۱ / تاریخ عمر بن الخطاب نویسنی ابن الجوزی ۶-۷ .

^۲ / مختصر سيرة الرسول . نویسنی شیخ عبدالله ی نهجدی ل ۱۰۲ .

^۳ / تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ل ۱۳ .

^۴ / صحيح البخاری . باب اسلام عمر بن الخطاب ۵۴۵/۱ .

زۆرتر دىيىۋىن ، وتيان : ئەي بۇ ئا ، (ابو الوليد) ھەستە بىر بۇلاي ، قەسەي لەگەلدا بىكە ،
 (عتبە) چو بۇلاي ، ھەتا لەنزىكىمۇ دانىشت ، وتى : ئەي برازا ، تۆ خۆت دىھزانی چ پەلو
 پاىيەكت لەناو خىل و چ رىزىكت لەناو خزماندا ھەيە ، ئەمەي تۆ ھىناوتە بۇ كەسەكانت
 كارىكى گەورەيەو بەھۆيەو دۈبەرەكىت تىخستون ، گالتە بەعەقلىان دىكەيت ، ئايىنى
 باوياپىرانت عەبىدار كىرۈە ، ھەرچەكىش باپىرانيان كىرۈيانە تۆ بە كوفرى دىھزانىت ،
 گويم ئى بگرە ھەندىك كاروبار دىخەمە بەردەستت يىرىكى ئىكەيتەو ، لەوانەيە ھەندىكيان
 قەبۇل بىكەيت ، بەلى ، پىغەمبەر ﷺ فەرموى : (ابو الوليد) ھەر چىكەت ھەيە بىلى گويم
 لىتە ، وتى : برازا ، ئەو شتەي تۆ ھىناوتە ئەگەر مالت پىي دىھوت ، ھەموومان مال و
 سامانى خۇمانت بۇ كۆمكەينەو ھەتا دىھىتە دىھولەمەندىرەنمان ، ئەگەر گەورەيىت
 دىھوت دىكەينە سىرۈكى خۇمان ، ھىچ كارىك بە بى تۆ ناكەين ، ئەگەر مەلىكايەتت
 دىھوت دىكەينە مەلىكى خۇمان ، ئەگەر ئەو ش بۆت دىت رىيەكە و ناتوانىت دۈورى
 بخەيتەو لە خۆت ئەو ھەكىمىت بۇ بانگ دىكەين ، مال و سامان خىرج دىكەين ھەتا چاك
 دىھىتەو ، چۈنكە لەوانەيە تۈۈشى شتىك ھاتىت يان ھەروەكو ئەمەي پى و ت : ھەتا
 (عتبە) لە قەسەكانى بومە ، پىغەمبەر ﷺ بە تەۋاۋى گوۋى ئى گرتىبو ، فەرموى : (ابو
 الوليد) ئى بويىتەو ؟ وتى : بەلى ، فەرموى : تۆش گوۋى لە من بگرە ، وتى : باشە ،
 پىغەمبەر ﷺ فەرموى : ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ (۱) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۲)
 كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳) بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ
 (۴) وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكْثَةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ ﴿فَصَلِّ﴾ پاشان پىغەمبەر ﷺ لەسەر
 خويىندەنەو كەي بەردوام بو ، (عتبە) گوۋى ئى گرتىبو ، دىستى خستىو پىشتى و پالى
 پىو دابومە ، گوۋى ئى دىگرت ، پاشان پىغەمبەر ﷺ گەيشتە سۆزە كە سۆزەي برد ،
 پاشان فەرموى (ابو الوليد) ئەمەيە كە بىستت ، ئەمە تۆ ئەو ، (عتبە) ھەستاو چو بۇلاي
 ھاۋلەكانى ، ھەندىكيان بەيەكتىيان وت : سۆيىند دىخوين بەخوا ئەو پەنگ و پوۋەي (ابو
 الوليد) ھەيەتە ئەمەنە بوو كە پىي پۇيشت ، كە ھاتەو لايان دانىشت ، وتيان : ئەو
 چىتە (ابو الوليد) ؟ وتى : من گويم لەقەسەيك بوو ، سۆيىند بەخوا ھەرگىز لەو جۆرەم گوۋى
 ئى نەبو ، وەللەي ئەمە نە شىعەر ، نە جادو ، نە فالە ، ئەي خىلى قورەيش بەگويم
 بىكەن و ئەمە بخەنە گەرىنى من ، واز لەو كاپرايە بەيىن و خوتانى ئى كەنار بگرن ، وەللەي
 ئەو قەسەيەي من لىم بىست لە داھاتوودا شەۋكەتتىكى گەورەي دىھىت ، ئەگەر عەرەب

له ریوایه تیکی تردا (عتبه) گویی گرتبوو ههتا پیغه ممبر گه یشته نایه تی: ﴿فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ﴾ ئیدی (عتبه) به ترس و له زه وه ههستاو، دهستی خسته سه رده می و دهیوت: بیکه به خاتری خداو خزمایه تی! له ترسی هه رده شه که هه ستابوو، نه وهی و تپوو به قوره ییش که و تپوو^۲.

(بهنی هاشم) و (بهنی عبد المطلب) کۆده کاتهوه

(ابوطالب) لهه دڼيا بوو، له سره هه قيش يوو، ئهوان به ئاشکرا کوږوونهو يو
 کوشتنی پیغه مېر ښه، قورئان ئامازي کردوو بهو برياره ی قورېش و فېرمويه تی :
 ﴿اَمْ اَبْرَمُوا اَمْرًا فَاِنَا مُّرْسِلُونَ﴾ (الزمر ۷۹) كه واته دهییت (ابو طالب) چی بکات !

¹ / این هشام ۲۹۴، ۲۹۳/۱.

2 / تفسیر این کثیر ۱۵۹/۶ . ۱۶۱ .

که بینی قوردهیش گردبونه‌ت‌وه دژ به‌برازاکه‌ی ، هه‌ستا له‌ناو بنه‌ماله‌که‌یدا
له (بنی هاشم) و بنی (عبد المطلب) که هه‌ردوو پۆله‌ی (عبد مناف) بوون ، بانگی
کردن بۆ به‌رگری کردن له برازاکه‌ی و پشتیوانی کردنی ، ئه‌وانیش به موسولمان و
کافره‌وه و هک دهمارگیری هاوسییه‌تی عه‌ره‌بی هاتن به‌ده‌میه‌وه ، ته‌نها (ابو له‌ب) ی
برای نه‌بیت ، که له‌وان جیا‌بو‌ه‌وه له‌گه‌ل قورده‌یشدا بو^۱.

په‌یوه‌ندی داب‌رینی گشتی

سه‌باره‌ت به‌موش‌ریکان . چوار پو‌ودا‌وی گه‌وره له‌ما‌وه‌ی چوار هه‌فته‌دا ،
یان له که‌مترین ما‌وه‌دا پو‌ویاندا ، له‌وانه ، موسولمان بوونی چه‌مزه ، پاشان
عو‌مه‌رو ، پاشان په‌تکرده‌وه‌ی سازشی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌گه‌لیانداو، پاشان یه‌ک‌گرتنی
(بنو مطلب) به موسولمان و کافره‌وه بۆ پاراستنی ژیا‌نی پیغه‌مبه‌رو به‌رگری ئی
کردنی ، موش‌ریکان سه‌رسام بو‌وبوون ، ناهه‌قی‌شیان نه‌بوو ، ئه‌وان ده‌زانن ئه‌گه‌ر
مو‌حه‌مه‌د بکوژن خو‌ینی هه‌مویان له‌شی‌وی مه‌که‌دا ده‌رژیت ، له‌وانه‌شه بیته
هو‌ی له په‌گه‌وه ده‌رکی‌شانیان ، ئه‌وه‌یان ده‌زانی بۆیه بیریان له‌زولمییکی تر
ده‌کرده‌وه جگه له کوشتن ، به‌لام کاریگه‌رت‌ر له‌وه‌ی دوا‌یی کردیان.

په‌یما‌نامه‌ی سته‌م و ده‌ست در‌یژی

هه‌موو قورده‌یش له (ضیف)ی (بنی کنانه) له شی‌وی (الم‌ح‌ص‌ب) کو‌بو‌نه‌وه‌و
په‌یما‌نیاندا دژ به (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) که ئیت‌ر له‌مه‌ودوا نه ژن و
ژن‌خو‌ازی و، نه ک‌رین و فروشتن و ، ها‌وده‌میی کردن و، تی‌که‌لا‌وی و، ها‌تو‌چ‌وو ،
قسه‌یان له‌گه‌ل‌دا نه‌که‌ن ، هه‌تا پیغه‌مبه‌ریان ته‌س‌لیم نه‌که‌ن بۆ کوشتنی ، له‌و باره‌یه‌وه
په‌یما‌نامه‌یه‌کیان نو‌وسی چه‌ند به‌لێن و په‌یما‌نیکی تی‌دا‌بوو که (هه‌رگیز هیچ جو‌ره
سو‌ل‌ح‌ی‌کیان له‌گه‌ل‌دا نه‌کریت و ، به‌زه‌ییان پیا‌ی‌اندا نه‌یه‌ته‌وه ، هه‌تا پیغه‌مبه‌ریان
ته‌س‌لیم ده‌که‌ن بۆ کوشتنی)

(ابن القیم) ده‌لێت گو‌ترا‌وه: که (من‌صور)ی کو‌ری (ع‌کر‌مه‌ی) کو‌ری (هاشم)
نو‌سی‌ویه‌تی ، گو‌ترا‌وی‌شه که (ن‌ضر)ی کو‌ری (حارث) نو‌سی‌ویه‌تی ، به‌لام قسه‌ی
راست ئه‌وه‌یه که (ب‌غیض)ی کو‌ری (ع‌ام‌ر)ی کو‌ری (هاشم) نو‌سی‌ویه‌تی ، پیغه‌مبه‌ر
ﷺ نزای ئی کرده هه‌ردوو ده‌ستی ئی‌ف‌لیج بوون^۲.

^۱ / ابن هشام ۲/۶۹. مختصر سيرة الرسول ، نوسینی عبدالله ی نه‌ج‌دی ل ۱۰۶.

^۲ / زاد المعاد ۲/ ۴۶.

ئەو پەيمانە تەواۋبوو بەسترا ، نووسخەكە بەدىۋارى ناۋەۋەى كابەدا
 ھەئاسرا ، ھەموو (بىنۇ ھاشىم) و (بىنۇ عبدالمطلب) بە كافىرو موسولمانەۋە لايەنگر
 بوون جگە لە (ابو لەھب) بۇيە ھەموويان لە شىۋى (ابوطالب) دا سەرەتاي شەۋى
 مانگى (المحرّم) سالى ھەۋتەمى پىغەمبەرىتى بەندى كران.

سى سال لە شىۋى (ابو طالب) دا

ئابلۇقەكە توندبوو ، ھەموو ئاۋو خۇراكىكيان نەما ، موشرىكان نەيان
 دەھىشت ھىچ خۇراك و كپىن و فروشتن و بازىرگانيەك بىتە مەككەۋ نەيكپن ، ھەتا
 ۋاي لىھات زۇريان بۇھات كەۋتنە خواردنى گەلای دارو چەرم ، بەشىۋەيەك لەپىشت
 شىۋەكەۋە دەنگى ئاھۋەسەرەتى ژن و مەنەلكانيان دەبىسرا كە لەبىرساندا
 ھاۋارىيان دەكرىد ، مەگەر بە - نەپنى - ۋەگەرنا ھىچ شىتكيان پى نەدەگەشىت ، لە
 پۇژانى مانگە ھەرامكراۋەكاندا نەبىت نەياندەتۋانى ھىچ پۇژىك بۇ شت كپىنىش
 بىنە دەرەۋە ، ئەو كاتانە شەمەكيان لەو كارۋانانە دەكرى كە لە دەرەۋە دەھاتنە ناو
 مەككە ، خەلكى مەككەش نرخی شتەكانيان بەكپىن بەرز دەكرىدەۋە بۇ ئەۋەى
 پىيان نەكپىرىت.

ھەكىمى كوپى حوزام پىدەچۈۋ گەنمى پى بىت بۇ خەدىجەى پورى . پ.
 جارىكيان (ابوجەل) ھاتە سەر پى و لىى نەدەبۋەۋە نەيدەھىشت تا (ابو البخترى)
 كەۋتە نىۋانىان و ، يارمەتىدا گەنمەكە بۇ پورى بەرىت.

(ابو طالب) زۇر لەگىيانى پىغەمبەر ﷺ دەترسا ، بۇيە كاتىك خەلك بەرەو
 خەۋتن نەپۇشتن فەرمانى دەدا بە پىغەمبەر ﷺ لە جىگەكەيدا بنوئىت ، ھەتا ئەو كەسەى
 نىازى كۈشتنى ھەيە ئەۋە بىنىت ، كە خەلك نەخەۋتن فەرمانى دەدا بەيەكىك لە
 كۈرەكانى يان براكانى يان ئامۇزلكانى تا لەسەر جىگاگەى پىغەمبەر ﷺ بخەۋن ، ئەنجا
 دەى ۋت بە پىغەمبەر ﷺ كە لەسەر جىگاى يەكىكيان بخەۋىت.

پىغەمبەرى خوا ﷺ و موسولمانەكان لە رۇژانى ۋەرزى ھەجدا نەچۈنە دەرەۋە
 ، بەخەلك دەگەشىتن بانگيان دەكرىن بۇ ئىسلامەتى ، پىشتىرش ۋەتمان كە (ابولەھب) چى
 دەكرىد.

هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌ی په‌یمان‌ه‌که

سێ سالی ڕه‌به‌ق تێپه‌ری کرد ڕه‌وشه‌که وه‌کو خۆی بوو ، له‌مانگی موحه‌ره‌می^١ سالی ده‌یه‌می پێغه‌مبه‌ریتیدا ڕووداوی هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌که‌و دراندنی په‌یمان نامه‌که ڕوویدا ، ئه‌مه‌ش له‌به‌رئهو بوو که‌هه‌ندیک له‌قورپه‌ش پێی ڕازی بوون و هه‌ندیکیشیان پێی ڕازی نه‌بوون ، بۆیه هه‌ولێ هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌یان ده‌دا.

ئه‌وه‌ی به‌و کاره هه‌ستا (هشام) ی کو‌ری (عمرو) له (بنی عامر بن لؤی) بوو . شه‌وانه به‌نه‌ینی خواردنی ده‌برد بۆ شیوه‌که . ئه‌م پیاوه چو بۆلای (زه‌یر) ی کو‌ری (ابی امیه المخزومی) . دایکی (عاتکه) ی کچی (عبد المطلب) بوو، پێی وت: ئه‌ی زوه‌یر ، من به‌ته‌نها چی بکه‌م ؟ وه‌للأه‌ی یه‌ک پیاوی ترم له‌گه‌لدا بوایه ئه‌و په‌یماننامه‌یه‌م ئه‌دراند ، وتی: من پیاویکم دۆزیه‌وه ، وتی کی‌یه ؟ وتی: منم ، زوه‌یر وتی: که‌واته پیاوی سی‌یه‌م بۆ بدۆزه‌ره‌وه .

چوو بۆ لای (أبو البختری) ی کو‌ری (هشام) ، چی وتبوو به (مطعم) به‌ویشیی وت ، وتی: جا که‌س هه‌یه هاوکاری ئه‌م کاره بکات ؟

وتی: به‌لێ ، وتی: کی‌یه ؟

وتی: (زه‌یر) ی کو‌ری (امیه) و، (مطعم) ی کو‌ری (عدی) و، منیش له‌گه‌ل‌تدام ، وتی: پێنجه‌ممان بۆ په‌یدا بکه .

چوو بۆ لای (زمعه) ی کو‌ری (اسود) ی کو‌ری (المطلب) ی کو‌ری (أسد) ، قسه‌ی له‌گه‌لدا کردو ، باسی خزمایه‌تی و مافه‌کانی بۆ کرد ، پێی وت: ئایا بۆ ئه‌و کاره‌ی منی بۆ بانگ ده‌که‌ی که‌سی تر هه‌یه ؟

وتی: به‌لێ و ناوی ئه‌وانی تریشی وت ، ئه‌نجا له (الحجون) کۆبوونه‌وه‌و ، په‌یمانیاں به‌ست له‌سه‌ر هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌ی په‌یماننامه‌که‌و ، زوه‌یر وتی: من ده‌ست پێ ده‌که‌م و یه‌که‌م که‌ستان ده‌بم بۆ ئه‌و کاره .

بۆ رۆژی سه‌به‌ینی که‌چوونه یانه‌کانی خۆیاں ، زوه‌یر هاته‌ده‌ره‌وه ملوانکه‌یه‌کی له‌م‌لدا بوو ، چه‌وت جار ته‌وافی کرد به‌ده‌وری کابه‌دا ، پاشان ڕووی کرده خه‌لک و ، وتی: ئه‌ی خه‌لکی مه‌که‌که ڕه‌وایه ئێمه نان بخۆین و ، جل له‌به‌ر بکه‌ین و ، که‌چی (به‌نی هاشم) یش به‌ره‌و فه‌وتان ڕۆن و ، نه‌که‌س شتیان پێی بفروشی‌ت و نه‌که‌س شتیان ئێ بکری‌ت ؟

^١ / به‌لگه‌یه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ (ابوطالب) پاش هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌ی لاپه‌ره‌که به‌شه‌ش مانگ مردوه ، راست‌ترینیش ئه‌وه‌یه له‌باره‌ی مردنی (ابو طالب) وه‌ که‌ له‌مانگی (ره‌جه‌ب) دا بوو ، ئه‌مه‌ش ده‌لی: له‌ ره‌مه‌زاندایه‌دا ، مانای وایه پاش هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌ی لاپه‌ره‌که به‌هه‌شت مانگ و چه‌ند رۆژی مردوه .

وهللاهی دانانیشم هه تاکو ئهو په ره سته مکاره دوا براوه نه درپر نیریت.
 (ابو جهل) - که له گوشه ی مزگوته که دا دانیشتبوو - وتی: درؤ ئه کهیت ، وهللاهی نابیت بدریت ، (زومعه) هه لیدایه و تى: وهللاهی (ابو جهل) تو درؤ ئه کهیت ، ئیمه رازی نه بووین به نووسینی ئهو په یماننامه یه کاتیک نوسراوه ، نه نجا (ابو البختری) وتی: (زومه) راست ئه کا . ئیمه رازی نابین به وهی تییدا نوسراوه و دانى پيدا نانین.

(مطعم) ی کوږی (عدی) وتی: ئیوه راست ئه کهن هه رکه سیکیش وهك ئیوه نه لیت خو ی و ئه وهی نو سیویه تی ددهینه ده ست خوا.

ئهنجا (هشام) ی کوږی (عمرو) یش به و شیویه ی وت.

ئهبوجهل وتی: ئه مه کاریکه به شه و ته گیری بو کراوه ، له شویینیکی تردا پرس و رای له سهر کراوه ، (ابوطالب) یش له لایه کی مزگوته که دا دانیشتبوو ، هات بو لایان چونکه خوای گه وره هه وائی دابوو به پیغه مبه ر ﷺ که په ره ی په یماننامه که چی لیها توه و ، چو ن خوره ی بو ناردوه و ، هه رچی باسیکی تی دایه له سته م و دابرینی په یوه ندی خزما یه تی و زو رداریی خو اردوویه تی جگه له باسی خودای گه وره ، ئه م هه واله ی دا به مامی ، (ابو طالب) هه ستا و چوو بو لای قوره یش و هه وائی پیدان که برازا که ی ئه وه و ئه وه ی فه رموه ، ئه گهر درؤی کرد ئیمه لاده چین خو تان چاری بکه ن ، ئه گهر راستیشی کرد ده بیت له و سته م و دابرینه پاشگهن ببنه وه ، وتیان: به راستی به ویزدانیت.

پاش ئه وه ی گفتوگو له نیوان ئه و کو مئه له و (ابو جهل) دا به رده وام بوو ، (مطعم) هه ستا په ره که بدرینیت ، سهیری کرد خوره هه مووی خو اردوه جگه له وشه ی پیروزی (باسمک اللهم) و ، هه رچی که ناوی خودای تی دا بوو بیت نه یخوارد بوو . پاشان په ره ی په یماننامه که هه لوه شیرایه وه ، پیغه مبه ر ﷺ و ئه وانه ی له شیوه که دا له گه لی بوون ها تنه دهره وه ، موشریکان نیشانه یه کی گه وره ی پیغه مبه ریتی موحه ممه دیان بینی ﷺ ، به لام هه ووه کو خوای گه وره فه رمویه تی: ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ﴾ القمر/ ۲ ، به و نیشانه گه وره یه ش ملیان نه دا و کوفره که یان خه ستر بو وه ^۱.

^۱ / وردو درشتی ئه م دابرینه له (صحيح البخاری) دا کو کرده وه ، باب نزول النبی بمکه ۲۱۶/۱ ، باب تقاسم المشركين على النبي ۵۴۸/۱ ، هه ووه (زاد المعاد) ۶/۲ ، وه ابن هشام ۱/۲۷۴ ، ۲۷۷ - هه ووه (رحمه للعالمين) ۱/۶۹ ، هه ووه (مختصر سيرة الرسول) (نوسینی عه بدولای نه جدی) ل ۱۰۶-۱۱۰ ، هه ووه (مختصر السيرة) نوسینی (شیخ محمد بن عبدالوهاب النجدی) ل ۶۸-۷۲ ، له نیوان ئه و سه رچا وانه شدا جیا وازه کی زو رکه م ده بیری ، ئیمه ش ئه و رایه مان په سه ند کردوه ، که پاش تیپامان به لاهانه وه باشتربه و.

دواين شاندى قورهيش بۆلای (أبو طالب)

پيغەمبەرى خوا ﷺ لە شيوەكە ھاتە دەرەو، دەستی كردهو، بەكارەكەى خۆى، قورەيشيش ھەرچەندە وازيان لەدابرینەكە ھىنا بوو، بەلام ھىشتا كاریان دەكرد بۆ قشار خستەسەر موسلمانەكان و رینگەگرتن لەربازى خودا، (أبو طالب) یش بەردەوام چوار دەورى برازاكەى دابوو، بەلام تەمەنى لە ھىشتا تىپەرى بوو، ئازارو ئەشكەنجەو پروداو، گەورە يەك لەدواى يەكەكانى ئەو چەند سالە - بەتایبەتى ئابلوقەى شيوەكە - جومگەكانى لاوازو بى ھىز كردهو، پىشتى چەماندەو، ھىشتا چەند مانگىك بەسەر ھاتنە دەرەویدا نەروشتبوو لە شيوەكە، نەخۆشى بەرۆكى گرتبوو لى نە ئەبوەو. ئىدى موشرىكان لە شۆرتەى خۆيان دەترسان لەناو عەرەبدا كەئەگەر دواى مردنى (أبو طالب) شتىكى ئى بكەن حورمەتيان دەشكىت، بۆيە جارىكى تر ھەولياندا بە ئامادەبوونى (أبو طالب) شاندىكى تر بنىرن بۆ قسەكردن لەگەل پيغەمبەردا ﷺ و ئەو ھى بەدەنى كە پيشتەر رازى نەبوون بیدەنى، شاندىكيان نارد كە دادەنریت بەدوايين شاند بۆلای (أبو طالب).

(إبن إسحاق) و ھەندىكى تر دەلین: كە (أبو طالب) كەوتە جىگەو، ھەوالى كەفتەكاربوونى گەيشتەو، بەقورەيش ھەندىكيان بەيەكتريان دەوت: (حمزە) و (عمر) موسولمان بوون، ھەوالى موخەمەدیش بەناو ھەموو تیرەكانى قورەيشدا بلاوبۆتەو، با برۆين بۆلای (أبو طالب)، بەلكو دەستى ئەو بگریت و، خاترى ئیمەش بگریت، وەللاھى ھىچ متمانەيەكمان نىە كە لە دواوژدا ھەموو شتىكمان زەوت نەكەن، لە دەربرىنىكى تردا: بەراستى ئەترسین ئەم پیرە پیاو، بمریت و، ئەو پیاو (موخەمەد ﷺ) شتىكى ئى بىت و عەرەبیش ئیمەى پى عەیبدار بكات و پیمان بلىن: وازيان ئى ھىنا تا مامى مرد ئەنجا دەستيان بۆ برد.

چوون بۆلای (أبو طالب) و قسەيان لەگەلدا كرد، شانەكە پیاوماقولىنى قورەيش بوون برىتى بوون لە: (عتبە بن ربیعە) و (شیبە بن ربیعە) و (أبو جھل بن ھشام) و (امیە بن خلف) و (أبوسفیان بن حرب) لەگەل چەند پیاوماقولىكى تریاندا - نزىكەى بیست و پینچ كەس دەبوون - وتیان: (أبو طالب) خۆت دەزانیت كە لەناو ئیمەدا چ پلەوپایەيەكەت ھەيە، خۆشت دەبینیت كە چیت ئى ھاتوو، دەترسین شتىكت ئى بىت و دەزانى كى لەنیوان ئیمەو برازاكەتدايە، بانگى بكە، چى لەلای ئیمەيە بیدەرى، چ مافیكى ئیمەش لای ئەو بۆمان وەرگرە، باوازمان ئى بەھىنیت و ئیمەش وازى ئى دەھىنین، واز لە ئایینەكەمان بەھىنیت، ئیمەش واز لە

ئايىنەكەى ئەو دەھىنن ، (ابوطالب) ناردى بەشۈنىدا ، ھات بۇلاى ، پىئى وت :
 برازاكەم ، ئەمانە پىياوماقۇلانى خىلەكەتن ، لەبەر تۆ كۆبۈنەتەو ، تا ھەق و
 حساب لەگەل يەكتىرىدا بکەن ، پاشان ھەوالى ئەوھى پىدا كە ئەوانە بۆچى ھاتوون
 ، لەگەل دەست نەھىنانە پىگە لەلایەن ھىچ لایەكەو بۆ لاکەى تر .

پىغەمبەرى خوا ﷺ پىئى فەرموون : پىتان چۆنە ئەگەر گىقتىكتان بىدەمى
 باسى بکەن ، بەو گوتەيە دەبنە خاوەنى ھەموو عەرەب و ، عەجەمىش ملتان بۆ
 دەدەن ، لە دەرىپىنىكى تردا ، پىغەمبەر ﷺ پىوى كىردە (ابو طالب) و فەرمووى :
 ئەمەوئ ئەوان لەسەر وشەيەك پىك بکەون ، كە عەرەب ملتان بۆ كەچ بکات و ، بەو
 پىئەى عەجەمىش جىزەيان بداتى ، لەدەرىپىنىكى تىرىشدا فەرمووى : مامە ، بۆچى
 بانگيان ناكەيت بۆ شتىك باشترە بۆيان ؟ وتى : تۆ بۆ چيان بانگ دەكەيت ؟
 فەرمووى : بانگەشەيان دەكەم بۆ وشەيەك بىلن تا بەوشەيە عەرەب ملتان بۆ
 بدات و ، بىنە خاوەنى عەجەمىش ، دەرىپىنىكىش ھەيە ، لە پىوايەتەكەى (ابن
 إسحاق) دا دەلئت ، فەرمووى : يەك وشە ھەيە بىلن ، دەبنە خاوەن ھەموو عەرەب
 و ، عەجەمىش ملتان بۆ كەچ دەكەن ، كە ئەم وتەيەى فەرمو ، ھەموويان وەستان و
 سەرسام بوون ، نەياندەزانى چۆن ئەو تەنھا قسە بەسۈودە رەت بکەنەو تائەو
 ئاست و سنوورە ؟ پاشان (ابو جەھل) وتى : ئەو وشەيە چىە ؟ بەسەرى باوكت دە
 وشەيشت دەدەنى ، فەرمووى : بلىن (لا إله إلا الله) و ، واز لەو دەھىنن كە دەپىەرستىن
 ، دەستيان كىرد بەچەپلەلیدان و ، وتیان : ئەرى موخەممەد تۆ ئەتەوئ ھەموو
 خواكان بکەينە يەك خواوەند ؟ بەراستى تۆ شتىكى سەير ئەلئيت .

پاشان ھەندىكيان بەيەكتىران دەوت : سوئند بەخوا ئەو پىاوە ھىچ
 شتىكتان ناداتى لەوھى ئىو دەتانەوئ ، بىرۇن بەدەم ئايىنى باوو باپىرانتانەو ،
 ھەتا خوا ئەم كىشەيەتان بۆ يەكلا دەكاتەو ، پاشان بلأوھيان لى كىرد .

لەبارەى ئەوانەو ئايەت ھاتە خوارەو : ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، ص وَالْقُرْآنِ
 ذِي الذِّكْرِ ۝ (۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ۝ (۲) كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادُوا وَلَاتِ حِينَ
 مَنَاصٍ ۝ (۳) وَعَجَبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ ۝ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ۝ (۴) أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا
 وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ۝ (۵) وَانطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ
 يُرَادُ ۝ (۶) مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ ۝ (۷) ﴾ ص ۱ .

۱ / ابن هشام ۴۱۷/۱ ، ۴۱۹ . تفهيم القرآن ۴/ ۳۱۶ - ۳۱۸ ، (مختصر سيرة الرسول) نوسینی (شیخ عبدالله ی
 نجدی) ل ۹۱ .

سالى ماته ميني

كوچى دوايى نه بو طالب

نه خوڭشى بهرۇكى (ابو طالب) ى بهر نه دا ، زورى پى نه چوو وه فاتى كرد له مانگى رهجه بى سالى دهيه مى پيغه مبهريتيديا ، پاش شەش مانگ له هاتنه دهر وهيان له شيوى نه بو طالب^۱ ، و تراويشه: له مانگى ره مه زانداو پيش وه فاتى خه ديجه . پ . به سى پوژ وه فاتى كردوه .

له (صحيح) يشدا هاتووه له (المسيب) وه: كاتيك (ابو طالب) كهوته گيانه لا ، پيغه مبهري چوو لاي ، (ابو جهل) يش له لاي دانيشتبوو ، فهرمووى: مامه ، بلى (لا اله الا الله) ، بهم وشهيه داواي ليخوش بونت بو بكهم له لاي خودا ، (ابو جهل) و (عبدالله) ى كورى (اميه) ش دهيانوت: (ابو طالب) ، نايا له نايينى (عبد المطلب) په شيمان دهبيت وه؟ وازيان ئى نه هينا هر قسه يان له گه لدا ده كرد تا دواوشه ى پى وتن: له سهر نايينى (عبد المطلب) م ، پيغه مبهري ﷺ فهرمووى: داواي ليخوش بونت ئى ده كه م هه تا ليم قه دهغه نه كرئت ، نايهت هاته خواره وه: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴾ التوبة/ ۱۱۳ ، هه روه ها نايهت هاته خواره وه: ﴿ إِنْكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾^۲.

پيويستيش ناكات باس له دهست پويشتوويى (ابو طالب) بكهين ، به راستى نهو قه لايه بوو كه بانگه وازى ئيسلامى خوڭى پى ده پاراست له شالاوى گه ووهو بى عه قله كانى قورديش ، به لام له سهر نايينى پيره كانى پيش خوڭى مايه وه ، به ته واوه تى پزگارى نه بوو ، له (صحيح) داهاتووه له (عباس) ى كورى (عبد المطلب) وه به پيغه مبهري ووت ﷺ: نه تتوانى هيچ بو مامت بكهيت ، له كاتيكا نهو په رزنى تو بوو ، بو توو له بهر توش تووره ده بوو؟ فهرمووى: (ابو طالب) له تهنكاوى ئاگر دا دايانناوه ، نه گهر من نه بو مايه نهوا له پله ى خواره وه ى دوژه خدا ده بوو^۳.

^۱ / تاريخ الإسلام، نوسينى (شا ئه كبرخان نه جيب ئابادى ۱۲۰/۱)، له سهر چاره كانيشدا جياوازيه ى زورهيه سه بارهت بهومانگه ى (ابو طالب) ى تيذا مردووه ، نه م پايه مان به لاوه په سه ندرته چونكه زورينه ى سهر چاره كان له سهر نهو كوكن كه شەش مانگ پاش رزگار بوون له شيوه ى (ابو طالب) وه فاتى كردووه ، نابلو قه كهش سى سال بوه ، نه گهر نابلو قه كه شهوى به درى موچه پرده مى سالى حوت دهستى پيكر دى ، نهوا له رهجه بى سالى دهيه مى پيغه مبهريتيديا كوچى دوايى كردوه .

^۲ / مختصر سيره الرسول ، نوسينى شيخ عبدالله ى نهجدى ل ۱۱۱ .

^۳ / صحيح البخارى ، باب قصة ابي طالب ۵۴۸/۱ .

^۴ / صحيح البخارى ، باب قصة ابي طالب ۵۴۸/۱ .

ههروهه ها له (ابى سعيد الخدرى) يه وه ، ده لئيت كه گوئى لى بوو پيغه مبهري ^۱
 - باسى مامى له لادا كرا - فهرمووى: به لكو تكا كردنم بوى له پوژى قيامه تدا
 سوودى پى بيه خشيت ، له تهنكاوى ناگردا داده نريت تا ده گاته ههردوو قوله پيى ^۱.

دوا مالئاوايى خه ديجه - ۲ -

پاش كوچى دوايى (ابوطالب) به دوومانگ يان سى مانگ - له گهل بونى
 جياوازي له راكاندا - دايكى ئيمانداران خاتوو خه ديجه ي گه وره ژن (رهزاي خوى لى
 بيت) وه فاتى كرد ، كوچى دواييه كه ي له مانگى ره مه زانى سالى ده يه مى
 پيغه مبهري تيدا بوو ، له و كاته دا ته مه نى (۶۵) سال بوو ، پيغه مبهريش ^۲ ته مه نى
 په نجا سال بوو ^۲.

خاتوو خه ديجه (رهزاي خوى لى بيت) يه كيك بوو له نيعمه ته چاكه كانى
 خودا به سهر پيغه مبهري وه ^۳ ، بو ماوه ي چاره كه سه ده يه ك له گه ليدا مايه وه و
 هميشه له ساته كانى دلته راوكيدا سوژى بو دهنواندو له كاته سه خته كانيدا
 پشتيوانى ده كردو ، له گه ياندنى په يامه كهيدا هاوكارى ده كردو ، له قوناغه كانى
 جيهادى سه ختدا هاوبه شى ده كردو به خوئى و مال و سامانى دلته وايى ده كرد ،
 پيغه مبهري خوا ^۴ له باره يه وه فهرمويه تى: (له كاتيكدا كه خه لك باوه رپان پى
 نه ده كردم ئه و باوه رپى پيئينام ، كاتيك خه لك به درويان ده خستمه وه ئه و متمانه ي
 پيئده به خشم ، كاتيك خه لك له يارمه تى خوئان بى به شيان كردم ، ئه و كردميه
 هاوبه شى سامانه كه ي خوى ، خوى مهن مناله كانى ئه وى بو هنيشتمه وه و ، له
 غه يري ئه و نه يه يشتنه وه) ^۲.

له (صحيح) يشدا هاتوو له (ابى هريره) وه ^۵ فهرمووى: جبريل ^۶ هاته
 لاي پيغه مبهري ^۷ فهرمووى: پيغه مبهري خوا ^۸ ئه وه خه ديجه يه ، به رپوه يه ،
 ده فريكي پييه يان پيخوري تيدياه يان خواردن يان شه راب ، نه گهر هاته لات
 سلاوى په روه ردگارى پيئگه يه نه و ، مژده ي بده ري به بهه شتيك كه نه ده نگه
 دهنگى تيدياه نه ماندوو بوون ^۹.

^۱ / هه مان سه رچاوه .
^۲ / (ابن الجوزي) له (التلخيص) دا جه خت ده كاته وه له سهر مردنى (خه ديجه - ۲- له ره مه زانى ئه و سالد ل ۷،
 ههروهه علامه (المنصور فوري) له (رحمه للعالمين) ۱۶۴/۲ ، چهندينى تر هه مان رايان مه يه .
^۳ / له (مسند) كهيدا گيراوئيه وه ۱۱۸/۶ .
^۴ / صحيح البخارى ، باب ترويح النبى ^{۱۰} خديجه وفضلها ۵۴۹/۱ .

دابارىنى خەمەكان

لەچەند پوژىكدا ئەو دووپوداۋە خەمناكە پوياندا ، ھەستى خەم و ئازارەكان دىنى پېغەمبەريان ﷺ ھىنايە لەرزە ، پاشان قوپەيش كەوتنە داباراندىنى كارەساتەكان ، زاتى زياتريان دەكرد بەسەرىدا ، پاش مردنى (ابو طالب) بە ئاشكرا ئازارو ناپەھەتيان بۆ دروست دەكرد ، خەمەكانى پوژ لەدواى پوژ كەلەكە دەپوون ، ھەتا بى ئومىد بوو لىيان و كەوتەپرى بەرھو (طائف) بە ئومىدى بەدەمەو ھاتنى بانگەوازەكەى يان پەنادانى و پشتىوانى كردنى دژ بە خىلەكەى ، كەسى نەبىنى جىگەى بكا تەوھو كەسەيش پشتىوانى نەكرد ، لەگەل ئەو ھەشدا زۆر ئازارياندا ، كارىكيان پىكرد خىلى قوپەيش پىيان نەكردبوو .

چەند قورسايى ئازارەكانى خەلكى مەككە بۆ سەر پېغەمبەر بوايە ، ئەو ھەندە لەسەر ھاۋەلانى توند ئەبوو ، ھەتا جارىكيان ئەبوبەكرى صديق ﷺ پەناى برد بۆ كۆچكردن لە مەككە ، لەشار دەرچوو ھەتا گەيشتە (برد الغماد) و دەيوست بەرھو حەبەشە بروات ، (ابن الدغنة) گەراندەوھو پەناى دا^۱.

(ابن إسحاق) دەلىت: كاتىك (ابوطالب) وەفاتی كرد ، قوپەيش ئەو ھەندە ئازارى پېغەمبەريان ﷺ دەدا لەژيانى (ابو طالب) يشدا ھەرگىز ئەو زاتەيان نەدەكرد ، ھەتا بى عەقلىك لە بى عەقلەكانى قوپەيش رىگەى پىگرت و ، خۆلى كرد بەسەرى پىرۆزىدا ، كە گەراپەوھ مائەوھ ، خۆلەكە ھەر بە سەرىوھ بوو ، يەككى لەكچەكانى ھەستا چوو بۆ لای و بەدەم گریانەوھ سەرو دەم وچاوى سېرى ، پېغەمبەرى خواش ﷺ پىنى وت: كچم مەگرى ، خواى گەوھە باوكت دەپارىزىت ، لەبەر خۆيەوھ دەيفەرموو: قوپەيش كارىكيان نەكرد زۆر ئازارم بدات ، ھەتا (ابو طالب) وەفاتی كرد^۲.

بەھۆى بەدواى يەكدا ھاتنى ئىيش و ئازارەكان لەم سالاھدا ، پېغەمبەر ﷺ ئەو سالاھى ناونا سالى خەمەكان ، ھەر بەو شۆرەتەشەوھ لە مېژوودا ناسرا .

^۱ / شا نەكەرخان نەجىب ئابادى رەشكاۋانە و تۆستى نەم بودوۋە لەم سالاھدا بوە ، بىروانە (تارىخ الإسلام) ۱۲۰/۱ ، بىسەرھاتەكە بە برىژى لە (ابن ھشام) دا ھاۋە ۱/ ۳۷۲-۳۷۴ ، (صحيح البخارى) دىھاۋە ۱/ ۵۵۲، ۵۵۳ .
^۲ / ابن هشام ۱/ ۴۱۶ .

خوازینی سهوده - ږ -

له (شهمال) ی ټو سالددا - واته سالی (۱۰) پیغه مبریتی - پیغه مبری خوا (سوده) ی کچی (زمعه) ی خواست ، لهو ټافره تانه بوو که ده میک بوو موسولمان بوو بوو ، کوچی دووهمیشی کردبوو بو حبه شته ، هاوسره که ی (سکران) ی کوچی (عمرو) موسولمان بوو بوو له گه لیدا کوچی کردبوو ، له خاکی حبه شته وفاتی کردبوو ، یان پاش گه پانه وه بو مه ککه ، که گه یشتنه وه چی ، پیغه مبری خوا ﷺ خوازینی کرد ، ټوه یه که م ژنپینانی پیغه مبر بوو ﷺ دواي وفاتی خه دیجه ، پاش چهند سالیگ سره که ی خوی به خشی به عائشه^۱.

هو په کانی دان به خودا گرتن و دل قایم بوون

لیزه دا عاقل حیران ده بیټ و، مروقه ژیره کان له نیوان خویاندا ده پرسن:

ټو هوکارانه چی بوون وایان له موسولمانه کان کردبوو بگه نه ټو ناسته به رزو سنوره سر سوپه ینه ره له دل قایمیدا؟

چون نارامیان گرت له ژیر ټو چه وساندنه وه یه دا که موچوپک به جه سته ی مروقا ده هیئت و، ولات ده هیئت له رزه؟

به در له ټو هه سته ی به ناخی دلکاندا دیت و ده چیت ، باشر وایه که ټماژه بکه ی به هندیگ لهو هوکارانه ، با به شیوه یه کی خیراش بیټ :

۱. هو ی سره کی لهو مه سه له یه دا به پله ی یه که م ، باوه ربوونه به خوی تاک و ته نهاو به راستی ناسینی ، چونکه باوه ری ته واو ټه گهر له دلکاندا بچه سپیت له شاخه کان قورستر ده بیټ ، خاوه نی ټو ټیمان پته وو ټو یه کلابوونه وه ته واوه - زحمه ته کانی دنیا هه رچنده زور و گه ووه زه به للاح بن - له پال باوه رکه یه دا . وه که ورزه یه کی سر سیلاویکی توند ده یان بیټ که هات بیټ به نداهه پته وو قه لا سه خته کان برمیټ ، ټیدی گو ی نادا به هه موو ټو زحمه تانه ، له به رده م شیرینی ټیمان و له زه تی مل که چی و خوشی باوه رکه یه دا خوی ده گرت ﴿ فَأَمَّا الزُّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴾ الرعد/۱۷.

لهم هوکاره چهند هو په کی تریش ده که ونه وه که ټم دل قایمی و نارامگر به به هیژ تر ده که ن ټویش :

^۱ / رحمة للعالمین ۱۶۵/۲. تلخیص فہوم اہل الاثر ل ۱۰.

۲. سەرکردایه تیهك دلان كه مهنديكىشى خوی دهكات، پیغه مبهري خوا ﴿﴾
 سهركردهی بالای هه موو ئوممه تی ئیسلامی به لكو هه موو مروقایه تی بوو.
 مهزترین سیغه تی له جوانی پرهوشت و بهزیی نهفس و پرهوشت بهزیی و
 پیاوه تی و سیقاتی پرژدارانه ی تیدا بوو، به شیوهیهك دلهانی بۆلای خوی
 كه مهنديكیش دهكرده، نهفسهكان خویان دهكرده قوربانی، له گه وه رهیدا مروقی
 ناشوفته ده بوو، به جورێك هیچ كهسیك نهو شانوشه كه تهی نه بوو، له چله
 پویه ی پرژو چاكه خوازی و خیرو شكوداریدا بوو، نه مهنده داوینیاك و
 سپارده ناس و راستگو بوو، له هه موو پروه كانی خیرو چاكه وه به شیوهیهك بوو
 تهنها ساتیك دورژنه كانی گومانیا ن لیی نه بوو، چ جای دوست و هاو له كانی،
 وشهیهكی له دم دهرنه نه چوو لیی بیگومان نه بو نایه.

سی كه سی قورهیش كووبونه وه، پیشتیش هه رهیه كیكیا ن به نه نییه وه گوئی
 گرتبوو بۆ قورئان خویندنی پیغه مبهرو ﴿﴾ پاشان نه نییه كه یان ناشكرا بوو،
 یه كیكیا ن پرسیا ری كرد له (ابو جهل) - كه یه كیك بوو لهو سی كه سه - رات چونه
 سه باره ت به وهی له موحه ممه دت بیست؟ وتی: چیم بیست؟ ئیمه و خیللی (بنو
 عبدمناف) له سه ر پله و پایه كیشه مان هه بوو، نان بده ییا ن كرد ئیمه ش كردمان،
 كاروانیا ن باركرد ئیمه ش كردمان، به خشنده ییا ن كرد ئیمه ش كردمان، هه تا
 له كو تایى كیپر كیكه دا یه كسان بوین، ئیمه وه كو ئه سپی پیشر كی وابوین، نه نجا
 ئه وان وتیا ن: ئیمه پیغه مبه رمان هه یه له ئاسمانه وه وه چی بو دیت، ئیدی چون
 به وه دا بگه یین؟ وه لاهی هه رگیز با وه ری پی نا هیئین و متمانه ی پی نا ده یین^۱.

(ابو جهل) هه موو جارێك ده یوت: ئه ی موحه ممه د ئیمه تو به درو ناخه ینه وه
 به لكو نه و په یامه به درو ده خه ینه وه كه هینا وه خوا ی مه زن ئایه تی نارده خواره وه:
 ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يَكْذِبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بَيَّاتِ اللَّهُ يَجْحَدُونَ﴾ (الانعام/ ۳۳).^۲

پوژنكیا ن بی با وه ركان سی جار لا قرتیا ن پیكرد، له سی یه مدا فه رموو ی
 : خیللی قورهیش، په یامی له ناو بردتانه م پییه، ئیدی نه و قسه یه هه مو یانی گرت
 ، وای لی هینان سه رسه ختیرینیا ن به جوانترین شیوه پرو به پروی دههات.

^۱ / ابن هشام ۳۱۶/۱.

^۲ / (ترمذی) ریاو یه تی كرده له پاڤه ی سورته تی (الانعام) دا ۱۲۲/۲.

کاتیڭ که پاشماوهی سهروپی ئازهلان کرد بهسه ریدا لهکاتی سوژدهدا
 نژای ئی کردن ، دواى نهوه پیکه نینیان نهما ، تووشی دلپراوکی و خهفت هاتن و ،
 دلنیا بوون لهوهی که تیا دهچن .

پیغه مبهەر ﷺ نژای کردبوو له (عتبه) ی کوپی (ابی لهب) باوه پری تهواوی
 هه بوو نهو دوعایه گیرا ده بیئت ، لهکاتیڭدا که شیره کهی بینی وتی: سویند بیئت
 هه ره نهوکاته . موچه ممه د . که له مه کهکه بوو کوشتمی .

(ابی) کوپی (خلف) یش هه پره شهی کوشتنی لی کرد ، فره مووی: به لکو
 (إنشاء الله) من نه تکوژم ، که له پوژی (ئو حود) دا (ابی) ملی بریندار بوو -
 برینه کهشی سهخت نه بوو - (ابی) ئه یوت: موچه ممه د هه ره له مه کهکه پیی وتم: من
 تو نه کوژم ، وه لاهی نه گهر تفیشم تی بکات نه مکوژیت^۱ . نهوا دیت .

(سعد) ی کوپی (معاد) - کاتیڭ له مه کهکه بوو - به (امیه) ی کوپی (خلف) ی
 وت: گویم ئی بوو پیغه مبهری خوا فره موویه تی: موسولمانه کان ده تکوژن ، به تهواوی
 زنده قی چوو بوو ، بریاری دابوو له مه کهکه نه چیته دهره وه ، کاتیڭ (ابوجهل) له
 پوژی به دردا ناچاری کرد پرواته دهره وه چوو باشتین وشتی له مه کهکه دا کپی تا
 بتوانیت پیی هه لبیئت ، ژنه کهی پیی وت: نه بو سه فوان ، ئه ری له بیرت چوو که برا
 به تریبیه که چی پی وتی؟ وتی: نه وه لالا له بیرم نه چوووه نامه ویت له گه لیدا دهرچم
 مه گهر له نزیکه وه^۲ .

نهوه حالئ دورژنه کانی بوو ، خو هاوه له کانی ، نهوه وه کو گیان و پوچ
 چوو بووه جهسته یانه وه ، بوو بووه دل و چاو بویان ، خوشه ویستی راسته قینه
 وه کو ئاوی خو پ به رهو لای دهرژا ، وه کو موگناتیس چون وورده ئاسن بو خو ی
 راده کیشتین بهو شیویه دل و دهر وونی نهوانی به لای خویدا که مه ندکیش کردبوو .
 فَصُورَتُهُ هَيُولَى كُلِّ جِسْمٍ وَمَغْطَاطِسُ أَفْئِدَةِ الرَّجَالِ

له ئاکامی نهو خوشه ویستیه بی وینه یه دا وایان ئی هاتبوو ، پییان خوش
 بوو له گهر دنیان بدریئت نهک نیفوکیککی پیغه مبهەر ﷺ بریندار بیئت یان دپکیک به
 پییدا بجیئت .

^۱ / ابن هشام ۸۴/۲ .
^۲ / بروانة (صحيح البخارى) ۵۶۳/۲ .

پۆژیکیان له مهككه ئه‌بوه‌كری كۆری (ابی قحافه) به توندی ئی‌ی درا ، جا
 (عتبه‌ی) كۆری (ربیع) لئی نزیك بوه‌وهو ، به دوو نه‌علی زیر كه‌وته لی‌دانی و ،
 ده‌یه‌یتان به‌دهم و چاوی‌داو ، چوووه سه‌ر سکی و ، وای لی‌هات دم و چاوی
 نه‌ده‌ناسرایه‌وه ، خیی‌لی (بنو تمیم) ئه‌بوه‌كریان له‌ناو پارچه قوماشیکدا هه‌لگرت ،
 تا بردیانه‌وه ماله‌كه‌ی ، هیچ گومانیکیان نه‌ما‌بوو كه‌ ده‌مریت ، سه‌ر له‌ئێواره كه
 هۆشی هاته‌وه وتی: ئه‌ری پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ چی ئی به‌سه‌ر هاتوووه ، جا به‌ زمانی
 به‌دو هه‌رزه‌یانه كه‌وته‌ن گییانی و تانه‌یان لی‌دا ، پاشان هه‌ستان و وتیان به‌ (ام
 الخیر) دایکی: بزانه به‌لكو شتیکی بده‌یتی بیخوات یان قومیک ئاوی بده‌ری ، كه
 دایکی چوووه لای زۆری ئی پارایه‌وه شتیك بخوات ، كه‌چی ئه‌و ده‌یوت: ئه‌ری
 پیغه‌مبه‌ری خوا چی لی‌هات ؟ دایکی وتی: وه‌للاهی نازانم هاوه‌له‌كه‌ت چی ئی
 هاتوووه ، پیی وت: برۆ بۆ لای (ام جمیل)ی كچی خه‌تاب و پرسیار له‌و بكه ،
 دایکی چوووه ده‌ره‌وه تاگه‌یشته لای (ام جمیل) پیی وت: ئه‌بوه‌كر هه‌والی
 موحه‌مه‌دی كۆری عه‌بدو‌للاً ئه‌پرسیت ، (ام جمیل) وتی: من نه‌ ئه‌بوه‌كر نه‌ناسم و
 نه‌ موحه‌مه‌دی كۆری عه‌بدو‌للاً ، ئه‌گه‌ر پی‌ت خۆشه‌ له‌گه‌لت دیم بۆلای كۆره‌كه‌ت ،
 وتی: به‌ئێ ، ئیدی پیکه‌وه پۆشتن تاگه‌یشته‌ن لای ئه‌بوه‌كر سه‌یریان كرد نیوه
 گیانه ، (ام جمیل) نزیك بوه‌وهو ، هاواری ئی هه‌ستاو ، وتی: وه‌للاهی ئه‌و كه‌سانه‌ی
 وایان له‌ تۆ كردوووه تاقمیکی بی باوه‌رو له‌ سنوور ده‌رچوون و ، له‌ خوا ده‌پاریمه‌وه
 كه‌ تۆله‌ت بسی‌نیت ، (ئه‌بوه‌كر) وتی: ئه‌ری پیغه‌مبه‌ری خوا چی كرد؟ وتی: ئه‌وه
 دایكت وه‌ستاوه گوی‌ی لی‌یه ، ئه‌بوه‌كر وتی: گوی مه‌ده‌ری لی‌ی مه‌ترسه .

(ام جمیل) وتی: له‌ش ساغه‌و هیچی نیه ، ئه‌بوه‌كر وتی: له‌كوینییه ؟ وتی:
 له‌ مالی (ابن الأرقم) ه ، ئه‌بوه‌كر وتی: ئاهم كردوووه كه‌ نه‌خواردن بخۆم و نه‌ ئاو
 بخۆمه‌وه هه‌تا نه‌رۆمه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، چاوه‌روانیان كرد ، هه‌تا
 ئه‌بوه‌كر ئیشه‌كه‌ی هیور بوه‌وهو ، خه‌لك بی‌ده‌نگ بوون ، بردیانه‌ ده‌ره‌وه ، چوونه
 ژێربالیه‌وه هه‌تا بردیانه ژووره‌وه بۆلای پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ^۱.

له‌چه‌ند جینگه‌یه‌کی ئه‌م باسه‌دا قسه‌ له‌سه‌ر دیمه‌نیکی خۆشه‌ویستی و
 قوربانیدان ده‌كه‌ین ، به‌تایبه‌تی ئه‌و پووداوانه‌ی كه‌ له‌ پۆژی ئوحددا پوویانداو ،
 كاره‌ساتی خویه‌ب و چه‌ندین نمونه‌ی تر.

۳. ههست کردن به بهر پرسیاریتی . هاوه لانی پیزدار به ته وای ههستیان ده کرد به و باره گه ورهیه ی که له سهرشانی مرو قایه تی دانراوه ، ئەم بهر پرسیاریتییه هه رگیز بی لایه ن وهستان و خو ئی که نار دانی نیه ، ئەو کاره ساته ی له ئەنجامی را کردن و خو قوتار کردنه وه پهیدا ده بی ت گه لیک زیاترن له وانه ی که له ئەنجامی ئەو چه و ساندنه وهیه تووشی دهن و ئەو خه سار و مه ندیه ی به دوایاندا دیت - و به دوای مرو قایه تیشدا دیت - ئەمەش هه رگیز ناپیو ریت به و زه حمه ت و ماندوو بوونه ی که تووشیان ده بوو له چوونه ژێرباری ئەو ئازارانه دا.

۴. باوه ربوون به پوژی دوایی - ئەمەش ئەو ههسته ی تیدا به هیز ده کردن - واته ههست کردن به بهر پرسیاریتی ، ئەوان له سهر پڕوایه کی ته وایوون به وه ی روژنیک له پوژان هه لده ستنه وه بو بهرده م باره گای پهروه دگاری هه موو جیهان ، له سهر هه موو کاره وردو گه وره کانیان لیپرسینه وه یان له گه لدا ده کریت یان ئەوهیه به ره و دۆزه خ ده پوژن ، یان به ره و به هه شتیکی نه پراوه ، ئیدی ژیانیان له نیوان ترس و ئومیددا به سهر ده برد ، ئومیدیان به په حمه تی خودایان زو ربوو ، له سزا که شی ده ترسان و ، به م شیوهیه بوون: ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَلَهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ﴾ المؤمنون/۶۰، دهشیان زانی که دنیا به خوشی و ناخوشیه کانیه وه لای خودا بالی می شووله یه که ناهینیت له بهرام بهر ئاخیره تا ، ئەم مه عریفه قوول و به هیزه هه موو زه حمه ته کانی دنیا و تالی و سویریه کانی له سهر ئاسان کردبوون ، به شیوهیه که زو رگو ییان نه ئەدایه .

۵. قورئانی پیرۆز له و ماوه ناخۆشه ترسناکه دا ئایه ت و سوره ته کانی ده ها تنه خوا ره وه به لگه سازیان ده کرد بو راستیه کانی ئیسلام - ئەو راستیانه ی که له سهری ده پوشتن - به چه ند شیوازیکی سه رسوپه ی نه رو سه رنج پراکیش و ، پینوما یی موسولمانه کانی ده کرد بو کۆمه لیک بنه ما که قه ده ری خوا وابوو ه گه وره ترین و جوان ترین کۆمه لگای مرو قیی له سهر دروست ببیت له هه موو دنیا دا - ئەویش کۆمه لگای ئیسلامیه - و ههست و نهست و په وتی موسولمانه کان له سهر ئارامیی و خو پراگری پاده هینیت ، نموونه ت بو ده هینیت ه وه ، باس حوکه مه که ت بو روون ده کاته وه: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمُ النَّسَاءِ وَ الضَّرَاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾ البقرة/ ۲۱۴ ،

ههروهه ئایه تی: ﴿الم {۱} أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ {۲} وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ {۳}﴾ العنکبوت.

ئەو ئایەتە ئانە دادەبەزینە خواریوە وەلامی بێدەنگەری بێباوەرو سەر سەختەکانی دەدایەو، هیچ بواریکی فرۆفێلی بۆ نەدەهێشتەو، پاشان جاریکی تر لە ئاکامی خراپ ئاگاداری ئەکردنەو کە ئەمگەر بێت و لەسەر لادان و سەرسەختی خوێان بەردەوام بن، هەندیک جار بەشیوەیهکی پوون و ئاشکراو، بە بەلگە هێنانەو لەسەر رۆژگارە یەک لەوای یەکەکانی خوداوەند، پووداوە میژووییەکان کە بەلگەن لەسەر یاسانویی خاوەند سەبارەت بە پالگرو دۆژمنەکانی خودا قەسە لەگەڵدا دەکردن، هەندیک جاریش بە میهرەبانی لەگەڵیان دەداو، مافی تیگەیاندن و رینوینی و ئاراستەکردنی پێدەبەخشین، تا وازبەینن لەو سەر لیشتیواویە ئاشکرایە تییدا دەژین.

قورئانی پیرۆز دەستی موسولمانانی بەرو جیهانیکی تر گرتبوو، لە چەشمەندازەکانی گەردوون و، جوانیی پەرەدگاریتی و، تەواویتی خاوەندو، ئاسەواری بەزەیی و میهرەبانی، درەوشانەوێ پەزنامەندی ئەوەندە پێشان دەدان ئاواتی پێ بخوازن و هیچ لەبەر دەمیاندا نەو دەستیت.

لەدو توێ ئەو ئایەتە ئانە چەندین گوتاری تیادیە بۆ موسولمانەکان، تیایدا مژدەیان دەداتی بە پەرحمەت و، پەزنامەندی و بەهەشتی پر لە نازو نیعمەتی نەپراوە، وێنە دۆژمنە بێباوەرو سەتەمکارەکانی پێ نیشان دەدان، کە دادگایی دەکری و، سەرو مالیان تیایدا دەچیت و، لەسەر پوو بەرو دۆزەخ پەلکیش دەکری گەری دۆزەخیان بەردەکەوێت.

۶. مژدەدان بە سەرکەوتن - لەگەڵ ئەوەشدا موسولمانەکان هەر لە یەکەم پۆژووە کە توشی توندوتیژی و چەوساندنەو بوون - بەلکو پێشتریش دەیانزانی کە هاتنە ناو ئیسلام مانای هێنانی بە لاو مردن نیە، بەلکو بانگەوازی ئیسلامی - هەر لە یەکەم رۆژیەو - ئامانجی سەرکوتکردنی جاهیلییەتی نەفامان و سیستەم زالمەکیان بوو، یەکیک لە ئامانجە سەرکەوێکانیشی بریتی بوو لە بالادەست کردنی هەژموونی خۆی بە سەر زەمین و هەلوێستی سیاسی لە جیهاندا، بۆ ئەوێ پێشپەرەویی کۆمەلگای مرقایەتی بکات بەرو پەزنامەندی خودا، لە بەندەیی کردنی بەندەکانەو دەریان بەهینیت بەرو بەندەیی کردنی پەرەدگار پزگاریان بکات.

قورئانی پیرۆز بهم مژدانهوه دادهبەزی - جارێک بەراستهوخۆو جارێک به لاوهکی - لهوکاته سهختو که مهرشکینهانی دهستی نابوه بینی موسولمانهکانهوه ، خهريکبوو دهیخنکندن و، لهناوی بهبردن ، ئایهتهکانی قورئان دادهبهزین باسی بووداوی پیغهمبهره پیشینهکان و گهلهکانی پیشووی بۆ دهکردن که ههڵدهستان بهدرایهتی کردن و بهدرۆخستنهوهیان ، ئهو ئایهتانه باسی له ئهو حالهتانهی دهکرد که هاوشیوهی تهواوی بارودۆخی موسولمانهکانی مهککه بوو لهگهڵ کافراندا ، پاشان باسی لهو ژانه دهکرد که لهئهنجامی ئهو بارودۆخه دا تهفروتونا بوونی بیباوه‌ران و سته‌مکارانی ئی هاته کایه‌وه‌و ، له‌ناکامیدا بهنده‌کانی خوا بوونه میراتگری مال و حالیان ، ئهو به‌سه‌رهات و چیرۆکانه ئاماژه‌یه‌کی ناشکرای تێدا‌بوو بۆ شکسته‌ییانی خه‌لکی مه‌ککه له داها‌تو‌دا‌و ، سه‌رکه‌وتنی موسولمانه‌کان و بانگه‌وازی ئیسلامیی .

له‌و ماوه‌یه‌دا چه‌ند ئایه‌تی‌ک هاته خواره‌وه مژده‌ی سه‌رکه‌وتنی ئیماندارانی

تێدا‌بوو:

﴿ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ {١٧١} إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنصُورُونَ {١٧٢} وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ {١٧٣} فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ {١٧٤} وَأَبْصَرَهُمْ قَسَوفَ يُبْصِرُونَ {١٧٥} أَفَبِعَدَابِنَا يُسْتَعْجِلُونَ {١٧٦} ۞ الصافات ، هه‌روه‌ها فهرمووی: ﴿ سَيَهْرُمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ {٤٥} ۞ ، وه فهرمووی: ﴿ جُنْدًا مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ {١١} ۞ ص ،

له‌باره‌ی ئه‌وانه‌شه‌وه که کۆچیان کرد بۆ حه‌به‌شه

﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَآ جَزَا لَآخِرَةٍ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ {٤١} ۞ النحل ،

هه‌روه‌ها له‌باره‌ی چیرۆکی یوسف‌وه پرسیاریان لی‌کرد، ئایه‌ت هاته خواره‌وه :

﴿ لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلْمُتَلِّينَ {٧} ۞ يوسف ،

واته: پرسیارکه‌ران که خه‌لکی مه‌ککه‌ن هه‌موو شکستی براکانی یوسف

ده‌بینن و، وه‌کو ئه‌وان ملکه‌چ ده‌بن ، له‌باسی پیغه‌مبه‌رانی تر‌دا فهرمووی:

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِّنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ {١٣} وَ لَتُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَن خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ

{١٤} ۞ إبراهيم .

له‌کاتی‌که‌دا شه‌ری نیوان فارسه‌کان و رۆمه‌کان هه‌لگیرسابوو، موشریکان حه‌زیان

به‌سه‌رکه‌وتنی فارسه‌کان ده‌کرد چونکه موشریکبوون، موسولمانه‌کانیش حه‌زیان

بەسەرکەوتنى رۆمەكان بوو، بەو پىيەھى باوەريان بەخوداۋ پىيغەمبەران و وەھى و كىتەبە ئاسمانىيەكان و پۇژىي دوايى ھەبوو ، ئاكامەكە بەسەرکەوتنى فارسەكان كۆتايى ھات ، خواى مەزن مژدەى سەرکەوتنى پۆمەكانى ناردە خوارەوہ لەچەند سالى داھاتوودا ، ھەرچەندە تەنھا ئەو مژدەيەى تىدا نەبوو، بەلكو مژدەى سەرکەوتنى ئيماندارانىشىي تىداۋو کاتىك فەرمووى : ﴿وَيَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ﴾ {٤} بِبَصَرِ اللَّهِ ﴿الرَّومِ﴾.

خودى پىيغەمبەر ﷺ بۆخۆى ناوبەناو لەو جۆرە مژدانەى دەدا، كە كاتىك وەرزی ھەجىش دەھات و، لە بازاري (عكاظ) و (ذي المجاز)دا لەناو خەلكىدا ھەلدەستايەوہ بۆ گەياندننى پەيامەكەى تەنھا مژدەى بەھەشتى پى نەئەدان و بەس، بەلكو پاشكاوانە پىي دەوتن: خەلكىنە بىلین : ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ پزگار دەبن ، دەبنە خاوەنى ھەموو ەھرەب ، ەجەمىش ملتان بۆ دەدن ، كە مردىشن دەبنە مىرو مەلىكى بەھەشت) ^١.

پىشتريش زانيمان كە پىيغەمبەر ﷺ چۆن وەلامى (عتبە)ى كۆرى (ربيعە)ى دايەوہ كاتىك ويستى سەرداى دونيايى لەگەلدا بكات و ، ئەو تكاو پچايەى (عتبە) كردى پاش دەرکەوتنى راستىتى پىيغەمبەر ﷺ .

ھەروەھا دوا وەلامى پىيغەمبەر ﷺ بۆ دواشاندى قورەيش كەھاتنە لاى (ابو طالب) ، ئەوھبوو پىي و تن كە تەنھا يەك وشەيان لى داوا دەكات بىلین بۆ ئەوہى ەھرەب ملتان بۆكەچ بكات و ببنە خاوەنى ەجەمىش.

خەبابى كۆرى ئەرەت دەلێت: چوومە خزمەت پىيغەمبەر ﷺ بوردەكەى لە خۆى ئالاند بوو، لەژێر سىبەرى كابدە بوو، بەدەست موشرىكانەوہ ئازارى زۆرمان چەشتبوو، وتم: لەخوا ناپارپىتەوہ بۆمان؟ دەموچاوى پىرۆزى سورر بووہوہو دانىشت، فەرمووى: گەلانى پىش ئىوہ بەشانەى ئاسن گوشت و ماسوولكەيان لە گوشتيان جيا دەكردەوہ كەچى ئەوہ لەدینەكەيان پەشىمانى نەدەكردەوہ ، خواى گەورەش ئەم دینەى خۆى سەردەخات ، ھەتا واى لى دىت سوار لە (صنعاء)وہ بەرەو (حضر موت) دەروات لەھىچ ناترسىك جگە لەخوا - پوونكردەوہى راوى ئەوہشى زيادكردوہ - ھەروەھا گورگىش بۆسەر مەرەكانى ^٢، لەگىرانەوہيەكىشدا ھاتووہ ، (بەلام ئىوہ پەلە دەكەن) ^٣.

^١ / (ترمذى) رىوايەتى كردوہ - پىشتريش چەند جارێك باس كرا.

^٢ / صحيح البخاري ٥٤٣/١.

^٣ / ھەمان سەرچاوە ٥١٠/١.

ئەم مژدانە نەينى و شاراوە نەبوون ، بەلكو ئاشكراو و بلاو بوون ، بى
 باوەران پييان دەزانى ، ھەر وەكو موسولمانەكانيش دەيانزانى ، ھەتا (اسودى)
 كورى (مطلب) و ھاو نشتينانى كە ھاو لانى پيغەمبەريان دەبينى ﷺ لەسەر ئەو
 لاقرتييان پيڤەكردن و دەيانوت: ئەوا مەليكهكانى سەرزەمىن بۆتان ھات ، ئەوانە
 زال دەبن بەسەر مەليكهكانى كيسراو قەيسەردا ، پاشان فيكەيان دەكيشاو
 چە پلەيان ئى دەدا.

لەبەردەم ئەم ھەموو مژدانەدا بەداھاتوويەكى پووناك و پرشنگذار لە
 دونيادا ، لەگەڵ بوونی ئەو ئوميدە چاکە گەورەيە كە ھەبوو لەو مژدانەداو تاپلەي
 گەيشتنە بەھەشت رۆشتوو ، ھاو لانى پيغەمبەر ﷺ پييان وابوو كە ئەو
 چەوساندنەوانەي بەسەرياندا دادەباريت و ئەو كارەسات و بەلایانەي لە ھەموو
 لايەكەو چوار دەوری گرتوون ، ھيچ نين جگە لە (ھەورێكى تەنكى ھاوینەو پاش
 ماوہيەكى تر دەروونەو).

بەو شيوہيە پيغەمبەر ﷺ ھەميشە گيانى ئيماندارانى بەخوشیەكانى ئيمان
 ئاو دەداو ، دل و دەروونيانى بەفترکردنى دانايى و قورئانى پيرۆزو بە
 پەرورەدەيەكى قوول راي دەھيئان ، دەروونەكانى بۆ پلەكانى بلندي رۆح و
 بىگەردىي دل و خاوينى پەروشت و خو ئازادکردن لە دەسەلاتى مادديگەرايى و
 بەرەنگارىي ئارەزووخوازي و گەرانەو بۆلای خواھنى ئاسمانەكان و زەمىن بەرز
 دەکردەو كڵپەي دلەكانى گەش دەکردەو لە تاريكستانەكانەو دەري دەھيئان بۆ
 نيو نووری خودا فيرى ئارامىي لەسەر ئازارو ليڤودنى جوان و پامکردنى دەروونی
 دەکردن ، بۆيە زياتر دلى ھاو لان بەنايینەكەدا دەچەسپاو لە ئارەزوو بازى
 دوردەكەوتنەو لەپيناوى خودا دەسوتان و حەزوشەوقيان بۆ بەھەشت زياتر
 سووربوونيان لەسەر زانست و تيگەيشتن لە ئايين و خو سەرزەنشست كردن و نەفس
 پەرورەدەكردن و زالبوون بەسەر سۆزداريداو جەلەوكردنى ھەلچوون و داچوون و
 خۆبەستەنەو بە ئارامىي و ھيمنى و لەسەر خوئي ، تياياندا زياتر دەبوو.

قۇئاغى سىيەم

﴿بانگه‌وازی ئىسلام ئە دەرەۋەى مەككەدا﴾

پيڻغه مبهري ۽ له (طائف) دا

له (شهوال) ی' سالی (۱۰) ی پيڻغه مبهريتي (واټه له کوټايي مانگي (مهی) يان سهره تايي یونیوی سالی ۶۱۹ ی زاین) دا ، پيڻغه مبهري ۽ بهرمو (طائف) درچوو، نه م شاروچکيه (۶۰) ميل له مکه کهوه دووره، به پي' له هر دوو سهره و ماوه که ی بری ، (زید) کوری (حارثه) ی غولامی له گه لدا بوو ، له ريگه دا به لای هر خيلى کيدا بگوزه رایه بانگي ده کردن بو ئیسلام ، که سيان به دهميه وه نه هاتن ، که گه يشته (طائف) چوو له لای سی برا له خيلى (ثقیف) ، نه وانه بریتی بوون له (عبد یاليل) و (مسعود) و (حبيب) کوری (عمرو) ی کوری (عمر) ی (ثقیف) بوون له گه لیان دانیش و بانگي کردن بولای خوداو سهرخستنی ئیسلام ، یه کیکیان وتی: نه گهر خوا تو ی ناردی شرت بیت پوشاکي کابه بدرېم ، نه وی تریان وتی: جگه له تو خوا که سی نه دوزیوه ته وه؟

سی'یه میشیان وتی: وه لاهی هرگیز قسه ت له گه لدا ناکه م ، نه گهر تو پيڻغه مبهري ته وه ترسناک تریت که من په تی قسه ی تو بده م وه ، نه گهر له گه ل خواشدا درو بکه یت پیویست ناکا قسه ت له گه لدا بکه م ، ئیدی پيڻغه مبهري خوا ۽ فهرموی: نه گهر نه وه ی ده تانه ویت بیکه ن نه واکاتان لی ده کم ناشکرام مکه ن.

پيڻغه مبهري ۽ له ناو خه لکی (طائف) دا (ده روژ) مایه وه ، پیاوماقول نه ما نه روا ته لای و قسه ی له گه لدا نه کات ، پییان وت: لیږه برؤ دهر وه ، نه نجا گنج و بی'عه قله کانیان لی هاندا ، که ویستی پرواته دهر وه ، کال فام و کو'يله کان که وتنه دوی به جنیودان و هاوار لی کردن ، هه تا خه لکی له دور کو'بوه وه ، به دور ریز به دوریدا وهستان و که وتنه بهر دباران کردنی و قسه ی ناشیرینیان پیده وت ، قاجیان دایه بهر بهر د ، هه تا نه عله کانی پریوون له خوین ، (زید) کوری (حارثه) ش خو ی ده دایه بهری ، هه تا بهر دیک بهر سهری که وت و شکاندی ، به شو'ینیه وه بوون هه تا ناچار بوو خو ی بکات به باخیکی (عتبه) و (شيبه) ی کوپانی (ریبه) دا ، که سی میل له (طائف) وه دووره ، که چوو نه ناو باخه که وه نه وانه گهرانه وه ، پيڻغه مبهري ۽ چوو ژر دارمیویک ، له ژر سیبه ريکدا پالی دا به دیواری که وه ، که هیوو نارام بو وه ، نزا به ناویانگه که ی کرد که پریه تی له خه می دل و بی'تا قه تی دهره ق نه و مامه له خراپه ی تووشی هات و ، بیزار بوونی له ده ست باوهر نه هیانانی هیچ که سیک پیی ، نه نجا فهرموی:

^۱ / (النحیب آبادي) له (تاریخ الإسلام) دا ۱/۲۲، راشکاوانه نه رایه ی وتوو ، نه مهش لای من په سنده .

(خواجه ، لاوازی هیژو کهم توانایی و بی دمه لاتییم به دهست خه لکه وه بۆ لای تو دهینیم ، نهی به به زهیتیرینی هه موو به به زهییه کان - تو په رومردگاری ژیردهسته کانی ، تو خاوهنی منی ، به کییم دهسپیریت ؟ به دووره که سیک نازارم بدات ؟ یان به دوژمنیک کارت داوته دهست ؟ نه گهر تو تووره نه بوییت من باکم نیه ، به لام بی وویی کردنی تو بۆ من دگوشاد تره ، په نا دگرم به نووری رووی پیرۆزی تو که هه موو تاریکستانه کانی بووناک کردۆته و مو ، کاروباری دونیاو ناخیره تی له سهر دامه زراوه له وهی توو بهیی خۆتم به سهردا دابارینیت ، یان خه شمت بزم گریت ، رازو نیاز هه ر بۆ لای تو یه هه تا رازی دهییت ، (وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) .

که هه ردو کوره کهی ره بیعه به و شیویه بینیان به زهییان پیندا هاته وه ، غولامیکی نه سرانیان هه بوو ، ناوی (عداس) بوو ، بانگیان کرد ، پینان وت : برۆ بۆشکیک لهو تر یه به به بۆ نهو پیاوه ، که بردی و داینا له بهردهم پیغه مبهری خوادا ﷺ دهستی بۆ دریز کردو فهرمووی : (بِسْمِ اللَّهِ) پاشان دهستی کرد به خواردنی .

عه دداس وتی : خه لکی نه م شوینه نهو وتهیه به کار ناهیتن ،

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : تو خه لکی چ شوینیکیکیت ؟

چ ئایینیکیک هه یه ؟

وتی : من نه سرانیم ، خه لکی (نینوی) م ،

پیغه مبهر ﷺ فهرمووی : خه لکی شاری پیاوه چاکه کهیت (یونس) ی کوری (

مه تی) !

پینی وت : تو چوزانیت (یونس) ی کوری (مه تی) کی یه ؟

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : نهو برای منه ، پیغه مبهر بوو ، منیش

پیغه مبهرم ،

نه نجا (عداس) کهوت به سهر دهست و قاچیداو کهوته ماچ کردنی .

کوره کانی (ریبه) ش یه ککیان بهوی تریانی وت : نهو غولامه کهشی ئی

هه لگنپرایته وه ، که (عداس) هاته وه پینان وت : دایکت پۆله پۆت بۆ بکات نهو چیه ؟

وتی : گه وره م ، له سهر زه میندا له م پیاوه باشت نیه ، به راستی هه والیکی

پیداوم جگه له پیغه مبهر کهس نایزانیت ،

پینان وت : دایکت پۆله پۆت بۆ بکات (عداس) ، نه کهیت له ئایینه کهت

وهرت بگپرت ، ئایینه کهی خۆت باشته له ئایینه کهی نهو .

پیغمبهری خوا ﷺ پاش دەرچوونی له باخه که به دښکاوای و خه مباریه وه بهر وه مه که گه پرایه وه ، که گه یشته (قرن المنازل) خودای گه وره (جبریل) ی نارد بو لای ، فریشته ی شاخه کانی له گه لدا بو ، داوای لی کرد که ریگه ی بدات ئه و دوو کیوه به سهر خه لکی مه که دا به ییته وه یه .

(بوخاری) ووردو درشتی چیرۆکه که - به سه نه دی خو ی - ده گپرتیه وه :
له (عروه) ی کوپی (زیر) وه ، جارێکیان عائشه (خوا لئی رازی بیته) بو ی گپراوه ته وه که فهرموویته به پیغمبهر ﷺ : ئایا پوژی خراپتر له (أحد) ت به سهر دا هاته ؟

فهرمووی : ئه وه ی بینیم له خیله که ت که بینیم ، خراپترین شتیک لیم بینین پوژی (عقبه) بو ، که خۆم پیشانی (عبد یا لیل) ی کوپی (عبد کلال) داو ، به هیچ شیوه یه که به ده ممه وه نه هات ، ئیتر به کۆلیک خه م و خه فه ته وه دەرچووم ، له (قرن الثعالب) نه بیته هۆشم نه هاته وه - که ناسراویشه به (قرن المنازل) - سهرم بهرز کرده وه بینیم هه ورێک سیبه ری بو کردووم لی ی وورد بوومه وه ، سهر دکه م (جبریل) ی تیدایه ، بانگی لی کردم ، فهرمووی : خوای گه وره گو یی له گوته کانی گه له که ت بوو که پییان وتی : ئه وه خودای گه وره فریشته ی بو ناردویت بو ئه وه ی به خواستی خۆت فرمانی به سهر دا بده یته ، ئه نجا فریشته ی شاخه کان بانگی کردم و سلو ی لی کردم ، پاشان فهرمووی : ئه ی موحه ممه د ئه وه منم ، چیت ده ویت ، ئه گه ر ده ته ویت ئیستا ئه و دوو شاخه یان به سهر دا ده هیمنه وه ، دوو شاخه که ش (ابو قبیس) و (قیقعان) بوون ، پیغمبهری خوا ﷺ فهرمووی : (به لکو ئومید ده که م خوای گه وره له پشته ی ئه مانه نه وه یه که بخاته وه به ته نها خودای گه وره به رستیت و هیچ هاو به شیک ی بو پر یار نه دات)^۱.

له و وه لامه دا که پیغمبهر ﷺ ده یداته وه که سیته ی بی وینه ی دهر ده که ویت ، که ئه وه نده له سهر ره وشتیک ی بهرز بوه دهر که به سنوور ده که ی نا کریت .

پیغمبهر ﷺ له ئاقار ئه و سهر که و تنه غه یبیه دا هۆشی به بهر دا هاته وه و دلی ئارام بو وه ، که خوای گه وره له سه رو ی حه و ت ئاسمانه وه بو ی نارد بوو ، پاشان به ری که و ت بهر وه مه که ، هه تا گه یشته شیوی (النخله) و چهند پوژیک له ویدا مایه وه

^۱ / صحیح البخاری . کتاب بدء الخلق ۱/ ۴۵۸ ، مسلم . باب ما لقی النبی ﷺ من اذی المشرکین والمناقضین ۲/ ۱۰۹ .

، له شیوی (النخله) دوو جیگه ههیه بو هوارگه خستن باشه که بریتین له (السیل الکبیر) و (الزیمه) ، بههوی ئه و ئاوو له وهره زوره وه که تیایاندا به ، به لام سه رچاوه که مان نه بیینی شوینی هوارگه خستنه که ی پیغه مبه رمان پی بلیت .

له و ماوه یه دا که له ویدا بو ، خوای گه وهره چهند که سیکی له په رییان بو نارد ، خوای گه وهره له دوو شوینی قورئاندا باسی کردوون ، له سورته ی (الأحقاف) دا ﴿وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصُرُوهُ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَوْ إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُّذَرِّينَ {٢٩} قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ {٣٠} يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابِ أَلِيمٍ {٣١}﴾ .

ههروهه له سورته ی (الجن) دا: ﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا {١} يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا {٢}﴾ ههتا ته وای نایه تی ژماره (١٥).

له رهوتی ئه و نایه تانه و . ههروهه رهوتی ئه و گێرانه وانه دا که له رافه ی ئه م رووداوه دا هاتوه . پوون ده بیته وه که پیغه مبه ر ﴿ناگای له ناماده بوونی ئه و په ریا نه نه بوو، کاتی که پی زانیوه که خوای گه وهره به و نایه تانه ناگاداری کردوته وه ، ئه و ناماده بوونه شیان یه که م جار بووه ، رهوتی گێرانه وه کانیش ئه وه ده خوازیته که چهند جاریکی تریش هاتبنه وه .

به راستی ئه و رووداوه ش سه رکه و تنیکی تر بوو که خوای گه وهره له گه نجینه شاراو ده کانی خوی ئه و سه ربازانه ی به خشی به پیغه مبه ر ﴿که که س نازانیته ژماره یان چهنده ، پاشان ئه و نایه تانه ی له و باریه وه هاتنه خواره وه له دوو توپیاندا چهن دین مرده ی سه رکه و تنی بانگه وازه که ی پیغه مبه ری تیدا بوو ﴿، که هه یج هیژیکی گه ردونیش ناتوانیته ری له سه رکه و تنی بگریته: ﴿وَمَنْ لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ {٣٢}﴾ الأحقاف ، ههروهه ﴿وَأَنَا ظَنَنَّا أَن لَّن نَّعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَن نُّعْزِزَهُ هَرَبًا {١٧}﴾ الجن .

له به رده م ئه م سه رکه و تن و مرده نه دا ، هه وری خه م و ناو می دیه کان ره وینه وه ، که ماوه یه ک بوو هه ر له روژی ده رچونه وه له (طائف) لاسه ریان گرتبوو ، ههتا په ریاریدا بگه ریته وه بو مه که وه ، ده ست بکات به تییه لچونه وه ی پیشاندانی ئیسلام و گه یاندنی په یامی نه مری خودای به چالاکی و دل گه رمیه کی زوره وه .

لهویدا (زید)ی کوپی (حارثه) پیی وت: چۆن دهویتیوه بو ناویان له کاتی کدا که ئهوان دهریان کردویت ؟ مه بهستی قورهیش بوو، فهرمووی : ئه ی زهید ، ئه وهی تو دهییانی خوی گه وه دهرووی خیری ئی دهکاته وه ، پیغه مبهرو ئایینه کهشی سه ره دهخات.

پیغه مبهری خوا ﷺ به ره مه که که وه ته پی هه تا له مه که که نزیک بو وه ، له (حراء) مایه وه ، پیاوکی خیلای (خزاعه) ی نارد بۆلای (أخنس) ی کوپی (شریق) تا په نای بدات ، وتبوی : من په یمانم دا وه ، په یمانده ریش ناتوانیت په نای که سی تر بدات ، ئه نجا ناردی بۆ لای (سهیل) ی کوپی (عمرو) ، (سهیل) وتبوی: (بنی عارم) هه رگیز به سه ره (بنی کعب) دا په نای که س ناده ن ، ناردی بۆلای (مطعم) ی کوپی (عدی) ، (مطعم) وتبوی : به ئی من په نای ده دم ، پاشان چه کی به ست و کوپان و خیله که ی بانگ کردو پیی وتن: چه ک به سه تن ، له سه ره روکنه کانی (بیت) دا بو سه تن ، ئه وه من موحه ممه دم په نا دا وه ، پاشان ناردی به شوین پیغه مبهردا ﷺ که بیته ناو مه که وه ، ته شریفی هاته ژوره وه زهیدیشیی له گه لدا بوو نه وه ستا تا چوه (بیت الحرام) ، (مطعم) ی کوپی (عدی) چوه سه ره شتی و شتره که ی و هاواری کرد: ئه ی خیلای قورهیش ، من موحه ممه دم په نا دا وه ، هیچ که سی که له ئیوه هه لئه کوتیته سه ری ، ئه نجا پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته روکنی کابه و وه ری گرت و پاشان دوو رکات نویژی کردو، گه رایه وه بۆ ماله وه ، (مطعم) ی کوپی (عدی) و کوپه کانی به چه که وه چوار دهوریان گرتبوو ، هه تا چوه ماله که یه وه.

وتراویشه: که (ابوجهل) ییش ده لیت: ئیمه ش په نای که سی که ده دهین که تو په نای به دیت^۱.

پیغه مبهری خوا ﷺ ئه م پیاو ه تییه ی (مطعم) ی له به رچاو بوو، له به ره ی دیله کانی به دره وه فهرمو ی: ئه گه ره (مطعم) ی کوپی (عدی) له ژاندا بوایه و له به ره ی ئه م دیلانه وه قسه ی بکرایه هه موویانم بۆ به رده دا^۲.

^۱ / طولی زنی وردو درشتی روداو که ی (طائف) مان لقم سقرضاوانه نه کردوه ، ابن هشام ۴۱۹/۱ - ۴۲۲ ، زاد المعاد ۴۶، ۴۷/۲ ، هتروه ها (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی شیخ عه بدوللا نه جدی ل ۱۴۱ ، ۱۴۲ ، هتروه ها (رحمة للعالمین) ۷۱/۱ - ۷۴ ، هتروه ها (تاریخ الإسلام) نویسنی (نجیب نابادی) ۱۲۳، ۱۲۴/۱ .
^۲ / صحیح البخاری ۵۷۲/۲ .

بانگ کردنی خیل و تاکه کان بۆ ئیسلام

له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۱۰) ی پیغه مبهري تیدا ، له کو تاییه کانی یونیۆ یان سه ره تاکانی یولیۆی سالی ۶۱۹ ی زاییندا ، پیغه مبهری خوا ﷺ گه رایه وه مه ککه ، بۆ شه وهی سه ره له نوی خیل و تاکه کانی قوریش بۆ ئیسلامه تی بانگ بکات و ، به وهی نزیکبوونه وهی وه رزی حه جه وه خه لک به پی و سواری و شتری له ره وه له هه موولایه ککه وه ده هاتن بۆ به جیه ئانی ئهرکی حه ج و ، بۆنه وهی سوودیان ده سته کویت و ، له چه ند پوژیککی دیاری کراودا یادی خوا بکه ن ، پیغه مبهری خوا ﷺ ئه م ده رفه ته ی قوسته وه ، خیل به خیل ده چووه لایان و باسی ئیسلامی بۆ ده کردن ، هه ره کو چۆن له سالی چواره می پیغه مبهري تیدا بانگی ده کردن .

ئهو خیلانه ی باسی ئیسلامی بۆ کردن

(زه ری) ده لیت: ئهو خیلانه ی که ناوه کانیان هه یه و پیغه مبهری خوا ﷺ بانگی کردن بۆ ئیسلام و خۆی ته شریفی چوه ته لایان بریتین له (بنو عامر بن صعصعة) و (محارب بن خصفة) و (فزارة) و (غسان) و (مرّة) و (حنيفة) و (سليم) و (عبس) و (بنی نصر) و (بنو البکاء) و (کنده) و (کلب) و (الحارث بن کعب) و (عذرة) و (حضارمة) ، که سیان نه هاتن به ده میه وه .^۱

ئهو خیلانه ی (زه ری) باسیان ده کات ، باس کردنی ئیسلام بۆیان له یه ک سالدای نه بووه ، له یه ک وه رزیشدا نه بووه ، به لکو له نیوان سالی چواره می پیغه مبهري تی تا دوا وه رزی پیش کوچ کردن بووه ، سالیکی دیاری کراو نییه بۆ باسکردنی ئیسلام له گه ل خیلکی دیاری کراودا ، به لی هه ندیک خیل هه بووه (عه لامه المنصورفوری) ده لیت: له سالی (۱۰) ی پیغه مبهري تیدا باسی ئیسلامی بۆکراوه ، ئه مه ش کورت کراوه که یه تی:

۱. خیلێ (بنو کلب) ، پیغه مبهری خوا ﷺ چوه لای تیره یه کیان ، پیی ده لین (بنو عبدالله) بۆلای خوا بانگی کردن و خۆی پیناساندن ، هه تا پیی ده گوتن: ئه ی خیلێ (بنو عبدالله) خۆی گه ره ناویکی جوانی ناوه له باوکتان ، که چی هه چیان ئی و مر نه گرت .
۲. (بنو حنیفه) ، چووه ناو ماله کانیان بانگی کردن بۆلای خوا ، خۆی پی ناساندن ، هه ج که سیکی عه رب له مان خراپتر وه لامیان نه دایه وه .

^۱ / (ترمذی) ئه مه ی گه راته وه: به وانه (مختصر سیره الرسول) نویسنی (شیخ عبدالله ی نه جدی) ل ۱۴۹ .

^۲ / رحمة العالمین ۷/۱ ، نه جیب ناوادی ش پیی له سه ر داده گری ، به وانه (تاریخ الإسلام) ۱/۱۲۵ .

۲. چوو بۆلای (بنی عامر بن صعصعه) - بانگی کردن بۆ لای خوا - خوی پی ناساندن - (بحیره)ی کوپی (فراس) که یه کیك بوو له پیاوه کانیان وتی: وه لّاهی ئه گهر دهستی ئه م کوپه ی قورده ییش بگرم ، هه موو عه ره بی پی قووت دهده م ، پاشان وتی: رات چی یه ئه گهر ئیمه به لّینت بدهینی و ، پاشان ئه گهر خوا سه ری خستی به سه ر نه یاره کانتدا ، ئایا کارو باری دوا ی تۆ بۆ ئیمه ده بیئت ؟ فه رموی : کاروبار بۆ خودایه ، ویستی له سه ر کی بوو له سه ر ئه وی داده نیئت ، ئه نجا (بحیره) وتی به پیغه مبه ر ﷺ ، پیویستمان به م کاره ی تۆ نیه ، گوئیان پینه دا.

که (بنو عامر) گه رابوونه وه بۆ شوینی خوئیان ، قسه یان کردبوو بۆ ریش سپیه کی خوئیان که له بهر پیری نه یه توانی بوو بروات بۆ هه ج ، پییان وت: کوپه ی قورده ییشی له (بنی عبدالمطلب) هاته لامان ، ده یوت من پیغه مبه رم ، بانگی کردین بۆ ئه وه ی پشتی بگرین و له گه لیدا بین و ، به یه نین بۆ شوینی خوومان ، کابرای پیره سال کیشای به سه ری خویداو ، پاشان وتی: ئه ی خیلّی (بنی عامر) ئه ری نا کریت فریای که ون؟ ئه و پیاوه پهل و پۆکه ی له (مطلب)ه؟ سویندم به و که سه ی گیانی فلانه که سی به ده سه ته ، هه یج نه وه یه کی (اسماعیل) ئه وه هه لّنا به ستیئت ، ئه وه ش وتوویه تی هه قه ، ئه ری له و کاته دا عه قلّتان له کو ی بوو؟

ئیماندارانی دهره وه ی مه ککه

هه ره کو پیغه مبه ر ﷺ باسی ئیسلامی بۆ خیلّ و شانمه کان ده کرد ، خوی به تاکه تاکه ی خه لکیش ده ناساند له لای هه ندیکیان وه لّامی باشی ده سته کوته ، چه ند پیاو ی کیش پاش ماوه یه کی که م له و هه رزه باوه ریان پیه ننا ، ئه مه ش دیمه نیک ی ئه وانه:

۱. (سوید بن صامت) شاعیریکی ژیری خه لکی (یثرب) بوو ، به هو ی ئازایه تی و شاعیری تی و پله و پایه و بنه ماله که یه وه ناویان نابوو (الکامل) ، بۆ (هه ج) یان (عومه ر) هاتبوه مه ککه ، پیغه مبه ری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام ، پیی وت: له وانه یه ئه وه ی لای تو یه له وه بیئت که له لای منه ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فه رموی تۆ چیت پییه؟ وتی: دانا یی لوقمان ، فه رموی: بۆم باس بکه ، باسی کرد ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فه رموی: ئه مه گوته ی جوانه ، به لّام ئه وه ی لای منه جوانتره له وه ، ئه وه ش قورئانی که خوا ی گه وه بۆمی ناردۆته خواره وه ، نوورو رینۆینییه ، ئه نجا هه ندیک قورئانی به سه ردا خوینده وه و ، بانگی کرد بۆ ئیسلام بوون ، موسولمان بوو ، وتی:

بەراستی ئەمە گوتهیهکی جوانە، کە پۆیشتەووە بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو لەروژی
(بعث) دا کوژرا،^۱ موسولمان بوونەکە ی سەرەتای سالی (۱۱) ی پیغەمبەریتی بوو.^۲

۲. (ایاس) ی کوپی (معاذ)، کوپیکی گەنجی (یثرب) ی بوو، لەگەڵ
شاندیکی خێلی (اوس) دا هاتبوون بۆ ئەوێ پەیمان بێستنی لەگەڵ قورەیشدا نژ
بە خزمانیان لە (خزرج)، ئەمەش پێش جەنگی (بعث) بوو کە لەسەرەتای سالی
(۱۱) ی پیغەمبەریتیدا پووی دا، چونکە ئاگری شەر لەنیوان هەردوو خێلەکە ی
(یثرب) دا هەلگیرسابوو. ئەوسیهکان لە خەزەجیهکان کەمتر بوون. کە پیغەمبەری
خوا زانی هاتوون بۆ مەککە چوووە لایان و لەگەڵیاندا دانێشت و، پێی وتن: ئایا لەم
هاتنەتاندا حەزتان لە چاکە هەیە؟ وتیان: ئەو چاکە هەیە؟ فەرمووی: من
پیغەمبەری خوام، خوای گەورە منی ناردوووە بۆ لای عەبدەکانی، بانگیان دەکەم
بۆ خوداپەرستی و وازھێنان لە (شیرک) و، (قورئان) ی بۆ ناردووم، پاشان باسی
ئیسلامی بۆ کردن و، قورئانی بۆ خوێندنەووە، (ایاس) ی کوپی (معاذ) وتی:
خەزمینە وەللاھی ئەمە باشترە لەوێ بۆی هاتوون، (أبو الحیسر) - (انس بن رافع) -
کە پیاویک بوو لە شانەکەدا. مشتیک خۆلی (بطحاء) ی هەلگرت و کردی بەدەم و
چاوی (ایاس) دا و، وتی: وازمان ئی بێنە، ئیمە بۆ کاریکی تر هاتووین، (ایاس)
بێدەنگ بوو پیغەمبەری خوداش ﷺ هەستاو، ئەوانیش بەبێ ئەوێ هیچ
پەیمانیک لەگەڵ قورەیشدا بێستنی گەرانەووە بۆ مەدینە.

پاش گەرانەووەیان بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو (ایاس) مرد، لەکاتی سەرە
مەرگدا زیکری (لا إله إلا الله) و (الله أكبر) و (الحمد لله) و (سبحان الله) ی دەکرد،
کەس گومانی نەبوو لەوێ کە بە موسولمانی مردوووە.^۳

۳. (أبوذر الغفاری). خەلکی دەورووبەری (یثرب) بوو، کاتیک هەوایی وەحی بۆ
هاتنی پیغەمبەر بەرگوئی کەوت (سوید) ی کوپی (صامت) و (ایاس) ی کوپی (معاذ)
بەهەمان شێو کەوتە بەرگوئی (أبوذر) یش ئەمەش بوو هۆی موسولمان بوونی.^۴

(بخاری) لە (ابن عباس) و دەگێڕیتەووە:

۱ / هەمان سەرچاوە ۴۲۵/۱-۴۲۷، هەرۆهە (رحمة للعالمین) ۷۴/۱.

۲ / تاریخ الإسلام، نوسینی (نجیب ئابادی) ۱۲۵/۱.

۳ / (ابن هشام) ۴۲۷/۱-۴۲۸، هەرۆهە (تاریخ الإسلام) نوسینی (نجیب ئابادی) ۱۲۶/۱.

۴ / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ۱۲۸/۱.

ئەبۇدەر وتى: من پىياۋىكى (غەفارى) بووم ، ھەۋالمان پىگەيشت كە
 پىياۋىك لە مەككە دەرگە وتوۋە ، دەلىت من پىغەمبەرم ، وتم بە براكەم: بىرۇ بۇلاى ئەو
 پىاۋەو قسەى لەگەلدا بكو، ھەۋالەكەيم پىى بدەرەو ، پىى گەيشتبوو ، پاشان
 گەرايەو ، وتم چىت پىيە؟

وتى : وەللأهى پىياۋىكم دى فەرمان بەكارى چاك دىكات و نادىكات لە
 ھەموو خراپەيەك ،

پىم وت : دلم ئاو ناخواتەو ، ھەستام تويشەبەرەو دارىكم گرت بە
 دەستمەو ، بەرو مەككە كە وتمەرى ، خوم والىكر كە نايئاسم و ، حەزم لەچارەى
 نىە ، لەئارى زەمزمەم خواردەو و چوومە مزگەوت ، عەلى بەلامدا تىپەرى كرد ،

وتى: پىدەچىت تۆ پىياۋىكى نامۆ بىت؟

دەلىت : وتم: بەلى ،

وتى: كەوتەرى بۇ مائەو ، منىش لەگەلدا پويشتم ، نە ئەو پرسىارى لە
 من كرد نە منىش ھىچ پرسىارىكم لەو كرد ، كە پوژ بوەو چووم بۇ مزگەوتەكەو ،
 ھەۋالەم نەپرسى ، كەسىش نىە ھەۋالى ئەوم بداتى ،

دەلىت: عەلى بەلامدا تىپەرى وتى: ئايا ھىشتا مالى كابرەت
 نەدۇزىوۋتەو؟

دەلىت وتم : نە ،

وتى: كەواتە وەرە لەگەلم ،

دەلىت: پىى وتم: كابرە چىت ئەوئ ؟

چى تۆى ھىناو بۇ ئەم شارە؟

دەلىت : پىم وت : ئەگەر لاي كەس قسە نەكەى پىت ئەلىم ،

وتى: باشە وادەكەم ،

دەلىت : وتم : ھەۋالمان پىگەيشتوۋە كە پىياۋىك لىرە ھەلكەوتوۋە دەلىت من
 پىغەمبەرى خودام ، براكەم نارد بۇ لاي قسەى لەگەلدا بكات ، گەرايەوۋە ئاۋى دلى
 نەدام ، حەزم كرد خوم بىبىنم .

عەلى پىى وت ﷺ : رىگەت دۇزىوۋتەو ، پوۋى منىش لەوئىيە ، چۆن من
 چوومە ژورەوۋە تۆش بىرۇ ژورەوۋە ، ئەگەر كەسىكم دى جىگەى مەترسى بىت بۇ تۆ

دەچمە پال دیوارەکو خۆم بەچاککردنی نەعلەکانمەوێ خەریک دەکەم و ، تۆ بەپێی خۆتەوێ بڕۆ ، ئەو پۆشت ، لەگەڵیدا پۆشتم هەتا چووێ ژۆرەوێ ، لەگەڵیدا چووێ ژۆرەوێ بۆ لای پیڤەمبەر ﷺ ، عەرزەم کرد : باسی ئیسلامم بۆ بکە ، بۆی باس کردم ، دەستبەجی موسولمان بووم ، پێی فەرمووم : ئەبۆدەر ، ئەم کارە پیۆشەو بانھێنی بیت ، بگەرێرەوێ بۆ شارەکەت ، کە هەوایی سەرکەوتنی ئیئەت پیڤگەشت ئەو جەوێ وەرەوێ ، منیش وێم : سویند بەو کەسە تۆی بەهەق ناردوێ لەناویاندا بەدەنگی بەرز ھاوار ئەکەم ، ئەنجا چووێ مەزگەوت قورەیشی ئی بوو ، وێم : ئەی خێلی قورەیش ، من شایەتی دەدەم (أشهد أن لا إله إلا الله) و (أن محمداً عبده ورسوله) وتیان : ئادەی بڕۆنە گیانی ئەو هەلگەرەوێ ، بۆم هەستان ، لیئانی ئی درام کە بمرم ، عەباس فریام کەوت ، خۆیدا بەسەردا ، پاشان پووی تیگردن و فەرمووی : دایک پۆلە رۆتان بۆ بکات ئایا پیاوێکی غەفاری دەکوژن؟ لەکاتیکی کە پیڤگە بازەگانی و ھاوچۆتان بەسەر خێلی غەفەرەوێ؟ ئیدی وازیان ئی ھێنام ، کە رۆژ بوو ، گەرەوێ ، ئەنجا هەمان وشەکە دویئیم وتوێ ، وتیان : ئادەی ھەستەن بۆ ئەو هەلگەرەوێ ، وەکو دویئیان ئی کردەوێ ، عەباس فریامکەوت ، خۆیدا یەوێ بەسەردا وەکو قەسەکانی دویئیی فەرمووەو^۱.

۴. (طفیل) ی کوری (عمرو) ی (دوس) ی . پیاو ماقولێکی شاعیر و ژیر و سەرۆکی تیرە (دوس) بوو ، تیرەکە لە ھەندێ ناوچە (یەمەن) دا میرنشینەکی ھەبوو ، لە سالی (۱۱) ی پیڤەمبەریتیدا ھاو بۆ مەککە ، خەلکەکە پیۆش ئەو بگات بەخیرھاتنیان کرد ، جوانترین سلاویان لیگردو بەشکوێدارترین شیوێ ریزیان گرت و ، پییان وێ : ئەی (طفیل) ، تۆ ھاوێتە ولاتی ئیئە ، ئەم پیاوێ لەناوماندا دەرکەوتوێ گێچەلمان پیڤەگێریت و ، جیاوێ تیخستوین ، کاروبارمانی پەرەوێ کردوێ ، گوێتەکانی لەجەوێ ئەچن ، کور لەباوک و ، لەبراکی و ، ھاوسەر لە یەکتری جیا دەکاتەوێ ، ئیئە بەھۆی ئەو پیاوێ ترسمان ھەبە لەسەر خۆت و خێلەکەت ، لەبەر ئەو قەسە لەگەڵدا مەکوێ گوییشتی ئی مەگرە.

(طفیل) دەلیت : وەللاھی وازیان ئی نەھێنام هەتا بڕیاردا کە نەقەسی لەگەڵدا بکەم و نەبیدوینم ، هەتا وام ئی ھاو کە چووم بۆ مەزگەوت گویم بەشتیک

^۱ / صحیح البخاری . باب قصە زمزم ۴۹۹-۵۰۰ ، باب اسلام ابی ذر ۵۴۵، ۵۴۴/۱ .

ئاخنى ، نە بادا شتىك لە قىسەكانىم بەرگوى بىكەويت ، دەلىت : چۆمە مەزگەوت ، دەينىم لەپال كابدە نوپۇز دەكات ، لە نىزىكىەو پراوەستام ، خوا ويستى گويم لە ھەندىك قىسەى بىت ، بەراستى گويم لە وتەيەكى شىرىن بوو . لەدىلى خۇمدا وت : دايك پۆلە رۆم بۆ بىكات ، من پىياويكى خاوەن عەقلم و شاعىرم ، چاك و خراپ لە من ون نابن ، چى رىنگەم ئى دەگرى كە گوى لە قىسەى ئەم پىاوە بگرم ؟ ئەگەر پىم باش بوو وەرى دەگرم ، خۇ ئەگەر خراپىش بوو رەتى دەكەمەو ، وەستام ھەتا گەپرايەو بۆ مالىكەى ، شوينى كەوتم تاجوہ ژورەو چۆم بۆلای و باسى ھاتنى خۆم بۆ كردو ، باسى ترساندى خەلك لەو ، ئاخىنى گويم بەپارچە پەرۆيەك پاشان گوى گرتنم بۆ ھەندى لەگوتەكانى بۆ گىپرايەو ، پىم وت : باسى ئەم كارەى خۆت بۆ بىكە ، باسى ئىسلامى بۆ كردم ، قورئانى بەسەردا خویندەمەو ، وەللەھى ھەرگىز گويم لەقىسەى لەو جوائتر نەبوو بوو ، كارنەبوو لەو دادپەرورەتر . دەست بەجى باوەرم ھىناو شاھىتى ھەقم داو ، پىم وت : من لەناو تىرەكەمدا قىسەبىسراوم و ، دەگەرپىمەو بۆ لاىان و ، بانگيان دەكەم بۆ ئىسلامەتى ، دۆعام بۆ بىكە بەلگەيەكم ھەبىت ، پىغەمبەرى خوا ﷺ دۆعاى كرد بەلگەكەش ئەو بوو خواى گەرە نورىكى وەك گلوپى لەنىوچەوانىدا خولقاند ، وتى : خوايە بائەم بەلگەيە لە دەم وچاومدا نەبىت ، چونكى دەترسم بلىن : ئەو خوا پىنى نواندو ، ئىتر نوورەكە چۆو ناو قامچىكەى ، باوك و ھاوسەرەكەى بانگ كرد بۆ ئىسلام ھەردووکیان موسولمان بوون ، خىلەكەى لەموسولمان بووندا دەرەنگ ھاتن بەدەميەو ، بەلام ھەر وازى ئى نەھىنان ھەتا لە دواى (خەندەق) ۱ وە كوچى كرد بۆ مەدينەو ھەفتا يان ھەشتا بنەمالەى خىلەكەى لەگەلدا بوو ، لە ئىسلامدا ھەول و خەباتىكى باشى كرد ، لە جەنگى پۇژى (يەمامە) دا شەھىد بوو . ۲

۵. (ضام الأزدى) : لەخىلى (ازد شنوءە) ى يەمەن بوو ، خەرىكى نوشتە كردن بوو ، گەيشتە مەككە گوى لەبى عەقلەكانيان بوو دەیانوت : موخەمەد شىتە ، وتى : ئەگەر من بېرۆمەو لای ئەو كابرايە بەلكو خودا لەسەر دەستى مندا شىفاى بدات ، پىنى گەيشت ، پىنى وت : ئەى موخەمەد ، من نوشتە دەكەم ، ئايا پىت

^۱ / بەلكو دراى (حديبية) ش ھاتە مەدينەو خىزمەت ئىغەمبەرىش ﷺ ، سەيركە (ابن ھشام) ۲۸۵/۱ .
^۲ / ابن ھشام ۲۸۲/۱-۲۸۵ ، رحمة للعالمين ۱/۸۲، مختصر سيرة الرسول ، نوسىنى شىخ عبد الله ى تەجدى ۱۴۴ل ، تاريخ الإسلام نوسىنى (نجيب نابدی) ۱/۱۲۷ .

باشه بۆت بکه‌م ؟ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمووی: ((إن الحمد لله نحمده ونستعينه ، من يهد الله فلا مضل له ، ومن يضلله فلا هادي له ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله ، أما بعد)).

وتی: ئەو وشانەم جارێکی تر بو بلیڤه‌وه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سی‌جار بوی وته‌وه ، کابرا وتی: من گویم له‌قه‌سه‌ی فالگرو جادوگه‌رو گوته‌ی شاعیران بووه ، هه‌رگیز گویم له‌هاوینه‌ی ئەم قسه‌نه‌ی تو نه‌بووه ، به‌راستی گه‌شتونه‌ته فه‌ره‌هنگی ده‌ریاکان ، ده‌ستت بینه‌ با له‌سه‌ر ئیسلام به‌یعه‌تت بده‌می ، به‌یعه‌تی دا به‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ^۱.

شەش شەه‌بای فینک له‌خاکی (یثرب) وه‌

له‌ وه‌رزى چه‌جى سالى (۱۱) ی پیغه‌مبه‌ریتیدا . یولیوی شالی ۶۲۰ زاینی . بانگه‌وازی ئیسلامی چه‌ند تووێکی چاکی به‌دی کرد ، خیرا بوونه‌ چه‌ند دره‌ختیکی بالابه‌رز ، موسولمانان خویان خسته‌ ژێرسیبه‌ری فینکی له‌ده‌ست گه‌ری سته‌م و سته‌می سالانی پیشوو.

یه‌کێک له‌ داناویه‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ئەوه‌بوو، کاتێک تووشی به‌درو خسته‌نه‌وه‌و ریگه‌ ئی‌گرتن ده‌بووه‌ ، له‌لایه‌ن خه‌لکی مه‌که‌که‌وه‌ ، له‌تاریکیی شه‌ودا به‌سه‌ر خه‌یله‌کاندا ده‌گه‌را ، هه‌تا هه‌یج که‌سه‌یک له‌موشریکه‌کانی مه‌که‌که‌ نه‌توانن ریگه‌ی ئی‌بگرن^۲.

به‌و شیوه‌یه‌ شه‌ویکیان ده‌رچوو ، ئەوه‌به‌کرو عه‌لی له‌گه‌ڵدا بوو ، به‌سه‌ر ما‌له‌کانی (ذهل) و (شیبان) و (بن‌ثعلبه‌) دا گوزه‌راو له‌باره‌ی ئیسلامه‌وه‌ قسه‌ی له‌گه‌ڵدا کردن . له‌نیوان ئەوه‌به‌کرو پیاویکی خه‌یلى (ذهل) دا پرسیارو وه‌لامیکی خو‌ش‌پووی دا ، (بنو شیبان) یش وه‌لامیکی ئومید به‌خشانه‌یان دایه‌وه‌ ، به‌لام له‌قه‌بول‌کردنی ئیسلامدا وه‌ستان^۳.

پاشان پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌(عه‌قه‌ی) (منی) دا تیپه‌پری ، گوینی له‌ده‌نگی چه‌ند پیاویک بوو قسه‌یان ده‌کرد ، چووه‌ لایان ، شه‌ش گه‌نجی (یثرب) یی بوون ، هه‌موویان له‌ (خزرج) بوون ، بریتی بوون له‌:

۱ / (موسلم) ر‌ی‌وایه‌تی کردوه ، مشکاة المصابیح ، باب علامات النبوة ۵۲۵/۲.

۲ / تاریخ الإسلام نویسنی (نجیب‌نابادی) ۱/۱۲۹.

۳ / بروانة ، مختصر سيرة الرسول ، نویسنی (شیخ‌عبدوللای نه‌جدی) ل ۱۵۰- ۱۵۲.

۴ / رحمة للعالمین ۸۴/۱.

(اسعد بن زرارہ) لہ خیلّی (بنی النجار)

(عوف بن الحارث بن رفاعۃ ، ابن عفراء) لہ خیلّی (بنی النجار)

(رافع بن مالک بن العجلان) لہ خیلّی (بنی ذریق)

(قطبۃ بن عامر بن جدیدۃ) لہ خیلّی (بنی سلمہ)

(عقبہ بن عامر بن نابی) لہ خیلّی (بنی حرام بن کعب)

(جابر بن عبداللہ بن رثاب) لہ خیلّی (بنی عبید بن غنم)

یہ کیٹ لہ خویشیہ کانی خہ لکی (یثرب) نہ وہ بوو، کہ لہ جوولہ کہ
ہاوپہ یمانہ کانیان دہ بیست لہ مہ دینہ دا کہ یہ کیٹ لہ پیغہ مہبران لہو پوژگارنہ دا
دہ مردہ کویت ، نہوجا شوینی دہ کوہین ، نہوجا ئیمہ (جولہ کہ) لہ گہل نہو پیغہ مہرہ دا
دہ بین ئیوہ دہ کوژین وکو (عاد) و (ارم) ^۱.

کاتیک پیغہ مہبری خوا ﷺ پیان گہ یشت ، پنی فرموون : ئیوہ کیٹ ؟ وتیان :
ئیمہ چہند کہ سیکی خہ زہ جین ، فرمووی : ہاوپہ یمانہ کانی جولہ کہ ؟ وتیان : بہ لی ،
فرمووی : دادہ نیشن قسہ تان لہ گہ لدا بکہم ؟ وتیان : بہ لی ، لہ گہ لیدا دانیشتن ، نہجا
پیغہ مہبر ﷺ کروکی ئیسلام و بانگہ وازہ کہی بو باس کردن و ، بانگی کردن بولای
خوای گہ ورہ ، ہرورہا قورنانی بوخویند نہوہ . ہندیکیان بہ نہوانی تریان وت : نہری
دہ زانن و دللاھی خہ لکینہ ، نہمہ نہو پیغہ مہرہ یہ کہ جولہ کہ ہرہ شہیان پیی لہ ئیوہ
دہ کرد ، نہکھن بہیلن پیشتان بکہون ، دہستہ جی و لامی بدہ نہوہو موسولمان بین .

نہوانہ پیاوہ ژیرہ کانی (یثرب) بوون ، دووہرہ کی و شہری ناوخو ماندووی
کرد بوون ، کہ زور نہ بوو گوزہرا بوو ، ہہتا نہو کاتہش کلپہ کہی بہہ لگیرساوہی
ماہوہوہ ، ئومیدیان وابو کہ بانگہ وازہ ببیتہ ہویہک بو وستاندن شہر ، وتیان : ئیمہ
لہ حالیکدا خیلہ کہمان بہجیہ یشتوہ ہیچ خیلّیک لہ وناوہدا بہ نہاندازی نہوان
دورژنایہ تیان لہ ناودا نیہ ، لہ خودا داواکارین کہ بہہوی تووہ کویان بکاتوہ ،
دہچینہوہ لایان ، بانگیان دہکھین بو لای تو ، نہگہر لہ سہر دہستی توڈا یہک بگرن ،
ہرگیز رییان لہ کہ سیٹک ناکہ کویت پایہ بلندتر بیت لہ تو .

نہو کوّمہ لہ خہ لکہ گہرانہوہ بو مہ دینہ پہ یامی ئیسلامیان بو بردن ، وای
لیہات مالّیک لہ مالہ کانی (انصار) دا نہما باسی پیغہ مہبری تیدا نہ بیت ﷺ ^۲.

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۵۰ ، ابن ہشام ۱/ ۴۲۹ ، ۵۲۱ .

^۲ / مہمان سہرچاوہ ۱/ ۴۲۸ - ۴۳۰ .

خواستنی عائشه له لایهن پیغه مبره وه

له شه والی ئهو ساله دا . سالی (۱۱) ی پیغه مبریتتی . پیغه مبری خوا ﷺ عائشه ی (صدیقه) ی خوازیینی کردو (ر) ، له شه والی سالی یه که می کوچیدا گواستیه وه^۱.

شه وره وی و بلند بوونه وه

لهو قوناغه دا بانگه وازه که ی پیغه مبر ﷺ له نیوان سرکه وتن و چهوساندنودا بی وچان ریگه ی ده بری ، چه ند ئه ستیره یکی کز له ئاسویه کی دوره وه و دیار ده که وتن ، ئه وه بوو پروودای شه وره وی و بلند بوونه وه پرووی دا.

به چه ند وته یه کی جیاواز کاتی دیاری کردنه که ی قسه ی له سه ره :

۱. و تراوه : شه وره وی له یه که م سالی پیغه مبریتیدا پرویداوه ، پای (طبری) یه .
۲. و تراوه : پینج سال دوی پیغه مبریتتی بووه ، (نه وه وی) و (قرطبی) ئه مه یان به لاوه په سه ند تره .

۳. و تراویشه : له شه وی (۲۷) ی مانگی ره جه بی سالی (۱۰) ی پیغه مبریتیدا بوه ، (عه للامه المنصور قوری) ئه م پایه ی په سه ند کردوه .

۴. و تراوه : پینج کوچ به (۱۶) مانگ بووه ، واته له ره مه زانی سالی (۱۲) ی پیغه مبریتیدا .

۵. و تراوه : پینج کوچ کردن به سالی ک و دوو مانگ بووه ، واته له (محرم) ی سالی (۱۳) ی پیغه مبریتیدا .

۶. و تراوه : سالی ک پینج کوچ کردن بووه ، واته له (ربیع الاول) ی سالی (۱۳) ی پیغه مبریتیدا .

سی گوتی یه که م به وه ره ت کراوه ته وه که (خه دیجه) (ر) له ره مه زانی سالی (۱۰) ی پیغه مبریتیدا وه فاتی کردوه ، وه فات کردنه که شی پینج فهرز کردنی (۵) نویره که بووه ، پای جیاواز نیه له وه دا که فهرز کردنی پینج نویره که له شه وی (اسراء) دا بووه^۲.

به لام هر سی وته که ی دواوه به لگه یه که نه دی په سه ندی بکه م ، هر چه نه ده ره وتی سوره تی (الاسراء) به لگه یه له سه ره ئه وه ی شه وره وی دواتر پرویداوه .

^۱ / تلخیص فہوم اہل الاثر ل ۱۰، صحیح البخاری ۵۵۱/۱.

^۲ / بؤ ئه م رایانه بېوانه ، زاد المعاد ۴۹/۲، مختصر سیرہ الرسول ، شیخ عبدوللہ نجدی ل ۱۴۸-۱۴۹، رحمہ للعالملین ۷۶/۱، (تاریخ الإسلام) نویسنی (نجیب نابادی) ۱۲۴/۱.

ههروهه پيشه واياني (فهرموده) وردو درشتی ئهه پروداوه دهگيرنهوه ،
ئيمهش زور بهكورتی دهخهينه پوو:

(ابن القيم) دهليت: راست وهههه كه پيغه مبهري خوا ﷺ به جهستهی شه ورهوی
پيگراوه ، له مزگهوتي هه راهمه وه بۆ (بيت المقدس) ، به سواری بوراق و به هاو پييه تي
(جبريل) ﷺ له (بيت المقدس) دابهزيوه ، نوێژی به ئيمامهت بۆ پيغه مبهران کردوه ،
جلهوی بوراقيشی به ئهلقه ی دهرگاكه ی مزگهوته وه به ستوته وه.

پاشان هه ره له شه ودا له (بيت المقدس) وه بۆ ئاسمانی دونيا بلند کرايه وه ،
(جبريل) ﷺ داوای کردنه وه ی ئاسمانی يه كه می کرد ، بۆی کرايه وه ، له ویدا باوکی
مروقه يه تي (ئادهم) ی بينی سلۆی ئۆ کرد ، به خيهرهاتنی کردو ، وه لامي دايه وه ، دانی نا
به پيغه مبهريته كهيدا ، له لای راستيه وه خواي گه وه گيانی هه موو پيغه مبهرانی
نیشانداو ، له لای چه پيشيه وه گيانی تاوانبارانی نیشاندا.

پاشان به رزکرايه وه بۆ ئاسمانی دووه م ، بۆی کرايه وه ، تيايدا يه حياي کورپی
زه كه ریاو عيسای کورپی مبهريه می بينی ﷺ ، پييان گه يشت و سلۆی ئۆ کردن ،
وه لاميان دايه وه ، به خيهرهاتنیان ئۆ کردو ، دانیان نا به پيغه مبهريته كهيدا.

پاشان بلند کرايه وه بۆ ئاسمانی سيه م ، يوسفی تیدا بينی ﷺ ، سلۆی ئۆ
کرد ، وه لامي دايه وه به خيهرهاتنی ئۆ کردو ، دانی نا به پيغه مبهريته كهيدا.

پاشان به رز کرايه وه بۆ ئاسمانی چواره م ، ئيدريسی تیدا بينی ﷺ ، سلۆی
ئۆ کردو ، به خيهرهاتنی ئۆ کردو ، دانی نا به پيغه مبهريته كهيدا.

پاشان به رز کرايه وه بۆ ئاسمانی پينجه م ، هاروونی کورپی عمران تیدا بينی
ﷺ ، سلۆی ئۆ کردو ، به خيهرهاتنی کردو ، دانی نا به پيغه مبهريته كهيدا.

پاشان بلند کرايه وه بۆ ئاسمانی شه شه م ، به موسای کورپی عمران گه يشت
ﷺ ، سلۆی ئۆ کردو ، به خيهرهاتنی کردو ، دانی نا به پيغه مبهريته كهيدا.

كه موسای به جيه يشت ﷺ گريا ، پيی و ترا: بۆچی ده گريت ؟ فه رمووی :
ده گريم چونكه كوړيك نيرواوه له داوی منه وه ، ئه وانه ی له ئوممه تي ئه و ده پونه
به هه شته وه له ژماره ی ئه وانه ی ئومه تي من زياترن.

پاشان به رز کرايه وه بۆ ئاسمانی هه وته م ، گه يشت به ئيبراھيم ﷺ ، سلۆی
ئۆ کردو ، به خيهرهاتنی کردو ، دانی نا به پيغه مبهريته كهيدا.

پاشان به رز کرايه وه بۆ (سدره المنتهى) و ، ئه نجا بلند کرايه وه بۆ (البیت
المعمور).

پاشان بهرز کرایه وه بۆ لای (الجبار ﷺ) ، ئه وهنده لئی نزیک بوه وه هتا به ئه اندازه ی دوو که وان یان که متری مابوه وه ، ئه نجا ئه وه ی ویستی (وهی) کرد بۆ پیغه مبه ر ﷺ ، (۵۰) نوێزی له سه ر کرده ئه رک ، گه پرایه وه هتا به لای موسادا تیپه پری ﷺ ، پیتی فهرموو : به چی فهرمانی پیکردی ؟ فهرمووی به په نجا نوێژ ، فهرمووی : ئوممه ته که ت بهرگهی ئه وه ناگریت ، بگه پزیه وه بۆ لای پهروه ردگارت داوای ئی بکه سووکی بکات له سه ر ئوممه ته که ت ، لای کرده وه به لای جبریلدا ، وه کو بیه ویت رای ئه و وه رگریت ، ئاماژه ی فهرموو : به ئی ، ئه گه ر حه زت ئی بیت ، جبریل به رزی کرده وه هتا چوه خزه مت خوای گه وه ، له جیگهی خۆیدا بوو . ئه مه قسه ی بوخاریه له چه ند ریگه یه که وه . ئه نجا ده نوێزی له سه ر که مکرده وه ، پاشان دابه زیه وه هتا به لای موسادا ﷺ تیپه پری ، هه والی پیدا ، فهرمووی : بگه پزیه وه لای پهروه ردگارت و داوای سووک کردنی ئی بکه ، به رده وام له هاتوچۆدا بوو له نیوان موسا ﷺ و خوای گه ورده ، هتا بۆی کرد به پینج نوێژ ، موسا ﷺ فهرمانی پیدا که داوای سووک کردن بکاته وه ، فهرمووی : شه رم ده کم له پهروه ردگارم به لام رازی ده بم و ملکه چم ، که دورکه وته وه بانگ وێژیک هاواری کرد : من به رباری فره یزه که م داو سه رشانی به نده کانم سووک کرد . ته واول .

پاشان (ابن القیم) باس له راجیاوازیه که ده کات سه به اهرت به چاوپینکه وتنی پیغه مبه ر ﷺ بۆ پهروه ردگاری گه وه ، پاشان باسی قسه یه کی (ابن القیم) ی کرده وه له و باره یه وه ، پوخته ی قسه که ئه وه یه که بینین به چاو له به نه ره تدا نه سه لماوه و ئه مه قسه یه که هه یج یه کی که له هاوه لآن نه یان فهرمووه ، ئه وه ش باس ده کریت له (ابن عباس) وه که به ره های ی و به دئی بینویه تی ، ئه وایه که م دژ به دووهم نیه .

پاشان ده لیت : ئایه تی ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى ﴾ النجم / ۸ ، ئه م نزیک بوونه وه یه ئه و نزیک بوونه وه نیه له سوره تی (الإسراء) دا هاتوه ، ئه وه ی له سوره تی (النجم) دا هاتوه نزیک بوونه وه ی (جبریل) ه ﷺ نزیک بوونه وه که ش ، هه ره کو عاششه و (ابن مسعود) ده لیت : ره وتی ئایه ته به لگه یه له سه ری ، نزیک بوونه وه که له سوره تی (الإسراء) دا پوونه که مه به ست پیتی نزیک بوونه وه ی پهروه ردگاری گه وره ، له سوره تی (النجم) دا باس له وه ناکات ، به لکو ئه وه ی تیدا یه که جاریکی تر له (سدره

المنتهى) بينيوپه تيه وه ، نهوش (جبريل) عليه السلام ، پيغه مېر ﷺ دوو جار له سهر شيووى پيرۆزى جبريلى بينيوه: جاريك له سهر زمين ، جاريكيش له (سدره المنتهى) ، (والله اعلم) . ته واو .

پووداوى سنگ له ت كړنده كېش جاريكى تر ليى پووى دايه وه ، لهو سه فهدا كوومه ليك شتى جوړاو جوړى بينى :

شپو مې خرايه بهر ده ستي ، شپه كې هېلېژارد ، پيى و ترا: ريگه ي فتره تت هېلېژارد يان فتره تت پيكا ، خو نه گهر مېه كې هېلېژارد ايه نوممه ته كېت سهرى لى تيكده چوو .

ههروها چوار پووبارى بينى له بهه شتدا : دوو پووبارى ديارو ، دوو پووبارى ناديار ، دوو دياره كې بريتي بوون له نيل و فورات ، مانا كېشى نهويه كه په يامه كې نيشته جيى نهو دوو شپوه به پيته ده بيت له نيل و فوراتداو ، خه لكه كې ده بنه هه لگراني ئيسلام نه وه له دواى نه وه ، مانا كې نه وه نيه كه ئاوى نهو دوو پووباره له بهه شته وه هله ده قوليت .

ههروها ماليكى ده رگاوانى دوزه خى بينى ، پينه ده كنى ، له پووكاريدا گه شى و خو شى ديار نه بوو ، ههروها بهه شت و دوزه خى بينى .

ههروها بخوراني مالى هه تيوانى بينى قاپوله يان هېبوو وه و شتر ، پارچه ئاگرى وه ك مشته بهر دى دى كرا به ده ميانداو ، له ده رچه يانه وه ده چوو ده روه .

سووخوړه كانيشيى ده بينى سكيان گه وره بوو بوو ، نه يانده توانى له جيگه ي خو يان بجولن ، بۇ پيشاندانى دوزه خ ئال و بهيتى فيرعون بهلا ياندا تيده پېرين و پييان پيداهنات .

زيناكاره كانيشيى بينى گوشتيكي پاكو قهله وو گوشتيكي هه لاوساوى بۆگه نيان له بهر ده ستي بوو ، له گوشته پيسه بۆگه نه كيان ده خواردو ، وازيان له گوشته پاكه قهله وه كه هينا بوو .

ههروها نهو ژنانه شى بينى كه منالى زول ده خنه وه ، به مهكه كانيان هه لاوسرا بوون .

١/ زاد المعاد ٤٨، ٤٧/٢ . ههروها سپره كې (صحيح البخاري) ٤٧١، ٤٧٠، ٤٥٦، ٤٥٥، ٥٠١/١ .
٢/ زاد المعاد ٤٨، ٤٧/٢ . ههروها سپره كې (صحيح مسلم) ٩٦، ٩٥، ٩٤، ٩٣، ٩٢، ٩١/١ .

ههروهه کاروانیکی خه لکی مه کهه ی بینی له چوون و گه پانه وه دا بوو، و شتریکیان له پی شه وه بوو دیاری کرد، له سه ریان وه ستا ناوی له ده فریکی سه ر داپوشراویان خواره وه نه وان نووستبوون، پاشان ده فره که ی به سه رداپوشراوی هیشه وه و پوشت، نه وه ش بوو به به لگه ی بانگه وازه که ی له به ره به یانی شه وی شه و پهیدا^۱.

(ابن القيم) ده لیت: کاتیک پیغه مبه ر ﷺ پوژی کرده وه له ناو قوره یشدا هه والی پیدان، که خودا چی له نایه ته گه ره کانی خو ی نیشاندا وه، ئیدی به دروخستنه وه و نازاردان و زیان پیگه یاندنیان زیاتری کرد، داویان لی کرد وه سفیکی (بیت المقدس) یان بو بکات، خوی گه وه هینایه پیش چاوی، تا به باشی دیاری کرد، نه نجا هه والی نیشانه کانی پیدان، نه وانیش نه یانده توانی به ره په رچی یه ک وشه ی بده نه وه، نه نجا هه والی ریگه ی هاتن و چونی کاروانه که شی پیدان و، پیشی وتن که چ کاتیک ده گاته جی، هه والیشی پیدان سه بارت به یه که م و شتری پیش کاروانه که، هه واله که ش به راستی واده رچوو که پیغه مبه ر ﷺ فره مووی، که چی نه وه هه واله زیاتر توو په ی کردن و، زیاتر له کوفرو بیبا وه پهیدا نغووی کردن^۲.

گوتراوه: بویه (ابوبکر) ﷺ ناو نراوه (صدیق) چونکه ده سته به جی نه م پرو دوا وه ی به راست زانی، له کاتیکدا به درویان خسته وه^۳.

کو ترین و گه وه ره ترین وشه له باره ی هوو حیکمه تی نه وه گه شته وه و ترا بیت نه م نایه ته پیرو زیه ﴿لَرِيه مِنْ آيَاتِنَا﴾ (الأسراء ۱) واته: بو نه وه ی نایه تی خو مانی نیشان بده ی، نه مه ش سوننه تی پیغه مبه رانه (س) فره مویه تی: ﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾ {۷۵} واته: به و شیوه یه مه له کو تی ناسمانه کان و زه مینمان نیشانی ئیبراهیم داو، بو نه وه ی یه قین پهیدا بکات، هه ره ها به (موسا) فره موو: ﴿لِنُرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى﴾ {۲۳} واته: بو نه وه ی نایه ته گه ره کانی خو مانن نیشان بده ی، مه به سستی نه و (اراده) یه شی پوون کرده وه و فره مووی: ﴿وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾، پاش نه وه ی که پیغه مبه ران (س) پشت به یینی

^۱ / سقرضا و قکانی ئیشوو، ابن هشام ۴۰۶/۱، ۴۰۴، ۴۰۳، ۴۰۲، ۳۹۷.

^۲ / زاد المعاد/ ۴۸، هه ره وه سقرکه (صحیح البخاری)، ۶۸۴/۲، و (صحیح المسلم) ۹۶/۱، (ابن هشام)

۴۰۳، ۴۰۲/۱.

^۳ / هه مان دوا سقرضا و ۳۹۹/۱.

ئايەتە خاويىيەكان دەبەستىن ئەۋەندەيدان زانىارى يەقىن دەست دەكەۋىت ئەندازەى نىيە ،
 ھەۋالەش ۋەك ديارى كردن نىيە ، ئەۋانە ئەۋەندە ئازار دىنۇش كەس بەرگەى ناگرىت ،
 ھەموو ھىزەكانى دۇنيا لەبەردەمیاندا بالى مىشۋولەيەو باكيان لىيى نىيە با بەسزاو
 ئازارىش تاو بدريڭ .

ئەو ھىكمەت و نەيىيانەى لەپىشت وردەكارى ئەم گەشتەۋەن ، بوارى باس
 لىكردنيان برىتتە لەپەرتۈۋكى نەيىيەكانى شەرىعت ، بەلام ھەندىك راستى سادە ھەن
 كە لەكانىاۋى ئەم گەشتەۋە ھەلدەقۇلڭىن و بەقۇلپ دىنە دەرۋە بەرەو باخچەكانى
 سىرەتى پىڭغەمبەر ﷺ .

پىم باش كە بەكورتى ھەندىكيان تۇمار بكم :

خوينەر لە سورەتى (الاسراء)دا دەبينىت كە خۋاى گەرە باسى بەسەرھاتى
 شەۋرەۋى لەيەك ئايەتدا كىردە ، پاشان دەستى كىردە بەباسى ئابروچوۋن و
 تاۋانەكانى جولەكەو ، پاشان ئاگادارى كىردەۋە كە ئەم قورئانە بۇ ئەو مىللەتەيە كە
 شىۋاۋترە لەۋانەشە خوينەر ۋاھەست بكات كە ھىچ پەيۋەندىك لەنيۋان دوو ئايەتەكەدا
 نەبىت ، لەراستىدا مەسەلەكە ۋانىيە ، خۋاى گەرە بەم شىۋازە ئامازە دەكات بەۋەى كە
 شەۋرەۋى بەرەو (بيت المقدس) بوە ، چونكە جولەكە لە سەركردايەتى كۆمەلگەى
 مروقىيى ۋەلا دەرڭىن ، بەھۋى ئەو تاۋانانەۋە كە ھىچ بواريكى بۇ مانەۋەيان لەسەر
 ئەو پلەۋپايە نەھىشتۋتەۋە ، لە داھاتۋىيەكى نىزىكىشدا خۋاى گەرە ئەو پلەيە بە
 كىردەيى دەبەخشىت بەپىڭغەمبەرەكەى ﷺ ، ۋە ھەردو پلەۋپايەى بانگەۋازى ئىبراھىمى
 بۇ كۆدەكاتەۋە ، ئىدى كاتى گواستەۋەى سەركردايەتى پۇخى ھاتۋە لە ئوممەتتەكەۋە
 بۇ ئوممەتتەكى تر ، لە ئوممەتتەكەۋە كە مىژۋى خۋى پىكرىدوۋە لەناپاكى و قىل و
 تاۋان و دەست درىژى ، بۇ ئوممەتتەكە چاكەو خىروپىرى لى دەپژىت و پىڭغەمبەرەكەى
 ﷺ پۇژانە ۋەخى بۇ دادەبەرژىت .

بەلام ئەم سەركردايەتتە چۈن دەگۈزىتتەۋە ، لەكاتىكدا كە پىڭغەمبەر ﷺ بە
 لانەۋازى لەناۋ شاخەكانى مەككەدا خۋى ھەشارداۋە ، ئەم پىرسىارە پەردە لە پىۋى
 راستىيەكى تىرىشدا ھەلدەمالىت ، كە ئەۋەيە پۇلى ئەم بانگەۋازە ئىسلامىيە خەرىكە
 بەرەو كۆتايى و تەۋاۋ بوۋن دەپۋات ، ئىدى پۇلىكى تر دەست پى دەكات كە لە
 رەۋگەيدا جىيايە لە پۇلى يەكەم ، لەبەرئەۋەيە كە دەبينىن ھەندىك لە ئايەتەكان

ئاڭادار كوردنەۋەيەكى پوون و ھەرەشەيەكى سەختى تىدايە سەبارەت بە موشرىكان ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا﴾ {۱۶} ھەر شارىك وا لە الاسراء ، واتە : ئەگەر ويستمەن بېريار بىدەين بەفەوتاندنى ھەر شارىك وا لە خوشگوزەرەنەكانيان دەكەين لە سنوور دەرچن ئەوسا بېريارى خويان بەسەردا دەچەسپىت و مال و حاليان ويىران دەكەين . ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾ {۱۷} الاسراء ، واتە : پاش نوح چەندىن گەلى ترمان لەناو برد ، خواى تۆ بەسە بۆ ناسىن و بينىنى گوناھى بەندەكانى ، بەپال ئەم ئايەتانە كۆمەلىك ئايەتى تىرىش ھەيە كە بنەماو بەندو پىرەنسپەكانى ژيار بۆ موسولمانان پوون دەكاتەۋە كە كۆمەلگاي ئىسلاميانى لەسەر بنیات دەنرىت ، ھەرۋەكو ھاتىنە سەر زەۋىەك تيايدا كاروبار لە ھەموو پىرۋىەكەۋە بەدەستى خويان بىت و ، يەكەيەكى يەگىرتويان دروست كىردىت كە كاروبارى كۆمەلى لەسەر بەرئۆە بچىت ، ھەرۋەھا ئامازەيەكى تىدايە بۆ ئەۋەدى كە پىغەمبەر لەداھاتويەكى نىزىكدا شوين و پەناگەيەك دەدۆزىتەۋە كە تيايدا نىشتەجى بىت و ، بىتە مەلەندىك بۆ بلاۋكوردنەۋەدى بانگەۋازەكەى لە ھەموو جىھاندا ، ئەمەش يەككە لەنھىنيەكانى ئەم قۇناغە پىرۆزە ، پەيۋەستە بە باسەكەمانەۋە ، بۆيە بەباشمان زانى باسى بكەين .

ھەر لەبەرئەم حىكمەتەۋ ھاۋىنەكانىەتى پىمان وايە كەدىاردەى شەۋ رەۋى پىش بەلىنى عەقەبەى يەكەم يان لەنىۋان ھەردوۋ بەلىنى عەقەبەدا پىۋى داۋە ، (والله أعلم) .

به یعه تی عهقه بهی یه که م

پیشتر وتمان که شەش کەس لە خەڵکی (یثرب) لە وەرزی حەجی سالی (۱۱) ی پیغەمبەریتیدا موسولمان بوون ، بەلینیاندا بە پیغەمبەر ﷺ که پەيامه کهی به کەسوکاریان بگهیەنن.

لەئاکامی ئەویدا که وەرزی داهاوو ها ته پیشەوه . لە وەرزی حەجی سالی (۱۲) ی پیغەمبەریتیدا ، بەرامبەر بە سالی (۶۱۲) ی زاین بوونه (۱۲) پیاو ، پینج کەسیان لەو شەش کەسه بوون که پیشتر پەيوهندیان کردبوو بە پیغەمبەرەوه لە سالی رابوردوودا . شەشەمیان که ئاماده نەبوو (جابر) ی کوری (عبدالله) ی کوری (رئاب) بوو . لەگەڵ حەوت کەسی تر که بریتی بوون لە :

۱. (معاذ) ی کوری (الحارث) ، (ابن العفراء) لە (بنی النجار) خەزرجی

۲. (ذکوان) ی کوری (عبد القیس) لە (بنی زریق) خەزرجی

۳. (عباده) ی کوری (صامت) لە (بنی غنم) خەزرجی

۴. (یزید) ی کوری (ثعلبة) هاوپهیمانی (بنی غنم) خەزرجی

۵. (العباس) ی کوری (عباده) ی کوری (حنظلة) لە (بنی سالم) خەزرجی

۶. (ابوالهیثم) ی کوری (التهانی) لە (بنی عبد الأشهل) ئەوسی

۷. (عویم) ی کوری (ساعده) لە (عمرو بن عوف) ئەوسی

دوانه کهی کۆتایی لە (ئەوس) و ئەوانی تریش لە خێلی (خەزرج) بوون^۱.

ئەمانه لە (عهقه به) ی (مینا) دا وەك به یعه تی ژنان که لەفه تی مه کهدا

دابەزی ، به یعه تیان دا به پیغەمبەر ﷺ.

بوخاری لە (عباده) ی کوری (صامت) وه دهگیریته وه لە پیغەمبەرەوه ﷺ

فەرمووی: وەرن ، به یعه تم بدهنی که هاوێل بو خودا پهیدا نه کهن و دزی نه کهن و زینا

نه کهن و پۆله کانتان نه کوژن و بوختانی دهست و داوین هه لئه به ستن و له هیج

چاکه یه کدا سه رپیچیم نه کهن ، هه رکه سیك له ئیوه واده ی خو ی برده سه ر ئەوه یاداشتی

له سه رخوایه ، هه رکه سیکی ش سنووری یه کیك له وانه به زنی ت و له دنیادا سزا بدیت

ده بیته مایه ی سه رینه وه ی گونا هه که ی ، هه رکه سیکی ش سنووری به زاندو خودا بو ی

^۱ / رحمة للعالمین ۸۵/۱ . ابن هشام ۴۳۱/۱، ۴۳۲، ۴۳۳.

پۇشى ئەوا كاروبارو سەرەنجامى بۇلاى خوا دەيىت ، ئەگەر ويىستى سزاي دەدات ، ئەگەر ويىستيشىيى لەسەر بوو لىي خوش دەيىت ، فەرموى : بەيەتايان پيدا . لە پرو نوسىكى تردا دەليىت : . لەسەر ئەو بەيەتمان پيدا .

نوينەرى ئىسلام لە مەدينەدا

پاش ئەوھى بەيەت تەواو بوو وەرزی حەجىش كۆتايى ھات ، پىغەمبەر ﷺ لەگەل ئەو بەيەتدەراندە يەكەم نوينەرى خوى نارد بۇ (يىثرب) ، بۇ ئەوھى شەريەتى ئىسلام فيرى موسولمانەكانى (يىثرب) بكات و لەئايىندا شارەزايان بكات و ھەستىت بە بلاو كردنەوھى ئىسلام لەنيوان ئەو كەسانەدا كەھىشتا لەسەر شىرك مابوونەوھ ، بۇ ئەو مەبەستەش گەنجىك لە گەنجە موسولمانە سەرەتايىيەكانى نارد ، ئەويش (مصعب) ى كوپى (عمير) ى (عبدرى) بوو ﷺ.

سەرگەوتنىكى كەم وينە

(مصعب) ى كوپى (عمير) لەمالى (اسعد) ى كوپى (زرارە) دابەزى ، بە ليبرانىكى زۆرەوھ دەستى كرد بەبلاو كردنەوھى ئىسلامەتى لەناو خەلكى (يىثرب) دا ، تا بە پياوھ قورئان خوینەكە ناسرا .

يەكك لەجوانترين ئەو حالەتە سەرگەوتوانەى لەبانگەوازەكەيدا دەيگىرنەوھ ئەوھى ، جارىكيان (اسعد) ى كوپى (زرارە) بردىە دەرەوھ بەرەو مالى (بنى عبدالاشهل) و (بنى ظفر) ، چوونە ناوباخىكى (بنى ظفر) ەوھ ، لەسەردەمى يىرىك دانىشتن ناوى يىرى (مرە) بوو ، چەند پياويكى موسولمانيان لەدەر خپ بووھ . (سعد) ى كوپى (معان) و (اسعد) ى كوپى (حضير) كە لەوكاتەدا لەسەر باوھرى شىرك بوون . كە ئەم دووانە بەمەيان زانى (سعد) بە (اسيد) ى وت : ئادەى برؤ بۇلاى ئەو دوو پياوھ كە ھاتوون لاوازو كەم دەستەكانمان گىل بكەن و پياياندا ھەلبشاخى و ، ريگەيان مەدە جارىكى بيئەوھ مالەكەمان ، (اسعد) ى كوپى (زرارە) كوپى پورمە لەبەر ئەو ناتوانم ، ئەگەر وانەبوايە خوّم دەرپۇشتم .

(اسيد) ى رەمەكەى ھەلگرت بەرەو پرويان چوو ، كاتىك (اسعد) بەدى كرد وتى بە (مصعب) : ئەوھ گەورەى ھۆزەكەيەتى دىتەلات راستگوياىانە ھەمووشتيكى پى بلى .

^۱ / صحيح البخاري ، باب بعد حلاوة الإيمان ۷/۱ ، باب وفود الأنصار ۵۵۱/۵۵۱ ، واللقط من هذا الباب ، وباب قوله تعالى : إذا جاءك المؤمنات كفارة ۲/۷۲۲ ، باب الحدود كفارة ۲/۱۰۰۲ .

(مصعب) وتی: ئەگەر دانیشنت قسەى لەگەڵدا دەکەم ، (اسید) هات و بەسەریانەوه
 وەستاو دەستی کرد بەقسە پى‌وتنیان و وتی : چى ئیوهى هی‌ناو‌ته ئیره؟ دە‌تانه‌وێت
 لا‌وا‌زه‌کامان فریو بدن ؟ ئەگەر خو‌تان خو‌ش‌ده‌وێت دور که‌ونه‌وه ، (مصعب) پى‌ی وت
 : دانیشه‌و گوێمان ئى بگره ، ئەگەر بە‌دلت بوو وەری بگره ، ئەگەر بە‌دلیشت نە‌بوو چى
 دە‌که‌یت بیکه ، (اسید) وتی: باشت وت ، پاشان ر‌مه‌که‌ی چه‌قاند بە‌زیداو دانیشنت،
 (مصعب) لە‌باره‌ی ئیسلام‌وه قسەى بو‌ کردو ، قورئانى بو‌ خو‌ینده‌وه ، دە‌لیت :
 سو‌یند بە‌خودا . پى‌ش ئه‌وه‌ی قسە بکات ئیسلامان له‌ پ‌واله‌ت و گە‌شى و بە‌ده‌مه‌وه
 هاتنیدا دە‌بینى . پاشان وتی: ئەم وتانه چه‌ند جوان و شیرین ؟ ئەگەر مرو‌ف‌ه بیه‌وێت
 ب‌رواته ناو ئەم ئایینه‌وه چى دە‌کات ؟

پى‌یان وت : خو‌ت بشو ، جله‌کانت پاک‌ژکه‌ره‌وه ، پاشان شایه‌تومانى هه‌ق
 به‌ینه ، پاشان دو‌ورکات نو‌یژ بکه ، هه‌ستا خو‌ی شو‌ردو ، جله‌کانى پاک کرده‌وه ،
 شایه‌تومانى هی‌ناو ، دو‌ورکات نو‌یژى کردو ، پاشان وتی: پیاویکی ترم لە‌گە‌ڵدايه
 ئەگەر شو‌یناتن بکه‌وێت ، یه‌ک که‌سى خى‌له‌که‌ی نامی‌نێت شو‌ینتان نە‌که‌وێت ، ئیستا
 ر‌یگه‌تان نیشان دە‌ده‌م بو‌ لای ئەو پیاوه . (سعد بن معاذ) ه . ر‌مه‌که‌ی هه‌لگرت و چوو
 بو‌لای (سعد) له‌ناو خى‌له‌که‌یدا بوو ، له‌ناو کو‌ریاندا دانیشتبوون، (سعد) وتی:
 سو‌یندبیت ئەم ر‌ه‌نگ و ر‌وه‌ی (اسید) ئه‌وه نە‌بوو که‌پى‌یه‌وه پ‌وشت لای ئیوه.

کاتی‌ک (اسید) گه‌یشته‌وه کو‌رکه‌ (سعد) پى‌ی وت: ئەرى چیت کرد؟ وتی:
 قسەم کرد لە‌گە‌ڵ هه‌ردوکیاندا ، هیچ شتیکی وە‌هام ئى نە‌بینین ، ر‌یگه‌م ئى گرتن وتیان
 : چى دە‌لیت واده‌کە‌ین .

بو‌یان گى‌رام‌وه که (بنى حارثه) چوون بو‌ (سعد)ى کو‌رى (زراره) تا بیکوژن .
 له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌یانزانى که ئەو پ‌ورزای تو‌یه . تا تو‌لە‌ت ئى بکه‌نه‌وه ، ئیدى (سعد)
 هه‌ستاو تو‌ورپه‌ بوو ، ر‌مه‌که‌ی هه‌لگرت و ، چوو بو‌یان ، کاتی‌ک که هه‌ردوکیان بینى
 به‌ئارامیى دانیشتبوون ، زانیى که (اسید) ویستویه‌تى گو‌ییان ئى بگرت ، به‌سه‌ر
 سه‌ریان‌وه وە‌ستاو دە‌ستی‌کرد بە‌قسە پى‌وتنیان ، پاشان وتی: به (سعد)ى کو‌رى
 (زراره): (ابو امامه) ، سو‌یند بى‌ت به‌خوا ئەگەر خ‌زمایه‌تى نی‌وانمان نە‌بوايه ئه‌وه‌م ئى
 قە‌بو‌ل نە‌ده‌کردى ، ئایا تو‌و که‌سیک ده‌هی‌نیه‌ ماله‌مان که ئی‌مه پى‌مان خو‌ش نیه ؟

پى‌شتریش (سعد) به (مصعب)ى وت‌بوو: سو‌یند به‌ خوا ، پیاویک به‌رپ‌وه‌یه
 خى‌لێک شو‌ینى که‌وتون ، ئەگەر ئە‌مه شو‌ینت بکه‌وێت هیچ که‌سیکی خى‌له‌که‌ی دوا
 ناکه‌وێت ، (مصعب) وتی به (سعد)ى کو‌رى (معاذ): داده‌نیشى قسەت بو‌ بکه‌ین ؟

ئەگەر پىت خۇش بو قايىل بە ، ئەگەر پىشت خۇش نەبوو رەتى كەرەو ، (سعد) وتى : قسەيەكى باشت كرد ، پاشان دەستى خستە سەر رەمەكەى و دانىشت و ، (مصعب) باسى ئىسلامى بۇ كردو ، قورئانى بەسەردا خویندەو ، دەلىت : سوئند بە خوا پىش ئەوئى بىتە گۇ ئىسلامەتیمان لە پوالت و بەدەمەو هاتنىدا بىنى ، پاشان وتى : ئەرى ئىو چى دەكن ئەگەر موسولمان بىن وتیان : خۆت دەشۆرىت و ، جەكانت پاكژ دەكەیتەو پاشان شایەتومانى هەق دەهینیت ، پاشان دوو ركات نوئژ دەكەیت ، ئەویش وەهای كرد .

پاشان رەمەكەى هەلگرت و چووە بەرەو كۆرەكەى ، كە بىنیان وتیان : سوئند دەخوئین بەخوا ئەم رەنگ و پەوى ئەو نەبوو كە پىنەو پۇشت .

كە وەستا بەسەریانەو وتى : ئەى خىلى (عبد الأشهل) ، ئایا ئىو پاتان بەرامبەر بە من چۆنە لەناو خۆماندا ؟ وتیان : تۆ گەرەى ئیمەیت و پابوچونت لە هەموومان باشتەرەو لە هەموومان قسە پۇشتووتریت ، وتى : گوتەى ژن و پیاوتان لەسەر من حەرامە هەتاكو باوەر دەهینن بە خوداو پىغەمبەرەكەى ، ئیدى پیاوو ژنیان تىدا نەما موسولمان نەبن ، تەنها يەك پیاو نەبیت . ئەویش (اصیرم) بوو ، كە لە پوژى ئو خوددا موسولمان بوو ، شەرىكى باشى كردو شەهید بوو ، يەك سوژدەى بۇ خوا نەبرد بوو ، پىغەمبەر ﷺ لە بارەيەو فەرمووى : ﴿ (اصیرم) ئەو پیاو بوو كارى كەمى كردو پاداشتى زۆرى پى برا 》 .

(مصعب) لە مالهەكەى (أسعد)ى كۆپى (زرارە)دا مایەو خەلكى بانگ دەكرد بۇ ئایىنى ئىسلام ، تا وای لىهات مالى (انصار)كان نەما پیاوو ژنى موسولمانى تىدا نەبیت ، جگە لەمالى (بنى امیة)ى كۆپى (زید) و (خطمة) و (وائل) ، كە (قیس)ى كۆپى (أسلت)ى شاعیریان تىدا بوو . هەمویان بەگوئیان دەكرد . نەیهیلا موسولمان بىن هەتا سالى شەپرى خەندەق كە سالى پىنجهمی كۆچییە .

پىش هاتنى وەرزی حەجى داهاوو . واته حەجى سالى سیانزەهەم . (مصعب)ى كۆپى (عمیر) گەراییەو بۇ مەككە ، مژدەى سەرکەوتنى دا بە پىغەمبەر ﷺ و بەسەرھاتى خىلەكانى (یثرب)ى بۇ گىزاییەو باسى بەهرەى چاك و هیزو لیهاتنى خەلكى شارەكەى بۇ كرد .

به يعه تي عه قه به ی دووم

له وهرزی چه جی سالی سیانزه هه می پیغه مبه ریتیدا - یونیوی سالی ۶۲۲ زاین - هه فتاو ئه وهنده کهس له موسولمانه کانی (یثرب) هاتن بۆ چه ج، له گه ل حاجیه موشریکه کانی خیله کانیاندا هاتبوون ، ئه و موسولمانانه له نیوان خویاندا پرسساریان ده کرد . کاتی که له (یثرب) بوو یان هیشتا له ریگه دا بوون . داخو تاکه ی بیده نگ بین له وه ی پیغه مبه ر ﷺ به ناو شاخه کانی مه که که دا بگه ریت و دهریکریت و بترسیت ؟

که گه یشتنه مه که که له نیوان ئه وان و پیغه مبه ردا ﷺ چه ند په یوه ندیه کی نهینی ئه نجامدرا ، بووه و ی ری که و تنی هه ردولا له سه ره وه ی له پوژانی (تشریق) دا له و شیوه دا کو ببنه وه که ده که ویته (عه قه به) لای (حجره) ی یه که می (مینا) وه ، به مه رجیک ئه و دانیشتنه له تاریکی شه و داو به نهینی کی ته و او ئه نجام بدریت .

بالیکه پرین سه رکرده یه کی ئه نساری و سه فی ئه و کو بوونه وه میژو و ییه مان بۆ بکات ، که ره و گه ی خوی له پوژانی ململانی نیوان بته رستی و ئیسلامدا گوژی ، (کعب) ی کوپی (مالک) ی ئه نساری ﷺ ده لیت :

{ چووین بۆ چه ج کردن ، ژوانمان به ست له گه ل پیغه مبه ردا ﷺ له عه قه به دا له نا وه ندی پوژانی (تشریق) دا ئه وشه وه ها ته پی شه وه که به لیمان دابوو تیایدا به پیغه مبه ر ﷺ بگه ین ، (عبدالله) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (حرام) مان له گه ل دابوو ، که یه کی که بوو له گه وه رو پیا و ما قو له کانیانمان ، له گه ل خو ماندا بردمان . ئیمه ئه م مه سه له یه مان له هه موو موشریکانی خیله که مان شار دبووه . قسه مان له گه لیدا کردو پیمان وت : (ابو جابر) : تو یه کی که یه له گه وه رکانی ئیمه و ، پیا و ما قو لیکی نا ومانی ، پیمان خو ش نیه به و حاله ته ییت و ببیته سووته مه نی دوزه خ ، پاشان بانگمان کرد بۆ ئایینی ئیسلام و هه وانی پیگه یشتنمان دایه له گه ل پیغه مبه ردا ﷺ له عه قه به ، ده سته جی موسولمان بوو ، له گه لمان ها ت بۆ عه قه به و ، یه کی که بوو له نه قیبه کان } .

(کعب) ده لیت : ئه و شه وه له گه ل خیله که ماندا له ناو کاروانه که دا نوستین ، تاسییه کی شه و تیپه ری له کاروان دهره اتین به ره و ژوانه که ی پیغه مبه ر ﷺ به ری که و تین ، به دزیه وه وه ک پشیله دهر باز بوین ، تا هه مو ومان له شیوه که ی (عه قه به) دا کو بوینه وه ، ئیمه هه فتاو سی پیا و دوو ژنیشمان له گه ل دابوو ، که بریتی بوون له (نسیبه) ی کچی (کعب) - دایکی عه ماره - له خیلای (مازن) ی کوپی (نجار) و (اسماء) ی کچی (عمرو) - دایکی منیع - له خیلای (سلمه) .

له شیوه که دا کوټوینه وه و چاوه پروانی پیغه مبرمان دهکرد ، ههتا ته شریفی هیئاو ، (عباس) ی کوټی (عبد المطلب) ی مامی لهگه لدا بوو ، که ههتا ئه وکاته له سهر ئایینی شیرک بوو . به لام ههزی دهکرد که ئاماده بییت بو کار ی برازا که ی و ، لینی دلنیا بییت و ، یه که م که سیش بوو قسه ی کرد^۱.

سهره تای گفتوگو و لیگدانه وه که ی (العباس)

بو مه ترسی بهر پرسیاریتیه که

پاش ئه وه ی ژماره ی ئاماده بوان ته واو بوو قسه و باسه کان بو به ستنی هاو په یمانی ئایینی و سهر بازی دهستی پیکرد ، یه که م که سینک قسه ی کرد (العباس) ی کوټی (عبد المطلب) بوو ، که مامی پیغه مبره ﷺ ، دهستی کرد به قسه کردن بو ئه وه ی راشکاوانه . باسی مه ترسیتی ئه و بهر پرسیاریتیه بکات ، که ده خریته سهر شانیا ن له ئاکامی ئه م هاو په یمانیتیه دا ، وتی :

{ ئه ی گرو ی خه زه ج - له و کاته دا به (انصار) مان دهوت (خزرج) - به (خه زه ج) و (اوس) یشه وه ، ئیوه ده زانن که موحه ممه د که سی ئیمه یه ، نه مانه یلا وه که سینک له وان ی له سهر ئه م بیرو باوه رده ی ئیمه یه ده ستدریژی بکاته سهر ی ، ئه م له ناو خیله که یدا سهر به زو پاریزراوه ، ئه م بو خو ی هه زی به هاتنه لای ئیوه یه ، ئه گهر ئیوه ده زانن که ده توانن ئه و به لینه ی پیتانداوه بیبه نه سهر و ، ری له نه یاره کانی بگرن و ، ئه وه فهرموو بهر پرسیاریتی له سهر شانی خو تانه ، ئه گهر ده زانن که ته سلیمی ده که ن و پاش ده رچوونتان لی ره سهر ی شو ږده که ن ئه و ههر له ئیستاره وازی لی به یین ، چونکه له ناو خزم و حال ی خویدا سهر بلند و پاریزراوه . { (کعب) وتی : پیما ن وت : هه رچی هکت وت گویمان لی بوو ، پیغه مبر ی خوا ئیستا جه نابت بهر موو ، بو خو ت و خودای خو ت چیت پی خو شه ئه وه بکه^۲.

ئه م وه لامه به لگه یه له سهر ئه و بریار و لی پران و ئازایه تی و باوه رو دلسوزیه ی ئه نسا ر له بهر گه گرتنی ئه و بهر پرسیاریتیه گه وره یه و ، چونه ژیریاری ئاکامه ترسنا که یدا هه یانبوه

پاش ئه وه پیغه مبر ﷺ پونکردنه وه ی خو ی بودان و ، به یعت ئه نجامدرا .

^۱ / ابن هشام ۴۴۰/۱ ، ۴۴۱ .
^۲ / هه مان سهر چاره ۴۴۶/۱ ، ۴۴۷ .

بەندەکانی بەیعتەکە

پیشەوا ئەحمەد لە (جابر) هەو بە دووردریزی دەگیریتەوه ،
جابر دەلیت : وتمان : پیغەمبەری خودا ، لەسەر چی بەیعتت پی بدەین ؟
فەرمووی :

۱. لەسەر بەگویی کردن لە خویشی و ناخویشیدا .
۲. لەسەر خەرجی کیشان لە بوون و نەبوونیدا .
۳. لەسەر فەرمان کردن بە چاکە و نا کردن لە خراپە .
۴. لەسەر ئەوەی کار بۆ خودا بکەن و ، گوی لە قسەى لۆمەکاران نەگرن .
۵. لەسەر ئەوەی ئەگەر هاتمە لاتان پشتیوانیم ئی بکەن ، بەرگرم ئی بکەن لەوەدا
کە بەرگری دەکەن لەخۆتان و هاوسەرانتان و پۆلەکانتان ، لەپای ئەوەدا
بەهەشت هی ئیوهیه^۱ .

لەگیرانەوهکەى (کعب) دا - کە (ابن إسحاق) دەگیریتەوه - لە بەندی
کوژتایی دا (کعب) دەلیت : پیغەمبەری خوا ﷺ قسەى کرد ، قورئانی خویندەوهو ،
بانگەشەى کرد بۆ لای خودا ، خەلکی هاندا بۆ ئیسلامەتى ، پاشان فەرمووی :
لەسەر ئەوه بەیعتتان لەگەڵ دەبەستم کە بەرگرم بکەن لەوەدا بەرگری لە مال و
منالی خۆتان دەکەن ، دەستبەجی (البراء) ی کوپی (معور) دەستی هیئاو وتی :
بەلێ ، بەو کەسەى تۆی بەراستی کردوو بە پیغەمبەر بەرگری ئی دەکەین وەك چۆن
بەرگری لەخۆمان دەکەین ، ئەى پیغەمبەر بەیعتمان لەگەڵ بێستە ، سویند بەخوا
ئیمە پشتاوپشت کوژانی جەنگ و شەر بوین .

(أبو الهيثم) ی کوپی (التيهان) قسەکەى بە (البراء) بری و وتی : پیغەمبەرى
خودا ، لەنیوان ئیمە و جولهکەدا بەلیننامەیهک هیه ، ئەگەر ئەوان پچراندیان و
ئیمەش لەگەڵ تۆداین ، ئایا وازمان ئی ناهینیت و بگەریتەوه بۆ ناو خزمەکانت ؟
دەلیت : پیغەمبەرى خوا ﷺ زەرەدخەنەیهکی کرد ، پاشان فەرمووی : خوین
بە خوینە ، ویرانکاری بەویرانکاریه ، من لەئێوه و ئیوهش لە من ، جەنگ دەکەم
لەگەڵ ئەو کەسەدا کە ئیوه جەنگی لەگەڵدا دەکەن ، ناشتی دەکەم لەگەڵ ئەو
کەسەدا کە ئیوه ناشتی لەگەڵدا دەکەن^۲ .

^۱ / ئیمامی ئەحمەد بە (إسناد) یکی (حسن) روایەتى کردوه . (الحاکم) و (ابن حبان) بەراستیان زانیوه . بیروانە (مختصر سیرە
الرسول) : شیخ عبدوللای ئەجدی ۱۵۵ . مەرۆها (ابن إسحاق) روایەتیکى لەو شیوهیه (عبد بن مسعود) وه
بەگیریتەوه . دیرنکی زیادهى تیدایه . (وهو ان لا ننازع الامر اهل) بیروانە (ابن هشام) ۴۵۴/۱ .
^۲ / ابن هشام ۴۴۲/۱ .

چه ختکردنه وه له سهر مه تر سیداریتی به یعه ته که

پاش نه وهی قسه و باس کرا له سهر مه رجه کانی به یعه ته که و بریار یاندا له سهر مؤر کردنی ، دوو پیاو ههستان له وانهی که نه وهی یه که می موسولمانه تی بوون و له سالی (۱۱) و (۱۲) ی پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوو بوون ، یه که له دوا ی یه که ههستان ، بوئه وهی هه ریه که یان تر سنا کیتی مه سه له که بوئه و خه لکه پوون بکه نه وه ، تا به بهر چاو پوونیه کی ته و او نه بیته به یعه تی پی نه دهن و هه تا بشزان که راده ی قوریانی دانی ئه و خه لکه چه ندیکه و له وهش دانی ببن .

(ابن إسحاق) ده لیت : کاتیک کو بوونه وه بو به یعه تان (العباس) ی کوپی (نضلة) وتی : ئه ری ئیوه ده زانن له سهر چی به یعه ت دهن به و پیاو ؟

وتیان : به لی ، وتی : ئیوه به یعه تی دهنی له سهر شه پر کردن له گه ل رهش و بو ری خه لک ، ئیوه ئه گهر واده زانن تالان کردنی مالتان کاره ساته و به کوژرانی پیاو ماقولانتان ده سته جی دهیده نه وه ده ست کافران ، ئه وه سویند به خوا ئه گهر وایکن سهر شوپی دنیاو قیامه ت ده بینن ، خو ئه گهر واده زانن به لین ده به نه سهر سه رباری له ناوچونی مال و سامان و کوژرانی پیاو ماقولان . ئه و ده ست بده نه دهستی ، چونکه به راستی سویندم به خودا خیری دنیاو ئاخیره تی تیدایه .

وتیان : ئیمه سه رباری کاره ساتی مال و سامان و کوژرانی پیاو ماقولان به یعه ت دهن ، ئه ی پیغه مبه ر ، ئه گهر ئیمه وه فاداریمان هه بیته چیمان به چاره نووس ده بیته ؟

فه رموی : (به هه شت) ، وتیان ده ستت به یته ، دهستی درێژ کرد ، هه مو یان به یعه تیان پیدایه .

له گێرانه وه که ی (جابر) دا هاتوه ، فه رموی : هه ستاین به یعه تی بده نی ، (أسعد) ی کوپی (زراره) که له و هه فتا که سه کهم ته مه تر بوو دهستی پیغه مبه ری گرت ﷺ و وتی : خه لکی (یثرب) به کاوه خو ، ئیمه پشته و شتره کانه مان نه شکاندوه که چوین بۆلای مه گهر زانیومه که ئه و پیغه مبه ری خواجه ، ده رکردنی ئه و له پوژگاری ئه مپو دا خو جیا کردنه وه یه له هه موو عه رب و ، کوژرانی باشه کانتان و ، شمشیره کان ده تانچن و ، ئه گهر دان به خودا ده گرن له سهر ئه وانه فه رمون به یعه تی بده نی و ، پاداشتان لای خودایه ، یان ئه وه یه له خوتان ده ترسن ئه وه وازی ئی به یتن ، ئه مه ده بیته ده رفه ت بو تان له لای خوا .

^۱ / هه مان سه رچاوه ۴۴۶/۱ .

^۲ / ئیمامی نه حمه د ریه یه تی کردوه له فه رموده یه کی (جابر) وه .

بهستنی بهیعه ته که

پاش دانپیدانانی بهنده کانی بهیعه ته که و ، پاش ئو جه ختکردنه و هو دالنیا بوونه ، ئیدی بهستنی بهیعه ته که به ته و قه دهستی پیکرد - (جابر) - پاش ئو و دی قسه که ی (سعد) ی کوپی (زراره) ی گیرایه و ، وتیان : ئه ی (اسعد) دهستمان له سهر لایده . سویند به خوا واز له بهیعه ته ناهنین و ، بهجیی ناهیلین^۱.

ئیدی (اسعد) زانی که پاده ی ئاماده یی خه لکه که چهنده بو قوریانیدان له و پرنگه یه یه داو له وه دالنیا بوو ، . ئه م بوخوی بانگخوازیکی گه وره بوو ، له گه ل (مصعب) ی کوپی (عمیر) دا بوو ، بیگومان سه روکی ئایینی ئه و بهیعه تده رانه بوو . یه که م کهس بوو بهیعه تی دا . (ابن إسحاق) ده لیت : (بنو النجار) ده لین (ابو امامه) واته (اسعد) ی کوپی (زراره) یه که م کهس بوو دهستی هیئا بو بهیعه ت^۲.

پاش ئه و هوش بهیعه ته گشتیه که دهستی پی کرد ، (جابر) ده لیت : پیاو له داوی پیاو هه لده ستاین و بهیعه تمان ئی وهرده گیرا پیغه مبه ریش ﷺ له پای ئه و ه دا به لینی به هه شتی پیده داین^۳.

به لام بهیعه تی هه ردوو ژنه که که ئه و پوو داو دیان بینی ته نها به گفت بوو ، پیغه مبه ری خوا ﷺ هه رگیز ته و قه ی له گه ل هیچ ژنیکی بیگانه دا نه کرده^۴.

دوانزه نه قیبه که

پاش ئه و دی بهیعه ت ته و او بوو پیغه مبه ر ﷺ داوای هه لبراردنی (۱۲) سه روکی کرد بو ئه و دی ببنه نه قیب به سهر که سه کانیانه و ه و ، بو ئه و دی له جیاتی ئه وان بهنده کانی ئه م بهیعه ته جی به جی بکه ن ، وتی به خه لکه که : ئاده ی دوانزه که سم له خو تان بو بهیننه دهره و تا ببنه نه قیب به سهر تانه و ه . ده سته جی هه لبرێران ، بریتی بوون له (۹) که سی خه زره جی و (۳) که سی ئه و سی ، ئه مه ش ناوه کانیانه :

نه قیبه کانی خه زره ج

۱. (اسعد) ی کوپی (زراره) ی کوپی (عدس) .
۲. (سعد) ی کوپی (ربیع) ی کوپی (عمر) .

^۱ / هه مان سه رچاوه .
^۲ / (ابن إسحاق) ده لی : (بنو عبدالاشهل) ده لین : به لکو (ابوالهیثم بن التیهان) بوو ، هه ره ها (کعب) ی کوپی (مالک) ده لی : به لکو (البراء) ی کوپی (معروق) (ابن هشام) ۴۴۷/۱ ده لیم : له وانه یه ئه وان ئه و گفتوگۆی بهیعه ته یان حلیب کردی ، وه گه رنا باشتین که سی بو پیش خستن له و شوینه دا (اسعد) ی کوپی (زراره) یه ، (والله اعلم) .
^۳ / (مسند) ی ئیمامی نه جمه .
^۴ / سه یرکه (صحیح مسلم) باب (کیفیه بیعه النساء) ۱۲۱/۲ .

۳. (عبدالله) ی کوپی (رواحه) ی کوپی (ثعلبة).
۴. (رافع) ی کوپی (مالك) ی کوپی (عجلان).
۵. (البراء) ی کوپی (معرو) ی کوپی (صخر).
۶. (عبدالله) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (حرام).
۷. (عباده) ی کوپی (الصامت) ی کوپی (قیس).
۸. (سعد) ی کوپی (عباده) ی کوپی (دلیم).
۹. (المنذر) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (خنیس).

نه قبییه کانی نهوس

۱. (أسید) ی کوپی (حضیر) ی کوپی (سماک).
۲. (سعد) ی کوپی (خیثمة) ی کوپی (حارث).
۳. (رفاعة) ی کوپی (عبد المنذر) ی کوپی (زبیر).

کاتیک نهه نه قبیانه ههلبزتران پیغه مبهه ﷺ به لئیننامهیه کی تری ئی وهرگرتن ، بهو سیفته تهی که سهووک و بهریرسن.

ههروه ها پیی فهرموون : ئیوه وه که فاله تهی ههواریه کانی (عیسا) ی کوپی (مهریه) ده بنه که فیلی سهه ره که له که تان ، منیش که فیلی ئومه ته که ی خووم . واته موسولمانه کان . وتیان : به لئ وایه ^۲.

فیلبارزیک په یمانه نامه که ناشکرا ده کات

کاتیک که په یمانه نامه که به ستر ، خه لکه که خه ریک بوو بلاوه یان ئی نه کرد ، فیلبارزیک قاوی لیدان ، ئهه ناشکرا کردنه له کاتی دواساتی دانیشتنه که دا بوو ، نه ده کرا هه موو سهه ر که ده کانی قوره ییشی به نه یی پی ناگادار بکرت تا له نا کاودا له ناو شیوه که دا بدهن به سهه ر موسولمانه کاند ، ئهه فیلبارزه چوه سهه ر گردولکه یه که و به ده نگیک به رهز هاواری کرد : ئهه خه لکی شار ، بو نایه ن بو سهه ریری موحه ممه دو شوینکه وتوانی ؟ ئهه ده تا بو جهنگی ئیوه کوپونه ته وه .

پیغه مبهه ری خوا ﷺ فهرموی : { ئهه درنده که ی عهقه به یه ، سویندم به خودا که دهستم به تال بوو ئهه رجا ده زانم چیت به سهه ر ده هیتم } پاشان فهرمانیدا به په یمانه مه ره کان بلاوه ی ئی بکه ن به رهو کاروانه کانیان ^۱.

^۱ / وتراوه له جباتی (رفاعة) ، (ابو الهیثم) ی کوپی (التهان) بهه .
^۲ / ابن هشام ۱/ ۴۴۲ ، ۴۴۴ ، ۴۴۶ .

نامادهگی نه‌ساره‌کان بو لی‌دانی قوره‌یش

کاتیک ده‌نگی ئەم فی‌لبازە کەوتە بەرگۆی، (عباس) ی کۆری (عبادە) ی کۆری (نضلة) وتی: سویندم بەو کەسە ی تۆی بەهەق ناردوو، ئەگەر ئارەزوو بکەیت سبەینی بە شمشیرە‌کانمان ئەدەین بەسەر خەلکی (منی) دا، پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: {ئیمە هیشتا فەرمانی ئەوەمان پی نەدراو، بەلام ئیو بەگەرینەو، بو مەنزلگا‌کانتان} ئیدی ئەوانیش گەرانه‌و نووستن هەتا بەیانی.^۲

قوره‌یش نارەزایی دەردە‌بریت بو سەرۆکە‌کانی (یثرب)

کاتیک ئەم هەوالە کەوتە بەرگۆی قوره‌یشە‌کان، توورە ی کردن و تووشی خەم و خەفەت و دل‌پاوکیی کردن، چونکە ئەوان دەیانزانی کە ئاکامی ئەوجۆرە بەیەتە‌تە جی دەبی‌ت، دەشیانزانی ئەنجامە‌کانی بو مال و گیانیان چەندە خراپ دەبی‌ت، بۆیە هەر کەرۆژ بوو شاندیکی گەورە ی سەرکردە و لەخوا یاخێە‌کانی مەککە بەرەو خێو‌ە‌تگا‌کانی (یثرب) بە‌ری کەوتن، بو ئەو‌ە ی نارەزایی توندی خۆی لەسەر ئەو پەیماننامە یە بخاتە روو بو‌یان، شاندە‌کە وتی:

خیلی خەزەج، هەوالمان پیگە‌یشتو کە ئیو هاتوون بۆلای ئەو پیاو‌ە ی خەزمی ئیمە، بو ئەو‌ە ی لەژێر دەستی ئیمە دەری بکەن و بەیەتە ی بە‌نی بو جەنگ کردن لەگە‌لماندا، ئیمەش سویندتان بو لەخوین کام خیلی عەرب هەیه حەز ناکەین بەئەندازە ی ئیو ناخو‌شیی بکە‌ی‌تە نیوانمان‌ە^۳، لەکاتیکدا موشریکە خەزە‌جیە‌کان هیچیان لەبارە ی ئەم بەیەتە‌و نەدە‌زانی، چونکە لەکە‌شیکی نەینی تەواودا و لەنیو‌ە شەودا ئەنجام درابوو، ئەو موشریکانە کەوتنە سویند خواردن: کە هەرگیز شتی وانە‌بو‌ە و، ئیمە پیمان نە‌زان‌یو، هەتا هاتنە لای (عبدالله) ی کۆری (ابی) ی کۆری (سلول)، ئەو وتی: ئەمە قەسە‌یە‌کی پوو‌چە، شتی وانە‌بو‌ە، خیلە‌کە‌ی من ناکریت شتی وە‌ها بکەن، ئەگەر من لە (یثرب) بوما‌یە خیلە‌کە‌م بە‌ی پرسی من شتی وە‌هایان نە‌دە‌کرد.

موسولمانە‌کانیش سەیری یە‌ک‌تریان نە‌کردو، خو‌یان بی‌لە‌نگ کرد، هیچ یە‌کیان بە بە‌لی یان نە‌و وە‌لامیان نە‌دان‌ە‌و.

ئیدی سەرکردە‌کانی قوره‌یش باو‌ە‌ریان کرد بە‌موشریکان و بە نا‌ئومیدی

گەرانه‌و.

^۱ / زاد المعاد ۵/۲.

^۲ / ابن هشام ۴۴۸/۱.

^۳ / هەمان سەرچاوە ۴۴۸/۱.

دنیابوونی هه‌واله‌که لای قورده‌یش و

راوه‌دونانی به‌یعه‌تدهران

سه‌رکرده‌کانی قورده‌یش خه‌ریک‌بوو ته‌واو باوه‌ریان ده‌کرد که هه‌واله‌که درۆیه ، گه‌پانه‌وه بۆ مه‌کهکه ، به‌لام هه‌ر سوسه‌یان ده‌کردو به‌شوینیدا ده‌چوون و لینی ورد ده‌بونه‌وه . تابۆیان ساغ بو‌وه که هه‌واله‌که راسته‌و به‌یعه‌ته‌که‌ش به‌کرداری پرووی داوه ، ئه‌مه‌ش له‌کاتیکدا بوو که حاجیان به‌ره‌و شوینی خۆیان گه‌پابوونه‌وه ، ئیدی سواره‌کانیان که‌وته‌ن شوین (پیرب) یی‌ه‌کان ، به‌لام پاش ئه‌وه‌ی له‌ده‌ست ده‌رچوو بوون ، به‌لام توانیان (سعد) ی کوپری (عباده) و (المنذر) ی کوپری (عمرو) به‌دی بکه‌ن ، شوینیان که‌وتن ، (المنذر) هه‌لات ، به‌لام (سعد) یان گرت ، به‌قه‌یتانی نه‌عه‌که‌کانی ده‌ستیان به‌گه‌ردنیه‌وه به‌سته‌وه ، ده‌ستیان‌کرد به‌لیدانی و به‌قژی سه‌ری رایان‌کیشا تا کردیان به‌ناو مه‌که‌که‌دا ، له‌و کاته‌دا (مطعم) ی کوپری (عدی) و (الحارث) ی کوپری (حرب) ی کوپری (امیه) هاتن و پزگاریان کرد له‌ده‌ستیان . چونکه (سعد) کاروانه‌کانی پینگه‌ی مه‌دینه‌ی بۆ په‌ناده‌گرتن کاتیک ئه‌نساریه‌کان سه‌یریان ده‌کرد وا (سعد) دیار نیه‌ پرس و رایان کرد که به‌داویدا بگه‌رینه‌وه ، له‌م کاته‌دا لیانه‌وه ده‌رکه‌وت ، ئیتیر به‌یه‌که‌وه گه‌یشتنه‌وه مه‌دینه^۱.

ئه‌مه به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی دووهم بوو . که به‌به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی گه‌وره . ناسراوه ، له‌که‌ش و هه‌وایه‌که‌دا سازدرا که پیری بوو له‌ سوژی خو‌شه‌ویستی و بۆ یه‌کتربوون و سه‌رحه‌م گه‌ردکردنی پارچه‌کانی تری موسولمانان و ، متمانه‌و ئازایه‌تی و نه‌به‌ردی له‌و پینگه‌یه‌دا ، ئیمانداریککی خه‌لکی مه‌دینه‌ سوژی ده‌جولا بۆ برا ئیمانداره‌ لاوازه مه‌که‌که‌یه‌یه‌که‌ی و له‌سه‌ری ده‌کرده‌وه له‌ سته‌مکاره‌که‌ی تووره‌ ده‌بوو ، له‌به‌ر خوا خو‌شه‌ویستی بۆی ده‌جولا.

ئه‌م هه‌ست و سوژه به‌ره‌نجامی ره‌وتیککی به‌رگوزاری نه‌بوو که پاش چه‌ند پوژیک دامرکیته‌وه ، به‌لکو سه‌رچاوه‌که‌ی بریتی بوو له‌باوه‌پ به‌خوداو پیغه‌مبه‌ران و کتیبه‌کانی ، باوه‌ریک له‌به‌رده‌م هه‌ره‌یتریککی زالم و سته‌مکاردا نه‌جولیت ، بیرو باوه‌ریک که ره‌شه‌باکه‌ی هه‌لی کرد شتی سه‌یر به‌یئیته‌ کایه‌وه ، به‌و باوه‌ره ئیمانداران توانیان له‌سه‌ر لاپه‌ره‌کانی میژوو چه‌ندین پرۆسه ئه‌نجام بدن ، چه‌ندین شویننه‌واری وه‌های تیدا جی به‌یئن ، که له‌ کوون و نویدا هاوینمه‌ی نه‌بوو بیئت و ، له‌ داها‌تووشدا مه‌حال بیئت شتی وه‌ها پروو بدات.

^۱ / زاد المعاد ۵/۲ ، (ابن هشام) ۱/ ۴۴۸ ، ۴۴۹ ، ۴۵۰ .

سەرەتاگانی کۆچ

پاش ئه‌وه‌ی که به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی دووهم ته‌واوبوو ، ئیسلامیش سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هی‌نا له‌دامه‌زاندنی نیشتمانیکدا بو‌ خۆی له‌ناوه‌ندی بیابانی‌کدا که شه‌پۆلی ده‌خوارد له‌ کوفرو نه‌قامیدا . ئه‌ویش پر مه‌ترسیت‌ترین ده‌ستکه‌وت بوو که له‌سه‌ره‌تای بانگه‌وازدا ده‌ست ئیسلام که‌وت . ئیدی پیغه‌مبه‌ری خوا مو‌له‌تی‌دا به‌ موسو‌لما‌نه‌کان کۆچ بکه‌ن بو‌ ئه‌و نیشتمانه‌.

مانای کۆچ جگه‌ له‌ به‌فیرۆدانی به‌رژه‌وه‌ندی و قوربانیدان به‌مال و رزگاربوونی گیان چیدی نه‌بوو ، له‌گه‌ل هه‌ست به‌وه‌ی که هه‌موو ئه‌و مال و سامانه‌ تالان ده‌کریت ، سه‌رباری ئه‌گه‌ری تیاچوون له‌سه‌ره‌تا یان کو‌تایی ریگه‌داو ، ده‌یانزانی که به‌ره‌و چاره‌نووسیکی نادیار ده‌رۆن و ، لییان پوون نیه‌ که چ ده‌راوکی و ناخۆشیه‌ک دیته‌ ریگه‌یان.

موسو‌لما‌نه‌کان که‌ده‌ستیان کرد به‌کۆچ کردن و ، ئه‌مانه‌شیان ده‌زانی ، موشریکانیش هه‌ر کاتیک هه‌ستیان به‌مه‌ترسی به‌کرایه‌ هه‌ولیان ده‌دا نه‌هی‌لن پرۆنه‌ ده‌ره‌وه ، ئه‌مه‌ش چهند نموونه‌یه‌که‌ له‌وه :

١. (ابو سلمه) و هاوسه‌رو کوپه‌که‌ی یه‌که‌م کۆچکه‌ر بوون . سالی‌ک. پيش عه‌قه‌به‌ی هه‌ره‌ گه‌وره‌ به‌پیی راوو بو‌چونی (ابن إسحاق) کۆچی کرد . که‌ویستی له‌ مه‌دینه‌ ده‌ریچیت ژن براکانی پشیان وت : هه‌قمان نیه‌ به‌خۆته‌وه ، به‌لام چۆن ریگه‌ ده‌هه‌ین خوشکه‌که‌مان به‌ریت به‌ره‌و ولاتیکی تر؟ بۆیه‌ ژنه‌که‌یان ئی سهنده‌وه ، که‌سوکاری (ابوسلمه) تووره‌ بوون ، وتیان: ئیمه‌ش ریگه‌ ناده‌ین کوپه‌زاکه‌مان له‌گه‌ل ژنه‌که‌دا بی‌ت که‌ ئیوه‌ نه‌هی‌لن له‌گه‌ل کوپه‌که‌ماندا به‌روات ، هه‌ریه‌که‌ په‌لی کوپه‌که‌ی به‌لای خۆیدا راکی‌ش ده‌کرد ، ئه‌وه‌ بوو له‌ ژنه‌که‌یان سهندو بریدیان ، (ابو سلمه)ش به‌ ته‌نها به‌ره‌و مه‌دینه‌ به‌ری که‌وت ، (ام سلمه)ش دوا‌ی کۆچکردنی هاوسه‌ره‌که‌ی و وون بونی کوپه‌که‌ی هه‌موو به‌یانیانیک ده‌چوه‌ سارای (ابطح) تیر ده‌گه‌ریا تا ئیواری ، حال و گوزه‌رانی به‌م شیوه‌یه‌ تا یه‌ک سال گوزه‌راند ، تا دلی یه‌کی‌ک له‌ خزمانی نه‌رم بوو ، وتی: ئه‌ری نا‌کریت ئه‌م ژنه‌ هه‌ژاره‌ ده‌رکه‌ن به‌ره‌و لای می‌رده‌که‌ی ؟ ئیوه‌ جیاتان کرده‌وه‌ له‌ می‌ردو مزاله‌که‌شی ، ئه‌وانیش وتیان پپی : ئه‌گه‌ر پی‌ت خۆشه‌ برۆ بۆلای می‌رده‌که‌ت ، (ام سلمه) هه‌ستا کوپه‌که‌ی له‌ خزمانی می‌رده‌که‌ی سهنده‌وه‌و ، که‌وته‌پری به‌ره‌و مه‌دینه‌ . کۆچیک ماوه‌که‌ی پی‌نج سه‌د کیلومه‌تره‌ . یه‌ک به‌نده‌ی خوای له‌گه‌لدا

نه‌بوو ، تا گه‌یشته ناوچه‌ی (التنعیم) له‌ویدا (عثمان) ی کوپی (طلحه) ی کوپی (ابی طلحه) ی بینی ، که له‌حالی تیگه‌یشت به‌ری‌ی کرد تا گه‌یاندیه مه‌دینه ، کاتیک سه‌یریکی (قباء) ی کرد پی‌ی وت: پیاوه‌که‌ت له‌و گونده‌دایه، پشت به‌خوا برۆ ناویه‌وه ، ئنجا خۆی به‌رو مه‌که‌که‌گه‌رایه‌وه^۱.

۲. کاتیک (صهیب) ویستی کوچ بکات ، کافرانی قورپه‌یش پێیان وت: که‌هاتیه ناومان خزمه‌تکاریکی که‌م ده‌ست بویت ، له‌ناو ئیمه‌دا مال و سامانه‌که‌ت زۆر بوو ، گه‌یشتیته ئهم حاله‌ت ، پاشان ده‌ته‌وێت به‌خیزان و مال‌ه‌وه ده‌رچیت؟ سویند بیت هرگیز شتی وانابیت . (صهیب) پی‌ی وتن: ئه‌گه‌ر مال‌ه‌که‌تان بده‌م‌ی وازم ئی ده‌هین؟ وتیان: به‌ئێ ، وتی: ئه‌وه منیش مال و سامانه‌که‌م به‌خشی به‌ئێوه . ئه‌و هه‌واله گه‌یشته‌وه به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ فرموو بووی: به‌راستی (صهیب) قازانجی کرد ، به‌راستی (صهیب) قازانجی کرد^۲.

۳. (عمر) ی کوپی (خطاب) و (عیاش) ی کوپی (ابی ربیع) و ، (هشام) ی کوپی (عاصی) کوپی (وائل) ئه‌وانیان دانا له شوینیک به‌یه‌کتری بگه‌ن له‌به‌ره‌به‌یاند ، پاشان له‌وێوه کوچ بگه‌ن به‌رو مه‌دینه ، (عمر) و (عیاش) له‌کات و شوینی دیاری کراودا به‌یه‌که‌یشتن که‌چی (هشام) دیار نه‌بوو.

که گه‌یشتنه مه‌دینه‌و له (قباء) دابه‌زین ، (ابو جهل) و (حارث) ی برای چوون بو لای (عیاش) که دایکی هه‌رسیکیان یه‌کیکه . پێیان وت: دایکت ئاهی کردوه که شانه به‌ر سه‌ری نه‌که‌وێت و نه‌چیت به‌ر سینه‌ر هه‌تا تو ده‌بینیت ، (عیاش) دلی نه‌رم بوو ، (عمر) ﷺ فرمووی: (عیاش) سویندم به‌خوا ئه‌وانه ده‌یانه‌وێت له‌سه‌ر ئایینه‌که‌ت هه‌لت بگێرئه‌وه وریایان به ، سویندم به‌خوا ئه‌گه‌ر ئه‌سپیک بداته سه‌ری دایکت شانه هه‌لده‌گریت ، سویند بیت ئه‌گه‌ر گه‌رمای مه‌که‌که لیی بدا راده‌کاته به‌ر سینه‌ر ، (عیاش) به‌گوئی (عمر) ی نه‌کردو له‌به‌ر سوینده‌که‌ی دایکی له‌گه‌لێاندا گه‌رایه‌وه ، (عمر) پی‌ی وت: مادامه‌کی ده‌روێته‌وه ئه‌و وشتره هیمنه چاکه‌ی من به‌ره ، پشتی به‌رنه‌ده‌یت ، ئه‌گه‌ر گومانته به‌شتیک برد خۆت پی ده‌رباز بکه . به‌سواری وشتره‌که گه‌رایه‌وه ، تاگه‌یشتنه نیوه‌ی ریگه ، (ابو جهل) پی‌ی وت: ئه‌ری (عیاش) به‌راستی له‌سه‌ر پشتی ئهم وشتره بی تاقه‌ت بووم ، سوایم ناکه‌یت له پشت خۆته‌وه؟

^۱ / ابن هشام ۱/ ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰.

^۲ / هه‌مان سفراضاوة ۱/ ۴۷۷.

(عیاش) وتی: به‌لیّ باشه ، و شتره‌ک‌هی دانیشاند ویستی لسه‌ری دابه‌زیت ، که
 نزیک‌ی زه‌وی بومه‌ په‌لاماریان‌دایه‌و ده‌ست و قاچیان به‌ست ، دوا‌ی شه‌و به‌روژی پروناک
 کردیان به‌ناو شاری مه‌که‌دها ده‌یانوت به‌ خه‌ک : خه‌کی مه‌که ، سه‌رلی‌شی‌واوه‌کانتان
 ناوا لی بکه‌ن ، هه‌روه‌کو ئیمه‌ کردمان^۱.

ئه‌مه‌ سیّ حاله‌ت بوون بۆ هه‌رکه‌سه‌یک موشریکان پنیان بزانیایه‌ که
 ده‌یه‌وئیت کۆچ بکات بۆ مه‌دینه ، به‌لام له‌گه‌ل شه‌و‌شدا خه‌ک پۆل پۆل به‌دوا‌ی
 یه‌که‌دا کۆچیان ده‌کرد ، پاش دووما‌نگ و چه‌ند پۆژیک له‌دوا‌ی به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی
 گه‌وره‌وه‌ له‌ناو مه‌که‌دها جگه‌ له (پیغه‌مبه‌ر ﷺ) و (ابوبکر) و (علی) که‌س نه‌ما‌بووه ،
 که به‌فه‌رمانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ کاره‌کان هه‌لده‌ستان ، مه‌گه‌ر که‌سه‌یک موشریکان
 بیانگرتایه ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ یاتا‌خ و که‌ل و په‌لی پیچا‌بووه‌ چاو‌ه‌روانی ده‌کرد تا
 فه‌رمانی پی بکریّت به‌ده‌رچوون ، (ابوبکر) یش که‌ل و په‌لی ئاماده‌ کرد^۲.

(بخاری) له (عائشه‌)وه ده‌گپ‌رئته‌وه ، فه‌رموو‌یه‌تی : پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمو‌ی به
 موسو‌لما‌نه‌کان من مائی کۆچه‌که‌تانم دیوه‌ باخی خورمای زۆری تیدایه ، هه‌ندی‌ک
 کۆچیان کرد به‌ره‌و مه‌دینه ، زۆرینه‌ی شه‌وانه‌ش کۆچیان کردبوو به‌ره‌و حه‌به‌شه
 گه‌رانه‌وه‌ بۆ مه‌دینه ، (ابوبکر)یش خۆی ئاماده‌ کرد به‌ره‌و مه‌دینه به‌رپی بکه‌وئیت ،
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پیی فه‌رموو ، جاری په‌له‌ مه‌که ، تکاده‌که‌م مؤله‌تم بدریّت ، (ابوبکر)
 پیی فه‌رموو: دایک و بابم به‌ قوربانت بیّت ، ئایا ئومید ده‌که‌یت که مؤله‌ت بدریّت ؟
 فه‌رمو‌ی: به‌لیّ ، ئیتر (ابوبکر) خۆی هیشته‌وه‌ به‌دیار پیغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ بۆ شه‌وی
 هاو‌رنیه‌تی بکات ، پیشت‌ریش بۆ ماوه‌ی چوار مانگ دوو وشتری چاکی دابه‌ستبوو
 به‌گه‌لای (سم‌)^۳.

^۱ / (هشام) و (عیاض) له‌کو‌ت و زنجیری کافراندا مابونه‌وه ، تا پیغه‌مبه‌ر ﷺ کۆچی کرد ، جارنکیان فه‌رمو‌ی: کئی
 ده‌توانی (عیاض) و (هشام) م بۆ به‌یّنی؟ و ملیدی کوری و ملید وتی: من ده‌یان‌ه‌نیم بۆت پیغه‌مبه‌ری خوا ، و ملید به
 په‌نامیکی هاته‌وه‌ ناو مه‌که ، ژنیک‌ی بیی خۆراکی بۆ ده‌بردن شوینی که‌رت تا جیگه‌کیانی دۆزه‌وه ، له‌خانه‌یکی بی
 بنه‌یچدا گیرابوون، که ئیواره‌ داها‌ت به‌سه‌ر دیوارمه‌کیدا سه‌رکه‌رت کو‌ت و زنجیرمکانی پچران‌دو سوار‌ی وشتره‌ک‌هی
 خۆی کردن تا مه‌دینه ، سه‌یرکه (ابن‌هشام) ۱/ ۴۷۴ ، ۴۷۵ ، ۴۷۶ ، هاتنی (عمر) یش بۆ مه‌دینه له‌گه‌ل (۲۰) هاوه‌لی تردا
 بوو. (صحیح البخاری) ۵۵۸/۱.

^۲ / زاد المعاد ۲/ ۵۲۵.

^۳ / صحیح البخاری ، باب هجره‌ النبي ﷺ و اصحابه ۱/ ۵۵۲.

له (دار الندوة) دا ﴿پەرلەمانی قورەیش﴾

كاتىك موشرىكان ھاۋەلانى پىغەمبەريان دەبينى ﷺ خۇيان نامادە كردوھ وەرئەچن و، مال و منال سامانەكەيان بەرھو ئەوس و خەزەج دەبەن، خەم و دلەپراوكىيەكى دايگرتن، تووشى خەمۇكيەك بوون شتى وەھايان بەخۇيانەوھ نەديبوو، مەترسيەكى گەورە ھاتبوھ پيشيان، كەھەرەشەى لەقەوارە ئابوورى و بتيەرسىتيەكەيان دەكرد، دەرکیان كەربو بەگەورەيەتى كەسیتی پىغەمبەر ﷺ و كاریگەریتی لەسەر خەلك و تىروتهواویتی سەركردهی رینومايی مرقەكانداو، ئەو لیھاتن و ھیممەت و پاسالى و گیان فیداییەى ھاۋەلانى ھەیانبوو لەرگاكەیداو، ئەو تواناو ھیزو دەسلەتەى (اوس) و (خزرج) ھەیانەو، ئەو خەزى ناشتى و چاكسازىەى ژیرەكانى ھەردو خیلەكە ھەیانە بو نەھیشتنى جیاوازی نیوانیان، پاش ئەوھى چەندین سالى پيشتر شەرى ناوخویان دی بوو.

ھەرۋەھا دەیانزانى كە مەدینە چ جیگەوتەيەكى ستراتیزی گرنكى ھەيە سەبارەت بەو رینگە بازرگانىەى كە بەكەنارى دەریای سووردا لە یەمەنەوھ بەرھو شام دەپوات، خەلكى مەككەش سالانە برى چارەكە ملیونیك دینارى ئالتون بازرگانیان بەرھو شام دەبرد، ئەمە جگە لەو برەى دەستی خەلكى (طائف) و شویئەكانى تر دەكەوت، دیاریشە كەبنەرەتى بازرگانى لەوشوینەدا پشتى بە ئاسایشى ئەورینگەيە بەستبوو.

شاراۋەش نەبوو لای قورەیشیەكان كەبانگەوازی ئیسلامى لە(یثرب)دا چر دەبیئەوھ، ئەوجا چ مەترسيەكى دەبیٹ و خەلكەكەيان چ پووبەپروو بوونەوھەيەكیان لەگەلدا دەكەن.

ئیدی موشرىكان بەتەواوى ھەستیان كرد بەو مەترسيەى ھەرەشە دەكات لەقەوارەیان، دەگەرەن بەشویئ باشتەین ئامرازا كەئەو مەترسيە لەخۇيان دور بخەنەوھ، كە ھۆ سەرەكەكەى ھەلگری ئالاکەيەتى ئەویش پىغەمبەرى ئیسلامە ﷺ. لە رۆژى (۵) شەممەى (۲۶)ى مانگی (صفر) سالى (۱۴) ھەمى پىغەمبەریتی دا، ھاوپرەك لەگەل (۱۲)ى مانگی دیسەمبەرى سالى (۵۷۰)ى زایینی^۱ واتە پاش نزیکەى

^۱ / ئەم میژوھمان پاش لیکۆلینەوھیکە وەرگرت كە (عەلامە) (محمد سليمان المنصور فورى) لە (رحمة للعالمین) دا تۆمارى كردوھ، ۹۵/۱، ۹۷، ۱۰۲، ۴۷۱/۲.

دوومانگ و نيو له بعيه تي عه قه به ی گه ره . په له مانى مه كه (دارالندوه) له سهره تاي پوژكهيدا^۱ تر سناكترين كوښونه ويان نه جامدا له ميژووي خو ياندا ، له كوښونه وه يه دا نوينه رى هه موو تيره قور ي شيه كان ناماده بوون ، بۇ نه وه ي بكو ل نه وه له نه خشي هه كى يه كلا كه ره وه كه هه لگرى ئالا ي بانگه وازه ئيسلاميه كه له ناو به ريت و ، بۇ هه تا هه تايى نوورى تيشكه كه ي بكو ريت نه وه .

سهره زور دياره كانى نه كوښونه وه تر سناكه له نوينه رانى قور ي ش بوون كه بري تى بوون له :

(۱) (ابو جهل) ي كور ي (هشام) له جياتى تيره ي (بنى مخزوم).

(۲) (جبير) ي كور ي (مطعم) و (طعمية) ي كور ي (عدى) و (الحارث) ي كور ي (عامر) ، له جياتى (بنى نوفل) كور ي (عبد مناف).

(۳) (شيبه) و (عتبه) كوراني (ربيعة) بوون ، (ابو سفيان) ي كور ي (حرب) ، له جياتى (بنى عبد الشمس) ي كور ي (عبد مناف).

(۴) (النضر) ي كور ي (حارث) نه كه سه بوو كه سه روپيى ئاژه لى كرد به سه رى پيغه مبه ردا ﷺ ، له جياتى (بنى عبد الدار).

(۵) (ابو البخترى) كور ي (هشام) ، (زمعه) ي كور ي (اسود) و ، (حكيم) ي كور ي (حزام) له جياتى (بنى اسد) ي كور ي (عبد العزى).

(۶) (نبيه) و (منبه) هه ردو كور هه ي (الحجاج) . له جياتى (بنى سهم).

(۷) (اميه) ي كور ي (خلف) ، له جياتى (بنى جمح).

كاتيك هاتن بۇ (دار الندوه) شهي تان له شيوه ي پياويكى شكوداردا هاته ريگه يان ، تاجه گولينه يه كى به سه ره وه بوو ، له به رده كه كيدا وه ستابوو ، وتيان : نه م پياوه پيره كييه ؟ وتى : پيره پياويكى نه جديم بيستم كه خوتان بوچى ناماده ده كن ، ناماده بووم تاگويم له گوته كان تان بيت ، به لكو له ناموژگار ي و بوچوونه كانى خو ي بى به شتان نه كات ، وتيان : قه يدى نيه وه ره ژوره وه ، له گه لياندا چوه ژوره وه .

^۱ / نه وه ي به لگه يه له سه ر نه وه ي كه كوښونه وه كه له سه ره تاي پوژدا نه جام دراوه ، نه و ريوايه تيه كه (ابن إسحاق) ده يگيرنه وه ده لى : جبريل هوائى نه و پيلانه يدا به پيغه مبه ر ﷺ و مؤله تى پيدا كه كوچ بكات ، پاشان نه و ريوايه تش كه (بوخارى) ده يگيرنه وه له هه رموده يه كى (عائشه) وه كه پيغه مبه ر ﷺ له قرچه ي نيوه ردا هات بۇ لاي (ابوبكر) و پيى فرموو .

قەسەدە پەرلەمانىي و

كۆدەنگى لەسەر بېرىلگى زالمانە بۆشەيدىگىرىنى يېغەمبەر

ھەرئەۋەندەى ئەندامانى كۆبۈۋەندەكە تەۋابوۋون دەستىكرا بەپېشىنىارو چارەسەرەكان ، گەفتوگۇ درېژەى كېشا ، (ابو الأسود) وتى: لەم شارەدا دەرى دەكەين و لېرە نايھېلېن ، گۇى نادەينى بۆكۇى دەپرات ، يان لەكۇيدا دەگىرسىتەۋە ، ئەو كاتە بارودۇخمان چاك دەبېت و ەك جارائمان ئى دېت.

پېرە پياۋە نەجدىيەكە وتى: نەخېر ئەۋە رايەكى باش نىيە ، ئەدى نابېنن قەسەى چەند شىرىن و كارىگەرە ، چەندە بەتوانايە لە كەمەندىكىش كىردنى دلى مرقۇقەكاندا ؟ سۆيىند بېت ئەگەر واپكەن بېرواتە ناۋ ھەرخىللىكى تىرى ەرب ئەۋجا حالتان خراپتر دەبېت ، پاشان پېش خۇيان دەدات بۆ سەر ئىۋە ، ھەتاكۇ پېتان پېدا دەنېت لە ۋولاتى خۇتانداندا ، ئەۋجا چى بویت پېتان دەكات ، رايەكى تر بلىن.

(ابو البخترى) وتى: لە زنجىرە بەندى ئاسنىدا بېبەستەۋە ، لەژورېكدا داىبېنن ، پاشان چاۋەرىنى بىكەن تاۋەكۇ چارەنوۋسى شاعىران . زھىرو نابغە . ى ئى دېت ، ھەر كەسىك بەۋ توۋنى مەرگەدا بېروات توۋشى دەردەسەرى ئەۋان ئەبېت.

پېرە نەجدىيەكە وتى : نا نا سۆيىندتان بۆ دەخۇم كە ئەۋە رايەكى پەسەند نىە ، سۆيىندبېت ئەگەر . ەكۇ خۇتان دەلېن . بېبەستەۋە . ئەۋا لە پىشت دەرگاۋە خۇى قوتار دەكات بۇلاى ھاۋەلەكانى و ، لەۋانەيە بدەن بەسەرتانداۋ لە دەستانى بىسېنن ، پاشان بەھۆيەۋە زۆر بېن و بەسەرتاندا زال بېن ، بەپاستى ئەمەيان رانىيە ، رايەكى تر بلىن.

پاش ئەۋەى پەرلەمانى قورەيش ئەم دوو پېشىنىارەى رەتكرەۋە ، پېشىنىارىكى گوناھكارانەى خرايە بەردەست ھەموو ئەندامەكانى رەزامەندىيان نواند لەسەرى ، ئەۋ پېشىنىارە سەركرەدى تاۋانبارەكانى مەككە (ابو جەل) كۆپى (ھشام) خستىە پوو ، (ابو جەل) وتى: سۆيىندم بەخودا من رايەكم ھەيە باۋەر ناكەم ھىشتا ئىۋە پىتان لىى كەۋتېت ، وتيان چىيە (ابا الحكم) ؟ وتى: پىم وايە لە ھەر تىرەيەك گەنجىكى ئازاى جوامىرى بەجەرگ بەنېن و ، ھەريەكەيان شمشىرىكى بېرندەى بدەينە دەست ، ئەۋانە بېۋنە سەرى و ، بەيەكەۋە بېدەنە بەر شمشىرو بىكوزن ، ئەۋجا پزگارمان دەبېت ، ئەگەر وياىنكرد خويئەكەى بەناۋخىل و تىرەكاندا بلاۋەدەكات ، ئەۋجا (بنو عبدمناف) ناتوانن شەر لەگەل ھەموو تىرەكاندا بىكەن و ، داۋاى (قدىيە) مان ئىدەكەن ئىمەش دەياندەينى.

پیره نهجدیه که وتی: ئەمە قسە ی تەواوە ، منیش تەنها ئەم پرایەم پی
پەسەندە ، ئیدی پەرلەمانی مەککە یەک دەنگیاندا بەو بێرێارە تاوانکاریەو، نوێنەرەکان
گەڕانەووە بۆ مائەکانیان ، دەستبەجی دەستیان کرد بە جی بە جی کردنی ئەم بێرێارە^۱.

کوچ کردنی پیغەمبەر ﷺ

کاتێک که بێرێارە تاوانکاریە که دەرچوو بە کوشتنی پیغەمبەر ﷺ ، جبریل
ﷺ بە (وہی) خۆی گەورەووە دابەزیە خوارەووە بۆ لای و هەوایی پیلانەکە ی
قورەیشیی پی راگەیاندا ، هەوایشیی دایە که خۆی گەورە مۆلەتی پێداوە کوچ
بکات و کاتی کوچەکەشی بۆ دیاری کردووە پی فەرموو: ئەمشەو لەناو ئەو
جینگە یەتدا مەمێنە که شەوانی تر تیایدا دەمایتەوہ^۲.

بۆ نیوەرۆ پیغەمبەر ﷺ چوو بۆ لای (أبو بکر) ؓ . بۆ ئەوہ رێک بکەوێت
لەگەڵیدا لەسەر قوئاغەکانی کوچەکە یان ، (عائشە) (ر) دەگێرێتەوہو دەلیت:
لە مائەکە ی (أبو بکر) دا دانیشتبوین ، لە قرچە ی نیوەرۆدا بوو کە سێک هات و وتی بە
(أبو بکر) : ئەوہ پیغەمبەری خوا یە ، سەر و چاوی پۆشیوہ ، ئەمە لە کاتێکدا بوو کە
هەرگیز لەو کاتەدا نە دەهات بۆ لامان ، خیرا (أبو بکر) هەستاو فەرمووی: دایکم و
بابم بە قوربان ی بیّت ، سوێند بیّت دیارە شتیکی گرنگ هی ناویتی لەم کاتەدا.

(عائشە) دەلیت: پیغەمبەری خوا ﷺ هات ، داوای مۆلەتی هاتنە ژۆرەوہ ی
کرد ، (أبو بکر) فەرمووی: ئەوانە هەموو کەسی خۆتن ، دایک و بابم بە قوربانت بیّت
، پیغەمبەری خوا فەرمووی : مۆلەتی دەرچوونم پێداوہ ، (أبو بکر) فەرمووی :
کەواتە هاوڕێیەتی سەفەرت دەکەم ، دایک و باوکم قوربانت بیّت ؟ پیغەمبەری خوا
فەرمووی : بەئێ^۳.

پاش رێککەوتن لەسەر پلانی کوچکردنەکە ، پیغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوہ
بۆ مائەکە ی خۆی ، چاوەرپوانی هاتنی شەوی دەکرد.

^۱ / سەیرکە (ابن هشام) ۱/ ۴۸۰ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ .

^۲ / ابن هشام ۱/ ۴۸۲ ، زاد المعاد ۲/ ۵۲ .

^۳ / صحيح البخاری ، باب هجرة النبي ﷺ واصحابه ۱/ ۵۵۳ .

گه مارؤدانى ماله كهى پيغه مبهري ﷺ

گه وره تاوانبارانى قوپریش رۆژه که یان به خوسازدان بۆ نه خشه دارپژاوه که وه به سهربرد که په رله مانى مه که (دارالندوه) سهرله به یانیه که ی پهیمانى له سهر دابوو، بۆ ئهو مه به ستهش یانزه سهرۆک له و گه وره تاوانبارانه دانرابوون که بریتى بوون له:

۱. (ابو جهل) کوپى (هشام).
۲. (الحکم) کوپى (ابى العاص).
۳. (عقبه) کوپى (ابى معیط).
۴. (النضر) کوپى (حارث).
۵. (أمیه) کوپى (خلف).
۶. (زمعه) کوپى (أسود).
۷. (طعیمه) کوپى (عدى).
۸. (ابو لهب).
۹. (ابى) کوپى (خلف).
۱۰. (نبیه) کوپى (الحجاج).
۱۱. براکهى (منبه) کوپى (الحجاج) ^۱.

(ابن إسحاق) دهلیت: کاتیک که تاریکایى شه و داهات چاودیری دهرگای ماله که یان کرد تا بخه ویئت، ئه و جا بدهن به سهر ماله که یدا ^۲.

متمانهو برۆای ته وایان هه بوو به سهر که وتنى ئهم پیلانه خراپه یان، تا وای ئى هات (ابو جهل) به شیوه یه که ی له خو یایی بوون و گالته جار به وه به ها وه له کانی بلیت: موحه ممه د دهلیت ئه گهر له سهر ئه و کاره شوینی بکهون ده بنه مه لیکی عه ره ب و عه جه م، پاشان زیندوو ده کرینه وه دواى مردن، ئه و جا باخچه ی ها وینه ی باخچه کانی ئوردنتان پی دهریئت، ئه گهر وانه که ن له نا و ده چن، پاش مردنیش زیندوو ده کرینه وه، پاشان ئاگرتان بۆ داخ ده کریت و تیایدا ده سوتینرین ^۳.

کاتى جى به جى کردنى ئهو پیلانه دواى نیوه شه و بوو، به بیداریی مانه وه چاوه پروانى سه عاتى سفریان ده کرد، به لām خودا بالاده سته به سهر هه مووشتیکدا، مو لکی ئاسمانه کان و زه مینى به ده سته، هه رچه که ی خواست ده یکات، ئهو په نای مرو قان ده دات به بی ئهو که س نا توانیت په نا بدات، ئه و جا ئهو کاره ی کرد که پیشت ر پیغه مبه ره که ی پی دواند بوو ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ الأنفال/ ۳۰.

^۱ / زاد المعاد ۵۲/۲.

^۲ / ابن هشام ۴۸۲/۱.

^۳ / هتمان سقرضاوة ۴۸۲/۱.

پیغمبر ماله‌کە‌ی به‌جی ده‌هیلێت

له‌گە‌ڵ ئەوه‌دا که‌ قورە‌پش به‌ته‌واوی خۆیان بۆ پیلانه‌که‌ سازکردبوو که‌چی به‌ته‌وا‌ی شکستیان ه‌ینا، له‌وکاته‌ ته‌نگه‌تاوه‌دا پیغمبر ﷺ فرموی به‌ (علی) کۆ‌ری (ابی طالب): { له‌جیگاکه‌ی مندا بنوو، خۆت به‌م بورده‌یه‌ی من دا‌پۆشه‌ که‌ (حضرمی) یه‌کی سه‌وزه ، له‌ ژێ‌ریدا بنوو ، د‌نیا‌به‌ شتیکت تووش نا‌بێت که‌ پیت ناخۆش بێت } پیغمبر ﷺ نه‌ریتی وابوو که‌ بخه‌وتایه‌ له‌ژێ‌ر ئەو بورده‌یه‌دا ده‌نووست ^۱.

پاشان پیغمبر ﷺ چوو ده‌روه ، به‌نیوان ریزه‌کانیادا تیپه‌ری ، مشتیک خۆ‌لی هه‌لگرت پ‌ژاندی به‌سه‌ریاندا ، ئیدی خ‌وا‌ی گه‌وره‌ له‌ئاستیدا هه‌مو‌یانی ک‌و‌یر کردو نه‌یان‌بینی ، ئەم ئایه‌ته‌ی ده‌خ‌و‌ی‌ند: ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ ۹/، پیاویان تیدا نه‌بوو که‌خۆ‌ل به‌سه‌ریه‌وه نه‌بیت ، پیغمبر ﷺ چوو بۆ م‌ال‌ی (ابوبکر) . له‌کوخیکی م‌ال‌ی (ابوبکر)ه‌وه . به‌شه‌و ده‌رچوون هه‌تا گه‌یشه‌ته‌ ئه‌شکه‌وتی (ثور) به‌ره‌و پ‌و‌وی (یه‌مه‌ن) ^۲.

جه‌نگاوه‌ره ئاب‌ل‌و‌قه‌ده‌ره‌کانیش چاوه‌رپ‌ی سه‌عاتی سفر ده‌که‌ن ، پ‌ی‌ش هاتنی کاتی دیاریک‌راو نیشه‌نی بی ئوم‌ید‌ی و شکستیان تیدا ده‌رکه‌وت . پیاویک که‌له‌ویدا له‌گه‌ڵیان نه‌بوو هاته‌لایان و که‌بینی له‌به‌رده‌م ده‌رگا‌که‌ی م‌ال‌ی پیغمبردا ﷺ وه‌ستان ، پ‌ی‌ی وت‌ن: چاوه‌رپ‌ی چی ده‌که‌ن ؟ وتیان: موحه‌مه‌د ، کاب‌را وتی: ده‌ک داوه‌ش‌ی‌ن و خوا له‌ناوتان به‌ریت ، وه‌ل‌ل‌اهی ئیسته‌ به‌به‌رده‌متاندا ده‌رچوو ، خۆ‌لی کردوه به‌سه‌ر هه‌موتاندا ، چوو به‌ده‌م کاری خۆیه‌وه ، وتیان: وه‌ل‌ل‌اهی نه‌مان‌بینیوه ، ئنجا هه‌ستان و ته‌پ‌وت‌ۆ‌زه‌که‌ی سه‌ریان ته‌کاند.

به‌لام له‌کونی ده‌رگا‌که‌وه سه‌یریکیان کرد (علی) یان بینی ، وتیان : سو‌ی‌ند‌بیت ئەوه موحه‌مه‌ده نووستوووه بورده‌که‌ی داوه به‌خ‌و‌یدا ، به‌و شیوه‌یه نه‌ج‌ول‌ان تار‌ۆ‌ژ بووه ، ئنجا (علی) له‌جیگه‌که‌ هه‌ستاو هاته‌ده‌روه ، که‌وته به‌رده‌ستیان ، له‌باره‌ی پیغمبره‌وه ﷺ پرس‌یار‌یا‌ن ل‌ی‌کرد ، وتی: ه‌یچ له‌و باره‌یه‌وه نا‌زانم ^۳.

^۱ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۸۲/۱ ، ۴۸۳.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۸۳/۱ ، زاد المعاد ۵۲/۲ .

^۳ / هه‌مان دوو سه‌رچاوه‌ی پ‌ی‌شوو .

له ماله كهوه بو نه شكهوت

پيغهمبري خوا ﷺ له شەوی (۲۷) ی مانگی (صفر) ی سالی (۱۴) ی پيغهمبريتي بهرامبر به ۱۲-۱۳ ی سيپتيمبري سالی ۶۲۲ ی^۱ زايینی ماله که ی به جی هيشت و چوو بو مالی هاوه له که ی (ابوبکر) که خهک له هاوپييه تی و مال و سامانی ئەمین بوون. پاشان له درگایه کی پشته وه ماله که یان به جيهيشت ، تا به په له له مه که دره بچن پيش ئەوه ی به ره به یان هه لييت.

له کاتيکدا که پيغهمبر ﷺ دهيزانی قوره يش سهرومرا نه به شوينيدا دهگه رتن و ، يه که م ريگاش که زهینی ئەوانی به لادا بچيت له سه رتا دا ريگه ی سه ره که ی که به ره و باکوورو مه دينه دهچيت ، که چی ئەم ريگه یه کی تهاو پيچه وانه ی هه لبرارد ، که ريگه ی باشووری مه که یه و ، به ره و يه مه ن دهچيت ، به دريژی (۵) ميل ريگه ی گرته بهر ، تاگه يشته شاخک ناسرابو به شاخی (ثور) ، شاخیکی به رزه ، ريگا که ی زوره سخت و ناخوشه ، تاشه به ردی زوره و سه رکه و تن پيايدا زه حمه ته ، له بهر ئەوه پييه کانی پيغهمبر ﷺ بريندار بوون - گوتراو يشه : له سه ر لایي ده رويشت تا شوينه واره که ی بسريته وه بۆيه قاجی پيروزی دامالرابو ، هه رکاميان ييت ، (ابوبکر) له کۆلی گرت که گه يشته شاخه که و ، خۆی ئی توند کرده وه تاگه یانديه ئەشکه وتيک له لوتکه ی شاخه که دا ، ئەم ئەشکه وته له ميژوودا به ئەشکه وتی (پور) ناسرا وه .^۲

له ناو ئەشکه وته که دا

که گه يشته نزیک ئەشکه وته که ، (ابوبکر) وتی: سویند به خوا نارويته ژوره وه دهبيت له پيشدا من برۆم ، نه بادا شتيکی تيدا بيت با بهرمن بکه ویت ، چوو نه ناوی دهستيکی پياهيئا ، ديواره که ی کونيکی تيدا بو کراسه که ی دراندو کونپری کرد ، دوو کونی تری تيدا مابو هه ردوو قاجی خسته سهريان ، پاشان وتی به پيغهمبر به ره موه بو ژوره وه ، پيغهمبري خوا ﷺ چوو ژوره وه ، سه ری خسته سه رکوشي ئەبويه کرو نوست ، قاجيکی ئەبويه کر که له کونه که دا بوو شتيک پيوه ی دا ، له جيگه ی خۆی نه جولا نه بادا خه به ری بيته وه ، له تاو نازار دلۆپيک فرميسکی چاوی که وته سه رده موچاوی پيغهمبر ﷺ ، فره مووی: چيه (ابوبکر) وتی: گه زراوم ، دايک و بابم به قوريانت بيت ، پيغهمبر ﷺ تفي کرده سه ری چاک بوه وه نازاری نه ما .^۳

^۱ / رحمه للعالمين ۹۵/۱، سه رتا ئەم مانگی (صفر) له سالی چوارمه می پيغهمبريتي مه دست پي نکات ئەگه سه رتا یی سالی به مانگی (محرم) دابننن ، خۆ ئەگه سه رتا یی سال له نووه دابننن که خۆای گه ره (وهی) نارد بۆ پيغهمبر ﷺ به ييگومان ئەم مانگی (صفر) له سالی سايانزه مه مه دست پي نکات ، ژۆري نه ی ئەوانی له سه ردا ده نو سن که له وانیه ئەم رايه په سهند بکەن ، ژۆرجار هه لده که نه له ريگخستنی پوودلوکا ندا ، ئەمه ليژمه دا سه رتا یی سالمان به مانگی (محرم) دا ناوه .
^۲ / رحمه للعالمين ۹۵/۱ ، مختصر سيره الرسول نوسيني شيخ عه بدوللای نه جدي ل ۱۶۷ .
^۳ / (ريزن) له عومهری کوپری خه تا به وه ﷺ ، روايه تی کرده وه ، درای ئەوه ژاری ماره که گه رايه وه نارسکی له کاتی وه فاتی دا و ئەوه ش هزی مرده ی بوو ، به وانه (مشکاه المصابيح) ، باب مناقب (ابی بکر) ۵۵۶/۲ .

سى شەو لە ئەشكەوتەكەدا مانەو ، شەوى ھەينى و شەوى شەممەو شەوى
 يەك شەممە ، (عبداللە)ى كۆپى (أبو بكر) لەلايان دەمايەو ، عائشە دەلّيت : (عبداللە)
 كۆپىكى گەنجى ورياي ژير بوو ، لە سەحەردا لاى ئيمە دەردەچوون لە مەككە پوژى
 دەكردەو ، ھەرچى ھەوالىكى ببیستايە كە شەو داھات دەيھینايەو بۆ پیغەمبەرى
 خوا ﷺ ، (عامر)ى كۆپى (فھیرە)ش غولامى (أبو بكر) بوو مینگەلىكى لەو دەورووبەردا
 دەلەومراند ، كاتى خەوتنان مینگەلەكەى ئى نزيك دەكردنەو تا شیريان دەخوارد ،
 ئەنجا پيش تاريك و پوونى بەيانى دەگەرايەو بەرو مەككە ، (عامر) ھەموو شەوىكى
 ئەو سى شەو بەم شیوہیەى دەكرد ، ھەموو جارێكىش (عامر)ى كۆپى (فھیرە) بە
 مینگەلەكەيەو شويىنى (عبداللە)ى كۆپى (أبو بكر) دەكەوت كە لەمەككە دەرنەچوو
 بۆئەوێ جینگە پییەكانى بىسرىتەو^۲.

كاتێك قورەيش دانیابوو لەوێ پیغەمبەرى خوا ﷺ لەدەست دەرچوو لە
 شەوى جیبەجى كردنى پیلانەكەدا شیت بوون ، یەكەم شتێك كرديان لیدانی (على)
 بوو، راپیچیان كرد بەرو مەككە ، ماوہەك بەنديان كرد ، بەئومیدی ئەوێ ھەوالىكى
 لیوہ وەرگرن لەبارەى پیغەمبەر ﷺ و ھاوڵەكەيەو^۳.

كاتێك كە ھیچیان لە (على) دەستنەكەوت پوشتن بۆ مالى (أبو بكر) ، لە
 دەرگایاندا ، (اسماء)ى كچی (أبو بكر) ھاتە دەرەو ، پینان وت : كوا باوكت ؟ وتى :
 سویند بەخوا نازانم باوكم لە كوێیە ؟ (أبو جھل) . كە پیاویكى دەم پیسی ھەرزەگو
 بوو . دەستی بەرز كردەو شەپازلەيەكى لیدا گوارەكەى گویی كەوتە خوارەو^۴.

لەدانیشتنیكى خیرای ئاناساییدا قورەيش بریاری بەكارھینانی ھەموو
 ئامرازىكىدا بۆ گرتنى ئەو دوو پیاوہ ، بۆیە ھەموو ئەو رینگانەى لەھەر چوارلاوہ دینە
 سەر مەككە ، خستیانە ژیر چاودیریەكى توندی چەكدارەو ، ھەروەھا بریاری
 خەلاتىكى گەورەىدا كە بریتی بوو لە دیاریى (۱۰۰) و شتر بۆ ھەریەكێك كە بتوانیت
 یەكێك لەو دوانە بەزیندووێى یان بەمردووێى تەسليم بە قورەيش بكاتەو^۵.

ئیدی ھەرچى سوارچاك و پیادەو پییەلگریان ھەيە كەوتنە گەران ، بەشاخ
 و دۆل و دەشت و گردۆلكەدا ، بەلام بى ھوودە بوو.

^۱ / سەیری (فتح الباری) بکە ۲۳۶/۷.

^۲ / (ابن هشام) ۴۸۶/۱.

^۳ / رحمه للعالمين ۹۶/۱.

^۴ / (ابن هشام) ۴۸۶/۱.

^۵ / بېروانە (مصحیح البخاری) ۵۵۴/۱.

موشريكان ههتا ده‌می ئه‌شكه‌وته‌كه‌ش هاتن ، به‌لام خودا بالاده‌سته ،
 (بوخاری) ده‌گێڕێته‌وه له (انس) وه له (ابوبكر) وه ﷺ ده‌لێت: له ئه‌شكه‌وته‌كه‌دا له‌گه‌ڵ
 پێغه‌مبه‌ردا بووم ﷺ . سه‌رم به‌رز كرده‌وه قاچ و قوڵی موشريكه‌كانم بينی ، وتم:
 پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ خو ئه‌گه‌ر به‌كه‌یكیان سه‌یری خواره‌وه بكات ده‌مانبينێت ،
 فه‌رمووی: بێده‌نگ به‌ (ابوبكر) ، ئێمه‌ دوانین خودا سه‌يه‌مه‌مانه ، له‌ ده‌رپرينێکی تردا :
 (ابوبكر) چی ده‌لێت له‌باره‌ی دوو‌كه‌سه‌وه كه‌ سه‌يه‌میان خودا بێت !!^۱
 به‌راستی موعجیزه‌یه‌ك بوو كه‌خودا پێغه‌مبه‌ره‌كه‌ی پێی شكۆداركرد ﷺ ، له
 كاتی‌كه‌دا كه‌چه‌ند هه‌نگاوێكیان ما‌بوو بگه‌نه‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ و هاوه‌له‌كه‌ی كه‌چی گه‌رانه‌وه .

كه‌وته‌نه‌ ڕێ به‌ره‌و مه‌دینه

كاتێك كه‌كه‌ف و كو‌ی گه‌رانی موشريكان دامركا‌یه‌وه ، كاری مه‌فره‌زه‌كانی
 گه‌ران كو‌تایی هات ، وروژانی قو‌په‌یش پاش ئه‌و راوانانه‌ سێ رۆژه سه‌رسه‌ختانه‌یه
 هێور بووه‌ به‌بێ هیچ ئه‌نجامێك ، ئیدی پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و هاوه‌له‌كه‌ی خو‌یان
 ئاماده‌ كرد بۆ ده‌رچوون به‌ره‌و مه‌دینه .

(عبدالله) ی كو‌پی (اریقط الليثی) ی به‌كری گرتبوو ، كه‌ رێبه‌رو شا‌ره‌زای
 رێگه‌ بوو . تا ئه‌وكاته موشريك بوو ، ئه‌مان مقمانه‌یان پێی هه‌بوو ، هه‌ردوو
 وشتره‌كه‌ی خو‌یان دا‌بوو به‌ده‌ستی و به‌لێنیان به‌یه‌كتری دا‌بوو كه‌ دوا‌ی سێ شه‌وو
 به‌ هه‌ردوو وشتره‌كه‌وه‌ بێته‌ به‌رده‌م ئه‌شكه‌وته‌كه‌ ، كاتێك كه‌ شه‌وی دو‌وشه‌مه‌ هات
 ، سه‌ره‌تای په‌یبه‌ی یه‌كه‌می سا‌لی (۱) ی كو‌چی / به‌رامبه‌ر به‌ (۱۶) ی سه‌بته‌مبه‌ری
 سا‌لی (۶۲۲) ی زا‌یینی ، (عبدالله) ی كو‌پی (اریقط) به‌خو‌ی و وشتره‌كه‌وه‌ هات
 بۆلا‌یان ، له‌ویدا (ابوبكر) وتی به‌پێغه‌مبه‌ر ﷺ: دا‌یك و با‌بم به‌قوربان‌ت بێت ئه‌ی
 پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، یه‌كه‌یك له‌و دو‌و وشتره‌ هه‌لبژێره‌ ، ئه‌نجا با‌شت‌رینیانی ئی نزیک
 كرده‌وه ، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: به‌ نرخ‌ی خو‌ی .

(اسماء) ی كچی (ابوبكر) یش (ر) خو‌راكه‌كه‌ی بۆ هی‌نان و ، بی‌ری چو‌وبوو
 بی‌خاته‌ تو‌یشه‌ به‌یه‌كه‌وه‌ ، كه‌به‌ری كه‌وتن ، چوو و یستی خو‌راكه‌كه‌ بخاته‌ كه‌شكو‌لی‌كه‌وه‌
 ، سه‌یری كرد تو‌یشه‌ به‌ره‌ی نی‌یه‌ ، ئیدی پشت‌ینه‌كه‌ی كرد به‌دوو پا‌رچه‌وه‌ خو‌راكه‌كه‌ی

^۱ / (صحيح البخاری) ۵۱۶/۱ ، ۵۵۸ ، ترسه‌كه‌ی (ابوبكر) له‌به‌رخو‌ی نه‌بوو ، به‌لكو ئه‌و گێزان‌ه‌وه‌یه‌ كه‌ ده‌لێ: كاتی
 ئه‌وه‌یه‌كه‌ر پێه‌لگرا‌نی بینێ خه‌می پێغه‌مبه‌ری ئینشت ﷺ و پێی فه‌رمو: ئه‌گه‌ر من بكو‌ژم یه‌ك پیاوم ، به‌لام ئه‌گه‌ر تۆ
 بكو‌ژنیت یه‌ك ئومم‌ت ده‌فه‌وتیت ، له‌ویدا پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: ﴿ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا ﴾ ، به‌وانه‌ مختصر سه‌یره
 الرسل نووسینی شیخ عب‌دوللای شه‌ج‌دی ل ۱۶۸ .

کرده یهکیکیان و وهک کهشکول هملی واسی ، پارچهکهی تریشی کردهوه به پشتوین ، لهویدا ناوئرا به (ذات النطاقین) .

پاشان پیغهمبهری خوا ﷺ و (ابوبکر) ﷺ بهرپی کهوتن ، (عامری کوپی (فهیره) یش لهگه‌لیاندا کهوته‌پی ، ربیرهکه ، (عبداللهی کوپی (اریقط) ، ریگهی که‌نار ده‌ریای پیگرتن.

یه‌که‌مجار که له‌ئشه‌که‌وته‌که‌وه ده‌رکه‌وتن پروی کرده باشور به‌رهو یه‌من و ، پاشان پروی کرده پوژئاوا به‌رهو که‌نار ده‌ریا ، تاگه‌یشته ریگه‌یه‌ک که‌سی پیدا نه‌چوو بوو ، له‌نزیکي که‌ناری ده‌ریای سوره‌وه پروی کرده‌وه باکورو ، به‌ریه‌کدا پوشت - مه‌گهر به‌که‌می - وه‌گه‌رنا که‌س پی لی نه‌که‌وتبوو.

(ابن إسحاق) باسی ئهو شوینانه‌ی کرده که پیغهمبهری خوا ﷺ لهو ریگه‌یه‌دا پیایدا گوزه‌راوه ده‌لیت : کاتیک ربیرهکه ده‌ریکردن به‌رهو خواروی مه‌که‌که که‌وته‌پی ، پاشان به‌ریی کردن به‌رهو که‌نار ده‌ریا تا له‌ریگه لایاندا له خواروی (عسفا‌ن) ه وه ، پاشان خستنیه پی به‌رهو خواروی (امج) ، پاشان به‌ریی خستن تا له ریگه لای دایه‌وه پاش نه‌وه‌ی که له (قدید) گوزه‌را ، ئه‌نجا له‌ویش ده‌ری کردن که‌وته‌پی به‌رهو (خزار) ، ئه‌نجا به‌رهو (ثنية المرة) ، پاشان به‌رهو (لقف) ، ئه‌نجا له ده‌روازه‌ی (لقف) ده‌رچوون و ، چوونه ناو ده‌روازه‌ی (مجاج) ، پاشان به‌رهو (مرجح مجاج) پاشان چوونه (مرجح ذی العضوین) ، پاشان بو (بطن ذی الکشر) ، پاشان به‌رهو (جداجد) ئه‌نجا به‌رهو (الأجرد) ، پاشان بو (ذا سلم) ، له (بطن اعداء مدلجة تعهن) ه وه به‌رهو (عبایید) ، پاشان له (الفاجه) تیپه‌رین ، پاشان دابه‌زینه ناو (العرج) ، پاشان به‌ریی که‌وتن به‌رهو (ثنية العائر) - له‌لای راستی ره‌کوبه‌وه . هه‌تا‌کو دابه‌زینه ناو (بطن رئم) و پاشان گه‌یاندنیه (قباء) ، ئه‌مه‌ش نمونه‌یه‌که لهو پروداوانه‌ی له‌ریگه‌دا به‌سهریاندنا هات :

۱- (بوخاری) ده‌گپرتتوه له (ابوبکر) (صدیق) هوه ﷺ ده‌لیت: ئهو شه‌وه به‌ریی که‌وتن تاسبه‌ینی گه‌رمای نیوه‌رو به‌ریوه بوین ، ریگه چول و هول ، که‌سی به‌سهره‌وه نه‌بوو ، به‌ردیکی دریزمان بینی سیبه‌ریکی هه‌بوو هیشتا خور نه‌چوو بووه سهری ، دابه‌زین ، له‌ژیریدا شوینیکم چاککرد بو پیغهمبه‌ر ﷺ تا له‌سهری بخه‌ویت ، فه‌روه‌یه‌کم له‌سهری داخست و ، وتم : لی‌ره بخه‌وه پیغهمبه‌ری خوا ﷺ ،

¹ / صحیح البخاری ۵۵۳/۱ ، ۵۵۵ : هه‌روه‌ها ابن هشام ۴۸۶/۱ .

² / ابن هشام ۴۹۱/۱ ، ۴۹۲ .

من باوه شینت دهکەم ، نوست ، هەستام باوه شینی بکەم ، بینیم وا شوانیک
میگەلەکە ی داوێتە بەرو بەرەو بەردەکە دیت ، دەیویست وەک ئیمە بجەوێتەو ،
پیم وت : تۆ شوانی کینیت ؟ وتی : شوانی پیاویکی مەککەیی یان مەدینەیی ، وتم
: ئایا میگەلەکەت شیریان تێدا یە ؟ وتی : بەلێ ، وتم : ئایا دەیان دۆشیت ؟ وتی :
بەلێ ، مێیەکی گرت ، وتم : گوانی مێیەکە لە خۆل و موو پیسیی بتهکێنە ، کەمێک
شیری دۆشێە ناو دەفریکی پیستەو ، خوشم دەفریکی ئاوم پیبوو ، بردم بۆ
پیغەمبەر ﷺ تالینی تیراوییت دەستنویژی ئی هەلبگریت ، هاتمەو بۆلای پیغەمبەر
ﷺ پیم ناخۆش بوو هەلێ بسینم ، وەستام تاخۆی هەستا ، ئاوەکەم کرد بەسەر
شیرەکە تا بەشی خوارەو ی سارد بوو ، وتم : بخۆرەو پیغەمبەر ی خوا ﷺ ،
ئەو نەدەو خوارەو تا تیر بوو ، پاشان فەرمووی : ئایا کاتی ئەو نەهاتو کە
بڕۆین ؟ وتم : بەلێ ، دەلێت : ئیدی بەرێ کەوتین^۱ .

۲. نەریتی (ابوبکر) ﷺ وابوو لە پشت پیغەمبەرەو دەپوشت ﷺ ، پیر
دەهاتە بەر چارو دەناسرا ، بەلام پیغەمبەر ی خوا ﷺ گەنج دیاربوو نەدەناسرا ،
کەسیک کە بە (ابوبکر) دەگەشت پیتی دەوت : ئەو پیاو کێ یە لەگەڵتدا یە ؟ دەیوت :
ئەم پیاو پینوما یی رینگەم بۆ دەکات ، پرسیارکەر وایدەزانی مەبەستی رینگە یە ،
مەبەستیشی رینگە ی پینوما یی چاکە بوو^۲ .

۳. (سراقة) ی کوپی (مالک) شوینیان کەوتبوو ، سوراقە دەلێت : لەکاتی کدا
کە لەناو خێلەکەمدا (بنی مدلج) دانیشتبوو ، پیاویک هاتەلام وتی : (سراقة)
ئێستە من لەکەنار دەریاوە تارما یی چەند پیاویکم بینی ، وایانم موخەممەدو
هاو لەکانی بن ، (سراقة) دەلێت : ئیتەر زانیم کە ئەوانن ، پیم وت : نا ئەوان نین ،
بەلام تۆ فلان و فلانت بینی لەبەرچاوی خوێمانەو دەرچوون ، پاش کەمێک مامەو
، دوا ی هەستام ، فەرماندا بە کەنیزەکەم کە ئەسپەکەم بۆ دەرکات لە پشت
گردیکەو بۆم راگریت ، ئنجا پمەکەم هەلگرت و لەپشتی مالهکەمەو دەرچووم ،
پمەکەم سەرخوا ر کردەو ، تاگە یشتە ئەسپەکەم سواری بووم ، بەرێ کەوتم
زانیم کە نزیک ی کردو مەتەو تاچەند هەنگاویکم ما بوو بگەمە لایان ، ئەسپەکەم
سەرسمیکی داو لەسەری کەوتە خوا رەو ، جارێکی تر سوار بوومەو ، وایدەزانی
نزیک دەکاتەو تاچەند هەنگاویکم ما بوو لییانەو ، ئەسپەکەم سەرسمیکی تری داو

^۱ / صحیح البخاری ۵۱۰/۱ .

^۲ / بوخاری ئەمە ی لە (ئانس) هە گیراوەتەو ۵۵۶/۱ .

کهوتمه خواروه، هستام، دهستم برد بۆ ههگبهی تیرهکانم، تیرهکانم دهرهینا تیرو پیشکم کرد، ئایا ئهوانه زیانم پێ دهگهیهنن یان نه؟ ئهوهم بۆ دهرچوو که پێم ناخۆشه، جارێکی تر سواربومهوه گویم نه دا به تیروپشکه که، ئهسپه که نزیکه کردمهوه تائه و نه دهی گویم له خویننهوه کهی پیغه مبه ر بوو ﷺ و لای نه ده کردهوه، به لām (ابوبکر) زۆر لای ده کردهوه. ئنجا ههردوو دهستی ئهسپه کهم به ناو له که دا پۆچوون تا سه ر ئه ژنویان، کهوتمه خواروه، ئاوژنگیم لیدا ههستایهوه، خه ریکبوو دهسته کانی له له که دهره هینا، که به پیوه وهستا شوین دهسته کهی له سه ر زهویه که ته پو توژیکی پرشنگذار وه دوو که لی لیوه دهره چوو، دیسانه وه تیروپشکم کردهوه، ئهوهم بۆ دهرچوو که پێم ناخۆشه، هاوارم ئی کردن که په نام بدن، وهستان، سواری ئهسپه کهم بووم تا گه یشتمه لایان، پاش ئه وهی که به سه رمدا هات گه شتمه ئه و بپوایه ی، که پیغه مبه ر ﷺ و په یامه که ی سه رده که ون، عه رزم کرد: پیغه مبه ری خوا خیله که خه لاتیان داناوه بۆ هه ر که سی که تو بدوژیته وه، هه والی ئه وه م پیدان که خه لکی ده یانه ویت چییان ئی بکه ن، نان و خوراکم خسته به رده ستیان گوئیان نه دایه ر، هه یچ پرسیاریکیشیان ئی نه کردم ئه وه نده نه بیئت: پییان وتم: خه لکه مان ئی چه واشه بکه، داوام ئی کرد که نوسراویکی دلنیا بوونم بۆ بنوسیئت، فه رمانی دا به (عامری کوری (فهیره)، ئه ویش له سه ر پارچه قوړیک بۆی نووسیم، پاشان پیغه مبه ری خوا ﷺ پۆشت^۱.

له رپوایه تیکی تری (ابوبکر) وه ده لیئت: کهوتینه ری، خه لکه کهش به دواماندا ده گه ران کهس له وان نه یه توانی پیمان بگات جگه له (سورقه) ی کوری (مالک) کوری (جعشم) که سواری و لاخه که ی بوو بوو، وتم: پیغه مبه ری خوا ئه ری ئه و ئه سپ سواره خه ریکه پیمان ده گات، فه رمووی: ﴿لَا تُخْزَنُ اِنَّ اللّٰهَ مَعًا﴾^۲.

(سورقه) گه راپه وه بینی خه لکه به شوین پیغه مبه ردا ده گه رین ﷺ، ئه ویش پێی ده وتن که تازه فریایان ناکه ون و له دهستیان دهرچوون، ئه و پیاوه به یانیه که ی به دوایاندا ده گه را که چی سه ر له ئیواره پاسه وانی ده کردن^۳.

^۱ / هه مان سه رچاوه ۵۵۴/۱، شوینی خیلێ (بنی مدلج) له نزیک (رابغ) وه بوو، سورقه له شوینه وه شوینیان کهوتیو که له (قدید) وه سه رده که وتن، زاد المعاد ۵۲/۲، و ده رنه که ویت روژی سینه م بویی.

^۲ / صحیح البخاری ۵۱۶/۱.

^۳ / زاد المعاد ۵۲/۲.

٤. لهو سه فهریدا پیغه مبر ﷺ به لای خیو ته که ی (ام معبد) ی خوراعیدا تیپه پری کرد ، ژنیکی که له گه تی به تاقه ت بوو له ناو خیو ته کهیدا بوو ، نان و ناوی دودا به هر که سیك به ویدا برؤشتایه ، پرسپاریان لی کرد ، نایا هیچی له لایه ؟ وتی : سویند به خوا هر چیه کم ببویه پیم دودان ، نه و تا مهره کانم لاوازن ، نهم ساله سالی وشکی بوو .

پیغه مبری خوا ﷺ سهیری مه پریکی کرد له خوار خیو ته که وه ، پنی فهرموو : نه ری (ام معبد) نه ی نه و مهره چیه ؟ وتی : نه وه له بهر له پری له میگه له که جیماوه ، فهرمووی : نه ی شیری تی دایه ؟ (ام معبد) وتی : به خوا له وه لاوا تره شیری تی داییت ، فهرمووی : مؤله تم دده دیت بیدوشم ؟ وتی : به لی به قوربان ت بم ، نه گهر شیری تی دایه دهبینی بیدوشه ، پیغه مبری خوا ﷺ دهستی پیروزی هینا به گوانه کهیدا ، ناوی خوی هینا و دوعای کرد ، گوانه که ی پر بوو ، لی دچوړا ، داوای دفریکی کرد که کومه لیک تیر بکات ، نه و نده ی تی دوشی سر ریژ بوو ، دای به (ام معبد) لی خوارده وه تا تیر بوو ، نه نجا دای به هاوه له کانی تا نه وانیش تیر بوون ، پاشان خوی خوار دیه وه ، نه نجا جاریکی تر گوانه که ی تی دای دوشیه وه ، تا دفره که پر بوو ، نه نجا (ام معبد) یان به جی هیشت و پوشتن .

زوری پیغه چوو (ابو معبد) ی میردی گه پرایه وه چن بزنیکی وشک هه لاتوی لاوازی دابوه بهر خوی ، که شیره که ی بینی سه ری سوپرا ، وتی : نه مه ت له کوئی بوو ؟ له کاتیک دا که مهره که لاوازه ، هیچ شیریش له ماله که دا نه بوو ؟ (ام معبد) وتی : نه و له لا نه و نده نه بیت پیاویکی پیروژ به ئیردا تیپه پری کرد قسه ی ناوا و ناوی ده کرد ، نه وه حال و وزعی بوو ، (ابو معبد) وتی : سویند به خوا نه مه نه و پیاوویه که قوره یش به داویدا ده گهریت ، نه ری (ام معبد) بوم وده سف بکه پیاویکی چون بوو ؟ به پیاوه لدانیکی جوان وده سفی کرد به زمانیکی شیرین باسی کرد گوینگر وای ده زانی مروقه که ی له برده مدایه . نه و وده سفانه له کو تایی باسه که باس ده که یان ، (ابو معبد) وتی : وه لاوه ی نه مه پیاووه که ی ناو قوره یشه که نه و دیان وتوه دهلین له باره یه وه ، نه لی بوم له گه لیدا بم ، هر کاتیک بوم هه بوو مهرج بیت شوینی بکه وم ، پاش ماوویه که له دهوروبه ری مه که دا پوژانه گوئیان له دهن گیک بوو به دهن گیک بهر ز هاواری ده کرد قسه که ره که یان نه دهبینی ده یوت :

جزى الله ربَّ العرشِ خيرَ جزاءه رفيقین حلاً حیمتی اُمّ مَعْبَدِ
هُمَا نَزَلَا بِالْبِرِّ وَارْتَحَلَا بِهِ وَأَفْلَحَ مَنْ أَمْسَى رَفِيقَ مُحَمَّدٍ
فِي لَقْصَى مَا زَوَى اللَّهُ عَنْكُمْ بِهِ مِنْ فَعَالٍ لَا يُحَاذِي وَسُودِدِ
لِيَهْنُ بَنِي كَعْبٍ مَكَانُ فِتَاكُم وَمَقْعَدُهَا لِلْمُؤْمِنِينَ بِمِرْصَدِ
سَلُوا أَحْتَكُمُ عَنْ شَاتِهَا وَإِنَائِهَا فَإِنَّكُمْ إِنْ تَسْأَلُوا الشَّاةَ تَشْهَدُ

(اسماء) دهلیت: نه مانده زانی که پیغمبر بهر و کوئوه دهرچوو ،
جنوکه یه که له خوارووی مه که کوه په یدابوو ئه م دیره شیعرانه ی دهوتوه ،
خه لکیش به شوینیدا دپوشتن تنها گوئیان له دنگه که بوو کابریان نه ده بینی ،
تا له سهره وه بو ی دهرده چوو ، (اسماء) دهلیت: که گویمان له و شیعره بوو ئیت
بو مان دهرکه وت که بهر و مه دینه ته شریفی پوشتوه^۱ .

۵- له پریگدا پیغمبره ی خوا ﷺ گه یشته به (ابا بریده) ، که سهره که خیلنیک
بوو ، بو گه ران به دوا ی پیغمبردا ﷺ دهرچوو بوو ، له گهل (ابوبکر) دا ، به و
ئومیده ی ئه و خه لاته گه وره یه ده سته کویت که قوریش رایگه یان دبوو ، که
پو به پرووی پیغمبره ی خوا ﷺ بووه ، ده سته جی له شوینی خویدا له گهل هفتا پیاوی
خویدا موسولمان بوون ، پاشان میزه ره که ی داگرت و ، به سته ی له رمه که ی و کردی
به په رچه م که راگه یان دنیک بیت بو ئه وه ی مه لیک ی ئاسایش و ناشتی هاتوه تا دنیا
پرپکات له دادودا په روه ری^۲ .

۶- هر له پریگدا پیغمبره ی خوا ﷺ گه یشته به (الزبیر) ، که له قافلته یه کی
موسولماناندا بوو ، بازرگان بوون تازه له شام ده گه رانه وه ، (الزبیر) پیغمبره ی
خواو ﷺ (ابوبکر) ی به بهرگی سپی پوشتی^۳ .

^۱ / زاد المعاد ۵۳/۲ ، ۵۴ .

^۲ / رحمه للعالمین ۱/۱ ، ۱۰۱ .

^۳ / بوخاری ئه وه ی له (عروه ی کوپی (الزبیر) هره گپراوه تهره .

دابەزىن لە (قباە)

لە پۆژى دوو شەممەى (٨)ى رەبىعى يەكەمى سالى (١٤)ى پىڭەمبەرئىتى -
كە سالى يەكەمى كۆچىو بەرامبەرە لەگەل (٢٣)ى سىپتىمبەرى سالى (٦٢٢)ى
زايىن - پىڭەمبەرى خوا ﷺ لە (قباە) دابەزى ^١.

(عروە)ى كۆپى (الزبیر) دەلئیت : موسولمانەكان هەوايان بىستبوو كە
پىڭەمبەر ﷺ لە مەككە دەرچوو ، هەموو بەيانيانى دەهاتنە دەرەو ، چاوەرەوانيان
دەكرد تا گەرمای نيوەرۆ ، رۆژىكيان پاش چاوەرەوانىەكى زۆر گەرەنەو بۆ مالهەو ،
كاتىك كەچوونەو مالهەكانيان ، پياويكى جولەكە بەسەر يەككە لە دار
خورماكانيانەو بوو ، سەيرى دەكرد ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ و هاوئەكانى بينى
لەناو تراويلەكەدا سپيان دەكرەو ، كابرأى جولەكە خوى پى نەگراو بەدەنگى
بەرز هاوارى كرد ، ئەى خىلەكانى عەرەب ، ئەو بەپىرەتەنە كە چاوەرەوانيتان
دەكرد ، موسولمانان هەموو بەرەو چەكەكانيان وروژان ^٢.

(ابن القيم) دەلئیت : لەناو خىلى (عمرو)ى كۆپى (عوف) سروودى (وجبت)
و (الله اكبر) دەبیسرا ، موسولمانان بەهاتنى پىڭەمبەر لەخوشیدا تەكبیرەيان
دەكرد ، چوونە دەرەو بۆ بەخىرەهاتنى ، چوونە خزمەتى و سلاوى پىڭەمبەرەيان
ئى كرد ، ئەلقەيان بە دەوریدا بەست و لەدەورى خربوونەو ، ئارامى ئى نىشتبوو ،
(وہى) بۆ دابەزى : ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ
ظَهَرٌ ﴾ التحريم / ٤ ^٣.

(عروە)ى كۆپى (زبیر) دەلئیت : چوونە خزمەت پىڭەمبەر ﷺ ، بەلأى راستدا
لأى دا ، تا لەناو خىلى (بنى عمرو)ى كۆپى (عوف)دا دابەزى ، ئەمە لە پۆژى دوو
شەممەى مانگى رەبىعى يەكەمدا بوو ، ئەنجا ئەبوبەكر هەستا بۆ خەلكەكو ،
پىڭەمبەرى خواش ﷺ بەبەدەنگى دانىشتبوو ، هەندىك لەو ئەنسارىانەى كە هىشتا

^١ / رحمه للعالمين ١٠٢/١ لەو رۆژەدا پىڭەمبەر ﷺ تەمەنى پىرۆزى (٥٢) سالى تەواو بوو بى زىادوكەم ، (١٢)
سالى تەواویش گۆزەرابوو بەسەر بەپىڭەمبەر بونیدا بەپىي رآى ئەوانەى دەلئیت : لە (٩)ى رەبىعى يەكەمى سالى
(٤١)ى فىلدا ، شكۆدار بوو بەپىڭەمبەرئىتى ، ئەوئش كە دەلئیت لە رەمەزانى سالى (٤١)ى فىلدا شكۆدار بوو
بەپىڭەمبەرئىتى . بەپىي ئەم رايە . لەم رۆژەدا ، دوانزە سال و پىنج مانگ و (١٨) پۆژيان (٢٢) پۆژى تەواو تىپەر بوو
بەسەر پىڭەمبەرئىتىەكەدا ﷺ.

^٢ / صحيح البخارى ٥٥٥/١.

^٣ / زاد المعاد ٥٤/٢.

پیغمبهری خودایان نه‌دی‌بوو ، ده‌هاتنه خزمه‌تی بۆ سلّو لی‌کردنی - له پوونوسی‌کدا - ده‌هاتنه لای (ابوبکر) ، تا خۆر بهر پیغمبهر کهوت ﷺ ، ئه‌نجا به کراسه‌که‌ی سینه‌ی کرد بۆ سه‌ری ، ئیدی له‌ویدا خه‌لک زانیان کامه‌یان پیغمبهری خوايه^۱.

هه‌موو خه‌لکی مه‌دینه هاتبوونه ده‌ره‌وه‌ی شار بۆ پیشوازی ، پوژنیکی که‌م وینه بوو که هه‌رگیز مه‌دینه له میژوودا شتی وای به‌خووه نه‌دی‌بوو ، جوله‌که‌ش راستگویی مرده‌که‌ی (حبقوق) پیغمبهریان بینی که ده‌لیت: (خودا له ته‌یمانه‌وه هات و ، قدوسی‌ش له شاخی فارانه‌وه)^۲.

پیغمبهری خوا ﷺ له (قباء) له مائی (کلثوم) ی کوپی (الهدم) دابه‌زی ، و تراویشه له مائی: (سعد) ی کوپی (خیثمه) دابه‌زیوه ، یه‌که‌م راستره ، (علی) کوپی (ابی طالب) یش له‌مه‌که‌دا بۆ ماوه‌ی سی رۆژ مایه‌وه ، هه‌تا‌کو سپارده‌کانی پیغمبهر ﷺ ی دایه‌وه که خه‌لک له‌لای دایان نابوو ، پاشان به پی کۆچی کرد بۆ مه‌دینه ، له (قباء) پیاان گه‌یشت ئه‌ویش له مائی (کلثوم) ی کوپی (الهدم) دابه‌زی^۳.

پیغمبهری خوا ﷺ له (قباء) چوار رۆژ مایه‌وه: دووشه‌ممه‌و سی‌شه‌ممه‌و چوار شه‌ممه‌و پینچ شه‌ممه^۴، مزگه‌وتی (قباء) ی دروست کردو نوێژی تیدا کرد ، ئه‌وه یه‌که‌م مزگه‌وت بوو له دوا‌ی پیغمبهریتیدا بنیاتنرا بی‌ت له‌سه‌ر ته‌قوا ، که پوژنی پینجه‌م هات پوژنی هه‌ینی بوو ، به‌قه‌رمانی خوا سوار بوو ، (ابوبکر) یش له پشتیه‌وه بوو ، ناردی به‌شوین مائی (بنی نجار) ی خالوانی - دا هه‌موویان به چه‌که‌وه هاتن ، به‌ره‌و مه‌دینه که‌وته‌ری ، له‌خیلی (بنی سالم) کاتی جومعه هات ، هه‌موویانی کۆکرده‌وه له‌ناو مزگه‌وتی شیوه‌که‌دا - نزیکه‌ی سه‌د پیاو ده‌بوون^۵.

^۱ / صحیح البخاری ۵۵۵/۱.

^۲ / صحیفه (حبقوق) (۳:۳)

^۳ / زاد المعاد ۵۴/۲ ، ابن هشام ۴۹۳/۱ ، رحمه للعالمین ۱۰۲/۱.

^۴ / ئه‌مه‌ ریوايه‌ته‌که‌ی (ابن إسحاق) ، سه‌برکه (ابن هشام) ۴۹۴/۱ ، علامه (المنصور الفوری) ئه‌م رایه‌ی په‌سند کردوه ، بروه (رحمه للعالمین) ۱۰۲/۱ ، له (صحیح البخاری) یشدا هاتوه که (۲۴) شه‌ر له (قباء) دا ماوه‌ته‌روه ، ۶۱/۱ هه‌رمه‌وه‌ها ده‌لێن له ده‌ شه‌ر زیاتر ۵۵۵/۱ ، چوارده شه‌ر ۵۶۰/۱ ، (ابن القیم) ئه‌م رایه‌ی کۆتایی په‌سند کردوه ، له‌کاتی‌ک دا که‌خۆی ده‌لیت: رۆژی دابه‌زینی له (قباء) رۆژی دووشه‌ممه‌ بوو ، پوژنی ده‌رچوونیشی پوژنی هه‌ینی بوو ، به‌یه‌کیشه‌وه له (۱۲) پوژ تینا په‌رێت ئه‌که‌ر باسه‌که دوو هه‌فته بی‌ت.

^۵ / (صحیح البخاری) ۵۵۵/۱ ، ۵۶۰ ، زاد المعاد ۵۵/۲ ، ابن هشام ۴۹۴/۱ ، رحمه للعالمین ۱۰۲/۱.

چوونه ناو مه دینه

پاش ئەنجامدانی نوێژی ههینی پیغه مبه‌ر ﷺ چوو ه ناو مه دینه ، لهو پۆژه وه (یثرب) ناوئرا به (مدینه الرسول) شاره که ی پیغه مبه‌ر ﷺ، به کورتی ناوئرا (مدینه) به پراستی پۆژیک ی پیرۆزبوو، هه موو مال و پێگاوبانه کان دهرنگایه وه به دهنگی سوپاسگوزاری و ته‌سیحات کردن ، کچانی ئەنساریش بهم دیره شیعریه له خۆشیدا گۆرانیان دهوت :^۱

أشرق البدر علینا من ثیبات الوداع
وجب الشکر علینا ما دعا لله داع
أيها المبعوث فینا جئت بالأمر المطاع

ئەنساریه کان خاوه‌ن سه‌روه‌ت و سامانی زۆر نه‌بوون ، که چی هه‌موو یه‌کیکیان هه‌زی ده‌کرد پیغه مبه‌ر ﷺ له‌ماله‌که‌ی دابه‌زیت ، به‌لای هه‌ر مالیکی ئەنسارییدا ده‌گوزه‌را جله‌وی وشتره‌که‌یان ده‌گرت و پێیان ده‌وت: وهره بۆلای ئەم هه‌موو هه‌شامات و تواناو چه‌ک و هی‌زو ده‌سه‌لاته ، ئەویش خۆش خۆش ده‌یفه‌رموو: وازی ئی به‌یئن ئەوه‌ فه‌رمانی پیدراوه ، وشتره‌که پوشت تاگه‌یشته ئەم شوینه‌ی ئیستای مزگه‌وتی پیغه مبه‌ر ﷺ و چۆکی دادا ، له‌سه‌ری دانه‌به‌زی هه‌تا جاریکی هه‌ستایه‌وه‌و که‌میکی تر پوشت ، ئەنجا گه‌رایه‌وه‌و هاته‌وه‌ شوینی یه‌که‌م و چۆکی داو دانیشته .

ئەنجا پیغه مبه‌ر ﷺ له‌سه‌ری دابه‌زی - ئەم شوینه‌ش له‌ناو خێلی (بنی النجار)ی خالوانیدا بوو.

ئوه‌ش پێنومایه‌کی خوایی بوو ، چونکه‌ خۆی هه‌زی ده‌کرد له‌لای خالوانی دابه‌زیت بۆ پێژ ئی گرتنیان ، خه‌لک که‌وته‌ن قسه‌و پاس له‌گه‌ل پیغه مبه‌ردا ﷺ بۆ ئەوه‌ی لای ئەوان دابه‌زیت ، (ابوایوب الأنصاری) خیرا ده‌ست پێشخه‌ری کرد بۆ جله‌وی وشتره‌که‌و برده‌ی ماله‌که‌ی خۆیه‌وه ، پیغه مبه‌ری خوداش ﷺ فه‌رمووی ، مرو‌فه‌ ده‌بیت له‌گه‌ل و لا‌خ و که‌ل و په‌له‌که‌ی خۆیدا بیت ، (اسعد)ی کو‌ری (زاره‌)ش هات جله‌وی وشتره‌که‌ی گرت و به‌لایه‌وه‌ بوو.^۲

^۱ / (ابن القيم) ده‌لێت: وتنی ئەو شیعرا نه‌ له‌ پۆژی گه‌رانه‌وه‌ی (تبوک) دابه‌و به‌مه‌له‌دا چوو نه‌و که‌سه‌ی را بزانیت له‌پۆژی ته‌شریف مێنانیدا بوو بۆ مه‌دینه (زاد المعاد ۱۰/۳). به‌لام (ابن القيم)یش به‌لگه‌یه‌کی داتارامه‌ری له‌وباره‌یه‌وه‌ نه‌هێناوه‌، عه‌لامه‌ (المتصور لوری) ده‌لێت ئەوه‌ شیعری پێشوازی مه‌دینه‌یه‌، چه‌ند به‌لگه‌یه‌کیشی هێناوه‌ که‌ نا‌کرت بدرێته‌وه‌ به‌سه‌ر خاوه‌نه‌که‌یدا. بروه‌نه (رحمه‌ للعالمین) ۱۰۶/۱.

^۲ / رحمه‌ للعالمین ۱۰۶/۱ ، زاد المعاد ۵۵/۲.

له ریوایه ته که ی (انس) دا که لای (بوخاری) یه هاتووه ، پیغه مبهری خوا ﷺ
 فهرمووی: چ مائیک نزیکه ؟ (ابوایوب) وتی: ماله که ی من پیغه مبهری خوا ﷺ ،
 ئه مهش دهرگا که یه تی ، فهرمووی: که واته ههسته جیگه یه کمان بو ئاماده بکه ،
 وتی: که واته پشت به خوا ههستن ^۱.

پاش چهند پوژیکتی تر (سوده) ی هاوسه ری و ههردوو کچه که ی (فاطمه) و
 (ام کلثوم) و (اسامه) ی کوپی (زید) و (ام ایمن) گه یشتن ، (عبدالله) ی کوپی
 (ابوبکر) هه موویانی هی نابوو به ماله کانی (ابوبکر) ی شهوه ، ههروه ها عائشه یان تیدا
 بو ، به لام (زهینب) ی کچی پیغه مبهری ﷺ که ژنی (ابی العاص) بوو میرده که ی
 نه یه یشتبوو تا له دوا ی شه ری (بدر) وه ئه ویش کوچی کرد ^۲.

(عائشه) ده لیت: که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته مه دینه ، (ابوبکر) و
 (بلال) نه خوش کهوتن ، چوومه لایان وتم: بابه ، چیته ؟ ئه ری: (بیلال) چیته ؟
 عائشه ده لیت: هه کاتیک (ابوبکر) (تا) بیگرتایه ئه م شیعری ده خوینده وه:
 کُل امرئ مصبحٌ فی اَهلهِ والموت أدنى من شراک نَعلهِ

(بیلال) یش که نه خوشیه که ی له کوّل بوایه ته وه، سه ری دهرده هی ناو ده یوت:
 ألا لیت شعری هل أیتن لیلۃ
 بواد وحولى أذخر و جلیلُ
 وهل أرذن یوماً میاه مجنةٌ وهل یئدون لی شامةٌ وطفیلُ

عائشه ده لیت: هاتم بو لای پیغه مبهری خوا ﷺ و هه والم پیدا ، ئه ویش
 ئه م نزایه ی کرد بو مه دینه: (اللهم حبب إلینا المدینة کحبنا مکة أو أشد حبا ، و صححها
 ، و بارک فی صاعها ومدّها ، وأنقل حماها ، فأجعلها بالجحفة) ^۳ واته: "خوایه ،
 مه دینه شمان له لا خوشه ویست بکه به ئه ندازه ی خوشه ویستی مه که وه زیاتریش و ،
 راسالیکه ، گه زو پیوانه و مامه له ی پیروژ بکه ، بیپاریزیت بیخه یته (جحفه) وه .
 تائیره به شیک له ژیان ی پیغه مبهری ﷺ کو تای ی هات و ، خولیکی بانگه وازی
 ئیسلامی کو تای ی هات ، که خولی بانگه وازی مه که یه .

^۱ / صحیح البخاری ۵۵۶/۱ .

^۲ / زاد المعاد ۵۵/۲ .

^۳ / صحیح البخاری ۵۸۸/۱ ، ۵۸۹ .

❖ ژيان له ناو مهدينه دا ❖

دهكریت سهردهمی قوناغی مهدينهیی بکهین به سی به شهوه :

۱. قوناغیک که چهند کی شهو ناشویکی تیدا وروژینراو له ناوخواوه
چهندين کوسپ و تهگهره دانران و دوژمنان هه لیانکوتایه سهر مهدينه
بو له ریشه دهرهینانی سهوزاییهکانی شار ، نه م قوناغه کوتایی دیت
به سولجی (حودهیییه) له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۶) کۆچیدا .

۲. قوناغی شهروهستان له گهل سهرکردایهتی بته رستیداو ، له ره مەزانی
سالی (۸) کۆچیدا ، کوتایی دیت به فهتجی مهککه ، نه مەش
قوناغی بانگهوازی مهلیکهکانه بو نیسلام .

۳. قوناغی پۆل پۆل موسولمان بوونی خه لک ، نه مەش قوناغی هاتنی
شاندى خیل و تیرهکانه بو مهدينه ، نه م قوناغه تا کوتایی ژيانی
پیغه مبه ر ﷺ دریز ده بیته وه له ره بیعی یه که می سالی (۱۱) ی کۆچیدا .

قۇئاغى يەكەم

بارودۇخى ئەۋكاتەى مەدىنە
لەكاتى كۆچىردىنەكەدا

کوچ کردن ته‌نھا مانای نه‌بوو ، که پرگار بوون بیت له گو به‌نگ و گالته جاپی بته‌رستان و به‌س ، به‌لکو له‌گه‌ل نه‌وهدا کوچکردن بریتی بوو له‌بنیاتنانی کو مه‌لگای نوی له‌ولاتیکی هیمندا ، له‌به‌ر نه‌و بوو به‌ئەرك له‌سەر هه‌موو موسولمانیکی خاوه‌ن توانا که به‌شداری بکات له‌دروستکردنی نه‌و نیشتمان هه‌موو یه‌و له‌پته‌و کردن و به‌رزکردنه‌وی پله‌وپایه‌ی بدات .

گومانی تیدانی هه‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ته‌نھا پینشه‌واو سه‌رکرده‌و ریتوما بوو له‌ بنیاتنانی نه‌و کو مه‌لگایه‌دا ، هه‌موو مه‌سه‌له‌کان به‌بی سی‌ودوو بۆلای خوی ده‌گه‌رایه‌وه .

نه‌و خه‌لکانه‌ی که پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌مه‌دینه‌دا پرو به‌پروویان ده‌بو هه‌و سی جوړ بوون ، هه‌ریه‌کیک له‌و جوړانه جیاوازیه‌کی ناشکرای هه‌بوو له‌گه‌ل نه‌وانی تر دا ، هه‌ر جوړیک پرسیارو کیشه‌یه‌کی تایبه‌تی پرووی تی ده‌کرد که جیا بوو له‌وانی دی ، نه‌و سی جوړه‌ش بریتی بوون له :

۱ . مروّقه پوخته به‌رزه‌کانی هاوه‌لی (ر) .

۲ . نه‌و موشریکانه‌ی که هیشتا باوه‌ریان نه‌هینا بوو ، نه‌مانه تیره‌و هه‌زه‌کانی مه‌دینه بوون .

۳ . جوله‌که ،

ا / نه‌و مه‌سه‌لانه‌ی پرو به‌پرووی هاوه‌له‌کانی ده‌بو هه‌و بریتی بوو له‌ بارو دۆخی شاری مه‌دینه ، که سه‌بارت به‌نه‌وان جیا بوو له‌و بارو دۆخی که له‌مه‌که‌دا بینیبوویان ، نه‌وان له‌ مه‌که‌دا با له‌ده‌وری یه‌ک وشه‌ش کو بویتنه‌وه‌و ، به‌دییه‌نایی یه‌ک ئامانجیش مه‌به‌ستیان بوو بیت ، به‌لام به‌چند ماییکی جیاوازو دور له‌یه‌ک دابه‌ش بوو بوون ، ژیر ده‌ست و چه‌وساوه بوون ، هیچ کاروباریکیان به‌ده‌سته‌وه نه‌بوو ، به‌لکو کاروبار به‌ده‌ست دوزمه‌کانیا نه‌وه بوو ، له‌به‌ر نه‌وه نه‌و موسولمانانه نه‌یانده‌توانی کو مه‌لگایه‌کی ئیسلامی نوی دروست بکه‌ن به‌و که ره‌ستانه‌ی ، که هه‌ر کو مه‌لگایه‌کی مروّقی له‌ دنیا دا ناتوانیت ده‌ستبه‌رداری بیت ، له‌به‌ر نه‌وه ده‌بین سوره‌ته مه‌که‌یه‌کان باس له‌ وردو درشتی پرهنسیپه ئیسلامیه‌کان ده‌که‌ن ، له‌گه‌ل نه‌و یاسایانه‌ی که له‌سەر ئاستی تاک کاری پی ده‌کریت و ، هاندانی تاک بۆ چاکه‌و خیره‌بنه‌ماکانی ره‌وشت و ، دور که وتنه‌وه له‌ خراپه‌و تاوانه‌کان .

به لّام له مهدينه دا هر له يه كه م پوژوهه كاروباره كان به نه ست خوځانه وه ،
 هيچ كهس بالاده ست نه بوو به سهرپانه وه ، پيوست بوو له سهر شانيان كه ئيدى به
 مهسه له كانى ژياړيى و ناوهدانى و ، گوزهران و نابوړى و سياست و حكومه تدارى و
 مهسه له ي شپږو ناشتې يوه سهرقال بين ، له گهل پالاوتنيكى ته واوى مهسه له كانى
 حلال و حرام و خواپه رستى و په وشت و هرچى مهسه له يه كى تر كه په يوه دنديدار
 بيت به مهسه له كانى ژيانه وه .

كاتى نه وه هاتبوو كه كومه لگايه كى نوې دروست بكهن ، كومه لگايه كى
 ئيسلامى ، له هه موو قوناغه كانى ژياندا جيا بيت له كومه لگاي نه قامى و ، ناوازه بيت
 له ناو هر كومه لگايه كى ترى جيهانيداو بيتنه نوښته نه و بانگوازه ئيسلاميه ي
 له پيناويدا موسولمانه كان چهندين جوړى چه وساندنه وه و نه شكه نجه يان چه شت
 له مهوداى (۱۰) سالد .

شاروهش نه كه پيكه نياني هر كومه لگايه ك له سهر نه و شپوازه ناكريت به
 پوژيك ، يان مانگيك ، يان ساليكيش نه جام بدرت ، به لكو پيوستى به كاتيكي
 دووړو دريژ هيه ، كه تيايدا ياسادانان و نوسينه وه و هوشياركردن و مه شق پيكردى
 له سهر خو نه جام بدرت ، سهاره ت به ياسا كه خوداى گه وړه خوې ريكي خست ،
 پيغه مبهري خواش ﷺ جى به جى ده كړو ، رننومايى بو ده كړو ، عقل و په وړه ده ي
 موسولمانى له سهر پيډه گهياند ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ
 وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ الجمعة / ۲ ، واته : خواي گه وړه له ناوهدى
 نه خوښنده واراندا پيغه مبهريكي له خوځيان نارد ، نايه ته كانى نه ويان به سهردا
 ده خوښته وه و پاكيان ده كاته وه و فيري كيتابى خوداو داناييان ده كات ، هاوهدلا نيش به
 دل و گيان پرويان كړدوه خواي گه وړه ، خوځيان به نه حكومه كانى ده رازنده وه و
 مرده يان پيډه دات : ﴿وَإِذَا ثَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾ الأنفال / ۲ ، واته : كاتيك
 نايه ته كانيان به سهردا ده خوښترايه وه باوهر يان زيادى ده كړد ، نه م باسانه ش جيگه ي
 قسه وباسى ئيمه نين ، بويه به پيى پيوست نامارزه ي بو ده كين .

گه وړه ترين شت سهاره ت به موسولمانه كان كه پيغه مبهري ﷺ پووه پروي
 ده بو وه و ، هه رنه وهش له سهر ناسته بالا كه جيگه ي مبه ست بوو له سهر وى بانگوازي
 ئيسلامى و ، په يامى موحه ممه ده وه ﷺ ، نه مهش كيښه يه كى ناكاوى سهرپيى نه بوو ،
 جگه له وانه چهندين كيښه هه بوو پيوستى به چاره سهرى په له هه بوو .

كۆمەلى موسولمانان دووبەش بوون :

بەشىكىيان لە خاك و ئاۋو مال و حالى خۇياندا بوون ، ئەۋەندەيان بەلاۋە گرنگ بوو كە پياۋ لەمالى خۇيدا يىۋەى يىت ، ئەۋانە ئەنساۋىيەكان بوون ، لەناۋ خۇياندا دوژمنايەتتەكى ھەمىشەىى و لىك دورىەكى تەۋاۋيان ھەر لەدەر زەمانەۋە ھەبوو ، لەپال ئەمانىشەۋە بەشىكى تر ھەبوون ، ئەمانىش كۆچكەرەن بوون . ھەموو شتىكىيان لەدەست چوۋبوو . تەنھا خۇيان دەرچوۋ بوون بۇ مەدىنە ، شوۋن و پەناگەيەكيان نەبوو ، كاريكىشيان نەبوو گوزەرانى خۇيانى پى بەر پى بكن ، مال و سامانىكى ئەۋتۇشيان نەبوو حالى خۇيانى پى راست بكنەۋە ، ژمارەى ئەۋ پەناۋەرەنە كەم نەبوو روژ بە روژ زياديان دكرد ، پىشتىش مۇلەتى كۆچ دەرچوۋ بەھەموو ئەۋ كەسانەى باۋەرپان بەخۋاۋ پىغەمبەرەكەى ھىناۋە ، زانراۋىشە كەشارى مەدىنە سەرۋەت و سامانىكى زورى نەبوو ، بەۋ كۆچ كەرنە ھاۋسەنگى ئابۋورى شارەكە لاسەنگ بوو ، لەۋكاتە تەنگانەيشدا ھىزە نەيارەكانى ئىسلام نىمچە ئابۋوقەيەكى ئابۋورىان لەسەر دانابوو ، بۇيە بارودۇخ خراپتر بوو ، دەرەمەتتەش كەم بۋەۋە .

ب / كۆمەلەيەكى تر . كە برىتى بوون لە موشرىكانى ناۋ خىلەكانى مەدىنە ، ھىچ دەسەلاتىكىيان بەسەر موسولمانەكاندا نەبوو ، تىاياندا ھەبوو لەسەر گومان دەرثاۋ دوۋدل بوو لەۋەى ۋاز لەئايىنى باۋوباپىرانى بەئىنەت ، بەلام ھىچ جۆرە دژايەتى و رقبەرايەتتەكى بەرامبەر بەئىسلام و موسولمانەكان نەبوو ، زورىان پى نەچوۋ موسولمان بوون مەۋقۇ ئايىن پەرۋەريان لى دەرچوۋ .

تىايىشاندا ھەبوو كەدوژمنايەتى و رقبەى زورى لەدندا بوو بەرامبەر بە پىغەمبەر ﷺ و موسولمانان ، بەلام كەسىكىيان نەيدەتۋانى دژ بەموسولمانەكان بۋەستىت ، بەلكو ناچاربوو خۇشەۋىستى و دلساقى خۇى بەپىى بارودۇخەكە نىشان بدات ، لەسەرۋى ئەۋانەۋە (عبداللەى كورى (ابى) ۋەستابوۋ ، كەپاش جەنگى (بغات) ھەردوۋ خىلى (اۋس) و (خزرج) لەسەر سەرۋاكيەتى ئەۋ رىك كەۋتبوون و ، پىشتىش بەۋ شىۋەيە لەسەر سەرۋاكيەتى ھىچ كەسى كۆ نەبوۋبۋنەۋە ، جىگەۋ پەلەرپايەيان بۇ رازاندبۋە ، بۇ ئەۋەى بىخەنە سەر كورسى و تاجى مەلىكايەتى لەسەر دابنن ، خەرىكىۋو دىۋە مەلىكى مەدىنە بەھۋى ھاتنى ناكاۋى پىغەمبەر ﷺ و لىتەكىنەۋەى خىلەكەى لىى ، (عبداللە) پىى ۋابوۋ كە پىغەمبەر ﷺ مەلىكايەتى لى زەۋت كەردۋە ، بۇيە لەناخەۋە دژايەتى پىغەمبەرى دكرد ﷺ . كە يىنى بارودۇخەكە رىگەى موشرىك بۋنى نادات و بەرژەۋەندىە ئونىايىيەكانى خۇى

له دهست دودات ، دواى جهنگى بهدر ئيسلامهتى خوږى دهرخست ، بهلام لهلدئا بهكافرى
مايهوه ، دهرقهتى بؤ نه دهرهخسا كه فرتوفيليك بهكار بهيئيت دژ به پيغه مبهر ﷺ و
موسولمانه كان نهيكات ، هاورپكانيشى لهو سهرانهى كه بى بهش بووبوون لهگهل خوږدا
بهشداريان دهرودو پشتيوانى جيبه جى كردنى پلانه كانى ئهويان دهركد ، ههندى جاريش
ههرزو دهروون نهخوشه موسولمانه كانيان بهكار بههينا وهك كريگرتهى خوږيان ، بؤ
جى بهجى كردنى نهخشه كانيان.

ج / كۆمهلى سى يه م برىتى بوون له - جولهكه - ههرهكو پيشتريش باسман
كرد ، ئه مانه لهروژگار هكانى چهوساندنهوى ئاشوورى و رۆمانيدا لايان دابوو بهلاى
(حجان) داو ، لهراستيدا عبرى بوون ، بهلام پاش پاشه كشهكەيان بؤ حيجاز شهقلى
عهربيان وهرگرت له جلويهرك و زمان و ژيارياندا ، تاواى لى هات ناوى خيئل و
كهسهكانيشان بوو بهعهربهى و ، لهگهل عهره بهكاندا پهيوهندى ژن رنخوازى و
خزمایه تيان دروستكرد ، بهلام ههر به رهگهزه دهمارگيريهكهى خوږيان مانهوهو لهگهل
توخمى عهرهدا ههرگيز تيكه نه بوون ، بهلكو ههميشه شانازيان به رهگهزه ئيسرائيليه
جولهكايه تيهكهى خوږيانوه دهركدو بهچاوئىكى سووكايهتى زورهوه سهبرى
عهربهكانيان دهركد تا رادهيهك پييان دهوتن (امى) نهخويندهوار ، بهماناى گه مژيهى و
وهحشيگهري و دواكهوتوو ، پييان وابوو ههموومالى عهرهب بؤ ئهوان رهوايهو ، چوئن
پييان خوشه دهتوانن بيخوئن : ﴿ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيَنَ سَيْلٌ ﴾ آل عمران / ۷۵ ، واته:
(جولهكه دهمانوت ئيمه سهبارت بهئومميهكان دهرهستى هيج نين ، هيج تاقه تىكى
ئهوهيان نه مابوو ئايينهكهيان بلۆيكه نهوه بهلكو ئايينيان كردبوه ، فالگرتهوه
جادوگهري و فوپياكردن و نوشتو شتى لهو جوړه و ، بهو شيويه خوږيان بهخاوهن
ژانست و ريزو پيشرهويى رۆحانيى دهرانى /

لهشيوازى كاسپى و گوزه راندا شاره زابوون ، بازرگاني دانهويله و خورماو
شهراب و كالايان بهدهستهوه بوو ، دانهويله و كالاو شهرابيان دههيناو خورماكهيان
دهنارد ، جگه لهمانه كارى تريشيان ههبوو ، قازانجى دوو ئهوهندهيان له بهشينكى
زورى عهرهب وهردهگرت و ، بهوهشهوه نه ده وهستان ، بهلكو سووخو ريشيان دهركد ،
قهرزيان دها به پيرو پياوماقولاى عهرهب ، بؤ ئهوى شاعيران پياياندا ههلدن و ،
لهناو خهلكيدا بهپاره خهرجكردنى بى هودو بى كهك شورته و ناوبانگ پهيدا بكهن ،
پاشان دهچوون زهوى وزارو مهرزو باخچهكانى ئه و سهره عهرهبانهيان به رههن دهگرت ،
پاش ماوهى چهند ساليك تيده پهبرى دهبووه مولكى خوږيان .

جولهکه پیلانگیرو نارژاوهچی و سمرسهخت و خراپهکار بوون ، له نیوان خیلّه
 عمره به دراوسیکاندا دوژمنایه تی و کیشه یان دروست نهکرد ، هانی هندیکیان دها دژ
 بهوانی تریان بهفیلّی په نامه کی ودها نهو خیلّانه هستیان پی نهدهکردو ، دهکهوتنه
 جهنگی خویناوی بهردهوام لهگهّل یهکتريدا ، بهردهوام جیگه دهستی جولهکه بو ناگری
 شهر ، نارژاوهکیان گهشتر نهکردهوه هرکاتیک بینیان خهريکه دهکوژیتهوه ، پاش
 نههمه موو فیلو تهلهکهیه که لههه موولایه کهوه دهست دابویه ، لهناستی نهو پروداوانه دا
 که بهسهر عمره بدا دههات بیدهنگ دهبوون ، بهلّی ههمیشه قهرزی سوداری زوریان
 پیدهدان تاکو خهرجی شهریان بو ئاسان بکهن ، بهمکاره دوو سوودیان دهستدهکهوت
 ، که لهلایه کهوه قهواره جولهکه یته کهی خویناوی دهپاراست و لهلایه کی تریشهوه ،
 بازاری سوودیان دهجولاندو ، سوودهکیان به چهندين چهندانه دهخاردو ، سامانیکی
 زوریان دهست دهکهوت .

لهناو (یثرب) دا سیّ هوژی جولهکه ی بهناوبانگی تیّدا بوو :

۱. (بنو قینقاع) ، که هاوپه یمانی (خهزرج) یهکان بوون و دانیشتووی ناو

شاری مه دینه بوون .

۲. (بنو النضیر) .

۳. (بنو قریظه) ، نههم دوو هوژی دوايين هاوپه یمانی (اوس) بوون ، مالهکیان

له قهراغ شاردا بوو ، نههم هوژانه بوون ، که هر له دیّر زمانه وه جهنگی نیوان (اوس) و

(خهزرج) یان دهروژاند ، بهخودی خوشیان له جهنگی (بعث) دا به شداریان کردبوو

، هرلایه کیان لهگهّل هاوپه یمانی خویناندا .

بیگومان چاومروان نهکرا که جولهکه بهچاوی بق و کینه وه نه بیّت سهیری

نیسلام نهکهن ، پیغه مبهریش ﷺ له رهگهزی نهوان نهبوو تا سوکنایي دلّیان بیّت و واز

لهو دهمارگیری بهینن که زال بووبوو بهسهر دموون و عهقلیه تیاندا ، پاشان نیسلامیش

بانگهوازیک بوو بو ریځخستن و ناشناکردنی دلّهکان بهیهکترو ، بو کوژاندنهوهی ناگری

دوژمنایه تی دووبه رهکیی و ، بانگهشهی نهکرد بو سپارده ناسیی لهکاروبارو ، بو

پابه ندبوون بهخواردنی مالی حهلال ، نهمانهش مانای نهوهبوو ، که چیدی له مموودا هوژه

عمره بهکان بهیهکتر ناشنا نهبنهوهوه ، پرگاریان نه بیّت له میکروبهکانی جولهکه و چالاکیه

بازرگانیهکانیان دهوهستیتو لهو مالی سووده بی بهش دهبن کهسهرهوت و سامانهکیانی

لهسهر وهستاوه ، بهلکو لهوانهیه نهو هوژانه بیدارببنهوه ، مهسهلهی نهومانه سوانه ی

جولهکه وهریانگرتوه ، هستن بهگیرانهوهی نهو زهوی و باخ و بیستانه ی لهدهستیان

داوه لهباتی سوودا داویانه بهجولهکه .

جولهكه ئەم ھەموو لێكدانەوانەیان بۆخۆیان كردبوو، ھەر لەو كاتەوێه كە دەیانزانی ئیسلام دەیهوێت ئارامی لەناو (یثرب) دا بەرقەرار بكات ، لەبەرئەوێه دوژمنایەتی و كینهیەکی زۆریان لە دڵدا ھەلگرتبوو بۆ ئیسلام و پیغەمبەر ﷺ لەو كاتەوێه كە چوونە ناو (یثرب) ھوێ ، ھەرچەندە تاماوەیەك زاتی دەرخستنی ئەو رێق و كینهیان نەكرد تا ماوەیەك .

ئەوێش لە رێوایەتیکی (ابن إسحاق) دا دەرئەكەوێت كە دەلیت :
لەدايكي ئيمانداران (صفية) وه (رهزای خۆای ئی) ، (ابن إسحاق) دەلیت :
(صفية) كچی (حيي) كۆپی (أخطب) بۆی گێڕامەوێه وتی :
خۆشەویستەری منائی باوكم و ، (ابو یاسر)ی مامم بووم ، ھەرگیز نەمبینیون منالێکی تری خۆیان پێی بێت و من لەگەڵ خۆیاندا نەبەن ، دەلیت : كاتێك پیغەمبەری خوا ﷺ ھات بۆ مەدینە ، لە (قباء) لەمائی (بنی عمرو)ی كۆپی (عوف) دابەزی ، لە بەرەبەیانێکی تارێكدا باوكم (حيي) كۆپی (أخطب) و مامم (ابو یاسر)ی كۆپی (أخطب) چوون بۆلای ، (صفية) دەلیت : نەگەرئەوێه تا خۆرئاوا بوون ، دەلیت : ھەك دوو پەك كەوتەوێ تەمبەلی بەسەرئەكدا كەوتوو لەسەرخۆ دەھاتن ، (صفية) دەلیت : ئامبازیان بووم ھەك جارن ، سوێند بەخوا كەسیان لایان ئی نەكردمەوێه ، لەگەڵ ئەو ھەموو خەمەدا كەھەیانبوو ، ئەنجا گوێم ئی بوو مامم بەباوكمی وت : ئەری ئەوێ خۆی بوو ؟

وتی : ئەری ھەللا خۆی بوو ، مامم وتی : تۆ دەیناسیت و دڵنیا بیت ؟
باوكم وتی : بەلی ، مامم وتی : چی لەدلتایە بۆی ؟
باوكم وتی : سوێند بێت تا لە ژياندا بم دژایەتی دەكەم .
رێوایەتەكە (بوخاری) یش بە ھەمان شیوێ بەلگەییە كە لەبارەوێ ئیسلام بوونی (عبداللہ)ی كۆپی (سلام) ھە ﷺ دەگێڕێتەوێه ، ئەم پیاوێ یەكێك بوو لە زانا بلیمەتەكانی جولهكه ، كاتێك كەلە (بنی النجار) بیستبووی بەتەشریف ھێنانی پیغەمبەر ﷺ بۆ مەدینە بەخیرایی ھاتبوو ، چەند پرسیارێکی لێكردبوو كە جگە لە پیغەمبەر كەس ناتوانیت ھەلامی بداتەوێه ، كاتێك ھەلامی پرسیارەكانی بیست دەستبەجی باوھەری پێی ھێنابوو ، پاشان وتبووی بە پیغەمبەر ﷺ : جولهكه گەلیکی بوختانكەرن ، ئەگەر بزائن موسولمان بووم پێش ئەوێ تۆ پرسیاریان ئی بكەیت

¹ / (ابن هشام) ١ / ٥١٨ ، ٥١٩ .

ئەو لای جەنابت درۆم بەدەمەووە ھەلدەبەستێ ، بۆیە پیغەمبەر ﷺ ناردی بە شۆین
 جۆلە کەدا ھاتن ، ئەنجا (عبداللہ)ی کوپی (سلام) ھاتە ژۆرەو ، پیغەمبەر ﷺ پووی
 کردە جۆھکان و فەرمووی : (عبداللہ)ی کوپی (سلام) لەناوتاندا پیاوکی چۆنە ؟
 وتیان زانترین کەسی ئیمەییەو کوپی زانترین کەسمانە ، باشتترینمانەو
 کوپی باشتترینمانە . (لەگێرانیەو یەکی تردا) گەورەمانەو کوپی گەورەمانە (لە
 گێرانیەو یەکی تردا) باشتترینمانەو کوپی باشتترینمانە ، ریزدارترینمانەو کوپی
 ریزدارترینمانە ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی ئەگەر زانیان کە موسولمان بوە ؟
 وتیان : پەنا دەگێرن بە خوا لە شتی وھا (دووجار تا سێجار ئەمەیان
 وتەو) . ئەنجا (عبداللہ)ی کوپی (سلام) ھاتە دەرەو ، وتی : (أشهد أن لا إله إلا الله
 وأشهد أن محمداً رسول الله) ، ھەموویان وتیان : خراپترینمانە کوپی خراپترینمانەو ،
 دەستیان کرد بە جێو پێدانی . لە (دەربرینیکیشتا) وتی : خێلی جۆلە کە لە خوا
 بترسن ، سویندم بەو خودایەکی کە جگە لەئەو کەسی تر خودانیە ئیو دەزانن کە ئەو
 پیاوہ پیغەمبەری خواوە ، بەراستی ھاتوہ ، کەچی پێیان وت: تو درۆ دەکەیت .
 ئەمە یەکەم ئەزموون بوو ، کە لە یەکەم پوژی چوونە مەدینەو پیغەمبەری
 خوا ﷺ لە جۆلە کەو وەرگرت .

ئەمە سەبارەت بەناوخوا ، لە پووی دەرەکیشەو ، دیارە کە سەر سەختترین
 ھیزی دژ بە ئیسلام بریتی بوو لە قورەیش ، کە لە ماوەی دە سالدا ، لەو کاتەو کە
 موسولمانەکان لە بن دەستیاندا بوون . ھەموو جۆرەکانی تۆقاندن و ھەڕەشەو تەنگەتاو
 کردن و سیاسەتی برسیی کردن و ئابلوقەدانی دژ بەئەوان تاقی کردەو ، چەندین
 جۆری ئەشکەنجەو ئازار بەلایان بەسەرداھێنان و ، جەنگیکیکی دەروونی سەروەر
 پێو پاگەندەییەکی بەرفراوانی بەرنامە بو داریژاویان لەگەڵ ئەنجامدان و ، پاشانیش
 کە موسولمانەکان کوچیان کرد بەرەو مەدینە (قورەیش) ھەستا بە دەست
 بەسەرگرتنی مال و سامانیان و نەییشت ژن و مائەکانیان لەگەڵ خۆیاندا ببەن و
 ھەستا بەسزادان و گرتنی ئەو کەسانەو توانیان بەسەریاندا ھەبوو ، بەو شەوہ
 نەوستان ، بەلکو پیلانیان دانا بو کوشتنی پێشپەرەو بانگەوازە کە ﷺ و لەناوبردنی
 بانگەوازە کەو ، ھیچ کەم تەرخەمیەکی نەکرد لە جی بەجی کردنی ئەم پیلانەدا . پاش

¹ / سەیرکە (صحیح البخاری) ٤٥٩/١ ، ٥٥٦ ، ٥٦١ .

ئەمانە . كە موسولمانەكان خۇيان پزگاركرد بەرەو شوئىنك كە پىنج سەد كىلومەتر لە مەككەو دەورە . بەھوكمى ئەو پلەوپايە سەركردايەتتە دونياىى و سەرمەشقىيە ئايىنىيەى ھەيانبوو لەناو عەرەبدا ھەستان بەرۆلى سىياسىانەى خۇيان، بەو سىفەتەى كەنىشتەجى ھەرم و دراوسىى مالى خواو سادىنەكانىشتن ، بۆيە موشرىكەكانى ترى ناودورگەى عەرەبيان فرىودا دژ بەخەلكى مەدىنە ، تا شارى مەدىنە وای لىھات ، بوو بەنیمچە داپراویكى مەحكەم ، داھاتی كەم بوو ، لەكاتىكدا كە ژمارەى پەنابەران رۆژ بە رۆژ زۆرتەر دەبوو ، گومان نىە كە (حالتى جەنگ) دەبىت پووبدات لەنیوان زالمانى خەلكى مەككەو موسولمانەكانى نیو نىشتمانە نوپیەكەياندا ، بۆيە گىلیە كە ئوبالى خەتای ئەو جەنگە بخرىتە ئەستۆى موسولمانەكانەو^۱ .

موسولمانەكان مافى خۇيان بوو كە دەست بەسەر مال و سامانى موشرىكەكاندا بگرن ، ھەرەكو ئەوان مال و سامانى ئەمانیان تالان كردو ، بەرپەرچى ئازارو ئەشكەنجەكانیان بدەنەو ، كۆسپ لەرپى ژياناندا دروست بكەن ھەرەكو موشرىكان وایانكرد لە موسولمانەكان و ھەولیاندا پرنگەيەك بدۆزنەو بۆ تەفروتونا كردنى موسولمانەكان و لەبن ھىنانى بەرو بومیان .

ئەمانە ئەو كىشەو دۆزانە بوون كە پیغەمبەر ﷺ لەگەل ھاتنىدا بۆ مەدىنە پووبەروویان دەبوو .

پیغەمبەرى خوا ﷺ ھەستا بەرۆلى پەيامدارىتى و سەركردايەتى لە مەدىنەدا ، بەئەندازەى شایستەى ھەر كۆمەلىك بەزەى و رحەمت یان توندی و ھەق لى كردنەو پىدان . گومان نىە كە رحەمت زۆرتربوو لەتوندو تىزىەكانى . ھەتا لەماوێ چەند سالىكدا جلەوى كاروبار گەراپەو دەست ئىسلام و ھەلگرانى ، خوینەرانى بەرئىزىش ئەم راستیانە لەم لاپەراندە دەبینن :

بنیاتنانى كۆمەلگەيەكى نوێ

وھكو وتمان ھاتنى پیغەمبەر ﷺ بۆ شارى مەدىنە ، لەناو (خىلى بنى النجار)دا لە رۆژى ھىنى (۱۲)ى رەبیعی یەكەمى سالى (۱)ى كۆچیدا بوو بەرامبەر بە (۲۷) سىپتىمبەرى سالى (۶۲۲)ى زابىن ، لە زەویەكى بەردەم مالى (ابو ایوب)دا دابەزى و فەرمووی: خواياربىت ئىرە مەزلگایە، پاشان چوو مالى (ابى ایوب).

^۱ / دوا وتە لىزەدا ھى (محمد الغزالى) یە لە (فقه السيرة) ۱- ۱۶۲ .

بنياتناني مزگه وتى پيغه مېهر ﷺ

دواى نه وه ، يه كه م ههنگاوى پيغه مېهر ﷺ ، برىتى بوو له دروست كړدنې
مزگه وتى پيغه مېهر ﷺ له نهو جيگه يه دا كه وشتره كې چوكى دادا ، فھرمانى دا به
بنياتناني مزگه وت ، زهويه كې له دوو كوپى بى باوك كړى ، خوشيى به شدارى
كرد له بنياتنانه كهداو ، خشت و بهردى دهينا و دهيفر موو :

اللهم لا عيش إلا عيش الآخرة فأغفر للأنصار والمهاجرة
ههروهها دهيفر موو :

هذا الحمال لاهال خير هذا أبر ربا وأطهر
نه مېش بوبوه هوى زياتر چالاك كړدنې هاوېلان له بينا كړدنه كهداو ،
ههيانبوو دهوت :

لكن قعدنا والنبي يعمل لذك منّا العمل المصلّ

لهو شوينه دا گوږى موشريكان و كه لاوهى كوڼ و خورماو درهختى غهرقه
تيدابوو ، پيغه مېهر ﷺ فھرمانى دا ، گوږه كان دهرهينرانه وهو ، كه لاوه كان ته ختكران و ،
دارودرهخته كانيش بېرېان ريزكران له بهر دم قيبلى مزگه وته كهدا ، نهوكاته (بيت
المقدس) قيبله بوو ، ههردو پايله كې له بهر د بوو ، ديواره كانيشى له خشت و قوپو ،
سهره كېشى بهگه لاي دارخورما گيرابوو ، ستونه كانيشى ساقى دارخورما بوو ،
زه مينه ي مزگه وته كېش لم و چهو بوو ، سى دهرگاي بوكر ، دريژيه كې له قيبله گاكه وه
بو كوتايبه كې سه د بال دهبوو ، ههردو ولاكېشى بهو نه ندازه يه يان كه متر ، بناغه كې
نزيكه ي سى بال دهبوو .

به په نايه وه چهند ماليك دروست كران ، ماله كانى (الحجر) ، كه له خشت
بوون و سهريشيان به لق و پوپ و گه لاو ساقى دارخورما گيرابوو ، نه مانه (حجر)
ژوورى هاوسه ره كانى بوو ﷺ ، پاش ته واوبوونى ژووره كان ، نيدى پيغه مېهر ﷺ له
مالى (ابو ايوب) وه گواستيه وه بو نه وى .¹

مزگه وتيش ته نها بو به جى هينانى نويزه كان نه بوو بهس ، بهلكو زانكوپه
بوو ، موسولمانه كان تيايدا فھرمايشت ناموزگار يه كانى ئيسلاميان تيدا ودره دگرت
و بېوه سهكوپه بو بهيك گه يشتن و هوگرى و يه كترناسينى هه موو توخمه
جياوازه خيله كيه كان ، كه دهميك بوو جهنگ و رهوتى دهمارگرى نه فاميانه ي
ناوخويان دووبه ركه يي خستبوه ناويانه وه ، ههروهها مزگه وت بوو بووه بنكه يه ك

¹ / صحيح البخاري ٧١/٨ ، ٥٥٥ ، ٥٦٠ ، زاد المعاد ٥٦/٢ .

بۆ بەرپۈەبردنى ھەموو كاروبارەكان و دەرچوونى بېرىارەكان و پەرلەمانىك بۆ
بەستنى ئەنجومەنى پراوئو جى بەجى كارى .

لەگەل ئەوئەشدا مالىك بوو بۆ نىشتەجى بوننى ژمارەيەكى زۆر لەو كۆچكەرە
پەنابەرە ھەژارانەى لەناو شارى مەدينەدا ئە مالىيان ھەبوو نە كەس و كارو نە كوپوكال .
ھەر لەسەرەتاي كۆچەرە بانگ دانرا ، ئەو ئاوازە بلندە . جوانەى رۆژانە پېنج
جار ئاسۆكانى دەوروبەرى دەھەژاندو ، ھەموو جىھانى بوونەومرى پى دەزىنگايەو ،
بەسەرھاتى خەنەكەى (عبداللەى كوپى (زىد)ى كوپى (عبد ربه)ش لەو بارەيەو
زانراو ، (ترمذى) و (ابو داود) و (أحمد) (ابن خزيمة) پىوايەتيان كردو .

بە برا كردنى موسولمانەكان

ھەرۈەكو پىغەمبەر ﷺ ھەستا بەبنىاتنانى مرگەوت وەكو مەلەبەندىكى كۆ
بونەوو پىك ئاشنابون ، ھەستا بەكارىكى تىرىش كە لەجوانترىن ئاسەوارەكانى
مىژوو ، ئەوئىش برىتتە لە براىى كردنى نىوان كۆچەرە ئەنسارىەكان ، (ابن القيم)
دەلئىت : پاشان لە مالى (انس)ى كوپى (مالك)دا ، كۆچكەرەن و ئەنسارىەكانى كرد
بە برا ، ئەوئەد كەس دەبوون ، نىوہيان كۆچكەرە نىوہكەى تىرىشيان ئەنسار بوون ،
لەسەر بەدەمەوہچونى يەكتىرى كردنى بەبراو ، بەدەر لەخزمانىش دواى مردن
مىراتگرى يەكتىرىن ، تا جەنگى بەدەر ھات و ، ئايەت ھاتە خواروہ فەرمووى :
﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ﴾ الانفال / ۷۵ ، كە مىرات بردنى پەتكردوہ بەبى
پەيوہندى براىەتى ، گوتراوئىشە كە براىەتى دروست كرد لەنىوان كۆچكەرەن و
ئەنسارەكاندا بۆ جارى دووہم ، بەلام ديارە راى يەكەم پەسەندە ، كۆچكەرەانىش
براىەتى ئىسلام و براىەتى ھاومالى و خزمایەتى و كەسايەتىيان پى باشتىر بوو لە
دروست كردنى ھەر براىەتىەكى جيا لە كۆچكەرەن لەگەل ئەنسارىەكاندا .^۱

ماناى ئەو براىەتىەش برىتى بوو لەوہى - ھەرۈەكو موخەممەد غەزالى
وتوہىتى - كە پىويستە دەمارگىرى جاہىلىيەت بتوئتەوہ ، دەمارگرژى نەمىنىت
مەگەر بۆ ئىسلام و جىاوازى و ھەلاواردنى باوان و رەنگ و نىشتەمان وەلانرىت و
كەس پىشى كەسىكى تر نەكەوئت مەگەر بە پىاوہتى و لە خوا ترسان .

پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەم براىەتىەى كرد بە عەقدىكى كارا ، نەك قسەيەكى
بى باغە ، كردى بەكارىك وابەستەى خوئىن و مال و بىئىت نەك تەنھا سلاويك بىت
و زمان ئال و وئرى پى بكات و ھىچ شوئنەوارىكى نەبىت .

^۱ / بىروانە (بلوغ المرام) نوسىنى (ابن حجر العسقلانى) ۱۵۱ .
^۲ / زاد المعاد ۵۶/۲ .

بەپراستی سۆزى خۆبەخت كردن و بەدەم يەكەوہ چۈن و ھۆگرى كردن تىكەلاۋ بوو بوو لەگەل ئەو براىەتيەداو كۆمەلگای نوڤى پەر كردبوو لەجوانترين نموونەى ھەلس وکەوت^۱.

(بوخارى) دەگىڤىتەوہ ، كاتىك ئەو كۆچكەرانە ھاتنە مەدينە ، پىڤەمبەرى خوا ﷺ براىەتى دروست كرد لەنىوان (عبد الرحمن) و (سعدى كوپرى (الربيع) دا . وتى بە (عبد الرحمن) من لە ھەموو ئەنسارەكان زياتر مال و سامانم ھەيە ، مالەكەم دابەش دەكەم نيوەى بۆ من و نيوەكەى تىرىشى بۆ تۆ ، دوو ژنىشم ھەيە سەيريان بکە كامەيانت پى باشە بۆت تەلاق دەدەم ، كە عىددەى بەسەرچوو بىخوازە ، (عبد الرحمن) پى وت : خوا كەس و خىزان و مال و منالت ئى پىروژ بکات ، ئەرى بازارەكەتان لە كويىيە ؟ بازارەكەى (بنو قينقاع) يان پى نىشاندا ، كە گەرايەوہ لە بازار گوارەو ئالتونىكى باشى پى بوو ، پاشان بەردەوام بوو ، پاشان جارىكيان ھاتە خزمەت پىڤەمبەر ﷺ زەرد ھەلگەرا بوو ، پىڤەمبەر ﷺ پى فەرموو : ئەرى چىتە ؟ وتى : ژنم ھىناوہ ، پى فەرموو : چىت بۆ كردوہ بەمارەيى ؟ وتى : گولكى ئالتون^۲.

ھەروەھا (ابو ھىريرە) دەلىت : ئەنسارەكان وتیان بە پىڤەمبەر ﷺ ، دار خورماكانمان بۆ دابەش بکە لەنىوان ئىمەو براكانماندا ، فەرمووى : نەخىر ، وتیان : كەواتە يارمەتیمان بدەن ، ئىمەش لەبەر بووودا ھاوبەشتان دەكەين ، وتیان : گوڤرايەلەين^۳.

ئەمەش بەلگەيە لەسەر ئەو خوشحالى و رىزلىنانەى ئەنسارەكان كردوويانە بۆ برا كۆچكەرەكانيان ، لە قوربانيدان و خۆبەختكردن و خوشەويستى و دلپاكى ، ئەوئەش دەرەخات كە كۆچكەران چەندە پىزان بوون بۆ ئەو رىزلىنانەو ، چۆن خراپ بەكارىان نەھىناوہو، ھەر ئەوئەديان بردوہ بەشيان بکات و ڤاگىريان بکات.

بەپراستی ئەو براىەتى كردنە دانايىيەكى كەم وىنەو ، چارەسەرىكى جوان بوو بۆ زۆرىك لەو كىشانەى كە موسولمانان ڤووبەرووى دەبوونەوہ ، كە پىشتىريش ئامازەمان بۆ كردن .

^۱ / فقه السيرة ل ١٤٠ - ١٤١ .

^۲ / صحيح البخاري / باب إخوان النبي ﷺ المهاجرين والأنصار ٥٥٣/١ .

^۳ / صحيح البخاري ٣١٢/١ .

به لگه نامه‌ی هاو په یمانیټی ئیسلامی

- هه‌روه‌کو پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ هه‌ستا به‌به‌ستنی برابه‌تی نیوان ئیمانداران ، هه‌ستا به‌به‌ستنی په‌یمان‌نامه‌یه‌کیش که هه‌موو جوړه‌کانی هه‌ستی نه‌فامی و په‌وتی خیلگه‌ری تیدا وه‌لانا و ، بواری نه‌هیشته‌وه بو‌نه‌ریتی نه‌فامی ، ئه‌مه‌ش چه‌ند به‌ندیکه به‌کورتی :
- ئمه‌ نوسراوټکه له موچه‌ممه‌دی پیغه‌مبه‌روه ﷺ له‌نیوان ئیمانداران و موسلمانانی قوره‌یش و (یثرب) و شوټنکه‌وتوه‌کانیانو ئه‌وانه‌ی جیهادیان له‌گه‌لدا ده‌کن :
۱. هه‌موویان یه‌ک ئومه‌تن .
 ۲. کوچه‌کرانی قوره‌یش له‌سهر مالی خو‌یان ده‌بن ، خو‌ینی یه‌ک ده‌دن ، فیده‌ی ئه‌سیره‌کانی خو‌یان ده‌دن به‌چاکه‌و ، دادپه‌روه‌ریش له‌نیوان ئیمانداراندا ، هه‌ر تیره‌یه‌کی ئه‌نساریه‌کانیش له‌سهرحالی خو‌یان ده‌بن خو‌ینی کوشتنه یه‌که‌مینه‌کان ده‌دن به‌یه‌ک ، هه‌رتایه‌فه‌یه‌کی ئه‌وانیش ده‌بیټ فیده‌ی ئه‌سیره‌کانیان ده‌دن به‌چاکه‌و دادپه‌روه‌ریش بکه‌ن له‌نیوان ئیمانداراندا .
 ۳. ده‌بیټ ئیمانداران هه‌رکه‌سیکی قه‌رزارو خاوه‌ن منالیان له‌ناو‌خو‌یاندا بیټی فیده‌ی بۆ ده‌ن یان یارمه‌تی ده‌ن به‌چاکه‌و .
 ۴. ده‌بیټ ئیمانداران دژ به‌وکه‌سانه‌ ببنه‌وه که ده‌ست دريژي ده‌که‌نه‌ سه‌ریان ، یان که‌سیک داوای به‌رگری و لابردي زولمیک یان تاوانیک بکات یان ده‌ست دريژیه‌ک یان خراپه‌یه‌ک له‌گه‌ل ئیمانداراندا بکات و هاوکاریی بکړیت .
 ۵. ده‌ست له‌ناو ده‌سته بۆ هه‌رکه‌سیک دژ به‌کو‌مه‌ل بیټ ، بامنا‌لی یه‌کی‌کیشیان بیټ .
 ۶. نابیت ئیمانداریک ئیمانداریکي تر بکوړیت له‌به‌ر کافریک .
 ۷. نابیت ئیماندار پش‌تیوانی کافریک بکات دژ به‌موسولمانیک .
 ۸. زی‌مه‌تی خودایی مافیکه‌ په‌نای بچو‌کترین که‌سیان ده‌دات .
 ۹. هه‌رکه‌سیک سهر به‌ئیمه‌ بیټ له‌جوله‌که ، ئه‌وا پش‌تیوانی و پی‌ش‌په‌ویټی ده‌که‌ین ، زولمیان لئ نا‌کړیت و که‌سیش گه‌له‌کو‌مه‌کیان دژ نا‌کات .
 ۱۰. ناشتی موسولمانه‌کان یه‌کی‌که‌و ، نابیت ئیمانداریک ناشتی بکات و ئه‌وی دی نه‌یکات ، له‌کاتی شه‌رکردنیش له‌پیناوی خوادا هه‌مان شته ، مه‌گه‌ر به‌یه‌که‌وه‌و به‌دادپه‌روه‌رانه له‌نیوان هه‌موو لایه‌کدا ئه‌نجامی ده‌ن .

۱۱. ئىمانداران ۋەكۈيەكن لەۋەدا كە خۇيىيان پىشتۈە لە پىناۋى خوادا .
۱۲. نابىت ھىچ موشرىكىك مال و سامانىك يان كەسىكى قورەيشى پەنا بدات ،
نابىت پى بگىرىت لە ئىماندارىك .
۱۳. ھەركەسىك بەناھەق ۋىي گوناھ بەقەستى ئىماندارىك بكوژىت دەكوژىتەۋە ،
مەگەر كەس و كارى كوژراۋەكە پازى بن بە سولخ كردن لىي خوش بن .
۱۴. ھەموو ئىمانداران لەسەر ئەم دەستورەن بۆيان نىيە دژى بوەستەنەۋە .
۱۵. ھىچ ئىماندارىك بۆي نىيە پىشتىۋانى پەيمانىشكىنىك بكات و پىگەي بكاتەۋە ،
ھەر كەسىك پىشتىۋانى بكات يان پىگەي بكاتەۋە ئەۋا نەفرەت و توورەيى
خوداى بەسەردا ببارىت لە پوژى قىامەتدا ، ھىچ گوتەۋ شايتىكى لى
ۋەرناگىرىت .
۱۶. ئىۋە ئەگەر لە ھەر شتىكدا جىياۋاز بوون ، ئەۋا دەبىت بىگىرنەۋە بۆ خوداى
گەۋرەۋ پىغەمبەرەكەي (محمد ﷺ) ^۱ .

کاربگه‌ری هۆ ده‌روونی‌ه‌کان له کۆمه‌لگادا

بەم داناییی و زیرەکیە بێ وێنەیه ، پیڤه‌مبەر ﷺ بـه‌ماکانی کۆمه‌لگایه‌کی نوێی دامه‌زراند ، ئەم دیاردەیه‌ش شوێنه‌واریکی تری ئەو مانا جوانانه‌ بوو که ئەو مروڤه‌ به‌رزانه‌ به‌هۆی پێژو شکۆداری پیڤه‌مبەر هۆ هه‌یانبوو .

پیڤه‌مبەری خوا ﷺ له‌سه‌ر زانست و په‌روه‌رده‌و ده‌روون پاک‌ی و په‌وشته‌ جوانه‌کان رای هه‌نابوون ، به‌ئەده‌بی خۆشه‌ویستی و بریاه‌تی و به‌رزای و شکۆداری و خواپه‌رستی و ملکه‌چی بۆ خوا په‌روه‌رده‌ی ده‌کردن .

جاریکیان پیاویک پرسیاری لێ کرد : کام جووری ئیسلامه‌تی چاکه‌ ؟
 فه‌رمووی : نان به‌دیت ، سلاو بکه‌یت له‌و که‌سه‌ی ده‌یناسیت و له‌وه‌ش نایناسیت .

(عبدالله‌ی کوپی (سلام) ده‌لێت : کاتیک پیڤه‌مبەر ﷺ ته‌شریفی هه‌ینا بۆ مه‌دینه‌ چوم بۆ خزمه‌تی ، که‌ ده‌م و چاویم بینی ، ده‌ستبه‌جی زانیم که‌ ئەوه‌ ده‌م و چاوی مروڤی درۆزن نیه‌ ، یه‌که‌م شت که‌ فه‌رمووی : خه‌لکینه‌ سلاوبکه‌ن ، نان به‌دن ، په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی پته‌وبکه‌ن ، به‌شه‌واندا کاتی خه‌وتنی خه‌لک نویژبکه‌ن ، ئەوجا به‌باشی ده‌رۆنه‌ به‌هه‌شته‌وه‌^۱ .

هه‌روه‌ها ده‌یفه‌رموو : (هه‌ر که‌سێک دراوسییه‌که‌ی له‌ خراپه‌کانی بیوه‌ی نه‌بی‌ت ناروا ته‌ به‌هه‌شته‌وه‌)^۲ .

هه‌روه‌ها ده‌یفه‌رموو : (موسولمان ئەو که‌سه‌یه‌ که‌ موسولمانان بیوه‌ی بن له‌ ده‌ست و زوبانی)^۳ .

هه‌روه‌ها فه‌رموویه‌تی : (هیچ یه‌کێک له‌ ئیوه‌ باوه‌رپه‌که‌ی ته‌واونیه‌ هه‌تا ئەوه‌ی بۆخۆی پیتی خۆشه‌ بۆ براکه‌شی پیتی خۆشبی‌ت)^۴ .

فه‌رموشیه‌تی : (ئیمانداران وه‌کو یه‌ک پیاو وه‌هان ، ئەگه‌ر چاویکی گل بکات هه‌موو گیانی ئیش ده‌کات ، خۆ ئەگه‌ر سه‌ریشی ئیشی کرد ئەوا هه‌موو گیانی ده‌داته‌ ئازار)^۵ .

^۱ / (صحيح البخاري) ۹ ، ۶/۱ .

^۲ / (ترمذی) ريوایه‌تی کردوه‌ له‌گه‌ل (ابن ماجه‌) و (الدارمی) ، مشكاة المصابيح ۱/۱۶۸ .

^۳ / (مسلم) ريوایه‌تی کردوه‌ ، مشكاة المصابيح ۲/۴۲۲ .

^۴ / (صحيح البخاري) ۶/۱ .

^۵ / (صحيح البخاري) ۶/۱ .

^۶ / (مسلم) ريوایه‌تی کردوه‌ ، مشكاة المصابيح ۲/۴۲۲ .

ههروهه دهیفرموو: (ئیماندار بو ئیماندار وهك خشتی دیوار وههیه كه یهكتریان گرتبیت).^۱

فهرموشیهتی: (کینهو رقه به رایه تی یهكتری مهکن ، چاوچنۆکی بهیهك مهبن ، چال بۆیهك ههلمهکهن ، بینه بهندهی خوداو برای یهكتری و بو هیچ موسولمانیک رهوا نیه زیاتر له سی پوژ قسه له براکهی دابرت).^۲

ههروهه دهیفرموو: (موسولمان برای موسولمانه ، نه زوئی لی دهکات و نه سهری شوپدهکات ، ههرکه سیك بهدم پیداو یستی برا موسولمانه که یهوه پروات خودای گه ورهش بهدم پیداو یستی ئه وه وه ده پروات ، ههرکه سیکیش ناخوشیهك له سهر موسولمانیک نه هیلتیت خوی گه وره ناخوشیهکی قیامه تی له سهر لاده بات ، ههر که سیکیش له که ی موسولمانیک بیوشیت خوی گه وره له روژی قیامه تدا له که کانی ئه و ده پوشتیت).^۳

ههروهه دهیفرموو: (به زه بیتان به خه لکی زه ویدا بیته وه تا ئه و که سه ی له ئاسماندایه رحمتان پی بکات).^۴

ههروهه دهیفرموو: (ئیمانداران ئه و که سه نیه که خوی تیر ده بیت و ئاگای لینه که دراو سییه که شی برسیه).^۵

ديسان دهیفرموو: (جنیودان به ئیماندار فاسق بوونه و، شهر له گهل کردنیشی کوفره).^۶

پیغه مبهری خوا ﷺ ، لادانی کو سپه کانی ریگهی به سه دهقه داده ناو ، وهکو به شیک له به شه کانی ئیمان سهیری ده کرد .^۷

ههروهه هانی ده دان له سهر خه رجی کیشان و ، ئه وه نده باسی لایه نه باشه کانی ده کرد له خوشیدا دلی گه شکه ی ده کردو دهیفرموو . سه دهقه گونا هه کان ده سپرته وه ، ههروهه کو ئاو ئاگر خاموش دهکات .^۸

ههروهه فهرموویه تی : (ههر موسولمانیک موسولمانیکی تر له سهر پروتی بیوشیت ، خوی گه وره به سه وزی به ههشت دهیپوشتیت ، ههر موسولمانیکیش

^۱ / (متفق علیه) مشکاة المصابیح ۴۲۲/۲ ، صحیح البخاری ۸۹۰/۲ .

^۲ / صحیح البخاری ۸۹۶/۲ .

^۳ / (متفق علیه) ، (مشکاة المصابیح) ۴۲۲/۲ .

^۴ / (سنن أبي داود) ۳۳۵/۲ ، (جامع الترمذی) ۱۴/۲ .

^۵ / (البیهقي) له (شعب الإيمان) دا ریوایه تی کردو ، (مشکاة المصابیح) ۱۲/۱ ، ۱۶۷ .

^۶ / صحیح البخاری ۸۹۳/۲ .

^۷ / فهرموده که له یاره وه له (صحیحین) دا ریوایه ت کراوه ، پروانه (مشکاة المصابیح) ۱۲/۱ ، ۱۶۷ .

^۸ / (احمد و ترمذی) و (ابن ماجه) ریوایه تیان کردو ، مشکاة المصابیح ۱۴/۱ .

لهسەر برسیتی موسولمانیک تیر بکات ، خوی گه وره له پوژی قیامه تدا له (رحیق المختوم) تیراوی دهکات) .^۱

ههروه ها فره موویه تی: (خوتان لهئاگر بیاریزن ، با بهله ته خورمایه کیش بیټ ، نهگه ره بهو بهوشیه کی جوان) .^۲

به پال نه وه شه وه بهگه رمی هانی دهروون به رزی دهاو ، باسی شکواری نارامگری و قایل بوونی دهکردو ، سوال کردنی به پروزه ردی و ئاپرووچوون و شیوانی دهم و چاوی سوالکهر داهنا .^۳ مهگه ره کهسیک زور ناچار بیټ ، ههروه کو چون له باره ی چاکه و پاداشتی حاله ته کانی عیباداته وه قسه ی بو دهکردن ، ههروه ها به شیویه کی توکمه پابه ندی نیگای ئاسمانی دهکردن قورئانی ده خوینده وه به سهریاندادو ، نهوانیش دهیانخوینده وه ، تائهم پیوتنه وه یه بیټه مایه ی بیدار کردنه وه یان سه باره ت بهو مافانه ی که له سهریانه ، دهکو ئهرکی بانگه وازو ، گه یاندنی په یام.

بهو شیویه وه وه وزه کانیانی بهرز کرده وه ، به بهرترین به هاو پله و نمونه ی جوان دهوله مهندي کردن ، تاوای لیها ت بوونه وینه یه که له چله پویه کدا وهستان که هیشتا مروقیه تی به خویه وه نهیدیه .

(عبداللهی کوری (مسعود) (ب) فره موویه تی: هه ره کهسیک دهیه ویت پهویه وه ره بگریټ بارهویه ی کهسیک وه ره بگریټ که مردوه ، چونکه زیندوو متمانه ی سهر لینه شیوانی پی ناگریټ ، نه وه هاوه لانی موحه ممه ﷺ ، باشترین مروقی ئوممه ت بوون ، ساغترین دل و ، قولترین زانست و ، که مترین ئهرکیان هه بوو ، خوی گه وره هه لی براردن بو هاوه لیټی پیغه مبه ره که ی و سهرخستنی ئایینه که ی ، که واته ئیوه ش ریزیان بگرن و شوینیان بکهون ، چهنده ده توانن دهست بگرن به رهوشت و سیره تیانوه ، چونکه نهوانه لهسهر پینومایی راست و پهوا بوون .

پاشان نهو پیغه مبه ره سهر کرده گه وره یه ﷺ نه وهنده خسه له تی مهعنه وی و دیارو ، تیرو تهواوی و بههرو گه وره یی و فهزله ت رهوشت به رزی و کرده وی چاکی تیدابوو ، دلانی بهلای خویدا که مه ندکیش دهکردو ، گیانی مروقه کانی ئاشوفته ی خوی کردبوو ، وتهیه کی له دم دهر نه چوو خیرا هاوه له کانی ﷺ

^۱ / (سنن ابی داود) و (جامع الترمذی) ، (مشکاة المصابیح) ۱۶۹/۱ .

^۲ / (صحيح البخاری) ۱۹۰/۱ ، ۸۹۰/۲ .

^۳ / لهو پوهه سهیره که (ابو داود) و (ترمذی) و (نسائی) و (ابن ماجه) و (دارمی) ، بهروانه مشکاة المصابیح ۱۶۲/۱ .

^۴ / (رزین) ریاویه تی کرده ، (مشکاة المصابیح) ۳۲/۱ .

دەستبەجى قەرمان بەردارىيان دەکردو ، ھەر رېنومايى و ئامۇزگارىيەكى بکردنايە
خۇيان پى دەپرازاندەوہ .

بەو جۆرە کارانە پیغەمبەر ﷺ توانی لەمەدینەدا کۆمەلگەیکە نوئى بنیات
بنیئت ، که جوانترین و شکۆدارترین کۆمەلگا بیئت لەمیژووداو، چارەسەریک دابنیت
بو کیشەکانی ئەو کۆمەلگایە ، تا لەسایەیدا مروّقایەتی ئایەک ھەلبیکیشیت، پاش
ئەوہی که لەناو تاریکستان و ئالو ویژەکانی پۇژگاردا شکستەو ماندووبوو .
بەم جۆرە وورەبەرزەوہ توخمە سەرەکیەکانی کۆمەلگا گەشتنە پلەى
تەواویتی و پروبەرووی ھەموو تەوژمەکانی رۆژگار بوونەوہو ئاراستە پى گۆرین و
رەوگەى میژووشى لەگەل خۆیدا وەرچەرخاند .

پەیماننامەیکە لەگەل جۆلەکەدا

پاش ئەوہی که پیغەمبەر ﷺ کۆچی کرد بو مەدینەو ، دلنیاوو لە چەسپاندنی
بناغەکانی کۆمەلگای نوئى ، کەبریتی بوو لەدامەزراندنی یەکیتییەکی عەقیدەیی سیاسیی
و نیزامی لەنیوان موسولمانەکاندا ، پیی وابوو که دەبیئت ھەستیت بەرێکخستنی
پەيوەندیەکانی خۆی لەگەل ناموسولمانەکانیشدا ، لەو بوارەشدا خەمیکى ھەبوو که
بریتی بوو لەدابینکردنی ئاسایش و ئاشتی و ئاسوودەیی و خیروچاکە بو ھەموو
مروّقایەتی ، لەگەل یەکخستنی ناوچەکە لەیەک پەیماننامەدا ، بۆیە لەو بوارەدا یاسای
لێبوردن و لیخۆشبونی ھینایە کایەوہ که پیشتەر لەو جھانی پڕ لەدەمارگیری و
خۆسەپاندنەدا باونەبوو .

نزیکتین کەسانیکى لەو جۆرەش کەدراوسیئى مەدینە بوون لە ناموسولمانەکان
، بریتی بوون لە جۆلەکە - ھەروەکو پیشتەر باسماں کرد - ئەمانە ھەرچەندە لە دڵەوہ
دژایەتی موسولمانەکانیان دەکرد ، بەلام ھیشتا ھیچ جۆرە بەرپەنگاری و دژایەتیەکیان
دەرنەخستبوو ، پیغەمبەرى خوا ﷺ پەیماننامەیکە لەگەلدا مۆرکردن و تەواوی ئازادی
پیدان لەمال پەیداکردن و ئاییندارى خوێاندو ، ھیچ پەناى نەبردە بەر سیاسەتی
دورخستنەوہ یان دەست بەسەرا گرتن یان رکا بەریتی .

ئەم پەیماننامەیکە وەکو بەشیک لەو پەیماننامەیکە ھاتە گۆرئى که لەنیوان
موسولماناندا بەسترا بوو، ھەروەکو پیشتەر باسی لیوہکرا ، ئەمەش گرنگترین بەندەکانی
ئەو پەیماننامەیکە : -

بەندەکانی پەیماننامەکە

١. جولهکەکانی (بنی عوف) ئوممەتێکن لەگەڵ ئیمانداراندا ، جولهکە ئاینی خوێان هەیهو موسوڵمانەکانیش ئاینی خوێان هەیه ، موسوڵمانەکان و هاوپەیمانەکانیشیان ئاینی خوێان هەیه ، غەیری خێڵی (بنی عوف) یش هەمان حالەتیان هەیه .
 ٢. جولهکە خەرجی خوێان لەسەر خوێانە ، موسوڵمانەکانیش خەرجی خوێان لەسەر خوێانە .
 ٣. هەمویان پشتگیری یەکتەری دەکەن دژ بە هەرکەسێک دژایەتی ئەو پەیماننامە بکات .
 ٤. لەنیواندا مۆچیارێ و ئامۆژگاری و چاکەکردن هەیه بەبێ هیچ جوژه خراپەکاریە .
 ٥. هەموو کەسێکی ستملێکراو پشتیوانی ئی دەکەیت .
 ٦. جولهکە لەگەڵ ئیمانداراندا یەکدەنگ دەبن چەندە جەنگیان لەگەڵدا بکەیت .
 ٧. زەوی ناو شاری (یثرب) حەرەمە لەپێناو بەرەقەرارکردنی ئەم پەیماننامەیدا .
 ٨. هەرچیەک پووبدات لەنیوان مۆرکەرانی ئەم پەیماننامەیدا لە شەڕ و دەمەقالی کەترسی لێکەوتنەوەی خراپەیی ئی بکەیت ، ئەوا پووبەرپووی پەراوی خودای گەورەو ، پیغەمبەری خودا ﷺ دەکەیتەووە بۆ چارەسەر کردنی .
 ٩. هیچ قورەیشیەک و هاوپەیمانێکیان نابێ لە مەدینەدا پەنا بدرێن .
 ١٠. هەمویان دەبێت پشتیوانی یەکتەری بکەن دژ بەوانەی هەڵدەکووتنە سەر (یثرب) ، هەرکەسە بەپێی بوون و توانای خۆی .
 ١١. ئەم پەیماننامەیه چاوپۆشی ناکات لە زالم و تاوانبار .^١
- بەبەستنی ئەم پەیماننامەیه مەدینە و دەورووبەری بوووە دەوڵەتێکی یەکگرتوو کە پایتەختەکەی شاری مەدینەیهو سەرۆکەکەیشی - ئەگەر دروست بێت بڵێن - پیغەمبەر بوو ﷺ ، بڕیاری یەکلایی و دەسەلاتی بالادەست تیایدا کەوتە دەست موسوڵمانەکان و ، بەو شیوەیه مەدینە بوووە پایتەختێکی راستەقینەیی ئیسلام .
- بۆ فراوانکردنی ناوچەی ئاشتی و ئاسایش ، پیغەمبەری خوا ﷺ بەلێنی دا لە داها توودا هاو شیوەی ئەم پەیماننامەیه بەپێی بارودۆخەکە لەگەڵ هۆزەکانی تردا بێستیت ، باسی ئەوەش لەداوایدا دێت .

^١ / بڕوانە ابن هشام ٥٠٢/١ ، ٥٠٤ .

خەباتى خويناوى

(شەرقۇشتى قورەيش بە موسۇلمانەكان لەدواى كۆچەووەو

پەيوەندى كردنيان بە (عبداللە)ى كۆرى (ابى) يەوہ)

وہكو وتمان ئەوہى كافرەكانى مەككە كرديان بە موسۇلمانەكان لە بەلاو ئازارو ئەشكەنجەدان دژ بە موسۇلمانەكان و ئەوہش كە لەكاتى كۆچكەردنیدا پييان كردن و ، شايسەتى ئەوہى كردن كە دەستيان ئى بكریتەوہ و شەريان لەگەلدا بكریت ، سەربارى ئەوہ هیشتا ھۆشيان نەھاتبوہوہو وازيان لە دەستدرىژى نەدەھينا ، بەلكو ھەركە زانيان موسۇلمانەكان دەربازبوون و پى و شوئىكى نىشتەجى بوونيان لە مەدينەدا دۆزیوہتەوہ ، ئەوہندەى تر پريان ھەستار ، نامەيان نووسى بۆ (عبداللە)ى كۆرى (ابى) كۆرى (سلول) ، لەكاتەدا موشريك بوو بەسيفەتى ئەوہى سەرۆكى ئەنسار بوو پيش كۆچ كردنى پيغەمبەر ﷺ بۆ مەدينە - ديارە كە ھەموويان پيش پويشتنى پيغەمبەر ﷺ لە دەورى خەيوونەوہو خەريك بوو دەيانكرەد سەرۆكى خويان ، بە تەشرىف بردنى پيغەمبەر ﷺ ئەو ھەلەى لەدەست چوو - لەنامەكەدا راشكاوانە بەخۆى و ھاوپرەكانيان وتبوو :-

ئيوہ پيگەى ئەو پياوہى لای ئيمەتان كردۆتەوہ ، ئيمەش سوئند دەخوين يان دەبيت شەپرى لەگەلدا بكەين يان دەبيت دەرى بكەن ، يان بە ھەموومانەوہ ديئە سەرتان ، ھەتا دەتانكوژين و ، ژن و مالتان ھەلال دەكەين^۱.

لەگەل گەيشتنى ئەو نامەكەدا (عبداللە)ى كۆرى (ابى) دەستى كرد بەجيبەجى كردنى فەرمانى برا موشريكە مەكەيبەكانى ، داخى زۆريشى لە دلدا بوو بۆ پيغەمبەر ﷺ ، كە دەيبينى بەھاتنى موك و دەسەلاتى نەما - (عبد الرحمن)ى كۆرى (كعب) دەليت : كاتيك ئەو نامەيە گەيشتە دەست (عبداللە)ى كۆرى (ابى) ، ئەو بئەپرستانەى لەگەلدا بوون خيرا كۆبوونەوہ بۆ شەركردن لەگەل پيغەمبەردا ﷺ ، كە ئەو ھەوالە گەيشت بە پيغەمبەر ﷺ بينينى و فەرمووى پييان : (ھەپرەشەكانى قورەيش ئەوہندە كارى تى كردوون ، ئەوہندەى بەخوتانى دەكەن ئەوان ئەوہنديان پى ناكریت ، دەتانەويت شەپ لەگەل پۆلەو براكانى خوتاندا بكەن ، كە ئەوہيان لە دەمى پيغەمبەر ﷺ بيست بلاوہيان ئى كرد)^۲.

^۱ / (ابو داود) باب خير النصير.

^۲ / (ابو داود) باب خير النصير.

(عبداللہ)ی کوپی (ابی) کوپی (سلول) کہ بینی ھاوپیہکانی خاوو خلیچک
 بہدہمیہوہ ھاٹن شہری نہکرد ، بہلام دیارہ کہدہستی تیکہلاو کردبوو لہگہل
 قورہیشدا، ھر دہرفہتیککی ببینیایہ دہیقوستانوہ بو ناژاوانانہوہ لہنیوان
 موسولمانان و موشریکانداو ، جولہکہکانیشی لہخو گرتبوو ، بوئوہی لہسہرئو
 خراپہکاریہ یارمہتی بدہن ، بہلام دانایی پیغمبہر ﷺ لہناستیکدا بوو نہخشہکانی
 پووجہل دہکردنہوہ^۱ .

راگہیاناندنی ریگہ گرتن لہ زیارہتی کابہ

پاش ماوہیہک (سعد)ی کوپی (معاذ) بو عومرہ کردن بہرو مہککہ کہوتہ
 ری ، لہ مالی (امیہ)ی کوپی (خلف) لہ مہککہ لایدا ، وتی بہ ئومہییہ : بہلکو
 دہرفہتیکم بو وہربگری تہوافیککی کابہ بکہم ، بہ پوژی پووناک بردیہ دہروہ ، (ابو
 جہل) یان پیگہیششت وتی : ئہری (ابو صفوان) ئوہ کییہ لہگہلتدا ؟ وتی : ئوہ
 (سعد) ، (ابو جہل) وتی : کہ دہتبینم ئوہ پیاوہ لادہرانہتان پہنا داوہو ئیستاش
 تہواف دہکہیت خہریکہ کویراییم داییت و ، وتوشتانہ پشتیوانیان دہکەن و
 یارمہتیان دہدہن ، سویند بہخوا ئہگہر لہگہل (ابو صفوان)دا نہبوویتایہ بہسہلامہتی
 نہدہگہیششتیتہوہ بو مہدینہ ، (سعد)یش بہدہنگی بہرز پیی وت و نہراندی بہسہریا :
 سویندم بہخودا ئہگہر ریگہم ئی بگریت ، منیش ریگہی ھاٹوچوی مہدینہت ئی دہگرم
 کہ زور لہوہ سہخترہ بوت^۲ .

قورہیش ھەرہشہ لہ کوچکہران دہکات

پاشان قورہیش ھوآلیان نارد بو موسولمانہکان و پییان وتن : وانہزان
 کہ چوونہتہ (یثرب) لہ دہستمان قوتارتان بوہ ، دیینہ سہرتان ریشہ کیشتان
 دہکەین لہناو مالہکاناندا وشک و تہرتان قات و قہ دہکەین^۳ .
 ئوہ تہنھا ھەرہشیہکی پووت نہبوو ، پیغمبہری خوا ﷺ دلنیاوو کہ
 قورہیش شتیک دہکەن بوہ خوئی شہونخونی دہکرد ، یان ھاوہلان پاسہوانیان
 دہکرد ، (مسلم) لہ (صحیح)ہ کہیدا دہگیریتہوہ لہ (عائشہ)ہ وہ (ر)کہ فہرموویہتی :

^۱ / لہ بارمہوہ بروانہ (صحیح البخاری) ۶۵۶/۲ ، ۹۱۶ ، ۶۲۴ .

^۲ / (صحیح البخاری) ، کتاب المغازی ، ۵۶۴/۲ .

^۳ / رحمة للعالمین ۱۱۶/۱ .

پیغمبر ﷺ خوی له ده‌روازه‌ی چوونه ژووره‌وه‌ی مه‌دینه‌دا ئیشکگری ده‌کرد، نه‌جا
 فهرمووی : خۆزگه پیاوچاکیک نه‌مشه‌و پاسه‌وانیی ده‌کردم ، (عائشه) ده‌لّیت: له‌م
 قسانه‌دا بوین ، گویمان له‌ده‌نگی راکیشانی چه‌ک بوو ، فهرمووی: نه‌وه کییه ؟ وتی:
 (سعد) ی کوری (ابی وقاص) ه ، پیغمه‌مبه‌ری خوا ﷺ فهرمووی به‌م شه‌وه چی توی
 هیناوته ئیره ؟ وتی: دلم ترسی ئی نیشته بۆ پیغمه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، هاتم پاسه‌وانیی
 بکه‌م ، پیغمه‌مبه‌ری خوا ﷺ نزای خیری بۆ کرد ، نه‌جا نووست .^۱

ئهم پاسه‌وانیته ته‌نها چه‌ند شه‌ویک نه‌بوو ، به‌لکو شه‌وانه به‌رده‌وام بوو ،
 له (عائشه) وه (پ) ده‌لّیت: پیغمه‌مبه‌ری خوا ﷺ شه‌و پاسه‌وانیی ده‌کرد ، هه‌تا
 ئایه‌ت هاته خواره‌وه : ﴿ وَاللّٰهُ يَعْصَمُكَ مِنَ النَّاسِ ﴾ ئیدی پیغمه‌مبه‌ری خوا ﷺ سه‌ری
 له کلاپوژنه‌که هینایه ده‌روه‌وه فهرمووی به‌خه‌ک: (خه‌لکینه بلاوه‌ی ئی بکه‌ن و
 برۆنه‌وه خوای گه‌وره من ده‌پاریژیت) .^۲

مه‌ترسیه‌که ته‌نها له‌سه‌ر پیغمه‌مبه‌ر نه‌بوو ﷺ ، به‌لکو موسولمانه‌کانیشی
 گرتبه‌وه ، (ابی) کوری (کعب) (پ) ده‌گیرینه‌وه: که پیغمه‌مبه‌ری خوا ﷺ هاوه‌له‌کانی
 هاتنه مه‌دینه‌و نه‌نسا‌یه‌کان په‌نایاندان ، ئیدی عه‌ره‌ب چوار ده‌وریان گرتن ،
 موسولمانه‌کان به‌چه‌ک و تفاق‌ی شه‌ره‌وه نه‌بوا‌یه نه‌دنوستن.

مۆله‌تدان به‌ شه‌ر کردن

له ئهم بارودۆخه پیر مه‌ترسیه‌دا که هه‌ره‌شه‌ی له قه‌واره‌ی موسولمانه‌کان
 ده‌کرد له‌ناو مه‌دینه‌دا ، نه‌وه‌شی ده‌گیانده که قه‌ره‌یشیه‌کان نایه‌نه‌وه به‌هۆشی
 خۆیانداو ، واز له‌و سه‌رسه‌ختیه‌ی خۆیان ناهینن ، خوای گه‌وره مؤله‌تی شه‌رکردنی‌دا
 به‌موسولمانه‌کان و ، نه‌یکرده ئه‌رک به‌سه‌ریانه‌وه‌وه فهرمووی : ﴿ اُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ
 ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴾ الحج/۳۹ ، واته : مؤله‌ت درا به‌ نه‌وانه‌ی ماوه‌یه‌که
 شه‌ریان له‌گه‌ل ده‌کریت و سه‌تملیکراون ، خوای گه‌وره بالاده‌سته بۆ سه‌رخستنیان .

خوای گه‌وره ئهم ئایه‌ته‌ی له‌ناو کۆمه‌له ئایه‌تیکی تردا نارده خواره‌وه که
 ئهم مؤله‌ت پیدانه بۆ لابردنی ناهه‌قیی و به‌رقه‌رار کردنی دروشمه گه‌وره‌ه‌کانی

^۱ / (مسلم) باب فضل (سعد) کوری (ابی وقاص) ۲۸۰/۲ ده‌قه‌که ه‌ی نه‌وه ، هه‌روه‌ها (صحيح البخاري) - باب
 الحراسة في الغزو في سبيل الله ۴۰۴/۱ .
^۲ / جامع الترمذی . ابواب التفسير ۱۲۰/۲ .

خودا بوو ، خوای گه وره فهرمووی : ﴿الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ الحج/ ٤١ ، واته : ئهو ئيماندارانه كه سانيكن ئه گهر له سهر زهميندا سهريان بخهين نوێژ دهكهن و زهكات ددهن و فرمان به چا كه دهكهن و نا له خراپه كاري دهكهن .

راستيه كه و گوماني تيدانيه كه ئهو مؤلّه تدانه له مه دينه داو دواي كوچ هاتوته خواره وه ، نهك مهككه ، به لام به ته واوي ناتوانين كاتي هاتنه خواره وه كه ي دياربي بكهين .

مؤلّه تي شه پر كردن هاته خواره وه . به لام لهو بارودوخه دا كه قوردهيش به دهسه لات و هيزي خويدا زوري ده نازي ، پيوست بوو كه دهست بگرن به سهر ريگهي بازرگاني مهككه و شامداو ، بويه پيغه مبهري ﴿بُوَ ئهو دهست به سهر گرتنه دوو نه خشته ي دانا :

يه كه م / به ستنى پهيماننامه ي هاوپهيمانييتي يان دهست دريژي نه كردن له گهل هوزه كاني نزك ئهو ريگه يه دا ، يان ئه وانده دا كه له نيوان ئهو ريگه يه و مه دينه دا نيشته جي بوو بوون ، پيشتتر باسي پهيماننامه كه يمان كرد له گهل جوله كه دا ، ههروه ها پهيماننامه ي هاوپهيمانه ي يان دهست دريژي نه كردني به ست له گهل خيلى (جهينه) ، پيش دهست پيكر دني چالاكي سهربازي ، ئهو مالا نه جيگه و ماله كانيان به سي قوناغ له مه دينه وه دوور بوون ، له كاتي ناردني مه فرده سهربازيه كاندا پهيماننامه ي له گهل ئه وانده دا به ست .

دووهم / ناردني چاوديري يهك له دواي يهك بو سهر ئهو ريگه يه .

غەزاو سۈرپەكانى پېش بەدر^۱

بۇ جىبەجىۋى كۈردى ئۇ دوو نەخشەيە لەناو موسولمانەكاندا چالاكى سۈرپازى كۈردارى دۈاى ھاتنە خواردۈى ئايەتى مۇلتەكە دەستى پېكرد ، دەستيان كۈرد بەچەند جولانەۋىيەكى سۈرپازى ۋەك دەۋرىيە چاۋدېرى كۈرد ، ئۇ دەۋرىانە كارىان بىرىتى بوو لە دۇزىنەۋە زانىنى پېگاكانى دەۋرۈبەرى مەدىنە ، ئۇ تۈلە پېگانەى كە دەچۈنەۋە سەر مەككە ، بەستنى پەيماننامە لەگەل ئۇ ھۇزانەى لەسەر ئۇ پېگەيە بوون و ، خۇدەرخستىن بېرۈوى موشرىكانى (يىرې) و جولەكەكانى و عەرەبە دەشتەكەكانى دەۋرۈبەرىدا ، كە موسولمانەكان بەھىزن و ، ۋەكو جاران كەمدەست و لاۋازىن و ، پەيامىكى ئاگادار كۈردەۋەش بىت بۇ قۇرەيش لەسەر ئۇ ملھۈرىيە ھەيەتى ، تا بە ئاگا بىتەۋە لەو بىياكى و لەخۇبايى بۈنەى خۇى و ھەست بكات بەگەرە بوونى ئۇ مەترسىيەى پۈوى كۈرۈتە ئابۋورىيەكەى و شىۋازى گۈزەرانى و مل بدات بۇ ئاشتى و ۋازبەھىنىت لە شەر فروشتىن بەموسولمانەكان لەناو خانە لانى خۇيانداۋ ، ۋازبەھىنىت لەدژايەتى كۈردى ئايىنى خۇداۋ ، ئەشكەنجەدانى ئيماندارانى ناۋ مەككە ، بۇ ئەۋەش موسولمانەكان ئازادىن لەگەياندىنى پەيامى خۇداۋەند بە ھەموۋلايەكى دۈرگەى عەرەبىدا .

ئەمەش چالاكى ئۇ سۈرپانەيە بە كۈرتى :

۱ . سۈرپەى (سيف البحر) ، لە پەمەزانى سالى (۱) كۆچىدا بوو - بەرامبەر بە مارتى سالى (۶۲۳) ز - پېغەمبەر ﷺ ھەمەزى مامى كۈردە سەرۈكى ئەم سۈرپەيە ، سى كەسى لە كۆچكەرەن نارد لەگەلدا ، بۇ پېگەگرتن لە كارۋانىكى قۇرەيش كە لە شامەۋە دەھاتەۋە ، كارۋانەكە (ابو جەل) كۈرى (ھشام) ى لەگەلدا بوو بە سى سەد چەكدارەۋە ، گەيشتنە (سيف البحر) لە ناۋچەى (العيص) دا ، ۲ ، ھەردۈولا بە يەككەيشتن پىز بوون بۇ شەر ، (مجدى) كۈرى (عمرو الجەنى) كە ھاۋپەيمانى ھەردۈولا بوو كەۋتە بەينەۋە ، لەنىۋانىندا ۋەستا ، بىۋ ھۈيەۋە شەر پۈوى نەدا .

ئالەكى (ھەمەزە) يەكەم ئالابوۋ كە پېغەمبەر ﷺ بەستبۈوى ، ئالايەكى سىپى بوو ، بەدەست (ابو مرثد كنان) كۈرى (حصين الغنۋى) يەۋە بوو .

^۱ / مېژۋناسان بەۋ دەرچۈنەنە دەلېن (غزو) (غزا) كە پېغەمبەر ﷺ خۇيى تېدا چۈبىتە دەرەۋە ، جا جەنگى تېدا كۈردبى يان نە ، ھەردەرجۈنىكىش يەككە لە سەر كۈردەكانى دەرچۈبى پىيان وتۈە (سۈرپە).

^۲ / العيص . بەكەسەرە . شۈننىكە دەكەۋىتە نىۋان (ينىغ) (مروە) بە پۈوى دەرپاي سۇردا .

۲. سریه‌که‌ی (رابغ) ، له شه‌والی سالی (۱) ی کۆچیدا - ئه‌پرلی سالی (۶۲۳ز) - پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، (عبیده) ی کوپی (حارث) ی کوپی (المطلب) نارد به‌شه‌ست سواری کۆچکه‌رانه‌وه ، گه‌یشت به (ابو سفیان) . به دووسه‌د کهسه‌وه . له‌ناو (رابغ) دا . هه‌ردولا به‌رامبه‌ریه‌ک وه‌ستان ده‌ستیان کرد به شه‌په‌تیر . به‌لام جه‌نگی پووبه‌پوو بوونه‌وه پووی نه‌دا .
- له‌و (سریه) دا دووکه‌س له‌سوپی مه‌که‌که‌هاته‌نه‌ ناو موسولمانه‌کان ، ئه‌وانیش بریتی بوون له (مقداد) ی کوپی (عمرو البهرانی) و (عتبه) ی کوپی (غزوان المازنی) ، پیشتیش موسولمان بوو بوون ، له‌گه‌ل کافراندا چووبوونه‌ دهره‌وه تا ده‌ستیان له شوینیک گیر بیت بۆ گه‌یشتن به موسولمانه‌کان ، ئالاکه‌ی (عبیده) سپی بوو ، (مسطح) ی کوپی (اثاثه) ی کوپی (المطلب) ی کوپی (عبد مناف) هه‌لی گرتبوو .
۳. سریه‌ی (الخرار) ، له (ذی القعدة) ی سالی (۱) ی کۆچیدا - به‌رامبه‌ره‌ له‌گه‌ل مایوی سالی (۶۲۳ز) - پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) ی له‌گه‌ل بیست سواردا نارد بۆ ریگه‌گرتن له کاروانیکی قوره‌یش ، به‌ئینی ئی وه‌رگرتن که له (الخرار) نه‌گوزهرین ، که‌وته‌ه‌ری به‌ شه‌و ده‌پوشتن و به‌ پوژ که‌مینیان داده‌نا ، تا له‌ روژی پینجه‌مدا گه‌یشتنه (الخرار) ، هه‌والیان پرسى کاروانه‌که روژیک پیش ئه‌مان دهرچوو بوو .
- ئالاکه‌ی (سعد) (پ) سپی بوو ، (مقداد) ی کوپی (عمرو) هه‌لی گرتبوو .
۴. غه‌زای (ابواء) یان (ودان) ^۱ ، له (صفر) ی سالی (۲) ی کۆچیدا - به‌رامبه‌ر به ئوگستوسی سالی (۶۲۳ز) - پیغه‌مبه‌ر ﷺ خودی خۆی چوو دهره‌وه ، پاش ئه‌وه‌ی (سعد) ی کوپی (عباده) ی له‌دوای خۆی له‌ مه‌دینه به‌جی‌ه‌یشت له‌گه‌ل (حه‌فتا) پیاوی تایبه‌تی کۆچکه‌راندا چوه دهره‌وه ، بۆ ریگه‌گرتن له کاروانیکی قوره‌یش که گه‌یشتبوه (ودان) ، به‌لام پێیان نه‌گه‌یشت له‌و غه‌زایه‌دا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ په‌یماننامه‌یه‌کی هاوپه‌یمانی له‌گه‌ل (عمرو) ی کوپی (مخشی الضمری) دا به‌سکته‌ که له‌و روژگاره‌دا سه‌روکی خێلی (بنی ضمره) بوو ، ئه‌مه‌ش ده‌قی په‌یماننامه‌که‌یه :

^۱ / (ودان) . شه‌ده له‌سه‌ر داله‌که بیت . شوینیکه له‌نیوان مه‌که‌که‌و مه‌دینه‌دا ، له‌نیوان (ودان) و (رابغ) دایه به‌دیوی مه‌دینه‌دا (۲۷) میله‌ دوره ، (ابواء) یش شوینیکه له‌ نزیک (ودان) هوه .

(ټه مه نووسراوى موچه مهمه پيغه مبهري خودايه بو (بنى ضمرة) . ټهوان
 بيټوى دهن له مال و حالى خوياندا تا دهرىاي صوفه ناوى تيډاييت . پشتيوانى
 دهكرين دژ به هر كه سيك له گه لياندا بجه نكيټ جگه له دژايه تي ټاييني خدا ،
 ټه گهر پيغه مبهريش ﷺ ټهوانى بانگكرد بو پشتيوانى لي كردنى ده بيت هاوكارى
 بكن)^١ .

ټه مه يه كه م غه زايه كه پيغه مبهري ﷺ خوى پيى هه ستايت ، ماوهى (١٥)
 شهوى پنجوو ، ټالاكهى سپى بوو ، (حمزه)ى كورى (عبد المطلب) هه لى گرتبوو .
 ٥ . غه زاي (بواط) ، له مانگى ربيعى يه كه مى سالى (٢)ى كوچيدا - بهرامبر
 به مانگى سيبتيمبهري سالى (٦٢٣ ز) - پيغه مبهري خوا ﷺ له گه ل دووسه د
 هاوه ليذا چوو دهر وه به مبه ستي ريگه گرتن له كاروانيكى قورپه يشى كه
 (اميه)ى كورى (خلف)ى تيډا بوو ، له گه ل سهد پياوى قورپه يشى و ، دوو
 هزارو پينج سهد و شتر ، پيغه مبهري ﷺ له لايه كى تر وه گه يشته (بواط)
 له ريگه ي (رضوى) وه له ټه نجامدا به كاروانه كه نه گه يشتن .

له و غه زايه دا پيغه مبهري ﷺ ، (سعد)ى كورى (معاذ)ى به سهر مه دينه وه
 به جي هيشته ، ټالاكهى سپى بوو ، به ده ست (سعد)ى كورى (ابى وقاص) وه بوو ﷺ .
 ٦ . غه زاي (صفوان) . له مانگى ربيعى يه كه مى سالى (٢)ى كوچيدا - بهرامبر
 به سالى (٦٢٣) ز - (كرز)ى كورى (جابر الفهرى) به هي زيكي سوو كه له ي
 مو شريكانه وه هي ر شيكي هي نايه سهر له وه رگه كانى مه دينه و ، هه نديك مه رو
 مالا تي به ټالانى برد . پيغه مبهري خوا ﷺ هفتا پياوى له گه ل خويذا بردو
 كه وته راوه دونانى ، تا گه يشته شيويك پيى ده لين : (صفوان) به پرووى به دردا
 ، به لام به (كرز)و تا قمه كه ي نه گه يشته ، ټه وه بوو به بى شهر گه رايه وه ، ټه م
 غه زايه به ناوى غه زاي به درى يه كه ميش ناوى ده برت .

له م جه نغه دا (زيد)ى كورى (حارثة)ى به سهر مه دينه وه دانا ، ټالاكه سپى
 بوو ، (على) كورى (ابو طالب) هه لى گرتبوو (ر) .

^١ / بړوا نه (المواهب اللدنيه) ٧٥/١ . و شهر كه ي نوسينى / زهر قانى .
^٢ / (بواط) . (ضمة) له سهر با نه كه بيت . له گه ل (رضوى) دوو گر ده شاخن به شي كن له شاخى (جيهنه) ، به رو
 ريگه ي شام ، له نيوان (بواط) و (مدينه) دا چوار شه و روژ ريگه يه .

۷. غەزای (ذی العشیرە). لە جەمادی یەكەم و ، جەمادی ئاخیرەتی سالی (۲) ی كۆچیدا - بەرامبەر بە نۆڤەمبەر ديسەمبەری سالی (۶۲۳) ز - پيڤەمبەری خوا ﷺ لەگەل (۱۵۰) كەس ، هەندیک دەلین (۲۰۰) كەسی كۆچكەراندە چووە دەرەووە ، بە زۆر كەسی نەبەرد ، بە نۆرە سواری نۆ وشتەر دەبوون ، دەیانویست پینگە لە كاروانیکى تری قورەیش بگرن ، كە بەرەو شام دەچوو ، هەوالی دەرچوونی لە مەككەو هات كە پریكى زۆر پارەى قورەیشى تیدایە ، كە پيڤەمبەر ﷺ گەشیستە (ذی العشیرە) ، بینى بەچەند رۆژیک پيشتەر تیپەر بوون ، هەر ئەم كاروانە بوو ، كە بۆى چوووە دەرەووە كاتیكیش گەراپەووە بووە هۆی رپودانی غەزای بەدرى گەورە .

دەرچوونی پيڤەمبەر ﷺ لەكۆتاییەكانى مانگی جەمادی یەكەمدا بوو ، گەرانەوەشى لە سەرەتای مانگی جەمادی ئاخیرەدا بوو . هەرەكو (ابن إسحاق) دەلێت . لەوانەى هەرئەمەش بوویتە هۆى جیاوازی راپوچوونی سیرەت نووسەكان لەبارەى دیاریکردنى ئەو مانگەووە .

لەم غەزایەدا پيڤەمبەر (ابو سلمه)ی كورپى (عبد الأسد المخزومی) دانا بەسەر مەدینەووە ، ئالاکە لەم جەنگەشدا سپى بوو ، (حمزە)ی كورپى (عبد المطلب) هەلى گرتبوو (پ) .

۸. سەریە (نخله) لەمانگی رەجەبى سالی (۲) ی كۆچیدا - بەرامبەر بە یەنایەزى سالی (۶۲۳) ز - پيڤەمبەر (عبد الله)ی كورپى (جحش الاسدي) نارد بۆ (نخله) لەگەل (۱۲) پیاوی كۆچكەردا ، هەر دوو كەسەو بەنۆرە سواری وشتريك دەبوون . پيڤەمبەرى خوا ﷺ نوسراویكى بۆ نووسى و ، فەرمانى پيدا ، تا ماوەى دوو رۆژە پى ئەيكاتەووە ، پاشان سەیریكى بكات ، (عبدالله) رۆشت ، پاش دوو رۆژەپى نامەكەى كردەووە ، ئەمەى تیدا نوسرا بوو :

(هەرکاتیک سەیری ئەم نووسراوەى منت کرد ، برۆ هەتا دەگەیتە (نخله) لەنیوان مەككەو تائیفا ، چاودیریەكى كاروانەكەى قورەیش بکەو ، هەولمان بۆ بەینەرەووە ، (عبدالله) پاش خویندەنەووەى نامەكە وتى : بەسەرچاوان) ، ئینجا هەوالەكەیدا بەهاورپیکانى ، زۆرى لەكەسیان نەکرد ، وتى : هەرکەسیك حەزى لە شەهید بوونە باهەستیت ، هەرکەسیكیش لە مردن دەترسیت بانەیهت ، بەلام خۆم هەلەدەستم ، ئیدی هەموویان هەستان ، لەكاتى پینگە رۆشتندا (سعد)ی كورپى (ابى وقاص) و (عتبە)ی

۱ / (العشیرە) ناوچەیکە لە نزیک (ینیع)ەووە .

کوپری (غزوان) و شتره که بیان لی ون بوو به دوایدا ده گهران ، بهو هویهوه دواکهوتن ،
 (عبداللهی) کوپری (جحش) کهوتهپری تا گهیشته (نخله) لهوی دابهزی ، کاروانیکی
 قورپهیش بهویدا تیپهپری ، شراب و بهردی بهنرخ و شمهکی بازرگانی پیپوو ، (عمرو)ی
 کوپری (الحضرمی) و (عثمان) و (نوفل)ی همدوو کوپری (عبداللهی) کوپری (مغیره) و
 (الحکم)ی کوپری (کیان) غولامی (بنی المغیره) یان له گه لدا بوو ، موسولمانهکان کهوته
 مشتومر له ننیوان خوینداو وتیان : نیستا نیمه له دوایین پوژی پهجهبداین که مانگیکی
 حرامه ، نه گهر شهپری تیدا بکهین نهوا سنووری مانگه کهمان بهزاندوووه ، نه گهر
 نه مشه ویش وازیان لی بهینن نهوا ده گهنهوه حهرم ، بویه بریاریندا که لییان بدن ،
 یه کیکیان تیریکی دا له (عمرو)ی کوپری (الحضرمی) و کوشتی ، نهجا (عثمان) و
 (الحکم) یشیان بهدیلی گرت و ، (نوفل) پای کرد ، پاشان به کاروانه کهی (عمرو) و دوو
 دیلهوه گهرانهوه بو مه دینه ، پینجیه کیان لی جیا کردهوه نهوه یه کهم پینجیه که بوو
 له نیسلاما . ههروهه یه کهم کوژاو بوو له نیسلاماو ، یه کهم دیلیش بوو له نیسلاما .
 پیغه مبهری خوا ﷺ نهو کارهی پی ناخوش بوو ، فهرموی : من فهرانم پی
 نه دابوون به شه پرکردن له مانگی حرامدا ، سهبارت به کاروان و همدوو دیله کهوه
 وهستاو هیچی نه کرد .

موشریکانیش لهو پروداوه دا دهرقه تیکی باشیان دهستکهوت بو تاوانبار
 کردنی موسولمانهکان بهوهی گوايه شتیکیان هه لال کرد که خوا حرامی کرده ،
 قسه و قسه لوکی زوری تیدا کرد ، تا وهی هاته خواره وهو نهو قسه و قسه لوکانه ی
 یه کلا کردهوه جهختی له سه ره وه کرد ، که نهوهی موشریکان دهیکه ن زور گهره تره
 لهوهی موسولمانهکان کردوویانه

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ
 وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾ البقرة / ۲۱۷ ، واته :
 پرسپارت لی ده کهن له بارهی مانگی حهرامه وه که نایا شهپری تیدا حهرامه یان نه ، بلی :
 کوشتار تییدا تاوانیکی گهره یه ، ههروهه دژییه تی کردنی ریبازی خوداو و کافر
 بوون پیی و دهرکردنی خه لکه کهی له مزگهوتی حهرام گهره تره لهو تاوانه ی
 موسولمانهکان کردوویانه ، ناشووب و ناژاوه گیپری له کوشتن خراپتره .

وهی لی ردا به ناشکرا ده لی ت نهو گو به نگه ی موشریکان ناویانه ته وه بو
 وروژاندنی گومان و دلپراوکی له سیره تی ژبانی چه کداره موسولمانهکاندا هیچ
 بهمانه یه کی نیه ، چونکه حورمه ته پیروژهکان له دژییه تی کردنی نیسلاما هه موو

شکینراون و ، خه لکه که ی چهوسینراونه ته وه ، ئایا که موسولمانه کان بربار درا له سهر بهسه راگرتن و زهوت کردنی مال و مولکیان و کوشتنی پیغه مبه ره که یان له ناو مزگه وتی حرامدا تاوان نه بوون ؟ که واته ئهو هویه چیه ئیستاک ی پیروزی گیراوه ته وه بو ئهو حورمه تانه و شکاندنیان له ئه مپو دا بوته تاوان ؟

گومانی تیدانیه که ئهو پروپاگه نده یه موشریکان بلأویان کرده وه جوریک بوو له بی میشکی و پرووه لملاروی ، دوا ی ئهو پیغه مبه ر ﷺ هردوو دیله که ی بهرهللا کردو ، خوینی کوژراوه که شی دا به کهس و کاره که ی .

ئه مانه گرنه گرتین سریه و غزاکانی پیش جهنگی بهدر بوون ، له هیچ یه کیکیاندا مال تالانکردن و پیاوکوشتن پوی نه دابوو ، مه گه ر دوا ی ئهو تاوانانه ی که موشریکان له ژیر سه روکایه تی (کرز) ی کوپی (جابر الفه ری) دا ئه نجامیاندا ، که واته دهست پیشخه ری که له موشریکانه وه بوو له گه ل ئهو هه موو کارو کرده وه ناشیرینه ی که پیشتریش ئه نجامیان دابوو .

پاش ئهو دهست وه شانده ی سریه که ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) ترسی موشریکان زیاد ی کردو ، له بهرده میاندا مه ترسیه کی گه وه رو راسته قینه بهرجهسته بوو ، ئه وه ی لئی ترسابوون هاته دی ، بۆیان ده رکه وت که شاری مه دینه له ورایی و بۆسه یه کی مه حکه مدان و ، چاودیری هه موو جموجولیکی بازرگانان ده که ن و ، ده توانن تا ماوه ی (۳۰۰) میل داکشین به ره مه که و ، لییان بکوژن و دیلیان لی بهن و ، مالیان تالان بکه ن و ، به بی وه یی بگه رینه وه شوینی خویان ، موشریکان هه ستیان کرد که بازرگانیه که ی به ره شامیان له بهرده م مه ترسیه کی هه میشه ییدایه ، به لام له جیات ی ئه وه ی به ناگاییه وه ریگه یه کی نه رم نیانی بگرن ، وه کو چو ن خیل ی (جهینه) و (بنو ضمره) ئهو ریگه یان گرت - که چی زیاتر بق ئه ستوور بوون و ، گه وه و سه رکرده کانیان بریاری جی به جی کردنی هه ره شه کانی خویاندا به قه ر کردنی موسولمانه کان له خانه ی خویاندا ، هه ر ئه م که لله شه قیه بوو راپیچی کردن بو بهدر ، خوا ی گه وه دوا ی سریه که ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) مۆله تی شه ر کردنی پیدا بوون له شه عبانی سالی (۲) ی کوچیدا پیدا بوون ، له و باره یه وه چه ند ئایه تیکی ناره خواره وه ﴿وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا

^۱ / در زه ی باسی ئه م سریه و غزایانه مان له (زاد المعاد) ۸۳/۲ ، ۸۴ ، ۸۵ ، ههروهه (ابن هشام) ۵۶۱/۱ ، تا ۶۰۵ ، ههروهه (رحمه للعالمین) وه وه رگرت / ۱۱۵ ، ۱۱۶ ، ۲۱۵/۲ ، ۲۱۶ ، ۴۶۸ ، ۴۶۹ ، ۴۷۰ ، له سه رچاوه کانی شدا جیاوازیه که هیه له ریزکردنی ئهو غزاو سریانه دا ، دیاریکردنی ئه وانه ش که له ده ره وه دیدان ، له وه شدا پشتمان به لیکۆلینه وه که ی (ععلامه ابن القیم) و (ععلامه المنصور فوری) بهست .

تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ {١٩١} فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {١٩٢} وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ {١٩٣} وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُوكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ {١٩٠} واته: له پیناوی خودا شهر بکن له گهل نهو کهسانه دا که شهرتان له گهلدا دهکن ، دهست دریژی مهکن ، خوای گهوره دهست دریژکارانی خوش ناویت ، له کویدا به دیتان کردن بیانکوژن ، ودهریان بنین ههروهو کو نیوهیان دهرکرد ، ناشوب له کوشتن خراپتره ، له پال مزگهوتی حمرامدا شهریان له گهل مهکن نه گهر نهوان شهریان کرد بیانکوژن ، نهو سزای کافرانه ، نه گهر وازیان هیئا نهو خودای گهوره لیئوردهو به بهزهیه ، شهریان له گهلدا بکن تا ناشوب دروست نه بیت و ملکه چ بوون تهنه بۆ خودا بیت ، نه گهر نهوان وازیان هیئا نهو دهست دریژی رهوا نیه ، مه گهر بۆ سهر زالمان .

پاشان زوری پی نه چوو خوای گهوره چهند ثایه تیکی له جوړی تر بۆ ناردنه خوارهوه ، که فییری شیوازی شهریان دهکات و ، هانیان دهکات ، هندیک له نه حکامهکانیان بۆ پوون دهکاتهوه ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبُ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَنْخَسْتُمُوهُمْ فَهَرَبُوا الْوَيْثَاقَ فَمَا مَبْنًى بَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لَيَبْلُوَنَّ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ {٤} سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ {٥} وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ {٦} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُخْلِفَ أَفْدَامَكُمْ {٧} ﴾ محمد^١ ، واته : نه گهر کافرانان بینى بدن له ملیان تا زال دهن به سهریاندا بیان به ستنهوه ، جا یان بهریان بدن یان خوین با بیان لی وهر بگرن له فیدیدها بیاندهن تا نهو کاتهی جهنگ کو تایی دیت ، بهو شیوهیه گهر خودا بیهویت سهرتان دهکات به سهریاندا ، بۆ نهوهی به هندیکیان نهوانی دی تا قی بکاتهوه ، نهوانهش که له پیناوی خوادا شهید بوون خودا پاداشتیان زایه ناکات ، رینوما بیان دهکات و کاروباریان چاک دهکات و ، دهیانخاته نهو بههشتهوه که بوی باس کردوون ، نهی نیمانداران نه گهر نایینی خودا سهربخه ، خودای گهوره ش نیوه سهر دهکات و پیه کانتان دهچه سپینیت .

پاشان کهوته سهرکونه کردنی نهو کهسانه ی به بیستنی فهرمانی شهر دلیان کهوته له رزهو ههله رزین : ﴿ فَإِذَا أَنْزَلْتَ سُورَةَ مُحْكَمَةٍ وَذَكَرَ فِيهَا الْقِتَالَ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي

^١ / ماموستا سید (ابو الاعلی المودودی) لیکوئینه وهیکى به بهلگه وه نهجامدوه ، تاییدا ده لیت : که سوره تی (محمد) پیش جهنگی بهر هاتوته خوارهوه ، بروانه (تفهیم القرآن) ٥ / ١١ ، ١٢ .

قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ﴿٤﴾ عمد ، واته: ئەگەر سورەتییکی موحکەم بەهاتایە خوارەووەو باسی شەری تێدا بواوە ، دەتبینی ئەوانە ی دایان نەخۆشە بەشیوەیەك سەیرت دەکەن ، دەلیتی زەندەقیان چوووە .

واجب بوونی جەنگ و خو بۆ ئامادەکردنی بەپێی بارودۆخی ئەوکاتە زۆر جینگە ی خو ی بوو ، ئەگەر سەرکردەیک هەبواوە کۆری رۆژگار بێت فەرمانی دەدا بە سەربازەکانی کە ئامادەباشی وەرگیرن بۆ هەموو باریکی ئاناسایی ، بارو دۆخەکە دەخواست کە شەریکی خۆیناوی لەنیوان هەق و نامەقدا پووبدات ، قورسای پووداوەکە سەریە (عبداللە) ی کۆری (جەش) لێدانیکی سەختبوو حورمەت و لووت بەرزى موشریکانی شکاندو ، نازاری پیگەیاندن و ، وای لێکردن دەتوت لەسەر سکل دەرژین .

ئایەتەکانی فەرمان بەشەپیش لەناوەروکدا شەپیوری نزیک بوونەوێ شەپریان ئۆدەداو ، نیشانیان دەدا کە سەرکەوتن و زالبوونی کۆتایی بۆ موسولمانەکانە ، سەیرکە چۆن خوای گەرە فەرماندەدا بەدەرکردنی موشریکان هەرەکو چۆن ئەوان ئەمانیان دەرکردو ، فێریشان دەکات کە ئەحکامەکانی سوپای سەرکەوتوو لەگەڵ دیلەکاندا چۆنە ، چۆن دەرژمن کە فەتەکار دەکەن و زال دەبن بەسەریاندا ، تا ئەوکاتە ی جەنگ کۆتایی دێت ، ئەمانە هەموو ئامارە ی سەرکەوتنی کۆتایی موسولمانەکانی تێداوە ، بەلام ئەمانە هەموو بەشاراوەیی مانەو ، بۆ ئەوێ هەموو کەسیک بەئەندازە ی دڵگەرمی خو ی لەپێناو خوادا بجەنگێت .

لەو پۆژانەدا - لە شەعبانی سالی (٢) ی کۆچیدا - بەرامبەر بە فەبەرایی سالی (٦٢٤ ز) - خوای گەرە فەرمانی دا بەوەرچەرخاندنی پووکە (قیبلە) لە (بیت المقدس) وەو بۆ (بیت الحرام) ، ئەمەش سوودەکە ی ئەوەبوو ئەو دڵ نەخۆش و دووربوو جولهکانە ی هاتبوونە ناو ریزەکانی موسولمانانەو بۆ نەوێ پشیوی هەموویان دەرکەوتن و ئاشکرا بوون و گەرانیوە سەردۆخی جارانی خوایان و ، بەو شیوەیە ریزەکانی موسولمانان لە بەشیکی زۆری تاقمی خیانهتکارو خراپەکار پزگاری بوو پاک بوووە .

لە وەرچەرخانی قیبلەشدا ئامارەیکە نەینی تێداوە بۆ دەست پێکردنی قوناغیکی نوێ ، کە بەگرتنە دەستی ئەو قیبلەیکە کۆتایی دێت ، سەیرنە کە قیبلە ی کۆمەلێک بەدەست کۆمەلێکی ترەو بێت ! خو ئەگەر بە دەستیشیانەو بێت دەبێت پۆژێک لە پۆژان لەدەستیان دەرپهێنرێت و پزگار بکری .

پاش ئەم فەرمان و ئامارە چالاکی موسولمانەکان پەری سەند ، ئارەزوویان بۆ جیهاد کردن لەپێناوی خواو گەیشتن بەدورژندا لەشەریکی یەکلاکەرەویدا ، زیادی کرد .

هویه‌کانی غه‌زاکه

ههروه‌کو له‌باسی غه‌زای (العُشیره) دا باسمان کرد کاروانیکی قورده‌یش له مه‌ککه‌وه بو شام له‌ده‌ست پیغه‌مبه‌ر ﷺ قوتار بوو ، که کاتی گه‌پانه‌وه‌ی له شامه‌وه بو مه‌ککه‌ نزیک بو‌وه . پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (ظلمة‌ی کو‌ری (عبدالله) و (سعید)ی کو‌ری (زید)ی نارد به‌ره‌و باکور ، بوئه‌وه‌ی سوسه‌یه‌کی ئه‌و ناوچه‌یه‌ بکه‌ن ، گه‌یشته‌ن ناوچه‌ی (حوراء) له‌وی مانه‌وه‌ هه‌تا (ابو سفیان) به‌کاروانه‌که‌وه‌ به‌ویدا تیپه‌ری کرد ، خیرا گه‌پانه‌وه‌ بو مه‌دینه‌و ، هه‌واله‌که‌یاندا به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، کاروانه‌که‌ پینکه‌اتبوو له‌ سامانیکی زور گه‌وره‌ی خه‌لکی مه‌ککه‌ ، هه‌زار وشتری بارکراو به‌ مال ، به‌هایان له‌ په‌نجا هه‌زار دینار ئالتوون که‌متر نه‌ده‌بوو ، ته‌نها چل یاسه‌وانیشیان له‌گه‌لدا بوو .

دەرفەتیکی زێڤین بوو بۆ سەربازگەیی مەدینەو دەست وەشاندنیش لەو کاروانە لە پەوی سەربازی و سیاسیی و ئابوریەو گۆرزیکی کەمەرشکیڤ دەبوو ، ئەگەر موشریکان ئەو سامانەیان لەکیس بچوایە ، لەبەرئەو پێغەمبەر ﷺ لەناو موسولماناندا بانگی کردو فەرمووی: ئەو کاروانەکەیی قورەیشە مالّ و سامانی ئەوانی تێدا بە ، بۆنە دەری بۆیان سابه لکو خودا بیکیات بە دەستکەوتتان .

هیچ که سیکى به ده رچوون ناچار نه کرد ، به لکو وازی لئ هیئان بۆ حەزى
خویان ، چونکه چاوه پوانى نه ده کرد بهو شیوهیه هه لته قیئت به پرووى سوپای
مه که که دا . له جیاتی دهست به سه راگرتنى کاروانه که . ئەو پیکدا دانە توندوتیژە له
شەری به دردا بقه ومیئت ، ههروهه زۆرێک له مه دینه مانه وه چونکه پێیان وابوو ئەم
ده رچوونه وه کو ده رچوونی سهریه کانی تری پیغه مبه ره ، بۆیه پیغه مبه ریش ﷺ
سه رزه نشتی هیچ که سیکى نه کرد که نه هاتییبت بۆ ئەو غه زایه .

هیزی سویای نیسلام و دابه شکردنی سه رکردایه تیه کان

پینگەمبەرى خوا ﷺ خۇي ئامادەكرد بۇ دەرچوون ، سىسەدو چواردە تا (۱۷) كەسى لەگەل خۇيدا برد (۳۱۲ ، ۳۱۴ پياو) ۸۲ يان ۸۳ يان ۸۶ كەس لە كۆچكەران و ، (۶۱) كەس لە (ئەوسىيەكان) و (۱۷۰) كەسىش لە خەزرجىيەكان ،

ئەو دەرچوونەیان ، ئەوەندە بەهەند وەرئەگرت و ، ئامادەگی باشیان بۆ نەکرد ،
تەنھا دوو ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، (زبیری) کوپری (عوام) و (مقدادی) کوپری
(أسود الکندی) و حەفتا وشتریان پێ بوو هەردوو تا سێ پیاو بەنۆرە سواریان
دەبوون ، پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ (علی) و (مرثدی) کوپری (ابی مرثدی)
(غنوی) دا بە نۆرە سواری یەک وشتەر دەبوون .

(ئبن أم مکتوم)ی بۆ نوێژو ئیمامەت بەسەر مەدینەو بەجێ هێشت ، کە
گەیشتنە (الروحاء) ئەوجا (ابو لبابه)ی کوپری (عبد المنذر)ی ناردەووە ، کردیە
سەرداری مەدینە .

ئالاً گشتیەکەشی کە ڕەنگی سپی بوو دایە دەست (مصعب)ی کوپری
(عمیر)ی (القرشی العبدری) .

سوپاکەشی کرد بە دوو کەتیبەیی سەرەکیەو :

١ . کەتیبەیی کوچکەران ، ئالاکەیانێ دایە دەست (علی) کوپری (ابی طالب) (ر) .

٢ . کەتیبەیی ئەنسار ، ئالاکەیانێ دایە دەست (سعد)ی کوپری (معاذ) .

(زبیری) کوپری (عوام)ی کردە سەرۆکی بەشی راست ، (مقدادی) کوپری
(عمرو) یشی کردە سەرۆکی بەشی لای چەپ ئەم دوانە هەروەکو وتمان تەنھا دوو
ئەسپ سواری ناو سوپاکەیی پێغەمبەر بوون ﷺ . لەناو پراستیشدا (قیس)ی کوپری (ابی
صعصعە)ی دانا ، سەرکردایەتی گشتیش وەک سەرۆکی بالادەست خۆیەو بوو ﷺ .

سوپای ئیسلام بەرەو بەدر دەجوڵیێت

پێغەمبەری خوا ﷺ بەو سوپا نا ئامادەو کەوتە پێ ، لە (نقب)ی مەدینە
دەرچوو ، بەسەر ئەو ڕێگە سەرەکیەدا پوشت کە بەرەو مەککە دەچێت ، تا گەیشتنە
بیری (الروحاء) کەمێک لەوێ مایەووە ، ڕێگەیی مەککەیی خستە لای دەستی
چەپیەو لایدا بە لای راستدا لەسەر (نازیە - مەبەستی گەیشتن بوو بە بەدر - لایەکی
گرت ، هەتا گەیشتنە شیوێک پێی دەلێن : (رهقان) لە نیوان (نازیە) و تەنگە بەری
(صفراء) دا ، پاشان بە ناو تەنگە بەرەو کەدا تیپەری تا نزیک بوووە لە (الصفراء) ،
لەویدا (بسیس)ی کوپری (عمر الجهنی) و (عدی) کوپری (ابی الزغباء الجهنی)ی
نارد بۆ بەدر تا هەوڵگۆیەکی لەبارەیی کاروانەکی قورەیشەو بۆ بکەن .

چار دهرېك له مهككه دا

سه بارت به هوالی کاروانه که - که (ابو سفیان) بهرپرسی بوو - زور خوی
 دپاراست ، (ابو سفیان) دهیزانی که ریځه ی مهککه پریه تی له مهترسی و زوو زوو
 گوئی هه لده خست بو هوال و ، پرسپاری دکرد له هر نه سپ سواریک که پینی
 بگشتایه ، زوری پی نه چوو هوالگره کانی هوالیان پیدا که موحه ممد ﷺ هاوه له کانی
 کوکړد و ته و تادهستی له کاروانه که بوه شینن ، دستبه جی کابرایه کی به کری گرت
 ناوی (ضمضم) ی کوپی (عمرو الغفاری) بوو ناردی بو مهککه ، تا له وی دست بکات
 به هاوار هاوار که فریای کاروانه که یان بکه ون و ، نه هیلن دست موحه ممد ﷺ و ،
 هاوه له کانی بکه ویت ، (ضمضم) به سوار ی و شتره که یه وه هر له دوله که ی سهره تای
 مهککه وه به پیوه و دستاو ، لوتی و شتره که ی قلیشان دبوو ، جلوه ی وولاخه که ی بهرله لا
 کرد بوو ، یه خه ی دادرېبوو ، هاواری دکرد ، خیل قورپه یش ، قور بیون ، قور بیون
 ، مال و سامانه که تان که له گهل (ابو سفیان) دایه ، موحه ممد و هاوه له کانی ریځه یان
 پیگرتوه ، برهوا ناکه م پیان بگن - فریا که ون ، فریا که ون .

خه لکی مهککه خو یان ساز ده که ن بو شهر

دستبه جی خه لک به په له هاتنه دهره وه و تیان : له موحه ممد و هاوه له کانی
 وایه نه مهش کاروانی (حضرمی) یه که یه ؟ شتی وانابیت ، ده بیت بزانی ت که وانیه ،
 یه که یه و دوو دوو هاتنه دهره وه ، نه که سهش خوی نه هاتایه که سیکی دهنارد ،
 خو یان ناماده کرد بو دهرچوون ، جگه له (ابی لهب) هیچ کهس له سهرانی قورپه یش
 دوانه که وت ، له جیات ی خوی پیایوکی نارد که قهرزاری بوو ، هرچی هوزو تیره ی
 دهوری خو یان هیه کو یان کرده وه ، هه موو تیره کانی قورپه یش که وتنه ری جگه له
 (بنی عدی) که هیچ که سیکیان ناماده نه بوو .

ژماره ی سوپای مهککه

نه م سوپایه له سهره تای بهرېکه وتنیدا هه زارو سی سهد کهس بوو ، سهد
 نه سپ سوارو شهش سهد زنجیره بندیان له گهل دابوو ، ژماره ی و شتره کانیان نه و ونده
 زور بوو به ته واوی نه دهناران ، سهر کرده ی گشتیان (ابو جهل) ی کوپی (هشام) بوو
 ، نه وانه ی پیدا ویستیان بو سوپاکه ناماده کردبوو نو کهس بوون له سهرانی قورپه یش
 ، پوژیک نو و شتر و پوژیکیش ده و شتریان بو سوپاکه سهرده بری .

گیروگرتی هۆزه کانی (بنی بکر)

کاتیك ئەم سوپایه كهوته پێ ، قوردهش وه بیری كهوته وه كه له گهڵ (بنی بکر) دا دۆژمنایه تی و شه پریان ههیه ، له وه دوترسان كه له پشته وه لییان بدن و ، بکهونه نیوان دوو ئاگره وه ، خه ریکبوو نه وه په شیمانیاں بکاته وه ، به لām له وکاته دا ئیبلیس له شیوه ی (سراقه ی) کوپی (مالک ی) کوپی (جعشم المدلجی) دا - كه سه روکی خێلی (کنانه یه) - هاته لایان و پێی وتن: من دلنیا تان ده کم له وه ی كه (کنانه) له پشته وه بیته بۆتان و شتیکتان لی بکات كه پیتان ناخۆش بیته .

سوپای مه کهکه ده که ویته جووله

ئیدی له مال دهرچوون ، ههروه کو خودای گه وه ده فرمویته : ﴿ بَطْرًا وَرَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ ، كه و تنه پێ ههروه کو پیغه مبه ره ﴿ ده فرمویته : ﴾ (به چه كه و تفاتیانه وه بۆ جهنگان له گه لّ خوداو پیغه مبه ره کهیدا كه و تنه پێ) ، ﴿ وَغَدَا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴾ ، ده ستیاں کرده جووله به رهو لای پیغه مبه ره ی خوا ﴿ و ها وه له کانی ، چونکه زاتی نه وه یاں کرده په لاماری کاروانه که یاں بدن ، به شیوه یه کی زۆر خیرا سوپاکه به رهو باکوورو ئاراسته ی به ره كه و ته پێ ، رێچکه ی شیوی (عسفا ن) یاں گرته به ره ، پاشان (قدید) و (جحفه) و له ویدا له لایهن (ابو سفیا ن) ه وه نامه یه کیان پیغه یشت كه تیایدا پیا یاں ده لیت: ئیوه بۆ ئەمه دهرچوون كه کاروانه که و پیا وه کانتان و مال و سامانه که تان پرگار بکه ن ، نه وه خودا پرگاری کرد كه واته بگه رینه وه .

کاروانه که ده رباز ده بیته

(ابو سفیا ن) کاروانه که ی به رێگه ی سه ره کهیدا ده برد ، به لām به وریای و خو پارێزه وه ، چالاکیه کی زۆری دیده وانیانه ی ئەنجام ده دا ، كه له به ره نزیکه وه وه که و ته پێش کاروانه که وه ، تاله ویدا (مجدی) کوپی (عمرو ی) بینی ، له به ره ی سوپاکه ی مه دینه وه پرسیاری لیکرد ، وتی : که سیکم نه دیتوه نه ینا سم ، له پشت نه و گرده و دوو و شتر سوارم بینی و شتره کانیان له پشت نه و گرده وه یخ دابوو ، پاشان که میك ئاویان بردو رۆشتن ، ده سته بجی (ابو سفیا ن) چوه شوینی یخ دانه که یاں و ، که میك له پشتی و شتره کانی هه لگرت و تیکی دا ، بینی ناوکی تی دایه ، وتی : وه لاهی ئەمه ئالفی شاری (یثر ب) ه ، خیرا گه پرایه وه بۆ لای کاروانه که و ، ئاراسته ی کاروانه که ی کرده پوه و پوژئاوا و رێگه ی که نار دهریا ، ئیدی له رێگه سه ره کهیه که لای داو خسته یه لای چه پیه وه ، به و شیوه یه کاروانه که ی له ده ست سوپای موسولمانه کان قوتار کرد ، دوا ی نه وه نه و نامه یه ی نووسی بۆ مه که که ییه کان كه له ناوچه ی (الجحفه) دا بارگه یاں خستبوو .

برپاردانی سوپای مهککه به گهرانه وه و

دروست بوونی دووبه ره کی تیایدا

که سوپای مهککه نامه که ی پیگه یشت خه ریکبوو بگهرینه وه ، لهویدا (ابو جهل) به لووت بهرزی و له خو بایی بونیکه وه هه ستایه سه ری و وتی : سویند به خوا ناگهرینه وه تا نه چینه سه ر ئاوی بهر ، سی پوژ تیایدا ده میننه وه و ئاژهل سه ر ده برین و ، مه ی ده خوینه وه ، که نیه که کان گورانیمان بو ده لئین و سه ماده که ن و هه موو عه رب هه والی ئه م هاتن و کو بوونه وه یه مان ببیستن و به بهر ده وامی لیمان بترسن .

به لام له گهل ئه وه شدا (اخنس) ی کوپی (شریق) داوای کرد بگهرینه وه که چی که سیان به گو بیان نه کرد ، خو ی و کو په کانی و (بنو زهره) گهرانه وه چونکه هاو په یمان و سه روکیان بوو له م خو نامه کردنه دا - بو یه یه که کسی خیل ی (زهره) شه ری به دری نه دی و نزیکه ی سی سه د پیاو ده بوون ، (بنو زهره) راو بو چوونه کانی (اخنس) ی کوپی (شریق) یان پی خوش بوو ، بو یه به بهر ده وامی قسه بیسراو شکو دار بوو له ناویاندا .

(بنو هاشم) یش ویستیان بگهرینه وه ، (ابو جهل) پیایاندا هه لشاخاو وتی : ئه م تاقمه مان ئی جیا نابیته وه تا ده گهرینه وه بو مهککه .

سوپای مهککه دوا ی گهرانه وه ی (بنو زهره) ژماره یان هه زار چه کدار ده بوو - به ره و بهر که وته ری - بهر ده وام بوو تا گه یشته نزیک ی به درو له وی دابه زین ، له پشت گردیکه وه که ده که ویته (العدوه القصوی) له سه ر سنووری شیوی بهر دابه زین .

ته نگاوی هه لویستی سوپای ئیسلامی

هه والگری سوپای مه دینه هه والیکیان هیئا بو پیغه مبه ر ﷺ - که هیشتا له شیوی (ذفران) دابو - سه باره ت به ده رباز بوونی کاروانه که و هاتنی سوپاکه ی مهککه ، پاش وورد بوونه وه له و هه والانه ته واد دئیا بوو که هیچ بواریک نه ماوه بو خو لادان له جه نگیکی خویناوی و پیویسته له و شه ره به گیانیکی له خو بوردانو ئازایانه و به غیره تانه وه بپونه پیشه وه ، چونکه گومانی تیدانیه که ئه گه ر واز له سوپای مهککه به یتریت به و ناوچه یه دا بگه ریت ئه و مه سه له یه پله و پایه ی سه ربازی قو ره یش به هیز ده کات و ده سه لات ی سیاسیه ی به رفراواتر ده کات و ، هه لویست و برپاری موسولمانه کانیش لاوازو سووک ده کات ، به لکو له وانه ش له وه و دوا بزاقی ئیسلامی ببیته جه سته یه کی بی گیان و ، هه رکه سیک رقی له ئیسلام بیت له ناوچه که دا زاتی ئه وه بکات شه ری پی بفروشی ت .

پاش هه موو ئه وانهش ، چ كه سىك ده توانيت ده ستى سوپاكه ي مه كه
 بگريت له هه لكوتانه سهر شارى مه دينه و شه په كه نه گويزرته وه بو پال قه لاو
 قولله كانى مه دينه و ، هه نه كوتيته سهر خه لكى مه دينه له شاره كه ي خوياندا ؟
 نه خير ، ئه گهر سوپاي مه دينه هيچ جوړه په شيمانيه كى نيشان بديه ، گه وړه ترين
 كارى كه رى خراپى ده بوو له سهر سام و هه بيهت و ناوبانگى موسولمانه كان .

ئه نجوومه نى راويژكارى

به موى ئه و گوزانكارى تر سناكه ناكاه وه پيغه مبهرى خوا ﷺ ئه نجوومه نيكي
 راويژكارى سهر بازى بالاي دامه زاندا ، تيايدا ئامازه ي كرد بو په وشه دروست بو كه
 ، را گويزنه وه ي له گهل سهر كردم كانيدا ئه نجامدا ، له ويذا ده له رزه كه وته دلى هه نديك
 خه لكه وه و ، له و شه ره خويناويه ترسان ، ئه مانه ئه و كه سانه بوون كه خودا له
 باره يانه وه فهرمووى : ﴿ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارْهُونَ
 {٥} يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ {٦} ۝ الْأَنْفَالِ ،
 سه بارهت به سهر كردم كانى سوپاكه ش ، ئه بو به كر (پ) له ناوياندا هه ستاو كوومه ليك
 قسه ي باشى كرد ، پاشان (عمرى كوپى) (خطاب) هه ستاو قسه ي باشى كرد ، پاشان
 (مقدادى) كوپى (عمرى) وتى : پيغه مبهرى خوا برؤ به دم ئه و كار وه كه خودا نيشانى
 داويت ، ئيمه له گه لتدا ده بين ، وه لا الهى نه وهت پى نالين كه (بنو اسرائيل) به موسايان
 وت : برؤ توو خودا كهت شه رپكه ن ئيمه ش له گه لتان شه رده كه ين ، سويندم به و كه سه ي
 توو به مهق ناروده ئه گهر بمان به يت بو (برك الرماد) يش ئه و سهر سه ختانه له گه لت
 دين هه تا ده يگه يتى ، ئه نجا پيغه مبهرى خوا ﷺ گوته يه كى جوانى پى فهرموو دوعاى
 خيرى بو كرد ، ئه و سى سهر كرد هيه له كوچكه ران بوون ، كوچكه ران يش كه مينه ي
 سوپاكه بوون ، پيغه مبهرى خوا ﷺ هه زى ده كرد راي سهر كرد هه ستا ريه كان بزانيت ،
 چونكه ئه وان زورينه ي سوپاكه ي بوون و ، قوورسايى شه ركه ش ده كه وته سهر شانى
 ئه وان ، له گه ل ئه وه شدا ده قه كانى په يمان نامه ي عه قبه نه يكر دبو وه ئه ركه له سهر يان كه
 شه ر له دهر وه ي شاره كه ياندا بكه ن ، پاش گوته ي ئه و سى سهر كرد هيه فهرمووى :
 (خه لكينه راي خوتانم پى بلين) مه به ستى ئه نسا ريه كان بوو ، ئيدى (سعدى) كوپى
 (معاد) سهر كرد وه هه لگرى ئالاى ئه نسا ريه كان ده ركى پى كرد كه مه به ستى ئه وانه ،
 وتى : وه لا الهى ده لئى مه به سست ئيمه يه پيغه مبهرى خوا ؟ فهرمووى : به لئى .

(سعد) وتی: ئیمه باوهرمان پیئت هیئاوه ، متمانه مان پیداویت ، شایه تیمان داوه ئه وهی تو هیئاوته راستیه ، له سه ره ئه وه بنه مایه په یمان و به ئینمانداوه که گوێرایه لت بین پیغه مبه ری خوا ، برۆ بو ئه وه مبهسته خۆت دهتوویت ، سویندم به وه که سه ی تو ی بهههق ناردوه ، بماندهیت به گژ ئه وه ده ریایه دا له گه لت دین و ، یه ک پیاومان دواناکه ویت و ، ناترسین له وهی سبه نیی بچین به گژ دوژمندا ، ئیمه له م جهنگه دا دان به خۆدا ده گرین ، راستگوین له پرو به پرو بونه ودا ، به لکو خوای گه وره به وهی ئیمه وه شتیکت نیشان بدات که دل و چاوتی پی خوشنوو د بیئ ، بمانخهره ری له سه ره به ره که تی یه زدان .

له ریوایه تیکشدا (سعد) ی کوړی (معاذ) وتی به پیغه مبه ری خوا ﷺ : له وانه یه ترست له وه ه بیئ که ئه نساریه کان ته نها ئه وه به ئه رک دهران که له مال و حال ی خویاندا پشتت بگرن ، ئه وه من له جیاتی ئه وان قسه ده که م و وه لام دده مه وه ، برۆ بو ئه وه کاره ی خۆت پیئت باشه ، ئه وهی که تو بیبهیت به لامانه وه خوشتره تا ئه وهی به جیی ده هیلیت ، فرمایشت به فرموو به مهر شتیك کاری ئیمه ش به دوا ی فرمانی تووه یه ، سویندم به خوا ئه گه ر برۆیت هه تا ده گه یته (برک الرمادی) (غمدان) یش له گه لت دین ، وه لاهی ئه گه ر بجیته ئه وه ده ریایه وه له گه لت دین .

ئیدی پیغه مبه ره ﷺ به و قسانه ی (سعد) زور دلخۆش بوو ، پاشان فرمووی: (بکه ونه ری مژده تان لی بیئ ، خوای گه وره مژده ی تیکشکاندن ی یه کیك له و دوو تا قمه ی پیداویم - وه لاهی ده لیی دیمه نی کوشتارگه ی ئه وه تا قمه له پیش چاوه) .

سوپای ئیسلام درێژه به روشتنی دودات

پاشان پیغه مبه ری خوا ﷺ له (ذفران) روشت ، به لاپالیکدا روشت پیی ده لین (الأصاف) ، پاشان به ره و خوار بووه بو شوینیک پیی ده لین (الدیه) ، ئه نجا (الحنان) ی خسته لای دهستی راستیه وه - که بریتی یه له گردیکی لماوی گه وره ی به قه د شاخیك - پاشان له نزیک چاوگه کانی (بدر) وه دابه زین .

به دست خستنی گرنگترین زانیاری

له باره سوپاکه ی مه ککه وه

له ئیواره ی ئه و رۆژهدا پیغه مبه ر ﷺ سه ره له نو ی هه وانه گره کانی نارده وه بو زانی نی هه وانه کانی دوژمن ، سی که سی کوچ که ران هه ستان به نه نجامدانی ئه و کاره ، (علی کوپی (ابی طالب) و، (الزیر)ی کوپی (عوام) و، (سعد)ی کوپی (ابی وقاص) له گه ل چه ند ها وه لیک ی تردا ، چوونه سه ر ئا وه که ی به در ، دوو غولامیان بین ی ئاویان ده برد بو سوپاکه ی مه ککه ، هه ردوکیان گرتن و ، هینایان بو لامی پیغه مبه ر ﷺ له و کاته نو یژی ده کرد ، لی کۆلینه وه یان له گه لدا کردن بو قسه ئی ده ره یان ، دوو غولامه که وتیان : ئیمه ئا وگێپری قو په یشین نار دویانین بو ئا و هینان ، نه وانه ی ئیان ده پرسینه وه ، با وه پریان به م قسانه نه کرد چه زیان ده کرد خزمه تکاری (ابو سفیان) بن ، بو ئه وه ی ده ست به سه ر کار وانه دا بگرن - بویه زۆر به توندی لیاندا ، تا ناچار یان کردن که بلین : ئیمه خزمه تکاری (ابو سفیان) ی ن، ئیتر به ره لایان کردن . که پیغه مبه ر ﷺ له نو یژه که ی بو وه سه ر زه نشتی کردن و فره مووی : که راستیان وت لی تاندا ن که درو یان له گه لدا کردن به ره لآتان کردن ، سویند به خودا راستیان وت ، نه وانه خزمه تکاری قو په یش بوون .

پاشان هه ردوو غولامه که ی بانگ کردو فره مووی پینان : هه وانی قو په یشم پی بلین ، وتیان : نه وان له پشتی ئه و گرده وه ن که له (العدوه القصوی) وه دیاره ، فره مووی : ژماره یان چه نده ؟ وتیان : زۆر ن ، فره مووی : ژماره یان چه نده ؟ وتیان : نازانین ، فره مووی : پوژی چه ند و شتر سه ر ده بپن ؟ وتیان : پوژیک (۹) دانه و پوژیکیش (۱۰) دانه ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فره مووی : سوپای قو په یش له نیوان نۆ سه د تا هه زار که سن ، پاشان پینی فره موون ، له پیاو ماقولانی قو په یش کیان له گه لدا یه ؟ وتیان : (عتبه) و (شیبه) هه ردوو کو په که ی (ریبعه) و، (ابو البختری) کوپی (هشام) و (حکیم)ی کوپی (حزام) و (نوفل)ی کوپی (خویند) و، (الحارث)ی کوپی (عامر) و ، (طعیمه)ی کوپی (عدی) و ، (النضر)ی کوپی (الحارث) و (زمعه)ی کوپی (الاسود) و، (ابو جهل)ی کوپی (هشام) و، (امیه)ی کوپی (خلف) و، چه ندین پیاوی تر که ناویان بردن .

پیغه مبه ری خوا ﷺ پووی کرده سوپاکه ی خو ی و فره مووی پینان : (ئه وه مه ککه یه جگه رگۆشه کانی خو ی فری دا وه ته به ر ده ستان) .

باران بارین

لهو شهوهدا خودای گهوره بارانیکی باراند ، بوو به رههیلو توف بو موشریکان و نهیهیلل بینه پیشهوه، بو موسولمانهکانیش بووه نهرمه بارانیك و پاکی کردنهوهو پیسی و چهپهلی شهیقانی لی دورخستنهوهو زهوی بو پتهو کردن لمهکی بو سفت و ساف کردن و پییانی پی جیگیرکردن و ریگهی بو خوشکردن و دلهکانی پی راگیرکردن.

سوپای نیسلام پیشهروی دهکات بو گرنگترین خاله سهربازیهکان

پیغمبهری خوا ﷺ سوپاکهی جولاند ، بو نهوهی پیش موشریکان بگمنه ئاوی بهدرو نههیلن نهوان دهستی بهسهردا بگرن ، لهگهل کاتی خهوتناندا چووه بهشی خوارهوهی ئاوهکانی بهدر ، لیزهده (الحباب)ی کوری (المنذر) وهکو شارهزایهکی سهربازی ههستاو وتی : پیغمبهری خوا ، ئایا ئهم شوینه کهههلت بزاردوه ، به وهحی بوت هاتوته خوارهوهو ، ئیمه بویمان نیه کهقسهی تیدا بکهین ؟ یان راو بوچوون وفیلیکی سهربازیو بهس ؟ فهرمووی: ئمه راوبوچوون و تهکنیکی سهربازیو پلانی شهره ، نهجا وتی: کهواته پیغمبهری خوا ئهم شوینه گونجاو نیه ، بفهرموو خهلهکهکه ههسینه تا دهروینه نزیکترین ئاو له قورهیشهوه لهوی دابهزین و ههموو چاوهگهکانی تر پر دهکینهوهو دهپروخین و ، لهسهر نهوهی خوشمان نهستیلیک دروست دهکین و پری دهکین له ئاو ، نهجا شهر دهکین لهگهلان ، ئیمه ئاو دهخوینهوهو نهوان ناتوانن بیخونهوهو شهکته نهبن ، پیغمبهری خوا ﷺ فهرمووی: ئامارته بو رایهکی باش کرد .

ئیدی پیغمبهری خوا ﷺ سوپاکهی ههستاند ، تاهاتنه نزیکترین چالو له دوژمنهوه ، لهنیوه شهوهدا لهوی دابهزین ، پاشان نهستیلهکهیان دروست کردو ، ههموو چاوهگهکانی تریان پر کردهوه .

بنکهی سهرگردایهتی

پاش نهوهی موسولمانهکان لهسهر ئاوهکه دابهزین ، (سعدی کوری) (معاند) پیشنیاری نهوهی کرد بو پیغمبهر ﷺ ، که موسولمانهکان بنکهیهکی سهرگردایهتی بو دروست بکهن ، بو حالهتی ناکاوی و نهگیری پرودانی هر تیکشکانیک بهر له سهرکهوتن ، وتی بهپیغمبهر ﷺ: (پیغمبهری خوا، پیت چونه کوخیکت بو دروست بکهین و کهلوپهل و تفاقهکته بو ئامادهبکهین، پاشان پووبهپرووی دوژمنهکهمان

دهبینه وه، نهگەر خوا کردی و سهرکه وتین به سهر دوژمنه که ماندا ، نه وه به دلی
خۆمانه ، خو نهگەر سهریش نه که وتین نه وا که لویه له که ت بپنچهره وه و سواری
ولاخه که ت ببه و بگه ریزه وه بۆلای نه وانی ترمان که به جیمان هیشتن ، سویندیت
به خوا چهند که سیگمان له دوا به جیماوه له ئیمه زیاتر تویان خوش دهویت و نهگەر
بیانزانیایه تۆ تووشی شهرده بیت ههرگیز دوا نه ده که وتن ، خوی گه وه به هوئی
نه وانه وه ده تپاریزیت ، نه وان گوپرایه لیت ده که و ، له گه لندا خه بات ده که ن .

پیغه مبهری خوا ﷺ زۆری پی خوش بوو ، دوعای خیری بۆکردن ئیدی
موسولمانه کان کوخیکیان له سهر گردیکی بهرز بۆ دروست کردو ، که وته باکووری
پۆژه لاتى مهیدانی شهره که وه به سهر گوپره پانی شهره که دا ده پروانی ، ههروه ها
چهند گه نجیکیان هه لبارد له نه ساریه کان به سهر پهرشتی (سعدی کوپی (معان)
بۆ چوار دهووری کوخه که و پاراستنی پیغه مبهری خوا ﷺ .

سازدانی سوپاکه وه به سهر بردنی شه و

پاشان پیغه مبهری خوا ﷺ سوپاکه ی سازکردو چوه شوینی شهره که و به
دهستی ئاماژه ی ده کرد بۆ چهند جیه که دهیفرموو : خوا یار بیت سبهینی نه وه
شوینی کوژرانی فلانه که سه ، خوا یاربیت سبهینی نه وه ش شوینی کوژرانی فلانه
که سه ، پاشان له بن ساقی درمختیکدا دهستی کرد به نوێژکردن ، موسولمانه کانیش
نه و شه و بیان به شیوه یه کی هیم و بی خه م به سهر برد ، ته و ئارام بوونه وه ، پشووی
ته وایاندا ، ئا واته خواز بوون سبهینی مژدهکانی پهروه دگار به چاری خویان ببینن :
﴿ اِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسُ اَمَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمُ
رِجْسَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَ ۝۱۱﴾ الأنفال ، واته : کاتیک که
خه و نه وچکه دهیبردنه وه و شلی کردن و به ته وای پشوتاندا و باران دهباری به سهرتاندا
، بۆ نه وه ی پاکتان بکاته وه و پیسی شهیتانان ئی دور بخاته وه و دلکانتان دامه زراو
بکات و پییه کانتان دامه زری نیی .

نه و شه وه شوه ی ههینی بوو ، بهرواری حه قده ی په مهبانی سالی دووه می
کوچی ، پیغه مبهری خوا ﷺ له (۸) یان (۱۲) ی نه و مانگه دا له شاری مه دینه
دهرچوو بوو .

۱ / بروه (جامع الترمذی) له (باب الجهاد) ، (باب ما جاء في الصف والتعبئة) ۲۰/۱ .

۲ / (مسلم) روایه تی کردوه له (انس) ، بروه (مشكاة المصابيح) ۵۴۲/۲ .

سوڀاڪه‌ي مه‌ڪكه له مه‌يداني شه‌ردا و

كه‌وته‌نوه‌ي دووبه‌ره‌كي له‌ناوياندا

قوپه‌يشيش ، شه‌ويان له (العدوه القصوى) كرده‌وه ، كه پوژ بو‌وه پوله‌كانيان كه‌وته‌ن پي و له‌پي (الكثير) وه دابه‌زينه شيوه‌كه‌ي (بدر) ، چهند كه‌سيكيان هاتن له نه‌ستيلكه‌كه‌ي پينغه‌مبه‌ري خوا ﷺ ناو بخونه‌وه ، فهرمووي: وازيان ئي به‌ينن ، هه‌رچيه‌كيان هاته سه‌رئاوه‌كه كوژراو نه‌گه‌رايه‌وه ، جگه له (حكيم) ي كوپي (حزام) كه نه‌كوژراو دواي نه‌وه موسولمان بو ، موسلماننكي باشي ئي ده‌رچوو ، نه‌م پياوه كه زوري بو بهاتايه‌و سويندي بخواردايه ، ده‌يوت : سويندم به‌و كه‌سه‌ي كه روژي به‌ر رزگاري كردم ، كه قوپه‌يش هيور بو‌وه (عمير) ي كوپي (وهب) ي (جمحي) بو نه‌وه‌ي ژماره‌ي سوڀاڪه‌ي مه‌دينه بزائن ، له دووره‌وه (عمير) به‌دهوري سوڀاڪه‌دا هات و چوو ، پاشان گه‌رايه‌وه بولايان و پي و تن: موسولمانه‌كان سي سه‌د كه‌سن ، كه‌متر يان زورترن له‌و ژماره‌يه ، به‌لام كه‌ميك له‌سه‌رم بو‌هستن تا بزائم له‌شويني ديكه‌وه بو‌سه‌يان نيه يان كو‌مه‌كيان بو نه‌هاتوه ؟ به‌ناو شيوه‌كه‌دا روشت هه‌تا دوركه‌وته‌وه ، هيچي به‌دي نه‌كرد ، گه‌رايه‌وه بولايان وتي: هيچم نه‌دي ، به‌لام خيلي قوپه‌يش به‌لاو كاره‌ساتنكم دي مهرگيان هه‌لگرتبو ، (يثرب) مهرگي ناكاويان هه‌لگرتوه ، كو‌مه‌لنكم دي جگه له شمشيره‌كان هيچ پشت و په‌ناگه‌يه‌كيان نيه ، وه به‌زائم هه‌تا هه‌ريه‌كيكيان كه‌سيك له نيوه نه‌كوژيت ناكوژيت ، خو نه‌گه‌ر ژماره‌يه‌كتان ئي بكورن ئيدي ژيان هيچ مانايه‌كي نيه ، نيوه‌ش پرس و پايه‌كي خوتان بكهن .

له‌ويدا چهند نه‌يارنكي تريش دژ به (ابو جهل) راستبوونه‌وه - كه به‌رگريه‌كه‌ي سه‌ره‌ختي له‌سه‌ركردني شه‌ره‌كه ده‌كرد - نه‌و نه‌يارانه داوايان ده‌كرد سوڀاڪه بگه‌رپته‌وه بو مه‌كه‌كه به‌ي شه‌ركردن ، (حكيم) ي كوپي (حزام) به‌ناو خه‌لكيدا ده‌گه‌راو ، هاته لاي (عتبه) ي كوپي (ربيعه) و پي و تن : (ابو الوليد) تو ريش سپي قوپه‌يشيت ، گوي له قسه‌ت ده‌گرن ، نه‌گه‌ر ريگايه‌كي خي‌رت نيشانده‌م به‌گويم ده‌كه‌يت ؟ وتي : نه‌و پايه‌چيه (حكيم) ؟

(حكيم) وتي: نه‌و خه‌لكه بگه‌رپنيتوه بو مه‌كه‌كه ، خويني هاوپه‌يمانه‌كه‌شت (عمرو) ي كوپي (الحضرمي) له‌هه‌ستو بگريت - كه له سريه‌كه‌ي (النخله) دا كوژرا - (عتبه) وتي: وامنيش نه‌وم كردو تو زامني من بويت ، كيشه‌كه‌م له هاوپه‌يمانه‌كه‌مه‌دايه كه ده‌بيت من خوينه‌كه‌ي بده‌م و هه‌رچي زياننكي مادديشي ليكه‌وتوه‌و بو بيزنيم .

پاشان (عتبه) به (حكيم) ى وت: بړولاى (ابا الحنظلية) - (ابا جهل) -
(الحنظلية) مهبهستى دايكى بوو، بهراستى جگه لهئو ترسى كسم نيه مهسهلكه تيك
بدات.

پاشان (عتبه) ى كوپى (ربيعه) هستاو وتاريكيداو وتى: ئهري خيلى قورميش
، ئهگه ئيوه بگه به موحه ممدو هاو له كانيشى هيچى نهوتوتان دهست ناكه ويټ ،
سوئند بيت ئهگه لبيان بكوژن ، به دليك سهرتان دهكات وهكو ناموزاى يان خالوزايه كى
يان كه سيكى عهشهرته كه يتان كوشتبيت ، داواتان ليذه كه م بگه پرنه وه وازبهينن له
موحه ممدو بزائن له گه ل عه ره بدا چى دهكات ، ئهگه نهوان له ناويان برد نهو خواستى
ئيوه يه ، ئهگه واش نه بوو ئهوا پيتان دهگاتوهو شتيكتان پى ناكريت له گه ليذا .

(حكيم) ى كوپى (حزام) رايكرد به رهو لاي (ابو جهل) - و قه لغانه كه ى
هه لگرتبوو - وتى (ابو جهل): (ابو الحكم) (عتبه) منى نارد بولاى تو نه مهو نه وهت پى
بليم ، (ابو جهل) فووى تيكراو وتى: وه للاى ئه م پياوه هر له گه ل موحه ممدو
هاو له كانى بينى چاوبهستى لى كرا ، نه خير شتى وانيه ، وه للاى ناگه پرينه وه تا خوا
به لايه كماندا ده يخات ، (عتبه) هيچى نيه ، نه وهنده نه بيت كه موحه ممدو رهش و
پووته كانى ده ورره بى بينه وهو . كوپه كه ى ئه ميشيان له گه لدايه كه ناوى (حذيفه) يه ،
كاتيك موسولمان يوهو كوچى كردوه له گه ل موحه ممدو دا - له له ناوچونى كوپه كه ى
ده ترسيټ و به وه ده تانترسيټيت .

كاتيك كه قسه كه ى (ابو جهل) ى پيگه يشت كه وتبوى : جادوه كه ى
هه لاوساوه ، (عتبه) وتى : ده بيت (ابو جهل) بزانيت كى جادوه كه ى هه لاوساوه ، من
يان نهو ؟ (ابو جهل) دهست و بردى كرد نه بادا ئه م ناړه زاييه گوره تر بيت ، له دواى
ئه م قسه وباسه ناردى به شوين (عامر) ى كوپى (الحضرمي) دا . كه براى (عمرو) ى
كوپى (الحضرمي) بوو ، ئه و پياوه ى كه له سريه كه ى (عبدالله) ى كوپى (جحش) دا
كوژرابوو - پيى وت : - عوتبه - نه وه هاوپه يمانه كه ته ده يويت خه لكى بگيرپته وه ،
خوشت به چاوى خوټ توله ى خوټت بينى ، هسته مردوه كه ت بلاوينه وه ، بو مهرگى
براكه ت بگرى ، (عامر) هستا ، سهرى په تى كردو ، هاوارى كرد : ئه ى هاوار بو عه مر
، ئه ى هاوار بو عه مر ، خه لكه كه ى گهرم كردو ، دلنيا بوون له و شهره ى پووى تى
كردوون ، هه موو بيركردنه وه يه كى ناسايى لى تيكدان كه پيشتر (عتبه) بانگه شه ى بو
ده كردن و ، دهنگى ناړه زايى كپ بوه وهو سوودى نه بوو .

هەردوو سوپاکە ئە یەکتەر دەرکەوتن

کاتیك كه موشریکه کان دەرکەوتن و ، هەردوو کۆمەکە یەکتریان بینی ، پیغەمبەر ﷺ فرموی : (خوایه ، ئەو قورەیشە بەفیزو شانازیەو بەرەو ئێرە دیت ، بەرەنگاری تۆ دەبێتەو پیغەمبەرکەت بەدرۆ دەخاتەو ، خوایه چاوەرپوانی ئەو سەرکەوتنەم که بەلێنت پێداوم ، خوایه ئەم سەرلەبەیانیه سەریان شوپکە) ، پیغەمبەر ﷺ لەدورەو - (عتبە)ی کوپی (ربیعە)ی بینی لەناو سوپاکە بەسەر وشتیکی سورباووە بوو ، فرموی : (ئەگەر لەناو ئەو خەلکەدا خێر هەبێت لەو پیاوهدایه ، که بەسەر ئەو وشتەر سورباووەیه ، خو ئەگەر بەگوێی بکن پزگاریان دەبێت).

پیغەمبەری خوا ﷺ ریزەکانی موسولمانەکانی پێککردو ، لەو کاتی رێککردنەدا شتیکی سەیر پووی دا ، پیغەمبەری خوا ﷺ تیریکی بەدەستەو بوو بەکلکی تیرەکه ریزەکانی پێک دەکرد ، (سواد)ی کوپی (غزیه) لە ریزەکه کهمیك هاتبو پێشەو ، پیغەمبەر ﷺ بەکلکی تیرەکه دای لە سکی و پێی فرموو: (سواد) پێک بوەستە ، (سواد) وتی: پیغەمبەری خوا ﷺ بەراستی ئازارت دام ، تۆلەم دەوێت ، پیغەمبەری خوا ﷺ کراسەکهی هەلداوەو سکی پیروزی بۆ دەرخواست و فرموی: فرموو هەقی خۆت بکەرەو . (سواد) باوەشی پێداکردو ، سکی پیروزی پیغەمبەری ماچ کرد ﷺ ، فرموی: (سواد) چی وای ئی کردی ئەم کارە بکەیت ؟ وتی : پیغەمبەری خوا ، ئەو دەبینیت که هەردوو سوپاکە بەرامبەر یەک وەستان ، ویستم دوا هەلویستم ئەو بێت که پیستم بەر پیستت بکەوێت ، پیغەمبەری خوا ﷺ دوعای خیری بۆ کرد .

که ریزەکان پێک بوون فرمانی دا بەسوپاکە ی که شەر دەست پێنەکەن ، تا دوا فرمانی ئی وەرەگرن ، پاشان فرمانیکی تایبەتی سەبارەت بەشەر بۆ دەرکردن ، فرموی: ئەگەر زۆریان بۆ هیئان تیربارانیان بکن ، تیرەکانتان بهێلنەو^۱ ، شیر هەلمەکیشن تادینە سەرتان^۲ ، ئەنجا گەپایەو بۆ ناو کوخەکه ، خۆی و ئەبوبەکر بوون ، (سعد)ی کوپی (معاذ) بەمەفرەزەکه یەو لەسەر دەرگای کوخەکه دا وەستان بۆ پاراستن .

^۱ / صحيح البخاری ۵۶۸/۲ .

^۲ / سنن أبي داود له (سل السيوف عند اللقاء) ۱۲/۲ .

له ناو موشریکه کانیشدا (ابو جهل) لهو رۆژهدا نوقلانه ی لیده داو دهیوت :
 خواجه کامه یان سیله ی خزمایه تی دهچپړتی و ، شتیکی بو هیناوین که نایزانین ،
 ئەم بهرهبه یانه له ناوی بهریت ، خواجه کیمان لای تو خوشه ویستره و زیاتر تو لئی
 پازیت ئەمپړ سهری بجه ، له باره ی ئەم نوقلانه لیدانه ی (ابو جهل) ه وه بوو ، نایهت
 هاته خواره وه ﴿ إِنْ تَسْتَفْخِرُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَسْهَوْا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ
 وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ {۱۹} الأنفال ، واته موشریکان
 - ئەگەر ئیوه نوقلانه ی سهرکه وتنی خوتان لیبدن ئەوا سهرکه وتن و پزگاریبون
 بهرپوهیه ، ئەگەر وازبهیتن ئەوه باشتهر بۆتان ، خو ئەگەر بگه رینه وه ئیمهش
 دینه وه بۆتان ، ئەوسا ئەو کۆمه لهشتان ناتوانیت هیچتان بۆ بکات با زۆریش بیت
 ، خوی گه ورهش له گه ل ئیمانداراندايه .

کاتی سفر و یه که مین سووته مه نی جهنگ :

یه که م قوربانی جهنگه که (اسودی کوری (عبدالاسد المخزومی) بوو .
 کابرایه کی درنده ی بی پهره وشت بوو . له ناو سوپاکه دا هاته دهره وه وتی : ئاهم
 کردوه یان ده بیت لهو ئەستیلکه ئاو بخۆمه وه ، یان ده بیت تیکی بدهم ، یان
 ده بیت لهو پیناوه دا بمرم . (حه مزه) بوی چوه دهره وه که به یه که گه یشتن (حه مزه)
 شمشیریکی لیدا لاقی له پانی کرده وه بهو حاله وه خه ریکبوو ده گه یشته
 ئەستیلکه که ، له سهر گازی پشت که وت و خوینی لاقی پوهو هاوه له کانی فیجقه ی
 کرد ، ئەنجا له سهر ده ست به ره و ئەستیلکه پوشت ده یویست سوینده که ی به جی
 بهینیت به لام (حه مزه) که وته سهری شمشیریکی لیداو خسته ی ناو ئەو
 ستیلکه که وه و کوشتی .

شه ره شمشیر

ئهمه یه که م کوشتن بوو که ئاگری شه په که ی هه لگیرساند ، دوا ی ئەو سی
 که س له چاکترین سوارچاکانی قورپه ی هاتنه دهره وه ، هه رسیکیان له یه که بنه ماله
 بوون ، بریتی بوون له (عتبه) و (شيبه) ی برای هه ردوکیان کوری (ربيعه) بوون ،
 له گه ل (ولید) ی کوری (عتبه) دا ، که له ریزه که هاتنه دهره وه داوا ی شه ره
 شمشیریان کرد ، سی گه نجی ئەنساری بۆیان چوه نه دهره وه ، (عوف) و (معوذ) و
 هه ردو کوره که ی (الحارث) و (عفراء) ناوی دایکیان بوو - له گه ل (عبدالله) ی کوری

(رواحه) دا ، پییان وتن : ئیوه کیڻ ؟ وتیان : چهند که سیکی ئه نسارین وتیان :
 ئیوه هاوشانی ریژداری ئیمهن ، کارمان به ئیوه نیه ، ئاموزاکانی خویمانان دهویت
 ، پاشان یه کیکیان هاواری کرد : موحه ممد ، له ناو خزمانی خویمانان هاوشانمان
 بۆ بنیره دهره وه ، نهجا پیغه مبهه ﷺ فهرمووی : (عبیده) ی کوپی (حارث) ههسته ،
 (حمزه) ههسته ، (علی) ههسته ، کاتیك ههستان و لییان نزیک بوونه وه پییان وتن :
 ئیوه کیڻ ؟ ههالیان پیدان . وتیان : به راستی ئیوه هاوشانی ریژدارن ، نهجا
 (عبیده) که به ته مهترینی ههرسیکیان بوو که وته شهر له گهل (عتبه) ی کوپی
 (ریبعه) و (حمزه) ش له گهل (شیبه) و (علی) یش له گهل (ولید) دا ^(۱) ، (حمزه)
 و (علی) زوریان پی نه چوو به رامبه ره کانی خویمان کوشت ، به لام (عبیده) و
 به رامبه ره که ی دوو شمشیریان دا له یه کتر هه ریه که یان به رامبه ره که ی خویناوی کرد
 ، پاشان (علی) و (حمزه) هه لیان کوتایه سهر (عتبه) و کوشتیان و (عبیده) یان
 هه لگرت ، قاچی براهه وه ، زمانی شکاو بی دهنگ بوو ، چوار تا پینج روژ له
 پروداوی به در له (الصفراء) وه فاتی کرد ، له کاتی کدا که موسلمانان له ریگی
 گه رانه وه دا بوون به ره و (مدینه) .

(علی) سویندی به خودا ده خوارد که ئهم ئایه ته له باره ی ئه وانه وه هاتو ته
 خواره وه : ﴿ هَذَا خِصْمَانِ اخْتَصَمَا فِي رَجْمٍ ﴾ ئایه ته که . واته : ئه مانه دوو پرکابه
 بوون له سهر خودای خویمان ململانی یه کتریان کرد .

شالای گشتی

کو تایی ئهم شهره شمشیره سهره تایه کی خراپ بوو بۆ موشریکان ، ههر
 لی ره وه باشتترین شوپره سوارو سهر کرده ی خویمان له ده ستدا ، ته واو شیت و هار
 بوون ، به یه ک جاره کی شالایان هی نایه سهر موسلمانان کان ، موسولمانان کانی ش
 پاش داوای یارمه تی له په ره ردگاریان ، هانایان بۆ برد ، دلایان بۆ یه کلای
 کرده وه ، له هه لویستی به رگریدا بوون ، به دم وتنی (احد) (احد) وه زیانی
 باشیان گه یاند به بی باوه ران .

(۱) ئه مه گوته ی (ابن اسحاق) هه ، له گیرانه وه یه کی (احمد) و (ابی داود) دا ، (عبیده) له گهل (ولید) دا شه پی
 کردوه ، (علی) یش له گهل (شیبه) و (حمزه) ش له گهل (عتبه) دا ، بروهانه (مشاکاة المصابیح) ۲ / ۳۴۳ .

پیغمبهر ﷺ له خوا ده پاریته وه

پیغمبهری خوا ﷺ هر له کاتی گه پانه وهیه وه دواى ریککردنی پریزه کانی سوپاکه ی له پروهردگاری ده پاریه وه که نهو به لینه ی بو بهیته دی واده ی پیداوه دپیغمرومى : (خوايه نهو داخوازيه م بو بهينه جی، خوايه داواى وادهو به لینه که تى ده که م) . دواى کرد تاشهر گهرم بوو، بگرو بهردو سه داو شه پوری شهر بهر بوو وه ، بهیه کدا هاتن ، دنگی شهر گه یشته گومبه دی ئاسمان ، نهجا فهرمووی : (خوايه نه گهر نه مړو نه م کومه له ئیمانداره له ناو بچن ئیدی تو ناپه رستریته ، خوايه نه گهر ویستت له سهر بیته له مودوا هرگیز ناپه رستریته) . زور له خوا پاریه وه تا بوورده که ی له سهر شانی پیروزی که وته خواره وه ، (ابوبکر) جارنکی دی خستیه وه سهرشانی و فهرمووی : ئیتر به سه پیغمبهری خوا ، به راستی زور له خودای خوته پاریته وه .

خواى گهره نیگای نارد بو فریشته کانی و فهرمووی : ﴿ اَلَيْسَ مَعَكُمْ فَبِتُوا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا سَالَفِيْ فِيْ قُلُوْبِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا الرَّغْبُ ﴾ (الأنفال/ ۱۲، واته : من (خوداوه ند) له گه لتانم ئیوه ش ئیمانداران قایمکه ن ، ترس و بیم ده خمه دلی بی باوه پانه وه ، هره وه ها به پیغمبهری فهرمو : ﴿ اَلَيْسَ مَعَكُمْ بِالْفِ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدٰفِيْنَ ﴾ (الأنفال/ ۹ ، من (پروهردگار) به هه زار فریشه پشتیوانیتان تى ده که م ، واته فریشته کان پول به دواى پولدا دین بو پشتیوانیتان .

دابه زینی فریشته کان

پیغمبهری خوا ﷺ وه نه وزیک بر دیه وه ، پاشان سهری بهر زکرده وه ، فهرمووی : (ابوبکر) مرده بیته ، نهو سهرکه وتنی خواپی به ریوهیه ، نهو جبريله جلهوی نه سپه که ی گرتوه ، سهرشانی توژی به سه ره وهیه .

پاشان پیغمبهری خوا ﷺ له کوخه که هاته دهر وه به چه ک و قه لغانه وه ، به په له ههنگاوی ناو فهرمووی : ﴿ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴾ (الفر: ۴۵، واته : خوا یار بیته نهو تاقمه ده بن و راده که ن، پاشان مشتى خوئی هه لگرت و پرووه سوپاکه ی قورده یش فری دا، موشریک نه ما هه ندیک لهو ته پوتوزه نه چیت به دم و لوت و چاویدا ، لهو باره وه ئایه ت هاته خواره وه ﴿ فَلَمْ تَقْتُلُوْهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ وَّلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰی ﴾ (الأنفال/ ۱۷، واته : تو فریت نه دا ، نهو خودا بوو فری دا.

هیرشی دژوانه

ئیدی پیغمبەر ﷺ قهرمانی بهسوپاکه‌ی که په‌رچه هیرش دژوانه بکه‌ن ،
 فهرمووی : ده‌ستیان له‌سەر توندبکه‌ن و ، هانیدان بۆ جه‌نگ و فهرمووی : سویندم
 به‌و که‌سه‌ی گیانی موچه‌مه‌دی به‌ده‌سته هەر یه‌کێک له‌ ئێوه ، ئەم‌و شەر بکات و
 پوو به‌ پرویان بوه‌ستیت ، رانه‌کات و بکوژیت خوای گه‌وره ده‌یخاته به‌هه‌شته‌وه ،
 له‌کاتی‌کدا که‌مانی ده‌دان بۆ شه‌رکردن له‌گه‌ڵ کافران ، فهرمووی : هه‌ستن بپۆن
 به‌ده‌م به‌هه‌شتیکه‌وه که پانتاییه‌که‌ی به‌ئەندازه‌ی ئاسمانه‌کان و زه‌مینه ، (له‌ویدا)
 (عمر)ی کوپی (حمام) وتی : به‌خ به‌خ ، پیغمبەر ﷺ فهرمووی : چی وای ئی‌کردی
 که بلیت به‌خ به‌خ ؟ وتی : سویند بیت به‌خوا ته‌نها ئەوه‌پالی پیوه‌نام که‌ئومیدم
 وایه له‌و که‌سانه‌م ، پیغمبەر ﷺ فهرمووی : تۆ له‌و که‌سانه‌یت ، (عمیر) چەند
 ده‌نکه خورمایه‌کی له‌مشتدا بوو ، ده‌ستی کردبوو به‌ خواردنیان ئەنجا ده‌یوت ئەگەر
 من بمینم تا ئەم هه‌موو ده‌نکه خورمایه ده‌خۆم ئەوه ژيانیکی درێژخایانه هه‌مووی
 فریاد ، چوو ناو شه‌ره‌که شه‌ری کرد هه‌تا کوژا ^(۱) .

به‌هه‌مان شیوه (عوف)ی کوپی (الحارس) - ابن عفراء - پرسبیری لیکرد
 وتی : پیغمبهری خوا ، چ شتیکی به‌نده خوای گه‌وره ده‌خه‌نییت !
 فهرمووی : خو فریدانه ناو دوژمن به‌سه‌ری پووته‌وه ، ئەنجا زریبه‌نده‌که‌ی
 داکه‌ندو فرییدا ، شمشیری ده‌ره‌ینا ده‌ستی کرد به‌شه‌ر هه‌تا کوژا .

کاتی‌ک که پیغمبەر ﷺ قهرمانی به‌په‌رچه هیرش ، شاله‌وه‌کانی دوژمن
 گه‌رم و گوریان نه‌ماوو ، خاوبوو‌بوونه‌وه ، ئەم نه‌خشه ژیرانه پۆلی زۆری هه‌بوو له
 به‌رز کردنه‌وه‌ی هه‌لوێستی موسلمانه‌کاندا ، کاتی‌ک که قهرمانی توندکردنه‌وه‌و
 ده‌ست لیداگرتنیان بۆ ده‌رچوو چالاکی و گوپی شه‌رکردنیان هیشتا له‌ سه‌ره‌تا‌دا
 بوو ، بۆیه هه‌ستان به‌شالاویکی راماله‌ری ترسناک ، شمشیریان به‌هه‌موولایه‌کدا
 راده‌وه‌شاندو هه‌ر سه‌ر بوو ده‌په‌ری ، جموجولیان زیاترو توندتریوو که‌بینیان
 پیغمبهری خوا به‌ زریبه‌نده‌که‌یه‌وه قه‌له‌مبازی داو فهرمووی : ﴿سَيَهْزَمُ الْجَمْعُ
 وَيُولُونَ الدَّبْرَ﴾ موسلمانه‌کان شه‌رپکی به‌هیزیان کرد ، فریشته‌کانیش پشتیوانیان
 کردن ، له‌گی‌رانه‌وه‌که‌ی (ابن سعد) داها‌توو له‌ (عکرمه) وه ده‌لیت : له‌و شه‌ره‌دا

^(۱) مسلم ر‌یوایه‌تی کردوه ۲/ ۱۹۳ ، مشکاة المصابیح ۲/ ۳۳۱ .

سهری خهك دهپهړی كهس نهیدهزانی كی لیی داوه ، دهستی مروۍ دهقرتاو نهدهزانرا كی لیی داوه، (ابن عباس) یش فهمویهتی: لهكاتیكدا كه موسلمانیک بهشوین موشریكیكدا پای دهكرد گوئی له وهشانندی دهنگی قامچی بوو بهسهر سهریهوه هاواری دهكرد : چهیزوم هات ، سهیریکی کابرای موشوریکی كرد له بهردهمیدا كهوتوو ، نهجا پیاوه نهنساریهكه چوو خزمهت پیغمبر ﷺ و پووداوهكهی بۇ گیراپهوه، فهمووی: راست دهكهیت ، ئهوه كومهکی ئاسمانی سییهم بوو هات ^(۲) . (ابوداود المازنی) دهلیت : لهناو شهپهكهدا شوین کابرایهکی موشریك كهوتم تاشمشیریکی لیبدهم ، كهچی پیش ئهوهی من شمشیرهی لیبدهم سهری کابرا پهړی ، ئیدی زانیم كه شمشیرهكهی من نهیکوشت ، پیاویکی نهنساریش (عباس)ی بهدیلی دابویه بهری خوۍ و هیڼایه بهردهم پیغمبر ﷺ ، (عباس) وتی : وهلاهی ئهم کابرایه منی ئهسیر نهکردوه ، بهلكو پیاویکی قرژ كورتی جوان خاس بهسهر ئهسپینکی مارووه بوو ئهسیری كردم ، ئیستا ئهوه کابرایه لهناو سوپاكهدا نایینم ، کابرای نهنساری وتی: پیغمبرهی خوا من خوم دیلم کردوه ، پیغمبرهی خوا ﷺ پیی فهموو : بیدهنگبه خوی گهوره بهفریشتیهکی ریزدار پشتیوانی کردویت .

ئیبلیس له گوره پانی شهر پاشه كشه دهكات

كاتيك ئیبلیس بینی فریشتهكان چی بهموشریكهكان دهكن بهرودوا تیی تهقاند تا ئهوكاتهش لهشیوهی (سراقه)ی کوپی (مالك الجعشم المدلجی)دا لهگهل موشریكاندا مابوهوه ، (الحرس)ی کوپی (هشام) وایدهزانی كه خودی (سراقه)یه بویه دهستهودامینی بوو، نهیدههیشت بروات ، ئهویش بۇكسیکی دا لهسهر سنگی (الحارس) خستی و رایکرد، موشریكهکانی پییان وت : سراقه بۇ کوۍ پانهكهیت ، ئهی تۆ نهبووی كه دهتوت من پهنادهری ئیوهم و بهجیتان ناهیم ؟ وتی ئهوهی من ئهبینم ئیوه ناییبینن ، من لهخودا دترسم ، بهراستی خوا خاوهن سزای تونده ، پاشان پای کردو ههتا خوۍ فریدایه ناو دهریاوه .

(۲) مسلم هاوشیوهی ئهوهی گیراوهتهوه ۲/ ۹۳ لهگهل می تریش .

شکستی که مهرشکین

ئیدی شیرزهیی و نیشانهکانی ژێرکهوتن لهناو موشریکاندا دهركهوت و ، ریزهکانیان له بهردهم ئهم شالآوه توندو تۆلهکانی موسلماناندا ههرهسی هیئاو شهپر لهکوژتایی نزیکبوهوهو موشریکان کهوتنه خو قوتارکردن و ههلاتنی بی بهرنامهو موسلمانانیش کهوتنه سهریان ههندیکیان لیکوشتن و ههندیکیشیان بهدیلی گرت تا بهتهواوی تیکیان شکاندن .

مانهوهی (ابو جهل)

سته مکاری ههره گهوره (ابو جهل) ، که له سهرهتادا نیشانهی شیرزهیی و بی سهروبهری له ریزهکانیدا بینی ههولیدا له سهرهتاوه پای بگریت ، دهستی کرد به هاندانی سوپاکهی ، به درندهیهتی و لهخوبایی بوونی کهوه پیی وتن : گوی مهدهنه پاکردنی سوراقه ، ئهو لهگهڵ موحه مهدهدا وادهی ههبوو ، تهنا ته کوژرانی (عتبه) و (شیهه) و (ولید) یش نه تانترسینیته وانه پهلهیان کرد ، سویندیته به (لات) و (عزی) ناگه پڕینهوه تا هه موویان دهسبهست نه کهین ، نامه ویت بیانکوژن ، به لکو ده بیت بیانگرن ، تا پیشانیان بدهین چ کاریکی خراپیان کردوه .

بهلام زۆری پی نه چوو راستی ئهو لهخوبایی بوونهی ئاشکرا بوو ، ئه وهندهی نه برد ریزهکانیان له بهردهم شالآوی به جهرگانهی موسلماناندا تیکشکاو خوئی نهگرت ، به لی چه ند که سیکی موشریکی به دهورا مایه وه ، به شمشیرو پمهکانیان په رزینیکیان بو دروست کرد ، بهلام گهرده لولوی شالآوه که ئه وهشی تیکشکاند به سهریه کداو له بهنه وه دهریانکیشان ، ئه نجا (ابو جهل) خوئی ته نها مایه وه ، موسلمانان بینیان به سه ر ئه سپه کهیه وه دههات و دهچوو ، دوو غولامی ئه نساری چاوه پوانی پزاندنی خوینی بوون .

کوژرانی (ابو جهل)

(عبدالرحمن) ی کوپی (عوف) ده لیت : لهناو ریزهکاندا شه پر ده کرد ، به لای راست و چه پی خویدا لام کرده وه ، دوو کوپی منالکارم بینی و ترسام له ویدا شتیکیان لی بیت ، یه کیکیان به دزی هاوه له کهیه وه پیی وتم : ئه ری مامه ، ئه بو جهل کامه یه ؟ وتم : کوپم چی لی ئه کهیت ؟ مناله که وتی : بیستومه جنیوی داوه به پیغه مبه ر ﷺ ، سویندم به و که سه ی گیانی منی به دهسته تارماییه که ی

ببینم یان دهیکوژم یان ده بیټ بمکوژیت ، بهراستی سهرم سورما له و نازایه تیه ، ده لیت : نهجا نهوی تریشیان ئیشاره تیکی ئی کردم ، هه مان شتی هاوه له که ی پی و تم : منیش (ابوجهل) م بینی به ناو خه لکه که دا ده هات و ده چوو ، پیم وتن : نه و هتا ده بینن ؟ نه وه (ابوجهل) ه ، ده لیت : هه لیان کوتایه سهری و دایانه بهر شمشیر و کوشتیان ، نهجا پوشتنه وه بولای پیغه مبهه ^{﴿﴾} ، پیی فهرموون : کامتان کوشتان ؟ هه ریه که یان وتی : من کوشتومه فهرمووی : شمشیره کانتان سپروه ؟ وتیان : نه خیر ، پیغه مبهه ری خوا ^{﴿﴾} سهیری هه ردوو شمشیره که ی کرد ، فهرمووی : هه ردوو کتان کوشتوتانه . پیغه مبهه ^{﴿﴾} فهرمانی دا به دا پرشتنی که ل و په له که ی (ابوجهل) بو (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (جموح) ، دوو که سه که ش (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (الجموح) و (معوذ) کوپی (عفراء) بوون ^(۱) .

(ابن اسحاق) ده لیت : (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (جموح) وتی : گویم ئی بوو ده یانوت : (ابوجهل) له بن دره ختیکی درکا ویدایه ، شمشیر به ده سه کانیان چواندبوو به درپی ده وری دره خته که و ده یانوت : (ابوالحکم) که س نایگاتی ، که نه وه م بیست ، بوو به خه م بویه بو ی چووم ، که لیی نزیک بوومه وه شمشیرکم دا له قاجی په راندم ، قاجی به و شیوه یه له بهر چاووم وه کو دهنکو له یه ک و ابوو له ژیر لیدانیکدا ده ره په ریټ . ده لیت : (عکرمه) کوپی شمشیریکی دا له لاشانم قولم په ری به پیستی لاته نه یشتمه وه مایه وه نه و برینه ماندووی کردم ، نه و پوژه به و شیوه یه له گه ل شه رکردندا به دوا ی خو مدا رام ده کیشا ، که زور نازاری دام خسته ژیر پیم و رام کیشا تا لیبوه وه و فری مدا ^(۱) ، به و حاله وه (معوذ) کوپی (عفراء) به لای (ابوجهل) دا تیپه ری ، شمشیریکی لی دا خستی ، به نیوه گیانی به جیی هیشت (معوذ) به رده وام بوو له شه ر تا شه هید کرا .

که شه ر ته و او بوو پیغه مبهه ری خوا ^{﴿﴾} فهرمووی : کی ده توانیت هه والیکی (ابوجهل) بزانیټ که چی ئی به سه ر هاتوه ؟ خه لک بلاوه یان لی کرد به دوا ی (ابو جهل) دا ، (عبدالله) کوپی (مسعود) په زای خوا ی ئی بیټ ، چوو ه سهری له دوا هه ناسه یدا بوو ، پیی نا به سه ر گه ردنیدا ریشی گرت ، بو نه وه ی سهری له لاشه ی

(۱) صحیح البخاری ۱/۴۴۴ ، ۲۲/۵۶۸ مشکاة المصابیح ۲/۲۳۵ دیاره که پیغه مبهه ر دا پرینی که لوبه له کانی (ابو

جهل) ی به یه ککیان سپارده ، چونکه نه وی تر له جهنگه که دا شه هید کراوه .

(۱) نه و (معاذ) ناره (ره زای خوا ی ئی بیټ) تا سه رده می خه لیله (عوسمان) ی کوپی (عففان) (ره زای خوا ی ئی بیټ) زیا .

جیا بکاته وه ، وتی: خوا سه‌ری شوپ کردیت نه‌ی دوژمنی خوا ، وتی : به چی سه‌ری شوپ‌کردم؟ من جگه له‌پیاویک که قه‌ومه‌که‌ی کوشتیوانه چیدی هیچ له‌که‌یه‌کم له‌سه‌ر نه‌یه ، یان سه‌رباری نه‌وه‌ی پیاویکتان کوشتوه ؟ هه‌روه‌ها وتی : خۆزگه کردیه‌ک بیکوشتمایه پاشان وتی: پیم بلّی کئ سه‌رکه‌وتوه ؟ وتی : خوداو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ﷺ ، له‌وکاته‌دا که (ابن مسعود) قاچی خستبووه سه‌ر گهردنی وتی: به (ابن مسعود) هه‌ی شوانی میگهل له شوینیکی به‌رزدا راوه‌ستاویت - (عبدالله‌ی کوپی (مسعود) له مه‌که‌دا شوانی میگهل بوو - پاش ئهم قسانه (ابن مسعود) سه‌ری له‌لاشه‌ی جیا‌کرده‌وه ، بردی بۆلای پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و وتی : پیغه‌مبه‌ری خوا ، نه‌وه سه‌ری دوژمنه‌که‌ی خوایه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سی‌جار فهرمووی: (هو الله الذي لا اله الا هو) ؟ پاشان فهرمووی : (الله اكبر ، الحمد لله الذي صدق وعده ، ونصر عبده ، وهزم الاحزاب وحده) ئاده‌ی نیشانم بدهن ، ده‌لیت : رۆشتین لاشه‌که‌یمان پیشاندا فهرمووی : ئه‌مه فیرعه‌ونی ئه‌م ئومه‌ته بوو .

چهند دیمه‌نیکی ئیمانی له‌م جه‌نگه‌دا

پیشتر باسی دوونمونه‌ی جوانمان کرد له‌لایهن (عمیر‌ی کوپی (الحمام) و (عوف‌ی کوپی (الحارث) - ابن الفراء - ، له‌و جه‌نگه‌دا چهند دیمه‌نیکی سه‌رنج‌پاکیش وه‌ده‌رکه‌وت ، که تیایدا هی‌زی بیروباوه‌ر خۆی ده‌نوینیت ، له‌و جه‌نگه‌دا باوکان به‌ پۆله‌کانیان گه‌یشتن ، برا به‌ برا ده‌گه‌یشتن بیروباوه‌ریان یه‌ک نه‌بوو ، شمشیر یه‌کلای کردنه‌وه ، ژێرده‌سته‌کان پووبه‌پووی سه‌رده‌سته‌کانیان بوونه‌وه ، داخی دلّی خۆیان پی‌رشتن .

١. (ابن اسحاق) له (ابن عباس) ه وه ده‌گێڕێته‌وه ، که پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌یارانی فهرموو : من ده‌زانم هه‌ندی‌ک له‌ پیاوه‌کانی (بنی هاشم) و هی‌ تریش به‌زۆره‌ ملی له‌گه‌ل ئه‌وانه‌دا هی‌نراون ، هیچ کاریکیان نیه به‌ شه‌رکردن له‌گه‌ل ئیمه‌دا ، هه‌ر که‌سی‌ک له‌خێلّی (بنی هاشم) ی بینى نه‌یکوژیت ، هه‌رکه‌سی‌ک (ابو البختری) کوپی (هشام) ی بینى نه‌یکوژیت ، هه‌رکه‌سی‌ک (عباس) ی کوپی (عبدالمطلب) ی بینى با نه‌یکوژیت ، ئه‌و پیاوه به‌ زۆر هی‌نراوته ده‌روه . (ابو حذیفه‌) ی کوپی (عتبه‌) وتی : ئایا ئیمه‌ باوان و پۆله‌و براو خێله‌که‌ی خۆمان بکوژین و ، واز له (عباس) به‌ینن ؟ وه‌لّاه‌ی نه‌گه‌ر پیی بگه‌م

به شمشير له تي دهكهم ، نه م قسه يه گه يشتووه به پيغه مبهري خوا ﷺ
 فهرمووي : به (عمر) ي كوپي (خطاب) : (ابو حفص) نهري دهكرت مامي
 پيغه مبهري به شمشير له دم و چاوي بدرت؟ (عمر) فهرمووي : پيغه مبهري
 خوا ، ريگه م بده بدهم له گهر دني ، وه لاهي دوو پوو بوته توه .

(ابو حذيفة) هه موو جاريك دهيووت : زور لهو قسه يه دهترسام كه لهكاتي
 خويدا كردم ، پيم وايه مه گهر شه هيدى وه گهرنا هيچ شتيك نايسرپيته توه ، نه وه بوو
 له شهري (يمامه) دا به شه هيدى سهرى نايه وه .

۲. قه دهغه كردني كوشتني (ابو البخترى) يش لهبر نه وه بوو كه له مهككه دا له
 هه موو قوره يشيه كان زياتر نازارداني پيغه مبهري پي ناخوش بوو، هيچ نازاري
 نه ده داو، پيغه مبهري خوا ﷺ هيچ شتيكي خراپي پي نه گه يشتووه له لايه ن (ابو
 البخترى) يه وه ، نهو پياوه يه كيك بوو لهو كه سانه ي كه ههستان بو دراندني
 په يماننامه ي په يوه ندی برين له گهل (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) دا .

كه چي له گهل نه وه شدا له شه پر كه دا (ابو البخترى) كوژا ، هوكه شي
 نه وه بوو كه (مجذرى) كوپي (زيادى) (بلوى) له ناو شه ره كه دا پيى گه يشتبوو ،
 هاورييه كي له گهل دا بوو ، پيكه وه شهريان ده كرد ، (مجذرى) پيى ده ليت : نه ي (ابو
 البخترى) پيغه مبهري خوا ليى قه دهغه كر دوين تو بكوژين ، (ابو البخترى) وتى :
 نه ي هاريكه م ؟ (مجذرى) وتى : نه خير واز له هاوريكه ت ناهينين ، ئيدى (ابو البخترى)
 وتى : وه لاهي ده بيت هه ردو و كمان پيكه وه بمرين ، پاشان ده ستيان دايه شه ر
 له گهل يه كتر دا ، (مجذرى) ناچار بوو بيكوژيت .

۳. (عبدالرحمن) ي كوپي (عوف) و (اميه) ي كوپي (خلف) له سه رده مي جاهيليدا
 له مهككه هاوريى يه ك بوون ، له روژى شهري به در (عبدالرحمن) به لايدا
 تيپهري له گهل (على) كوپي دا وه ستا بوو، ده ستى گرتبوو، (عبدالرحمن) يش
 چه ند قه لغانيكي ده ستكه وتى پيى بوو ، وتى به (عبدالرحمن) : هيچت پييه بو
 من ؟ خو من له هه موو نهو قه لغانانه ي ده ستت باشترم ، به راستى هه رگيز
 روژى وه كه نه مړوم نه ديوه ، ئايا پيويستتان به شير نيه ؟ مه به ستى نه وه بوو
 كه هه ر كه سيك ديلي كر دوه به وشتر يكي شير دهري چاك فيديه ي ده داتى -
 (عبدالرحمن) قه لغانه كانى فريداو پاشان وتى : ئومه ييه پيى وتم : له وكاته دا
 من له نيوان ئومه ييه و كوره كيدا وه ستا بووم : نهو پياوه تان كي بوو كه

په‌ری سیم‌رغی دابوو له به‌روکی ؟ وتم : ئه‌وه (حزه‌ی کوری (عبدال‌المطلب) بوو ، وتی : هه‌رچی‌مان به‌سه‌ردا هات ئه‌و پیاوه پیی کردین.

(عبدال‌الرحمن) ده‌لیت: هه‌ردووکیانم دایه‌به‌رخۆم له‌دوره‌وه بیلال هه‌ردووکیانی بی‌نی که له‌گه‌لمدا بوون، ئومه‌یه‌یه له‌مه‌که‌دا به‌به‌رده‌وامی ئه‌شکه‌نجه‌ی بیلالی ده‌دا ، بیلال هاواری کرد : هه‌ی سه‌ری کوفرو بی‌باوه‌ری (ئومه‌یه‌یه‌ی کوری (خلف) خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، وتم : کوره بیلال نه‌که‌ی ، ئه‌وه دیلی منه ، وتی : خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، وتم : ئه‌ری کوری ژنه‌ په‌شه‌که گویت لیمه ؟ ئه‌و هه‌ر وتی : خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، پاشان به‌ده‌نگی به‌رز هاواری کرد ، ئه‌ی ئه‌نساره‌کانی خودا ، ئه‌مه سه‌ری کوفر (امیه‌ی کوری (خلف) ه ، بمرم ئه‌گه‌ر نیکوژم ، ده‌لیت : چوار ده‌وریان گرتین و خستیانه نیوکه‌وانه‌وه . من به‌رگرم ئی‌ده‌کرد ، ده‌لیت : پیاویکیان له‌ناکاو شمشیرکی‌دا له‌ قاچی کوپه‌که‌ی خستی ، (امیه‌) هاواریکی وای کرد شتی وام هه‌رگیز گوی ئی نه‌بوو بوو ، منیش وتم : خۆت قوتارکه ئیمه ناتوانین رزگارت بکه‌ین ، ئه‌نجا ئه‌وان هه‌لیان کوتایه سه‌ریان دانایانه به‌ر شمشیر هه‌تا ساردیان کردنه‌وه ، هه‌موو جارێ (عبدال‌الرحمن) ده‌یوت : خوا په‌رحم به‌ بیلال بکات ، بی‌قه‌زابی‌ت ، من قه‌لغانه‌کانیشم له‌کیس چوو ، له‌ دیله‌کانیشمدا دلێ نی‌شاندم .

له‌ (زاد المعاد) یشدا هاتوه ، که (عبدال‌الرحمن) ی کوری (عوف) به‌ (امیه‌) ی وت : دانیشه ئه‌ویش دانیشیت (عبد الرحمن) خۆیدا به‌سه‌ریدا ، له‌ ژێر (عبد الرحمن) یشه‌وه دایانه به‌ر شمشیر هه‌تا کوشتیان له‌هه‌ندی‌ک شوینه‌وه قاچ و قۆلی (عبد الرحمن) یشیان بریندار کرد ^(۱) .

۴. (عمر) کوری (خطاب) رضی الله عنه له‌و پۆژه‌دا خالی خۆی کوشت ، که ناوی (العاص) کوری (هشام) ی کوری (المغیره) بوو .

۵. (ابوبکر) ی (الصديق) (ر) له‌ناو شه‌په‌که‌دا هاواری کرد له‌ کوپه‌که‌ی (عبد الرحمن) که له‌و کاته‌دا له‌گه‌ل موشریکاندا بوو . وتی : پیسی خراپ چیت کرد له‌ مال و سامانه‌که‌م ؟ (عبدال‌الرحمن) یش وتی :

لَمْ يبقَ غيرُ شُكَّةٍ وِيعُوبُ وَصَارَ مِ يَقْتُلُ ضَلالُ الشَّيْبِ

۶. که موشریکان ده‌ستیان هه‌لگرت و ته‌سليم بوون ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ کوخه‌که‌ی‌دا بوو ، (سعد) ی کوری (معاذ) یش به‌شمشیره‌که‌ی ده‌ستی

^(۱) زاد المعاد ۲ / ۸۹ .

پاسه‌وانی به‌ر دەرگاکی دکرد ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌په‌نگ و پووی
(سعد) دا ئه‌وه‌ی ده‌خوینده‌وه که پیی ناخۆشه ئه‌وانه‌یان دیل کردوه ، پیی
فه‌رموو: ئه‌ری (سعد) ده‌لیی ئه‌و بارو دۆخت پی ناخۆشه ؟ وتی : به‌لی
پیغه‌مبهری خوا. ئه‌مه یه‌که‌م کاره‌ساته که به‌سهر موشریکاندا هاتبیت ،
کوشتنیانم به‌لاوه چاکتر له هیشتنه‌وه‌یان .

۷. شمشیره‌که‌ی (عکاشه)ی کوپی (محسن الاسدی) له‌و پۆزه‌دا قرتا ، هاته‌ لای
پیغه‌مبهر ﷺ ئه‌ویش کوته‌ره‌ داریکی دایه‌و فه‌رموو : (عکاشه) به‌مه‌ شه‌ر بکه ،
که له‌پیغه‌مبهری خوای وه‌رگرت ﷺ پای وه‌شاند ، به‌ده‌سته‌یه‌وه بوو
به‌شمشیریکی درێژی ، ره‌قی بپنده ، شه‌ری پی‌کرد تا خودای گه‌وره‌ فه‌تخی
نارد بۆ موسلمانه‌کان ، ئه‌و شمشیره‌ ناو‌را بوو (العون) ، پاشانیش له‌لای
مایه‌وه‌ شه‌ری پی‌ده‌کرد ، تا له‌ جه‌نگه‌کانی هه‌لگه‌پراوه‌کاندا شه‌هید کرا .

۸. پاش ته‌واو بوونی شه‌ره‌که (مصعب)ی کوپی (عمیر العبدری) به‌لای براکه‌یدا
تیپه‌ری که ناوی (ابو عزیز) بوو ، به‌ده‌ست یه‌کیک له ئه‌نساریه‌که‌نه‌وه دیل
کرا بوو ، (مصعب) به ئه‌نساریه‌که‌ی وت: توند ده‌ستی بگره ، دایکی
ده‌وله‌مه‌نده ، به‌لکو له‌باتی ئه‌ودا خوینباییت بداتی ، (ابو عزیز) وتی به
(مصعب) ئه‌مه‌یه وه‌سیتی تو بۆ من ؟

(مصعب) وتی : ئه‌و کابرا ئه‌نساریه‌ برای منه نه‌ک تو .

۹. کاتیک که پیغه‌مبهر ﷺ فه‌رمانی‌دا به ئه‌سپه‌ره‌کردنی لاشه‌ی موشریکان له
(قلیب) داو لاشه‌ی (عتبه)ی کوپی (ربیع) یان راکیشا به‌ره‌و (قلیب) ، پیغه‌مبهر
ﷺ سه‌یریکی دهم و چاوی (ابو حذیفه)ی کوپی کرد ، بینی زه‌رد هه‌لگه‌رابوو
فه‌رموو: (ابو حذیفه) ئه‌لیی له‌باره‌ی باوکه‌ته‌وه شتیکت له‌لدایه ؟ وتی : نه‌خیر
پیغه‌مبهری خوا ، سویند به‌خوا هه‌رگیز به‌دگومانیم بۆ دروست نه‌بووه له‌کوژانی
باوکه‌دا ، به‌لام سه‌یرم دکرد ، که باوکه‌م خاوه‌ن عقل ناغیری و نازایی و ریزیکی
تایبه‌تیه ، ئاواتم و خواست که ئه‌وه رینومایی بکرایه بۆ ئیسلام ، کاتیک
که‌مینیم کوژرا ، ئه‌وهم بیرکه‌وته‌وه که ئه‌و له‌سهر کوفرو مردوه ئه‌وه زۆر
نا‌ره‌حه‌تی کردم ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ گوته‌یه‌کی جوانی پی فه‌رموو ، دۆ‌عای
فی‌ری بۆ کرد .

تەرمەكانى ھەردوولا

شەپەرەكە بەشكاندنىكى خراپى موشرىكان و سەرگەوتنىكى گەورەى
موسلمانان كۆتايى ھات لەموسلمانەكان (١٤) چواردەكەس شەھىدبوون ، شەش
كۆچەرى و ھەشت ئەنسارى.

موشرىكانىش تووشى زيانىكى گەورە ھاتن ، ھەفتايان ئىكۆژراو
ھەفتاشيان ئى بەدىل گىرا ، زۆرىنەشيان سەركرەدو ھەرماندەو پالەوانەكانى
قورەيش بوون .

كەجەنگەكە كۆتايى ھات پىغەمبەرى خوا ﷺ بەسەر كۆژراوكانەو
وھستاو پىي ھەرموون : بەراستى ئىو ھەخراپترىن كەسى پىغەمبەرەكەتان بوون ،
بەدرۆتان خستەو ھەكاتىكدا خەك ھات بەدەممەو ، سەرتان شوپكرەم لە
كاتىكدا كە خەك پشتىوانيان ئىكرەم ، دەرەتان كەچى خەك جىگەى كەرمەو
، پاشان ھەرمانىدا - رايان كىشان و خستىيانە يەكك لە چالەكانى بەدرو .

لە (ابى طلحة) ھە ، پىغەمبەر ﷺ لە رۆژى بەدردا ھەرمانىدا ، بىست و چوار
ھەرماندەى قورەيشيان فرىدايە ناو پەنا شىوئىكى بەدرو ، نەرىتى وابوو بەسەر ھەر
كۆمەلىكدا سەركەوتايە لە ساراكەدا سىشەو دەمايەو ، لە رۆژى سىيەمدا كە لە بەد
بوون ھەرمانىدا كاروانەكەى رىكخەن ، پاشان رۆشت ھاوئەكەكانى بەدرايىدا رۆشت ،
چوو ھەرخالى گۆرەكان و ، دەستى كە بە بانگ كەردنيان ھەريەكەيان بەناوى خۆيان
و باوكيانەو ، فلانى كۆپى فلان ، فلانى كۆپى فلان ، ئايا باشتەر نەبوو ئەگەر بەگوى
خوداو پىغەمبەرەكەيتان بكردايە ؟ ئەو ئىمە بەمە گەيشتن كە خودا بەلىنى
پىدابووين ، ئايا بەراستى ئىوھش بەو گەيشتن كەخودا وادەى پىدابوون؟ (عمر) ﷺ
وتى : پىغەمبەرى خوا چ جەستەيەكى بى گيان قسەى كەردو ؟ پىغەمبەرى خوا ﷺ
ھەرمووى : سوئندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە ئىو باشتەر لەوان ئەو قسانەى
من نابىستن ، لەگىرئەوئەيەكى تردا ، بەراستى ئىو زياتر لەوان نابىستن ، بەلام ئەوئە
كەناتوان وەلام بەدەنەو^(١) .

(١) متفق عليه ، مشكاة المصابيح ٢/٣٤٥ .

(مهككه) ههوالی ژیركه وتنهكه ی پیدهگات

موشریكان له مهیدانی به دردا به شیوهیهکی نارېك ههلاتن و به شیوو دۆلهكاندا په رش و بلابوونهوهو به ترسهوه بهر و مهككه رایاندهكردو له شهرماندا نه یاندهزانی چۆن پرۆنه مهككه وه .

(ابن اسحاق) دهلیت : یهكهم كهسیك ههوالی كار هساتهكه ی گه یانده مهككه (الحسیمان) ی كوپی (عبدالله الخزامی) بوو ، وتیان : چ ههوالیكت پییه ؟ وتی : (عتبه) ی كوپی (ربیع) و (شیبه) ی كوپی (ربیع) و (ابوالحکم) كوپی (هشام) و (امیه) ی كوپی (خلف) كوژراون له گهل چهند پیاویکی تردا كه - ناوی بردن - كه دهستی كرد به ژماردنی سهركرده كوژراوهكانی قورهیش ، (صفوان) ی كوپی (امیه) كه له (الحجر) دا دانیشتبوو ، وتی : وهللاهی عهقل نایگرینت ئاده ی ههوالی منی ئی بیرسن ، وتیان : نه ی (صفوان) ی كوپی (امیه) چی لیها ت ؟ وتی : نه وه تا له (حجر) دا دانیشتبوو ، وهللاهی چاوم ئی بوو باوك و براكه ی بهیهكه وه كوژران .

(ابو رافع) غولامهكه ی پیغه مبه ر ﷺ دهلیت : خزمه تكاری (عباس) بووم ، هاتبوه ناومانه وه بۆ ئه هل و بهیت ، (عباس) موسلمان بوو ، (ام الفضل) و منیش موسلمان بووین ، (عباس) ئیسلام بوونهكه ی شار دبوو (ابوله ب) نه چوو بوو بۆ شه ری بهر ، كه ههواله كه ی بهر هات ده مكوت بوو سه ری شوپ كرد ، هه ستمان به خوشی و سه ره بزی ده كرد ، من پیاویکی لاواز بووم ده فرم دروست ده كرد ، له ژووره كه ی زه مزه مدا هه لم ده كوئی ، سویند بیئت له ویدا دانیشتبوووم خه ریکی هه لكۆلینی ده فره كانم بوو (ام الفضل) یش له پالمدا دانیشتبوو ، ئه و ههواله ی پیمان گه یشت زۆر دلی خوش كرد بوین ، (ابوله ب) به بیزاری و بی تاقه تیكه ی زۆر داخ له دلیه وه بهر و لای ئیمه ده هات ، هات و له پال (حجر) دا دانیشت ، پشتی كرده من ، له و حاله دا دانیشتبوووم ، خه لك وتیان : نه وه (ابوسفیان) ی كوپی (حارث) ی كوپی (عبدالمطلب) هات ، (ابوله ب) پیی وت : ئاده ی وه ره بۆلام ، سویند ده خۆم هه موو ههواله كه ت له لایه ، دهلیت : له لای دانیشت ، خه لك له دهوری كۆ بوونه وه وه ، وتی : برازا ههوالم به ده ری بزانم بارودۆخه كه چۆن بوو ؟ (ابو سفیان) وتی : وهللاهی هه ره ئه وه نده مان خوش بوو چووینه شه ره كه وه خیرا شانمان بۆ شل كردن ، به ناره زووی خویان لیان كوشتین و به دیل گرتین ، وهللاهی سه رباری نه وهش من لۆمه ی كهس ناكه م ، هه ندیک پیاومان پیگه یشت سه رتا پا سپی به سواری ئه سپی مارووه له نیوان ئاسمان و زه میندا وه ستابوون ، وهللاهی ئه وانه هیچیان نه هیشت ، هیچ كه سیش نهیده توانی بهرام بهریان بوه ستیّت .

(ابو رافع) ده‌لئیت : چمکیکی (حجر)م به‌رز کرده‌وو و تم : وه‌للهی ئه‌وانه
 فریشته بوون ، ده‌لئیت : (ابوله‌ب) ده‌ستی به‌رز کرده‌وو یه‌ک زله‌ی توندی لیدام ،
 منیش په‌تم دایه‌وه ، هاته‌گیانم دامی به‌زه‌ویدا ئه‌نجا که‌وته لیدانم ، من پیاویکی
 لاواز بووم ، (ام الفضل) هه‌ستا کۆله‌که‌یه‌کی هه‌لگرت و کی‌شای به‌سه‌ریدا ، خوینی
 لی‌هیناو پیی وت : که‌ زانیت ئاغای لی‌ره‌نیه بی‌که‌س کوژت کرد ، (ابو له‌ب) سه‌ری
 شو‌کردو لی‌یدا پو‌شیت ، سو‌یند به‌خوا ته‌نجا حه‌وت شه‌وی تر ژیاو ، خوای گه‌وره
 گه‌رو گولی کردو کوشتی ، (ئه‌وه‌ش ده‌ردیکه عه‌ره‌ب نو‌قلانه‌ی شه‌ری پی لی‌یده‌دن ،
 بویه کوره‌کانیشی وازیان لای‌هینا ، تاماوه‌ی سی پوژ که‌س نزیکه ته‌رمه‌که‌ی
 نه‌ده‌که‌وته‌وو که‌سیش هه‌ولی نه‌ده‌دا بین‌یژت که‌کوره‌کانی له‌قسه‌و باسی خه‌لک
 ترسان ، ئیتر هه‌ستان چالیکیان بو هه‌لکه‌ند به‌دار پالیان پیوه‌نا بو‌ناو چاله‌که‌و
 له‌دوره‌و خولیان بو فریدا تابه‌ته‌واوی دایانپو‌شی).

به‌م شیوه‌یه ، خه‌لکی ، هه‌والی شکسته‌که‌ی مه‌یدانی به‌دریان پی‌گه‌یشیت ،
 ئه‌م هه‌واله کاریگه‌ریه‌کی زو‌رخراپی کرده سه‌ریان ، گه‌شته راده‌یه‌ک شین و
 واوه‌یلایان قه‌ده‌غه کرد بو‌ مردوه‌کانیان ، نه‌بادا موسلمانه‌کان ئوخه‌ی بکه‌ن .

یه‌کیک له‌و نو‌کته خو‌شانه که‌ پووی‌دا ئه‌وه‌بوو ، (اسود)ی کوپی
 (عبدالمطلب) سی کوپی له‌ شه‌ری به‌درا به‌رکه‌وتبوون و کوژا بوون ، زو‌ر حه‌زی
 ده‌کرد بو‌یان بگری ، چاوی کو‌یر بوو ، شه‌ویک گو‌یی له‌لاوانه‌وه‌یه‌ک بوو ،
 غولامه‌که‌ی نارد؟ وتی به‌لکو ئه‌مه خواجه ری‌گه‌ی لاواندنه‌وه‌یان دابی‌ت ، شه‌ری تو
 بلایی ئه‌مه قوپه‌یش بن و بو‌ کوژراوه‌کانیان بگری؟ به‌لکو ساخا ری‌گه‌م بده‌ن بگری
 بو‌ (ابی حکمیه)ی کو‌رم . خه‌ریکه جهرگم ده‌سو‌تیت ، غولامه‌که‌که گه‌رایه‌وو وتی :
 ئه‌و لاوانه‌وه‌یه شینی ژنیکه بو‌ و شتره ونبوه‌که‌ی ده‌گری ، ئیتر (اسود) خو‌ی
 پی‌نه‌گیرا و ئه‌م شیعه‌ری وت :

اتیکي أن تضل لها بعير	وینعه‌ا من النوم السه‌ود
فلا تبكي على بكر ولكن	علی بدر تقاصرت الحدود
على بدر سراة بني هصيص	ومخزوم ورهط أبي الوليد
وبكي ان بكيت على عقيل	وبكي حارثاً أسد الاسود
وبكهم ، ولا تسمي جميعاً	ومالأي حكمة من نديد
ألا قد ساد بعدهم رجال	ولولا يوم بدر لم يسودوا

(مه‌دینه) هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌که‌ی پێده‌گات

که خودای گه‌وره سه‌رکه‌وتنی به‌خشی به‌موسلمانان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دوو مژده‌ده‌ری نارد بۆ خه‌لکی مه‌دینه ، بۆئه‌وه‌ی به‌خێراییی مژده‌که‌یان پێ بگه‌یه‌نیّت ، (عبدالله‌)ی کو‌ری (رواحه‌)ی نارد بۆ خه‌لکی سه‌ره‌وه‌و (زید)ی کو‌ری (حارثه‌) ییشی نارد بۆ خه‌لکی خوا‌ره‌و .

جوله‌که‌و دوو‌پو‌وه‌کان که‌وتبوونه جموجوول له‌ناومه‌دینه‌دا به‌ بلا‌و کردنه‌وه‌ی پر‌وپا‌گه‌نده‌ی درۆ ، زیاد له‌وه‌ش هه‌والی شه‌هید بوونی پیغه‌مبه‌ریان بلا‌و‌کرده‌وه ﷺ کاتی‌ک که‌ یه‌کی‌ک له‌ دوو‌پوان (زید)ی کو‌ری (حارثه‌)ی بینی به‌ سواری ((القصوراء) و‌شتره‌که‌ی پیغه‌مبه‌ره‌وه‌ بوو ، وتی : ئه‌ری وه‌للا‌ مو‌حه‌ممه‌د کو‌ژراوه ، ئه‌وه‌ش (قصوراء)ه‌و ده‌یناسینه‌وه ، ئه‌وه‌ش (زید) ه‌ له‌ ترساندا نازانیّت چی بلیّت و سه‌ری شو‌ر کرده‌وه‌و شکاوه .

که هه‌ردوو پیاوه که‌گه‌یشتنه مه‌دینه موسلمانان ده‌وره‌یان دان ، گو‌ییان گرت بۆ بیستنی هه‌واله‌که‌ ، تا به‌ته‌واوی د‌ل‌نیا‌بوون له‌ سه‌رکه‌وتنی موسولمانان ، ئیت‌ر خو‌شی هه‌مو‌ولایه‌کی گرت‌ه‌وه ، هه‌مو‌ولایه‌کی مه‌دینه پر بوو له‌ ده‌نگی (لااله‌الاالله و الله‌اکبر) سه‌رانی ئیمان‌دران - ئه‌وانه‌ی له‌مه‌دینه‌دا بوون - هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌ بۆ سه‌ر ری‌گا‌کانی شار به‌ مه‌به‌ستنی پیشوا‌زی کردن و پی‌رو‌زبایی کردن له‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، به‌بۆنه‌ی ئه‌و سه‌رکه‌وتنه‌گه‌وره‌یه‌وه .

(اسامه‌)ی کو‌ری (زید) ده‌لیّت: له‌کاتی‌ک‌دا که‌ تازه (رقیه‌)ی کچی پیغه‌مبه‌ری خوامان ﷺ ئه‌سه‌پ‌رده‌ ده‌کرد که‌ خیزانی (ع‌فان)ی کو‌ری (ع‌فان) بوو ، هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌که‌مان پی‌گه‌یش‌ت ، ئه‌وکاته‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ من و (عثمان)ی هاوسه‌ری به‌دیاریه‌وه‌ دانا‌بوو .

سوڀاڪه‌ي پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ره‌و مه‌دينه به‌ري ده‌كه‌ويت

پيڻغه‌مبه‌ري خوا ﷺ سڀ پوڙ دواي ڪوٽايي هاتني جهنگه‌که له به‌در مايه‌وه ،
پيش به‌ريکه‌وتني له‌شويني مه‌يداني شهره‌که راجياوازي له‌نيوان سوڀاڪه‌دا له‌سر
مه‌سه‌له‌ي ده‌ستکه‌وتي شهر دروست بوو ، که جياوازيه‌که توندتر بوو پيڻغه‌مبه‌ري خوا
ﷺ فه‌رماني‌دا هرچي ڪوڪراوته‌وه بيگيرنه‌وه ، هم‌وو ده‌ستکه‌وته‌کانيان هينايه‌وه .
پاشان وه‌حي هاته خواره‌وه بو چاره‌سرکردني هم ڪيشه‌يه :

له (عباده‌ي ڪوپري (صامت‌ه وه ده‌لڀت : له‌گه‌ل پيڻغه‌مبه‌ري خواڏا ﷺ
ده‌رچووم ، شهرې به‌درم له‌گه‌ل‌دا بيني ، خواي گه‌وره ڪافرائي ژيرخست ، هه‌نديک
له موسلمانن‌کان راودويان که‌وتن هه‌نديکيان لي ڪوشتن و هه‌نديکيان به‌ديلي
ليگرتن ، ڪوهمليکي تریش چوون بو ڪوکردنه‌وه‌ي ده‌ستکه‌وت و تالاني ، هه‌نديکي
تریش چوارده‌وري پيڻغه‌مبه‌ريان دابوو ﷺ نه‌بادا دوڙمن په‌لاماري بدن له‌ناکاودا ،
هه‌تا شه‌و داهات ، نه‌وانه‌ي که تالاني شهره‌که‌يان ڪوکردبووه ، له‌به‌يني خوياندا
ده‌يانوت : خومان ڪومان کردوته‌وهو ، به‌ش که‌سي پيوه نيه ، نه‌وانه‌ش که به‌دواي
دوڙمندا رايان کردبوو هه‌لياندايه‌و وتيان : نيوه له‌ئييمه شياوترين ، ئيمه بووين
دوڙمنمان دوورخسته‌وهو راوماننان ، نه‌وانه‌ش که چوارده‌وري پيڻغه‌مبه‌ريان
گرتبوو ﷺ وتيان : ئيمه‌ش له‌وه ده‌ترساين که له‌ناکاودا بينه سر پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ
بويه به‌وه‌وه سه‌رقال بووين ، خواي گه‌وره ثايه‌تي ناره‌دخواره‌وه : ﴿يَسْأَلُكَ عَنِ
الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ﴾ (الأنفال: ١) ، واته : پرسيارت لي‌ده‌کن نه‌ي موحه‌مه‌د له‌بارهي نه‌نقاله‌وه ،
توش بلي : نه‌نقال بو خداو پيڻغه‌مبه‌ره‌که‌يه‌تي له‌خوداي گه‌وره بترسن و نيوه‌ندي
خوتان چاک بکه‌ن و ، به‌گوئي خواو پيڻغه‌مبه‌ره‌که‌ي بکه‌ن ، نه‌گه‌ر به‌راستي
ئيماندارن ، ئيدي پيڻغه‌مبه‌ري خوا ﷺ له‌نيوان موسلماناندا دابه‌شي کرد ^(١) .

پاش سڀ پوڙه‌که‌ي به‌در پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ سوڀاڪه‌ي جولاند به‌ره‌و مه‌دينه و ،
ديله موشريکه‌کانيشي پي بوو ، هه‌روه‌ها نه‌و بره نه‌نقاله‌شي پي بوو که له‌ڪافرائي
شهرې به‌دردا ده‌ستي که‌وتبوو ، (عبدالله‌ي ڪوپري (ڪعب‌ي کردبووه به‌رپرس
به‌سه‌ريه‌وه ، که له‌ته‌نگاوي (الصفراء) ده‌رچوون ، له‌سر گردولکه‌يه‌کي نيوان
ته‌نگاوه‌که‌و (نازيه) پاش نه‌وه‌ي که پيڻجيه‌کي لي‌ده‌رکرد نه‌نجا ده‌ستکه‌وته‌که‌ي

^(١) (احمد) ده‌ريه‌نيانوه ٥/ ٢٢٢ ، ٢٢٤ ، مه‌روه‌ما (حاکم) ٢/ ٢٢٦ .

بهیه کسانى دابهش کرد ، که گه یشتنه ناوچهی (الصفراء) پیغمبهری خوا ﷺ
 فرمانى دا بهکوشتنى (نظرى کورى (حارث) ، نهم کابرايه هه لگري ئالای
 موشريکان بوو له شهري بهدرا ، يه کيک بوو له تاوانباره هه ره گه وره کانی قوره ييش
 و خراپترين هه لویستی هه بوو بهرامبه به ئیسلام و زور نازاری پیغمبهری خواى
 دهدا ﷺ ، (على) کورپی (ابو طالب) دای له گهردى .

که گه یشتنه ناوچهی (عرق الطبیة)ش فرمانى دا بهکوشتنى (عقبه)ی
 کورپی (ابي معیط) ، پیشتريش باسماں کرد که چون نازاری پیغمبهری دهدا ﷺ ،
 هه ره نهم بوو له کاتى نوێژدا سه روپی ئاره لى کرد به سه ره سهری پیروزی پیغمبهردا
 ﷺ ، نه وه بوو عه باکه ی له ملی پیغمبهری ئالاندو ویستی بیتاسینیت و ، خه ریک
 بوو بیکوژیت نه گهر نه بوبه کر نه بوايه ﷺ ، که فرمانى دا بهکوشتنى وتی :
 کورپه کانم کييان هه یه نه ی موحه ممه د ؟ فره مووی : دۆزه خ ^(۱) ، (عاصم) ی کورپی
 (ثابت الانصاري) کوشتی ، گو تراویشه (على) کورپی (ابو طالب) .
 کوشتنى نه وه دوو سه ته مکاره له رووی سه ربازییه وه پیویست بوو ، نه وانه
 ته نها دیلی جهنگ نه بوون ، به لکو به زاراوه ی نوێ تاوانباری جهنگ بوون .

شانده کانی پیروزیایی

که پیغمبه ره ﷺ گه یشته (روحاء) سه رانی موسلمانه کانی پیگه یشت ،
 نه وانه ی که پیشت له گه ل بیستنی مرده ی سه رکه وته نه که دا به هو ی دوو نیڕا وه که
 هاتبوونه دهره وه ی شار - هاتنه خزمه تی بۆ پیروزیایی کردن ، له ویدا (سلمه) ی
 کورپی (سلامه) پینی وتن: له سه رچی پیروزیایمان لیده که ن ؟ وه لاهی نه وانه ی
 شه رمان له گه لدا کردن چه ند پیره پیاویکی سه رساف بوون وه و شتر ، پیغمبه ری
 خوا ﷺ دهستی کرد به پیکه نین ، پاشان فره مووی: برازا ، خو نه وانه نه نجوومه نی
 قوره ييش بوون .

(اسیدی) کورپی (حضیر) ییش وتی: پیغمبه ری خوا ، سوپاس بۆ نه وه
 خودایه ی سه ری خستیت ، دلی ئارام کردیت ، وه لاهی پیغمبه ری خوا ، هه رگیز
 دواکه وتنم له به دردا له به ره نه وه نه بوو که پیم وابوو بیت شه ر ده که ییت له گه ل دوژمندا
 ، بڕوام وابوو که مه سه له کاروانه که یه بۆیه نه هاتم ، نه گهر بمزانیا به به دوژمن
 ده که ییت هه رگیز دوا نه ده که وتم ، پیغمبه ری خوا ﷺ فره مووی : راست ده که ییت .

^(۱) خاوه نی سه رچاوه (صحیح) هکان نه مه یان ریوايه ت کردوه ، بڕوانه (سنن ابی داود) له گه ل په راویزه که ی

پاشان پیغه مبهری خوا ﷺ به سهرکه وتوویی و سهری به رزه وه چووہ ناو مه دینه وه، ههرچی دوژمنی ناوه وه و دهر وه هه بوو زنده قیان لیی چوو بوو ، ژماره یه کی زوړی خه لکی مه دینه موسلمان بوون ، له وکاته وه (عبدالله) ی کوړی (ابی) و تاقمه که ی به پوالت و ناشکرای هاتنه ناو ئیسلامه وه .

د یله کان دواي خوۍ به پوژنیک گه یشتنه وه مه دینه، دابه شی کردن به سهر هاو لاندی او وده سیه تی خیری بو کردن ، هاو دلاڼ خویان خورمایان ده خوارو ، له بهر وده سیه ته که ی پیغه مبهر نانیان دده به د یله کان .

مه سه له ی د یله کان

که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشتنه وه مه دینه ، له باره ی د یله کانه وه پاوژی به (ابوبکر) ی هاو لئی کرد ﷺ، فهرمووی : پیغه مبهری خوا ، ئه وانه ئاموزاو براو خرمانی عه شرتن ، من پیم باشه فیدی یان ئی وهر بگریت ، به و پاره یه ی وهری ده گرین میزمان ده بیت به سهر کافراندا ، سا به لکو خوا هیادیه تیان بد او ببنه پشتیوانیک بو ئیمه .

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی به (عمر) ی کوړی (خطاب) توچی ده لئیت ؟ (عمر) وتی : وه لاهی من له گهل رایه که ی (ابوبکر) دانیم ، پیم وایه که تو بوار بدهیت من فلانه که سی خزم بکوژم ، (علی) ش (عقیل) ی کوړی (ابوطالب) بکوژیت و (حمزه) ش فلانه که سی برای بکوژیت ، تاپیشانی بدهین لای خوی خومان که هیچ دل نهر میه کمان تیدا نییه بهرام بهر به موشریکان ، ئه مانه ش سهران و پیشپره و سهر کرده کانی کوفرن .

(عمر) ده لئیت : پیغه مبهری خوا ﷺ مه یلی به لای رایه که ی (ابوبکر) دا بوو ، قسه که ی منی به دل نه بوو ، خوینبایی لی وهر گرتن ، بو پوژی سهر له به یانی چوومه خزمهت پیغه مبهر ﷺ بینیم له گهل ئه بویه کردا ده گریان - وتم : پیغه مبهری خوا توو هاو له که ت بوچی ده گرین ؟ ئه گهر گریانم بو هات منیش ده گریم ، وه گهر نا خوم ده گریه نم بو گریان ی ئیوه ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : سه باره ت به مه سه له ی د یله کان که هاو له کانت رای خویان وت : به وهر گرتنی خوینبایی ، که چی سزا که یانم پی نشان درا له ئه و درمخته لیمانه وه نزیک تر بوو . ئاماژ ی بو درمختیکی نزیک کرد ^(۱) .

(۱) تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ل ۲۶

خوای گهوره نایه تی ناردە خواریه وه : ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُخْرَجَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ، لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ الانفال : ٦٧ - ٦٨ واته : بۆ ههچ پیغه مبهه رێک نیه که دیل گل بداته وه تاکاتیك پایه دارو جیگر ده بیست له زه ویدا ، مه گهر کهل و پهل و شمه کی دونیاتان ده ویت ؟ خو خوای گهوره ئه و جیهانی ده ویت بۆتان و سه رفرازی قیامه تی ئیوه ی مه به سته ، خوا بالاده ست و دانایه ، خو ئه گهر بریار دده ی خودا نه بوایه له سه ر ئه و شتانه ی که وه رتانگرت له به رامبه ر ئازاد کردنی دیله کانه وه ئه وه تووشی سه زایه کی سه خت ده بوون .

ئه و (کتاب) ه ش که له نایه ته دا ده ویت : پیشت هاتوه مه به ست پینی نایه تی : ﴿ فَأَمَّا مَتَّى بَعْدَ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ ﴾ عمد : ٤ ، واته : یان منه تیان به سه ردا بکه ن به ریان بده ن ، یان فیدییه یان ئی بسینن ، نایه ته که باسی مۆله تی وه رگرتنی فیدییه ی تیدایه وه گهرنا سه ردا ده دران ، سه ره نه شته که بۆ ئه وه دابه زی ، چونکه ئه وان پینش جیگر بوون و پایه دار بوون دیلیان گلدایه وه و ، پاشان فیدییه یان وه رگرت له و تاوانبارانه ی که دیلی شه ر نه بوون ، به لکو تاوانباری جه نگ بوون ، ئه وانه یاسای نویش وازیان لینا هیئت و دادگایان ده کات ، زۆرجاریش هوکمی دادگا له باره یانه وه کوشتن یان به ندیی کردن ده بیست هه تا مردن .

ئه وه بوو بریاره که به پینی بۆچوونه که ی (ابوبکر) (ر) جیگیر بوو ، قسه یان له دیله کان وه رگرت ، هه ر فیدییه کیش چواره زار دره م بوو تا سی هه زاردره م و تا هه زاردره م ، خه لکی مه ککه خوینده واریان هه بوو خه لکی مه دینه خوینده واریان نه بوو ، هه رکه سینکیان نه یه توانیایه فیدییه بدات ، ده منالیان ده دایه ده ست فییری خوینده واریان بکه ن ، که فییری بکردنایه به ره لای ده کردن .

پیغه مبهه ری خوا ﴿ بهی بهرامبه ر هه ندیکی تر له دیله کانی ئازاد کرد ، له وانه (المطلب) ی کوپی (حنطب) و (صیفی) کوپی (ابی رفاعه) و (ابوعزه الجمحی) ئه مه ی به ئه سیری گرته وه له ئو خودا و کوشتی و باسه که ی له دوا ییدا دیت .

(ختنه ابی العاص) یشی به ره لای کرد به مه رجیک ده سته ردار ی (زینب) بیست ، پیشت ریش (زینب) پاره و مالی نارد بوو بۆ به ردانی (ابی العاص) ملوانکه یه کی تیدانا بوو که لای خه دیجه بوو ، به و ملوانکه یه وه شووی کرد بوو (ابی العاص) کاتیك پیغه مبهه ر ﴿ ملوانکه که ی بین ی دلای نه رم بوو ، داوای کرد له هاوه لانی که (ابی العاص) به ربه دن به مه رجیک ریگه بدات که (زینب) کوچ بکات بۆ مه دینه و

دهستبهردارى ببيت ، (ابو العاص) پازى بوو ، پيغه مبهريش بهريدا و (زيدى) كوپى
(حارثة) و پياويكى ترى ئه نساى نارد به شوين زهينه بى كچيداو پيى فرموون :
له (بطن ياچ) بميننه وه تا زهينه ب بهويدا دهگوزهرىت له گهل خوتاندا بيهيننه وه .
ههردووكيان ده رچوون و له سه ره وه له گهل خوياندا هيئا يانه وه ، به سه ره اتى
كوچه كه ي زهينه ب زور و درو درو خه مناكه .

(سهيل)ى كوپى (عمرو) له ناو ديله كاندا بوو ، وتاربيژيكي كارامه بوو ،
(عمر) فرمووى : پيغه مبهري خوا ههردو دانى پيشه وه ي (سهيل)ى كوپى (عمرو)
دهر بيهينه بازمانى تى بگيريت و ، بو ئه وه ي له مه ودا له هيچ شوينيكدا نه بيته
هوى شيواندن دهم و چاوى مروء و ، خه شم و قينى خوا له پورى قيامه تدا .
(سعد)ى كوپى (النعمان) چوو بو (عومره) له وى (ابو سفيان) گرتى و بهندى
كرد ، (عمرو) كوپى (ابو سفيان) له ناو ديله كاندا بوو ، نارد يانه وه بو (ابو سفيان)
ئويش له بهرام بهريدا (سعد)ى بهر لآ كرد .

قورئان له بارى شهركه وه ده دويت

له بارى ئه و جهنگه وه سوره تى (الانفال) هاته خوار وه ، ئه م سوره ته قسه
ليكرديكي خوداييه - ئه گه ر راست بيت بلين - له بارى ئه و جهنگه وه ، ئه م شيوه
ليدوانه زور جيايه له و گوتانه ي كه مهليك و سهركرده كان دواي سهركه وتن لى ده دوين .
خواي گه وه بارى سهرنجى موسلمانان - يهكجار - راده كيشيت بو ئه و كه م و
كورتى و لاوازيه ره وشتيانه ي كه هيشتا تياندا مابوه وه ، ههنديكيان ليوه شايه وه ،
بو ئه وه ي ههولبدن خويان كامتر بكن و دهروونيان پاكر بكنه وه له و كه م و كورت يانه .
پاشان باسى پشتيوانى خودا وهندو سهرخستنى خويى بو موسلمانان
كردو تا له خويان بايى نه بن و به نازيه تى و قاره مانيتى خويان بوغرا نه بن و تووشى
فيزو ده مار زى نه بن و ، پشت به خوداي گه وه بهستى و ، ملكه چ بن بو فرمانى
خودا و پيغه مبهري .

پاشان ئه و ئامانج و مه بهسته گه وه رانه ي پوون كرده وه كه له پيناويدا
پيغه مبهري ئه م غه را خويناويه ترسناكه ي ئه نجامداو ، رينومايى كردن بو ناسيني
ئه و خهسله ت و ره وشتانه ي بوونه هوى سهركه وتن له شهركه كاندا .

پاشان گوتارى ئاراسته ي موشرىكان و دوپرووان و جوله كه ديله كانى
شهركه كردو ، ئاموزگاريه كى باشى كردن ، به شيويه كه كه رينومايان بكات بو
ملكه چ بوون بو راستى و وابسته بوون پييه وه .

پاشان له باره ی دهره وهتی شهره وه گوتاری ناراسته کردن و ، پره نسیپ و بنه ما سهره کیه کانی هم مهسه له یه شی بو کردن به یاسا .

پاشان هه موو نهو یاسایانه ی بو پوون کردنه وه که تاییه تن به جهنگ و ناشتی و ، لهو قوناغه دا زور پیویست بوو که بانگه وازی ئیسلامی پیدا دهگوزهره ، تاجهنگی موسلمانان جیاوازیه کی هه بیته له گهل نهو جهنگانه دا که خه لکی جاهیلیه ته نجامیان ده داو ، بالادهستی و گه وره یتتی نهوان دهره وهتی له ره وشت و به هاو نمونه جوانه کاندو ، بو دونیاش به له میمنت که ئیسلام ته نها بوچوونیکی تیوری نیه و بهس ، به لکو به شیوه یه کی کرداری شوینکه وتوانی راده هیئت له سهر نهو بنه ماو پره نسیپانه ی بانگه شی بو دهکات .

پاشان له سهر چند به ندیکی یاساکانی دهوله تی ئیسلامی په سه ندرکد که له پروی مافوه جیاوازی دهکات له نیوان دانیشته وانی نیو سنوره کانی و نیشته جییانی دهره وهی سنوری دهوله تی ئیسلامیدا .

له سالی دووه می کوچیشدا پوژووی مانگی ره مهزان و سهر فیره فهرز کران و ، پشکی جوړه کانی تری زه کاتیش دیاریکران و ، بهو پییه فهرزه ی زهکات و پشکه کانی باسیان لیوه کراو بوونه هو ی بار سووککردنی برژیوی نهو کوچکه ره په نابهرانه ی که نه یانده وتوانی هیچ جوړه کاسبیه که بکه ن .

یه کی که له جوانترین هه لو یسته کان نهو بهو که یه کهم جهژنیک له ژبانی موسلماناندا بریتی بوو لهو جهژنه ی که وته مانگی شه والی سالی دووه می کوچی ، له ناکامی نهو سهرکه وته گه وره یه دا که له به دردا به دهستیان هیئا ، چهنده جوانه جهژنی لهو شیوه یه پر له ناسووده یی و خوشی خودا بیهیئت و نیوچه وانیان به تاجی سهرکه وتن و سهر بلندی پرازیئیتته وه .

چهنده گه وره نهو دیمه نی نویرانه ی نه نجامیان ده دا پاش دهرچوونیان له ماله کانیان ، به ره زامه ندی خودا پر ده بوو ، ناشوفته ی به زه یی و ره زامه ندی نهو ده بوون له دوی نهو نازو نیعمه تانه ی به سهر یاندا برژاندی و ، سهری خستی و باسی کردن و فهرمووی : ﴿وَاذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَّخَطِفَكُمْ الْاَسُ فَاَوَاكُمُ وَيَذْذِكُمْ بَصْرَهٗ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ الانفال : ۲۶ واته : له یادتان بیت ، کاتیک ئیوه که مینه یه کی لاوازو ژیرده ست بوون و له وه دهرسان خه لک له زهوی خو تاندا و دهرتان بنین ، که چی خودای گه وره په نای دان و سهری خستی و له پوژی جوان به شی دان ، سا به لکو سوپاسی خودا بکه ن .

چالاکی سهربازی له نیوان به در و نو خوددا

غەزای به در یه کهم پرو به پرو بوونه و بوو له نیوان موسلمانان و موشریکاندا ، جهنگیکی یه کلاکه رهوه بوو ، دهسه لات و سرکه و تنیکی وای به خشی به موسلمانان کان که هه موو عه رهب شایه تیان بو بدن ، ئه وانه ی که زور بی تاقهت بوون به ئه نجامی شه ره که بریتی بوون له وانه ی راسته و خو شه ره که یان دۆراند بوو ، له موشریکان ، یان ئه وانه ی سرکه و تن و سهرفرازی موسولمانه کان یان به گورزی که مهرشکین بو قه واره ی ئاستی و ئابووری خو یان ده زانی که ئه وانیش جوله که بوون ، هه ره له وکاته وه که موسلمانان کان له جهنگی به دره سهرکه و تنیان به ده ست هینا ئه و دوو تاقمه پق و کینه داخی دلیان که ف و کوی دها دژ به موسلمانان کان : ﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودُ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ المائدة : ۸۲ واته : ده بینیت که داخ له دلترین کهس به رام بهر به ئیمانداران جوله که و موشریکان ، تاقمیکی کهش دروست بوون بو هاویشتی ئه م دوو تاقمه ی تر نه مانه به پوالت هاتنه ناو ئیسلام ، له ناو مه دینه دا هه یج زیو هه یبه تنیکیان نه ما بوو ئه وانیش (عبدالله) ی کوپی (ابی) و تاقمه که ی بوون ، ئه م تاقمه پق و کینه یان له وان که متر نه بوو .

تاقمی چواره مین بریتی بوون له عه ره به ده شته کیه کانی ده ورو به ری مه دینه ، مه سه له ی کوفرو ئیمان به لایانه وه زور گرنگ نه بوو ، به لام خه لکی تالانی و فره ود بوون ، ئه مانه دل پراو کییان پی که و تنبوو ، به م سهرکه و تنه شه ژان ، له وه ده ترسان که له مه دینه دا ده و له تنیکی به هیزی وه ها دروست ببیت ئه و هیزو ده سه لات یان نه هیلیت که له ریگه ی تالانکاری به وه ده ستیان ده که وت ، بویه که وتنه رقه به رایه تی له گه ل موسلمانان داو بوون به دوژمنیان .

به م شیوه یه له هه موو لایه که وه مه ترسی چواره وری موسلمانان دابوو ، له هه موو لایه که وه ، به لام له شیوازی مامه له دا جیاوازیان هه بوو له گه ل موسلمانان داو ، هه ره کو مه لکیان ریگه ی تایبه تی خوی گرت بو که یشتن به ئامانجه کانی خوی ، له کاتی که خه لکی ده ورو به ری مه دینه خو یان به موسلمانان ده رده خست له ژیریشه وه ریگه ی پر له پیلان و ده سیسه و شه ر پی فروشتن و رقیان ده گرت بهر ، گروپیکی جوله که دوژمنایه تی خو یان ئاشکرا ده کردو ، بی شه رمانه رقه به رایه تی و کینه یان ده وانده ، مه که کهش هه ره شه ی لیدانیکی توله ی که مه ره شکینی ده کردو

بانگه شهی بۆ تۆلەسەندنەوه دەکرد، خۆی ئامادە دەکردو شه پیوری جهنگی گشتی لێدەداو، زمانحالی دەنارد بۆ موسلمانەکان تاپیتان بلیت:

ولا بدم من يوم اغر محجل يطول استماعي بعده للوادب

هەرواش بوو، قورەیش کەوتە پێش جهنگی ترسناک بەرەو قەلاکانی مەدینە، ئەو شەپەش لە میژوودا بە شەپی (احد) ناسراوەو، پۆلیکی خراپی هەبوو لەسەر هەیبەت و ناوبانگ و سامی موسلمانەکان.

موسلمانەکان پۆلی گەریانی بینی لەزالی بوون بەسەر ئەو مەترسیانەدا کەتیایدا بلیمەتی سەرکردایەتی پیغمبەر ﷺ لەحالتی وریایی و پارێزی لەو مەترسیانەو بەرنامە دانان بۆ زالی بوون بەسەریدا دەرکەوت، لەم چەند درێژەری دواییدا چەند دیمەنیکی بچوکیان دەخەینە پوو.

غەزای (بنی سلیم) لە (کدر) دا

یەكەم هەوالیکی هەوالگەکانی مەدینە گەیانیدییتان بە پیغمبەر ﷺ دواي جهنگی بەدر ئەو بوو، کە تیرە (بنی سلیم) لەناو خێلی (غطفان) دا هیژەکانیان کۆ دەکەنەوه بۆ هەلکو تانە سەر مەدینە، پیغمبەر ﷺ بە دووسەد سوارەوه لەناکاو دای بەسەر ئەو تیرە خۆ ئامادە کردوانەداو لەناو جیگەکانی خۆیاندا شپێزەری کردن، لە شوینی کدا کەپیی دەلین (الکدر) جۆگە ئاویکی (بنی سلیم) بوو لە (نجد)، لەسەر ریگە (بازگرانی) رۆژەلاتی نیوان مەککەو شام، لەویدا گەیشتنە سەریان (بنو سلیم) فەریانەکەوتن و هەلاتن و لە شیوەکەدا پینج سەد و شتریان بەجیهیشت و دەست سوپای مەدینە کەوت، پیغمبەر ﷺ خوا پاش ئەوێ پینجیهکی ئی دەرکردو دابەشی کردن بەسەر موسلمانانەکاندا، هەر پیاویکیان دوو و شتری بەرکەوت، غولامیکیشیان دەستگیرکرد ناوی (سپار) بوو، پیغمبەر ﷺ خوا ئازادی کرد، لەو جیگە و مالانەدا سی رۆژ مایەوهو پاشان گەرایەوه بۆ مەدینە.

ئەم غەزایە لەشەوالی سالی (۲) ی کۆچیدا بوو، پاشگەپانەوه لە بەدر بە حەوت رۆژ، لەو شەپەدا لەدواي خۆی (سباع) ی کوری (عرفظە) ی بەجیهیشت بەسەر شانی مەدینەوه دەشڵین: (ابن ام مکتوم) ی بەجیهیشتوو^(۱).

(۱) زاد المعاد ۹۰/۲، ابن هشام ۴۲/۲، ۴۴، مختصر سيرة الرسول، نووسینی شیخ عەبدوللای نەجدی ۲۳۶/۲.

پیلانیك بۇ تیرۆركردنى پیغەمبەر ﷺ

لەئەنجامی شکستەکی بىباوەرپاندا لەشەرى بەدر ، زۆر رقیان ھەستابوو ، مەككە وەكو ئاوی سەرئاگر كول قوڵی دەدا دژ بە پیغەمبەر ﷺ ، تا دوو پالەوانیان نەخشەیان دانا بۆ لەناوبردنی ئەو کەسەى جیاوازی تێداناوئەتەو و ئەو شکستەى بەسەردا ھێناون بەرەى ئەوان گوايە ئەو کەسە (پیغەمبەر ﷺ) ، پاش غەزای بەدر بە چەند پوژىك (عمیر) کورى (وھب) الجمحى ، لەگەل (صفوان)ى کورى (امیە) لەپال دیوارى کابەدا دانیشتبوون (عمیر) یەكێك بوو لەپیاوھ شەیتان و فیلبازەکانى قورەیش و لەناوشارى مەككە زۆر ئازارى پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەکانى دەدا ، (وھب) ى کوریشى لای موسلمانەکان دىل بوو ، باسى کورژاوەکانى قولەیب و کارەساتەکانى کرد ، (صفوان) وتى : سویندبیت دواى ئەوان ژيان هیچ مانایەکی نییە .

(عمیر) پێى وت : وەللاھى راست دەکەیت ، سویندبەخوا منیش ئەگەر ئەو قەرەزم لەسەر نەبوايەو مال و مندالەکم نەبوايە کە دەترسم بمرن ، ئیستا سوار دەبووم دەچووم موخەممەد دەکوشت ، بەھانەشم ھەيە ، کورەکم لای ئەوان دیلە . (صفوان) ئەمەى بەھەلزانى و وتى : من قەرەزکەت دەدەمەو ، خاوو خیزانىشت لەگەل خاوو خیزانى خۆمدا دەبن ، تا لە ژياندا بن و دلایان دەدەمەو ، ھەرچەیک ھەبیت دەیان دەمى .

(عمیر) پێى وت : با ئەم مەسەلەيە لەنیوان من و تۆدا بێت . وتى : باشە . پاشان (عمیر) فەرمانى دا شمشیرەکیان بۆ تیرۆ ژەھراوى کرد ، ئەنجا کەوتەپرى بەرەو مەدینە ، گەیشتە مەدینە لە کاتی کدا کەلە (پال) دەرگای مزگەوتەکەدا بوو ، و شترەکەى پادەگرت ، (عومەر)ى کورى (الخطاب) ، لەگەل کۆمەلە موسلمانیکى تردا خەریکی باسى شەپەکەى بەدر بوون لە دورەوھ بینى ، (عومەر) (ر) فەرمووی : ئەوھ (عمیر) سەگى دوژمنى خودایە ، بۆ شەپە نەبیت هیچى بەدەستەو نیە ، پاشان چوو بۆلای پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : پیغەمبەرى خوا ﷺ ئەوھ دوژمنى خوايە شمشیری بەدەستەوھەياتووھ بۆ مەدینە ، فەرمووی : بۆم بکەرە ژوورەوھ ، کە (عمیر) ھات ، عومەر (ر) بەقایشى شمشیرەکەى دەسبەستى کردو ، بەپیاویکی ئەنسارى وت : بڕۆنە ژوورەوھ لای پیغەمبەرى خدا بوەستن و ، ئاگاتان لەم پیاوھ خراپە بێت ، دلنایانەبن لێى ، پاشان بڕدیە ژوورەوھ ، کە پیغەمبەرى ﷺ بەو شیوھ بینى فەرمووی : (عمر) دەستى بکەرەوھ ، ئەنجا پروی

كرده (عمير) و فرموى : نزيك بهر وه ، نزيك بو وه ، (عمير) وتى : (انعموا صباحا) ، پيغهمبەر ﷺ فرموى : خوائ گه وره به سلاويكى تر فيرى كردوين كه له وهى تو باشتره ، به سلاو فيرى كردوين ، ئەمە مەرحەبایی خەلكى بهههشته .

پاشان فرموى : (عمير) چى تووى هيناوه ؟ (عمير) وتى : هاتووم بۆلای ئەو ديلەى لاتانە بەلكو لەگەڵیدا چاك بن ، پيغهمبەر ﷺ فرموى : ئەى ئەو شمشيرە چيە لەخۆت داوه ؟ وتى : خوا لەناوى بەریت چ شمشيرکە ، ئەمە چى بۆ ئيمە کردوه ؟ فرموى : راستم لەگەڵدا بلى بۆچى هاتويت ؟ عمير وتى : تەنها بۆ ئەو هاتووم .

پيغهمبەر ﷺ فرموى : نەخیر وانیه ، پوژيکیان توو (صفوان) لەپال دیواری کابەدا دانیشتبوون ، باسى کوژراوهکانى (قليب) تان دەکرد ، پاشان تو وتت : ئەگەر قەرزەم بەسەر وه نەبوايه تەو لەمال و منالەم نەترسامايه ئیستا دەچووم موچه مەمەم دەکوشت ، ئەو بوو (صفوان) قەرزو بژووى مال و منالەکانتى لە ئەستوى گرت لەسەر ئەوهى تو من بکوژیت ، دلنیاشبە خودا ناھيلىت تو من بکوژیت .

(عمير) وتى : شاھتەى دەدەم كه تو پيغهمبەرى خوايت ، پيغهمبەرى خوا ئيمە هەموومان بەدرمان دەخستیتەوه كه تو هەوائت لەئاسمانەوه پيڤهگەيشت و نيگات بۆ دەهات ، ئەم مەسەلەيه تەنها لەنيوان من و (صفوان) دا بوو ، وەللاھى ئەم هەوالە جگە لەخودا كەس بەتوى نەگەياندوه ، سوپاسى خوادەكەم كه پرينوينى كردم بۆ ريبازى ئيسلامەتى و ، مى ئەم ريئەى پيگرتەم ، پاشان شاھتەومانى بەهەقى هينا ، پيغهمبەر ﷺ فرموى : براكەتان تيبگەيەنن لە ئاينەكەيى و ، فيرى قورنان خویندننى بکەن و ، ديلەكەشى بۆ بەربەدن .

(صفوان) يش لەمەكە زوو زوو دەيوت بەخەلكى مەكەكە : مژدە بيئت هەوالىكى ئەوئەندە خوش دەبيستن پووداويك تۆلەى بەدرتان لەبیر دەباتەوه ، هەمووجارىك پرسيارى لەربواران و ئەسپ سواران دەکرد لەبارەى (عمير) ه وه ، تا يەکیکیان هەوالى موسلمان بوونەكەى دايە ، (صفوان) سویندى خوارد كه قسەى لەگەڵدا نەكات و ، هيجى نەداتى .

(عمير) هاتەوه بۆ مەكەكو مایه وهو خەلكى بانگ دەکرد بۆ ئيسلامەتى ، لەسەر دەستیدا زۆرکەس موسلمان بوو ^(١) .

(١) ابن هشام ، ٦٦٢ ، ٦٦١/١ ، ٦٦٢ .

غەزای (بنو قینقاع)

پیشتر باسی ئەو پەیماننامە یەمان کرد که پیغەمبەر ﷺ لە گەل جوله کهدا بەستی ، زۆر سوور بوو ، لە سەر جی بەجی کردنی ئەو خالانە ی لە پەیماننامە کهدا هاتبوون ، هەرواش بوو هیچ مۆسڵمانیک کاریکى نەکرد پیچەوانە ی دەقیکی پەیماننامە که بێت . بەلام جوله که ، که میژووی خوێان پرکرد بوو لە خیانت و ناپاکى و پەیمان شکێنى ، زۆرى پینەچوو چوونەو سەر حالەتە کۆنەکانى خوێان و دەستیان کرد بە پیلان و گۆبەنگنانەو شەر فروشتن و ئاژاودگیڤرى و شلەقاندنى ڕیزەکانى مۆسڵمانان ، ئەمەش چەند نمونە یە که :

نمونه یەك له فرت و فیلى جوله که

(ابن اسحاق) دەلێت : (شاس) ی کوڤرى (قیس)* جوله که بوو ، زۆر بە تەمەن بوو ، زۆریش بى باوەر بوو ، پق و کینه ی لە دلدای بوو بەرامبەر بە مۆسڵمانان و ، حەسوودى پى دەبرد ، جارێکیان بە لای کۆمەلێک لە هاو دانی پیغەمبەر ﷺ تیپەڤرى ، لە ئەوس و خەزەجدا دانیشتبوون قسە و باسى خوێان دەکرد ، زۆرى پى ناخۆش بوو که بەو شیوہ یە ئەوانى بینى وەکو برا لە ژیر سیبەرى ئیسلامدا دەژیان ، پاش ئەو دوژنایە تیە ی که لە سەردەمى جاھیلیەتدا هەیانبوو ، وتى : ئەو خێلى (قیلە) لەم شارەدا پیکەو دانیشتوون ، وەللاھى ئەگەر ئاوابن ئیمە هیچ ڤریارێکمان بۆ جی بەجى ناکریت ، وتى بەگەنجیکى جوله که که لە گەلیدا بوو ، ڤو بۆلایان ، لە گەلێان دانیشە ، پاشان باسى ڤوژى (بعاث) بکەو پیشتر چى ڤویداوہ ، هەندیک لەو شیعرانە ی ئەو کاتانە یان بە سەردا بخوینەرەوہ ، گەنجە چى پى و ترا بوو ئەنجامى دا ، ئیدى ئەوان کەوتنە قسە و تن بە یەك و ، شانازى بەخۆوہ کردن . تا دوو ڤیاویان نامبارى یە کترى بوون و دەستیان کرد بە شەرە قسە ، پاشان یەکیکیان وتى بە ئەو ی تریان : ئەگەر حەزتان لێیە شەڤى ئەھلى هەلدەگیرسینیئەوہ ، هەردوولا تووڤەبوون هەستانەوہ بۆ یەکترو وتیان بە یەك : دەست بدەنە چەك ، چوونە دەرەوہ بۆ شەر خەریک بوو شەر هەلگیرسیت .

هەوال گەیشتەوہ بە پیغەمبەر ﷺ لە گەل کۆچکەراندای چوو بۆ لایان ، تا گەیشتە لایان ، فەرمووی : گروى مۆسڵمانان ، بۆ خاترى خوا ، تازە دەست دەکەنەوہ بە قسە و باسى سەردەمى جاھیلیەت ؟ لە کاتی کدا که من هیشتا لە ناوتاندام ، پاش ئەو ی خودا ڤینومایى کردن بۆ ئیسلام و ڤیزی لێنان و ، بە ئایینی ئیسلام پە یوہندى جاھیلیەتى ڤرى و ، لە کوڤر ڤزگارى کردن و ، دلێ هەمووتانى کرد بە یەك ؟

ئىدى خەلكەكە زانىيان كە ئەمە لەشەيتانەوہ بووہ ، دەسيسەى
 دوزمنانيانە ، دەستييان كرد بەگريان ، پياوانى ھەردوولا دەستييان كردهوہ ملی
 يەك، پاشان ملیان كەچ كردهوہو لەگەل پيغەمبەرى خوا ﷺ بلاويان لی كردو دل و
 دەرونيان پاك بووہو لە فيلى (شاس)ى كوپى (قيس)^(١) .
 ئەمە نمونەيەك بوو لەو كارانەى جوولەكە پيى ھەندەستان و ھەولييان دەدا
 بەھۆيەوہ ناژاوہو شەر لەناو موسلماناندا دەست پى بکەن و ، كۆسپ دابنين
 لەبەردەم ريزيازى بانگەوازي ئيسلاميدا ، ھەر لەو ريگەيەوہ چەندین پلان و
 نەخشەيان ھەبوو ، پرۆياگەندەى درويان بلاوہ كردهوہو ، پۆزى نيوہ پۆ باوہريان
 دەھينا ، ئيوارەكەى كافر دەبوونەوہ ، بوئەوہى گومان لەدلى مروفە دل لاوازەكاندا
 بچينن ، دەستييان دەنوقاند لە بەرامبەر ئەوانەدا كە باوہريان ھينابوو پەيوەندى
 داراييان لەگەلئاندا ھەبوو ، قەريزان لە لاى ھەر موسلمانێك بوايە شەوو پۆژ
 دەچوونە سەرى ، ئەگەر قەرزاريشيان بوونايە دەيانخواردو بە ناھەقى
 نەياندەدايەوہو ، دەيانوت : كاتيک تو قەرزت لاى ئيمە ھەبوو كە لەسەر ئايينى
 باوو باپيرانى خۆت بویت ، ئيستاكە وازت ھيناوہ ھەقمان نيە بەسەرئەوہ^(٢) .
 ئەمە رەفتاريان بوو لە پيش شەرى (بدر)دا ، سەربارى ئەو پەيماننامەيەى
 كە لەگەل پيغەمبەردا ﷺ بەستبوويان ، پيغەمبەرى خوا ﷺ و ھاوئەكەمنى ئاراميان
 لەسەرى دەگرت ، نەبادا شتيك پوو بدات و مەبەستييان بوو كە ھيمنى و ناشتى
 ناوچەكە بپاريژن .

(١) ابن هشام ٥٥٥/١ ، ٥٥٦ .

(٢) زانايانى بوارى تەفسير چەندین نمونەيان باس كرده لەكردەمەكانيان (تەفسيري سورەى (ال عمران) دا .

بنو قینقاع په یمان ده شکیښ

کاتیځ (بنو قینقاع) بیښیان که خودای گه وره سرکه وتنیځی گه وره ی دا به موسلمانان له شه پری به دراو ، دهسه لاتیان په یدا کردو سام و شه وکه تیان چووه دلی گه وره و بچوکه وه ، ناستی پق و کینه یان زیاتری کردو به ناشکرا دوژمنایه تیان ده کردو ده سندریتی ژا زاردانیان که و ته به رچاوان .

له هه موویان کینه له دلتر داخ له دلتر (کعب) ی کوری (اشرف) بوو . دوايش باسه که ی دیت . هه روه ها خراپترین و شه پره نگیزترین تایه فه ی جوله که (بنو قینقاع) بوون ، نیشته جیتی ناو شاری مه دینه بوون . له گه پره کیځدا بوون به ناوی خوینانه وه ناویان نابوو ، - زوربه یان زهره نگره و ئاسنگه رو وه ستای قاپ و قاچاخ بوون ، له به ره ئه م په وشته یان هه موو یه کیځیان چه کی جهنگی هه بوو ، ژماره ی شه پرکه رانیان حه وت سه د که س ده بوون ، ئازاترین جوله که ی مه دینه بوون ، یه که م تا قمیش بوون که واده و به لینیان شکاند له ناو جوله که دا .

کاتیځ که خودای گه وره موسلمانانه کانی له شه پری به درا سرخست ، مله وړپی ئه مان زیادی کرد ، ده ستیان کرد به زیاتر شه پرفروشتن و پق هه ستاندنی موسلمانان ، ئازاوه یان دهنایه وه ، گالته یان پیډه کردن ، وای لیّات شه پریان به ژنه موسلمانانه کان ده فروشت .

کاتیځ که مه سه له که گه وره بوو ده ست دریزیه کانیان توندتر بوو ، پیغه مبه ری خوا ﷺ کوّی کردنه وه و ، وتاری بوّدان و بانگه شه ی کردن بوّ مه نتیقی عقل و ریڼوینی و ، ئاگاداری کردنه وه له هه ر ده ست دریزی و دوژمنکاریه ک ، به لام ئه وان له شه پره نگیزی و لووت به رزیدا پیی زیاتریان لی پراکیشا .

(ابوداود) و ئه وانی تر ده گپرنه وه له (ابن اسحاق) وه (ر) ده لیت: که پیغه مبه ری خوا ﷺ له شه پری به دردا سرکه وت به سر قورپه یشداو ، گه پرایه وه بوّ مه دینه ، جوله که کانی له بازاری (بنو قینقاع) دا کوّ کرده وه ، پیی فرموون : خیلی جوله که ، ملکه چ بن پیّش ئه وه ی پووداویکی وه ک ئه وه ی قورپه یشان به سر داییت . وتیان : ئه ی موحه ممه د ، له خوّت بایی مبه که چه ند پیاویکت له قورپه یش کوشته وه ، ئه وانه هه رزه بوون شه پریان نه ده زانی ، ئه گه ر شه پرمان له گه لدا بکه یت ئه وجا ده زانیت که خه لکی شه پرکه ر ئیمه ین ، توّ تا ئیستا شه رت له گه ل خه لکی وه ک

نیمه‌دا نه‌کردوه ، خوای گه‌وره نایه‌تی نارد خواره‌وه : ﴿ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبَسَّ الْمُهَادُ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَةِ الْقُرْآنِ فَتَنَّا فَبُذِّلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِّثْلَهُمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بَصْرَهُ مَنْ يَشَأْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴾ آل عمران ۱۲، ۱۳^(۱). واته : بلی به بی‌باوه‌ران ژیرده‌که‌ون و حه‌شر ده‌کرین به‌ره‌و دۆزه‌خ و خراپ‌ترین شوین ، له‌و دوو‌کۆمه‌له‌دا که به‌یه‌گه‌گه‌یشتن به‌لگه‌و په‌ندیکی ته‌واوی تیندا بوو بۆ ئیوه ، کۆمه‌لنکیان له‌پیناوی خوادا جه‌نگی ده‌کردو ، کۆمه‌لنکیشیان کافر بوون ، به‌و نه‌ندازه‌یه کۆمه‌لنکی تریان به‌چاوی خویان ده‌بینی ، خوای گه‌وره خواستی له‌سه‌ر بیت پشستیوانی هه‌رکه‌سیک ده‌کات خوئی بیه‌ویت ، ئه‌مه په‌ندی تیدایه بۆ بینایان .

وه‌لامی (بنو قینقاع) بۆ ئه‌م نایه‌تانه راگه‌یانندی جه‌نگ بوو ، به‌لام پیغه‌مبه‌ر ﷺ رقه‌که‌ی خواره‌وه‌و موسلمانیش دانایان به‌خویندا گرت ، چاوه‌پروانی پوژگار بوون ، زۆری پی‌نه‌چوو له‌ناو مه‌دینه‌دا (بنو قینقاع) ئازاوه‌و پشیویان دروست کردو ، به‌ ده‌ستی خویان چالی مه‌رگیان بۆ خویان هه‌لکه‌ندو، ریگا‌کانی ژیانایان له‌خویان بپری .

(ابن هشام) له (ابی عون)وه ده‌گی‌ریته‌وه ، جارنکیان ژنه‌ه‌ره‌بیک شمه‌کی هینابوو، له‌ بازاری (بنو قینقاع) فرۆشتی ، لای کابرایه‌کی زه‌ره‌نگه‌ر دانیشتن ، چه‌ند جوله‌که‌یه‌ک داوایان لی‌کرد که ده‌موچاوی خوئی ده‌ربخات ، پازی نه‌بوو ، زه‌ره‌نگه‌ره‌که لایه‌کی کراسه‌که‌ی به‌سته‌وه به‌پشستیوه‌وه ژنه‌که ناگای لی‌نه‌بوو . که هه‌ستا عه‌وره‌تی ده‌رکه‌وت ، جوله‌که‌کانت که‌وتنه‌ گالته‌و پیکه‌نین ، ژنه‌که هاواری لی‌هه‌ستا ، پیاویکی موسلمان ئامبازی زه‌ره‌نگه‌ره جوله‌که‌که بوو کوشتی ، جوله‌که‌کانی تر هه‌لیان کوتایه سه‌ر پیاوه موسلمان‌ه‌که‌و کوشتیان ، که‌سوکاری پیاوه موسلمان‌ه‌که هانای هینا بۆ موسلمان‌ه‌کان دژ به‌جوله‌که شه‌ر ده‌ستی پی‌کرد له‌نیوان ئه‌مان و جوله‌که‌ی (بنو قینقاع) دا^(۲).

(۱) سنن ابی داود له‌گه‌ل (عون‌المعبود) ۱۱۵/۳ ، ابن هشام ۵۵۲/۱ .

(۲) ابن هشام ۴۷/۲ ، ۴۸ .

ئابلوقەدان و خۇبەدەستەودان و دەرگەردن

ئىدىي پىغەمبەر ﷺ ئارامى ئىبرا ، (لبابه) كۆپى (عبد المنذر)ى بەسەر مەدەنەوۋە دانائۇئالائى مۇسلمانانى دا بەدەست (حمزە)ى كۆپى (عبد المطلب)ە ۋە ﷺ سەربازانى خۇدائى پىگىخست بەرەو (بنو قىنقاع) كەبىنيان واسوپاي مۇسلمانەكان ھات، رايانكردە ناو قەلاكانيانەوۋە، مۇسلمانان بەتۇندى ئابلوقەياندان، ئەم پۈوداۋە لەپۇژى شەممەي نىۋەي مانگى شەۋالى سالى (۲)ى كۆچىدا بوو، ئابلوقەكەكە ماۋەي (۱۵) پۇژى خاياند تا شەۋى يەكەمى مانگى (ذى القعدة) ترسىكى زۇر كەۋتە دلىانەوۋە ئەو ترسە بوو كە خۇدا بىۋىستايە ھەر كۆمەلىك سەر شۆپ بىكات دەيخستە دلىانەوۋە . ئىدىي ملىان كەچ كىرد بۇ قەرمانى پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەردىنى خۇيان و مال و منال و ژنياندا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ قەرمانىدا بالەبەست كران .

ئىدىي (عبدالله)ى كۆپى (ابى) كۆپى (سلول) بەدەۋرى دوۋپوۋانەي خۇي ھەستا، زۇرلايەۋە لەپىغەمبەر ﷺ كە چاۋپۇشيان ئىبكات ، وتى : ئەي مۇھەممەد داۋات ئىدەكەم چاك بە لەگەل ھاۋپەيماۋەكانم . (بنو قىنقاع) ھاۋپەيماۋە (خىزج) بوون - پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەللى گەرم و گۈر نەبوو ، (ابى) جارىكى تر وتيەۋە ، پىغەمبەر ﷺ پۈۋى ئى ۋەرچەرخاند ، دەستى گىرت بەئەلقەيەكى قەلغانەكەيەۋە ، پىغەمبەرى خوا ﷺ قەرمۈۋى : بەرم بەدە ، تۈپە بوو ھەتا دەمۇچاۋى پىرۇزى پەش داگەرا ، پاشان قەرمۈۋى : دايىك پۇللەپۇت بۇ بىكات بەرم بەدە ، بەلام كابرالى دوۋپوۋ ھەر سوور بوو ، وتى : نەۋەللأ بەرت نادەم ھەتا چاك نەبىت لەگەل دۇستەكانمدا ، چوارسەد كەس سەرپەتى و سى سەدى كىلاۋپۇش لە ھەموو ھالەتىك بەرگىريان ئىكردووم ، ئىستا تۇ دەتەۋىت لە بەرەبەيانىكدا درۋىنەيان بىكەيت؟ سوئند بىت من كابرەيەكم دەترسم شىتىكم بەسەردايىت .

ئەم پىاۋە دوۋپوۋەكە ھىشتا مانگىك بەسەر مۇسلمان بونىدا نەگۈزەرا بوو . پىغەمبەرى خوا ﷺ دلى راگىر كىرد ، بەخشىنى بە ئەۋو قەرمانى پىدان كە لەمەدەنە دەرچن و لەنزىكىيەۋە نىشتەجى نەبن ، ئەۋەبوو دەرچوون بەرەو (انزعات)ى شام ، كەمىكىيان لەۋى مانەۋە ئەۋانى ترىان لەناۋچوون .

پىغەمبەرى خوا ﷺ مال و سامانەكەيانى ئى سەندن و دوۋقەلغان و سى شىمشىرو سى پى ئىدەرھىنا لەگەل پىنجىيەكى دەستكەۋتەكانيان ، ئەۋكەسەش ھەستا بەكۆكردنەۋەي دەستكەۋتى شەپكە (مۇھەممەد)ى كۆپى (مۇسلىمە) بوو ^(۱).

^(۱) زاد المعاد (۲ / ۷۱ ، ۹۱ ، ابن مۇشام ۲ / ۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹) .

غەزای قات (سویق)

لەکاتیڤدا کە (صفوان) ی کوپی (امیه) و (جولهکە) و دوو پووان خەریکی دەسیسەو پیلانگێران بوون ، (ابو سفیان) بیرى لەکاریکی کەم زیانی ناوبانگ زل دەکردهوه ، کە بەخێرایى بیکات ، تا پلەوپایەى خیلەکەى پى بپارێزێت و ، هیزی خۆى دەربخات ، ئاهى کردبوو کە ئاو بەرسەرى نەکەوێت تا شەر لەگەل موحەممەددا نەکات ، دووسەد سواری لەگەل خۆیدا بردو تا سوێندەکەى بەجى بهیئیت لەسەر جوگە ئاوێکی پوو بەشاخی (نیب) دابەزی نزیك بوو لە مەدینە بەلام نەبیوێرا بەروژ هیرش بکاتە سەر مەدینە ، هەستا بەئەنجامدانی کاریک کە لەچەتەگەریی دەچوو ، بەشەو بەشیوێهەکی نەینی نزیك قەراغى شار بووهو ، چووه لای (حیی) کوپی (اخطب) دای لە دەرگا ، نەبیوێرا بیکاتە ژوورەوه ، چوو بۆ لای (سلام) ی کوپی (مشکم) سەرۆکی (بنی النضیر) و خاوەنى گەنجینەکەیان بوو لەوکاتەدا ، داواى هاتنە ژوورەوهی کرد ، فەرموویان ئێ کرد ، ریزی گرت و شەرابی پیشکەش کرد ، هەوالەکەى لای کەس نەدرکاند ، دواى ئەوه (ابو سفیان) هاتەوه لای هاوڕێکانى و ، مەفرەزەیهکی ناردن و ، چوونە سەر شوێنێکی قەراغى شارى مەدینە پێیان دەوت (عریق) لەویدا باخیکی خورمایان سووتاندو ، پایوکی ئەنسارى هاوپەیمانیکیان بینی هەردووکیان کوشت و ، رایان کردەوه بەرەو مەککە.

هەوالەکە گەیشتهوه بەپیغەمبەر ﷺ دەسبەجى بەدوایاندا چوو ، بەلام ئەوان خیرا تر رایان کردبوو ، لەرێگە (قات) یکی زۆریان فریدا بوو لەگەل برێکی زۆر خۆراک و شەمەک بۆ ئەوهی لەراکردندا سووکەلە بن ، ئەوهبوو دەربازبوو بوون لەدەستیان ، پیغەمبەری خوا ﷺ گەیشته (قرقره الکدر) ، پاشان گەراپەوه ، موسلمانان هەموو قاوەتەکەیان کوکردهوه ، ئەم بگەرە بەردەیان ناونا (غەزای قات) ، ئەم غەزایە لە مانگی ذی الحجة سالی (٢) کۆچی دواى جەنگی بەدر بەدوو مانگ پروی دا ، پیغەمبەر ﷺ لەوشەرەدا (ابا لبابە) ی کوپی (عبدالمنذر) ی بەسەر مەدینەوه جیهیشت^(١).

(١) زاد المعاد ٢/ ٩٠ ، ٩١ ، ابن هشام ٢/ ٤٤ ، ٤٥ .

غەزای (ذی امر)

ئەم غەزایە گەورەترین شالۆی سەربازىيە كە پىغەمبەرى خوا ﷺ پىش جەنگى ئوحدو سەرۆكايەتى كەربىت ، ئەم شالۆى لە (مەرم)ى سالى (۳) ى كۆچىدا ئەنجامدا .

هۆيەكەى ئەوهو ، هەوالگەكانى مەدينە هەوالياندا بەپىغەمبەر ﷺ كە كۆمەلىكى زۆرى خىلى (بنى ثعلبة) و (محارب) كۆبوونەتەوه ، دەيانەويت بەن بەسەر شارى مەدينەدا پىغەمبەرى خوا ﷺ ، لەگەل چوارسەدو پەنجا جەنگاوهرى پيادهو سوارو بەرى كەوت ، (عثمان)ى كۆرى (عفان)ى بەسەر مەدينەوه بەجىيشت .
لە رىگەدا كابرايەكيان گرت ناوى (جبار) بوو لە خىلى (بنى ثعلبة) كرايە ژورەوه بۆ لای پىغەمبەر ﷺ پىغەمبەرى خوا ﷺ بانگى كرد بۆ ئىسلام مۇسلمان بوو ، كەردى بە هاوئى بىلال و بو بەرىبەرى مۇسلمانەكان بۆ سەر شوینی دۆژمن .
دۆژمنان كە هەوالى هاتنى سوپاكەى مەدينەيان بىست بە شاخ و داخدا بلأوديان لىكرد ، پىغەمبەرىش ﷺ بەخۆى و سوپاكەيهوه گەيشته شوینی كۆبوونەكەيان كە لەسەر ئاويك بوو ، پىيان دەوت (ذی امر) لەو شوینەدا هەموو مانگى (صفر)كەى بەسەر برد ، لەسالى (۳)ى كۆچىدا بوو ، يان نزيكبووهوه لەو سالى ، ئەم مانەويه بۆ ئەوهووه عەرەبه دەشتەكەكان هەست بەهيزو دەسلاتی مۇسلمانەكان بکەن و لىيان بترسن ، پاشان پىغەمبەرى خوا ﷺ گەرايهوه بۆ مەدينە (۲) .

كوشتنى (كعب)ى كۆرى (أشرف)

(كعب)ى كۆرى (أشرف) داخ لەدلتەين جولهكه بوو ، دژ بە ئىسلام و مۇسلمانان ، زۆر ئازارى پىغەمبەرى دەدا ﷺ و بە ئاشكرا دژايەتى دەكرد .
لەتيرەى (طىء)ى - بنى نېهان - بوو ، دايكى لەخىلى (بنى النضير) بوو ، كابرايەكى دەولەمەندى سەرومىرى قۆزى ناو خىلەكانى عەرەب بوو ، يەكيك بوو لە شاعيرەكانيان ، قەلەكەى كەوتبوو باشوورى رۆژھەلاتى مەدينە لە پشت مالهەكانى (بنى النضير)هوه .

(۱) ابن هشام ۴/۶ ، زاد المعاد ۲/۹۱ ، دەلەين هەولەكەى (دعشور) يان (غورت)ى (محارب)ى لەم غەزايەدا بووه ، بەلام راستەر ئەويه كە لە غەزايەكى تردا بووه ، بروانه صحيح البخارى ۲/۵۹۳ .

که هه‌والی یه‌که‌م سه‌رکه‌وتنی موس‌ل‌مانه‌کان و کوشتنی پ‌اله‌وانه‌کانی
 قور‌ه‌یشی پ‌ی‌گه‌یشته له‌به‌دردا و تبوی : ئه‌ری ئه‌و هه‌واله‌راسته؛ ئه‌وانه پ‌یاوماقول
 و شای خه‌ل‌کین ، وه‌ل‌لاهی ئه‌گه‌ر موحه‌مه‌د ئه‌وانه‌ی کوشته‌ی ژیرزه‌وی بۆ من
 باشتره له‌سه‌رزه‌وی .

که هه‌والی سه‌رکه‌وتنی موس‌ل‌مانه‌کانی بیست ، ده‌ستی کرد به‌جینی‌ودان
 و خراپه‌وتنی پ‌ی‌غه‌مبه‌ر ﷺ موس‌ل‌مانه‌کان و پ‌یاوه‌ل‌دانی د‌وژمه‌کانیان و ،
 هاندانیان د‌ژ به‌ پ‌ی‌غه‌مبه‌ر ، به‌وه‌شه‌وه نه‌وه‌ستا ، سواربوو بۆلای قور‌ه‌یش له‌لای
 (المطلب) ی کور‌ی (ابی وداعه السهمی) دابه‌زی ، ده‌ستی کرد به‌خویندنه‌وه‌ی
 شیعو گریان بۆ ک‌وژراوه‌ موشریکه‌کانی (قلیب) ، بۆ ورژاندنی غیره‌تیان و
 قول‌ترکردنه‌وه‌ی پ‌ق و کینه‌یان د‌ژ به‌ پ‌ی‌غه‌مبه‌رو ، بانگی ده‌کردن بۆ شه‌رکردن
 له‌گه‌ل‌یدا ، کاتی‌ک له‌ مه‌که‌که‌ بوو (ابو سفیان) و موشریکان پرس‌یاریان ئی‌کرد : نایا
 ئاینی ئیمه‌ت به‌لاوه‌ خو‌شه‌ویست‌تره‌ یان ئاینه‌که‌ی موحه‌مه‌دو هاوه‌له‌کانی ؟
 کامان له‌سه‌ر پ‌ی‌گه‌ی هیدایه‌ته ؟ وتی : به‌راستی ئی‌وه له‌سه‌ر پ‌ی‌گه‌ی هیدایه‌تن ،
 باش‌ترن ، له‌م باریه‌وه ئایه‌ت دابه‌زی ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نُصِيًّا مِنْ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ
 بِالْجِبِّ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا﴾ النساء : ۵۰
 واته : ئایا سه‌یری که‌سانێ‌ک ناکه‌یت که به‌هره‌یه‌کیان له‌ کتییی ئاسمانی پ‌ی‌دراوه ،
 که‌چی له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا باوه‌ریان به‌فالچی و جادووگه‌ریی هه‌یه ، د‌ه‌باره‌ی
 ئه‌وانه‌ش که کافرن ده‌لێن : ئه‌وانه چاک‌ترن و پ‌ی‌بازی راستریان گرت‌وه له‌وانه‌ی که
 باوه‌ریان به‌ ئاینی ئی‌سلام هیناوه‌.

پاشان (کعب) به‌و شی‌وه‌یه گه‌رایه‌وه بۆ مه‌دینه ، ده‌ستی کرد به‌هه‌رزه
 گوێی کردن به‌رامبه‌ر به‌ژنانی هاوه‌لانی پ‌ی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌و زمانه‌ پ‌یس و
 خراپه‌ی ئازاری ده‌دان.

ئیدی پ‌ی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فهرمووی : ((ک‌ی ده‌توانی‌ت (کعب) ی کور‌ی
 (اشرف) له‌ناو به‌ری‌ت ؟ چونکه به‌راستی ئازاری خوداو پ‌ی‌غه‌مبه‌ری داوه‌)) (محمد) ی
 کور‌ی (مسلمه) و (عباد) ی کور‌ی (بشر) و (ابو نائله) که ناوی (سلکان) ی کور‌ی
 (سلامه) بوو بر‌ای شیر‌ی (کعب) بوو ، هه‌روه‌ها (الحارث) ی کور‌ی (اوس) و (ابو
 عبس) ی کور‌ی (حبر) خو‌یان ته‌رخان کرد بۆ ئه‌و کاره . فهرمانده‌ی مه‌فرزه‌که
 (محمد) ی کور‌ی (مسلمه) بوو.

ريوايه ته كان له باره ي كوشتنى (كعب) ي كورې (اشرف) ه وه ده لئښ :- كه پيغه مېر ښه فرمووي : كي ده توانيت (كعب) بكوريت ، چونكه به پرستي نازاري خوداو پيغه مېر ه كه ي داوه ؟ (محمد) ي كورې (مسلمه) وتي : من نامادم پيغه مېرې خوا ، نيا حزن ده كه ي بيكورم ؟ فرمووي : به لي ، وتي : مو له تم بده ري با خوم پرؤم قسه يه كي له گه لدا بكم ، فرمووي : پرؤ قسه ي له گه لدا بكه .

(محمد) ي كورې (مسلمه) چوو بولاي (كعب) و پي و ت : به پرستي هم پياوه پيغه مېر ښه هاو ته لمان وداو اي سه دم قه مان لي ده كات ، شكست وماندووي كردووين .

(كعب) وتي : بيگومان كه ئيوه لي بيزارن .

(محمد) ي كورې (مسلمه) وتي : ئيمه بهم حاله شويني كه وتووين ، حزن ناكه ين به جي بي هيلين تابزائين چي لي به سر دي ت ؟ ئيسا هاووين به قهرز هو قه يه ك يان چند هو قه يه ك كمان بده يتي .

(كعب) وتي : باشه ، بارمته ده وي ت .

(ابن مسلمه) وتي : چيت ده وي ت بو ت بارمته بكه ين ؟

وتي : ژنه كاننان .

(ابن مسلمه) وتي : چو ن ژنه كانمان داده نين ، له كاتي كدا تو قو زترين

پياوي عه ره بيت ؟

(كعب) وتي : كور ه كاننانم له لا دابنين .

(ابن مسلمه) وتي : چو ن كور ه كانمان لاي تو بيت ، جنيو به هه ريه كي كيان

بردي ت و پييان بو تري ت : نه مه بارمته ي هو قه يه ك يان دوو هو قه يه . به لام چه كت بو بارمته ده كه ين .

به ليني پيدا كه بيت هوه بولاي . (ابو نائله) ش هه مان شيوه ي (محمد) ي

كورې (مسلمه) ي كرد ، چوه لاي (كعب) و چند ساتي ك شيعريان بو يه ك تري

خوينده وه ، پاشان پني و ت : (ابن اشرف) دا يكت سنگت بو بكوتي ت ، من بو

شتي ك ها توومه لات نه مه وي ت بو ت باس بكم ، به مه رجيك نه يدركي نيت .

(كعب) وتي : باشه .

(ابو نائله) وتي : هاتني هم كابرايه مه به ستي (پيغه مېر بوو ښه) بوو به

به لا بو ئيمه ، عه رب كه وتنه درياهه تي كردنمان و ، نابلو قه يان له سر داناين ،

هه موو پښگاكانيان لى گرتين ، تا مال و مندالمان زايه بوو ماندوو بووين ، خو مان و مال و منالمان تياچووين ، قسه و گفتوگو بهرده وام بوو بهو شيويهى كه له گهل (ابن مسلمة) دا پوى دا (ابو نائله) له قسه كانيدا وتى : چهند هاوه ليكم له گهلدايه هه مان راويوچوونى منيان ههيه ، حهزم كرد بيانهنيم شتيان پى بفروشيته و چاك بيت له گهلاندا.

(ابو نائله) و (محمد بن مسلمة) له ودا كه مه بهستيان بوو سهركه وتنيان به دهست هينا ، ئيدى (كعب) به لايه وه ئاسايى بوو كه چهكى پى بدينايه و له گهل نهوانى تريشدا بونايه .

له شه ويكى مانگه شهوى چواردهى مانگى رهبيعيه كه مى سالى (٣)ى كوچى ، مه فوزه كه له گهل پيغه مبهردا كويوه وه وه له گهلان چوو هه تا (بقيع الغرقه) و پهوانهى كردن و ، پاشان ئاموزگاريى كردن و قهرمووى : (برون به ناوى خواوه ، خوايه هاوكاريان بكه) ، پاشان گهرايه وه مال و دهستى كرد به نويزكردن و پارانه وه له پهروه ردگار.

مه فوزه كه گهيشته قهلاكهى (كعب)ى كوپى (اشرف) ، (ابو نائله) بانگى لى كرد ، ههستا بيته خواره وه بولايان ژنه كهى كه هيشتا تازه بووك بوو پيى وت : لهم درهنگ وهخته دا بو كوى دهچيت ؟ گويم له دهنگيكه دهلييت خويى لى دهتكيت.

(كعب) وتى : نه وه (محمد)ى كوپى (مسلمه)ى برام و (ابونائله)ى برامى شيريمه ، پياوى پايه دار نه گهر بوكوشتنيش بانگ بكرت دهروات به ده ميه وه ، پاشان هاته دهر وه بولايان بونى عهترى له خووى دابوو ، پرچى بهردابوه وه.

پيشتر (ابو نائله) به هاوه له كانى وت ، نه گهر (كعب) هات من قژى دهگرم و بونى پيوه دهكهم ، كه بينيتان من به ته واوى دهستم له سهري گيربوو ، ئيوه به شمشير لى بدن ، كه (كعب) دابهزیه ناويان ساتيك قسهى له گهلدا كردن ، پاشان (ابو نائله) پيى وت : (ابن الاشرف) دهكرت به شيوى (عجوز) دا كه ميك بچينه خواره وه قسه كانى ترمان له وى ته واو بكهين ؟ وتى : نه گهر ئيوه پيتان خوش بيت قهيدى نيه . دهرچوون و كهوتنه پياسه كردن ، له ريگه دا (ابو نائله) وتى : شهو نيه له شهو بوخوشتتر ، (كعب) كهيفى دههات ، وتى : بوخوشتترين ژنى عهرو لاي منه ، (ابو نائله) وتى : مؤله تم دهدهيت بونيكى سهرت بكه ؟ وتى : به لى دهستى خسته ناو قژى بونى كردو وتى : به هاوه له كانى چهند بونى خوشه.

پاشان كه ميكي تر پوشتن ، نهنجا (ابو نائله) وتي : ئايا جاريكي تريش بوئي بكه مه وه ؟ (كعب) وتي : به لي : (ابو نائله) دهستي خسته قزي (كعب) تا توندگرتي و دهستي ليئي گيربوو ، وتي : دوژمني خوا بكوژن ، دايانه بهر شمشير ، همرماوو نه مرد ، نهنجا (محمد) ي كوپي (مسلمه) پاچيكي هملگرت له پشتيه وه چه قانديه سهر سييه ندهي و خويدا به سهريدا تا نووكي پاچه كه له بهرموسه لانيه وه ده رچوو ، (كعب) ي دوژمني خوا هاواريكي نه وه نده توندي لي بهر ز بوه وه ، هه موو قه لاکه ي به خه بهر هيناو مرد ، خه لکي ناو قه لا هه موويان ناگريان داگيرساند ، مه فره زه كه گه پرايه وه له کاتي ليدانه كهيدا (الحارث) كوپي (اوس) سهره نوکي هه نديك له شمشيره كان كه ميک برينداری کردبوو بوو ، خويئي له بهر ده چوو ، کاتيک مه فره زه كه گه يشته وه (حره العرض) سهيريان کرد (الحارث) يان له گه لدا نيه ، كه ميک وه ستان سهيريان کرد واهات : شويني جيگه پييه كانبي كه وتبوو ، هه ليانگرت ، تاگه يشته (بقيع الغرقد) (الله اکبر) يان کردو پيغه مبهري خوا ﷺ فرمووي : يا خوا سهر فراز بن ، نه وانيش وتيان : له گه ل توڊا پيغه مبهري خوا ، نهنجا سهری دوژمني خويان فريدايه بهرده مي ، سوپاسي خوي کرد له سهر ناوبردني (كعب) ، نهنجا تفي کرده سهر برينه كه ي (حارث) چاك بوه وه و نازاري نه ما ^(۱).

كه جوله كه به كوشتني (كعب) ي سته مكاريان زاني ترس و سام و نيشته دلّه سهخته كانيان و ، تي گه يشتن كه نيتر پيغه مبهري له به كار هيناني هيزدا سل ناکات له كه سيك كه ناموژگاري دادی نه دا ، ريژ له بهر ژه وه ندي كوّمه لگاي ئيسلامه تي و ئاسايش و پهيمان نامه كان نه گریت ، بويه كه سيان نه يوئرا ورته ي له ده مه وه ده بيت له سهر كوشتني (كعب) ، به لكو بيده نگ بوون و ، وايان نيشاندا كه پابه ندي پهيمان نامه كان ده بن و ، مليان كه چ کردو ، ماره ژه هراويه كان خيرا خويان کرده وه به كونه كانياندا بو خوشاردنه وه.

بهو شيويه پيغه مبهري ﷺ بو ماويه كه يه كلا بوه وه بو پروه پروه ونه وه ئه و مه ترسيانه ي پيشيني ده کرد له دهره وه مه دينه وه پروي تي بگن ، موسلمانه كان بهو شيويه كه ميک باري سه رشانيان له ناوه وه سووک بوو ، كه ده ميک بوو نه گهري نه و هيان دانا بوو له پريکدا ده ستیک بوه شينين .

^(۱) دريژي ئه م به سهر هاته مان وه رگرتوه له (ابن هشام) ۵۱/۲ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، هه روه ما له (صحيح البخاري) ۱/ ۳۶۱ ، ۴۲۵ ، ۲/ ۵۷۷ ، هه روه ما له (سنن ابی داود) هه روه ما له (سنن ابی داود) له گه ل (عون العبيد) ۲/ ۴۲ ، ۴۳ ، و (زاد المعاد) ۹۱/۲ .

غەزای (بحران)

ئەم غەزايە گروپىكى گەورەى گەپۆك بوو سى سەد جەنگاومر دەبوون ،
 پىغەمبەرى خوا ﷺ سەرۆكايەتى كردن لە مانگی (ریبى دودەمى) سالى (۳)ى
 كۆچىدا بەرمو شوپىنىك ناوى (بحران) بوو ، شوپىنىكە لە (حيجان) سەر بە ناوچەى
 (نزع) مانگی رەبىعى دودەم و پاشان مانگی جەمادى يەكەمىشى لە (سالى سىي)
 كۆچى) لەوى بىردە سەر ، پاشان گەرايەو بۆ مەدينە ، شەرى تووش نەبوو .^(۱)

سرىيەكەى (زىد) ى كورى (حارثە)

ئەم سرىيە دواترىن و سەرکەوتوتورىن سرىيە گەروكى شەرى بوون كە
 موسلمانەكان پيش ئوحد پىي هەستابن ، لەمانگی جەمادى دودەمى سالى (۳)ى
 كۆچىدا پرووىدا .

درىژەى باسەكەم بەم شىوئە ، دواى جەنگى بەدر قورەيشىيەكان كەوتبوونە
 دلە راوكى و پشيووى ، هاوین هات و وەرزى كاروانى پەرو شام نزيكتر بوو ،
 خەمىكى كەيان بۆ دروست بوو .

(صفوانى كورى (اميه) كە بۆ سەرۆكايەتى كاروانى ئەمسالى قورەيشىيەكان
 بەرمو شام هەلبىزىردا بوو ، وتى بەقورەيش : موخەممەدو هاوئەكانى رىگەى بازىرگانىان
 لى تىكداوین ، نازانىن چى بكەين لەهاوئەكانى و ، ئەوانە كەنار دەريا جى ناهيلن ؟
 خەلكى كەنارى دەرياش لەگەليانن و زۆرەيشيان چوونەتە ناويانەو ، نازانىن لەكوئە
 پىوین ؟ ئەگەر لىرە دانىشن و هيج نەكەين مائەكەمان دەخوین و ، هيجى نامىنىت ، ژيانى
 مەككەش بەندە بەبازىرگانى هاوینەو بۆ شام و بەزستانەو بۆ حەبەشە .

لە بارەى ئەم مەسەلەيەو گەفتوگۆى زۆر كرا ، (اسودى كورى (عبد المطلب)
 بە (صفوانى) و ت : لاشانى رىگەى كەنار دەريا بەردەو رىگەى عىراق بگرەبەر . ئەو
 رىگەيەكى زۆر دوورو درىژەو دەبىت بەناو (نجد)دا بپووت بەرمو شام و لە دوورىەكى
 زۆرەو لای پۆژەلاتى مەدينە بگرىت ، قورەيش هيجيان لە بارەى ئەو رىگەيەو
 نەدەزانى ، (اسودى كورى (عبد المطلب) ئاماژەى كرد بۆ (صفوان) كە (قرات)ى
 كورى (حيان) لەخىلى (بنى بكر بن وائل) بكاتە رىبەرى و رىئوونى بكات بۆ ئەو
 سەفەرە .

^(۱) ابن هشام ۲/ ۵۰ ، زاد المعاد ۹۱/ ۲ جياوازی هەبە لەسەر مۆى ئەم جەنگە ، و تراو كە هەوانگرانى
 مەدينە ، هەواليان دا بە پىغەمبەر ﷺ كە (بنى سليم) هيزىكى زۆريان كۆكردن تەرە بۆ هەلەكوتانە سەر مەدينە و
 دەوروپەرى ، و تراویشە : بەلكو سوپاكەى بۆ قورەيش دەرجوو ، (ابن هشام) و (ابن القيم) باشى ئەم رايەيان
 كردوومو قەسەيان لەسەر پای يەكەم نەكردو ، چونكە مائەكانى (بنى سليم) نا كەو ئەوناوچەى (نزع) بەلكو
 دەكەوتە (نجد) و زۆر دوورن لەناوچەى (نزع) هەو .

کاروانه‌که‌ی قورده‌یش دهرچوو (صفوان)ی کوپری (امیه) به‌پررسی بوو ، به‌رِنگه تازه‌که‌دا چوون ، به‌لام هه‌والی ئهم کاروانه‌و ئاراسته‌ی رِنگه‌که‌ش گه‌یشته‌وه مه‌دینه ، ئهمه‌ش به‌شیوه‌یه‌که بوو ، (سلیط)ی کوپری (نعمان) موسلمان بوو . له دانیشتنیکی شهرباب خوارده‌وه‌دا دانیشتبوو . ئه‌وکاته هیشتا شهرباب حهرام نه‌که‌رابوو . له‌گه‌ل (نعیم)ی کوپری (مسعود الاخصی) دا ئه‌وکاته هیشتا موسلمان نه‌بوو بوو کاتی‌که که سه‌رخوش ده‌بی‌ت و ، وردو درشتی رِنگه‌ی کاروانه‌که‌و نه‌خشه‌که‌ی له‌ده‌م دهرئه‌چیت ، ده‌سبه‌جی (سلیط) خو‌ی ده‌گه‌یه‌نیته لای پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌سه‌ره‌اته‌که‌ی بۆ ده‌گیرینه‌وه .

خیرا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سه‌د سواریک کۆده‌کاته‌وه به سه‌رو‌کایه‌تی (زید)ی کوپری (حارثة الکلبی) سازیان ده‌کات و ، به‌په‌له‌و له‌ناکاودا ده‌دن به‌سه‌ر کاروانه‌که‌دا . له‌کاتی‌که‌دا کاروانچیان له‌سه‌ر کانیاوینکی خاکی (نجد) لایاندا بوو پیی ده‌لین (قرده) دایان به‌سه‌ر هه‌موو کاروانه‌که‌دا ، (صفوان) و پاسه‌وانه‌کانی جگه له پراکردن و خو‌وتار کردن هه‌چیان بۆ نه‌مايه‌وه .

موسلمانه‌کان رِبه‌ری کاروانه‌که (فرات)ی کوپری (حیان) یان ده‌ستگیر کرد ، و تراوه دوانی تریشی له‌گه‌ل‌دابوو به‌ریکی زۆر ده‌فری زیویان غه‌نیمه‌ت کرد که کاروانه‌که هه‌لی گرتبوو ، نرخ‌ی شته‌کان به سه‌ده‌زار خه‌ملینرا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پاش ده‌رکردنی پینج یه‌که هه‌موو ده‌ستکه‌وته‌که‌ی دابه‌شکرد به‌سه‌ر به‌شداربوانی سهریه‌که‌داو له‌ویشدا له‌سه‌ر ده‌ستی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ ، (فرات)ی کوپری (حیان) موسلمان بوو ^(۱).

ئهمه کاره‌ساتینکی سه‌خت و نه‌گه‌یه‌یه‌کی گه‌وره‌بوو له‌دوای به‌در تووشی موشریکان بوو ، ئه‌وه‌نده‌ی تر دل‌ه‌پراو‌کینی قورده‌یش زیاد‌ی کردو خه‌م و په‌ژاره دلی گرتن ، ئیدی له‌به‌رده‌میاندا هه‌چ نه‌ما جگه له‌دوو رِنگه ، یان ئه‌وه‌یه وازبه‌ینن له مله‌وپی و لوتبه‌ریزی خو‌یان و رِنگه‌ی ئاشتی و ئاشتبوونه‌ته‌وه بگرنه‌به‌ر له‌گه‌ل موسلمانه‌کاندا ، یان ده‌بی‌ت هه‌ستن به‌جه‌تگینکی سه‌رانسه‌ری وها که پۆل و په‌لوه‌پایه‌ی جارانیان بۆ بگه‌یرینه‌وه‌و ، هه‌زی موسلمانان سه‌رکوت بکه‌ن ، به‌شیوه‌یه‌کی ده‌سه‌لاتیان نه‌هه‌یلت له‌م شوین و ئه‌و شویندا ، مه‌که‌که رِنگه‌ی دووه‌می هه‌لبه‌زارد ، داواکاری تۆله‌کردنه‌وه‌و خو‌ ئاماده‌کردن بۆ شه‌رکردن له‌گه‌ل موسلمانه‌کاندا زیاد‌ی کرد به‌ خو‌سازدانینکی ته‌واوه‌تی و ، به‌نیازی هه‌لکوتانه سه‌ر موسلمانه‌کان له‌ماله‌کانی خو‌یاندا ، ئه‌مانه‌و ئه‌و رووداوانه‌ی پیشت‌ریش پی خوشکه‌ریکی به‌هه‌یزبوون بۆ هه‌لگیرسانی شه‌ری ئو‌حود .

^(۱) ابن هشام ۵۰/۲ ، ۵۱ فقه السيرة ل ۱۹۰ ، رحمة للعالمین ۲/ ۲۱۹ .

(غەزای ئوحد) و

خۇ ئامادەکردنى قورەيش بۇ شەرى تۆلەسین

مەككە ئاگر لەجەرگ و ھەناوی بەربوو بەھوی کارەساتی جەنگی بەدرو ئەو شکستە گەورەو کوژرانی پیاماقولان و پالەوانەکانیانەو، ئارەزووی تۆلەو ھەق سەندنەویان لەناخدا دەجولاندن ، تارادەیک گریانیان لەسەر کوژراوانی بەدرو قەدەغە کردبوو ، بەخیرایش نەچوون بەدەم دیلەکانیانەو نەبادا موسلمانەکان ھەست بکەن بەرپادەیی خەم و پەژارەیی دلایان.

پاش غەزای بەدرو قورەیشیەکان ریککەوتن لەسەر ھەستان بەجەنگیکی سەرانسەری دژ بەموسلمانەکان بەشیوەیک شیفای دلایان بدات و ، ئاگری دەروونیان دامرکینیتەو دەستیان کرد بەخۆسازدان بۆ ئەو جەنگە .

(عکرمە)ی کوپری (ابو جھل) و (صفوان)ی کوپری (امیە) و (ابوسفیان)ی کوپری (حرب) و (عبداللە)ی کوپری (ابی ربیعە) لە ھەموو سەرکردەکانی تری قورەیش زیاتر دلایان گەرم بوو بۆ ئەنجامدانی ئەو شەپەر.

یەكەم کاریك کردیان ئەو بەدرو ئەو کاروانەیی بەھویەو جەنگی بەدرو پویدا دەستیان بەسەرآگرت و ، وتیان بەو کەسانەیی مائیانی تێدابوو ، ئەو گرویی قورەیش ، موحمەد تاقیکردنەتەو چاکترینی کەسەکانی ئیووی کوشت ، بەم سامانە یارمەتیمان بدەن با جەنگی پی بکەین لەگەڵ موحمەددا ، بەلکو تۆلەیی لۆبکەینەو ، بەدەمیانەو ھاتن و ، فرۆشتیان بریتی بوو لە ھەزار وشترو پارەکش بایی پەنجا ھەزار درھەم بوو ، لەم بارەییەو خوای گەورە ئایەتی ناردە خواریو : ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةٌ ثُمَّ يُغْلَبُونَ ﴾ الانفال : ۳۶ واتە : بی باوەران پارەو مالی خویمان خەرج دەکەن بۆلادان لەرێگەیی خودا ، ئەوانە پارەیی خویمان خەرج دەکەن و ، پاشان لە دواپۆژدا دەبیتە پەشیمانی بۆیان و ژێریش دەکەون.

پاشان رێگەیی خۆبەخشیی کرایەو بۆ ھەرکەسیك حەزبکات ، لە حەبەشی و خێلی کینانەو تێھامە بۆ شەپ کردن لەگەڵ موسلمانەکاندا ، بۆ ئەم مەبەستەش چەندین رێگەیی ھاندانیان گرتەبەر ، تارادەیک (صفوان)ی کوپری (امیە) ھەستا بەفریودانی (اباگرە)ی شاعیر کە لە شەپری بەدرو بەدیلی گیرا بوو ، پیغەمبەر ﷺ

بهی بهرام بهر بهری دابوو ، پهیمانی ئی وەرگرتبوو که دژی نه وه ستنیته وه (صفوان)
 کلاوی نابوه سهر ئهم پیاوکه هه ستیت به هاندانی خینه کان دژ به موسلماننه کان و ،
 به لینی پیدابوو که نه گهر له شه په که به زیندویی هاته وه دهوله مهندی بکات ، نه گهر
 مردیش که فالتی که چکهانی بکات ، ئیدی (ابو غره) هه ستا به هاندانی تیره کان به
 شیعره کانی و هه ست و ناخی ده بزواندن ، هه روه ها شاعیریکی تریشیان هه لبرژارد
 بوو بۆ هه مان کار ناوی (مسافعی) کوپی (عبد مناف الجمحی) بوو.

(ابو سفیان) یش پاش گهرانه وهی له جهنگی (قاوت) و بی ئومید بوونی و
 زایه کردنی بریکی زۆر له ئالف و قاوتی سوپاکه ی له هه موو که سیك زیاتر هانی
 خه لکی دهدا دژ به موسلماننه کان.

ئه وهی زیاتر قوربه که ی خه ست کرده وه ، نه گهر راست بی بلین: ئه وهی
 بلیسه ی ناگره که ی زیاتر کرد ئه و کاره ساته بوو که له م دوا ییدا به سهر قوربه یشدا
 هات له پیکه ی سریه که ی (زیدی) کوپی (حارث) و ئه و زیانه گه وره یه پشتی
 ئابووری قوربه یشی نوشتانه وه ، نه و نه د قاروخه فتی خستبووه دلپانه وه سنووری
 نه بیت ، ئیدی په له کردنی قوربه یش بۆ یه کلایی کردنه وهی مه سه له که له نیوان
 خویان و موسلماننه کاند زیاتری کرد.

ژماره و سهرگردایه تی سوپای قوربه یش

که سال هاته وه مه که یه هه کان ئاماده یی ته وایان وهرگرتبوو ، سی هزار
 جهنگا وهر له قوربه یش و هار په یمانه کانیان و حه به شیه موشریکه کان کۆببونه وه ،
 سهر کرده کانی قوربه یش پیمان وابوو که ژنان له گه ل خو یاندا بهرن ، تا ئه وه
 کاریگه ری زیاتر بیت بۆ راکیشانی پیاوان و بهرگری کردن له حورمهت و شه ره فیان
 ، ژماره ی ژنان له شه ره که دا (١٥) بوو ، به هو ی سی هزار وشتره وه سوپاکه یان
 گو یزایه وه ، دووسه د سوارچاکیش ^(١) به در یژایی رینگاکه له ئهم لا وای سوپاکه وه
 ده رۆشتن ، حه وت سه د قه لغانی خو پار یزیشیان پی بوو.

سوپای مه که که ده که ویته جو له

پاش ئه م ئاماده گییه ، سوپای مه که که که وته ری به ره و مه که که ، ئاهو حه سه ره ته
 کۆنه که ناگری بهر دابوو له جهر گیان و ، ئهم شه ره سوکنایی به دلدا ده ینان .

^(١) زاد المعاد ٩٢/٢ یاسکراوه له (فتح الباری) یشدا باسی سه د ئه سپ هاتوه ٧/ ٣٤٦ .

هه والگريه كانى پيغه مبهري ﷺ

هه والى جوولهى دوژمانيان پيده گات

(عباس) ى كورى (عبدال مطلب) چاوديرى جموجول و ئاماده گى سهربازه كانى قورهيشى ده كرد ههركه ئهه سوپايه كهوته جووله، (عباس) نامه يهكى به پهله ى نووسى بۆ پيغه مبهري ﷺ، دريژه ى دهنگوباسى سوپاكه ى تيدا بوو.

نيرواو كه ى (عباس) به پهله كهوته پرى، ئه وهنده خيرا رۆشت ماوه ى نيوان مهككه و مهدينه ى به سى رۆژ بى كه پينچ سهه كيلومه تر دهبيت، نامهكه ى دايه دهست پيغه مبهري ﷺ له مرگه وتى (قواء) بوو.

(ابى) كورى (كعب) نامهكه ى بۆ خوينده وه، فهرمى پيدا كه نهينى بياريزيت و، به پهله گهرايه وه بۆ مهدينه و باسى مهسهلهكه ى لاي سهركرده كانى كوچكهران و ئه نساريه كان كرد.

خو ئاماده كردنى موسلمانان بۆ حاله ى ناكاو

ئاگاهى له مهدينه دا ئى درا، پياوان هه ميشه چهكيان پى بوو، لهكاتى نويزيشدا لييان نه ده كرد وه نه بادا شتيك روو بدات.

مهفره زيهكى ئه نساريه كان كه (سعد) ى كورى (معان) و (اسيد) ى كورى (حضير) يان تيدا بوو ههستان به پاسه وانى كردنى پيغه مبهري ﷺ به چهكه وه تا به ره بهيان له بهر دهركه كهيدا ده وهستان.

له سهه هه موو ريگه كانى ده ره وه ى مهدينه مهفره زه ى چهكدار دانرابوون، بۆ حاله ى ناكاو يش چههه گروپيكي موسلمانه كان. بۆ زانينى جموجولى دوژمن. هه لدهستان به چاوديرى كردنى ئهه ريگاوبانه ى كه له وانه بوو موشرى كان لييه وه هيرش بهين بۆ سهه موسلمانه كان.

سوپا ى مهككه به ره وه قه لاكانى مهدينه دهكه ويته پرى

سوپاكه ى قورهيش له ريگه سههركيه باوهكه ى رۆژئاواه كهوته پرى، كه گه يشتنه ناوچه ى (الابواء)، له ويذا (هند) ى كچى (عتبه)، ژنى (ابو سفيان) پيشنيارى كرد گوپرى دايكى پيغه مبهري ﷺ هه لبدنه وه، به لام سهركرده كانى قورهيش ريگه يان نه داو، ترسان له چاره نووسى خراپى ههستان بهه جوړه كارانه.

پاشان سوپاكه ى مهككه كهوته وه پرى تا له مهدينه نزىك بوه وه، دۆلى (العقيق) ى گرته بهر پاشان لييه وه لاي دا به ره وه لاي راست، تا له نزىك ئوحوده وه له شوينى كدا كاروانيان خست پيى ده لين (عينين) له ناوه وه ى (السبخه) دا، له سهه

جوڳه ئاويڳى دەمى دۆلەكەدا كە دەكەويتە باكوپى مەدينەو . رۆژى ھەينى شەشى مانگى شەوالى سالى سىيەمى كوچى لەم شوينەدا ئوردويان دروست كرد .

ئەنجومەنى راويژكارى پيگھات

بۇدانانى ئەخشەي بەرگى كردن

ھەوالڭريەكانى مەدينە ھەوالەكانى مەككەيان يەك لە دواى يەك ھينا ، تادواين ھەوال كە دروست كردنى سەربازگەكە بوو ، لەويدا پيغەمبەرى خوا ﷺ ئەنجومەنيكى بالاي راويژكارى دانا ، ئالوويى راوبوچونەكانى تيدا كرابوو ، بۇ ھەلويسىت وەرگرتن و ، ھەوالى خەونيكي خوى پيپراگەيانندن و ، فەرموى : (وہللاھى خدا بەخىرى بگيريت ئەمشەو خەونيكم بينى ، مانگايەكى سەرباوم بينى و ، بينيم نوكى شمشيرەكەم كەليكى تيگەوتبوو ، ھەروەھا سەيرم كرد دەستم چوو بوو بەقەلغانىكى پتەودا ، ئەنجا پيغەمبەر ﷺ خەونەكەى واليكدايەو ، كە لەسەر برينى مانگاگە برىتيە لە شەھيدبوونى ھەنديك لە ھاوئەكانى و ، كەلبوونى شمشيرەكەش بەپيكرانى پياويكى ئال و بەيتى خوى ليكدايەو ، قەلغانەكەشى بەشارى مەدينە ليكدايەو .

پاشان راى خوى خستە بەردەست ھاوئەكانى و پى وابوو كە باشتروايە لە مەدينە نەپۆنە دەرەو ، خويان لەقەلاكانيدا پەنابەن ، ئەگەر موشرىكان لە سەربازگەكاندا مانەو ئەوا جيگەو پيگەيان زورخراپ دەبيت و ھيچ سووديكيشى نابيت ، ئەگەر ھاتنە ناو مەدينەيشەو موسلمانان شەپرى كۆلان و كۆلانيان لەگەلدا دەكن و ، ژنانيش لەسەر مائەكانەو . ئەمە راى پيغەمبەر بوو (عبداللەى كوپى (ابى كوپى (سلول) سەركردەى دووپوان كە بەسيفەتى يەكيك لە سەركردەكانى خەزرج لەويدا ئامادە بوو ، ھەمان راى پيغەمبەرى ھەبوو ، وا دياربوو ھەماھەنگ بوونى رايەكەى لەگەل راوبوچونەكەى پيغەمبەردا لەبەرئەو نەبوو كە ئەو ھەلويسىتە بەراست بزانيت ، بەلكو بۇ ئەو بوو تابتوانيت ژير بەژيىرى خوى لە شەپەكە بدزيتەو كەس پيى نەزانيت ، ويستى خوى گەورەش وابوو كەخوى و ھاوپيكانى بۇ يەكەمجار لەبەردەم موسلمانەكاندا ئابروويان بچيت و ، ئەو دەمامكەيان بەسەرەو لاچيت كە بىباوہرى و دووپووييەكەيانى حەشاردابوو ، موسلمانەكانيشى لە تەنگەتاوترين ساتدا ئەو مارە ژاراويانە ببينن كە لەناو كارژو بەرگ و دەمامكەكانياندا دەجولانەو .

هه ندىك لهو هاوه له دلگهرمانه ی كه پوژى به دريان له كیس چوو بو ،
 داوايان كرد له پیغه مبهري ﷺ كه بجیته دهره وه ، زوریان لی كرد تا رازی بیټ ، تاواى
 لیهاټ یه کیکیان وتی : پیغه مبهري خوا ئاواتمان ده خواست بۆ ئهم پوژهو له خوا
 ده پاراينه وه كه بیته دی ، ئه وه تا خواى گه وه بوی هیناوین و نزیک بوته وه ، برۆ
 دهره وه بۆلای دورمه کانت ، باوانه زانن لییان ده ترسین .

(حمزه) ی کوپی (عبد المطلب) ی مامی پیغه مبهري خوا ﷺ سه رمه شقی ئه و
 دلگهرمانه بو ، پیشتیش برنده ی شمشیره كه ی خوی له غزای به درا دیبوو .
 وتی : به پیغه مبهري خوا ﷺ : سویندم به و كه سه ی قورئانی بۆ تو ناردوه دم له
 نان نادم هه تا له دهره وه ی مه دینه دا شه ریان له گه لدا نه كه م .

پیغه مبهريش ﷺ له به ردم رای زۆرینه دا رایه كه ی كشانه وه ، رای گشتی
 جیگیر بو ، كه چوونه دهره وه له مه دینه ، پرو به پرو بوونه وه له مهیدانی جهنگدا .

بهش به شکردنی سوپای ئیسلام و

دهرچوونی بۆ مهیدانی جهنگدا

پاشان پیغه مبهري خوا ﷺ نوێژی ههینی بۆ خه لکه كه كرد ، وتاریکی
 بو دان و هانی دان بۆ خۆكۆکردنه وه و جیهاد کردن و ، ههوالی پیدان كه ئه گهر ئارام
 بگرن سه رده كه ون ، فه رمانی پیدان كه خویان ئاماده بکه ن بۆ دورژمن ، خه لکی به وه
 دلخۆش بوون .

پاشان نوێژی عه سری پیکردن ، خه لکی له هه موولایه كه وه کۆبوو بوونه وه
 ، پاشان چوو ه ماله وه ، هه ردوو هاوه له كه ی (ابوبکر) و (عمر) ی له گه لدا بو ،
 میزه ریان له سه ری پیچاو ، خۆشی چه کی به ست و ، دوو زنجیر به ستی له بهر کردو
 شمشیری کرده مل و هاته دهره وه بۆ ناو خه لک .

خه لک چاره هروانی دهرچوونی پیغه مبهريان ده کرد ، (سه د) ی کوپی (معاذ)
 و (اسید) ی کوپی (حضیر) یش به خه لکه کیان وتبوو : ئیوه پیغه مبهريان ناچار کرد
 ﷺ بۆ دهرچوون له مه دینه ، کاره كه به دهنه وه ده ستی خۆی ، هه موویان په شیمان
 بوونه وه له و کاره ی خویان ، كه پیغه مبهري ﷺ هاته دهره وه ، عه رزیان کرد :
 پیغه مبهري خوا به راستی مه به ستمان سه ری پیچی کردنی فه رمانی تو نه بوو ، چۆنت
 پی خۆشه وابکه ، ئه گهر هه ز ده كه یت له مه دینه بمینیته وه به و شیوه یه بکه ،

پینگه مبهري خوا ﷺ فرموي : هر پینگه مبهريک جل و بهرگی شهري پوشي نايبت لای بدات ، تا ئه و کاتهی خودا نیوان ئه وو دوژمنه که ی یه کلا ده کاته وه .

پینگه مبهري ﷺ سوپاکه ی کرد به سئ به شه وه :

۱. که تیبه ی کوچکهران ، ئالاکه یانی دایه ده ست (مصعب) ی کوپی (عمیر) (العبدی)

۲. که تیبه ی خیلئ ئه وس له ئه نسا ری هکان ، ئالاکه یانی دایه ده ست (اسید) کوپی (حضر)

۳. که تیبه ی خیلئ خه زره ج له ئه نسا ری هکان ، ئالاکه یانی دایه ده ست (حباب) کوپی (المنذر)

سوپاکه له ههزار چه کدار پی که اتبوو ، سه د زنجیر به ست و په نجا ئه سپ سوریان تیدا بوو ، و تراویشه که هیچ ئه سپ سوریان له گه لدا نه بوو ، (ابن ام کتوم) ی بو نوێژ کردن به جیهیشت له مه دینه به سه ر ئه وانه وه که ما بوونه وه ، ئه نجا فرمانیدا به ریکه ون ، سوپاکه به ره و باکوور که وته پئ ، هه ردوو (سعد) ه که به زنجیر به نده وه به به رده م پینگه مبه ردا روشتن که له (ثنية الداع) تینه په رین پینگه مبه ر ﷺ که تیبه یه کی چه کداری پوشته و په رداخی بینی به جیا له سوپاکه به ریوه ده هاتن ، فرموي : ئه وانه کیڤ ؟ هه وائی درایه ئه وانه جوله که هاوپه یمانه کانی خه زره جن ، ^۲ هه زده که ن له گه لئاندا به شداری شه ری موشریکان بکه ن ، فرموي : ئایا ئه وانه موسلمان بوون ؟ وتیان : نه خیر ، ئیدی پینگه مبه ر ﷺ رازی نه بوو یارمه تی له کافران وه ربگریت بو شه پر کردن له گه ل موشریکاندا .

نمایش کردنی سوپاکه

کاتی که گه یشته شوینیک پیی ده لئین : (الشیخان) سه یریکی سوپاکه ی کرد ، هه رچه یه کی بینی که م ته مه ن بوو که به رگه ی ئه و شه ره ناگریت گئیراه وه ، ئه وانه ئه م که سانه یان تیدا بوو ، (عبدالله) ی کوپی (عمر) ی کوپی (خطاب) و (اسامه) ی کوپی

^۱ / نه حمه د نه سائی و حاکم و (ابن اسحاق) گئیراه یانه ته وه .

^۲ / (ابن القيم) له (الهدی ۹۲/۲) دا ئه مه ی وتوو ، (ابن حجر) ده لئیت ئه مه هه له یه کی ناشکرایه ، (موسی) کوپی (عقبه) سووره له سه ر ئه وه ی هیچ سواریکیان له گه لدا نه بووه ، (واقعی) یش ده لئیت پینگه مبه ر ﷺ ئه سپه که ی (ابی برده) یان له گه لدا بووه ، (فتح الباری) ۲۵۰ / ۷ .

^۳ / (ابن سعد) ریوایه تی کردووه ، تیایدا ها تووه ئه و تاقمه (بنی قینقاع) بوون ۲/ ۲۴ ، پوونیشه که پینشت (بنو قینقاع) له ناوچه که دهر کرابوون .

(زید) و (اسید) ی کوپی (ظهیر) و (زید) ی کوپی (ارقم) و (عرا به) ی کوپی (اوس) و (عمرو) ی کوپی (حزم) و (ابوسعید الخدری) و (زید) ی کوپی (حارثة) ی ئه نساری و (سعد) ی کوپی (حبه) و، له ناویاندا باسی (براء) ی کوپی (عازب) یش کراوه، به لام بوونی فهرموده که ی له بوخاریدا به لگه یه له سهر به شداری کردنی له و غه زایه دا.

پیغه مبه ر ﷺ رینگه ی دابه (رافع) ی کوپی (خدیج) و (سمره) ی کوپی (جندب) هر چه نه منالیش بوون، له به ره ئه وه ی (رافع) له تیر هاویشتندا کارامه بوو، (سمره) وتی: من به هیزترم له (رافع) و دهیده م به زه ویدا، که ئه وه وه وه له درا به پیغه مبه ر ﷺ فهرمانی پیدان زۆرانبازیه ک بگرن، زۆرانبازیان گرت (سمره)، (رافع) ی دا به زه ویدا، ئه نجا پیغه مبه ری خوا ﷺ مۆله تی به ویشدا به شداری بکات.

مانه وه له نیوان ئو خود و مه دینه دا

له ویدا بوون ئیوارمیان به سه را هات، نوژی شیوانی کردو، پاشان نوژی خه وتنا نیشی کردو، له ویدا مایه وه. په نجا پیاوی مه لبارد بو پاسه وانی سه ربازگه که وه دهرو خولی بدهن، (محمد) ی کوپی (مسلمه) ی ئه نساری سه رکرده یان بوو، پاله وانی سه ریه که ی کوشتنی (کعب) ی کوپی (اشرف)، (ذکوان) ی کوپی (عبد قیس) یش به تابه تی پاسه وانی پیغه مبه ری ده کرد ﷺ.

یاخی بوونی (عبدالله) ی کوپی (ابی) و هاوړیکانی

پیش که میك له مه له اتنی به ره به یان ده رچوو، که گه یشته (شوط) نوژی به یانی کرد، زۆر نزیکبوو له دوژمنه وه، ده یبین و ئه وانیش ئه میان ده یینی، له ویدا (عبدالله) ی کوپی (ابی) دووړو یاخی بوو، به خو ی و سی سه د جه نگا وه ره وه پاشه کشه ی کرد که ده یکرده سییه کی سوپاکه ی پیان وتن: نازانین له سه رچی خو مان بده ین به کوشته؟ خو ی واپیشاندان که نا ره زایه له سهر ئه وه ی پیغه مبه ر ﷺ وازی له را که ی ئه وه یئا وه به گو یی خه لکی تری کرد وه.

گومانیش نه بوو له وه دا که ئه وه خو تا کرد نه وه یه له به ره ئه وه هویه نه بوو پیشانی دا گوایه پیغه مبه ر ﷺ وازی له را که ی ئه وه یئا وه، وه گه رنا ده رچوونی له گه ل سوپاکه ی پیغه مبه ردا ﷺ هیچ مانایه کی نه بوو، بگه ره ئه گه ره هویه که ی ئه وه بوایه هر له سه ره تا وه له سوپاکه ی جیا ده بو وه، به لکو مه به سستی سه ره کی له و یاخی بوونه - له وکاته هه ستیاره دا - ئه وه بوو پیشوی و شه رزه یی له ناو سوپای

موسلمانەکاندا بنیتەوهو له بهرچاو گوێی دوژمنەکانیاندا زۆربهی سوپاکه له پیغه مبهەر ﷺ بته کیتته وهو، ئهوهشی به دهویدا ده مینیتته وه وهریان بپروختیت و ، دوژمنیش له بهرامبهردا وهی بهرزیتته وهو، بهو دیمه نه سهریان بلن دیت و زوو ههلمهت بهینن بۆ له ناو بردنی پیغه مبهەر ﷺ و هاوهله دلسۆزهکانی و ئنجا کهش و ههوا بپهخسیتته وه بۆ گه پانه وهی سهرو کایه تی بۆ ئه و دوو پوهو وه هاو پیکانی.

خه ریکبوو کابرای دوو پوو له کاره کهیدا سه رکه وتن به دهست بهینیت دوو کۆمه لی ناو موسلمانەکانیش (بنو حارثه) له خیلێ (اوس) و (بنو مسلمه) ش له (خه زه ج) شکست بهینن ، به لام خوای گه وه راگیرى کردن ، پاش ئه و شپه زه ییه که خه ریکبوو بگه رپنه وهو پاشه کشه بکه ن دلیان دامه زرایه وه ، له ویدا خودای گه وه ده فهرمویت: ﴿ اِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْسَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴾ ال عمران: ۱۲۲ واته : خه ریکبوو دوو دهسته له ئیوه په شیمان ببه وه ، به لام خوا یارو یا وه ریان بوو ، ده با ئیمانداران هه رپشت به خوا بههستن.

(عبدالله) ی کوپی (حرام) یش - باوکی جابر - هه ولی دا ئه و دوو پوه وانه به ئه رکی خویمان بیر بخاته وه له و بارودوخه ناسکه دا ، شوینیان کهوت به تانه و ته شه ر لیدان و ، هانیدان به گه پانه وه بۆ ناو سوپاکه و پیی دهوتن : وه رن له پیناوی خوادا شه ر بکه ن یان هیچ نه بیت به رگری له خوێتان بکه ن ، وتیان: ئه گه ر بمانزانیایه شه ر ده که ن نه ده گه راینه وه ، ئه نجا (عبدالله) ی کوپی (حرام) وازی لی هینان و پیی وتن : خوا له وه دلاترتان ببات ، دوژمنانی خوا ، خوای گه وه ریش هه رگیز پشستی پیغه مبه ره که ی به رنادات.

خوای گه وه له به ره ی ئه و دوو پوه وانه وه فهرموویه تی: ﴿ وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَوْ اذْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴾ ال عمران : ۱۶۷ واته : با ئه و دوو پوه وانه بزائن که پینیان گو ترا وه رن شه ر بکه ن له پیناوی خوادا ، یان هیچ نه بیت به رگری بکه ن ، وتیان ئه گه ر شه رمان بزانیایه شوینتان ده که وتین ، ئه وانه له کوفره وه زیاتر نزیکن تا له باوه ر ، ئه وه ی به ده میان ده یلین ئه وه نه که له دلیاندا یه ، خودای گه وه ده زانیت چیان له ناخدا هه شاردا وه .

پاشماووی سوپای نیسلام بهرو نوحد

پاش نهم یاخی بوون و کشانه‌وه‌یه پیغه‌مبهری خوا ﷺ سوپاکه‌ی هه‌ستاند - که جهوت سهد جه‌نگاوه‌ر ده‌بوون - به‌ری‌که‌وتن به‌رو دوژمن ، سوپای دوژمن له‌نیوان نه‌مان وکیوی نوحددا له‌چهند شوینی‌کدا بارگه‌یان خستبوو، پیغه‌مبهر ﷺ فهرمووی: چ پیاویک ده‌توانیت له‌م نزیکانه‌وه‌ ده‌رمان کات له‌ ریگه‌یه‌که‌وه به‌سه‌ریاندا نه‌پوین؟

(ابو خثیمة) وتی: من ده‌توانم پیغه‌مبهری خوا ﷺ پاشان ریگه‌یه‌کی کورتی هه‌لبژاردو به‌رو نوحد به‌ناو (حره‌ی) (بنی حارثة) و مه‌زاکانیاندا تیده‌په‌ری و ، سوپای موشریکانی ده‌خسته‌ پشتی خو‌یه‌وه‌و به‌دیوی رۆژئاوا. سوپای موسلمانانه‌کان له‌و ریگه‌یه‌دا تیه‌په‌ری به‌لای باخی (مربع‌ی) کوری (قیظی) که دو‌پوویه‌کی کویر بوو - که هه‌ستی به‌هاتنی سوپاکه‌ کرد به‌مشت خو‌لی هه‌وا هه‌دا به‌ پووی موسلمانانه‌کانداو ، ده‌یوت: نه‌گه‌ر تو پیغه‌مبهری خوات ریگه‌ت ناده‌م بچیته‌ ناو باخه‌که‌مه‌وه ، چهند موسلمانیک په‌لاماریان دایه‌ بیکوژن ، پیغه‌مبهر فهرمووی: مه‌یکوژن نه‌و چاوو دلی کویر بوته‌وه. پیغه‌مبهر ﷺ چوو نه‌واوه‌وه ، تاگه‌یشتنه‌ شیوه‌که‌ی کیوی نوحد ، به‌و شیوه‌یه‌ سوپای دوژمن که‌وته‌ نیوان موسلمانانه‌کان و شاری مه‌دینه‌وه.

نه‌خشه‌ی به‌رگری

له‌ویدا پیغه‌مبهر ﷺ هیزه‌که‌ی کوکرده‌وه ، پیزی کردن بو شهر ، مه‌فره‌زه‌یه‌کی تیرهاویژی کارامه‌ی ئی هه‌لبژاردن ، په‌نجا که‌س ده‌بوون ، (عبدالله‌ی) کوری (جبیر‌ی) کوری (النعمان‌ی) نه‌وسی به‌دری کرده‌ به‌رپرسیان ، فهرمانی پیدان له‌سه‌ر گردیک کۆبینه‌وه‌و که‌ده‌که‌ویته‌ به‌شی باشووری شیوی (قناة) له‌دوااییدا به‌شاخی تیرهاویژه‌کان ناوی ده‌رکرد - ده‌که‌وته‌ باشووری سوپای موسلمانانه‌که‌وه‌وه ، نزیکه‌ی سهدو په‌نجا مه‌تر له‌ باره‌گای سوپای موسلمانانه‌که‌وه‌وه‌ دور بوو . مه‌به‌ست له‌وه‌ش نه‌وچهند وشه‌یه‌ بوو که‌پیغه‌مبهر ﷺ ناراسته‌ی تیر هاویژه‌کانی کردو فهرمووی به‌سه‌رکرده‌که‌یان : به‌تیر هاویشتن نه‌سپ سواره‌کانمان ئی دو‌وربخه‌ره‌وه ، نه‌بادا له‌پشته‌وه‌ بدن به‌سه‌رماندا ، شهرمان برده‌وه‌ یان ژیرکه‌وتین شوینی خو‌ت به‌جی مه‌هیل نه‌بادا له‌ریگه‌که‌ی تووه‌ بدن به‌سه‌رماندا ^(۱) ، پاشان فهرمووی به‌ تیر هاویژه‌کان : پشته‌وه‌مان بیاریژن ، نه‌گه‌ر بینیتان کوژراین ، مه‌یه‌ن به‌ده‌ممانه‌وه ، نه‌گه‌ر بینیتان ده‌ستکه‌وت کو‌ده‌که‌ینه‌وه‌ به‌شداری مه‌که‌ن

(۱) ابن هشام ۶۵/۲ ، ۶۶ .

(۲) له پړوايه ټيكي بوخاريدا هاتوو ، فېرموويه تي: ټهگه ر ټيمه تان دي په له وهر
سهری هه لکه ندين شوينه که تان جي مهيلن تا دهنيرم به شوي تاندا ، خو ټهگه
ټيمه تان دي نه وانمان فړاندو چوين به سهر ياندا ، شوي ني خو تان جي مهيلن تا
دهنيرم به دواتاندا (۳).

به دانانی نه و گروپه له سهر شاخه که و پيدانی نه و فرمانه تونده سهر يازيه ،
پيغه مېري خوا ﷺ نه و تمها که لينه شي گرت که له وانوه بوو ټه سپ سواړی بي
باوړه کان دزه ليوه بکه ن بهرو پري موسلمانان و گه مارويان بدن.

سهاره ت به پاشماوه ي سوياکه ي ، (منډي کورې (عمرو) له سهر بالي راست
دانا ، (الزير) کورې (عوام) يشي له سهر بالي چهپ دانا به هاوېشتي (مقداد) ي کورې
(اسود) (الزير) کاري روو به پروېنه وه ي ټه سپ سواره کاني (خالد) ي کورې (وليد) ي پي
سپړا بوو ، له پيشه ننگي پريزه کاني شدا کومه ليک پياوي هه لېزاردي نازاي له
موسلمانان دانا که له ناو خه لکدا به زبري و پاله واني تي ناويان دهر کردبوو ، نه وانه ي
که سهنگ و قورسا يي سهر يازيان هه بوو.

به راستي نه خشه که ي پيغه مېر ﷺ نه خشه يه که ي دانا يانه ي وردبوو ،
ليها تووي سهر کرده ي تي سهر يازي پيغه مېري تي دا دهر ده که وټ ﷺ که هه رگيز ناکري ت
بو هيچ سهر کرده يه که هه رچنده شياو ليها تووي ت بتواني ت نه خشه يه که ي پته و ترو
وردر له ودها بني ت ، باشري ت مهيداني شهر که ي هه لېزار د ، له گه ل نه وده شدا که دواي
دورنن چوه ټه وي ، پشت و لاي راستي خو ي به شاخه که ياراست ، لاي چهپ و پشتي
خويشي به وه ياراست . کاتيک که شهر هه لده گبرسي ت به پر کرده وه ي نه و ته نها
که لينه ي که له پري موسلماناندا هه بوو ، سهر يازگه که يشي له شوي نيکي به رزدا دانا
تا پالي پيوهدا نه گه ر هات و توشي شکست بوون و ، په نا نه بات بو هه لاتن و بکه وي ته
دهستي دورننه کاني و دليل بکري ت و ټهگه ر دورنمان بو ي سهر که و تن زيان ي گه وره يان
پي بگه يه ني ت ، دورننه کاني شي ناچار کرد که له شوي نيکي نزدا سهر يازگه دابنين
به شيوه يه که زورگران بي ت که هيچ تالانيه که ي سهر که و تنه که يان ده سته که وي ت ټهگه ر
سهر که و تن و ، به زه حمت بتوانن دهر چن ټهگه ر زيړه که و تن ، که مي ژماره که شي به
هه لېزاردي کومه له پياويکي هه لېزاردي نازاو ديار قهره بوو کرده وه .

بهو شيوه يه سوياکه ي پيغه مېر ﷺ له پوژي شه ممه حه و تي مانگي شه والي
(۳) ي کوچيدا ريزي به ست .

(۱) (احمد) و (طبراني) و (حاکم) له (بان عباس) هره گيزوايه ته وه ، بېروانه (فتح الباري) ۷/ ۳۵۰.

(۲) صحيح البخاري ، کتاب الجهاد ۱/ ۴۲۶ .

پيغه مېهر ﷺ گيانى نازايه تى دهكا به بهرى سوپاكه يدا

پيغه مېهر ﷺ فرمانى دا شهر نه كهن هه تا فرمانيان دداتى ، دوو زنجير بهندى پوښى و هانى هاوه له كانى دا بو شهر كردن و دان به خوداگرتن و توندوتولى له پووبه پروو بوونه و دواو دهستى كرد به هاندانى هاوه له كانى به گيانى دل گرمى و نازايه تى ، هه تا شمشيره پرنده كهى خوى دهره يناو بانگى كرده هاوه لانى فرمووى : كى به هه قى خوى هم شمشيره هه لده گرت ؟ چه ند پياويك هه ستان وهرى بگرن ، له وانه (على) كوپرى (ابى طالب) و (الزبير)ى كوپرى (عوام) و (عمر)ى كوپرى (خطاب) ، هه تا (ابو دجانه)ى كوپرى (سماك)ى كوپرى (خرشه) بوى هه ستا ، وتى : پيغه مېهرى خوا هه قه كهى چيه ؟ فرمووى : نه وهنده بدهى له دوژمنان تا لار دهبه توه ، وتى : من به هه قى خوى هه نى ده گرم ، پيغه مېهرى خوا ﷺ شمشيره كهى دايه .

(ابو دجانه) پياويكى نازابوو ، له جهنگدا دزهى ده كرد ، په پړويه كى سوورى هه بوو هه ركاتيگ له سهرى ببه ستايه خه لكى دهيزانى تامردن شهر دهكات ، كه شمشيره كهى وهرگرت بهو په پړوسووره سهرى به ست و ، دهستى كرد به خو پړاوه شاندى له نيوان هه ردو سوپاكه دا ، له ويدا پيغه مېهر ﷺ فرمووى : نه مه نهو پړوشته يه كه خودا پيى ناخوشه جگه له شوينه .

ريگخستنى سوپاكهى مه ككه

موشريكانيش به پيى سيستمى ريزبه بندى سوپاكه يان ريگخست سهركرديه تى گشتى به ده ست (ابى سفيان)ى كوپرى (حرب)هوه بوو ، كه له ناوه پراستى سوپاكه دا وه ستابوو ، لاي راسته وه (خالد)ى كوپرى (وليد) يان دانا لهو كاته دا موشريك بوو - له لاي چه پيشه وه (عكرمه)ى كوپرى (ابى جهل) يان دانا بوو ، جهنگاوه رانى پياده ش (صفوان)ى كوپرى (اميه) سهروكيان بوو ، سهركردهى تير هاويژه كانيشيان (عبدالله)ى كوپرى (ابى ربيعه) بوو .

ئالاكه ش به ده ست مه فرزه كه يه وه بوو له خيلى (بنى عبدالدار) نه مه ش پله و پايه يى نه وان بوو هه ره له وكاته وه (بنو عبد المناف) له نيوان خوياندا نهو پله و پايه يان دابه شكرد كه له (قصي) كوپرى (كلاب)ه وه بويان مابوه وه - هه روه كو له سهره تا دا باس مان كرد - كه س له وه دا ململانيى له گه لدا نه ده كردن ، وه كو پابه ندبونيك به ميراتي كه وه كه پشتاويشت بويان مابوه وه ، به لام سهركردهى گشتى . ابو سفيان - نه وهى بيرخسته وه كه له به دردا تووشى (قريش) بوو كاتيگ كه هه لگري ئالاكه يان (نضر)ى كوپرى (الحارث) به دليل گيرا ، بو بق هه ستاندى و

وروژاندنيان وتی : خيلى (بنی عبد الدار) له پوژى بهردا ئالاكهی ئيمه تان سهرشوپ
 كړدو بينيتان چيمان به سهرات ، خه لك دهست له ئالاكهی دوه شينريت كه نه ما
 نه وانيش نامين ، جا يان نهويه ئالاكهمان بهرز رابگرن ، يان بیده نه وه دهستی
 خومان ئيمه ده پاريژين .

(ابو سفيان) له نامانجه كيدا سهركه وتوو بوو ، خيلى (بنو عبدالدار) زوپ به
 توندی له قسه كهی (ابو سفيان) سه غله ت بوون خه ريكبوو هه ستن بوى و هه پرده بيان
 ليكردو ، وتيان پيى : ئيمه ئالاكهمان دوهينه وه دهست تو ؟ سبهينى ده بينى له
 كاتى شپردا چى ده كين ، نه وه بوو له شه پرده كدا مانه وه هه تا تاك و ته را يان كوژا .

مانوریکى سياسیانه له لایهن قورده شوه

پيش دهست پيكردى جهنگه كه قوردهش ويستى دووبه ركهى بخاته ناو
 ريزى موسلمانانه كانه وه (ابو سفيان) پياويكى نارد به نه نساريه كانى وت : وازيان لى
 بهين با شهر له گهل كهس و كاره كانى خوماندا بكين و واژ له ئيوه دهينين و ،
 پيوستمان به شه پى ئيوه نيه ، به لام نه م هه وله چ سوو ديكى هيه له بهر دم
 باوه ريكا كيو به چوكدا دهينيت ، نه نساريه كان به توندی ره تيان دايه وه و قسه
 خراپيان پى وت .

كاتر ميري سفر نزيك بو وه هه ردوولا له يه كتر نزيك بوونه وه ، قوردهش بو
 هه مان مه بهست هه و ليكى تريان دايه وه ، به كړيگي رايكى خيانه تكار هاته دهر وه
 به ناوى (ابا عامر الفاسق) ناوه كهى (عبد عمرو) كوپى (صيفى) بوو ، به (راهب)
 ناوده برا ، پيغه مبهري خوا ﷺ ناوى نا (فاسق) له جاهليه تدا سه روكى خيلى (اوس)
 بوو ، كه ئيسلام هات نه م لى هه لگه پرايه وه ، به ئاشكرا دژايه تى پيغه مبهري كرد ﷺ
 له مه دينه چوه دهر وه بولاي قوردهش و دژ به پيغه مبهري خوا ﷺ هانى ده دان بو
 نه وهى شه پى له گهلدا بكن ، وادهى دابوو به قورده شيه كان كه نه گهر خيله كهى
 بينيان دهست به جى شوينى ده كه ون قورده شيش مه يلياندا به لايدا .

يه كه م كهس كه هاته دهر وه بو موسلمانانه كان له ناو نه حا بيش دابوو له گهل
 دوو كويله هى مه كه ييدا ، (ابو عامر) خيله كهى ناسيه وه هاواري ليكردن و ، وتى :
 نهى خيلى نه وس ، من (ابو عامر) م ، وتيان : خوا له ئيمه ت بسينيت ههى فاسق ،
 (ابو عامر) وتى : خيله كه م دواى من تووشى شه پ بوون كه شه پرده ستى پيكره به
 توندی شه پى له گهلدا كردن و بهر دبارانى كردن .

بەم شیۆه قورەیش لەهەولێ دووهمیشدا شکستی هێنا ، کەبتوانیٓت دوو
بەرەکی بچاتە نیوان ئیماندارانەوهو ئەم کارەشیان بەلگەبوو لەسەرئەو ترس وھەیبەتەیی
کە لەموسڵمانەکانیان دەکرد ، لەگەڵ زۆری و گەورەیی چەک و تفاقێ جەنگیان .

هەولەکانی ژنانی قورەیش لە دل گەرم کردندا

ژنانی قورەیش بەئەندازەی خۆیان لەشەرەکەدا بەشداریان کرد ، (ھند)ی
کچی (عتبە) ھاوسەری (ابو سفیان) دەجولاندن ، ژنان بەناو ریزەکاندا دەھاتن و
دەچوون و دەفیان لێدەدا ، پیاوانیان دەوروزاند ، ھانیان دەدان بۆ شەرکردن ،
باسی قارەمانیتیان بۆدەکردن ، خەڵکە کوشت کەوتوو دلبڕیندارەکانیان دەبزواند ،
جار جارەش ئالاً ھەلگەرەکانیان دەدانو دەیانوت :

وَيَهَا بَنِي عَبْدِ الدَّارِ وَيَهَا هُمَاةَ الْأَدْيَارِ
ضَرْباً بِكُلِّ بَنَارٍ

جاریکیش ھانی خێڵەکەیی خۆیان دەدا بۆ شەرکردن و شیعریان دەوت :

انْ تُقْبِلُوا نُعَاتِقَ وَتَفْرِشُ النَّمَارِقِ
اوْ تُدْبِرُوا تُفَارِقَ فِرَاقٌ غَيْرَ وَاَمِقِ

یەكەم سووتەمەنی جەنگەكە

ھەردوو سوپا كە لێك نزیك بوونەو ، وردە وردە جەنگ دەستی پێکرد ،
یەكەم سووتەمەنی شەرەكە ئالاً ھەلگری موشریکان (طلحة) كۆری (ابی طلحة
العبدري) بوو ، ئازاترین سوارچاکی قورەیش بوو ، موسڵمانەكان ناویان نابوو
بەرانی كەتیبەكە ، سواری وشتێك بووبوو ، بانگەشەیی كرد بۆ شەرە شمشیر ،
لەبەر ئازایەتی كەس نەیویرا لێی نزیك ببێتەو ، بەلام (الزبیر) بۆی چوو پێشەو
، نەیهیلاً دەست بكاتەو وەك شیر ھەلێ کوتایە سەری بۆ سەر وشتەرەكەیی و ،
فرژدایە خوارەو ، دای بەزەویدا بەشمشیرەكەیی سەری بڕی .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم زۆرانبازیە كەم وێنەیی بینی (الله اكبری) كردو
موسڵمانەكانیش بەدوایدا وتیانەو ، دەست خۆشی كرد لە (الزبیر) و لەبارەو
فەرمووی : ھەموو پێغەمبەرێك حەواریەكی ھەیە ، حەواریەكەیی من (زبیر) ^(١)

^(١) خاوەنی (السيرة الحلبية) باسی كردوو ١٨/٢ .

گهرم بوونی جهنگ له دهوړی ئالا هه لگره که و له ناویردنی

پاشان جهنگ هه لگیرسا ، شهر گهرم بوو له نیوان هه ردوولادا ، له هه موولایه کی مهیدانه کهوه هه رابوو ، قورسای شه پرکه به دهوړی ئالا هه لگره که ی موشریکه کانداهه لند سوړا ، دواي کوژرانی (طلحه) ی سرکرده یان یه کیکی دیکه له (بنو عبدالدار) که ناوی (عثمان) بوو ئالا که ی هه لگرت و هاته ناو مهیدانی جهنگه کهوه دهیوت :

ان علی اهل اللواء حقاً ان تخضب الصعدة أوتدقا

(حمزة) هه لی کوتایه سه ری ، شمشیرکی دا له شانی و دهستی پیوه قرتاند تا ناوکی هه لدریت و سیه کانی ده رکه وتن.

پاشان (ابو سعد) ی کوپي (ابو طلحه) ئالا که ی هه لگرت (سعد) ی کوپي (ابی وقاص) یه ک تیری دا له ملی ، زمانی ده رپه رپییه ده ره وه و ده سبه جی مرد ، و تراویشه (ابو سعد) هاتوته ده ره وه بو ژوران بازی (علی) کوپي (ابی طالب) بو ی چووه ته ده ره وه ، پاش دوولیدان (علی) لییداوه و کوشتویه تی .

پاشان (مسافع) ی کوپي (طلحه) ی کوپي (ابی طلحه) ئالا که ی به رزکرده وه ، (عاصم) ی کوپي (ثابت) ی کوپي ((ابی الافح) تیریکی لی داو کوشتی ، پاش نه وه (کلاب) ی برای ئالا که ی هه لگرت (الزیر) ی کوپي (عوام) هه لی کوتایه سه ری کوشتی ، پاشان (الجلال) ی برایان ئالا که ی هه لگرت ، (طلحه) ی کوپي (عبدالله) لی داو کوشتی و تراویشه (عاصم) ی کوپي (ثابت) ی کوپي (ابی الافح) یه ک تیری لی داو کوشتی .

نه وانه شهش کهس بوون له یه ک مالدا ، مالی (ابی طلحه) (عبدالله) کوپي (عثمان) له خیلای (بنی عبدالدار) هه موویان به دهوړی ئالا که ی بی باوه پراند کوژران . پاشان (ارطاة) کوپي (شرحبیل) له (بنی عبدالدار) ئالا که ی هه لگرت ، (علی) کوپي (ابی طالب) کوشتی ، و تراویشه : (حمزه) کوشتویه تی . پاشان (شریح) ی کوپي (قارظ) هه لی گرت ، نه ویش (قرمان) کوشتی نه و پیاوه دووړوو بوو له بهر خیلگه ری له گه ل موسلمان ه کانداهه رپه ده کرد نه ک بو ئیسلام . پاشان (ابو زید عمرو) کوپي (عبد مناف العبدري) ئالا که ی هه لگرت ، (قرمان) نه ویشی کوشت ، پاشان کوریکي (شرحبیل) هه لی گرت (قرمان) نه ویشی کوشت .

ئەوانە دە كەس بون لە (بنی عبدالدار) ئالا ھەنگریون - سەرۆبەر
 لەناوچون - كەسیان نەما ئالاکە ھەنگریت ، غولامیکی ھەبەشی ناوی (صواب) بوو
 ئالاکە ی ھەنگرت ، ئازایەتیەکی كەم وینەو زیاتری نواند كە پیشتەر ھەلیان گرت و
 كوژدان ، شەری كرد تا ھەردوو دەستی قرتینرا ، خۆیدا بەسەر ئالاکەو بەمل گرتی
 نەبادا بکەویت تا ئەوە بوو كوژرا ، ئەم غولامە لەو كاتەدا دەیوت : خوايە ئەرئ هیچ
 بەھانە یەك ماو ، بەراستی بەھانە نەما .

پاش ئەو ی غولامەكە كوژرا ، ئالاکە كەوتە سەرزەوی ، كەس نەما ھەئی
 بگرت تاكو تایی شەڕەكە لە زەویدا بوو .

شەڕ لە شوینەکانی تردا

لەكاتێكدا كە قورسایى جەنگەكە بەدەوری ئالاکەدا بوو ، شەڕ لە شوینەکانی
 تریشدا گەرم بوو ، گیانی باوەر لەناو ئیمانداراندا جۆشی دەخوارد ، وەك شالۆی
 لافاو ھەلمەتیان دەبردو هیچ بەربەستێك لەبەردەمیاندا خۆی رانەدەگرت و دەیانوت :
 (بمرن ، بمرن) ئەمە دروشمیان بوو لەجەنگی ئو خوددا .

(ابو دجانە) بەپەرۆ سوورەكە ی سەریەو ھات ، شمشیرەكە ی پیغەمبەری
 خوای بەدەستەو بوو ﷺ سوور بوو لەسەر پیدانی ھەقی شمشیرەكە ، ئەو نەندە
 شەری كرد چو ھە ناویانەو ، ھەر موشریکێکی پی بگەیشتایە دەیکوشت ، درزو
 شلۆقی خستە ناو ریزی موشریکانەو ، (زیر) * ی کوپی (عوام) دەلیت : شتێك لە
 دڵمدا دروست بوو كاتێك داوام كرد لە پیغەمبەر ﷺ شمشیرەكەم بداتی و نەیدامی ،
 كەچی دایە دەست (ابو دجانە) لەدلی خۆمدا وتم : بەكوپی (صفیە) ی پوریم و ، لە
 قورەیشم ، بۆشی ھەستام ، پیش ئەویش داوام كرد دای بەو نەیدا بەمن ، وەللاھی
 دەبیئت سەیر بكەم بزانم ئەم پیاو ھەچی دەكات ؟ شوینی كەوتم ، پەرۆ سوورەكە ی
 دەرھیناو ، سەری پیبەست ، ئەنساریەكان وتیان : ئەرئ وەللا (ابو دجانە)
 پەرچەمی مردنی بەست (ابو دجانە) بەدەم چوونە ناو سوپاكەو دەیوت :

انا الذي عاهدني خليلي ونحن بالسفح لدى النخيل

ان لا اقوم الدهر في الكيول اضرب بسيف الله والرسول

ھەرچی پی بگەیشتایە دەیکوشت ، كابرایەکی موشریک ھەر بریندارێکی
 موسلمانێ بدیایە دەچوو سەری و دەیکوشت لەگەڵ (ابو دجانە) لەیەك نزیك
 بوونەو ، لەخو پارامەو لەگەڵ (ابو دجانە) شەڕ بكات ، شەریان كردو چەند

شمشیریکیاندا له یه کتر، کابرای موشریک شمشیریکیاندا له (ابو دجانه) به قه لغانه که ی خوی پاراست ، نه نجا (ابو دجانه) یه ک شمشیری لیداو کوشتی ^(۱).

پاشان (ابو دجانه) که و ته تیک و پیک شکاندن پیزه کانی موشریکان ، تا گه یشته سه روکی ژنانی قورده ییش ، نه یناسی که ژنه ، (ابو دجانه) ده لیت : که سیکم دی دهم و چاوی مردوه کانی دهرنیه وه ، بو ی وه ستام ، شمشیریکم لی راست کرده وه بیکورم ، قیرانندن ، ژن بوو ، حزم نه کرد به شمشیری پیغه مبهری خوا ښ ژن بکورم ، نه و ژنه (هندی کچی (عتبه) بوو ، (زیر)ی کوری (عوام) ده لیت : (ابو دجانه) م بینی شمشیره که ی له سه رسه ری (هندی کچی (عتبه) به رز کرده وه لی بدات، پاشان دهستی گیرایه وه ، منیش له دلی خومدا وتم : خوداو پیغه مبهره که ی باشر ده زانن ^(۲).

(حمزه) ی کوری (عبدالمطلب) ییش وه ک شیر ی دپ وروژابوو ده جنگاو بی باکانو چاونه ترسانه خوی فریدایه ناو جهرگه ی شهرکه و وه ک چو ن په روپوش له به ردم هه وادا په رش و بلاو ده کات به و شیوه یه پالنه کانی قورده ییش له به ردم (حمزه) دا به چواره ووردا بلاوه یان لی کرد ، له گه ل نه و به شداریه کاریگه ری ی کردی له ته فروتونا کردنی نالا هه لگرانی موشریکه کاندا ، پالنه کانی تریشی ته فروتونا کردن تا نه وه بوو له ریزی پیښه وه شهید بوو ، به لام نه ک له پوو به پرو بوونه وه ی پالنه واناندا ، به لکو وه ک له تاریکی نیوه شهید پایه داران ده کوژین ناوا شهید کرا.

کوژرانی شیر ی خودا (حمزه) ی کوری (عبدالمطلب)

بکوژی (حمزه) (وه حشی) کوری (حرب) ده لیت : غولامی (جبیر) ی کوری (مطعم) بووم ، (ظعیمه) ی کوری (عدی) مامی له پروژی به دردا کوژا بوو ، که قورده ییش که و ته ری بو نوحود (جبیر) پیی وتم : نه گهر تو (حمزه) ی مامی موحه مدم بو بکوژیت نازادت ده کم ، ده لیت : له گه ل خه لکیدا دهرچووم ، من پیایکی حه به شی بووم رم باز بووم که رم فری بدایه که مجار هه لم ده کرد . که دوو سوپاکه به یه ک گه یشتن گهرام به شوین (حمزه) دا ، تا له ناو قهره بالغه یه که دا بینیم وه ک شوړه سواریکی لیاته وو دپی نه دا به ریزه کان و له مهرچیه کی دها هه لنه ده سایه وه ، خوم ناماده کرد لیی دهم ، خوم له پال دره ختیکدا یان به ردیکدا حه شاردا تا لیم نریک بیتوه ییش من

(۱) ابن هشام ۲ / ۶۸ ، ۶۹ .

(۲) هه مان سه رچاوه ۲ / ۶۹ .

(سباع) ی کوپی (عبد العزی) لئی نذیک بووه ، که (حمزه) بینی هاواری ئی کرد : وهره هه ی کوپی ژنه خهته نه چیه که - دایکی (سباع) ژنانی خهته نه دکرد . وه حشی ده لیت : یه ک شمشیری دا له ملی (سباع) ئه ونده خیرا بوو وامزانی بهری نه کهوت . ده لیت : رمه کهم ئاماده کرد ، که قهره و لم بو گرت تیم گرت ، دای له که له که ی ، هه ناوی بری و له پشتیه وه درچوو ، ویستی بهرو پووم بیت نهیتوانی و کهوت ، وازم ئی هینا تا مرد ، پاشان چوومه سهری رمه کهم دهرهیناو گهرامه وه نیو سهربازگه ، له وی دانیشتم کارم به که سی تر نه بوو ، بویه ئه ویشتم کوشت تا پرزگاریم ، که گهرامه وه بو مه که که نازاد کرام ^(۱) .

بالاده ست بوون به سه ره وشه که دا

له گهل ئه و ژیا نه زۆره ی بهر مو سلمانان کهوت به شه هید بوونی شیر ی خوداو پیغه مبه ره که ی ﷺ (حمزه) ی کوپی (عبد المطلب) ، مو سلمان هکان زال بوون به سه ره شه ره که دا ، له و پۆژده (ابوبکر) و (عمر) ی کوپی (خطاب) و (علی) کوپی (ابو طالب) و (الزبیر) ی کوپی (عوام) و (مصعب) ی کوپی (عمیر) و (طلحه) ی کوپی (عبیدالله) و (عبدالله) ی کوپی (جحش) و (سعد) کوپی (معاذ) و (سعد) ی کوپی (عباده) و (سعد) ی کوپی (الربیع) و (انس) ی کوپی (الضر) و چه ندینی تر شه پریکیان ده کرد و ره ی دوژمنانی خوای پوو خاند بوو ، په رته وازه ی کرد بوون .

له ئامیزی ژنه وه بو ناو بری سه که ی شه شیر ورم

یه کی که له پاله وانه کهم وینه کانی ئه و پۆژه (حنظله) ی شو راو بوو - ناوی (حنظله) ی کوپی (ابی عامر) ، ئه م (ابو عامر) بریتی یه له راهیبه فاسقه که ی پیشت ر با سی لیوه کرا ، (حنظله) تازه ژنی گواست بوویه وه ، که گوئی له دهنگی جهنگ بوو . له و کاته دا که هیشتا تازه زاوا بوو . ده سته جی ژنه که ی به جی هیلاو چوو بو جیهاد ، که گه یشت به سوپای مو شریکان له مهیدانی جهنگدا ، خو ی کرد به ناو ریزه کانیاندا ، تا گه یشته سه ره سه رکرده ی مو شریکان (ابو سفیان) ی کوپی (حرب) ، خه ریک بوو له ناوی بهریت ئه گهر خودا شه هید بوونی به نسیب نه کردایه ، ئه وه بوو که وته سه ره (ابو سفیان) و به گیری هینا تا (شداد) ی کوپی (اسود) شمشیری کی لیداو شه هیدی کرد .

^(۱) ابن هشام ۲/ ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۱ ، ۷۲ صحیح البخاری ۲/ ۵۸۲ . (وحشی) له دوا ی جهنگی (طائف) وه مو سلمان بوو ، هه ربه و په ی ده ستی (مسيلمه) ی دوژنی کوشت و ، شه پی (یرموک) یشی دژ به پومه کان بینی .

پشكى تير هاويزهكان له شهزدهكه دا

ئەو گروپەى پيڭمەبەرى خوا ﷺ لەسەر شاخەكە داينا بون دەستى بالايان هەبوو لە پاراستنى هاوسەنگى شەزەكە لە بەرژەوهندى مۇسلمانان ، ئەسپ سوارەكانى مەككە بەيارمەتى (ابو عامر)ى فاسق سى جار ھېرشيان ھىنا بۆ تىكشاندنى بالى چەپى سوپاي مۇسلمانەكان ، تابگەنەو پىشتى مۇسلمانەكان و شپىزەو پەرتەوازەيان بگەن و ، شكستيان پى بهينن ، بەلام تيرهاويزهكان تير بارانيان كردن و نەيانھيلا نزىك بگەونەو (۱).

شكست خواردنى سوپاي موشريكان

بەو شىوھى شەز بەقورسى بەردەوام بوو ، سوپا بچوكەكەى ئىسلام كۆتەرۆلى مەيدانەكەى كرد ، موشريكان وريان پووخوا ، لە ھەموولايەكەوھ ريزەكانيان ھەرەسى ھىناو تىكشكا ، وەك ئەو وەھا بوو ئەو سى ھەزار موشريكە رووبەرووى سى ھەزار مۇسلمان بووبنەو، نەك چەند سەد جەنگاوهرىك ، مۇسلمانەكان جوانترين ويئەى قارەمانيتيان نيشاندا.

ھەرچى قورەيشيشە ھەموو توانايەكى خۆى خستەگەر بۆ وەستاندى ھېرشى مۇسلمانەكان ھىچ سوودى نەبوو زياتر سست دەبون ، شەوكەتيان نەما ، تا واى ليھات كەس نەيدەويړا لەئالاکە نزىك ببیتەوھ دواى كوشتنى (صواب) بۆ ئەوھى ھەلى بگريت و شەزەكەكان بەدەورى خويدا كۆيكاتەوھ، بۆيە دەستى كردە پاشەكشى و، پاشان ھەلاتن ئەوھى لەبىرچوو كە لەدلى خويدا باس و خواسى تۆلە سەندنەوھو ، گيړانەوھى نەمرى بۆ قورەيش دەكرد.

(ابن اسحاق) دەليت: پاشان خواى گەورە سەركەوتنى خۆى بۆ ناردنە خوارەوھو ، بەلئىنەكەى بۆ ھىنانەدى ، بەشمشیر رەدويان كەوتن ھەتا لە سەربازگەشدا ھەليان بېرن ، ئيتەر سەركەوتن ھىچ گومانىكى تيدا نەما ، (عبداللە)ى كوپى (زبیر) لە باوكیەوھ دەگيړتەوھو، فەرموویەتى: وەللاھى بەچاوى خۆم (ھند) كچى (عتبە) و كارەكەركەكانىم بىنى رايانەكردو شپىزە بووبون و ھەرچيان ھەبوو لە زۆرو لەكەم فریيان داوو... ھتد (۲) لەفەرموودەيەكى (براء) يشدا لە (صحيح

(۱) پروانە (فتح الباری) ۷ / ۳۶۴ .

(۲) ابن هشام ، ۲ / ۷۷ .

البخاری) دا ھاتووہ: کاتیک کہوتینہ شہر رایانکرد، تاوای لیہات ژنہکانیانم بینی خویان بہ گوریس بہستبووہ ، قاچہکانیان بہرز دہکردوہ تا خرخالہکانی پییان دہرکہوت^(۳)، موسلمانہکان شوینیان کہوتن ، بہچہک تییان بہربوون و ، کہوتنہ کوکردنہوہی تالانی جہنگ.

هه ئه گه وره که ی تیرهاویرانه

له کاتیکدا که خهریک بوو سوپا خنجیلانہ که ی ئیسلام سهرکه و تنیکی گه وره ی تری تۆمار دہکرد بہ سهر سوپاکه ی مهککه که هیچی که متر نہ بوو، له لایه ن زۆرینه ی تیر ھاویرانه و هه لایه کی گه وره پوو ی دا ره وشه که ی ته و او سهره و لیژ کردوہ و ، بووہ هوی گه یاندنی زیانیکی گه وره به موسلمانہکان ، خهریکبوو ببیته هوی شهید کردنی پیغه مبه ریش ﷺ و ، کاریکی خراپی کرده سهر ناوبانگیان و ، ئه و سام و بیمه ی هه یانبوو له وای جہنگی بہدره و.

پیشتریش باسی ئه و فرمانه توندوتیرانه مان کرد که پیغه مبه ری خوا ﷺ ئاراسته ی ئه و تیرهاویرانه ی کرد ، به مانه وه له جیگه ی خویاندا له هه موو حاله تیکدا سهرکه و تن بیت یان ژیرکه و تن ، که چی له گهل ئه و فرمانه توندو تیرانه شدا ، کاتیک بینیان موسلمانہکان تالانی جہنگی بی باوهران دهاشنه وه ، خوشه ویستی دونیا سواری ملیان بوو ، هه ندیکیان به یه کتریان وت: فریاکه ون تالانیتان له دست نه چی ت. ئه وه ھاویریکانتان سهرکه و تن ، چاوه پئی چی دهکن؟

به لام (عبیدالله) ی کوپی (جبیر) ی سهرکرده یان ، گوتهکانی پیغه مبه ری خودای بیر خسته وه و پئی وتن: ئه ری له بیرتان چوو پیغه مبه ری خوا ﷺ چی پی فهرموون؟

به لام. زۆرینه یان گوئیان نه دایه ئه و بیرخسته وه یه و ، وتیان: ئیمه ش دهرۆین بۆ لای ئه و خه لکه و غه نیمه ت کو ئه که ی نه وه^(۱). پاشان چل پیاو له و تیر ھاویرانه کیوه که یان چۆلکردو، هاتنه خواره وه بۆناو سوپاکه بۆ کوکردنہوہی تالانی به و شیوه یه پشتی موسلمانہکان چۆل بوو ، جگه (ابن جبیر) و نو که سی تری ھاوه ئی که له ویدا مانه وه و بریاریاندا که له ویدا بمیننه وه تا له ناوده چن یان مۆله ت دهرۆین، ئیدی ئه وانی تر کیوه که یان به جی هیشت و هاتنه خواره وه.

(۳) صحیح البخاری ۲/ ۵۷۹.

(۱) (بخاری) ئه مه ی گێزاره ته وه ، له فهرمووده یه کی (براء) کوپی (عازب) وه ۱/ ۴۲۶.

خالییدی کوری وه لید هه ئه دسیت به ئابلقه دانی سوپای ئیسلامی

(خالد)ی کوری (ولید) ئهم دهرفته ئالتونیهی قۆستهوه ، به خیراییهکی زۆر به پشتی شاخهکه سوپایهوه ، تا گه یشتهوه پشتهوهی سوپای ئیسلام ، زۆری پی نه چوو ، (عبیدالله)ی کوری (جبیر) و هاوه له کانی له ناو بز دو ، پاشان هیژشی برده سهر موسلمانان له پشتهوهو ، ئه سپ سواره کانی هاوپی هاو ریکیان کرد موشریکه هه لاتوه کان زانیان که شتیکی نوی پووی داوه ، هه لگه پانهوه به پووی موسلمانانداو ، ژنیکیان که (عمرة) کچی (علقمه)ی (حارثیه) بوو ئالا خۆلایه که ی له سهر زهوی هه لگرته وهو ، موشریکانی به دهو ریدا خربوونهوهو هاتنه ره په نایه وهو ، کهوتنه بانگ کردنی یه کتر تا کو بوونهو بۆ موسلمانان کان ، خۆیان گرتنه بۆ شه پ ، موسلمانانیش له به رو داوه رینگه یان ئی گیرا ، کهوتنه نیوان ئه وان و ده ستهوانه که وه .

هه ئو یستی نه به ردانه ی پیغه مبه ر ﷺ له به رده م ئابلقه که دا

پیغه مبه ری خوا ﷺ له و کاته دا له گه ل مه فره زه یه کی بچووکدا بوو - که نو کس بوون له هاوه له کانی^(٢) له پشته وه سوپای موسلماناندا بوون^(٣) ، چاودیری ئازایه تی موسلمانان کان ده کرد که چون موشریکان راوده نین ، له پریکدا له لایه ن ئه سپ سواره کانی خالیده وه به ته واوی درا به سه ریاندا ، ته نها دوو ریگه چاره ی له به رده مدا بوو ، یان پزگاری بیّت به خیرایی - به خۆی و هاوه له کانیه وه به ره و په ناگه بیوه که ی خۆی و از له سوپا ئابلقه دراوه که ی به نییّت به ره و چاره نووسی چاوه پوانکراوی بروت ، یان خۆی بخاته به رمه ترسی و هاوه له کانی بانگبکات تا له ده وری کو بی نه وهو بیانکاته به ره به سیتیکی به هیژو له ناو سوپا که ی قو په یشدا دریا ن پی بدات به ره و گردۆلکه کانی ئو خود .

لیژده ئازایه تی و لیها تووی پیغه مبه ر ﷺ ده رکه وت ، به ده نگه به رز هاواری کرده هاوه لانی و فره مووی : (به نه ده کانی خوا) باش ده یزانی که موشریکان پیش موسلمانان کان گو ییان له ده نگه ده بیّت ، به لام خۆی خسته نیو مه ترسیه که و له و کاته ناسکه دا هاواری لی کردن .

(٢) له (صحیح)ی (مسلم) دها تاوه (١٠٧/٢) پیغه مبه ر ﷺ له روژی (نوحود) دا (٧) نه ساری و (٢) قو په یشی هه لیژارد له گه لیدا بن .
(٣) ئهم ئایه ته به لگه یه له سهر ئه و خاله ته ﴿والرسول یدعوکم فی اخراکم﴾ ١٥٣ / ٣ .

په‌رتنه‌وازه بوونی موسلماننه‌کان له شه‌ره‌که‌دا

موسلماننه‌کان که‌وتنه ناو نابلو‌قه‌که‌وه هه‌ندیکیان عه‌قل له‌که‌له‌یانداندا نه‌ما ، جگه له‌خو‌یان چی دیان مه‌به‌ست نه‌بوو ، که‌وتنه هه‌لاتن و ، مه‌یدانی شه‌ره‌که‌یان به‌جی هیشت و ، بی ئه‌وه‌ی بزائن چی له‌دواوه‌یه ؟ هه‌ندیك له‌وانه تا ناو مه‌دینه به‌راکردن نه‌وه‌ستابوون ، هه‌ندیکی تریان به‌ره‌و به‌رزایی شاخه‌که رایانکرد ، کۆمه‌لیکی تریشیان گه‌رانه‌وه ناو سوپای موشریکان ، لیك پزآن و له‌یه‌کتری جیا نه‌ده‌کرانه‌وه ، موسلماننه‌کان به‌هه‌له هه‌ندیکیان له‌یه‌کتری کوشت ، بوخاری له عائشه‌وه ده‌گیرپه‌ته‌وه فهرموویه‌تی : له‌ پوژی شه‌ری ئو‌حوددا موشریکان به‌ناشکرا شکان ، ئیبلیس هاواری کرده موشریکان خه‌لکینه بگه‌رپه‌نه‌وه دواوه ، پێشه‌نگه هه‌لاتۆه‌که گه‌راپه‌وه ، له‌گه‌ل دوا‌یینه‌که‌دا یه‌کیان گرته‌وه‌و هاتنه‌وه ده‌ست (حذیفه) سه‌یری کرد باوکی بینی هاواری کرده موسلماننه‌کان وتی : موسلمانینه ئاگاتان له باو‌کم بی‌ت مه‌یکوژن ، موسلماننه‌کان ئه‌وه‌نده شپه‌رزه بوون پێیان نه‌زانی و کوشتیان ، (حذیفه) وتی : خوا لی‌تان خو‌شبیت ، (عروه) ده‌لیت : وه‌لله‌ی دوا‌ی ئه‌وه‌ش (حذیفه) هه‌ر پیاو‌یکی چاک بوو تا وه‌فاتی کرد ^(۱).

ئه‌م کۆمه‌له‌یان به‌ته‌واوی به‌یه‌که‌دا هاتن و ، پشی‌ویان تیدا دروست بوو ، له‌یه‌کتری وون بوون و ، نه‌یاندانه‌زانی پوو له‌کوی بکه‌ن ، له‌و حاله‌ته ناخۆشه‌دا بوون ، یه‌کێک هاواری کرد (محمد) کوژرا ، ئیدی عه‌قلیان له‌سه‌ردا نه‌ماو ، چه‌که‌کانیان فری‌دا ، هه‌ندیکی تریان بیریان له‌وه ده‌کرده‌وه خو‌یان بدن به‌ ده‌سته‌وه بو (عبدالله‌ی کو‌ری (ابی) سه‌رکرده‌ی دو‌وپه‌وه‌کان ، بو ئه‌وه له‌ ده‌ست (ابو سفیان) په‌نایان بدات.

(انس‌ی کو‌ری (نضر) به‌لای ئه‌مانه‌دا تیپه‌ری بینی چه‌کیان فری‌داوه ، پیی وتن : چاوه‌پروانی چی ده‌که‌ن ؟

وتیان : پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ شه‌هید کراوه ، وتی : ئیتیر دوا‌ی ئه‌و ژیا‌نتان بو

چییه ؟

(۱) صحیح البخاری ۵۲۹/۱ ، ۵۸۱/۲ فتح الباری ۲۵۱/۷ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳ ، جگه له‌بوخاری نه‌وانی دیکه‌ش گوتویه‌نه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ ویستی خو‌ینه‌که‌ی بدات ، (حذیفه) وتی : خو‌ینه‌که‌یم کرد به‌ سه‌ده‌قه بو موسلمانان ، به‌ر مه‌لو‌یسته (حذیفه) نه‌وه‌نده‌ی تر لای پیغه‌مبه‌ر ﷺ خو‌شه‌ویست بوو ، په‌روانه (مختصر سیره‌ الرسول) نویسنی شیخ عبه‌دوللای نه‌ج‌دی ل ۱۶۶ .

کۆمەلئىكى تىرىش جگە لە پىڭمەمبەر ﷺ ھىچ خەمىكى تىران نەبوو ،
 بەخىرايى لە دەورى خىزىونەو لە ھەر چوارلاوھ پاراستيان ، لە سەرورى
 ھەموويانەو (ابوبكرى) (صدىق) و (عمرى) كۆپى (خطاب) و (على) كۆپى (ابى
 طالب) و چەند كەسىكى دىكە بوون ئەمانە لە پىڭشەوھى شەركەراندە بوون ، بەلام
 كە ھەستيان كرد بەبوونى مەترسى لەسەر جەستەى پىرۆزى پىڭمەمبەر ﷺ كەوتنە
 پىزى پىڭشەوھى بەرگرى كەران .

گەرم بوونى شەرى بە دەورى پىڭمەمبەردا ﷺ

لەكاتىكدا كە كۆمەلئى لەموسلمانەكان كەوتبوونە ئابلقەكەو ، لە ھەموو
 لايەكەوھ لىيان دەردا ، لەملاشەوھ شەرى بە دەورى پىڭمەمبەردا ﷺ گەرم بووبوو ،
 پىشتىرىش وتمان كاتىك موشرىكان دەستيان كرد بە ئابلقەدانى موسلمانەكان ،
 پىڭمەمبەرى خوا ﷺ ، جگە لە ئۆكەس كەسىكى دىكەى لەگەلدا نەبوو ، كە بانگى
 كردە موسلمانەكان و فەرمووى : ئادەى وەرن بۆ لام ، من پىڭمەمبەرى خوام ،
 موشرىكان گوييان لەدەنگى بوو ناسيانەوھ ، ھاتنە سەرى بەھەموو ھىزىكيانەوھ
 شالاوليان بۆ ھىنا پىڭش ئەوھى كەسىك لە موسلمانەكان بگاتەوھ لای ، لەنيوان
 موشرىكان و ئەو ئۆكەسەدا شەرىكى توند پرووىدا كەتيايدا وینەيەك لە
 پالەوانىتى و ئازايەتى و گيانى خۆبەخت كردن دەرەكەوت .

(موسليم) دەگىرئىتەوھ لە (انس) كۆپى (مالك) وە دەلئىت : لە پۆزى
 ئوچوددا پىڭمەمبەرى خوا لەگەل ئۆكەسى ھاوھلیدا مايەوھ ، ھەوتيان ئەنسارى و
 دووانيان كۆچكەران بوون ، كە ئابلقەياندان و زۆريان بۆ ھىنان ، فەرمووى : كى
 دەتوانئىت ئەمانەمان ئى دور بختەوھ ، بەھەشتى بەنسب دەبئىت ؟ يان ئەو دەبئىتە
 ھاوپىنى من لە بەھەشتدا ؟ پىاويكى ئەنسارى چووھ پىڭشەوھ كەوتە شەرى ھەتا
 شەھىد بوو ، پاشان ھاتنەوھ سەرى بەم شىوھە شەرى بەردەوام بوو تا ھەوت
 ئەنسارىكە شەھىد بوون ، پىڭمەمبەرى خوا ﷺ بە ھەردوو ھاوھلە قورپەشىكەى
 فەرموو : (بەراستى وىژدانمان نەبوو لەگەل ھاوھلەكانى تىرماندا) ^(۱) .

دوايىن شەھىدى ئەو ھەوت كەسە (عمارە) كۆپى (يزىد) كۆپى (سكن)
 بوو ، شەرى كرد ، برىنەكانى زۆريان بۆ ھىناوھ كەوت ^(۲) .

(۱) صحيح مسلم باب غزوه احد ۱۰۷/۲ .

(۲) پاش ساتىك كۆمەلئى لەموسلمانەكان گەرانەوھ بۆلای پىڭمەمبەر ﷺ و ھەليان كوتايە سەر ئەو بىتابوھەرانەى
 بەسەر (عمارە) ھە بوون ، دەريان ھىناوھ برديانە لای پىڭمەمبەر ﷺ قاچى بۆ كرد بەسەرىن ، بەو ھالەوھ كاتى
 سەرى لەسەر پانى پىڭمەمبەر بوو ﷺ كۆچى دوايى كرد ، (ابن هشام) ۸۱/۲ .

ناخوشتريں کات له ژيانی پیغه مبهردا

پاش که وتنی (عمارہ) ی کوپی (سکن) ، پیغه مبهری خوا ښه ته نه ا له گهل
دو قورده یشیه که دا مایه وه ، له (صحيحین) دا هاتووه له (ابی عثمان) وه ، ده لیت:
له و پورده دا جگه له (طلحه) ی کوپی (عبید الله) و (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) (۳)
که س به دهوری پیغه مبهردا ښه مابوو ، نه و ساته وه خته ناخوشتريں کات بوو
له ژيانی پیغه مبهردا ښه تیپه ریت و ، دهر فته کی په خساویش بوو بو موشریکان ،
موشریکانیش هیچ دوانه که وتن له قوستانه وهی نه و دهر فته دا ، هه لگه پرانه وه سهر
پیغه مبهردا و به نیاز بوون له ناوی بهرن ، (عتبه) ی کوپی (ابی وقاص) بهر دیکی
تیکرت کیشای به دانی پیوریدا دانه خرینه که ی خواره وهی شکاند ، (عبدالله) ی
کوپی (شهاب الزهری) یش نیو چهوانی پیورزی بریندار کرد نه سپ سواریکی
سهر سهخت که ناوی (عبدالله) ی کوپی (قمئة) له دور وه هات شمشیر یکی دا له لا
شانی پیورزی ، تاماوه ی یه مانگ نازاری هه بوو ، به لام نه یتوانی زنجیره بنده کانی
شانی بریت ، پاشان شمشیر یکی تری دا له سهر پرومه تی پیورزی توند بوو وه کو
یه که میان به شیوه یه که نه لقه بهندی زنجیره که ی سهر سنگی پیورزی له پرومه تی
گیر بوو ، نه جا وتی: ده بخو نه وه منم (ابن قمئة) پیغه مبهری خواش ښه له کاتی که دا
خوینی نیو چاوانی دهر سپی فهرمووی : خوا له ت و په تت بکات (۱)

له (صحيح) یشدا هاتووه ، دانه چوارینه که ی پیغه مبهردا ښه شکاو ، سهری
بریندار بوو ، خوینی ئی ده چوپړاو دهی فهرموو : چون گهلک پرنگاریان ده بیت ناوا
پیغه مبهرده که یان بریندار بکه و دانی بشکینن ، له کاتی که دا نه و لا ی خوا بانگیان
بکات ، خوا ی گه وره ثایه تی نارده خواره وه : ﴿لِيسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ
يَعْذِبْهُمْ فَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ (۲) واته : تو هیچ شتی که له کاروباری بنده کهان به ده ست نیه ،
هه موو شت به ده ستی خوا خو یه تی نه گهر تهویه و په شیمانی یان ئی وهر بگریت ، یان
سزاو نازاریان بدات (خوا سهر به ست و بی باکه) چونکه نه وانه سته مکارن .

(۱) صحيح البخاری ۵۲۷/۱ ، ۵۸۱/۲ .

(۲) خوا ی گه وره دوعاکه ی پیغه مبهردی گیرا کردو ښه له (ابن عاتذ) وه ده لیت: جاریکیان (ابن قمئة) بو مال ده چوپړ
، جیگه که ی برد بو سهر شاخیک ، مهریک شاخی ئی توند ده کات و له برزایی شاخه که وره فرنی دداته خواره وه
له ت و په ده بیت ، (فتح الباری) ۲۷۲/۷ - لای (طبرانی) یش هاتووه ، خوا بهرانه کیویه کی تی برداو ، به قوچ
ئی دا تا پارچه پارچه ی کردو خسته خواره وه (فتح الباری) ۲۶۶/۷
(۳) صحيح البخاری ۵۸۲/۲ ، هره وه (صحيح مسلم) ۱۰۸/۲ .

له گڼپرانه وهیځی (طبرانی) یدا هاتووه پیڼغه ممبر ﷺ لهو پوژدها فهرمووی :
خودای گه وره زور رقی ههستا له و گه له ی دهم و چاوی پیڼغه ممبره که یان خویناوی
کرد ، پاش که میځ وهستان فهرمووی : خوايه له گه له کهم خوښ بیهو چونکه هیچ
نازانن^(۲).

بهو شیوه یهش له (صحيح) ی (مسلم) دا هاتووه فهرموویه تی : په رومردگارم
له گه له کهم ببوره چونکه هیچ نازانن^(۴) ههروها (الشفاء) ی قازی (العیاض) دا هاتووه
فهرموویه تی : خوايه گه له کهم هیدایهت بده چونکه نازانن^(۵).

گومانی تیدانیه که موشریکان مه بهستیان له ناو بردنی پیڼغه ممبر بوو ،
به لām ههردوو هاوه له قورده ی شیهه که ی (سعد) ی کوږی (ابی وقاص) و (طلحة) ی کوږی
(عبید الله) قاره مانیتیه که ی کم وینه یان نیشاندا ، به ههردوو کیانه وه یه ک بواریان
نه دا موشریکان بیڼه پیښه وه ، کارامه ترین تیر هاویژی عه رب بوون ، زور
هه وئیاندا تا له کوټایی دا هه موو هه و له کانی موشریکانیان له گه یشتندا به پیڼغه ممبر
پووچل کرده وه .

پیڼغه ممبری خوا ﷺ تیره کانی خوی هه لږشت بو (سعد) ی کوږی (ابی
وقاص) و پیڼی فهرموو : تیربارانیان بکه دایک و باوکم به قوربانت بڼت^(۱) نه مهش
به لگه یه له سه ر شیاویتی (سعد) ، چونکه پیڼغه ممبر دایک و بابی پیکه وه نه کردوه به
قوربانی که س جگه له (سعد)^(۲) .

سه بارهت به (طلحة) ش ، نه سائی له (جابر) ه وه به سه رها تیک ده گڼرته وه ،
باس له کوټیو نه وه ی موشریکان ده کات به ده وری پیڼغه ممبر دا ﷺ کاتیک که چهند
که سیکی نه نساری له گه لدا بوو ، (جابر) ده لیت : موشریکان چاویان که وت به
پیڼغه ممبری خوا ﷺ بو ی چوون ، پیڼغه ممبر ﷺ فهرمووی : کی ده توانیت نه وانه
بگڼرته وه ؟ (طلحة) وتی : من ، پاشان (جابر) باسی هاتنه پیښه وه ی نه نساریه کان
و یه که له دوا ی یه که شه هید بونیانی کرد بهو شیوه یه ی له ریوايه ته که ی (مسلم) دا
هات ، که هه موو نه نساریه کان شه هید کران (طلحة) چووه پیښه وه ، (جابر) ده لیت

(۲) فتح الباری ۳۷۳/۷ .

(۴) صحيح مسلم باب غزوة احد ۱۰۸ / ۲ .

(۵) (كتاب الشفاء بتعريف حقوق المصطفى) ۸۱/۱ .

(۱) صحيح البخاری ۴۱۷/۱ ، ۵۸۰ / ۲ ، ۵۸۱ .

(۲) هه مان سه رچاره ی پښتو .

: (طلحة) به ئەندازەى يانزە كەس شەپرى كرد تا شمشيريك درا له دەستى و
پەنجەكانى قرتاند ، وتى : باشە پيڤەمبەر ﷺ پيى فەرموو : ئەگەر (بسم الله) ت
بكردايه به بهرچاوى خەلكەوه فريشتهكان هەليان دەگرتى ، دەلييت پاش ئەوهى
خوای گەوره دەستى موشرىكانى كۆتا كرد ^(٣) لەلاى (حاكم) له (الاكليل) دا هاتوو
دەلييت : له پوژى (ئوحد) دا سى و نو كەس يان سى و پيىنج كەس بريندار بوون ،
پەنجەى شايه تومان و ناوه پاستى (طلحه) ش له كار كهوت ^(٤) .

(بخارى) يش دەگيڕێتەوه له (قيس) ى كوپى (ابى حازم) وه ، دەلييت :
دەستى (طلحه) م به ئيفليجى بينى له پوژى ئوحددا بهرگري پيكر دبوو له
پيڤەمبەرى خوا ﷺ ^(٥) .

(ترمذي) يش دەگيڕێتەوه ، كه پيڤەمبەر ﷺ له وپوژەدا له بارهيهوه
فەرمووى : هەر كەسيك ديهوييت سەيرى شەهيدك بكات كه به سەر زهويدا
دەروات باسەيرى (طلحه) ى كوپى (عبيد الله) بكات ^(٦) .

(ابو داود) ى (طياليسي) دەگيڕێتەوه له (عائشه) وه ، كه وتويهتى
هەركاتيک لاى (ابوبكر) باسى پوژى (احد) بكردايه دهيفەرموو : ئەو پوژە پوژى
(طلحه) بوو ^(٧) .

هەروەها (ابوبكر) له بارهيهوه فەرمويهتى :

يا طلحة بن عبيد الله قد وجبت لك الجنان وبوأتم لها العينا ^(٨)

له وكاتە ناسك و ساتەناخوش و تەنگەدا خوای گەوره له پشت پەردەوه
سەر كهوتنى نارد ، له (صحيحين) دا هاتوو له (سعد) وه دەلييت : پوژى (احد) دوو
پياوى سەرتاپا سپيم بينى له پال پيڤەمبەردا ﷺ شەريان دەكردو به سەختى
دەجەنگان . نه پيش و نه پاشى شەركە نەم ديبوون ، له پىوايه تيكددا به مانا (جبريل)
و (ميكائيل) هاتوون ^(٩) .

^(٣) فتح الباري ٣٦١ / ٧ . هەروەها (سنن النسائي) ٥٢ / ٢ .

^(٤) هەمان سەرچاوهى يەكەم ٣٦١ / ٧ .

^(٥) صحيح البخارى ١ / ٥٢٧ ، ٢ / ٥٨١ .

^(٦) مشكاة المصابيح ١ / ٥٦٦ / (چاپى دار الفكر) ، ابن هشام ٢ / ٨٦ .

^(٧) فتح الباري ٣٦٧ / ٧ .

^(٨) كورتەى (تاريخ دمشق) ٨٧ / ٧ له پەرەيزى (ذور الذهب) وه ٦ / ١١٤ .

^(٩) صحيح البخارى ٥٨٠ / ٢ .

سەرھتای کۆبوونەوی هاوێلان بەدەوری پیڤەمبەردا ﷺ

ئەم پروداوانە بەخێراییهکی زۆرو لەیهک چاوتروکاندا پرویاندا ، هاوێلە لێھاتوێ لێوہشاوہکانی پیڤەمبەر ﷺ کە لەپیشەوہ دەجەنگان ، لەگەڵ بینیان پەوشەکە گۆرا ، یان کەگۆییان لەدەنگی پیڤەمبەر بوو ﷺ دەسبەجی چون بە دەمیەوہ ، نەبادا پیش ئەمان تووشی شتێک ببێت ، بەلام کاتیگ گەیشتن ، پیڤەمبەری خودایان بەو خوێن و برینەوہ بینی و جەستەیی شەش شەھیدە ئەنساریەکەشیان بەدی کرد سەیریان کرد حەوتەمیان بەسەختی بریندارەو ، (سعد) و (طلحە)ش قارەمانانە شەر دەکەن کەگەیشتن پەرزینیکی ئەستووریان بە چوارەدەوری پیڤەمبەردا ﷺ کیشا بەلاشەو چەکەکانیان توندو تۆل لە شالاوہکانی دوژمن پاراستیان ، یەکەمین کەسیگ کە گەرایەوہ لای ، هاوێلەکی غار (ابو بکر الصدیق) بوو ﷺ .

(ابن حبان) لە (عائشە) وە دەگێڕێتەوہ کە فەرموویەتی : (ابوبکر الصدیق) فەرمووی : لە پۆژی جەنگی ئوچوددا خەلک بەدەوری پیڤەمبەردا نەمان ﷺ ، یەکەم کەس بووم گەرامەوہ بۆ خزمەتی ، پیاویکم بینی لە نزیکێوہ شەری دەکردو پیڤەمبەری دەپاراست ، وێم : لەوانەییە (طلحە) بیئت ، دایک و بابم بەقوربانت بیئت ، یاخو (طلحە) بیئت ، دایک و بابم بەقوربانت بیئت ، هیشتا دەستم نەکردبووہ (ابو عبیدە) گەیشتە لام ، وەک بالدار بالی گرتبووہ ، پیم گەیشتەوہ ، تەکانماندا بۆ لای پیڤەمبەر ﷺ بینیمان (طلحە) کەوتووہ ، گیانی یەکپارچە خوێنە ، پیڤەمبەر ﷺ فەرمووی : بگەنە لای براکەتان ئەوا بەھەشتی مسوگەرکرد ، پیڤەمبەر خوشی پوومەتی پیروزی تیریکی بەرکەوتبوو ، دوو ئەلقەیی زنجیر بەندەکی سنگیشی لە پوومەتی پیروزیدا چەقی بوون ، چووم دەری بەینم (ابو عبیدە) وتی : سویندت دەدم بەخوا ئەگەر وازم لی نەھینی باخۆم دەری بەینم ، ئەنجا بەدەمی شیرەکی دەری هیئا نەبادا پیڤەمبەر ﷺ نازاری زۆری پی بگات . لەئەنجامدا دانیکی (ابو عبیدە) کەوت ، (ابوبکر) دەفەرموینت : چووم ئەلقەیی زنجیر بەندەکە دەربەینم (ابو عبیدە) بۆ ئەویش سویندی خوارد کەخۆی دەری بەینیت ، بەدانی ئەلقەکی گرت پای کیشاو دەری هیئا ، دانیکی تریشی کەوت ، پاشان پیڤەمبەر ﷺ فەرمووی فریای براکەتان بکەن ، دەسبەجی چوینە لای (طلحە) تاجارەسەریکی بکەن ، دە برین زیاتری پیوہوو (۱) ، ئەمەش

(۱) زاد المعاد ۲/ ۹۵ .

به‌لگه‌یه‌کی تره له‌سه‌ر ئازایه‌تی و شیاوی‌تی (طلحه) و ئهو به‌ره‌نگاریه‌ی کردوویه‌تی له پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ .

له‌و ئانوساته دژواره‌دا کۆمه‌لێک له‌موسڵمانه پال‌ه‌وانه‌کان به‌ده‌وری پی‌غه‌مبه‌ردا ﷺ کۆبوونه‌وه، له‌وانه (ابو دجانه) و (مصعب) ی کو‌پی (عمیر) و (علی) کو‌پی (ابی طالب) و (سهیل) ی کو‌پی (حنیف) و (مالک) ی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) و (ام عماره نسیمیة) ی کچی (کعب المازنیه) و (قتاده) ی کو‌پی (النعمان) و (عمر) ی کو‌پی (الخطاب) و (حاطب) ی کو‌پی (ابی بلتعه) و (سهیل) ی کو‌پی (حنیف) و (ابو طلحه).

زیاد بوونی فشاری موشریکان

هه‌روه‌ها ژماره‌ی موشریکان سات له‌دوای سات زیاتری ده‌کردو ، فشارو زۆر بو‌هێنانیان قورستر ده‌بوو ، فشاریان له‌سه‌ر موسڵمانه‌کان زیاتری ده‌کرد ، تا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ که‌وته چالێکه‌وه له‌و چالانه‌ی (ابو عامر الفاسق) هه‌ڵی که‌ندبوون ، ئه‌ژنۆی پی‌رۆزی بریندار بوو ، (علی) ده‌ستی گرت و هێنایه‌ ده‌روه‌و (طلحه) ی کو‌پی (عبید الله) باوه‌شی پێداکرد تا هه‌ڵی سانده‌وه ، (نافع) ی کو‌پی (جبیر) ده‌لێت: گویم ئی بوو یه‌کیک له‌کۆچکه‌ران ده‌یوت : من جه‌نگی ئو‌خو‌دم بینیه‌وه ، چاو‌م ئی‌بوو تیر وه‌ک باران داده‌باری به‌سه‌ر پی‌غه‌مبه‌ردا ﷺ هه‌یچی به‌رنه‌که‌وت ، (عبدالله) ی کو‌پی (شهاب الزه‌ری) ی‌شم بین‌ی له‌و رۆژه‌دا هاواری ده‌کرد : ئه‌ری مو‌حه‌مه‌دم نیشاند‌ه‌ن خوا بم‌کو‌ژیت ئه‌گه‌ر به‌یلم ده‌رب‌جیت ، پی‌غه‌مبه‌ری خواش له‌پالیدا بوو ، که‌سی له‌گه‌ڵدا نه‌بوو ، پاشان تی‌یه‌ری (صفوان) زۆر سه‌ره‌زنه‌ستی کابرای کردو پی‌ی وت : له‌ پال‌ت‌دا بوو کابرا وتی : وه‌ل‌ل‌اهی نه‌م‌بینی ، وه‌ل‌ل‌اهی ئه‌و پیاوه ده‌ستی ئیمه‌ی ناگاتی ، هه‌ر چوارمان بۆی چووین ، به‌لێتمان‌داو ئاهو سوین‌دا‌مان کرد که ده‌بی‌ت بیکوژین ، که‌چی نه‌مان‌توانی ^(١).

^(١) زاد المعاد ٩٧ / ٢ .

قارەمانىيتى كەم وىنە

موسلمانەكان لەو پۆژەدا قارەمانىيتىيەكى كەم وىنە قوربانىيەكى گەورەيان
پيشكەش كرد ، كە لە مېژوودا پەوى نەداوە ، (ابو طلحة) (خوى كردبوو بەپەرژين بۆ
پيغەمبەر ﷺ و سنگى بەرز دەكردەو تا پيغەمبەر ﷺ لەتيرى دۆژمانن بپاريزيئت .
(انس) دەلييت : لە پۆژى ئوحووددا خەك بەدەورى پيغەمبەردا ﷺ نەمان ، كەچى
(طلحة) بە تيرە كەوانەكەى بەرگري ئىدەكرد ، كابرايەكى تيرنەندازە بوو ، لەو پۆژەدا
دوو تا سى كەوانى بەدەستەو شكا هەركەسيكى بەلادا بگوزەرايە ، پيغەمبەرى خوا
ﷺ پىي دەفەرموو : تيرەكانت هەلپۆژە بۆ (ابو طلحة) دەلييت : پيغەمبەر ﷺ سەيرى ناو
شەپەكەى دەكرد (ابو طلحة) دەيوت : دايك و بابم بە فيدات بيت سەرت نەوى كە نەبادا
تيريكت بەر بگەوييت ، گيانم پيش گيانت بە قوربان دەكەم .^(٢)

هەر لە (انس) دەلييت : (ابو طلحة) لەگەل پيغەمبەردا ﷺ بەيەك قەلغان
خويان دەپاراست ، (ابو طلحة) دەستى راست بوو ، كە تيريكى دەهاويشت پيغەمبەرى
خوا ﷺ سەرى بەرز دەكردەو بزانيت بەركوي دەكەوييت .^(٣)

(ابو دجانە)ش لەبەردەم پيغەمبەردا ﷺ دەستاو پشتى كردبوو بەقەلغان ، ئەو
هەموو تيرەى بەردەكەوت جۆلەى نەدەكرد .

(حاطب) كۆپى (ابى بلتعة)ش كەوتە سەر (عتبە)ى كۆپى (ابى وقاص) كە
دانه خرييەكەى پيغەمبەرى خوى شكاندبوو شمشيرىكى ليذا سەرى لەلاشەى
كردەو ، پاشان شمشيرى هەلگرت و ئەسپەكەشى هينايەو (سعد)ى كۆپى (ابى
وقاص) زۆر دەگەرا بەشوين ئەو برايەيدا تابيكوژيئت ، بەلام دەستى نەكەوت ، ئەو بوو
(حاطب) كوشتى .

(سەهل)ى كۆپى (حنيف) يش يەكيك بوو لە تيرەاويزە پالەوانەكان ،
پەيمانىدا بوو بەپيغەمبەر ﷺ هەتا مردن ، ئەويش پۆليكى كاريگەرى بينى لە
دورخستەو مى موشريكاندا .

پيغەمبەر ﷺ خويشى تيرى دەهاويشت ، لە (قتادە)ى كۆپى (نعمان)ە وە ،
دەلييت : پيغەمبەر ئەو نەندە تيرى هاويشت تاجەمسەرى كەوانەكەى شەقى برد ،

^(١) صحيح البخارى ٢ / ٩٨١ .

^(٢) هەمان سەرچاوه ١ / ٤٠٦ .

ئەنجا (قتادە)ى كۆپى (نعمان) ھەلى گرت لەلای ئەوبوو ، لەو پۆژەدا چاوى بەسەختى برىندار بوو تا كەوتە بەر پوومەتى ، پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەلى گرتەوہ گىپراپەوہ شوئىنى خوى ، لە جاران چاكترو تىژتر دەيبىنى .

(عبد الرحمن)ى كۆپى (عەوف) لەو پۆژەدا شەپى كرد تا ناودەمى برىندار بوو دانەكانى دواوہى شكان ، زياتر لە بيست شوئەوہ برىندار بوو ، ھەندىك لەو برىنانە بەقاچىوہ بوون شەليان كردبوو .

(مالك)ى كۆپى (سنان) باوكى (ابى سعيد الخدرى) خوئىنى سەر پوومەتى پىغەمبەرى خواى مژى ﷺ تاپاكى كردەوہ . پىغەمبەرى خوا ﷺ پىنى فرموو: تفى كەرەوہ وتى: وەللأھى تفى ناكەمەوہ ، پاشان چوو بۆ شەپ كردن ، پىغەمبەرى خوا ﷺ فرمووى : ھەركەسىك دەيەوئىت سەيرى مرقىكى بەھەشتى بكات ، با سەيرى ئەو پياوہ بكات ، (مالك) لەو شەپەدا شەھىد كرا .

(ام عمارە) ش شەپى كرد ، لەگەڵ چەند موسلمانىكى تردا چوونە رىنگەى (ابن قمنە) ، (ابن قمنە) شمشىرىكىدا لەشانى (ام عمارە) بەسەختى برىندارى كرد ، ئەويش بەشمشیرەكەى چەند شمشىرىكىدا لە (ابن قمنە) . بەلام ئەو دوو زنجىرەندەى پىوہبوو ھىچى لىنەھات . (ام عمارە) ماپەوہ ھەرشەپى دەكرد تا لەدوانزە شوئندا برىنداربوو .

(مصعب)ى كۆپى (عمير) جەسوورانە شەپى دەكرد ، بەرگرى دەكرد لەپىغەمبەر ﷺ دژ بەھىرشەكانى (ابن قمنە) و ھاوپىكانى ، ئالائى موسلمانەكانى بەدەستەوہ بوو ، دايان لەدەستى راستى ئى بوەوہ ، ئەنجا بەدەستى چەپى ئالاکەى گرت ، لەپووى بى باوہراندە ماپەوہ تادەستى چەپىشى برا ، پاشان خۆیدا بەسەريدا ، بەسنگ و ملى ئالاکەى گرت تا شەھىد كرا ، (ابن قمنە) شەھىدى كرد ، وايدەزانى پىغەمبەرى خوايە ﷺ چونكە زۆر لەو دەچوو ، خىرا (ابن قمنە) پاي كرد بەرەو لای موشرىكان و ھاوارى كرد : موھەممەد كۆژا ^(۱) .

(۱) بېوانە (سيرة ابن هشام) ۷۲/۲ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ ، و (زاد المعاد) ۲/ ۹۷ .

بلاؤبوونه وەوای هەوایی شەهید بوونی پیڤەمبەر ﷺ و

کاریگەریی ئەسەر جەنگە

چەند ساتیک بەسەر ئەو هاوارەدا تێنەپەری بوو ، دەسبەجێ هەوایی کوژرانی پیڤەمبەر ﷺ لەناو هەردوولادا بلاؤبووه ، ئەمە ئەو ساتە بوو کە تیایدا وەری هەندیک لە ئابلقە دراوەکان پووخوا ، ئەوانە ی دوور بوون لە پیڤەمبەر وە هیزی ئەژنۆیان شکا ، شلەژان و شیرزەیی کەوتە پرێزەکانیان و ، پشیوی تیدا دروست بوو هاوکات ئەو هاوارە وەرە جۆشی موشریکانیشی زیاتر بەرز کردەوە شالاوەکانی زیاتر کردن .

چونکە باوەریان وابوو گەیشتونەتە ئامانجی خۆیان ، هەندیکی تریشیان خەریکی شیواندنێ جەستە ی موسلمانە شەهیدەکان بوون .

پیڤەمبەر ﷺ بەردەوامە لە جەنگ و هەلۆیستەکە ی وەرگرتەو

کە (مصعب) شەهیدکرا ، پیڤەمبەری خوا ﷺ ئالاکە ی دایە دەست (علی) کوپی (ابی طالب) شەپکی ئازایانە ی کرد ، هاوڵەکانی تریش شەپی قارەمانانەیان کردو بەرگری سەختیان دەکرد .

ئیدی پیڤەمبەر ﷺ توانی پێگە بە سوپاکە ی بپیت و لەو گەمارۆدانە پزگاریان بکات ، پووی تی کردن ، (کعب) ی کوپی (مالک) یەکەم کەس بوو ناسیەو و بەدەنگی بەرز هاواریکرد : موسلمانینە مژدەبیٹ پیڤەمبەری خوا زیندوو ، ئاماژە ی بۆکرد بێ دەنگ بیٹ ، بۆئەو ی موشریکان بەشوینەکە ی نەزانن ، بەلام دەنگەکە کەوتە بەر گوپی موسلمانەکان و ، خیراھاتن بۆلای و نزیکە ی سی کەسیک دەبوون بەدەوریدا خەبوونەو .

پاش ئەو کۆبوونەو یە پیڤەمبەر ﷺ دەستی کرد بە پاشەکشە یەکی رێک بەرەو لاپائی شاخەکە ، پێگە بپری دەکرد بەناو موشریکە هیرش بەرەکاندا ، موشریکان هیرشەکانیان توندتر دەکرد ، بۆ پێگە گرتن لەو پاشەکشە ی بەلام لەبەر دەم بەرەنگاری شیرانە ی سەربازانی ئیسلامدا هیچیان بۆ نەکرا .

یەکیک لە ئەسپ سوارە موشریکەکان بەناوی (عثمان) ی کوپی (عبید الله) ی کوپی (مغیرە) هات بەرەو پووی پیڤەمبەر و ﷺ وتی : خوا بمکوژیت گەر بهیلم دەربازبیٹ ، پیڤەمبەری خوا خۆی هەستا بۆ پووبەرەو بوونەو ی بەلام ئەسپەکە ی کەوتە یەکیک لە چالەکانەو ، ئەنجا (حارث) کوپی (ضمة) چوو بۆی ، شمشیرکی دا لەقاجی ئەسپەکە ی خستیه خوارەو ، دای بەزەویداو کوشتی و شمشیرەکە ی بردو گەرایەو بۆلای پیڤەمبەر ﷺ .

(عبدالله) ی کورپی (جابر) که نه سپ سواریکى موشريکان بوو هات بو (حارث) ی کورپی (ضمة) شمشيریکى دا له شانى و بريندارى کرد ، موسلمانان هه لیان گرت ، به لآم (ابو دجانه) بواری نه دایه وه هه لی کوتایه سهر (عبدالله) و به خووی و په رو سووره که ی سهریه وه ، بو ی چوو شمشيریکى لی داو سهری په راند . له کاتى نه م شهره سهخته دا ، موسلمانان بو دل تارام بوونه وه یان له لایه ن خواوه خه وه نوچکه ده یبردنه وه ، هه روه کو قورئانی پیروزیش باسی کرد وه (ابو طلحة) ده لیت : من یه کیك بووم له وانه ی له پوژی ئو خودا خه وه نوچکه ده یبردنه وه تاراده یه که چهنه جاریک شمشير که م له دست که وه ته خواره وه ده که وت و هه لم ده گرت وه ، ده که وت و هه لم ده گرت وه ^(۱) .

بهو قاره مانیتیه ئو که تیبیه له پاشه کشه یه کی ریکدا توانیان بگه نه وه لاپالی شاخه که و رینگه بریکیش بکه ن بو پاشماوه ی سوپاکه یان به ره و ئو رینگه بیوه یه ، که شاخه که ی به پاله وه یه ، بهو شیوه یه زیره کی (خالد) له به ردم لیها تووی پیغه مبه ردا شکستی خوارد .

کورئانی (ابی) کورپی (خلف)

(ابن اسحاق) ده لیت : که پیغه مبه ر ﷺ گه یشته وه لاپالی شاخه که ، (ابی) کورپی (خلف) ی به دی کرد و تی : کو موحه ممه د خوا بمکوژیت نه گهر نه یکوژم ؟ هاوه لآن وتیان : پیغه مبه ری خوا یه کی کمان به ری لیبگرین ؟ فه رمووی وازی ئی به یئن . که لی ئی نزیک بووه پیغه مبه ری خوا ﷺ رمیکى له (حارث) ی کورپی (ضمة) وهرگرت ، که لی وهرگرت ، ته کانیکى نه وه نده توندی دا موچرکی ده هیئا به جه سته دا ، نه نجا پرو به پرو ی وده ستا ، له نیو ده فه ی شانی و زنجیر به نده که یه وه کونیکى به دی کرد رمه که ی تیگرت ، چه قیه شوینی خو ی و له سهر نه سپه که هه لی دایه خواره وه له خو له که دا گه وزاندی ، برینه که ی گهره نه بوو ته نها ملی پروشانده بوو ، خوینی زوری تیزا ، وتی : وه لآهی موحه ممه د کوشتمی ، پییان وت : وه لآهی زنده دقت چوو له موحه ممه د ، برینه که ت باش نیه ، وتی : له کاتى خویدا له مه که که پیی وتوم : من ده تکوژم ^(۲) . وه لآهی نه گهر تقی ئی بکرده مایه ده یکوژم ، دوزمنی خوا له کاتى گه رانه وه دا به ره و مه که که له (سرف) مرد ^(۳) ، له

^(۱) / صحیح البخاری ۵۸۲/۱ .

^(۲) : نه وه له کاتیکدا بوو له مه که که (ابی) پیی ده گه یشت ده یوت : نه ی موحه ممه د نه سپیکم هیه هه موو پوژیک نالفی زهراتی دده منی ، به نه سپه پوژیک ده تکوژم . پیغه مبه ریش ده یفه رموو : به لکو انشاء الله من ده تکوژم . ^(۳) ابن هشام ۸۴/۲ ، (زاد المعاد) ۹۷/۲ .

ریوایه ته که ی (ابی اسود) له (عروه) وه هاتوو ده لیت : (ابی) وه کو گا ده یوړاندو ده یوت : سویند بیت ئو نازاره ی به منه ویه ئه گهر به هه موو خه لکی (ذی المجاز) یشه وه بوايه دهمردن^(۱).

(طلحة) پیغه مبهری خوا هه لده سینیتته وه

له کاتی پاشه کشه کردنی پیغه مبهردا ﷺ بهرو شاخه که بهردیک کهوته بهرده می دهستی پیوه گرت بۆ ئه وه ی پرواته سه ری ، نه ی توانی چونکه که میك گوشتی گرتبوو ، دوو زنجیر به ندیشی به ستبوو ، به سه ختیش بریندار کرابوو ، (طلحة) ی کوپی (عبدالله) چوو ژر بالی پیروزی و ، هه لی ساندوه تا له سه ری وه ستاو ، فهرمووی : به راستی (طلحة) به هه شتی حاصل کرد^(۲).

دوا هیرشى موشریکان

که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته وه بنکه ی سه رکردایه تیه که ی له بناری شاخه که دا ، موشریکان شالوی خو یان ده ست پیگرد بۆ ده ست وه شانندی ته و او له موسلمانان (ابن اسحاق) ده لیت : له کاتیکدا که پیغه مبهری خوا له بناری شاخه که دا بوو ، چه ند ئه سپ سواریکی قوره یش که (ابو سفیان) و (خالد) ی کوپی (وه لید) سه رو کایه تیان ده کرد به شاخه که دا هه لده زنان ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : (خوایه مه یلله بچه سه رمانه وه) ، ئه وه بوو (عمر) ی کوپی (خطاب) له گه ل چه ند پیاویکی ئه نساریدا چوون بۆیان و بهرو خواره وه راویان نانه وه^(۳).

له (مغازی الاموی) دا هاتوو موشریکان چوونه سه ر شاخه که ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی (سعد) : دووریان بخه ره وه . ده یه فهرموو : بهرپرچیان بده ره وه - (سعد) وتی : پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : چۆن خۆم ته نها دووریان بخه مه وه ؟ سی جار ئه مه ی وته وه (سعد) له هه گبه کهیدا تیریکی ده ره ی ناو گرتیه پیاویکیان و کوشتی ، (سعد) ده لیت : پاشان تیره که ی خۆشم وه شانند بۆ یه کیکیان و کوشتم ، پاشان چووم و دهرم هی ناو گرتمه وه یه کیکی تریان ئه ویشم کوشتم ، ئیتر له شاخه که هاتنه خواره وه دابه زین ، وتم : ئه مه تیریکی پیروژه ، خستمه وه هه گبه که ی خۆم ، ئه و تیره لای (سعد) مایه وه هه تا مرد ، پاشان کهوته لای کوپه کانی^(۴).

(۱) مختصر سیره الرسول ﷺ نووسینی شیخ عبداللای نه جدی ل ۲۵ .

(۲) ابن هشام ۸۶/۲ .

(۳) هه مان سه رچاوه .

(۴) زاد المعاد ۹۵/۲ .

شیواندنی جهسته‌ی شه‌هیده‌کان

ئەو دواين هیژش بوو موشریکان دژ به پیغه‌مبەر ﷺ کردیان ، لەکاتیکیدا که ئەوان تەواو نەیان دەزانی پیغه‌مبەر ﷺ چی لی بەسەر هاتوو ، نیمچه متمانه‌یه‌کیان هەبوو لەکوشتنی - بۆیه گەڕانەو هە بۆ بنکه‌کانی خۆیان ، دەستیان کرد به خوێنامادەکردن بۆ گەڕانەو هە بەره‌و مەککە ، هەریه‌که‌یان سەرقال بوو بەشتی‌که‌وه به‌هه‌مان شیوه ژنه‌کانیشیان سەرقالی شیواندنی جهسته‌ی شه‌هیده‌کان بوون ، گوێ و لوت و ئەندامه‌کانی لەشیان دەپڕین و سکیان هەڵدەپڕین ، (هندی کچی (عتبه) جگه‌ری (حمزه‌ی دهرمینا . خستیه ده‌میوه‌وه بۆی قوت نەدەرا ، تفی کردەوه ، له پارچه‌ لوت و گوێی کوژراوه‌کان ته‌زییح و ملوانکه‌ی هۆنیبووه (۱).

پاده‌ی ئاماده‌یی پالەوانه موسڵمانه‌کان

بۆ شه‌رکردن تا کوتایی جه‌نگه‌که

له‌دا ساتی جه‌نگه‌که‌دا دوو شت پوویندا، که به‌لگه‌ن له‌سه‌ر پاده‌ی ئاماده‌گی پالەوانه موسڵمانه‌کان بۆ شه‌رکردن و پاده‌ی به‌رخودانیان له‌پیناوی خوادا .

۱. (کعب‌ی کوپی (مالك) ده‌لیت : من یه‌کیك یوم له‌وانه‌ی ده‌رچووم و پزگارم بوو ، حاله‌تی شیواندنی موسڵمانه‌کانم له‌لایه‌ن موشریکانه‌وه‌ بینی ، خۆم پینه‌گیراو گه‌ڕامه‌وه ، بینیم کابرایه‌کی موشریک که‌لوپه‌ل کۆده‌کاته‌وه‌و به‌سه‌ر لاشه‌ی موسڵمانه‌کاندا ده‌گوزهری و ده‌لیت: سه‌ری موسڵمانه‌کان وه‌ک سه‌روپی کۆبه‌که‌نه‌وه ، له‌و لاشه‌وه‌ پیاویکی موسڵمان چاوه‌پرتی نه‌کرد ده‌ماخی پۆشیبوو ، به‌دوایدا پۆشتم ، پاشان سه‌یری موسڵمان و کافره‌که‌م کرد بینیم کافره‌که‌ له‌ سیمای ئاماده‌ باشیدا چاکتر بوو ، چاوه‌پرتم کردن تا به‌یه‌که‌گه‌یشتن موسڵمانه‌که‌ یه‌ک شمشیری لیدا کردی به‌دووکه‌رته‌وه ، ئەنجا پرووی هه‌لمالی و پینی وتم: پیت چۆن بوو (کعب) ؟ من (ابو دجانه‌م) (۲).

(۱) ابن هشام ۲ / ۹۰ .

(۲) البداية والنهاية ۱۷/۴ .

۲. چەند ژنە ئيماندارلىك دواى كۇتايى جەنگەكە ھاتبوونە ناو گۆرەپانى شەرەكە ، (انس) دەلىت (عائشە)ى كچى (ابوبكر) و (ام سليم)م بينى پوويان پۇشيبوو چاوم لە خزمەتكارەنيشيان بوو شەرەبى ئاويان پردهكردو دەيانخستە سەرشانيان دەيانكرد بەدەمى براكانيانەو ، پاشان دەگەرانهو پريان دەكردهو ، جارېكى تر دەھاتنەو دەيانكردەو بەدەميانەو^۱ (عمز) دەلىت : (ام سليم) لە پۇژى ئوھوددا شەرەبى بۇ پر دەكردين لە ناو^۲ ، (ام ايمن) لەناو ئو ژنانەدا بوو كاتيك بينى ھەندى موسولمانى ھەلاتوو دەيانەويٹ بەرەو مەدينە برؤن ، مشتيك خۇل فرېدەدا بەرەو پوويان و ، پىي دەوتن : ئەو تيرەكەوان و ئەو شمشيرەكانتان ، پاشان خۇي دەسبەجى گەرپايەو بۇ مەيدانى جەنگ ، ئاوى دەكرد بەدەمى بريندارەكانەو ، (حبان)ى كوپى (عرفە) تيرىكى لىدا ، كەوت و گيانى دەرکەوت ، دوزمنى خوا دەستى كرد بەپىكەنين ، پىغەمبەر ﷺ ئەوھى زور بەلاوہ ناخۇش بوو ، تيرىكى بى نووكى دايەدەست (سعد)ى كوپى (ابى وقاص) وە و پىي فەرموو: بىھاويژە (سعد) تيرەكەى گرتە (حبان) و دای لە ملی، بەپشتاكەوت و گيان و عەورەتى دەرکەوت . پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەوھندە پىكەنى تا دانەخرىكانى دواوھى دەرکەوت ، پاشان فەرمووى بەراستى (سعد) تۆلەى (ام ايمن)ى كردهو ، دۇعاكەى گىرا كرد^۳ .

پاش گەيشتنى پىغەمبەر ﷺ بە لا پالى شاخەكە

كە پىغەمبەر ﷺ لەبنكەكەى خۇي بە لا پالەكەوہ ئارامى گرت ، (على) كوپى (ابو طالب) چووہ دەرەوہ قەلغانەكەى پرکرد لە ئاوى (مھراس) ، و تراويشە : بەردىكى كون بووہ زور فراوان بووہ ، و تراويشە : ناوى چالآويكە لە (ئوھوددا) ، لەوى ئاوى ھىنا بۇ ئەوھى پىغەمبەر ﷺ لىي بخواتەوہ ، بۇنىكى ناخۇشى ھەبوو نەيخواردەوہ ، خوینەكەى دەم و چاوى پى شۆردو ئاوى كرد بەسەرى خۇيداو فەرمووى : تووپەيى خودا بەر ئەو كەسە كەوت كە دەم و چاوى پىغەمبەرەكەى بريندار كرد^۴ .

^۱ / صحيح البخاري ۴۰۳/۱ ، ۵۸۱/۲ .

^۲ / ھەمان سەرچاوہ ۴۰۱/۱ .

^۳ / السيرة الطلية ۲۲/۲ .

^۴ / ابن هشام ۸۵/۲ .

(سهل) دهلیت : وهللأهی من دهزانم کیّ بوو برینهکه ی پیغمبهری خوی شورډو کیّ ناوی دهکرد به دهستیداو به چیش تیمارکرا؟ (فاطمه) ی کچی شورډی (علی) کوږی (ابی طالب) یش به قه لغانه که ناوی دهکرد به دهستیدا که (فاطمه) بیڼی ناوه که خوینه که لانا بات و زیاتری دهکات پارچه حسیړیکی هیڼاو سوتاندی و نوساندی به برینه که ی پیغمبهروه ﷺ نهجا خوینه که وهستایه وه^۱.

(محمد) ی کوږی (مسلمه) ناویکی پاک و سازگاری هیڼا ، پیغمبهری خوا ﷺ تیری لیخوارد وه و نژای خیری بو کرد^۲ ، نویژی نیوهروشي له بهر سهختی برینه که ی به دانیشتنانه وه کردو موسلمان هکانیش هر به دانیشتنانه نویژیان له دوايه وه دابه ست^۳.

خوشحال بوونی (ابو سفیان) دواي جهنگه که و

قسه کردنی له گهل (عمر) دا

که موشریکه کان خویان سازدا بو گه رانه وه ، (ابو سفیان) هات بهر وه شاخه که ، بانگی کرد : ئایا (محمد) تان له ناودایه ؟ وه لامیان نه دایه وه . وتی : ئهی (ابی قحافه) تان له گه لدایه ؟ وه لامیان نه دایه وه ، وتی : ئهی (عمر) ی کوږی (خطاب) تان له ناودایه ؟ وه لامیان نه دایه وه - پیغمبهری خوا ﷺ نه دیده هیشت وه لامی بدنه وه نهجا (ابو سفیان) وتی : نه وانه مان له ناو برد ،

(عمر) خوی پیړانه گیراو وتی : دوژمنی خوا ناوی هرکه سیکت برد هه موویان زیندوون ، خوا هیشتوونی بو داخی دلّی تو ،

(ابو سفیان) وتی : لاشه کانی ئیوه یان شیواندوه من قهرمانم پیڼه داون

پیښم ناخوش نه بووه.

پاشان وتی : بهر بیت (هبل)

پیغمبهری خوا ﷺ فرمووی : ئهړی وه لامی ناده نه وه ؟ وتیان : چی بلین

؟ فرمووی : بلین : خودا گه وره ترو بلند تره.

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئیمه (عزی) مان هیه و ئیوه نیتانه.

^۱ / صحيح البخاري ۵۸۴/۲/۲ .

^۲ / السيرة الحلبية ۳۰/۲ .

^۳ / ابن هشام ۸۷/۲ .

پیغهمبیرهیش ﷺ فرمووی : ئایا وهلامی نادهنهوه ؟ وتیان : چی بلیین ؟

فرمووی : بلیین : خوا خاوه نمانه و ئیوه خاوه نتان نیه.

(ابو سفیان) وتی : له نازونیمه تداین و شهردمان زۆرباشه ، ئهم پۆژه

به پۆژه که یه بهدر ، جهنگیش سهر به سهره ، (عمر) وهلامی دایهوه ، فرمووی : هیچ

وهکو یهک نین ، کوژراوهکانی ئیمه له بهمهشتدان ، کوژراوهکانی ئیوهش له دۆزه خدان.

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئهری (عمر) گویم بۆ پابگره ، پیغهمبهر ﷺ

فرمووی به (عمر) : برۆ بزانه چی دهلیت ؟

(عمر) هات بۆلای (ابو سفیان) ، (ابو سفیان) پیتی وت : ئهی (عمر)

سویندت ددهم به خوا ، ئهری موحه ممه دمان کوشتوه یان نه ؟ (عمر) فرمووی :

سویندم به خوا ، نه خیر ، ئیستا پیغهمبهری خوا ﷺ گوئی له قسه کانتیه ، (ابو

سفیان) وتی : به راستی بهلای منهوه توو راستگوتر چاکتری تا (ابن قمنه) ^۱.

به ئیینی بهیه که گه یشتنه وه له بهدردا

ابن اسحاق دهلیت : که (ابو سفیان) و پیاوهکانی دهووبهری بلاوهیان

لیکرد بانگی کرده موسلماننهکان و وتی : وادهمان سالی داهاتوو دهبیت له بهدردا .

پیغهمبهری خوا ﷺ فرمووی بهیه که له هاوه لهکانی ، بلی : باشه ، ئهوه له نیوان

ئیمه و ئیوه دا وادهیه ^۲.

دنیا بوون له هه ئویستی موشریکهکان

پاشان پیغهمبهری خوا ﷺ (علی) کوپی (ابی طالب) ی ناردو پیتی فرموو :

دوا بهدوایان برۆ بزانه به نیازی چین ؟ چی دهکن ؟ ئهگهر سواری وشترهکانیان

بوون و وازیان له ئهسپهکانیان هینا ئهوه بهرهو مهکه دهپۆن ... خو ئهگهر

سواری ئهسپهکانیان بوون و وشترهکانیان دایه بهر ئهوه بۆ مه دینه دهپۆن ، سویندم

به خوا ئهگهر بهرهو مه دینه پۆن ئهوا بهدوایاندا دهپۆم و ، شهریان له گه لدا دهکم ،

(علی) دهفرموویت : بهدوایاندا ده رچووم و سهیرم کرد بزاتم چی دهکن ، ئهوه بوو

له ئهسپهکانیان دابه زین و سواری وشترهکانیان بوون و ، پوهو مه که گه پرانه وه ^۳.

^۱ / ابن هشام / ۹۳ ، ۹۴ ، زاد المعاد / ۹۴ / ۲ ، صحيح البخاری / ۵۷۹ / ۲ .

^۲ ابن هشام / ۹۴ / ۲ .

^۳ / ابن هشام / ۹۴ / ۲ ، له (فتح قنبري) يشدا هاتوه . ئه كسهی بهدوای موشریكهكاندا چوو (سعدی کوپی (ابی وقاص) ، ۵ ، (۲۴۷ / ۷) .

گه‌ران به‌دوای شه‌هیدو برینداره‌کاندا

پاش بلاوه لی‌کردنی قوره‌یش موسلمان‌ه‌کان که‌وتنه گه‌ران به‌دوای شه‌هیدو برینداره‌کاندا ، (زید)ی کوپی (ثابت) ده‌لیت : له‌پۆژی ئو‌حو‌دا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ناردمی تا بگه‌ریم به‌شوین (سعد)ی کوپی (ربیع)دا پیی فه‌رمووم : ئه‌گه‌ر بینیت سلاوی منی پی بگه‌یه‌نه‌و پیی بلی : پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سلاوت لی‌ده‌کات و ده‌لیت : حالی چۆنه ؟ (زید) ده‌لیت : له‌ناو کوژراو برینداره‌کاندا ده‌گه‌رام ، بینیم که‌وتوه له‌دوا ساته‌کانی هه‌ناسه‌یدییه ، زیاتر له‌هه‌فتا برینی پیوه‌یه ، له‌نیوان لی‌دانی ڕم و شمشیرو ، تیردا ، وتم : (سعد) پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سلاوت لی‌ده‌کات و پی‌ت ده‌لیت : حالت چۆنه ؟ وتی : سلاو له‌پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ده‌که‌م ، عه‌رزى بکه : پیغه‌مبه‌ری خوا هه‌ست به‌بوونی به‌هه‌شت ده‌که‌م ، بلی : به‌خزمانی ئه‌نساریشم : ئه‌م‌پ‌رۆ له‌به‌رده‌م خوادا هیچ بیانویه‌کتان نیه ئه‌گه‌ر ده‌ستی دو‌ژمن بگاته پیغه‌مبه‌رو ئیوه‌ش به‌ به‌رچاوه‌وه بن ، ئه‌مه‌ی وت و گیانی پاکی سپارد^(١).

له‌نیو برینداره‌کاندا (اصیرم) - (عمرو)ی کوپی (ثابت)یشیان بینى نوزه‌یه‌کی تیدا‌ما‌بوو ، ئه‌م پیاوه پیشت‌ر باسی ئیسلامیان بو ده‌کرد پش‌تی هه‌له‌ده‌کرد، ده‌یانوت : ئه‌م (اصیرم) چی هی‌ناویه‌تی بو شه‌ر ؟ که ئی‌مه به‌جی‌مان هی‌شت‌ه‌زی به‌م کاره نه‌بوو ، پاشان پرسیاریان لی‌کرد : چی تو‌ی هی‌ناوه ؟ ئایا بو خیل‌گه‌رایه‌تی هاتوویت ، یان بو به‌گری له ئیسلام ؟ وتی : بو به‌رگری کردن له ئیسلام هاتووم، باوه‌رم هی‌نا به‌خوداو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی و ، پاشان به‌پال پیغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ ده‌جه‌نگام ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمووی : ئه‌و پیاوه خه‌لکی به‌هه‌شته ، (ابو هریره) ده‌لیت : ئه‌م پیاوه فریای یه‌ک نو‌یژ نه‌که‌وت بی‌کات بو خوا^(٢).

هه‌ر له‌ناو برینداره‌کاندا (قزمان) یان بینى - وه‌ک پاله‌وان له شه‌ره‌که‌دا ده‌جه‌نگا ، به‌ته‌نها خۆی ، هه‌وت تاهه‌شت موشریکی کوشت - بینیان برینه سه‌خته‌کانی خسته‌ویانه ، هه‌لیانگرت و بردیانه مائی (بني ظفر) ، موسلمان‌ه‌کان مژده‌یان ده‌دايه ، (قزمان) وتی : وه‌للأه‌ی ته‌نها بو خیل‌ه‌که‌م ئه‌مه‌م کردووه ، ئه‌گه‌ر ئه‌وه نه‌بوايه هه‌رگیز شه‌رم نه‌ده‌کرد ، که برینه‌که‌ی زۆری بو هی‌نا خۆی کوشت .

(١) زاد المعاد ٩٦/٢ .

(٢) هه‌مان سه‌رچاوه ٩٤/٢ ، ابن هشام ٩٠/٢ .

که باسی ئەم پیاوہ بکرایہ لای پیغەمبەری خوادا ﷺ دەیفەرموو : خەلکی دۆزەخە^۱. ئەمە چارەنووسی ھەرکەسیکە لە پیناوی خوادا نەجەنگێت - بە لەژێر ئالای ئیسلام و لەناو سوپاکە ی پیغەمبەری خوادا و ھاوہەڵانیشتدا شەڕ بکات.

بە پیچەوانە ی ئەو دەشەوہ لەناو کوژراوەکاندا پیاویکی تێدا بوو لە جولەکە ی (بنی ثعلبە) بوو ، ئەم پیاوہ وتبوی بە جولەکە خزمەکانی : ئە ی خێلی جولەکە وەڵاھی ئێوہ دەزانن کە سەرکەوتنی موحمەد بەسەر ئێوہدا بە ھەق بوو ، پێیان وتبوو : ئەمڕۆ پوژی شەممە یە ، پێی وتبوون : خوا شەممە کەشتان بپریت ، ئەنجا شمشیری ھەلگرتبوو تا قەمی لەخۆ بەستبوو ، وتبوی : ئەگەر کوژرام مالا کەم بۆ موحمەد ، چی لێدەکات بابیکات ، ئێتەر لەگەڵ سوپای موسلماناندا دەرچوو ، شەری کرد تا کوژرا ، پیغەمبەری خوا ﷺ لە بارە یەوہ فەرمووی : (مخیریق - کە ناوی جولەکە یە) باشترین کەسی جولەکە بوو^۲.

کوژکردنەوہ ی شەھیدەکان و ئە سپەردە کردنیان

پیغەمبەری خوا ﷺ چووہ سەر شەھیدەکان و فەرمووی : من شاھەتم بەسەر ئەم شەھیدانەوہ ، ھیچ کەسێک بریندار نابێت لە پیناوی خوادا ، مەگەر خوادا لە پوژی دوا ییدا زیندووی دەکاتەوہ ، خوێن لە برینەکە ی دەچۆریت رەنگە کەشی رەنگی خوێنە ، بۆنە کەشی بۆنی (میسک)^۳.

ھەندیک لە ھاوہەڵان و یستیان شەھیدەکانیان بگوازنەوہ بۆ مەدینە ، پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دا بیانگێژنەوہ لەویدا بیاننێژن کە شەھید کراون ، نە شۆرین ، ھەر بەو شیوہ یە پاشا لایەکی تا قەم و زنجیر بەستەکانیان بە جلەکانیانەوہ بیاننێژن ، دوان و سیانی دەخستە یەک گۆرەوہ ، دوو شەھیدی دەخستە یەک جلەوہ ، دەیفەرموو : کامە یان قورئانی زیاتری لەبەر بوو ؟ ئەگەر ئاماژە یان بکردایە بۆ ھەرکەسیکیان لە گۆرچیکە کەدا ئەوہ یانی پێش دەخست دەیفەرموو : خوا یە من شاھەتم لە روژی قیامەتدا بەسەر ئەمانەوہ ، (عبداللہ ی کوپی (عمرو ی کوپی (حرام) و (عمرو ی کوپی (جموح) ی لە یەک گۆردا ناشت بە ھۆی ئەو خوشەو یستییەوہ کە لە نیوانیاندا ھەبوو^۴.

^۱ / ھەمان سەرچاوە ی یەکەم ۹۷/۲ ، ۹۸ ابن ھشام ۸۸/۲ .

^۲ / ابن ھشام ۸۸/۲ ، ۸۹ .

^۳ / ھەمان سەرچاوە ۹۸/۲ .

^۴ / زاد المعاد ۹۸/۲ ، صحیح البخاری ۵۸۴/۲ .

لاشه‌که‌ی (حفظلة) یان بۆ نه‌ده‌دۆزرایه‌وه ، به‌دوایدا گه‌ران ، له‌شوینیکی به‌رزدا بینیان که‌وتوه‌و ئاوی لی‌ده‌چۆپیت ، هه‌وال درا به‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووی به‌هاوه‌لان ئه‌وه فریشته‌کانن ده‌یشۆرن ، پاشان فهرمووی : پرسیار بکه‌ن له‌خیزانی بزائن چی‌یه ؟ پرسیاریان کرد له‌خیزانی ، هه‌والی پیدان ، لی‌ره‌وه (حفظلة) ناو‌نا فریشته‌شۆر (غسیل الملائکه).

کاتیک پیغه‌مبه‌ر ﷺ حالی (حمزة)ی مامی بینی چی لی‌هاتبوو - که مامیه‌تی و برای شیریشیه‌تی - زۆر بیتاقت بوو ، (صفیه)ی پوری که خوشکی (حمزة)یه ویستی براهی ببینیت ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فهرمووی به (زیر)ی کۆری ، به (صفیه) بلی با پروات ، بابراهی به‌و شیوه‌یه نه‌بینیت ، (صفیه) وتی : بۆچی ؟ هه‌والم پی‌گه‌یشته‌وه که لاشه‌ی براهه‌میان شیواندوه ، ئه‌وه له‌پیناوی خوادایه ، ئیمه‌ پازین که له‌به‌ر خوا ئه‌وه‌مان به‌سه‌ردا هاتوه ، ئارام ده‌گرم و چاوه‌پروانی پاداشتم له‌خوا ، پاشان هاته‌ سه‌ری ، تیر سه‌یری کرد ، نوێژی له‌سه‌ر کردو . دوعای خیری بۆ کرد - وتی (انا لله وانا اليه راجعون) و داوای لی‌بوردنی له‌خوا بۆ کرد - پاشان پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فهرمانی دا له‌گه‌ل (عبدالله)ی کۆری (جحش)دا - که خوشکه‌زاو برای شیریی بوو ئه‌سه‌په‌رده بکړیت.

(ابن مسعود) ده‌لێت : هه‌رگیز پیغه‌مبه‌رمان نه‌دیوه ﷺ ئه‌وه‌نده به‌کۆل بگری به‌ئهنه‌زهی ئه‌و پۆژهی که بۆ (حمزة) ی کۆری (عبد المطلب) گریا ، ئه‌نجا پوی کرده قیبله و ، پاشان له‌سه‌ر ته‌رمه‌که‌ی وه‌ستا ، ده‌ستی کرد به‌گریان و ده‌نگی لی‌به‌رز بووه‌وه فرمیسک بارانی کرد ^(١).

به‌راستی دیمه‌نی شه‌هیده‌کان خه‌مناک و دلته‌زین بوو ، (خباب) ده‌لێت : (حمزة) کفنی نه‌بوو، بورده‌یه‌کی گۆله‌نگ سپی نه‌بیئت ، که‌ده‌درا به‌سه‌ریدا قاجی ده‌رده‌که‌وت ، که ده‌درا به‌سه‌ر قاجیدا سه‌ری ده‌رده‌که‌وت ، تادرا به‌سه‌ریداو قاجه‌کانیشی به‌گه‌لای (انخر) داپۆشرا - گه‌لایه‌کی سه‌وزی بۆن خوشه ^(٢).

(عبد الرحمن) کۆری (عوف) ده‌لێت : (مصعب)ی کۆری (عمیر) شه‌هید کرا ، ئه‌و له‌ من باشت‌ر بوو ، له‌ بورده‌یه‌که‌دا کفن پۆشکرا ، که سه‌ری پیداده‌پۆشرا قاجه‌کانی ده‌رده‌که‌وت . که قاجه‌کانیان داده‌پۆشی سه‌ری ده‌رده‌که‌وت ، (خباب) یش هه‌مان شتی گێراوه‌ته‌وه‌و ، ئه‌وه‌شی تیداها‌توه : پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پیمانی فهرموو : به‌و بورده‌یه‌ سه‌ری داپۆشن و قاجه‌کانیشی به‌گه‌لای (انخر) ^(٣).

(١) (ابن شاذان) ریاوی‌ته‌ی کردوه ، برانه (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی شیخ عه‌بدوللای نه‌جدی ل ٥٥ .

(٢) (احمد) ریاوی‌ته‌ی کردوه ، مشکاه المصابیح ١/ ١٤٠ .

(٣) (صحیح البخاری) ٥٢٩/٢ ، ٥٨٤ .

پیغمبر ﷺ و سف و سه‌نای خوا دهکات و ده‌پارټه‌وه

ئیمامی ئەحمەد گێراویتی‌هه ، له پۆزی ئوحووددا که موشریکان گه‌رانه‌وه ، پیغمبهری خوا ﷺ فەرمووی به ئیمانداران : ریز بن هه‌تا و سه‌ف و سه‌نایه‌کی خودای خۆم بکه‌م ، هه‌موویان به‌چه‌ند ریزیک له یشتیه‌وه و سه‌ستان . فەرمووی :

((خوایه سوپاسی تۆ ده‌که‌م ، خوایه هه‌ر تۆ ده‌ست ده‌گیرته‌وه له‌وه‌ی وا‌لت کردو‌ه ، والا‌شی ده‌که‌یت بۆئه‌وه‌ی گرتو‌وته ، سه‌ر له‌هه‌ر که‌سیک بشیوینیت تازه هیدایه‌ت نادریت ، گو‌م‌راش نابیت ئەو که‌سه‌ی تۆ پ‌ئ‌ن‌و‌ما‌یی بکه‌یت ، به‌ری ناکه‌و‌یت ئەو که‌سه‌ی تۆ ل‌ئ‌ی قه‌ده‌غه‌ بکه‌یت ، که‌س ناتوانیت پ‌ئ‌گه‌ بگریت له‌شتیک تۆ بیبه‌خشیت ، نزیککه‌ره‌وه نیه بۆ هه‌ر چه‌یه‌ک تۆ دووری بخه‌يته‌وه ، دوور خه‌ره‌وه‌ش نیه بۆ هه‌ر چه‌یه‌ک تۆ بته‌و‌یت نزیک‌ی بخه‌يته‌وه ، خوایه : به‌ره‌که‌ت و به‌زه‌یی و چاکه‌ و پۆزی خۆتمان به‌سه‌ردا ببارینه‌)).

((خوایه داوای به‌هه‌شتی (نعیم)ی (مقیم)ت ئی ده‌که‌م ، ئەو نیعمه‌ته‌ی لاناچیت و فه‌نا نابیت ، خوایه : داوای کۆمه‌کی‌ت ئی ده‌که‌م له‌ پۆزی ل‌ئ‌قه‌وماندا ، داوای ه‌ی‌م‌نا‌یه‌ت‌یت ئی ده‌که‌م له‌ ترس و د‌ئ‌ه‌راو‌ک‌ئ‌یدا ، خوایه : من په‌نا ده‌گرم به‌زاتی خۆت له‌ خه‌راپه‌ی ئەو شته‌ی پ‌ئ‌ت داوین یان خه‌راپه‌ی ئەوه‌ی ل‌ئ‌ت قه‌ده‌غه‌ کردو‌وین ، خوایه : ئیمانمان له‌لا خۆشه‌ویست بکه‌و له‌د‌ئ‌ه‌کانماندا بپ‌را‌ز‌ئ‌نه‌ره‌وه ، کوفرو له‌سنوور ده‌رچوون و یاخی بوونیشمان له‌لا ناشیرین بکه‌و ، پ‌ئ‌ن‌و‌ن‌ی‌م‌ان بکه‌و ، خوایه به‌موس‌ل‌م‌انی بمانمرینه‌ ، به‌ موس‌ل‌م‌انی بمانزینه‌ ، بمانگه‌یه‌نه به‌سالحان با سه‌رشۆ‌پ‌و سه‌رل‌ئ‌ش‌ی‌واونه‌یین ، خوایه : ئە‌ی له‌ناو‌به‌ری ئەو کافرا‌نه‌ی پیغمبهره‌که‌ت به‌درۆ ده‌خه‌نه‌وه‌ ، پ‌ئ‌گه‌ ده‌گرن له‌ پ‌ئ‌بازمه‌که‌ی تۆ ، خوایه سزاو خه‌شمی خۆتیان به‌سه‌ردا ببارینه ، خوایه بکوژی کافران ئەوانه‌ی ئەه‌لی کیتابن ، ئە‌ی خ‌و‌ای هه‌ق و راستی ، ن‌ز‌ام‌ان قه‌بو‌ل ب‌ف‌ه‌رم‌وو))

گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه و هه‌ل‌ئ‌و‌ستی پ‌ر له‌ خۆشه‌ویستی و بۆ خوا بوون

که پیغمبهری خوا ﷺ له ئەسپه‌رده‌کردنی شه‌هیده‌کان و سه‌ف و سه‌نای خودا بو‌وه‌ه گه‌رايه‌وه به‌ره‌و مه‌دینه‌و ، له‌و‌یدا هه‌ل‌ئ‌و‌سته جوانه‌کانی خۆشه‌ویستی و گیانفیدایی له‌ ئافه‌ته‌ ئیمانداره‌کانه‌وه ده‌رکه‌وت ، هه‌روه‌کو له‌ پیاوه ئیمانداره‌کانیشدا له‌کاتی شه‌ره‌که‌دا ده‌رکه‌وت .

له رینگه دا (حمنة) كچی (جحش)ی پیگه‌یشت ، سهره خووشی لیكرا به
 بۆنه‌ی شه‌هید بوونی (عبدالله‌ی) كوپری (جحش)ی براییه‌وه ، وتی : (انا لله وانا اليه
 راجعون) و داوا‌ی لیخووشبوونی بۆكرد ، پاشان سهره‌خووشیان لیكرد به‌هۆی
 شه‌هیدبوونی (حمزة)ی خالیه‌وه ، هه‌مان شتی كرد ، پاشان سهره‌خووشیان لیكرد
 به‌هۆی شه‌هیدبوونی (مصعب) ی می‌ردیه‌وه ، ئه‌نجا هاواری كرد هه‌له‌ه‌له‌ی كیشا ،
 پیغه‌مبهر ﷺ فهرمووی : هاوسهری ئه‌م ژنه له شوینیکی زۆر باشدايه ^(۱).

به‌لای ژنیکی تریشدا تیپه‌پرین له‌خیلی (بنی دینار) بوو ، له پوژی
 ئوحوودا می‌رده‌كه‌ی و براكه‌ی و باوكی شه‌هید بووبوون ، كه سهره‌خووشیان لیكرد ،
 وتی : پیغه‌مبهری خوا ﷺ حالێ چۆنه ؟ وتیان : حالێ باشه (دایكی فلاڤه‌كه‌ش) ،
 سوپاس بۆ خوا به‌و شیوه‌یه كه تۆ پیت خوشه ، وتی : پيشانم بدهن باخۆم ببینم
 ، نیشانیاندا ، كه بیینی ئه‌نجا وتی : هه‌موو كاره‌ساتیك دوا‌ی تۆ ئاسانه ^(۲).

دایكی (سعد)ی كوپری (معاذ)یش به‌راكردن ده‌هات ، له‌و كاته‌دا (سعد)
 جله‌وی ئه‌سپه‌كه‌ی گرتبوو ، وتی به‌پیغه‌مبهر ﷺ ئه‌ی پیغه‌مبهری خوا ﷺ ئه‌وه
 دایكمه ، فهرمووی : مهرجه‌با‌ی لی بیت ، بۆی وه‌ستا ، كه‌نزك بووه‌وه سهره‌خووشی
 لیكرد به‌هۆی شه‌هید بوونی (عمرو)ی كوپیه‌وه ، دایكی (سعد) وتی : ئه‌وه‌نده
 خه‌مم بوو كه تۆم بیینی ، ئیتر هه‌ربه‌لایه‌ك بیئت ئاسانه ، پاشان پیغه‌مبهری خوا ﷺ
 نزای كرد بۆ كه‌سووكاری شه‌هیدانی (ئوحوود) و فهرمووی : دایكی (سعد) مژده‌ت
 لی بیئت و مژده‌ بده به‌كه‌سووكاریان ، دایكی (سعد) وتی : پیغه‌مبهری خوا ئیمه
 په‌زامه‌ندین ، كی دوا‌ی ئه‌م مژده‌ خوشه‌ بۆ مردووی خو‌ی ده‌گری ؟ پاشان وتی :
 پیغه‌مبهری خوا ، نزایش بكه بۆ ئه‌وانه‌ی دوا‌ی ئه‌وان ، پیغه‌مبهر ﷺ فهرمووی :
 خوا‌یه خه‌می دله‌كانیان مه‌هیل‌ه‌و كاره‌ساته‌كه‌یان بۆ قه‌ره‌بوو به‌فرموو ، ئه‌وانه‌ی
 دواوه‌ش چاك و خیردار بكه ^(۳).

^(۱) ابن هشام ۹۸/۲ .

^(۲) هه‌مان سه‌رچاوه ۹۹/۲ .

^(۳) السيرة الحلبية ۴۷/۲ .

پيغهمبەرى خوا ﷺ دەگاتەو مەدینە

پيغهمبەرى خوا ﷺ ئىۋارەى ئەو پۇژە ، پۇژى شەممەى حەوتى مانگى شەۋالى سالى سىى كۆچى گەيشتەو مەدینە ، كە چوۋە مائەو شمشىرەكەى دا بەدەست (فاطمة)ى كچىيەو ، فەرموۋى : ((كچم ئەو شمشىرە بشۆ باخوینەكەى پىۋە نەمىنیت ، وللاھى باش بەدەستەو هات)) ، ھەرودھا (علی)ى كۆرى (ابى طالب)یش فەرموۋى : ئەم شمشىرەى منیش بشۆ ، بەراستى لەگەئمدا راستگۆ بوو ، پيغهمبەرى خوا ﷺ فەرموۋى : راستە تۆ راستگۆ بوويت لەو شەپەدا ، بەراستى (سەل)ى كۆرى (حنيف) و (ابو دجانە) ش راستگۆ بوون^۱ .

ژمارەى كۆژراوەكانى ھەردوۋلا

زۆرىنەى سەرچاۋەكان لەسەرئەو رىكن كەكۆژراۋى مۇسلمانەكان (۷۰) كەس بوۋە ، زۆرىنەيان لە ئەنسارەكان بوون ، شەست و پىنچ پىاويان ئى شەھىد كرا ، چل و يەك كەسيان لە خەزرج و بىست و چواريان لە خىلى ئەوس ، جۈلەكەيەكيش كۆژرا ، لەكۆچكەرانىش تەنھا چوار پىاۋ شەھىد بوون .

سەبارەت بەكۆژراۋى موشرىكان ، (ابن اسحاق) دەلىت : بىست و دوو كەسن ، بەلام پاش ئەنجامدانى ئامارىكى وردو وورد بونەوئەيەكى تەواۋ لەسەر دىرژەى شەپەكەۋ باسى (مغازى)نووس و (اثر)ناسەكان ، كەئامازە دەكەن بۆ ژمارەى كۆژراۋەكانى موشرىكەكان لەھەموو قۇناغەكانى شەپەدا ، ئەو دەگەيەنیت ژمارەى كۆژراۋەكانى موشرىكەكان لەجەنگى ئوحدودا سى و حەوت كەسن ئەك بىست و دوو ، (والله اعلم)^۲ .

حائەتى ئاناسايى لەناۋ مەدینەدا

شەۋى يەك شەممە ، ھەشتى شەۋالى سالى سىى كۆچى ، مۇسلمانەكان لەناۋ مەدینەدا بەشىۋەيەكى ئاناسايى پۇژيان كىردەو ، مەندویتی تەواۋ شەكەتى كىردبوون ، بەو شەكەتى و مەندویتی يە رىگا دەرەكەكانى شارى مەدینەيان لە دەرەو گرتبوو بەتايبەتى پاسەوانىتى پيغهمبەرى سەركرەديان دەكر ﷺ ، گومان و دلەپراۋكىيان بوو ، نەبادا موشرىكەكان لەپرىكدا بەدەن بەسەر شارى مەدینەدا .

^۱ : ابن هشام ۲/۱۰۰ .

^۲ : سەيرەكە (سيرة ابن هشام) ۲/۱۲۲ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، مەروەھا (فتح الباري) ۷/۳۵۱ و غزەلى (احمد) نويسىنى (محمد احمد باشمىل) ل ۳۷۸ ، ۳۷۹ ، ۳۸۰ .

غەزای (حمراء الاسد)

پېغەمبەرى خوا ﷺ بىرى لە پەوشەكە دەكردهوه ، لەوه دەترسا كه موشرىكان بىر لەوه بكەنەوه كه ئەوان سوودیكى ئەوتویان لەو سەرکەوتنە نەبىنى كه لەمەیدانى شەپدا بەدەستیان هیناوە لەوانەیه پەشیمان ببەنەوهو جارىكى دى بگەرێنەوهو بدهن بەسەر شارى مەدینەدا ، بۆیه بریارى دا پرۆسەى پاوه‌دونانى سوپای مەككە دەست پى بکات .

(مغازى) نووسان دەلێن : پېغەمبەر ﷺ لەناو خەلكیدا جاریدا ، هانیدان بۆ پۆشتن بەرهو پووبەپووبوونەوهى دوژمن ، ئەمەش لەبەیانى پۆژى دواى جەنگى ئوحدودا بوو، واتە لەپۆژى هەشتى مانگى شەوالى سالى سى كۆچیدا ، فەرمووى : تەنها ئەو كەسانەمان لەگەڵدا دەرچن كه پیرى بەشداری شەریان كردبوو ، (عبداللهى كوپى (ابى) وتى : بيم لەگەڵت ؟ فەرمووى : نەخیر ، موسلمانەكانیش لەگەڵ ئەوه‌دا بریندارى زۆریان هەبوو، لەترس و دڵپاوكیدا بوون ، هاتن بەدەمیەوه ، وتیان: بەسەرچاوان پېغەمبەرى خوا ، (جابرى كوپى (عبدالله)ش داواى مۆلەتى كرد، وتى: پېغەمبەرى خوا، پيم خوشە لەهەموو پووداوه هەلۆیستەكاندا لە خزمەتتدا بم ، ئەو پۆژە باوكم بەلای كچەكانەوه بەجیى هیشتم ، مۆلەتم بدە ، با لەخزمەتتدا بيم ، پېغەمبەر ﷺ مۆلەتى دا.

پېغەمبەرى خوا ﷺ و موسلمانەكان پۆشتن ، تاگەیشتنە (حمراء الاسد) ، كه (هەشت میل) لە مەدینەوه دووره ، لەویدا سەربازگەیان دانا.

لەویدا (معبدى كوپى (ابى معبد الخزاعى) هاتە خزمەت پېغەمبەرى خوا ﷺ و موسلمان بوو ، دەشڵێن : لەسەر بت پەرستى مابوووه ، بەلام دلسۆز بوو بۆ پېغەمبەر ﷺ بەهۆى ئەو هاوپەیمانییەوه كه لەنیوان (خزاعه) و (بنى هاشم)دا هەبوو ، وتى : ئەى موحەممەد ، بەراستى زۆرمان پى ناخۆش بوو ، ئەو كارەساتە هات بەسەر تۆو هاوێلەكانتدا ، دەخوازین كه خوا شىفات بدات ، پېغەمبەرى خوا ﷺ پى فەرموو : كه بپروات (ابو سفیان) بەچه ترسین بکات.

ئەو ترسەى پېغەمبەر ﷺ هەیبوو لەگەرانەوهى موشرىكان جارىكى تر بۆ مەدینە راست دەرچوو ، سوپای موشرىكان كاتیك لە (روحاء) دادەبەزن ، كه (سى و شەش میل) لەمەدینەوه دووره، دەكەونە سەرزەنش كەردنى یەكترى ،

هەندىكىيان بەوانى تريان دەلّين : هيچتان نەکرد ، تەنھا سامى ئەوانتان شكاند ، پاشان وازتان هينا لە سەرە گەرەكانيان ، دەتوانن خويان كۆكەنەوہ بۆتان ، بگەرپنەوہ با لەریشەوہ دەريان بكيشين .

پى دەچيت ئەم رايە سادە بوو بيت ، چونكە بىئاگا بوو لەهيزو تواناي ھەردوولا ، لەبەرئەوہ لىپرسراويكيان كە (صفوان)ى كورى (امىە)يە وتى : خەلكينە شتى وانەكەن ، لەوہ دەترسم ئەوانەش كە دەرنەچوووبوون بۆ شەر ئەمجارە ئەوانيش بىنە دەروہ ، بگەرپنەوہ ئەوہ بردنەوہى ئەمجارە بۆ ئيوہ بوو ، دلنيانيم لەوہى ئەگەر بگەرپنەوہ سەربكەون ، بەلام پيش ئەوہى (ابو سفيان) لە بنكەكەى خوئى بچوليت (مەبد)ى كورى (ابى مەبد) گەيشتە سەرى ، (ابو سفيان) ئەوكاتە نەيدەزانى كە موسلمان بوو ، پى وت : ھەوالى چيت پيئە ؟ (مەبد) يش كە جەنگىكى دەروونى سەختى كرد لەگەل (ابو سفيان)دا وتى : موخەممەدو ھاو لەكانى بە ژمارەيكى زۆرەوہ كە ھەرگىز نەمديوہ بۆتان ھاتوون ، داخيان لەدلدايە بۆ شەرکردن لەگەلتاندا ، ئەوانەش كە ئەو پۆژە لەگەلى نەچوو بوون ئەمپۆ لەگەلى ھاتوونەتە دەروہ بۆتان ، پەشيمانن لەوہى كە بەشداریان نەكردوہ ، ئەوئەندە رق ئەستورن بەرامبەرتان شتى وەھام نەديوہ .

(ابوسفيان) وتى : داىك و پۆلە پۆت بۆ بكات ، ئەوچى دەلّيت ؟ (مەبد) وتى : وەللأھى ھەزدەكەم پيش ئەوہى بپرويت سەيرىكى پيش و پاشى سوارەكان بكەيت ، يان لەپشتى ئەوگەردەوہ سەيرىكى پيشەنگى ئەسپەكانى بكەيت . (ابو سفيان) وتى : سویند بيت ئىستا خۆمان كۆكردۆتەوہ تا لە رەگ و ریشەوہ دەريان بەينين . (مەبد) وتى : شتى وانەكەيت ، من بۆ تۆمە .

ئىدى لەویدا سوپای مەككە وەرى پووخوا ، ترس و بیمیان لى نىشت ، كەوتنە سەر ئەوہى بەخیرایى بگەرپنەوہ بۆ مەككە ، بەلام (ابو سفيان) ھەستا بەجەنگىكى پرپاگەندەیی دوژمنكارانەو دژ بەسوپای ئىسلامى ، سابلکو سوپای ئىسلام والى بكات شوینيان نەكەون ، بىگومانیش كە خوئى لە پووبەپوو بوونەوہ لادەدا ، ئەوہبوو كاروانىكى (عبد القس) بەرو مەدينە دەپرويشت ، پى وتن : دەكریت ئەم قسەيەم بگەيەن بەموخەممەد؟ ئەگەر ئەمەتان كرد ، كە ھاتن بۆ مەككە ، لە(عكاظ) كاروانەكەتان بۆ باردەكەم لە شەرابى (زيبب) ؟ وتیان : بەلى ، باشە .

وتى : بلىن به موحه مەھد ، كە ئىمە خۇمان كۆكر دۆتەوہ بۆيان ، بۆ ئەوہى
رەگ و ریشەى خۆى و ھاولەكانى لەبن دەر كىشىن .

كاروانەكە بەلای پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەلەكانیدا گوزەران ، لەكاتیکدا كە لە
(حمراء الاسد) بوون ، ئەو قسانەیان پى وتن كە (ابو سفیان) پى وتبوون ، وتیان
: خەلكى بۆتان كۆبوونەتەوہ ، خۆتان لادەن ، ئەم قەسەيە ئىمانى موسلمانەكانى
زیاتر كردو ، وتیان : ﴿ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ فَالْقَلْبُوا بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلِ لَمْ
يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴾ آل عمران : ۱۷۳ - ۱۷۴ .

پیغەمبەرى خوا ﷺ پاش ھاتنى بۆ ئەو شوئە (حمراء الاسد) لە پۆژى يەك
شەمەدا پۆژانى دووشەمەو سى شەمەو چوارشەمەش ماىەوہ واتە (۹ - ۱۰ -
۱۱) ى مانگی شەوالى سى كۆچى ، پاشان گەرپاىەوہ بۆ مەدينە ، پىش گەرپاىەوہ بۆ
مەدينە (ابا عزەى) (جھمى) يان گرت - ئەمە ئەو پیاوہ بوو كە لە پۆژى بەدردا
گىراو ، بەھۆى ھەژارى و زۆرى كچەكانىەوہ بەبى بەرامبەر بەرەلا كرابوو ،
بەمەرجىك دۆژمنايەتى موسلمانەكان نەكات ، كەچى پەشىمان بووہوہ و خیانەتى
لە پیغەمبەر كرد ﷺ ، بە شیعەر خويندەوہ ھانى خەلكى دەدا دژ بەموسلمانەكان
ھەرەكو پىشتريش باسماں كرد ، لەجەنگى ئوھوديشدا لەگەل موشرىكاندا چووہ
دەرەوہ بۆ شەرى موسلمانەكان ، كە پیغەمبەرى خوا ﷺ گرتى ، وتى : موحه مەھد
بەرەللەم بكەو ، مەمكۆرە لەبەر خاترى كچەكانم ، پەيمانەت دەدەمى كە جارىكى تر
شتى لەو شىوہيە نەكەم ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووى : بەرت نادەم بۆیتەوہ بۆ مەككەو
شان راوہ شىئىت و بلىت : دووجار موحه مەھد فريودا ، ھەرگىز نابىت مروقى
ئيماندار دووجار لەكونىكدا بگەزىت ، پاشان فەرمانى دا بە (زبیر) يان (عاصم) ى
كوپى (ثابت) و كوشتیان .

ھەرەوہا فەرمانى كوشتنى دا بەسەر سىخوړپكى مەككەدا ، كە (معاويە) ى
كوپى (مغیرە) ى كوپى (ابى العاص) بوو ، كە دەكاتە باپیرەى (عبد الملك) ى كوپى
(مروان) لەسەرى دایكىەوہ ، ئەمەيش لەكاتیکدا بوو كە پۆژى (ئوھود) موشرىكان
دەگەرپاىەوہ بۆ مەككە ، ئەم كابرايە ھات بۆلای (عثمان) كوپى (عفان) ى ئامۆزای (پ)
(عثمان) لە پیغەمبەرى خوا پەنابەرى بۆ وەرگرت ، بەمەرجىك ئەگەر دواى سى
پۆژ بینرا لەناو بىرىت ، كە شارى مەدينە سوپای ئىسلامى تیدا نەما ، ئەم كابرايە

هه‌رمایه‌وه ، له‌وێ سیخوپی ده‌کرد بۆ قورپه‌ش و زیاتر له‌ سێ پۆژه‌کەشی به‌سه‌ردا چوو که سوپاکه‌ گه‌ڕایه‌وه‌ بۆ مه‌دینه ، (معاویه) پای کرد ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی‌دا به‌ (زید)ی کوپی (حارثه) و (عمار)ی کوپی (یاسر) شوینی بکه‌ون ، نه‌وانیش شوینی که‌وتن گرتیان و کوشتیان^(١).

گومانیشی تێدایه‌ نیه‌ که‌ غه‌زای (حمراء الاسد) غه‌زایه‌کی سه‌ربه‌خۆ نیه‌ ، به‌لکو به‌شیکه‌ له‌ غه‌زای ئوحوود و ته‌واکه‌ریه‌تی و لاپه‌ریه‌ک له‌ لاپه‌ره‌کانی ئه‌و جه‌نگه‌.

ئه‌وه‌ جه‌نگی ئوحوود بوو به‌دوو‌رو درێژی و هه‌موو قوناغه‌کانیه‌وه‌ ، توێژه‌ره‌وانیش چه‌ندین جار به‌دوای دوا چاره‌نووسی ئه‌و جه‌نگه‌دا چوون ، که‌ ئایا شکست بوه‌ یان نه‌؟ ئه‌وه‌ش که‌ گومانی تێدا نیه‌ ئه‌وه‌یه‌ سه‌رکه‌وتنی سه‌ربازی بۆ موشریکان بوو ، کۆتروۆلی ته‌واوی مه‌یدانی شه‌ره‌که‌شیان کرد ، زیانی گیانی ناو موسلما‌نه‌کانیش زۆرترو گه‌وره‌تر بوون ، هه‌ندی‌ک له‌ ئیماندارانیش به‌ته‌واوه‌تی شکستیان هێناو ، ده‌ورانی شه‌ر له‌ به‌رژه‌وه‌ندی سوپای مه‌که‌که‌ بوو ، به‌لام هه‌ندی‌ک خاڵ هه‌یه‌ وامان لێده‌کات ، ئه‌و سه‌رکه‌وتنه‌ ناو نه‌نیین (نصر) یان (فتح).

گومانی تێدانه‌یه‌ ، که‌سوپای مه‌که‌که‌ نه‌یتوانی سه‌ربازگه‌ی موسلما‌نه‌کان بگریت ، زۆری‌نه‌ی سوپاکه‌ی مه‌دینه‌ش رایان نه‌کرد . له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌موو شه‌رزه‌یی و پیشویه‌ گشتیه‌دا که‌ له‌ ناویاندا که‌وته‌وه‌ - به‌لکو شه‌ری پاله‌وانانه‌ یان کردو له‌ ده‌ورو به‌ری سه‌رکه‌رده‌یه‌تیه‌که‌ی خۆیاندا مانه‌وه‌ ، حالیش نه‌گه‌یشته‌ ئه‌وه‌ی سوپای مه‌که‌که‌ راویان بنیت ، ته‌نها سه‌ربازیکی موسلما‌ن له‌و شه‌ره‌دا به‌دیلی نه‌که‌وته‌ ده‌ست موشریکان ، سه‌ربازی ئه‌وه‌ بی‌باوه‌ران نه‌یان‌توانی ده‌ست بگرن به‌سه‌ر تالانی و ده‌ستکه‌وته‌کانی موسلما‌ناندا، ئه‌نجا کافران نه‌یان‌توانی لاپه‌ری سییه‌می جه‌نگه‌که‌ له‌گه‌ڵ موسلما‌نه‌کاندا ته‌واو هه‌لده‌نه‌وه‌ له‌کاتی‌کدا که‌هیشتا سوپای موسلما‌نه‌کان له‌شوینی خۆیدا مابوه‌وه‌و ، له‌ مه‌یدانی شه‌ره‌که‌شدا پوژیک یان دوو پوژ یان سێ پوژ نه‌مانه‌وه‌ که‌ ئه‌مه‌ نه‌ریتی هه‌موو سه‌رکه‌وته‌کانی ئه‌و پوژگا‌ره‌ بوو ، به‌لکو به‌خیرایی مه‌یدانی شه‌ره‌که‌یان به‌جی هێلاو پاشه‌کشه‌یان کرد ، پێش

^(١) درێژه‌ی غه‌زای ئوحوود (حمراء الاسد)مان له‌م سه‌رچاوه‌ وه‌رگرت: ابن هشام ٦٠/٢ تا ١٢٩، زاد المعاد ٩٦/٢ تا ١٠٨، فتح الباری ٣٤٥/٧ تا ٣٧٧ له‌گه‌ڵ (صحیح البخاری)دا، هه‌روه‌ها (مختصر سیره‌الرسول) نویسنی (شنخ عه‌بدوللای نه‌ج‌دی ٢٤٢ تا ٢٥٧، له‌شوینی خۆیشیدا خۆته‌رمان هه‌رآله‌که‌ی سه‌رچاوه‌ی تر کردووه‌.

قورئان له باره ی جهنگه که وه ددویت

قورئانی پیروز هاته خواره وه تیشکی دهخسته سهر هه موو قوناغه گرنه گه کانی ئەم جهنگه و پای خوشی خسته پروو سه بارهت به وه و یانه ی ئەم شکسته گه وریان ئی که و ته وه ، ئەو لایه نه لاوازان هشی پروون کرده وه که پیشتر له ههر کومه ئیکی ئیماندار ی ترداو له هه ئویستی یه کلاکه ره وه ی له م جوړدها هه بوون ، ههروه ها سه بارهت به و ئامانجه به رزه گه و رانه ی دانراون بو ئە وه ی ئەم ئومه ته دهستی بکه ویت ، که جیاوازی له گه ل ئەوانی دیکه دا ئە وه یه ﴿ کُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴾ آل عمران : ۱۱۰ .

ههروه ها قورئان باسی دوو روانی کردو ئابرووی بردن ، هه رچی له ناخیاندا بوو له دژایه تی کردنی خوداو پیغه مبه ر ﴿ هَیْئَا نِیْهَ دِیْهَ رِهَ وِهَ ، ئەو دله راوکی و خوت خوتانه ی دلی هه ندیک له باوه ر لاوازه موسلمان ه کانی شی گرتبوو هه لمالی ، که دوو پرووان و خیلی جوله که ی برایان . له پیلان گیرو فیتنه چیان - ده یانور و ژاند ، ههروه ها ئاماره شی کرد بو حیکه مه ت و مه به سته گرنه گه کانی جهنگه که .

له باره ی شه ره که وه نزیکه ی شه ست ئایه ت له سو ره تی ال عمران هاته خواره وه که به یه که م قوناغی جهنگه که ده ست پی ده کات : ﴿ وَ اِذْ عَدُوْتُ مِنْ اَهْلِکَ تَبَوُّی الْمُؤْمِنِیْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ﴾ ال عمران : ۱۲۱ واته : که به ره به یان لای ماله که ت ده رچویت و جیگه و ریزه کانی ئیماندارن ت دیاری کرد بو شه ر ، له کو تایشدا لیدوانیکی هه مه لایه نه ده دات له سه ر ئاکام و حیکه مه ته کانی ئەم جهنگه ، خوا ی گه وه ره فه رمویه تی : ﴿ مَا کَانَ اللّٰهُ لَیْذَرَ الْمُؤْمِنِیْنَ عَلٰی مَا اَنْتُمْ عَلَیْهِ حَتّٰی یَمِیْزَ الْخَیْثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَمَا کَانَ اللّٰهُ لَیْطَلَعْکُمْ عَلٰی الْغَیْبِ وَلَکِنَّ اللّٰهَ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ یَّشَآءُ فَاَمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَاِنْ تُوْمِنُوْا وَتَتَّقُوْا فَلَکُمْ اَجْرٌ عَظِیْمٌ ﴾ ال عمران : ۱۷۹ واته : خوا واز له ئیمانداران ناهینیت ههر وه کو ئە وه ی که ئیستا ئیوه هه ن ، تا پیس و پاک له یه که تری جیا نه کاته وه ، نه بوه که خودای گه وه ره غه یبتان نیشان بدات ، به لکو خودا به ویستی خو ی له پیغه مبه ره کان هه لده برژیریت ، باوه ر به یزن به خوا و پیغه مبه ره که ی ، ئە گه ر ئیمان به یزن و له خوا بترسن پاداشتیکی گه و ره تان هه یه .

حیکمەت و وانەکانی جەنگی ئوحوود

(ابن القيم) بەدریژی باسیکی ئەم بابەتە ی کردوو^۱ (ابن حجر) یش دەلیت : زانیان وتیانە : لە بەسەرھاتی ئوحوود ئەو زیاناندا کە بەموسڵمانەکان گەیشت، دەیان پەندو نامۆزگاری خودایی گەورە ی تێدایە، لەوانە: ئاگادار کردنەوێ موسڵمانەکان لەچارەنووسی ھەر یاخێ بونیك و چارەپەشی گوناھکردن و ھەك چارەنووسی ئەو تیر ھاوژانە ی پیغەمبەر ﷺ لەسەر شاخەكە داینابوون و پێی فەرموو بوون کە بەجێی نەھێلن ، لەوانەش نەرتی پیغەمبەر (س) وایە کە تاقی بکێنەوێ بەلام سەرەنجام ھەر بۆ ئەوانە ، حیکمەتیش لەویدا ئەو یە ئەگەر ھەمیشە سەرکەون ناحەزیان تێدەکەوێت و، راستگۆ لەدروژن جیا ناکرێتەو ، خۆئەگەر ھەمیشە شکستیش بھێنن ئەوا مەبەستی ناردنی پیغەمبەر (س) نایەتە دی ، بۆیە حیکمەت وابوو کە ھەردوو ھەلوێستەكە کۆبکێتەو بۆ جیا کردنەوێ راستگۆ لە درۆزن ، چونکە دووپوویی دووپووان لە موسڵمانەکانەو دیارنەبوو ، کە ئەو بەسەرھاتە پووی دا ، دووپووان ناخی خۆیان دەرخت بەگوتارو کردار ، ئیدی ھیچ بەنھێنی نەمایەوێ ئیمانداران تێگەشتن کە لە خانو مالاکانی خۆیاندا دۆژمنیان بۆ پەیدا بوو ، خۆیان بۆ ئامادەکردن و خۆپاریزیان ئی کردن ، لەو بەندانە ی تریش خوای گەرە چەندین جیگە و پلەوپایە ی لە دیوانی شکۆداری خۆیدا ئامادە کردوو بۆ ئیماندارانیك کە بەکردهو نایگەنی ، بەلکو دەبێت تاقیکردنەوێ ئەزموونیش بکێنن تابگەنە ئەو شوێن و پلەوپایانە، ھەر لەو بەندانەش شەھیدبوون بەرزترین پلە ی ئەولیا یە ئەویدا خوای گەرە بۆی ھێنانە پیشەو ، لەو بەندانەش خوای گەرە دەیوێت دۆژمنانی لەناو بچن ، بۆیە ئەو ھۆیانە دەھێنێتە کایەو بۆ ئەو ی بەھۆی کوفرو دەستدریژی ستەمکاریانەو بەدەستی ئەولیاکانی خۆی لەناویان بەریت بەو شیوەیەش گوناھ ی ئیماندارانی سەری و کافرانیشی تەفرو تونا کرد^۲.

^۱ / پڕوانە (زاد المعاد) ۹۹/۲ تا ۱۰۸ .

^۲ / فتح الباری ۲۴۷/۷ .

سریه و نیرواوه‌کانی نیوان (نوحود) و (له‌حزاب)

ئەو کارەساتە کاریگەرییەکی خراپی ھەبوو لەسەر ناوبانگی ئیمانداران ، ھەیبەتیان نەما لەناوداڵندا ، سەرئیشەو کیشەناوەکی و دەرەکیەکان بۆ سەر ئیمانداران زیاتری کرد ، مەترسی لە ھەموولایەکەو ھەووی کردە مەدینە ، جۆلەکەو دوو پووھەکان و عەرەبە موشریکەکان بەناشکرا دژایەتی پیڤەمبەری خۆیان دەکرد ﷺ ، ھەندیکیان خەریک بوو دەست لەکۆمەڵی ئیمانداران بوەشینن ، زیاد لەوێش بە نیاز بوون لەناویان بەرن و ، بنێریان بکەن .

ھیشتا دوومانگ بەسەر ئەو جەنگەدا تێنەپەری بوو ، (بنو اسد) خۆیان سازدا بۆ ھەلکوتانە سەر شاری مەدینە ، پاشان تیرە (عضل) و (قارە) لە مانگی سەفەری سالی چواری کۆچیدا ھەستان بە فیلێک ، بوو ھۆی کۆژانی دە ھاوہلی پیڤەمبەر ﷺ ، لەھەمان مانگدا (بنو عامر) یش ھەستان بەھەمان فیل ، بوو ھۆی کۆژانی ھەفتا ھاوہلی تری پیڤەمبەر ﷺ ، ئەو پووداوە بە کارەساتی بیری (مؤنە) ناسراو ، ھەر لەو ماوہیەدا (بنو نضیر) جۆلەکەش زاتیان کرد بەناشکرا دوژمنایەتیان دەرپری و لە رەبیعی یەکەمی سالی چواری کۆچیدا داویکیان نایەو ھەو ھەید کردنی پیڤەمبەر ﷺ ، (بنو غطفان) یش زاتیان دایە بەرخۆیان ، بەنیازبوون لە (جمادی) یەکەمی سالی چوارەمی کۆچیدا بەدەن بەسەر مەدینەدا .

ھەیبەت و سامی موسلمانەکان کە بەھۆی جەنگی ئوحودەو - بۆ ماوہیەک - نەما بوو موسلمانەکانی خستە بەر مەترسیەو ، بەلام دانایی و گەورەیتی پیڤەمبەر ﷺ ، پووی ئەو تەوژمانە وەرچەرخاندو جاریکی تر سام و بیمی بۆ موسلمانەکان گێڕایەو ھەو سەرلەنوێ سەری بەرزو بلندکردنەو ، یەکەم کاریک کە پێی ھەستا راوانانەکی (حمراء الاسد) بوو ، بەمە ئەندازەکی زۆری لەناوبانگی سوپاکە پاراست ، ئەم کارە جۆلەکەو دوو پووھەکانی سەرسام و سەرگەردان کرد ، پاشان ھەستان بەچەند مانۆریکی ترو سامی بۆ گێڕانەو . بەلکو زیاد لەوێش لەم چەند پەرەییە دوایدا چەند باسیکی لەو بارەو ھەو تێدایە .

سریه‌ی (ابی سلمه)

یه‌که‌م کۆمه‌لێک که دوا‌ی نسکۆکه‌ی ئوحد هه‌ستان دژ به‌ موسلمان‌ه‌کان خێلی (بنو اسد)‌ی کو‌ری (خزیمه) بوون ، هه‌والگره‌کانی مه‌دینه هه‌والیان هیئا ، که (طلحه) و (سلمه) هه‌ردوو کو‌ره‌که‌ی (خوێلد) له‌گه‌ڵ گو‌ی مشتته‌کانیان کۆبو‌نه‌ته‌وه‌و بانگه‌شه‌ی خێلی (بنی اسد) ده‌که‌ن بۆ جه‌نگ کردن دژ به‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ.

خیرا پیغه‌مبه‌ر ﷺ سریه‌یه‌کی نارذ ژماره‌یان - سه‌دو په‌نجا که‌س ده‌بوو له‌ کۆچکه‌ران و ئه‌نساره‌کان ، (ابو سلمه) ی کرده‌ سه‌رۆکیان و ئالاکه‌ی دایه‌ده‌ستی ، (ابو سلمه) له‌ پڕێکدا دای به‌سه‌ر (بنی اسد)دا له‌ناو خانه‌و مالی خویاندا ، پێش ئه‌وه‌ی ئه‌وان هی‌رشه‌که‌یان ده‌ست پێ بکه‌ن په‌رته‌وازه‌یان کردن ، موسلمان‌ه‌کان ژماره‌یه‌کی زۆر وش‌ترو مه‌ریان ده‌ستکه‌وت و دانیا‌نه به‌رو گه‌رانه‌وه‌ بۆ مه‌دینه بی ئه‌وه‌ی تووشی هیچ شه‌رێک ببن .

ناردنی ئه‌م سریه‌یه‌ له‌ سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنی هیلالی مانگی موچه‌ره‌می سالی چواره‌می کۆچیدا بوو ، که (ابو سلمه) گه‌رایه‌وه‌ شوینی خۆی ، شوینی زامیکی که له‌ ئوحددا بریندار بوو بوو سه‌ری هه‌ل‌دایه‌وه‌و لی پیس کرد ماوه‌یه‌کی پێ چوو پاشان کوشتی ^(١).

ناردنی (عبدالله) ی کو‌ری (انیس)

له‌ پۆژی پینجه‌می هه‌مان مانگدا - موچه‌ره‌می سالی چواره‌می کۆچی - هه‌وال گره‌کان هه‌والیان هیئا که (خالد) ی کو‌ری (سفیان) ی (هن‌دی) خه‌لک کۆ ده‌کاته‌وه‌ بۆ جه‌نگ له‌گه‌ڵ موسلمان‌ه‌کان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (عبدالله) ی کو‌ری (انیس) ی بۆ نارذ تا له‌ناوی به‌ریت .

(عبدالله) ماوه‌ی هه‌ژده‌ شه‌وی پێ چوو هه‌ر نه‌هاته‌وه‌ بۆ مه‌دینه ، پاشان له‌ پۆژی شه‌مه‌دا که مانگی موچه‌ره‌م حه‌وت پۆژی مابوو گه‌رایه‌وه‌ (خالد) ی کوشتبوو ^(٢). که‌لله سه‌ره‌که‌ی له‌گه‌ڵ خۆیدا هیئا بوو ، له‌به‌رده‌م پیغه‌مبه‌ردا داینا ، پیغه‌مبه‌ری خوا گۆچانیکی دایه‌ ، (عبدالله) وتی : پیغه‌مه‌ری خوا ﷺ ئه‌مه نیشانه‌ بیت له‌نیوان من و تۆدا له‌ پۆژی قیامه‌تدا ، که کاتی مردنیشی نزیک بووه‌وه‌ وه‌ستیی کرد که ئه‌و داره‌ بخریته‌ نیو کفنه‌که‌یه‌وه‌ ^(٣).

^(١) زاد المعاد ١٠٨/٢ .

^(٢) واته (خالد) ی کو‌ری (سفیان) ی (هن‌دی) .

^(٣) هه‌مان سه‌رجاره ١٠٩/٣ ، ابن هشام ٦٠٩/٢ ، ٦٢٠ .

شاندهکەى (ره جيع)

له مانگى سه فەرى هه مان سائدا - واته سالى چواره مى کوچى ، چهند كهسيك له خيلى (عضل) و (قاره) هاتنه خزمهت پيغمبەرى خوا ﷺ و ، وتيان ئيسلامه تيمان تيدايمو ، داوايان كرد كه چهند كهسيكيان بو بنيرت تا فيري نايينه كهيان بكات و قورئانيان پى بخوينتەموه ، پيغمبەرى خوا ﷺ شەش كەسى لەگەڵدا ناردن ، له ريوايەتەكەى (ابن اسحاق) و لای (بوخارى) يش هاتوو كه بریتی بوون له (١٠) كەس و (مرثدى كوپى) (ابى مرثدى) (غزوى) دهكاته نه ميريان ، له گوتەيهكى (ابن اسحاق) و (بخارى) يشدا هاتوو ، كه نه ميره كهيان (عاصم) ي كوپى (ثابت) بوه ، باپيرهى (عاصم) ي كوپى (عمر) ي كوپى (خطاب) بووه (له گەڵ) شاندهكەدا ده پون ، تادهگه نه ناوچهى (رجيع) كه ئاويكى خيلى (هذيل) به پووى (حجان) دا له نيوان (رايغ) و (جده) دايه ، تيرهيهكى خيلى (هذيل) به پووى (حجان) دا له نيوان (رايغ) و (جده) دايه ، تيرهيهكى خيلى (هذيل) يان ئى دنگدان پييان دهوتن (بنو لحيان) ، نزيكهى سهه كهسيكى تير هاويز شوينيان كهوتن ، به شوينياندا چوون تاگەيشتنه سهريان ، له هه موولايه كهوه چوارده وريان دان ده كهسه موسلمانەكه په نايان برد بووه لای (فدقد) پييان وتن : وانده په يمانتان ده دىنى ئه گەر خوتان به دهسته وه بدن كهستان ئى نهكوژين . به لام (عاصم) دانه بهزى و شهري له گەلێاندا كرد ، به تير حموت كهسيان ئى كوژا ، تنها (خبيب) و (زيد) ي كوپى (الدثنه) و پياويكى تريان ئى مايه وه ، بى باوه ران جاريكى تر وانده په يمانيان پيدان نه يانكوژن ، ئه سجا خوياندا به دهسته وه ، به لام ئه وان بى په يمان نه رچوون ، به په تى وشتره كانيان هه رسيكيان به ستنه وه ، سنيهم پياويان وتى : ئه مه سه ره تاي په يمان شكانده به دواى خوياندا رايان كيشا ويستيان بيده نه بهر ، له گەلێان نه رويشت كوشتيان ، ئه سجا (خبيب) به بهنده يى له مه كهكه مايه وه ، پاشان به ريارياندا بيكوژن ، بۆيه له (حرم) به ره و (تنعيم) به رديانه نه ره وه كه ويستيان چوارميخه ي بكيشن ، فه رمووى : مؤلەتم بدن با دوو ركات نويز بكم ، وازيان ئى هيناو دوو ركات نويزه كه ي كرد ، پاشان سلاوى دايه وه و فه رمووى : وه لآله ي ئه گەر گومانتان وانده بوايه كه گوايه نه ترسم نويزى زياترم نه كرد ، پاشان فه رمووى : خوايه قريان تيخه ي ، كوشت و به ريان به كهيت ، تاقيان نه مه يليت له سه رزه ويدا ، پاشان ئه م شيعره ي خوینده وه ^(١) .

(١) ده قى شيعره كه به عه ره بى به م ديژه ده ست پى ده كات ، (لقد اجمع الاحزاب حولي والبوا قبائلهم واستجمعوا كل مجم) بۆ خوینەرى كوردى داسۆز ده قى شيعره كه مان به كوردى نوسيه وه ، كه پريزدار مامۇستا (نورى فارس حه مه خان) له كتیبي (التاج الجامع للاصول) كوردیه كەى به شى هه شته مەدا پلاوى كردۆته وه .

دوست و پيام به كوت له له شم باره	بوم هه ئخراوه په تى سينداره
دوژمن له دمورم به بى شومـاره	لنيوه كرؤژى چوون فيشكه ي ماره
خاوو خيزانى نهو گورگه هـاره	هاتوون بو سه يري منى بيچاره
كه سى بى كه سان خو ي ناگـاداره	له حالى دلم چه نده زامـاره
بو خوم غه رييم له م دووره شـاره	نه لهام بينينى روو خسارى ياره ۱
هه ميشه دلم لاي كه س و كـاره	دلم له زورى زوردار بيـزاره ۱
وه لى نه بـ اتم له زارا ژاره	له جيى رووى نازيز چاره ي به دكـاره ۱
سكـالام له لاي خوا ي كردگـاره	تولم بسينيت له چى زورداره
عـرشى تو خودا قـييله ي هـه ژاره	تافه روانگه ي به نده ي بيچاره
بينچاره يي من له عالمه ديـاره	جهـستم پر له خار بوه نه مجاره
نه وه ي ناوى توى له ناوى زاره	له سهره مهرگـا شادو پرزگاره
بوړمه زامه ندى تو نه م ناـزازه	دمكيشم ، باكم نى يه له م باره ۱
نه گهر مه يلت بى گول و گولـزازه	كه لاوه كوښ كوشك و ته لاره ۱
ده لىن كا فـريه سهرت هوتـاره	گهر وا بـيت مردن دمكـرم به پـاره
چاوم به وينه ي هـه وري به هـاره	خونچه ي گول به دم شـه ونم له زاره
له مهرگ سلناكهم مردن يه كـجاره	سهرم شوړ ناكهم بو نه و خونـخواړه
مادمه بو ئيسلام دمدان له م داره	به پيى خوم ده چمه بهر پيى هـه ناره

(ابوسفیان) وتی به (خبیب) : ئایا حه زده کەیت ئیستا له گهر دنی موحه ممه د

بدهین و ، توش برؤیته وه بو ناو مال و منالی خوت ؟

فهرمووی : نه خیر سویندم به خوا حه ز ناکهم له ناو مال و منالی خومدا بم

و نهویش یه ک دپکی به پيدا بچیت.

پاشان له خاچيانداو پاسه وانيان دانا به دياريه وه ، (عمرو) ی کورۍ

(اميه) ی (ضمري) هات و شهو به فيليک لاشه که ی ليکړده وه ، بردی ناشتی ،

نه وکسه ی (خبیب) ی شهيدکرد (عقبه) ی کورۍ (حارث) بوو ، (خبیب) له جهنگی

به دردا (حارث) ی باوکی کوشتبوو.

له (صحيح) يشدا هاتوه که (خبیب) يه که م که س بوو ، دوو پکات نويزی

پيش شهيد بوونی داهینا ، ده لىن له کاتی بهند بونه کهيدا بينراوه که بوشکی ترى

و خورمای خواردوه ، له کاتيکدا نهو دوو ميوه يه له هه موو مه که کدا نه بووه.

(زید)ی کوپی (دثنه)ش، (صفوان)ی کوپی (امیه) له جیاتی باوکی کوشتیوه.
 قورپه‌یش خه‌لکیان نارد بۆ هینانی لاشه‌ی (عاصم) تا بیفرۆشن به قورپه‌یش
 ، له شه‌ری به‌درا (عاصم) یه‌کێک له گه‌وره‌کانی قورپه‌یشی کوشتبوو ، که چوونه
 سه‌ر لاشه‌که‌ی ده‌بینن کۆمه‌لیکی زۆر زه‌رده‌واله‌ به‌سه‌ریه‌وه وه‌ستاون ، بواریان
 نه‌ده‌دا که‌س نزیک بیته‌وه ، خه‌لکه‌که‌هیچیان بۆ نه‌کراو گه‌رانه‌وه ، پیشت‌ر (عاصم)
 نزای لای خوا کردبوو که‌ده‌ستی موشریک به‌رجه‌سته‌ی نه‌که‌وێت و ده‌ستی ئه‌ویش
 به‌موشریک نه‌که‌وێت که (عمر) ئه‌م هه‌واله‌ی (عاصم)ی پیگه‌یشت ، فه‌رموی :
 خوای گه‌وره‌ دوا‌ی مردنیش جه‌سته‌ی ئیماندار ده‌پاریزێت هه‌روه‌کو له ژبانیشدا
 ده‌پاریزێت ^(١).

کاره‌ساتی بیرى (معونه)

له‌و مانگه‌دا که‌ پروداووی (رجیع) پووی‌دا ، کاره‌ساتیکی تریش پووی‌دا که
 خه‌مناکترو ترسناکت‌ر بوو له‌یه‌که‌م ، ئه‌و کاره‌ساته‌ به‌کاره‌ساتی بیرى (معونه) ناسراوه.
 پوخته‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ که (ابو براء) (عامر)ی کوپی (مالک) که‌ به (ملاعب الاسنه)
 بانگ ده‌کرا ، هاته‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ بۆ مه‌دینه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ بانگی کرد بۆ
 ئیسلام موسلمان نه‌بوو نارازیش نه‌بوو ، وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئه‌گه‌ر بکریت
 هه‌ندیک له‌ هاوه‌له‌کانت بنیره‌ بۆلای خه‌لکی (نجد) تاخه‌لکی بانگ بکه‌ن بۆ ئاینه‌که‌ت ،
 ئومێدم وایه‌ که‌ به‌ده‌مه‌ته‌وه‌ بین ، فه‌رموی : به‌ترسم خه‌لکی (نجد) شتیکیان ئی بکه‌ن ،
 (ابو براء) وتی : من په‌نایان ده‌دم ، پیغه‌مبه‌ری خوا چل پیاوی له‌گه‌لیاندا نارد - له
 گوته‌یه‌کی (ابن اسحاق) داو له (صحیح) یشدا هاتوه‌ که‌ حه‌فتا که‌س بوون ئه‌وه‌ش که
 له (صحیح)دا هاتوه‌ راست‌تره (منذری کوپی (عمرو)ی کرده‌ میریان که‌ له خیلێ (بنی
 ساعده) بوو شۆره‌ته‌که‌ی (المعتق) بوو ئه‌وانه‌ له‌ پیاوه‌ هه‌لبژاردبو پیاوماقول و قورئان
 خوێنه‌کان بوون ، له‌ناو مه‌دینه‌دا به‌ پۆژیان داریان ده‌هینا ده‌یانفرۆشت و پاره‌که‌یان
 ده‌دا به‌موسلمانه‌کانی خه‌لکی (صفه) و قورئانیان به‌وانه‌ ده‌وته‌وه‌ ، شه‌ونوێزیان
 ده‌کرد ، ئه‌م کۆمه‌له‌ گه‌یشتنه‌ بیرى (معونه) - ناوچه‌یه‌که‌ ده‌که‌وێته‌ نیوان هه‌وارگه‌ی
 خیلێ (بنی عامر) و سارای (بنی سلیم) له‌وێ دابه‌زین ، پاشان به (حرام)ی کوپی
 (ملحان)دا که‌ برای (ام سلیم) نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوایان نارد بۆ دوژمنی خوا

^(١) ابن هشام ١٦٩/٢ تا ١٧٩ (زاد المعاد) ١٠٩/٢ صحیح البخاری ٥٦٨/٢ ، ٥٦٩ ، ٥٨٥ .

(عامری کوپی (طفیل) سهیری نه کرد ، فرمانی دا پیاویک له پشتهوه رمیکي لیداو شهیدي کرد ، که ږمهکه له سنگه یوه دهرچوو ، خوین فیچه قه ی کرد ، (حرام) هاواری کرد : (الله اکبر) به پروه دگاری کابه ی شهریف سرکه وتم .

پاشان خیرا دوژمنی خوا داوای کرد له (بنی عامر) دهست بکهن به شهر له گهل ئهوانی تریشدا ، ئهوان نه هاتن به دهمیه وه له بهر په نادانی (ابو براء) ، داوای کرد له خیلئ (بنی سلیم) لهو خیلئ تیره ی (عصفه) (رعل) و (ذکوان) چوون به هانایه وه تا گه ماروی هاوه له کانی پیغه مبه راندا ﷺ دهستیان کرد به شهر تا دواکه سیان شهید کران. جگه له (کعب) ی کوپی (زید) ی کوپی (نجار) به برینداری خو ی کرد بوو به مردوو له نیوان کوژراوه کاندا ، نهم پیاوه ژیا تا له پوژئ (خندق) دا شهید کرا.

(عمرو) کوپی (امیه الضمری) و (منذر) ی کوپی (عقبه) له دهره وه ی سربازگه بوون ، که هاتنه وه له دهره وه دال و قله ره شیان بیني به سهر سربازگه وه دسوپانه وه ، ((منذر) دابهزی و کهوته شهر له گهل موشریکاندا تا له گهل هاوه لانی شهید کرا . (عمرو) ی کوپی (امیه الضمری) یش به دیل گیرا ، که هه وال درا (عمرو) له خیلئ (بنی مضر) (عامر) کیشای به نیوچاوانی خویدا، پزگاری کرد له پای پزگارکردنی بهنده یه کدا که له گهردنی دایکیدا بوو...

(عمرو) ی کوپی (امیه الضمری) گه راپه وه بولای پیغه مبه ر ﷺ ، هه والئ ئهو کاره ساته جهرگ بره ی پی بوو ، شهید بوونی ئهو حه فتا هاوه له کاره ساتی ئو خودی وه بر هینا یه وه ، ئهوانه ی ئو خود له شهر پکی پوون و ئاشکرا دا شهید بوون ، به لام ئه مانه ی (معونه) به هو ی ناپیاوی و په یمانشکینییه وه شهید کران .

که (عمرو) ی کوپی (امیه) له ږنگه دا بوو گه یشته (مرمره) له سهره وه ی (قناة) دا ، له ژیر سیبهری دره ختی کدا دابهزی بجه ویته وه ، دوو پیاوی خیلئ (بنی کلاب) یش دابهزین له هه مان شویندا ، که نوستن (عمرو) هه ردوکیانی کوشت ، پی و ابو که هه قی هاوه له کانی سه ندو ته وه ، که چی له راستیدا ئهو دوانه په یمانی پیغه مبه ریان له گه رندا بوو ﷺ ، (عمرو) به وه ی نه زانیبوو ، که هاته وه هه والئ دا به پیغه مبه ر ﷺ که چی کردووه ، فره مووی : تو دوو که ست کوشتوه ده ییت خوینه که یان بدهم و سه رقائی کوژدنه وه ی فیدیه که ی بم لای موسلمانان و جوله که هاوپه یمانه کانیان ^(۱) ، هه ر نه مهش بووه هو ی هه لگیرسانی غه زای (بنو نضیر) .

^(۱) بېروانه (سیره ابن هشام) ۱۸۳/۲ تا ۱۸۸ ، (زاد المعاد) ۱۰۹/۲ ، ۱۱۰ صحیح البخاری ۵۸۴/۲ - ۵۸۶ .

پیغمبهری خوا ﷺ زور خهفتهی بهم کارهساته و کارهساتی (رجیع)یش
 خوارد که له ماوهی چند پوژیککی کهمدا پوویندا^(۲) ، بهتهواوی خهم و پهژاره
 دایگرت^(۳) ، تا گهیشته نزاکردن له ئه و خیل و تیرانهی ئه و ناپیاویی و
 پهیمانشکینیهیان کردبوو بهرامبهر بههاوهلهکانی ، له (صحیح) داهاتوو له (انس)
 وه ، دهلیت : پیغمبهر ﷺ سی بهره بهیانی لهسهر یهک نزای دهکرد له و کهسانه
 هاوهلهکانیان شهید کرد له بیرى (معونه) دا ، له نوژی بهیانیدا دوعای دهکرد
 له خیل (رعل) و (ذکوان) و (لحیان) و (عصبه) و دهیفرموو : بهراستی (عصبه)
 له خواو پیغمبهره که ی یاخی بوو، تا قورئانیش له باره یانه وه هاته خواره وه تا
 سپراهیه وه به و هواله ی له لایه ن خواوه درا به پیغمبهر ﷺ که دهلیت : شهیدان
 وتیان : ئیمه به خودای خومان گهیشتهن لیمان رازی بوو ئیمه پهزامه ند بووین ، ئیتر
 پیغمبهر ﷺ وازی له دوعای (قنوت) هکه ی هینا^(۴) .

غەزای (بنی النضیر)

پیشت وتمان : که جوله که داخی زوریان له دلا بوو بهرامبهر به
 موسلمانه کان ، به لام نه یانده ویرا شه پو پیکدادان بکه ن، به لکو په نایان ده برده بهر
 فیل و پیلانی ژیر به ژیری ، به ناشکرا رقه به رایه تی و دوژمنایه تیان ده کرد ،
 چه ندین جوړی فیل و ته له که یان به کارده هینا ، بو ژاراردانی موسلمانه کان ، دواى
 پووداوى (بنی قینقاع) و کوژرانی (کعب) ی کوپى (اشرف) زور له خویمان ده ترسان،
 بیدهنگو سه رکز دانیشتبوون .
 به لام دواى پووداوى (ثوحد) زاتیان دایه به رخویان ده ستیان کرده وه به
 دوژمنایه تی و پهیمانشکینى و به نهینیش په یوه ندیان کرد به دووپوان و
 موشریکانی مه که وه و بو بهر ژه و هندی ته وان کاریان ده کرد .
 پیغمبهری خوا ﷺ دانی به خودا گرت تادواى کاره ساتی (رجیع) و
 (معونه) که زاتیان دایه به رخویان و ههستان به پیلانیک بو شهید کردنی خودی
 پیغمبهر ﷺ .

(۲) واقدی وتویه تی : هوالی هاوهلهکانی (رجیع) و (معونه) له یهک شهودا به پیغمبهر ﷺ گه یشت .
 (۳) (ابن سعد) له (انس) وه ده گتریتهره دهلیت : هه رگیز نه مدیوه پیغمبهر ﷺ به نه اندازه ی هوالی هاوهلهکانی بیرى
 (معونه) خهم و په ژاره دلی گرتیت، بهوانه : مختصر سیره الرسول ﷺ نویسنی : شیخ عه بدوللای نه جدی . ل . ۲۶۰ .
 (۴) (بخاری) ۵۸۸ ، ۵۸۷ ، ۵۸۶ / ۲ .
 ۱ / ئه م باسه له رتیه وه ره گراوه که (ابو داود) له (باب خبر النضیر) دا گترایتیه وه ۱۱۶ / ۲ ، ۱۱۷ . (عون المعبود
 ، شرح سنن ابی داود) .

رووداو دهكش بهم شیوهیه ، پیغه مبهری خوا ﷺ له گهل چهند هاو له لیکدا چوو بۆ لایان تاقسه یان له گهلدا بکات بۆ خوینبایی ئهو دووپیاوهی خیللی (کیلاب) که (عمرو) ی کوپی (امیه) بههله کوشتبوونی، ئهمهش دهبووه ئهرك لهسهر جوله که به پپی بهندهکانی ریککه وتننامه که ، جوله که کان وتیان: باشه (ابو القاسم) ، لیسه دانیشه تا کاره کهت بۆ جیبه جی دهکین ، پیغه مبهری خوا ﷺ له پال دیواریکی ماله جوله که یه کدا دانیشته تا لهسهر وادهی خوین پاره که بهینن ، (ابوبکر) و (عمر) و (علی) و کۆمه لیکی تریش له هاو له لایان له گهلدا دانیشته.

جوله که کانیش له ملاره سهریان کرد بهیه کدا ، شهیتان سهرسه ختییه کی تری پیکردن ، پیلانیان دانا بۆ شهید کردنی پیغه مبهر ﷺ ، وتیان: کی له ئیوه ده توانیت ئهم بهرده گه ورهیه هه لگرت و بهری داتهوه بهسهر سهریداو بیکوریت...؟ سهرسه ختترینیان (عمرو) ی کوپی (جحاش) وتی: من ده توانم. (سلام) ی کوپی (مشکم) پپی وتن شتی وامه کهن ، وه للامی هه والی ده دریتی له باره ی ئهم کاره تانه وه ، ئهمهش پهیمان شکینیه له نیوان ئیمه و ئه ودا ، به لام لهسهر خیانته که یان سوور بوون .

(جبریل) (ع) له لایه ن پهروه دگاره وه دابه زی بۆ سهر پیغه مبهر ﷺ هه والی پیلانه که ی پی فره مو ، خیرا پیغه مبهر ﷺ له جیگه که ی خو ی هه ستاو چوو به رهو مه دینه ، هاو له کانی به دوایدا پوشتن ، وتیان ، پیغه مبهری خوا ﷺ نه مانزانی بۆ هه ستایت ؟ ئه ویش هه والی نیازه خراپه که ی جوله که ی پیدان .

نۆری پی نه چوو پیغه مبهر ﷺ (محمد) ی کوپی (مسلمه) ی نارد بۆ لای (بنی النضیر) و پپی وتن: (له مه دینه بپو نه دهره وه و دراوسیه تیم مه کهن ، ده پوژ بوارتان ده ده می ، دوا ی ئه و ماوه یه هه رکه سیکتان ببینم ده دم له ملی) . ئیدی جوله که جگه له دهرچوون هه یج دهرقه تیکی تریان نه ما ، چهند پوژیک مانه وه بۆ خو سازکردن ، به لام سه روکی دووپووان (عبدالله) ی کوپی (ابی) هه والی بۆ ناردن که بمیننه وه و دهرنه چن و بپو نه ناو قه لاکانتانه وه و ، دووه زار که سم له گه لدا یه له گه لتان دین بۆ ناو قه لاکه تان و خوین له پیناوی ئیوه دا ده دن به کوشته : ﴿لَنْ أَخْرِجَنَّكَ لَخَرْجَنٍ مَّعَكُمْ وَلَا تُطِيعُ فِیْكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ﴾ الحشر: ١١ ، ئه نجا هاوپه یمانه کانتان (قریظه) و (غطفان) پشتان ده گرن .

لێره دا جوله كه ئاهيكيان هاتهوه بهبهرداو ، بريارياندا دوژمنايه تي
 پيغه مبهري ﷺ بكن ، (حي) كوپي (ئه خطب) ي سهركردهيان چاوي بريه ئه و قسانه ي
 سهركرده ي دووپوان بۆ ده كرد ، بۆيه هه والي نارد بۆ پيغه مبهري خوا ﷺ و پي
 وت : ئيمه له مال و حالي خويمان ناپوينه دهره وه چيت له دهست ديت بيكه .

بيگومان په وشه كه سهبارهت به موسلماننهكان زورناخوش بوو ، چونكه بهگژدا
 چووني دوژمنان لهوماوه تهنگه تاوه هه لاي ساوه دا ئاسان نه بوو ئه نجامه كه ي ديار نه بوو
 ، بينيشمان كه چون عه رب لايان هه لگه پرانه وه ، هه موو شانده كان ي پيغه مبهريان
 شهيد كرد ، پاشان جوله كه ي (بنى النضير) به هيزو پرچه ك بوون ، خو به دهسته وه
 دانيان ئاسان نه بوو ، دهره تي شهركردنيش له گه لاياندا مه ترسي تيدا بوو ، ئه و
 گوڤرانكار يانه ش كه دواي كاره ساتي يري (معونه) و پيش ئه وه ش هاتبوونه كايه وه
 موسولمانه كان ي زورتر هه ستيار كرد بوو بهرامبه ر به تاواني تيرزو په يمانشكي ني
 دوژمنان كه پوژانه به كو مه ل و تاك تووشي ده بوون و ، رقيان بهرامبه ر به و تاوانبارانه
 ئه ستوورتر ده بوو ، بۆيه برياريان دا بوو شهركه ن له گه ل جوله كه ي (بنى النضير) دا
 پاش ئه و نياز خراپيه ي كرديان دژ به پيغه مبهري ﷺ ، كه ئه نجامه كه ي هه رچه كه بيت كه
 پيغه مبهري خوا ﷺ وه لآمه كه ي (حيي) كوپي (ئه خطب) ي پيگه يشته وه و خو ي و
 هاوه لان به يه كه دهنگ وتيان : (الله اكبر) . پاشان هه ستا بۆ ته مي كردني (بنى النضير)
 و (ابن ام مكتوم) ي له سه ر مه دينه داناو چوو بۆيان (على) كوپي (ابى طالب) ئالاي
 هه لگرت كه گه يشته ئه وي ئابلقه ي قه لآكانيدان .

(بنو النضير) خويان خزانده نيو قه لآكانيان ، تيايدا دانيشتن و له ويوه
 به رد يان ده گرت ه موسلماننه كان ، باخه خورماو بيستانه كان يان كو مه كي ده ره كيان
 بوو له و پشت ئه ستوريه دا ، بۆيه پيغه مبهري ﷺ فه رماني دا به برين و سوتاندنيان ،
 له و باره يه وه (حسان) وتويه تي :

وهان على بني سراقه بني لؤي حريق بالبويرة مستطير

بويره : له و ديره شي عه ريده دا ناوي باخه خورماكاني (بنى نضيره) ، له و
 باره يه وه ئايه ت هاته خواره وه ﴿ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْتَةٍ أَوْ تَرَكْتُمْهَا قَائِمَةً عَلَى أَوَّلِهَا فَإِذْ
 اللَّهُ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴾ الحشر : ه ، واته : هه ر ساق ي دارخورمايه كه ده برين يان
 ده يه لته وه هه مووي به ئيزني خودايه .

(قريظة) نزيك نه كه وتنه وه ، (ابن ابی) و (غطفان) و هاوپه يمانه كانيشيان خيانه تيان ليكردن ، كه سيش هه ولى نه دا خيركيان بو ببات ، يان باريكيان له سهه كه م بكات ، له بهر نه وه خواى گه وره ژيانى نه وانه ي چواند به ژيانى شه تيان و فرموى: ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ﴾ المشر: ١٦ واته : وهك شهيتانيان ليهاه كه وتى به مروقه كافربه ، كه كافر بوو نه نجا پيى وت: من به دهرم له تو.

گه مارودانه كه زورى نه خاياند . ته نها شهش شهو بهرده وامي هه بوو . و تراويشه پانزه شهوى خاياند . تاخواى گه وره دلى پر كردن له ترس و بيم ، مليان كه چ كردو خويان ئاماده كرد بو خوپه دهسته وه دان و چهك فريدان ، هه واليان نارد بو پيغه مبهري خوا ﷺ كه ئيمه له مهدينه درده چين ، پيغه مبهريش ﷺ پازى بوو به مه رجيك ته نها خويان و ژن و منداال دهر بكن ، هه رچيه كيش وشتر هه لى بگريت بيبه ن جگه له چهك .

به وه پازى بوون و ، به دهستى خويان ماله كانيان پوو خاند ، بو نه وه ي دهر گاو په نجه ره كانى له گهل خوياندا ببه ن ، زياده وهش هه نديكيان كو له كه وه داره پاي ماله كانيان هه لگرت و ، منداال و ژنه كانيان له گهل خوياندا برد ، هه مووشتيكيان له شهش سهه وشتر بار كرد ، گه وره كانيان وهكو (حيى) كوپى (اخطب) و (سلام) كوپى (ابى الحقيق) به ره و (خير) پوشتن ، هه نديكيشيان چوون به ره و شام ، ته نها دوو پياويشيان موسلمان بوون كه (ياسين) كوپى (عمرو) و (ابو سعد) كوپى (وهب) بوون ، ماله كانى خويان برده وه .

پيغه مبهري خوا ﷺ دهستى گرت به سهه ر چهكى (بنو نضير) داو ، زهوى و مال و مولكى لى سهندن ، له ناو چه كه كاندا په نجا قه لغان و ، په نجا زنجير به ست و سى سه دو چل شمشيريان تيدا بوو .

مال و مولكى (بنو نضير) تاييه ت بوو بو پيغه مبهري ﷺ له كو ي دا بخوازيه ت دايبنيه ت ، پينجيه كى نه كرد چونكه خوا هه موويده به خو ي و دابه شى نه كرد به سهه هه موو موسلماناندا ، به لكو دابه شى كرد به سهه ر كو چكه رانى يه كه مداو ، سهه ر پيشكى دا به (ابو دجانه) و (سهل) كوپى (حنيف) له بهر هه ژاريان ، پيغه مبهري ﷺ خه رچيه ك مالى خانه واده ي ده كيشاو ، نه وه شى كه مايه وه له چهك و تفاق و كه ره سته ي شه ر له پيناوى خوا دا ده يبه خشى .

غەزای (بنو النضیر) لە رەببەیی یەكەمی سائی چوارەمی كۆچیدا بوو ، بەرامبەر بە (ئۆگستۆس)ی سائی ٦٣٥ی زایین ، لەم غەزایەدا خودای گەورە سورەتی (الحشر)ی بە تەواوی ناردە خواریوە و پێبازی دووپوانی ئابروو بردو ، ئەحکامەکانی (فیء)ی پوونکردووە و هەڵیدا بە بالای كۆچكەران و ئەنساردادو رەواوەتی برین و سوتاندنی دارو زەوی دوژمنی پوونکردووە لەحالەتی جەنگداو ئەو کارەمی دانەنا بەبەشێك لە بلاو كردنەوێ خراپە لەزەویداو هەروەها ئیماندارانی پاسپارد كە پابەندی لە خوا ترسان و خو ئامادە كردن بن بۆ ناخیرەت ، پاشان كۆتایی سورەتەكەمی هینا بەوەسف و سەنای زاتی خوئی و ناوو سیفەتە جوانەکانی .

(ابن عباس) بە سورەتی (الحشر)ی دەوت : سورەتی (النضیر) .^١

غەزای (نەجد)

بەو سەرکەوتنەمی موسلمانەکان بەدەستیان هینا بەبێ قوربانی لە غەزای (بنو نضیر)دا زیاتر دەسەلاتیان ڕەگ و ڕیشەمی داکوتا ، دووپوەکانیش سەریان كزکردو ئیتر نەیانوێرا بەئاشكرا دژایەتی بكەن ، ئەمەش بواری زیاتری ڕەخساند بۆ پیغەمبەری خوا ﷺ كە یەكلاپیتهووە بۆ سەركوتکردنی ئەو دەشتەکیانەمی هەمیشە ئازاری موسلمانەکانیان دەداو فیڕی كوشتنی شاندى موسلمانەکان بووبوون و پەیمانشكێنیان دەکرد^٢ ، خەریك بوو زاتی ئەو بەكەن بەدەن بەسەر مەدینهشدان .

پیش ئەوێ پیغەمبەر ﷺ هەستیت بە تەمی كردنی ئەو ئەعرابانە ، هەوائی بۆهات كە كۆمەڵێكى دەشتەكى لەخێلى (بنی محارب) و (بنی ثعلبة)ی (غطفان) خوێان كۆكردۆتەووە بۆ شەر ، پیغەمبەر ﷺ خێرا بۆیان چوووە دەرەووە بە تانوپۆی نەجدا گەراو ، ترس و بیمێكى زۆرى خستە دلێ ئەو عەرەبە دەشتەکیە سەرسەختانەووە ، تا جاریكى تر زاتی دەست وەشاندن نەكەن وەك ئەوێ پیشتر دەیانكرد لەگەڵ موسلمانەكاندا .

^١ / ابن هشام ٢/ ١٩٠ ، ١٩١ ، ١٩٢ ، زاد المعاد ٢/ ٧١ ، ١١٠ ، صحيح البخاري ٢/ ٥٧٤ ، ٥٧٥ .

^٢ / وتیهکی (محمد الغزالی)یە لە (فقه السيرة)دا هاتوووە ، ل ٢١٤ .

واي ليّهاٲ ئەو عەرەبە دەشتەکیانەي کە فيّري تالانی و چەتەگەري
 بووبوون لەگەل دەیاننیست موسلمانەکان هاتوون دەرسان و خۆیان دەخزانده
 کون و کەلەبەري شاخەکانەوه ، بەو شیۆهيه موسلمانەکان زەندهقي ئەو خیلە
 عەرەبە چەتانهیان بردو ترسیان لەدلیاندا رواندو خۆشیان بە بیّ وهی گەپانەوه .

(مغازی) نووس و (سیرەت) نووسەکان لەو بارەیهوه باسی شەریک دەکن
 موسلمانەکان لەخاکی (نجد)دا کردویانە لەمانگی رهبيعی دوهم یان جەمادی
 یەکەمی سالی چوارەمی کۆچیدا ، ئەو غەزایە ناودەنن غەزای (ذات الرقاع) .
 پروودانی جەنگەکە لەو ماوهیهدا گومانی تیّدانیە ئەمەش هەلومەرجی رهوشي
 مەدینە دەیخواست ، وهزری هاتنەوهی شەری بەدرو بەلّینی (ابو سفیان) لەکاتی
 بلاوه پیکردنی سوپاکەدا نزیک بووبوهوه ، بەجیهیشتنی مەدینە ، لەگەل وازمینان
 لەعەرەبە دەشتەکیان بەو هەموو ملهوپری و سەرسةختیهی خۆیانەوه ، دەرچوون
 بۆ ئەو شەپە ترساناکە هەرگیز لە بەرژەوهندی سیاسیانەي جەنگ نەبوو ، بەلکو
 پیویست وابوو نینۆکی ئەوانە بقرتینیت و پيش دەرچوون بۆ هەر شەریکی گەوره
 دەستیان کۆتا بکات .

سەبارەت بە ئەو جەنگەش کە پیغه مەبر ﷺ سەرۆکایەتی کردو ، لەمانگی
 (رهبيع) یان (جەمادی یەکەمی) سالی چوارەمی کۆچیدا بوو ، بیگومان کە غەزای
 (ذات الرقاع) نیە چونکە (ابو هريره) و (ابو موسی)ی (اشعری) هەردووکیان شەری
 (ذات الرقاع) یان دیوه ، (ابو هريره) بۆ خۆی پيش جەنگی (خیر) بەچەند پوژیک
 موسولمان بوو ، هەروەها (ابو موسی)ی (اشعری) یش لەخەیبەردا موسلمان بوو ،
 کەواتە غەزای (ذات الرقاع) دواي جەنگی خەیبەر پرویداو ، بەلگەش لەسەر
 دواکەوتنی ئەوهیه کە پیغه مەبر ﷺ نوێژی ترسی تیّدا کردووه ، یەکەم نوێژیکی
 ترسیش کە ئەنجام درا لە غەزای (عسفان) دابوو ، گومانیشی تیّدانیە کە غەزای
 (عسفان) دواي جەنگی (خەندەق) ه ، غەزای خەندەقیش لە کۆتاییەکانی سالی
 پینجەمی کۆچیدا پرویداو .

غەزای (بەدری دووهم)

که موسلمانەکان دپکی عەرەبە دەشتەکیەکانیان دەرکێشاو دەستیان کۆتاکردن ، خۆیان ئامادەکرد بۆ شەپکردن لەگەڵ دۆژمنە ھەرە گەورەکیاندا ، سال ھاتەو ، ژوانی دیاریکراو بۆ پووبەروو بوونەو لەگەڵ قورەیشدا ھاتەو کہ لە غەزای ئوحووددا دیاری کرابوو ، مافی پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەکانی بوو کہ بپۆنە دەرەو بۆیان تا پووبەپووی (ابو سفیان) و خێلەکی ببنەو ، جاریکی تر شەپیوری شەپ لێدەنەو لەگەڵیاندا .^۱

لە مانگی (شعبان) ی سالی (۴) ی (ینایر) ی سالی ۶۲۶ ی زاینیدا ، پیغەمبەری خوا ﷺ بەخۆی و ھەزارو پینچ سەد کەسەو لە مەدینە دەرچوو ، دە سواری لەگەڵدا بوو (علی) کۆری (ابو طالب) ئالاکە ی ھەنگرتبوو ، (عبدالله) ی کۆری (رواحە) ی بەسەر مەدینەو بەجێھێشت ، گەیشتە بەدر ، لەوێ مایەو چاوەپروانی موشریکانی دەکرد .

(ابو سفیان) یش بەخۆی و (دوو ھەزار) موشریکەو لە مەککە دەرچوون پەنجائەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، تا گەیشتە (مر الظھران) کہ قۇناغیک لە مەککەو دوورە لە (مجنە) دابەزی کہ شوینیکی ئەو ناوچەییە .

(ابو سفیان) بەسستی و بیتاقەتی لە مەککەو دەرچوو ، بیرى لەئەنجامی شەپکردن دەکردەو لەگەڵ موسلمانەکاندا ، ترسی ئی نیشتبوو ، سام دای گرتبوو ، کہ لە (مر الظھران) دابەزی بەتەواوی وری پووخوا ، فیلیکی دۆزیو بۆ گەپانەو ، وتی بە ھاوڕیکانی لەخەلکی قورەیش ، سالیك بچن بۆ شەپ باشە کہ سالی تیارویی و سەوزایی بیت و درەختی تێدا ئاوبدەن و تیر شیرو ماست بخۆن ، ئەمسالیشتان سالی ووشک و بی ئاویە ، من دەگەپمەو ئێوئەش بگەپنەو .

پێدەچیت سوپاکەش ترس و سام گرتبیتی ، ھەموویان گەپانەو ، بی ئەو ی یەك کەس ناپەزایی بۆ ئەم ھەلوێستە نیشان بدات و سووربیت لەسەر شەپکردن لەگەڵ موسلمانەکاندا .

موسلمانەکانیش بۆ ماوی ھەشت پۆژ لە بەدر مانەو چاوەپروانی دۆژمنیان دەکرد ، ھەرچی شەمەکیکی بازرگانیان پێبوو فروشتیان بەدوو درھەم و

^۱ / وتەیکى (محمد الغزالی) یە لە (فقه السيرة) دا ھاتووە ، ل ۲۱۵ .

یهک دره‌میان قازانج کرد ، پاشان گه‌رانه‌وه به‌رو مه‌دینه‌و ئیدی جله‌وی ده‌سه‌لات و ده‌ست له‌پیشی که‌وته‌وه ده‌ست خو‌یان ، سام و ترسیان له‌دلی خه‌لکیدا زیاتری کردو بوونه بالآده‌ستی ناوچه‌که .

ئهم غه‌زایه به‌غه‌زای (بدر الموعد) یان (به‌دری دوهم) یان (بدر الاخره) یان (بدر الصغری) ش ناوبانگی هه‌یه^۱.

غه‌زای (دومه‌ الجندل)

که پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له به‌در گه‌رایه‌وه ، ناوچه‌که هیمنی و ناشتی تیدا بلاو بووه‌وه ، ده‌ستی به‌تال بوو بو پووکردنه سنووره‌کانی عه‌رب ، تاهه‌موو هه‌لو‌سته‌کان بوو خوی یه‌کلا بکاته‌وه‌و دۆست و دوژمن دان به‌وه‌دا بنین .

دوای رووداوای به‌دری بچووک له‌مه‌دینه‌دا شه‌ش مانگ مایه‌وه ، پاشان هه‌والی بوو هات ، که خیل‌ه‌کانی ده‌روبه‌ری (دومه‌ الجندل) که ناوچه‌یه‌کی نزیکه له شامه‌وه رینگیری و چه‌ته‌گه‌ری له کاروانه‌کان ده‌که‌ن و ، هه‌رچیه‌ک به‌لایاندا تیپه‌پریت پاره‌پووتی ده‌که‌ن ، خه‌ریکی خو کوک‌کردنه‌وه‌ن و ده‌یان‌ه‌ویت بدن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (سباع‌ی کوپی (عرفظة) (غفاری) به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه داناو ، هیشتا مانگی ره‌بیعی یه‌که‌م (۵) شه‌وی مابوو له‌سالی (۵) ی کوچیدا به‌هه‌زار سواره‌وه بو‌یان ده‌رچوو ، پیاویکی رینه‌ری له‌گه‌ل خویدا برد له‌خیلی (بني عذرة) ، ناوی (مذکور) بوو .

به شه‌و ده‌پوشت و به‌پوژ خوی په‌ناده‌دا ، بوئه‌وه‌ی له‌پریکدا بدا به‌سه‌ر دوژمناندا ، ده‌مه‌و شیوان لییان نزیک‌بووه‌وه ، هی‌رشێ کرده سه‌ر مه‌رومالات و مو‌لکه‌کانیان ، ده‌ستکه‌وتیکی زوری ده‌ستکه‌وت و هه‌ندیکیشیان هه‌له‌هاتن .

خه‌لکی ناو (دومه‌ الجندل) هه‌ریه‌که‌یان به‌لایه‌کدا هه‌له‌هاتن که مو‌سلمانه‌کان چوونه سه‌ر شوینه‌کانیان که‌سی تیدا نه‌مابوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ چه‌ند پوژیک مایه‌وه . سه‌ریه‌و تیپی سه‌ربازی به‌هه‌موولایه‌کدا نارد ، که‌سی نه‌دیوه پاشان گه‌رایه‌وه بو مه‌دینه ، له‌و غه‌زایه‌دا پیغه‌مبه‌ر ﷺ ریککه‌وتنی ناشتی مۆر کرد له‌گه‌ل (عینه‌ی کوپی (حصن) له (دومه‌ الجندل) که شوینیکی به‌ناوبانگه له‌نزیك شامه‌وه ، هه‌تا دیمه‌شق به‌پیاده ری پینج شه‌و ده‌بی‌ت ، له مه‌دینه‌ش پانزه شه‌و دووره .

^۱ / بۆ درێژ‌تری باسی ئهم غه‌زایه‌ بر‌وانه (ابن هشام) ۹۰۲/۲ ، ۲۱۰ هه‌روه‌ما (زاد المعاد) ۱۱۲/۲ .

بەم دەستپېشخەريە خېراو پلانى ټيرە دەست و بردانە ، پېغەمبەرى خوا ﷺ
 سەرکەوتنى بە دەست هېنا لە بەرقەرارکړنى ئاسايش و کۆتړول کړدى ناوچهکەدا ،
 چەرخى پوژگارىش جاريكى دى بە بەرژەوندى مۇسلمانان هەلگەپرايه وه ، هەموو ئەو
 سەرئېشه ناوەکیانەش سووک بوون ، دووپووان بېدەنگ بوون و سەريان شوپکړدو
 تېرەيهکى ترى جولهکەش دەرکران ، ئەعراپە دەشتەکیەکانيش سەريان شوپکړدو
 ئەوانى دیکەش خویان بە پەرالەت کړدە دوست و پارېزەرى بەلین و پەیماننامە ، کەفو
 کۆى هەلچوونى قورەيشيش دامرکايەوه ، دەرەفەتیکى باش بوو بۆ مۇسلمانەکان
 رەخسا تا پەيامى خوای جیهانیان بە دەورو بەردا بلاوبکەنەوه .

غەزای (ئەحزاب)

پاش ئەو شەپو سریانەى کە زیاتر لە سالیکی خایاند هیمنى و ئاسايش بلاو
 بوەوهو دورگەى عەرەب هیور بوەوه ، بەلام جولهکە هەمیشە لە ئاکامى پەیمانشکینى
 و خیانەتکارى و پیلانگێرانى خراپى خویانەوه تووشى چەندین جوړى سەرشوړى و
 نەهامەتى دەبوون - ئەوانە هیشتا هۆشیان نەهاتبوەوه بەبەردا ، پەندیان وەرەگرتبوو
 لە هەموو ئەوخیانەت و خراپەکاریانە ، ئەوه بوو پاش دوورخستنەوهیان بۆ خەیبەر
 چاوەروانى ئەنجامى بگهرو بەردەى نێوان مۇسلمانەکان و بت پەرستەکانیان دەکرد .
 کە پوژگارىش بە بەرژەوندى مۇسلمانەکان وەرچەرخوا دەسلەت و هەژموونى خویان
 بەسەر ناوچهکەدا سەپاند ، ئیتر جولهکە ناخیان جوړشى دەخوارد ، بق و کینەى دلایان
 ئەوەندەى تر زیادى دەکرد .

دیسان دەستیان کردەوه بەپیلان گێران دژ بە مۇسلمانەکان و خویان سازدا
 بۆ دەست وەشاندنیکى وەها لە مۇسلمانەکان کە ئیتر راست نەبنەوه ، بەلام ئەوان
 زاتى ئەوەیان نەدەکرد پووبەپوو ئەو کارە بکەن ، نەخشەو پیلانیان دانا بۆ ئەو
 مەبەستە .

بیست پیاو لەسەرکردهکانى جولهکەو پیاوانى (بنی النضیر) کەوتنەرى
 بۆلای قورەيش لەمەکەو هانیاندا بۆ شەپکردن دژ بە پېغەمبەر ﷺ و پشتیوانى
 خویان دەربرى و بەلینى سەرکەوتنیان پێدان ، قورەيشيش کەپیشتر بۆ وادەى
 سالانەکەى بەدر نەییوړا بوو بپرواته دەرەوه ، لیږدا دەرەفەتیکى گونجاوى
 دەستکەوت بۆ کړینه‌وهى ناوبانگى وونبووى خوى ، بۆیه پازى بوون .

پاشان شانده جوله که که چوون بۆلای (غطفان) چییان به قورپه‌یش وتبوو به ئەمانیشیان وت ، ئەوانیش هاتن به دهمیانه وه ، ئەنجا شانده که به‌ناو خیل و تیره‌کانی عهره‌بدا گه‌راو ژماره‌یه‌کی تریشیان رازی کرد که له‌گه‌لیان بن، به‌و شیوه‌یه سه‌رکرده‌کانی جوله که سه‌رکه‌وتنریان به‌ده‌ست هی‌نا له‌جو‌شدانی بی‌باوه‌پراندا دژ به‌بانگه‌وازه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ .

ئوه‌بوو له‌باشووره‌وه (قورپه‌یش) و (کنانه) و هاوپه‌یمانه‌کانیان له (تهامه) به سه‌رکرده‌یه‌تی (ابو سفیان) له‌گه‌ل چوار هزار که‌سدا که‌وتنه‌پری ، له (مر الظهران) (بنو سلیم) یشیان پی‌نگه‌یشیت ، له رۆژه‌لاتیشه‌وه خیل‌ه‌کانی (غطفان) (بنو فزاره) به‌سه‌رکرده‌یه‌تی (عینه‌ی) کوپی (حصن) و (بنی مره)ش به سه‌رکرده‌یه‌تی (الحارث)ی کوپی (عوف) و (بنی اشجع) به سه‌رکرده‌یه‌تی (مسعری) کوپی (رخيلة) و (بنو اسد) و چه‌ندین خیلێ تریش له‌گه‌لیان ده‌رچوون به‌ره‌و مه‌دینه.

ئو هه‌موو خیل و گرو‌هانه له‌سه‌ر واده‌یه‌کی دیاریکراوی خو‌یان به‌ره‌و مه‌دینه که‌وتنه جوله .

پاش چه‌ند پوژیک به‌ چوارده‌وری شاری مه‌دینه‌دا سوپایه‌کی زه‌به‌لاحی ده‌هزار که‌سی کو‌بووه‌وه ژماره‌ی ئو سوپایه له‌وا نه‌بوو له ژماره‌ی خه‌لکی هه‌موو شاری مه‌دینه به‌ژن و پیاوو مندالیشه‌وه زیاتر بووبیت .

خۆ ئەگەر ئو سوپا گه‌وره‌یه له‌ناکاودا بیاندایه به‌سه‌ر قه‌لاکانی مه‌دینه‌دا گه‌وره‌ترین مه‌ترسی دروست ده‌کرد له‌سه‌ر موس‌لمانه‌کان و ته‌فروتونای ده‌کردن و له‌وانه‌ش بوو له ر‌ه‌گ‌وپیشه‌وه ده‌ریان‌بکی‌شیت، به‌لام سه‌رکرده‌یه‌تی شاری مه‌دینه هۆشیاربوو، پی‌شتر چاوو پووی خو‌ی له‌سه‌ر هه‌موو ر‌یگاکان دانا‌بوو، چاو‌ه‌روانی بارو دۆخه‌که‌ی ده‌کرد، داینا‌بوو که‌داهاتوو چی له‌گۆر‌یدایه ه‌یشتا ئو سوپایه له‌جیگه‌ی خو‌ی نه‌جولابوو، هه‌وال هات بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رباره‌ی ئو سوپا زه‌به‌للاحه ترسناکه.

ده‌سته‌به‌جی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئەنجومه‌نیکی راویژکاری بالای پی‌که‌ینا بۆ باسی شیوه‌ی به‌رگری کردن له‌شاری مه‌دینه، پاش گفتو‌گۆکردن له‌نیوان سه‌رکرده‌و ئەندامانی شو‌رادا، پی‌کهاتن له‌سه‌ر بریارک که‌هاوه‌لی خو‌شه‌ویست (سه‌لمان - ر -) خسته‌پروو، سه‌لمان وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا، ئیمه له‌ولاتی فارسدا که گه‌مارۆ بدراینایه به‌ چوارده‌وری خو‌ماندا یه‌غانمان لی‌ده‌دا . نه‌خشه‌ی خه‌نه‌ک هه‌لکه‌ندن پی‌شتر عه‌ره‌ب نه‌ی‌بیستبوو - .

دهستبه جي پيڻه مبهري خوا ﷺ دهستي ڪرد به جيٽه جي ڪردني نه خشه ڪه
 ، پاي سپارد ڪه هر ده پياو ده بئيت چل گهز لهو خه نه ڪه هه لکهن .
 موسلمانن ڪان به خيرايي دهستيان ڪرد به هه لکهن دني خه نه ڪه و ، پيڻه مبهري
 خواش ﷺ هاني ده دان و له گه لئاندا به شداري ده ڪرد ، (بوخاري) ده گيريتوه له
 (سهل) ي ڪوپي (سعد) وه ، ده لئيت : له خه نه ڪه ڪدا له گه ل پيڻه مبهري خوا دا بووين
 ﷺ نه وان هه لئان ده ڪندو ئيمهش به ڪول خول ڪه يمان ده برده ده روه وه ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ فهرمووي :

اللهم لا عيش الا عيش الآخرة فاغفر للمهاجرين والانصار¹

هه روه ها له (انس) وه : پيڻه مبهري خوا ﷺ چوو بو ناو خه نه ڪه ڪه له به ره
 به يانئڪي ساردا سهيري ڪرد نه وه تا (نه نساو) و (ڪوچڪه ران) خه ريڪي چال
 هه لکهن دند ، هيچ ڪو ٻيله ڪيان نه بوو نه وديان بو بڪات ، ڪه بيئي وا بهوشيوه
 شه ڪهت و ماندوو برسني فهرمووي :

اللهم لا عيش الا عيش الآخرة
 فاغفر للانصار والمهاجرة
 نه وانئيش وه لاميان دايه وه وتيان :

نحن الذين يابعوا محمداً
 على الجهاد ما بقينا ابداً²

(براء) ي ڪوپي (عازب) يش ده لئيت : چاوم ئي بوو پيڻه مبهري خوا ﷺ خولي
 ده گواسته وه له تاو ته پ و توڙ سنگي پيڻه مبهري نه ده بيئي ، نه پوڙه ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ قڙي پيروڙي زوربوو ، گويم ئي بوو جو شي خواردبوو له گه ل شيعريڪي (ابن
 رواحه) دا ڪه له ڪاتي خول بار ڪرندا ده يوت :

اللهم لولا انت ما هتدينا و لا تصدقنا و لا صلينا

فانزلن سكينه علينا وثبت الاقدام ان لا قينا

ان الالي قد بدغوا علينا وان ارادوا فتنه ابينا

ده لئيت : نه م ديڙه ي ڪوتايي دريڙ ده ڪرده وه ، له ريوايه تيڪيدا هاتوه ڪه
 نه م ديڙه هاتوه :

ان الالي قد بغوا علينا وان ارادوا فتنه ابينا³

موسلمانن ڪان له گه ل نه وه دا ڪه به م گورج و گوئي وه ڪاريان ده ڪرد برستي
 هه ناوي پي نه هيشتبوون ، (انس) ده لئيت : خه لڪي خه نه ڪ پر به مشتنيڪ جو يان بو

¹ / صحيح البخاري (با غزوة الخندق) ٢ / ٥٨٨ .

² / هه مان سهڃاوه .

³ / هه مان سهڃاوه ٢ / ٥٨٩ .

دههينرا كه كه ميک زهيت يان بهزيان تتيكه لاو ده کرد له بهر کونی پهنگی دهگوزاو ،
نهونده پهق و بون ناخوش بوو له بهر بينيان دهگيرا^۱ .

(ابو طلحة) دهليت : ده رده دلی خو مان برده لای پیغه مبهري ﷺ و سکی خو مان
نیشاندا کیهکی بهر دیکمان پیوه بهستبوو له تاو برسیتی که چی نهو که سکی
هه لدايه وه دوو بهر دی له تاو برسیتی بهستبوو^۲ .

له کاتی هه لکه مندی خه نه که که دا نیشانیه کی پیغه مبهريتی پووی دا ، (جابر) ی
کوری (عبدالله) بینی وا پیغه مبهري ﷺ به ته واوی لاوازو زهره هه لکه پاره ، چوه وه مالی
مه ریکی سهرپی بهر نه که کی وت جامیک جو ی کرد به ئارد ، نهجا به په نامهی
پیغه مبهري ﷺ ناگادار کرد ، که له گهل چهند هاوه لیکدا ته شریف بهینن ، پیغه مبهري
خو اش ﷺ هرچی که سی ناو خه نه که که هیه بانگی کرد ، که هزار کهس ده بوون ،
هه مویان لهو خوار دنه یان خواردو تیربوون هیشتا پارچه گوشته که له ناو ده فرده که دا
مابوو ، نانه کهش وهک خو ی مابوه وه^۳ .

خوشکه که ی (نعمان) ی کوری (بشیر) مشتیک خورمای هی نا بوو بو خه نه که که
تا باوک و خالوک کی لی بخون ، به لای پیغه مبهري خوادا ﷺ تپه پری داوای خورما که ی
لی کرد نهویش هه مووی کرده تویش بهر هیه که وه ، نهجا پیغه مبهري ﷺ خه لکی خه نه کی
بانگ کرد ، هه موویان لیان خوارد ، خورما که له زیاد بووندا بوو ، هه موویان لیان
خواردو ههستان ، تویش بهر که نهونده پر بوو بوو سهر بهر لی دهرزا^۴ .

موعیزه یه کی له ودانه گه وره تر له خه نه که که دا پویدا ، (بوخاری) له (جابر) ه
وه ده گپریته وه ، ده ليت : له پوژی هه لکه مندی خه نه که که دا ، تاشه بهر دیک کی گه وره
هاته بهر ده ممان ، هاتنه خزمهت پیغه مبهري ﷺ وتیان : نه مه تاشه بهر دیک کی گه وره یه له
خه نه که که دا چی بکهین ؟ فهرمووی : من خو م دانه بهرم ، لهو کاته دا سکی پیروزی
له تاو برسیتی به بهر دیک بهستبوو ، سی پوژ بوو ده ممان له هیچ نه دابوو ، پیغه مبهري
خو ﷺ پاچیک ی هه لگرت ، یهک پاچی لی دا وردو خاشی کردو وهک لمی لی هات^۵ .

(براء) ده ليت : لهو پوژ ده دا له چالیکیاندا بهر دیک هاته ریگمان هه رچی که یان
لی کرد دادی نه دا ، پاچ و چهکوش کاری تی نه ده کرد ، سکالامان برده لای پیغه مبهري

۱ / هه مان سهرچاره ۵۸۸/۲ .

۲ / (ترمذی) ریوايه تی کرده له (مشكاة المصابيح) ۴۴۸ / ۲ .

۳ / بوخاری هم رووداوه ی گپراوه ته ره ۵۸۸ / ۲ ، ۵۸۹ .

۴ / (ابن هشام) ۳۱۸/۲ .

۵ / صحیح البخاری ۵۸۸/۲ .

خوﺍ ﷺ ، ته شریفی هیئا پاچیکی هه لگرت و فرمووی : (بسم الله) یهك پاچی لیڤا ، پاشان فرمووی (الله اکبر) نهوا کلیلهکه ی ولاتی شامم پیډرا وه لّاهی چاوم له کۆشکه سووره کانیته ، پاشان جاریکی تر لیڤدایه وه پارچه یهکی تری ئی شکاند ، فرمووی (الله اکبر) مولکی فارسم پیډرا ، وه لّاهی ئیستا چاوم له کۆشک و ته لاره کانی شاری (مدائن) ه ، پاشان بۆ سییه جار لیڤدایه وه ، فرمووی : (بسم الله) ، نهجا نهوی تریشی وردوخاش کردو فرمووی (الله اکبر) ، کلیله کانی ولاتی یه مه نم درا به دهست ، وه لّاهی لهم جیگه یه خومه وه چاوم له ده روزه کانی شاری (صنعا) .

(ابن اسحاق) یش هه مان نهو ریوایه ته له (سلمان) ی فارسیه وه ده گیریته وه (ر) .
شاری (مه دینه) جگه له باکووری له هه موولایه که وه به شاخ و بهرده لّان و باخ و بیستانی دارخورما گیرابوو ، پیغه مبهری خوﺍ ﷺ وه کو شاره زاییه کی سهر بازی لیها توو دهیزانی که سوپایه کی زه به للاحی لهو شیویه ته نها له باکوروه ده توانیت هیرش بهیڤیته سهر شاره که بویه خه نه که کی له باکوروه هه لکه ند .

موسلمان هه کان بهرده وام بوون له سهر هه لکه ندنی خه نه که که ، به درێژایی پۆژه که خه ریک بوون ، ئیواران ده گه رانه وه ماله وه ، تا به پیی نه خشه دانرا وه که ی پیغه مبهر ﷺ خه نه که که ته واکرا ، پیش نه وه ی سوپا زه به للاحه که ی موشریکان بگاته قه راغ شاری مه دینه .^۲

قوره یش به چوار ههزار که سه وه گه یشته نزیک مه دینه ، به کۆمه ل له (اسیال) ی ناوچه ی (رومه) له نیوان (جرف) و (زعا به) دا دابه زین ، (غطفان) و شوینکه و توانیان له خه لکی (نجد) یش به شهش ههزار که سه وه هاتن و به پروی (ئو حود) دا له (ذنب لقمی) دابه زین .

﴿وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا﴾ الاحزاب ۲۲ : واته : کاتی که ئیمانداران نهو گرو هانه یان بینی وتیان : نه مه نهو به لیینه بوو که خوداو پیغه مبه ره که ی فرموویان ، به راستی خوداو پیغه مبه ره که ی راستیان فرموو : نه مه ش جگه له باوه به رزیو نه وه و ملک چ بوون بۆ خودا ، هیچ کاری گه ره کی لی نه کردن .

^۱ / سنن النسائي ۵۶/۲ ، مهروهه (احمد) له (مسند) ه که یدا دهسته و ژمه که هی نسانی نیه ، تیڤداها تووه که له هاره لی که وه گیرا وه ته وه .

^۲ / ابن هشام ۲/۲۱۹ .

^۳ / هه مان سهرچاوه ۳/۳۳۰ ، ۳۳۱ .

به لّام دوپړوان و دلّ نه خوښه كان ، دليان كه وته له رزه داخوړيان له ترسي
 ۞ وَ اِذْ يَقُولُ الْمَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اِلَّا
 غُرُورًا ۝ الاحزاب : ۱۲ واته : دوپړوه كان و نه وانه د لكه كانيان نه خوښه وتيان : نه وې
 خداو پينغه مېره كې به نيمه يان وت جگه له له خوښايي بوون چي ديكه نه بوو .
 پينغه مېرې خوا ۞ سې هه زار چه كداری له گه لدا بوو ، پشتيان كړده شاخي
 (سلع) و خه نه كه كېان خسته نيوان خوښان و بې باوه ران ، دروشميان نه وه بوو :
 (سهرناكهون) (ابن ام كتوم) ي به سهر مه دينه وه به جيپيشت و ، فهرمانې دا به ژن و
 مندل له ماله كاندا بميننه وه .

كه موشريكه كان ويستيان هيرش بهين و بدن به سهر مه دينه دا ،
 خه نه كيكي پانيان بيني له بېر ده مياندا ه لكه نرابوو ، به ناچاري گه ماروي
 موسلمانان كانياندا ، نه وان كاتيگ درچوو بوون هيچ جوړه خو ناماده كړدنيكيان
 نه كړدبوو بو نه و نه خشه يه ، چونكه نه و پلانه وه كو ديانوت - فيليكه پيشت
 خيله كاني عهره ب نه يان زانيوه ، به هيچ شيوه يه كه خوښان بو ساز نه دا بوو .
 موشريكان له داخ و رقي بې سنورياندا به چوار ده وري خه نه كه كدا ده هاتن
 و ده چوون ، به دواي خاليكي لاوازا ده گه ران ، تاليوه ي دزه بكن ، موسلمانان كانيش
 به وردې چاوديري جموجولي موشريكه كانيان ده كړد ، تيربارانيان ده كړدن بو
 نه وې لي نزيك نه كه ونه وه ، لنيه وه بكنه نه م به ره وه .

هه نديك له سواره كاني قوپه يش زور بيتاقت بوون به وه كه بې سوود
 به ده وري خه نه كه كدا بين و بچن و چاوه پوانې نه و گه مارويه بكن ، نه وه نه ريتي
 نه وان نه بوو ، بويه كو مه نيكيان خوښان پي رانه گيرا له وانه (عمرو) ي كوپي (عبدود)
 و (عكرمه) ي كوپي (ابو جهل) و (ضرار) ي كوپي (خطاب) چه ند كه سيكي تريان
 تيدابوو ، ريگه يه كي به رته سكيان به دي كړد له و ريگه يه وه كړديانه نه م به ره وه ،
 نه سپه كانيان كه وته ناو قوراويك له نيوان شاخي (سلع) دا ، (علي) كوپي (ابو طالب)
 و چه ند موسلماننيكي تر بويان چوون و ده رچه كېان لي گرتن (عمرو) داواي شه ر
 شمشيري كړد (علي) كوپي (ابو طالب) چووه مه يداني ، وته يه كي له دم ده رچوو
 كابرې گهرم كړد (عمرو) يه كيك بوو له پالنه وانه نازاكاني موشريكان ، هات
 نه سپه كه ي خستيه خواره وه له داخدا سكي هلدري و داي له دم و چاوي ، نه نجا
 چوو بو (علي) دهستيان كړد به شهر زور يه كترين هيناو برد ، تا (علي) ۞
 كوشتي ، نه وانه ي كه له گه ليدا بوون له ترساندا له هه مان ده رچه كه وه كه لي
 هاتېوون هه له هاتن ، نه ونده ترسان (عكرمه) له كاتي راكړدندا رمه كې له بيرچوو .

له پۆژهكانى تریشدا موشریکان چەند ھەولئیکى تریاندا بۆ پەڕینەو ھە
خەنەكەکیان بۆ کردنەو ھى پئگەيەك بۆ پەڕینەو ھە ، بەلام موسلمانەكان بەرگریەكى
نازایانەیان دەکرد ، لەو دورەو تیر بارانیان دەکردن و نەیان دەھیلۆ لە خەنەكە
بێنە ئەمبەرەو ھە تا شکسیتیان پئی ھینان .

بەھۆى سەرقالبوونی موسلمانەكانەو بەو شەپە تیرەو پئغەمبەرى خوا
ﷺ موسلمانەكان ھەندیک نوێژیان لە کيس چوو ، لە (صحیحین) داھاتوو ھە
(جابر) ھە (ر) : (عمری کوپی) (خطاب) لە پۆژى خەنەكدا ھات و ، دەستی کرد بە
قسە وتن بە کافرانی قوڤەیش وتی : پئغەمبەرى خوا ﷺ ئەو ھەندە نوێژەكەم
دواکەوت خەرىك بوو پۆژ ئاوابیئت پئغەمبەرىش ﷺ فەرمووی : ھەللاھى منیش
نوێژەكەم بۆ نەكرا ، (جابر) دەلیت : لەگەل پئغەمبەرى خوادا ﷺ لە (طحان)
دابەزین ، ئەنجا دەستنوێژى شوڤدو ئیمەش دەستنوێژمان شوش ، پاش خۆرئاوا
بوون نوێژى ھەسرمان کرد ، پاشان نوێژى شیوانیشمان کرد^(١).

پئغەمبەرى خوا ﷺ بۆ لەدەست چوونی ئەم نوێژانە زۆر بیتاقەت بوو تا
نزای کرد لە موشریکان ، لە (بخاری) داھاتوو ھە (علی) یەو ھە دەلیت : پئغەمبەر
ﷺ لە پۆژى خەنەكدا فەرمووی : خوا مال و گۆڤیان پربكات لەناگر ، ھەروەكو چۆن
سەریان قالکردین لە نوێژەكانمان تا خۆر ئاوابوو لەكيسمان چوو^(٢).

ھەروەھا لە (مسندى پئیشەوا ئەحمەدو (شافعى) داھاتوو ، ئەو
موشریکانە پئغەمبەرى خویان ﷺ سەرقال کرد لە نوێژى نیوہپوؤ ئیوارەو شیوان
و خەوتنان ، ئەو ھەبوو ھەموویانى پئیکەو ھە کرد ، پئیشەوا (نوی) دەلیت : شیواى
کوڤردنەو ھى ئەو رىوايەتانە ، بەو دەبیئت كە غەزای خەنەك چەند پۆژىكى
خایاندو ھە ، ھەندیک نوێژى لە پۆژىكدا کردو ھەو ھەندىكى تریشى لەچەند پۆژىكى
تردا کردو ھە ، تەواو^(٣).

لێرەو تیدەگەین كە ھەولدانى موشریکان بۆ پەڕینەو بۆ ئەمبەرى
خەنەكەكو بەرگری کردنى موسلمانەكان ماو ھى چەند پۆژىكى خایاندو ھە ، بەلام
لەبەرئەو ھى خەنەكەكە كەوتبو ھە نیوانیانەو ھى شەرىكى خویناوى و راستەوخۆ
لەنیوانیاندا پووى نەدا ، بەلكو تەنھا شەپەشیرو تیرو پەمبازى تاكەكەسى ھەبوو .

(١) صحیح البخاری ٥٩٠/٢ .

(٢) ھەمان سەرچارە .

(٣) (مختصر سیرە الرسول) ﷺ نوسینی شیخ عبدللاى نەجدى ٢٨٧ ، ھەروەھا شەرحى (مسلم) لەلایەن (نوی) یەو ھە /١ .

لهو شهره تیره دا چهند پیاویک له همدوولا کوژران که به پهنجهکان دهرمیردین
 شهش کهس له موسلماننهکان و ده کهس له موشریکهکان به تیر کوژران یهکیک یان
 دوانیش به شمشیر کوژران .

لهو تیره نندازییه دا (سعدی کوپی (معاذ) تیریک به ربائی کهوت شاره گیکی
 بری ، کابرایه کی قورپه یشی به ناوی (حبان العرفه) وه لییدا ، بویه نرای ئی کردو
 فرمووی : خواجه تو دهرانیت هیچ شتیک لهلام نهونده خوشهویست نیه به نه نندازه ی
 نهوه ی له پیناوی تودا خهبات بکه و دژ به کهسانیک پیغه مبه ره که ی تو یان به درو
 خستوتوه و شار به دهریان کردوه ، خواجه واده زانم که بهم جهنگه له نیوان ئیمو
 نهواندا شهر کوتای پی دیت ، خواجه نه گهر شهریکمان له گهل قورپه یشدا ماوه بمهینه
 بویان ، تا له پیناوی تودا له گهل یاندا به منگم ، خو نه گهر شهر کوتای پی ده هیئت نهوا
 نه رهگی دهماره م به ته قینه و با پییه وه بمرم له کوتای نرا کهیدا فرمووی : خواجه
 نه مکوژی ههتا سهر شوپی (بنو قریظه) به چاوی خوم ده بینم .^۲

له کاتیکدا که موسلماننهکان له ناو به رهکانی جهنگدا پرو به پروی
 سهر سه ختییهکان ده بونه وه ، له ملاشه وه مارو دویشکی پیلانگیزی له کونهکانی خویدا
 گینگلی ده داو دهیوست بدا به جهسته ی موسلماننهکانه وه ، بویه گهره تاوانباری (بنی
 نضیر) (حیی) کوپی (اخطب) چوه مالهکانی (بنو قریظه) و سهری دا له (کعب) ی
 کوپی (اسد القرظی) که سهروکی (بنی قریظه) بو ، موزکهری گریبه ندو په یمانی
 جوله که ی (بنو قریظه) بو له گهل پیغه مبه ردا ، په یمانی دابو به پیغه مبه ر ، که
 نه گهر هاتوو تووشی شهرهات پشتی بگریت ههروه کو پیشت باسکرا ، (حیی) دای
 له دهرگای ماله که ی ، (کعب) له سهری داخست ، وازی ئی نه هیئا تا دهرگا که ی پی کرده وه
 ، (حیی) وتی : من سهر به رزی ههتا ههتایی و دهریای (طام) م بو هیناوی ، هه مو
 قورپه یشم به پیاو ماقول و سهر کرده یانه وه هیئا وه ته (مجمع الاسیال) له (رومه) ،
 (غطفان) و هه مو سهر کرده و پیاو ماقولهکانی نه انیشم له (ذنب نقمی) دابه زانده
 به ته نیشت (نوحود) وه ، به لئین و په یمانیان پی داوم که تا له رهگ و ریشه وه موحه مبه د
 دهرنه کیشتن واز نه هیتن .

(کعب) پی وت : وه لاله ی تو زه لیلی پوژگارو دهریایه کی بی ناوت بو
 هی ناوم ، ته نها دهنگی هیه و رهنگی نیه ، خوا له ناوت به ریت (حیی) ! وازم ئی به یینه

^۱ / صحیح البخاری ۵۹۱ / ۳ .

^۲ : ابن هشام ۲۲۷ / ۳ .

بائهم حالهم في تلك نهجيت ، من جگه لهراستگویی و نهمه کداری هیچی ترم له موحه ممد نه دیوه .

(حیی) هر وازی في نه هیئناو له کوئی نه بووه ، تا (کعب) ریگهی دا ، بهمه رجیک پهیمانی بداتی نه گهر هاتوو قورپیش و غه طفان گه پانه وه ، له گهل موحه ممد دا هیچیان پی نه کرا نهوا (حیی) یش له گهل (کعب) دا بجیت قه لاکانی نهوانه وه بو نه وهی وه کو یه زیانیان بهر بکه ویت (کعب) یش خوئی بی لایه ن کرد لهو به لئین و پهیمانه ی که هه یبوو له گهل موسلمانان کاندوا هه لیوه شانده وه ئیتر چووهریزی موشریکان و بهر هی دژ به موسلمانان کانی گرت .

به کرده یش (بنو قریظه) ههستان به چهند کاریکی سه ربازی ، (ابن اسحاق) ده لئیت : (صفیه) ی کچی (عبدالمطلب) له ناو قه لایه کدا بوو (حسان) ی کوپی (ثابت) یشیان له گهل دا بوو ، (حسان) لهو قه لایه دا له گهل ژن و منداله کاندوا دناو بوو ، (صفیه) ده لئیت : پیاوکی جولکه به لاماندا تیپه پری و به ده وری قه لاکه دا هاتو چوئی ده کرد ، (بنو قریظه) که وتبوونه جهنگ و پهیمانیان شکاند بوو ، که سیکیش نه بوو لهو ناوه دا بهر گریمان في بکات ، پیغه مبهری خوا ﷺ و موسلمانان له سهنگره کاندوا بهرام بهر دوژمن وه ستا بوون و ، هر که سیک بیدایه به سه رماندا کهس نهیده توانی بیگی پرتنه وه ، وتم به (حسان) کوپه نه وه جولکه یه به ده وری قه لاکه دا دیت و ده جیت دنیانیم که پشتنه وهی موسلمانان ناشکرا نه کات بو بی باوه ران ، ده بینی که پیغه مبهر ﷺ و هاوه لان سه رقالن و لیرونین ، ناده ی (حسان) دابهزه بیکوژه ، که چی (حسان) وتی : وه لاهی تو ده زانی نه وه بهمن ناکریت ، (صفیه) ده لئیت : کوله که یه کم هه لگرت له قه لاکه دابهزیمه خواره وه ، کی شام به سه ریدا کو شتم پاشان گه پامه وه ناو قه لاکه و ، وتم (حسان) دابهزه چهک و تفاهه که ی لی بکه ره وه ، له بهر نه وه پیاه من نه متوانی لی بکه مه وه ، که چی (حسان) وتی : پیویستم پیی نیه .^۱

نهم کاره گهره یه ی پوری پیغه مبهر ﷺ پوئیکی گهره ی هه بوو له پاراستنی ژن و مندالی موسلماناندا ، پیده جیت جولکه کان وایان زانیبیت که نهو قه لایه پره له

۱ / ابن هشام ۲/ ۲۲۱ .

۲ / ابن هشام ۲/ ۲۲۸ . نهم له رموده وایکده ریتنه وه که (حسان) پیاوکی ترسنوک بوئی ، هه ندیک له زانیان نهو بوچونه یان بهر په رچ داوه ته وه به خراپی ده زانن ، چونکه له رموده که بچران له (اسناد) هه که یدا هه یه نه گهر راست بوايه (حسان) ی پی ناشرین ده بوو . خو نه گهر راستیش بی نه وه پیده چی (حسان) لهو روژه دا نه خوش بو بی ، نهم باشرین لیکنده وه یه .

چهكدارى سوپاي ئىسلام و زهحمته كهس بتوانيت بچيته سهربان . لهكاتيكدا كه
 هيچ پياويكى چهكدارى تيدا نهبوو بويه نهيانويړا جاريكى تر نهوكاره دووباره
 بگهنهوه ، بهلام به بهردهوامى نامو قسهيان دهنارد بو بت په رستهكان وهك به لگهيهكى
 كرديت بو دانه پالي موشريكان، تارانهيك موسلماننهكان بيست و شترى نازوقه
 جولهكيان گرت كه بو سوپاي موشريكانيان ناردبوو .

هه والى پهيمانشكينييه كه گهيشته پيغه مبهري خوا ﷺ و موسلماننهكان ،
 بويه دستبه جي دستى كرد به ليكولينه وه تاهه لويستى (بنو قريظة) ي بو پوون
 بيته وه ، له پرووى سهربازيه وه حسابى بو بكات ، بو ليكولينه وه ي هه واله كه
 ههر دوو (سعد) ه كه ، (سعد) ي كوپى (معاذ) و (سعد) ي كوپى (عباده) و (عبدالله) ي
 كوپى (رواحه) و (خوات) ي كوپى (جبير) ي ناردو پياني فهرموو : بهون بزائن نهو
 هه واله راسته ، كه له باره ي نهوانه وه پيمان گهيشته وه ؟ نه گهر راست بوو به
 ئيشاره تيگ تيم بگهيه نن كه ليى حالى بيم و هه واله كه له ناو خه لكدا بلاومه كه نه وه ،
 خو نه گهر له سهر به لين و پهيمانى خويان مابونه وه نهوا ناشكرى بگه نن بو خه لك .
 كه مه فرزه كه نزيك بوونه وه له جوله كه ، هه لويستيان زور ناشيرين و بى ريز بوو ،
 به ناشكرا دوزمنايه تيان كردن و جنيوياندا به خويان و به پيغه مبهري خوا ﷺ ،
 هه روه ها وتيان : پيغه مبهري خوا كي يه ؟ هيچ به لين و پهيمانك له نيوان ئيمه و
 موچه ممه ددا نيه ، موسلماننهكان گهرانه وه به ئيشاره ت تيان گهياند كه جوله كه
 په شيمان بونه ته وه پهيمانيان شكاندوه ، وتيان : وهكو (عضل) و (قاره) ن ، واته
 پهيمانشكينيان كردوه (عضل) و (قاره) نهوانه بوون كه خيانه تكاريه كه ي (رجيع)
 يان نه نجامدا .

له گهل نه وه دا كه ويستيان هه واله كه بشارنه وه به لام خه لك به ده مودوياندا
 تيگه يشتن كه مه سه له كه چونه ، هه ستيان كرد پووبه پرووى مه ترسيه كي گه وره
 ده بنه وه .

به راستى ساته وه ختيكى ترسناك بوو بو موسلماننهكان ، هيچ به ربه ستيك
 نه بوو له نيوان موسلماننهكان و جوله كه ي (بنو قريظة) دا كه له پشته وه لييان بدن ،
 له به رده ميشه وه سوپايه كي زه به للاحى نه وه نده گه وره وه ستابوو نه ستم بوو
 بتوانن خويانى لى لاد بدن ، زن و مناله كانيشيان له به رده م نهو پهيمانشكينا نه دا بوو
 به بى هيچ به ربه ستيك ، به شيويهيك بوون هه روه كو خوداي گه وره ده فهرمويت :
 ﴿وَإِذْ رَأَيْتُ الْأَبْصَارَ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَنَظُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ

وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١٠١﴾ الاحزاب : ١٠، ١١ واته : چاوه كان شه بلق بوون و ، دلّه کانتان هاتبوه گهروو ، گومانی جوړاو جوړتان هه بوو له بهرامبر به لینه کانی خوا به سرخستنی ئیمانداران ، ئا له و کاته دا ئیمانداران تووشی تاقیکردنه وه بوون و زهمین له رزه یان پیکهوت ، تاهه ندیکیان دهیانوت : موچه مهمه به لینی گه نجینه ی کیسراو قهیسهرمان ده داتی ، که چی که سمان ناویریت پروات بو سرناو ، هه ندیکی تریشیان له بهردهم کو مه لیک خه لکی خزمیاند و تیان : مالمان به دهره وه به مؤله تمان بده بابروینه وه مالی ، چونکه له دهره وه ی مه دینه دان ، هه تا خیلنی (بنو سلمه) خه ریکبوو بگه رینه وه و شکست بهینن ، له باره ی دوپروه کانه وه ئایه ت هاته خواره وه : ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا﴾ الاحزاب : ١٢ ، ١٣ واته : ئا له و کاته دا دوپروه کان و دل نه خو شه کان دهیانوت : به راستی به لینی خواو پیغه مبره کی ته نها له خوبایی بوون بوو ، دهسته یه کیش له دوپروه کان و تیان : خه لکی (یثرب) نه مه شوینی مانه وه تان نیه ، بگه رینه وه بو ناوشار ، دهسته یه کیشیان مؤله تیان له پیغه مبره ﷺ دهخواست و دهیانوت ماله کانمان به دهره وه یه له راستیدا وانه بوو ، نه وانه ته نها دهیانه ویئت له مهیدانی جهنگه که هه لبین.

پیغه مبره یث ﷺ که هوالی په یمانشکینی (بنو قریظه) ی پیگه یشت جله کانی دا به سهر خویداو بو ماوه یه ک پالکهوت ، تا به لاو کاره ساته که ته واوله سهر موسلمانان سهخت بوو ، پاشان هیوای هاته وه به بهرداو ، هه ستایه وه و فهرمووی : (الله اکبر ، مژده ی سهرکه و تنتان لی بیت موسلمانان) پاشان دهستی کرد به نه خشه دانان بو پووه پروو بوونه وه ی بارودوخه که ، وهکو به شیکیش له و نه خشه یه مه فره زه ی پاسه وانی ده نارد وه بو مه دینه نه بادا له نا کاوداو له پشته وه شالو بکریته سهرژن و مناله کان ، به لام هه لو یسته که پیویستی به هاتنه پیشه وه یه کی یه کلاکه روه هه بوو ، که هه موو گرو هه کانی پی سهر شوپ بکات ، بو نه و مه به سته ویستی سولحیک بکات له گهل (عینیه) کوپی (حصن) و (حارث) ی کوپی (عوف) که هه ردو وکیان سهرکرده ی (غطفان) بوون ، له سهر سییه کی بهروبومه کانی مه دینه ، له بهرامبر نه وده دا به خو یان و سوپا که یانه وه بگه رینه وه ، موسلمانان کانش یه کلا بینه وه بو سوپا که ی قوره یث ، که هیزو زه برو زه نگیان ده ناسی و باش تاقیان کردبو وه له ناویان بهرن .

پیغەمبەری خوا ﷺ پرسی بەھەردوو (سعد)کە کرد، ئەوان وتیان :
 پیغەمبەری خوا ﷺ (ئەگەر خوا ئەم فەرمانەى پێداوێت ئەوا قسەمان نیە ، ئێمە
 کاتێک خەلکیکی بت پەرست و گومراوویین ، ئەوانە نەیانئوانیوە دەنکە
 خورمایەکی ئێمە بخۆن مەگەر بەئال و وێریان فروشتن ، ئێستا پاش ئەوەى خوا
 بەئىسلام پێزی گرتین و هیدایەتى داین و بەتۆوە سەرى بەرز کردینەو ، تازە بچین
 مالى خۆمانیان بدەینى ؟ وەللاھى جگە لە شمشیر هیچى تریان نادەینى ،
 پیغەمبەرى خوا ﷺ مەلۆیستەکەیانى پى چاک بوو ، فەرمووی : ئەمە راویژیکە
 بەئێوەى دەکەم بۆ ئەوەم کرد ، کەبێنیم عەرەب لە ھەموو لایەکەو ھاتونەتە
 سەرمان وتم : بەم پێشنیارە کەمێک بارەکە سووک بکەین .

پاشان خواى گەورە کاریکی پەخساندو دوژمنى پى سەرشۆر کردو
 دایمراکەندەو ، خودا کردى ئەوھەو پیاویکی (غطفان)ى بەناوى (نەعیم)ى کوپى
 (مسعود)ى کوپى (عامر)ى (اشجعی) (ر) ھاە خزمەت پیغەمبەر ﷺ و وتى :
 پیغەمبەرى خوا ﷺ من موسلمان بووم ، کەسوکارم بەموسلمان بونم نازانم ،
 فەرمانم پى بدە بەئارەزووى خۆت بۆت جیبەجى دەکەم ، پیغەمبەرى خوا ﷺ
 فەرمووی تۆ تەنھا پیاویکی ، دەتوانى کى پەشیمان بکەیتەو بیکە ، چونکە شەر
 تەکتیک و فیلە ، خیرا (نەعیم) چوو بۆلای (بنی قریظە) کە لەسەردەمى نەقامیدا
 دوستان بوو . چوو ناویان وتى : خەلکینە ئێوە دەزانم من ئێوەم چەندە خۆش
 دەوێت ، دەشران چەندە نیاومان خۆشە ، وتیان : راست دەکەیت ، وتى : حالى
 قورەیش وەکو ئێوە نیە ، ئەم شوینە شوینى ئێوەیەو مال و مۆلک و منالى ئێوەى
 تێدایە ، ناتوان بەجیبی بەیڵن و بپۆن بۆ شوینىکی تر ، قورەیش و (غطفان)یش
 ھاتوون بۆ شەرى موخەمەدو ھاوڵەکانى ئێوەش پشتان گرتوون ، لەکاتیکدا
 کەشوین و مال و ژن و مندالیان لە شوینىکی دیکەى ، ئەگەر دەرەتییکیان دەست
 بکەوێت دەى قۆزەو ، ئەگەر هیچیان پى نەکرا ئەوا بەجێتان دەھێڵن و دەپۆنەو
 بۆ شوین و مەزلگای خوێان ، ئەنجا موخەمەد لەپای ئەویدا تۆلەتان ئی دەکاتەو ،
 وتیان : (نەعیم) چى بکەین باشە ؟ (نەعیم) وتى : لەگەڵیاندا شەر مەکەن تا بارمەتیان
 ئی وەرەگرن ، وتیان : ئەمە رایەکی زۆر باشە .

پاشان (نەعیم) چوو بۆلای (قورەیش) ، پى وتن : خۆتان دەزانن کەمن
 چەندە ئێوەم خۆشدەوێت ؟ وتیان : بەلى ، وتى : جۆلەکە پەشیمان بونەتەو لەو
 پەیمانشکێنەى کردیان بەرامبەر بەموخەمەدو ھاوڵەکانى ، بۆیە ھەوالیان داو

به موحه ممه‌د که چهند بارمته‌یه‌ک له ئیوه وهریگرن و بیدهن به موحه ممه‌د ، پاشان ده‌پۆنه‌وه پالّ ئه‌و دژ به ئیوه شه‌ر ده‌که‌ن ، ئه‌گه‌ر داوای بارمته یان ئی کردن نه‌یاندنه‌ئێ ، پاشان چوو بۆ لای (غطفان) و هه‌مان شتی پێ‌وتن .

شه‌وی شه‌مه‌ه بوو ، له‌مانگی شه‌والی سالی پینجه‌می کوچیدا ، سوپای قورهبیش و غه‌ته‌فان نارديان به‌شویڤن جوله‌که‌ی (بنو قریظه) داو پنیان وتن: ئه‌مه جیگه‌و مه‌زلگای ئیمه‌ نیه ، هیچمان به‌ده‌سته‌وه نه‌ما ، هه‌ستن بابه‌دین به‌سه‌ر موحه‌مه‌دا ، جوله‌که‌ وه‌لامیان نارده‌وه که ئه‌مپۆ پۆژی شه‌مه‌یه ، ئیوه باش ده‌زانن که پینشینه‌کانی ئیمه‌ له‌و پۆژده‌دا شه‌ریان کرد چیان به‌سه‌ره‌ات ، زیاد له‌وش ئیمه‌ شه‌رتان له‌گه‌لّ ناکه‌ین تا بارمته‌مان بۆ نه‌نیرن ، که په‌یامنی‌ره‌کانی جوله‌که‌ ئه‌م هه‌واله‌یان هیئا ، قورهبیش و (غطفان) وتیان : وه‌للاهی (نعیم) راستی پێ‌گوتین ، وه‌لامیان نارده‌وه بۆ جوله‌که‌ که وه‌للاهی ئیمه‌ که‌ستان بۆ نانیرین ، وه‌رنه‌ ده‌ره‌وه با شه‌ر بکه‌ین له‌گه‌لّ موحه‌مه‌د ، (بنو قریظه)ش وتیان : وه‌للاهی (نعیم) راستی پێ‌وتین ، ئیتر هه‌ردوولا پشیتی یه‌کتریان به‌ردا ، دووبه‌ره‌کی که‌وته نیوانیانه‌وه و وره‌یان پوو‌خا .

موسڵمانه‌کانیش له‌خوا ده‌پارانه‌وه‌و ده‌یانوت : خوايه له‌که‌مان بپۆشه‌و دلمان ئارام بکه‌ره‌وه ، پێغه‌مبه‌ری خواش ﷺ نزای کرد له ئه‌حزاب و فه‌رمووی : خوايه ، ئه‌ی نیره‌ری قورئان ، دادگه‌ری خیرا ، خوايه ، ئه‌حزابه‌کان سه‌ر شوپ بکه‌یت ، خوايه ژێریان بکه‌یت و جیگه‌یان پێ‌ لیژ بکه‌یت .

خوای گه‌وره‌ نزای پێغه‌مبه‌ر ﷺ و موسڵمانه‌کانی گه‌را کرد ، پاش ئه‌وه‌ی که دووبه‌ره‌کی که‌وته نیو پرزی موشریکه‌کانه‌وه ، پشتیان له‌ یه‌کتی کردو ، خوای گه‌وره‌ ره‌شه‌بایه‌کی توندی بۆ ناردن ، ده‌وارو خیمه‌کانی ئی هه‌لپیکان و شپه‌زه‌ی کردن ، هه‌موو ئاگره‌کانی کوژاندنه‌وه‌و ، ئارامی ئی هه‌لگرتن چه‌ندین سه‌ربازی له‌ فریشته‌کان بۆ ناردن جیگه‌ پێیه‌کانی پێ‌ له‌ق کردن و ترس که‌وته دلپانه‌وه .

له‌و شه‌وه تاریکه‌ سه‌رمایه‌دا ، پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (حذیفه‌)ی کوپی (یمان) ی نارد هه‌والی سوپای موشریکانی بۆ به‌ئینیت ، که‌چوو به‌و حاڵه‌ شپه‌زه‌یه‌وه به‌دی کردن ، سه‌رنجی‌دا خه‌ریکی خۆسازدانن بۆ پۆیشتن ، گه‌راپه‌وه بۆلای پێغه‌مبه‌ر ﷺ ، هه‌والی پۆیشتنی سوپاکه‌ی پێدا ، خودای گه‌وره‌ به‌ رق و کینه‌ی خویانه‌وه‌ ناچاری گه‌رانه‌وه‌ی کردن وه‌یچیشیان ده‌ستکه‌وت نه‌بوو ، خودای گه‌وره‌ نه‌یه‌شت موسڵمانان تووشی شه‌ر ببن ، ئه‌وه‌بوو به‌ئینی خۆی به‌جیه‌ئناو سه‌ری

سەربازەکانی خۆی بلندکردووە ، پیڤەمبەرەکی سەرخست و ئەحزابەکانی ژێرخست و پیڤەمبەریش ﷺ گەرایەووە بۆ مەدینە .

غەزای خەنەك لەسالی پینجەمی كۆچی لەمانگی شەوالدا پروی دا بەپیتی راستترین گێڕانەووە ، موشریكان لەو شەپەدا بۆ ماوەی یەك مانگ یان نزیکەی مانگیك گەمارۆی موسلمانەکانیانداو ، بەكۆکردنەووە لێك نزیك كردنەووە ریوایەتەکانیش دەردەكەوێت كە لەسەرەتای دەستپێکردنی ئابلقەكە لە مانگی شەوالدا بووە كۆتاییەكەشی كەوتۆتە مانگی (ذي القعدة)ووە ، لای (ابن سعد)یش هاتووە ، كە پیڤەمبەر ﷺ لەپۆژی چوارشەممەیی هەفتەیی سییهەمی مانگی (ذي القعدة) دا لە خەنەكەكە گەرایەووە بۆ مەدینە .

غەزای ئەحزاب غەزای كوشتارو زیان نەبوو ، بەلكو شەری دەروونی بوو ، كوشتاریکی خویناوی ئەوتۆ تێدا پروی نەدا ، بەلام یەكلاکەرەوترین جەنگیش بوو لە میژووی ئیسلامیدا ، بەسەر شوپیی موشریكان كۆتایی هات و پەيامیکی دا بەگوێی دونیا دا كە هەموو عەرەب چیت ناتوانیت ئەو هیژە بچووكە چالاكەیی مەدینە لەناو بەریت ، چونكە هەموو عەرەب نەیان دەتوانی كۆمەڵیكی گەورەتر كۆبەنەووە كە لە شەری ئەحزابدا كۆیان كردبووەو ، لەبەرئەووە پیڤەمبەر ﷺ دواي ئەوێ خوای گەرە بلاوێ كرد بە سوپای ئەحزاب فەرمووی : ئیتەر لەمەودوا ناتوانن بێنە سەرمان بەلكو ئێمە دەچینە سەریان) ^(۱).

^(۱) صحیح البخاری ۵۹۰/۲ .

غەزای (بنی قریظە)

لەو پۈژەدا كە پيغەمبەر ﷺ تەشرىفى گەراپەوہ بۆ مەدينە ، لە نيوەپۇدا (جبريل ﷺ) ھاتەلاى لەو كاتەدا لەمانى (ام سلمە) خۆى دەشۆرد، پيى فەرموو : دەليى چەكت داناوہ؟ خۆ ھيشتا فرىشتەكان چەكيان دانەناوہ ، منيش لەسەر داواى ئەوان ھاتمەوہ لات ، خۆت و ھەركەسيكت لەگەلدایە ھەر ئيستە بکەونە پى بەرەو (بنو قريظة) ، ئەوا منيش لەپيشتەوہ دەپۆم قەلاكانيان لەژىر پيدا دەلەرزىم و ، ترس و بيم دەخەمە دلەكانيانەوہ ، جبريل لەكەژاوەيەكى فرىشتەبييدا بەپى كەوت .

پيغەمبەرى خوا ﷺ فەرمانىدا بانگكەرىك بانگ بدا بەگوئى خەلكيداو بلى ھەرچى گوئى لىيەو گوپراپەلە با لە (بنو قريظة) نەبىت نويزى عەسەر نەكات ، (ابن ام كتوم) ى بەسەر مەدينەوہ بەجىھىشت و ئالاکەى دايەدەست (على) كوپى (ابى طالب) و بەرەو (بنو قريظة) پيشى خست ، (على) كەوتە پيشەوہ ھەتا لە قەلاكانيان نزىك بووہ گوئى لە وتەيەكى ناشيرىن بوو وترا بەپيغەمبەرى خوا ﷺ .

پيغەمبەرى خوا ﷺ لەگەل کاروانىكى كۆچكەران و ئەنساردا كەوتەپى ، تا لەسەر بيرىكى (بنى قريظة) دابەزى پىيان دەوت بيرى (انا) ، موسولمانەكان دەستەو نەزەر لە خزمەتيدا بوون ، كەوتنە رى ، لە رىگەدا بوون كاتى نويزى عەسەر ھات ، ھەنديكيان وتيان : لە (بنو قريظة) نەبىت نويز ناكەين ، ھەنديكى ترىشيان وتيان : مەبەست لەو فەرمايشتەى پيغەمبەر ﷺ ئەو نەبووہ كە نويز لە (بنو قريظة) بكرىت بەلكو مەبەستى پەلە كردن بووہ بەرەو (بنو قريظة) بۆيە لە رىگە نويزەكەيان كرد ، پيغەمبەرى خوا ﷺ سەرزەنشى ھىچ كۆمەليكيانى نەكرد .

بەو شيوەيە سوپاي ئىسلام بەرى كەوت بەرەو (بنو قريظة) ، پۆل پۆل بە پيغەمبەرى خوا گەيشتى ﷺ ، برىتى بوون لە سى ھەزار چەكدار ، سى ئەسپ سواريان لەگەلدا بوو ، لەقەلاكانى (بنو قريظة) نزىك بوونەوہو گەمارۆياندان .

كە ئابلوقةكەيان لەسەر توند بوو ، (كعب) ى كوپى (اسد) ى سەركرەديان سى پيشنيارى خستە بەردەستيان يان موسلمان بىن و بپۆنە سەر ئاينەكەى موخەممەد ﷺ ، ئەوجا خوین و مال و ژن و منداليان سەلامەت دەبن ، پيشى وتن : دەزانن كە موخەممەد ﷺ پيغەمبەرى خوايە ، ئەمە ئەو كەسەيە ئيوە لەكتيبەكەى

خوتاندا بەدى دەكەن ، يان ئەۋەيە بەدەستى خۇيان ژن و مندالى خۇيان بكوژن و بەشمشیری دەستەۋە يېنە دەرۋە بۇ محەممەد ﷺ يان بەسەرىدا زال دېەن ، يان سەرلەبەريان دىكوژرېن ، يان ئەۋەيە ھېرش بىكەنە سەر پېغەمبەرى خوا ﷺ و ھاۋەلەكانى و لە پوژى شەممەدا لېيان بىدەن ، چونكە ئەوان دىلنيان كە ئېمە لە پوژى شەممەدا شەر ناكەين ، كەچى ئەوان بەدەم ھېچ پېشنيارىكى (كەب) ە ۋە نەھاتن ، ئىتر (كەب) ى سەرۋىكان بە توورەيى و بېزارىيەكەۋە پىيى وتن : لەۋەتى لە دايىك بوون پياۋتان تېدا ھەلنەكەۋتوۋە بتوانىت بېرارىك بدات .

پاش بەرپەرچ دانەۋەى ھەر سى پېشنيارەكە (بنو قريظة) ھېچى بۇ نەمايەۋە ئەۋە نەبىت كە لە قەلەكانيان دابەزن بۇ حوكم و بېرارى پېغەمبەرى خوا ﷺ ، بەلام ويستيان پەيۋەندىكە بىكەن بەھەندىك لە ھاۋپەيمانە موسلمانەكانيانەۋە ، سا بەلكو بزائن ئەگەر دابەزين بۇ حوكمى پېغەمبەر ﷺ چيان ئى بەسەردىت ، داۋايان كرد لەپېغەمبەر ﷺ ، كە (ابو لبابه) يان بۇ بنىرېت قەسەيەكى لەگەلدا بىكەن و پراۋىژى پى بىكەن ، (ابو لبابه) بەحوكمى ئەۋەى مال و مندالەكەى كەۋتبوۋە ناۋچەى ئەۋانەۋە ، ھاۋپەيمانان بوۋە ، (ابو لبابه) چوو بۇلايان كە بىنيان ژن و مندالەكانيان دەستيان كرد بە ھاۋارو شىن و گريان ، دلى نەرم بوۋ بۇيان ، وتيان (ابا لبابه) پىت وايە كە ملكەچ بىن بۇ حوكمى موخەممەد ؟ وتى : بەلى بەدەستى ئىشارەتى كرد بۇ گەردنى - مەبەستى ئەۋەبوۋ كە سەرتان دەبېرېت . يەكسەر (ابو لبابه) پەشىمان بوۋەۋە زانى كە خىانەتى كردوۋە لە خوداۋ پېغەمبەرەكەى ﷺ ، بۇيە خېرا ئەۋىي بەجىھىشت و نەگەرپايەۋە بۇ لاى پېغەمبەر ﷺ ، چوو بۇ مزگەۋتى مەدىنە ، خۇي بەكۆلەكەى مزگەۋتەۋەكەۋە بەستەۋە سوئندى خوارد كە خۇي نەكاتەۋە ھەتا خودى پېغەمبەر ﷺ بەدەستى خۇي دىكاتەۋە ، سوئندىشى خوارد ھەرگىز نەۋاتە خاكى (بنو قريظة) ، كە ھەۋالى بەسەرھاتەكەى گەشىتەۋە بەپېغەمبەر ﷺ پىشتىرش چاۋەپوانى زورى (ابو لبابه) ى كردبوۋ . فەرموى : ئەگەر بەھاتايە بۇ لام لىي خۇش دەبوم ، بەلام مادام ئەۋ كارەى كردوۋە من ئەۋ كەسە نىم كە بەرەللاى بىكەم تا خوا تەۋبەى ئى قەبول نەكات .

لەگەل ئەۋەشدا كە (ابو لبابه) پىيى وتبوون كەچى (بنو قريظة) بە ناچارىي ملكەچ بوون بۇ فەرمانى پېغەمبەر ﷺ ، لەكاتىكدا كە دەيانتوانى بۇ ماۋەيەكى

دووړو دريژ بهرگه ی گه ماروکش بگرن ، چونکه نازووقه یان زور بوو کانیو کاريز له قه لاکه دا هه بوو ، سهرباری پته وی قه لاکه یان و ، سهرباری نه وهش دنیا ساردبوو موسلماننه کان به بهر نه و سهرماوسوله یوه بوون و شهر ی خندهق شه که تی کردبوون و ، نه یان ده توانی دريژ به کاره جهنگیه کان بدن ، به لام جهنگی (بنی قریظه) جهنگیکی دهروونی بوو ، خوا ترسی خستبوه دلّه کانیانه وه ، وره یان به ته وای پووخا بوو ، گه یشته راده یهک (علی) کوپی (ابی طالب) و (الزیر) ی کوپی (عوام) چوونه پیښه وه ، (علی) پووی کرده ئیمانداران و هاواری کرد: نه ی گروهی ئیمانداران و دلّاهی یان ده بیت وه کو حمزه شه هیدم بکه یان قه لاکه یان ده که مه وه .

ئیتړ جوله که خو یان پیړانه گیراو له قه لاکه یان هاتنه خواره وه بو حوکمی پیغه مبهړ ﷺ ، ده سبه جی فرمانی دا به گرتنی پیاوه کانیان ، به سهرپه رشتی (محمد) ی کوپی (مسلمه) کوټ و زنجیرکران ، ژن و منالّه کانیش به جیا له جیبه کی تردا دانران ، خیلّی (اوس) چوونه خزمهت پیغه مبهړ ﷺ و تیان : پیغه مبهړی خوا ﷺ خوټ ده زانی چیت کرد به (بنو قینقاع) نه وان هاوپه یمانی خیلّی خه زره جی برامان بوون ، نه مانیش دوستی ئیمن ، چاک به له گه لیاندا ، فهرمووی : نایا ئیوه رازین پیاویک له خوټان فرمان بدا به سهریاندا ؟ و تیان : به لی :- فهرمووی : نه وه بریارم دایه دهستی (سعد) ی کوپی (معاذ) و تیان : ئیمهش رازین .

پیغه مبهړ ﷺ ناردی به شوین (سعد) کوپی (معاذ) دا ، له مه دینه بوو ، به هوی نه و برینه وه که ده ماری دهستی بری بوو نه ی توانی بوو له گه لّ موسلمانان بپرواته دهره وه بو ئهم جهنگه ، سواری گویدر يژيک کراو ، هات بو خزمهت پیغه مبهړ ﷺ ، خزمه کانی چوونه لای و پییان وت : چاک به له گه لّ دوسته کانت ، پیغه مبهړی خوا ﷺ توی کردوه به ناوبرثوان تا چاکه یان له گه لّدا بکه یت ، (سعد) یش بی دهنگ بوو و ده لّامی که سی نه نه دایه وه که زوریان بو هیئا (سعد) وتی : به راستی کاتی نه وه هاتوه ئیتړ (سعد) گوئ نه داته لومه ی لومه کاران ، که گو ییان له و قسانه بو هه ندیکیان به غه ماری گه پانه وه بو مه دینه .

که (سعد) گه یشته لای پیغه مبهړ ﷺ فهرمووی به هاوه لان : ناده ی هه ستر برن به دهم گه وره که تانه وه ، که دایانه زاند و تیان : (سعد) (بنو قریظه) بو

فرمانی تۆهاتنه خوارهوه ، وتی : ئایا حوكم و بریاری منیان بهسهردا جیبهجی دهكریت ؟ وتیان : بهلێ ، وتی : بهسهر موسلمانانهكانیشدا ؟ وتیان : بهلێ ، وتی : بهسهر ئهوه كه سه شیدا كه لیڤهیه ؟ لهویدا پرووی وه چهرخاندو به دهست ئیشارهتی كرد بۆ ئهوه پروی پیغه مبهری ئی وهستا بوو ، له بهر پێزو گه وری پیغه مبهر ﷺ وای كرد ، پیغه مبهر ﷺ فهرمووی : بهلێ ، فرمانت جی بهجی دهكریت بهسهر منیشدا ، (سعد) وتی : من فرمان ددهم به كوشتنی پیاوهكانیان و ئهسیر كردنی ژن و مندالهكانیان و دابهش كردنی مال و سامانهكانیان ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : بهراستی (سعد) به حوكمی خودا كارت كرد له سهرووی كهوت چینی ئاسمانهوه .

حوكمهكهی (سعد) دادپهروهری تیدا بوو ، (بنی قریظه) زیاد له وهی كه خیانتهتی گه وریان كرد له پیغه مبهری خوا ﷺ ، ههزارو پینج سهد شمشیرو دووهزار پم و سی سهد قه لغان و پینج سهد زنجیر بهست و خودی سهریان كۆ كردبووه بۆ جهنگی موسلمانانهكان ، ئهه شتانه دواي گرتنی قه لاکهیان كه وته دهست موسلمانانهكانهوه .

ئهنجا پیغه مبهر ﷺ فرمانی دا (بنو قریظه) به نذكران له مالی كچی (الحارث) دا كه ژنیک بوو له (بنی النجار) له بازاری مه دینه داو چالیان بۆ هه لکه نرا ، پاشان فرمانی دا پۆل پۆل نیرران بۆ خه نه كه كان ، لهویدا درا له ملی هه موویان . ئهوانهیان كه هیشتا مابوونه وه سه رهیان نه هاتبوو به (كعب) ی كوری (اسد) ی سه ركردهیان دهوت : تۆ بلیی لهم خه نه كه دا چیمان ئی بكریت ؟

(كعب) وتی : ئیوه به هه موو ته مه نتان عاقل نابن ، ئه ی نابینن به سه ره بانگتان دهكهن و ئیتر ناگه پرته وه ؟ وه لاهی هه مووتان دهكوژن . ژماره یان شهش سهد تا كهوت سهد پیاو ده بوون درا له ملی هه موویان .

بهو شیوهیه سه ری ماری ژاراوی په یمانشكینی و خیانتهكاری پان كرایه وه ، ئهوانه په یمانیان شكاندو له كاتیکی زۆر ناخۆش و ته نگدا ئه وه چه ند هه زار كه سه یان هینایه سه ر موسلمانانهكان و بهو كاره بوونه گه وره ترین تاوانباری جهنگ و خۆیان شایسته ی دادگای كردن و له ناوبردن كرد .

له ناو كوژراوه كاندا شه ییتانه كه ی (بنو نضیر) و یه كێك له گه وره ترین تاوانباره كانی جهنگی تیدا بوو كه (حیی) كوری (اخطب) باوكی (صفیه) ی خیزانی

پیغمبر بووه ﷺ. نهوهووه لهگه‌ل (بنو قریظه) دا چووبوه ناو قه‌لاکه‌یانه‌وه ، وه‌ک وه‌فاداریه‌ک بو (کعب)ی کوپری (اسد) که له سه‌ره‌تادا هاته‌لای و په‌یمان‌شکێتییه‌که‌ی جه‌نگی نه‌حزابی پیکرد که‌هینرا بو کوشتن ، ملوانکه‌یه‌کی له‌مدا بوو پارچه‌ پارچه‌ی کردبوو بو نه‌وه‌ی ده‌ست موس‌لمان‌ه‌کان نه‌که‌وینت ، ده‌ستی به‌گه‌ردنیه‌وه‌ پیچرابوو ، وتی به‌پیغمه‌مبه‌ری خوا ﷺ : وه‌للاهی هه‌رگیز له‌سه‌ر دوزمانیه‌تی تو په‌شیمان نیم ، به‌لام هه‌ر که‌سیک مملانی له‌گه‌ل خوادا بکات ژێرده‌که‌وینت ، پاشان به‌ده‌نگی به‌رز وتی : خه‌لکینه‌ بو فه‌رمانی خوا قه‌یدی نیه ، نه‌مه‌ش قه‌زاو قه‌ده‌ریکی نوسراوه‌و ، خوا له‌سه‌ر (بنو اسرائیل)ی نویسه‌وه ، پاشان ملی که‌چ کردو درا له‌ ملی.

له‌ناو (بنو قریظه) ته‌نها یه‌ک ژنیان ئی کوژرا ، له‌به‌ر نه‌وه‌ی له‌سه‌ربانه‌وه‌ جه‌نجه‌ریکی فرێدابوو به‌سه‌ر (حلا)ی کوپری (سوید)داو کوشتبووی ، له‌به‌رامبه‌ر نه‌وه‌دا کوژرایه‌وه‌.

پیغمه‌مبه‌ر خوا ﷺ فه‌رمانی دا به‌کوشتنی هه‌رپیاویکیان که‌ مووی ئی هاته‌بیت و ، هه‌رچه‌یه‌ک مووی ئی نه‌هاته‌بایه‌ وازی ئی ده‌هینا ، (عطیة القرظي) یه‌کیک بوو له‌وانه‌ی مووی ئی نه‌هاتبوو ، وازی ئی هینراو موس‌لمان بوو ، ماوه‌یه‌کیش له‌ خزمه‌ت پیغمه‌مبه‌ردا بوو ﷺ .

(ثابت)ی کوپری (قیس)یش (زیب)ی کوپری (باطا)و مناله‌که‌ی به‌مخشی ، زیب چاکه‌یه‌کی لای (ثابت) هه‌بوو ، (ثابت) پیتی به‌خشیه‌وه‌و ، پیتی وت : پیغمه‌مبه‌ری خوا ﷺ تو‌ی له‌به‌ر من به‌مخشی و مال و منداله‌که‌شی به‌ من به‌مخشی ، نه‌وا ده‌یانده‌مه‌وه‌ ده‌ست خۆت . به‌لام (زیب) که‌زانی هه‌موو پیاوه‌کانی (بنو قریظه) کوژران (ثابت) ده‌ستم دامینت منیش بگه‌یه‌نه‌ به‌خزمه‌ کوژراوه‌کانی ترم ، نه‌ویش دای له‌ملی و گه‌یانندی به‌ خۆشه‌ویستانی خۆی له‌ خزمه‌ جوله‌که‌کانی ، (ثابت) کوپری (زیب)ی لای خۆی هینشته‌وه‌ ناوی (عبدالرحمن) بوو ، پاشان موس‌لمان بوو ، ماوه‌یه‌کیش له‌ خزمه‌ت پیغمه‌مبه‌ری خوادا بوو ، (ام منذر) (سلمی) کچی (قیس)ی (نجاری) داوای به‌خشینی (رفاعه) کوپری (صموئیل)ی (قرظي) کرد له‌ پیغمه‌مبه‌ر ﷺ نه‌ویش به‌مخشی ، ماوه‌یه‌ک مایه‌وه‌ دوا‌یی موس‌لمان بوو، ماوه‌یه‌کیش له‌ خزمه‌ت پیغمه‌مبه‌ری خوادا بوو ﷺ .

جوله که له شهوی دابه زینه که یاندا چهند که سیکی تریشیان موسلمان بوون ، گیانی خوځیان و مال و مندالیان پاراست ، لهو شهو ودا (عمرو) له قه لاکه هاته دهره وه ، ئهم پیاوه له پهیمان شکینه که ی (بنی قریظه) دا به شداری نه کردبوو له دژی پیغه مبهری خوا ﷺ ، بویه له کاتی هاتنه دهره ودا (محمدی کوپی (مسلمه) سرکرده ی پاسه وانه کانی پیغه مبهر بینی که ناسیه وه به ریدا ، پاشان دیار نه ما نازانریت چی لی به سهرهات .

پیغه مبهری خوا ﷺ مال و سامانه که ی (بنو قریظه) ی دوا ی دهره ینانی پینجیه ک دابه ش کرد ، بو ئه سپ سوار سی پیشکی دانا ، دوو پشک بو ئه سپه که یه ک پیشکیش بو سواره که ، بو پیاده ش یه ک پیشکی دانا ، دیله کانیشی نارد بو (نجد) به سهر په رشتی (سعدی کوپی (زید) (انصاری) و له جیاتیاندا ئه سپ و چه کی هینا .

له ژنه کانیان پیغه مبهری خوا ﷺ (ریحانه) ی کچی (عمرو) ی کوپی (خناقه) ی هه لېژاردو له لای بوو هه تا کوچی دوا یی کرد ، ئه مه گوته ی (ابن اسحاق) ^۱ . (کلبی) یش ده لیت : پیغه مبهری خوا ﷺ ئه م ژنه ی نازاد کردو له سالی (۶) ی کوچیدا ماره ی کرد ، له کاتی گه رانه وه ی پیغه مبهردا ﷺ له حه جی مالئاوا یی کوچی دوا یی کردو له گورستانی (بقیع) ئه سپه رده کرا ^۲ .

که شه ری (بنو قریظه) کو تایی هات نزا که ی (سعدی کوپی (معاذ) (ر) هاته دی ، که پیشت له باسی غه زای ئه حزابدا باسما ن لیوه کرد . پیغه مبهری خوا چا دی ریکی بو هه لدا له نریک مزگه و ته وه بو ئه وه ی زوو زوو سه ری لی بدا ، که کیشه ی (قریظه) ته واو بوو برینه که ی (سعد) کولایه وه ، (عائشه) ده لیت : که خوینی لی هات خوینی دهستی پویشت بو ناو خپوه ته که ی (بنی غفار) که له ناو مزگه و ته که دا بوو ، (بنی غفار) هاواریان لی هه ستا و ، وتیان : ئه ری خه لکی ناو خپوه ت ، ئه و خوینه چیه لای ئیوه وه به ره و خپوه ته که ی ئیمه دیت ، سه یریان کرد خوینی (سعد) و له برینه که ی ده چوپریت ، له ئه نجامی ئه م خوین بهر بوونه (سعد) کوچی دوا یی کرد ^۳ .

^۱ / بروانه (ابن هشام) ۲۴۵/۲ .

^۲ / تلخیص فہوم اہل الاثر ل ۲ .

^۳ / صحیح البخاری ۵۹۱/۲ .

له (صحيحين) يشدا هاتوه له (جابر) وه ، له پیغه مبهري خواوه ۱
 فهرمووی : بهراستی عهرشی خوا به مردنی (سعدی کوپی (معاذ) هاته له رزه .
 (ترمذی) فهرموو دیکی (صحيحی) له (انس) وه هیئاوه ده فهرمووی : که
 تهرمه که ی (سعدی کوپی (معاذ) بیان خسته سهرشان ، دوپوه کان وتیان : نهم
 تهرمه چهنده سووکه له یه ! پیغه مبهري خوا ۲ فهرمووی : فریشته کان هه لیان
 گرتبوو .

له ئابلوقه دانه که ی (بنو قریظه) دا پیاو یکی موسلمان شهید کرا ، نهویش
 (خلاد) ی کوپی (سوید) بوو که له سهر قه لاکه وه ژنه جوله که یه ک جهنجه پرکی
 فریدابوه خواره وه به سهریدا ، ههر له و ئابلوقه یه دا (ابو سنان) کوپی (محسن) برای
 (عکاشه) ش وه فاتی کرد .

(ابو لبابه) ش شهش شهو به کوئه که که ی مزگه وته وه مایه وه ، له کاتی
 نویره کاند ژنه که ی دهاته لای و دهیکرده وه بو نویر ، پاشان دهگه راپیه وه خوی
 ده به سته وه به کوئه که که وه ، پاشان له پارشیو یکه ده والی وهرگتنی ته وه به که ی (ابو
 لبابه) درا به پیغه مبهري ۳ له کاتی که که له مالی (ام سلمه) بوو ، له بهرده م
 ژوره که یدا وه ستابوو ، وتی به (ابا لبابه) : مژده ت لی بیت خوی گه وه ته وه بی لی
 قه بول کردیت ، خه لکی وروژان بو بهردانی (ابو لبابه) ، رازی نه بوو وتی : ده بیت
 پیغه مبهري خوا ۴ خوی بمکاته وه ، کاتیک که پیغه مبهري ۵ خوی ته شریفی چوو
 بو نویری به یانی کردیه وه به ره لای کرد .

غه زای (بنو قریظه) له مانگی (ذي القعدة) ی سالی (۵) ی کوچیدا پووی دا ،
 ئابلوقه دانه که ش ماوه ی (۲۵) بیست و پینج شهوی خایاند . ۲

له غه زای نه حزب و (بنو قریظه) دا خوی گه وه چهن دین ثایه تی له
 سوره تی نه حزب ناره خواره وه ، تیایدا باسی گرنگترین لایه نی حاله تی ئیمانداران
 و دوپوووان و سهرشوپری نه حزب و ئاکامه کانی په یمانشکینی جوله که ی کرد
 بوو .

1 / صحيح البخاري ۱ / ۵۳۶ ، صحيح مسلم ۲ / ۲۹۴ ، جامع الترمذي ۳ / ۲۲۵ .

2 / جامع الترمذي ۲ / ۲۲۵ .

3 / ابن هشام ، ۲ / ۲۲۷ ، ۲۲۸ ، له باره ی درێژه ی نهم باسه وه بروانه (ابن هشام) ۲ / ۲۳۲ تا ۲۷۳ و (صحيح البخاري) ۲ / ۵۹۰ ، ۵۹۱ ، (زاد المعاد) ۲ / ۷۲ ، ۷۳ ، ۷۴ (مختصر سيرة الرسول) نوسینی شیخ عهبدوللای نهجدی ل ۲۸۷ .

چالاکى سەربازىي دواى ئەو جەنگە کۆژرانى (سلام)ى كۆرى (ابى الحقيق)

(سلامى كۆرى ابى الحقيق) كە شۆرەتەكەى (ابو رافع) ، يەككە بوو لە گەرە تاوانبارەكانى جولهكەو ئەوانەى ئەحزابيان دژ بەموسلمانەكان كۆكردهو بە ئازوقەو مال و سامان كۆمەكى دەكردن^(۱) ، ئازارى زۆرى پىغەمبەرى دەدا ﷺ ، كە موسلمانەكان لە غەزاي (بنو قريظة) بوونەو ، خيلى (خەزرج) مۆلەتيان لە پىغەمبەرى خوا ﷺ وەرگرت بۆ كوشتنى .

پىشتريش چەند پياويكى ئەوسى (كعبى كۆرى اشرف) يان كوشت . خەزرجيش پىيان خۆش بوو شكۆمەنديان وەكو ئەوەى (ئەوس) دەست بكەويّت . بۆيە پەلەيان بوو لە وەرگرتنى ئەو مۆلەتە .

پىغەمبەرى خوا ﷺ مۆلەتى پىدان كە بىكۆژنو پىگەى نەدان دەست لە ژن و منال بكەنەو ، مەفرەزەيەكى خەزرجى كەبرىتى بوو لە (۵) كەس دەرچوون ، ھەموويان لە تيرەى (بنى سلمە)ى (خەزرجى) بوون ، (عبداللە)ى كۆرى (عتيك) سەرۆكيان بوو .

مەفرەزەكە دەرچوون بەرەو خەيبەر و پرويان كرده قەلاى (ئەبو رافع) ، كاتيک خۆر ئاوا بوو كە نزيك بوونەو لە قەلاکە ، خەلك بەرەو ھەوانەو ھەوتن دەرچوون ، (عبداللە)ى كۆرى (عتيك) بەھاوڵەكانى وت : لەشويى خۆتان دانیشن ، من ئەپۆم ، قسەى خۆش لەگەل كابرەى دەرگاواندا دەكەم و دەرۆمە ژوورەو . لە دەرگاكة نزيك بوو ، پاشان جەلەكانى بەخۆيەو ئالاند وەكو بىھويّت سەر ئاويك بکات ، لەو كاتەدا خەلك چووبوونە ژوورەو ، كابرەى دەرگەوان ھاوارى ئىكرد : ئەرى كابرە گەر دەرەويّت وەرە ژوورەو چونكە من دەرگاكة دادەخەم .

(عبداللە)ى كۆرى (عتيك) وتى : چوومە ژوورەو ھەوتن ھەشاردا ، كە خەلك ھەموو چوونە ژوورەو ، كابرە دەرگاكةى داخست و كليلەكانى بەدارىكدا ھەتواسى ، دەليّت : ھەستام كليلەكانم ھىناو ، دەرگاكەم كردهو ، (ئەبو رافع) لەوى شەوى بەسەر ئەبرد ، لەگەل پىريكى ھاوخوانى خويابو ، كە پىرەكەى بەجيان ھىشت بۆى چوومە سەرەو ، لە ژوورىكى سەرەويا بوو ، ئەچوومە ھەر ژوورىك دەرگاكەم لەسەر دانەخرا ، وىتم لەدلى خۆما : ئەوانەى لەگەلمان چاوەروانى دەستى منن تاييکۆژم ، چووم و گەيشتمەلاى ، لەگەل ژنەكەيدا لەژوورىكى تاريكابوون ،

(۱) بڕوانە (فتح البارى) ۲/ ۲۴۳ .

نەمدەزانی لەکوێی ژوورەکەدایە ، بانگم کرد: (ئەبا رافع) ، وتی: ئەو کێیە ؟
 هەلمەتەم برد بەرەو شوینی دەنگەکەو بۆ ئەوەی بزانی لەکوێدایە شمشیریەکم لێدا ،
 سوودی نەبوو ، هاواری ئی هەستا ، لە ژوورەکە چوومە دەرەوەو کەمێک لە نزیکەو
 وەستام ، پاشان چوومەو ژوورەو بۆ سەرەو ، وتم: ئەو دەنگە چی بوو (ئەبو
 رافع)؟ وتی: دایکت بە دۆزەخ چی ، پیاویک لەمالەکەدا شمشیریکی ئی دام، (عبدالله)
 وتی: یەک شمشیری ترم لێدا خستم ، هیشتا نەمردبوو ، ئەنجا نوکی شمشیرەکەم
 خستە سەر سکی و خۆمدا بەسەریدا تا نوکەکە لە پشیتیەو دەرچوو ئێتر زانیم
 کوشتومە ، خێرا گەڕامەو دەرگاکانم یەک یەک کردەو تاگەیشتمە پلیکانەیک قاجم
 دانا ، وامزانی گەیشتمەتە سەر زەوی ، شەویکی مانگەشەو بوو کەوتم ، لاقم شکا
 ، بەمیزەریک بەستم ، پاشان دەرچووم بەرەو دەرگای دەرەو لەوێ وەستام ، وتم:
 ئەمشەو ناچمە دەرەو هەتا نەزانی کوشتومە یان نە؟

لەگەڵ خۆیندنی کەلەشییری بەیانیدا لەسەر دیواری قەڵاکەو باوکەپۆو
 برارپۆ بۆ (ئەبو رافع) دەستی پێ کرد ، ئەیانوت: بازگانەکە ی پێی (حیجان)م پۆ ،
 خێرا گەڕامەو بۆ لای هاوڵەکانم ، وتم: پزگاران بوو ، (ئەبا رافع)یش کوژرا ،
 گەڕاینەو تاچوینە خزمەت پیغەمبەر ﷺ قسەم لەگەڵدا کردو باسی قاقە
 شکاوەکەشم بۆ کرد . فەرمووی: قاجت پاکیشە ، قاجم درێژ کرد ، دەستی پیرۆزی
 پێدا هیئا ، ئازاری تیا دا نەما. ^(۱)

ئەمە گێڕانەوێ (بخاری)یە ، لە (ابن اسحاق)یشەو ، ئەلئیت: هەموو
 ئەندامانی مەفرەزەکە چوونە سەر (ئەبو رافع)و بەشدار بوون لەکوشتنی داو ئەو کەسە ی
 بە شمشیرەکە یەو خۆیدا بەسەری داو کوشتی (عبدالله)ی کوپی (انیس) بوو ، ئەو شە ی
 تیدا هاتوو کە بەشەو کوشتوینەو ، لاقی (عبدالله)ی کوپی (عتیک)یش شکاوو
 هەلیان گرتوو و خویان فری داو تە جۆباریک تا لیانەو دیارنەبن ، جولهکەش
 مەشخەلی ئاگرەکانیان دادەگیرسێنن و بەدوایاندا دەگەڕێن ، کە ناو میددەبن و
 دەگەڕێنەو بۆ لای (ئەبو رافع)، تاقمی مەفرەزەکەش کە دەگەڕێنەو (عبدالله)ی کوپی
 (عتیک) هەلەگرن و دینەو بۆ خزمەت پیغەمبەر ﷺ ^(۲).

دەرچونی ئەم سریە یە لەمانگی (ذی القعدة) یان (ذی الحجة) ی سالی
 (۵)ی کۆچیدا بوو ^(۳).

(۱) صحیح البخاری ۵۷۷/۲

(۲) ابن هشام ۲/۲۷۵، ۲۷۲

(۳) رحمة للعالمین ۲/۲۲۲، لەگەڵ ئەو باسانە ی کە لە سەرچاوەکانی ترومرگراون لە غزای ئەحزاب و (قریظە).

سرىيەى (محمد) ى كورى (مسلمە)

دواى تەواۋوبونى جەنگى (ئەحزاب) و (قريظة) ، ئەم سىرىيە كە بىرىتى بوو
 لە (۲۰) ئەسپ سوار يەكەم سىرىيە بوو دەرچوو. ئەم سىرىيە بەرەو (قرطاء) دەرچوو
 ، بەلای (ضرية) ى ناۋچەى (بكرات) ى خاكى (نجد) تىپەپرى ، ماۋەى نىۋان (ضرية)
 و (مەدىنە) ھەوت شەو پىنگەيە ، دە شەو لە مانگى (محرم) ى سالى (۶) ى كوچى
 كەۋتنە پى بەرەو ناۋەۋەى خىلى (بكر بن كلاب) كە دايان بەسەرياندا خىلەكە
 ھەلات ، مۇسلمانەكان مەپرو وشترو مالا تەكەيان دانەبەر، مانگى (محرم) يەك شەۋى
 مابوو لە شەۋەكەيدا گەيشتنەۋە مەدىنەو (ثمارة) ى كورى (اثال) گەرەى (بنى
 حنيفه) يان لەگەل خۇياندا ھىنا بوو، كە بەنياز بوو بوو بە فەرمانى (مسيلمە) ى
 درۆنن پىغەمبەرى خوا ﷺ شەھىد بىكات^(۱).

مۇسلمانەكان گىرتبويان كەھىنايان بەيەكىك لەپايەكانى مزگەۋتەۋە
 بەستيانەۋە ، پىغەمبەرى خوا ﷺ پىي فەرموو: چىت ئەۋىت ؟ وتى: چاكەم پىيە ،
 ئەگەر بىمكوژىت خاۋەن خويىنم ھەيە ، خۇ ئەگەر بەرەلام بىكەيت سوپاسگوزارت
 دەبىم ، ئەگەر مال و سامانت ئەۋىت ، داۋا بىكە چەندت ئەۋىت پىت ئەدرىت .
 پىغەمبەرى خوا ﷺ بەجىي ھىشت ، جارىكى تر پىغەمبەر ﷺ بەلايدا تىپەپرى و
 ھەمان شتى پى فەرموو ، ئەۋىش ۋەك جارى يەكەم ۋەلامىدايەۋە ، پاشان جارى
 سىيەمىش لىدوانەكە دوۋبارە بوۋەۋە ، ئەنجا پىغەمبەر ﷺ فەرموو: (ثمارة)
 بەرەلا بىكەن. بەرەلايان كرد ، چوو بۇ باخە خورمايەكى نىزىك مزگەۋت خۇى شۆرد ،
 پاشان ھاتەۋە مۇسولمان بوو ، وتى: ۋەلاھى لە ھەموو دىيادا كەسىك نەبوو لە تۆ
 زياتر رىقم لىي بىت ، ئىستا دەم چارو پوۋى تۆ بەلامەۋە لە ھەموو دىيا
 خۇشەۋىستەرە ، ۋەلاھى ھىچ ئاينىكىش لە دىيايا نەبوۋە بەئەندازەى ئاينەكەى تۆ
 رىقم لىي بوو بىت ، ئىستا بوۋە خۇشەۋىستىرە ئاين لەلام ، كاتىكىش ئەسپ
 سوارەكانى تۆ گىرتىمان بەنيازى عومرە بووم. پىغەمبەرى خوا ﷺ مژدەى پىداۋ،
 فەرمانى دايە عومرەكەى بىكات ، كە (ثمارة) ھات بۇ مەككە ، قورەيش پىيان وت:
 (ثمارة) تۆ لەئاينى باپىرانت ھەلگەپراۋىتەۋە ، وتى: نەخىر ۋەلاھى لەگەل
 موحەممەدا بووم مۇسولمان بووم ، سوپىند بىت بەخوا لە (ىمامە) ۋە يەك دەنكە

گه نى ناگاته لای ئیوه هه تا پیغه مبهى ﷺ فه رمانى پى نه دات . له یه مامه وه گه نى ده هات بۆ مه ککه ، (ثمامة) گه پرایه وه بۆ ولاتی خوی ، ریگه ی گرت له ناردنی گه نى بۆ مه ککه ، تا قورپه یشی ماندوو بى تا قهت کرد ، نامه یان نووسى بۆ پیغه مبهى ﷺ ، داوایان لى کرد له بهر خاترى خزمايه تى نامه بنووسی بۆ (ثمامة) ، تا ریگه بدات خواردن بپوات بۆ مه ککه ، پیغه مبهى خوا ﷺ فه رمانى پيدا که ریگه بدات.^(۱)

غه زای (بنو لحيان)

(بنو لحيان) ئه و خيله بوون که خيانه تيان کرد له ده هاوه له که ی پیغه مبهى ﷺ له (الرجيع) داو بوونه هۆى شه هید کردنیان ، شوین و مه نزلگا کانیان له ناو (حجاز) دا بوو ، به ره و سنورى مه ککه ، هیشتا بگروه به رده ی نیوان موسلمان هکان و (قریش) و (اعراب) له گه رمه یدا بوو ، پیغه مبهى ﷺ پى باش نه بوو که زۆر بپونه ناوه وه و له گه ل دورمه نه هه ره گه وره که نزیک ببه وه کاتی که شه رى نه حزاب کو تایی هات ، سوپاکه به سه رشوپى گه پرایه وه ، وه یان دابه زى بوو ، بزوى و جموجولیان نه مابوو ، تاراده یه ک ملکه چى نه مری واقع بوون ، پیغه مبهى ﷺ له و قوناغه دا پى باش بوو که کاتى ئه وه ها تووه تۆله ی ئه و ها وه له شه هیدانه ی خوی له (بنو لحيان) بکاته وه ، له مانگی (ربیع الاول) ی سالى (۶) ی کوچیدا به دووسه د که سه وه بۆیان چوو ده ره وه ، (ابن ام مکتوم) ی به سه ره مه دینه وه به جیه یشته ، وای نیشاندا که به ره و شام ده پۆن ، پاشان به خیرایی پویشته تا گه یشته ناوچه رگه ی (غران) که دۆلته که له نیوان (امج) و (عسفان) دا ، ئه و شوینه ی ها وه له کانی تیدا شه هید بوو ، له ویدا نزای لیخوشبوونی بۆ کردن ، (بنو لحيان) به مه یان زانى و به ره و شاخ پرایان کرد ، که سیان ده ست نه که وت ، دوو پۆژ له وى مانه وه و به چوارلادا سیه یان نارد ، که سیان ده ستگیر نه بوو ، ئه نجا پویشته به ره و (عسفان) ، پیغه مبهى ﷺ ده ئه سپ سواری نارد بۆ (کراع الغمیم) تا قورپه یش بهر گوئی بکه ویت ، پاشان گه رانه وه بۆ مه دینه ، چواره ده شه ویان پى چوو .

(۱) زاد المعاد ۱/۱۹۹، مختصر سيرة الرسول، نویسنی شیخ عبداللای نه جدی ل ۲۹۳/۲۹/۲.

به بهره‌دوامی ناردنی مه‌فرزهو سریه‌کان

پاشان پیغه‌مبەر ﷺ به بهره‌دوامی که‌وته ناردنی مه‌فرزهو سریه به هر چوارلادا ، ئه‌مه‌ش چهند حاله‌تی‌که ، له‌وانه :

۱. سریه‌ی (عکاشه‌ی) کوپری (محصن) به چل که‌سه‌وه دهرچوو به‌رهو (غمر) ، که کانیاویکی (بنی ئه‌سه‌د) ه ، خیله‌که پرایانکرد ، لهو سریه‌یه‌دا موسلمانانه‌کان دووسه‌د وشتریان ده‌ستکه‌وت و گه‌رانه‌وه بو مه‌دینه‌ه.

۲. سریه‌ی (محمدی) کوپری (مسلمه) به‌رهو (ذی القصه) ، له‌مانگی (ربیع) یه‌که‌م یان دووه‌می سالی (٦) کوچیدا. (ابن مسلمه) له‌گه‌ل ده‌ پیاو‌دا دهرچوون به‌رهو (قصه) و مه‌نزگاکانی (بنی ثعلبه) سه‌د که‌س ده‌بوون ، ئه‌وان پێشتر زانیبوویان بۆسه‌یان دانا بو سریه‌که ، له‌کاتی نوستندا هه‌موویان شه‌هیدکردن جگه‌ له (محمدی) کوپری (مسلمه) که به‌برینداری هه‌له‌اتبوو.

۳. سریه‌ی (ابی عبیده‌ی) کوپری (جراح) به‌رهو (ذی القصه) له‌ مانگی (ربیع) ی دووه‌می سالی (٦) ی کوچیدا. پیغه‌مبهری خوا ﷺ به‌دوای شه‌هید بوونی مه‌فرزه‌که‌ی (محمدی) کوپری (مسلمه) دا ناردنی. چل پیاوی له‌گه‌لدا بوو ، پویشتن گه‌یشتنه‌ شوینی پووداوه‌که ، به‌ شه‌و دهرپوشتن ، له‌گه‌ل به‌ره‌به‌یاندا دایان به‌سه‌ر (بنی ثعلبه) دا ، ناچاریان کردن هه‌لبێن به‌ره‌و شاخ ، پیاویکیان ئی گرتن له‌دوایدا موسلمان بوو ، وشترو مه‌رو مالا‌ته‌که‌یان له‌گه‌ل خویاندا هی‌نایه‌وه بو مه‌دینه‌ه.

۴. سریه‌ی (زید) کوپری (حارثة) به‌رهو (جموم) ، له‌ مانگی (ربیع) ی دووه‌می سالی (٦) ی کوچیدا ، (جموم) ئاویکی (بنی سلیم) ه ، له (مر الظهران) ، (زید) ژنیکی خیلێ (مزینه) ی گرت ناوی (حلیمه) بوو ، شوینی (بنی سلیم) ی نیشاندان ، چوونه‌ سه‌ری و دیل و وشترو مه‌رومالاتیکی زوریان ده‌ستکه‌وت ، که (زید) گه‌رایه‌وه پیغه‌مبهری خوا ﷺ ژنه (مزینه) یه‌که‌ی ئازاد کردو دای به‌شوو.

۵. سریه‌ی (زید) به‌رهو (عیص) ، له‌ مانگی (جمادی الاولی) ی سالی (٦) ی کوچیدا ، به‌ سه‌دو حه‌فتا سواره‌وه ، لهو سریه‌یه‌دا مال و سامانی قورپه‌یش گه‌را ، سه‌روکی کاروانه‌که (ابو العاص) ی زاوای پیغه‌مبهر بوو ﷺ ، (ابو

العاص) دربان بو ، هاته لای (زینب)ی هاوسه‌ری که کچی پیغه‌مبهره ۴ هانای بو برد ، که داوای مال و سامانه‌که‌ی بو بکات له پیغه‌مبهر ۴ ، ئه‌ویش هه‌والی نارد بو پیغه‌مبهر ۴ ، پیغه‌مبهریش ۴ به‌خه‌لکی وت مال و سامانه‌که بگێرنه‌وه بو (ابو العاصی) بی ئه‌وه‌ی زور بکات له هیچ که‌سێک ، زور که‌م و گه‌وره‌و بچوکیان دایه‌وه ، (ابو العاصی) گه‌راپه‌وه بو مه‌که‌که ، هه‌موو سپارده‌کانی دایه‌وه به‌خاوه‌نه‌کانیان ، ئه‌نجا موسلمان بو ، پاشان کۆچی کرد ، داوای ئه‌وه پیغه‌مبهر ۴ زه‌ینه‌بی به‌پیی نیکاحی یه‌که‌م که‌سی سال و نیوی خایاند ، پیدایه‌وه هه‌روه‌کو له‌ فهرمووده‌ی (صحیح) دا (۱) هاتوو ، به‌پیی نیکاحی یه‌که‌م پیی دایه‌وه ، چونکه هیشتا ئایه‌تی هه‌رام‌کردنی ژنی موسلمان له‌ کافران نه‌هاتبوو خواره‌وه سه‌بارت به‌وه‌ش گوايه فهرمووده هه‌یه ده‌لیت: به‌ نیکاحیکی نوێ (زینب)ی پیدرایه‌وه ، یان پاش شه‌ش سال پیی درایه‌وه ، ئه‌وه راست نی‌یه ، سه‌رباری ئه‌وه‌ی له‌ پووی (سند) یشه‌وه راست نی‌یه (۲) ، سه‌بارت به‌و که‌سانه‌ی ده‌ست ده‌گرن به‌و فهرمووده لاوازانه‌وه‌و، ده‌لین: (ابو العاص) له‌کۆتایی سالی هه‌شتی کۆچیدا پێش فه‌تح موسلمان بووه ، پاشان دژه‌وانه‌ی خۆیان ده‌بنه‌وه‌و ، ده‌لین: زه‌ینه‌ب له‌کۆتایی سالی هه‌شته‌می کۆچیدا وه‌فاتی کرد ، پێشتریش که‌ به‌ به‌لگه‌وه قسه‌مان کرد له‌سه‌ر کتیبی (بلوغ المرام) ، (موسای کوپی عه‌قه‌به) بو‌چوونی وایه که ئه‌و پووداوه له‌سالی (۷)ی پێش مه‌سه‌له‌ی (ابو بصیره) و هاوه‌له‌کانی پووی داوه ، به‌لام ئه‌مه له‌گه‌ل فهرمووده راست و لاوازه‌که‌شدا یه‌ک ناگێرنه‌وه.

٦. دیسان سریه‌یه‌کی تری (زید) بو (طرف) یان (طرق) له (جمادی الآخرة)ی سالی (٦)ی کۆچیدا. (زید) به (١٥) که‌سه‌وه ده‌رچوو بو (بنی ثعلبه) ، که گه‌یشتنه سه‌ریان پاریان کرد ، له‌وه ترسان که پیغه‌مبهری خوا ۴ خۆی دا‌بیتی به‌سه‌ریاندا ، (زید) له‌و سریه‌یه‌دا بیست و شتری ده‌ست که‌وت ، چوار شه‌وی پێ چوو.

١ / پڕوانه (سنن ابی داود) له‌گه‌ل شه‌رحه‌که‌یدا (عون المعیود) (باب /الی متى ترد علیه إمراة اذا اسلم بعدها).
٢ / بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر هه‌ردوو فهرمووده‌که پڕوانه (تحفة الأحوذی) ١٩٦، ١٩٥/٢.

۷. دیسانه وه سربیه کی تری (زید) بۆ (وادی القری) له (رجب) ی سالی (۶) ی کۆچیدا . (زید) (۱۲) پیاده ی بردو پویشته به رهو (وادی القری) بۆ پهیدۆزی جمو جۆلی دوژمن ئەگەر لهوئ بن ، خه لکی (وادی القری) هێرشیان کرده سهریان ، نۆ که سیان ئی شههید کردن ، سیانیان پزگاریان بوو (زید) یه کیك بوو لهو سیانه ^(۱).

۸. سربیه ی (خبط) که له (رجب) ی سالی (۸) ی کۆچیدا باسی دهکریته ، به لام رهوتی پووداوه که واپیشان ده دات که پێش سولحی حوده یبیه بووه ، (جابر) ده لیت: پیغه مبهری خوا ﷺ به سه رۆکایه تی (ابو عبیده) ی کوری (الجراح) له گه ل سێ سه د سواردا ئیمه ی نارد تا چاوه پوانی کاروانیکێ قوریش بکه ین ، تووشی برسیتیه کی زۆر بووین ناچار بووین گه لای (خبط) مان خوارد ، بۆیه سوپاکه ناو نرا سوپای (خبط) سێ سه ر و شتر سه ربړا ، پاشان سیانی ترو ، پاشان سیانی تر ، پاشان (ابو عبیده) قه ده غه ی کرد ، له ناو ده ریادا گیاندار ئیکمان راو کرد ، پێی ده لین (عنبر) ، بۆ ماوه ی پانزه پوژ لیمان خوارد ، لێی تیر بووین و گیان و جهسته مان هاته سه ر خو و چاک بووینه وه ، پاشان (ابو عبیده) بالی یه کیك لهو گیاندارانه ی هه لگرت ، سهیری که له گه تترین پیاو و به رزترین و شتری کرد ، خستیه سه ری و ، لیمان خوارد ، تا گه یشتینه مه دینه ، چوینه خزمه ت پیغه مبه ر و ﷺ باسی ئەو گیانداره مان بۆ کرد ، فره مووی: (ئه وه پوژی خودایه بۆ ئیوه ی ناردووه ، ئەگەر پارچه ی گوشته که تان پیماو به شمان بدن ، ئیمه ش پارچه یه کمان نارد خزمه تی. ^۲ له به ره وه بوو وتمان : که رهوتی ئەم سربیه وانیشان ده دات که پێش (حذیبیه) بوو بیته ، چونکه موسلمان ه کان دوا ی په یمانی حو دیبیه رێیان نه گرت له کاروانه کانی قوریش.

^۱ / رحمة العالمین ۲/۲۲۶، سه باره ت به سربیه کانی ش سهیری سه رچاوه ی ناو براو بکه، له گه ل (زاد المعاد) ۲/۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، مه رهه ها په راویزی (تلقیم فه رم اهل الا ش) / لاپه ره ۲۹، ۲۸.
^۲ / صحیح البخاری ۲/۶۲۵، ۶۲۶، (صحیح مسلم) ۲/۱۴۵، ۱۴۶.

غەزای (بنو المصطلق) یان غەزای (مریسع)

لە شەعبانی سالی (۶) ی کۆچیدا

ئەم غەزایە ھەرچەندە پەل و پۆی زۆری نەبوو ، لەلایەنی سەربازییەو ، بەلام چەند ڕووداویکی تێدا ڕوویدا ، پشێوی خستە ناو کۆمەلگای ئیسلامییەو ، بوو ھۆی ئابڕوچوونی دووڕوان ، دانانی چەند دەقیکی یاسایی تەعزیری کە وێنەیکە تاییبەتی شکواری و دەروون پاکێ بەخشێ کۆمەلگای ئیسلامی ، بە لە سەرھاتاوە باسی ئەم غەزایە بکەین ، پاشان باسی ئەو ڕووداوانە دەکەین .

ئەو غەزایە لەمانگی (شعبان) ی سالی شەشی کۆچیدا ڕویداو (بەپێی راسترین گێڕانەو) ، ھۆیکەشی ئەو بوو ، ھەوال گەشت بە پیغەمبەر ﷺ کە گەرھێ خێلی (بنی المصطلق) (حارث) ی کوپی (ابی ضرار) خۆی و خێلەکە ی و ھەرچیکە ی پێ کۆکرایتەو لەگەڵ خۆیدا بەرپێ کردون بۆ شەڕکردن لەگەڵ پیغەمبەری خوادا ﷺ ، پیغەمبەریش ﷺ (بریدە) ی کوپی (حصیب) ی (اسلمی) نارد بۆ ھەوال زانین ، چو بۆلایان ، (حارث) ی کوپی (ابی ضرار) ی بەدی کردن و گەراپەو بۆ لای پیغەمبەری خوادا ﷺ ، ھەوالەکە ی پێدا .

پاش ئەو ی لە راستی ھەوالەکە دایا بوو ، ھاوێلانی کۆکردەو ، بەخێرای بۆیان دەرچوو ، دوو شەو لە مانگی شەعبان تێپەری بوو ، ئەمجارھیان کۆمەلێک دووڕوو لەگەڵیدا دەرچوون کە پێشتر لە ھیچ غەزایە کدا لەگەڵ پیغەمبەر ﷺ دەرئەچوو بوون ، (زید) ی کوپی (حارث) ی بەسەر مەدینەو دانا (وتراویشە

١ / بەلگە لەسەر ئەو گێڕانەو یە کە لە ڕووداوی (افک) دا ھاتووە دەلیلت " ڕووداوەکە دواي واجب بوونی حجاب بوو ، نایەتی حجابیش لەبارە ی زەینەبوو دابەزی ، لەوکاتەدا زەینەب خیزانی پیغەمبەر بوو ﷺ ، پیغەمبەری خوادا لەبارە ی (عائیشە) وە پرسبازی ئی کردووە ؟ زەینەب وتی : چاوەکوونی خۆم دەپارێزم ھیچ نائیم ، (عائیشە) دەلیلت : لە ناو ھاوسەرکانی پیغەمبەردا ﷺ تەنھا (زەینەب) لە من خاوماوتەر بوو ، سەبارەت بەو ش کە لە ڕووداوی (افک) ھەلبەستە کدا ھاتووە گواپە (سعدی کوپی معاذ) و (سعدی کوپی عبادە) بوو بەکێشەیان لەبارە ی دۆ بەستەکانی ڕووداوەکە ، زانراو کە (سعدی کوپی معاذ) دواي غەزای (بنوقریظە) وەفاتی کرد ، پێدەچێت ئەمە ھەلە ی پراوی بێت ، (ابن اسحاق) ڕووداوی بوختان ھەلبەستە کە دەگێرێتەو لە (زەھری) یەو لە (عبداللهی کوپی عبداللہی کوپی عتبە) وە لە (عائیشە) وە ، باسی (سعدی کوپی معاذ) ی نەکردووە بەلکو باسی (اسدی کوپی حضر) لەئارادایە ، (ابومحمدی کوپی حزم) دەلیلت : ئەمە راستە و ھیچ گومانێ تێدا نیو ، باسی (سعدی کوپی معاذ) ییشی کردووە . (بەروانە (زادالمعاد ١١٥/٢) . جینگە ی سەر سۆرمانە کە (محمد الغزالی) ئەو دواتە پال (ابن قیم) کە غەزای (مریسع) ی بەیکێک لەغەزاکانی سەدە ی پێنجەم دانراو (فقه السيرة ل ٢٢٢) لەکاتی کدا کە گوتهکانی لە (الهدی) دا (١١٥/٢) دژ بوو دەووستیتەو .

(ابونری دانا) و ، و تراویشه (ثميلة) ی کوپی (عبدالله) ی (لیثی) دانا. (حارث) ی کوپی (ضرار) سیخوپیکی دانا بوو ، بو نه و دی هه والی سوپای ئیسلامی بو بهین ، موسولمانه کان گرتیان و کوشتیان .

کاتیك هه والی هاتنه که ی پیغه مبهري ﷺ و کوشتنی سیخو په که گه یشته وه به (حارث) و هاوړیکانی ، زنده قیان چوو ژور ترسان هرچی عه ره بیکی دهشتیه کان له گه ندا بوو بلا و هیان لی کرد ، پیغه مبهري خودا ﷺ گه یشته ناوچه ی (مریسیع) که ناوی ئاویکه له ئاوه کان ی (بنی المصطلق) له ناوچه ی (قدید) دا به ره و که ناری ده ریا ، خیرا خو یان ئاماده کرد بو شهر پیغه مبهري ﷺ هاوه له کان ی ریز کرد ، ئالای کوچه رانی دایه ده ست (ابوبکر الصدیق) ، ئالای نه نساره کانیشی دایه ده ست (سعد) ی کوپی (عباده) ، چند ساتیک تیربارانی یه کترین کرد ، پاشان پیغه مبهري ﷺ فه رمانی دا به هیرش کردنیک ی ته واو ، سه رکه و تنیان به ده ست هیئا. موشریکان شکستیان هیئا ، نه و دی کوژا کوژا و ژن و منال و سامان و وشترو مه پرومالاتیان که و ته ده ست موسولمانه کان ، له موسولمانه کانیش ته نها یه ک پیاو شهید بوو ، نه ویش پیاو یکی نه نساری به هه له کوشتی وایزانی له ریزی موشریکه کاندایه .

(مغازی) نووسو (سیره ت) ناسه کان ده لئین ، (ابن قیم) ده لیت: نه وه هه له یه ، شهرو کوشتار پووی نه داوه ، دای به سهریاندا له سه ر ئاوه که و ده ستی گرت به سه ر ژن و منال و مال و سامانیاندا ، ههروه کو له (صحیح) دا هاتوو: پیغه مبهري خودا ﷺ دای به سهریاندا و نه وان رایانکرد ، نه نجا فه رموده که ی باس کرد^۱. کو تایی .

یه کیك له کو یله کراوه کان (جویرییه) ی کچی (الحارث) بوو ، که و ته پشکی (ثابت) ی کوپی (قیس) ، وه نه ویش به (مکاتبه) ئازادی کرد ، پیغه مبهري خوا ﷺ پاره ی (مکاتبه) که ی بو داو ماره ی کرد ، به و ژنه یئانه هه موو موسولمانه کان و هه رچی که سیان له خزم و کهس و کاری (جویرییه) و (بنی المصطلق) ئازاد کرد که موسولمان بوون و تیان: تازه نه وانه بوونه خزمی پیغه مبهري ﷺ^۲.

سه باره ت به و پروودا وانه ش که له و شه ردا پرویاندا ، له بهر نه و دی که سه رچاوه کان یان سه رکرده ی دوو پروان (عبدالله) ی کوپی (ابی) و هاوړیکانی بوون ، و اباشه که سه ر هتا باسی کرده وه کان یان بکه ین له کو موله گای ئیسلامی دا.

^۱ / بروه (صحیح البخاری) ، (الکتاب عتق) ۳۴۵/۱ ، ههروه ها بروه (فتح الباری) ۲۴۱/۷ .

^۲ / زاد المعاد ۱۱۲/۲ . ابن هشام ، ۲۸۹/۳ ، ۲۹۰ ، ۲۹۵ .

رۆلى دووروان پيش غەزاي (بنى المصطلق)

پيشتر وتمان كه (عبدالله)ى كوپى (ابى) زۆر پقى له ئىسلام و موسولمانان دهبوووه ، به تايبه تى زۆر پقى له پيغه مبهرى خودا بووه ﷺ ، چونكه (ئەوس) و (خزرج) له سەر سەركاھى تى ئەم پىگە وتبوون و يەك دەست بوون بۆ كردنى مەلىكى خويان ، لەو كاتەدا ئىسلام چوو ناويانەووه ، پوويان له (ابن ابى) وەرچەرخاندو پوويان كرده پيغه مبهى ﷺ ، بۆيه پيى وابوو ، كه پيغه مبهى ﷺ مۆلكەكەى ئى داگير كردوه .

ئەم پق و كينه يەى (ابن ابى) ھەر لە سەرھەتاي كۆچەو دەركەوت پيش ئەوھى كه واپيشانى بدات موسولمانەو ، پاش ئەوھش كه خۆى وەك موسولمانىك نيشادا . جاريكيان پيغه مبهى ﷺ سواری گویدرێژێك بووبوو ، بۆ زيارەى (سعدى) كوپى (عبادة) دەچوو ، بەلای مەجلىسەكەى (عبدالله)ى كوپى (ابى)دا تپپەرى (عبدالله) لووتى سوور ھەلگەراو وتى : مەيەنە سەرمان ، كه پيغه مبهى ﷺ له مەجلىسەكەدا قورئانى خویند ، (عبدالله) وتى : له مالهكەى خۆت دانیشەو ، ئەم مەجلىسانەمان ئى مەشيوينە^۱ .

ئەم ھەلويسەتى (عبدالله) پيش ئاشكرا كردنى ئىسلامەتپيەكەى بوو ، كه دواى شەرى بەدريش بەرپالەت خۆى وەك موسولمان خستە پوو ، بەبەرەوامى دۆژمنايەتى خودا و پيغه مبهى ﷺ و ئيماندارانى دھكردو تەنھا بىرى لەلای پەرتەواژە كردن و تىكدانى كۆمەلگای ئىسلامى و سووكردنى گوتارى ئىسلام بوو ، دۆستايەتى لەگەڵ دۆژمناى خودا دھكرد ، وەك پيشتریش وتمان دەستى وەردايە مەسەلەكەى (بنو قينقاع)ەو ، بەھەمان شيوە لە شەرى ئوچودا ئەو پەيمانشكىنى و خيانەتەى ئاشكرا كرد دژ بە موسولمانان و ، ھەولئى ئاژاوەو پشيوى نانەوھى دا لەناو موسولمانەكاندا .

يەكێك لەفیل و تەلەكە خراپەكانى ئەم دوورپووه ئەوھبوو، پاش خۆدەرخستنى بەموسولمان ، ھەموو پۆژيكي ھەينى كە پيغه مبهى خودا ﷺ دادەنيشت بۆ وتار خویندەنەو ، دەيووت : خەلكينە ئەو پيغه مبهى خودايە لەنيوان ئيوەدا ، پێژدارترین و شكۆدارترین كەسە لەلای خوا ، پشتيوانى بكەن ،

^۱ / ابن هشام ۵۸۴/۱ ، ۵۸۷ ، صحيح البخارى ۹۲۴/۲ ، (صحيح مسلم) ۹/۲

پشتگیری ئى بكن ، گوڭپرايه ئى بكن. ئەنجا پىڭمبەرى خودا ﷺ ھەلەدەساو وتارى دەخوڭىندەو. يەككە لە پەفتارە بى ئەقلىيەكانى ئەم پىاوە ئەوە بوو كە لەپوژى ھەينى دواى جەنگى ئوحدادو پاش ئەو خىانەت و پەيمانىشكىنيەى ئەنجامى دابوو، ھەستاو شتەكانى پىشتىرى وتەو ، موسولمانەكان لە چوارلاو چمكى جەلكانيان پاكىشاو پىيان وت: دانىشە دوژمنى خوا ، تۆ پىاوى ئەو قسانە نىت ، تۆ ئەو كەسەيت كە ئەو خىانەت و پەيمانىشكىنيەت كرد. كابرا بەسەر شان و مى خەلكيدا ھەنگاوى ناو چوو ھەرەو ھە دەم پرڭەو ھەيووت: دەلىي من شتى خراپم وتوو ، من وتوومە پشتى بگرن. كابرايەكى ئەنسارى لەبەر ھەرگاھەى مرگەوتدا يەخەى گرت و پىي وت: دايك پۆلە رۆت بۆ بكات ، بگەرئو ھە پىڭمبەرى خوا ﷺ داواى ئى خوشبوونت بۆ بكات. كەچى وتى: ھەلاھى ھىچ پىويستىم بەداواى ئى خوشبوونى ئەو نىيە.^۱

پەيوەندى ھەبوو لەگەل (بني نضير) داو پىلانى دەگىرا لەگەلىندا دژ بەموسولمانەكان ، تا جارىكيان پىي وتن: ئەگەر ئيوە ھەريكرىن ئىمەش لەگەلتاندا ھەردەچىن ، ئەگەر شەرتان لەگەلدا بكرىت ئىمەش پشتىوانىتان ئى دەكەين ، لە شەپرى (ئەحزاب) يىشدا خۆى ھاورپىكانى دەستيان كرد بەپىشوى نانەو ، ترسو دلەپراوكىي خستە ناودلى موسولمانەكانەو بەشىوئەيكە كە خواى گەورە باسى ليوە دەكات لە سورەى (احزاب) دا: ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا﴾ تا ئايەتى ﴿يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَلْبَابِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا﴾ ، واتە: ئەوانە وايندەزانى كە ئەحزاب ئەوى بەجى ناهيلن ، خو ئەگەر بگەرئەو ، ئەو دووپووانە ھەزيان دەكرد لە بىابان و ھەوارنشىنەكان بونايەو لەويو ھەوالى ئيوەيان بزانيايە ، خو ئەگەر لەناوتاندا بوونايە ، مەگەر بە كەمى ھەگەرنا شەريشان نەدەكرد.

سەربارى ئەو ھەموو دوژمنانى ئىسلام جولەكەو دووپووان و موشرىكان باش دەيانزانى كە ھوى سەردكى سەركەوتنەكانى سوپاي ئىسلام برىتى نىيە لەھوى ماددى و ، زورى چەك و جەخانەو ژمارەى سەرباز ، بەلكو ھويەكەى ئەو

^۱ ابن هشام ۱۰۵/۲ .

به‌هاو ره‌وشت هه‌ئس و كه‌وت و جوانانه بوو كه‌سه‌راپاي كۆمه‌لگاي ئيسلامي و هه‌موو كه‌سيكي پيه‌وه‌نديداري به‌م ئاينه‌وه جوان كرد بوو ، ده‌يزاني كه‌ چاوگه‌ي ئه‌و جوانiane پيغه‌مبه‌ري خوايه ﷺ كه‌ به‌رزترين نمونه‌ي ره‌وشت بوو ، به‌ به‌هاو ره‌وشتي جواني خوي دونيayi سه‌راسام كرد بوو.

ده‌يانزاني كه‌ پاش ئيداره‌كردني جه‌نگه‌كان له‌ مه‌وداي پينج سالدا ، زال بوون به‌سه‌ر ئه‌و ئاينه‌دا به‌ريگاي چه‌ك شتيكي ئاسته‌مه ، بۆيه‌ بريارياندا شالوي جه‌نگيكي پپو پاگه‌نده‌يي به‌رفراوان دژ به‌ره‌وشت و نه‌ريتي ئه‌م ئاينه‌ به‌ريابكه‌ن و كه‌سيئي پيغه‌مبه‌ريان ﷺ كرده‌ يه‌كه‌م ئامانجي ئه‌و شالوه‌ پپوپاگه‌نده‌يه ، دووپروه‌كانيش تابووري پينجهمي ئه‌و شالوه‌ بوون له‌ناو پيزي موسولمانه‌كاندا ، به‌حوكمي ئه‌وه‌ي دانيشتووي مه‌دينه‌ بوون ، هه‌ركاتيكيان بوستايه‌ ده‌يانتواني ته‌ماس بكه‌ن به‌ موسولمانه‌كانه‌وه‌و گه‌مه‌ به‌هه‌ست و سوزي ئاينيان بكه‌ن . (ابن ابى) سه‌رۆكي دووپرووان و هاوپريكاني ئه‌و ئه‌ركه‌يان له‌ئه‌ستۆ گرت. ئه‌م پيلانه‌ له‌وداي جه‌نگي ئه‌حزابه‌وه‌ ده‌ركه‌وت ، كاتيک كه‌ پيغه‌مبه‌ر ﷺ دايمي ئيمانداران (زينب)ي كچي (جحش)ي ماره‌ كرد ، پاش ئه‌وه‌ي (زيد) ته‌لاقيدا ، نه‌ريتي عه‌ره‌ب و ده‌هابو كوپي به‌ كوڤكراو (تبني) وه‌كو كوپي باوك و دايمي سه‌يريان ده‌كرد ، پييان وابوو كه‌ ژني كوپي به‌ كوڤكراو هه‌رامه‌ له‌سه‌ر ئه‌و كه‌سه‌ي كه‌ كردويه‌تي به‌ كوپي خوي ، كه‌ پيغه‌مبه‌ر ﷺ زه‌ينه‌بي ماره‌ كرد ، دووپرووان دوو كه‌لينيان به‌دي كرد. كه‌ بۆ ئازاوه‌نانه‌وه‌ دژ به‌ پيغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌ست بدات.

يه‌كه‌م / ئه‌م ژنه‌ پينجهم ژني پيغه‌مبه‌ره ﷺ. له‌كاتيكا قورنان مۆله‌تي نه‌داوه‌ به‌ چوار ژن زياتر، چۆن ئه‌م ژنه‌يانه‌ راست ده‌رده‌چييت؟

دووهم / زه‌ينه‌ب خيزاني به‌ كوڤكراوه‌كه‌ي پيغه‌مبه‌ره ﷺ ئه‌مه‌ گوناھيكي هه‌ره‌ گه‌وره‌يه ، به‌پيئي داب و نه‌ريتي عه‌ره‌ب ، بۆيه‌ له‌و باره‌يه‌وه‌ كه‌وتنه‌ پپوپاگه‌نده‌و وتي وتي ، ده‌يان به‌سه‌ره‌ات و قسه‌ي پپوپوچيان ري‌كخست و ، وتيان : موحه‌مه‌د له‌پرينكا ديوييتي دلي پيدا چووه‌و عاشقي بووه ، كه‌ (زيد)ي كوڤريشي به‌مه‌ي زانيوه‌ ته‌لاقي داوه‌ بۆ موحه‌مه‌د ئه‌و پپوپاگه‌نده‌يان به‌شيويه‌كي قوول و به‌ر بلاو بلاو كردۆته‌وه‌ تائيستاش ئاسه‌واري له‌ناو كتیبه‌كاني ته‌فسيرو فهرمووده‌ي نه‌مپۆشدا هه‌ر ماوه ، ئه‌م پپوپاگه‌نده‌يه‌ كاريگه‌ري خراپي هه‌بووه

له سهر دل و دهر وونی دهر وون نه خوښه کاندې تا ټایه ت هاته خوړه وه و پوونی کړده وه ، ټاوی به سهر که ف و کوی دلّه کاندې کړدو ، ټامارزه شی کړد به بهر فراوانی ټهو پوپاگه نډه یه ی دژ به پیغه مبهری خوا ﷺ ټه نجام درا ، به شیوه یه ک سهره تای سوره تی ټه حزابی پیده کاته وه و ده فرمویت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ الأحزاب. واته: ټهی پیغه مبهر ﷺ ، له خوا بترسه و به گوئی کافران و دوپړوان مه که ، خودای گه وړه خوئی زاناو دانایه .

ټه مه چه ند ټامارزه یه کی سمرپی و، ورده هه لویسته له و کاره دزیوانه ی دوپړوان پیښ جهنگی (بنی المصطلق) پیی هه لده سان ، پیغه مبه ریش ﷺ به دانبه خوډا گرتن و ټارام گرتن و نهرمی پووبه پوویان ده بووه ، به گشتی موسولمانه کانیش به ټارام گرتن خوئیان له شه ری نیاز خراپان ده پاراست ، چونکه پوژ له دوا ی پوژ به هوئی ټابرو چونییانه وه زیاتر ټاشکرا ده بوون ، هه روه کو خوا ی گه وړه فه رموویه تی: ﴿أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ﴾ التوبة / ۱۲۶. واته: ټایا ټهو دوپړوانه نابینن که هه موو سالتیک یه ک جار یان دوو جار ټاقی ده کړینه وه و ټابروویان ده چیت و که چی هه ر ته و به ش ناکه ن و، بیر ناکه نه وه؟

رۆئی دووړووان له غهزای (بني المصطلق) دا

له شهري (بني المصطلق) دا ، دووړووان له گهل موسولمانه كان چوونه
 دهرهوه ، هرهوهكو خواي گهره فهرموويه تي ﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا
 وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ﴾ لهو دهرچوونه دا بواريكی تری گوبهنگو
 نارواه گيپريان بو کرايه وه ، پشيوي و نارواهيه کی ترسناکيان له پيزی
 موسولمانه كاندا نايه وه و ، دهستيان کرد به نارواه دژي خودی پیغه مبر ﴿﴾
 نه مهش دريژهي نهو باسانه يه:

۱- دووړووان وتیان: ﴿لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْرُ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾ المنافقون
 ۸/ پاش ليپوونه وه له جهنگي (مريسيغ) ، پیغه مبر ﴿﴾ له سر ناوه که ی (مريسيغ)
 خيوه تی هله دا ، خه لك هاتن بو ئاو بردن ، (عمری کورپی (خهتاب) ، کابرايه کی
 کریگرتی له گهل دا بوو ناوی (جهجاه) ی غهفاری بوو ، نه م پياوه له سر ناوه که له گهل
 (سنان) ی کورپی (وبری) (جهنی) دا بوو به دهمه قاليان وه شهر دروست بوو ، کابرای
 (جهنی) هاواری کرده نه ساریه کان ، (جهجاه) یش هاواری کرده کوچران ، پیغه مبر
 ﴿﴾ پی فهرموون: نایا بانگه شه به دروشمی جاهلی دهکن ، له کاتيکدا هیشتا من
 له ناوتاندام؟ وازی ئی بهینن نه مه بوگه نهو خراپه. نه هه وال له گه يشته وه به (عبدالله) ی
 کورپی (ابی). له ناو خزمانیدا خوی تووړه کرد ، (زید) ی کورپی (ارقم) که کوریکي میرد
 مندال بوو له ویدا دانیشتبوو ، (عبدالله) وتی: نه مه شیان کرد؟ هاتنه سهرمان و مال و
 حالیان ئی داگیر کردین ، وه لاهی ئیمه و نه وان وه وایه ، یه که م بلیت: سه که که ت
 تیر بکه با بتخوات ، سویندده خوم به خوا که گه پراينه وه بو مه دینه ده بیت پرزداره که مان
 بی پرزه که مان شاربه دهر بکات. پاشان پووی کرده نه وانه ی دهر و بهری و پی و تن:
 دهبخون دهی ، نه مه خوتان به خوتان کرد ، هیثا تانن بو سر خاک و ناوی خوتان ،
 مالتان له گهل بهش کردن ، وه لاهی نه گهر نانیان نه دهنی له وی بار دهکن و دهر و ن
 (زید) ی کورپی (ارقم) هه والی نه م قسانه ی دا به مامی ، مامیشی گوته کانی گيپرايه وه بو
 پیغه مبر ﴿﴾ لهو کاته دا (عمر) دانیشتبوو ، (عمر) وتی: پیغه مبر ی خودا فرمان بده
 به (عباد) ی کورپی (بشیر) با بیکوژیت. فهرمووی: (عمر) چی بلین ، نه گهر خه لکی
 وتیان محمه د هاوه له کانی خوی ده کوژیت؟ نا نه خیر شتی وا ناکه م ، فرمان بده با
 بر وین و بار بکهین. نه م بریاره له کاتيکدا بوو که هر گیز پیغه مبر ی خوا ﴿﴾ تیايدا
 کوچ و رهوی نه ده کرد ، خه لکیش له گه لیدا ههستان ، (اسید) ی کورپی (حضیر) ی
 پیگه يشت سلوی ئی کردو عمرزی کرد: قوربان هر گیز له م کاتانه دا سه فهر ناکهیت ،
 خیره؟ فهرمووی: نه ی پیت نه گه يشته وه نهو برادره تان چی ده لیت؟ - مه بهستی (ابن

(ابی) بوو - وتی: چی بووه؟ فرمووی: (ابن ابی) وتویهتی: که گهراینه وه بو مه دینه سویند بیت پرزداره که مان بی پرزده که مان شار به در بکهین ، (اسد) وتی: پیغه مبهری خودا ﷺ تو پرزداریت ، نه گهر هز ده کهیت شار به دهری بکه ، پاشان وتی: پیغه مبهری خودا ﷺ له گه لی نهرمو نیان به ، وه لاهی که خوا تو ی بو ناردین خه لکی خهریکی تاج و کورسی دروست کردن بوون بو نه وه ی بی کهینه سه روکی مه دینه ، نه و پیی وایه تو مولکه کهت لهو زهوت کردوه.

پاشان نه و پوژ ، پیغه مبه ر ﷺ خه لکه که ی جولاند تا سر له نیواره و شه وده که شی تا پوژ بووه وه و بو سبهینی خه ویان لی کهوت ، پاشان دابه زین و ماندرو شه کهت بوون و نوشتن ، نه مش بو نه وه بوو خه لکی سه رقال بکات لهو قسه و باسانه و از بهینن له وتی وتی.

(ابن ابی) یش که زانی (زید) ی کوپی (ارقم) قسه کانی گیراوده ته وه بو پیغه مبه ر ﷺ ، هات سویندی خوارد بو پیغه مبه ر ﷺ وتی: من شتی وه هام نه گو توه و ، شتی وا به دمی مندا نه هاتوه. هه ندیک لهو نه نسارانه ی له ویدا دانیشتبوون وتیان: پیغه مبهری خوا ، له وانه یه مندا له به هه لدا چوو بیت ، باش قسه که ی به گویدا نه چوو بیت و ، هه روا گیرا بیتیه وه ، (زید) وتی: دوا ی نه و قسه یه توشی خه میکی زور بووم ، له ماله وه دانیشتم خوا ی گه وره نایه تی ناره خواره وه: ﴿ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ... ﴾ تا نایه تی ﴿ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا... ﴾ تا نایه تی ﴿ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ﴾ ، (زید) ده لیت: پیغه مبهری خوا ﷺ ناردی به شوینمدا و چومه خزمه تی ، نایه ته کانی بو خویندمه وه ، فرمووی: خوا ی گه وره راستیی قسه که ی تو ی دهرخست.^۱

(عبدالله) ی کوپی (ابی) دووپوو. که یه کیک بوو له هارپی چاکه کانی پیغه مبه ر ﷺ خوی بی گونا ه کرد له تا وانه کانی باوکی و ، له دهروازهی شاری مه دینه دا وه ستا ، شمشیره که ی دهرهینا ، که باوکی هات پیی وت: وه لاهی ریگه ت نادمه پرپی هه تا پیغه مبهری خوا نیرنت نه دات ، نه وه تو زلیل و سه رشوپریت و پیغه مبه ریش پرزدارو شکو داره ، که پیغه مبهری خوا ﷺ ته شریفی هینا و نیرنی دا به (عبدالله) که ریگه ی باوکی بکات تا برواته شارمه وه ، نه ویش ریگه ی دا بروات ، پیشتیش (عبدالله) ی کوپی (ابن ابی) مؤله تی وهرگرتبوو له پیغه مبهری خوا ﷺ و عه ززی کردبوو: پیغه مبهری خوا نه گهر نه ته ویت بیکوژیت فرمانم پی بده ، وه لاهی سه ریت بو دهینم.^۲

^۱ / بروه (صحيح البخاری) ۱/ ۴۹۹ ، ۲/ ۷۲۷ ، ۷۲۸ ، ۲۹۹ ، (ابن هشام) ۲/ ۲۹۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲.

^۲ / هه مان سه رچاوه. (مختصر سیره الرسول) نویسنی (شیخ عبد الله) ی نه جدی ل ۳۷۷.

پووداوی هه‌لبه‌ستنه‌که (حادثة الأفك)

هەر له‌و غه‌زایه‌دا بوو پووداوی هه‌لبه‌ستنه‌که سه‌ری هه‌لدا ، کورته‌که‌ی ئه‌وه‌یه (عائشه) له‌و سه‌فه‌رده‌دا له‌گه‌ڵ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رچوو به‌هۆی تیرۆشکه‌وه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ نه‌ریتی وابوو که ده‌رچوایه‌ تیرۆشکی بۆ هاوسه‌ره‌کانی ده‌کرد. که له‌ غه‌زاکه‌ گه‌رانه‌وه له‌ چه‌ند شوینی‌ک دابه‌زین ، عائیشه بۆ کارێکی پیویستی خۆی چوو ده‌روه ، ملوانکه‌یه‌کی خوشکه‌که‌ی ون کرد که له‌و سه‌فه‌رده‌دا له‌ ملی کردبوو ، گه‌رایه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی بیدۆزێته‌وه ، ئه‌وانه‌ش که که‌ژاوه‌که‌یان هه‌لگرتبوو له‌به‌ر سوکه‌له‌یی عائیشه ، هه‌ستیان نه‌کردبوو که له‌ناو که‌ژاوه‌که‌دا نییه‌و برده‌بویانه‌وه ، چونکه‌ عائیشه لاوازو که‌م کیش بوو ، ئه‌وانه‌ش که‌ژاوه‌که‌یان هه‌لگرتبوو چه‌ند که‌سی‌ک بوون ، ئه‌گه‌ر یه‌ک یان دوو که‌سی‌ک بوونایه هه‌ستیان پێ نه‌کرد ، له‌م لاشه‌وه عائیشه گه‌رایه‌وه بۆ مه‌زلنگای که‌ژاوه‌که‌ی خۆی ، پاش دۆزینه‌وه‌ی ملوانکه‌که ، سه‌یری کرد که‌سی ئی نه‌ماوه ، له‌ شوینی خۆیدا دانیشیت ، ده‌یزانی که‌ پاش ئه‌وه‌ی زانیان هه‌لیان نه‌گرتوو ده‌گه‌رپێنه‌وه بۆی ، به‌لام خوا به‌خواست و ویستی خۆی کاروباری دنیا هه‌لده‌سوڕینی‌ت ، به‌سه‌ر عه‌رشێ خۆیه‌وه. ئه‌وه بوو (عائیشه) که گه‌رایه‌وه خه‌و زۆری بۆهیناو نوست ، به‌ده‌نگه‌ ده‌نگی (صفوان)ی کوپی (معطل) خه‌به‌ری بۆوه که ده‌یووت: (انا لله وانا اليه راجعون) ئه‌وه ژنه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ره؟ (صفوان) له‌کاروانی سوپاکه‌ دواکه‌وتبوو چونکه‌ پیاویکی خه‌والو بوو ، که (عائیشه) ی بینی ناسییه‌وه ، پیشت پێش دابه‌زینی نایه‌تی حجاب بینیبوی ، ئیرتجای کردو چۆکی به‌حوشتره‌که‌ی داداو ، لێی نزیک کرده‌وه ، (عائیشه) سواری وشتره‌که‌ بوو ، بێ ئه‌وه‌ی یه‌ک گوته‌ی له‌گه‌لدا بلی‌ت: (عائیشه)ش جگه‌ له‌ وشه‌ی (انا لله وانا اليه راجعون) هیچی تری ئی نه‌ییست ، پاشان (صفوان) جل‌وی وشتره‌که‌ی گرتو ، برده‌یه‌وه بۆلای سوپاکه ، که‌له (نحر الظهيرة) لای دابوو ، که خه‌لک ئه‌وه‌یان بینی هه‌رکه‌س به‌ویستی خۆی قسه‌ی کرد، دۆژمنی خوا (عبدالله)ی کوپی (ابی)ی دل نه‌خۆش که‌لینیکی نه‌ستکه‌وت که‌لینه‌وه پ‌قو‌کینه‌ی پ‌ر له‌دو‌پ‌ووی خۆی لێوه‌ ب‌ر‌ژ‌ینی‌ت ، ده‌ستی کرد به‌هۆینه‌وه‌ی چیرۆکی هه‌لبه‌ستراو ، بلا‌و‌کرد‌نه‌وه‌ی له‌شوینه‌ قه‌ره‌بالغه‌کاندا هه‌رجاره‌ی به‌شیوه‌یه‌ک ده‌ی‌گی‌رایه‌وه ، هاو‌پ‌ر‌ک‌انی‌شی لێی جه‌م بوو بوون ، که گه‌یشتنه‌وه شاری مه‌دینه دو‌پ‌روان ته‌واو ده‌ستیاندایه بلا‌و‌کرد‌نه‌وه‌ی پ‌ر‌وپ‌ا‌گه‌نده‌و بوختانی ناشیرین ، پیغه‌مبه‌رش ﷺ بیده‌نگ بوو هیچی

نه دھوت ، پاشان راویژی کرد به هاو له کانی - که وهی دواکهوت - (علی) وتی:
ته لاقی بدو ، ژنیکی تر بهینه ، نه مهی به ئامارژ وت نهک به ئاشکرا ، (اسامه) و چهند
که سیکي تر وتیان: ته لاقی مه دعو ، گوی مه دهره قسه و یاسی دوزمان. پیغه مبهری
خوا ﷺ چووهر سهر مینهرو چاوی دهگیرا بۆ (عبدالله) ی کوپی (ابی) نه بیینی.
(اسیدی) کوپی (حضیر) دهرده لئی خوئی بۆ پرشت ، (سعدی) کوپی (عباده) ش - که
گهره ی خه زه رج و خیله که ی (ابن ابی) بوو - دهمارگیری خیلایه تی گرتی و بوو
به دهمه قالییان ، پیغه مبهری خوا ﷺ بیدهنگی کردن و پاشان خوئی بیدهنگ بوو.

(عائیشه) که گه پرایه وه نه خویشیه کی سهختی گرت ، بی ئه وه ی له باره ی
پروداوی هه له ستنه وه (افک) هیچ بزانیّت ، نه وه نه بیّت که کهم لوتفیه کی له
پیغه مبهر هه ست پیکرد بوو ، که نه گهر جاران به و شیوه یه نه خویش بوايه وانه ده بوو
، که چاک بووه له گه ل دایکی (مسطح) شه و چوونه دهره وه بۆ ده ست به ئاوگه یانندن
، دایکی (مسطح) ساتمه یه کی کرد ، دوعایه کی شه پری کرد له کوپه که ی ، (عائیشه)
ئه وه ی پی ناخویش بوو ، دایکی (مسطح) هه واله که ی گیرایه وه بۆ (عائیشه) ،
(عائیشه) گه پرایه وه مو له تی خواست له پیغه مبهر ﷺ تا پرواته وه مالی باوکی و له وی
هه واله که بزانیّت ، پاشان هات بۆ مالی باوکی و مه سه له که ی بۆ پرون بۆوه ، دهستی
کرد به گریان ، دوو شه و پۆژیک ده گریا ، خه و نه ده چووهر چاوی ، فرمیسه که کانی
و شک نه ده بونه وه وایده زانی نه و گریانه جهرگی ده بریّت ، پیغه مبهری خوا ﷺ هات بۆ
لای (عائیشه) و پاش شایه تمان ، فهرمووی: (عائیشه) له باره ی تۆوه نه وه و نه وه
پیگه یشتوه ، نه گهر بی گونا ه بیت نه و خوا بی گونا هیت دهرده خات ، خو نه گهر
به نیازی تاوانیکیش بوو بیت نه و داوای ئی خویش بوون بکه و بگه رپوه بۆ لای خوا ی
خو ت ، چونکه نه گهر عه بد گونا هیک ی کرد و دانی نا به گونا هه که ی داو گه پرایه وه بۆ لای
خوا ، نه و خوا تۆبه ی ئی گیرا ده کات . ئیدی فرمیسه که کانی (عائیشه) کهم بووه ،
وتی به باوک و دایکی وه لām بده نه وه ، نه یانده زانی چی بلین ، (عائیشه) وتی:
وه لاهی ده زانم ، که نه و قسه یه چووهر به گویتاندا و ئیستا له دلتاندا جیگیر بووه و
باوه رتان پی کردوه ، نه گهر پیتان بلیم “ بیگونا هه - خوا ده زانیّت که بی گونا هه -
ئیوه باوه رم پی ناکه ن ، خو نه گهر دان بنیم به هه رشتیکدا - خوا نه زانیّت که من
بیگونا هه - نه و کاته ئیوه باوه رم پی ده که ن ، وه لاهی هیچ وته یه کم نییه به ئیوه ی
بلیم جگه له گوته که ی باوکی یوسف ، که فهرمووی: ﴿فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰی

مَا تَصِفُونَ ﴿۱﴾ واته: ئارام گرتنىڭكى جوان ، ئارام دەگىرم ، خوا يارمەتى دەرم بىت ، بەسەر ئەۋەدا ئىۋە باسى دەكەن . پاشان پۇيشت و نوست . لەو كاتەدا ۋەجى ھاتە خوارەۋە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ دلى خۇش بوو پىدەكەنى ، يەكەم وشە لە دەمى پىۋزى دەرچوو فەرموۋى: عائىشە ، خۋاى گەۋرە بىگوناھىيى تۆى راگەياندا . دايكى (عائىشە) پىيى وت: ھەستە پىۋ بۇ خزمەت پىڭەمبەر ﷺ . (عائىشە)ش بە نازى بى گوناھى و بەتمانەى تەۋاۋى خۇشەۋىستى پىڭەمبەرەۋە وتى: ۋەللاھى ناچم بە دەمىۋە ، جگە لە خوا سوپاسى كەس ناكەم.

ئەۋ ئايەتانەى لە بارەى (افك) ۋە ھاتنە خوارەۋە برىتى بوون لە ﴿۲﴾ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ ﴿۳﴾ تا دە ئايەت.

ئەۋانەى بەشداريان كىرەۋە لە ھەلبەستنى تۆمەتەكەدا ، جەلدىان لىدرا ، كە برىتى بوون (مسطح)ى كۆپى (اثاثە) و (حسن)ى كۆپى (ثابت) و (حمىنە)ى كچى (جحش) ، يەكى ھەشتا جەلدەيان لىدرا ، بەلام (عبداللە)ى كۆپى (ابى) كە پۇلى گەۋرەى بىنى لە تۆمەتە ترسناكەكەدا ۋە قورئان پىيى فەرموۋ: ﴿۴﴾ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ ﴿۵﴾ ھىچ جەلدەى ئى نەدرا چونكە جەلدە لىدان كەمكەرەۋەى سزى دۆزەخ بوو بۇ ئەۋ ، خۋاى گەۋرەش ھەپەشەى سزى سەختى كىرە لە (ابن ابى) لە قىيامەتدا ، يان پىدەچىت لەبەر ھەمان ھۆى نەكۈشتەكەشى بوو بىت.

بەۋ شىۋە پاش يەك مانگ ، ھەۋرى گومان و دلەۋاكى و پشپىۋى لەئاسمانى شارى مەدىنەدا پەۋىيەۋە ، سەركىردەى دوۋروۋان بەشىۋەيەك ئابروۋى چۈۋ دۋاى ئەۋە نەيتۋانى لەھىچ جىگەيەك سەر بەزىكاتەۋە ، (ابن ابى) دەلىت: دۋاى ئەۋە ھەرچىيەك پۋۋى بدايە ۋە قەسەيەكى بىكرىدە ھاپىرى و خىزمانى پىش ھەۋۋەكەس لۆمەۋ سەرزەنشيان دەكرىد پىيدا ھەلدەشاخان. پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەۋمەرى فەرموۋ: ئىستى بارودۇخەكەت پى چۆنە؟ ۋەللاھى ئەۋ پۇزەى تۆ ۋەت بمانكۈشتايە دەيان كەسمان ئى راست دەپۋە ، ئەگەر ئەۋانە ئىستى فەرمانيان پىبىرىت خۋان دەيكۈژن . ۋەمەر فەرموۋى: پىڭەمبەرى خوا ﷺ ۋەللاھى فەرمانى پىڭەمبەرى خوا ﷺ گەۋرەترە لە فەرمانى من ^(۲).

(۱) صحيح البخارى ۳۶۴/۱ ، ۶۹۶/۲ ، ۶۹۷ ، ۶۹۸ ، (زاد المعاد) ۱۱۳/۲ ، ۱۱۴ ، ۱۱۵ ، (ابن هشام) ۲۹۷/۲ ، تا ۳۰۷.

(۲) ابن هشام ۲۹۳/۲.

ناردنی مه‌فره‌زهو (سریه) دواى غه‌زای (مړيسيع)

۱. سريه‌ی (عبدالرحمان) ی کورپى (عوف) به‌رهو مال‌ه‌کانى (بنى کلب) له (دومه الجندل) ، له (شعبانى سالى ۶ى کوچى) دا ، پیغه‌مبه‌رى خوا ﷺ (عبد الرحمن) ی دانیش‌اندو پیى فهرموو: نه‌گهر به‌گوښان کردى نه‌وا کچى مه‌لیکه‌که‌یان ماره‌بکه. (عبدالرحمن) بو ماوه‌ی سى پوژ له‌ناو‌یاندا مایه‌وه و بانگى کردن بو ئیسلاام ، خه‌لکه‌که ئیسلاام بوون و (عبدالرحمن) کچى سه‌روکه‌که‌یانی ماره‌کرد که ناوى (تماضر) ی کچى (اصبغ) بوو ، نه‌م رنه به دایکى (ابو سلمه) ناسرا.

۲. سريه‌ی (على) کورپى (ابى طالب) بو (بنى سعد) ی کورپى (بکر) له ناوچه‌ی (فدک) ، له مانگى (شعبانى سالى ۶ى کوچى) دا ، نه‌وه‌ش به‌و شیوه‌یه بوو ، هه‌وال هات بو پیغه‌مبه‌ر ﷺ که له‌و شوینه‌دا کو‌مه‌لیک کو‌بوونه‌ته‌وه و ده‌یان‌ه‌و‌یت یارمه‌تى جوله‌که بدن ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (على) بو ناردن به دووسه‌د پیاوه‌وه . (على) به شه‌و ده‌پو‌یشت و به پوژ خو‌ی په‌نا ده‌دا ، پیاو‌یکى سیخو‌پى نه‌وانیان گرت ، دانى نا به‌وه‌دا که نه‌مان ناردو‌ویانه بو‌لای جوله‌که‌ی خه‌یبه‌ر تاپ‌یيان بلیت پش‌تیوانیان لی ده‌که‌ین به‌مه‌رجیک خو‌رمای خه‌یبه‌ریان بده‌نى. سیخو‌په‌که شو‌ینى کو‌بو‌نه‌وه‌ی خیل‌ى (بنى سعد) ی پی‌وتن ، (على) له‌نا‌کاودا دای به‌سه‌ریاندا ، پی‌نج سه‌د وشترو هه‌زار سه‌ر مه‌پى ده‌ستکه‌وت و ، (بنى سعد) یش به‌که‌ژاوه‌ی رنه‌کانیان‌ه‌وه رایان کرد ، سه‌روکه‌که‌یان (وبرا) ی کورپى (علیم) بوو.

۳. سريه‌ی (ابى بکر الصديق) یان (زید) ی کورپى (حارثه) بو (وادى القرى) ، له (ره‌مه‌زانى سالى ۶ى کوچى) دا. تیره‌ی (فزاره) به‌نیازى تیرور کردنى پیغه‌مبه‌ر بوون ﷺ (نه‌بویه‌کرى صديق) ی بو ناردن. (سلمه) ی کورپى (اکوع) ده‌لیت: له‌گه‌لیدا چومه‌ده‌روه ، نو‌یژى به‌یانیمان کردو دامان به‌سه‌ریاندا ، چو‌يته سه‌ر ناوه‌که ، (ابوبکر) چهند که‌سیکى لی کوشتن ، کو‌مه‌لیکم تیدا بینین که ژنو مناله‌کانیان له‌گه‌لدا بوو ، ترسام که پی‌ش من بگه‌نه شاخه‌که ، تیریکم هاو‌یشته به‌رده‌میان ، که تیره‌که‌یان بینى له پی‌ش خو‌یان‌ه‌وه وه‌ستان ، ژنیکیان له‌ناودا بوو ناوى (ام قرفة) بوو ، پارچه پی‌ست‌نک، ناسکى به‌سه‌ره‌وه بوو ، کچیکى

له گهلدا بوو ، هه موویانم دایه بهرو هیانمن بولای (ابوبکر) ، نهو کچه له دابه شکر دنه کهدا بهر من کهوت ، من دهستم بو جلہ کانیشی نهبرد ، پیغه مبهري ^۱ هه والی کچه کهی (ام قرفة) ی پرسى ، ناردی بو مه کهکه و له گهل دیلیکی موسولماندا گوپییه وه .^۱

نهم (ام قرفة) یه شهیتانیکی فیلباز بوو دهیویست پیغه مبهري خوا ^۲ شهید بکات ، سى کهسى سوارچاکی خزم و خویشی خوۍ ساز کردبوو بو کوشتنی پیغه مبهري ^۳ ، نهو دهو خوۍ و ههر سى سواره که کوژان و به سزای خوۍان گه یشتن .

۴. سریه ی (کرزى کوپى (جابرى (فهرى) ^۲ بو (عرنبن) ، له مانگی (شهوالى سالى

۶ ی کوچى) دا ، نهو دهش له بهر نهو ده بوو کو مه لیك له خیلې (عگل) و (عرنبه)

خوۍان به موسولمان نیشاندا ، هاتنه مه دینه وه و حالیان باش نه بوو پیغه مبهري

خوا ^۳ ، ناردنى بولای و شتر گهلنک و ، پیی فهرموون: که له شیره کهی بخونه وه

، که چاک بوونه وه شوانه کهی پیغه مبهريان کوشت ^۴ ، نهجا هه لگه پرانه وه و

و شتره کانیان دایه بهرو رایانکرد ، پیغه مبهريش ^۵ (کرزى (فهرى) نارد

به شوینیاندا له گهل (۲۰) هاوهلدا ، نهجا نرای کرد له (عرنى) یه کان و فهرمووی:

خوایه سهريان لی تیك بدهیت و ، دنیا یان لی بهر ته سك بکه یته وه . خواۍ گه وه

سهري لیتیکدان . دوزرانه وه و ، دهست و قاچیان بهرو ، چاویان دهره یتر ، له

تولہی نهو تاوانه گه وه یه ی که کردبوویان ، پاشان فریدرانه بهر گه رماکه تا

مردن ^۶ . پرو دواوه که یان له (صحیح) دا هاتووه له (انس) وه .^۴

سیره تناسه کان دواۍ نهو باسى سریه ی (عمرو) ی کوپى (امیه) ی (ضمري)

دهکن له گهل (سلمة) ی کوپى (ابى سلمة) دا ، له مانگی (شهوالى سالى ۶ ی کوچى) دا ،

نهو سریه یه روشتووه بو مه کهکه بهمه بهستى کوشتنی (ابو سفیان) ، چونکه (ابو

سفیان) عه ره بیکی دهشته کی نارد بوو بو شهید کردنى پیغه مبهري ^۷ ، به لام هه ردوو

نوینته ره که سهرکه وتوو نه بوون له به جیهینانى کاره که یاندا . دهلین: له پښا (عمرو) سى

که سى کوشتووه . ههروه ها دهلین: که (عمرو) لهو سه فهریدا لاشه که ی (خبیب) ی

^۱ / (صحیح البخاری) دا هاتووه ۸۹/۲ ، و تراوه که نهو سریه له سالى حوتی کوچیدا دهرچوه .

^۲ / نه مه نهو کهسه بوو که شالاره ناکاوه کی کرده سر مه دینه له غزای (صلوان) دا پیش جهنگی بهر ، پاشان موسولمان بوو له پوژى له تخى مه کهکه دا شهید بوو .

^۳ / زاد المعاد ۱۲۲/۲ .

^۴ / صحیح البخاری ۶۰۲/۲ .

بردۆتەۋە . لەپراستىدا زانراۋە كە (خېيىب) دۋاى پووداۋى (رجىيە) بەچەند پۇژىك يان چەند مانگىك شەھىدكراۋە ، پووداۋى (رجىيە) ىش لەمانگى (صفى سالى ۋى كۆچى) دا پوۋى داۋە . نازانم تۇيلىيت ئەۋ دۋوسەفەرە لەسىرەتنوسەكان تىكەل بوويىت ، يان ھەردۋ مەسەلەكە لەيەك سەفەردا بوۋە لەسانى (ۋى كۆچى) دا ، عەللامە (المنصورفورى) نكۆلى لەۋە دەكات كە ئەۋ سىرىيە سىرىيە شەپ يان سىرىيە شەپەتەر بوويىت (والله اعلم).

ئەمە ئەۋ (سىرىيە) و (غەزا) يانە بوون كە لەدۋاى غەزاي (احزاب) و (بنى قريظة) ۋە پوۋىيان داۋە ، لەھىچ غەزايەكىندا شەپرى خويناۋى سەخت پوۋى نەداۋە ، ئەۋەى پوۋى داۋە پىكدادانىكى سووك بوۋە ، ئەۋ دەورياتانەش تەنھا بۇ پەيدۇزى و چاۋدېرى دۆژمن بوۋە ، يان بۇ دەرس دادانى خىللىك بوۋە ، بۇ ترساندى عەرەبى دەشتەكى و ئەۋ دۆژمانەى كەھىشتا لە دەرفەت دەگەرپان و جموجۇليان دەكرد ، پاش تېرامانىش لە بارو دۆخەكە دەردەكەۋىت كەچەرخى پۇژگار دۋاى جەنگى (ئەحزاب) پىشكەۋتنى بەخۆۋە بىنى و، دۆژمانى ئىسلام لەۋرەبەردان و پوۋخانى يەكجارەكىدا بوون ، ھىچ ئومىدىكىان نەماۋو بۇ لىدان و ئازاردانى بانگەۋازى ئىسلامى ، ئەم پىشكەۋتنە بەرووتەر لەپەيمانى حودەيبىيەدا دەردەكەۋىت ، شەپ ۋەستانەكە بۇ خۆى داننان بوۋ بەھىزو دەستەلاتى ئىسلامىداۋ ، پازى بوون بەمانەۋەى لەخاكى دورگەى عەرەبىدا .

(پرووداوی خوددیییه)

له مانگی (ذی القعدة) ی سالی ۶ی کۆچی دا

هۆی عه مره کردنی خوددیییه

که ئەو هه موو گۆرانه پرویدا له بهرژه وهندی موسولمانه کان ، ورده ورده
سه ره تاکانی فه تحی گه وه و سه رکه وتنی ئیسلام دهرکه وتن ، پینخۆشکهری کرا بۆ
ئهو دی موسولمانه کان مافی خۆیان له خودا په رستیدا به جی بهینن و برۆنه ناو ئەو
مرگه وته پیروزی که موشریکان شه ش سال دهبوو له موسولمانه کانیان حه رام کردبوو .
پیغه مبه ری خوا ﷺ خه ویکی بیینی ، له مه دینه دا بوو ، خۆی و هاوه له کانی
چوونه ناو (بیت الحرام) ، کلیلی کابه ی پیروزی وه رگرت و ته واف و عه مره یان کردو
هه ندیکیان قژه سه ری هه ندیکی تریان که مکرده وه ، ئەم هه واله ی فه رموو به
هاوه له کانی زۆر دلایان خۆشبوو ، وایانزانی ئەم سال دهرۆنه وه ناو مه ککه وه ، ئەنجا
پیغه مبه ر ﷺ هه والی فه رموو به هاوه له کانی خۆیان سازیده ن بۆ سه فه ری عومه ر .

خۆ کو کردنه وه ی موسولمانه کان

خێله عه ره به کانی ده ور به ریش خۆیان سازدا بۆ ئەوه ی له گه لیاندا برۆن ،
زۆریشیان دواکه وتن ، پیغه مبه ری خوا ﷺ جله کانی شوشه ت و سواری (قصواء) بوو ،
(ابن ام مکتوم) یان (نميلة) ی (لیثی) به سه ر مه دینه وه به جیه یشت ، له سه ری مانگی
(ذی القعدة) ی سالی ۶ی کۆچی دا ته شریفی دهرچوو له مه دینه ، (ام سلمه) ی هاو سه ری
و هه زارو چوار سه د که س ، یان هه زارو پینج سه د که سی له گه لدا بوو ، چه کی جه نگ
کردنی به ته وای نه برد ، مه گه ر ته فاقی ریبواران ، شمشیریش له کیلان ناخه را .

موسولمانه کان به ره و مه ککه ده جوئین

پیغه مبه ر ﷺ به ره و پرووی مه ککه که وته جو له ، که گه یشته (ذی الحلیفه) ،
(ه دی) یه که ی دیاری کردو ، به رگی ئیحرامی پۆشی بۆ ئەوه ی خه لک دلنیا بن له وه ی
که جه نگ ناگات ، پینش خۆی چاودیریکی ناردبوو له خێلی (خزاعه) تا هه والی
قوره یشتی بۆ بهینیت ، که گه یشته (عسفان) چاودیره که ی گه رایه وه و وتی : که من
له وی هاتمه وه (که عبی) کوپی (لوی) حه به شییه کانی بۆ کۆ کردو یته وه و ، کۆمه لیکی
تریشتی خر کردو ته وه و ده یانه ویت شه رت له گه لدا به کن و نه هیلن بچنه (بیت) وه .

پیغمبریش ﷺ راویژی کرد به هاو له کانی و فهرمووی: ئایا پیتان وایه که بدهین به سهر حال و مالی نهوانده که یارمه تی نهوانه یان داوه و دهستیان لی بوه شینین؟ نه و جا دهسته و نه ژنو دادنه یشتن به خهم و خهفته وه دهژین ، خو نه گهر پرزگاریشیان بیت نهوا خوا بیانکوژیت ، یان ده تانه ویت پروو بکهینه (بیت) ه وه ، ههرکه سیك هاته ریمان شهر ی له گه لدا بکهین؟ (ابوبکر) فهرمووی : خواو پیغمبره که ی باشت لیی دهرانن ، نیمه بو عومره هاتووین ، نه هاتووین بو شهر ی که س . پیغمبر ﷺ فهرمووی: ئیدی سهر ی لی بنینه وه و دلنارام بن. نهوانیش هیناش بوونه وه.

ههولدان ی قوره ییش بو ریگه گرتن له موسولمانه کان

که قوره ییش ههوالی دهرچوونی پیغمبره یان بیست ﷺ کو بوونه وه یه کیان بهست و بریاریندا که ههرچونیک بووه ، ریگه بگرن له وه ی که موسولمانه کان برۆنه (بیت) ه وه. پاش نه وه ی پیغمبر ﷺ پشتی کرده حه به شیه کان ، کابرایه کی خیلی (بنی کعب) ههوالی هینا که قوره ییش له (ذی طوی) دابه زیوه ، دووسه د سواری (خالد) ی کوپی (ولید) یش ، له (کراع الغمیم) دا خو یان ناماده کردوه ، له سهر نهو ریگا سهره کیه ی که دهرواته وه بو مهککه ، (خالد) ویستی پی له موسولمانه کان بگریت ، به خزی و دوو سه د سواره کیه وه به رامبهریان راوه ستا ، کاتیک بینی له نویژی نیوه پۆدا کړنوش و سوژده ده بن ، وتی: به راستی بی ناگا بوون ، نه گهر بماندایه به سهریاندا له ناومان ده بردن ، پاشان بریاریدا که له کاتی نویژی عه سردا بدات به سهریاندا ، به لام خوی گه وره حوکی نویژی ترسی نارد خواره وه . (خالد) نهو دهرفته ش ی له کیس چوو.

ریگه گورین و ههول ی خولادان له شهر ی خویناوی

پیغمبره ی خوا ﷺ ریگه یه کی خراپ و سهختی گرت بهر به ناو شیوو دۆ له کاند ، به لای راستداو به پشت (الخمش) دا له ریگه یه که وه که وته پی له سهر (ثنية المرار) جینگه وته ی (حوده یبیه) له خواروی مهککه وه ، لهو ریگه سهره کیه لای دا که له (تنعیم) ه وه راسته خو دهرواته ناو حهره م ، نهو ریگه ی خسته لای چه پی خزی ، که (خالد) بینی سوپای ئیسلام له ریگه سهره کیه که ی لای داوه به ره و لای قوره ییش دایه غار و ناگاداری کردن.

پيښه مېرې خوا ﷺ كه وته پرې تاگه يشته (ثنية المزار) له ويدا وستره كې
چوكي دادا ، خه لكې وتيان: (قصواء) مانې گرتوه ناروات. پيښه مېر ﷺ فهرمووې:
(قصواء) مانې نه گرتوه نه وه خوي نه و نيه ، به لام پروداوې سالي فيله كه
گرتويه تې. پاشان فهرمووې: سويندم به و كه سه ي گيانې منې به ده سته داوای هر
شتيكې ئې بكن كه ريزي تيډا بيت بو پيروزيه كاني خواوهند ده يانده مې. پاشان
خوپه (قصواء) هه ستايه وه ، كه وته پرې تاگه يشته حوده يبييه ، له سر ئاويكي كه م
دابه زين و موسولمانه كان به مشته كه م كه م ئاويان لي ده خوارده وه ، زوري پيښه چوو
هه ستان ، خه لكه كه له بهر تينويي هانايان برد بولاي پيښه مېر ﷺ پيښه مېرېش ﷺ
تيريكي له هه گبه ي تيره كاني دهره يڼاو فهرمانې پيدان بيخه نه نيو ئاوه كه ، نه ونده
ئاوې تيها ت تا هه مووياني تير ئاو كرد نه نجا روستن.

(بدیل) ده كه ويته نيوان پيښه مېرې خوا ﷺ و قورپشه وه.

كه پيښه مېرې خوا ﷺ سه قامگير بوو ، (بدیل) ي كورې (ورقائي) (خراعي)
له گهل چهند كه سيكي (خراعه) بيډا هاتنه خره متي و، خيالي (خراعه) نه يني پوشي
پيښه مېر بوون ﷺ له ناو خه لكې (تهامه) دا. (بدیل) وتي: كه هاتم (كعب) ي كورې (لوي)
به ژماره يكي زوره وه هاتوونه ته سر ئاوي حوده يبييه و گروگاليشيان له گهل خوياندا
هيڼاوه ، به نيازن شهرت له گهلدا بكن و نه هيلن برويته مه ككه وه ، پيښه مېر ﷺ
فهرمووې: ئيمه بو شهر نه هاتووين ، به لكو هاتووين عومره بكه ين ، شهر و كوشتارېش
قورپه يشي شه كه ت وماندو كردووه ، نه گهر بيانه ويته واده يه كيان له گهلدا داده نيم بو
گفتوگو ، با وازبه ينن له په يوه ندي نيوان مزو خيله عه ره به كان ، با ئه وان به خواستي
خويان بيت چوونه په يمانې هه ركه سيك بابرؤن ، وه گهرنا با كوېن، خو نه گهر به وده ش
رازي نه بوون سويندم به و كه سه ي گيانې منې به ده سته ، له سر نه م كار ه شهر يان
له گهلدا نه كه م تا له رپيدا له ناو نه چم ، يان خوا سه ري ده خات.

(بدیل) وتي: نه م و ته يه ي تويان پي ده گه ينم ، هات بو لاي قورپه يش و پي
وتن: من لاي موحه ممه ده وه هاتووم بولاتان ، گويم ئې گرت گوته يه كي وت ، نه گهر
پيتان باشه بو تان باس ده كه م . گه مژه و هه رزه كار ه كانيان وتيان: پيويستمان
به گوينگرتن نيه له قسه كاني نه و ، رېش سپي و پياو ماقوله كانيان وتيان: پيمان
بلي چي وت؟ (بدیل) وتي: ئاواي وت و ئاواي وت ، ئيدي (قورپه يش) (مكرزي) نارد

بۆلای پېغەمبەر ﷺ ، که پېغەمبەر بىنى له دورەوه فرموى: ئەو کابرايه کى پەيمان شكىنە. که هات دەستى کرد به قسه کردن ، پېغەمبەر ﷺ هەمان ئەو شتانهى پى فرموى که به (بدیل) و هاو له کانی فرموى بو ، (مکرز) یش گهرايه وه بۆلای (قوریش) وه وهاله کهى پیدان.

شاندهکانى قورەیش

پاشان کابرايه کى خىلى (کنانه) ناوى (حلیس) ی کورى (علقمه) بوو. وتى: رېگه م بدن بامن برۆم بۆلای ، وتیان: برۆ. که هاته خزمەت پېغەمبەر ﷺ و هاو له کانی ، پېغەمبەرى خوا ﷺ فرموى: ئەو فلان کەسە لە خىلىکە زۆر حەزبان لە وشترە ، وشترەکانى نیشاندهن ، نیشانى انداو خەلکە که به دەم هاتنه وه (تلبیه) یان دەکرد ، که (حلیس) ئەو حالەى بىنى وتى: (سبحان الله) هیچ مانای نیه ئەمانە نه هیئریت بچنه به یته وه. ئەنجا گهرايه وه بۆلای هاو رېکانى و پى وتن: ئەو هەموو وشترە قەلەو دابه ستانەم بىنى ، پیم باش نیه رېگه یان لى بگيریت ، دواى ئەو ه گفتوگوو قسه و باسیک له و نىوانه دا دەستى پى کرد.

(عروه) ی کورى (مسعود) ی (ثقی) وتى: ئەو پیاوه - واتە پېغەمبەر ﷺ - رايه کى ژیرانهى خستۆته به رده ستان پى رازى بن ، رېگه ی منیش بدن باقسه یه کى له گەلدا بکەم، وتیان: برۆ. چوو ه خزمەتى و قسه ی له گەلدا کرد ، پېغەمبەرى خوا ﷺ قسه یه کى له جوړى قسه کانی (بدیل) ی پى وت، (عروه) وتى به پېغەمبەر ﷺ: موحه مەهه ، چۆن مروڤه کە سوکارى خو ريشه کيش دهکات ، ئايا پيش خوت بيستوته هیچ کەسيک خزم وخویشى خو راما لیت؟ خو ئەگەر ئەوى تریشیان بیت وه لاهى من کو مەلێک دەم و چاو و هەرچى و پەرچى دەبینم له پشتته وهن هەر که لیت قهوما راده کەن و بى کەس دەمینیتە وه ، ئەبویه کەر هەلدايه و وتى: قور به سەر عەقلى تۆو (لات) یش ، ئیمه هەل دین و راده کەین؟ (عروه) وتى: ئەو کى بوو وه لامى دايه وه؟ وتیان: ئەبویه کەر. وتى: وه لاهى چاکەت به سەر مه وه نه بوايه دەمزانى چۆن وه لامت دەدمه وه. ئەنجا دەستى کرد به قسه کردن له گەل پېغەمبەر ﷺ ، که قسه ی دەکرد دەستى دەبرد بۆ ريشى پىروزی پېغەمبەر ﷺ ، (مغیره) ی کورى (شعبه) ش به پشت سەرى پېغەمبەر وه ﷺ وه ستابوو، شمشیرى کى به دەسته وه گرتبوو ، شتىکى دابوو به سەرىدا، له گەل دەست بردنى (عروه) دا بۆ

پیشی پیغه مبهەر ﷺ ، خیرا (مغیره) به کلکی شمشیره که ی دهیدا به سهر دهستی (عروه) داو پیی دهوت: دهستت دوور خهروه له پیشی پیغه مبهەر ﷺ . (عروه) سهری بهرز کردهوه و وتی: ئه وه کییه؟ وتیان: (مغیره) ی کوپی (شعبه) یه، (عروه) وتی: هه ی پهیمان شکین، ئه ری من نه بووم پینه و په پۆم بۆ دهکردی بۆ پهیمان شکینه که ت؟ (مغیره) له سهردهمی نه قامی خۆیدا ببوه هاوپی چهند که سیك هه موویانی کوشتبوو ، مال و سامانه کهشی بردبوون ، پاشان چوه خزمهت پیغه مبهەر ﷺ و موسولمان بوو ، پیغه مبهریش ﷺ پیی فهرموو: ئیمه ئیسلامه تیه که ت قبول دهکین ، به لام مال و سامانه که تمان ناویت . (مغیره) برازای (عروه) بوو.

﴿ وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ﴾

کاتیک که گه نجه هه له شهو تینو به جهنگه کانی قوردهش بینیان گه وره کانیان چه زیان له ناشتیه، بیران له نه خسته یه که کردهوه ئه و سولحه هه رهس پی بینین ، بریاریاندا شهو به دزیه وه برۆن و ئاگر به رده نه سهربازگه ی موسولمانه کان و ، ئاگری شهر هه لگیر سینن ، ئه وه بوو هه ستان به جیبه جی کردنی بریاره که یان ، هفتا تا هه شتا که سیان شهو چوون له شاخی (تنعیم) دابه زین، هه ولیاندا دزه بکه نه ناو سهربازگه ی موسولمانه کان، به لام (محمد) ی کوپی (مسلمه) سهرۆکی پاسه وانه کانی پیغه مبهەر ﷺ هه موویانی قۆل به ست کرد ، پیغه مبهەر ﷺ له بهر مه سه له ی سولح کردن لییان خوش بوو به ره لای کردن، له و یاره یه وه ئایهت ها ته خواره وه: ﴿ وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطَنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ﴾ الفتح/ ۲۴. واته : هه ر خوای گه وره بوو ، که نه یه هیشت کافره کان ده ستان ئی بکه نه وه ، دهستی ئیوه شی گرتوه له وان ، دوا ی ئه وه ی که له ناو جه رگه ی مه که که دا سهری خستن به سه ریاندا.

شاندى (عثمان) كۆرى (عنان) بۇلاي قورەش

لەویدا پىغەمبەر ﷺ پىي باش بوو كه نىراوئىكى خۇي بىئىرىت بۇلاي قورەش ، تا ئامانچو مەبەستى خۇيان بۇ قورەش پوون بكا تەوہ لەو سەفەرە ، (عومەرى بانگ كرد تابىنىرىت بۇلايان ، پوزشى ھىنايەوہ و تى پىغەمبەرى خوا ﷺ من كەسىكم نىہ لەناو خىلى (بنى كعب) دا لەسەرم بكنەوہ ، ئەگەر ئازار بدرىم لەبەرئەوہ (عثمان) كۆرى (عنان) بىئەرە ، خىلەكەى لەوئىيە ، تۆ ھەرچىيەك بفرموىت دەتوانىت يىگەيىت . ئەوہ بوو پىغەمبەر ﷺ (عثمان) ي نارد بۇلاي قورەش ، فرموى: پىيان بلى ئىمە نەھاتووين بۇ جەنگ ، بەلكو ھاتووين بۇ عومرە ، بانگشەيان بكة بۇ سەر ئىسلامەتى ، ئەنجا فرمانى پىدا كە سەردانى ئن و پىاوہ ئىماندارەكانى ناو شارى مەككە بكات و مژدەى فەتحيان بداتى و پىيان بلىت كە خوا ئاينەكەى خۇي لە مەككەدا سەردەخات ، تاواى لى دىت كەس باوہرەكەى خۇي لەناو شاردا نەشارىتەوہ .

(عثمان) دەرچوو لە (بلدح) بەقورەشيشەكان گەيشت وتيان: بۇ كۆى دەرۆيت ؟ وتى: پىغەمبەر ﷺ بەوہو بەوہ ناردومى . وتيان: تىگەيشتىن چى دەلىيت ، بىرۇ بەدەم كارەكەتەوہ ، (ئابان) كۆرى (سعيد) كۆرى (عاص) چوو بە دەمىيەوہ ، بەخىرھاتنى كردو ئەسپەكەى بۇ زىن كردو سوارى كردو پەنايداو خستىيە پشت خۇي تاگەيشتنە مەككە ، پەيامەكەى پىغەمبەرى ﷺ گەياند بەسەركردەكانى قورەش ، كە لىبووہو پىيان وت: دەتوانى تەواف بكەيت بە دەورى كابەدا ، بەلام (عثمان) ئەو داوايە پەت كردەوہ وتى: تەواف ناكەم تا پىغەمبەرى خوا ﷺ تەواف نەكات .

ھەوالى شەھىدكردنى (عثمان) و بەيغەتى (رضوان)

قورەش (عثمان) يان لای خۇيان گل دايەوہ . لەوانەيە بۇ ئەوہ بوو بىت كە لەنىوان خۇياندا پرس ورا بكن لەسەر رەوشەكەو بىريارىك بدەن و بە(عثمان)دا وەلامى نامەكە بىئرنەوہ بەلام گىرخواردنەكە زۆرى خاياند . لەناو موسولمانەكاندا ھەوالى شەھىد بوونى (عثمان) بلاو بووہو ، پىغەمبەر ﷺ كەئەو ھەوالەى پىگەيشت فرموى: ئىرە بەجى ناهىلىن تا رووبەرووى قورەش دەبىنەوہ . پاشان موسولمانانى بانگ كرد بۇ بەيغەتدان ، ھەمويان بەيغەتياندا بە پىغەمبەر ﷺ كە لە

دورژمن پانه کهن ، هندیکیشیان بهیعه تی مردنیاندا به پیغه مبر ۷۷ ، یه کهم کهس بهیعه تی دا (ابو سنان) ی (اسدی) بوو ، (سلمه) ی کوپی (اکوع) یش سی جار بهیعه تی مردنی دا به پیغه مبر ۷۷ ، جارکیان له سهره تاو جارکیان له ناوه رستداو دوا جاریش له کوتاییدا. نهجا پیغه مبر ۷۷ دهستی پیروزی خویشی گرت و فهرمووی: نه مهش له جیاتی (عثمان). که بهیعه ته که ته واو بوو (عثمان) یش گه رایه وهو بهیعه تی دا به پیغه مبر ۷۷ ، کهس لهم بهیعه ته دوانه کهوت جگه له کابرایه کی دوو پروو، ناوی (جدی) کوپی (قیس) بوو. پیغه مبری خوا ۷۷ نه مه بهیعه ته ی له ژیر درختی کدا له موسولمانه کان وهرگرت ، (عمر) ی کوپی (خطاب) دهستی گرت بوو ، (معقل) ی کوپی (یسار) یش لق و پوپی درخته که ی به رزده کرده وه ، بوئوه ی نازاری پیغه مبر نه دات ، نه مه یه بهیعه تی ریزوان (بیعة الرضوان) ، که خودای گه وره له باره یه وه نایه تی نارد خواره وه: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُوكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾ الفتح/۱۸. واته: خودای گه وره پازی بوو له ئیمانداران کاتی که له ژیر درخته که دا بهیعه تیان به تودا.

به ستنی په یمانی نأشتبوونه وهو به ننده کانی

قورپه یش ههستی به ته نگه تاوی ره وشه که کرد ، به په له (سهیل) ی کوپی (عمرو) یان نارد بو به ستنی په یمانه که ، جهختیان لی کرده وه که ده بیټ سالیکی تر بینه وه بو ناو مه کهه ، بوئوه ی خپله عه ره به کان نه لین به زوره ملی خو یان کرد به مه کهه دا. (سهیل) هات ، که پیغه مبر ۷۷ بینی فهرمووی: نه مه پیاوه هات کار ئاسانیتان بو بکات ، مادامه کی نه مه یان نارد بیټ که واته قورپه یش سولخی پی خوشه. (سهیل) هات و قسه ی زوری کرد ، هه ردوولا ری که و تن له سهر ریسا سهره کیه کانی په یمانه که ، که بریتین له:

۱. پیغه مبر ۷۷ له گهل موسولمانه کاند ا نه مسال ده گه رینه وهو نارونه مه کهه وه ، سالی داهاتوو دینه وه نه پونه وه مه کهه و سی پوژ ده مینه وه ، چه کی سواریان پی بیټ و شمشیر له کیلاند ا بیټ ، نابیت قورپه یش به هیچ شیوه یه ک ریگه یان پی بگریټ.

۲. وه ستاندنی جهنگ له نیوان هه ردوولا دا بو ماوه ی ده سال ، ژیان و مالی خه لکی تیایدا پاریزراو بیټ و کهس ده ست دریزتی نه کاته سهر که سی تر.

۲. هەركەسك دەيهوئیت بېیتە ھاوپەیمانی محەممەد ئازادە ھەر
كەسكیش دەيهوئیت بېیتە ھاوپەیمانی قورەیش ئازادە ، ھەرخیلکیش پال دەدات
بە ھەر لایەكەو دەبیتە بەشیک لەو لایەنە، توشی ھەر دەستدریزەك بېیت
دادەنریت بەدەست دریزى بۆ لایەنە گەرەكە.

۴. ھەر پیاویك بەبى پرسى خاوەنەكەى بروتە لای محەممەد - واتە
ھەلبیت - دەبیت محەممەد بیداتەو بە قورەیش ، ھەركەسكیش لای محەممەدەو
رابكات بۆ لای قورەیش ئەوا نادریتەو بە محەممەد.

پاشان پیغەمبەر ﷺ (علی) بانگ کرد بۆ ئەوێ پەیمانەكە بنوسیت .
پیى فەرموو بنوسە: (بسم الله الرحمن الرحيم).

(سهیل) وتی: ئیمە نازانین مانای (رحمن) چیە ، بنوسە (باسمك اللهم) .
پیغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (علی): بنوسە (باسمك اللهم) .

پاشان علی نووسی: لەسەر ئەم پەیمانە محەممەدی پیغەمبەری خوا
رێكەوت لەگەڵ (سهیل)دا.

(سهیل) وتی: ئەگەر باوەرمان وابوێ كە تۆ پیغەمبەری خوات ، رێگەمان
ئێ دەگرتی بۆ چوونە ناو بەیتەو شەڕمان لەگەڵدا نەدەكردیت ، بنوسە
(موحەممەد)ی كۆری (عبدالله).

پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: با ئێدوش بەدرۆم بخەنەو من ھەر
پیغەمبەری خوام . بەلام فەرمانی فەرموو بە (علی) كە بنوسیت (موحەممەد)ی
كۆری (عبدالله) و وشەى (رسول الله) بكۆژینیتەو ، (علی) نەيكۆژاندەو ، ئەنجا
پیغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی كۆژاندیەو.

پاشان پەیمانەكە تەواوكرا كە مۆركرا خیلێ (خزاعە) چوونە ناو ھاوپەیمانی
پیغەمبەرەو ﷺ ، لەسەردەمى (عبد المطلب)یشەو ھاوپەیمانی (بنی هاشم) بوون ،
ھەرەكو لە سەرەتا ئامارەمان پێكرد ، بۆیە ھاتنە ناو ئەم ھاوپەیمانییە ، ئەمەش
دریزەپێدانى ئەو پەیمانە كۆنە بوو، خیلێ (بنوبكر)یش چوونە ھاوپەیمانیی
قورەیشەو.

گېرانه‌وه‌ی (ابی جندل)

له‌کاتی نویسنی نوسراوه‌که‌دا (ابوجندل) ی کورۍ (سهیل) به‌کوټ و زنجیره‌که‌یه‌وه خوی کرد به‌ناو موسولماناندا ، له‌بشی خوارووی مه‌که‌وه درچوو بوو پای کردبوو هه‌تا مه‌دینه نه‌وستابوو ، (سهیل) که (ابوجندل) ی بیڼی ، وتی به پیغه‌مبەر ﷺ ئه‌مه یه‌که‌م که‌س ده‌بیټ که‌داوای ده‌که‌مه‌وه به‌پیڼی په‌یمان‌که‌ه. پیغه‌مبەریش ﷺ فرمووی: هیشتا ته‌واومان نه‌کردوه. (سهیل) وتی: وه‌للاهی هه‌رگیز دادبینیت له‌لا ناکه‌م ، پیغه‌مبەر ﷺ فرمووی: مؤله‌تم بده‌ری بابیته ناومان‌وه. (سهیل) وتی: وه‌للاهی ریځگه‌ی ناده‌م بیته ناوتانه‌وه. فرمووی: داوات لی ده‌که‌م به‌مانده‌ره‌وه. وتی: شتی‌وا ناکه‌م

ئه‌نجا (سهیل) شه‌پارزه‌یه‌کی کیښا به‌ده‌م و چاوی (ابا جندل) دا ، به‌روکی گرت و به‌دوای خویدا رایک‌ښا تا بیباته‌وه بۆلای موشریکان ، (ابو جندل) به‌ده‌نگی به‌رز هاواری کرد: ئه‌ری موسولمانینه ئیوه رازین من بگپریمه‌وه بۆ ناو موشریکان و له‌ ئاینه‌که‌م وهرمگپرته‌وه؟! پیغه‌مبهری خوا ﷺ هه‌ستاو فرمووی: (ابا جندل) ئارام بگره‌و چاوه‌روانی پاداشتی خوا به ، خوا یاریټ ، خوای گه‌وره چاره‌سهریک بۆ توو هاوړیکانت ده‌دوژیته‌وه . ئیمه تازه به‌لین و په‌یمانمان به‌ستوه له‌گه‌ل ئه‌واندا په‌یمانی ناشت بوونه‌وه‌مان به‌ستوه ، ئیمه ئه‌و واده‌یه‌مان پیداون ، نه‌وانیش به‌لینیان به‌ئیمه داوه ، نابیت په‌یمان‌شکینیان له‌گه‌لدا بکه‌ین.

(عمر) هه‌ستایه سه‌رپی و به‌پال (ابی جندل) هوه ده‌رویشیت و پیڼی ده‌وت: (ابو جندل) ئارام بگره ، ئه‌وانه موشریکن، خوینیان وه‌ک خوینی سه‌گ وایه. کلکی شمشیره‌که‌ی لی نزیک کرده‌وه ، (عمر) ده‌لیټ: ئاواتم ده‌خواست شمشیره‌که‌ی منی بفراڼدایه‌و بیدایه له‌ملی باوکی ، (ابوجندل) به‌زه‌یی به‌باوکیدا هاته‌وه ، ئه‌و ئاواته‌ی (عمر) یش نه‌هاته دی.

قوربانی کردن و سهرتاشین بۆ خوگردنه‌وه له‌ عومره

که پیغه‌مبەر ﷺ له‌ نویسنی په‌یمان‌که‌ به‌وه فرمووی: هه‌ستن ، قوربانی بکه‌ن . دواى سى جار دووباره کردنه‌وش هه‌ر هه‌لنه‌ستان ، که که‌س هه‌لنه‌ستا ئه‌نجا ته‌شریفی چوووه ژووره‌وه بۆ لای (ام سلمه) باسه‌که‌ی بۆ گپراییه‌وه که خه‌لک چیده‌که‌ن ، (ام سلمه) فرمووی: پیغه‌مبهری خوا ئه‌گه‌ر تو ئه‌وه‌ت پیڼی خوشه ، هه‌سته بچو دره‌وه ، له‌گه‌ل که‌سدا قسه‌ مه‌که تا قوربانیه‌که‌ی خۆت سه‌رده‌پریت ،

نهجا بانگ بکه با سهرت بۆ چاک بکهن . پیغهمبهری خوا ﷺ ته شریفی ههستاو
چووهره دهروه قسهی لهگهل که سدا نهکرد تا ئهو کارهی کرد ، قوربانیهکهی سهرپری
و سهرتاشهکهی بانگ کرد سهری تاشی ، که موسولمانهکان ئهوهیان بینی ههموویان
ههستان قوربانیان کردو دهستیان کرد بهتاشینی سهری یهکتری ، خهریکبوو له
خهمو پهژاردا یهکتری خویناوی بکهن ، وشتره مانگای ههوت سالهیان سهرپری ،
پیغهمبهر ﷺ وشتریکی سهرپری کاتی خوئی هی (ابا جهل) بوو لوتهوانهیهکی زیوی
له لوتدا بوو ، بۆ ئهوهی رقی موشریکهکان ههستیانی ، نهجا پیغهمبهری خوا ﷺ
سی جار دوعای خیری کرد بۆ ئهوانهی سهریان تاشی و یهکجاریش بۆ ئهوانهی
کورتیان کردوه ، ههر لهو سهفهردها بوو خوای گهوره نایهتی سهبارت به (کعب)ی
کوری (عجره) نارده خوارهوه که تایبهته بهفیدیهی ئازار (أذی)، بۆ ئهو کهسانهی
بههوی (پۆژوو) یان (سهدهقه) یان (نسک) سهریان تاشی .

نهگیرانهوهی ژنانی ئیماندارى کوچکه

پاشان چهند ژنیکی ئیماندار هاتن بۆ خزمهت پیغهمبهر ﷺ و کهسوکاریان
لهسهر دهقی پهیمانهکه هاتن بهدوایاندا تابیاندهوه، پیغهمبهری خوا ﷺ رازی
نهبوو، به بهلگهی بوونی وشهیه که لهپهیماننامهکهدا نوسرابوو دهلیت:
(بهمهرجیک ههر پیاویکی ئیمه هات بۆلای تو ، با لهسهر ئاینهکهی تۆش بێت
دهبیئت بۆمان بگپریتهوه)^۱. بۆیه راستهوخۆ ژنان نهکهوتنه بهردهقی
ریکهوتننامهکه. نایهتیش لهبارهیا نهوه هاتهخوارهوه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ
الْمُؤْمِنَاتُ مَهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ﴾ تاکهیشته نایهتی ﴿بِعَصَمِ الْكُوفَرِ﴾ ، نهجا
پیغهمبهری خوا ﷺ ئهو ژنانهی تاقیکردهوه تابزانیئت ئیماندارن یان نه ، بهم
نایهته ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا...﴾ هتد.
ههرژنیک دانی بنایه بهم مهرجانهدا ، پیغهمبهر ﷺ پێی دهفرموو: ئهوا بهیعهتم
پیدايت. پاشان نهیدهگیرانهوه بۆ موشریکان. بهوجۆره پیاوه موسولمانهکان ژنه
کافرهکانی خوین تهلاقد، لهو پۆژهدا (عمر) دووژنی ههبوو موشریک بوون
ههر دووکیانی تهلاقد ، (معاویه) یهکیکیانی خواست و، ئهویشیان شووی کرد به
(صفوان)ی کوری (أمیه).

^۱ / صحیح البخاری ۱/ ۲۸۰

چى لە بەندەكانى پەيماننامەكە ھاتە كايەوہ

ئەمە برىتى بوو لە پەيمانى خودەيبىيە ، بە ليكدانەوہى بەندەكانى و ورد كرنەوہى پيشينەى ئەو پەيمانە فەتھىكى گەرە دەردەكەوئىت بۇ موسولمانەكان ، چونكە پيشتر قورەيشىيەكان دانايان نەدەنا بەموسولمانەكاندا ، بەلكو ئامانجيان ريشە كيش كردنى موسولمانەكان بوو ، چاوەروان بوون پوژىك لە پوژان كوتايى تەمەنيان بيبينو ، بە ھەموو توانايەكەوہ ھەولياندەدا بانگەوازي ئىسلام شكست پى بھينو لەخەلكى دوربخەنەوہ بەو سيفەتەى كە خوڤان بەنوئەنەرى سەرمەشقەيتى ئايينى و تەختى دونيايى لەدورگەى عەرەبدا ، تەنھا بادانەوہيەكيش بەلاى ئاشتەبوونەوہدا ماناى دانپيانان دەگەيئيت بەموسولمانەكاندا ، ئەومانايە دەبەخشيت كە قورەيش ناتوانيت بەرەنگارى موسولمانەكان بكات ، پاشان بەندى سينيەى پەيماننامەكە ئەو دەگەيەنييت كە قورەيش سەر دەستەيتى دونيايى و دەستەلاتە ئايينەكەى لەبەر چووەو جگە لە بەرژووەندى خوڤى ھىچى ترى مەبەست نى ، خو ئەگەر خەلكانى ترو پاشماوہى خەلكى دورگەى عەرەبى ھەموويان موسولمان بىن قورەيش بەلايەوہ گرنگ نى ، بەھىچ جوړىك خوڤى لەوہ ناگەيەنييت . ئايا ئەمە شكستىكى تەواو نى بۇ قورەيش؟ سەرکەوتنىكى گەرەو پوون نى بۇ موسولمانەكانيش؟ ئەو جەنگە خويناويانەى لەنيوان موسولمانان و بىباوەراندە پوويان دابوو- سەبارەت بە موسولمانەكان - ئامانج تيايدا مال تالان كردن و مروڤ كوشتنو خەلك لەناو بردن نەبوو ، يان بۇ زور بۇ ھينانى دورژمن نەبوو تا موسولمان ببيت ، بەلكو مەبەست لەو جەنگانە برىتى بوو لە دابىنكردنى ئازادى تەواو بۇ خەلك لە ھەلبژاردنى بىروباوەرو ئايندا ﴿ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ﴾ واتە: كى باوەر دەھيئيت با باوەر بھيئيت و كى نايەوئىت با كافر بيت . بۇ ئەوہى ھىچ ھيزىك نەكەويە نيوان ئەوان و بىروباوەرەكەيانەوہ ، ئەو ئامانجەش بەھەموو پيداويستىيەكانەوہ ھاتەدى و بەريگەيەكيش كە ھەرگيز ناكريت لە ريگەى شەرو شوڤرەوہ ئەو سەرکەوتنە گەرەيە توڤمار بكريت موسولمانەكانيش بە داين كردنى ئەو ئازادىيە سەرکەوتنى گەرەيان لەبوارى بانگەوازدا بەدەست ھينا ، لەكاتيكدە پيش وەستانى شەر ژمارەى موسولمانەكان نەدەگەيشتە سى ھەزار كەس ، كەچى لە ماوہى دوو سالدە لەو كاتەدا كە فەتھى مەككە كرا ژمارەى موسولمانەكان دە ھەزار كەس بوون .

بهندی دووهمی په ییمان نامه که ش بریتی بوو له به شی دووهمی نهو فتهحه
 گورهیه، خوای گوره فهرمووی: ﴿وَهُمْ بَدَأُوا كُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ دهرچوونی مه فهردهی
 موسولمانه کانیش بو به ناگا هیئانه وهی قوردهش بوو له مله وړی و دژایه تی کردنی
 ثایینی خوداو نا کامی خراپی نهو پرېنازیان ، موسولمانه کانیش هه ولیانده دا وهکو
 یهک بن ، ههریه که یان به پیی تواناو لیها تنی خوای کاربکات چونکه پرکه وتن له سر
 وهستانی جهنگ بو ماوهی ده سال سنوور دانانیکه بو نهو سهرسه ختی و سنوور
 شکینی و به لگه یه له سر شکست هیئانی نهو لایه نهی شهری ده ستنی کرد.

خو نهوه بهندی یه که میش سنوور دانانه بو پرکه گرتنی قوردهش له چوونه
 ناو (بیت الحرام). نهو دهش شکستیکی تر بوو بو قوردهش ، له په ییمانده که دا شتیکی
 تیدا نه بوو ناوی دلی قوردهش بدا جگه له وهی که سهرکه وتوو بوو له وه دا که
 نه هیشت موسولمانه کان بو نهو ساله برونه (بیت الحرام) وه.

قورپش نهو سی که لیئنه ی دا به دهسته وه بو موسولمانه کان و له به رابه ریدا
 یهک که لیئنی ده سته وه ، نهویش خالی که له بهندی چواره مدا هاتوو و زور بی
 نرخه و به هایه کی وای نیه و زیانیکی نهو تو ی به موسولمانان نه ده گه یاند ، دیاره که
 موسولمان مادامیکی به موسولمانه تی مابیته وه ههرگیز له خوداو پیغه مبه ره که ی
 راناکات و ، له شاری ئیسلامه تی هه لئنا یهت ، له کاتی که دا راده کات که به نهی نی یان
 نا شکرا هه لگه راپیته وه له ئیسلام ، خو نه گهر هه لگه راپیته وه نهوه موسولمانان
 پیویستی یان پیی نیه ، جیابوونه وه شی له کو مه لگای ئیسلامی باشتره له مانه وه ی
 تیایدا ، نه مهش نهو خاله بوو پیغه مبه ره ﷺ نامارده ی بو کرد به فهرمووده ی:
 ههرکه سینک له ئیمه پرواته لای نهوان خوا له وه ولاتری ببات^۱. نهو که سهش خه لکی
 مه که که یه موسولمان ده بیئت با نه شتوانیت په نا بهیئت بو شاری مه دینه. خو
 زهوی خوا به رفراوانه ، نایا خاکی حبه شه به رفراوان نه بوو بو موسولمانه کان له و
 کاته شدا که حبه شه کان هیجیان له ئیسلام نه ده زانی؟ نه مه نهو فهرمایشته بوو که
 پیغه مبه ره ﷺ نامارده ی پیدا: ههرکه سیکیش لای نهوان وه بیئت بو لای ئیمه نهوه خوا
 دهروی لی ده کاته وه^۲.

۱ / صحیح مسلم (باب صلح الحديبية) ۱۰۵/۲.

۲ / همان سهرچاوه.

وهرگرتنه وهی نو موسولمانه کان نه گهر به پړواله ت سهروه ریه کی تیدا بیت بو
 قورپه یش ، به لام له ناخدا به لگه یه له سهر بیزاریی و سارد بوونه وه و وږه س بوونی
 قورپه یش و ترسی زوریان له و قهواره بقیه رستییه ی هه یانبوو ، ههروه کو ههستیان
 به وه کردبیت که خه ریکه ده که ونه لیواری هه ره سیکی چاوه پروانکراو ، پیو یسته
 خو یانی لی لادن. له ولاشه وه ریگه دانی پیغه مبه ر ۞ به وه رنه گرتنه وهی نو
 موسولمانه کان به لگه یه له سهر نه وهی ده یه ویت جیگه پیی خو ی زیاتر قایم بکات و
 متمانهی ته وای به خو ی هه یه و له و جوړه مه رجان ه ناتر سی ت.

خه مدا گرتنی موسولمانه کان و گف تو گو ی (عمر) له گهل پیغه مبه ردا ۞

نهمه کروکی راسته قینه ی بنده کانی شهر وه ستانه ، به لام دوو دیارده هه بوون
 ، بوونه هو ی خه م و په ژاره یه کی زور بو موسولمانه کان ، یه که میان : پیغه مبه ر ۞
 فهرمووی : نیمه ده پوینه (بیت) و ته وافی تیدا ده که ین . نه ی بوچی نیستا
 ده گه ریته وه و ته و افیش ناکات؟ دووه میان : نه و پیغه مبه ری خوا یه ۞ و له سهر راستیه
 ، خوا ی گه و ره ش به لی نی سهر خستنی ثاینه که ی داوه ، نه ی بوچی فشاره کانی
 قورپه یشی قبول کردو ، موسولمانه کانیشی ملکه چی خاله کانی قورپه یش کرد؟
 نهم دوو دیارده یه گومان و دل په راو کییان له دلی موسولمانه کاندا په یدا کرد.
 ههستی نیماندارانی پی بریندار بوو ، به شیوه یه که خه می دواپوژی په یمان نامه که
 موسولمانه کانی داگرت. له وانه یه له هه موویان غه مبارتر (عمر) ی کوپی (خطاب)
 بووبیت ، نه وه بوو هاته خزمه ت پیغه مبه ر ۞ وتی : پیغه مبه ری خوا ، نایا نیمه
 له سهر راستی نین و نه وانیش له سهر ناهه ق؟ فهرمووی : به لی. وتی : نایا
 کوژراوه کانی نیمه له به هه شتدا نین و هی نه وانیش له دوزه خدا؟ فهرمووی : به لی.
 وتی : که واته نیت بوچی ملکه چی له ثاینی خو ماندا بکه ین؟ بوچی بگه ریته وه که
 هیشتا خودا حوکه می نیوانمانی نه کردووه؟ فهرمووی : کوپی (خطاب) من
 پیغه مبه ری خودام و سه ریچی فرمانه کانی خواناکه م ، خوا ی گه و ره پشتیوانیم
 ده کات و ، هه رگیز ده سته بر دارم ناییت . وتی : نه ی به ریژت نه ته فهرموو که نیمه
 ده پوینه (بیت) ده وه و ته و افیشی به ده و ردا ده که ین؟ فهرمووی : به لی، به لام نایا من
 پیم وتیت که نه مسال نه پوینه به یته وه؟ عومهر وتی : نه خیر. فهرمووی : دلنیا به
 دیته وه (بیت) و ته و افیشی به ده و ردا ده که ی ت.

پاشان (عمر) ههستاو چوو بۆلای (ابوبکر) ، هه رچی وتبوو به پیغه مبهه
 ﷺ بهویشی وت ، (ابوبکر) یش هه مان وه لآمی پیغه مبهه ری دایه وه ، ئەمه یشی بۆ
 زیاد کرد: ئەی (عومه) دهست بگره به چمکی کراسه که یه وه تا ده مریت ، وه لآهی
 پیغه مبهه ﷺ له سه ره قو راستیه .

پاشان ئایهت ها ته خواره وه ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا﴾ واته: به پرستی ئیمه
 فه تخیکی گه وه رو پوونمان بۆ تو ئەنجامدا. ئەنجا پیغه مبهه ﷺ ناردی به شوین
 (عومه) داو ئایه ته کانی بۆ خوینده وه. وتی: پیغه مبهه ری خوا به پرستی ئەوه فه تچه؟
 فه رمووی: به لئ. دلئ ئارام بوه وه و گه پرایه وه.

پاشان (عمر) له هه لچوونه که ی خوئی په شیمان بووه. جا ده لئیت: چه ندین
 کارم کرد بۆ سپرینه وه ی ئەو کارم ، به رده وام خیرم ده کردو پۆژووم ده گرتو نوێژم
 ده کردو به ندهم ئازاد ده کرد له پای ئەو کاردا که لیم وه شایه وه و له ترسی ئەو
 قسانه دا کردبووم ، تا ئاواتم خواست خیری به دوا وه بیئت.^۱

چاره سه ره بوونی قه یرانی ژێرده سته کان

که پیغه مبهه ری خوا ﷺ گه پرایه وه بۆ مه دینه و ، سه قامگیر بوو تیایدا ،
 پیاویکی موسو لمان له وانه ی که له مه که که دا ئازارده دران هه لها ت بۆ مه دینه ،
 ئەویش (ابو بصیر) ی خیلئ (سیف) ی هاوپه یمانئ قو ره یش بوو ، موشریکان
 دوو پیاویان نارد به شوینیدا بۆ لای پیغه مبهه ﷺ و پێیان وت: که له سه ره په یمانه که
 ها تووین بمانده یته وه ، پیغه مبهه ری خوا ﷺ (ابو بصیر) ی پێدانه وه ، دوو پیا وه که
 (ابو بصیر) یان بردو گه پرا نه وه تا گه یشتنه (ذی الحلیفه) ، له وئ دابه زین بۆ
 حه وانه وه و خورما خواردن ، (ابو بصیر) به یه کیکیانی وت: وه لآهی سه یر ئەکه م
 شمشیره که ت زۆر چاکه ، ئەوی تریان له کیلانه که ده ری هینا و ، وتی: به لئ زۆر
 چاکه ، من چه ند جارێک تا قیم کردۆته وه. (ابو بصیر) وتی: ئاده ی پیشانم بده
 با سه یریکی بکه م. کابرای پئ خسته ژێرو به شمشیره که کوشتی. ئەوی تریشیان
 رایکردو گه پرایه وه بۆ مه دینه ، به را کردن خوئی کرد به ناو مرگه و تدا ، که پیغه مبهه

^۱ بۆ درێژی ئەم باسه پرا نه . فتح الباری ۴/۴۳۹ تا ۴۵۸ ، صحیح البخاری ۱/۳۷۸ ، ۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۸۱ ، ۳۸۸/۲ ، ۶۰۰ ، ۷۱۷ ، صحیح مسلم ۲/۱۰۴ ، ۱۰۵ ، ۱۰۶ ، ابن هشام ۲/۳۸۰ تا ۳۲۲ ، زاد المعاد ۲/۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، مختصر سیره الرسول ﷺ شیخ عبداللای نه جدی ۲۰۷ ، تا ۳۰۵ ، تاریخ عمر بن الخطاب . نوسینی (ابن الجوزی) ۳۹ ، ۴۰ ل.

ﷺ له دوروه بينى فەرمووی: ئەو کابرایە شتیکی ئی بەسەر هاتو. که گەیشته لای پیغەمبەر ﷺ وتی: هارپیکەمی کوشت ، منیش ئەکوژیم. ئەنجا (ابو بصیر) پەیدا بوو وتی: پیغەمبەری خوا ، ئیدی خوا ئیمەى لەسەر ئەستوی قۆدا لا برد ، ئەو ئیمەت گیرایەو بۆ لایان و خوای گەورە لە دەستیان پزگاری کردم. پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: دایک پۆلە پۆی بۆ بکات ، ئەم پیاووە کەسیکی تری لەگەڵدا بێت شەر هەلنەگیرسینیت. که (ابو بصیر) گوئی لەم قسەیه بوو تیگەیشته که دەیداتو دەست مەککەیه کان ، بۆیه لەوێ دەرچوو تاگەیشته (سیف البحر). لەولاشەو (ابو جندل) ی کوپی (سەیل) لە دەست موشریکەکان هەلەت و پەيوەندی کرد بە (ابو بصیر) وە ، وای لیھات هەر کەسیک لەناو قورەیشدا موسولمان بوایە خۆی دەگەیانده (ابو بصیر) ، تا گروپنیکیان ئی دروست بوو ، هەر بیانبێستایە کاروانیکی قورەیش بەرەو شام بەرپۆوێه ئەمان رینگەیان پی دەرگرت و دەیانکوشتن و مال و سامانەکیان بەتالانی دەبرد ، قورەیش بە ناچاری خەلکیان نارد بۆ لای پیغەمبەر ﷺ و تەکای خزانەیان ئی کرد که ئەوانە بەیئیتەو ژیر پکیفی خۆی و هەر کەسیک پەيوەندی پێیانەو کرد نەگەریتەو ژيانى سەلامەت دەبیت. ئیتەر پیغەمبەر ﷺ ناردی بەدوایانداو هەموویان گەرانەو بۆ مەدینە.

موسولمان بوونی پالەوانەکانی قورەیش

لە سەرەتاکانی سالی (٧) ی کۆچیدا پاش ئەم شەر وەستانە (عمرو) ی کوپی (عاص) و (خالد) ی کوپی (ولید) و (عثمان) ی کوپی (طلحە) موسولمان بوون ، که هاتنە خزەمت پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەو مەککەیه جگەرگۆشەکانی خۆی خستە بەردەستان .^٢

^١ / هەمان سەرچاوەی پێشوو.
^٢ / پابوچوونی جیاوازی هەبە لەسەر سالی موسولمان بوونی ئەو هارەلانە، زۆرینی سەرچاوەکانی تایبەت بەناوی کەسیتیەکان ئەلەین سالی هەشتەمە، بەلام بەسەرھاتی موسولمانبوونی (عمرو) ی کوپی (عاص) لای نەجاشی دیارەو ئەزانریت، (خالد) و (طلحە)ش کاتیک موسولمان بوون که (عمرو) لە حەبەشە گەراپەو دەوای ئەو گەرانەوێه کەوتەری بەرەو مەدینەو ئەمان لەرنگەدا بێنییان و، هەرسینکیان چونە خزەمت پیغەمبەر ﷺ موسولمان بوون ، ئەوێش ئەو مانایە ئەگەینیت که لە سەرەتاکانی سالی (٧) ی کۆچیدا موسولمان بوون . (والله اعلم).

قۇئاغى دوووم

هەنگاويكى نوئ

پهیمانی حوده ییبیه له سهره تادا ههنگاو ییکی نوێ بوو له ژبانی ئیسلامه تی و موسولمانه کاندای ، قورپه یش که به هیژترین دهسلات و سهرسه خترین دورژمنی ئیسلام بوو ، به پاشه کشه کردنی ئه و هیژه گهوره یه له مهیدانی شهرو نامیز گرتنه وهی بو هیمنیی و ناشتی ، به هیژترین بال له ههر سی بالی ئه حزاب تیکشکا - (قورپه یش) و (غطفان) و (جوله که) - که قورپه یش نوینه ری بته رستان بوو ، توندوتیژی بته رستانی پی کهم بووه له دورگه ی عهره بیدا و وره یان روو خا ، بویه دوای ئه و پهیمانه نابینین (غطفان) شه ر فروشی بکات ، ئه وهی هه بوو ته نها له لایه نی جوله که ی خه یبه ره وه ده کرا .

جوله کهش له دوای ده رکردنیان له (یثرب) خه یبه ریان کرده هه شارگه ی فیل و ته له که و پیلانگیژی ، شهیتانه کانیان له و قه لایه دا زاووزییان ده کردو ئاگری شه ریان هه لده گیرساندو عهر به ده شته که یه کانی ده وری مه دینه یان له پیغه مبه ری خوا ﷺ هه لده گیرایه وه به نیازی له ناو بردنی پیغه مبه ر ﷺ و موسولمانه کان بوون ، یان هیچ نه بیته زیانیکی گهوره یان پی بگه یین ، له به رئه وه یه کهم ههنگاو ییکی یه کلاکه ره وه که پیغه مبه ر ﷺ بر دیه پی شه وه ، بریتی بوو له ئه نجامدانی شه ریکی یه کلاکه ره وه دژ به ئه و هه شارگه ی پیلان و ناشوو بگیژی ره .

ئهم قوناغی شه ره وستان و په یمان به ستنه ش ده رفه تیکی باشی دا به موسولمانه کان ، بو بلا و کردنه وه و گه یاندنی بانگه وازی ئیسلامیی ، بویه چالاکی موسولمانه کانیش دوو ئه وهنده زیادی کرد ، چالاکیه کانیشیان له م پوه وه زیاتر خسته سهر لایه نی سهر بازی ، بویه ئهم قوناغه ده که یین به دوو به شه وه :

۱. چالاکی له بواری بانگه وازدا ، یان نامه نوسین بو پاشاو میره کان .

۲. چالاکی سهر بازی .

پی ش ئه وهی باسی چالاکیه سه بازییه کان بکه یین له م قوناغه دا ، ده چینه سهر باسی نامه نوسین بو پاشاو میره کان ، چونکه بانگه وازی ئیسلامیی له پی شتره ، بگره ئهمه ئه و مه به ست و ئامانجه یه که موسولمانه کان له پینا ویدا توشی ئه و هه موو ئازار و چه رمه سه رییه بوون .

نامه نووسين بۇ پادشاو ميرهكان

لهكۆتاييهكانى سالى شەشەمدا كاتىك پىغەمبەر ﷺ له حودەيبىيە گەرايهوه
نامەى نوسى بۇ پاشاكان و تيايدا بانگى كردن بۇ ئىسلامەتى.

كه ويستى نامه بنوسيت بۇ ئەو پاشايانە عەرزى كرا:

هەر نامهيك مۆرى لەسەر ئەبىت ئەوان وەرى ناگرن ، بۆيه پىغەمبەر ﷺ
موسئيلهيكى زىوى له دەست كردو ئەم نەخشەى لەسەر هەلکەند : (مُحَمَّدٌ رَسُولُ
اللَّهِ) ، نەخشەكەش سى دىر بوو ، (محمد) يەك دىر ، (رسول) يەك دىر ، (الله)
يەك دىر ، بەم شىوہيه: (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ) .^۱

لەئىو ھاوہلەكانيدا چەند كەسيكى شارەزاو ورياي هەلبژارد بۇ ناردنى
نامەكانو ، ناردنى بۆلای پاشاكانى دونيا ، عەلامە شىخ (المنصور فورى) لەسەر
ئەوہيه كه پىغەمبەر ﷺ ئەو نىرراوانەى لەسەرەتاي مانگى (موحەرەمى سالى
حەوتەمى كۆچى) دا ناردووه پيش دەرچوونى بۇ خەيبەر بەچەند پوژىك^۲. ئەمەش
دەقى ئەو نامانەو ئاكامەكانىشيانە.

۱- نامه بۇ (نەجاشى) پادشاى حەبەشە

نەجاشى ناوى (اصحمە)ى كورى (ابجر) بوو ، پىغەمبەر ﷺ بە(عمرو)ى كورى
(امية)ى (ضميرى)دا نامهيهكى له(كۆتايى سالى شەشەم) يان (موحەرەمى سالى
حەوتەمى كۆچى)دا بۇ نووسى. (طبرى) دەقى نامهكەى باسكردووه ، بەلام سەير
كردنىكى وردى نامهكه دەرەكەويت كەئەوه دەقى ئەو نامهيه نيه كه لەدواى سولحى
حودەيبىيە نووسيوهتەى ، پىدەچيت ئەو نامهيه بيت كه به (جعفر)دا ناردويهتەى ئەو
كاتەى خوى و ھاوہلەكانى كۆچيان كرد بەرو حەبەشە له سەرەمى مەككەدا ، چونكه
لهكۆتايى نامهكەدا باسى ئەو كۆچەرەنەى بەم دستەواژەيه كردووه : (ئەوا (جعفر)ى
ئاموزامو چەند كەسيكى ترم له موسولمانان نارد بۆ لاتان ، ئەگەر ھاقتە لات دالەديان
بدەو ئازاريان مەدە) . (بيهقى)يش له (ابن اسحاق)ووه باسى دەقى نامهيك ئەكات كه
پىغەمبەر ﷺ بۇ (نەجاشى) نووسيوه دەليت: (ئەمە نامهيهكه له موحەمەدى
پىغەمبەرەوه بۇ نەجاشى (اصحم) گەورەى حەبەشە ، سلاو لەو كەسەى شوينى
هيدايت ئەكمويت ، باوەر بهينە بەخواو پىغەمبەرەكەى ، شايهتومان بهينە كەخودا

۱ / صحيح البخاري ۸۷۲/۲ ، ۸۷۳ .

۲ / رحمة للعالمين ۱/۱۷۱ .

یه که و هاوہلی نیه ، نه هاوړتی هیه و نه پوله ، همره ها شایه تی بده که موحه مہد
 بهندو پیغہ مہبری خواہیہ ، به بانگہ وازی نیسلام بانگت دہکم ، من پیغہ مہبری خودام
 موسولمانبہ سہلامت دہبیت ، ﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ
 إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا
 مُسْلِمُونَ ﴾ خو ټہگر ملکہ چ نہ کہیت ټوا گوناہی هہموو نہ سرانیہ کانی گہلہ کہت له
 ټہستوی تودایہ .

تویژہری پایہ برز دکتور (حمیدالله باریس) دہقی نوسراویکی هیناوہ ، کہ
 پیش ماوہیہ کدستی کہوتوہ - همره کو (ابن قیم) یش هیناویہ تی به جیاوازی تہنا
 یہک وشہ - دکتور ټرکی زوری کیٹشاوہ تاگہ یشتوہ بهی ټہجامہ و سوودی لہ دہاینانہ
 نویہ کانیش وەرگرتوہ ، وینہی نامہ کمشی لہ کتیبہ کیدا هیناوہ بهم شیوہیہ :

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

له موحه مہدی پیغہ مہبری خواوہ بو نہ جاشی گہرہی حبہ شہ ، سلو لهو
 کہسہی شوینی ہدایہت کہوتوہ ، پاشان: سوپاسگوزاری خدا دہکم ، ټو خواہی
 کہ (مَلِك) و (قُدُوس) و (مُؤْمِن) و (مُهَيِّم) دہ . ہیچ هاوہلی نیه ، شایہ تی دہم کہ
 (عیسا) ی کوری (مریم) (روح) و (کلمہ) ی خواہی و به خشییوہ تی به (مریم) ی پاکداوینی
 رہوشت بہرزو دووگیان به (عیسی) ، همره کو ټادمی ہدی هیئا ، من ټہم بانگہ وازہ
 دہکم بولای یہ کتایی خوداو سووربوون لہ سر گوپڑایہ لی کردنی ، داوات لیندہ کم
 شویتم بکہوہ ، باوہر بہینہ بهی پھیامہ ی بو من هاتوہ ، من پیغہ مہبری خواہی ، ټوہ
 من خوټ و سہربازہ کانت بانگ دہکم بولای خوا ، من پھیامہ کم گہ یاندو ټاموژگاریم
 کرد ، موچیاریم قبول بکہ ، سلو لهو کہسہی شوینی ہدایہت دہکویت .^۱

دکتوری ریزدار جہخت دہکاتوہ کہ ټہمہ دہقی ټو نوسراوہ پیغہ مہبر ﷺ
 بو نہ جاشی نووسیوہ له پاش سولخی حودہ بیبہ ، دہقکەش پاش لیوردبوونہوہ
 گومانی تیدانیہ کہ بہ لگہیہ ، بہ لام بہ لگہیہ نیه لہ سر ټوہی ټو نوسراوہ دوا
 سولخی حودہ بیبہ نوسرا بیت ، ټوہش کہ (بیہقی) له (ابن اسحاق) دہ هیناویہ تی لهو
 نویسانہ دہچیت کہ پیغہ مہبر ﷺ نویسیوہ تی بو پادشاو میرہ نہ سرانیہ کان لہ دوا

^۱ / پروانہ کتیبی (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) بزمانی (نورق) . ل ۱۰۸ ، ۱۰۹ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ . له (زاد المعاد) یشتدا
 هاتوہ دہقہ دہلیت : (اسلم انت بدل والسلام علی من اتبع الهدی) پروانہ (زاد المعاد) ۶۰/۳ .

خودبیبیه وو ئم نایه تهی تیدایه ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ﴾ هتد ، ههروهه
 نه ریتی وابوو که لهو نووسراوانه دا ناوی (اصحمه) به راشکاو ی بهیئت ، سه به رت بهو
 ده قهش دکتور (حمیدالله) هیئاویه تی ، پی م وایه ده قی ئو نو سراوه بیت پیغه مبر ﷺ
 پاش مردنی (اصحمه) نویسیویه تی بو جینشینه که ی ، ئه مهش هوی سه ره کی
 نه نوو سینی ناوه که ی (اصحمه) یه. ئم شیوه ریزکردنهش لای من به لگه یه کی
 یه کلاکه ره وهی له سه رنیه جگه لهو شایه تیه ناوه کیانه ی مانای ده قی نو سراوه کان
 ده دیات به ده سه ته وه. سه یر ئه وه یه دکتور (حمیدالله) جه خت ده کات له سه ر ئه وه ی
 گوایه ئه وه ده قی (بییه قی) هیئاویه تی له (ابن عباس) وه، ده قی ئه وه نامه یه یه که
 پیغه مبر ﷺ دوا ی مردنی (اصحمه) نویسیویه تی بو جینشینه که ی ، له کاتی کدا که ناوی
 (اصحمه) به پروونی له ده قی نامه که دا هاتوو (والعلم عند الله) ^۱. که (عمرو) ی کوپی
 (امیه) ی (ضمری) نامه که ی پیغه مبر ﷺ ی دایه ده ست نه جاشی ، لی ی وهرگرت و
 خستیه سه ر چاوانی و له سه ر ته خت هاته خواره وه بو سه ر زهویه که ، له سه ر ده ستی
 (جعفر) ی کوپی (ابو طالب) دا موسولمان بوو ، بهو بو نه یه وه نامه ی نویسی بو پیغه مبر
 ﷺ ئه مهش ده قه که یه تی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

بو پیغه مبر ی خوا ، له نه جاشی (اصحمه) وه سلاوو په حمه ت و به ره کاتی
 خوات لی بیت ئه ی پیغه مبر ی خوا ، سلاوو لهو خوا یه ی که هیچ خوا یه کی تری نیه ،
 پاشان:

ئه ی پیغه مبر ی خوا ﷺ ئه وه نامه یه تم پیگه یشت که بو ت نارد بووم و باسی
 (عیسی) ت تیدا کرد بوو ، به په روه ر دگاری ئاسمان و زه مین ، به نه ندازه ی تاله
 موویه ک باسی (عیسا) جیاوازی نیه له وه ی تو ، ئه وه شیوه یه که تو فهرمووته ،
 له وه تیگه یشتین که بو ت ناردوین ، ئیمهش ئاموزاکه ت و هاوه له کانی تو مان
 دالده داو له نزیک خو مانه وه نیشته جی مان کردن ، به راستگو یانه و متمانه وه شایه تی
 ده دم : تو پیغه مبر ی خوا ی ت ، به یعه تم داوه به ئاموزاکه ت و له سه ر ده ستی ئه ودا
 خو م دایه ده ست په روه ر دگاری جیهانیان ^۲.

^۱ / بو نرژوی ئم باسانه برونه کتبی دکتور (حمیدالله) (رسول لکرم کی سیاسی زینگی) ل ۱۰۸ ۱۱۴۵ له لاپه ره ۱۲۱ ۱۳۱.

^۲ / زاد المعاد ۶۱/۳.

پیغمبر خا ﷺ داوای کردبوو له نه جاشی که (جعفر) و کوچکه ره کانی
 بو بنیژته وه ، ئه ویش دوو که شتی بو گرتن و له گهل (عمر) ی کوپی (امیه) ی
 (ضمري) دا ناردنیه وه ، که گه یشتنه وه مه دینه پیغمبر ﷺ له خه یبر بوو.^۱
 نه جاشی له (رهجه بی سالی نو ی کوچه) دا دوا ی جهنگی (تهبوك) کوچی
 دوا یی کرد ، پیغمبر ﷺ خه می بو خواردو نویژی (غائب) ی بو کرد. که مرد
 پادشایه کی تر هاته جیگای ، پیغمبر ﷺ نامه ی بو ئه ویش نارد به لام نازانریت
 موسولمان بوو یان نه؟^۲

۲- نامه بو (مقوقس) ی پادشای مصر

پیغمبر خا ﷺ نامه ی نووسی بو (جریج) ی کوپی (متی)^۳ که
 شو ره ته که ی (مقوقس) ، پادشای میسر و ئه سکه ندریه بوو ، بهم شیوه یه:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه مه دی بهنده ی خوداو پیغمبریه وه بو (مقوقس) گه وری قیبتیه کان
 ، سلو له وکه سه ی له سر هیدایه ته، پاشان ، به بانگه وازی ئیسلام بانگت نه که م،
 موسولمان به سه لامه ت ده بیت ، موسولمان به ، خودای گه وری دو جار پاداشتت
 ده داته وه ، خو ئه گهر ملکه چ نه بویت ئه و ئوبالی هه موو قیبتیه کان له گه ردن تودایه
 ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ
 بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾.^۴

(حاطب) ی کوپی (ابی بلتعه) ی هه لبرارد بو گه یاندنی ئه م نامه یه ، که
 (حاطب) چوه لای (مقوقس) پی و ت: پیش تو کابریه ک له م ولاته دا بانگه شه ی
 خواجه تی ده کرد ، خوا کردنی به په ندی دنیا و ئاخیره ت ، توله ی پی سه ندو
 توله شی ئی سه ندنه وه ، توش په ند له وه وه ر بگره ، با که س په ند له تو وه رنه گریت.

^۱ / ابن هشام ۲/ ۲۵۹.

^۲ / له وانه یه ئه مه له وه ره وه رگیرایی که (مسلم) له (انس) وه ریوایه تی کردوه ۲/ ۹۹.

^۳ / ئه مه له سه ر پاو بوچونی عه لامه (المنصور فوری) له کتبی (رحمة للعالمین) دا ۱/ ۱۷۸ ، دکتور (حمیدالله)

ده لیت: ئه و کابریه ناوی (بنیامین) بووه، بروانه (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) ل ۱۴۱.

^۴ / ئه م ده قه (ابن القيم) له (زاد المعاد) دا باسی کردوه ۳/ ۶۱، ئه ویش دکتور (حمیدالله) باسی کردوه که وینه ی ئه و
 کتبی به یه پرونی کردوه له مه ندیک وشه دا له گهل ئه م ده قه دا جیاوازی هیه ، ده قه که ده لیت: (اسلم تسلم یؤتیک الله)
 هه ره ما تیدا هاتوره (ثم القبط) له جیاتی (ثم اهل القبط)، بروانه (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) ل ۱۲۶.

(مقوقس) وتی: ئیمه ئاینی خوْمان ههیه ، وازی ئی ناهینین مهگهر بۆ
ئاینیکی لهوه باشتـر.

(حاطب) وتی: ئیمه بهبانگهوازی ئیسلام بانگت ئهکهین که لهجیگهی
ههموو ئاینهکانی تره ، پیغهمبهری خوا ﷺ خه لکی بانگ کرد بۆ ئهم ئاینه قورەیش
له ههموو کهس توندتر بهرپرچیان دایهوه ، جولهکه له ههموو کهس زیاتر دوزمنی
بوون ، نهسرانیهکان له ههموو کهس نزیکتر بوون لیانهوه ، سویند دهخۆم که
مژدهدانی (موسا) بههاتنی (عیسی) وهك مژدهدانی (عیسی) وههایه بههاتنی
(مههمهد). بانگ کردنی تۆ بۆ لای قورئان وهکو بانگکردنی شوینکهوتوانی تهورات
وههایه بۆ ئینجیل. ههر پیغهمبهریکیش بهگه لیک گهیشتیبت بووه بهمیللهتی ئهو
پیغهمبهره ، پیویست بووه که گوێرایه لێ بکهن ، تۆش یهکیکت لهو کهسانه
بهپوژگاری ئهم پیغهمبهره گهیشتیوت . ئیمه له ئاینی مهسیح قهدهغهت ناکهین ،
به لکو فرمانت پی دهکهین.

(مقوقس) وتی: من وردبوومه تهوه له پهیمای ئهم پیغهمبهره ، بینووومه
فرمان نادات بهشتی خراپ، پێگهیش ناگریت لههیچ کاریکی باش ، نه ساحیره و
نه جادووگهری درۆزن ، له پال ئهوهشدا من به لگهی پیغهمبهرایه تیم تیدا بینوه به
دهرخستنی نهینییهکان و ههوالدان به شته په نامه کیهکان ، لیم بوسته بیریکی ئی
دهکه مهوه.

ئهنجا نامه که ی لێ وهرگرت وخستیه ناو دهفریکی عاجهوه، مۆری کردو
دایه دهست که نیزه کیکی خۆی و پاشان نوسهریکی بانگ کردو به عهرهبی نووسی
بۆ پیغهمبهر ﷺ :

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

بۆ مههمه دی کورپی عبدالله له (مقوقس) گهورهی (قبط) وه ، سلاوت ئی
بیئت ، پاشان ، نوسراوه که تم خوینده وه ، لهوه تیگهیشتم که تیدا باست کردو وه
بانگی بۆ دهکهیت، دهشزانم که پیغهمبهریک ماوه و بهرپوهیه ، پیم وابوو که
لهشامه وه دهریکه ویت. پێزم گرت لهنیراوه کهت . دوو که نیزه کهت بۆ دهنیرم ، که
لهناو قیبتیهکاندا پله و پایه یان ههیه ، لهگه ل جل و بهرگدا ، هیستریکیشم بۆ
ناردیت تاسواری بیئت ، جاریکی تر سلاوت لێ بیئت.

له وه زیاتر هیچی نهوت و موسولمانیش نهبوو، دوو کهنیزه کهکش (ماریه) و (سیرین) بوون ، هیستره کهکش ناوی (دلدل) بوو ، تا سهرده می (معاویه) ش ههر مابوو ، پیغه مبه ریش ﷺ (ماریه) ی کرده کهنیزه کی خوئی و هاوسهری و (ابراهیم) ی لی بوو ، (سیرین) شی دا به (حسان) ی کوپی (ثابت) ی (انصاری).

۲- نامه بو (کیسرا) ی پادشای فارسه کان

ههروه ها پیغه مبه ر ﷺ نامه ی نووسی بو کیسرای پادشای فارسه کان ، بهم

شیوه یه:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه ممه د پیغه مبه ری خوداوه بو کیسرای گه وره ی فارسه کان ، سلاو لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت ده که ویت و باوه رده هیئت به خودا پیغه مبه ره که ی و شایه تی ده دا که جگه له (الله) خودایه کی تر نیه و موحه مبه دیش بهنده و پیغه مبه ری تی ، من به بانگه وازی خودایی بانگت ده کم ، من پیغه مبه ری خودام بو هه موو خه لک ، تا زیندوان بیدار بکه مه وه و به هانه ش به ده ست کافرا نه وه نه هیئت ، موسولمان به سه لامه ت ده بیت ، خو ئه گهر ملکه چ نه که هیت ئوبالی گونا می هه موو نا گریه رستان له ئه ستوی تودایه .

ئه م نامه یه شی دایه ده ست (عبدالله) ی کوپی (حذافه) ی (سه می) ، دایه ده ست لیپرسراوی (بحرین) ، جانا زانین لیپرسراوی (بحرین) به یه کی که له پیاوه کا نی خویدا ناردی یان (عبدالله) ی (سه می) نارد ، هه رکامیکیان بیت که نامه که خوینرایه وه بو کیسرا دراندی ، به له خو بایی بونی که وه وتی: چون ده بیت بهنده یه کی بی به ها له ره عیه ته که ی خوم ناوی خوئی له پییش ناوی منه وه بنووسیت ؟

که ئه وه وه وه گه یشته وه به پیغه مبه ر ﷺ فه رموی: خوا مولک و ده سه لاتی له ناو به ریت. هه رواش بوو ، کیسرا نامه یه کی نووسی بو (بازان) ی سه رکاری له یه من و پیی وت: دوو پیاوی جه ره زه ی خوت بنیره بو ئه و پیاوه ی له حیجازه و بوم به یته . (بازان) دوو پیاوی خوئی ناردو نامه یه کی شی پیدا ناردن بو پیغه مبه ر ﷺ و تیایدا فه رمانی دابوو به پیغه مبه ر ﷺ که له گه ل هه ردوو پیاوه کهیدا به وات بولای کیسرا. که گه یشتنه مه دینه و به پیغه مبه ر ﷺ گه یشتن یه کیکیان وتی: شاهانشاه (پادشای شاهان) نامه ی نووسیوه بو شابازان و فه رمانی پیداوه که توئی بو به ریت،

ئىمەشى ناردوھ تا لەگەلمان بىيىت، ھەرەشەشيان کرد پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمانى پىدان سبەينى بىنەوھ.

لەو کاتەدا ئاشوويك ھەستابوو دژ بە کيسرا لەناو بنەمالەكەى خۇيدا
پاش ئەوھى سەربازەکانى کيسرا لەبەردەم سوپاي قەيسەردا تىك شکابوون
(شیرەوھيھى) کوپى کيسرا باوکی خوۋى کوشت و دەستى گرت بەسەر مولکەكەيدا
بۆ خوۋى، ئەم پرووداوھ لەشەوى سى شەممە پاش تىپەربوونى دە پۆژدا بوو بەسەر
مانگى (جماد الاولى) ى سالى ھەوتەمى کوچى)دا.^۱

پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەوالەكەى بە وەحى پىگەيشت ، كە سبەينى ھاتنەوھ
ئەم ھەوالەى پىدان ، وتيان: تۆ دەزانى چى دەلىيت؟ ئىمە كەمتر لەم قەسەيەشمان
پى قەبول نەدەكرا ، ئايا ئەمەشت لەبارەوھ بنووسين و بىدەين بەپادشاي گەرە؟
فەرمووى: بەلى ئەم ھەوالەى لەبارەى مەوھ پىدەن و پى بلىن: ئەم ئايىن و
دەسلەتەى من دەگاتە ئەو شوینەى کيسراى پىگەيشتوھ! لەو شوینەدا كۆتايى
دیت كە سم و نالى ئەسپى نەگاتى و پىيشى بلىن: ئەگەر مۇسلمان بىيىت ھەرچىك
لەژىر دەستىدايە دەيدەمەوھ بەخۆت و دەتكەمەوھ بەمىرى پۆلەكانى گەلەكەت ،
ھەردو پىاوھكە بەبىستنى ئەو وتانە گەرەنەوھ و ھەوالەكەيان دا بە(بازان) ، زۆرى
پىنەچوو ھەوالى كوژرانى (كيسرا) گەيشت ، لە نامەيەكدا كە (شیرەوھيھى)
نووسىبووى بۆ بازان تىايدا وتبووى: چاوەرۋانى ئەو پىاوھ بكە كە پىشتەر باوكم
نامەى لەبارەوھ بۆ نووسىبوويت ، جارى لەسەرى بوەستە ھەتا فەرمانى منت پى
دەگات . ئەمە بووھ ھۆى مۇسلمان بوونى بازان و ئەوانەى لەگەلەيدا بوون لە
قارسەكانى ولاتى يەمەن .^۲

۴ - نامە بۆ قەيسەرى پادشاي رۆمەگان

بوخارى لەميانەى فەرموودەيەكى درىژدا دەقى ئەو نامەيەى گىراوھتەوھ
كە پىغەمبەر ﷺ نادرويهتى بۆ (ھەرقل)ى پادشاي رۆمەگان، ئەمەش دەقەكەيەتى:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

لە موھەممەد بەندەو پىغەمبەرى خوداوھ بۆ (ھەرقل) گەرەدى رۆمەگان ،
سلۆ لەو كەسەى شوینى ھىدايەت دەكەويىت، مۇسولمانبە سەلامەت دەبيىت،

^۱ / فتح الباری ۱۲۷/۸.

^۲ / محاضرات تاريخ الام الاسلامية للخضرى ۱/۱۴۷ - فتح الباری ۱۲۷/۸ ، ۱۲۸ ، ھەروھما بېروالە : (رحمة للعالمين)

موسلمانبه خودای گه‌وره دووچه‌ندانه پاداشتت ده‌داته‌وه، نه‌گهر ملت نه‌دا نه‌وا
گوناهمی هه‌موو نه‌ریسییه‌کان له‌گهر دنتایه ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ
بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ
تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾^(۲).

بۆ گه‌یاندنی ئەم نامیه (دحیه‌ی کوپی (خلیفه‌ی (کلبی) هه‌لبێژارد ،
فه‌رمانی پێدا که بیداته ده‌ست گه‌وره‌ی (بصری) تائه‌ویش بیداته ده‌ست (هرقل) ،
بوخاری له (ابن عباس) وه ده‌گیرێته‌وه که (ابو سفیان) ی کوپی (حرب) هه‌والی پێداوه
جاریکیان (هرقل) ده‌نیرێت به شوینیاندا ، ئەمان له‌کاروانیکی بازرگانی دا ده‌بن له‌شام
، نه‌وکاته بووه که‌مۆله‌تی وه‌ستانی شه‌رکه والا‌کرا‌بوو، (ابو سفیان) و گرو‌هه‌که‌ی
چوون بۆلای (هرقل) له (ئیلیاء) بوو^(۳) (هرقل) بانگی کرد بۆ دیوه‌خانی خۆی و هه‌موو
گه‌وره‌کانی پۆمی به‌ده‌وردا بوو، بانگی کردن و وه‌رگیرێکی بانگ کرد و وتی: کێ
له‌ئێوه له‌هه‌مووتان خزمایه‌تی نزیک‌تره له‌و پیاوه‌وه که ده‌لێت من پیغه‌مبه‌رم؟

(ابو سفیان) وتی: من ، وتم: من له هه‌موویان نزیک‌ترم .
(هرقل) وتی: خۆی و هاوه‌له‌کانیم ئی نزیک بکه‌نه‌وه ، با له‌پشتیه‌وه
بوه‌ستن ، پاشان وتی به وه‌رگیره‌که‌ی: من ده‌مه‌وێت پرسیار له‌و پیاوه بکه‌م
له‌باره‌ی ئەو پیاوه‌وه که ده‌لێت من پیغه‌مبه‌رم ، نه‌گهر درۆی له‌گه‌لدا کردم به‌درۆی
بخه‌نه‌وه ، (ابو سفیان) ده‌لێت: له شه‌رمی ئەوه‌دا نه‌بوايه که ده‌ترسام به‌درۆم
بخه‌نه‌وه درۆم به‌ده‌مه‌وه ده‌کرد.

پاشان وتی: یه‌که‌م پرسیار لینی کردم ئەوه بوو: ئەم پیاوه ره‌چه‌له‌کو
بنه‌ماله‌ی له‌ناوتاندا چۆنه؟ وتم: خاوه‌ن بنه‌ماله‌یه‌کی خانه‌دانه .

وتی: پێش ئەو که‌سی تر له‌ناوتاندا له‌م جو‌ره قسانه‌ی ئەوی کردوه؟
وتم: نه‌خێر .

وتی: ئایا هه‌چ یه‌کیک له‌ باووباپیرانی پادشا بوون؟ وتم: نه‌خێر.

^(۲) صحیح البخاری ۵/ ۴/ ۱

^(۳) قه‌یسه‌ر له‌وکاته‌دا له (حمص) وه هاتبوو بۆ (ئیلیاء) . بیت المقدس . بۆ سوپاسکردنی خوداوه‌ند له‌سه‌ر ئەو
شکسته‌ی به‌سه‌ر فارسه‌کاندا هه‌نابوو (بروانه صحیح المسلم ۹۹/ ۲) . پێشتر فارسه‌کان (په‌روین) ی کیسرایان
کوشتبو، سول‌حیان له‌گه‌ل پۆمه‌کاندا کردبوو له‌سه‌ر پێدانه‌وه‌ی هه‌موو نه‌رخا‌کو‌زه‌ویانه‌ی له‌ولاتی قه‌یسه‌ردا
داگیران کردبوو، ئەو خا‌چه‌شیان بۆ‌گیرا‌بو‌نه‌وه که‌نه‌سرانیه‌کان ده‌لێن گوايه (مه‌سیح) ی له‌سه‌ر خا‌ج دراوه ،
قه‌یسه‌ر هاتبوو بۆ ئیلیاء (بیت المقدس) له‌سالی (۶۲۹) ی زاینیدا واته (سالی هه‌وتی کۆچی) بۆ‌نه‌وه‌ی خا‌چه‌که
له‌شوینی خۆیدا دا‌بنیته‌وه سوپاسی خوا‌بکات له‌سه‌ر ئەو سه‌رکه‌وتنه‌وه‌یه .

وتی : ئایا سەردەستەو گەورە کانتان شوینی کەوتوون یان ژێردەست و لاوازه کانتان ؟ وتم : ژێردەستەکان .

وتی : ئایا زیاد ئەکەن یان کەم داکەن ؟ وتم : زیاد ئەکەن .

وتی : ئایا دوای باوەڕهێنان بە ئایینه کەس لێی وەرپرس دەبێت و پەشیمان ببێتەوه ؟ وتم : نەخێر .

وتی : ئایا پێش ئەم حالەتە ی پێشتر ئیوه درۆتان ئی دیوه ؟ وتم : نە .

وتی : ئایا پەیمان شکێنی دەکات ؟

وتم : نە . ئێمە ئێستا لە گەلیدا شەڕمان وەستاندووە و ناشرانین چی دەکات تیایدا .

وتی : هیچ وشەیهکی دیکەم نەدی غەیری ئەم وشەیه شتی لەدەدا دروست

بکات

وتی : شەڕتان لە گەلدا کردووە ؟ وتم : بەلێ

وتی : چۆن شەڕتان لە گەلدا کردووە ؟

ابو سفیان دەلێت وتم : شەڕ بە نۆبە بوو جارێک ئێمە سەڕکەوتوین و

جارێکیش ئەو

وتی : بەچی فەرمانتان پێ دەدات ؟

وتم : دەلێت تەنها خودا بپەرستن ، هاوێلی بۆ پەیدامەکەن ، واز لە قسە ی باو و

باپیرانتان بهێنن ، فەرمانمان پێدەدات بەنۆیژو دەست و دەم پاک و پەییوەندی خزمایەتی .

(هەرقل) وتی : بەوەرگیڕەکە : پێی بلێ لەبارە ی باوان و پەچەلەکیەوه پرسیارم ئی

کردیت و تە : خاوێن بنەمالەو خانەدانە ، پێغەمبەرانی ش لەناو خانەوادەوه بنەمالەو

گەلەکانیاندا دەنێژن ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پێشتر کەس ئەم قسانە ی ئەو ی گوتووە

و تە : نەخێر ، وتم : ئەگەر پێشتر کەسیکی دیکە ئەم قسەیه ی پێشتر کردبێت ئەوا ئەم

لاسا ی ئەو دەکاتەوه ، پرسیارم کرد ئایا کەسیک هەیه لە باپیرانی ئەم پیاو و پادشا

بووبێت ، ئەگەر لەباو و باپیرانیدا پادشا هەبوا یە دەموت : ئەم کابرایە داوای تەختی

باو و باپیرانی خۆی دەکات ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پێشتر درۆتان ئی دیوه ، و تە : ئێ

نەخێر ، منیش لەدەلی خۆمدا وتم : مەحاله درۆ بە دەم خەلکیەوه نەکات و بچیت درۆ

بە دەم خواو و بکات ، پرسیارم لێ کردیت ئایا گەورەو سەردەستە کانتان شوینی داکەون

یان ژیر دهسته کانتان ، و ت: ژیر دهسته کان شوینی دهکون ، هه میشه شوینکوتوانی پیغه مبهراڼ ژیر دهسته کان بوون ، پرسیارم ئی کردیت: ئایا زۆر تر دهن یان کهم دهنه وه ، تو و ت: زۆر دهن ، ئیمانیش بهو شیویه ههتا تیرو تهواو دهبیّت ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پاش چوونه ناو ئایینه کهی کهسی ئی وهرس دهبیّت و پهشیمان ببنه وه؟ و ت: نه خیر، ئیمانیش بهو شیویه ههتا به تهواوی خوشیه کهی دهچیته دلّه وه ، پرسیاریشم لیکردیت فرمان بهچی دهات؟ و ت: فرمانمان پی دهات به یهک خوا په رستی و هاوهدانه ناو بۆ خوداو وازهینان له بته پرستی و فرمانمان دهات به نوێژ کردن و دهم و دهست پاکی و خوئه گهر ئهم قسانه راست بن لهوا پۆژیک له پۆژان دهگاته ئهم جیگه پییهی منیش ، وامدزمانی لهناو ئیوه دا نه بیّت ، نه مدهزانی که لهناو ئیوه دا دهرکهوتوه ، خو ئه گهر بمزانیایه ده توانم بچه لای هه لپه م دهر کرد بۆ بینینی ، ئه گهر له گه لیدا بومایه قاچه کانیم بۆ ده شوورد. پاشان بانگی کرد نامه کهی پیغه مبهراڼ بوئینا ﷺ و خویندیوه ، که له خویندنه وهی نامه که بوه وه ، بوو به دهنه که دهنه گه ره لاوژی ، فرمانی دا کرانه دهر وه ، له کاتی کردنه دهر وه یاندا وتم به پیاوه کانی: به راستی فرمانی (ابن ابی کبشه) ی به جی هیئا ، ئه و پیاوه پادشای (بنی الاصفه) یش لئی دهر سیّت ، متمانه ی تهواوم پهیدا کرد به کاره کهی پیغه مبهراڼ ﷺ و گومان نه بوو که سه ره کهوئیت تاخوا ی گه وه ئیسلامه تی خسته دلّه وه.

(ابو سفیان) ئهم کاریگهریهی نامه کهی پیغه مبهراڼ ﷺ به سهر (ههرقل) وه بۆ دهگیریته وه ، کاریگهریه که ئه و منده زۆر بوو خه لات ی (دحیه) ی کوپی (خلیفه) ی (کلبی) کرد به پاره و جلوه برگ ، که (دحیه) گه راپه وه گه یشته (مسمی) له رینگه دا چهند کهسیکی خیل ی (جدام) پوتیان کرد وه و هیچان پی نه هیشت ، (دحیه) ش پیش ئه وه ی بپواته مائی چوه خزمهت پیغه مبهراڼ ﷺ و هه وئه که ی پیدا ، پیغه مبهراڼ ﷺ خیرا (زید) ی کوپی (حارثه) ی به پینچ سه د پیاوه وه نارد بۆ (حسمی) له پشت (وادی القری) وهیه ، (زید) دای به سهر خیل ی (حزام) دا ، کوشترکی زۆری ئی کردن و مهرو مالآت و ژنه کانی هیئان، ههزار و شتر و پینچ ههزار سهر مهر بوو له گه ل سه د که نیزه کدا.

له نیوان پیغه مبهراڼ ﷺ و خیل ی (جدام) دا دوستایه تی هه بوو ، خیرا (زید) ی کوپی (رفاعه) ی (جدام) یی که یه کیك بوو له سه رانی ئه و خیلّه نا په زایی دهر پری لای پیغه مبهراڼ ﷺ ، چونکه پیشتر خو ی و چهند پیاویکی تری خیلّه که موسلمان بوو

بوون و له کاتی پاووپووت کردنه که شدا پشتیوانیان له (دحیه) کردبوو ، پیغه مبه‌ر
 ښه ناره‌زاییه‌کی وهرگرت و فرمانی‌دا به‌گی‌رانه‌وی ده‌ستکه‌وت و که‌نیزه‌که‌کان.
 زۆرینه‌ی (سیره‌ت) نووسه‌کان پیش سو‌ل‌خی حوده‌ییبه‌ی باسی ئه‌م سریه‌یه
 ده‌کن ، ئه‌مه‌ش هه‌له‌یه‌کی پوونه ، گومانی تیدانیه‌ که ناردنی نامه‌ بۆ قه‌یسه‌ر
 دوا‌ی سو‌ل‌خی حوده‌ییبه‌ی بوو ، له‌به‌رئه‌وه (ابن قیم) یش ده‌لیت: بی‌گومان که ئه‌م
 پووداوه دوا‌ی سو‌ل‌خی حوده‌ییبه‌ی بووه.^۱

۵ - نامه‌ بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی)

پیغه‌مبه‌ر ښه نامه‌یه‌کی نووسی بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی) فه‌رمان‌پوا‌ی
 (بحرین) و تیا‌یدا بانگی کرد بوو بۆ ئیسلام ، نامه‌که‌شی به‌ (علاء) ی کو‌ری
 (حضرمی) دا بۆ نارد ، (منذر) یش نامه‌یه‌کی نووسی بۆ پیغه‌مبه‌ر ښه ده‌قه‌که‌یه‌تی:
 (پاشان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ، من نامه‌که‌ی به‌ر‌یز‌تانم خو‌ینده‌وه به‌سه‌ر خه‌ل‌کی به‌حه‌ریندا
 ، هه‌ندیکیان چه‌زبان له‌ئیسلا‌م کردو پ‌ی‌یان خو‌ش بوو باوه‌ریان پ‌ی‌ه‌ینا ،
 هه‌ندیکی‌شیان چه‌زبان لی‌ی نه‌بوو ، له‌خاکی مندا نا‌گر په‌رست و جوله‌که‌ هه‌ن ، له‌و
 باره‌یه‌وه فه‌رمانی خو‌تم پ‌ی‌ به‌رموو). ئه‌نجا پیغه‌مبه‌ر ښه نامه‌ی بۆ نووسی:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ ،

له مو‌حه‌مه‌د پیغه‌مبه‌ری خواوه بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی) ، سلا‌وت لی بی‌ت
 ، سو‌پاسی ئه‌و خودایه‌ ده‌که‌م که ج‌گه‌ له‌ خو‌ی که‌س خودا نیه ، شایه‌تی ده‌هم
 مو‌حه‌مه‌د به‌نده‌و پیغه‌مبه‌ری خوایه ، پاشان من یاد‌ی خودات وه‌یر ده‌خه‌مه‌وه ،
 هه‌رکه‌سینک نامۆ‌ژگاری بکات ئه‌وه بۆ خو‌یه‌تی ، هه‌رکه‌سینکیش گو‌ی‌رایه‌لی ن‌یراوه‌کانم
 بی‌ت ئه‌وه گو‌ی‌رایه‌لی فه‌رمانی منی کردوه ، هه‌رکه‌سینک وته‌ی باشیان له‌گه‌لدا بل‌یت
 ئه‌وه باشی له‌گه‌ل منیشدا گو‌توه ، ن‌یراوه‌کانم به‌چاکی باسی تو‌یان بۆ کردوم ، من
 تو‌م کرد به‌تکا‌کاری گه‌له‌که‌ت ، واز له‌ مو‌س‌لمانه‌کان به‌ی‌نه‌ با له‌سه‌ر ئیسلامه‌تی خو‌یان
 بم‌ینه‌وه ، له‌ گونا‌ه‌کاره‌کانیشیان خو‌ش بووم لی‌یان قه‌بول بکه‌و تا‌کو چا‌که‌ی زی‌اتر
 بکه‌یت ئی‌مه له‌سه‌رکاری خو‌ت ده‌ته‌ی‌ل‌ینه‌وه ، هه‌رکه‌سینکیش له‌سه‌ر ئایینی جوله‌که‌
 یان نا‌گر په‌رستی ده‌می‌ن‌یت‌ه‌وه ئه‌وه پی‌ویسته له‌سه‌ری (جزیه) بدات.^۲

^۱ / بروانه (زاد المعاد) ۱۲۲/۲ ، په‌راویزی (ت‌لق‌ی‌ع مفه‌وم اهل‌ ال‌پ‌س) ل ۲۹.
^۲ / زاد المعاد ۳ / ۶۱ ، ۶۲ ، ئه‌و ده‌قه‌ش (د. حمیدالله) ه‌ینا‌ویه‌تی له‌ و‌ینه‌ی ئه‌و ک‌ت‌یبه‌وه که‌ده‌ستی که‌وتوه ،
 له‌یه‌ک وشه‌دا جیا‌وا‌زه ، تیا‌یدا هاتوه (لا اله‌ غ‌یره) له‌جیا‌تی (لا اله‌ الا‌ هو).

۶- نامه بۆ (هۆدە)ی کۆری (علی) سەرۆکی (یەمامە)

پێغه‌مبەری خوا ﷺ نامەى نووسى بۆ (هۆدە)ی کۆری (علی) سەرۆکی

یەمامە ، ئەمە دەقەکەیتى:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

لە موخەممەدى پێغه‌مبەرى خواوە بۆ (هۆدە)ی کۆری (علی) سلاو لەو
کەسەى شۆینى هیدایەت دەکەوێت ، بزانە کە ئەم ئایینە تا سەو ئالى ئەسپ بڕ
بکات دەروات ، موسلمانە سەلامەت دەبێت ، مۆلک و دەسەلاتى خۆت بۆ
دەهێلمەوه.

(سلیط)ی کۆری (عمرو)ی (عامری) هەلبژارد بۆ گەیاندى ئەم نامەى ، کە
(سلیط) نامە مۆرکراوەکەى پێغه‌مبەرى دایە دەستى ، میواندارى کردو پێزى لى
گرت ، نامەکەى بۆ خوێندەوه ، وەلامى دایەوهو نامەى نووسى بۆ پێغه‌مبەرى خوا
ﷺ و تیايدا وتبوى: (ئەمەى تۆ بانگى بۆدەکەیت چەندە جوان و شیرینە ، منیش
هەموو عەرەب لە پلەوپایەکەم سەل دەکاتەوه ، هەندىک دەسکەوتم بەدرى شۆینت
دەکەوم) . خەلاتیکیشى دا بە (سلیط) و لە رەست و چینیى (هجر)یش جلوبەرگى
دایە ، ئەمانەى هیئایەوه خزمەت پێغه‌مبەرى خوا ﷺ و هەوالەکەى پێدایەوه ،
پێغه‌مبەر ﷺ نامەکەى خوێندەوهو فەرمووی : ئەگەر داواى بستیك زەویشم لى بکات
نایدەمى ، مۆلک و مالى لەناو دەچیت . کە پێغه‌مبەر ﷺ لە (فەتخ) بوەوه ، (جبریل)
هەوالى دایە کە (هۆدە) مردووە . پێغه‌مبەر ﷺ فەرمووی : لەم یەمامەى دا کابرایەکى
دروژن پەیدا دەبێت بانگەشەى پێغه‌مبەرىتى دەکات ، داواى من دەکوژیت . یەکیك
وتى: پێغه‌مبەرى خوا ﷺ کى دەیکوژیت ؟ فەرمووی : تۆو هاوێلەکانت ، هەرواش
بوو.

۷- نامه بۆ (حارث) ی کوری (ابی شمر) ی (غسانی)

گه وره ی (دیمه شق)

پیغه مبه ر ﷺ نامه ی بۆ نووسی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحو مبه دی پیغه مبه ری خواوه بۆ (حارث) ی کوری (ابی شمر) ، سلاؤ لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت که وتوه ئیمانی پی هیئاوه و متمانه ی پیکردوه ، بانگت ده کهم که باوه ر بهینی به تا کو ته نها یی خودای بۆ هاوتا ، مولک و ده سه لات که ت بۆ ده مینیت ه وه .

(شجاع) ی کوری (وهب) ی هه لبارد له خیل ی (بنی اسد) ی کوری (خزیمه) بۆ ناردنی ئەم نامه یه ، که نامه که ی گه یان دبووه دهستی و تبووی: کۆ ده توانیت مولک و ده سه لات له من بسینیت؟ من ده رومه سه ره ئه و ، موسلمان نه بوو.

۸- نامه بۆ پادشای عومان

پیغه مبه ر ﷺ نامه یه کی نویسی بۆ پادشای عومان (جیفر) و (عبد) هه ردوو کوری (جلند) ئەمه ش ده که یه تی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه مبه دی کوری عبده لله وه بۆ (جیفر) و (عبد) هه ردوو کوری (جلند) ، سلاؤ لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت ده که ویت ، پاش ئه وه ، من بانگتان ده کهم بۆ سه ر ئایینی ئیسلام ، هه ردوکتان موسلمان بن سه لامت ده بن ، من پیغه مبه ری خودام بۆ هه موو مرو قایه تی ، بۆ ئه وه ی زیندوان بیدار بکه مه وه و کافرانیش به ده ردی خو یان بچن ، ئیوه ئه گه ر دان به ئیسلامدا بنین له شوینی خوتان ده تانه یلمه وه ، ئه گه ر ملکه چ نه کهن بۆ ئیسلام ئه و مولک و ده سه لاتتان له ناو ده چیت و ئه سپ سوار دیت ه سه رتان بۆ ئیره و پیغه مبه ریتی منتان بۆ ده ره گه ویت.

(عمرو) ی کوری (عاص) ی هه لبارد بۆ گه یاندنی ئەم نامه یه ، (عمرو) وتی: ده رچووم تا گه ییشتمه (عومان) ، مه به ستم گه یشتن بوو به (عبد) ، چونکه ئه و له برا که ی ژیرتر و هیمنتر بوو ، وتم: من نیروای پیغه مبه ری خوام ﷺ بۆ لای توو برا که ت ، وتی: برا کهم له من گه وره تره له ته مه ن و ده سه لاتیشدا ، من ده تگه یه نمه لای ئه و هه تا کو نامه که ت ده خوینیت ه وه .

پاشان وتی: بانگه‌واز بۆچی ده‌که‌یت؟

وتم: بانگه‌واز ده‌که‌م بۆ یه‌کتایی خودای بی شه‌ریک و وازه‌ینان له
بتپه‌رسییی و شایه‌تی بده‌یت که موحه‌ممه‌د به‌نده‌و پیغه‌مبه‌ری خوایه.

وتی: ئە‌ی (عمرو) تو کۆری پیاو ماقولێ گه‌له‌که‌تی، باوکی تو چی کرد؟

ئیمه‌ ئە‌و ده‌که‌ینه‌ ده‌م راستی خو‌مان .

وتم: مردو باوه‌ری نه‌هینا به‌ ئایینه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، چه‌زم ده‌کرد
باوه‌ری پی به‌ینایه‌و موسلمان ببوايه ، منیش له‌سه‌ر باوه‌ره‌که‌ی ئە‌و بووم ، تاخوا
هیدایه‌تی دام .

وتی: له‌که‌یه‌وه شوینی که‌وتی؟ وتم: ماوه‌یه‌کی که‌مه . پرسیا‌ری لی‌کردم
له‌کوێ موسلمان بویت ؟ وتم: له‌لای نه‌جاشی موسلمان بووم ، هه‌وایشم دایه‌ که
نه‌جاشی موسلمان بووه . وتی: که نه‌جاشی موسلمان بوو گه‌له‌که‌ی چیان لی‌کرد .

وتم: پنی پازی بوون و شوینی که‌وتن .

وتی: ئە‌ی که‌شیش و چله‌کیشنه‌کانیان شوینی که‌وتن ؟

وتم: به‌لێ .

وتی: (عمرو) بزانه‌ چی ده‌لییت ، چونکه‌ له‌ درۆ خراپتر نیه‌ له‌ دنیا‌دا .

وتم: درۆم نه‌کردوه‌و درۆکردنیش له‌ئایینی ئیمه‌دا گونا‌هه .

پاشان وتی: وابزانم (هه‌رقل) به‌ موسلمان‌بوونی نه‌جاشی نه‌زانیوه .

وتم: به‌لێ زانیویه‌تی . وتی: به‌چیدا ده‌زانیت؟

وتم: نه‌جاشی با‌جی ده‌دا به‌ (هه‌رقل)، که موسلمان بوو، باوه‌ری هینا به
موحه‌ممه‌د ﷺ ، وتی: وه‌للاهی له‌مه‌ودوا یه‌ک دره‌م نانیرم بۆ (هه‌رقل)، قسه‌که
گه‌یشته‌وه به‌ (هه‌رقل) ، (نیاق) ی برای پیی وت: ئاوا به‌م ئاسانیه‌ وازده‌هینیت له
کوێله‌یه‌کی خۆت که با‌جت بۆ نانیرت و باوه‌ری به‌ئایینیکی نوێ هیناوه‌؟

(هه‌رقل) وتی: کابرایه‌که‌و چه‌زی له‌و ئایینه‌ کردوه‌و بۆ خوی هه‌لیبژاردوه
، چی لی بکه‌م؟ وه‌للاهی ترسی له‌ده‌ستچوونی ده‌سه‌لاته‌که‌م نه‌بوايه‌ منیش وه‌کو

ئە‌وم ده‌کرد. (عبد) وتی: ئە‌ی (عمرو) بزانه‌ چی ده‌لییت؟

منیش وتم: وه‌للاهی راستگو‌م له‌گه‌لتدا .

پاشان وتی ئە‌و پیاوه‌ فره‌مانی چیتان پیده‌دات؟

وتم: فرمان ددا به گویایه لی خواو یاخی نه بوون لی و فرمان ددا به چاکه و په یوه ندی خزمایه تی و ریگه نادا به زولم و دستدریژی و شهروال پیسی و مه ی خواردنه وه و بته رستی و خاچیه رستی.

وتی: ئەمه چەند جوانه بانگی بو دکات ، ئەگەر براکەم بەگویی بکردمایه ئیستا سوارده بووین و باوهرمان به موحه مەد ﷺ دهینا، به لام جیگه ی داخه براکەم ترسی له دستچوونی مولکه که ی ههیه و هه زیش ناکات به دوا ی که سه وه بیت .

وتم: ئەگەر ئەو موسلمان ببیت ، پیغه مبهری خوا ﷺ دهیکاته وه پادشای گه له که ی خوی . بوئنه وه ی سه دهقه له دهوله مهنده کان وهر بگریت و بیداته وه به هه ژاره کانی ، وتی: ئەم رهوشته چهنده جوانه ، ئە ی سه دهقه چیه؟

منیش هه والم پی دا ، که پیغه مبهری خوا ﷺ له خیر و بیر چی سه پاندوه به سه ر ساماندا تاگه ی شتمه باسی و شتر.

وتی: ئه ری (عمرو) له و ئاژده لانه شمان که ده له وهر پئرنین و تیر ئاو ده کرین؟ و تم: به لی .

وتی: وه لاه ی باوهرناکه م گه له که م به هو ی دووری ماله کانیان و زوریانه وه بهرگه ی ئەو داوا یه بگرن .

(عمرو) ده لیت: چەند پوژیک چاوه پروانیم کرد، ئەم پیاوه هه والی منی ده گه یاند به براکه ی، پاشان پوژیکیان داوا ی کردم چوو مه ژووره وه بۆلای سه یرم کرد.

وتی: چیت ده ویت ، منیش نامه یه کی مۆر کراوم دایه و کردیه وه ، هه مو ی خوینده وه تاگه ی شته کو تاییه که ی ، پاشان دایه ده ست براکه ی ئەویش تا کو تاییه که ی خوینده وه ، به لام تیبینیم کرد براکه ی نه رم و نیانتر بوو .

وتی: هه والم بده ری بزانه قوره ی ش چیان کرد؟

وتم: شوینی که وتون ، هه ندیکیان به هه زی خو یان و هه ندیکیشیان له ترسی شمشیر .

وتی: کی ی له گه لدا یه؟ و تم: خه لک شوینی که وتون و ئەویان پی باشته له هه رکه سیکی تر، به هه قل زانیان که له پیشتر له گو مراه ی و سه رلیشی و اویدا بوون و باوهریان پی هینا وه ، نابینم جگه له تو که سیکی دیکه لی رده مابینه وه ، خو ئەگەر

تۆش موسلمان نەبیت و شوینی نەكەویت ، بەخوا ئەسپ سوار دەگەنە سەرت و تەپرو و شكت كاول دەكەن ، بۆیە موسلماننە تا سەلامەت بیت ، دەتخاتەو سەركارەكەى خۆت و ئەسپ و لاخیش نایەنە سەرت .

وتى: وازم لى بهینه ، سبهینى وەرەو .

گەرەمەو بۆلای براكەى وتى: (عمرو) ئومیدەوارم موسلمان ببیت ، ئەگەر لە مولكەكەى نەترسیت ، بۆ سبهینى ھاتەو چوومەو لای ، پینگەى نەدا بپۆمە ژورەو ، چووم براكەیم ھینا . وتم: نەمتوانیو بپۆمە ژورەو بەلكو بملكەى نیتەو لای .

وتى: بیرم کردەو لەوہى بانگت بۆ کردم ، ئەگەر من لاوازترین كەسى عەرەبیش بى یەك پیاویشم بەدەوردا نەمینیت ، ئەسپ سواری ئەو ناتوانیت بگاتە من ، ئەگەر بگەنە ئیرە شەپكى وای لەگەلدا دەكەین كە نەى دى بیت .
 وتم: باشە من سبهینى دەرەچم ، كە دلنیاوو دەرئەچم و ئەگەر پیمەو ، لەگەل براكەیدا كۆبوو .

وتى: ئیمە چىن لەچاو ئەوانەدا كە ئەو سەركەوتو بەسەریاندا ، نامەشى بۆ ھەركەسێك ناردییت بەدەمیەو چوو ، كە پۆژ بوو ناردیەو بەشویندا ، ھەردووکیان موسلمان بوون و باوەریان ھینا بە پیغەمبەر ﷺ و پینگەشیاندا سەدەقە كۆبكەمەو بەكۆمە نیوانیان و یارمەتیەكى زۆریشیان دام دژ بە سەرپیچی كەران.^(۱)

رەوتى ئەم بەسەر ھاتە ئەو دەگەى نیت كە ناردنى ئەو نامەى بۆ ئەم دوانە زۆر دواتر بوو لە نامەى پادشاكانى تر ، راستیشە بڵیین دواى فەتح بوە .
 بەم نامانە پیغەمبەر ﷺ بانگەوازەكەى خۆى گەیاندا بە پادشاكانى سەرزەمین ، ھەندىکیان باوەریان پى ھینا و ھەندىکیان بى باوەر بوون ، بەلام لەگەل ئەو شەدا سەرى ئەو بیباوەرانەى قالكردو ناوى خۆى و ئایینەكەشى ناسرا لە لایان .

^(۱) زاد المعاد ۲/ ۶۲ ، ۶۳

چالاکی سهربازی پاش په یمانی حوده ییبه

غەزای (غابه) یان غەزای (ذی القرد)

ئەم غەزایه بریتی بوو له راوانانی پۆلێك خێلێ (فزاری) كه خەریکی چەته گەریتی بوون له سەرە پێگە ی پیغه مبهری خوادا ﷺ .

ئەمە یه کهم غەزایه که پیغه مبهەر ﷺ ئەنجامی دابیت دوا ی سولحی حوده ییبه و پیش جهنگی خه ییبه ، (بخاری) له باسی کدا ده لیت ئەم غەزایه پیش خه ییبه ر بووه به سیّ سالّ ، (مسلم) یش ئه وه ی گێپراوه ته وه به (مسند) ی خو ی له فه رمووده یه کی (سلمه) ی کوپی (اکوع) وه ، زۆرینه ی (سیره ت) نووسان ده لیت پیش سولحی حوده ییبه بووه ، له (صحیح) یشدا شتێك نیه راستتر بێت له وه ی (سیره ت) ناسان ده یلێن .^۱

پوخته ی رپوایه ته کان له (سلمه) ی کوپی (اکوع) وه وه یه ، که پاله وانی ئەم غەزایه یه و وتویه تی: پیغه مبهری خوا ﷺ و شترگه لیکی له گه لّ (ریاح) ی غولامیدا ناردە دەر وه ، منیش ئەسپه که ی (ابو طلحه) م پیبوو له گه لیدا بووم ، که رۆژمان کرد وه سه یر ده که ین (عبدالرحمن الفزاری) داویه تی به سه ر و شترگه له که دا و هه موویانی داوه ته به رخو ی و شوانه که شی کوشتوه ، و تـم: (ریاح) ئەو ئەسپه ببه و بیگه یه نه به (طلحه) و هه وایش بده به پیغه مبهەر ﷺ . پاشان له سه ر گردێک نوو ستم و پووم له مه دینه بوو سیّ جار هاوارم کرد (یا صباحاه) پاشان چووم به دوا ی ئاسه واری فه زاریه کاندای تیرم تیده گرتن و خو م که نار ده دا و دم وت:

أنا ابن الأكوع واليوم يوم الرضع

به رده وام بووم له تیر هاویشتن و بریندار کردنیان ، هه ر که ئەسپ سواریکیان ببووستایه بگه رپته وه ده چوومه بن دره خته که و تیرم تیده گرت و دم گه رانه وه ، تا خو یان کرد به ناو ته نگه به ری شاخی کدا چوومه سه رشاخه که بو یان و به ردم به سه ردا گلۆر کردنه وه ، به م شیوه یه به رده وام بووم تا و شتر نه ما له و شتر گه له که ی پیغه مبهەر ﷺ نه یخه مه پشتی خو مه وه ، ئەوان وازیان هی نا ، من هه ردوایان که وتم ، تیرم تیگرتن تا سی بورده یان لی به جیما و سی رمیشیان له بهر بار سووکی

^۱ / بروانه (صحیح البخاری) ، (باب غزوة ذات قرد) ۶۰۲/۲ ، هه ره ما (صحیح مسلم) باب غزوه (ذی قرد) و میتیش ۱۱۲/۲ ، ۱۱۴ ، ۱۱۵ ، (فتح الباری) ۷/ ۴۶۰ ، ۴۶۱ ، ۴۶۲ .

بهجی هیشت، هه‌رچه‌کیشیان بهجی دههیلّا کۆم ده‌کرده‌وه و که‌له‌که به‌ردم به‌سه‌روه هه‌لده‌چنی تا پیغه‌مبه‌ر ﷺ و هاوه‌لّا بیناسنه‌وه ، ئه‌وان رایان کرد تاگه‌یشتنه ته‌نگه‌به‌ریک دابه‌زین بۆ نان خواردن منیش به‌سه‌ر لوتکه‌که‌یه‌وه دانیشتم ، چوارکه‌سیان بۆم سه‌رکه‌وتن ، وتم: ئیوه من ده‌ناسن؟ من (سلمه‌ی کوپی (اکوع) م ، هه‌رکامیکتانم بویت ده‌یکوژم، که‌ستان من نابین . له ترساندا گه‌رانه‌وه ، له‌شوینی خۆم نه‌جولام تا ئه‌سپ سواره‌کانی پیغه‌مبه‌رم دی ﷺ گه‌یشتنه ناو دره‌خته‌کان . یه‌که‌میان (اخرم) بوو ، به‌دوای ئه‌ودا (قتاده) و به‌دوای ئه‌ویشدا (مقداد) ی کوپی (اسود) هاتن ، (عبدالرحمن) ی (فزاری) و (اخرم) بوو به شه‌ریان ، ئه‌سپه‌که‌ی (عبدالرحمن) برینداربوو ، (عبدالرحمن) کوشتی ، ئه‌نجا چووه سه‌ر ئه‌سپیکی‌تر (قتاده) فریای که‌وت و کوشتی ، ئه‌وانی‌تر هه‌موویان رایانکرد ، ئیمه‌ش به‌دوایاندا من به‌پی‌رامده‌کرد ، تاده‌مه‌و پۆژئاوا بوون له‌شیویک لایاندا ، ئاویکی تی‌دابوو پیی ده‌وترا (ذا القرد) بۆ ئه‌وه‌ی لیی بخۆنه‌وه ، زۆر تینوویان بوو ، له‌سه‌ری هه‌لم برین نه‌مه‌یلّا دلۆپیکی ئی بخۆنه‌وه ، کاتی خه‌وتنان پیغه‌مبه‌ر ﷺ و ئه‌سپ سواره‌کانم پیگه‌یشته‌وه ، وتم: پیغه‌مبه‌ری خوا ئه‌وانه ئیستا تینوو شه‌که‌تن ، ئه‌گه‌ر سه‌د پیاوم له‌گه‌لدا بنیریت زینی هه‌موو ئه‌سپه‌کانیان ئی ده‌ستینم و په‌ت ده‌خه‌مه ملیانه‌وه ، فه‌رمووی: (ابن الاکوع) زال بویت وازیان ئی به‌ینه. پاشان فه‌رمووی: ئیستا له (غطفان) تۆز ئه‌که‌ن.

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمووی چاکترین ئه‌سپ سوارمان (قتاده) بوو ، باشت‌ترین پیاده‌شمان (سلمه) بوو ، دوو‌پشکی پیبه‌خشیم ، پشکی پیاده‌یه‌ک و پشکی سواریک ، له‌سه‌ر (عضباء) له پشتی خۆیه‌وه داینام و گه‌رینه‌وه بۆ مه‌دینه. له‌و غه‌زایه‌دا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (ابن ام مکتوم) ی به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه دانا ، ئالاکه‌شی دایه ده‌ست (مقداد) ی کوپی (عمرو).^(۱)

^(۱) بڕوانه دوو سه‌رچاوه‌که‌ی پیشوو ، هه‌روه‌ها (زاد المعاد) ۲/ ۱۲۰.

غەزاي (خەيىبەر) و (وادى القري)

لە موخەرەمى سالى (۷) گۆچيدا

خەيىبەر شارىكى گەورەى پىر لەقەلاۋ باخى خورماو مەزراو كشتوكال بوو،
لە دوورى شەست يان هەشتا ميلەوھىيە لە شارى مەدينەو كەوتۆتە بەشى
باكوريەو، ئىستا گوندىكەو كەش و ھەوايەكى بۆگەنى ھەيە.

ھۆي غەزاگە

كە پىغەمبەر ﷺ دالنيابوو لە بەھىزترىن بالەكانى سى حيزبە پىلانگىرەكە ،
بە تەواوى پىشتىنى لىيان كىردەوھ لە دواى شەپ وەستانەكەوھ ، ئەنجا ويستی
تەمىيەكى دوو بالەكەى تىرىش بكات ، كە برىتى بوون لە جولەكەو خىلەكانى نەجد
، تا ھىمنايەتى و ناشتى بەتەواوى بەرقەرار بىت لەناوچەكەداو موسلمانەكانىش
دەستيان بىتەوھ لە شەپى خويناوى و يەكلابنەوھ بۆ گەياندىنى پەيامى خوايى .
خەيىبەرىش كە حەشارگەى پىلان و نەخشەى ترسناك و مەلبەندى شەپ
فروشى سەربازىيى و كوئوى ئازاوەو ئاشووبگىرىيى بوو بەلای موسلمانەكانەوھ
گرنگى زىاترى ھەبوو.

ئەمە ھالى خەيىبەر بوو ، لەبىرىشمان نەچىت كە جولەكەى خەيىبەر بوون
ھەموو ئەحزابيان دژ بە موسلمانەكان كۆ كىردەوھ و ھانى (بنو قريظة) شىاندا بۆ
خىانەت كىردن و پەيمانشكىنى ، پاشان دەستيان كىردە پەيوەندى كىردن بە
دووپوھەكانى تابوورى پىنجەمى كۆمەلگەى ئىسلامى غەتەفان و عەرەبە
دەشتەكەيەكانەوھ ، كە بالى سىيەمى ھەرسى حيزبەكە بوون ، سەربارى ئەوھ خوشيان
سازدا بوو بۆ شەپو كوشتارو بەو كارانەيان لەچەند لايەكەوھ موسلمانانيان تووشى
نارەھەتى و كارەساتى خويناوى كىرد ، تائەوھى نەخشەيان داپشت بۆ تىرۆركىردنى
خودى پىغەمبەر ﷺ ، لەو ئاقارەدا موسلمانەكانىش ناچاربوون جارناجارە سىرەو
مەفرەزە بنىرنە سەريان و دەستيان ئى بوەشىنن و سەرى پىلانگىرەپان پان بكنەوھ ،
وھكو (سلام) كوپى (ابى الحقيق) و (اسىرى) كوپى (زارم). بەلام گرنگى پىدانى
موسلمانەكان بە جولەكە زۆرلەوانە گەورەتر بووھ بۆيە دەستيان ئى نەدەوھشاندىن
چونكە دوژمنىكى سەرسەختەر لە ئارادا ھەبوو كە برىتى بوو لە قورەيش بەرامبەر
موسلمانان وەستابوو ، كە ئەو بەرامبەر كىيە كۆتايى ھات كەش و ھەوا ساز بوو بۆ
تەمى كىردنى ئەو تاوانبارانە و كاتى لىپرسىنەوھيان نزيك بوو بوەوھ.

دەرچوون به رهو خه ییبه ر

(ابن اسحاق) ده لئیت: پیغه مبه ری خوا ﷺ دواى گه پانه وهى له حوده ییبه مانگی (ذی الحجة) و هه ندیک له مانگی موچه پرمیش تیپه ری له مه دینه دا مایه وه ، هه ر له مانگی موچه پرمدا به رهو خه ییبه ر که وته ری.

زانایانی ته فسیر ده لئین: فه تیح کردنی خه ییبه ر به لئینیکی خودایی بوو له نایه تدا باسکراوه ﴿وَعَذَّبْنَا الْمَافِقِينَ كَثِيرًا وَأَخْذُواْ بِهَا فَعَجَلَ لَكُمْ هَذِهِ﴾ الفتح/۲۰. واته : خودای گه وره به لئینی ده سته و تیکی زوری پیداون که له دورژمانی ده ستین، به لام نه مه ی بو پیشخستن. (واته سولحی حوده ییبه)، مه به ست له ده سته که وته گه وره که ش خه ییبه ر.

ژماره ی سوپای ئیسلامی

کاتیک که دوو پرووان و ده روون نه خوشه کان له سولحی حوده ییبه دا له گه ل پیغه مبه ر ﷺ دواکه وتن ، خواى گه وره له باره یانه وه فه رمانی دا به پیغه مبه ر ﷺ و فه رموی: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ نَحْنُ خَيْرُكُمْ بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ الفتح/۱۵. واته: دواکه وته کان ده لئین نه گه ر ده رچوون بو سه ندنی ده سته که وت ریگه مان بده ن باشوینتتان بکه وین ، نه وانه ده یانه ویت که لامی خودا بگوین ، پینان بلئ هه رگیز به دواماندا نایه ن ، خواى گه وره ییش پیشت ر وای فه رموو ، نه وانه ده لئین ئیوه حه سوو دیمان پی ده بن ، به لام له راستیدا نه وانه که میك نه بیئت له هه یج تیناگه ن.

که پیغه مبه ر ﷺ ویستی پروات بو خه ییبه ر ، رایگه یاند که شه یدایانی جیهاد نه بیئت نابیت که س له گه لیدا پرواته ده ره وه ، بویه جگه له وه هزارو چوارسه د که سه ی ژیر درمخته که که س له گه لیدا نه که وته ری.

(سباع) ی کوپی (عرفطه) ی (غفاری) ی به سه ر مه دینه وه دانا ، به لام (ابن اسحاق) ده لئیت : (نميلة) ی کوپی (عبدالله) ی (لیثی) دانا وه ، پیده چیت رای یه که م لای لیکو له ره وان راسته ر بیئت.

^۱ پروانه (فتح الباری) ۴/۶۵. (زاد المعاد) ۲/۱۲۳.

لهوكاتهدا بوو (أبو هريرة) هات بۆ مهدينه و موسلمان بوو ، چووه لای (سباع)ی کوپی (عرفطة)ی (غفاری) له نویژی بهیانیدا ، که له نویژهکەیی بووه چووه لای و تویشووێ ریگەیی ئی وەرگرت ، ئەنجا چوو بۆ خزمەت پیغه مەبەر ﷺ و قسەیی لهگەڵ موسولمانه کاندای کردو لهپشکی دەستکەوت بهشیاندا.

په یوهندی کردنی دوو پرووان به جوله کهوه

دوو پرووان کاریان بۆ جوله که دهکرد ، سهرکردهی دوو پرووان (عبدالله)ی کوپی (ابی) ههوالیدا به جوله کهیی خهیبهر که موحوممهده بهرهو نیوه دی ، ئاگاداربن و هیچ لیی مهترسن ، نیوه ژمارهتان زۆرهو چهک و تفاقیی باشتان ههیه ، کۆمه له کهیی موحه مەدیش چهند که سیکی په رته وازهی کهمن ، چهک و تفاقیکی که میان پییه. که خه لکی خهیبهر بهره یانزانی (کنانه)ی کوپی (ابی الحقیق) و (هودة)ی کوپی (قیس)یان نارد بۆ لای (غطفان) بۆ داوای کۆمه که ، چونکه هاو په یمانی جوله کهیی خهیبهر بوون ، دژ به موسولمانه کان هه موو پیشتیوانیه کیان دهکردن . (غطفان) ئەو مه رجیه یان له سهر جوله کهیی خهیبهر دانا که ئەگەر هاتوو سهر که و تن به سهر موسولمانه کاندای نیوهی به ره بوومی خهیبهر یان بهدی.

ریگەیی چوون به رهو خهیبهر

پیغه مەبەر ﷺ له رۆشتنیدا به رهو خهیبهر شاخی (عصر)ی گرت بهر ، پاشان به رهو (صهباء) و پاشان چووه چه قیك پیی ده لئین (رجیع) ، لهو شوینه وه تا (غطفان) ماوهی شهو و پوژێك پیاده رییه ، که (غطفان) ههوالیان پیگه یشت ، کهوتنه ری به رهو خهیبهر بۆ یارمه تیدانی جوله که ، که گه یشتنه نیوهی ریگه دهنگو باسێك کهوته بهرگوینیان وایان زانی موسولمانه کان داویانه به سهر مال و منال و سهروهت و سامانه که یاندا ، بۆیه خیرا گه رانه وه نه یان توانی هیچ کۆمه کیه کی جوله کهیی خهیبهر بکهن.

پاشان پیغه مەبهری خوا ﷺ ههردوو ریبهری سوپاکهیی بانگکرد ، یه کیکیان ناوی (حسیل) بوو ، تا گونجاوترین ریگه یان نیشان بهدن ، له ریگهیی باکو ره وه - واته له پووی شامه وه - خویمان بکهن به خهیبهر داو نه هیلن جوله کهیی خهیبهر به رهو شام یان خیلێ (غطفان) هه لبین.

یه کیك له دوو ریبه ره که وتی: من ریگهت نیشان ده دم پیغه مەبهری خوا ﷺ کهوته ری تا گه یشته چهند ریانیك وتی: پیغه مەبهری خوا ﷺ هه رییه کیك له م ریگایانه ده کریت بمانگه یه نیته شوینی مه بهست . پیغه مەبەر ﷺ فه رمانی پیدا که

ناوی سهره ریځاګاڼی پي بليت ، ريښه رکه وتی : يه کيځيان ناوی پريځای (حزن) ه ،
 پيڼغه مبهري خوا ﷺ ريځه ی نه دا له ويوه پرون. کابرا وتی: پريځه يه کی تريان ناوی
 (شاش) ه. نه ويشتی رت کرده وه. وتی: يه کيځي تريان ناوی (حاطب) ه. له ويښه وه
 نه پوښت. نه نجا (حسيل) وتی: ته نها يه ک ريځه يان ماوه. (عمر) فهرمووی: ناوی
 چي يه؟ کابرا وتی: ناوی (مرحب) ه. پيڼغه مبهري ﷺ له و پريځه يه وه پوښت.

چهند رووداويک له ريځه دا

۱. له (سلمه) ی کوړی (اکوع) ه وه ده ليت: له گهل پيڼغه مبهريدا به شو دهرچووين
 بهرو خه يبهري ، پياويکي ناو سوپاکه به (عامر) ی شاعيري وت: نه ري شيعريکي
 خوتمان ناده ي به گويدا ؟ (عامر) به دهنګه وه که وته شيعر خویندنه وه و وتی:

اللهم لولا أنت ما اهتدينا ولا تصدقنا ولا صلينا
 فاعفر فداء لك ما اتقينا وثبت الأقدام إن لاقينا
 وألقين سكينه علينا إنا إذا صبح بنا أينما

وبالصباح عولوا علينا

پيڼغه مبهري خوا ﷺ فهرمووی: نه وه کيڼه نه شو شيعره ده خوینتيته وه؟ وتیان:
 (عامر) ی کوړی (اکواع) ه. فهرمووی: خوا پرهمی پي بکات. کابرا يه ک وتی:
 به راستي نه دو عايه بووه مال به سهر يه وه ، خوږګه زياتر له ناوماندا بوايه .
 هاوډان ده يان زانی که پيڼغه مبهري ﷺ دو عاي ليخوشو بونی تايبه تي کرد بو
 هه رکه سيک شهيد دکریت ، نه وه بوو له جهنګي خه يبهريدا (عامر) شهيد بوو.

۲. له ريځه دا خه لکه که گه يشتنه سهر دوليک به دهنګي بهر ز ده ستیان کرد
 به وتني (الله اکبر، الله اکبر، لا إله إلا الله). پيڼغه مبهري خوا ﷺ فهرمووی: که ميک
 له سه رخو بن ، نيوه که سيک بانګ ده کن که چاوو گوڼي ليتانه و زور نريکه .

۳. له (صهبا) ی نزيك خه يبهريشه وه نويژي (عصر) ی کردو ، بانګي کرد
 تويشوي خوار دنه که بهين ، جګه له (قاوت) شتيکي ديکه يان پي نه بوو ، فرماني
 دا دانريت ، خو ی لي خوارد ، موسولمانانيش لپيان خوارد. پاشان ته شريفی
 هه ستاو نويژي مه غريبي کردو که ميک وه ستا ، خه لکه که ش وه ستان ، پاشان
 هه ستاو بي دووباره کردنه وه ي ده ست نويژ نويزي عيشاي بو کردن.

۱ / صحيح البخاري، باب (غزوة خيبر) ۶۰۲/۲. صحيح مسلم، باب غزوة (ذي قرد) و هي تريش ۱۱۵/۲.

۲ / هه مان دوا سهرچاوه.

۳ / صحيح البخاري ۶۰۵/۲.

۴ / هه مان سهرچاوه ۶۰۳/۲.

۵ / مغازي الواقدي (غزوة خيبر) ل ۱۱۲.

سوڀاي نيسلام بهرو شوراڪاني خه بيهه

ئو شوهه كه بو سبهينى شهري خه بيهري تيدا قهوما ، موسولمانه كان له نزيك خه بيهه روه شويان كردهوه ، جوله كه هيچ هستيان پي نه كرده ، پيغه مبهري خوا ﷺ ته گهر بچوايه سهر هر كومه ليك تا بهر به بيان نزيكيان نه ده كه و ته وه ، كه بهر به بيان بوو نوږڅي به ياني به تاريخي كرده ، موسولمانان سوار بوون ، كه پوڅ بووه خه لكى خه بيهه به بى ناگايي به پاچو خاكه نازدهوه بهرو مه زراكانيان ده چوون ، كه سوڀاكيه يان بيني هاواريان كرده: ئهري وه لا ئه وه موحه ممه ده هاته سهرمان . بهر اكرده گهرانه وه بهرو شار . پيغه مبهري ﷺ فرموي: (الله اكبر ، خه بيهه ويړان بوو ، الله اكبر ، خه بيهه ويړان بوو ، هركا تيك چووينه مهيداني كومه ليك ، خوايه روڅيكي خراپيان به سهر دا بهينيت).

پيغه مبهري خوا ﷺ شوينيكي ديارى كرده بوو بو سهر بازگه كه ي ، (حباب) ي كوري (منذر) وتي: پيغه مبهري خوا ﷺ ئه دابه زينهت ليړده فرماني خودايه ، يان هه لويستنيكي سهر بازيه؟ فرموي: بهلكو ئه مه پراو هه لويستنيكي سهر بازيه ده كريت قسه ي تيدا بكهين . وتي: پيغه مبهري خوا ، ئه م جيگه يه له قهلاي (نطاة) وه نزيكه . هه موو جهنگاو ده ركانى خه بيهه له ويډان ، ئه وان ئيمه ده بينين و ده روان به سهرماندا ، له كا تيكدا ئيمه ئه وان نابيين ، تيريان ده گاته ئيمه ، بهلام تيره كانى ئيمه ناگاته ئه وان . دلنياش نابيين له وان ، زياد له وه ئيمه له ناو ئه م دارخورما يانه دا بوار ده دين شهو بدهن به سهرماندا . ئينجا ئيره زهويه كي فشه له ، ته گهر فرمان بدهيت له م شوينه خراپه وه برونه شوينيكي تر . فرموي: پرايه كه تم پي باشه . ئه وه بوو چوونه شوينيكي تر وه .

كه نزيك بوونه وه له خه بيهه رو روانيان به سهر شار كه دا پيغه مبهري ﷺ فرموي : بوه ستن . سوڀاكه وه ستن . ئه م نزيه ي خويند:

﴿اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَمُنَّ، وَرَبَّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَمُنَّ، وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَمُنَّ، فَإِنَّا نَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ، وَخَيْرَ أَهْلِهَا، وَخَيْرَ مَا فِيهَا، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذِهِ الْقَرْيَةِ، وَشَرِّ أَهْلِهَا، وَشَرِّ مَا فِيهَا، أَقْدِمُوا بِاسْمِ اللَّهِ﴾.

خو سازدان بو شهروقه لاكاني خه بيهه

كه شهوى پيكدادانه كه هات ، پيغه مبهه ﷺ فهرمووى: ئەم ئالايه ددهمه دهست كه سيك خوداو پيغه مبههري خوش بويت و خوداو پيغه مبهريش نهويان خوش بويت. كه رۆژ بومه هه موو هاوه لان له خزمهت پيغه مبههري خودا ﷺ وهستان ، هه موويان ئاواتيان دهخواست ئالاكهى بدرتته دهست ، فهرمووى: كوا (على) كوپى (ابى طالب). وتيان: پيغه مبههري خوا ، چاوى دهئيشيت . فهرمووى: بنيرن به شوئيدا. هينايان. پيغه مبههري خوا ﷺ تفىدا له چاوى و دوعاى بهسهردا خوئند چاك بومه ، وهكو هيچ ئازاريكى نه بووييت ، ئەنجا ئالاكهى دايه دهست، (على) فهرمووى: پيغه مبههري خوا ﷺ شهريان له گه لدا كه كم تا دهيا نشكيئن. فهرمووى: له سه رخو برو ، تاده رويته مهيدانيان ، پاشان بانگيان بكه بو ئيسلام و پييان بلن ئەگهه موسولمان بين ماف و ئهركه كانيان چى و چون دهبيت ، وهلاهي ئەگهه خودا بههوى تووه هيدايهتى يهك كهس بدات بو تو باشتره له مولكى (حمر النعم).

شارى خه بيهه دوو بهش بوو ، به شيكيان پينج قه لاي تيذا بوو:

١. قه لاي (ناعم). ٤. قه لاي (ابى).

٢. قه لاي (صعب)ى كوپى (معاذ). ٥. قه لاي (نزار).

٣. قه لاي (زبير).

سى قه لاي يه كه م دهكهوتنه شوئيكيكه وه پيى دهوترا (نطاة) ، دوو قه لاکهى

تريش دهكهوتنه شوئيكيكه وه پيى دهوترا (شق).

به شى دووه ميهش به (كتيبه) ناوده برا ، سى قه لاي تيذا بوو:

١. قه لاي (قموص) ، كه بريتي بوو له قه لاکهى (بنى ابى الحقيق) له خيلى (بنى

النضير).

٢. قه لاي (وطيح). ٣. قه لاي (سلام).

له ناو خه بيههردا جگه لهو قه لاي شو راينه هى تريش هه بوو، به لام بچوك بوون و

نه دهگه يشتنه ئاستى قه لاکانى تر ، له پتهوى و به زيدا.

شههه خويناويه كه له بهشى يه كه مى قه لاکاندا بوو، سه بارهت به بهشى

دووه ميهش له گه ل بوونى ژماره يهكى زورى چهكدار له ناوياندا ، كه چى به بى شهه

خوياندا به دهسته وه.

١ / هه ره بهه له ناو نازاره بوو كه له سه ره تادا نه يوانى له گه ل سوياكه دا بكه ويته رى، درايى پييان گه يشته وه.

٢ / صحيح البخارى (باب غزوة خيبر) ٥٠٥/٢، ٦٠٦. له هه ندى ريوايه تدا هاتوه كه دواى نه وهى چه نديارى هيرشى موسولمانه كان شكست ده ميئت ئەنجا ئالاكه ده درتته دهست (على). به لام راوبوچوونى يه كه م لاي ليكو له ره وان په سه ندره .

دەستپېژندنې شەرو رزگارکردنې قەلای (ناعم)

یەكەم قەلایەك لەنیوهەندی هەموو قەلآكاندا ، كە موسولمانەكان هیڤشیان كرده سەری قەلای (ناعم) بوو ، چونكە ئەو قەلایە هیلی بەرگریی ستراتییژی یەكەمی جولەكە بوو ، ئەم قەلایە ، قەلای (مرحب) ی پالەوان بوو كە زیاتر لەهەزار كەسی تێدا بوو .

(علی) كۆپی (ابی طالب) چوو بەردەم ئەو قەلایەو بانگی جولەكە ی كرد بۆ نیسلا مەتی ، رەتیان دایەووە ، لەگەڵ (مرحب) ی سەرۆکیاندا كەوتنە سنگ دەریپەراندن ، كە هاتەدەرەووە چوو مەیدانی شەرو بانگی كرد بۆ شەری یەك بەیەك . (سلمە) ی كۆپی (اكواع) وتی : كە چووینە خەیبەر (مرحب) ی سەرۆکیان شمشیرەكە ی گرت بە دەستەووە رای دەوێشانو دەیوت :

قد علمت خیر أني مرحب شاکي السلاح بطل مجرب
إذا الحروب أقبلت تلهب

ئەوجا (عامر) ی مامم بۆی چوو دەیوت :

قد علمت خیر أني عامر شاکي السلاح بطل مغامر
كەوتنە شەر لەگەڵ یەكدا ، شمشیرەكە ی (مرحب) چوو بەناو قەلغانەكە ی (عامر) دا ، (عامر) ویستی شمشیریکی لیندا ، شمشیرەكە ی كورت بوو نە یگەشتنی ، ویستی بیدا لە قاچی كایرایی جولەكە بەری نەكەوت ، دەستی هەلگەرایەووە نوکی شمشیرەكە ی بەر كڵاوی ئەژنۆی كەوت و وفاتی كرد . پیغەمبەر ﷺ لەبارە یەووە فەرمووی : ئەو پیاووە دوو پاداشتی هەیە - لەگەڵ وتنی ئەم پرستە یەدا هەردوو پەنجە ی پێكەوێ لكاند - ئەو پیاووە (جاهد) و (مجاهد) و كەم كەسی عەرەب هەییە ئەو شەرەفە ی وەرگرتبێت .

دوای ئەووە جارێکی تر (مرحب) بانگەشە ی كردهووە بۆ شەری یەك بەیەك و دەستی كرد بە خۆپاوه شاندن و شیعر خوێندنەووە :

قد علمت خیر أني مرحب ... هتد .

(علی) كۆپی (ابی طالب) بۆی چوووە دەرەووە ، (سلمە) ی كۆپی (اكواع) دەلیت : (علی) فەرمووی :

أنا الذي سمتني أمي حيدر كليث غابات كرية المنظره
أو فيم بالصاع كيل السندره

^١ / صحيح مسلم ، باب (غزوة خيبر) ١٢٢/٢ . باب (ذي قرد وغيرها) ١١٥/٢ ، صحيح البخاري (باب غزوة خيبر) ٦٠٢/٢ .

(علی) شمشیرکی دا لهسهری (مرحب) و کوشتی و فهتخ و بزگاری لهسهر دهستیډا په یدابوو.

که (علی) له قه لاکانیان نزیکبوه وه جوله که یهک لهسهر قه لاکه وه سهری دهرکیشاو وتی: تو کییت؟ فهرمووی: من (علی) کوپی (ابی طالب) م. کابرای جوله که وتی: سویندم بهو په راوهی دابه زیوه بو سهر موسا ، نیوه سهرکه وتن به سهرماندا.

پاشان (یاسری) کوپی (مرحب) هاته دهره وهو هاواری کرد: کی دیتنه مه یدانم؟

(زیر) چوه مه یدانی.

(صفیه) ی دایکی (زیر) خه دایگرت و وتی به پیغه مبهري ﷺ : پیغه مبهري خوا کوپه که م ، نهو کوپه که م ده کوژیت. پیغه مبهري ﷺ فهرمووی : به لکو کوپه که ی تو نهو ده کوژیت ، نهو بوو (زیر) (یاسری) کوشت.

نیدی شهریکی خویناوی به ده وری قه لای (ناعم) دا بهرپابوو ، چهندين سهر کردهی جوله که ی تیدا کوژراو به هو یه وه وری جوله که پووخواو نه یان ده توانی بهری شالای موسولمانه کان بگرن. سهرچاوه کان ده لین که موسولمانان لهو پوژده دا بهر ننگاریه کی زور توند کراون ، به لام له کو تاییدا جوله که ناو مید بوون له وه ستاندنی هیرشی موسولمانه کان ، ورده ورده لهم قه لاهو بو قه لای (صعب) که وتنه پاکردن و هه لاتن ، نیر موسولمانه کان قه لای (ناعم) یان گرت.

بزگار کردنی قه لای (صعب) ی کوپی (معاد)

له پووی هیزو پتهویه وه قه لای (صعب) دووه مین قه لابوو ، موسولمانه کان شالویان برده سهری به سهر کردایه تی (حباب) ی کوپی (منذر) ی (انصاری) و بو ماوه ی سن پوژ ثابلقه یاندا ، له پوژی سییه مدا پیغه مبهري ﷺ نزایه کی تاییه تی کرد بو گرتنی نهو قه لایه.

(ابن اسحاق) ده گیریتنه وه: که خیل ی (بنی سهم) هاتنه خزمهت پیغه مبهري ﷺ و عه رزیان کرد: به راستی ماندوو بووین و هیچمان به دهسته وه نه ماوه چی بکهین ؟ نه نجا پیغه مبهري ﷺ خوا نزای کرد فهرمووی: (خوای گه وره ، تو به حالیان

۱ / له نیو سهرچاوه کاند جیاوازی هیه لهسهر نهو که سهری (مرحب) ی کوشتوره وه نهو رزدهی که تاییدا کوژراو رزوی گرتنی قه لاکه ، هندی له جیاوازیه کن که وتونه ته ده قه (صحیح) کانیشمه ، نه م بچورنه مان پاش هه لسه نگانندی راکان له ریوایه تیکی بوخاریه وه دهرگرتوه.

دەزانی ، ئەمانە ھیزیان لەبەر براوە ، منیش ھیچ لە دەستدا نییە ، بۆیان بکەم ، خواپە گەورەترین قەلایان بەدەیتە دەست موسولمانان ، ئەو قەلایەیان کە دەولەمەند ترینیانە و زۆرترین خۆراک و گوشتی تێداپە. ئەو پۆژە شالۆیان بردە سەر قەلاکە و گرتیان ، لە ھەموو خەیبەردا قەلای تێدا نەبوو بەئەندازەی قەلای (صعب) خۆراک و گوشتی تێدا بیت.

کە پیغەمبەر ﷺ ھانی موسولمانانی دا بۆ ھێرش کردنە سەر ئەو قەلایە پاش خویندنی نزاکی ، (بنو اسلم) لە پیشتەوێ ھێرش بەرەکاندا بوون ، لەبەردەم قەلاکەدا شەپو کوشتاریکی خویناوی پوویدا ، پاشان ھەر لەو پۆژەدا پێش خۆراوا بوون قەلاکە گیرا ، موسولمانەکان لەو قەلایەدا چەندین مەنجەنیق و ئاگرپێژین و کەرەستە ی جەنگیان گرت.

بەھۆی برسیتی ئەو پۆژەو کە لە ریاویەتەکە ی (ابن اسحاق) دا ھاتوو ھەندیک لە ئەندامانی سوپاکە ی پیغەمبەر ﷺ گویدریژیان سەرپەری و خستیانە سەر مەنجەل بۆ خواردن ، کە پیغەمبەر ﷺ بەھۆی زانی قەدەغە ی کرد گوشتی گویدریژ بخۆن.

فەتھ کردنی قەلای (زبیر)

پاش پزگارکردنی ھەردوو قەلای (ناعم) و (صعب) ، جولەکە لە ھەموو قەلاکانی (نطاة) رایانکرد بۆ قەلای (زبیر) ، ئەم قەلایە قەلایەکی پتەوی سەختە لەسەر قوللەیکە ، مەزقو ئەسپ ناتوانن بەھۆی سەختیەو پییدا سەربکەون ، پیغەمبەری خوا ﷺ ئابلقەیدان ، ئابلقەکە سێ پۆژی خایاند ، ئەنجا کابرایەکی جولەکە ھات و تی: (ابو القاسم) ئەگەر تۆ لیژەدا یەک مانگی تریش ئابلقەیان بەدیت ھیچ باکیان نییە و گوێ نادەن ، چونکە پێچکە ی ئاوو کانیاویان ھەیە لەژێر زەویداو ، شەوانە دەردەچن و لێی دەخۆنەو ، دەگەرپنەو بۆناو قەلاکەو بەرگری دەکەن ، خۆ ئەگەر ئەو سەرچاوە ی ئاویان ئی بپریت چۆک دادەدەن و بۆت دینە دەروە. ئاوەکیان بپین ، ھاتنە دەروەو شەپکی سەختیان کردو ھەندیک لە موسولمانەکانیشیان شەھید کرد ، دە کەسیش لە جولەکە کوژران و لە ئاکامدا پیغەمبەر ﷺ ئەو قەلایەشی پزگار کرد.

فەتەح کردنی قەلای (ابی)

پاش فەتەح کردنی قەلای (زبیر) جولهکه خویان کرد به قەلای (ابی) داو
خویان تێدا حەشاردا ، موسولمانەکان ئابلقەهێ ئه‌ویشیاندا ، دوو پیاوی جولهکه
به‌دوای یه‌کدا هاتنه‌ مه‌یدانی شه‌ری یه‌ک به‌یه‌ک ، دوو پیاوی موسولمانیان بۆ چوو
هه‌ردووکیان کوشتن ، ئه‌و که‌سه‌ی پیاوه جولهکه‌که‌ی دووه‌می کوشت پالەوانی
ناودار (ابو دجانە) (سماک)ی کوپری (خرشه‌ی) (انصاری) بوو که هه‌موو جارێک
په‌ڕۆ سووره‌که‌ی به‌سه‌ریه‌وه ده‌به‌ست ، دواي کوشتنی ئه‌و جولهکه‌یه (ابو دجانە)
به‌ره‌و قەلاکه رایکرد بۆ فەتەح کردنی ، موسولمانەکانیش به‌دوایدا هی‌رشیان برد ،
له‌ناو قەلاکه شه‌پێکی خۆیناویی پرویدا ، له‌وێش هه‌لێانکه‌ندن و رایانکرد به‌ره‌و
قەلای (نزار) که‌دوا قەلگه‌ی به‌شی یه‌که‌می قەلکانی خه‌یبه‌ر بوو.

فەتەح کردنی قەلای (نزار)

ئهم قەلایه پته‌وترین قەلای به‌شی یه‌که‌م بوو ، جولهکه متمانه‌ی ته‌واویان
هه‌بوو ، که هه‌رگیز ئه‌و قەلایه ناگیرێت ، باهه‌موو توانایه‌کیشیان بخه‌نه‌گه‌ڕ له‌و
پێگه‌یه‌دا ، له‌به‌رئه‌وه له‌و قەلایه‌دا له‌گه‌ڵ ژن و مناله‌کانیان دانیشتن ، پیشتەر قەلکانی
دیکه‌یان له‌ ژن و منال چۆل کردبوو.

موسولمانەکان ئابلقەهێکی زۆر توندیان به‌سه‌ر قەلگه‌وه‌دا ، به‌توندی
فشاریان ده‌خسته‌ سه‌ریان به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی قەلگه‌ به‌شاخیکی به‌رزه‌وه‌ بوو هیچ
بوارێک نه‌بوو بۆ هی‌رش کردنه‌ سه‌ری ، جولهکه‌ش نه‌یانده‌وێرا له‌ قەلگه‌ بێنه‌ خواره‌وه
بۆ شه‌پکردن له‌گه‌ڵ هی‌زه ئیسلامیه‌که‌دا ، به‌لام به‌ تیر هاوێشتن و به‌رد باران
به‌ره‌نگاریان ده‌کرد.

که موسولمانەکان نه‌یانتوانی قەلگه‌ی (نزار) بگرن ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ
فه‌رمانی‌دا ئاگرپه‌رژینه‌کان ناماده‌و ساز بکړن ، پێده‌چیت چهند ئاگرکوێه‌کیان
هه‌لدایه‌ته ئه‌و دیو قەلگه‌وه‌و دیوارو پایه‌کانیان له‌زانده‌یت و چووبه‌ ناویه‌وه ، له‌ناو
قەلگه‌دا شه‌پێکی قورس پروی‌دا ، جولهکه‌ له‌ویدا توشی شکستیکی خراپ هاتن ،
چونکه نه‌یان توانی له‌و قەلایه‌ راکه‌ن بۆ قەلایه‌کی‌تر ، هه‌روه‌کو له‌ قەلکانی تردا
ئوه‌ریان ده‌کرد ، به‌لکو ئه‌وه‌ی که‌بۆی کرا رابکات هه‌لات له‌و قەلایه‌و ژن و مناله‌کانی
به‌جیه‌هێشت به‌دوای خۆیدا.

پاش فەتەح کردنی ئه‌و قەلایه‌ش به‌شی یه‌که‌می قەلکانی خه‌یبه‌ر فەتەح کرا ،
که بریتی بوو له‌ دیوی (نطاة) و (شق) هه‌ر له‌و جیه‌یه‌دا چهند قەلایه‌کی بچووکێ تری

تېدا بولۇپ، بەلەم جولەكە كەبىننىڭ ئۇ قەلەسەختە گىرا ، دەستىبەجى ئۇ قەلەيانەشيان بەجىيەشت ، ھەلەتن بەرەم بەشى دوۋەمى خەيىبەر.

فەتەتچ كەردنى بەشى دوۋەمى قەلەكانى خەيىبەر

كە ھەردوۋەشى (نطاة) و (شق) فەتەتچ كەرن، پىغەمبەرى ﷺ خا بە سوپاكەيەۋە پەۋى كەردە خەلەكى كەتەبە (وطيح) و (سلالم) لە قەلەكە (ابى الحقيق) ى خەلە (بنى نظير) دا ، ھەرچى ھەلەتوۋەكانى بەشى (نطاة) و (شق) ھەبەۋە پەيان كەردبەۋە ئۇ ۋە لە قەلەيەدا خەيان تەند كەردبەۋە.

(سەرەت) نوۋسان جەياۋەيان ھەيە لەۋەدا ئايا لە قەلەيانەدا شەپ پەۋى دابەت يان نا، چەنكە پەۋەتى گەپرانەۋەكە (ابن اسحاق) پەۋنە لەبارەى گەرتنى قەلە (حموص) ۋە. بگەرە لەپەۋەتى گەپرانەۋەكەدا ئۇۋە دەرەكەۋەت كە بەشەپ گەرايەت ۋە ھەچ دانۇستان و سولخەنك نەبەۋەت بۇ خەبەدەستەۋەدان .

(ۋاقدى) یش راشكاۋانە دەلەت: قەلەكانى ئەم سى بەشە پاش دانۇستان گەراۋن، دەرەت دانۇستانكە بۇ بە دەستەۋەدانى قەلە (حموص) بەۋەت پاش ئۇۋەنكە خەيەۋە ، دوۋەلەكە تەرىش بەپى شەپ دراۋنەتە دەست موسولمانان. ھەرچەنەك بەت كە پىغەمبەر ﷺ ھات بۇ ئەم بەشە - كەتەبە - ئابلۇقەيەكى تەۋدى سەپاند بەسەريەندا ، چەۋرە پەۋرى خەيەند ، جولەكە لە قەلەكانىان نەھاتتە دەرەۋە ، تاگەيشتە ئۇۋە پىغەمبەر ﷺ بەئەگەپەرتەن لەيان بەت ، كە دەنە بون لە تەچەۋن داۋەيان كەد لە پىغەمبەر ﷺ سولخەيان لەگەلدا بەكەت.

دانۇستان

(ابن ابى الحقيق) نامەى نارد بۇ پىغەمبەر ﷺ و تەيەدا و تەۋى: دەرەت دابەزەم قەسەت لەگەلدا بەكەم؟ فەرمەۋى: بەئى. سولخەيان كەد لەسەر نەپەشتەنى خەيەنى ئەۋانەى لەئەۋ قەلەكەدان و دەستەبەردار بەۋنى ژن و مەلەكان تا لەگەلەيان بەۋن و ، خەيان و مەلەكانىان دەبەت لەخەيىبەر دەرچەن و جگە لەبارەك بەئەندەزەى كۆلە پەشتەكى مەۋە ھەرچى مەلە سامان و خاك و زەپە زەۋەيان ھەيە ، بەجىيەلەن بۇ پىغەمبەر ﷺ .

^۱ / ابن هشام ۲/ ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۷.

^۲ / بەلەم لەگەلەۋەكە (ابى داۋد) دا موسولمانەكان بەئەننىندا دىگە بەدەن جولەكە لەخەيىبەر دەرچەت و ھەرچى مەلە سامانك بە سۋارى و شەت دەرەت لەگەل خەيەندا بەن . (بەۋانە ، سەنن ابى داۋد . باب ماجاء فى حكم ارض خيبر ۷/ ۶۷).

پیغمبهری خوا ﷺ فرمووی: ئەگەر هەرچیەکم ئی بشارنەو له وادهو
پهیمانی خوداو پیغمبهرهکهی بێ بهش بن. ئەوانیش لهسەرئەو سولحیان لهگهڵدا
کرد، پاش ئەو سولحکردنه ههموو قهلاکان درانه دهست پیغمبهر ﷺ و بهو
شیوهیه قهلاى خهیههر فەتح کرا.

کوشتنی (ابن ابی الحقیق) لهسەر پهیمانشکیانی

لهگهڵ بهستنی ئەو ریککهوتنهشدا هەردوو کۆرپهکهی (ابی الحقیق) مال و
سامانیکی زۆریان شاردهوه، پرێکی زۆر مال و خشلی (حیی) کۆری (أخطب)
یان حهشاردابوو که پیشتر له دەرکردنی (بنو النضیر) دا لهگهڵ خۆیدا هینابووی بو
خهیههر.

(ابن اسحاق) دهلیت: (کنانة) ی کۆری (ربیع) یان هینایه خزمهت پیغمبهر
ﷺ، که گهنجینهکهی (بنو نضیر) ی له لا بوو، پیغمبهر ﷺ داوای کرد، نکولی کرد
که بزانیت شوینهکهی لهکوێدایه، کابرایهکی جولهکه هات وتی: من (کنانة) م چهند
جاریک دیوه به دهوری ئەو کهلاویهدا بهیانیان دههات و دهچوو، ئەنجا پیغمبهر
ﷺ فرمووی به (کنانة): ئەگەر لهلاى تو دۆزیمانهوه بتکوژین؟ وتی: بهئێ. ئەنجا
پیغمبهر ﷺ فرمانی دا به ههڵکهندنى شوینهکه. ههڵکهنرا، ههندیک لهگهنجینهکهی
تییدا دۆزرایهوه، پاشان ههوالی بهشهکهی تری لێ پرسى. (کنانة) هیچی نهوت.
ئەنجا دایهدهست (زبیر) و فرمووی: ئازاری بده تا قسه دهکات و شوینی ئەوهکهی
ترمان پیدهلیت. (زبیر) ئەلقهیهکی کرده ملی (کنانة) و چوووه سهرسنگی تهنگه
نهفهسی کرد، ئەنجا پیغمبهر ﷺ دایهدهست (محمد) ی کۆری (سلمه) و لهجیاتی
(محمود) ی کۆری (سلمه) دا دای له ملی (ئهم محموده لهژێر قهلاى ناعدا لهپاڵ
دیواریکدا وهستا بوو جولهکه جهنجهریکیان دابوو بهسهریدا وهفاتی کردبوو).

(ابن قیم) یش دهلیت: پیغمبهر ﷺ فرمانی دا بهکوشتنی هەردوو کۆرپهکهی
(ابی الحقیق) ئەو کهسهش دانی نا بهدهستی ئەم دووانهدا له شاردهوهی
گهنجینهکهدا ئامۆزای (کنانة) بوو.

(صفیه) ی کچی (حیی) کۆری (أخطب) بهکوێلهی هینرا بو پیغمبهر ﷺ
ژنی (کنانة) ی کۆری (ابی الحقیق) بوو، تازه بووک بوو.

دابه شکردنی دوستگه و ته کانی شهر

پیغه مبهري خوا ﷺ ویستی جوله که له خه یبه ریش دهر بکات ، وتیان: ئه ی موحه ممه د، ریگه مان بده با له م زهویه دا بمینینه وهو چاکی بکهین و ، سه روکاری ده کهین ، ئیمه له ئیوه باشتر زهویه که دهناسین. پیغه مبهري خوا ﷺ و هاوه لانیس کورانیکی و هایان نه بوو سه روکاری ئه و زهویانه بکات ، بویه خه یبهري دایه وه به جوله که به مهرچیک له ههر زهویه کدا نیوه ی به روبومه که یان هه بیئت ، (عبداللہ) ی کوپی (رواحه) ی کرده سه ریه رشتیار به سه ریه وه.

پیغه مبهري خوا ﷺ خه یبهري کرد به سی وشهش پشکه وه ، ههر پشک سهد بهش بوو ، بویه به شهکان بوونه سی ههزارو شهش سهد پشک ، نیوه ی ئه وه دانرا بو پیغه مبهري ﷺ و موسولمانه کان که بریتی بوو له ههزارو ههشت سهد پشک ، پیغه مبهري خوا ﷺ وهکو یه کی که له موسولمانان یه ک پشکی بهرکهوت ، نیوه که ی تری جیا کرده وه که بریتی بوو له ههزارو ههشت سهد پشک، پشک بؤ لیقه و ماوی و پیویستی موسولمانان ، چونکه دابه شکرا بوو به سه ر ههزارو ههشت سهد پشکداو ، نازو نیعمه تیک بوو پڑا بوو به سه ر خه لکی جوده ییبه دا ئه وانه ی له ویدا بوون و ئه وانه ش نه هاتبوون ، بؤ خو یان ههزارو چوار سهد کهس بوون ، دوو سهد سواریشیان له گه لدا بوو ههر ئه سپیکیش دوو پشکی بهر ده کهوت ، بویه دابه شکرا به سه ر ههزارو ههشت سهد پشکدا ، ئه سپ سوار سی پشکو ، پیاده کانیش یه کی یه ک پشکیان بهرکهوت.

ریوایه ته که ی (بخاری) له باره ی زوری دوستگه و ته کانی خه یبه ره وه دیاره ، که (ابن عمر) فه رموویه تی: پیشتتر تیر به سکی خو مان نه بووین هه تا خه یبه رمان فه تح کرد ، هه ره ها ئه و ریوایه ته ی بوخاری له (عائیشه) وه ده گپریته وه که فه رموویه تی: کاتیک فه تحی قه لاکانی خه یبه ر کرا، وتمان: ئیر له مه ودوا تیر خورما ده خوین . که پیغه مبهري خوا ﷺ ته شریفی گه پرایه وه بؤ مه دینه ، کوچکه ران پاش ئه وه ی که له خه یبه ردا مال و باخی خورمایان ده سته کهوت هه موو ئه و به خششانه یان گیرایه وه بؤ ئه نساره کان که پیشتتر له دارخورما و باخ پییان دابوون.

^۱ / زاد المعاد ۱۳۷/۲ ، ۱۳۸.

^۲ / صحيح البخاری ۶۰۹/۲.

^۳ / زاد المعاد ۱۴۸/۲ ، صحيح مسلم ۹۶/۲.

گه‌رانه‌وه‌ی

(جعفر) ی کورێ (أبي طالب) و ئەشعەرێه‌کان

لەم غەزایەدا بوو کە (جعفر) ی کورێ (أبو طالب) ی ئامۆزای پیغەمبەر ﷺ و ھاوڵەکانی و (أبو موسی) و ئەشعەرێه‌کانی تریش گه‌رانه‌وه‌ بو خزمەت پیغەمبەر ﷺ .

(أبو موسی) دەلێت: ئێمە لە یەمەن بووین کە ھاوڵی دەرچوونی پیغەمبەرمان پیگەیشت ، بەکوچەری چووینە ئەوێ - من و دوو برای ترم بووین - لەگەڵ پەنجاو ئەوەندە کەسی خزمی خۆما، سواری کەشتی بووین ، کەشتیەکە لە ئەجاشی دایبەزاندین ، لەوێ گەیشتین بە (جعفر) و ھاوڵەکانی ، (جعفر) وتی: پیغەمبەرێ خوا ﷺ ئێمە ی ناردوو کە لێرە نیشتەجێ ببین ، ئێوێش لەگەڵ ئێمەدا بن. لەگەڵیان مایەوه‌ تا لەفەتخی خەیبەردا گه‌راینه‌وه‌ بو خزمەت پیغەمبەر ﷺ ، پشکی بەئێمەشدا، لەکاتی‌کدا پشکی نەدا بەهیچ کەسێک کە لەفەتخی خەیبەردا بەشداری نەکردبێت ، ئەوێ تەنھا بو سەرئەشیانی کەشتیەکە بوو.^۱

کە جەعفەر گەیشت بەخزمەت پیغەمبەر ﷺ پیشوازی لێکردو ماچی کردو فرمووی : وەللاهی ئازانم بە کامیان دڵم خۆش بێت ؟ بەهاتنەوه‌ی (جعفر) یان بە فەتخ کردنی (خەیر).^۲

هاتنەوه‌ی ئەوانە داوی ناردنی (عمرو) ی کورێ (امیه) ی (ضمیری) بوو لە لایەن پیغەمبەرەوه‌ ﷺ بو ئەجاشی و، داوا ی فرموو بوو کە بیان ئێرێتەوه‌ بۆی. ئەجاشی بە دوو کەشتیدا ھەموویانی ناردوو ، ژمارەیان شانزە پیاو بوو لەگەڵ ئەو ژن و مەلایەتی لەوێ مابوونەوه‌ ، پیشتریش ھەندیکیان گه‌رابوونەوه‌ بو مەدینە.^۳

^۱ / صحیح البخاری ۴/۴۴۳، ھەروەھا پێوانە (فتح الباری) ۷/ ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷.

^۲ / زاد المعاد ۲/ ۱۲۹.

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة للخضري ۱/ ۱۲۸.

ماره گردنی (صفیه)

پاش کوژرانی (کنانة)ی کوپری (ابی الحقیق)ی هاوسهری (صفیه) بههوی
 پهیماناشکینییهوه ، کهنیزهکهکان کوژرانوه ، بهپی سیستمی جهنگی ئهوکاته (دحیه)
 داوای کرد له پیغه ممبر ﷺ کهنیزهکیکی پی ببه خشیت ، فرمووی: ئه کهنیزهکه بو تو.
 (دحیه)ش (صفیه)ی کچی (اخطب)ی هه لبرژارد ، پیاویک هاته خزمهت پیغه ممبری خوا
 ﷺ وتی: پیغه ممبری خوا ﷺ (صفیه)ی کچی (حیی) که خانمی (بنی قریظه) و (بنی
 نضیر) به خشیت به (دحیه)ی کوپری (خلیفه)، ئهو خانمه بو تو باشتره، فرمووی:
 پیی بلین بایهینیتتهوه. هینایهوه، که پیغه ممبر ﷺ بینی فرمووی کهنیزهکیکی تر ببه ،
 ئهجا پرووی کرده (صفیه) و بانگی کرد بو ئیسلام ، لهویدا (صفیه) موسولمان بوو،
 پیغه ممبری خوا ﷺ ئازادی کردو ماره ی کرد ، ئازادکردنهکشی کرده ماریی بوی ،
 که گه یشتنه بهنداوی (صهباء) بوی هه لال بوو ، (ام سلیم) جیازیی بو کردو، شهو
 بویان گواستهوهو بوو بهژنی پیغه ممبر ﷺ . وهلمیههکی بو کرد بهههندیک خورماو
 روو و قاوت و له ریگه سئ پوژ له لای مایهوه.^۱

نیشانیهکی سهوزی به دهم وچاوی (صفیه)وه بینی پرسپاری کرد: ئهوه
 چییه؟ وتی: پیغه ممبری خوا پیش ته شریف هیانی بهریژتان بو لای ئیمه ، له
 خومدا مانگم بینی وهکو له جیگه ی خو ی لاجوییت کهوته کوشمهوه ، هیچ له باره ی
 توشهوه نه دزانی ، خونهکه م گیرایهوه بو میردهکه م ، زلهیهکی دا له دهم وچاوم و
 وتی: خهون بهو پادشایهوه ده بینیت که له مه دینهیه.^۲

باسی مه ره ژه هراویه که

که پیغه ممبر ﷺ له خه یبه سه قامگیر بوو ، (زینب)ی کچی (حارث) - هاوسهری
 (سلام)ی کوپری (مشکم) مه رکی سوره وه کراوی به دیاری بو هیئا ، پرسپاری کرد بوو
 پیغه ممبری خوا ﷺ حمزی له کام به شیه تی؟ پییان وتبوو: باله که ی . ژه هریکی زوری
 پیوه کردبوو ، پاشان پارچه کانی تریشی ژه هراوی کردبوو ، ئهجا هیئا بووی بو بهردم
 پیغه ممبر ﷺ ، که هیئرایه بهردمی پیغه ممبر ﷺ یه که م شت دهستی برد بو باله که ی ،
 خستیه دمی جووی و بوی قووت نه دراو تفی کردهوه. پاشان فرمووی: ئه م پارچه

^۱ / صحیح البخاری ۵۴/۱ ، ۶۰۴/۲ ، ۶۰۶ . زاد المعاد ۱۲۷/۲ .

^۲ / هه مان سه رجاوه ی کوژی ، (ابن هشام) ۲۳۶/۲ .

ئىسقانه پىم دەلىت ژەمراوۋىيە. پاشان بانگىراو دانىنا بەتوانەكەيدا ، پىغەمبەر ﷺ
 فرمىۋى: چى وای لىكردىت ئەوكارە بىكەيت؟ ژنەكە وتى: لەدلى خۇمدا وتم: ئەگەر ئەم
 پىاۋە پادشاھىكى دونىايى بىت پرگارىم دەبىت لەدەستى ، ئەگەر پىغەمبەرىش بىت
 ھەۋالى پىدەدرىت ، پىغەمبەرى خوا ﷻ لىي خوش بوو.

لەكاتى خوادەكەدا (بشرى كوپى (براءى كوپى (معروور) ، پارچەيەكى
 لىخواردو قوتىدا، لەئەنجامدا ۋەفاتى كرد. گىرآنەۋەكان جىاوازن سەبارەت بە
 بەرەللا كردن يان كوشتنى ژنەكە ، لەسەرئەۋە يەكەدەنگن كە يەكەمجار چاوپۇشى
 لىكردە ، بەلام كە (بشر) ۋەفاتى كرد لە تۆلەيدا كوژرايەۋە.

كوژراۋانى ھەردوولا

لە شەرەكانى خەببەردا

كۆى شەھىدانى مۇسلمانان لە شەرەكانى خەببەردا شانزە پىاۋ بوو ،
 چوار لە قوپەرىش و يەككە لە (اشجع) و يەككە لە (اسلم) ، يەككە لە خەلكى
 خەببەرو ئەوانى تىرىش لەئەنسارەكان بوون.

ھەروەھا دەگوتىرت كە شەھىدى مۇسلمانەكان لە ۋ شەرەندەدا (۸) پىاۋ
 بوو ، عەللامە (منصور فورى) باسى (۱۹) كوژراۋى كردە ، پاشان دەلىت: پاش
 بەدۋادا گەرانى زياتر ناۋى (۲۳) كەسم دۆزىۋەتەۋە ، يەككىش بەھۆى خواردنى
 مەرە ژاراۋىيەكەۋەو لەيەككىشدا جىاوازيان ھەيە لەۋەدا ئايا لە (بدر) يان (خىبر)
 شەھىد كراۋە ، راست وايە كە لە (بدر) شەھىد كراۋە .^۱

ژمارەى كوژراۋەكانى جولەكەش (۹۳) كەس بوە .

فەدەك

كە پىغەمبەر ﷺ گەيشتە خەببەر، (محىصەى كوپى (مسعودى نارد بۆ
 ناو جولەكەى فەدەك ، تا بانگيان بىكات بۆ پىبازى ئىسلام ، دەستى دەستيان پى
 كردبوو ، كە خۋاى گەۋرە فەتى خەببەرى بەخشى بە مۇسلمانەكان ، ترس كەوتە

^۱ / بېروانە (زاد المعاد) ۱۳۹/۲ ، ۱۴۰ ، فتح البارى ۴۹۷/۷ ، بىنەرتى ئەۋ بەسەرھاتە بە درىژى لە بوخارىدا

باسكرۋە ، ۴۴۹/۱ ، ۶۱۰/۲ ، ھەروەھا لە (ابن ھاشم) ۳۳۷/۲ ، ۳۳۸ .

^۲ / رحمة للعالمين ۲۶۸/۲ ، ۲۶۹ ، ۲۷۰ .

دنيانوه خيړا شانديكيان نارد بو لاي پيغهمبهرى خوا ﷺ تاسولحيان لهگه لدا بکات لهسر نيوى فهدک ، بهو شيويهى که لهگه ل خه لکى خه يبهردا ريککهوت ، پيغهمبهرى خوا ﷺ لهگه لاند ا ريککهوت ، لهسر نه وى فهدک تايبهت بى بو خوى ، چونکه نيسپ سوارو چه کدارى موسلماننه کان نه يانگرت .^۱

واډى القرى

که پيغهمبهر ﷺ له خه يبهر بوه وه ، پوى کرده (واډى القرى) ، کومه ليک جوله که ي تيدابو ، پاشان هه نديک عهره بى موشرکيش پاليان پيوه دابوون .

که ليان نزيک بونه وه ، له دوره وه جوله که له ناماده باشيدا بوون و تير بارانيان کردن ، (مدعم) غولاميکى پيغهمبهرى کوشت ، خه لکى وتيان: مرده ي ئيبت چوه به هشت ، پيغهمبهر ﷺ فهرمووى ، نه خير ، سويندم بهو که سه ي گياني منى به دهسته نه وه نده شته ي له رورزى خه يبهردا له غه نيمهت لاي دا بو خوى ، که له دابه شکر دنه که دا بهرى نه که وتبو ، ئيسنا بوته نه لقه ي ناگر له گه ر دنيديه ، که خه لکى نه وديان گوئى ئى بوو پياويک تاکه نه عليک يان جوتيک نه على هينا بو پيغهمبهر ﷺ ، پيغهمبهر ﷺ فهرمووى: نه عليک يان دوونه ل له دوزه خ .^۲

پاشان پيغهمبهر ﷺ هاوه له کاني سازدا بو شهر و ريزى کردن ، ئالا که ي خوى دايه دهست (سعدى کوپرى (عباده) ئالا يه کى ترى دايه دهست (حباب) ي کوپرى (منذر) و يه کيکيش بو (سهل) ي کوپرى (حنيف) و يه کيکى تریش بو (عباده) ي کوپرى (بشر) ، نه نجا بانگى جوله که يان کرد بو ئيسلام ، رازى نه بوون ، پياويکيان هاته دهر وه بو شهر (زير) ي کوپرى (عوام) بوى چوو کوشتى ، يه کيکى تریش هاته دهر وه نه ويشى کوشت ، پاشان يه کيکى ديه هاته دهر وه (على) کوپرى (ابوطالب) بوى چوو کوشتى ، بهو شيويه شهرى رووبه روو بهر ده وام بوو تا يانزه پياويان ئى کوشتن ، دواى کوشتنى هر پياويک بانگى نه وانى ترى ده کرد بو نه وى ئيقامه ي به لگه ي لهسر بکات .

لهو رورده کاتى نويز هات ، نويزى به هاوه له کاني کرد پاشان ده گه رايه وه بو لاي جوله که و بانگى ده کردن بولاي خوداو پيغهمبهر و نايينى پيرورزى ئيسلام ،

^۱ / ابن هاشم ۲۲۷/۲ ، ۲۵۲ .

^۲ / صحيح البخارى ۶۰۸/۲ .

شهر شهوی به سهردا هاتووو پوژ بووه ، دیسان شهریان له گه لدا کردنهوه ، هیشتا خوږ به نه دنازه ی پمیک بهرز نه بو بووه خویندا به دهسته وه ، بی شهر گیران ، مال و سامانیان بووه دهسکهوت بۆ موسلمانان و کهلوپهل و کهرهسته یه کی زوریان گرت . پیغه مبه‌ر ﷺ چوار پوژ له (ذی القری) مایه وه ، دهسکهوته کانی دابه شکرد به سهر هاوه له کانیداو زهوی خورماکانی هیشته وه بۆ جوله که ، کردنیه سهرکار به سهر دار خورماکانه وه^۱ وهکو حاله تی خه لکی خه یبه‌ری لیکردن .

ته‌یماء

که هه‌والی خو به دهسته وه دانی خه لکی (خه یبه‌ر) و (فه‌دهک) و (وادی القری) گه‌یشته گوئی جوله که ی (ته‌یماء) ، هیچ به‌ره‌نگاریه کی موسلمانان کانیا نه کردو نوینه‌ری خویان نارد بۆ سولح کردن له گه‌ل پیغه مبه‌ر ﷺ ، پیغه مبه‌ر ﷺ ئه‌وه ی ئی قه‌بول کردن و له سهر مال و حال ی خویان مانه وه^۲ ، له‌و باره یه وه نوسراویکی بۆ نووسین ، ئه‌مه ده‌قه که یه‌تی: (ئه‌مه نووسراوی موحه‌مه‌دی پیغه مبه‌ری خودایه بۆ (بنی عادی) ، ئه‌وان به‌لین و په‌یمانیا نه‌گه‌ردنی ئیمه دایه ، جزیه‌یان له سهره ، نه دوژمنایه‌تیتان ده‌کریت و نه ده‌رده‌کرین ، به‌دریژای ژیا‌نتان لی‌ره ده‌میننه‌وه.)^۳ ئه‌م نوسراوه (خالد ی کوپی (سعید) نووسی .

گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه

پاشان پیغه مبه‌ر ﷺ گه‌رایه وه بۆ مه‌دینه‌و ، له شه‌وه که یدا دره‌نگ وه‌خت بوو له‌ ریگه‌ نوستن فرموی به بیلال: ئیشکگری ئه‌مشه‌ومان بۆ بکه ، که‌چی بیلال له‌به‌ر ماندویی زو‌ر به‌پال و شتره‌که یه وه خه‌وی ئی که‌وتبوو ، که‌س خه‌به‌ری نه‌بووه ، تا‌خو‌ر له هه‌موویانی دا ، یه‌که‌م که‌س که خه‌به‌ری بووه پیغه مبه‌ر ﷺ بوو ، پاشان له‌ شیوه‌که‌ چوونه ده‌روه ، چووه پیشه‌وه ، نویژی به‌یانی بۆ کردن ، وتراوه: که ئه‌و به‌سهر هاته له‌و سه‌فه‌ره‌دا نه‌بووه.^۴

۱ / زاد المعاد ۲ / ۱۴۶ ، ۱۴۷ .

۲ / همان سه‌ره‌چاره ۲ / ۱۴۷ .

۳ / ابن سعد

۴ / ابن هشام ۲ / ۳۴۰ . به‌سه‌ره‌اته‌که‌ بلا‌وه و له‌ زو‌رینه‌ی کتێبه‌کانی فرموده‌ودا با‌سی کراوه . به‌وا‌نه (زاد المعاد) ۲ / ۱۴۷ .

سریه‌ی (ابان‌ی کوپی (سعید)

پینگه‌مبیری خوا ﷺ له هه‌موو سه‌رکرده‌یه‌کی سه‌ربازی دیکه باشت
 ده‌یزانی که چۆلکردنی شاری مه‌دینه پاش کۆتای هاتنی مانگه حه‌رامه‌کان
 کاریکی گونجاو نیه ، له‌کاتی‌کدا که ده‌وروبه‌ری شار به‌عه‌ره‌بی ده‌شته‌کی گیراییت و
 له‌وانه‌یه له‌پری‌کدا بده‌ن به‌سه‌ر موس‌لمانه‌کاندا به‌مه‌به‌ستی تالانی و چه‌ته‌گه‌ریتی ،
 له‌به‌ره‌وه سریه‌یه‌کی نارد بۆ تۆقاندنی عه‌ره‌به ده‌شته‌کیه‌کان به‌سه‌رۆکایه‌تی
 (ابان‌ی کوپی (سعید) له‌وکاته‌دا که هه‌شتا له‌خه‌یبه‌ر بوو ، (ابان‌ی کوپی (سعید)
 پاش به‌جیه‌ینانی فه‌رمانه‌که‌ی پینگه‌مبهر ﷺ گه‌رایه‌وه خزمه‌تی له‌خه‌یبه‌ر ، که پیی
 گه‌یشه‌وه فه‌تح کرابوو.

پای ته‌واو ئه‌وه‌یه که ئه‌م سریه‌یه له‌مانگی (صفه‌ری سالی حه‌وته‌می
 کۆچی‌دا ده‌رچوو ، باسی ئه‌م سریه‌یه له‌(بوخاری)دا هاتوو^۱ ، (ابن حه‌ج) ده‌لیت:
 من باسی ئه‌م سریه‌یه‌م نه‌بیستوه^۲.

^۱ / بروه (صحیح البخاری) ، (باب غزوہ خیبر) ۶۰۸/۲ ، ۶۰۹ .
^۲ / فتح الباری ۴۹۶/۷ .

پاشماووی سریه و غزاکانی سالی جهوتهم

غزای (ذات الرقاع)

که پیغهمبر ﷺ له شکاندنی هردو بآلی سهرکی و بههیزی سی حیزبه که بووه ، تهوایه کلابووه بۆ بآلی سینیهم ، واته عهر به کهله شهقهکانی قولایی دهشتی نهجد ، نهوانه ی که بهردهوام خهریکی راوه دونان و چهته گهریی و تالانکاری بوون.

له بهرئه وهی که نهو عهر به دهشته کیانه له شوینیکی دیاری کراودا نه بوون ، له قهلاو شوورای بهر زدا نه بوون ، بۆیه زال بوون به سهریاندادو سهر کوتکردنیان زۆر گرانتر بوو به پیوهری شهر ی خه بیهر و مه که کییه کان ، بۆیه جگه له ههلمه تی ته می کردن و ترساندن و راوه دونان هیچ شتی ک کاریگهری نه بوو ، موسلمانه کانیش ساته و سات له م جۆره ههلمه تانه یان دهر دده سهریان.

بۆ خو سه پاندنیش به سهر نهو کۆمه له دهشته کیانه ی خو یان کۆکرد بووه بۆ هه لکوتانه سهر دهر و بهری مه دینه ، پیغهمبری خوا ﷺ ههلمه تیکی ته می کردنی کرده سهریان نهو ههلمه ته ناسراوه به غزای (ذات الرقاع).

زۆرینه ی (سیرهت) ناسه کان له سالی چواره مدا باسی شه غزایه ده کهن به لام به شداری کردنی (ابو موسی) ی (اشعری) و (ابو هریره) له غزایه دا به لگه یه له سهر نه وهی که له دوا ی خه بیهر دا روی دابیت ، راستر وایه که نهو غزایه له مانگی (ره بیعی یه که م) ی سالی ۷ ی کۆچی دا پرووی داوه.

پوخته ی پرو داوه که بهو شیوه یه ی که (سیرهت) ناسان باسی ده کهن نه وه یه ، پیغهمبر ﷺ ههوالی کۆبونه وه یه کی (انمار) یان (بنی ثعلبه) و (بنی محارب) ی سهر به (غطفان) ی که وته بهر گوئی ، به خیرایی له گه ل چوار سه د کهس یان جهوت سه د کهسی هاوه لیدا بۆ یان دهر چوو ، (ابو نر) یان (عثمان) ی کور ی (عفان) ی به سهر مه دینه وه به جیه یشت ، چوو ناوه وه بۆ خاک و ئاویان و گه یشته شوینیک پیی دهوتریت (نخل) ، دوو پۆژ له مه دینه وه دووره ، گه یشت به کۆمه لیکی (غطفان) بهرام بهر یه ک وهستان به لام شهر پرووی نه دا ، پیغهمبر ﷺ لهو پۆژ ه دا نو یژی ترسی بۆ کردن.

له (بوخاری) یشتا ها تووه له (ابو موسی) ی (اشعری) ه وه ده لیت : له گه ل پیغهمبری خوا دا ﷺ چوینه دهر وه ئیمه شهش کهس بوین و شتریکمان پی بوو

به سهره سواری دهبوین ، قاچه کانمان هه لقلیشابوو ، قاچی من قلیشابوو
نیونکه کانم کهوتن ، په پومان له قاچ و قولمان دهبهست ، له بهر ئهو په پړو زورهی له
قاچمان دهبهست غه زاکه ناوئرا (ذات الرقاع) .

ههروه ها تییدا هاتوه له (جابر) هوه: ده لیت له گهل پیغه مبهردا بوین ﷺ له
غه زای (ذات الرقاع) دا ، گه یشتیینه لای درهختیکی سیبهردار جیمان هیشت بو
پیغه مبهردا ﷺ ، پیغه مبهردا دابهزی و خه لکه کهی تریش بلاوه یان لی کرد بهو ناوه داو
ده چوونه ژیر سیبهری دارو درهخته وه ، پیغه مبهردا تریش له ژیر درهختیکا پالی
دایه وه و شمشیره کهی پیدا هه لواسی ، (جابر) ده لیت: خه ومان لی کهوت ،
کابرایه کی موشریک هات ، شمشیره کهی پیغه مبهردا ﷺ دهرهیناو گرتی
به دهستی هوه و وتی به پیغه مبهردا ﷺ: لیم ده ترسی؟ فهرمووی: نه خیر ، وتی: چی
دهستم ده گرتی نه گهر بتکوژم؟ فهرمووی: (الله) .

(جابر) ده لیت: پیغه مبهردا ﷺ بانگی کردین ، چوینه خزمه تی ده بینین
عه ربیکی ده شته کی له پالیدا دانیشته وه ، پیغه مبهردا ﷺ فهرمووی: ئه م کابرایه
شمشیره کهی منی دهرهینا له کاتیکیدا من نوستبووم ، که هه ستام شمشیره کهی
به دهسته وه گرتبو ، پیی وتی: چی دهستم ده گرتی نه گهر بتکوژم ؟ وتی: (الله) ،
ئوه ده بینین دانیشته وه . پاشان پیغه مبهردا خوا ﷺ هیچ سه رزه نشتیکی نه کرد .

له ریوایه تیکی تر دا هاتوه ، نویت دابه ستراو دوو رکاتی پیکردن ، پاشان
دواکه وتن ، دوو رکاتی کرد بو کوومه له کهی تریش ، پیغه مبهردا خوا ﷺ چوار رکاتی
کردوو دوو کوومه له کهش یه کی دوو رکاتی بو کردن .

له ریوایه ته کهی (ابی عوانه) شدا هاتوه: شمشیره که له دهست کابرا کهوته
خواره وه ، ئه نجا پیغه مبهردا ﷺ هه لی گرت ، فهرمووی: چی ریگریت ده کا له من؟
کابرا وتی: مه ردی خودابه ره حمم پی بکه ، فهرمووی: شایه تی ده دهی که جگه له
(الله) خودای تر نیه و منیش پیغه مبهردا خوا ﷺ کابرای ئه عرابی وتی: په یمان
پی ددهم شهرت له گهلدا نه کهم و له ناو کوومه لیکی شدا نه بم دژایه تی تو بکه ن.
ده لیت: به ره لای کرد ، ئه نجا ده شته کیه که چوه وه بولای خزمانی و وتی: لای
پیایونک بووم باشترین مروقه له دونیادا .^۳

^۱ / صحیح البخاری باب (غزوة ذات الرقاع) ۵۹۲/۲ ، (صحیح المسلم) باب (غزوة ذات الرقاع) ۱۱۸/۲ .

^۲ / صحیح البخاری ۴۰۷/۱ ، ۵۹۳ .

^۳ / مختصر سیره الرسول ، نویسنی شیخ عبداللای نهجدی ل ۲۶۴ -- پروانه (فتح الباری) ۷ / ۴۱۶ .

له ږيوايه ته که ی (بخاری) یښدا هاتوه: له (مسدد) هوه له (ابی عوانه) و
 ئه ویش له (ابی بشیر) هوه ده لیت: ئه و کابرایه ناوی (غورث) ی کوپی (حارث) بو ،
 (ابی حجر) ده لیت: به سهراته که لای (واقدی) واهاتوه ، که کابرا ناوی (دعثر) و
 دوايش موسلمان بووه ، به لام پی ده چیت دوو به سهراته که له دوو غه زای
 جیواوزدا پرویان دابیت ، (والله اعلم).

له گه رانه وه یاندا له و شهره کابرایه کی موشريک سویندو ناهی کرد که
 نه گه ږیته وه تاخوینی یه کی که له هاوه لانی پیغه مبه ری ﷺ نه ږیت ، شهوات
 پیغه مبه ری ﷺ دوو پیواي دانا به چاودیږی شه و بو ناگابوون له جموجولی دوزن ،
 که بریتی بوون (عباد) ی کوپی (بشر) و (عمار) ی کوپی (یاسر) ، کابرا تیریکی گرتنه
 (عباد) له کاتی نویژدا بو ، ئه و تیره ی دهره ی ناو نویژه که ی نه ږی ، تا سی تیری
 لیدا ، نویژه که ی نه ږی تا سلاری دایه وه ، ئه نجا هاوه له که ی هستاند ، (عمار)
 وتی: (سبحان الله) ئه ی بوچی بیدارت نه کردم وه. (عباد) وتی: به راستی له
 سوره تیکدا بووم دم خویند حزم نه کرد بیږم.

ئهم غه زایه ده ورکی گه وړه ی هه بو له ترس خستنه ناودلی عه ربه
 ده شته کیه کاند ، ئه گهر سه یړیکی دریژی ئه و سریانه بکه یین له دواي ئه و غه زایه وه
 پرویانداوه ، ده بینین هیچ یه کی که له تیره کانی (غطفان) زاتیان نه کرد که دواي ئه و
 غه زایه سهر بهر ز بکه نه وه ، بگره سهریان شوږکړدو ورده ورده خویان دها
 به ده سته وه موسلمان ده بوون ، به لکو ده بینین چه ندین تیره ی ئه و خیل له فته تح
 کردنی مه که دها به شداریان کرد له گهل موسلمان ه کاند او شه ږی (حنین) یښیان کردو
 غه نیمه شیان بهر که وت ، دواي ئه و هس پیوايان بو نیږا بو کوکړدنه وه ی سه ده قه
 له دواي فته تحیسه وه ده یاندا ، به و شیوه یه هه رسی باله که تیکشکان و هیمنایه تی و
 ناشتی له ناوچه که دها بهر قه رار بوو ، موسلمان ه کان دواي ئه و ه توانیان به ناسانی
 هه رچی که لین و که مو کووپی هه یه بیگرن ، له پاش ئه و غه زایه وه ږخوشکه ری کرا
 بو فته تح کردنی ناوچه کانی ترو شوینه گه وړه کان ، چونکه ناوخوی ولات بهر و
 ناراسته ی بهر ژه وندی موسلمان ه کان ده چوو.

١ / صحیح البخاری ٢ / ٥٩٣ .

٢ / فتح الباری ٧ / ٤٢٨ .

٣ / زاد المعاد ٢ / ١١٢ ، بو دريژي ئهم غه زايه بږوانه (ابن هشام) ٢ / ٢٠٣ تا ٢٠٩ ، زاد المعاد ٢ / ١١٠ و ١١١ و ١١٢ ، فتح الباری ٧ / ٤٦٧ ، ٤٢٨ .

پاش گهپانهوه لهو غهزايه پيغه مبهري ﷺ بوماوهي مانگي (شهوال) ي سالي (۷) ي كوچي دانيشت ، لهو ماوهيه دا چهند سريه يه كي به نه ملو نه ولادا نارد ، نه مهش دريژه يه تي :

۱. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) ي (ليثي) به رهو (بني ملوح) له (قديد) ، له مانگي (صفر) يان (رهبيعي يه كه م) ي سالي (۷) كوچي دا. (بنو ملوح) نهو خيله بوون كه. هاوه له كان ي (بشير) ي كوپي (سويد) يان شهيد كرد بوو ، نه م سريه يه ي نارد بو توله كردنه وه لييان ، به شهودا دايان به سهر ياندا نه وه ي كوژرا كوژراو مهرو مالاته كي يان دانه بهر ، سوپايه كي گه وړه كه وتنه دواي موسلمانان كان نزيك بونه وه بارانيكي زورباري ، لافاويكي گه وړه ي هه ستاندو نه يهيلا بگه نه سهر موسلمانان كان ، موسلمانان كان به بيوه يي گه يشتنه وه جي.

۲. سريه ي (حسمي) له (جمادي دوهم) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، باسي له نامه ي پادشاكاندا هات.

۳. سريه ي (عمر) ي كوپي (خطاب) بو (تريه) له مانگي (شعبان) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، سي پياوي له گه لدا بوو ، به شهو دهر وشتن و به روژ خويان هه شار دودا ، هه وال گه يشته (هوازن) هه لاتن ، (عمر) هاته سهر مالو حاله كانيان كه سي نه بيني و گه پرايه وه بو مه دينه.

۴. سريه ي (بشير) ي كوپي (سعد) ي (انصاري) بو (بني مرة) له ناوچه ي (فدك) له (شعبان) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، له گه ل سي پياودا ، بويان دهر چوو مهرو مالاته كه ي هيان ، شهو نه وان دايان به سهر يانداو تير بارانيان كردن تا هيچ تيريان پي نه ما ، هه موويان كوژران جگه له (بشير) له لاي جوله كه يه كه خوي هه شاردا تا چاك بووه وه ، نه نجا گه پرايه وه بو مه دينه.

۵. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) ي (ليثي) له (ره مهزان) ي سالي (۷) ي كوچي دا بو (بني عوال) و (بني عبد) ي كوپي (بني كلبه) له (ميفعه) ، وتراويشه كه بو (حركات) بووه له ناوچه ي (جحيغه) له گه ل سه دو سي پياودا ، هيرش ده كه نه سهر يان و هه رچي بهر هنگار ده بيته وه ده يكوژن و مهرو مالاته كه يان دينن ، لهو سريه يه دا (اسامه ي كوپي زيد) (مرداس) ي كوپي (نهيك) ي كوشت پاش نه وه ش كه وتي (لااله الا الله) ، پيغه مبهري خوا ﷺ سهر زه نشتي كردو پي فهرموو :
نهرئ تو دلت لت كردبوو تا بزاني راست دهكات يان درو؟

٦. سريه‌ی (عبدالله)ی کوپری (رواحه) به‌رهو (خیر) له مانگی (شه‌وال)ی سائی (٧)ی کوچی‌دا له‌گه‌ل (٢٠) ئه‌سپ سواردا ، له‌به‌ره‌وه‌ی (اسیر) یان (بشیر)ی کوپری (زرام) خه‌ریکی کوکردنه‌وه‌ی خێلی (غطفان) بوو بۆ هی‌رش کردنه‌ سهر موسلمانانه‌کان ، هه‌رچۆنیک بوو (اسیر)یان له‌ناو هاوه‌له‌کانیدا له‌گه‌ل سی که‌سدا هینایه‌ ده‌ره‌وه‌و هانیاندا که‌ئه‌گه‌ر بێت و موسلمان بێت پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ده‌یکاته‌ سه‌رکاری خه‌یبه‌ر ، که‌ گه‌یشته‌ (قرقه‌نیار) له‌نیوان هه‌ردوو لادا جیاوازی و دووبه‌ره‌کی و گومان خراپی دروست بوو ، بووه‌ هو‌ی هه‌لگیرسانی شه‌رو کوژرانی (اسیر)و هه‌موو هاوڕێکانی.

٧. سريه‌ی (بشیر)ی کوپری (سعد)ی (أنصاری) به‌رهو (یه‌مه‌ن)و (جبار) که‌ دوو ناوچه‌ی سه‌ر به‌ (غطفان) یان (فزاره‌) و(عذرة) بوون، له‌ مانگی (شه‌وال)ی سائی (٧)ی کوچی‌دا، له‌گه‌ل سی سهد چه‌کداری موسلماندا ، بۆ پووبه‌پوو بونه‌وه‌ له‌گه‌ل کۆمه‌لیک که‌ خه‌ریک بوون ده‌یاندا به‌سه‌ر شاری مه‌دینه‌دا ، شه‌و ده‌پوشتن و پوژیش خو‌یان هه‌شارده‌دا ، خێله‌که‌ هه‌والی هاتنی (بشیر)یان پیگه‌یشته‌ هه‌لاتن ، مه‌رو مالاتیکی زۆریان ئی به‌جیماو که‌وته‌ ده‌ست موسلمانانه‌کان ، دوو پیاویشیان ئی به‌دیل گیراو (بشیر) هه‌ردووکیانی هینا بۆ مه‌دینه‌و بردنیه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، له‌وی موسلمان بوون.

٨. سريه‌ی (ابی حدرد)ی (اسلمی) به‌رهو (غابه‌) ، (ابن قیم) له‌نیوه‌ندی سريه‌کانی سائی هه‌وتی پيش عومره‌ی قه‌زا کردنه‌وه‌دا باسی کردوه ، پوخته‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ که‌ پیاویکی خێلی (جشم)ی کوپری (معاویه) به‌ژماره‌یه‌ک چه‌کداری زۆره‌وه‌ هاتبوه‌ (غابه‌)و ده‌یویست خێلی (قیس) پازی بکات بۆ شه‌ری موسلمانانه‌کان . پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (ابا حدرد)ی له‌گه‌ل دوو پیاوی تردا بۆ ناردن ، (ابو حدرد) نه‌خشه‌یه‌کی جه‌نگی زۆر مه‌حه‌که‌می دا‌رشت بۆ ئه‌وه‌شه‌ره‌ ، به‌شیوه‌یه‌کی خراپ دوژمنی تیکشکاندو ژماره‌یه‌کی زۆری له‌ وشتر و مه‌رومالات پی به‌جیه‌یشتن.

١ / زاد المعاد ٢ / ١٤٩ ، ١٥٠ بۆ درێژه‌ی باسی ئه‌و سریانه‌ بڕوانه‌ (رحمة للعالمین) ٢ / ٢٢٩ ، ٢٣٠ ، ٢٣١ ، (زاد المعاد) ٢ / ١٤٨ ، ١٤٩ ، ١٥٠ ، هه‌روه‌ها (فهوم اهل الاث) له‌گه‌ل په‌راویزه‌کانی ل ٢١ ، (مختصر سيرة الرسول) نوسینی (شیخ عه‌بدوللای نه‌جی) ل ٢٢٢ ، ٢٢٣ ، ٢٢٤ .

عومره‌ی قه‌زا کردنه‌وه

حاکم ده‌لێت: هه‌وآله‌کان ده‌ماوده‌م ده‌لێن: له‌مانگی (ذو العدة) دا پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی دا به‌هاوه‌له‌کانی به‌رگی عومره بی‌وشن به‌مه‌به‌ستی قه‌زا کردنه‌وه‌ی عومره ، فه‌رمانیشی پێ‌دان ئه‌و که‌سه‌ی په‌یمانی حوده‌یبیه‌ی دیوه دوانه‌که‌وی‌ت ، جگه له شه‌هیده‌کان که‌س دوانه‌که‌وت ، چه‌ندین که‌سی تریش به‌نیازی عومره کردن له‌گه‌لیدا به‌رێ‌ که‌وتن ، ژماره‌یان جگه له ژن و منال دوو‌هه‌زار که‌س ده‌بوو.

(عویف‌ی (أبا رهم‌ی (غفاری) به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه به‌جیه‌نشت ، شه‌ست و شتری‌شی دایه به‌رخو‌ی ، (ناجیه‌ی) کو‌پی (جندب‌ی) (اسلمی) کرده سه‌روکاریان ، هه‌ر له (ذی الحلیفه) وه ئیحرامی عومره‌یان کرد ، ده‌ستیان کرد به‌وتنی (لبیک اللهم لبیک) ، هه‌موو موس‌لمانان ده‌یانوته‌وه ، به‌ته‌واوی چه‌ک و تفاق‌ی شه‌ریان پێ‌بوو ، نه‌بادا قو‌ره‌یش په‌یمان‌شکێ‌نیه‌کیان له‌گه‌لدا بکه‌ن ، که‌ گه‌یشته (یا‌جج) هه‌موو که‌ل و په‌ل‌ جه‌نگ‌ی دانا له شیرو تیرو پ‌مو گورزو ، (اوس‌ی) کو‌پی (خول‌ی) (انصاری) له‌گه‌ل دووسه‌د سواردا به‌لایه‌وه به‌جیه‌نشت ئه‌نجا به‌شمشیر‌ی ئه‌سپ سوارو له کێ‌لندا خو‌ی کرد به‌ناو شاری مه‌که‌که‌دا.

پی‌غه‌مبه‌ری ﷺ به‌سواری و شتره‌که‌ی (قصواء) وه چو‌وه مه‌که‌که ، موس‌لمانه‌کان ده‌وریانداو شمشیره‌کانیان هه‌لکێ‌شاو (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) یان ده‌وت.

موشریکه‌کان چو‌ونه ده‌ره‌وه بو‌ شاخی (قعیقان) - ئه‌و شاخه‌ی ده‌که‌وی‌ته باکو‌ری کابه‌وه ، بو‌ ئه‌وه‌ی موس‌لمانه‌کان ببینن ، له‌به‌ینی خو‌یاندا ده‌یانوت: سه‌یرکه‌ن که‌ هاتن هه‌موویان قه‌یه‌غه‌ی شاری (یثرب) قه‌له‌وی کردون. پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی دا به‌هاوه‌له‌کانی هه‌رسی قو‌ناغه‌که به‌رن و ئه‌مسه‌رو ئه‌وسه‌ری (رکن) بکه‌ن ، بو‌یه فه‌رمانی به‌رینی هه‌موو قو‌ناغه‌کانی پێ‌نه‌دان له‌به‌رمانه‌وه ، بو‌یه ئه‌مه‌ی کرد تا موشریکان هی‌زه‌که‌ی ببینن^٢ ، هه‌روه‌ها فه‌رمانی پێ‌دان شانی راستیان پروت بکه‌ن و به‌رگه‌که به‌دن به‌سه‌ر شانی چه‌پیاندا.

^١ / فتح الباری ٧ / ٧٠٠.

^٢ / هه‌مان سه‌رچاوه ، هه‌روه‌ها (زاد المعاد) ٢ / ١٥١.

^٣ / صحیح البخاری ١ / ٢١٨ ، ٢ / ٦١٠ ، ٦١١ ، صحیح المسلم ١ / ٤١٢.

پیغمبهری خوا ﷺ له (ثنية) چووه ناو مهککه که دهروانیّت بهسه
(حجون) دا ، موشریکان ریز بوو بوون سهیریان دهکرد ، بهردهوام بوو له (تلبیه) ،
تادهستی گرت به (رکن) وه له (محجّة) دا ، پاشان تهوافی کرد ، موسلمانانیش
به‌دوایدا ته‌وافیان کرد ، (عبدالله) ی کوپی (رواحه) له‌به‌ردهم پیغمبهری خوا ﷺ
ده‌پوشت و شمشیره‌که‌ی هه‌لکیشابوو ده‌یوت:

خلو بنی الکفار عن سبيله خلوا فكل الخير في رسوله
قد انزل الرحمن في تنزيله في صحف تتلى على رسوله
يارب اني مؤمن بقبيله اني رأيت الحق في قبوله
بان خير القتل في سبيله اليوم نضربكم على تنزيله
ضربا يزيل الهام عن مقيله ويذهل الخليل عن خليله^۱

له قهرموده‌که‌ی (انس) دا ، (عمر) قهرمووی: ئه‌ری (ابن رواحه) توّ شهرم
ناکه‌یت له‌به‌ردهم پیغمبهری خواداو له‌ناو حهره‌می خوادا شیعر ده‌خوینیت‌ه‌وه؟
پیغمبهری خوا ﷺ قهرمووی: عومەر وازی ئی بهینه ، ئه‌و شیعره‌ی (عبدالله) له‌تیر
هاویشتن خیراتره‌ بو سهردل و ده‌روونیان.^۲

ئه‌نجا پیغمبهری خوا ﷺ و موسلمانه‌کان سیّ قوناغه‌که‌یان ب‌پری ، که
موشریکان به‌و گورج و گۆلیه‌ بینیانن به‌یه‌کتریان وت: به‌ئه‌مانه‌تان ده‌وت
قه‌له‌بوون و هیچیان پیّ نا‌کریّت ، وه‌لّلا هەر ئه‌وانه‌ له‌ فلانه‌ که‌س و فیساره‌ که‌س
به‌هیزترن.^۳

که‌ له‌ ته‌واف کردن بو‌ه‌وه ، که‌وته‌ پاکردنی نیوان (صفا) و (مروه) ، که
لی‌بو‌ه‌وه‌ له‌ (مروه) دا (ه‌دی) ه‌که‌ی وه‌ستان ، قهرمووی: (ئه‌مه‌ قوربانیه‌که‌یه ، هه‌موو
شوینیکی تری ده‌رووبه‌ری مه‌ککه‌ش قوربانیه‌گه‌یه) ، له‌ (مروه) دا قوربانیه‌که‌ی
سه‌ر‌ب‌پ‌ری و سه‌ری چاک کرد ، موسلمانه‌کانیش به‌هه‌مان شی‌وه‌یان کرد ، پاشان
چه‌ند که‌سیکی نارد بو (یا‌ج‌ج) بوّ ئه‌وه‌ی به‌سه‌ر چه‌ک و تفاقه‌که‌نه‌وه‌ بن و ئه‌وانی
ت‌ری‌ش بی‌ن و دروشمی خو‌یان ئه‌نجام بدن ، ئه‌وانیش هاتن.

پیغمبهری خوا ﷺ سیّ پوژ له‌مه‌ککه‌دا مایه‌وه ، که‌ پوژێ چواره‌م هات ،
موشریکان هاتن بوّ لای (علی) وتیان: بلیّ به‌هاوه‌له‌که‌ت ، واده‌که‌ی ته‌واو بوو

^۱ / به‌یتی شیعره‌کان په‌رت‌ه‌وازه‌ن و له‌چه‌ند شوینیکدا کۆمان کرد‌نه‌وه.
^۲ / (ترمذی) روایه‌تی کرد‌وه ، (باب الاستئذان) و (الادب) و (انشاء الشعر) ۱۰۷/۲.
^۳ / صحیح المسلم ۴۱۲/۱.

بابرواته دهرهوه ، پیغه مبهري خوا ﷺ چوو دهرهوه له مهككهوه له (سرف) دابهزي و لهويدا ماوهيك مايهوه.

كه پيغه مبهري خوا ﷺ له مهككه دهرچوو كچولهكهي (حمزه) (پ) به مامه مامه شويينان كهوت ، (علي) هليگرت ، لهويدا لهسهر نهو كچولهيه (علي) و (جعفر) و (زيد) بوو بهقسو باسيان ، پيغه مبهري خوا ﷺ داي به (جعفر) ، چونكه پوري هاوسهري (جعفر) بوو.

لهپيگهي هم عومرهده دا بوو ، پيغه مبهري ﷺ (ميمونه) ي كچي (الحارث) ي (عامري) خوازييني كرد ، پيغه مبهري ﷺ پيش چوونه ناو مهككه (جعفر) ي كوپي (ابي طالب) ي نارد بو خوازييني ، (ميمونه) كاري خو ي دايهدهست (عباس) چونكه (ام الفضل) ي خوشكي ، خيواني (عباس) بوو ، نهو پيش رازي بوو ، كه له مهككه دهرچوو (ابا رافع) ي بهجي هيشت بو نهوه ي (ميمونه) ي بو بگوازيتهوه كه دهروات ، له (سرف) پيغه مبهري خوا ﷺ (ميمونه) ي گواستهوه.

هم عومرهده ناوړا عومره ي قهزا، لهبرنهوه ي لهجياتي عومرهكه ي حودهبييه بوو، يان لهبرنهوه ي بهو پييه بوو قهزاگهري يان ناشتبوونهوه ي لهسهرkra له حودهبييه دا ، ليكولهران پاي دوهم پهسمند دهكن ، هم عومرهده چوار ناوي هيه: (عومره ي قهزا ، عومره ي قهزيه ، عومره ي (قصاص) ، عومره ي سولج).

دواي گهپانهوه له عومره ي قهزا چند سريهيهكي به چواردهوردا نارد ، هممهش پوخته يانه:

۱. سريه ي (ابن ابي العوجاء) له مانگي (ذي الحجة) ي سالي (۷) ي كوچيدا ، لهگه ل (۵۰) پياودا ، پيغه مبهري خوا ﷺ ناردني بو خيالي (بني سليم) ، بو نهوه ي بانگيان بكن بو ئيسلامه تي ، وتيان: پيوستمان نيه بهو بانگه وازه ي تو ، پاشان شهريكي سهختيان كرد لهگه ل موسلمان هكاندا ، (ابو العوجاء) ي تيذا بريندار بوو ، دوو كه سيش له دوژمن بهديلي گيران.

۲. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) بو نهو شويته ي هاوه لهكاني (بشير) يان تيذا شهيد kra له (فدك) ، له مانگي (صفر) ي سالي (۸) ي سالي كوچي دا لهگه ل دوو سه د پياودا ، چند پياويكيان لي كوشتن و ژمارهيك وشتريشيان دهستكهوت.

۱ / زاد المعاد ۱۵۲/۲

۲ / بروان (زاد المعاد) ۱۷۲/۱ و فتح الباري ۵۰۰/۷

۳ / بروانه همان سرچاوه.

۳. سريه‌ی (ذات اطلع) له مانگی (ره‌بیعی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچی دا ، خیلّی (بنو قضاة) کۆمه‌لیکی زۆریان کۆکردبووه‌و بۆ هه‌لکوتانه‌ سهر موسلمانەکان ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ (کعب) ی کۆپی (عمیر) ی (انصاری) له‌گه‌ل پانزه‌ پیاو‌دا بۆ ناردن ، به‌دورژمن گه‌یشتن ، بانگیان کردن بۆ ئیسلامه‌تی ، گوئیان پی‌ نه‌دابوون و تیر بارانیان کردبوون و جگه‌ له‌پیاویک هه‌موویان شه‌هید کردبوون ، ئه‌و که‌سه‌ش له‌نیوان کۆژاوه‌کاندا خۆی کردبوو به‌ مردوو.

۴. سريه‌ی (ذات عرق) بۆ (بنی هوازن) له‌مانگی (ره‌بیعی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچی دا ، خیلّی (هوازن) جارێکی تریش نیازی کۆکردنه‌وه‌ی دورژمانیان هه‌بوو ، (شجاع) ی کۆپی (وهب) ی (اسد) ی بۆ ناردن له‌گه‌ل بیست و پینچ پیاو‌دا ، که‌مینیان نه‌دیوو ، به‌لام ژماره‌یه‌ک وشتریان ده‌ست که‌وتبوو.

جه‌نگی (مؤتة)

ئهم جه‌نگه‌ گه‌وره‌ترین رووبه‌رووبونه‌وه‌ی جه‌نگی‌یه ، گه‌وره‌ترین شه‌ری خویناویه‌ موسلمانەکان له‌ ژبانی پیغه‌مبهری خوا ﷺ دا ئه‌نجامیان داییت ، ئهم جه‌نگه‌ بووه‌ پێشه‌کی و ده‌ستپێکیک بۆ فه‌تح کردنی ناوچه‌کانی نه‌سرانی نشین ، ئهم جه‌نگه‌ له‌ (جه‌مادی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچیدا رووی داوه ، به‌رامبه‌ر به‌مانگی (ئوگستۆس) یان (سیپتی‌مبه‌ر) ی سالی (۶۲۹) ی زایین.

(مؤتة) گوندیکه‌ ده‌که‌وێته‌ خوارووی شامه‌وه ، نیوان (مؤتة) و (بیت

المقدس) دوو فهرسه‌خ پییه‌.

هۆی جه‌نگه‌که‌

هۆی ئهم جه‌نگه‌ ئه‌وه‌یه‌، پیغه‌مبهری خوا ﷺ به‌ (حارث) ی کۆپی (عمیر) ی (ازدی) دا نامه‌یه‌کی نارد بۆ گه‌وره‌ی (بصری) ، له‌رێگه‌دا (شرحیل) ی کۆپی (عمرو) ی (غسان) ی که‌ سه‌رکار بوو به‌سه‌ر خاکی (بلقاء) ی شامه‌وه‌ له‌لایه‌ن (قیصر) وه‌ دانرابوو، ئهم پیاوه‌ چووه‌ رێگه‌ی نی‌راوه‌که‌ی پیغه‌مبهر ﷺ ، گرتی و به‌ستیه‌وه‌ و کوشتی.

۱/ رحمة للعالمین ۲/ ۲۲۶.

۲/ هه‌مان سه‌رچاوه‌ له‌گه‌ل (تلخیص فہوم اہل الاثر) نویسنی (ابن الجوزی) ل ۲۲.

لهوكلاته دا كوشتنى فروستادهو نيرراو يه كيڭ بوو له تاوانه گه وړه كان ،
وهكو ليدانى شه پيپورى شهړ واوو ، پيغه مېهر ﷺ ئه مهى زور به لاوه سخته و
ناخوش بوو ، بويه كه هه واله كهى پيگه يشت سوپايه كى سى هه زار كه سى بو
سازدان ئه مهش گه وړه ترين سوپاي ئيسلامى بوو جگه له جهنگى نه حزاب پيشت
موسلمانان بهو شيويه ژماره يان زور نه بوو.

ميره كانى سوپاو راسپاردهى پيغه مېهر ﷺ بويان

پيغه مېهر ﷺ (زيدى كوپى (حارثة)ى كرد به سهر كردهى سوپاو فرموى:
نه گهر شه هيد بوو (جعفر) دابنين ، نه گهر ئه ويشت كوژا (عبدالله)ى كوپى (رواحه)
دابنين^۱ ، ئالايه كى سپى بو دانان و دايه دهست (زيدى كوپى (حارثة)^۲.
راى سپاردن كه پر و نه سهر شوينى شه هيد بوونى (حارث)ى كوپى (عمير) ،
ئه وانهى له ويidan بانگيان بكن بو ئيسلام ، نه گهر وه لاميان دايه وه و هاتن
به دمه تانه وه ئه وه باشه ، وه گهر نا پاش پشت به ستن به خودا لييان بدن و شهريان
له گهلدا بكن و پيى فرموى: (به ناوى خودا وه له پيناوى خوادا غهزا بكن
له گهل ئه وانه دا بى باوهړن ، په يمان مه شكينن و مه دن به سهر ياندا ، منالى
شيره خوړو و ژن و پياوى به ته من و بى چه كه و خواپه رستاني ناو كلنيساكان مه كوژن
، دارخورما و هيچ دارىكى تر مه برن ، هيچ بينايه كه مه پوخينن)^۳.

مالئاوايى كردن له سوپاي ئيسلامى و گريانى (ابن رواحه)

كه سوپاي ئيسلامى خوئى ناماده كرد بو به ريكه وتن ، خه لكى ناماده بوون و
خوا حافيزيان كرد له ميره كان ، پيغه مېهر ﷺ و هاوه لان سلاويان ليكردن ، له وييدا
يه كيڭ له سهر كرده كانى سوپا دهستى كرد به گريان ، ئه ويشت (عبدالله)ى كوپى
(رواحه) بوو، پييان وت: چى ده تگريه نيئت؟ وتى: سويندم به خوا مه سه له كه
خوشه ويستى دنيا نيه و دوركه وتنه وهش نيه له نيوه ، به لكو هوكهى ئه وه يه گويم لى
بوو جار يكيان پيغه مېهر ﷺ نايه تيكي خوئنده وه باسى ئاگرى دوزه خى تيدا بوو:
﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ مريم ۷۱ (واته: هيچ يه كيڭ نيه له

^۱ / زاد المعاد ۱۵۵/۲ ، فتح البارى ۵۱۱/۷.

^۲ / صحيح البخارى (باب غزوة مؤتة من ارض الشام).

^۳ / (مختصر سيرة الرسول) نوسيني شيخ عبدوللاى نه جدى).

^۴ : هه مان سهر چاره ، (رحمة للعالمين) ۲۷۱/۲.

ئۇيۇه بەدۆزەخدا گوزەر نهكات، ئەمە بېريارئيكي يەكلايى خودايە) منيش بير دهكه مه وه پاش گوزەر كردن چۆن دهتوانم دهريازېم؟

موسلمانان وتيان: خوا بتانپارئيژئيت و لهشەر لاتان بدات و بهيويهى و

سهلامهتى و دهسكهوته وه بتانگيژئيته وه، (عبدالله)ى كوپى (رواحه) وتى:

لَكُنِّي أَسْأَلُ الرَّحْمَنَ مَغْفِرَةً وَضَرْبَةً ذَاتَ قُرْعٍ تَقْذِفُ الرُّبْدَ

أَوْ طَعْنَةً يَدَى حَرَّانٍ مُجْهَرَةً بِحَرْبَةٍ تَنْفِذُ الْأَحْشَاءَ وَالْكَبْدَ

حَتَّى يَقَالَ إِذَا مَرَّوْا عَلَى جَدَثِي^٢ أُرْشِدَهُ اللَّهُ مِنْ غَايٍ ، وَقَدْ رَشِدَا

دواى ئەوه سوپاكه كهوته پرى، پيغه مبهريش ﷺ له گه لايان بهريكهوت بۆ

خوا حافيزى ئى كردن، تاگه يشته (ثنية الوداع) ئەنجا وه ستاو، خوا حافيزى ئى

كردن^٣.

به جوئه كه وتنى سوپاي ئيسلامىي،

له پرده كه وتن به سهر باريكي ترسناكدا

سوپاي ئيسلامىي جولا به رهو باكور هه تا گه يشته (معان) له خاكي شامدا،

كه پالى داوه به حيجازى باكور وه، له ويذا هه واليان بۆ هات كه (ههرقل) به سهد

ههزار چهكدارى پۆمه وه له (مآب)ى خاكي (بلقاء) دابه زيوه، خيئه كانى (لخم) و

(جزام) و (بلقين) و (بهراء) و (بلىي) به سهد هه زارى تره وه پالايان پيوه داوه.

ئه نهجوومه نى راويژگارى (معان)

موسلمانه كان هيج جوړه ئەژماريكيان بۆ سوپايه كى زه به للاحى له و جوړه

نه كرد بوو، كه له زهويه كى دووره ولاتدا له پريكددا لايان پهيدا بيت، ئايا دهكريت

سوپايه كى بچوكى سى ههزار كهسى هيرش بكاته سهر سوپايه كى بى شومارى

له بن نه هاتوو كه دووسهد ههزار كهس ده بيت؟ موسلماننه كان سهريان سوپما بوو،

بۆيه دووشه وه له (معان) دا مانه وه بۆ بير كردنه وه له رهوشه كه و راويژ كردن بهيه كتر

له باره ي بارو دووخه كه وه، وتيان با نامه بنووسين بۆ پيغه مبهري ﷺ ئه ويش يان

كهسى ترمان بۆ ده نيژئيت يان فه رمان ئيكمان پي ده دات.

١ / الفرغ: ناواخن - بوشايى.

٢ / الجذث: گۆز.

٣ / ابن هشام: ٢٧٣/٢، ٢٧٤. زاد المعاد ١٥٦/٢. مختصر سيرة الرسول، نووسيني شيخ عبداللأى نه جدى. ٢٢٧٧.

به لأم (عبدالله)ی کوپی (رواحه) دژی ئەم بۆچوونه بوو ، هانی خەلکی دا بۆ شەپو پیی و تن: ئیوه بۆ ئەو مەبەستە دەرچوون کە ئیستا لەسەر دلتان گرانە ، ئەویش شەهادەتە ، ئیمە بەژمارە شەپناکەین لەگەڵ دوژمن ، بەم ئایینە شەپیان لەگەڵدا دەکەین کە خوا بەهۆیەوه پێزی ئی گرتووین ، بەرێکەون ، یان سەرکەوتنە یان شەهید بوون . لەکو تاییدا پرا هاتە سەر پایەکە (عبدالله)ی کوپی (رواحه).

سوپای ئیسلام بەرەو لای دوژمن دەجوڵێت

پاش ئەوەی کە سوپای ئیسلام دووشەوی لە (معان)دا بەسەر برد ، بەرەو خاکی دوژمن کەوتنە جۆلە ، هەتا سوپاکە (هەرقل) یان لە گوندیکی (بلقاء)دا پیگەشت پیی دەلێن (مشارف) ، دوژمن نزیک بوو ، موسلمانەکان لایاندا بەلای (مۆتە)دا لەو سەربازگەیان دانائ ، خۆیان سازکرد بۆ شەپ ، لای راستەوه (قطبە)ی کوپی (قتادە)ی (عذری) و لای چەپیشەوه (عبادە)ی کوپی (مالک)ی (انصاری) یان دانائ .

سەرەتای جەنگ و بەدوای یەکدا هاتنی سەرکردەکان

لە (مۆتە)دا هەردوولا پیکدا هاتن ، شەپکی سەخت پووی دا ، (سی هەزار) شەپکەر دژ بە (دووسەد هەزار) چەکدار و ستانەتەوه ، شەپکی سەرسوڕهێنەرەو دنیا بەسەر سامیەوه چاوەڕوانی دەکات ، بەلأم کە گەردەلولی باوەر هەلی کرد ئاکامی سەر سوڕهێنەر دەهینێتە کایەوه .

ئالاکە بە دەست (زید)ی کوپی (حارثە)ی پیاو خۆشەویستەکە (پیغەمبەرەوه ﷺ) بوو ، بەسەختی شەپ دەکرد ، شەپک کەم کەس لە سەربازانی تر دەتوانن ئەو جەنگە بکەن ، مەگەر سەربازانی ئیسلام ، بەردەوام شەپ کرد تاکەوتە نیو پەم تیری دوژمنانەوه و شەهید کرا .

دوای ئەو (جعفر)ی کوپی (ابو طالب) ئالاکە (هەلگرت) ، شەپکی قارەمانانە کرد ، تا شەپ شەکەتی کرد لەسەر ئەسپەکە (شقراء) کەوتە خوارەوه ، پاشان دەستی کردەوه بە جەنگ تادەستی راستی قرتا ، ئەنجا ئالاکە بە دەستی چەپی هەلگرت ، دەستی چەپیشیان قرتاند ، ئەنجا خۆی دا بەسەر ئالاکە دا پای گرت هەتا دوا هەناسەو شەهید کرا ، دەلێن: کابرایەکی پۆمی شیریکی لێداوه لەتی کردەوه ئەنجا مردووه ، خوای مەزن لەجیاتێ هەردوو بالیدا دووبالئ پی بەخشی لەبەهەشتدا پیی بفرێت بۆ هەر شوێنێک خۆی دەیهوێت ، لەبەرئەوه ناوێرا: (جعفر الطیار) جەعفەری بالدار ، جەعفەری دووبال .

(بخاری) دهگپرتهوه له (نافع) هوه دهلیت: (ابن عمر) چوو سهراشهکه ی بینی

نزیکه ی په نجا برینی پیوه به پرم و شیر ، هیچ کامیان له پشتته بهری نه کهوتوه.

له ریوایه تیکی تریشدا هاتوه ، (ابن عمر) دهلیت: لهو شهره دا له گه لیاندا

بووم ، گه پراین بو (جعفری کوپی) (ابو طالب) له نیو کوژاوه کاند دوزیمانوه ،

شهست و نه ونده برین و شوینی بهرکه وتنمان بینی به جهسته یوه که پرم و

شمشیر لیدا بو^۲ . له ریوایه ته که ی (العمری) شدا له (نافع) هوه نه م به شه ی

له سه ره: (هه موو ئه و برینانه بهر پی شه وه ی جهسته ی که وتبوو).

که (جعفر) یش شه هید کرا ئیتر (عبدالله) ی کوپی (رواحه) به هه مان جوړی

قاره مانیتی خو ی فریدایه وه ناو گهرمه ی شهره که و ئالا که ی برده پی شه وه ،

به سواری ئه سپه که وه ده یو یست له ئه سپه که ی دابه زیت ، هاواری ده کردو نه م

شیره ی ده خوینده وه:

أَقْسَمْتُ يَا نَفْسُ لَتَنَزِلَنَّكَ
كَارِهَةٌ أَوْ لُطْأَوْعَةٌ

إِنْ أَجْلَبَ النَّاسُ وَشَدُّوا الرُّنَّةَ
مَالِي أُرَاكَ تَكْرَهِينَ الْجَنَّةَ؟^{۱۹}

پاشان له ئه سپه که ی دابه زی ، ناموزایه کی پارچه یه ک گوشتی بو هی ناو

پیی وت: نه مه بخو بابه رگه ی ئه و شهره بگریت ، نه وه چهند پوژه تو هیجت

نه خواردوه ، لپی وهرگرت یه ک پارچه ی لی کرده وه ، نه نجا فری داو شمشیره که ی

هه لگرت و چوو وه ناو شهره که ، جهنگا هه تا شه هید کرا.

ئالا که به دهستی شمشیریکی خوداوه

له ویدا ئالا که که وته دهست پیاویکی خیلی (بنی عجلان) ناوی (ثابت) ی

کوپی (ارقم) بوو ئالا که ی بهرز کرده وه و تی: موسلمانینه ، ریکه من له سه ره پیاویک نه م

ئالایه هه لگریت ، وتیان: تو هه لی بگره ، وتی: من ناتوانم. موسلمانان بهر یاریاندا

له سه ره نه وه ی (خالد) ی کوپی (ولهید) هه لی بگریت ، بهرزی کرده وه و شهرتیکی

ئازایانه ی کرد . (بخاری) له (خالد) ی کوپی (ولهید) هوه دهیگریته وه ، وتویه تی: له

پوژی (مؤته) دا نو شمشیر به دهستمه وه شکاوه له کو تاییدا شمشیریکی یه مانیم به

^۱ / صحیح البخاری (باب غزوة مؤتة من ارض الشام ۶۱۱/۲).

^۲ / هه مان سه رچاوه ۶۱۱/۲.

^۳ / بروانه (فتح الباری) ۵۱۲/۷ ، پوانه تی فهرمو به جیاوازی ته نه له ژماره که دایه ، هه ردو ریوایه ته که کراون به یه ک به پیی ژماره ی ئه و تیرانه ی بهری که وتون ، بروانه هه مان سه رچاوه.

دەستەمە ماپەو^۱. لەدەرپرینیکی تردا ھاتوو: لە پۆژی (مۆتە)دا نۆ شمشیر بە دەستەمەو شەقی برد ، تەنھا شمشیریکی یەمانی بەرگە ی گرت بە دەستەمەو^۲.

پێغەمبەر ﷺ لە پۆژی (مۆتە)دا بە (وەحی) ھەوآلی شەھیدبوونی ھاوئەکانی پێگەیشیت لەمەدینە، پێش ئەو ی خەڵک ھەوآلی شەپەکە بەینن ، فەرمووی: ئەو (زید) ئالاکە ی ھەلگرت و شەھید بوو ، پاشان (جعفر) ھەلی گرت و ئەویش شەھید بوو ، پاشان (عبدالله) ی کوپی (رواح) ھەلی گرت و ئەویش شەھید بوو - کە ئەمە ی دەوت چاوی پیروزی فرمیسکی ھەباراند - تا شمشیریکی خودا ئالاکە ی ھەلگرت و بزگاریان بوو^۳.

کوئای جەنگە کە

لەگەل نواندنی ئەو ئازایەتیە کەم وینە یەدا زۆر سەیر بوو کە سوپایەکی وابچوک لەبەر دەم شالۆی یەک لەدوای یەکی ئەو سوپا گەورە یەدا بوەستیت. بۆیە لەو ھەلویستەدا (خالد) ی کوپی (ولید) لیھاتوی خۆی دەرخت لە پزگارکردنی موسلمانەکاندا لەو شەپە قورسە ی خۆیان تینالاندبوو.

ریوایەتەکان جیاوازی لەسەر چارەنووسی شەپەکە ، پاش تیپرامان لە سەرچەم ریواتەکان وادەرمەکەوئیت ، کە (خالد) ی کوپی (ولید) بەدرزایی ئەو پۆژە توانیویەتی بەرەنگاری پۆمەکان بکات ، لە یەکەم پۆژی شەپەدا ھەستی کردوہ کە پیویستە فیلێکی جەنگی بەکار بەینیت دژ بەرۆمەکان و ترس بخاتە دلایەنەوہ ، تابتوانیت موسلمانەکان کەنار بدات بەبێ ئەو ی بوار ھەبیت پۆمەکان ھیرشی بەرامبەر و پاوہدونان بکەن ، چونکە زۆرباش دەیزانی قوتار بوون لەو سوپا زەبەلاحە ئەستەمە ئەگەر موسلمانەکان پاشە کشە بکەن ، بەدوایاندا پۆمەکان ھیرش دەھینن و تەفرۆ تونایان دەکەن.

شەری پاشەکشە

کە پۆژی دووہ ھات ، باری سوپاکە گۆپا ، جاریکی ترسانی دانەوہ ، شوینی پاست و چەپ و ناوہراستی جی گۆپکی پی کرد ، کە پۆمەکان سەیریان کردن نەیانناسینەوہ وایانزانی یارمەتی و کۆمەکی نوێیان بۆ ھاتووہ ، ترسیان ئی نیشیت ، ئەنجا (خالد) وریە وریە دەستی کرد بەپاشەکشە یەکی پیکوپیک و لەسەر خۆ ، لەگەل

^۱ / صحیح البخاری ، باب غزوۃ مؤتە من ارض الشام ۶۱۱/۲.

^۲ / ھەمان سەرچاوە ۶۱۱/۲.

^۳ / ھەمان سەرچاوە ۶۱۱/۲.

پاراستنی پټکی پریزهکاندا ، پښهکان شوینیان نهکوتن ، چونکه وایانزانی که نه مه فیلی موسلماننهکانه و بؤ بوسه نانهویه تا بیانخه نه قولایی بیابان و تفروتونایان بکه نه .
 بهو شیوهیه سوپای دوزمن بهرو خاکی خوی گه پرایه وه شوینی موسلماننهکان نهکوت ، موسلماننهکانیش توانیان بهسه لامه تی خویان که ناریده نه و بگه پرنه وه بؤ مه دینه .

کوژراوانی هه ردوولا

لهو شه پدها موسلماننهکان دوانزه کهسیان ئی شه هید کرا ، پښهکانیش ژماره ی کوژراوهکانیان نازانریت ، بهلام باسی دریزه ی شه پده که به لگه یه له سهر زوری کوژراوهکانیان .

کارپه گه ری جهنگه که

لهو شه پدها هه رچه نه موسلماننهکان نه یان توانی توله ی خویان بکه نه وه ، بهلام کارپه گه ری که گه وه ی هه بوو بؤ ناوبانگی موسلماننهکان ، هه موو عه ربی خسته حاله تی سهرسورمان نه بله ق بوونه وه ، چونکه لهو پوژگاردا پښهکان گه وره ترین و تاکه دهسه لاتداری سهربازی دنیا بوون ، عه رب پنیان وابوو که جهنگ کردن له گه ل پښهکاندا مانای خو کوشتن و فهوتانه ، بویه جهنگکردنی لهو سوپا بچوکه له گه ل نهو سوپا زه به لاهه ی سهر زه ویدا ، که دووسه دهزار سوار ده بوون و پاشان گه رانه وه ش به بی زیانیکی نهوتو ، بوو به یه کی که له شته سهرسورپه نه رهکانی پوژگارو نه وه ی ده رده خست که سوپای موسلماننهکان ته رزیکی نوییه له سوپاو لهو جوړه ئاساییه نیه ، که عه رب پنی پاهاتووه ، بیگومان نهوانه خوا سهریان ده خات و سهرکرده کیان پیغه مبه ری خوایه ، بویه ده بینین دوی نهو پروداوه نهو خیله سهرسه ختانه ی که هه می شه وه هه رده م هه لده گزان به پروی موسلماننهکاندا ، موسلمان بوون ، نه وه بوو خیل (بنو سلیم) و (اشجع) و (غطفان) و (ذبیان) و (قزارة) و چه ندینی تریش موسلمان بوون .
 نهو جهنگه سهره تای ده ست پی کردنی شه ری خویناوی بوو له گه ل پښهکاندا ، پی خوشکردن و سهره تایه ک بوو بؤ فه تح کردنی ولاتهکانی پوومو گرتنی زهویه دورهکان له لایه نه موسلماننهکانه وه .

^۱ پروانه (فتح الباری) ۵۱۳/۷ ، ۵۱۴ و (زاد المعاد) ۱۵۶/۲ و دریزه ی شه پده که لهو دوو سهرچاوه یه وه وه رگیزاوه له گه ل دوو سهرچاوه کی پیشتر .

سړیه (ذات السلاسل)

که پیغمبر ﷺ هلوښتی شو خپله عمره بانه یې بډ دهرکوت که له دورو بهری شامدان و هاوکاری و پشتیوانی پومه کان دهکن دڅ به موسلماننه کان ، هستی کرد که پیویسته داناییه کی تهواو به کار بهینیت بډ تیکدانی نیوان شو گرو هانه و پومه کان و ببینته هو ی نهودی تا ناچار بن یه کبگرن له گهل موسلماننه کاند دڅ به پومه کان و جاریکی تر کومه لی لهو شیویه دڅ به موسلماننه کان گرد نه که نه وه .

(عمرو) ی کور ی (عاصی) ی هلوښارد بډ جیبه جی کردنی نه م نه خشه یه ، چونکه نه کی (دایکی باوکی) سر به خپلی (بلی) بوو ، له مانگی (جه مادی دو) ی سالی (۸) ی کوچی دا ناردی بډ ناویان له دوا ی جهنگی (مؤتة) وه بډ نهودی رایانکیشیت ، له باره ی نه م پوشتنه ی (عمرو) وه ده لیت: پیده چیت که هوالگره کان هوالیان هینا بیت گوايه کومه لیکی خپلی (قضاة) کو بونه ته وه تابدهن به سر مه دینه دا ، پیغمبر یش ﷺ (عمرو) ی ناردوه بویان ، له وانه شه هردوو هو یه که پیکه وه بو بیت .

پیغمبر ی خوا ﷺ نالایه کی سپی دایه ده ست (عمرو) ی کور ی (عاص) و ، هاوړا نالایه کی ره شیشی له گهلدا ناردو له گهل سی سهد که سی کوچکه رو نه نساریدا به ریی کردن ، سی نه سپ سواریان له گهلدا بوو ، فرمانی پندا که یارمه تی وهر بگریت له هر که سیکی خپلی (بلی) و (عزرة) و (بلقین) که به لایدا بگوزهرین ، شه و ده جولاو به پوژ خو ی که نار دها ، که له کومه له که نزیک بو وه هوالی بډ هات که ژماره یان زور زوره ، نه نجا (رافع) ی کور ی (مکیث) ی (جهنی) نارد بډ خر مه ت پیغمبر ﷺ و داوا ی کومه کی تری لی کرد ، پیغمبر یش ﷺ به سر کردایه تی (ابو عبیده) ی کور ی (جراح) دو سه د سوا ری تری نارد له کوچکه ران و نه نساره کان که (ابو بکر) و (عمر) یان تی دابوو ، نالای دایه ده ستیان و فرمانی پندان کو بن و را جیاواز نه بن ، که (ابو عبیده) گه یشته (عمرو) ویستی نیما مه ت بکا بډ خه لک ، (عمرو) وتی: تو کومه کیت بډ من هینا وه ، من میری سوپاکه م ، (ابو عبیده) ده سته جی به گو یی کردو ، (عمرو) نویژی بډ خه لکه که ده کرد .

رۆشتن ھەتا گەيشتنە ناوچەى (قضاة) ، چوھ ناوى و ئەوپەرى
شوينەكەى گرت ، لەكۇتاييدا كۆمەللىكى بينى ، ھىرشيان كرده سەريان ، ئەوانيش
پايانكردو شوينەكەيان بەجى ھىشت و بلاۋەيان ئى كرد.

ئەنجا (عەوف)ى كوپى (مالك)ى (اشجعى) وەك فروستادەيەك نارد بۆلای
پىغەمبەر ﷺ و ھەوالەكەى گەرانەوھ و سەلامەتى سوپاكەى پىراگەياندو ھەوالى
جەنگەكەى بۆ گىپرايەوھ.

(ذات السلاسل) شوينىكە كەوتۆتە پشت (وادى القرى) لەو شوينەوھ بۆ
مەدينە (١٠) پۆژ پيادەيە ، (ابن اسحاق) يش دەلئت: موسلمانەكان لەسەر ئاويك
لاياندا لە خاكى (جدام)دا ، پىي دەلئىن (السلسل) بەو بۆنەيەوھ ناونرا بە (ذات
السلاسل).^١

سەريەى (أبى قتادة) (بؤ خضرە)

ئەم سەريەيە لەمانگى (شعبان)ى سالى ٨ى كۆچىدا بوو، چونكە
(بنى غطفان) لە ناوچەى (خضرە)دا خويان مۆلدا بوو (خضرە) زەوى (محارب)ە
لەناو نەجددا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ (أبا قتادة)ى بۆناردن لەگەل (١٥) پياودا ،
ئەوھوھو ھەنديكيان ئى كوشتن و چەند كەسيكىشيان ئى گرتن و مەرومالايتىكى
زۆريان گرت ، سەريەكە (١٥) شەوى پىچوھ.^٢

^١ / بېروانە (سيرة ابن هشام) ٦٢٣/٢ ، ٦٢٤ ، ٦٢٥ ، ٦٢٦ و (زاد المعاد) ١٥٧/٢ .

^٢ / رحمة للعالمين ٢٣٣/٢ ، (تلقیح فہوم اہل الاثر ل ٢٢ .

غەزای فەتەح کردنی مەككە

(ابن قیم) دەلالت: پزگارکردنی مەككە ئەو فەتەح گەورەییە بوو ، كە خودای مەزن بەهۆیەوه ئایین و پیغەمبەرەكەى و سەربازو كۆمەلەكەى سەرخست و مالهەكەى خۆى پى پاككردەوهو كردیە سەكۆى هیدایەتى هەموو جیهانیان و پزگارکرد لە دەست موشریکان ، پزگارکردنی مەككە ئەو فەتەح بوو كە فریشتەكانى ئاسمان مژدەیان پێدەداو ورشەو جوانی بەئەستێرەكانى ئاسمانیش بەخشى و بەهۆیەوه پۆل پۆل خەلكان هاتنە سەر ئاینی پیروزی ئیسلام و زەوى پى رووناك بەوهوه.

هۆی غەزاكە

پیشتر لە ڕووداوى (حذیبیة)دا وتمان كە یەكێك لە بەندهكان ئەوهو بوو ھەر كەسێك ویستی ، بابرواته ھاوپیەمانى موخەمەدەو ﷺ ، ھەر كەسێكیش ویستی با ڕواتە ھاوپیەمانى قورەیشەو ، ھەر تیرەكیش دەرواته ناو ھاوپیەمانى ھەر لایەنێك ئەو دەبیته بەشێك لەو لایەنەو ھەردەست درێژێك بۆ سەرى دادەنریت بە دەستدریژی بۆ سەر لایەنى سەرەكی ھاوپیەمانی.

بەپێى ئەو بەندە خێلى (خزاعە) چوونە ناو ھاوپیەمانى پیغەمبەرەو ﷺ و (بنو بكر)یش چوونە ناو ھاوپیەمانى قورەیشەو ، ھەریەكێك لەو دوو تیرە چوونە پەناى یەكێك لە دوو لایەنەكە ، لەنیوان ئەو دوو تیرەیشدا پیشتر دوزمناپەتە جاهیلیەت ھەبوو ، جاروبار دەیاندا بەسەر یەكتریدا ، كە ئیسلام ھات و ئەم پەیماننامەییە نوسرا ، ھەر یەكێكیان بەئارامى دانیشت ، بەلام (بنو بكر) ئەم دەر فەتەیان قۆستەو بۆ سەندنەوى كۆنە تۆلەيەك ، (نوفل)ى كۆپى (معاویە)ى (دیلی) لەگەڵ كۆمەلێك كەسى تیرەى (بنو بكر)دا لە مانگی (شەعبان)ى سالى (٨)ى كۆچىدا بە شەو دایان بەسەر (خزاعە)دا كە لەكاتێكدا بۆ ھەوانەو لەسەر ئاویك لایان داو بوو ناوى (وتیر) بوو ، چەند پیاویكیان ئى كوشتن و دەستیان لەیەكتر وەشاندا ، قورەیش (بنو بكر)یان پڕ چەك كردبوو ، ھەندێك چەكدارى تری خێلى قورەیش تاریكى شەریان بە ھەل زانیبوو لەگەڵیاندا بەشداریان كردبوو ، تا ناچاریان كرد بوون بەرەو (حەرەم) ھەلبێن ، كە گەیشتبونە (حەرەم) ، خێلى (بنو بكر) ھاواریان كردە (نوفل) ، وتیان : (نوفل) نەكەیت ئەو گەیشتبونە (حەرەم) ، لە خوا بى ئاگا مەبە. (نوفل) قەسەيەكى زۆر خراپى لە دەم دەرچوو ، وتى: (بنو بكر) لەمەو

به دواوه ئیتر خوا نیه ، پرۆن تۆله ی کۆنه قینی خوتان بکه نه وه ، سویند دهخۆم ئیوه له
 حهرمه دا دزیش دهکن ، چۆن ئیسته تۆله ی خوتانی تیدا ناکه نه وه ؟
 که (خزاعه) گه یشتنه مهککه په نایان برد بۆ ماله که ی (بدیل) ی کوپی
 (ورقاء) ی (خزاعی) له گهل مالی دۆستیکیدا که ناوی (رافع) بوو .

(عمرو) ی کوپی (سالم) ی (خوزاعی) به په له خوی گه یانده مه دینه و چوه
 خزمه ت پیغه مبه ر ﷺ و له بهرده میدا وه ستا ، پیغه مبه ر ﷺ له ناو مرگه وتدا دانیشتبوو
 کۆمه لیک له موسلمانانی به ده وردا بوو ، (عمرو) دهستی کرد به گوتار خویندنه وه :

يَا رَبِّ اِنِّي نَاشِدُ مُحَمَّدًا	حَلَفْنَا وَحَلَفَ اَبِيهِ الْاُتْلَدَا ^١
قَدْ كَتَبْنَا وَلَدًا وَكَأَ الْاُتْلَدَا ^٢	ثَمَّةَ اسْلَمْنَا وَلَمْ تُنْزِعْ يَدَا
فَانْصُرْ هَذَاكَ اللهُ نَصْرًا اَيَّدَا	وَادْعُ عِبَادَ اللهِ يَأْتُوا مَدَدًا
فِيهِمْ رَسُولُ اللهِ قَدْ تَجَرَّدَا	اَبِيضَ مِثْلَ الْبَدْرِ يَسْمُو صُعْدَا
اِنْ سِيَمٍ خَسَفًا وَجْهَةً تَرَيَّدَا	فِي فَرِيقٍ كَالْبَحْرِ يَجْرِي مُزَيَّدَا
اِنْ قَرِيشًا اَخْلَفُوكَ الْمَوْعِدَا	وَنَقَضُوا مِثَاقَكَ الْمَوْكُودَا
وَجْعَلُوا لِي فِي كِدَاءٍ رَصْدَا	وَزَعَمُوا اَنْ لَسْتُ ادْعُوا اَحَدَا
وَهُمْ اَذَلُّ ، وَاَقْلُّ عِدْدَا	هَمْ يَتَوْنَا بِالْوَتْرِ هُجْدَا

وَقَتْلُونَا رُكْعًا وَسُجْدًا^٣

پیغه مبه ری خوا ﷺ پیی فهرموو : خه مت نه بیئت پشتیوانیت ئی ده کریت .
 پاشان هه ورێک که وته پرۆی ئاسمان ، فهرمووی : ئه وه هه ورهش سه ره تای
 سه رکه وتنی (بنی که ب) ه .

پاشان (بدیل) ی کوپی (ورقاء) ی (خزاعی) له گهل چه ندپیاویکی خیلێ (خزاعه)
 دا که وتنه ری به ره وه مه دینه ، نه وه ستان هه تا گه یشتنه خزمه ت پیغه مبه ر ﷺ له مه دینه وه
 هه وائی پرودا وه که و کوژرا وه کانی خویاندا به ، ئه وه شیان پیوت : که قوربه ییش یارمه تی
 (بنی بکر) ی داوه له وه هی رشه دا ، ئه نجا وه فده که ی گه رانه وه بۆ مهککه .

^١ / اتلد : واته : کۆن ، ئاماژه دهکات بۆ ئوبه یمانه ی له کۆندا له نیاوان (خزاعه) و (بنی هاشم) دا له سه رده می (عبد
 المطلب) دا پرۆی داوه .

^٢ / ئاماژه به بۆ دایکی (عبد المناف) که ناوی (حبی) یه وه هاوسه ری (قصی) یه ، له خیلێ خزاعه به .

^٣ / له به یته کی تر دا ده لیت : قتلنا وقد اسلمنا .

(أبو سفیان) دەچیت بۆ مەدینە

بۆ تازەکردنە وەى سولحەكە

گومانی تێدانیه ئەو تاوانەى قورەيش و ھاوپەيمانەکانى ئەنجامياندا ،
پەيمان شکێنەكى تەواو پيشيلکردنى پەيماننامەكەى نيوانىان بوو ، بى ئەوەى
هیچ بەھانەىك ھەبیت ، لەبەرئەو ھەكە قوريش ھەستى بەو پەيمانشکێنە کرد ، لە
چارەنووسى کارەكە و دەستبەجى ئەنجومەنىكى راويژکارىان بەست و بريارياندا
كە (أبو سفیان) ى سەرکردەيان وەك نوێنەر بنيرن بۆ تازەکردنە وەى سولحەكە لەگەڵ
پینگەمبەردا ﷺ.

پینگەمبەرى خوا ﷺ ھەوالى دا بەھاوەلانى خۆى ، كە لەدواى ئەم
پەيمانشکێنە قورەيش چى دەكات ، فەرمووى: دەبينن (أبو سفیان) خۆى
دەگەيەنیتە ئێرە بۆ توند كردنە وەى عەقدەكەو دريژکردنە وەى ماوہى سولحەكە .
(أبو سفیان) بەو پيڤەى قورەيش بريارى دا دەرچوو ، لە (غطفان) گەيشت
بە (بدیل) ى كۆپى (ورقاء) لەو سەرەو بەرەو مەككە دەگەراییەو ،

پيى وت: (بدیل) لە كوێو دەيت ؟

(أبو سفیان) دەيزانى كە چوووتە لای پینگەمبەر ﷺ.

(بدیل) وتى: لەناو ئەو شيوەدا بەرەو كەنارى دەريا سەردانى (خزاعە) م

کرد.

(أبو سفیان) وتى: سەردانى (محمد) ت کردوھ ؟

(بدیل) وتى: نەخیر.

كە لىك جياپونەو ھەو (بدیل) چوو بەرەو مەككە ، (أبو سفیان) لەدلى خویدا
وتى: ئەگەر (بدیل) گەيشتیتە مەدينە ئەوا لەئالفەكەيدا ناوكى تێدايە ، چوو
لەلایەكەو ە پشقلی و شترەكەى (بدیل) ى پشكنى سەيرى كرد ناوكى تێدايە ،
وتى: سویند دەخۆم بەخوا چوووتە لای (محمد) و تى گەياندو ھە.

(أبو سفیان) گەيشتە مەدينە ، چوو مالى (ام حبيبە) ى كچى ، ويستى

لەسەر راخەرەكەى پینگەمبەر ﷺ دابنیشیت ، لەژێردا دەرى كيشا ،

وتى: ئەرى كچى بۆ وادەكەيت ؟

وتى: ئۇوھ راخەرى پېغەمبەرى خوايە ﷺ تۆ پياويكى موشرىكى پىسى.

(ابو سفيان) وتى: وللاھى دواى من ، توشى خراپە بوويت.

پاشان دەرچوو ، هەتا گەيشتە خزمەت پېغەمبەر ﷺ قسەى لەگەلدا کرد ،
ولامى نەدايەوھ ، پاشان چوو قسەى کرد لەگەل (ابوبکر) دا ، بەلکو تکا بکات لای
پېغەمبەر ﷺ قسەى لەگەلدا بکات . وتى: من شتى واناكەم .

پاشان چووھ لای (عمر)ى كوپى (خطاب) قسەى لەگەلدا کرد ، (عمر) پىى
وت: من تكاتان بۆ بکەم لای پېغەمبەر ﷺ ؟ وللاھى ئەگەر دەنكە زەرپراتىكىش
مايىت ، لەسەرى ، شەرتان لەگەلدا دەكەم .

پاشان چووھ لای (على) كوپى (ابى طالب) (فاطمة) لای دانىشتبوو ،
(حسن) یش منالىكى بچوك بوو گەمەو يارى دەکرد لەو ناوھدا ،

وتى: (على) تۆ لەھەموويان زياتر لە من نزيكترى ، بۆ كاريك هاتووم ،
نامەويىت بەنائومىدى بگەپرئەمەوھ ، تكام بۆ بکە لای موخەمەد با قسەم لەگەلدا
بکات ،

(على) پىى وت: دايكت پۆلە پۆت بۆ بکات (ابو سفيان) ، پېغەمبەر ﷺ
بريارى لەسەر شتيك داوھ ، كەسمان ناتوانين قسەى تيدا بکەين ،

ئەنجا لای کردەوھ بەلای (فاطمة) دا وتى: ئايا تۆ دەتوانيت كۆرەكەت والى
بکەيت پەناى خەلکى بدات و تا دواپۆزىش سەرکردەى ھەموو عەرەب بىت؟

(فاطمة) وتى: وللا كۆرەكەى من ناگاتە ئۇوھ كە بتوانيت پەناى خەلکى
بدات ، كەسيش ناتوانيت بى فەرمانى بەسەر پېغەمبەر ﷺ پەناى كەس بدات.

لەويذا ھەموو دونيا لەبەرچاوى (ابو سفيان) تاريك بوو ، بە (على) كوپى
(ابو طالب)ى وت: بەترسو لەرزو بيتاقەتى و ئائومىديەكى زۆرەوھ: (ابو الحسن)

وادەبينم سەرى دونيام ئى ھاتۆتەوھ يەك ، تڪايە ئامۆزگاريم بکەو چى بکەم باشە؟
وتى: وللاھى نازانم چيت پىيليم بەكەلكت بىت، بەلام تۆ گەورەى (بنى
كنانە) يت ھەستە پرۆ خۆت پەنابدە لەناوخەلكيداو خۆت بگەيەنەوھ بە خاك و
ئاوى خۆت.

وتى: جائەوھ ھىچ سوودىكى ھەيە؟

(على) وتى: نەوللا باوھرناكەم، بەلام جگە لەو قسەيە ھىچىتر شك نابەم.

(أبو سفیان) هاتەوہ بۆ مژگەوت ، وتی: خەڵکینە ئەوا من خۆم پەناداوە
لەناو خەڵکدا . پاشان سواری و شترەکی بوو ، گەرایەوہ بۆ مەککە .

کەچووہ ناو خێلی قوڤەیش ، وتیان: چیت کرد؟

وتی: چووم بۆ لای (محمد) و قسەم لەگەڵدا کرد ، وەللاھی وەللامی نەدامەوہ ،
چووم بۆ لای (ابن ابی قحافە) لای ئەویش هیچم پێ نەکرا ، پاشان چووم بۆ لای
(عمر) کۆری (خطاب) بینیم لەھەموویان توندتر بوو ، پاشان چوومە لای (علی) لە
ھەموویان نەرم و نیاوتر بوو ، شتێکی پێ وتم بەگوێم کرد ، وەللاھی نازانم ئەوہ دادم
دەدات یان نا؟

وتیان: ئەی چی پێ وتی؟

وتی: پێی وتم: کە خۆم حەشار بەدەم لەناو خەڵکیدا ، منیش وام کرد .

وتیان: ئایا موخومەد ڕینگەیی ئەوہی پێدایت؟

وتی: نەخێر ،

وتیان: نەگبەت ، بەخوا موخومەد گالتهی بەعەقڵت هاتووہ ،

وتی: نەوہللا ، جگە لەوہ هیچی ترم بەدەستەوہ نەبوو .

خۆ سازدان بۇ غەزاكە و

هەولئى ئاشكرا نە كردنى

لە پىروايە تەكەى (طبرانى) دا هاتو ، كە پىغەمبەر ﷺ فەرمانى دا بە عائىشە ، سى پوژ پىش هاتنى هەوالئى پەيمان شكىنىيەكە ، فەرمانى پىدا كە كەلوپەلى بۇ بىچىتەو ، كەس بەمەى نەدەزانى ، (أبوبكر) چوو لای (عائيشه) وتى: كچى ئەم خۇ پىچانەو مە چىيە؟

(عائيشه) وتى: وەللاھى نازانم .

(أبوبكر) وتى: خۇ ئەمرو پوژى غەزای (بنو الاصفريش نىه .

ئەنجا وتى: پىغەمبەر ﷺ دەيەوئىت بۇ كوى تەشرىف ببات؟

وتى: وەللاھى هىچ نازانم .

لە بەرەبەيانى پوژى سىيەمدا (عمرو) ى كوپى (سالم) ى (خرزاعى) لەگەل چل ئەسپ سواردا گەيشتنە مەدينە ، هەستاو شيعرەكەى خويندەو (يارب انى ناشد محمد...) ، ئىتر خەلكەكە بەپەيمان شكىنىيەكەيان زانى ، پاش (عمرو) ىش ، كە (بديل) هات و پاشان (أبو سفيان) ىش گەيشتنە مەدينە ، ئىتر خەلكەكە بروای تەواوى سەبارەت بە پەيمان شكىنىيەكە بۇ دروست بوو ، پىغەمبەر ﷺ فەرمانى دا بەخەلكەكە خوئان نامادە بكەن و پىيى راگەياندن كە بۇ مەككە دەپوات . دوعاى كردو فەرمووى: خوايە چاو و دلئان لە ئاستماندا كوئىر بكەيت تا دەدەين بەسەرياندا .

بۇ زياتر چەواشە كردن و شاردنەو دى حالەتەكە ، پىغەمبەر ﷺ سىرەيەكى هەشت كەسى نارد بە سەرۆكايەتى (أبى قتادە) ى (ربعى) بۇ ناو (أضم) لەنئوان (ذى خشب) و (ذى مرو) دا كە سى قوناغ لە مەدينەو دوورە ، لەمانگى (رەمەزان) ى سالى (٨) ى كۆچى دا ، بۇ ئەو دى بۇچونىك لای خەلك دروست بكات كە بەرەو ئەو شوئىنە دەپوات ، هەوالەكان بەو شىوازە بگاتەو بە مەككە ، سىرەكە كەوتەپرى ، تاگەيشتنە ئەو شوئىنەى فەرمانى پىدرا بوو ، ئەنجا هەوالئى پىگەيشتنە كە پىغەمبەر ﷺ بەرەو مەككە پوشتو ، گەرەنەو دى خوئان گەياندەو بەكاروانەكەى پىغەمبەر ﷺ .

١ / ئەم سىرە دەگەن بە (عامر) ى كوپى (اضبط) ، بەسلاوى ئىسلامەتى سلاويان لى دمكات ، كەچى (معلم) ى كوپى (جثامة) لەبەرشتىكى نىوانيان لىنداو كوشتى ، وشرەكەى برد لەگەل خۇيدا ، خواى مەزن نايەتى ناردە خوارەو * ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمناً * نايەتەكە ، ئەمرو بوو (معلم) يان هينا تاپىغەمبەر ﷺ داواى لىخوشبونى بۇ بكات ، كە هاتە بەردەستى فەرمووى: خوايە لە (معلم) خوئى نەبىت ، ئەمەى سى جار و تەمە ، كە هەستا پىندەچو بەچمكى كراسەكەى فرمىسەكانى بىسرىت ، (ابن اسحاق) دەلئىت: كەسوكارەكەى دەلئىن: داواى ئەمە داواى لىخوشبونى بۇ كردو ، بىوانە (زاد المعاد ١٥٠/٢) مەروها ابن هاشم ٦٢٧/٢ ، ٦٢٨ .

(حاطب)ی کوپی (ابی بلتعة)یش به نهیئی نامهیهکی بو قورهیش نووسی بو ، تییگه یاندوبون که پیغه مبهري ﷺ به رهو مهککه دیت ، نامهکی دا به ژنیك ناوی (ظعینه) بوو به لیئی به خشیشیکی پيدا بوو نهگه ر بیگه یه نیته دهست قورهیش ، ژنه که نامهکی خسته ناو پرچییه وه ، پاشان درچوو به وهی هوالدرا به پیغه مبهري ﷺ که (حاطب) چی کردوه ، خیرا (علی) و (مقداد)ی نارد به شوین ژنه که داو پیی فهرموون: برؤن تا دهگه نه باخچی (خاخ) ، (ظعینه) له وییه نامهیهکی پییه بو قورهیشی ده بات ، به ئهسپ سواری دواي که وتن تا له شوینی دیاریکراودا ژنه که یان بیی ، پییان وت: نامهیهکت پییه؟

ژنه که وتی: نه خیر، هیچ نامهیهکم پی نیه. که لوپه له که ی گهران هیچی تیدا نه بوو.

(علی) پیی وت: سویند دهخوم به خوا نه پیغه مبهري ﷺ درؤ دهکات و نه ئیمهش ، یان ئه وهیه ئیستا نامه که درده هینیت و دهماندهیتی یان به زور لیتده سینین ، که ژنه که بیی زور سوورن له سهر لیسنه ندنی نامه که ،

پیی وتن: پوو وهرگیره.

(علی) پووی وهرگیرا ، گریی پرچه که ی کرده وه نامه که ی تیدا درهیناوه دایه دهستیان ، ئهوانیش نامه که یان هیئاویه بو پیغه مبهري ﷺ ، تیایدا نووسرا بوو: له (حاطب)ی کوپی (ابی بلتعة) وه بو قورهیش، له نامه که دا هوالی پووگه ی که وتنه ری پیغه مبهري ﷺ پی راگه یاندوبون ، پیغه مبهري خودا ﷺ (حاطب)ی بانگ کرد ، فهرمووی: ئه مه چییه (حاطب)؟

(حاطب) وتی: پیغه مبهري خوا ﷺ داوات لی دهکم په له م لی مه که ، وه لاهی باوهرم به خواو پیغه مبهري که ی هیه ، نه هه لگه راومه ته وه و نه دلم گوپاوه ، به لام من کابرایه کی بیگانه م له ناو قورهیشدا ، که سوکارو مناله کانم له ناویان دان ، که سیکم نیه په نایان بدات و له دهست قورهیش بیانپاریزیت ، ئهوانی تر که له گه لئدان هه موویان له مه که دا که سوکاریان هیه دهیانپاریزن ، پیم وابوو که ئه و پشت و په نایه م نه بیئت ئه م کاره بکه م بو ئه وهی دهست نه بهن بو ژنو مناله کانم .

(عمر)ی کوپی (خطاب) وتی: پیغه مبهري خوا ﷺ ریگه م بده با له ملی بدهم ، چونکه ئه وه خیانه تی کردوه له خواو پیغه مبهري که ی ﷺ و هه لگه راوده ته وه .

پیغمبر ﷺ فرمودی: وازبهینه عومر نه مه یه کیکه لهوانه ی شه‌ری به‌دری دیوه ، لهوانه‌یه خودا لوتقی زۆری له‌گه‌ل خه‌لکی به‌دردا کردبیت و فرمووبیتی: چی ده‌کن بیکه‌ن نه‌وا من لیتان خوش بووم .
 نه‌جا چاوانی (عمر) فرمیسکیان پێدا هاته خواره‌وه و فرمووی: خوداو پیغمبره‌که‌ی ﷺ باشت دهران.

به‌و شیوه‌یه خوی مه‌زن چاوانی دۆژمنانی له‌ناستدا کویر کرد ، هیچ هه‌وائیکی خۆسازدانی سوپای موسلمانان بو چوونه سهر مه‌که‌و شه‌پرکردن نه‌گه‌یشه گویی قورهبش.

سوپای ئیسلام به‌ره‌و مه‌که‌و ده‌روات

ده‌ پۆژ له مانگی رهمه‌زان تێپه‌ری بوو له سالی (٨)ی کۆچی ، پیغمبره‌ری خوا ﷺ مه‌دینه‌ی به‌جیه‌یشت و به‌ره‌و مه‌که‌و ته‌ری ، له‌گه‌ل ده‌هه‌زار هاوه‌لی خویدا ، به‌سهر (مه‌دینه) شه‌وه (ابو رهم) ی (غفاری) به‌جیه‌یشت.

که‌ گه‌یشتنه (جحفه) یان سه‌رووی (جحفه) ، (عباس) ی مامی پێگه‌یشت به‌خوی و ژن و منالیه‌وه موسلمان بوو بوون و کۆچیان ده‌کرد ، که‌ گه‌یشتنه (ابواء) یش (ابو سفیان) ی کۆری (حارث) ی ئاموزای و (عبدالله) ی کۆری (ابی امیه) ی پورزای پێگه‌یشت پشته‌ی تێکردن ، به‌هوی نه‌و هه‌موو جینیو سوکایه‌تی و قسه‌ ناشیرینه‌وه که‌ ده‌یانکرد دژ به‌ پیغمبر ﷺ ، (ام سلمه) ی هاوسه‌ری عه‌رز ی کرد: باناموزاکه‌ت و پورزاکه‌ت له‌ خه‌لکی دل‌ره‌قتر نه‌بن له‌گه‌ل‌تدا ، (علی) یش به‌ (ابو سفیان) ی کۆری (حارث) ی وت: له‌ پوه‌وه‌و به‌جۆ به‌ره‌و پوه‌ی پیغمبر ﷺ و وه‌کو براکانی (یوسف) چیان وت به‌ (یوسف) تۆش عه‌رز ی بکه‌و بلی: ﴿ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰتٰكَ اللّٰهُ عَلَيًّا وَاِنْ كُنَّا لَخٰطِئِيْنَ ﴾ یوسف/٩١. که‌سیش نیه له‌ دنیا و تار شه‌ری تر بیت له‌ پیغمبر ﷺ . (ابو سفیان) چوو به‌ره‌و پوه‌ی و به‌گویی (علی) کرد، پیغمبر ﷺ فرمووی: ﴿ قَالَ لَا تَرْبِیْ عَلَیْکُمْ الْیَوْمَ یَغْفِرُ اللّٰهُ لَکُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِیْنَ ﴾ یوسف/٩٢.

له‌ویدا (ابو سفیان) چهند به‌یتیکی شیعری خوینده‌وه که‌ ده‌لیت:

لَعَمْرُكَ اِنِ حِينَ اَهْلَ رَايَةٍ	لَتَغْلِبَ خَيْلَ اللَّاتِ خَيْلَ مُحَمَّدٍ
لَكَ الْمُدْلَجُ الْحِرَانُ اَظْلَمَ لَيْلُهُ	فَهَذَا اَوَايَ حِينَ اُهْدَى فَاَهْتَدِيْ
هَدَايَ هَادٍ غَيْرِ نَفْسِيْ وَدَلِّيْ	عَلَى اللّٰهِ مَنْ طَرَدْتُهُ كُلُّ مَطْرَدٍ

^١ / بېروانه (صحيح البخارى) ٦١٢، ٤٢٢/١

لەم بەیتەى كۆتاييدا دەلىت: كەسك پىنومايى منى كردو رىنى نيشاندام
بۆلای خوا ، كە پىشتەر من شاربەدەرم كرد ، پىڭەمبەرىش ﷺ دەستى خستە سەر
سنگى (ابو سفيان) و فەرموى: اُنْتَ طَرَدْتَنِي كُلَّ مَطَرٍ^۱.

سوپاي نىسلام لە (مر الظهران) دادەبەزى

پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەرپىگە پۆشتنىشەو بە پۆژوو بوو ، خەلكەكەش
بەپۆژوو بوون ، تاگەيشتنە ئاوى (كدید) ئاویكە لەنیوان (عسقان) و (قدید)دا
پۆژوو كەى شكاند خەلكیش پۆژوویان شكاند^۲ ، پاشان لە پۆشتن بەردەوام بوو
تاگەيشتنە (مر الظهران) شیوى (فاطمە) لەخەوتناندا گەيشتنە ئەوى ، فەرمانى دا
بەسوپاكە ، لە ھەموولایەكەو ھاگر ھەلكەن ، دەھەزار مەشخەلى ئاگر ھەلكرا ،
ئەنجا پىڭەمبەرى خوا ﷺ (عمرى كوپى) (خطابى) كرده سەركرەدى پاسەوانەكان.

(ابو سفيان) لەبەردەم پىڭەمبەرى خوا ﷺ

(عباسى مامى پىڭەمبەر ﷺ پاش دابەزىنى موسلمانان لە (مر الظهران)
سواری ھىستەرە سپىكەى پىڭەمبەر ﷺ بوو بوو ، دەرچوو بوو دەرەو سابهلكو
دارپرىك ببىنىت يا كەسك بەدى بكات ھەوال بدات بەقورەيش بۆئەوى خەلك
بنىرن و داواى پەنادان بكەن ، پىش ئەوئەى پىڭەمبەر ﷺ بپواتە ناو مەككەو.

خوای مەزن چاوى قورەيشى كۆيركردو ھىچ ھەوالىكيان پى نەگەيشت ،
لە حالەتى دلەپاوكى و چاوپروانیدا بوون ، (ابو سفيان) دەرچوو دەرەو ھەوالىك
ببىسىت ، (حكیمى) كوپى (حزامى) لەگەلدا بوو ، لەگەل (بدیل)ى كوپى (ورقاء)دا.

(عباس) دەلىت: بەسواری وشتەرەكەى پىڭەمبەرەو بووم ﷺ گویم ئى بوو
(ابو سفيان) بە (بدیل)ى كوپى (ورقاء)ى وت لەكاتى گەپرانەویدا: لە تەمەنمدا چاوم
بەئەوئەندە ئاگر نەكەوتەو ئەوئەندە سەربازم نەدیو. دەلىت: (بدیل) وتى: وەللأھى
ئەو (خزاعە)یە شەرچووئە بنگلیشەیان . (ابو سفيان)یش وتى: خیللى خوزاعە
زۆر لەوە بچوكترو كەترن كە ئەو سەربازگەو ئاگرەیان ھەبیت.

^۱ / ئەم (ابو سفيانە) دواى ئەوە موسلمانەتیهكى باشى دەكرد ، دەلىن دواى موسلمانبوونى ، لە شەرم و شكۆدا
، سەرى بەرز نەدەكرەو لە خزمەت پىڭەمبەر ﷺ ، پىڭەمبەر ﷺ زۆرى خوشدەویست ، شاھەتى بەھەشتى بۆداو
فەرموى: لەخو داواكارم ببیتە میراتگری ھەمزە ، كەكاتى مردنى ھات ، وتى: بە سەرمەو مەگرین وەللأھى
لەوئەتى موسولمان بووم وشەيكەى ھەلەم لەدەم دەرئەجوو . (زاد المعاد ۲ / ۱۶۲ ، ۱۶۳).

^۲ / صحیح البخارى ۲ / ۶۱۳.

(عباس) ده‌لێت: ده‌نگیم ناسی ، هاوارم ئی کرد: (ابا حنظلة) ئه‌وه تو‌ی؟
ئه‌ویش ده‌نگی ناسیم ، وتی: ئه‌وه تو‌ی (ابا الفضل)؟ وتم: به‌ئێ. وتی: چیته‌؟
دا‌یک و بابم به‌قوربانت بن ، وتم: ئه‌وه پی‌غه‌مبه‌ری خوا‌یه له‌ناو خه‌لکیدا ، سبه‌ینی
به‌ره‌به‌یان له‌ناو قو‌ره‌یشدا پو‌ژ ده‌کاته‌وه.

(ابو سفیان) وتی: چاره‌ چیه‌؟ دا‌یک و بابم به‌قوربانت بن. وتم: وه‌للأه‌ی
ئه‌گه‌ر زāl بی‌ت به‌سه‌رتدا ده‌دا له‌ ملت ، وه‌ره له‌ پشتمه‌وه سواری ئه‌م هی‌سته‌ر به‌ه ،
تا به‌تبه‌مه خزمه‌ت پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ و دا‌وای په‌نات بو‌ بکه‌م . له‌ دوامه‌وه سواریبوو ، دوو
ها‌وه‌له‌که‌شی گه‌رانه‌وه بو‌ مه‌که‌ه.

(عباس) ده‌لێت: بر دم له‌گه‌ل خو‌مدا ، به‌لای هه‌رئاگرێکی موس‌لماناندا
تی‌ده‌په‌رین ، ده‌یانپرسی: ئه‌وه کی‌یه‌؟ که‌ منیان ده‌بینی به‌سه‌ر هی‌سته‌رکه‌ی
پی‌غه‌مبه‌ره‌وه ﷺ ده‌یانوت: ئه‌وه مامی پی‌غه‌مبه‌ره‌ به‌سه‌ر هی‌سته‌رکه‌یه‌وه. تا به‌لای
ئاگره‌که‌ی (عه‌مری کو‌ری (خطاب)دا تی‌په‌ریم ، وتی: ئه‌وه کی‌یه‌؟ ئه‌مه‌ی وت و هات
بو‌ لام ، که‌ (ابو سفیان)ی بینی به‌سه‌ر پشتی هی‌سته‌رکه‌وه بوو ، وتی: ئه‌وه (ابو
سفیان) ه‌ هه‌ی دو‌ژمنی خوا؟ سوپاس بو‌ ئه‌و خوا‌یه‌ی به‌ئێ واده‌و په‌یمان تو‌ی
هی‌نایه‌ به‌رده‌ستمان . ئه‌نجا به‌راک‌ردن چو‌و به‌ره‌و پو‌وی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ ، هی‌سته‌رکه‌م
دا‌یه غا‌رو پی‌شکه‌وت ، له‌سه‌ری که‌وته‌مه خواره‌وه ، چوومه ژوره‌وه بو‌ خزمه‌ت
پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ و به‌دا‌وی منیشدا عومه‌ر خ‌وی کرد به‌ ژو‌ردا. وتی: پی‌غه‌مبه‌ری خوا ،
ئه‌وه (ابو سفیان)ه‌ ری‌گه‌م ده‌ با بده‌م له‌ ملی ، ده‌لێت: وتم: پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ من
په‌نام دا‌وه. پاشان له‌خزمه‌تی‌دا دانیشتم و ده‌ستم گرت به‌سه‌ری (ابو سفیان)ه‌وه‌و
وتم: ده‌بی‌ت ئه‌مشه‌و ئه‌م پیا‌وه‌ پ‌زگار بکه‌م. که‌ (عه‌مر) له‌سه‌ری پ‌و‌یشت ، وتم: (عه‌مر)
له‌سه‌رخ‌وت به‌ه ، وه‌للأه‌ی ئه‌گه‌ر ئه‌م پیا‌وه‌ که‌سی‌کی (بنی کعب) بو‌ایه ئه‌م قسه‌یه‌ت
نه‌ده‌کرد، وتی: تو‌ش له‌سه‌رخ‌و به‌ (عباس) ، وه‌للأه‌ی موس‌لمانبوونی تو‌م به‌لا‌وه
خ‌و‌شتر بوو تا موس‌لمان بوونی (خطاب)ی با‌وکم ، ئه‌گه‌ر موس‌لمان بب‌وایه ، ئه‌مه‌ش
ته‌نها له‌به‌ره‌وه‌وه بوو چونکه‌ ده‌زانم که‌ موس‌لمان بوونی تو‌لای پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ خ‌و‌شتره
له‌ موس‌لمان بوونی (خطاب).

پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمو‌وی: (عباس) له‌گه‌ل خو‌تدا بی‌به‌ بو‌ ناو
خ‌ی‌وه‌تگه‌که‌ی خو‌ت ، سبه‌ینی بی‌هینه‌ره‌وه بو‌ لام. ده‌لێت: پ‌و‌شتم. که‌ پو‌ژ بو‌ه‌وه بو‌

سبەینی بۆردمەوێ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، کە بینی فەرمووی: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات (ابو سفیان) کاتی ئەو نەهاتووە ، کە بزانی هیچ خودایەک نیە جگە لە (الله) ؟ وتی: دایک و بابم بە قوربانت بن ، چەندە بەحەوسەلەو پرێزدارو خزم دۆستیت؟ پێم وایە ئەگەر جگە لە خودا خواوەکی تر هەبواوە دەستبەرداری من نەدەبوو.

فەرمووی: (ابو سفیان) ئەو کاتی ئەو نەهاتووە کە بزانی من پێغەمبەری خودام؟ وتی: دایک و باوکم بە قوربانت بێت ، چەندە بەحەوسەلەو پرێزدارو خزم دۆستیت؟ سەبارەت بەمەیان هیشتا لە دڵدا شتێک ماوە. (عباس) پێی وت: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات موسلمان بە ، شایەتومان بەینە ، پیش ئەوێ بدریت لە گەردنەت . لەویدا (ابو سفیان) شایەتومانى هینا.

(عباس) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (ئەبو سفیان) کابرایە کە حەزى لە ناوبانگە ، پشکیکی بەدەری . فەرمووی: بەلى باشە، هەرکەسێک پڕواتە مالى (ابو سفیان) بپوێ دەبیت ، هەرکەسێک دەرگای مالهکەى لەسەر خۆى داخات بپوێ دەبیت ، هەرکەسێک پڕواتە (بیت الحرام) ئەویش بپوێ دەبیت.

سوپای ئیسلام (مر الظهران) بەجى دەهێلێت بەرەو مەککە

لەو بەیانیدا ، سەرلەبەیانى (پۆژى چوارشەمە ١٧)ى مانگی پرەمەزانی سالى هەشتەمى كۆچى) ، پێغەمبەر ﷺ (مر الظهران)ى بەجیهێشت بەرەو مەککە ، فەرمووی بە (عباس)ى مامى کە (ابو سفیان) بهێلێتەووە لە تەنگەبەری شیوەکەى نێو شاخەکەدا تا بەچاوی خۆى سەربازانى خودا ببینێت . (عباس) بەو شیوەیەى کرد کە پێغەمبەر ﷺ فەرموو بووی ، خێل و تیرەکان هەریەکیان بەئالای خوێان تێپەڕین هەر لەگەڵ تیرەیک بەبەردەمیدا تێدەپەڕین (ابو سفیان) دەپیرسى: ئەرێ (عباس) ئەمانە کێن؟

ئەویش بۆ نمونە دەیوت ئەو: (سلیم) ه .

(ابو سفیان)یش دەیوت : ئاخەر من چیم داوێ لە (سلیم)؟

پاشان تیرەیکەى تر تێدەپەڕى ، دەیوت: (عباس) ئەو ئەوانە کێن؟

(عباس) دەیوت : (مزینە) ن . ئەویش دەیوت: من چیم داوێ لە (مزینە)؟

تا هەموو تیرەکان تێپەڕین ، هیچ تیرەیک تێنەدەپەڕى (ابو سفیان)

پرسیاری لە (عباس) نەکات ئەوان کێن ؟

که هه والی ده دایه ، ده یوت : ناخر من چیم داوه له فلانه و فیساره تیره ، من چون دهره قه تی ئەم هه مووه دیم؟

تا پیغه مبهری خوا ﷺ به که تیبه سه وزه که ی خویه وه گوزهران ، کۆچه ران و ئەنساریه کانی تیدابوو ، له تاو زنجیره بندو شمشیری زۆر بریسک و ورشه به رچاوی ده برد ، (ابو سفیان) وتی: (سبحان الله) ئه ری (عباس) ئه وانه کین؟

(عباس) وتی: ئه وه پیغه مبهری خودایه ﷺ له ناو کۆچه ران و ئەنساره کاندایه ، (ابو سفیان) وتی: باوه ر ناکه م کهس به رگه ی ئه مانه بگریت .

پاشان وتی: (ابا الفضل) به راستی برازا که ت ئه مپۆ زۆرگه وه بووه .

(عباس) وتی: (ابا سفیان) ئه وه ناز و نیعمه تی پیغه مبه ریتیه .

(ابو سفیان) وتی: به راستی وایه .

ئالای ئەنسار به دهستی (سعد) ی کۆری (عباده) وه بوو ، که به لای (ابو سفیان) دا تیپه پری ، (سعد) وتی به (ابو سفیان): ئه مپۆ پۆژی داستان و شه ره ، ئه مپۆ موڵک و مالتان هه لال ده که یین ، ئه مپۆ خودا قۆره یشی زه لیل و داماو کرد .

که پیغه مبه ر ﷺ به لای (ابو سفیان) دا تیپه پری (ابو سفیان) وتی: پیغه مبه ری خودا گویت ئی بوو که (سعد) چی وت ؟

فه رمووی: چی وت؟

وتی: ئه وه و ئه وه ی وت .

(عثمان) و (عبدالرحمن) ی کۆری (عوف) وتیان: پیغه مبه ری خوا ﷺ ، پیده چی ت ئەم پیاوه شتی که بقه ومی نیت له ناو قۆره یشدا .

پیغه مبه ر ﷺ فه رمووی: به لکو ئه مپۆ کابه ی پیروز گه وه ر پاده گری ت ، له ئه مپۆ دا خوای مه زن قۆره یشی سه ره ره ز کرد .

پاشان ناردی به شوین (سعد) داو ئالاکه ی لیسه نده وه دایه ده ست (قیس) ی کۆری .

پیم وایه که ئالاکه له ده ست (سعد) دهر نه چو بی ت ، و تراویشه : داویه تیه ده ست (زبیر) وه .

قورەيش لەناكاودا بەهاتنى سوپاي ئىسلام دەزانىت

كە پىنغەمبەر ﷺ بەلاى (ابو سفيان) دا تىپەرى ، (عباس) وتى : (ابو سفيان) بېرۇ قرياي خزمەكانت بكهوه . (ابو سفيان) بەخىراي گەپرايهوه بۆ مەككە ، بەدەنگى بەرز ھاواری كرد : ئەى خىلى قورەيش ، ئەوه موخەممەدە سوپايەكى بۆ ھىناون ئىوه دەرەقەتى نايەن ، ھەركەسىك پرواتە مالى (ابو سفيان) بىوهى دەبىت . (ھندى) ھاوسەرى بۆ دەرچوہ دەرەوه ، سەمىلى گرت و وتى : ئەم كابرأ پروهەلمائراوه پىنەتە بكوژن ، خوا لەناوت بەرىت چ پياوئىكىت .

(ابو سفيان) وتى : داىك پۆلە پۇتان بۆ بكات ، لەخۇتان بايى مەبن ، سوپايەكى ھىناوه ئىوه چارى ناكەن بۆيە ھەركەسىك پرواتە مالى (ابو سفيان) بىوهى دەبىت . وتیان : خوا بتكوژىت ، مالهكەى تۆ ئەتوانىت كى پەنا بدات ؟ وتى : ھەركەسىكەش دەرگای مالهكەى خۆى دابخات بىوهى دەبىت ، ھەركەسىكەش پرواتە مزگەوتى (حەرام) بىوهى دەبىت . خەلكى بلاوہيان ئى كرد بۆ مزگەوت و مالهكانى خۇيان . چەند گەنجىكى ھەرزەو بى عەقلىان ھىشتەوہو وتیان : ئەوانە دەنیرىنە پىشەوہ ئەگەر شتىكيان كرد بۆ قورەيش ئىمەش دەچىنە پاليان ، ئەگەر ھىچيان پىنەكراو گيران ، چيان ئى داوا بكرىت دەيدەين ، ئەنجا گىل و عەقل سووكەكانى قورەيش لە دەورى (عكرمه) كوپى (ابو جەل) و (صفوان) كوپى (امىه) و (سەھىل) كوپى (عمرو) لە (خندەمە) دا كۆبونەوہ بۆ شەركردن لەگەل مۇسلمانەكاندا ، كابرايەكى خىلى (بنى بكىر)يان لەناودا بوو ناوى (حماس) كوپى (قىس) بوو ، پىشتەر خەرىكى ئاسنگەرى بوو ، شەمشىرى دروست دەكرد ، ژنەكەى كە يىنى خۆى ئامادە دەكات پى وت : ئەرى ئەوہ بۆچى خۆت ئامادە دەكەيت ؟ (حماس) وتى : بۆ شەركردن لەگەل موخەممەدو ھاوہلەكانى . ژنەكەى وتى : وەللأهى ئەمرو ھىچ ھىزىك نىہە بتوانىت بەرگە بكرىت لەبەردەم سوپاكەى موخەممەدو ھاوہلەكانى . (حماس) وتى : وەللأهى ئاوات دەخووزم كە ھەندىكيان بگەمە خزمەتكارى تۆ . پاشان وتى :

إِنْ يَقْبَلُوا الْيَوْمَ فَمَا لِي عَلَيْهِ هَذَا سِلَاحٍ كَامِلٌ وَأَلَّةٌ

وَذُو غَرَارَيْنِ سَرِيعُ السَّلَاةِ^١

ئەم پياوہ يەكك بوو لەو كەسانەى لە (خندەمە) دا كۆبووبووہ لەگەل

(عكرمه) و تاقمەكەيدا .

^١ / سرع السلة: بەخىراي لەكىلان دەركىشان . ذو غرارين: دوو نوک .

سوڀاي نيسلام دهگاته (ذي طوى)

پيښه مېرې خوا ﷺ له پوښتن بېرته ورواىدو (ذي طوى) ، كه نازو پيښى سره كه وتڼ و فېتنې بېنې سهرې دانه واند بو خوداى تاكو ته نها ، به شيويهك خهريك بوو پيشى پيروي بهر پشتمى وشتره كهى دهكوت ، له ويدا سوپا كهى دابه شكرد ، (خالد)ى كوپى (وليد) بو لاي راست ، كه خيله كانى (سليم) و (اسلم) و (غفار) و (مزينه) و (جهينه) و چهند تيره يه كى ترى عه ربى تيدا بوو ، فرمانى پيدا كه له به شى خواره وى مه ككه وه بېرواته ناو مه ككه وه پيى فرموو: نه گهر هر كه سيكى قوره يش هاته ريگه تان و شه پى له گهل كردن ليان دن و دروينه يان بكن ، تا له (صفا) پيم ده گنه وه.

(زبير)ى كوپى (عوام) يش له لاي چه په وه بو ، نالاكه ي پيښه مېرې خواى ﷺ پيښو ، فرمانى پيدا كه له به شى سهره وه بېرواته ناو مه ككه وه ، له ريگه ي (كدا) وه ، نالاكه ي له (حجون) دا بچه قينيت و نه جو ليت هه تا خو ي پيى ده گاته وه . (ابو عبېده) ش دانرا بوو به سهر كرده ي پياده و بيچه كه كان ، فرمانى پيدا كه به ناو ډوله كدا بېروات تا دېرواته ناو مه ككه وه له وى ده گاته وه به پيښه مېرې خوا ﷺ.

سوڀاي نيسلام دېرواته ناو مه ككه وه

هه ريه كيك له كه تيبه سهر يازيه كان له شويى ديارى كراوى خو يانه وه چوونه ژوره وه ، خاليد يش هر كه سيك بهاتايه ته ريگه يان و به رهن گارى بكر دنايه ده يان كوشت ، دوو كه سيش له هاوه له كانى (كرز)ى كوپى (جابر)ى (فهرى) و (خنيس)ى كوپى (خالد)ى كوپى (ربيعه) به هو ي جيا بونه و يان له سوپا كه كوژان ، هه رزه و عه قل ساويل كه كانى قوره يشيش پووبه پروى (خالد) و هاوه له كانى بوونه وه و بوو به شه پى دوراودور ، دوانزه كه سيان له موشرى كان پيكاو له نه نجامدا موشرى كان پايان كړدو هه لاتن ، (حماس)ى كوپى (قيس) يش كه پيشتر چه كى دروست ده كړد بو شه پكردن دژ به موسلماننه كان ، هه لات و خو ي كرد به ماله كهيدا ، وتى به ژنه كه ي: ده رگا كه دابخه. ژنه كه ي وتى: نه ي نه و پوژت له چى كه شيعرت ده خو ينده وه و خوت باده دا ؟ نه و يش وتى:

إذ فرّ صفوانٌ وفرَّ عكرمة
إنك لو شهدت يومَ الحُدَمةِ
واستقبلتنا بالسيوفِ المسلمةِ
يقطعن كلَّ ساعدٍ وجمجمةِ
ضرباً فلا يسمع إلا غمغمه
هم نهيت خلفنا وهمهمه^١

لم تنطقى في اللوم أدنى كلمة

(خالد) به ناو مهككه دا گهرا تا له كوټايدا له سهر (صفا) گهيشته وه به پيغه مبهړ .

(زبير) يش پيشرپه وي كرد ، تا له مزگه وتي (فتهج) دا ئالاكه ي له (حجون) دا چه قاند ، دواي نه وه كرايه گومه ز ، له شويني خوي نه جولا تا پيغه مبهري خوا ښه شريفى هيناو پيى گهيشته وه.

پيغه مبهړ ښه روا ته مزگه وتي حه رام و له بت پاكي ده كاته وه

نهجا پيغه مبهړ ښه شريفى هه ستاو ؛ كوچكه ران و نه ساره كانيش به ده وريدا خويان سازدا ، تا چوه ناو مزگه وته كه وه ، بهرو (حجر الاسود) چوو ، ده ستى پيوه گرت و ته وافي به يتي كرد ، كه وانيكي به ده سته وه بوو له ده ورو بهرو سهرو ناو وه ي كابه ي پيروزدا سى سه دو شه ست بتى تيدا بوو ، به كه وانه كه ي پنييدا ده كي نشان و ده يفه رموو : ﴿جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ الإسراء/ ۸۱. ههروه ها ده يفه رموو : ﴿قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ﴾ سبا/ ۹۴. بته كانيش يه كه به يه كه بهم لاو لاداو بهرو پوو ده كه وتن.

به سهر وشتره كه يه وه ته وافي ده كرد ، هيشتا ئي حرامى نه كرده وو ، ته نها ته وافي ده كرد ، كه ته واولى كرد (عثمان) ي كورې (طلحة) ي بانگ كړو د كليلى كابه ي ئى وهرگرت ، فه رمانى دا كرايه وه ، چوه ژوره وه ، چه ندين وينه ي تيدا بينى ، وينه ي (ابراهيم) و (اسماعيل) ي تيدا بينى خه ريكي تيرپيشك بوون ، فه رموى : خوا نه مانه بكوريت ، وه لاهى هه رگيز نه وان نه م تيرو پشكه يان نه كرده ، هه رله ناو كابه دا كوټريكي بينى له مؤم دروست كرابوو ، به ده ستى خوي شكاندى ، فه رمانى دا وينه كانيشيان لاهرد.

پيغه مبهړ ښه كابه دا نويز ده كات و

له به رده م قوره يشدا وتار ده خويني ته وه

پاشان ده رگا كه ي به سه رخوي و (اسامه) و (بلال) دا داخست ، نهجا پووي كرده نه و ديواره ي پووي له ده رگا كه يه و تائه و نده ي سى بالى مابوو بو ده رگا كه وه ستا ، دو ستونى ناو كابه ي خسته لاي ده ستى چه پي و يه كي كيشى خسته لاي ده ستى راستى و سى شويني شى خسته پشته وه ي خوي و له و پوژگارده دا كابه

له سهر شهش ستون پاره ستابون ، پاشان نوښتی کردو به دهوری (بیت) دا
 سوږایه وه ، له هه موو پوه کاندیا (الله اکبری) کرد (لا اله الا الله) ی ده خوینده وه ،
 نه نجا ده رگاکه ی کرده وه ، مزگه وت پریوو له خه لک پریزون و چاوه پوانیان ده کرد
 بزائن پیغه مبهړ ﷺ چی دهکات ، همدوو لاشیپانی ده رگاکه ی گرت ، نه وانیش له
 خواره وه دابون فهرمووی:

جگه له خوا هیچ په رستراویکی تر نیه ، بی شه ریکه ، به لینی خوی برده
 سهر ، به نده که ی خوی سهر خست ، هه موو گرو هه کانی ژیر خست ، هه موو هه قو
 حسابیک له ژیر نه دوو پییه ی مندایه ، جگه له زیوانی بهیت و ناودانی حاجیان ،
 کوژراوی هه له و نیمچه قهستی - قامچی و دار - خوینداییه کی قورسی له سهره ، که
 بریتیه له سهد و شتر به مهرجیک چل دانه یان دوو گیان بن.

نه ی خه لکی قورپه ش ، خوی گه وړه نه ریتی نه قامی و شانازی باوو
 باپیرانی هه لپیچایه وه ، هه موو خه لک نه وه ی ناده من ، ناده میش له گل دروست بووه
 ، پاشان نه م نایه ته ی خوینده وه ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ
 شُعْرًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ المجرات ۱۳.

﴿لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ﴾

پاشان فهرمووی: خه لکی قورپه ش ، نیوه پیتان وایه من چیتان لی ده که م؟ وتیان:
 خیر و چاکه ، برایه کی به ریزو برانایه کی به ریزیت. فهرمووی: من نه وه تان پیده لیم که
 یوسف به براکانی خوی گوت: ﴿لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ﴾ برؤن هه مووتان نازاد بن.

کلیلی بهیت دهریته وه به خه لکه که ی

پاشان پیغه مبهړ ﷺ له مزگه وتدا دانیش ، (علی) چووه خزمه تی ،
 کلیله که ی کابه ی به دهسته وه بوو ، وتی: پیغه مبهړی خوا ﷺ ده رگاوانی و ناودانی
 حاجیانمان بده ری ، خوی مهن سه لا و ات لی بدات .

له ریوایه تیکی تریشدا هاتوه: نه وه که سه ی نه وه قسه یه ی وت (عباس) بوو.
 پیغه مبهړی خوا ﷺ فهرمووی: (عثمان) ی کوپی (طلحه) له کوپیه؟ بانگ
 کرا ، پیی فهرموو: کلیله که ی دهستم بده ری (عثمان) ، نه مپو پوژی چاکه و
 وه فاداریه.

له ریوایه ته که ی (ابن سعد) یشدا هاتوو له (الطبقات) دا ، ده لیت :

له و کاته دا که کلیله که ی پیندا فهرمووی : وهری بگرن تا هه تاهه تایه ، مه گهر زالم وه گهرنا کهس بو ی نیه لی تان بسی نیت ، ئه ی (عثمان) ، خوای مه زن ئیوه ی کردوه به نه مینداری سهر ماله که ی خو ی ، به چاکه و حه لال له و پشکه بخون که له ریگه ی ئه م (بیت) ه پیروژه وه پیتان ده گات .

(بیلال) له سهربانی کابه ی پیروژ بانگ ده دات

کاتی نو یژ هات ، پیغه مبه ر ﷺ فهرمانی دا به (بیلال) که بجیته سهر کابه ی پیروژو بانگ بدات ، له و کاته دا (ابو سفیان) ی کوپری (حرب) و (عتاب) ی کوپری (أسید) و (حارث) ی کوپری (هشام) له دهره وه ی کابه دا دانیشتبوون (عتاب) وتی : خوا ریزی له (أسید) ی باو کم گرت که زوو مردو گوئی له م قسه ناخوشانه نه بو ،

(حارث) یش وتی : وه للاهی ئه گهر بمزانیایه ئه وه هه قه شوینی ده که وتم . (ابو سفیان) یش وتی : وه للاهی من ورته م له دهمه وه نایه ت ، چونکه ئه گهر قسه بکه م پیم وایه که ئه وه دهنکه زیخه بو ی ده گپریته وه .

پیغه مبه ر ﷺ چوو ه دهره وه بو لایان و پی ی فهرموون : هه رچی هکتان گوت گویم ئی بوو . پاشان پی ی وتن که چیان وتوو ،

(حارث) و (عتاب) وتیان : به راستی شایه تی دده یین تو پیغه مبه ری خودایت ، چونکه کهس له ویدا نه بوو ئه م هه والته بداتی ، جگه له خودای مه زن .

نو یژ ی سهرکه وتن یان نو یژ ی شوکرانه

ئه و پوژه پیغه مبه ر ﷺ چوو ه مالی (ام هانی) کچی (ابو طالب) ، خو ی شو رد ، هه شت رکات نو یژ ی له مالی (ام هانی) دا کرد ، چی شته نگاو بوو ، (ام هانی) وایزانی نو یژ ی چی شته نگاوه به لام نو یژ ی فه تح بوو ، (ام هانی) له ماله کهیدا په نای دوو هیوه ری خو ی دا بوو ، پیغه مبه ر ﷺ پی ی فهرموو : (ام هانی) تو په نای هه رکه سی ک بده ییت ئیمه ش په نای دده یین ، له کاتی کدا که (علی) کوپری (ابو طالب) ی برای ویستبووی هه ردوکیان بکوژیت ، (ام هانی) یش دهرگا که ی به سهردا داخستبوون ، ئه و پرسیاری له پیغه مبه ر ﷺ کرد بوو ، پیغه مبه ر یش ﷺ ئه و وه لامه ی دا بوه وه .

حەلال کردنی خوینی چەند پیاویکی تاوانبار

پیغمبەر ﷺ خوینی نۆکەسی گەورە تاوانباری حەلال کردبوو، فەرمانی دا بە کوشتنیان ئەگەر خویشیان بە دیواری کابەدا هەلواسن، ئەوانەش بریتی بوون لە:

١. (عبد العزی) کوپی (خطل) و
٢. (عبدالله)ی کوپی (ابی سرح) و
٣. (عکرمە)ی کوپی (أبو جهل) و
٤. (حارث)ی کوپی (نفیل) و
٥. (مقیس)ی کوپی (صباہ) و
٦. (هبار)ی کوپی (أسود) و

٧ - ٨. دوو کەنیزەکی (ابن خطل)یش کە بە شیعری ناشیرین هەجوی پیغمبەریان دەکرد ﷺ ،

٩. هەروەها (سارە)ی کەنیزەکی تیرەیک لە خێلی (عبد المطلب) کە نامەکی (حاطب)ی هەلگرتبوو.

سەبارەت بە (ابن ابی سرح) ، (عثمان) هینایە خزمەت پیغمبەر ﷺ و ، تکای بۆکرد ئەویش چاوپۆشی لیکردو خوینی نەپرشت و ئیسلامبۆنەکی ئی قەبول کرد ، پێشتر لای وەرەدەگرت سا بە لێکویەکیک لە هاوەلانی بیکوژن ، چونکە پێش ئەوێ موسلمان بوو کۆچی کرد ، پاشان هەلگەرایەوێ گەرایەوێ بۆ مەککە.

(عکرمە)ی کوپی (أبو جهل)یش هەلات بەرەو یەمەن ، ژنەکی داوای پەنادانی بۆ کرد لە پیغمبەر ﷺ ، پیغمبەریش ﷺ پەناي داو دانیای کرد ، ئەنجا چوو بۆلای بۆ یەمەن موسلمان بوو گەرایەوێ موسلمانێتیەکیەکی زۆر باش بوو . (ابن خطل)یش خۆی هەلواسیبوو بە دیواری کابەدا ، پیاویک هات هەوائی دا بە پیغمبەر ﷺ فەرمووی : بیکوژە ، چوو کوشتی .

(نمیلە)ی کوپی (عبدالله)ش (مقیس)ی کوپی (صباہ)ی کوشت ، (مقیس) پێشتر موسلمان بوو بوو ، پاشان بەناھەق پیاویکی ئەنشاری کوشتبوو ، ئەنجا هەلگەراپوێوەو پەيوەندی کرد بە موشریکەکانەوێ .

(حارث)یش لە مەککەدا زۆر ئازاری پیغمبەری دەدا ﷺ (علی) کوشتی .

(هبار) ی کورپی (اسود) نهوکهسه بوو که لهکاتی کوچکردنی (زینب) ی کچی پیغه مبهردا ﷺ چوو بووه پښه ی ، نهویش لهدهستی رای کردبوو لهسه ر بهردیک کهوتبووه خواره وهو سککه ی لهبارچوو بوو ، له پوژنی فتحی مهککه دا (هبار) هه لآت ، پاشان موسلمان بوو موسلمانیکي باشی لی دهرچوو.

دوو کهنیزه کهکش یهکیکیان کوژاو ، نهوی تریشیان پهنادراو موسلمان بوو ، ههروه ها (ساره) ش پهنادراو لهدواییدا موسلمان بوو.

(ابن حجر) ده لیت: (ابو معشر) لهناو خوین حه لآکراوه کاند ا باسی (حارث) ی کورپی (طلطل) ی (خزاعی) یشی کردوه ، (علی) کوشتویه تی ، (حاکم) یش ده لیت: (کعب) ی کورپی (زهیر) یش یهکیک بووه لهوانه ، بهسه رها ته کهشی بهناوبانگه ، دواي نهوه هات و موسلمان بوو ، (ارنب) ی کهنیزه کی (ابن خطل) یش کوژا ، به پیی ریوايه ته که ی (ابن اسحاق) (ام سعد) یش کوژاوه ، ژماره که به ته وای هه شت پیاو و شهش ژنن ، پیده چیت (ارنب) و (ام سعد) دوو کهنیزه که که بن ، جوداوازی هیه له ناوه کانیاندا یان به پیی شوره ب و ناوبانگ ناوئرا بن.^۱

موسلمان بوونی (صفوان) ی کورپی (امیه) و (فضالة) ی کورپی (عمیر)

(صفوان) یهکیک نه بوو لهو کهسانه ی خوینیان حه لآل کرابوو ، به لام بهو سیفه ته ی که یهکیک بوو له سهرکرده کانی قوره یش لهخوی ترساو هه لآت ، (عمیر) ی کورپی (وهب) ی (جمحی) لای پیغه مبه ر ﷺ تکای بو کرد تکا که ی لی قبول کراو پیغه مبه ر ﷺ نهو میزه ری پی بهخشی که لهکاتی فتحی مهککه دا بهسه ریوه بوو. که رای کرد (عمیر) چوو بهدوایدا ، دهیویست سواری کهشتی بیت له (جده) وه بهرو (یمن) بروت گیرایوه ، که هاته وه عززی پیغه مبه ری کرد ﷺ که دوومانگ مؤله تی بداتی ، فهرموی: چوارمانگ مؤله تت دهنمی ، پاشان موسلمان بوو ، پیشتر ژنه که ی پیش خوی موسولمان بوو بوو ، نهجا لهسه ر نیکاخی یه که م دایم مزاندنه وه.

(فضالة) ش پیاویکی به غیره ت بوو ، لهکاتی که دا که پیغه مبه ر ﷺ ته وافی ده کرد ، هات بو کوشتنی ، پیغه مبه ریش ﷺ هه والی نیازه که ی دلای پی و ت ، کابرا ده ست بهجی موسلمان بوو.

^۱ / فتح الباری ۱۲/۸ و ۱۱.

وتاره كەي پيغەمبەر ﷺ لە پۇژى دووھى فە تەجدا

بۇ سەبەبىنى پۇژى دووھى فە تەجى مەككە ، پيغەمبەر ﷺ وتارىدا ،
 ۋەسفو سوپاسى خۇداى كەرد بەو ۋەسفى شايستەى بىت ، فەرموى: خەلكىنە
 ، خۇداى مەزن خاكى مەككەى حەرامكردە لەو پۇژە ۋە ئاسمانەكان و زەمىنى
 بەدەيئناۋە ، لەبەرئەۋە تاپۇژى قىامت بەھەرامى دەمىنئەۋە ، بۇ ھىچ كەسكى
 ئىماندار نىە خوينى تىدا پىژىت ، يان دەرختىكى تىدا پىژىت ، ئەگەر كەسكى
 ئەۋكارەى كەرد و تى پيغەمبەرىش لەناو مەككەدا كوشتارى كەردە ، بلىن: خۇدا
 ئىزنى داۋە بەپيغەمبەر ﷺ و ئىزنى نەداۋە بەئىۋە. منىش كاتىكى پۇژم بۇ
 خەللكرا ، دواى ئەۋە مەككە ۋەك جارار حەرام كرايەۋە ، با ئەو كەسەى ئامادەىە
 ئەم ھەۋالە بگەيەنئە بەو كەسەى لىزە نىە.

لەريۋايەتتىكىشدا ھاتوۋە: نابىت دىركىكىشى تىدا دەرپەنرئەت و پراوى
 تىدا بىكرئەت و ونبووى ھەلگىرئەۋە مەگەر كەسكى بىناسىتەۋە و دارى سەۋزى
 پىژىتەۋە. (عباس) وتى: پيغەمبەرى خۇدا جگە لەگىيەى (اىخىر) چونكە مال ۋە ھالىان
 بەو گىايە دادەپۇشن. پيغەمبەرىش ﷺ فەرموى: كەۋاتە جگە لە (اىخىر).

خىلى (خراعة) پىياۋىكى خىلى (بنى لىث) يان كوشتىۋە لە بەرامبەر
 خوينىكى سەردەمى جاھىلىدا ، لەو بارەيەۋە پيغەمبەر ﷺ فەرموى: خىلى
 (خراعة) ئىدى كەس مەكوژن پىشتەر خەلكى زۇر كوژراۋە ، يەكىكتان كوشتە
 دەبىت ھەقى بىدەم ، لەدواى ئەم ساتە ۋەختەۋە ھەركەسكى كوژرا ، كەس و كارى
 دوو ماڧيان ھەيە ، يان بكوژەكەى دەكوژىتەۋە يان خوينەكەى دەرىت .

لەريۋايەتتىكى تىرىشدا ھاتوۋە ، كابرەيەكى يەمەنى ناۋى (ابو شاة) بوو
 ، ھەستاۋ وتى: پيغەمبەرى خوا ﷺ ئەمەم بۇ بنوۋسە ، پيغەمبەر ﷺ فەرموى:
 بىنوۋسن بۇ (ابو شاة).

خە مخواردنى ئەنسارىەكان بۇ مانەۋەى پيغەمبەر ﷺ لە مەككەدا

كە بەتەۋاۋى مەككە پىزگاركر ، كە خاك ۋە ئاۋۋ نىشتىمانى پيغەمبەر ﷺ ،
 ئەنسارىەكان لەناو خۇياندا بوو بەمقۇ مقۇيان وتيان: پىتان وايە دواى پىزگاركرنى
 مەككە ئىتر پيغەمبەر ﷺ لە شارەكەى خۇيدا بىمىنئەۋە؟

۱/ بۇ راستى ئەم ريۋايەتەنە بىۋانە (صحيح البخارى) ۱/۲۰۲، ۲۲۹، ۲۲۸، ۲۴۷، ۲۲، ۲۱۶، ۶۱۷، ۶۱۵، صحيح
 مسلم ۱/۴۳۹، ۴۳۸، ۴۳۷، (ابن هشام) ۲/۴۱۶، ۴۱۵، ھەروەھا (ابو داود) ۱/۲۷۶.

لهو کاته‌دا پیغه‌مبەر ﷺ به‌سەر کێوی (صفا) وه‌ بوو د‌و‌عای ده‌کرد ، که لی‌بووه‌ پێی فهرموون: ئه‌وه‌ چیتان ده‌وت؟ وتیان: هیچمان نه‌ده‌وت پیغه‌مبهری خوا. وازی ئی نه‌هینان تا پێیان وت ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ فهرمووی: په‌نا به‌خوا ژیان ئه‌و ژیا‌نه‌یه‌ که له‌ناو ئی‌وده‌دا بی‌ت ، مرد‌نیش ئه‌و مرد‌نه‌یه‌ که له‌ناو ئی‌وده‌دا بی‌ت.

به‌یعه‌ت وه‌رگرتن

که مه‌که‌که‌ فه‌ت‌ح کرا ، راستی ده‌رکه‌وت ب‌و‌ خه‌لکی مه‌که‌که‌و زانیان که سه‌رکه‌وتوو نابن ئه‌گه‌ر موس‌لمان نه‌بن ، ب‌و‌یه‌ ملیان ب‌و‌ که‌چ کردو ک‌و‌بو‌نه‌وه‌ ب‌و‌ به‌یعه‌ت‌دان ، پیغه‌مبەر ﷺ له‌سەر (صفا) دانیشت ب‌و‌ وه‌رگرتنی به‌یعه‌ت له‌خه‌لک ، (عمری ک‌و‌پی (خطاب)یش له‌ خواریه‌وه‌ بوو ، خه‌لکه‌که‌ی رێک ده‌کرد له‌سەر گو‌ی‌پ‌رایه‌لی‌و به‌گو‌ی‌کردن به‌گو‌ی‌ره‌ی توانا به‌یعه‌تیاندا به‌ پیغه‌مبەر ﷺ.

له‌ (الم‌دارک)یشدا هات‌وه‌^١: ده‌گ‌ی‌ر‌نه‌وه‌ که پیغه‌مبەر ﷺ له‌ به‌یعه‌تی پیاوان بو‌وه‌ ده‌ستی کرد به‌ به‌یعه‌ت وه‌رگرتن له‌ ژنان ، هیشتا هه‌ر له‌سەر (صفا) بوو (عمر)یش له‌ خواریه‌وه‌ بوو به‌فه‌رمانی پیغه‌مبەر ﷺ به‌یعه‌تیاندا به‌(عمر): ئه‌ویش له‌جیات‌ی پیغه‌مبەر ﷺ له‌فه‌رمانه‌کان ئاگاداری ده‌کردن ، (هندی ک‌چی (عت‌به‌) هاوسه‌ره‌که‌ی (ابو سفیان) که هات له‌ ترسی پیغه‌مب‌ه‌رو ﷺ ئه‌و کاره‌ی کرد‌بو‌وی به‌ (حمزة) ، سه‌ری خ‌و‌ی دا‌پ‌و‌شی بوو ب‌و‌ ئه‌وه‌ی نه‌ناس‌ر‌یت‌ه‌وه‌ ،

پیغه‌مبەر ﷺ فهرمووی: به‌یعه‌ت‌تان له‌گه‌‌لدا ده‌به‌ستم له‌سەر ئه‌وه‌ی هاو‌ه‌ل ب‌و‌ خودا په‌یدانه‌که‌ن. (عمر) به‌یعه‌تی‌دا به‌ژنه‌کان که هاو‌ه‌ل ب‌و‌ خودا په‌یدا نه‌که‌ن، پیغه‌مبەر ﷺ فهرمووی: د‌زی‌ش نه‌که‌ن.

(هند) وتی: (ابو سفیان) پیاو‌ی‌کی ر‌ژ‌ده‌، ئه‌گه‌ر که‌می‌ک له‌ماله‌که‌ی ب‌به‌م

په‌وایه‌ ؟

(ابو سفیان) وه‌ستا‌بو‌و ، وتی: ئه‌وه‌ش که برد‌وته هه‌ر حه‌ل‌اله‌ ،

پیغه‌مبەر ﷺ ده‌ستی کرد به‌پێکه‌نین و (هندی) ناسیه‌وه‌ ،

فهرمووی: ئه‌وه‌ ت‌و‌ (هند)یت؟

^١ / ب‌روانه (مدارک التنزیل) نویسنی (التسفی) ته‌فسیری نایه‌تی به‌یعه‌ت.

وتى: بەلى ، پىغەمبەرى خوا تكتات ئى دەكەم لە كارەكانى پىشوم بىمبوره ، خوا لىت خوش بىت .

فەرموۋى: لەسەر ئورەش نابىت زىنا بىكەن ،

(ھىند) وتى: بۇچى ژنى (جر) زىنا دەكات ؟

فەرموۋى: نابىت پۇلەكانيان لەناوبەرن ،

.(ھىند) وتى: بەمنالى پەرورەدەمان كردن ، كەچى بەگەرەيى ئىوھ

ھەمويان كوشت ، ئىوھ و ئەوان باش دەزانن ، شايانى باسە كە (حنظلة)ى كورى (ابو سفيان) لە جەنگى بەدردا كۆژا بو .

بەم قەسەيە (عمر) ئەوئەندە پىكەنى لەسەر گازى پشت كەوت ، پىغەمبەر ﷺ زەرەخەنەيەكى كرد .

فەرموۋى: نابىت بوختان دروست بىكەن ،

(ھىند) وتى: وەللاھى قەسە ھەلبەستىن بوختان كارى ناپەرەيە تۆ تەنھا بە

كارى باش و پەروشتى بەرن فەرمانمان پىدەدەيت .

فەرموۋى: نابىت لە فەرمانى چاكي پىغەمبەر ﷺ سەرپىچى بىكەن .

(ھىند) وتى: وەللاھى كەھاتىن بۇ خزمەت وانەھاتىن كە سەرپىچىت

بىكەين .

كە ھىند گەرەپايەوھ مائەوھ بەدەستى خۇى بىتەكەى شكاندو وتى: بەھۇى

تۆوھ بوغرا بوو بوين .

مانەوۋى لە مەككە و كارگردنى تىيىدا

پىغەمبەر ﷺ ماوۋى نۆزە پۇژ لە مەككەدا مايەوھ و دروشمەكانى ئىسلامى

بۇ نۆى دەكردنەوھ و پىنومامى خەلكى دەكرد بۇ ھىدايەت و خواپەرستى ، لەو

ماوۋىدەدا فەرمانىدا بە (أبا سعيد)ى (خزاعى) كە پاىەكانى ھەرەم تازە بكاتەوھ و

سرىە بە ھەر چوارلادا بىئىرىت تاخەلكى بانگ بىكەن بۇ ئىسلامەتى و ھەموو

بىتەكانى دەوروبەرى مەككە بىشكىنىت ، ھەموويان شكىنران و بانگخوازىك لەناو

مەككەدا بانگى كرد ، با ھەرچى بىتىكى ھەيە لە مائەكەيدا بىشكىنىت .

سریه و نیرواوهکان

۱. که پیغه ممبر ﷺ دواى فتهح دلنیا بوو (خالد)ى کوږى (ولید)ى نارد بو شکاندنې په یکهړى (عزى) ، (ئهو کاته مانگی په مهران پینج پوژى مابوو له سالى (۸)ى کوچیدا) بو ئه وى بیشکینیت ، په یکهړى (عزى) له (نخله) بوو ، ئهم بته مولکى (قریش) و ههموو خیلې (بنی کنانه) بوو ، گه وره ترینیان بوو ، خیلې (بنو شیبان) زیوانى بوون ، (خالد) به سى ئه سپ سواره وه بوى دهرچوو تاگه یشته سهرى و شکاندى ، که گه پرایه وه پیغه ممبر ﷺ پرسىارى لى کرد نایا هیچت بینى؟ وتى: نه خیر. فهرمووى: تو بته کهت به ته وارى نه شکاندوه بگه پړوه جاریکى تر بیشکینه ، ئه مجاره (خالد) به تورپه ییه وه شمشیرکه ی ه لکیشاو گه پرایه وه ، له وى ژنیکی رهش پیستى پروتى سهرپه تی ، هاته دهره وه ، (زیوانه که) هاواری لى کرد ، (خالد) شمشیریکى لیدا کردى به دوو که رته وه ، پاشان گه پرایه وه بو لای پیغه ممبر ﷺ هواله که ی پى دا. فهرمووى: به لى ئه وه (عزى) بوو ، ئیتر ناثومید بوو له وى له مودوا له ولاتى ئیوه دا په رستریت.

۲. پاشان (عمرو)ى کوږى (عاص)ى نارد بو پوو خاندنې په یکهړى (سواع) یش ، (سواع) بتیکى (هزیل) بوو له (رهاط) ، سى میل له مه که وه دووره ، که (عمرو) گه یشته سهر بته که ، زیوانه که پى وت: چیت ده ویت؟ وتى: پیغه ممبر ﷺ فهرمانى پیداوم که بیشکینم. کابرا وتى: ناتوانیت شتى وابکه یت. (عمر) وتى: بوچی؟ زیوانه که وتى: چونکه رگه ت نادریت. (عمر) وتى: سهره تو هیشتا له سهر بت په رستیت؟ دایک پوله پوژت بکات ، ئهو بته ئه توانیت ببینیت و ببیستیت؟ پاشان لى نریکبوه وه تیکى شکاند، ئه نجا فهرمانى دا به هاوه له کانی ژوورى بته که ش پړوخین ، هیچیان تیدا نه بینیه وه ، پاشان وتى به زیوانه که: ئیستا رات چونه؟ زیوانه که وتى: ئه و منیش ملم که چ کرد بو خودا.

۳. له ههمان مانگدا (سعد)ى کوږى (زید)ى (اشهل)ى له گهل بیست ئه سپ سواردا نارد بو شکاندنې په یکهړى (مناة) له (مشلل) سهر به ناوچه ی (قدید) بوو ، بتى (اوس) و (خرزج) و (غسان) و چهند خیلیکى تر بوو ، که (سعد) گه شته لای بته که زیوانه کانی وتیان: چیت ده ویت؟ وتى: دهمه ویت په یکهړى (مناة) پړوخینم ، وتیان: ئه وه توو ئه وه (مناة) ، (سعد) چوو بو بته که ، ژنیکی پروتى رهش پیستى قژ گژو بژ به ناوى (ویل)ه وه، له ژوره که هاته دهره وه و

سنگی دهکوتا، زیوانهکه پیی وت: خهمت نه بیئت (مناة) بۆ خۆی ته میی
یاخی بوانی دهکات . (سعد) لییداو کوشتی، نهجا بتهکهشی پوخاندو تیک
و پیکی شکاند ، له ژوردهکیدا هیجیان نه بیینی.

٤. که (خالد)ی کوپی (ولید) له پووخاندنی په یکهیری (عزی) هاتهوه ، پیغه مبهی ۴
له مانگی (شعبان)ی هه مان سالدا (٨ی کوچی) ناردی بۆ خێلی (بنی جذیمة)
بۆ نهوهی بانگیان بکات بۆ ئایینی ئیسلام نهک شهڕ بکات ، له گهل سێ سه دو
په نجا پیایوی کوچهرو نه نساوی خێلی (بنی سلیم)دا نارد ، که گه یشتنه لایان ،
بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، به لام ئه وان نه یانزانای بهر یکو پیکی وه لامیان
بدنه وه له جیاتی نهوهی بلین (اسلمنا) واته: موسلمان بووین ، که چی وتیان:
(صبانا صباناً) واته: بوین به سابیئه . (خالد) که له بارودوخه که حالێ نه بوو
کهوته کوشت و کوشتاریان و هه ندیکانی ئی به دیل گرتن. هه ر دیلیکی
دایه ده ست پیایوێک و پوژیکیان فه رمانی دا که هه ر که سه و دیله که ی خۆی
بکوژیت (ابن عمر) و هاو پیکانی زوریان پیناخوش بوو پینگه یان نه دا ئه و کاره
بکریت هه تا هاتنه وه خزمه ت پیغه مبهی ۴ و بۆیان باسکرد ، پیغه مبهی ۴
دهستی نزای بهرز کرده وه فه رمووی: خوایه من بیگونا هم له وه ی خالد
کر دویه تی. دوو جار ئه م نزایه ی وته وه .^١

پیاهوهکانی خێلی (بنو سلیم) بوون که دیلهکانی خویان کوشت نهک
کوچهرو ئه نسا رهکان ، پیغه مبهی ۴ (علی) نارد قه ره بووی هه موو زیانهکانی بۆ
کر دنه وه و خوینی هه موو کوژا وهکانیشی دا ، لهکاتی خۆیدا له نیوان (خالد) و
(عبد الرحمن)ی کوپی (عوف)دا ده مه ده می و ده نگ هه لپزین پووی دا له سه ر نه وه ،
باسه که گه یشتنه وه گوئی پیغه مبهی ۴ ، به (خالد)ی فه رموو: خالد ، گوێ بگره ،
وازی بهینه له ها وه له کانم و هه قه ت نه بیئت به سه ریانه وه ، وه للامی هه موو کیوی ئو حو د
ئالتون بیئت و تو له پیناوی خوا دا بیبه خشیت ، نا توانی بگه یه ت به تو زی پیی
ها تو چو ی یه کیك له ها وه له کانم.^٢

١ / صحیح البخاری ١/ ٤٥٠ ، ٢/ ٦٢٢.

٢ / درێژه ی باسی ئه م غه زایه مان وه رگرتوه له (ابن هشام) ٢/ ٣٨٩ تا ٤٣٧ و صحیح البخاری ١/ کتاب الجهاد و کتاب
المناکب ٢/ ٦١٢ تا ٦٢٢ و فتح الباری ٢/ ٣٨ تا ٣٧ و صحیح مسلم ١/ ٤٣٧ ، ٤٣٨ ، ٤٣٩ ، ١٠٢/٢ ، ١٠٣ ، ١٣٠ و زاد
المعاد ٢/ ١٦٠ تا ١٦٨ ، هه روه ا (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی (عبدالله النجدی) ل ٢٢٢ تا ٣٥١.

ئۇ ۋە غەزاي فەتھى مەككە بوو ، ئۇمەش جەنگى يەكلاكرەۋەو فەتھى
 ھەرگەۋرەى مۇسلمانان بوو بەسەر قەۋارەى بىتپەرستىدا ، ھىچ بوۋو بەھانەيەكى
 نەھىشت بۇ بىتپەرستى لەھەموو دورگەى عەرەبىدا ، بەگشتى خىلە عەرەبەكان
 چاۋەرۋانى ئۇجەنگە سەختەى نىۋان مۇسلمانان و بىتپەرستانيان دەكرىو
 دەيانزانى لە جەنگدا كەسىك لەسەر ھەق نەبىت ناتوانىت دەۋرانى شەرەكە بىاتەۋە
 لەكۇتايىدا ، پىشتىرىش ئۇم بىروايە لەناخىاندا چەسپابوۋ پىش نىو سەدەو ئۇو
 پۇژگارەى خاۋەن فىلەكان ھاتن بۇ تىكدانى بەيت و ھەموۋيان ۋەكو كاي خوراۋ
 تەفروتونا بوون.

سولخى حودەيبىيە سەرەتاي ئۇو فەتھە گەرەيە بوو ، لەو قۇناغەدا خەلك
 بەئارامى و دۇنيائىيەۋە كەۋتنە گەفتوگۇ لەگەل يەكتىدا ، ئىسلاميان بەيەكتى
 ناساند ، ئۇو ژىردەستانەى ناۋ مەككەش توانيان بىروباۋەرى خۇيان دەرېخەن و
 بانگەشەى بۇ بىكەن ، بەۋ ھۆيەۋە زۇرىك لەخەلك ھاتنە ناۋ ئايىنى ئىسلامەۋە ، تا
 رادەيەك ئۇو سوپا ئىسلامىيەى لە غەزاۋ جەنگەكانى پىشودا ژمارەى نەدەگەيشتە
 سى ھەزار كەس لەم فەتھەدا بوو بە دە ھەزار چەكدار

ئۇم غەزا يەكلاكرەۋەيە بوو چاۋى خەلكى كىردەۋەو پەردەى سەرچاۋيانى
 لابرە بۇ بىستنى ئىسلام و بەۋ ھەلۋىستە مۇسلمانەكان بەتەۋاۋى كۇنترۋلى
 ھەلۋىستە سىياسى و ئايىنىيەكەيان كىرد لەپانتايى دورگەى عەرەبىداۋ بوۋنە
 دەسەلاتدارى ئايىنى و دۇنيائى لە ناۋچەكەدا.

ئۇو پەرۋشەى كە لەدۋاى سولخى حودەيبىيەۋە دەستى پى كىرد تىرو تەۋاۋ
 بوو گەيشتە ئىنجام ، بەم فەتھە گەرەيە كامل بوو ، دۋاى ئۇو پەرۋشىكى كە
 دەستى پى كىرد كە بەتەۋاۋى لە بەرژەۋەندى مۇسلمانەكان بوو. بۆيە لەبەردەم خىل
 و تىرە عەرەبەكاندا ھىچ بواريك نەما ئۇو نەبىت پۇل پۇل بىنە خىزمەت پىغەمبەر
 ﷺ و مۇسلمان بىن و بانگەۋازەكەشى ھەلگىرن بۇ ھەموو جىھان ، ئۇمەش لە
 دۋوسالى داھاتودا ئامادەگى بۇ كرا.

قۇناغى سى ھەم

دوا قۇناغى ژيانى يىغەمبەرى مەزنىھ ﷺ

ئەم قۇناغە دوا قۇناغى ژيانى يىغەمبەرى مەزنىھ ﷺ ، كە برىتيە ئەو
ئە نجامانەى بانگەوازە ئىسلاميەكە بەدەستى ھىنا پاش جىھادىكى دوورو درىژو دەرەسەرى
وزەحمەتكىشان و خەم و پەژارەو ئاشووب و چەندىن شەرى خونىاوى ، كە ئەمەوداى
بىست و ئەوۋەندە سالىدا تۈۋشى بوو.

فەتەج كەردنى مەككە مەترسىدارتەرىن دەستكەوت بوو مۇسلمانەكان ئەو سالانەدا
بەدەستىان ھىنا ، بوو بەخالى وەرچەرخان ، كەش و ھەواى بارى ەھرەب گۇرا ، فەتەج
كەردنى مەككە خالى جىياكەرەمەوى نىۋان قۇناغى پىش خۇى و قۇناغى پاش خۇى بوو ،
قورەيش لەدەيدى ەھرەبدا پاسدارو پىشتىۋانى ئايىن بوون و دەبۋايە ھەموو ەھرەب شۈىنى
قورەيش بکەوتايە ، بۇيە مەككەچكەردنى قورەيش دۋاھەناسەى ئايىنى بت پەرستى بوو ئە
دورگەى ەھرەبەيدا .

دەكرىت ئەم دوو قۇناغە ، بکەين بە دوو پوۋەوۋە :

❖ رووى كىپركى و شەرپەردن .

❖ رووى پىشپرکىى ھاتنى گەل و تىرەكان بەرەو ئىسلام .

ئەم دوو دىۋە دوو دىۋى پىكەۋە گریدراۋى ئەم قۇناغەن ، ھەرچارەى يەكىكىان
پىش ئەۋى تریان دەكەۋىت ، بەلام نىمە رىزبەندى بابەتىمان ھەئىژاردو لەبەر ئەۋەش
بوو كە دىۋى شەرپە جەنگ كەردن نىزىكتەرە بەقۇناغەكانى پىشوو ، ھەرۋەھا گونجاوترە لەۋى
تر ، بۇيە ئە رىز بەندىكەدا پىشمان خست .

غەزای حۈنەین

فەتەح کردنی مەككە گورز وەشاندىك بوو عەرەبى پراچلەكان و تیرە عەرەبەكانى خستە بەردەم واقیعی حالەو وەنیانده توانی بیگوین ، لەبەرئەو جگە لە چەند تیرەیهکی ملهوپری سەر سەخت هیچیان بۆ نەمایەو جگە لەخۆ بەدەستە وەدان لەسەر و هەموویانەو لقو پۆپەكانى (هوازن) و (ثقیف) ، ئەنجا خیلەكانى (نصر) و (جشم) و (سعد)ى كوپرى (بكر) و چەند خەلكىكى (بنى هلال) كە هەموویان لە (قیس عیلان)ن ، ئەم لقو پۆپانە بە لووت بەرزى خۆیاندا دەنازی و پێیان شوورەیی بوو ملکهچى بكەن ، بۆیە چوونە پال (مالك)ى كوپرى (عوف)ى (نصرى) و بېریاریاندا پرۆن بۆ شەپرى موسلمانەكان.

كەوتنە رێی دوژمن و دابەزینیان لە (أوطاس)

كە فەرماندەى گشتى (مالك)ى كوپرى (عوف) بېریارى دەرچوونى دا بۆ جەنگى موسلمانەكان ، هەموو ژن و منال و سەرود و سامان و مەرومالاتی دایەبەر لەگەڵ خۆیدا ، پوشت تاگەیشته (أوطاس) - (أوطاس) شوینیكە لە ناوچەى (هوازن) و نزیكە لە (حنین) وە ، (حنین) یش شیونیکە بەتەنیششت (ذی مجاز) وە ، لە پرووى (عرفات) وە یانزە میل لە مەككە دورە - .

شارەزایەکی جەنگ رای فەرماندەى گشتى پەسەند ناکات

كە (مالك) لە (أوطاس) دابەزى خەلكى بەدەوریدا كۆبونەو و (درید)ى كوپرى (صمه)شیان لەگەڵدا بوو ، ئەم كابرایە پیاویكى ئازاو شارەزا بوو ، (درید) پرسى : ئەرئ ئێرە كوێیە؟

وتیان : (أوطاس) و .

وتى : بەراستى بوارىكى باشە بۆ پەمبارزىنى ئەسپ ، نە ئەو یە سەخت بێت و نە ئەو شە چال و چۆل بێت ، ئەى ئەو چیه گویم لە پەمەى و شترە سەرەى گویدریژە و گریانى منال و بارەى میگەلە؟

وتیان (مالك)ى كوپرى (عوف) لەگەڵ ئەم خەلكەدا ژن و منال و مال و سامانەكەشى هیناون ، (مالك)ى بانگكردو پرسىارى لێكرد كە بۆچى ئەم بەزمەى ناوەتەو ،

وتى: ويستم له پشت هموو پياويكوه خاوو خيزانهكهى دابنيم ، بۇ
ئەوھى غىرەتى بىجوليت و شەپ بىكات.

وتى: وەللاھى تۇ بۇ شوانى باشيت ، ئەرى ھەرگىز بوو دۇراو ھىچى پى
بىكرىت ؟ ئەگەر ئەمرو سەرکەويت تەنھا پياويك بەكەلكت دىت شمشىرى
بەدەستەوھ بىت ، ئەگەر بشدۇرپىت ھەياو ئاپرەوت دەچىت . پاشان ھەوالى تىرو
سەرۇك خىلەكانى پرسى ،

ئەنجا وتى: (مالك) تۇ بەم كارەت ھىچت پى ناكرىت ، ئەمانە دور
بخەرەوھ بۇ شوئىنى دور لە قەلاى مەككەمدا دايانبنى ، منالەكانىش بخەرە
سەرپىشتى ئەسپ و بياننیرەوھ ، ئەگەر سەرکەوتىت ئەوانىش پىت دەگەنەوھ ، خو
ئەگەر ژىرىش كەوتىت ئەوا بەلايەنى كەمەوھ ژن و منالەكانت پارىزاو دەبن .
بەلام (مالك) كە سەركرەھى گشتى بوو ئەم داوايەى پەتكرەوھو وتى:
وەللاھى شتى واناكەم ، تۇ كابرايەكى پىرو خەلەفاويت ، وەللاھى يان ئەوھىە
ھەموو (ھوازن) لەگەلم دىن يان سنگ دەخەمە سەر نوكى ئەم شمشىرەو خو
دەدەم بەسەرىدا تا لە پىشتمەوھ دەردەچىت ، ئىتر ھەزى نەدەكرەد باس و خواسى
(دريد) لە مەسەلەكەدا بمىنىت ، بۆيە خەلكەكە وتیان: ئىمە گوپرايەلى تۆين ،
(دريد) وتى: بەراستى ئەمە پۇژىكە من ئەمدىوھو لىشم دەرنەچىت .

ئەنجا وتى:

يَا أَيُّهَا جَدَّغْ أَحْبُ فِيهَا وَأَضْعُ
أَقُوذُ وَطَفَاءَ الزَّمْعِ كَأَنَّهَا شَاةٌ صَدَغْ

سىخوړەكانى دوژمن

سىخوړەكانى (مالك) ھەوالى موسلمانەكانيان بۇ ھىنا ، كە گەشىتنەوھ
قەلەمى ئەژنۆيان شكابوو ، وتى: كوپرە ئەوھ چىتانە ، چىتان لى بەسەر ھاتووہ؟
وتیان: چەندىن پياوى سەرتاسپىمان بىنى بەسوارى ئەسپى پەنگ تىرەوھ
بوون ، كە ئەوھمان بىنى ھىزو تىنمان تىدا نەماو ئەوھ دەبىنى چىمان لى ھاتووہ.

چاودیرەكانى پیغەمبەر ﷺ

ھەوال ھات بۇ پیغەمبەر ﷺ لەبارەى جموجولى دوژمنەوھ ، (ابا حدر
الاسلمى) نارد بۇ لایان و فەرمانى پىدا ، كە دزە بكاتە ناویان و لەناویاندا بمىنىتەوھ
تا ھەوالیان دەزانىت و پاشان دەنگوباسیان بەنىتەوھ ، ئەویش وایکرد.

پیغمبر ﷺ مهككه به جی دهیلت و

دهروات بو (حنین)

(پوژنی شه‌مه شه‌شی مانگی شه‌وال سالی ۸ ی کوچی) ، پیغمبر ﷺ مهككه ی به جی هیشت شه‌ه نوزده‌هم پوژ بوو كه ته‌شریفی هاتبووه ناو مهككه‌وه ، كه ده‌رچوو دوانزه هزار موسلمان له‌گه‌لدا بوو ، ده هزاریان له‌وانه بوون كه له‌گه‌لی ده‌رچوون بو فته‌تی مهككه ، دوو هزاریشیان مهككه‌یی بوون ، كه زۆرینه‌یان نو موسلمان بوون پیغمبر ﷺ سه‌ده قه‌لغانی به‌تاقمه‌كانیانه‌وه و ده‌رگرت له (صفوان) و (عتاب) ی کوپی (أسید) دانا به‌سه‌ر مهككه‌وه.

كاتی خه‌وتنان بوو شه‌سپ سواریک هات ، وتی: من سه‌یری فلا‌نه شاخو فیساره‌ دۆلم کردو بینیم خیلێ (هوانن) هه‌لیان داوه‌و به‌ ژن و منال و مال و سامانه‌وه له‌وێ خێوه‌تیا هه‌لداوه‌و دابه‌زیون . پیغمبر ﷺ فهرمووی: خوا یاربیت سبه‌ینی شه‌ه ده‌بیته‌ ده‌سكه‌وتی موسلمانان . بو پاسه‌وانیتی شه‌ه شه‌وه‌ش (انس) ی کوپی (ابی مرثد) ی (غنوی) خوی ئیشکگرینی کرد.

له‌ریگه‌دا كه به‌ره‌و (حنین) ده‌چوون ده‌رختیکی سه‌وزی گه‌وره‌یان بینێ ، پیی ده‌وترا (ذات انواط) واته‌ نیشانه‌دار، عه‌ربه‌ ده‌شته‌کیه‌گان چه‌كه‌و تفاقێ خویان پییدا هه‌لده‌واسی و ئازهلان له‌به‌رده‌مدا سه‌رده‌بری و له‌ژێر سیبه‌ره‌که‌یدا خواپه‌رستیان ده‌کرد ، هه‌ندیك له‌ موسلمانانی ناو سوپا‌که‌ و تیان: پیغمبر ﷺ خوا تۆش ده‌رختیک بو ئیمه‌ نیشانه‌ بکه‌ هه‌روه‌کو شه‌وانه‌ ده‌رختیکی نیشانه‌داری خویان هه‌یه‌. فهرمووی: (الله اکبر) ، سویندم به‌و کهسه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته ئیوه‌ش قسه‌کانی شوینکه‌وتوانی موسا ده‌لینه‌وه‌ كه‌ ده‌یانوت: تۆش له‌ زه‌ویدا خودایه‌ك بو ئیمه‌ دروست بکه‌ ، هه‌روه‌کو شه‌وان خودایان هه‌یه‌ له‌ زه‌ویدا. شه‌نجا فهرمووی: ئیوه‌ خه‌لکیکی نه‌زان ، شه‌وه‌ی ئیوه‌ ده‌یلین شوین پی هه‌لگرتنی خه‌لکانی تره‌ ، وه‌للاهی واتان لی دیت شوین هه‌نگاه‌ه‌کانی میله‌تانی پیش خۆتان ده‌که‌ون و گوێ ناده‌نی.

هه‌ندیکی تریان كه‌ لایه‌کی کرده‌وه‌ به‌لای سوپا‌که‌ سه‌ریان سوپما له‌ زۆری ژماره‌ی سوپا‌که‌و و تیان: ئیتر له‌مه‌ودوا له‌به‌رکه‌می ژماره‌ شکست ناهینین ، كه‌ پیغمبر ﷺ شه‌مه‌ی به‌رگوێ که‌وت ، زۆری پی ناخۆش بوو.

^۱ / بوانه (ستن ابی داود).

^۲ / (ترمذی) شه‌مه‌ی پیوایه‌ت کرده‌وه‌ .

تیرهاویرژان شالوی ناکاو دهینن

ده شهو له مانگی (شوال) تیپه‌ری بوو سویای ئیسلام گه‌یشته حنین له شهوی سی‌شه‌مه‌دا ، به‌لام (مالک) ی کوپری (عوف) پیش ئه‌مان گه‌یشتبووه شوینه‌که‌و به‌شه‌ودا هه‌موو چه‌کداره‌کانی له‌و شیوه‌دا هه‌شار دابوو و که‌مین و مه‌فرمه‌کانی به‌و ده‌ورو به‌ردا بلاوه پی‌کردبوو ، فه‌رمانی پی‌دابوون له‌گه‌ل دهرکه‌وتنی موس‌لمانه‌کاندا تیر بارانیان بکه‌ن ، ئه‌نجا یه‌ک ده‌سته‌یی شالوویکی خیرا بکه‌نه سه‌ریان.

له به‌ره‌به‌ی‌اندا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ سوپاکه‌ی رێک‌خست ، ئالوو په‌رچه‌مه‌کانی دابه‌ش کرد به‌سه‌ر سوپادا ، له‌گه‌ل تاریک و پروندا موس‌لمانان چوونه ناو شیوی (حنین) وه‌و پی‌یدا شوێ بونه‌وه ، بی‌ئهو‌ی بزائن له‌ناو ته‌نگه‌به‌ری شیوه‌که‌دا که‌مین هه‌یه ، که به‌ره‌و خوار ده‌بونه‌وه له هه‌موو لایه‌که‌وه تیرباران کران و که‌تیبه‌و پۆله‌کانی دوژمن یه‌که‌ده‌سته‌یی دایان به‌سه‌ریاندا ، موس‌لمانه‌کان شپ‌رزه بوون و گه‌رانه‌وه دواوه که‌س ئاگای له که‌س نه‌بوو ، شپ‌رزه بوونیکی سه‌خت بوو (ابو سفیان) ی کوپری (حرب) که هه‌یشتا نو موس‌لمان بوو و تبووی: وه‌للاهی وابروا له دهریاش ناگرسینه‌وه - مه‌به‌ستی ده‌ریای سوور بوو - . ئه‌نجا (جبله) یان (کلده) ی کوپری (جنید) له‌ناو موشریکاندا هاواری ده‌کرد: ئه‌وه جادووه‌که به‌تال بووه‌.

پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ لای راستی گرت هاواری کرد: خه‌لکینه وه‌رن له ده‌ورم کو‌بینه‌وه ، من پی‌غه‌مبه‌ری خودام ، من (موحه‌مه‌د) ی کوپری (عبداللّاه) م. له‌وکاته‌دا جگه له‌چه‌ند که‌سیکی کو‌چکه‌ران و ئال و به‌یته‌که‌ی که‌سی به‌ده‌وردا نه‌مایه‌وه ، هه‌مووی رای کرد.

نێتر له‌ویدا ئازایه‌تی بی‌وینه‌ی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ دهرکه‌وت ، به‌سواری هه‌یستره‌که‌یه‌وه به‌توندی به‌ره‌و کافران ده‌رۆیشت و ده‌یفه‌رموو:

أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب

(ابو سفیان) ی کوپری (حارث) یش جله‌وی هه‌یستره‌که‌ی گرتبوو ، (عباس) پشته‌ی گرتبوو نه‌ی‌انده‌هه‌یشت پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ بپرواته ناو جه‌نگه‌که‌و عه‌ززان کرد: پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ تکایه په‌له مه‌که ، ئه‌نجا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ له هه‌یستره‌که‌ی دابه‌زی و پارایه‌وه فه‌رمووی: خوایه سه‌رخستنی خۆت بنه‌یره.

گهراڻه وهی موسلماننه کان و گهرم بوونه وهی شهر

پیغمبر ﷺ فرمانی دا به (عباس) زور دهنګی گوره بوو ، هاو له کانی بانګ بکاته وه . (عباس) دهلیت: بهه موو توانام هاوارم کرد: ئه ری کوان کوپانی (سمره)؟

دهلیت: وه لاهی چوڼ ئاره لیک سوژی بو بیچوه که ی ده جولیت ، که گویان له دهنګم بوو وتیان: ئه وه هاتینه وه ، ئه وه هاتینه وه.

پیای وایان تیدا بوو دهیویست سواری و شتره که ی بیت و بگه ریته وه نهیده توانی ، خیرا قه لغانه که ی ده کرده ملی و شیره که ی ده گرت وه به ده سته وه و وازی له و شتره که ده هیناو بهر لای ده کردو بهر وه دهنګه که ده هات ، تا سه د که سیکیان لی هاته وه نهجا ده ستیان کرده وه به شهر.

نهجا بانګه که پروی کرده نه سار ، وتی: ئه ری خیلئ نه سار ، ئه ری خیلئ نه سار ، که وته بانګ کردنی (بنی الحارثی) (خرجی) ئیر که تیبه ی موسلماننه کان پوّل پوّل هاتنه وه و گه یشتنه وه ئه و شوینانه ی به جیان هیشتبوو ، نهجا شهر دهستی پی کرده وه . پیغمبر ﷺ سهیری مهیدانی جهنګه که ی کرد که بینی شهر هه لگیر ساوه فهرمووی: (ئیستا شهر گهرم بووه). نهجا مشتیک خو لی هه لگرت و به پروی کافراندا فرپی داو فهرمووی: (خوایه چاوانیان کویر بیت). له و پورده چا کداریان نه بوو گهردو توژی ئه و مشت خوله به چاویاندا نه چوو بیت ، بویه شکستیان هیناو بهر وه دوا که وتنه هه لاتن.

شکست هینان و پروخانی دوژمن

هینده ی نه برد - دوا ی فریدانی مشت خوله که - دوژمن شکستی هینا ، شکستی کی خراپ ، خیلئ (ثقیف) هفتایان لی کوژرا ، وه موسولماننه کان دهسکه وتیکی زوریان دهسکه وت ، له مهر مالآت و چهک .

وه قورشان ئاماره ی بو ئه م شهره کرد ، ده فهرمویت : ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعَجَبَكُمْ كَثُرْتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتِ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّذَبِّرِينَ﴾ (۲۵) ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿۲۶﴾ ﴿التوبة﴾ .

که دوژمن شکستی هیئا هندیکیان چوونه (طائف) ، هندیکیشیان
 چوونه (نخله) ، هندیکی تریشیان خویان گهیاند (اوطاس) ، پیغمبهر ﷺ چهند
 هاوهلیکی نارد بۆ راوهدونانی ئهوانه (اوطاس) بهفهرماندهی (ابو عامر)
 (الاشعری) ، همدوولا بوو به شهریان ، جاریکی تر موشریکان رایانکرد ، لهو
 بگرو بهردهیهدا (ابو عامر)ی فهرمانده شهید کرا.

کۆمهلیکی تر کهوتنه راوهدونانی ئهو موشریکانهی ههلاتن بۆ (نخله) لهوی
 (ربیعه)ی کوپی (رفیع) (درید)ی کوپی (صمة)ی کوشت.

بهلام زۆرینهی سوپا تیکشکاوهکه پهنايان برد بۆ (طائف) ، پیغمبهر ﷺ
 پاش کۆکردنهوهی دهسکهوتهکان به خودی خوی چوو بهدوایاندا.

دهسکهوتهکان

دهسکهوتهکان بهم شیوهیه بوون : شەش هەزار دیل ، بیست و چوار هەزار
 سەر و شتر ، زیاتر له چل هەزار سەر مەڕ ، چوار هەزار مۆقه زیو. پیغمبهر ﷺ
 فهرمانی دا بهکۆکردنهویان و له (جعرانة) مهلوی کردن و (مسعود)ی کوپی
 (عمر)ی (غفاری) کرد بهچاودیڕ بهسهریهوه ، دابهشی نهکرد تا له غهزای (طائف)
 گهپایهوه.

لهناو ژنه دیلهکاندا (شیماء)ی کچی (حارث)ی (سعد)ی یان تیدا بوو که
 خوشکی شیر ی پیغمبهره ﷺ ، که هیئرایه بهردهم پیغمبهر ﷺ ، خوی پیناساندو
 بهنیشانهیهکدا ناسیهوهو پیزی لی گرت و کراسهکهی خوی بۆ راخست و دای
 نیشاند لهسهری ، پاشان نازادی کردو گیرایهوه بۆ لای کهسوکاری.

غهزای (طائف)

لهراستیدا ئهم غهزایه درێژکراوهی غهزای (حنین)ه ، چونکه زۆرینهی
 خێلی (هوازن) و (ثقیف) لهوانه لهگهڵ (مالک)ی سههرکردیهاندا بوون بهرو
 (طائف) چوون و لهوی خویان هشاردا ، پیغمبهر ﷺ دای دهست بهتال بوون له
 شهپی (حنین) و کۆکردنهوهی غهیمهتهکان له (جعرانة)دا ، له ههمان مانگی سالی
 (۸)ی کۆچیدا چوو بۆیان.

(خالد)ی بههزار سوارهوه خسته پیښی سویاکه ، پاشان بهرمو (طائف) کهوته ری ، لهړنگه‌دا به‌لای (النخلة اليمانية) تیږه‌ری و پاشان بو (قرن المنازل)و پاشان بو (لیة)و له‌ویدا قه‌لایه‌کی (مالک)ی کوری (عوف)ی لی بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ فرمانی‌دا پوخاندیان ، پاشان به‌رده‌وام بوو له‌سهر پوښتن تاگه‌یشته (طائف)و له‌نزیك قه‌لاکانيانه‌وه ئوردوی وه‌ستاندو سهربازگه‌ی داناو ئابلووقه‌ی خه‌لکی ناو قه‌لاکه‌ی‌دا.

گه‌ماروکه ماوه‌یه‌کی درېژنی خایه‌ند، له‌ ریوايه‌تیکی (انس)دا هاتوه له (مسلم)ه وه ده‌لېت : ماوه‌ی گه‌ماروکه چل پوژ بووه ، لای (سیرت)ناسه‌کانیش ماوه‌که جیاوازی له‌سهره ، وتراوه : بیست پوژ ، وتراوه : چهند مانگیك ، وتراوه : هه‌ژده پوژ ، وتراوه : پانزه پوژ .^۱

له‌و ماوه‌یه‌دا له‌نیوان هه‌ردوولادا شه‌رته‌تیرو پرمبازی پووی‌دا ، که یه‌که‌مجار موسلماننه‌کان گه‌مارو‌یاندان ، خه‌لکی ناو قه‌لاکه وه‌کو لی‌شاوی کولله تیربارانیان کردن ، هه‌ندیك له‌ موسلماننه‌کان بریندار بوون و دوازه که‌سیشیان لی شه‌هید بوو ، ناچارپوون که‌میك له‌ قه‌لاکان دور بکه‌ونه‌وه تا ئه‌و شوینه‌ی ده‌که‌ویته نزیکی (طائف)ی نیستاه له‌ویدا سهربازگه‌یان هه‌لدا .

پیغه‌مبه‌ر ﷺ ئاگرېژنی دابه‌ست بو خه‌لکی (طائف)و چهند دانه‌یه‌ك ئاگر کو‌یان تیگرتن ، هه‌تا درزی خسته نیو دیواړی قه‌لاکه‌وه ، چهند موسلمانیک به‌ژیر ده‌بابه‌یه‌کی ته‌خته‌دا چوونه ژوروه‌وه^۲ بو ئه‌وه‌ی دیواړه‌که بسوتینن ، دوژمنیش چهن‌دین پارچه ئاسنی گهرمی سوتینه‌ریان بو هه‌ل‌دان ، به‌ناچاری له‌ ژیر ده‌بابه ته‌خته‌که‌دا هاتنه دهره‌وه ئه‌نجا تیر بارانیان کردن و چهند پیاو‌یکیان لی شه‌هید کردن.

پیغه‌مبه‌ر ﷺ وه‌کو به‌شیك له‌سیاسه‌تی ناچارکردنی دوژمن بو خو به‌ده‌سته‌وه دان ، فرمانی‌دا به‌ برین و سوتاندنی دارو په‌زه میوه‌کانیان ، موسلماننه‌کان به‌شیوه‌یه‌کی سه‌خت زوړیه‌یان بری ، (ثقیف) تکای خزمیه‌تی و له‌ خوا ترسانیان لی کردن که نه‌یانېن ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ وازی له‌وه هی‌نا.

^۱ / فتح الباری ۴۵/۸.

^۲ / ئه‌و ده‌بابه‌یه‌ی باسی هاتوره لېزه‌دا وه‌ک ده‌بابه‌کانی ئه‌م‌بو نه‌بوه ، به‌لکو له‌دارو دروست کراوه . خه‌لک ده‌چونه ناویه‌ره پاشان پالیان پڼوده‌تا بو بنی قه‌لاکه تا بنکه‌نی بکن ، یان له‌ ړنگی کونه‌کانه‌ره بېژنه ژوره‌ره.

ئەنجا يەككە لە بانگخاوانى هاوارى كرد: ھەركەسىك لەخەلكى ناو قەلەكە دابەزىت ئازادە ، بىست و سى پياويان^۱ ئى ھاتە ڤەرەو ڤە (أبو بكر) يان تى دابوو ، ئەم پياو ڤە دابوو بەسەر قەلەكەى (طائف) دا ، بەخپۆكەيەكى بازەيى خۆى شوپ كر دېو ڤە ناوى دەھينا . بۆيە پيغەمبەر ﷺ ناوى (أبو بكر) ي لينا ، ھەريەككە لەو پياوانەشى دا بەدەست موسلمانكە كە نان و ناوى بداتى ، ئەمە بەلای خەلكى ناو قەلەكەو زۆر سەخت و ناخۆش بوو .

كە ئابلوقەكە دريژەى كيشتا و قەلەكەش خۆى نەدا بەدەستەو ، لەو ئاكامەدا موسلمانەكان بەھوى تيرباران و پمبازى و فېردانى پارچە ئاسنەو تووشى ئەو زيانانە ھاتن ، لەراستيدا خەلكى ناو قەلەكە بەشى بەرگەگرتنى يەك سالى گەمارۆدان ئازوقە يان لەلابوو ، پيغەمبەر ﷺ راويژى كرد بە (نوفل) ي كوپى (معاويە) ي (ديلى) ، (نوفل) وتى: ئەوانە وەك پىوى وەھان لەكونەكانياندا ، ئەگەر دريژە بە گەمارۆكە بەدەيت دەيگريت ، ئەگەر وازيان ئى بەيئيت زيانكى ئەو تۆت پيئانگەيەنن ، ئىدى پيغەمبەر ﷺ نيازى كرد كە وازيان ئى بەيئيت و بروت ، فەرمانيدايە (عمر) ي كوپى (خطاب) كە بليت بەخەك: ئيمە سبەينى خوا ياربىت دەگەرپيئەو . ئەو بېيارە لەسەر دلى موسلمانەكان زۆر قورس بوو ، وتيان : بگەرپيئەو قەلەكە فەتەح نەكەين؟ ئەنجا پيغەمبەر ﷺ فەرموى: كەواتە سبەينى پەلاماريكى تر بدن . كە پەلامارياندا بربنداريكى زۆريان ھەبوو ، ئەنجا كە پيغەمبەر ﷺ فەرموى: (انشاء الله) سبەينى دەگەرپيئەو . پيئان خۆش بوو مليانداو گەرانەو ، پيغەمبەريش ﷺ پيئەكەنى .

كە بارو بارگەيان پيچايەو ڤە ڤەتەنە پى ، فەرموى: بليئ (آيئون تانبون عابدون ، لربنا حامدون) ، واتە (ئيمە سەر لە نوئى گەپايەو ڤە تەوبەمان كردو خواپەريستيمان كردو سوپاسى خوا دەكەين).

كۆمەلەك وتيان: پيغەمبەر ﷺ دۆعا بكە لە (ثقيف) . فەرموى: خوايە ريتنومايى (ثقيف) بكەيت و بيانهيئيت بۆ لامان .

دابه شگردنی غنیمه ت له (جهرانه)

پاش هه لگرتنی گه ماروکه ، پیغه مبهړ ﷺ گه رایه وه چه ند شهوئیک له (جعرانه) مایه وه ، غنیمه ته که ی دابه ش نه ده کرد دهستی دهستی پیده کرد ، سا به لکو وه فدی (هوازن) ته به بکه و بینه وه به دم مال و سامانه که یانه وه و هری بگرته وه ، به لام که س نه هات ، نهجا دهستی کرد به دابه ش گردنی مال و سامانه که ، به مه بهستی بیدهنگ گردنی سه روک خیل و گه وره کانی مه که که ، بویه دلّه راگیر کراوه کان پیشکی هره گه وره یان بهر که وت لهو دهست که وتهدا . (أبو سفیان) چل هوّقه و سه د و شتری پیډرا .

وتی : ئە ی یه زیدی کوړم ؟ ئە وه ندهشی دا به یه زیدی کوړی ،

وتی : ئە ی معاویه کوړم ؟ ئە وه ندهشی دا به (معاویه) ،

سه د و شتریشی دا به (حکیم) ی کوړی (حزام) ، پاشان (حزام) داوای سه د

و شتری تری لی کرد پیډا .

پاشان دو سه د و شتری دا به (صفوان) ی کوړی (أمیة) به م شیوه یه له

کتیبی (الشفاء) دا هاتوه

سه د و شتریشی دا به (حارث) ی کوړی (کلدۀ) ،

به هه مان شیوه سه ر کرده کانی قوریش و گه وره ی خیلّه کانی تریش

هه ریه که و سه د و شتری پیډان ،

به خه لکانی تریش په نجاو چل چلی ده به خشی تا بلاو بووه وه له ناو

خه لکیدا که موحه مبه د ﷺ ئە وه نده ده به خشیّت له هه ژاری ناترسیّت ، عه ربی

ده شته کی به سه ریدا دابارین و داوای مولک و سامانیان ده کرد ، تا ناچار یان کرد

بپرواته ژیر دره ختی که وه له ویشدا بورده که ی سه رشان ی پیوژی که وته خواره وه ،

فه رموی : خه لکینه بورده که م بده نه وه ، سویندم به و که سه ی گیانی منی

به ده سته ، نه گهر به نه ندازه ی دارو دره ختی هه موو (تهامة) و شترم هه بیّت ، دابه شی

ده که م به سه رتاندا ، پاشان ده شبینن که من نه چروکم و نه ترسنوک و نه دروژن .

پاشان چوو ه پال و شتره که ی چه ند تاله موویه کی له پشت ملی و شتره که ی

کرده وه و خستیه نیو په نجه کانی و به رزی کرده وه و فه رموی : خه لکینه من چیمه

به سه ر ده سته که وتی ئیوه و به سه ر ئەم تاله موانه وه جگه له پینجیه که ، ئەوه

پینجیه که که شم دایه وه به ئیوه .

^۱ (الشفاء تعریف حقوق المصطفی) نویسنی قازی (عیاض) ۸۶ / ۱ .

پاش پیدانی پشكى دله راگیرکراوه کان ، پیغه مېهر ﷺ فرمانی دا به
 (زید) کوپى (ثابت) که دهسکه و ته کان و خهک کوپکاته وه ، نهجا دابهشی کردن
 بهسهر خه لکیدا ، پشکه کانیان وابوو که ههر پیاویک چوار و شترو چل سهر مېرى
 پى بېریت ، نهگهر نه سپ سواریش بوو دوانزه و شترو سهد سهر مېرى پى بېریت .
 نهام دابهشکردنه لهسهر سیاسه تیکی ژیرانه داپژژا بوو ، چونکه له
 دونیادا چهندين کهس ههن به ورگیان بهرو راستى دهینرین ، نهک به عهقلیان .
 ههروهکو چۆن نازل چه پیک سیپه پرى بۆ دهگرى تا دهیکهیت به تهویلکهى
 خویدا ، بویه لهم جوړه کهسانه پیوستان به جوړیک له شیوازی چا و چنوکى
 خستنه بهر هیه ، تا هوگرى ئیمان و یروباوهر بین و له دورى خربنه وه .

نهانسه رهکان دهرؤنه خزمهت پیغه مېهر ﷺ

نهام سیاسه ته له سهره تادا لای ههنديک کهس پرون نه بوو ، بویه له زؤرلاوه
 گله یی و قسهو باس دروست بوو ، نهانسه رهکان لهو کهسانه بوون که نهام حاله ته
 کارى تى کردبوون و بیثاقهت بوون ، چونکه هیچ کهسیکیان غهنیمه ی (حنین)یان
 بهرنه کهوت ، ههر نهام نیش بوون که له کاتى نارمه حه تی و لیقه وماندا هاواریان ئى
 کراو هاتن بهدم پیغه مېهر ﷺ وهو هاوکیشه ی هه موو شه ره که یان له هه لاتنه وه
 گوپى بۆ سهرکه و تن ، نهوه ئیستا ده بینن مشتی هه لاتوان پره و نهام نیش دهستان
 به تاله و هیچیان پى نه براوه .^۲

(ابن اسحاق) له (ابو سعید) ی (خدری) یه وه دهگیریتته وه ، ده لیت: که
 پیغه مېهر ﷺ نهو هه موو دیارى و به خشیشنه ی دا به قوره یش و خیله عه ره به کان و
 هیچ بهر نه نصاره کان نه کهوت ، له ناو نه نصاره کانداه مقومقوو دلگرانی دروست بوو
 تا ناستى دهنگه دهنگیش بهر زبوه وه ، تا یه کیکیان وتی: وه لاله ی نه وه تا پیغه مېهر
 ﷺ به کهس و کاره که ی خو ی گه یشته وه ئیتر لا به لای ئیمه دا ناکاته وه . (سعد) ی
 کوپى (عباده) چوه خزمه تی و عه رزی کرد: پیغه مېهر ی خوا نه نصاره کان
 له بهر دلیان گرانه که تو لهو دهسکه و ته تهنه بهشی خزمانى خو ت داو
 به خشیشیکی زؤریشندا به خیله عه ره به کان و له وه هیچ بهر نه نصاره کان نه کهوت .

^۱ نهامه و ته یکی شیخ موحه ممدی غزالیه له (فقه السیره) دا هاتوه ل ۲۹۹/۲۹۸ .

^۲ و ته یکی (الغزالی) یه له (فقه السیره) دا هاتوه ل ۲۹۹/۲۹۸ .

فهرمووی : ئەى (سعد) ئەوھ تۆ قسەى وەھا دەکەیت؟

(سعد) وتى : پىغەمبەرى خوا ﷺ منىش مروقم و يەكىكم لەخىلەكەم.

فهرمووی : ئادەى خزم و خىلەكەتم بۆ كۆبكەرەوھ لەشوىنىكدان.

(سعد) چووھ دەرەوھ ھەموو ئەنسارەكانى لەو شوىنەدا كۆكردەوھ ، چەند

پىاوئىكى كۆچەر ھاتن رىگەيدان بىنەناو ئەنصارەكانەوھ ، چەند كەسىكى دىكە

ھاتن رىگەى نەدان ، كە كۆبونەوھ (سعد) ھات بۆ خزمەتى و وتى : ئەوھ خەلكى

ئەنصارەكانت بۆ كۆبۆتەوھ ، بفرموو.

پىغەمبەر ﷺ ھاتەلايان ، سوپاسى خوداى كردو وەسفو سەناى كرد ،

پاشان فەرمووی:

(ئەى كۆمەلى ئەنصار ، شتىكم لەبارەى ئىوھوھ پىگەىشتوھ ، كە ئىوھ

بەرامبەر بە من شتىكتان لەدەدا بۆ دروست بووھ ، وانىھ؟

ئایا كە من ھاتم ئىوھ سەر ئى تىكچوو نەبوون و خوا ھىدايەتيدان ؟

ھەژار نەبوون و خوا دەولەمەندى كردن ؟

دوژمنى يەك نەبوون بەلام خوا ھەمووتانى كردە براو دوستى يەكتر؟

وتيان : بەلى ، خواو پىغەمبەرەكەى خاوەن فەزلى زياترو چاكترن.

پاشان فەرمووی : ئەرئى خەلكى ئەنسار وەلام نەدەنەوھ؟

وتيان : بەچى وەلامت بدەينەوھ؟

وتمان : منەت و رىز بۆ خواو پىغەمبەرەكەىەتى.

فەرمووی : وەللأھى ئەگەر بتانەوئىت دەلئىن و پراستىش دەكەن ،

كە دەلئىن : پىغەمبەر ﷺ تۆ كەھاتىت دوورخرابوئىتەوھ ئىمە متمانەمان

پىدايت و باوھەرمان پىھىنايت ، لاوازو زەبوون بويت ، ئىمە سەرمان خستىت ،

پەراگەندە بويت ئىمە جىمان كرديتەوھ ، ھەژار بويت دلمان دايتەوھ .

ئەى خەلكى ئەنسار ئىوھ لە دلتاندا خەفەت بۆ مالى دونيا دروست بووھ ،

مالئىك كە خەلك بەدوايدا پادەكەن ، تاموسلمان بن ئەى چۆنە ئىوھ بدەمەوھ دەست

ئىسلامەكەتان ؟

ئەى خەلكى ئەنسار ئایا پارزى دەبن كە ئەوان بە وشتر و مەرپومالاتەوھ

بپۆنەوھ بۆ مالەوھو ئىوھش بە پىغەمبەرەوھ بپۆنەوھ بۆ مال و حالئى خوتان؟

سویندم بهو که سهی گیانی منی به دهسته ، نه گهر هیجرهت نه بوایه حزم
 ده کرد یه کیك بم له نه نصاره کان نه گهر هه موو خه لك پروو له شوینیك بکه ن و
 نه نصاریش پروو له شوینیکی تر بکات ، سویند بیت که ریگه که ی نه نصارم
 هه لده بژارد ، خوا رحم بکه یت به نه نصاره کان ، به پوله کانیان ، به پوله ی
 پوله کانیان).

به بیستنی ئهم وته شیرینانه هه موویان دهستیان کرد به گریان تا فرمیسک
 ریشی شورده وه و تیان: ئیمه پیشکی پیغه مبه رمان دهویت.
 پاشان پیغه مبه ری خودا ﷺ هه ستاو ئه وانیش بلاوه یان ئی کرد.

هاتنه وهی وه فدی (هوازن)

پاش دابه شکر دنی غنیمه ته کان وه فدی (هوازن) به موسلمان ی هاتن ،
 دوانزه پیاو بوون ، (زهدی کوپی (ابن صرد) سه روکیان بوو ، (ابو برقان) یش که
 مامی شیر ی پیغه مبه ر بوو ﷺ له گه لیاندا بوو. داوایان ئی کرد که ژن و منال و مال و
 سامانه که یان بداته وه ، هه ندیک قسه ی نه رم و دلته زینیان بو کرد ،
 فه رمووی: ئیوه ده زانن چی لای منه ، باشتین قسه لای من راسترینیانه ،
 ئایا حهن ده که ن ژن و مناله کانتان وه ریگر نه وه یان مال و سامانه کانتان؟
 وتیان: لای ئیمه هیچ شتیك به نه ندازه ی ژن و منال خوشه ویست نیه.

فه رمووی: که نویژی نیوه پو کرا هه ستن و بلین: خه لکینه ئیمه پیغه مبه ر
 ﷺ ده که یه تکاکاری لای ئیمانداران ، ئیماندارانیش ده که یه تکاکار لای پیغه مبه ر
 ﷺ که ژن و مناله کانمان بده نه وه ، که نویژی نیوه پو کرا ، وه فده که قسه کان ی
 پیغه مبه ر یان ﷺ کرد ، پیغه مبه ر یش ﷺ فه رمووی: نه وه ی پیشکی من و (بنی
 عبدالمطلب) بو ئیوه ، بو خه لکیش من داوایان ئی ده که م ، کوچکه ران و
 نه نصاره کان وتیان: نه وه ش هی ئیمه یه بو پیغه مبه ری خوا ده بیت ﷺ ،

به لام (اقرع) ی کوپی (حابس) وتی: من و (بنو تمیم) نایده ی نه وه.

(عیینه) ی کوپی (حصن) یش وتی: من و (بنو خزارة) ش نایده ی نه وه.

(عباس) ی کوپی (مرداس) یش وتی: من و (بنو سلیم) یش نایده ی نه وه.

١/ ابن هاشم ٢/ ٤٤٩، ٥٠٠. (بخاری) یش له وشیه یه ی ریوایه تی کردوه ٢/ ٦٢٠ و ٦٢١.

بەلّام (بنو سلیم) وتیان: ئەوێ هی ئیمەیه دەیدەین بە پیغەمبەر ﷺ.

(عباس)ی کوپی (مرداس) پیی وتن: بەراستی پووی منتان زەرد کرد.

پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: خەلکینە ئەمانە ی هاتوون بە موسلمان ی هاتوون ،

من له کاتی خۆیدا زۆر لەسەر ژن و مائەکانیان و دستام و چاوەڕیم کردن ،

ئێختیارم دایە دەست خویان کە ئایا مایان دەوێت یان ژن و مائەکانیان وتیان:

هیچ شتێک ناگۆڕینەو بە ژن و مائەکانمان ، هەرکەسیک لە ئیوه کەسیکی ئەمانی

لەلایە بەرپەرژامەندی دلی خۆی بیداتەو ، هەرکەسیکیش دەست دەگرێت بە مافی

خۆیەو و نایداتەو ئەوا بە بیداتەو ، بۆ هەرکەسیکیان شەش پشک دادەنیم بۆ ئەو

کەسە ی دەیداتەو لەو مال و دەستکەوتە ی لەداهاتودا دەستمان دەکەوێت ،

خەلک وتیان: بەراستی دلی پیغەمبەر ﷺ رازی دەکەین .

فەرمووی: من نازانم کێ لە ئیوه پارێه و کێ ناپارێه ، بگەرێنەو تا میرەکانتان

پاوبۆچونەکانی ئیوه مان بۆ دەهیننەو ، هەموویان پیریاراندا ژن و مائەکان بدەنەو ،

جگە لە (عیینە) ی کوپی (حصن) کە پیرەژنیکی لەلابوو نەیدەدایەو ، ئەویش

لەدوا بیدا دایەو ، پیغەمبەریش ﷺ دەستیکی جلی کەتانی بۆ کرد و ناریدیەو.

عومره کردن و گهرا نه وه بۆ مه دینه

که پیغمبر ﷺ له دابه شکردنی غه نیمه تی (جعرانة) بوه وه خۆی سازدا بۆ عومره کردن ، عومره ی ئه نجامدا ، دوا ی ئه وه ته شریفی چوه وه بۆ مه دینه پاش ئه وه ی (عتاب) ی کوپی (اسیدی) دانا به سهر مه ککه وه ، که گه راپه وه بۆ مه دینه مانگی (ذی القعدة) شه ش پوژی ما بو ، له سالی (۸) ی کوچیدا .

(محمد الغزالی) ده لیت :خوایه ، ما وه ی نیوان ئه وه چهنده ساته چهنده زۆره که تیایدا خودا سه رکه وتنی به خشی به موسلمانه کان و تاجی سه رکه وتنی نایه سه ر سه ری پیروزی ، له گه ل ئه وه کاته دا که پیش هه شت سال ته شریفی برده ناو ئه وه شاره شکو داره وه ؟

به راستی که ته شریفی برد بۆ مه دینه جیی نه ده بوه وه به دوا ی ئارامیدا ده گه را ، بی که سو قه له نده ر به دوا ی مالیکی ئارام و هوگریکی دلسوزدا ده گه را ، له و شوینه دا ریز له خۆی و که سوکاری گیرا ، پشتیوانیان کرد ، شوین ئه وه نووری هیدا یته ی ئه وه که وتن ، له و پینا وه دا دوژمنایه تی هه موو دونیا یان به هیچ نه زانی ، ئه وه تا دوا ی هه شت سالی ره به ق له مه و به ر که به ترسو له رزه وه خۆی کرد به و شاره دا ئیستاکه پیشوازی ئی ده که ن ، سه ری به رزه و شاری مه ککه ش نوچی دا وه له به رده میداو سه ریان له به رده م قاچه کانیدا شوپ کرد وه و جاهیلیه تیان فری دا وه ، بۆ ئه وه ی به بانگه وازی ئیسلامه تی به رزو بلند بیته وه ، له به رامبه ر ئه وه دا ئه ویش له سه ره پۆیه کانیان خوشبوو ﴿إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ یوسف / ۹۰ .

۱ / فقه السيرة ل ۲۰۲ . بۆ درێژه ی ئه م غه زایه (فه تخی مه ککه و حنین و طائف) و هه رچه ک پوی دا وه تیایدا ، بروهانه : زاد المعاد ج ۲ ل ۱۶۰ تا (۲۰) ههروهه (ابن هشام) و اوطاوس و الطائق و هیتیش ج ۲ ل ۶۱۲ تا ۶۲۲ ، ههروهه فتح الباری ج ۸ ل ۳ تا ۵۸ .

ناردنی سریه‌کان دواى گه‌رانه‌وه‌ی له غه‌زای فه تخی مه‌ککه

پاش گه‌رانه‌وه لهو سه‌فه‌ره دوورو درێژه سه‌رکه‌وتوه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ له مه‌دینه‌دا دانیشته ، پیشوازی له شانده‌کان ده‌کردو سه‌رکاره‌کانی خو‌ی نه‌نارد به چواره‌وردادو بانگخوازی نه‌نارد بو‌ ب‌لا‌وکردنه‌وه‌ی ئیسلامه‌تی و بیده‌نگ کردنی نه‌و که‌سانه‌ی که هیشتا سه‌رسه‌ختی و خو‌به‌زلزانی نه‌یده‌هیشته ملکه‌چی دینی خودا بن و ته‌سلیم بن به‌و واقعی حاله‌ی عه‌ره‌بی تیذا ده‌ژی ، نه‌وه‌ش نمونه‌یه‌کی بچوکه :

برواداران

پیشتر وتمان که پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌کو‌تای پو‌ژانی سالی هه‌شته‌می کو‌چیدا گه‌رايه‌وه بو‌ مه‌دینه ، له‌گه‌ل ده‌ست پیکردنی مانگی (محره‌م)ی سالی (٩)ی کو‌چی‌دا ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ بروادارانی نارد بو‌ لای خیل و تیره‌کان ، نه‌مه‌ش لیستی ناوه‌کانیا‌نه :

(عینه‌ی)	کو‌پی	(حصن)	بو‌	(بنی تمیم)
(یزید)ی	کو‌پی	(حصین)	بو‌	(اسلم) و (غفار)
(عباد)ی	کو‌پی	(بشیر)ی (الأشه‌لی)	بو‌	(سلیم) و (مزینه‌)
(رافع)ی	کو‌پی	(مکیث)	بو‌	(جهینه‌)
(عمرو)ی	کو‌پی	(عاص)	بو‌	(بنی خزازه‌)
(ضحاك)ی	کو‌پی	(سفیان)	بو‌	(کلاب)
(بشیر)ی	کو‌پی	(سفیان)	بو‌	(به‌نی کعب)
(ابن اللتیبة)ی		(أزدي)	بو‌	(بنی ذبیان)
(مهاجر)ی	کو‌پی	(أبی أمية)	بو‌	(صنعاء) له‌وی‌دا (أسود)ی (عنسی)
بو‌ ده‌رچوو که نه‌م له‌وی بو‌و				
(زیاد)ی	کو‌پی	(لبید)	بو‌	(حضر موت)
(عدی)ی	کو‌پی	(حاتم)	بو‌	(طیء) و (بنی أسد)
(مالك)ی	کو‌پی	(نویرة)	بو‌	(بنی حنظلة)
(زیرقان)ی	کو‌پی	(بدر)	بو‌	(بنی سعد) بو‌ هه‌ندیکیان
(قیس)ی	کو‌پی	(عاصم)	بو‌	(بنی سعد) بو‌ هه‌ندیکی تریان
(علاء)ی	کو‌پی	(حضرمی)	بو‌	(بحرین)
(علی)	کو‌پی	(أبی طالب)	بو‌	(نجران) (به‌مه‌به‌ستی کو‌کردنه‌وه‌ی
(صدقة) و (جزية)				

هه موو ئهو سهركارانه له مانگی (محرم) ی سالی (۹) ی کوچیدا نه نیراون، به لکو هه نديکيان که وتونه ته دواي موسلمان بوونی ئهو خیلانه ، به لی سهره تای گهرماوگهرمی ناردنه که له مانگی (محرم) ی سالی (۹) ی کوچیدا بووه ئه مهش به لگه یه له سهر سه رکه وتنی بانگه وازی ئیسلامی له دواي سولحي حوده یییه وه ، به لام دواي فه تحی مه کهه پؤل پؤل خه لکی ده هاتنه ناو ئایینی پیروزی ئیسلامه وه.

سریه کان

له گهل ناردنی پر واداراندا بۆ ئهو شوینانه ، زۆر پیویست بوو که چه ند سریه یه کی ئیسلامی به مه به ستی به رقه رارکردنی هیمنی و ئاسایش له و شوینه دا بنیریت ، ئه مه ش لیستی ناردنی سریه کانه :

۱. سریه ی (عیینه) ی کوپی (حصن) ی (خزاری) له مانگی (موحه رهم) ی سالی (۹) ی کوچیدا ، بۆ (بنی تمیم) له گهل په نجا ئه سپ سواردا ، هیچ که سیکی کوچه رو ئه نساریان له گهلدا نه بوو ، هو یه که شتی ئه وه بوو (بنی تمیم) تیره و خیل عه ره به کانیا ن فریودا بوو که (جزیه) نه دن.

(عیینه) که ده رچو شه و په وی ده کردو به پوژ خوی حه شارده دا تا له سارا دا دای به سه ریاندا ، هه موویان هه لاتن یانزه پیاو و بیست و یه ک ژن و سی منالیان ئی به جیما ، (عیینه) هه موویانی هی نا بۆ مه دینه ، له مالی (رملة) ی کچی (حارث) دای به زان دن.

ده پیاوی سه رکرده یان هاتن بۆ مه دینه و چونه به رده رکی پیغه مبه ر ﷺ و هاواریان کرد: ئه ی موحممه د وه ره دهره وه بۆ لامان ، که هاته دهره وه لی ئه ده بونه وه ، قسه یان له گهلدا ده کرد ، له گهلاندا وه ستا ، پاشان چوو هه تا نوژی نیوه رۆی کرد پاشان له ناو مزگه وتدا دانیش ت ، ئه وان ئاماده یی خویان پیشاندا له خو هه لکیشان و شانازی کردن به خودا ، ئه نجا (عطارد) ی کوپی (حاصب) ی گوتارخوینی خویان خسته پی شه وه ده ستی کرد به قسه کردن ، پیغه مبه ر ﷺ فه رمانی دا به (قیس) ی کوپی (شماس) که گوتار خوینی ئیسلام بوو. وه لامی دایه وه ، پاشان شاعیریکی تریان پیش خست که ناوی (زبرقان) ی کوپی (بدر) بوو ده ستی کرد به خویندنه وه ی شیعی شانا زی ، ئه نجا شاعیری ئیسلام (حسان) ی کوپی (ثابت) ده م و ده ست وه لامی دایه وه.

که هەردوو گوتارخوین و شاعیرەکه لیبونەو (اقرع) ی کوپی (حابس) وتی: گوتارخوینەکه ی ئهوان له گوتار خوینەکه ی ئیمه کارامهتر بوو ، شاعیرەکهشیان له شاعیرەکه ی ئیمه شاعیرتر بوو ، دهنگیشیان له دهنگی ئیمه دلیرتر بوو ، وتهیان له وتهی ئیمه بهرزتره ، پاشان هه موویان موسلمان بوون پیغه مبهەر ﷺ خه لاتى به نرخی پیدان و ژن و مناله کانیشی پیدانهوه.

۲. سریه ی (قطبة) ی کوپی (عامر) بو تیره یهکی (خثعم) له ناوچه ی (تباله) له نزیک (تربة) وه ، (له مانگی (صفر) ی سالی (۹) ی کوچی) دا. (قطبة) له گهڵ بیست پیاو دا ده رچوون به ده وشتره وه به نۆره سواریان ده بوون ، هیرشیان برده سهریان ، شه ریکی سهختیان کرد له گه لیاندا تا له ههردوولا کوژراو برینداریکی زۆر کهوتن ، (قطبة) خو ی یهکیک بوو له کوژراوهکان ، موسلمانەکان وشتر و مهرو مالاته کهیان دایه بهرو هینا یانه وه بو مه دینه.

۳. سریه ی (ضحاك) ی کوپی (سفیان) بو لای (بني كلاب) له مانگی (رهبیعی یه کهم) ی سالی (۹) ی کوچی دا بو ئه وه ی ئه و خیله بانگ بکه ن بو ئایینی ئیسلام ، ملیان نه داو شه ر پووی دا ، موسلمانەکان راویان نان و پیاویکیان ئی کوشتن.

۴. سریه ی (علقمة) ی کوپی (مجزى) (مدلجی) بو که نارهکانی (جدة) له مانگی (رهبیعی دووهم) ی سالی (۹) ی کوچی دا به سی سه د سواره وه ، پیغه مبهەر ﷺ ناردن ی بو سه ر کو مه لیک پیاوی هه بهشی که له نزیک که نارهکانی (جدة) کو بوو بونه وه بو چه ته گه ری و ریگری دژ به خه لکی مه که که ، (علقمه) بو یان چووه ناوه وه ، تاگه یشته (جزیره) که ئه حباشه کان هه وائی هاتنی موسلمانەکانیان بیست ، خیرا رایان کرد بوو.

۵. سریه ی (علی) کوپی (ابو طالب) بو شکاندنی په یکه ریکی بتی خیل ی (طیء) ، که ناوی (قلس) بوو ، له مانگی (رهبیعی یه کهم) ی سالی (۹) ی کوچی ، پیغه مبهەر ﷺ به سه دو په نجا که سه وه ناردی به سواری سه د وشتر و

۱/ به شوێنه (سیرت) نووسه کان ده لێن: ئه و سریه ی له مانگی موحه ره می سالی (۹) ی کوچیدا بوه ، ئه مه ش به یرونی قسه ی له سه ره ، ره وتی پو دا وه ئه وه ده چرپینیت به گوندا که (اقرع) ی کوپی (حابس) پیشه وه له نارادا نه بووه ، به تایی به تی که یاسی شه رو یان کرد وه (اقرع) ی کوپی (حابس) نه و که سه بوو له کاتی پیدانه وه ی دیله ژنه کانی (هوازن) دا وتی: من و (بنو تميم) نایده ی نه وه. ئه مه ش ئه وه ده گه یه نیت که موسلمان بوونی (اقرع) له پیش ناردن ی ئه م سریه یه دا بووه.

۲/ فتح الباری ۵۹/۸.

په نجا ئه سپه وه ، ئالايه كي (سپي) و ئالايه كي (رهش) ي پي بوو ، له گه ل
 بهر به ياندا داي به سهر مال و حالي (حاتم) داو پوو خاندیان و مال و
 ساماني كي زوريان ده سته وت ، له ناو ديله كاندا خوشكي كي (عدي) كوپي
 (حاتم) يان تيدا بوو ، (عدي) يش بهر وه شام رايكرد ، موسلماننه كان له
 خه زينه ي (قلس) دا سي هه زار شمشيرو سي هه زار قه لغانيان دوزيه وه ،
 له سهر ريگه غه نيمه ته كانيان دابه شكرد ، پينچ يه كه كه ي پيغه مبهريان
 جيا كرده وه و به شه كه ي ئال و به يتي حاته ميشيان دابهش نه كرد .

كه هاتنه وه بو مه دينه خوشكه كه ي (عدي) كوپي (حاتم) داواي كرد له
 پيغه مبهري ﷺ و وتي : پيغه مبهري خوا ﷺ كه سم ديارنيه هه وائيك نازانم ، منيش
 پيره زني كي به ته مه نم ناتوانم خزمه تي كه س بكه م ، پزگارم بكه ، خواي گه وړه
 پزگارت بكات . پيغه مبهري ﷺ فرموي : كه سه كانت كي ؟
 وتي : (عدي) كوپي (حاتم) .

فرموي : ئو كه سه يه كه له خوداو پيغه مبهره كه ي هه لاتوه ؟

پاشان پوشت ، بو سبه يني هاته وه هه مان شتي وته وه ، پيغه مبهري ﷺ
 هه مان وه لامی دايه وه ، بو پوژي سييه م هاته وه هه مان شتي وته وه ، پيغه مبهري ﷺ
 نازادي كرد ، له ته نيشتيه وه پياويك وه ستابوو ، ژنه كه زاني كه (علي) يه ، (علي)
 پيي وت : دووباره داواي وشتره كه ي ئي بكه ، ژنه كه داواي كردو پيغه مبهري ﷺ
 فرماني دا پيي بده نه وه .

خوشكه كه ي (عدي) كوپي (حاتم) گه پايه وه بولاي براكه ي له شام ، كه
 بهر وه پيري چوو له باره ي پيغه مبهره وه ﷺ پرسياي ليكرد ، ژنه كه وتي : كاري كي
 له گه ندا كردوم باوكيشت بوايه شتي واي نه ده كرد به خوشي خوت بي يان ناحه زي
 دل برؤ بو خزمه تي . (عدي) يش به بي په ناو بي نوسراو چوو بو خزمه ت پيغه مبهري ﷺ .

هينايان بو ماله كه ي پيغه مبهري ﷺ كه له بهر دهميدا دانيشت ، پيغه مبهري ﷺ
 سوپاس و وسف و سه ناي خواي كرد ، پاشان فرموي : چيه پالت پيوه ده نييت
 هه لبييت ؟

له وه هه لنييت كه بلبييت : لا اله الا الله ؟

ئايا تۆخوایه کی دیکه جگه له خوا ده ناسیت؟

وتی: نه خیر .

که میکی که قسه ی کرد ، پاشان فهرمووی : له وه راده کهیت که دهوتریت

(الله اکبر) ؟

ئایا هیچ هیژیک هیه له خوا گه وره تر بیت؟

وتی: نه خیر .

فهرمووی : جوله که تورپی خویان به سه ره وهیه نه سرانیه کانیش گومران

، وتی: من موسلمانیکى حنیفیم ، پرووی پیغه مبهەر ﷺ گه شایه وه فهرمانی دا لای

پیاویکی ئه نساری دابه زیت ، ئه نجا پۆژانه بهیانی و ئیواره ده هاته خزمهت

پیغه مبهەر ﷺ.

له ریوایه ته که ی (ابن اسحاق)یشدا له (عدی) وه هاتوه : پیغه مبهەر ﷺ

کاتیکی له بهردهم خویدا داینا له ماله که ی خویدا پیی فهرموو: ئه ی (عدی) کوپی

(حاتهم) ئایا تۆ ره کوسی نه بویت؟

عدی ده لیت : وتم بهری وه لالا ،

فهرمووی : ئایا تۆ چواریه کی غه نیمهت وه رنه ده گرت ؟

ده لیت : وتم : به لی .

فهرمووی : له کاتیکیدا که ئه وه له ئایینه که ی تۆشدا حه لال نه بوو .

ده لیت : وتم ئه ری وه لالا . ئه نجا ده لیت : ئیتر زانیم که ئه مه پیغه مبه ره

چونکه هه ر چیه ک ئیمه نایزانین ئه وه ده یزانی .^۲

له ریوایه ته که ی (احمد)یشدا هاتوه ، پیغه مبهەر ﷺ فهرمووی : ئه ی (عدی)

موسلمانبه سه لامهت ده بیت ،

وتم : من شوینکه وتوی ئایینم ،

فهرمووی : من له تۆ باشتر له ئایینه کهت شاره زایم هیه ،

وتم: تۆ له من شاره زاتری له ئایینه کهمدا ؟

وتم : به لی ،

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۲۰۵ .

^۲ / ابن هاشم ۲/ ۵۸۱ .

فهرمووی: نه وه له نایینه که تدا حه لال نیه ، که نه مه ی وت چارم نه ما ملم

که چ کرد بو ی^۱

(بخار) یش له (عدی) وه ده گه پیتته وه ده لیت : (عدی) وتی: له خزمه ت

پیغه مبه ر ﷺ دا دانیشتبووم کابرایه ک ها ته خزمه تی سکا لای هه ژاری کرد ،
یه کیکی ترهات سکا لای پیگرو چه ته ی کرد ،

فهرمووی : نه ی (عدی) ، ئایا تو هه رگیز (حیره) ت دیوه؟

نه گه ر خوا ته مه نت دریز بکات ده یینی سوار که له ویوه دیت ته وافی کابه

ده کات و جگه له خوا له هیچ شتیک ناترسیت ، خو نه گه ر ته مه نت دریز تربیت ،

ده یینیت که گه نجینه کانی کیسرا ده که یته وه ، نه گه ر ته مه نت دریز تربیت مرو ف ده کاته

ئاستیک مشتی پر له ئالتون یان زیوی خوی ده کاته وه و داوا ده کات کی هه ژاره؟

که چی که سیك نیه ئی وهر بگریت ... له کو تایی فهرمو وده که دا (عدی)

ده لیت : سوارم ده یینی له حیره وه ده هات و ده چوو ته وافی کابه ی ده کرد جگه

له خوا له هیچ که سیك نه ده ترسا ، ههروه ها یه کیك بووم له و که سانه ی گه نجینه کانی

کیسرامان کرده وه ، خو نه گه ر ته مه نتان دریز تربیت نه وه ش ده یینین که پیغه مبه ر ﷺ

(ابو القاسم) فهرمووی : پر به مشتی زیرو زیو هه لده گریت^۲ .

^۱ مسند الامام احمد.

^۲ صحيح البخاری ، بروان (شكاه المصابيح) ۵۲۴/۲.

غەزای تەبوك

لە (رەجەب) سالى (۹) ى كۆچىدا

غەزای پزگارکردنى مەككە بىرىتى بوو لەغەزای يەكلاکەرەودى ھەق و ناھەق:
ئىدى دواى ئەو ھېچ بوارىكى گومانکردنى ەرب نەما بۆ پەيامەكەى موخەممەد ﷺ
، لەبەرئەو پەوتى پووداوەکان بەتەواوى گۆپان و خەلک پۆل پۆل دەھاتن و موسلمان
دەبوون ، ھەرەكو لەباسى (شاندەکان)دا ئەم راستىيە دەردەكەوئت . ھەرودھا لەو
ژمارەيشدا ديارە كە بەو زۆريە لە حەجى مال ئاواييدا ئامانە دەبن ، بۆيە دواى ئەو
پووداوە موسلمانان پزگاريان بوو لەنەست كيشە ناوەكەيان و يەكلاپونەو بۆ
ناساندنى شەرىعەتى خودا بەخەلک و يلاؤکردنەودى بانگەوازی ئىسلامى.

ھۆى غەزاكە

بەلام ھىزىك ھەبوو بى ھېچ بەھانەيەك شەرى دەفروشت بە موسلمانەکان،
ئەودش ھىزى پۆمەکان بوو، بىرىتى بوو لەگەرەترين ھىزى ئەوكاتەى دونيا. پيشتريش
زانيمان كە سەرەتاي شەر فروشتنەكە لە كوشتنى فروستادەكەى پيغەمبەرەو ﷺ
دەستى پيكرەد، كە ناوى (حارث)ى كۆپى (عمير)ى (ازدى) بوو بەدەستى (شرحبيل)ى
كۆپى (عمرو)ى (غسانى)، لەو كاتەدا كە فروستادەكە نامەيەكى پيغەمبەرى پى بوو ﷺ
بۆ گەرەى (بصرى)و بەدواى ئەو پووداوەدا پيغەمبەر ﷺ سريەكەى (زید)ى كۆپى
(حارث)ى ناردو پوویەرەو بوونەويەكى خويناويان كرد لەگەل سوپاي پۆمەكاندا لە
(مؤتە) و نەيانتوانى ئەو تۆلەيە لەو زالمە ملھوپانە بكەنەو. ھەرچەندە گەرەترین
كارىگەرى بەجپيشت لە دل و دەروونى ەردەدا لە دورو نزيكەو.

(قيصر)يش چاوپوشى نەدەكرد لەو كارىگەريەى جەنگى (مؤتە) بەجپى
ھيشت بۆ بەرژەوندى موسلمانەکان و ئەو خەون و ئاواتەى خيەل ەربەكان ھەيان
بوو بۆ جياپونەو لەدەسلەتاي (قيصر)و پيكرەوتن لەگەل موسلمانەكاندا ، چونكە ئەو
مەترسيە پۆژ لەدواى پۆژ لەسنوورەكانى نزيكەدەووەو ھەرەشەى دەكرد لەو
سنوورانەى شام ، كەھاوسنورى ەرب بوون، بۆيە (قيصر) پيى وابوو دەبى
موسلمانەكان سەركوت بكرين پيش ئەودى گۆبەنگو و ئاشوبيك دروست بكەن لە ناوچە
ەربەيە ھاوسنورەكانى پۆمدا.

بەرەچاوكردنى ئەو بەرژەوندیانە (قيصر) يەك سالى پينەچوو ، دواى شەرى
(مؤتە) دەستى كرد بەسازدانى سوپاي پۆم و ەربە شويىكەوتووەكانى لە (آل
غسان)و چەندىنى تريش و ، خۆى ئامادە دەكرد بۆ شەرىكى خويناوى يەكلاکەرەو.

هه‌وایی خۆسازدانی پۆم و (غسان) یه‌کان

هه‌وایی یه‌ک له‌دوای یه‌ک ده‌هات له‌بارهی خۆ ئاماده‌کردنی پۆمه‌کانه‌وه بۆ ئه‌نجامدانی شه‌پێکی یه‌کلاکه‌ره‌وه دژ به‌موسڵمانه‌کان. به‌شیوه‌یه‌ک دله‌راوکییه‌کی هه‌میشه‌یی بۆ دروست کردبوون ، هه‌رده‌نگیکی ئاناساییان به‌رگویی ده‌که‌وت وایانده‌زانی پۆمه‌کانه‌و دایان به‌سه‌ریاندا ، ئه‌و پووداوه‌ش به‌سه‌ر (عه‌مر)ی کو‌ری (خطاب) دا هات ، ئه‌م راستیه‌ نیشان ده‌دات. ئه‌وه‌بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ بۆماوه‌ی یه‌ک مانگ له‌ سالی (٩)ی کو‌چیدا جیگهی جیاکرده‌وه له‌خیزانه‌کانی و نان و ئاوی له‌گه‌ڵدا نه‌ ده‌خواردن ، هاوه‌لان وایانده‌زانی که ژنه‌کانی ته‌لاقداوه‌و له‌راستی مه‌سه‌له‌که‌ حاڵی نه‌ده‌بون ، بۆیه‌ خه‌م و خه‌فت هه‌موویانی داگرتبوو. (عه‌مر)ی کو‌ری (خطاب) ئه‌م به‌سه‌رهاته‌مان بۆ ده‌گێڕێته‌وه‌و ده‌لێت: هاوه‌لیکی ئه‌نصاریم هه‌بوو ئه‌گه‌ر من دیار نه‌بوومایه‌ ئه‌و هه‌واله‌کانی ده‌هینا بۆ من ، ئه‌گه‌ر ئه‌و دیارنه‌بویه‌ من هه‌وال و ده‌نگ و باسم بۆ ده‌برد - ئه‌م دووانه‌ ماله‌کانیان له‌به‌شی سه‌رووی مه‌دینه‌وه‌ بوو - به‌نۆیه‌ ده‌چوونه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ. (عه‌مر) ده‌لێت: باسی مه‌لیکیکی غه‌سانیمان بۆ ده‌کرا که ده‌یه‌ویته‌ له‌ناکاودا هێرش به‌هێنێته‌ سه‌ر شاری مه‌دینه‌ ، به‌ته‌واوی رقمان لێی هه‌ستابوو لێی پر بووبووین ، جاریکیان له‌پێکدا هاو‌پێی ئه‌نصاریه‌که‌م دای له‌ ده‌رگا ، وتی: بیکه‌ره‌وه‌، وتم ئه‌وه‌چیه‌ مه‌لیکی غه‌سانیه‌کان هاته‌ سه‌رمان؟ وتی: کوره‌ خراپتر له‌وه‌ پووی داوه‌ ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ وازی هیناوه‌ له‌ ژنه‌کانی. (فه‌رموده‌که‌) .^١

له‌ده‌ربهرینیکی تردا هاتوو ، فه‌رموویه‌تی: جاریکیان باسی (آل غسان)مان ده‌کردو ده‌مانوت ئه‌م مه‌لیکه‌ هه‌رچی پێپه‌تی هیه‌ ده‌یه‌نێته‌ سه‌رمان، شه‌وی سه‌ره‌ی هاو‌پێکه‌م بوو بیته‌ به‌لام ئه‌و شه‌وه‌ له‌پێکدا زۆر به‌توندی دای له‌ ده‌رگا و تی: (عه‌مر) نوستوه‌؟ زهنده‌قم چوو، خێرا چوومه‌ ده‌ره‌وه‌ به‌ده‌میه‌وه‌ وتی: شتیکی زۆر خراپ پووی داوه‌ ، وتم: چی پووی داوه‌؟ غه‌سانیه‌کان هاتوون؟ وتی: نه‌خێر. شتیکی له‌وه‌ گه‌وره‌ترو خراپتر پووی داوه‌، پیغه‌مبه‌ر ﷺ وازی له‌هاوسه‌ره‌کانی هیناوه‌ (فه‌رموده‌که‌) .^٢

^١ صحیح البخاری ٢ / ٧٢٠.

^٢ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ ١ / ٣٣٤.

ئەم گىرۋانەۋەيە بەلگەيە لەسەر ترسناكىتى ئەو قوناغەي مۇسلمانەكانى پيدا تىدەپەرىن ، سەبارەت بە پۇمەكان ، ئەۋەي زياتر ئەم حالەتەي قورستر دەکرد ھەۋالى خۇنامادە كەردنى پۇمەكان بوو بۇ ھەلگوتانە سەر مەدینە كە لەلایەن دوپروەكانەۋە بلاۋ دەكرایەۋە . لەگەل ئەو سەرکەوتنەۋەدا كە پیغمبەر ﷺ لە ھەموو بوارەكاندا بە دەستى ھینابوو ، بېرواشیان بەۋەي كە دەسلەتیک نیه لە دونیا دەرەقەتى بىت بەلکو ھەموو شتیک لەبەردەمیدا دەتویتەۋە ھەرەس دەھینیت ، لەگەل ئەۋانەشدا دوپروان ئومیدیان وابوو كە ئەۋەي لە دلە نەخوشەكانیاندايە دیتەدى و نیازە شەرەنگیزیەكان جیبەجی دەبیت دژ بە ئیسلام و مۇسلمانان ، لەبەرئەۋەي بەلیكەنەۋەي خویان ھاتنەدى ئەو خەۋنە نزیك بۆتەۋە تۆپكى نەخشە و پیلان و سیخوپیان دروست كرد بوو لە شیۋەي مزگەوتیکدا ئەۋیش مزگەوتى (ضرار) بوو، بۇ ئەۋە بنیاتیان نابوو كە جوداۋازى و رقبەبەرىتى بخەنە نیو پیزی مۇسلمانەكانەۋە و پیگەيەك بى بۇ دۆرمنانى خودا و پیغمبەر ﷺ.

داۋایان كرد لە پیغمبەر ﷺ كە نویرى تیدا بکات ، مەبەستیان چەۋاشە كەردنى مۇسلمانان بوو كە ھەست نەكەن بەو پیلان و دەسیسە خراپانەي لەو مزگەوتەدا دژیان دەكیشریت و ئاگایان نەبیت كەچى لەو مزگەوتەدا دەكریت و ببیتە پەپكەي كۆبۆنەۋەي دوپروەكان لە ھەموو شوینیکەۋە ، بەلام پیغمبەر ﷺ نویركەردنى لەو مزگەوتەدا دواخست بۇ دواي گەرەنەۋەي لەم شەرە لەبەر سەرقالى بەخۇنامادە كەردنەۋە بۆیە دوپروان لەم پیلانە شكستیان ھینا و ئابروویان چوو ، تائەۋە بوو دواي گەرەنەۋەشى لەجیاتى ئەۋەي نویرى تیدا بکات پووخاندی.

ھەۋالە تاییەتیهكان

لەبارەي خۇنامادەكەردنى پۇم و غەسانیهكانەۋە

ھەۋالەكان بەو شیۋەيە دەگەیشتنە مۇسلمانەكان ، لەو كەسانەشەۋە كە زەیتیان دەھینا لەشامەۋە بۇ مەدینە ھەۋالیان پیگەیشت كە (ھەرقل) سوپایەكى گەۋرەي ئامادە كەردوۋە چل ھەزار كەس دەبن و سەركرەدایەتى داۋەتە دەست گەۋرەيەكى پۇمى ، لەگەل خۆشیدا خیلەكانى (لخم) و (جزام) ئەو تیرەو خیلانەي ھیناۋە كە بوون بە نەصرانى لەگەلیدا ، سەرەتای سوپاكە گەیشتۆتە (بلقاء) بەم شیۋەيە قەۋارەي تەۋاۋى مەترسیەكە لەبەرچاۋى مۇسلمانەكاندا بەرجەستە بوو.

زیاتربوونی مهترسی هه ئویسته که

ئوهی که بارودوخه که ی مهترسیدارتر کردبوو هاتنی وهرزی گهرما بوو ، خه لک له حاله تیکی وشکه سالی بیئاویدا بوون ، میوه و بهروبومی باغو بیستان تازه پیده گه یشت . خه لکی ههزی له ژیر سیبهری درهخت و باخه بهردارهکانی دهکرد ، پییان ناخوش بوو بینه دهرهوه ، له گهل ئهوه شدا ماوه که زور دور بوو ، ریگاکهش سهخت و پر له کو سپ بوو .

پیغه مبهه ښه بریاریکی یه کلاکه رهوه دهوات

به لام پیغه مبهه ښه وردتر سهیری بارودوخ و گۆرانکاریهکانی ناوچه که ی دهکرد ، پینی وابوو که ئه گهر بیته له قوناغه دا سستی بکات له غه زاکردنی پومه کان ، وازیان لی بهینیت پومه کان به ناره زوی خویان بین و بچن لهو ناوچانه دا ، که له ژیر سایه ی هه ژموونی ئیسلامی دا بوون ، ئهوا هه لده کشین به رهو مه دینه و ئهوجا خراپترین کاریگهری ده بیته له سهه بانگه وازی ئیسلامی و ناوبانگی سهه بازی موسلمانانی پی بچوک ده بیته وه . له وانه شه جاهیلیهت ، که له غه زای (حنین) دا دوا هه ناسه ی دا جاریکی تر ئاهی بیته وه به بهرداو له م لاشه وه دوپروه کان ئاوات ده خوانن به لیدانی موسلمانان کان و له ریگه ی (ابو عامری فاسق) وه په یوه ندی ده کن به پومه کانه وه ، له وانه یه له پشته وه خه نجه ری ژاراوی بدن له پشتی موسلمانان کان ، لهو کاته دا که پومه کان له پیشه وه هیرشه گه وره که ی خویان دهینن ، بهو شیویه هه رچی هه ول و کوششی خوی و هاوه لهکانی هه یه شکست دهینیت که له بلا و کردنه وه ی بانگه وازی ئیسلامدا به کاریان هیناوه و هه موو ئه و دهسکه وتانه شیان له کیس دهچیت که له چه ندین شه ری خویناوی هه لویستی سهه بازی و به دوا داچونی سریه کان و سهه بازه کاند به دهستیان هیناوه و هه مووی ده بیته به پرزول .

پیغه مبهه ری خوا ښه ئه وه ی زورچاک ده زانی ، له بهر ئه وه له گهل ئه و هه موو زهحمهت و نارهحتیه ی تییدا ده ژیا ، بریاری دا هه ستیت به غه زایه کی یه کلاکه رهوه که موسلمانان کان له سهه سنووری پومه کان ئه نجامی بدن و بواریان نه دهنی ئه وان هه لکشین به رهو مال و حالی موسلمانان کان .

راڭەياندى خۇسازدان

بۇ شەرى پۇم

كە پىڭمبەرى خوا ﷺ بېرىددا لەسەر غەزاكە لەناو ھاوھلاندای گەياند كە خۇيان ئامادە بكن بۇ شەرى ، ناردى بەشۇن خىلە ەرەبەكان و خەلكى مەككەدا ، بۇ ھەر شەرىك بچوايە كەمجار ھەوالى پىشتىرى دەدا كە بۇ كوى دەچىت ، بەلام ئەمجارە لەبەر ترسناكىتى بارودۇخەكەو سەختى ھەلومەرچەكە ، پاى گەياند كە دەيەوئىت بېوا بۇ شەرى پۇمەكان و بەپرونى خەلكى تىگەياند ، بۇ ئوھى بەتەواوى خۇيان ئامادەبكن و ھانى دان بۇ جىھاد كردن ، بەشېكىش لە سورەتى (براءة) دابەزى بۇ ھاندانىان و خۇپراگرتن لە جەنگدا. پىڭمبەرى خوا ﷺ ھانىدان كە خىرو سەدەقە بكن و باشتىن مال و سامان خەرج بكن بۇ ئامادە كردنى سوپاكە.

موسلمانان پىشېركى دەكەن لە خۇئامادەكردندا

ھەركە موسلمانەكان گويان ئى بوو پىڭمبەرى خوا ﷺ بانگى جىھادى لىدا ، دەستبەجى چوونە خزمەتى بۇ جىبەجى كردنى فەرمانەكانى ، بەخىرايىەكى سەير دەستيان كرد بەخۇ ئامادەكردن بۇ شەرى ، لە ھەموولايەكەوھ خىل و تىرەكان دادەبارىن بەسەر مەدىنەدا ، ھىچ موسلمانىك پازى نەبوو لەم شەرى دوابكەوئىت جگە لە دل نەخۇشەكان و سى ھاوھل، تارادەيەك ھەزارەكان دەھاتنە خزمەت پىڭمبەرى خوا ﷺ و داوايان ئى دەكرد لەسەر ولاخىك ھەلىان بگرت بۇ شەرى پۇمەكان ، ئەويش دەيفەرموو ﴿ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُفْقُونَ ﴾ التوبة/۹۲. واتە: پىڭمبەرى خوا ﷺ دەيفەرموو: ھىچ نىيە ئىوھى پى بگوازەوھ بۇ ئەو شەرى ، ئەوانىش بەچاوى فرمىسكاويەوھ دەگەرپانەوھ لە خەفەتدا ، چونكە ھىچيان نەبوو لە پىناوى خوادا بىبەخشن.

ھەروھە لەبواى خەرجكردن و سەدەقەو خىرىشدا ، موسلمانەكان پىشېركىيان دەكرد ، (عثمانى كوپرى (عفان) كاروانىكى لە شامەوھ گەرابوھوھ برىتى بوو لە دوو سەد وشتىر بەھەموو بارەكانيانەوھو دووسەد ئوقىيە ، ھەمووى كرد بەخىرو ئەنجا وشتىرى بەبارو بارگەيانەوھ كرد بەخىر ، پاشان ھەزاردىنارى ھىنا خستىيە كۆشى پىڭمبەرى خوا ﷺ. پىڭمبەرى خوا ﷺ ھەلى دەدايەوھو

دەیفەرموو: (عثمان) لەمەودوا هەرچیک بکات زیانی پێ ناگات^١ پاشان سەدەقە و خێری تری کردو بەردەوام بوو تائەندازەى سەدەقەکەى گەیشته نۆسەد و شترو سەد ئەسپ ، جگە لە پارە . (عبد الرحمن) ی کورپی (عوف) یش دووسەد ئۆقیە زیوی هینا ، (ابوبکر) یش هەموو مال و سامانەکەى هینا و جگە لە مافی خودا و پیغەمبەرى خوا ﷺ هیچى نەهێشتەووە بۆ مالى خۆى . سامانەکەى چوارەزار درەهم بوو . (ابوبکر) یەكەم کەس بوو کە سەدەقەکەى خۆى هینا ، (عمر) یش نیوەى مالەکەى خۆى هینا ، (عباس) یش مال و سامانىکی زۆرى هینا ، (طلحة) و (سعد) ی کورپی (عبادة) و (محمد) ی کورپی (مسلمة) ، هەموویان مال و سامانیان هینا ، (عاصم) ی کورپی (عمر) یش نەو دەسەق خورماى هینا ، خەلک کەوتنە بەخشین و خێرکردن لە زۆر زۆرو لەکەمیش کەم ، کەسى واهەبوو جگە لە مشتێک یان دوومشت گەنم ، هیچى نەبوو ، ئەوەى دەبەخشى ، ژنانیش هەرچیکیان هەبوو لە باز و ملوانکە و گوارە و خرخال و پارچەى ئالتون و زیو بەپێى توانا بەخشیان .

کەس نەستى نەگرتەو ، جگە لە دووپوان کەس لەو پۆژەدا چروک نەبوو: ﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ﴾ التوبة/ ٧٩ . واتە: ئەو دووپوانە لاقرتێ دەکەن بەئیمانداران ، لەو سەدەقە و خێرانەدا کە دەبەخشن و گالتە دەکەن بەوانەى ، کە جگە لە توانای خۆیان چیدیان نیه بێبەخشن لە پێناوی خودا.

سوپای ئیسلام بەردو تەبوك دەروات

بەو شیوەیە سوپاکە ئامادە سازکرا، پیغەمبەرى خوا ﷺ (محمد) ی کورپی (مسلمة) ی بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، دەلێن (سباع) ی کورپی (عرفطه) بوو ، (علی) یشی بەلای مال و منالەکەى خۆیەو بەجێهێشت و فرمانی پێدا لەناویاندا بێت ، دووپوان کردیانە قسەو یاس ، بۆیە (علی) کەوتەپرێ ، تابگاتەو بەپیغەمبەر ﷺ ئەویش گیرایەووە بۆ مەدینە و پێى فەرموو: ئەى (علی) ، ئایا تۆ رازی نابیت بەوەى لە پلەى (هارون) دا بى بۆ (موسى)؟ بەلام بزانه کە دواى من پیغەمبەرى تر نابیت .

^١ / جامع الترمذی ، مکاتب عثمان بن عفان ٢/ ٢١١ .

پاشان پیغه ممبر ﷺ بهرو باکووری تهبوک کهوته پری ، سوپاکه زور گهوره بوو سی هزار شهرکمر ، هرگیز پیشتتر موسلمانان به ژماردی وها نه چوونه ته دهرموه ، لهگهل شو ههمو سه دهقه و به خشینه شیدا نه یانتوانی به تیرو تهوای سوپاکه ساز بکهن ، لهناو سوپاکه دا کیشه ی کهمی له تویش و نازوقه و نه سپ و ولاح سواریدا هه بوو ، ههژده کهس بهنوره سواری یک و شتر دهون ، له ریگه گهلای دارودره ختیان دهخواردو لیوه کانیان وشک هه لاتبوو ، ناچار بوون بکهونه سهربرینی وشتره کانیان لهگهل که مییاندان بو شهوی ناوی ناو سکیان بخونهوه ، له بهر شهوه شو سوپایه ناو را به سوپای تمنگانه (جیش العسرة).

سوپای ئیسلام له ریگه دا به لای ناسهواری (حجر) دا گوزهران ، که شوینهواری که لاره ی خه لکی (شمود) ﴿الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ واته (وادی القری) ، خه لکی له بیره که ی ناویان هه لگوزی ، که رۆشتن پیغه ممبر ﷺ فهرمووی: لهو ناوه مه بخونهوه دهست نویشی لی هه لمه گرگن ، شهوشی تیکه لاوی هه ویرتان کردوه بیدهن به وشتره کانتان و هیچی لی مه خون ، بویه فهرمانی پیدان لهو بیره بخونهوه ، که وشتره که ی (صالح) لیی دهخواردوه.

له (صحیحین) یشدا هاتوه ، له (ابن عمر) هوه فهرموویه تی: که پیغه ممبر ﷺ به لای (حجر) دا تییه ری ، فهرمووی: هرگیز مه چنه ناو مال و حالی که سانیک زولمیان له خویان کردوه ، نه بادا تووشی سزای شهوان بن ، مه گهر به گریان هوه برۆن ، پاشان سه ری خوی داپوشی و به پهله رۆیی تا له شیومه که دهرپاز بوون.

له ریگادا تینویتی زوری بو خه لکه که هیئا ، سکا لایان برده لای پیغه ممبر ﷺ شهوش دهستی کرد به پارانهوه ، پاش که میک خوی مهزن هه ریکی نارد ، باران باری و خه لکه که فینک بونهوه و تیرو بوون و ههمو شته کانیان پرکرد له ناو.

که له تهبوک نزیکبوهوه ، فهرمووی: خوا یارییت سبهینی دهچینه سه ری ناوی تهبوک ، ئیوه ناچنه سه ری تا چشته نگاو ده بیئت و هه رکه سیک گه یشته سه ری بادهست نه خاته ناوی تاخوم دیم.

(معاذ) ده لیت : که چووین پینش ئیمه دووپیاو چوونه سه ری ناوه که ریچکه یه کی زور بچوک ناوی لی دهات . پیغه ممبر ﷺ پرسیری لی کردن ئایا دهستان داوه لهو ناوه ؟ وتیان: به لی.

^۱ صحیح البخاری . باب نزول النبی (ﷺ) بالحجر ۲/۶۲۷.

پیغمبر ﷺ ئەوەندەى خواویستی سەرمەشتى کردن ، پاشان مەشت بە مەشت ئاوەکەى کۆکردەووە تاگۆماویکی بچوکی لەبەردەم کانیاووەکەدا دروست کرد ، ئەنجا دەمو چاوو دەستی شت ، پاشان ئاوەکەى گێڕایەووە کانیەکە لەپریگدا تەقى و ئاویکی زۆرى ئى هاتە دەرەووە خەلکی ئاویان دەرەینا ،

پاشان پیغمبر ﷺ فرموی بە (معاذ) ، ئەگەر تەمەنت درێژییت خەریکە بێم دەبینیت باخ و بیستانیکى زۆر لێردا سەوز دەیت و ئەم ناوہ پر دەیت لە سەوزایی .
لەپریگدا یان کە گەیشتە (تبوك) - بەپێى جیاوازی رێوايەتەکان - پیغمبر ﷺ فرموی : ئەمەشەو رەشەبایەکی سەخت هەلەدەکات ، با کەس لەئێوە هەلنەستیت ، هەرکەسیکتان وشتى پێیە بەتوندی بیبەستیتەووە . هەرەوا بوو شەو رەشەبایەکی زۆر توند هەلێ کرد پیاویک هەستایەووە رەشەباکە بردى و لە شاخى (طیء) دا فریى داو .
نەریتی پیغمبر ﷺ لەم سەفەرەدا وابوو کە نوێژى نیوەڕۆ و عەسر پێکەووە ، هەرەوا نوێژى مەغریب و عیشای پێکەووە کورت و کۆدەکردەووە ، بەپیش و پاش خستى دەیکردن .

سوپای ئیسلام لەناو تەبوکدا

سوپای ئیسلام لە تەبوک دابەزى ، لەویدا سەربازگەى دامەزراند و خۆى ئامادە کرد بۆ پووبەپووبوونەووەى دوژمن ، پیغمبر ﷺ وتاریکی کاریگەرى بۆ خوێندەووە ، کورت و کرمانج بوو ، هانیدان بۆ خێرو بێرى دنیاو قیامەت ، مژدەو ئاگاداری پێدان ، وەرەى بەرز کردەووە ، هەرچى کەلێن و کەم و کووپیان هەبوو ، پى کردەووە لە پووی ئازووقەو توێشەووە . لەولاشەووە کە پۆمەکان هەوالی هاتنى سوپاکەى پیغمبەریان بیستن ﷺ زەندەقیان چوو زاتیان نەکرد بێنە پێشەووە بۆ شەپ کشانەووە دواوە بەناوچەکانى سنوورى خۆیاندا بلأوہیان ئى کرد ، ئەمەش بۆ بەرز کردەووەى ناوبانگى سەربازى مۆسڵمانەکان لەناو دورگەى عەرەب و دەورو بەرىدا پۆلى گەورەى هەبوو ، بەو شیوەیە مۆسڵمانان چەندین دەسکەوتى سیاسى گەورەیان دەستکەوت ، کە ئەگەر شەپ ببوایە لەوانە بوو دەستیان نەکەوتایە .

^۱ مسلم / رێوايەتى کردەو لە (معاذى کوپى (جبل)وە ۲/ ۲۴۶ .

^۲ هەرەمان سەرچاوہ .

(یحنة) ى كوپرى (روية) هاوهلى (ايلة) هاته خزمهت پيغهمبر ﷺ سولحي لهگه لدا كردو جزيه ى دا به پيغهمبر ﷺ ، دواى نهو خه لكى (جرباء) و (ازرح) يش هاتنو جزيه يان دا . پيغهمبر ﷺ نووسراويكى پيدان لايان مايه وه ، ههروه ها نووسراويكى نووسى بو هاوه له كه ى (ايلة) ده ليئت:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

نه مه نامه ى دلنيا كه رهويه له خودا ى مه زن و محهمه دى پيغهمبريه وه بو (يحنة) ى كوپرى (روية) و كهس و كارى (ايلة) ، كاروان و هاتوچوو كه شتیه كانيان له وشكاني و ناودا له ژير پاراستنى خوداو پيغهمبره كه يدايه ، ثم پاراستنه هه موو نهو كه سانه ى شام و كه نارى ده رياش ده گريته وه كه لهگه ليدان ، هه ركه سيكيان لايدهن نهوا ماله كه ى فرياي ناكه ويئت ، ماله كه يان حه لال ده بيئت بو خه لك ، ههروه ها نابيئت ريگه يان ئى بگريئت نه گهر بيانده ويئت بچنه سه ر هه رئاويك يان هيچ ريگه يه كيان ئى ناگريئت بيانباته سه ر وشكاييه ك يان ده ريايه ك.

پيغهمبر ﷺ (خالد) ى كوپرى (وليد) ى لهگه ل چوارسه دو بيست كه سدا نارد بو لاي (اكيدر) له (دومة الجندل) و پيى فهرموو: له كاتيكد ا پيى دهگه يت ، گاكويى راو دهكات . (خالد) چوه لاي كه به دورى ديتنى چاو له قه لآكه نزيكبو وه ، مانگايه ك هاته دهر وه ، به شاخه كانى قوچى ده دا له ده رگاي قه لآكه ، (اكيد) بو ى هاته دهر وه بو پراو كردنى - شه ويكى مانگه شهو بوو - له په نايه كدا (خالد) گرتى ، هينا يه خزمهت پيغهمبر ﷺ سولحي لهگه لدا كرد له سه ر دو وه زار وشتر وه شت سه د سه ر مهرو چوارسه د قه لغان و چوارسه د رم ، دانيشى نا به پيدانى (جزيه) ، سه بارهت به كي شه ى (دو حة) و (تبوك) و (ايلة) و (يماء) يش لهگه ل (يحنة) سولحي پيكردن.

ئيتر خيل و تيره كان به ته واوى دلنيا بوون ، كه پشت به ستن به ده سه لاته كو نه كان كاتى به سه رچوو باوى نه ما ، بو ىه بايان دايه وه به لاي موسلمان ه كاندا ، بهو شيويه سنوره كانى ده وله تى ئيسلامى زياديان كردو پالياندا به سنوره كانى بو مه كانه وه تا پاده يه كى زور كوتاي هات به چالاكى سيخوره كانى بوم.

گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه

سوپای ئیسلام به‌سه‌ری به‌رزو بڵنده‌وه گه‌رپایه‌وه بۆ مه‌دینه ، بێ‌ئه‌وه‌ی تووشی شه‌ر بیه‌ت ، له‌ پرێگه‌ی گه‌رانه‌وه‌دا له‌ ناوچه‌ی (عقبة) دوانزه‌ که‌سی دووپوو ویستیان زه‌فه‌رێک به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ن ، ئه‌مه‌ش له‌ کاتی‌کدا بوو که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌سواری وشتره‌که‌یه‌وه بوو (عمار) جله‌وی وشتره‌که‌ی بۆ گرتبوو ، (حذیفه‌)ی کوپری (یمان)یش دابویه‌ به‌رخوی ، گه‌یشتنه‌ (عقبة) خه‌لکه‌که‌ش گه‌یشتنه‌ ناو شیوه‌که‌ ، دووپوان ئه‌مه‌یان به‌هه‌لزان، له‌ کاتی‌کدا که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ و دوو هاوه‌له‌که‌ی به‌ پرێگه‌دا ده‌رۆیشتن گوئیان له‌ ده‌نگه‌ ده‌نگی خه‌لک بوو له‌ پشتیان‌وه ده‌هاتن و دهم و چاویان هه‌لبه‌ستبوو ، (حذیفه‌) به‌ گۆچانه‌که‌ی ده‌ستی کیشای به‌ دهم و چاوی و لا‌خه‌کانیداو ترساندن و به‌ره‌ولای خه‌لکه‌که‌ پاری نان ده‌گه‌رنا پیغه‌مبه‌ریان ﷺ ده‌شیلا ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ ناوی هه‌ردوانزه‌ که‌سه‌که‌ی‌دا به‌ (حذیفه‌) و ئاگاداریشی کرد که‌ نیازیان چی بووه ، بۆیه‌ به‌ (حذیفه‌) ده‌وترا نه‌ینی پازگری نه‌ینی‌ه‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ. له‌و باره‌یه‌وه‌ خ‌وای مه‌زن فه‌رمووی ﴿وَهَمَّوْا بِمَا لَمْ يَأْلُوا﴾ واته‌: دووپوان به‌ نیازێ کارێک بوون بۆیان نه‌چووه‌ سه‌ر.

که‌ له‌دوره‌وه‌ سیمای شاری مه‌دینه له‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رکه‌وت فه‌رمووی: ئای ئه‌وه‌ (طابه‌)یه‌و ئه‌وه‌ش ئوحوده ، ئه‌و شاخه‌یه‌ که‌ ئیمه‌ی خو‌ش ده‌وێت و ئیمه‌ش ئه‌ومان خو‌ش ده‌وێت. که‌ خه‌لک بیستیان پیغه‌مبه‌ر ﷺ گه‌رپایه‌وه‌ ژن و منالو کوپوکال له‌ شار هاته‌ن ده‌ره‌وه‌و به‌ جارێک پێشوازیان ده‌کردو شیعیان ده‌خوینده‌وه‌ ده‌یانوت:

طلع البدر علینا من ثیبات الرداع

وجب الشکر علینا مادعی لله‌ داع

پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ مانگی په‌جه‌یدا ده‌رچو بۆ ته‌بوک و له‌ مانگی په‌مه‌زاند گه‌رپایه‌وه‌. ئه‌م غه‌زایه‌ په‌نجا پوژی پێچوو بیست پوژیان له‌ ته‌بوک مایه‌وه‌ ، باقی پوژه‌کانیش له‌ پوشتن و هاته‌نه‌وه‌دا به‌سه‌ری برد ، ئه‌م غه‌زایه‌ دوا‌یین غه‌زای پیغه‌مبه‌ر بوو ﷺ.

¹ / ئه‌مه‌ پای (ابن قیم)ه‌و پێشتریش باسمان لێوه‌ کرد.

دواکه وتوه کان

ئەم غەزايە بەهۆی هەلومەرجی تايبەتی خۆیەوه تاقی کردنەوه یه کی سهخت بوو بۆ موسلمانان ، ئيماندارانی له بى باوه‌ران جيا ده‌کرده‌وه ، هه‌روه‌کو خواى مه‌زن هه‌ميشه‌ مروفي واره‌يناوه ، ئه‌وه‌تا ده‌فه‌رمويّت: ﴿ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ﴾ آل عمران ۱۷۹. واته‌: هه‌رگيز نه‌بووه‌و ناشيئ ، خودا وازتان ئى به‌ئيئ بى جيا کردنەوه‌ی خراپ له‌ باش. ئه‌وه‌ی بۆ ئەم شەپە دەرچوو تەنها ئيمانداره‌ راستگۆکان بوون ، تاراده‌يه‌ك دهرنه‌چوون بوو به‌نیشانە‌ی دووپووی ، هه‌رکه‌سيك له‌ دواکه‌ وتوه‌کان بوایه‌ باسیان ده‌کرد بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ سه‌فه‌ره‌که‌دا ئه‌ویش ده‌یفه‌رموو: وازی ئى به‌ئین ئه‌گه‌ر خیری تیدا بیئت خوا پیانی ده‌گه‌یه‌نیئ ، ئه‌گه‌ر بى‌خیریش بیئت ئه‌وه‌ خوا پزگاری کردون له‌ ده‌ستی. جگه‌ له‌ به‌هانه‌ به‌ ده‌سته‌کان که‌س دوانه‌که‌وت یان ئه‌وانه‌ی دووپوو بوون ، ئه‌وانه‌ به‌ درۆوه‌ داوای مۆله‌تیان کرد که‌ دهرفه‌تیان بداتی دانیشتن و نه‌پۆن ، هه‌ندیکیشیان باکیان نه‌بوو ، مۆله‌تیشیان وه‌رنه‌گرت و دانیشتن له‌ مه‌دینه‌و نه‌چوون بۆ ئه‌و غەزايه‌ ، سى‌که‌سى ئيمانداریش که‌ مروفي راستگۆبوون ، به‌شداريان نه‌کردو بى‌ هيچ هۆیه‌ك دواکه‌وتن ، ئەم سیانەش ئه‌و که‌سانه‌ بوون که‌ خودا تاقی کردنەوه‌و پاشان ته‌وبه‌ی ئى وه‌رگرتن و لێیان خو‌ش بوو.

که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ گه‌يشته‌ مه‌دینه‌ ته‌شریفی برده‌ مزگه‌وت ، دوو رکات نوێژی کرد ، ئه‌نجا دانیشتن و خه‌لك ده‌وره‌یان دا ، دووپوه‌کان که‌ ژماره‌یان هه‌شتاو ئه‌وه‌نده‌ که‌س بوو^۱ هاتن و به‌چه‌ندین جو‌ر به‌هانه‌یان ده‌هینایه‌وه‌و سویندی درۆیان ده‌خواردو پاکانه‌یان ده‌کرد بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ئه‌ویش به‌پو قسه‌کانی ئى وه‌رده‌گرتن و به‌یعه‌تی ده‌دانی و داوای ئى بوردنی بۆ ده‌کردن و نه‌یینی ده‌لانه‌یشتی ده‌دایه‌ ده‌ست خودا.

به‌لام له‌ سى‌که‌سه‌ ئيمانداره‌ راستگۆکه‌ که‌ بریتی بوون له‌ (کعب‌ی کوپی (مالک‌) و (مراه‌) ی کوپی (ربیع‌) و (هلال‌) ی کوپی (امیه‌) پریاریاندا راستگۆین و

^۱ (واقدي) ده‌ئیت: ئه‌وانه‌ کۆمه‌لیك دووپووی ئه‌نساری بوون ، به‌هانه‌ به‌ ده‌سته‌کانی ئه‌عرابی خێنی (بنی غفار) و ئه‌وانی تریش ژماره‌یان (۸۲) که‌س بوو. (عبدالله‌) ی کوپی (ابی) و شوینکه‌ وتوه‌کانی له‌وانه‌دا نین ، که‌ لی‌ره‌ دا باسیان ده‌کریت (به‌وانه‌ فتح الباری) ۱۱۹/۸.

هیچ به هانه یه کی درو هه لئه به ستن ، پیغه مبه ر ﷺ فرمانیدایه یارانی که س قسه یان له گه لدا نه کات ، قسه دابری نیکی زور توندیان له گه لدا کراو خه لکی مامه لیه یان نه ده کرد له گه لیاندا . بهرچاویان ته سک بوبوه وه و له زه ویدا جیگه یان به خویان نه ده گرت و به ته واوی هه ناسه یان سوار بوو بوو ، بی تاقه تیه که یان زیاتری کرد کاتیک که چل پوژ به سهر قسه دابری نه که دا تیپه ری فرمانیان پی درا که له گه ل ژنه کانیا ندا جیگه جیابکه نه وه ، تا دابرا نه که په نجا پوژی ته واوی خایاند پاشان خودای مه زن لیان خوش بوو به نایه تی ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ التوبة/۱۱۸. واته: خودا لهو سی که سه ش خوش بوو که دواکه وتن تاوایان لی هات زهویان له بهرچاودا بهر ته سک بوبوه وه ته واو ته نگه نه فهس بوون ، زانیان که هیچ په نایه ک نیه جگه له په نای خوا ، پاشان خودا ته و بهی لی وهرگرتن ، به راستی خودا ته و به له بهنده کانی وهرده گریت و به به زه ییه .
موسلمانان دلیان خوشبوو به و لی خوشبونه ، سیانه که ش نه وهنده دال خوش بوون ، پییان نه ده که وته زهوی ، مژده یان ددواو پرویان خوشی لی دهباری و دهستیان کرد به خیرکردن و دیاری به خشینه وه ، نه و پوژه خوشترین پوژی ژیانیان بوو .

ئه وانه ش که له بهر به هانه یه که نه هات بوون خوا ی مه زن له باره یانه وه فهرمو ی ﴿لَيْسَ عَلَى الضَّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ هه ردو و نایه تی سورده تی التوبة/۹۱ ، ۹۲. واته: لاوازه کان و نه خوشه کان و نه وانه ی هیچیان نیه له پیناوی خوادا خه رجی بکه ن گونا هیان له سه رنیه ، به مه رجیک نه گهر له بهر خودا و پیغه مبه رکه ی ناموژگار بن . که پیغه مبه ر ﷺ له مه دینه نزیک بوه وه له باره یانه وه فهرمو ی: له ناو شاری مه دینه دا کو مه لیک پیاوه ن چهند هه نگاو پوشتبن ، چهند شیوو دۆلتان کرد بیّت به دل له گه لتان بوون ، به لآم نه وان به هانه یان هه بوو نه یان توانی بین . وتیان : نه وان له مه دینه شدان؟ فهرمو ی: به لی له و کاته دا که له مه دینه بوون .

ئاسەۋارى غەزاكە

ئەم غەزايە گەۋرەتەرىن كاريگەرىيى ھەببو لەسەر بەر والاكردن و بەھىز كىردنى ھەژمۇنى مۇسلمانەكان لە دورگەى عەرەبىدا ، ئىدى بۇ خەلك دەرگەوت كە لە دورگەى عەرەبدا جگە لە ھىزى ئىسلام ھىچ ھىزىكى تىزىنە و ئەو كەمە ئومىدەش كە لەناخى نەفام و دوۋرەكاندا مابوو چاۋەرۋانىيان دەرگەوت بىتەدى ئەۋىش كوزايەۋەو بۇ ھەتا ھەتايى ئاۋمىد بوون ، چونكە ھەموو خەۋنىكى خۇيان بەھاتنى پۇمەكانەۋە ھەلۋاسى بوو ، بەلام دۋاى ئەم غەزايە سەريان شۆر كىرد ، ملكەچى ئەمرى واقع بوون و ھىچ چارەيەكيان نەما.

بۇيە ئىتر ئەۋەش نەما كە مۇسلمانەكان بە نەرم و نىيانى مامەلە لەگەل دوو پروەكاندا بگەن ، خۋاى مەزىن فەرمانىدا دەستيان ئى توند بىكرىتەۋە ، تا ئەۋەى سەدەقەيان ئى وەرەنەدەگىراۋ نوۋىزىيان لەسەر نەدەكرۋ لەسەر گۆپىيان كەس نەدەۋەستاۋ نىزايان بۇ نەدەكرا ، فەرمانىش درا بەرووخاندنى شوۋىنى پىلان و نەخشە گلاۋەكانىيان كە مزگەۋتى كۆپرەۋەرى بوو ، دروستيان كىردبوو بۇ سەرلى تىكدانى مۇسلمانان ، چەند ئايەتلىك لەبارەيانەۋە دابەزى و بەتەۋاۋى ئابروۋى تكاندن و لەدۋاى ئەۋەۋە ھىچ شىكىيان بەنەئىنى نەمايەۋە ، خەرىكبوو كە ئايەتەكان ناۋىشىيان بەئىنىت.

دەكرىت لەۋەشدا كاريگەرى ئەم غەزايە تىبگەين ، كە عەرەب ھەرچەندە پۇل پۇل دەھاتن و لە ھەموۋلايەكەۋە مۇسلمان دەبوون بەلام دۋاى ئەم غەزايە ، بەدۋاى يەكدا ھاتنى ۋەقدى خىلە عەرەبەكان گەيشتە چلە پۇيە.

دابەزىنى قورئان لەبارەى ناۋەرۋكى غەزاكەۋە

ژمارەيەكى زۆر ئايەتى سۈرەتى (براءة) لەبارەى ناۋەرۋكى غەزاكەۋە ھاتە خوارەۋە ، ھەندىكيان پىش دەرچونەكە ھاتنە خوارەۋە ، ھەندىكى تىرىشىيان پاش دەرچونەكە ، لەو كاتەدا كە لە سەفەردا بوو ھەندىكى تىرىشىيان دۋاى گەرەنەۋە بۇ مەدەينە ، سۈرەتەكە باس لە بارودۇخى غەزاكە دەكات و ئابروۋى دوۋرەكان

۱ / درىژى ئەم غەزايەمان ۋەرگرتۋە لە (ابن ھاشم) ۵۱۵/۲ - ۵۲۷ ، (زادالمعاد) ۲/۳ (صحيح البخارى) ۲/۲۴۲ - ۲۴۴ - ۲۴۶ .
 ۲ / ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰ ۱۰۰۱ ۱۰۰۲ ۱۰۰۳ ۱۰۰۴ ۱۰۰۵ ۱۰۰۶ ۱۰۰۷ ۱۰۰۸ ۱۰۰۹ ۱۰۱۰ ۱۰۱۱ ۱۰۱۲ ۱۰۱۳ ۱۰۱۴ ۱۰۱۵ ۱۰۱۶ ۱۰۱۷ ۱۰۱۸ ۱۰۱۹ ۱۰۲۰ ۱۰۲۱ ۱۰۲۲ ۱۰۲۳ ۱۰۲۴ ۱۰۲۵ ۱۰۲۶ ۱۰۲۷ ۱۰۲۸ ۱۰۲۹ ۱۰۳۰ ۱۰۳۱ ۱۰۳۲ ۱۰۳۳ ۱۰۳۴ ۱۰۳۵ ۱۰۳۶ ۱۰۳۷ ۱۰۳۸ ۱۰۳۹ ۱۰۴۰ ۱۰۴۱ ۱۰۴۲ ۱۰۴۳ ۱۰۴۴ ۱۰۴۵ ۱۰۴۶ ۱۰۴۷ ۱۰۴۸ ۱۰۴۹ ۱۰۵۰ ۱۰۵۱ ۱۰۵۲ ۱۰۵۳ ۱۰۵۴ ۱۰۵۵ ۱۰۵۶ ۱۰۵۷ ۱۰۵۸ ۱۰۵۹ ۱۰۶۰ ۱۰۶۱ ۱۰۶۲ ۱۰۶۳ ۱۰۶۴ ۱۰۶۵ ۱۰۶۶ ۱۰۶۷ ۱۰۶۸ ۱۰۶۹ ۱۰۷۰ ۱۰۷۱ ۱۰۷۲ ۱۰۷۳ ۱۰۷۴ ۱۰۷۵ ۱۰۷۶ ۱۰۷۷ ۱۰۷۸ ۱۰۷۹ ۱۰۸۰ ۱۰۸۱ ۱۰۸۲ ۱۰۸۳ ۱۰۸۴ ۱۰۸۵ ۱۰۸۶ ۱۰۸۷ ۱۰۸۸ ۱۰۸۹ ۱۰۹۰ ۱۰۹۱ ۱۰۹۲ ۱۰۹۳ ۱۰۹۴ ۱۰۹۵ ۱۰۹۶ ۱۰۹۷ ۱۰۹۸ ۱۰۹۹ ۱۱۰۰ ۱۱۰۱ ۱۱۰۲ ۱۱۰۳ ۱۱۰۴ ۱۱۰۵ ۱۱۰۶ ۱۱۰۷ ۱۱۰۸ ۱۱۰۹ ۱۱۱۰ ۱۱۱۱ ۱۱۱۲ ۱۱۱۳ ۱۱۱۴ ۱۱۱۵ ۱۱۱۶ ۱۱۱۷ ۱۱۱۸ ۱۱۱۹ ۱۱۲۰ ۱۱۲۱ ۱۱۲۲ ۱۱۲۳ ۱۱۲۴ ۱۱۲۵ ۱۱۲۶ ۱۱۲۷ ۱۱۲۸ ۱۱۲۹ ۱۱۳۰ ۱۱۳۱ ۱۱۳۲ ۱۱۳۳ ۱۱۳۴ ۱۱۳۵ ۱۱۳۶ ۱۱۳۷ ۱۱۳۸ ۱۱۳۹ ۱۱۴۰ ۱۱۴۱ ۱۱۴۲ ۱۱۴۳ ۱۱۴۴ ۱۱۴۵ ۱۱۴۶ ۱۱۴۷ ۱۱۴۸ ۱۱۴۹ ۱۱۵۰ ۱۱۵۱ ۱۱۵۲ ۱۱۵۳ ۱۱۵۴ ۱۱۵۵ ۱۱۵۶ ۱۱۵۷ ۱۱۵۸ ۱۱۵۹ ۱۱۶۰ ۱۱۶۱ ۱۱۶۲ ۱۱۶۳ ۱۱۶۴ ۱۱۶۵ ۱۱۶۶ ۱۱۶۷ ۱۱۶۸ ۱۱۶۹ ۱۱۷۰ ۱۱۷۱ ۱۱۷۲ ۱۱۷۳ ۱۱۷۴ ۱۱۷۵ ۱۱۷۶ ۱۱۷۷ ۱۱۷۸ ۱۱۷۹ ۱۱۸۰ ۱۱۸۱ ۱۱۸۲ ۱۱۸۳ ۱۱۸۴ ۱۱۸۵ ۱۱۸۶ ۱۱۸۷ ۱۱۸۸ ۱۱۸۹ ۱۱۹۰ ۱۱۹۱ ۱۱۹۲ ۱۱۹۳ ۱۱۹۴ ۱۱۹۵ ۱۱۹۶ ۱۱۹۷ ۱۱۹۸ ۱۱۹۹ ۱۲۰۰ ۱۲۰۱ ۱۲۰۲ ۱۲۰۳ ۱۲۰۴ ۱۲۰۵ ۱۲۰۶ ۱۲۰۷ ۱۲۰۸ ۱۲۰۹ ۱۲۱۰ ۱۲۱۱ ۱۲۱۲ ۱۲۱۳ ۱۲۱۴ ۱۲۱۵ ۱۲۱۶ ۱۲۱۷ ۱۲۱۸ ۱۲۱۹ ۱۲۲۰ ۱۲۲۱ ۱۲۲۲ ۱۲۲۳ ۱۲۲۴ ۱۲۲۵ ۱۲۲۶ ۱۲۲۷ ۱۲۲۸ ۱۲۲۹ ۱۲۳۰ ۱۲۳۱ ۱۲۳۲ ۱۲۳۳ ۱۲۳۴ ۱۲۳۵ ۱۲۳۶ ۱۲۳۷ ۱۲۳۸ ۱۲۳۹ ۱۲۴۰ ۱۲۴۱ ۱۲۴۲ ۱۲۴۳ ۱۲۴۴ ۱۲۴۵ ۱۲۴۶ ۱۲۴۷ ۱۲۴۸ ۱۲۴۹ ۱۲۵۰ ۱۲۵۱ ۱۲۵۲ ۱۲۵۳ ۱۲۵۴ ۱۲۵۵ ۱۲۵۶ ۱۲۵۷ ۱۲۵۸ ۱۲۵۹ ۱۲۶۰ ۱۲۶۱ ۱۲۶۲ ۱۲۶۳ ۱۲۶۴ ۱۲۶۵ ۱۲۶۶ ۱۲۶۷ ۱۲۶۸ ۱۲۶۹ ۱۲۷۰ ۱۲۷۱ ۱۲۷۲ ۱۲۷۳ ۱۲۷۴ ۱۲۷۵ ۱۲۷۶ ۱۲۷۷ ۱۲۷۸ ۱۲۷۹ ۱۲۸۰ ۱۲۸۱ ۱۲۸۲ ۱۲۸۳ ۱۲۸۴ ۱۲۸۵ ۱۲۸۶ ۱۲۸۷ ۱۲۸۸ ۱۲۸۹ ۱۲۹۰ ۱۲۹۱ ۱۲۹۲ ۱۲۹۳ ۱۲۹۴ ۱۲۹۵ ۱۲۹۶ ۱۲۹۷ ۱۲۹۸ ۱۲۹۹ ۱۳۰۰ ۱۳۰۱ ۱۳۰۲ ۱۳۰۳ ۱۳۰۴ ۱۳۰۵ ۱۳۰۶ ۱۳۰۷ ۱۳۰۸ ۱۳۰۹ ۱۳۱۰ ۱۳۱۱ ۱۳۱۲ ۱۳۱۳ ۱۳۱۴ ۱۳۱۵ ۱۳۱۶ ۱۳۱۷ ۱۳۱۸ ۱۳۱۹ ۱۳۲۰ ۱۳۲۱ ۱۳۲۲ ۱۳۲۳ ۱۳۲۴ ۱۳۲۵ ۱۳۲۶ ۱۳۲۷ ۱۳۲۸ ۱۳۲۹ ۱۳۳۰ ۱۳۳۱ ۱۳۳۲ ۱۳۳۳ ۱۳۳۴ ۱۳۳۵ ۱۳۳۶ ۱۳۳۷ ۱۳۳۸ ۱۳۳۹ ۱۳۴۰ ۱۳۴۱ ۱۳۴۲ ۱۳۴۳ ۱۳۴۴ ۱۳۴۵ ۱۳۴۶ ۱۳۴۷ ۱۳۴۸ ۱۳۴۹ ۱۳۵۰ ۱۳۵۱ ۱۳۵۲ ۱۳۵۳ ۱۳۵۴ ۱۳۵۵ ۱۳۵۶ ۱۳۵۷ ۱۳۵۸ ۱۳۵۹ ۱۳۶۰ ۱۳۶۱ ۱۳۶۲ ۱۳۶۳ ۱۳۶۴ ۱۳۶۵ ۱۳۶۶ ۱۳۶۷ ۱۳۶۸ ۱۳۶۹ ۱۳۷۰ ۱۳۷۱ ۱۳۷۲ ۱۳۷۳ ۱۳۷۴ ۱۳۷۵ ۱۳۷۶ ۱۳۷۷ ۱۳۷۸ ۱۳۷۹ ۱۳۸۰ ۱۳۸۱ ۱۳۸۲ ۱۳۸۳ ۱۳۸۴ ۱۳۸۵ ۱۳۸۶ ۱۳۸۷ ۱۳۸۸ ۱۳۸۹ ۱۳۹۰ ۱۳۹۱ ۱۳۹۲ ۱۳۹۳ ۱۳۹۴ ۱۳۹۵ ۱۳۹۶ ۱۳۹۷ ۱۳۹۸ ۱۳۹۹ ۱۴۰۰ ۱۴۰۱ ۱۴۰۲ ۱۴۰۳ ۱۴۰۴ ۱۴۰۵ ۱۴۰۶ ۱۴۰۷ ۱۴۰۸ ۱۴۰۹ ۱۴۱۰ ۱۴۱۱ ۱۴۱۲ ۱۴۱۳ ۱۴۱۴ ۱۴۱۵ ۱۴۱۶ ۱۴۱۷ ۱۴۱۸ ۱۴۱۹ ۱۴۲۰ ۱۴۲۱ ۱۴۲۲ ۱۴۲۳ ۱۴۲۴ ۱۴۲۵ ۱۴۲۶ ۱۴۲۷ ۱۴۲۸ ۱۴۲۹ ۱۴۳۰ ۱۴۳۱ ۱۴۳۲ ۱۴۳۳ ۱۴۳۴ ۱۴۳۵ ۱۴۳۶ ۱۴۳۷ ۱۴۳۸ ۱۴۳۹ ۱۴۴۰ ۱۴۴۱ ۱۴۴۲ ۱۴۴۳ ۱۴۴۴ ۱۴۴۵ ۱۴۴۶ ۱۴۴۷ ۱۴۴۸ ۱۴۴۹ ۱۴۵۰ ۱۴۵۱ ۱۴۵۲ ۱۴۵۳ ۱۴۵۴ ۱۴۵۵ ۱۴۵۶ ۱۴۵۷ ۱۴۵۸ ۱۴۵۹ ۱۴۶۰ ۱۴۶۱ ۱۴۶۲ ۱۴۶۳ ۱۴۶۴ ۱۴۶۵ ۱۴۶۶ ۱۴۶۷ ۱۴۶۸ ۱۴۶۹ ۱۴۷۰ ۱۴۷۱ ۱۴۷۲ ۱۴۷۳ ۱۴۷۴ ۱۴۷۵ ۱۴۷۶ ۱۴۷۷ ۱۴۷۸ ۱۴۷۹ ۱۴۸۰ ۱۴۸۱ ۱۴۸۲ ۱۴۸۳ ۱۴۸۴ ۱۴۸۵ ۱۴۸۶ ۱۴۸۷ ۱۴۸۸ ۱۴۸۹ ۱۴۹۰ ۱۴۹۱ ۱۴۹۲ ۱۴۹۳ ۱۴۹۴ ۱۴۹۵ ۱۴۹۶ ۱۴۹۷ ۱۴۹۸ ۱۴۹۹ ۱۵۰۰ ۱۵۰۱ ۱۵۰۲ ۱۵۰۳ ۱۵۰۴ ۱۵۰۵ ۱۵۰۶ ۱۵۰۷ ۱۵۰۸ ۱۵۰۹ ۱۵۱۰ ۱۵۱۱ ۱۵۱۲ ۱۵۱۳ ۱۵۱۴ ۱۵۱۵ ۱۵۱۶ ۱۵۱۷ ۱۵۱۸ ۱۵۱۹ ۱۵۲۰ ۱۵۲۱ ۱۵۲۲ ۱۵۲۳ ۱۵۲۴ ۱۵۲۵ ۱۵۲۶ ۱۵۲۷ ۱۵۲۸ ۱۵۲۹ ۱۵۳۰ ۱۵۳۱ ۱۵۳۲ ۱۵۳۳ ۱۵۳۴ ۱۵۳۵ ۱۵۳۶ ۱۵۳۷ ۱۵۳۸ ۱۵۳۹ ۱۵۴۰ ۱۵۴۱ ۱۵۴۲ ۱۵۴۳ ۱۵۴۴ ۱۵۴۵ ۱۵۴۶ ۱۵۴۷ ۱۵۴۸ ۱۵۴۹ ۱۵۵۰ ۱۵۵۱ ۱۵۵۲ ۱۵۵۳ ۱۵۵۴ ۱۵۵۵ ۱۵۵۶ ۱۵۵۷ ۱۵۵۸ ۱۵۵۹ ۱۵۶۰ ۱۵۶۱ ۱۵۶۲ ۱۵۶۳ ۱۵۶۴ ۱۵۶۵ ۱۵۶۶ ۱۵۶۷ ۱۵۶۸ ۱۵۶۹ ۱۵۷۰ ۱۵۷۱ ۱۵۷۲ ۱۵۷۳ ۱۵۷۴ ۱۵۷۵ ۱۵۷۶ ۱۵۷۷ ۱۵۷۸ ۱۵۷۹ ۱۵۸۰ ۱۵۸۱ ۱۵۸۲ ۱۵۸۳ ۱۵۸۴ ۱۵۸۵ ۱۵۸۶ ۱۵۸۷ ۱۵۸۸ ۱۵۸۹ ۱۵۹۰ ۱۵۹۱ ۱۵۹۲ ۱۵۹۳ ۱۵۹۴ ۱۵۹۵ ۱۵۹۶ ۱۵۹۷ ۱۵۹۸ ۱۵۹۹ ۱۶۰۰ ۱۶۰۱ ۱۶۰۲ ۱۶۰۳ ۱۶۰۴ ۱۶۰۵ ۱۶۰۶ ۱۶۰۷ ۱۶۰۸ ۱۶۰۹ ۱۶۱۰ ۱۶۱۱ ۱۶۱۲ ۱۶۱۳ ۱۶۱۴ ۱۶۱۵ ۱۶۱۶ ۱۶۱۷ ۱۶۱۸ ۱۶۱۹ ۱۶۲۰ ۱۶۲۱ ۱۶۲۲ ۱۶۲۳ ۱۶۲۴ ۱۶۲۵ ۱۶۲۶ ۱۶۲۷ ۱۶۲۸ ۱۶۲۹ ۱۶۳۰ ۱۶۳۱ ۱۶۳۲ ۱۶۳۳ ۱۶۳۴ ۱۶۳۵ ۱۶۳۶ ۱۶۳۷ ۱۶۳۸ ۱۶۳۹ ۱۶۴۰ ۱۶۴۱ ۱۶۴۲ ۱۶۴۳ ۱۶۴۴ ۱۶۴۵ ۱۶۴۶ ۱۶۴۷ ۱۶۴۸ ۱۶۴۹ ۱۶۵۰ ۱۶۵۱ ۱۶۵۲ ۱۶۵۳ ۱۶۵۴ ۱۶۵۵ ۱۶۵۶ ۱۶۵۷ ۱۶۵۸ ۱۶۵۹ ۱۶۶۰ ۱۶۶۱ ۱۶۶۲ ۱۶۶۳ ۱۶۶۴ ۱۶۶۵ ۱۶۶۶ ۱۶۶۷ ۱۶۶۸ ۱۶۶۹ ۱۶۷۰ ۱۶۷۱ ۱۶۷۲ ۱۶۷۳ ۱۶۷۴ ۱۶۷۵ ۱۶۷۶ ۱۶۷۷ ۱۶۷۸ ۱۶۷۹ ۱۶۸۰ ۱۶۸۱ ۱۶۸۲ ۱۶۸۳ ۱۶۸۴ ۱۶۸۵ ۱۶۸۶ ۱۶۸۷ ۱۶۸۸ ۱۶۸۹ ۱۶۹۰ ۱۶۹۱ ۱۶۹۲ ۱۶۹۳ ۱۶۹۴ ۱۶۹۵ ۱۶۹۶ ۱۶۹۷ ۱۶۹۸ ۱۶۹۹ ۱۷۰۰ ۱۷۰۱ ۱۷۰۲ ۱۷۰۳ ۱۷۰۴ ۱۷۰۵ ۱۷۰۶ ۱۷۰۷ ۱۷۰۸ ۱۷۰۹ ۱۷۱۰ ۱۷۱۱ ۱۷۱۲ ۱۷۱۳ ۱۷۱۴ ۱۷۱۵ ۱۷۱۶ ۱۷۱۷ ۱۷۱۸ ۱۷۱۹ ۱۷۲۰ ۱۷۲۱ ۱۷۲۲ ۱۷۲۳ ۱۷۲۴ ۱۷۲۵ ۱۷۲۶ ۱۷۲۷ ۱۷۲۸ ۱۷۲۹ ۱۷۳۰ ۱۷۳۱ ۱۷۳۲ ۱۷۳۳ ۱۷۳۴ ۱۷۳۵ ۱۷۳۶ ۱۷۳۷ ۱۷۳۸ ۱۷۳۹ ۱۷۴۰ ۱۷۴۱ ۱۷۴۲ ۱۷۴۳ ۱۷۴۴ ۱۷۴۵ ۱۷۴۶ ۱۷۴۷ ۱۷۴۸ ۱۷۴۹ ۱۷۵۰ ۱۷۵۱ ۱۷۵۲ ۱۷۵۳ ۱۷۵۴ ۱۷۵۵ ۱۷۵۶ ۱۷۵۷ ۱۷۵۸ ۱۷۵۹ ۱۷۶۰ ۱۷۶۱ ۱۷۶۲ ۱۷۶۳ ۱۷۶۴ ۱۷۶۵ ۱۷۶۶ ۱۷۶۷ ۱۷۶۸ ۱۷۶۹ ۱۷۷۰ ۱۷۷۱ ۱۷۷۲ ۱۷۷۳ ۱۷۷۴ ۱۷۷۵ ۱۷۷۶ ۱۷۷۷ ۱۷۷۸ ۱۷۷۹ ۱۷۸۰ ۱۷۸۱ ۱۷۸۲ ۱۷۸۳ ۱۷۸۴ ۱۷۸۵ ۱۷۸۶ ۱۷۸۷ ۱۷۸۸ ۱۷۸۹ ۱۷۹۰ ۱۷۹۱ ۱۷۹۲ ۱۷۹۳ ۱۷۹۴ ۱۷۹۵ ۱۷۹۶ ۱۷۹۷ ۱۷۹۸ ۱۷۹۹ ۱۸۰۰ ۱۸۰۱ ۱۸۰۲ ۱۸۰۳ ۱۸۰۴ ۱۸۰۵ ۱۸۰۶ ۱۸۰۷ ۱۸۰۸ ۱۸۰۹ ۱۸۱۰ ۱۸۱۱ ۱۸۱۲ ۱۸۱۳ ۱۸۱۴ ۱۸۱۵ ۱۸۱۶ ۱۸۱۷ ۱۸۱۸ ۱۸۱۹ ۱۸۲۰ ۱۸۲۱ ۱۸۲۲ ۱۸۲۳ ۱۸۲۴ ۱۸۲۵ ۱۸۲۶ ۱۸۲۷ ۱۸۲۸ ۱۸۲۹ ۱۸۳۰ ۱۸۳۱ ۱۸۳۲ ۱۸۳۳ ۱۸۳۴ ۱۸۳۵ ۱۸۳۶ ۱۸۳۷ ۱۸۳۸ ۱۸۳۹ ۱۸۴۰ ۱۸۴۱ ۱۸۴۲ ۱۸۴۳ ۱۸۴۴ ۱۸۴۵ ۱۸۴۶ ۱۸۴۷ ۱۸۴۸ ۱۸۴۹ ۱۸۵۰ ۱۸۵۱ ۱۸۵۲ ۱۸۵۳ ۱۸۵۴ ۱۸۵۵ ۱۸۵۶ ۱۸۵۷ ۱۸۵۸ ۱۸۵۹ ۱۸۶۰ ۱۸۶۱ ۱۸۶۲ ۱۸۶۳ ۱۸۶۴ ۱۸۶۵ ۱۸۶۶ ۱۸۶۷ ۱۸۶۸ ۱۸۶۹ ۱۸۷۰ ۱۸۷۱ ۱۸۷۲ ۱۸۷۳ ۱۸۷۴ ۱۸۷۵ ۱۸۷۶ ۱۸۷۷ ۱۸۷۸ ۱۸۷۹ ۱۸۸۰ ۱۸۸۱ ۱۸۸۲ ۱۸۸۳ ۱۸۸۴ ۱۸۸۵ ۱۸۸۶ ۱۸۸۷ ۱۸۸۸ ۱۸۸۹ ۱۸۹۰ ۱۸۹۱ ۱۸۹۲ ۱۸۹۳ ۱۸۹۴ ۱۸۹۵ ۱۸۹۶ ۱۸۹۷ ۱۸۹۸ ۱۸۹۹ ۱۹۰۰ ۱۹۰۱ ۱۹۰۲ ۱۹۰۳ ۱۹۰۴ ۱۹۰۵ ۱۹۰۶ ۱۹۰۷ ۱۹۰۸ ۱۹۰۹ ۱۹۱۰ ۱۹۱۱ ۱۹۱۲ ۱۹۱۳ ۱۹۱۴ ۱۹۱۵ ۱۹۱۶ ۱۹۱۷ ۱۹۱۸ ۱۹۱۹ ۱۹۲۰ ۱۹۲۱ ۱۹۲۲ ۱۹۲۳ ۱۹۲۴ ۱۹۲۵ ۱۹۲۶ ۱۹۲۷ ۱۹۲۸ ۱۹۲۹ ۱۹۳۰ ۱۹۳۱ ۱۹۳۲ ۱۹۳۳ ۱۹۳۴ ۱۹۳۵ ۱۹۳۶ ۱۹۳۷ ۱۹۳۸ ۱۹۳۹ ۱۹۴۰ ۱۹۴۱

دهبات و پړزو قه‌دری موجهیدان و دلسوزان باس دهکات و تیشک دهخاته سهر
وهرگرتنی ته‌وبه له نیمانداره راستگوکان ، نه‌وانه‌ش که دهرچون و نه‌وانه‌ش که
دواکه‌وتن ، له‌گه‌ل چهن‌دین باسی تر.

هه‌ندی له رووداوه‌گرنگه‌کانی نه‌و ساله

له‌و ساله‌دا چهن‌دین رووداوی میژویی پرویاندای که گرنگی خویان هه‌یه:

۱. پاش هاتنه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له ته‌بوك (لعان) له‌نیوان (عویم‌ری) (عجلانی) و
ژنه‌که‌یدا پرویدا.

۲. ژنه غامدیه‌که ره‌جم کرا پاش نه‌وه‌ی هات‌ودانی نا به‌زینا‌که‌یدا ، کاتی‌ک ره‌جم
کرا که کوپه‌که‌ی له شیر پری بو‌وه.

۳. (اصحه‌ی) (نجاشی) مه‌لیکی حبه‌شه وه‌فاتی کرد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ نویژی
غائبی له‌سهر کرد.

۴. (ام کلثوم‌ی) کچی پیغه‌مبه‌ر ﷺ وه‌فاتی کرد ، زور خه‌فته‌ی پی خواردو
فه‌رمووی به (عثمان): نه‌گه‌ر سی کچیشم هه‌بوايه به‌دوای یه‌کدا مارهم
ده‌کردن لی‌ت.

۵. سه‌رؤکی دو‌پروان (عبدالله‌ی) کوری (ابی) کوپری (سلول) دوا‌به‌دوای
هاتنه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له ته‌بوك مرد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ داوای لی خوش‌بونوی بو
کردو نویژی له‌سهر کرد پاش نه‌وه‌ی که (عمر) زور هه‌ولیدا که نویژی له‌سهر
نه‌کات ، دوايش قورنان هاته خواره‌وه پشتیوانی رایه‌که‌ی (عمر‌ی) کرد.

حه‌ج کردنی نه‌بویه‌کر (ره‌زای خوای لی بیت)

له‌مانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة‌ی) هه‌مان سالی (۹) ی کوچیدا ،
پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (نه‌بویه‌کری صدیق‌ی) نارد ﷺ وه‌ک میریک بو حه‌ج . بو نه‌وه‌ی
(مناسک) بو موسولمانان دابنیت .

پاشان سه‌ره‌تا‌کانی سوره‌تی (براءة) دابه‌زی بو هه‌لوه‌شان‌دنه‌وه‌ی
په‌یمان‌نامه‌کان ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ (علی) کوپری (ابو طالب‌ی) نارد نه‌وه‌ی بو بکات ،
نه‌مه‌ش بو هاوپرایی کردن بوو له‌گه‌ل نه‌ریتی‌کی کوئی عه‌ره‌بدا سه‌باره‌ت به مال‌و
خوین رژان ، (علی) له (عرج) یان (جینان) گه‌یشته به (نه‌بویه‌کر).

(ئەبۇبەكر) وتى: يان مېر بە يان گوڭپرايەل ،

على وتى: نەخىر من گوڭپرايەل دەبم پاشان دەرچوون .

(ئەبۇبەكر) حەجى كرد بۇ موسولمانان ، تا پۇژى قوربانى هات ، ئەنجا

(على) كوپرى (ابوطالب) لە (حجرە) وەستا ، بانگى كرد لەناو خەلكىدا بەوەى

پىغەمبەر ﷺ فەرمانى پىدا بوو ، وادەو پەيمانى پەيمان دەرانى دايەو ، ماوەى

چوار مانگ مۆلەتى پىدان ، چوار مانگىش مۆلەتىدا بەوانەى بەلین و پەيمانىان

لەگەردندا نەبوو ، مۆلەتى ئەوانەش كە هېچ زىانىكىان لە موسولمانەكان نەدا بوو

كەسىشىان ھان نەدا بوو دژ بە موسولمانەكان ، وەكو خۇيان ھىشتەو .

(ئەبۇبەكر) یش ﷺ چەند پىاويكى نارد بەناو خەلكىدا جار بەدن: كە ئىتر

لە سالى داھاتوودا هېچ موشرىك و كەسىك بەرووتى تەواف ناكەن بەدەورى

كابدەدا .

ئەم بانگەوازە كۇتايى و مەرگى بىتەرستى بوو لەناو دورگەى عەرەبىداو ،

نابىت ئىدى لەسالى داھاتووە بوونىان ھەبىت ^۱ .

^۱ / (صحیح البخاری) ۲۲۰/۱ ، ۴۵۱ ، ۶۲۶/۲ ، ۶۷۱ ، (زاد المعاد) ۲/۲۵ ، ۲۶ ، (ابن هشام) ۲/۵۴۳ ، ۵۴۴ ، ۵۴۵ ،

سەرپوردىك بەسەر غەزاكاندا

كاتىك سەيرىكى غەزاو ناردەكانى پىڭەمبەر ﷺ دىكەين ، نە ئىمەو نە ھىچ كەسكى دىكە كە سەيرى بارودۇخى شەرو ئاسەوارەكانى دىكات ناتوانىت نەلىت: كە پىڭەمبەر ﷺ مەزىتىن سەركردە سەربازى بوەو ، لە ھەموويان ژىر ترو قولترو وورىاتر بوەو ، بەراستى پىڭەمبەر ﷺ لەم پوۋە بلىمەتتىكى جەنگ بوەو ، ھەرەكو لە نبوت و پەيامدارىدا سەركردە پىڭەمبەرەنە (عليهم السلام). ھەمىشە لەو جىگەيەو جەنگى كردوۋە كە عقلىيەت و لىكەنەوۋە بەرنامە سەربازى مەككەم بىخوازىت ، لەبەرئەو لە ھىچ جەنگىدا بەھۆى نەخشەى مەيدانى جەنگەو نەيدۇراندوۋە ، يان بەھۆى نەخشەيەكى ستراتىژىيەو شىكستى نەھىئاو ، بەلكو لەھەموو ئەوانەدا جورىكى تر لە سەركردەي پىشمانى دونىادا ، كە نەدونىاو نەسەركردە سەربازىەكان نەياندىيىت . ئەوۋش كە لە (حنىن)دا پرويدا لاوازى ھەندىك كەس بوو ، ئەوۋى (أحد)ىش بەھۆى شىكاندى فەرمانەكانىيەو بوو ، كە تىرئەندازەكان شوئى خويان بەجى ھىشت و لە پوۋى سەربازىيەو كەلىنن كەردە سوپاكەو.

لەھەردوۋ جەنگەكەشدا (أحد) و (حنىن) ، لەكاتى شىكستەكەدا بلىمەتى پىڭەمبەر ﷺ دەرەكەوت ، پوۋى لە دوژمن وەرەنگىرا ، بەھىكمەت و دانايى خوى توانى بىئومىديان بىكات و رەوتى شەرەكە بگۆرپىت بۇ سەركەوتن ، ھەرەكو لە (حنىن)دا پوۋىدا ، سەربازى ئەو شىكستەى كە لەسەرەتادا ھات بەسەرىندا ، كە مەھالە ھىچ سەركردەيەكى سەربازىي لەبەردەم شىكستى وھادا نەپروخىت و ھەلنەيەت.

ئەمە پىڭەمبەر ﷺ لە پوۋى سەربازىيەو لە پوۋەكانى تىرىشەو پىڭەمبەر ﷺ بەو غەزايانە ھىمىنى و ئاشتى چەسپاند لەناوچەكەداو ، ئاگرى ئاشوۋى كوزاندوۋە ، لووتى دوژمنانى شىكاند ، ناچارى سولخى كردن و رىگەى خوشكرد بۇ بلاوكردنەوۋى بانگەوازى ئىسلامىي ، ھەرەھا توانى ھاوئە دلسوزو بە وھفاكانى خوى بناسىت و جىايان بىكاتەو لەوانەى بەروو موسولمانن و بەدلىش دوۋرو بىوھفان و ھەرخەرىكى پەيمانىشكىنىي و خىانەتكارىن.

لەدواى خويشى كۆمەلىك سەركردەى چاك و شارەزاي پىگەياند كە لە دوايىدا لەناوچەى عىراق و فارس رۆمەكانيان لەو خاك و ئاۋە دەرپەراندو بە نەخشەو پىلانى سەربازى پتەو ھەلىانكەندن.

ههروهه پێغه مبه‌ر ﷺ به‌هۆی ئهم غه‌زایانه‌وه توانی شوێن و جیگه‌و زه‌وی و کاروپیشه‌و بۆ موسوڵمانه‌كان بدۆزێته‌وه ، تا پزگاریان بێت له‌گیروگرفتییکی زۆر که‌ مال و حال و شوێنیان نه‌بوو بۆ نیشته‌جێ بوون ، چه‌ك و جبه‌خانه‌و تفاقییکی زۆری بۆ دا‌بن کردن ، ئه‌مانه‌ی هه‌موو ده‌ستكه‌وت بێ‌ئه‌وه‌ی به‌ئهن‌دازه‌ی تو‌زێك زو‌لم و سته‌م بكات له‌ به‌نده‌كانی خوا.

به‌راستی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ئامانجی له‌ هه‌موو شه‌ره‌كاندا گو‌پۆی ، جه‌نگ له‌ جاهیلیه‌تدا بریتی بوو له‌ تالانی و كوشت و بڕو هه‌لكوتانه‌ سه‌ر زو‌لم و ده‌ستدریژی و سته‌مكردن و تو‌له‌سه‌ندنه‌وه‌و خو‌سه‌پاندن و تاساندنی لاوازو مال و یران کردن و بینا پوو‌خاندن و حورمه‌ت شكینی و وێرانکردنی كێلگه‌و مه‌ززاو چه‌وساندنه‌وه‌ی ژنو منال و په‌كه‌وته‌كان ، له‌ ئیسلامدا ئه‌و جه‌نگانه‌ بوونه‌ جیهاد کردن له‌ پیناو چه‌ندین ئامانجی شكۆدارو ، مه‌به‌ستی به‌رزو پێ‌زداری وه‌ه‌ادا كه‌ مرو‌فایه‌تی له‌ هه‌موو كات و شوێنێكدا شانازی پێ‌وه‌ بكات. جه‌نگ بوو به‌و جیهاده‌ی كه‌ مه‌به‌ستی رزگارکردنی مرو‌ف بوو له‌ سته‌م و ده‌ستدریژی، بۆ سیستمی دادپه‌روه‌ری و وێژدان ، له‌ سیستمی‌كه‌وه‌ كه‌ به‌هێزیی هێزی ژێرپێ‌ ده‌خست بۆ سیستمی‌ك كه‌ به‌هێز تیا‌یدا لاوا‌زبوو تا مافی و مرده‌گیریت ، بوو به‌جیهادیك له‌ پیناو رزگارکردنی پیاوان و ژنان و منالانی ژێرده‌ست ئه‌وانه‌ی ده‌لێن: خ‌وای ئی‌مه‌ له‌م شاره‌ پ‌ر له‌جه‌ورو سته‌مه‌ ده‌رمان به‌ینه‌و فریاد په‌سی‌كمان بۆ بنی‌ره‌و ، پشتیوانمان بۆ په‌یدا‌كه‌. ئه‌و جه‌نگانه‌ بوون به‌جیهادیك بۆ پا‌ك‌كردنه‌وه‌ی زه‌وی له‌ په‌یمان شكینی و خیانه‌ت‌كاریی و گونا‌هو ده‌ستدریژی ، بۆ به‌رقه‌رار کردنی ئاسایش و ئاشتی و به‌زه‌یی و په‌چاو کردنی ماف و پیاوه‌تی.

هه‌روه‌ها چه‌ندین بنه‌مای شكۆداری دانا بۆ شه‌ر ، كه‌ ده‌بی‌ت سه‌ركرده‌و سه‌رباز پا‌به‌ندی بین و لی‌ی ده‌رنه‌چن . (سه‌لمان) ی گو‌پۆی (بریده) له‌ باوكیه‌وه‌ ده‌گیرێته‌وه‌ ، ده‌لێت: هه‌ركه‌سی‌كی بكر‌دا‌یه به‌میری هه‌ر سو‌پایه‌ك یا سه‌ریه‌یه‌ك به‌ تاییه‌تی ئامو‌زگاری ده‌كرد كه‌ له‌ خوا بترسی‌ت ، خاتری موسوڵمانه‌كانی برای بگرت و پاشان ده‌یفه‌رموو: به‌ناوی خواوه‌ غه‌زا بكه‌ن ، له‌ پیناوی خوا‌دا ، شه‌ر له‌گه‌ڵ ئه‌و كه‌سانه‌دا بكه‌ن كه‌ باوه‌ری به‌خودا نی‌یه‌ ، غه‌زا بكه‌ن ، زیاده‌په‌وه‌ی مه‌كه‌ن ، په‌یمان‌شكینی مه‌كه‌ن ، مردوو مه‌شیوینن ، منال مه‌كوژن ، ... (فه‌رموده‌كه‌).

ئەنجا فەرمانى دەدا بە ئاسانكارىي و دەيفەر موو: ئاسانكار بن قورسكار مەبن ،
 ھىۈركەر موە بن ، پەتئىنەر مەبن^۱. كە شەو بچوايەتە سەر ھەرخىلئىك دەوہستا تا پوژ
 دەبوہوہ ئەنجا ھىرشى بۆ دەبردن ، بەتوندى نەھى دەکرد لە (سوتاندن و ، كوشتنى
 بئىچەك و كوشتنى ژنان و لىدانىيان و تالان كردن) ، تا فەر مووى: (مالى تالانى ھەلەل
 تر نىيە لە گوشتى مردوو) ، ھەروەھا نەھى دەکرد لە ويران كردنى مەزراو كىلگەو
 رەزو پرىنى درەخت ، مەگەر لە زۆر پىۋىستىدا كە ھىچ پىگەيەكى تر نەبىت. ھەروەھا
 لە پوژى فەتھى مەككەدا فەر مووى: مەدەن بەسەر برىندارەكانىاندا ، كەسنىك پايكرد
 شوينى مەكەون ، ھىچ دىللىك مەكوژن ، سوننەتى وادەھىنا كە نابىت فروستادەو
 نىرراوہكان بكوژىن .. نەھى كرد لەكوشتنى ھاوپەيمانىكان و فەر مووى: ھەركەسىك
 ھاوپەيمانىك بكوژىت ھەرگىز بۆنى بەھەشت ناكات ، لەكاتىكدا كە بۆنى بەھەشت تا
 چل سال پى دەپوات.

ئەمانەو چەندىن بنەماي گەورەى تر ، كەنىۋەندى شەرەكانى لە ئاسەوارە
 جاھىليەكان پاك كەردەوہو كردى بە جىھادىكى پىروژ!

^۱ / پەروانە بۆ درىژى ئەم ياسە (زاد المعاد) ۲/ ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸ ، ھەروەھا (الجهاد في الإسلام) نورسینی (ابو الاعلى المودودي) ل ۲۱۶ تا ۲۶۲.

خەلك بە كۆمەل دىنە ناو ئاينى خوداۋە

ھەرۋەكى وىمان غەزاي فەتخى مەككە شەرى يەكلاكەرەۋە بوو ، بەتەۋاۋى بت پەرسىتى لەناۋېرد ، بەھۋى ئەۋ فەتخەۋە ئىتەر عەرەب ھەقى لە ناحەق جىيا كىردەۋە ، گومان و دلەپاۋكىي ئەما ، بەخىرايى ھاتنە ناۋائىنى پىرۋى ئىسلامەۋە . (عمروى كۆپى (سلمة) دەلىت: لەسەر ئاۋىك بوۋىن شوۋىنى ھاتوچۇۋى خەلك بوو ، ئەسپ سوارەكان بەلاماندا تىدەپەرىن و پىرسىارمان لىدەكردن: ئەۋە خەلكى چىيانە؟ ئەۋ پىاۋە كىيە؟ - واتە پىغەمبەر ﷺ - ئەۋانېش دەيانوت: كابرايەكە دەلىت من خودا ناردوۋمى و ۋەحى بۇ ھىناۋم. خودا ئەۋى ناردوۋە ، ئەم قەسەيم لە زەينى خۇمدا لەبەردەكرد ، ھەرۋەكى لەسەر سنگم بخوۋىنرېتەۋە ، عەرەب بە فەتخ موسولمان بوون ، دەيانوت: ۋازى ئىبھىنن بزانن خۇى و گەلەكەى چىدەكەن ، ئەگەر سەرەكەوت بە سەرياندا ئەۋە پىغەمبەرىكى راستگوۋىە ، كە فەتخى مەككە كرا ھەموۋىان ھاتن و موسولمان بوون ، باۋكم پىش خزمەكانم موسولمان بوو ، كە لەۋى ھاتەۋە وتى: ۋەللاھى بەراستى لاي پىغەمبەر بووم ﷺ ، فەرمۋى: نوۋزەكانتەن لەۋ كاتەۋ ئەۋكاتەدا بكن ، نوۋزى فلان لەكاتى فلاندا ، كە كاتى نوۋز ھات با يەكىكتان بانگ بدات ، ئەۋەتان كە زۆرتىن قورئانى لەبەرە پىش بكمۋىت. - فەرموۋدەكە -^۱

ئەم فەرموۋدەيە بەلگەيە لەسەر ئەۋەى فەتخى مەككە چەندە كارىگەرىي ھەبۋە لەسەر پىشخستنى بارودۇخەكە لە بەرژەۋەندى موسولمانان و بەھىزكردنى ئىسلام و بۋاردان بە عەرەب بۇ ديارىكردنى ھەلوۋىستى خۇيان و ملكەچ كرېنيان بۇ ئىسلام ، لەدۋاى جەنگى (تەبوك) ىش ئەم خالە جەختى زياترى لەسەر كرايەۋە. بۇيە دەبىنن لەۋ دوو سالدە ۋەفەدەكان بەكۆمەل پرويان دەكردە مەدىنەۋ خەلك بەكۆمەل كۆمەل موسولمان دەبوون ، تارائەيەك سوپاى ئىسلامىي لە غەزاي فەتخدا (۱۰) ھەزار كەس بوو ، لە غەزاي تەبوكدا گەيشتە (۲۰) ھەزار كەس ، پىش ئەۋەى سالىك بگوزەرىت بەسەر ئەۋ فەتخەدا ، پاشان دەبىنن لە ھەجى مائناۋايدا يەك عەشاماتى گەۋرەى بەئەندازەى دەريايەك خەلك كە دەگەنە (۱۰۰) ھەزار يان (۱۴۰) ھەزار موسولمان لە دەۋرى كۆدەنمەۋە لەخزمەتيدا دەۋەستن و تەلبيەۋ تەكىرو تەسبيحات و ھەمدى خوا دەكەن و ھەموو دونيا بەجولەيان شەپۇل دەدات و ، دەنگو سەدايان دەگاتە ئاسۋوگەكان .

^۱ / صحيح البخارى ۲/ ۶۱۵، ۶۱۶.

وهده‌گان

ژماره‌ی ئەو شانداڵە (سیرەت) ناسان باسی دەکەن لە ھەفتا وەفد تێ دەپەن ، ئێمەش ناتوانین بەدرێژی باسیان لێوە بکەین ، درێژەپێدانیشی سوودیکی ئەوتۆی نییە ، بەلام بەسەرچەمی ئەوەی پێویستە و گرنگیەکی میژوویی ھەیە باسی دەکەین ، بۆ ئەوەی لە زەینی خوێنەراند ئەو راستیە تۆمار بکەین ، دەبێت بڵێن کە بەشی زۆری وەفدەگان لە دواي فەتھدا ھاتوونەتە مەدینە ، بەلام چەندین تیرە تیریش ھەیە پێش فەتھ ھاتوون لەوانە :

١. وەفدی (عبدالقیس) - ئەم تیرە دوو وەفدی ھەبوو : یەكەمیان سالی پێنجەمی کۆچی یان پێشتر ، پیاویکیان تێدابوو ناوی (منقذی) کوپی (حیان) بوو ، بۆ بازگانی دەھاتە مەدینە ، دواي گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ مەدینە ، ئیسلامی ناسی و موسولمان بوو ، نووسراویکی پێغەمبەری برد بۆ خزم و خێڵەکەي ئەوانیش موسولمان بوون ، لە مانگی ھەرامدا بەسیانزە یان چوارە پیاوھە ھاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، لەو سەرداندا پرسیاریان لەبارەي ئیمان و خواردنەوێکانەو کرد ، گەرەکیان (اشجعی عصری) بوو کە پێغەمبەر ﷺ لە بارەيەو فەرمووی : (ئەي) (اشجع) بەراستی تۆ دوو خەسلەتي جانت تێدایە بەئارام و لەسەر خۆیت) ، شاندی دوو میشیان لەسالی وەفدەکاندا بوو ، ژمارەیان لەو کاتەدا چل پیاو بوو ، (جارود) ی کوپی (علاء) ی (عبیدی) یان تێدابوو ، پیاویکی نەسرانی بوو موسولمان بوو موسولمانیکی باشی لێدەرچوو .^١

٢. وەفدی (دوس) - ھاتنی ئەم وەفدە لە سەرەتای سالی ھەوتەمی کۆچیدا بوو ، ئەو کاتە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوو ، پێشتریش باسی موسولمان بوونی (طفیل) ی کوپی (عمرو) ی (دوسی) مان کرد کە ھیشتا پێغەمبەر ﷺ لە مەککەدا بوو ئەم پیاو چوو خزمەتي و موسولمان بوو ، پاشان گەرايەو بۆ ناو کەسو کاری و بانگی دەکردن بۆ موسولمان بوون ئەوانیش دەستی دەستیان پێدەکردن ، تا لییان ناوئۆید بوو ، گەرايەو بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و داواي لیکرد نزا بکات لە (دوسی) یەکان ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی : (خوايە ھیدایەتي دوسیەکان بەدەیت) ، پاشان ئەوانە ھەموویان موسولمان بوون ، ئەنجا (طفیل) لە گەل ھەشتا کەسی بنەمالەي خێڵەکەیدا ، لە سەرەتای سالی ھەوتەمی کۆچیدا ھاتنە مەدینە و چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر .

^١ / شرح صحیح مسلم . نوسینی النوری ٢٢/١ ، فتح الباری ٨٥/٨ ، ٨٦ .

۳. فروستاده‌ی (فروه‌ی) کوری (عمرو‌ی) (جزامی) ، ئەم پیاوه سەرکرده‌یه‌کی عەرەبی سەر بە رۆمه‌کان بوو ، سەرکاری ئەوان بوو بەسەر هەندیک خێلی عەرەبەوه ، مەنزڵگای له (معان) و ناوچه‌کانی دەورووبەری بوو له‌خاکی شامدا ، پاش ئەوه‌ی ئازایەتی و نەبەردیی و راستگویی موسولمانەکانی بینی له‌ جهنگی (مؤتە)دا ، سالی (۸)ی کۆچی موسولمان بوو ، که موسولمانیش بوو نێراویکی خۆی ناردە خزمەت پیڤەمبەر ﷺ بۆ هەوالی موسولمانبۆنەکه‌ی و له‌گه‌ڵیدا به‌ دیاری هیستریکی سپی بۆ نارد ، که رۆمه‌کان زانیان موسولمان بۆوه‌ گرتیان و به‌ندیان کرد ، پاشان بریاری هەلگه‌رانه‌وه‌ یان مردنیان دایه‌ دەستی ، بریاری دا بمریت و پەشیمان نەبیته‌وه‌ ، بۆیه‌ له‌ (فلسطین)دا له‌سەر ئاوێک پینی ده‌لێن (عفراء) له‌ خاچیانداو سەریان پەراند.

۴. وه‌فدی (صداء) - ئەم وه‌فده‌ دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی پیڤەمبەر ﷺ له‌ (جعفرانه‌) هاتنه‌ خزمەتی له‌سالی (۸)ی کۆچیدا ، ئەمەش به‌هۆی ئەوه‌وه‌ بوو که پیڤەمبەری خوا ﷺ سەریه‌کی چوار سەد کەسی بۆ ناردن و ، فەرمانی پێدان بچنه‌ شوپێنیکه‌وه‌ له‌ (یەمەن) ناوی (صداء) ، له‌کاتی‌کدا که ئەو سەریه‌یه‌ ئۆردوی دامەزرا‌ند بوو له‌ سەرده‌می (قناة)دا ، (زیاد)ی کوری (حارث)ی (صدائی) خیرا خزی گه‌یاندە لای پیڤەمبەر ﷺ و عەرزى کرد: من نوێنەری هەموو خێلە‌که‌مم ، ئەو سوپایه‌ بگێرەوه‌ من خێلە‌که‌م دەهینمه‌وه‌ خزمەتت. پیڤەمبەریش ﷺ سوپاکه‌ی له‌ (قناة) گێرایه‌وه‌. کابرای (صدائی)یش چوو هانی خێلە‌که‌یدا که بچنه‌ خزمەت پیڤەمبەر ﷺ ، پانزه‌ پیاویان چوونه‌ خزمەتی و به‌یعه‌تی ئیسلامه‌تیان پێدا ، پاشان گه‌رانه‌وه‌ بۆناو خێلە‌که‌یان و بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام و ئیسلامه‌تیان تێدا بلأوبه‌وه‌. له‌ هه‌جی مألئاواییشدا سەد پیاویان هاتنه‌ خزمەت پیڤەمبەر ﷺ.

۵. هاتنه‌وه‌ی (کعب)ی کوری (زهیر)ی کوری (أبی سلمی) - که یه‌کیک بوو له‌ بنه‌ماله‌ی شاعیران و هۆنەرترین کەسی عەرەب بوو ، هه‌جوی پیڤەمبەری ده‌کرد ﷺ ، که پیڤەمبەر ﷺ له‌ غەزای (طائف) گه‌رایه‌وه‌ سالی (۸)ی کۆچیدا ، (بجیری) برای نامه‌یه‌کی نووسی بۆ (کعب) و تیایدا وتبوی: پیڤەمبەر ﷺ هەندیک پیاوی کوشتوه‌ له‌ کەسانه‌ی هه‌جویان کردووه‌ و ئازاریانداوه‌ ، ئەو شاعیرانه‌ی تریش

که ماون به چوارلادا رایانکردوه ، ئەگەر لە دلتدا شتیک هەیە بگهڕێوه بۆ خزمەت پیڤه‌مبەر ﷺ ، چونکه هەر کەسێک به‌په‌شیمانی بگه‌ڕێته‌وه پیڤه‌مبەر ﷺ نایکوژیت ، وه‌گه‌رنا پرۆ سه‌ری خۆت هه‌لبگره . دواى ئه‌وه‌ش چه‌ندین جار نامه‌یان بۆ یه‌كتری نوسی تاواى لیها‌ت (کعب) دونه‌یای له‌بهر چاودا تەنگ بووه ، به‌زه‌یی به‌خۆیدا هاته‌وه ، گه‌ڕایه‌وه بۆ مه‌دینه ، لای کابرایه‌کی خه‌لکی (جهنیه) دابه‌زی ، نوێژی به‌یانی کرد له‌گه‌ڵ پیڤه‌مبەر ﷺ ، که نوێژ ته‌واو بوو ، کابرای (جهنیه) ئیشاره‌تی دایه‌و وتی: هه‌سته پرۆ بۆ خزمه‌تی ، (کعب) هه‌ستاو له‌به‌رده‌می پیڤه‌مبه‌ردا ﷺ دانیش ، ده‌ستی خسته ناو ده‌ستی پیڤه‌مبه‌ری خوا ﷺ نه‌یده‌ناسی ، وتی: پیڤه‌مبه‌ری خوا ﷺ (کعب) ی کو‌ری (زه‌یره) هاته‌وته خزمه‌ت تا به‌په‌شیمانی و موسو‌لمانه‌تی په‌نای بده‌یت ، ئەگەر بیته‌ خزمه‌ت ئه‌و په‌شیمانیه‌ی ئی قبول ده‌کیت ؟ فه‌رمووی: به‌ئێ. وتی: من (کعب) ی کو‌ری (زه‌یره) م. کابرایه‌کی ئه‌نساری ئامبازی بوو تا مو‌له‌ت له‌ پیڤه‌مبەر ﷺ وهر‌بگریت و بیکوژیت ، فه‌رمووی: وازی لیبه‌ینه ، ئه‌وه به‌ په‌شیمانی هاته‌وه وازی له‌ هه‌موو ئه‌و قسانه‌ی پێشوو هی‌ناه.

ئیت‌ر له‌ویدا (کعب) هونراوه به‌ناو بانگه‌که‌ی خوێنده‌وه که سه‌ره‌تا که‌ی ده‌لیت:

بانت سعاد فلقی الیوم متبول متیم اثرها ، لم یفد ، مکبول

له‌هونراوه‌که‌یدا پو‌زش و عوزخواهی ده‌هی‌تیته‌وه بۆ پیڤه‌مبەر ﷺ و

مه‌دحی ده‌کات و ده‌لیت:

وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولُ	بُنْتُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
قُرْآنَ فِيهَا مَوَاعِظُ وَتَفْصِيلُ	مَهْلًا هَذَا الَّذِي أَغْطَاكَ نَافِلَةَ الْ-
أُذْنِبُ ، وَلَوْ كَثُرَتْ فِي الْأَقَاوِيلُ	لَا تَأْخُذَنَّ بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَلَمْ
أَرَى وَاسْمَعُ مَا لَوْ يَسْمَعُ الْفِيلُ	لَقَدْ أَقَوْمُ مَقَامًا لَوْ يَقَوْمُ بِهِ
مَنْ الرِّسُولُ بِإِذْنِ اللَّهِ تَنْوِيلُ	لِظَلِّ يُرْعَدُ ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ
فِي كَفِّ ذِي نَقَمَاتٍ قِيلُهُ الْقِيلُ	حَتَّى وَضَعْتُ يَمِينِي مَا أَنْزَعَهُ
وَقِيلَ: إِنَّكَ مَنْسُوبٌ وَ مَسْئُولُ	فَلَهُوَ أَخَوْفُ عِنْدِي إِذْ أَكَلَمَهُ
فِي بَطْنِ عَثْرٍ غِيلٌ دُونَهُ غِيلُ	مَنْ ضَيَّعَ بَصْرَاءَ الْأَرْضِ مَخْدَرَهُ
مَهْنَدٌ مِنْ سَيْوفِ اللَّهِ مَسْلُوقُ	إِنَّ الرِّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ

پاشان كهوته پياهاه‌ل‌دانى كوچهرانى قورده‌يش ، چونكه له‌كاتى هاتنيدا نه‌مان هيچيان نه‌وت به‌رامبه‌رى ، له‌ميانه‌ى پياهاه‌ل‌دانى كوچهره‌كانيشدا ئامازه ده‌كات بو ئه‌نساربه‌كان وه‌لوئىستى نه‌وه‌يان كه‌داواى موئه‌تى كرد بو كوشتنى و ، وتى:

يَشُونَ مَشَى الْجَمَالَ الزُّهْرُ يَعِصْمُهُمْ ضَرْبٌ إِذَا عَرَدَ السَّوْدُ التَّنَابِيلُ

كه موسلمان بوو موسولمانىكى باشى ئى دهرچوو له‌قه‌سيده‌يه‌كى خويدا هه‌ليدا به‌ئه‌نساره‌كانداو، دهركى به‌و كه‌م لوتفيه‌ى خوئى كردبوو ، كه له‌باره‌يانه‌وه لىئى دهرچوو بوو ، له‌قه‌سيده‌كه‌دا ده‌ليئت:

مَنْ سَرَّهُ كَرُمُ الْحَيَاةِ فَلَا يَزُلْ فِي مَقْبِ مِنْ صَالِحِي الْأَنْصَارِ

وَرثُوا الْمَكَارِمَ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ إِنَّ الْخِيَارَ هُمْ بَنُو الْأَخْيَارِ

٦. وه‌فدى (غدره) - له‌مانگى (صفه‌ى سالى (٩)ى كوچيدا هاتن ، دوانزه پياو بوون (حمزه‌ى كوڤى (نعمان) يشيان تيدا بوو ، كاتيك كه پرسياريان ليكرا ئيوه‌ كين ، قسه‌كه‌ره‌كه‌يان وتى: ئيمه‌ خيلى (بنو غدره‌ين ، براى (قصى) ين له‌سه‌رى داىكه‌يه‌وه ، ئيمه‌ نه‌و كه‌سانه‌ين كه‌پشتى (قصى)مان گرتو له‌ئاو مه‌كه‌كه‌دا (خزاعة)و (بنى بكر)مان دهرکرد ، خزمابه‌تيمان هه‌يه. پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ پيشوازى ليكردن و مژده‌ى پرگارکردنى شامى پيدان و، نه‌هى ليكردن داواى كه‌هانته‌ بكه‌ن و نه‌و قوربانىانه‌ بكه‌نه‌وه كه له‌سه‌رده‌مى جاهيليدا ده‌يانکرد. هه‌موويان موسولمان بوون و ماوه‌يك مانه‌وه‌و پاشان گه‌رانه‌وه.

٧. وه‌فدى (بلى) - له‌مانگى ره‌بىعى يه‌كه‌مى سالى (٩) كوچيدا بوو ، هاتنه‌ مه‌دينه‌و موسولمان بوون و سئ رۆژ مانه‌وه ، (أبو الضَّبِيبِ)ى سه‌رکرده‌يان پرسيارى کرد ، ئايا ميواندارى کردن پاداشتى تيدايه؟ پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ فه‌رمووى: به‌ئى ، هه‌روه‌ها چاكه‌يه‌ك بكه‌يت له‌گه‌ل هه‌ژاريك يان ده‌وله‌مه‌نديك سه‌ده‌قه‌يه. له‌باره‌ى كاتى ميواندارىشه‌وه پرسيارى کرد ، فه‌رمووى: ميواندارى سئ رۆژه. پرسيارى له‌باره‌ى مه‌رومالاتى ويئه‌وه کرد. فه‌رمووى: يان بو توئه‌ يان بو براكه‌ت يان بو گورگ. له‌باره‌ى وشترى ويئيشه‌وه پرسيارى کرد. فه‌رمووى چيته به‌سه‌ر وشتره‌وه؟ وازى ليئيه‌ينه‌ تا خاوه‌نه‌كه‌ى ده‌يدوژيئه‌وه.

٨. وه‌فدى (ثقيف) - هاتنيان له‌مانگى ره‌مه‌زانى سالى (٩)ى كوچيدا بوو، پاش گه‌رانه‌وه‌ى پيغه‌مبه‌ر بوو ﷺ له‌جىنگى (تبوك) . به‌سه‌ره‌اتى موسولمان

بوونكه شيان بهم شيوهيه بووه: (عروة)ى كوپى (مسعود)ى (ثقفى) سهرؤكيان
 پاش گهرانهوى پيغه مبهري ﷺ له غمزاي (طائف) له مانگى (ذي القعدة)ى سالى
 (۸)ى كۆچيدا هاته خزمهتى پيش نهوى بگاته مهدينه ، (عروة) موسولمان بوو ،
 گهراهيموه بولاي كه سوكارى ، بانگى كردن بو ئيسلامهتى ، وايدهرانى گويپرايهلى
 دهين ، چونكه پياوماقوليكي قسه بيسراوبوو لهناوياندا ، له پولهكانيان
 خوشهويستتر بوو له دلياندا ، كه چى كه بانگى كردن بو ئيسلام، له ههموولايه كه وه
 تيربارانيان كرد تا شه ميدبوو، پاش كوشتنى بهمانگيك مانهوه ، دوايى
 كۆبونهويه كيان كرد لهناو خوياندا ، بينيان كه تواناو وزه ئوهيان نيه شهر
 بكن له گهل ههمو وعهدا - بهتايهتى نهوانهى كه بهيعهتيان داوه موسولمان
 بوون - بريارياندا پياويك بنيرن بولاي پيغه مبهري ﷺ ، بو ئهو مهبسته قسهيان
 كرد له گهل (عبد ياليل)ى كوپى (عمرو)دا ، پييان وت كه ئهو بچيت ، وتى: من
 ناچم. چونكه دهترسا نه گهر گهراهيموه چيان كرد به (عروة) بهميشى بكن ، وتى:
 شتى واناكهم تاجهند پياويكم له گهلدا نه نيرن ، دوو پياويان له (احلاف)و
 سيانيش له (بنى مالك) له گهلدا نارد ، بوون به شەش كەسو (عثمان)ى كوپى
 (ابى العاص)ى (ثقفى)يان له گهلدا بوو ، له ههموويان گهنجتر بوو.

كه گهيشتنه خزمهت پيغه مبهري ﷺ كه پيرىكى بو دروست كردن له لايهكى
 مرگهوته كه وه تا كه ميك گوييان له قورئان خويندن بيت و چاويان له خەلكى بيت كه نويز
 دهكن ، مانه وهو گفتوگويان بوو له گهل پيغه مبهري خوادا ﷺ ، جياوازيان بوو له گهلدا
 نهويش بانگى ده كردن بو ئيسلام ، تا سهرؤكه كيان داواي كرد له پيغه مبهري ﷺ كه
 نوسراويكيان بو بنوسيت بو سولحى نيوان خوى و (ثقيف). له سهر نهوى مؤلهتيان
 بداتى زينا بكن و مهى بخونه وه ريبا بخون و پيكهره كهى (لات)يان بو بهيلىته وه
 نهيشكي نييت ، نويزيان له سهر لابات ، به دهستى خويان بتهكانيان نهشكينن. پيغه مبهري
 خوا ﷺ هيچ يهكيك لهو داوايانهى قهبول نه كرد. چوونه وه كه وتنه وه راويژ كردن به يهكتر ،
 جگه له ملكهچ بوون بو پيغه مبهري خوا ﷺ چاره يهكى تريان نه بوو ، مليانداو موسولمان
 بوون ، مهرجيان دانا كه پيغه مبهري ﷺ بو خوى پيكهرى (لات) بشكي نييت و (ثقيف)
 خويان نهو كار نه كن. پيغه مبهري ﷺ نهوى ئى وهرگرتن ، نووسراويكى بو نووسين ،
 (عثمان)ى كوپى (ابى العاص)ى (ثقفى) كرد به سهرؤكيان ، چونكه له ههموويان زياتر

هەولێ فێربوون لە ئیسلام و ئایینداریی و قورئانی دەداو، هەموو جارێک وەفدەکە ، کە بەیانیان دەهاتنە خزمەت پیغەمبەر ﷺ (عثمان)یان لەلای کەلوپەل و کاروانەکە بەجێ دەهێشت ، کە دەگەرانهوه لە نیومڕۆدا (عثمان)ی کوپی (ابی العاص) دەچوووە خزمەت پیغەمبەر ﷺ ، فیزی قورئان دەبوو، پرسیاری لەسەر ئایین ئی دەکرد ، ئەگەر بیزانیایە پیغەمبەر ﷺ تەشریفی نووستووە ، دەچوووە خزمەت (ابوبکر) بۆ هەمان مەبەست . (ئەم پیاووە (عثمان)ی کوپی (ابی العاص) لە پۆزگارەکانی هەلگەرانهوهی عەرەبە دەشتەکیەکاندا زۆر بەبەرەکەت بوو ، کە خێلێ (ثقیف) ویستی هەلگەرپێنەوه لە ئیسلام پێی وتن: ئەو خێلێ (ثقیف) ئێوە دواوە کەس بوون کە موسوڵمان بوون ، تکتان لێدەکەم یەکەم کەس مەبن بۆ هەلگەرانهوه لە ئایین ، ئەم قسانە کاری تێکردن و هەلنەگەرانهوه ، لەسەر ئیسلامەتی خوێان مانەوه).

وەفدەکە گەراییەوه بۆلای خێلەکیەکان و راستی مەسەلەکیەکان رانەگەیاندا ، بە شەپری هات و نەهات زەندەقیان بردن ، خەم و پەژارەیان نیشاندا ، وتیان پیغەمبەر ﷺ داوای ئی کردوین واز لە زیناوە مەوێ خواردنەوه و رێباو چەندین شتی تر بهێنین وەگەرنا شەپریان لەگەڵدا دەکات ، غەرەتی جاھیلیان تێدا زیندوو بوووە ، چەند پۆزێک مانەوه بە تەمای شەپر بوون ، پاشان ترس کەوتە دلێانەوه ، وتیان بە وەفدەکە: بڕۆنەوه بۆلای موحەممەد چی دەوێت بۆی بکەن ، ئێدی وەفدەکە راستی مەسەلەکیەکان تێگەیاندا و پێیان وتن ، کە لەسەرچی رێکەوتوون لەگەڵداو خێلێ (ثقیف)یش موسوڵمان بوو.

پیغەمبەریش ﷺ چەند پیاویکی نارد بۆ شکاندنی پەیکەری (لات) و (خالد)ی کرد بە فرماندەیان ، (مغیرە)ی کوپی (شعبە) تەورێکی گرت بەدەستیەوه و وتی: بە هاوڵەکانی: وەللاھی ئەمڕۆ دەتانخەمە پێکەنین بەدەست (ثقیف) وە ، بە تەورەکە دای لە پەیکەرەکە ، ئەنجا خوێ خستە خوارەوه وەک شینت پای کرد - گواوە بێکە دەستی لێوەشاندا - هەموو خەلکی (طائف) و رۆژان و وتیان: خوا (مغیرە) بکۆژیت ، ئەرێ وەللا دەستی لێوەشاندا و کوشتی . ئەنجا (مغیرە) بازیکێ داو قنچ هەستایەوه کەوتە لاقرتی پێکردنیان و وتی: خوا لەناوتان بەریت ، ئەمە جگە لە قوڕو بەرد هیچی تر نیە ، ئەنجا دای لەدەرگای ژووری پەیکەرەکەو شکاندی ، چوووە سەر دیوارەکە ، پیاوێکی تریش لەگەڵدا سەرکەوتن و پەیکەرەکەو دارو دیواری بێخانەکیەکان لەگەڵ زەویەکەدا تەخت کرد ، بەردی بناغەکیەکیان لەبن لەرھیناوە هەرچی خەشڵ و زێڕ و زیوو کالایە هێنایانە

دەروە ، (ثقیف)یەکان ئەبەلق بوو بوون. (خالد) و مەفرەزەکە ی گەڕانەووە بۆ خزمەت
پێغەمبەر ﷺ بە خەشڵ و زێڕو زیوی بێخانەکەو ، هەرئەو پۆژە دابەشی کرد ، سوپاسی
خوای کرد لە سەرخستنی پێغەمبەرەکە ی و سەرخستنی ئایینەکە ی.^۱

۹. **نامەکانی پادشاکانی یەمەن** - پاش گەڕانەووە ی پێغەمبەر ﷺ لە تەبوك نامە
هەلگری پادشاکانی (حمیر) گەیشتن ، بریتی بوون لە (حارث)ی کۆری (هلال) و
(نعیم)ی کۆری (عبد الکلال) و (نعمان)ی کۆری (ذی رعین) و (همدان) و
(معاشر) و فروستادەکە ی ئەوان بۆ لای پێغەمبەر ﷺ کە بریتی بوو لە (مالک)ی
کۆری (مرە)ی (رهاوی) ، بە موسولمانی و وازەینان لە کوفەرەو ناردبوونیان ،
پێغەمبەریش ﷺ نامە یەکی بۆ نووسین تیایدا ماف و ئەرکی ئیماندارانی پوون
کردبووەو ، بە ئینی پاراستنی دابوو بە هاو پەیمانان ئەگەر جزیە بدن ، چەند
پیاویکی هاوئەلی خۆشی بۆ ناردن کە (معاذ)ی کۆری (جبل) میریان بوو.

۱۰. **وفدی (همدان)** - سالی (۹) ی کۆچی هاتن پاشگەڕانەووە ﷺ لە تەبوك ،
نامە یەکی بۆ نووسین بە پوونی ماف و ئەرکەکانی بۆ پوون کردنەو ، (مالک)ی
کۆری (نمط)ی کردە سەرۆکیان و کردی بە سەرۆکاری هەموو ئەوانە ی
موسولمان بوون ، بۆ ئەوانی تریش (خالد)ی کۆری (ولید)ی نارد تابانگیان
بکات بۆ ئایینی ئیسلام ، شەش مانگ لەناویاندا مایەووە بانگی کردن وەلامیان
نەدایەو ، پاشان (علی) کۆری (أبو طالب)ی نارد ، فەرمانی پێدا کە (خالد)ی
بۆ بنیڕیتەو ، (علی) چوو بۆ لای (همدان) ، نووسراویکی پێغەمبەری خوا ﷺ
ی بۆ خویندەو ، بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام هەموویان موسولمان بوون ،
(علی) نامە یەکی مژدە ئامیز ی نووسی لەبارە ی موسولمان بوونی (همدان)ەو
بۆ پێغەمبەر ﷺ ، کە خویندەووە سوجدە ی برد بۆ خوداو فەرمووی: سلاو لە
(همدان) ، سلاو لە (همدان).

۱۱. **وفدی (بنی فزاره)** - ئەم وەفدە دوا ی سالی (۹) ی کۆچی و پاشگەڕانەووە ی
پێغەمبەر بوو ﷺ لە تەبوك ، چەند کەسیک بوون هاتن شایەتومانیان هیناو
موسولمان بوون ، سکالای وشکی و بێ ئاوی ولاتەکەیان کرد ، پێغەمبەری
خوا ﷺ چوووە سەر مینبەر ، هەردوو دەستی بەرز کردەووە دوعای باران بارینی

^۱ زاد المعاد ۲/ ۲۶، ۲۷، ۲۸. ابن هشام ۳/ ۵۳۷ تا ۵۴۲.

خویندو فەرمووی: خۆیە ولات و خاکی خۆت ئاوبە ، رەحمەتی خۆت ببارێنە ، خاکی مردوو و کە ببۆژێنەرەو ، خۆیە گیان بەباران فریامانکەو ، پزگارکەر بیّت ، هەوینەر بیّت ، سەوزایی بەیّنیت ، دەم دەمی بیّت ، بەر فراوان بیّت ، بەپەلە بیّت ، دوانەکەوێت ، سوودبەخش بیّت و زیان نەدات ، خۆیە داوای ئاوی رەحمەتت ئی دەکەین ، نەک ئاوی سزاو و یران کردن و نغزو کردن و لەناو بردن ، خۆیە بارانمان دەوێت ، سەرمان بخەیت بەسەر دوژمناندا.^۱

۱۲. وەفدی (نجران) - نەجران ناوچەیەکی بەرفراوانەو بەلای راستدا هەوت قوناغ لەمەککەو دەوورە ، هەفتاوسێ گوندی تێدایە ، بۆ ئەسپ سواریکی خێرا ماوەکە یەک پۆژە پێیە.^۲ سەدەهزار چەکداری هەبوو لەسەر ئایینی گاور بوون.

هاتنی وەفدی (نجران) لەسالی (۹)ی کۆچیدا بوو ، وەفدەکە لە شەست پیاو پێکھاتبوو ، بیست و چواریان پیاو ماقول بوون ، سیانیان سەرکردایەتی خەلکی نەجرانیان لەئەستۆدا بوو ، یەکیکیان (عاقب) بوو ، میرنشینیایەتی و حکومەتداری بەدەستەو بوو ئاوی (عبد المسیح) بوو ، دوو میان (سید) بوو ، مەسەلە فەرھەنگی و سیاسییەکانی لەئەستۆدا بوو ئاوی (ایهم) یان (شرحبیل) بوو ، سیییە میان (اسقف) بوو سەرۆکایەتی کاروباری ئایینی و روحانی بە دەستەو بوو، ئاوی (ابو حارثة)ی کورێ (علقة) بوو.

کە وەفدەکە لە مەدینە دابەزین ، گەیشت بە پیغەمبەر ﷺ ، پرسیری ئی کرد ، پیغەمبەریش ﷺ پرسیری لەوان کرد ، پاشان بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، قورئانی بەسەردا خویندەنەو ملیان نەدا ، پرسیریان ئی کرد کە لەبارە ی (عیسی) وە چی دەلیت؟ ئەو پۆژە پیغەمبەر ﷺ وەلامی نەدانەو تا ئایەت ھاتە خواوە وە ﴿إِنْ مَثَلٌ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ ، الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ، فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٥٩﴾ آل عمران ۵۹.

کە پۆژ بوووە پیغەمبەر ﷺ باسی عیسی بۆ کردن لە ژێر پوشتایی ئەم ئایەتە پیرۆزەداو، ئەو پۆژە وازی ئی ھێنان بۆ ئەوەی بیر لە مەسەلەکە بکەنەو ، دانیان نەنا بەوەدا کە لەبارە ی عیساوە فەرمووی. بۆ سبەینی کە پۆژ بوووە پاش ئەوەی ئەو

^۱ / زاد المعاد ۴/ ۴۸.

^۲ / فتح الباری ۸/ ۹۴.

قسانه‌یان له‌باره‌ی عیساوه‌ی ره‌تکرده‌وه ، باوه‌ریان نه‌هینا به‌ئایینی ئیسلامیش ، نه‌نجا پیغه‌مبهر ﷺ بانگی کردن بو (مباهلة) و (حسن) و (حسین)ی خسته ئامیزی خویی و (فاطمة)ش له‌پشتیه‌وه بوو ، که بینیان پیغه‌مبهر ﷺ مه‌سه‌له‌که‌ی به‌هه‌ند وهرگرتوه ، بو خویان پیکه‌وه کۆبوونه‌وه و راویژیان کرد ، (عاقب) و (سید) که به یه‌کتریان وت: شتی وانه‌که‌ن سویند بیت نه‌گهر پیغه‌مبهر بیت و نه‌فره‌تکاری بکه‌ین سهرناکه‌وین و تاروژی دوایی ئه‌و نه‌فرته بهر نه‌وه‌کانیشمان ده‌که‌ویت ، پاشان رایان هاته سهر ناویرژیوانی کردنی پیغه‌مبهر ﷺ له‌کاره‌که‌یاند ، هاتنه‌وه و تیان: ئیمه ئه‌وه‌ت ده‌دینێ که داوات کردوه ، پیغه‌مبهر ﷺ جزیه‌ی ئی قه‌بول کردن ، سولخی له‌گه‌لدا کردن له‌سهر دوو هزار پارچه‌چه‌ک ، هزاریان له‌ره‌جه‌بدا ، هزاریشیان له‌(صفرا)دا ، له‌گه‌ل ههر پارچه‌چه‌کیندا یه‌ک هۆقه‌و ، له‌سهر ئه‌وانه ئه‌ستوباریی خوداو پیغه‌مبهره‌که‌ی پیدان و ، به‌ته‌واوی و ئازادانه له‌سهر ئایینه‌که‌ی خویان ئازادی کردن ، له‌وباره‌یه‌شه‌وه نامه‌یه‌کی بو نووسین ، داوایان ئی کردن پیاویکی ده‌ستپاکیان له‌گه‌لدا بنیژیت ، ئه‌ویش ئه‌مینداری ئوممه‌تی له‌گه‌لدا ناردن که (ابو عبیده)ی کۆپی (جراح)ه ، بو وهرگرتنی پاره‌ی سولحه‌که‌.

پاشان ورده ورده ئیسلامه‌تیان تیدا بلأوبوه‌وه ، ده‌لین: که (سید) و (عاقب) پاش ئه‌وه‌ی گه‌راونه‌ته‌وه بو (نجران) موسولمان بوون ، پیغه‌مبهریش ﷺ (علی) بو ناردن ، بو ئه‌وه‌ی سه‌ده‌قه‌و خیره‌کانیان به‌ینیت ، دیاریشه‌که سه‌ده‌قه‌و خیره‌ته‌نھا له موسولمانان وهره‌گیریت.^۱

۱۳. وه‌فدی (بنی حنیفه) - له‌سالی (۹)ی کۆچیدا ، چه‌قده‌ که‌س بوون (مسيلمه‌ی) درۆزنیشیان له‌گه‌لدا بوو - (مسيلمه‌) ^۲ ناوی (مسيلمه‌)ی کۆپی (ثمame)ی کۆپی (کبیر)ی کۆپی (حبش)ی کۆپی (حارثی) کۆپی (بنی حنیفه)یه - ، ئهم وه‌فده له مالکیکی ئه‌نساری دابه‌زین ، پاشان هاتنه خزمه‌ت پیغه‌مبهر ﷺ و موسولمان بوون ، ریه‌وايه‌ته‌کان له‌باره‌ی (مسيلمه‌)ی درۆزنه‌وه جیاوازن. پاش تیرامان له هه‌موویان ، واده‌رده‌که‌ویت که (مسيلمه‌) ئه‌و مله‌وهری و گوێ پینه‌دانه‌ی لیی دهرکه‌وتوه‌وه هۆیه‌که‌ی کورسی و ده‌سه‌لات بوو، له‌گه‌ل وه‌فده‌کانی تر دا نه‌هاتوه‌وه بۆلای پیغه‌مبهر ﷺ ، پیغه‌مبهریش ﷺ هه‌ولێ داوه له‌سهره‌تاوه به

^۱ / فتح الباری ۸/ ۹۴ ، ۹۵ ، زاد المعاد ۲/ ۲۸ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ریه‌وايه‌ته‌کانیش له‌باره‌ی وه‌فدی نه‌جراوه‌ به‌یه‌که‌دا چوون ، تا ئه‌وه‌ی هه‌ندئ لیکۆله‌ر پیاوان وایه هاتنی وه‌فدی نه‌جراون دووجار بووه ئیمه‌ش چیمان به په‌سهند زانیوه ئه‌و رایه‌مان داناهه .
^۲ / فتح الباری ۸/ ۸۷ .

نهرمو نیانی و بهگوفتارو کردار پرایکیشتی که زانی هیچ سوودیکی نیهو بن
خیرمو چاوهروانی کرد گو به نیکی ئی بکه ویتتهوه.

پیشتریش پیغمبر ﷺ له خه ودا نیسانی درابوو، که خه زینه کانی دونیای
دراوه تی، دوو بازنه ئالتونی دهکویته بهره ست، به دهستی گه وره بوون، نیگای
بو هات قوویان پیدا بکات، قووی پیدا کردن، نه مان، والیکی دایه وه که دوو که سی
در وزن له دواي خوی دهرده که ون، که نه وه لو یسته ناشیرینه له (مسيلمه) دهر که وت،
دهیوت: نه گهر موحه ممد دهسه لات و پایه ی خوی بدا به من دواي خوی شوینی
دهکوم. پیغمبر ﷺ پارچه پیسته یه کی گرت به دهستی وه و روشت بولای (مسيلمه)
له گهل و تار بیژه کهیدا که ناوی (ثابت) ی کوپی (قیس) ی (شماس) بوو، روشت تا
بینی له ناو هاره له کانی دایه به سهر سهریه وه و دستاو قسه ی له گهلدا کرد. (مسيلمه)
وتی: نه گهر بتهویت ئیمه ریگریت ناکهین، به مهر جیک ئهم کاره دواي خوت بدهیته
دهستی ئیمه. فهرمووی: نه گهر داواي ئهم پارچه پیسته یه شم لی بکهیت ناتده می،
ههرگیز فهرمانی خوداش نادریتته دهست تو، نه گهر پشت هه ل بکهیت خوا له ناوت
دهبات، وه لاهی له بهرچاوی من تو هه ره وهیت که بینو میت، نه مهش (ثابت) ه
له جیاتی من وه لامت ده داته وه، پاشان ته شریفی روشت.^۱

له دوايشدا نه وه ی پیغمبر ﷺ پیشبینی کرد بوو هاته دی، که (مسيلمه)
گه راپه وه بو یه مامه ییری له خوی دهرده وه، پرپو پاگهنده یه کی بلا و کرده وه، گوايه
هاوبهشی پیغمبره ﷺ له پیغمبره یه تیدا، بویه بانگه شه ی پیغمبره ییتی کرد،
دهستی کرد به هو نینه وه ی قسه ی سهروادار، مه ی خواردن وه و زینای حه لال کرد،
له گهل نه وه شدا شایه تی ده دا که موحه ممد ﷺ پیغمبره. خه لکانی که سوکاری
که و تنه ژیر کاریگری قسه کانی و شوینی که وتن، تا مه سه له که گه وره بوو، وای ئی
هات پینان دهوت (رهمانی یه مامه) له بهر گه وره یی دهسه لاتی له ناویاندا. نامه یه کی
نووسی بو پیغمبر ﷺ و تییدا و تبووی: من کراوم به هاوبهشی تو، نیوه ی کاری
پیغمبره ییتی بو منه، قوره ی شیش نیوه ی دهبات. پیغمبریش ﷺ به نامه یه ک وه لامی
دایه وه و فهرمووی: ﴿إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾^۲ واته:
زه من مولکی خودایه به خواستی خوی دهیدا بهو بهنده یه ی خوی دهیه ویت،
سهر که وتنی دواویش بو له خوا ترسه کانه.

^۱ بروه (صحيح البخاري): (وفد بني حنيفة)، باب (قصة الأسود الفسي) ۶۲۷/۲، ۶۲۸ و فتح الباري ۸/۸ تا ۹۲.
^۲ زاد المعاد ۳/۲۱، ۲۲.

له (ابن مسعود) هوه ، دهلیت: (ابن نواحة) و (ابن اثال) هەردوو پەيامنیری (مسيلمه) هاتن بۆ خزمەت پيغه‌مبەر ﷺ ، پيی فرمويان: ئايا ئيوه شایه‌تی ده‌ده‌ن که من پيغه‌مبەری خودام؟ وتیان: شایه‌تی ده‌ده‌ین که (مسيلمه) پيغه‌مبەری خوايه. پيغه‌مبەر ﷺ فرموي: باوەرم هینا به‌خوداو پيغه‌مبەرکه‌ی ، ئەگەر پەيامنیرم بکوشتایه ئیستا هەردووکتانم ده‌کوشت.^١

له‌سالی (١٠) ی کۆچیدا بوو (مسيلمه) ، داوای پيغه‌مبەریتی ده‌کرد ، له‌ جهنگی یه‌مامه‌دا له‌سەر ده‌ستی (ابوبکر الصديق) دا کوزرا ، له‌مانگی ره‌بیعی یه‌که‌می سالی دوانزه‌ی کۆچی ، وه‌حشی بکوزی (حمزة) کوشتی. پيغه‌مبەر درۆزنه‌که‌ی دووهم بریتی بوو له‌ (الأسود العنسي) ، که له‌ یه‌مه‌ن ده‌رکه‌وت ، (فیروز) کوشتی ، سه‌ری له‌لاشه‌ی کرده‌وه‌و پینش وه‌فات ی پيغه‌مبەر ﷺ به‌ شه‌وو پۆژێک ، وه‌حی بۆ هات و هه‌واله‌که‌ی دا به‌ هاوه‌لان ، پاشان هه‌واله‌که‌ هات بۆ (ابوبکر) له‌ یه‌مه‌نه‌وه.^٢

٤١. وفدی (عامر ی کوری (صعصعه) - دوزمنی خوا (عامر ی کوری (طفیل) یان تیدا بوو له‌گه‌ڵ (اربید) ی کوری (قیس) - که‌ برای (لیید) له‌ دایک‌یه‌وه - هه‌روه‌ها (خالد) ی کوری (جعفر) و (جبار) ی کوری (مسلم) ، ئەمانه‌ ژیرمه‌ندو فیلبازی خیله‌که‌یان بوون ، (عامر) ئەو که‌سه‌ بوو په‌یمان‌شکین ی کرد له‌گه‌ڵ هاوه‌لانی بیر ی (معوته) دا ، که ئەو وه‌فده‌ و یستیان بینه‌ خزمەت پيغه‌مبەر ﷺ ، (عامر) و (اربید) رێکه‌وتن له‌سەر شه‌هید کردنی پيغه‌مبەر ﷺ ، که هاتن (عامر) قسه‌ی کرد له‌گه‌ڵ پيغه‌مبەردا ﷺ. (اربید) یش له‌پشتیه‌وه‌ بوو، هه‌نده‌ی بستیک شمشیرکه‌ی ده‌رکیشا ، وه‌ستاو نه‌هاته‌ ده‌روه‌ هه‌رچه‌یه‌کی کرد شمشیرکه‌ی بۆ ده‌رنه‌کیشرا ، خوا پيغه‌مبەرکه‌ی پاراست ﷺ ، پيغه‌مبەری خوا ﷺ نزای شه‌ری لیکردن ، که‌ گه‌رانه‌وه‌ به‌سواری و شتره‌که‌یه‌وه‌ هه‌وره‌ بروسکه‌یه‌ک لییداو سوتاندی ، (عامر) یش بۆ داوین پیسی لای ژنیکی (سلولي) لای دا ، تووشی غووده‌ بوو مرد ، له‌ سه‌ره‌مه‌رگدا هاواری ده‌کردو ده‌یوت: ئەی هاوار ، من چۆن ده‌ییت تووشی غووده‌ی و شتر بێم و له‌ مائی ژنه‌ سه‌لولیه‌کیشدا بمرم.

له‌ (صحيح) ی بوخاریشدا هاتوه‌ ده‌لیت: (عامر) هاته‌ خزمەت پيغه‌مبەر ﷺ وتی به‌ پيغه‌مبەر: سه‌رپشکت ده‌که‌م له‌م سن شته‌دا یه‌کیکیان هه‌لبژیره ، یان

^١ / نیمای نه‌حه‌ده‌ روایه‌تی کرده‌وه‌، مشکاة المصابيح ٢ / ٣٢٧.
^٢ / فتح الباری ٨ / ٩٣.

ئەوھىيە ناوچەى (سەھل) بۇ تۆۋ ناوچەى (مىر) بۇ مىن ، يان بىمە جىنشىنى تۆ ، يان ئەوھىيە بە (غۇفان) ھە دىمە سەرت بە دوو ھەزار وشتەر سوار ھە . پاشان دەرچوۋ لەمالى ژنىكىدا دراىەبەر خەنجەر ، وتى : ئەى ھاوار دەبىت مىن تووشى غودەى وشتەر بىم و لەمالى ژنىكى خىلى فلاندا بىرم ، ئادەى ولاخەكەم بۇ بەيىن ، سوار بوو ، سەسەر ئەسەكەيە ھە مىر .

۱۵. وهفدی (تعجب) - ئەم وهفده بەسە دهقەى خێلە که یانهوه هاتبوون ، ئەو بەشەى که له پیشکی ههژارانیشت زیاتربوو، وهفده که سیانزه پیاو بوون ، پرسىارى قورئان و سوونه تهکانیان دهکردو داویان دهکرد فیر بکړن. چهند شتیکی تریان داواکرد له پیغه مبهەر ﷺ ، ئەویش بوى نووسین ، زۆر نه مانهوه ، پیغه مبهەر ﷺ مۆله تیدان بگهڕینهوه ، غولامیکیان لای کاروانه که بوو نارديانە خزمتی و وتی: وهلاهی من هیچ نازانم ئەوهنده نه بیته داوات لی دهکهم که نزام لای خوا بو بکهیت تا لیم خوش بیته و بهزهیی بیتهوه پیمداو دلم دهوله مهند بکات ، پیغه مبهەر ﷺ دوای خیری بو کرد ، به قهناعهترین مروفی لی دهرجوو ، له کاتی ههنگه پرانه وه که شدا دامه زراو بوو ، هانی که سوو کاره کهشی دها که باوه پر دامه زراو بنو هه لئه گهڕینهوه ، خه لکی ئەم وهفده له سالی (۱۰) ی کوچیدا ، جاریکی تر گه یشتنه وه به خزمت پیغه مبهەر ﷺ له حه جی مالناواییدا .

۱۶. وهفدی (طیاء) - که ئەم وهفده هات (زید الخیل)یان له گه‌لدا بوو ، که قسه‌یان کرد له گه‌ل پیغه‌مبه‌ردا ﷺ باسی ئیسلامی بو کردن موسولمان بوون و موسولمانیه‌تیه‌که‌شیان باش دهرچوو ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ له باره‌ی (زید)وه فرمووی: باسی چاکه‌ی هیچ پیاویکی عه‌ربه‌م له‌لادا نه‌کراوه ئیلا که بینومه هه‌ستم کردوه که‌متره له‌وه‌ی بیستومه ، جگه له (زید) که هه‌رچی له‌باره‌وه وتراوه که‌متر بووه له (زید) ، بۆیه ناوی نا (زید الخیر) ، زه‌یدی خێرو به‌ره‌که‌ت. ۱۷. به‌و شیویه به‌به‌رده‌وامی وهفده‌کان له‌سالی (۹) و (۱۰)ی کۆچیدا ده‌هاته‌نه مه‌دینه ، (غەزا) نووسان و (سیره‌ت) ناسان له‌و وهفدانه‌دا باسی وهفدی (یمن) یشیان کردوه له‌گه‌ل (ازد) و (بنی سعد ه‌ذیم)ی سه‌ر به (قضاة) و (بنی عامر)ی کوپی (قیس) و (بنی أسد) و (به‌راء) و (خولان) و (محارب) و (بنی حارث)ی کوپی (کعب) و (غامد) و (بنی المنتفق) و (سلامان) و (بنی عبس) و (مزینة) و (مراد) و (زبید) و (کنده) و (ذی مره) و (غسان) و (بنی عیش) و

(نخ) که دوايه مین وهفد بوون ، له ناوهراستی مانگی موهره می سالی (۱۱) ی
 کۆچیدا به دووسهد پیاووه هاتن - هاتنی زۆربه ی ئهو وهفدانه له سالی (۹) و
 (۱۰) ی کۆچیدا بوو ، هه ندیکى تریشیان تاسالی (۱۱) ی کۆچیی دواکه وتن.

هاتنی هه موو ئهو وهفدانه به لگه یه له سه ر قه بول کردنی بانگه وازی
 ئیسلامیی به شیوه یه کی ته و او ، بالاده ست بوون به سه ر هه موو دورگه ی عه ره بی و
 ده وریه ریدا ، عه ره ب له هه موو لایه که وه به چاوی ریزه وه سه یری مه دینه یان ده کرد
 . به شیوه یه ک ناچار ده بوو ملی بو ب دات و شوینی بکه ویت ، مه دینه بوو به پایته ختی
 دورگه ی عه ره ب و نه ده کرا پشتگو ی بخزیت ، به لام نا کریت بلین که نایینداری
 به ته وای له ده روونی هه موو ئه وانه دا چه سپاو بوو، چونکه چه ندين عه ره بی
 ده شته کی دلره ق و عه قل ته سکیان تیدا بوو ، که به هو ی گه و ره کانیانه وه موسولمان
 بوو بوون ، دلایان به ته وای دانه مه زرابوو هیشتا نه فس و حه زه کانیان به لای
 هه لکوتانه سه رو تالانیدا ده رویشته و قه رمایشته مه زنه کانی ئیسلامیش هیشتا له
 ده لکه کانیان ته و او سه قامگیر نه بوو بوو. قورئانی پیرۆزیش باسی هه ندیکیان ده کات
 له سورته تی ته و به داو ده فهرمویت: ﴿الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ
 مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۹۷) وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ
 بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ النوبة / ۹۷، ۹۸. باسی هه ندیکیشیان
 به چاکه ده کات و ده فهرمویت: ﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ
 قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
 رَحِيمٌ﴾ النوبة / ۹۹.

به لام شارنشینه کان له خه لکی مه که وه مه دینه و ثقیف و به شیکی زۆری
 یه مه ن و به حه ره ی ، ئیسلامه تی له ناویاندا زۆر به هیز بوو ، گه و ره هاوه لان و پیاو
 ماقولانی موسولمانان له وانه ده لکه وتن^۱.

^۱ / وته یه کی (خضری بگ) و له (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامية) دا هاتوه ، ۱/ ۱۴۴.
 بو درێژه ی باسی ئهو وهفدانه ، بڕوانه (صحیح البخاری ۲/ ۲۱، ۲/ ۶۲۶، ۲/ ۶۲۷، ۲/ ۶۲۸، ۲/ ۶۲۹، ۲/ ۶۳۰) هه مرها (ابن
 هشام ۲/ ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۶۰
 تا ۵۶۱)، (زاد المعاد ۳/ ۲۶ تا ۶۰)، (فتح الباری ۸/ ۸۳ تا ۱۰۳)، (رحمة للعالمین ۱/ ۱۸۴ تا ۲۱۷).

سەرکەوتن و کاریگەریتی بانگه‌وازی ئیسلامیی

پیش ئه‌وهی باسی دواپۆژه‌کانی ژيانی پیغه‌مبهری مه‌زن ﷺ بکه‌ین ، پیوسته سهرله‌مهر ، سه‌یرکی ئه‌وکاره‌ گه‌وره‌یه‌ی بکه‌ین که کرۆکی ژيانی پیکه‌ینا بوو ، جیای ده‌کردوه له پیغه‌مبهرانی تر (علیه‌السلام) ، تا خودای گه‌وره‌ سه‌ری به‌رزو بلند کرد به تاجی سه‌روه‌رتی سه‌ره‌تا و کۆتایی مرقایه‌تی.

پیغه‌مبهر ﷺ له‌لایه‌ن په‌روه‌ردگاره‌وه‌ فه‌رمانی پێدرا: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ ، قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ هه‌روه‌ها پێی و ترا که ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ، قُمْ فَأَنْذِرْ﴾ هه‌ستا ، به‌لام هه‌ستانیك تا بیست سالی ره‌به‌ق نه‌حه‌سایه‌وه‌، باری گرانی ئه‌م په‌یامه‌ گه‌وره‌یه‌ی هه‌لگرت، خه‌می رێنۆینی مرقایه‌تی و چه‌سپاندنی بیروباوه‌رو ئایینی پیرۆزی ئیسلام له‌ دلی پیرۆزیدا بوو.

پزگارکردنی مرقایه‌تی نه‌غۆکراوی نیو جاهیلیه‌تی له‌ئه‌ستۆدا بوو ، ئه‌و جاهیلیه‌ته‌ی ده‌ست و قاچی ئه‌لقه‌ به‌ند کردبوون ، پیغه‌مبهر ﷺ ناخی پاککردنه‌وه‌ له‌و جاهیلیه‌ته‌ ، ئه‌نجا ده‌ستی‌دایه‌ شه‌ری به‌ره‌ی شیرک ، ئه‌وان ده‌یانویست ئه‌و بانگه‌وازه‌ سه‌رکوت بکه‌ن ، پیش ئه‌وه‌ی ره‌گ دابکوتیت و لق و پۆپه‌کانی بالā بکه‌ن ، هێشتا له‌ شه‌ری ناودورگه‌ی عه‌ره‌بی نه‌بووبوونه‌وه‌ له‌باکوړه‌وه‌ هه‌ره‌شه‌یه‌کی گه‌وره‌تر په‌یدا بوو.

له‌ملاشه‌وه‌ هێشتا شه‌ری نیو ده‌روونه‌کان هێشتا ته‌واو نه‌بوو بوو ، ئه‌و شه‌ری تا پۆژی دوا‌ی شه‌یتان درێژ‌ی پێده‌دات ، سه‌رمه‌شقه‌ی خوداناسی و ده‌روون پاکیی موحه‌ممه‌دی پیغه‌مبهر ﷺ ، سه‌روکایه‌تی به‌ره‌ی جه‌نگ له‌گه‌ڵ شه‌یتان و به‌ره‌ی باکوړو به‌ره‌ی ده‌روندا ده‌کات ، به‌ئامۆژگاریه‌ جوانه‌کانی دل‌یان ئیمان پرژین ده‌کات ، به‌هیزیان ده‌کات ، رایان ده‌گریت .

له‌نیوه‌ندی نیوه‌ شه‌ودا هه‌لده‌ستا ، خواپه‌رستی بۆ خ‌وای خ‌وای ده‌کرد ، قورئانه‌که‌ی ده‌خویند ، له‌گه‌ڵیدا ده‌شنایه‌وه‌ هه‌روه‌کو په‌روه‌ردگاره‌ مه‌زنه‌که‌ی فه‌رمانی پێدا بوو.^۱

به‌و شیوه‌یه‌ پیغه‌مبهری مه‌زن ﷺ بۆماوه‌ی بیست سال له‌جه‌نگیکی به‌رده‌وامی سه‌ختدا ، بێ ئه‌وه‌ی هه‌چ شتێک له‌و ماوه‌یه‌دا به‌توانیت چاوی پێکه‌لا بخات له‌کاره‌که‌ی ، تا ئه‌وه‌بوو بانگه‌وازی ئیسلامیی سەرکه‌وتنیکی وه‌های به‌ ده‌ست هێنا عه‌ق‌لی مرقه‌کانی سه‌رسام کرد ، هه‌موو دورگه‌ی عه‌ره‌ب سه‌ریان بۆ نه‌وی کرد ، ته‌پوتۆزی جاهیلیه‌تی به‌سه‌ره‌وه‌ نه‌ما ، عه‌قله‌ نه‌خۆشه‌کان چاک

^۱ / فی ظلال القرآن ۲۹/۱۶۸، ۱۶۹

بوونه وەو وازيان له بت پەرستی هینا ، وایلیهات دەنگی یه کخوایه رستی له هه موولایه کدا دەنگی دەدا یه وە ، بانگی یه کتاپه رستی و نوێژ خوینی به ناو پانتایی به رفراوانی بیاباندا په خش بووه و ئەم باوه رە نوێیه سه ره له نوێ زیندووی کرده وە ، قورئان خوێنان بلاوه یان کرد به سه رو خواردو قورئانیان ده خویندو خه لکیان فیری ئە حکامه کانی ئایینی ئیسلام ده کرد .

خیل و تیره جیاکان جاریکی تر یه کیان گرتوه ، مرۆڤ له جیاتی بت دهستی کرد به خوایه رستی ، ئیدی به هیژو بی هیژ نه ما ، ئاغاو کۆیله نه ما ، سه ره دهستی حاکم و ژێر دهستی مه حکوم نه ما ، سه ته مکارو سه ته ملیکراو نه ما ، خه لکی هه موویان بوونه بهنده ی خودا و هند ، بوونه برای خوشه و یستی یه کتری و گوێرا یه لی ئە حکامه کانی ئایینی خوا . خوای مه زن له که و خراپه ی له کۆل کردنه و وه فخر و شانازی نه هیشت ، کهس شکۆ یه تی نه ما به سه ره که سیکی تروه ، هیچ عه ره بیکی ریژی نیه به سه ره عه جه می کدا و هیچ عه جه می ک ریژی نی یه به سه ره عه ره بی کدا ، سوور پیست ریژی نیه به سه ره رەش پیستدا مه گه ره به له خواترسان ، خه لک هه موویان پۆله ی ئاده من ، ئاده میش خو ی له گۆل دروست بووه .

به و شیوه یه به هو ی ئەم بانگه وازه وه یه کی تی عه ره بی و مرۆڤایه تی و دادپه ره ری کۆمه لایه تی دروست بوو ، ئاسوده یی مرۆڤایه تی له کاروباری دنیا و ئاخیره تدا هاته کایه وه ، چه رخی پۆزگار گۆرا ، چه رخان ی زه ویش گۆرا ، ئاراسته ی میژوو راست بووه ، عه قلیه تی مرۆڤه کان گۆرانی به سه ره دا هات .

پیش بانگه واز گیانی نه قامی و وێژدانی بۆگه ن ده سه لاتیان پاوان کردبوو ، دل و ده روون ژه نگاوی بی بوو ، هه مو به ها کان پێوه ره کان یان تی ک چوو بوو ، زو له و بی دادی به ر والا بوو ، شه پۆلیکی دنیا په رستی و رابوراد ن له سه ره مافی خه لک دنیا ی داگیر کردبوو ، تاریکستانی کوفرو بیبا وه پی با لی به سه ره هه موو جییه کدا کی شابوو ، له گه ل بوونی ئایینه ئاسمانیه کانی تریشدا که تووشی ده ستکاری و ده ست تی وه ردان بوو بوون ، شکستی و لاوازیی سه ری تی کردبوون و توانای ئاراسته کردنی مرۆڤه کان یان نه ما بوو ، بوو بوونه کۆمه لی ک سه روتی وشکی بی گیان و جو له .

که ئەم بانگه وازه مه زنه هاته کایه وه و به پۆلی خو ی هه ستا له ژیا نی مرۆڤایه تییدا ، گیانی مرۆڤایه تی له وه هم و نه فسانه و کۆیلا یه تی و فساد و لادان و

پېيسى و بهد ره وشتى رزگار كرد ، كومه لگای مرو قايه تيشى له سته م و ده ست دريژى و ليكه ه لوه شان و هره س و چينا يه تى و تا كړه وى و فرمانه رواو ملكه چى بو كاهينه كان رزگار كرد ، هه ستا به بنيا تئانه وده دونه لاسه كومه ليك بڼه ماى پاك و بيگه ردو به سوودو ئازادى و نوى بوونه وه و مه عريفه و باوه رو متمانه و ئيمان و دادپه روه رى و ريزو كارى به رده وام و دار شته وه بو گه شه پيدان و پيش خستنى ژيان و پيدانى ماف به هه موو كه سيكى خاوه ن ماف .^۱

به هوى ئه و گورانكار يانه وه ، دوورگه ي عهره بى راچه نيني كى پيرو زى واى به خو وه بينى ، كه له سهره تاى دروست بوونيه وه شتى واى به خو وه نه بينيو و ، هه رگيز ئه و بلند بوونه وه سهر كه و تنه ميژو وييه ي له ته مه نى خويدا تو مار نه كړد بوو .

^۱ / و ته يكي (سيد قطب) له پيشه كى كتىبى (ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمين) دا ماتو وه ، لاپه ره / ۱۴ .

جەجى مائىئاۋايى

ھەموو كارەكانى بانگەوازو گەياندىنى پەيامى خودايى و بنىاتنانى كۆمەلگەي نوئى لەسەر چەسپاندنى يەكخوایەتى خواو نەفى بت پەرسىتى و پەيامدارى محمد ﷺ تىرو تەواو بوو ، ھەرەكو دەنگى نەینى بىتە سەر دلى پیغەمبەر ﷺ و تىي بگەيەنیت کە ئیتەر کارى لەم دونیایەدا تەواو بوو ، تا رادەیکە کە (معان)ى نارد بۆ یەمەن لە سالى (۱۰)ى كۆچیدا ، پىی فەرموو: (ئەى معان ، لەوانەيە تۆ سالىكى تر من نەبىنیتەو ، لەوانەيە کە ھاتیتەو بىیتەو ناو ئەم مژگەوتەى من و بەلای گۆرەکەمدا پاگوزەر بکەیت). کە (معان) گوئی لەم وتەيە بوو، دەستى کرد بە گریان.

خواى مەزن ویستی وابوو کە پیغەمبەرەکەى ﷺ بەرھەمى بانگەوازەکەى ببینیت ، ئەو بانگەوازەى لەپیناویدا بۆ ماوەى بیست سال زەحمەت و دەردەسەرى بینى ، ئیستا لە چواردەورى مەککەدا مەجلیسى گرتوو و چاوى بە وەفدى خیل و تیرە عەرەبەکان دەکەویت ، تا ئەحکامى حەلال و حەرەمەکانى ئایینی ئى وەر بگرن و شایەتى ئەوھیان ئى وەر بگرت کە بەراستى سپاردەکەى گەياندو ، پەيامەکەى راگەياندو ، ئامۆزگارى ئوممەتى کرد.

پیغەمبەر ﷺ مەبەستى ھەبوو ، کە رایگەياند دەيەوئ ئەو حەجە گەرەيە بکات ، خەلىكى نۆز پوویان کردە مەدینە ، ھەموویان خوا خویان بوو بگەن بە پیغەمبەر ﷺ و بەدوايدا بپۆن^۱ پۆژى شەممە مانگی (ذی العدة) ھیشتا چوار پۆژى مابوو پیغەمبەر ﷺ خۆى ئامادە کرد بۆ سەفەر^۲ ، قژى پیرۆزى شانە کردو چەوریىدا لەسەرى و کراس و شەپوالتى لەبەر کردو و شتەرەکەى ئامادە کرد بۆ قوربانى ، پاش نیوہ پۆ دەرچوو. پینش ئەوہى نوئىزى عەسر بکات گەیشتە (ذا الحلیفة) ، لەویدا بەدوو رکاتى کورتکراو نوئىزى عەسرى کرد ، مایەو تا بەیانى ، بۆ سبەینى کە رۆژ بوو ھەرموى بەھاوہ لەکانى: ئەمشەو یەکیک لای پەرەردگار مەوہ تەشریفى ھیناو فەرموو: لەم شیوہ پیرۆزەدا نوئىز بکەو بلى: ئەمە عومرەيە لە حەجدا.^۳

^۱ / (مسلم) ئەوہى لە (جابر)وہ گێراو تەرە. باب حجة النبي ۳۹۴/۱.

^۲ / (ابن حجر) بەشیوہ یەکی چاک لیکۆلینەوہى لەوہدا کردوہ، لەگەل راست کردنەوہى ئەوہى کە ھاتوہ کوايە مانگی (ذی العدة) ھیشتا پینچ رۆژى مابوو پیغەمبەر ﷺ، بپوانە (فتح الباری) ۱۰۴/۸.

^۳ / (بخاری) رىوایەتى کردوہ لە (عمر)وہ ۲۰۷/۱.

پیش ئەوەی نوێژی نیوەڕۆ بکات ، خۆی شۆرد بۆ ئیحرام بەستن ، پاشان عائیشە (ڕەزای خۆی لی بیئت) بە دەستی خۆی بۆنی خوشی کرد بە جلەکانیداو بە بۆنی میسک پربۆنی کرد ، بە پادەیهک پڕیشکی بۆنەکە بە دەم و چاوو ریشی پێرۆزەیهو دیاربوو ، هەر پتووی بوو نەیشۆرد ، پاشان کراس و بوردهکە لە بەر کردو دوو پکات نوێژی نیوەڕۆی کرد ، ئەنجا لە نوێژەگەکی خۆیدا ئیهلالی عومرەو حەجی هاوجوتی کردو چوو دەروە ، سواری (قصواء) بوو، جاریکی تر ئیهلالی کرد . دەنگی بەرز کردەو . کە لە (بیداء)یش سەقامگیر بوو جاریکی تر ئیهلالی کرد.

پاشان لە پۆیشتن بەردەوام بوو تاگەیشته نزیکی مەککە. لە (ذی طوی) مایەو ، پاشان چوو ناو مەککەو ، دواى ئەوەی کە نوێژی بەیانی کردو بۆ پۆژی یەک شەممە خۆی شۆرد ، چوار شەو لە (ذی الحجة) ی سالی (١٠) ی کۆچی تێپەری بوو. لە ڕێگە هەشت شەوی پێ چوو ، ئەمەش ماوە بڕینیکی مامناوەندیە ، کە چوو ناو مژگەوتی حەرامەو تەوافی کرد بە دەوری (بیئت) داو سەفاو مەرەوی کردو ئیحرامی نەکردەو چونکە هەردووکیانی پێکەو گریدا بوو ، (هدی) یەکانیشی لەگەڵ خۆیدا هێناوو ، لە بەشی هەر سەرەوای مەککە لە (حجون) دابەزی ، لەوێ نیشتهجێ بوو، جگە لە تەوافی حەج هیچ تەوافیکی تری نەکرد.

فەرمانی دا بەوانەى کە (هدی) یان پێ نی یە ئیحرامەکیان بکەن بە عومرە. تەوافی بەیت بکەن و سەفاو مەرەو تەواو بکەن و، پاشان بەتەواوی ئیحرام بشکێنن ، دوودل بوون ، فەرمووی: ئەگەر بمزانایە ئەم مەسەلەیه دەبیئت (هدی) م نەدەکرد ، ئەگەر (هدی) یشم پێ نەبوا یە ئیحرام دەشکاند. ئەنجا ئەوانەى (هدی) یان پێ نەبوو ئیحرامیان شکاندو ، گوێرایەلیان کرد.

لە پۆژی هەشتی مانگی (ذی الحجة) دا . کە پۆژی تەرویەیه . پووی کردە (منی) لەوێ نوێژی نیوەڕۆو عەسرو مەغریب و عیشاو بەیانیشی کرد . پێنج نوێژەکە . پاشان کەمێک مایەو تا خۆرەلھات. مۆلەتی دا هەتا چوونە عەرەفە ، بینى گومەزیەکەى لە (نمره) بۆ دانراو ، لەوێ دابەزی ، کە لەنیوەراستی ئاسمان لاچوو فەرمانی دا (قصواء) ی بۆ ریکخرا ، هاتە ناو شیوەکەو ، سەدو بیست و چوار هەزار یان سەدو چل و چوار هەزار کەسى بەدەوردا خپ بوو ، گوتاریکی بۆدان ، ئەم وتە بەنرخەى بۆ خوێندنەو:

(خەئكىنە ، بە گویم بکەن ، چونكە نازانم لەوانەییە سالیکی تر لەم شوینە
پەرۆزەدا ھەرگیز نەتانیینمەو)^۱

(خوین و مائ و سامانتان لە یەكتری جەرامە وەكو جەرامی نەم پۆژەتان ، لەم
مانگەتانداو لەم شوینەتاندا ، ھەموو کاریکی جاھیلیەت دەخەمە ژێر پینمەو ، خوینە
پۆژاوەکانی سەردەمی جاھیلیەت مافی داواکردنیان نییە ، یەكەم خوینیک کە ئەو مافە ی ئی
دەسە نەمەو ، خوینی (ابن ربیعە) ی کوری (حارث) - کە شیرەخۆری (بنی سعد) بوو (ھذیل)
کۆشتی ، سووی جاھیلیەت ناھەقە ، یەكەم سوویەکیش کە بەناھەقی دادەنیم سووی
(عباس) ی کوری (عبد المطلب) ، ئەمانە ھەمووی ناھەقن) .

(ناگاتان لە ژنان بیت و لە خوا بترسن ، ئیو بە پەنادانی خودایی ئەوانتان
کردوو بە حەلائی خۆتان ، بە وتەییکی خوایی داوینیانتان پەوا کردوو ، مافی ئیو
بەسەریانەو کەسیك نەھیننە سەرجیگەیان ، ئیو پیتان ناخۆش بیت ، نەگەر وایانکرد
بەلیدانیك برینداری ئەكات لییان بدم ، مافی ئەوانە بەسەر ئیووە کە رۆزی و کالایان بو
داین بکەن) .

(شتیكم لەناوتاندا بەجیھیشتوو نەگەر دەستی پێوە بگرن سەرتان ئی ناشیویت
، ئەویش پەراوی خوایە)^۲

(خەئكىنە ، دواي من پیغەمبەری تر نایەت ، دواي ئیووش ئومەتیکی تر نییە ،
پەرۆمردگاری خۆتان پەرستن ، پینج نوێژەكەتان بکەن ، پۆژووی مانگی رەمەزان بگرن ،
زەكاتی مائ و سامان بدم ، بەخوایی خۆتان و جەزی دلتان بیدم ، جەجی مائی خوا
بکەن ، بەگوئی ھەمان پەرواكانتان بکەن ، ئەوسا دەپۆنە بەھەشتی پەرۆمردگارتانەو)^۳

(ئیووش لەبارەي منەو پرسیارتان ئی دەكریت ، چی دەلین ؟
وتیان : دەلین شایەتی دەدەین كە تۆ پەيامت گەیانداو بەنەركی خۆت ھەستاویت
و نامۆزگاریت کردین) .

ئە نجا پەنجەي شایەتومانێ بەرز کردموە بۆ ناسمان و نزمی کردموە بۆ زموي
ھەرمووی : خوایە شایەتی بھەرموو . ئەمەي سێ جار وتەوہ .^۴

^۱ / ابن هشام ۶۰۳/۲ .

^۲ / صحيح مسلم، باب حجة النبي ﷺ، ۳۹۷/۱ .

^۳ / معدن الاعمال، (ابن ماجه) و (ابن عساکر) رویاھەتیان کردووہ، (رحمة للعالمین) ۲۶۲/۱ .

^۴ / مسلم ۳۹۷/۱ .

ئەو كەسەى لە عەرەققەدا بەدەنگى وتەكانى پېغەمبەرى ﷺ ، بۇ خەلكەكە
 دەوتەو ، (رېبەهە)ى كۆرى (امىيە)ى كۆرى (خلف) بوو.^۱

پاش ئەوئى پېغەمبەر ﷺ لە خوتبەكەى بوو ، ئايەت ھاتە خوارەو
 الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا ﴿ المائدة/۳. كە
 عومەر (رەزای خۆای لىبىت) گوئى لەخوئندەوئى ئەم ئايەتە بوو ، دەستى كرد بە
 گریان ، پىيان وت بۆ دەگريت؟

وتى: دواى تىرو تەواو بوون ئىتر ناتەواوى دىت.^۲

دواى خوتبەكە بىلال بانگى داو قامەتى كرد ، پېغەمبەر ﷺ نوئى
 نىوہ پۆى بۆ خەلكەكە كرد ، پاشان قامەتى كردو نوئىشى عەسرىشى بۆ كردن ، لەو
 نىوہندەدا ھىچ نوئىزىكى نەكرد ، پاشان سواری وشترەكەى بوو تاچوو (موقف) ،
 سكى وشترەكەى لە پووى بەردەلانەكەو بوو ، شاخى (مشاة)يش لەبەردەمىيەو
 خوئىشى پووى كردە قىبلە ، بەو شىوہىيە وەستا ھەتا خوئناوا بوو ، مىلى خوئ
 نەماو زەردەپەرىش تارىك بوو ، (اسامە)ى خستە دواى خوئەو ، روئىشت
 تاگەيشتە (مزدلفە) ، بەيەك بانگو دوو قامەت نوئىشى مەغرىبو عىشای بەكورتى
 كرد ، لە نىوانياندا تەسبىحاتى نەكرد ، پاشان پالکەوت ھەتا بەرەبەيان ،
 بەرەبەيان نوئىشى كرد تا بەبانگو قامەتەكەدا نوئىشى بەيانىش كاتى ھات ، پاشان
 سواری (قصواء) بوو ، ھەتا گەيشتە (المشعر الحرام) ، پووى كردە قىبلە ،
 پارايەوئە تەكبرى كردو (لا إله إلا الله)ى كرد ، ھەروا مايەوئە تا بەتەواوى ماندو
 شەكەت بوو.

لە (مزدلفە)وئە ھات بۆ (منى) پىش ئەوئى خوئەلەبىت ، ئەنجا (فضل)ى
 كۆرى (عباس)ى خستە پشنتەوئى خوئى تا گەيشتە ناو (محسر) ، كەمىك جولاً ،
 پاشان ئەو رىگە ناوہراستەى گرت كە دەچىتەوئە سەر (الجمرة الكبرى) ، تا ھاتە
 ئەو (جمرة)يەى لای درەختەكەدايە . كە برىتىيە لەخودى (الجمرة الكبرى) ،
 لەوكاتەدا درەختىكى لەپالدا بوو ، ناوئىشى (جمرة العقبة) و (الجمرة الأولى)يە .
 بەجەوت زىخە بەرد رەجمى كرد ، لەگەل ھەلدانى ھەرىكە لە دەنكە زىخەكە (الله
 اكبر)ى دەكرد ، لەناو شىوہەكەو رەجمى كرد ، پاشان چوو بۆ قوربانىگەكە ،

^۱ / ابن هشام ۶۰۵/۲ .

^۲ / بوخارى رىوايەتى كردوئە (ابن عمر)وئە ، بىروانە (رحمة للعالمين) ۲۶۵/۱ .

به دهستی خۆی (٦٢) وشتی کرد به قوربانی ، پاشان ئهوی تری دایه دهست (علی) که (٣٧) وشت بوو، سه دانه ی تهواو کردو له (هدی) یه که شدا کردیه هاوبهش، پاشان فهرمانی دا که له هر وشتی که پارچه یه کی ئی بکریته وه له مه نجه لدا بکولینریت ، ههردووکیان لییان خواردو له شله کهشیان خواردوه.

پاشان پیغه مبهه ﷺ سوار بوو ته وافی (افاضة) ی کرد ، له مه کهکه نویژی نیوه پۆی کرد ، چوه لای (بنی عبدالمطلب) له سهه ئاوی زه مزه م ئاویان هه لده گۆزی ، فهرمووی: بنو (عبد المطلب) ده ربهینن ، منیش نه گهر خه می ئه وه مه نه بویه که زیوانیه که تان له دهست بچیت ئه و له گه ل ئیوه دا ده رده چووم . شه ربیه که ئاویان بو گرت و لینی خواردوه.^١

له رۆژی قوربانیشدا پیغه مبهه ﷺ رۆژی (١٠) ی ذی الحجة . که چیشته نگاو بهرز بووه گوتهاری دا، له سهه هیستریکی سپی بوو (علی) یش دهیوته وه ، خه لکه کهش هه ندیکیان به پیوه راوه ستابوون و هه ندیکیشیان دانیشتبوون ، له و گوتهاریدا هه ندیک شتی گوتهاره که ی دویینی دووباره کرده وه ، هه ردوو شیخه که له (ابی بکره) وه ده گیر نه وه فهرموویه تی: پیغه مبهه ﷺ پۆژی نه حر گوتهاری بو داین ، فهرمووی: پۆزگار وه رچه رخوا وه ته وه وه کو ئه و پۆزه ی خودای مه زن ئاسمان و زه مینی به دی هیئا ، سا ل دوانزه مانگه چواریان حه رامن ، سیان له و چواره به دوا ی یه کدا دین (ذو القعدة) و (ذو الحجة) و (محرم) ، (رجب) یش که ده که ویتته نیوان (جمادی دووم) و (شعبان) وه.

ئه نجا فهرمووی: ئه مه چ مانگی که؟

وتمان: خودا و پیغه مبهه که ی ده زانن .

بیدهنگ بوو تا وامانزانی ناویکی تری لیده نییت ، فهرمووی: ئه مه مانگی

(ذی الحجة) نییه؟

وتمان: به ئی .

فهرمووی: ئه ی ئه م شوینه کو ییه؟

وتمان: خودا و پیغه مبهه که ی ده زانن. بیدهنگ بوو، وامانزانی ناویکی

تری لیده نییت.

فهرمووی : ئه مه (بلد الحرام) نییه؟

^١ (مسلم) ریاویه تی کردوه له (جابه وه)، باب حجة النبي (ﷺ) ١/ ٢٩٧، ٢٩٨، ٢٩٩، ٤٠٠.

وتمان: بهائی.

فهرمووی: ئەمە چ پۆژیکە؟

وتمان: خواو پیغەمبەرەکی باشتەر دەرزان. بێدەنگ بوو تا وامانزانی ناوەکە دەگۆڕیت.

فهرمووی: ئەمە پۆژی قوربانی نییە؟

وتمان: بهائی.

فهرمووی: ئێوە خوین و مال و سامان و شەرف و ناموستان لەسەر یەکتەری حەرامە وەک حەرامی ئەو پۆژەتان، لەم بەلەدەتان و لەم مانگە حەرامەتاندا).

(پۆژیک دەگەنەو بە پەروردگاری خۆتان، لەبارەری کردەو کانتانەو پرسیارتان ئی دەکات، نەکەن ئە دواي من گومرا ببنەو بەدەن ئە ملی یەکتەر).^۱
ئەری بانگەوازم گەیاندا؟

وتیان: بهائی.

فهرمووی: خوايە خۆت شاھید بە. خەلکینە بانەو کەسەي ئامادەيە بیگەيەنی بەو کەسەي لیڕە نییە، لەوانەيە پیڕاگەيەنراویک ھۆشیارتر بیت لە گۆیگریک.^۲

لەگێڕانەو دەییە کدا ھاتوو پێغەمبەر ﷺ لەو وتارەدا فەرموویەتی: (ھەر تاوانباریک ئەگەر تاوانی کرد با دەرھەقی خۆی بیكات، با کەس گوناھ دەرھەقی پۆلەکەي نەکات، پۆلەيەکی ش بەرامبەر باوکی نەیکات، بزانی کە شەیتان نا ئومید بوو لەو ی ئەم بێتانی لە ولاتی ئێوەدا بپەرستێن، بەلام دەشیئ کە ئێوە لە ھەندیک کاردا کە بەکەمی دەرزان بەگویی ئەو بکەن، ئەویش پێی پازی دەبیت).^۳

پۆژانی (تەشریق)یش لە (مینا) مایەو بۆ ئەنجامدانی مەناسیکەکان و فێرکردنی شەریعەت و یادخستەنەو بە ترسی خوايی، سوننەتەکانی (ھدی) میللەتی ئیبراھیمی بەرقەرار دەکرد، ئاسەوارو دروشمەکانی بپەرستی دەسپریەو، لەچەند پۆژیکي (تەشریق)یشدا وتاری خویندەو، (ابو داود) بەئیسنادیکي باش

^۱ / (ابو داود) ئەو ی رێوایەت کردووە، باب (ای وقت یخطب يوم النحر) ۲۷۰/۱.

^۲ / صحیح البخاری، باب الخطبة ایام منی ۲۳۴/۱.

^۳ / ترمذی رێوایەتی کردووە ۲۸/۲، ۱۳۵، (ابن ماجه) لە (الحج) دا، (مشكاة المصابيح) ۲۳۴/۱.

دهگیرته وه له (اسراء) ی کچی (نبهان) وه ده لیت: له پوژی قوربانیه که دا پیغه مبه‌ر
 ﷺ گوتاریکی بو داین، فهرمووی: ئەمه ناوه‌راستی پوژانی (تەشریق) نییه؟^۱
 گوتاره‌که‌شی له پوژه‌دا له گوتاری پوژی (نحر) ده‌چوو، ئەو گوتاره‌که‌وته دوا
 دابه‌زینی سوره‌تی (النصر).

له پوژی (نحر) ی دووه‌دا . سیانزه‌ی مانگی (ذی الحجة) . پیغه مبه‌ر ﷺ
 مینای به‌جیه‌یشت، له (خیف) ی (بنی کنانة) ی (ابطح) دابه‌زی، پوژه‌که‌ی له‌وی
 به‌سه‌ر بردو شه‌وه‌که‌ش مایه‌وه، هه‌رله‌وی نوپوژی نیوه‌پو عه‌سرو مه‌غریب و
 عیشای کرد، پاشان راکشا، ئەنجا سواربوو به‌ره‌و (بیت) هاته‌وه، ته‌وافی خوا
 حافیزی کرد.

که له مه‌ناسیکه‌کانی بووه‌وه، داوا‌ی له‌خه‌لکی کرد که بارگه‌ بیچنه‌وه
 به‌ره‌و مه‌دینه‌ی منه‌وه‌ره، نه‌ک بو‌ئوه‌ی که‌میک به‌ه‌ویته‌وه، به‌لکو بو‌ئوه‌ی سه‌ر
 له‌نوی خه‌بات و زه‌حمه‌تکیشان ده‌ست پی‌بکاته‌وه له‌پیناوی خوا‌دا.^۲

^۱ / ابو داود، (باب اي يوم يخطب بمنى) ۲۶۹/۱.

^۲ / بېروانه بو‌ دروژی چه‌ج کردنی پیغه مبه‌ر ﷺ (صحیح البخاری) (کتاب المناسک) ج ۱ و ۲/ ۶۳. هه‌روه‌ها (صحیح
 مسلم) باب حجه‌ النبى ﷺ وفتح الباری ج ۲ له‌ شهرحی (کتاب المناسک) ج ۸/ ۱۰۲ تا ۱۱۰ و، (ابن هشام) ۲/ ۶۰۱
 تا ۶۰۵ و، (زاد المعاد) ۱/ ۱۹۶ تا ۲۴۰.

دوايين نيرراو

ئەو ملهوپرپه‌ی ده‌وله‌تی پۆم هه‌یبوو ماکی مانه‌وه‌ی له‌ژياندا پێ نه‌مابوو ، هه‌ر شويئکه‌وتووێه‌کی باوه‌ری به‌ینایه به ئیسلام به‌رده‌وامی ژيانی بۆ نه‌ده‌نوسراو ده‌یانکوشت ، هه‌روه‌کو (فروة)ی کوپری (عمرو)ی (جذامی)یان شه‌هید کرد که والی رۆمه‌کان بوو به‌سه‌ر (معان)ه‌وه‌.

به‌هۆی ئەو زات کردن و ملهوپرپه‌وه‌ پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سوپایه‌کی گه‌وره‌ی ریکخست له‌مانگی (صفه‌ی) سائی ۱۱ی کۆچیدا) و (اسامه‌)ی کوپری (زید)ی کرده‌ سهرکرده‌ی سوپاکه ، فه‌رمانی پێدان که سمی و لاخه‌کانیان بگه‌یه‌ننه‌ سنووره‌کانی (بلقاء) و (داروم) له‌ فه‌له‌ستین ، به‌مه‌به‌ستی گێڕانه‌وه‌ی متمانه‌ بۆ دلی ئەو عه‌ره‌بانه‌ی سهر سنووری رۆم که باوه‌ریان هێنا‌بوو به‌ئایینی ئیسلام ، تاکه‌س وان‌ه‌زانیت تۆقاندن و ئەشکه‌نجه‌دانی کلێسا هه‌یچ لێپرسینه‌وه‌یه‌کی نیه ، واتینه‌گه‌ن که هه‌رکه‌سیک باوه‌ری به ئیسلام هێنا چاره‌نوو‌سی له‌ناوچونه‌.

خه‌لکی بوو به‌مقۆمقۆیان له‌مه‌سه‌له‌ی که‌م ته‌مه‌نی (اسامه‌)دا بۆ سهرکرده‌یه‌تی سوپاکه‌و ده‌ستی ده‌ستیان کرد له‌ ناردنیدا ، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: ئەگه‌ر تانه‌ ده‌ده‌ن له‌ میرایه‌تی ئەو ، پێشتریش تانه‌تان ده‌دا له‌ میرایه‌تی باوکی ، سویندم به‌خودای مه‌زن ئەو پیاوه‌ شایسته‌ بوو بۆ میرایه‌تی ئێوه ، خۆشه‌ویست‌ترین که‌سیش بوو له‌دلی مندا، ئەم کوپه‌رش له‌دوای باوکی له‌ هه‌موو که‌س خۆشه‌ویسته‌ر له‌لام.^۱

ئهنجا خه‌لک له‌ده‌وری (اسامه‌) کۆبوونه‌وه ، له‌ریزی سوپاکه‌یدا خۆیان ریکخست ، تاده‌رچوون و گه‌یشته‌ ناوچه‌ی (جرف) که فرسه‌خی له‌مه‌دینه‌وه‌ دووره ، به‌لام هه‌والی نه‌خۆش که‌وتنی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ناچارى کردن چاوه‌پوان بن تابزانن خوای مه‌زن چی ده‌کات، ویستی خواوه‌ندیش وه‌هابوو که ئەم سوپایه‌ یه‌که‌م نیرراوی سه‌رده‌می جێنشینایه‌تی (ابوبکر)ی (صدیق) بیٔ.^۲

^۱ / صحیح البخاری، باب یعث النبی (ﷺ) (اسامه، ۶۱۲/۲).

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، (ابن هشام)، ۶۰۶/۲، ۶۵۰.

گه رانه وه بهرمو لای خوداوه ند

پیشها ته کانی مالنواوی

که بانگهواز تیروتهواو بوو ، ئیسلام به تهواوی بالادهست بوو ، ورده ورده پیشها ته کانی مالنواوی کردن له زیان و مروّ له هست و نهستی پیروزیدا دهرده کهوت ﷺ ، له وشه و گوشتاره کانیدا رهنگی ده دایه وه .

له مانگی (رهمه زان) ی سالی (۱۰) ی کوچیدا بۆ ماوه ی بیست پوژ ئیعتیکافی کرد ، له کاتی کدا پیشتر ته نها ده پوژ ئیعتیکافی ده کرد ، جبریل علیه السلام دوو جار قورنانی له گه ل ده خوینده وه ،

له حه جی مالنواواییشدا فهرمووی : له وانه یه سالیکی تر من له م شوینه دا نه تانبینه وه ،

له کاتی (جمرة العقبه) شدا فهرمووی : مه ناسیکی حه جی خو تان له منه وه وهر بگرن ، چونکه له وانه یه سالیکی تر من حه ج نه که م .

له پوژه کانی ته شریقدا بوو که سوره تی (نصر) ی بۆ ها ته خواره وه ، ئیتر زانرا که نه وه مالنواوییه وه هوالی خواحافیزی پیدراوه .

له سه ره تای مانگی (صفر) ی سالی ۱۱ ی کوچیدا پیغه مبه ر ﷺ ته شریفی چوو ده ره وه بۆ کیوی ئو حود ، نویژی له سه ر شه هیده کان کرد وه کو خواحافیزی زیندوان بۆ مردوان ، پاشان چوو سه ر مینه به رو فهرمووی :

خه لکی نه ، من پیشره فتی ئیوهم ، شایه تیتان بۆ ده دم ، سویند ده خوم به خوای گه وه ئیستا (حوض) ده بینم ، من کلیلی خه زینه کانی زه ویم پیدراوه ، یان فهرمووی کلیلی زه ویم پیدراوه ، وه لّاه ی من له وه ناترسم که دوا ی من هاوه ل بۆ خوا پهیدا بکه ن ، به لام له وه ده ترسم کیپرکی بکه ن له گه ل یه کتریدا^۱ .

له نیوه شه ویکیشدا ته شریفی چوو ده ره وه بۆ لای گوپستانی (بقیع) ، پیی فهرموون : سلواتان لی بیّت نه ی خه لکی گوپستان ، نه وه ی ئیوه ی تیدان گه لی خو شتره له وه ی خه لکی تیدایه ، نه وا ئاشووب پرووی کردو ته دنیا وه کو تارمایی شه وی ده یجور ، به دوا ی یه کدا دین ، ئاشووبی دوا یین له یه که مین خراپتره . نه نجا مرژده ی پیدان و فهرمووی : ئیمه ش به دوا ی ئیوه دا دین .

^۱ / متفق علیه ، صحیح البخاری ، ۵۸۵/۲ .

سەرھەتای نە خوشکەوتن

لە رۆژی بیست و نۆی مانگی (صفری) سالی ۱۱ کۆچیدا - رۆژی دوو شەممە بوو - پیڤەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ جەنازی مردووێکدا لەگۆرستانی (بقیع) بوو، کە گەڕایەو - لە ڕێگەدا - تووشی سەر ئیشە بوو، تايەکی قورس گرتی ، بە شیوەیەک تەپایی جواناوی نیوچەوانی بەسەر پەرۆکە ی سەریشیوە دیار بوو. پیڤەمبەر ﷺ بەنەخۆشیەکی (۱۱) پۆژ نوێژی کرد بۆ موسولمانان ، لەکاتیکیدا کە هەموو پۆژەکانی نەخۆشیەکی (۱۲) یان (۱۴) پۆژ بوو.

دوا ھەفتە

نەخۆشی زۆری بۆ پیڤەمبەر ﷺ ھینا ، وای ئی ھات دەپرسی لە ژنەکانی: ئەرێ من سبەینێ لەکوێ دەبم؟ من سبەینێ لەکوێ دەبم؟ ژنەکان لەقسەکانی تیگەیشتن ، مۆلەتیان دایە کوێی پێخۆشە لەوێ بیت ، چوو مائی (عائیشە) ، (فضل)ی کوپی (عباس) و (علی) کوپی (أبو طالب) چوونە ژێربالی ، سەری بەستبوو قاچەکانی بەحالت دەجولا تاگەیشتنە مائی (عائیشە) ، دوایین ھەفتە ی ژيانی لە مالهەکی عائیشەدا بەسەر برد.

عائیشە ئەو دوعا و ویردانە ی دەخویند کە کاتی خۆی لە پیڤەمبەرەو ﷺ فیتری بوو بوو لەبەری کردبوو ، قووی دەکرد بەخویداو ، بەمەبەستی بەرەکەت دەستیشی دەھینا بەسەر پیڤەمبەر ﷺ.

پینج رۆژ پێش وەفات کردنی پیڤەمبەر ﷺ

پۆژی چوارشەممە پینج رۆژ پێش وەفاتکردنی پیڤەمبەر ﷺ ، تاکە ی پیڤەمبەر ﷺ زیادی کردو ئازارەکی زۆربوو لەھۆش خۆی چوو ، فەرموی: ھەوت شەربە ئاوم بەسەردا بکەن لەچەند بیریکی جیاوازی ، تا بپۆمە دەرەو لەگەڵیاندا دانیشم. لەسەر شۆرگەکە دایان نیشاند ، ئاوەکیان کرد بەجەستەیدا ، تا فەرموی: بەسە ، بەسە.

لەویدا ھەستی کرد بەچاک بوون ، تەشریفی چوو مژگەوت - سەری بەستبوو - تا لەسەر مینبەر دانیشتن ، گوتاری خویندەو - خەلک لە خزمەتیدا دانیشتبوون - فەرموی: (نەفرەتی خوا لەجولەکەو نەسرانی، چونکە گوپی

پيغەمبەرەكانيان كرده مزگەوت) ، لەريوايەتيكيشدا ھاتووہ (خو جولىكەو
نەسرانى بكوژيت چونكە گوڤرى پيغەمبەرەكانيان كرده مزگەوت)^۱، ھەرۈھە
فەرمووى: (گوڤرەكەى منيش مەكەنە بتيك بو پەرستەن)^۲.

ئەنجا ئامادەيى خو نيشاندا بو ھەر مافىكى تۆلەسەندنەو ئەگەر ھەييت
و فەرمووى: (ھەرکەسيك دارم داييت لە پشتى ، فەرموو ئەوہ پشتى منە با تۆلەى
خو بکاتەوہ).

پاشان دابەزى و نوڤژى نيوہرۆى كرد ، ئەنجا گەرايەوہو لەسەر مينبەر
دانىشت و گەرايەوہ سەر ئەو وتارەى كە لەبارەى دووبەرکيەوہ فەرموو بووى ،
کابرايەك وتى: من سى درھەم لەلای تۆيە. فەرمووى: ئادەى (فضل) بیدەرەوہ.
پاشان وەسييتى كرد بەچاك مامەلەكردن لەگەل ئەنسارداو فەرمووى:

(وەسييتان بو دەكەم چاك بن لەگەل ئەنسار ، چونكە ئەوہ پشت و پەناى
من ، ئەوہى لەسەريان بوو كريدان ، ماوہتەوہ ئەوہى كە پيويستە پييان بدريت ،
چاكەى چاكەكاريان قەبول بکەن ، چاوپۆشى بکەن لەخراپەى خراپەكاريان) ، لە
ريوايەتيكى تريشدا ھاتووہ ، كە فەرموويەتى (خەلك زور دەبن ، ئەنسارەكان كەم
دەبنەوہ ، تاوہكو خوئى چيشتيان لى ديت ، ھەرکەسيك لەئيوہ كارىكى كەوتە
دەست زيانى تيدا بيت بو كەسيك يان قازانجىكى پيىگەيەنييت ئەوا لە
چاكەكارەكەيان قەبول بکات و چاوپۆشى لە خراپە كارەكانيان بکات)^۳.

پاشان فەرمووى: (بەندەيەك ، خواى گەرە راى داوہتە دەست خو
لەوہدا كە گوئيكى مالى دونيا بەخواستى خو ھەلگريت ، لەگەل ئەو نازو
نيعمەتەدا كەلای خو ھەيە ، بيگومان ئەوہيانى ھەلبژاردووہ كەلای خوايە).

(بو سعيدى (خدرى) دەلييت: (ابوبكر) گريا ، وتى: باوك و دايكمان
دەكەينە قوربانى تو ، ئيمە سەرمان سوڤماوہ لەوہ ، خەلك وتيان ، سەيرى ئەو
ريش سىيە بکەن. پيغەمبەر ﷺ ھەوالى بەندەيەك دەدا كە خوا راى داوہتە دەستى
لەوہدا كە گوئيكى دونياى پيداوہو ، لەنيوان ئەوہدا كەلای خوايە ! ئەوہ دەلييت:

^۱ / صحيح البخاري ٦٢/١ ، موطا الإمام مالك ص ٣٦٠.

^۲ / موطا الإمام مالك ص ٦٥.

^۳ / صحيح البخاري ، ٥٣٦/١.

باوک و دایکمان به قوربانت بیئت له راستیدا پیغه مبهری خوا ﷺ ئەو کەسە بوو کە
 ڕاکە ی درابوو دەست و ئامارەبوو بۆ کۆچی دوا یی پیغه مبهەر ﷺ . ئەبو بەکر
 هەوایی پیداین.^۱

پاشان فەرمووی: متمانە پیکراوترین کەسیک لای من لە هەر لایەتی و مال و
 ساماندا (ابوبکر) ، خۆ ئەگەر من جگە لە خوا خوشەو یستییکی ترم هەڵبژاردایە
 (ابوبکر)م هەڵدەبژارد ، بەلام ئەمە تەنها بڕایەتی و خوشەو یستیی ئیسلامە ، هەموو
 ئەو دەرگایانەش دینە سەر مزگەوت دایخەن ، جگە لە دەرگای (ابوبکر).^۲

پیش چوار روژ

پۆژی پینج شەممە چوار روژ پیش وەفاتی فەرمووی - لەو کاتەدا ئازار
 زۆری بۆ هینابوو - وەرن با نوسراویکتان بۆ بنوسم کە لەدوای ئەو توشی
 سەرلیشیواوی نەبن - لەناو مالهەدا (عمر) و چەند پیاویکی تر دانیشتبوون - عمر
 وتی: بەخوا ئازارە کە زۆری بۆ هیناوە ، ئیو قورئانتان لەلایە ، پەراوی خوا بەسە .
 ئال و بەیت جیاوازیان بۆ دروست بوو ، بوو بە قسەو باسیان ، هەندیکیان وتیان:
 نزیک ببنەو بە پیغه مبهەر ﷺ بۆتان بنوسیّت . هەندیکیشیان ئەو ی (عمر)یان
 دەوتەو. کە بوو بە دەنگە دەنگیان ، فەرموی: هەستێ بڕۆنە دەرەو.^۳

لەو پۆژەدا وەسیهەتی بە سێ شت کرد: وەسیهەتی کرد جولهکەو نەسرانی و
 موشریکان لە دورگە ی عەرەدا بکریئە دەرەو ، وەسیهەتیشی کرد بەمۆلەتدانی
 سەردانی وەفدەکان هەر وەک خۆی مۆلەتی دابوو، بۆ وەسیهەتی سنیهەمیش راوی
 فەرموودە کە لەبیری چوو ، لەوانه یه وەسیهەت بیئت دەست گرتن بە قورئان و
 سوننەتەو ، یان بەرێکردنی سوپاکە ی ئوسامە ، یان وتی نوێژو پاراستنی مافی
 مۆلکی یه مین.

پیغه مبهەر ﷺ لەگەڵ ئەو ئازارە زۆرەدا کە هەیبو هەموو نوێژەکانی دەکرد
 بۆ خەلک تا ئەو پۆژە - واتە پۆژی پینج شەممە پیش چوار روژ پیش وەفاتی - ئەو
 پۆژە نوێژی مەغریبی بۆ کرد و ، سورەتی (المرسلات) ی تییدا خویند.^۴

^۱ / متفق عليه، مشکاة المصابيح ۵۴۶/۲.

^۲ / متفق عليه، مشکاة المصابيح ۵۴۸/۲، صحيح البخاري ۲۲/۱، ۴۲۹، ۴۴۹، ۶۳۸/۲.

^۳ / بخاري روايته ي کردووه له (ام فضل)وه، باب مرض النبي (ﷺ) ۶۳۷/۲.

^۴ / متفق عليه، مشکاة المصابيح ۱۰۲/۱.

له عيشادا سەختى نەخۇشەكەى زىاترى كرد ، بەشىۋەيەك نەيتوانى له مزگەوت بېرواته دەرەوہ ، عائيشە دەلّيت: پيغەمبەر ﷺ فەرمووى: ئەوہ خەلك نويزيان كرد؟

وتمان: نەخىر پيغەمبەرى خوا ، ئەوان چاۋەپروانى تۆ دەكەن. فەرمووى: ئاۋم لەسەر شۆرگەكە بۇ دابنن ، ئاۋمان بۇ دانا ، خۆى شۆردو ، ئەنجا گوپى دايە خۆى ھەستىتەوہ كەوت و لەھۆش خۆى چوو ، پاشان ھۆشى ھاتەوہ ، فەرمووى: خەلك نويزيان كرد؟

ئەنجا بۇ جارى دوۋەم سىيەم وەكو جارى يەكەم كەوتەوہ ، ھەر كە دەيوست گوپ بدا بەخۆى و ھەستىت لە ھۆش خۆى دەچوو ناردى بەشوين (ابوبكر) دا كە نويز بۇ خەلكى بكات ، (ابوبكر) نويزى ھەموو ئەو پوژانەى كرد بۇ خەلك^۱ ، ھەقدە نويزى لە ژيانى پيغەمبەردا ﷺ بۇ موسولمانان كرد.

عائيشە سىيان چوار جار چوۋەوہ خزمەت پيغەمبەر ﷺ ، بۇ ئەوہى (ابوبكر) پيش نويزى بۇ خەلكەكە نەكات ، تا خەلك بەو ھۆيەوہ رەشىين نەبن ، پازى نەبوو ، فەرمووى: ئىۋەش دەستە خوشكى ژنەكانى سەردەمى (يوسف) ن ؟ بلىن با (ابوبكر) پيش نويزى بۇ خەلك بكات.

پيش پوژىك يان دوو پوژ

پوژى شەممە بوو يان يەك شەممە پيغەمبەر ﷺ ھەستى بە بارسووكى كرد ، دوو پياۋ چوۋنە ژىر بالى و چوو بۇ نويزى نيوەرۇ ، (ابوبكر) پيش نويزى دەكرد بۇ خەلك ، كە پيغەمبەر ﷺ ى بىنى ويستى بكشيتە دواۋە ، پيغەمبەر ﷺ ئامازەى بۇ كرد كە بەردەوام بىت . فەرمووى: لە پال (ابوبكر) دا دامنىشىنن ، لاى دەستى چەپى (ابوبكر) ەوہ دايانىشانن ، (ابوبكر) وەكو پيغەمبەر ﷺ نويزى بۇ كردن ، خەلكى گوپيان لە تەكبىرەكانى بوو.^۲

پيش پوژىك

پوژىك پيش ۋەفاتى پيغەمبەر ﷺ - پوژى يەك شەممە - غولامەكانى ئازاد كرد ، ھەوت دىنارى ھەبوو ھەمووى كرد بەخىر ، چەكەكانىشى كرد بەسەدەقە بۇ موسولمانان ، لە شەۋەكەيدا (عائيشە) زەيتى لە دراوسىكەى خواست بۇ چرا ھەلكردن ، قەلغانەكەشى بارمە بوو لاى جولەكەيەك بە سى مشت جۇ.

^۱ / صحيح البخاري ۵۶/۱ .
^۲ / صحيح البخاري ۹۸/۱ ، ۹۹ .

دوا رۆژەکانی تەمەنی پیغەمبەر ﷺ

(انس) له (مالك) هوه دهگيریتەوه:

پوژی دووشەممە لەکاتی کدا که موسوڵمانان له نوێژی بهیانیدا بوون - (ابوبکر) پێش نوێژی بۆ دهکردن - له پڕێکدا پیغەمبەر ﷺ پەردەى ژوورەکەى (عائیشە)ى لادا که دەپروانیە ناو حەرەمى مزگەوت سەیرى کردن ، لەکاتی کدا ئەوان نوێژیان دەکرد ، پاشان زەرەخەنەیهکی جوانى بۆ کردن ، ئەبوبەکر هەنگاوى نا بیته دواوه بۆ ناو ریزی نوێژکەرەکان ، وایزانی پیغەمبەر ﷺ دەیهوێت بێت بۆ نوێژ .

(انس) دەلیت: خەریکبوو موسوڵمانان نوێژەکیان بپرن لەخۆشى هاتنى پیغەمبەر ﷺ ، بەدەستى پیرۆزى ئیشارەتى کرد که نوێژەکتان تەواو بکەن ، ئەنجا پەردەکەى دادایەوهو چووهوه ژوورەوه^۱. دواى ئەوه ئیتەر پیغەمبەر ﷺ ئامادەى نوێژى تر نەبوو.

که خۆرى چیشتهنگاو بەرزبووهوه ، پیغەمبەرى خوا ﷺ (فاطمە)ى بانگ کردو شتیکی چرپاند بەگوێیدا ، دەستى کرد بەگریان . پاشان بانگی کردەوهو شتیکی تری چرپاندەوه بەگوێیدا ، دەستى کرد بەپیکەنین ، عائیشە دەلیت: پرسىارمان کرد لەوه - واتە لەدوايیدا - (فاطمە) وتی: پیغەمبەر ﷺ چرپاندی بە گوێمداو فەرمووی ، که لەم نەخۆشیەدا دەمرم ، منیش بەوه گریام ، پاشان چرپاندی بەگوێمداو فەرمووی: که من دواى خۆى یەكەم کەس دەبم پێى دەگەم ، بەم هەوالەش دلخۆش بووم.^۲

هەروەها پیغەمبەر ﷺ مژدەى دا بە (فاطمە) که خانمى هەموو ژنانى دونیایە^۳. کاتیک که (فاطمە) ئەو نارهەتەى و ئیش و ئازارەى بە پیغەمبەرى خواوه بینی ﷺ وتی: ئەى هاوار بۆ باوکم ، پێى فەرموو: فاطمە ، کچم ئیتەر لەمەودوا باوکت ئیش و ئازارى نامینیت.^۴

^۱ / هەمان سەرچاوه، باب مرض النبي ﷺ ۶۴۰/۲.

^۲ / صحيح البخاری ۶۳۸/۲.

^۳ / هەندێ له رێوايه‌تەکان دەلێن : ئەو گەلێ گۆزێ مژدەدانە له دوا رۆژەکانى ژيانیدا نەبووه ، بەئێكو له دوا هەفتەدا بووه ،

پروانه (رحمة للعالمين) ۲۸۲/۱.

^۴ / صحيح البخاری ۶۴۱/۲.

ئەنجا (حسن) و (حسین)ی بانگ کردو ماچی کردن ، وەسیەتی فەرموو ،
 کە باش بن لەگەڵیاندا ، پاشان هاوسەرەکانی بانگ کردو یادی خودای وەبیر
 هێنانەو و ئامۆژگاری کردن.

بەلام ئیش و ئازار توندبوو زیاتری کرد تاناسەواری ئەو ژەرە دەرکەوت ،
 کە لە (خێر)دا دەرخواردی دراو بوو ، دەیفەرموو: عائیشە" هەتا ئیستا هەست بە
 تالۆی ئەو ژەرە دەکەم کە لە پۆژی خەیبەردا خواردم ، ئیستا دەبینم هەناومی گۆر
 تیبەرداوە.^۱

ئەنجا ئامۆژگاری کرد بۆ خەڵک و فەرمووی: ئاگاتان لە نوێژەکانتان بێت ،
 بەزەبیتان بێتەو بە کەنیزەکاندا ، ئەمە ی چەند جارێک وتەو.^۲

گیانە ئالای سەرەمەرگ

ئێتر گیانە ئالای سەرەمەرگ دەستی پێکرد سەری لەسەر پانی عائیشە بوو
 ، (عائیشە) دەیوت: یەکیک لە نازو نەیمەتەکانی خوا ئەو بوو کە پیغمبەر ﷺ
 لەمالەکەیی من و لە ژووری خۆمدا لەکۆشی خۆمدا وەفاتی کرد ، خوای گەورە
 هەناسەیی ئەوی تیکەلاو بەهەناسەم کرد لەکاتی وەفاتیدا.

(عبدالرحمن)ی کوپی (ابوبکر) هاتە ژوورەو سەیر کرد سەیر کرد سەیر کرد ،
 من پشتی پیغمبەر گرتبوو ﷺ ، بینیم سەیری دەکات ، زانیم کە حەزی لە سیواک
 کردنە ، و تەم: بۆت وەر بگرم؟

بەئیشارەتی سەری فەرمووی: بەئێ.

سیواک بۆ کرد ، کەمێک زێر بوو و تەم: بۆت نەرم بکەمەو؟

بەسەر ئیشارەتی کردو فەرمووی: بەئێ.

بۆم نەرم کردەو. - لە رێوایەتیکیشدا هاتوو کە بەجوانترین شیۆ
 سیواکی کرد - ، لەبەردەستیدا کوندەیهکی ئاو دانرابوو، دەستی تێدەخست و
 دەموچاوی پێرۆزی پێ تەپدەکردو ، دەیفەرموو: (لا إله إلا الله) ئای خوایه کە
 مردن ساتەوساتی سەختی هەیه - فەرموودەکە -^۳

کە لە سیواک کردنەکەیی بوو دەستی یان پەنجەیی بەرز کردەو ، چاوی
 روانیە بنمیچی مالەکە ، لێوکانی دەجولا ، (عائیشە) گۆیی بۆ هەلخست گۆیی ئی

^۱ / هەمان سەرچاوە ۶۳۷/۲.

^۲ / هەمان سەرچاوە ۶۳۷/۲.

^۳ / صحيح البخاری، باب مرض النبي ﷺ ۶۴۰/۲.

بوو دهيفرموو: (مع الذين أنعمت عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين ، اللهم اغفر لي ، وارحمني ، والحقني بالرفيق الأعلى)^١.

واته : خوايه بمخهيته پړزی ئهوانه ی نازو نیعمهتت بهسهردا پرشتن له پیغه مبهراڼ و شه هیدان و سالتان ، خوايه لیم بیوره و پرهم پئ بکه ، خوايه به پره فیقی ئه علا ، خوايه ، پره فیقی ئه علا.

ئهم وتهیه ی دوا یی سئ جار وتهوه ، دهستی شل بوو گیانی پاک و پیروزی سپاردو گه شتت به پره فیقی ئه علا (إنا لله وإنا إليه راجعون).

ئهم پرود او ده لته زینه له کاتی کدا پروی دا که چیشته نگاویکی گهرم بوو ، له پوژی دوو شه ممه ۱۲ ی ربه یی یه که می سالی ۱۱ ی کوچی ، ته مهنی پیروزی (۶۳) سال و چوار پوژ بوو.

دابارینی خه مه کان به سهر هاو ده لانی دا

هه والی کوچی پیغه مبه ر ﷺ خیرا بلا و بووه ، دنیا له پیش چاو تارک بوو ، (انس) ده لیت: هه رگیز پوژن کم نه دیوه پونا کترو جواتر له و پوژهی پیغه مبه ر ﷺ ی تیدا مرد.^۲

که وه فاتی کرد (فاطمة) وتی: بابه گیان ، وه لای پهره دگارت دایه وه که بانگی کردی ، بابه گیان ، جه ننه تی فیرده وس جیگاته ، بابه گیان ، پرسه و سه ره خوشی بو لای جبریل ده به یڼ ^۳.

هه لویستی عمر

که عمر هه والی وه فاتی پیغه مبه ری بیست ﷺ سه رگه ردان بوو هوشی لای خو ی نه ما ، هاواری ده کرد: دوپرووه کان ده لین پیغه مبه ری خوا مردووه ، پیغه مبه ری خوا ﷺ نه مردووه به لکو چوو ه بو لای پهره دگاری خو ی ، هه ره کو (موسای کوپی (عمران) روشت و بو ماوه ی چل شه و نه گه راپه وه ، تا پاش ئه وه ی وتیان مرد ئه نجا گه راپه وه. وه لاهی پیغه مبه ریش ده گه ریته وه ، ئه و جا ده ست و قاچی ئه وانه ده بریت که وتویانه مردووه.

^۱ / هه مان سه رچاره و (باب). درا گوته ی پیغه مبه ر ﷺ ، ۶۳۸/۲ ، ۶۳۲ ، ۶۴۰ ، ۶۴۱.

^۲ / (دارمی) ربوایه تی کردووه ، (مشكاة المصابيح) ۵۴۷/۲.

^۳ / صحیح البخاری، باب مرض النبي (ﷺ) ، ۶۴۱/۲.

هه ئويستی ابوبکر

ابوبکر به سواری ئه سپهكه‌ی خیرا هات و دابه‌زی چووه ناو مزگه‌وت قسه‌ی له‌گه‌ل كه‌سدا نه‌کرد ، تا چووه ژووره‌كه‌ی (عائیشه) و پووی کرده تهرمه‌كه‌ی پیغه‌مبهر ﷺ كه‌ به‌بوره‌یه‌ك داپۆشرا بوو ، په‌رده‌ی له‌سه‌ری پیروزی هه‌لدايه‌وه ، خۆیدا به‌سه‌ریداو ، ماچی کردو ده‌ستی کرد به‌گریان ،

پاشان فهرمووی: دایك و بایم به‌قوربانن بن ، هه‌رگیز نابیت تۆ دووچار بمیریت ، ته‌نها جارێكه‌و ئه‌وا نۆشیت.

پاشان (ابوبکر) چووه دهره‌وه ، هه‌یشتا (عمر) قسه‌ی ده‌کرد بۆ خه‌لك ، پووی تۆ کردو وتی: عمر دانیشه .

(عمر) دانه‌نیشت ، ئیتر خه‌لك هاتن به‌ره‌و لای (ابوبکر) و (عمر) یان به‌جیه‌نیشت ، ئه‌نجا (ابوبکر) فهرمووی: (أما بعد) هه‌ركه‌سیك له‌ ئیوه موحه‌مه‌دی ده‌په‌رست ﷺ ئه‌وه موحه‌مه‌د ﷺ وه‌فاتی کرد ، هه‌ركه‌سیكیش له‌ ئیوه خودای په‌رستووه ، ئه‌وا خوا زیندوووه هه‌رگیز نامریت ، خوا ی مه‌زن فهرموویه‌تی: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبِهِ فَلَنْ يَصُرَ اللَّهُ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ﴾ آل عمران/ ۱۴۴.

واته: (موحه‌مه‌د شتیکی‌تر نیه جگه له پیغه‌مبهرێك و پێش ئه‌میش چه‌ندین پیغه‌مبهری تر هه‌بوون ، ئایا ده‌کریت كه‌ مرد یان كوژرا ئیوه‌ش به‌ پوودا هه‌لگه‌رینه‌وه؟ هه‌ركه‌سیكیش هه‌لگه‌رپێته‌وه‌و لا‌بدات هیچ زیانیك به‌خوا ناگه‌یه‌نیّت ، خودای مه‌زنیش پاداشتی سوپاسگوزاران ده‌داته‌وه). (ابن عباس) وتی: وه‌لّاه‌ی واده‌هاته به‌رگوویی خه‌لك كه‌ ئه‌م ئایه‌ته هه‌یشتا نه‌هاتۆته‌ خواره‌وه ، تا (ابوبکر) خۆیندیه‌وه. ئه‌نجا خه‌لكی لییان وه‌رگرت ، هه‌رچه‌یه‌كم گوێ ئی ده‌بوو ئه‌م ئایه‌ته‌ی ده‌وته‌وه.

(ابن المسيب) ده‌لیت: عمر فهرمووی: وه‌لّاه‌ی هه‌ر ئه‌وه‌نده گویم له‌م ئایه‌ته بوو كه‌ (ابوبکر) خۆیندیه‌وه ، ئیتر قه‌له‌می ئه‌ژنۆم شكاو كه‌وتمه‌ سه‌ر زه‌وی ، ئیدی زانیم كه‌ پیغه‌مبهر ﷺ وه‌فاتی کردوووه.^۱

^۱ / صحیح البخاری ۶۴۰/۲ ، ۶۴۱.

شۆردن و کفن کردن و

مالئاوايي له جهستهي پيرۆزي بهرهو خاک

دوای وهفاتی پیغه مبهەر ﷺ پيش ئهوهی کفن و دفنی بکهن له مهسه لهی جینشینیدا جیاوازی دروست بوو ، له (سقیفةی) (بنی ساعدة) دا چه ندين گفتوگۆو قسه و باس بهرپابوو له نیوان کۆچکه ران و ئه نسا ردا . له کۆتاییدا ریکه وتن له سهر جینشینایه تی (ابوبکر) ، ئه مه تاکۆتایی پۆژی دووشه ممه بهردهوام بوو تا شه و داها ت و ئاگایان له ئه سپه رده کردنی تهرمی پیغه مبهەر ﷺ نه ما ، تاکۆتایی شهوی سئ شه ممه له گه ل سپی ده دا ، جهسته ی پیرۆزی له سهر جیگه که ی خۆی بوو ، بورده که ی به سه ره وه بوو ، ده رگای له سهر دا خرابوو .

پۆژی سئ شه ممه پیغه مبهریان شۆرد ﷺ بی ئه وهی جلهکانی له بهر داکه نن ، (عباس) و (علی) ده یان شۆرد له گه ل (فضل) و (قتم) هه ردوو کۆر ده که ی (عباس) و (شقران) ی غۆلامه که ی پیغه مبهەر ﷺ ، هه ره وه (اسامه) ی کۆری (زید) و (اوس) ی کۆری (خولی) . (عباس) و (فضل) و (قتم) ئه مدیوو و ئه و دیویان پئ ده کرد . (اسامه) و (شقران) یش ئاویان پیدا ده کرد ، (علی) یش ده یشۆری ، (اوس) یش له ئامیژی گرتبوو .

پاشان کفن پۆشیان کرد له سئ بهرگی سپی خامدا ، نه کراس و نه میزه ری تیدا نه بوو^۱ . یه که به دوای یه که ئالاند بوویان له جهسته ی پیرۆزی .

سه بهاره ت به شوینی ئه سپه رده کردنه که شی جیاوازی دروست بوو ، (ابوبکر) وتی : گویم ئی بوو پیغه مبهەر ﷺ فه رموویه تی : هه رپیغه مبه ریک له کویدا وهفاتی کرد بی ت له ویدا نیژ راوه ، ئه نجا (ابو طلحه) جیگه که ی پیغه مبه ری ﷺ بهرز کرده وه ، له شوینه که یدا گۆریان بۆ هه لکه ندو ، کردیانه گۆرچه .

خه لکی ده که س ده که س ده ها تنه ژووره وه نوێژیان له سه ری ده کرد ﷺ بی ئه وهی که س پيش نوێژیان بۆ بکات ، سه ره تا که سوکاری نوێژیان کرد له سه ری ، پاشان کۆچکه ران ، پاشان ئه نسا ره کان ، ژنانیش دوای پیاوان نوێژیان کرد له سه ری ، پاشان میرد منالان نوێژیان کرد له سه ری .

^۱ / متفق عليه، صحيح البخاري ۱/۱۶۹، صحيح مسلم ۱/۳۰۶.

ئەركارە ھەموو پۇژى سىشەممەي خايدان ، تا شەوى چوارشەممە ھات ،
(عائيشە) وتى: بە ئەسپەردەكردنى پىڭھەمبەرمان نەزانى ﷺ تا لە نىوھى شەودا
گويمان لە دەنگى گۆر ھەلکەنەكان بوو.^۱

مالى پىڭھەمبەر ﷺ

۱. مالى پىڭھەمبەر ﷺ لەمەككەدا پىش كۆچكردن بۆ مەدينە پىڭھاتبوو لەخۆى و
(خديجة)ى ھاوسەرى ، لە تەمەنى بىست و پىنج سالىدا ماردى كرد ،
(خديجة) لە تەمەنى چل سالىدا بوو ، ئەم ئافرەتە يەكەم ژنى پىڭھەمبەر بوو ﷺ
، ژنى بەسەردا نەھيئا ، چەند كوپو كچىكى لى بوو ، كوپەكان ھىچيان نەمان ،
كچەكانىش برىتى بوون لە:

(زينب) و (رقية) و (ام كلثوم) و (فاطمة) ، سەبارەت بە (زينب) لەپىش
كۆچدا كوپى پورەكەى خۆى (ابو العاص)ى كوپى (ربيع) ماردى كرد. (رقية) و (ام
كلثوم)ىش بەدواى يەكدا ھاوسەرى (عثمان)ى كوپى (عقان) بوون. (فاطمة)ش
(على) كوپى (ابو طالب) لەنۆوان شەپى (بەدر) و (ئوھود)دا ماردى كرد . (حسن) و
(حسين) و (زينب) و (ام كلثوم) لە (فاطمة)ن.

دىارە كە بۆ پىڭھەمبەر ﷺ پەوا بوو زياتر لە چوار ژن بەھىنەت بۆ چەندىن
مەبەستى گرنگ. ئەو ژنانەى عەقدى ھاوسەرىتى لەگەلدا بەستوون سىانزە ژن
بوون ، نۆيان كە پىڭھەمبەر ﷺ وەفاتى كرد مابوون . دووانىشيان لە ژيانى خۇيدا
وەفاتيان كردوو ، يەككىيان (خديجة)يەو ئەويتريشيان داىكى ھەژاران (زينب)ى
كچى (خزيمە)يە ، دووانىشيانى نەگواستووتەو ، ئەمەش ناوى ھەموويانە:

۲. (سودة)ى كچى (زمنة) ، پىڭھەمبەرى خوا ﷺ لە (مانگى) (شەوال)ى سالى ۱۰ى
پىڭھەمبەرايەتىدا ماردى كرد ، پاش وەفاتى خەديجە بەچەند پۇژىك ،
(سودة) پىش ئەوھى بىتتە ھاوسەرى پىڭھەمبەر ﷺ خىزانى نامۇزايەكى خۆى
بوو بەناوى (سكران)ى كوپى (عمرو). وەفاتى كرد.

^۱ / (مختصر سيرة الرسول) نووسىنى (شيخ عبدوللّٰى نەجدى ل ٤٧١)، بۆ درىژەى باسى گەيشتنى پىڭھەمبەر ﷺ بەرەلىقى
نەعلا، بىروانە: (صحيح البخارى) ، باب مرض النبي ﷺ و چەند (باب)ىكى ترى دواى، لەگەل (فتح البارى) و (صحيح مسلم)
و (مشكاة المصابيح)ى باب (وفاة النبي ﷺ)، (ابن هشام) ٦٤٩/٢ تا ٦٦٥، ھەروەھا (تلقيح لھوم اھل الاثر) ل ٢٨ و ٢٩..
ھەروەھا (رحمة للعالمين) ٢٧٧/١ تا ٢٨٦ و ديارى كردنى سەرجەم كاتەكان لەسەرچاوەى دراين.

۳. (عائیشه)ی کچی (ابوبکر)ی (صدیق) ، پیغمبه‌ری خوا ﷺ له مانگی (شه‌وال) ی سالی ۱۱ ی پیغمبه‌رایه‌تیدا ، واته یهک سال دواى ماره‌کردنی (سوده) و ، دوو سال و پینچ مانگ پيش کوچکردن بو مه‌دینه ، له مانگی (شه‌وال) دا و حه‌وت مانگ دواى کوچکردنی بو مه‌دینه ، له خیزانه‌کانی پیغمبه‌ر ﷺ ته‌نھا عائیشه کچ بوو ، خوشه‌ویسترین مروّ بوو له‌دلیداو ، ژیرترین ژنی ئوممه‌تی ئیسلامه‌و ، به‌ره‌هایی زاناترین ئافره‌ته تا ئیستا هه‌لکه‌وت‌بیّت.

۴. (حفصه)ی کچی (عمر)ی کوپری (خطاب) ، میرده‌که‌ی له‌نیوان جه‌نگی (به‌در) و (نوح‌ود) دا وه‌فاتی کرد ، پیغمبه‌ر ﷺ له (سالی ۲ کوچی) دا مارهی کرد.

۵. (زینب)ی کچی (خزیمه) له‌خیلی (بنی هلال)ی کوپری (عامر)ی کوپری (صعصعه) ، ناو‌نرا بوو به‌دایکی هه‌ژاران ، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی زور به‌زه‌یی به‌هه‌ژاراندا ده‌هاته‌وه ، هاوسه‌ری (عبدالله)ی کوپری (جحش) بوو ، له‌جه‌نگی (احد) دا شه‌هید کرا ، پیغمبه‌ریش ﷺ له (سالی ۴ کوچی) دا خواستی ، پاش شوو‌کردنی به‌ پیغمبه‌ر ﷺ به‌ دوو مانگ یان سنی مانگ وه‌فاتی کرد.

۶. (ام سلمه) (هند)ی کچی (ابی امیه) ، ژنی (ابو سلمه) بوو ، له‌مانگی (جه‌مادی دووهم)ی سالی ۴ کوچیدا (ابو سلمه) وه‌فاتی کرد. له (مانگی (شه‌وال)ی هه‌مان سالدا پیغمبه‌ر ﷺ مارهی کرد.

۷. (زینب)ی کچی (جحش)ی کوپری (رباب)ی خیلی (بنی اسد)ی کوپری (خزیمه) ، پورزای پیغمبه‌ره ﷺ ، له‌پیشدا خیزانی (زید)ی کوپری (حارثه) بوو ، که له‌کاتی سه‌رده‌می جاهیلیدا به‌ کوپری موحه‌مه‌د ﷺ بانگی لیده‌کرا ، ته‌لاقی دا ، خوای مه‌زن نایه‌تی نارده‌ خواره‌وه‌ گوتار ئاراسته‌ی پیغمبه‌ر ﷺ ده‌کات ﴿فَلَمَّا قُضِيَ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا﴾. هه‌ر له‌باره‌ی (زینب)ه‌وه‌ چه‌ند نایه‌تی‌ک دابه‌زیه‌ خواره‌وه ، که مه‌سه‌له‌ی به‌کوپ کردن (تبنی) یه‌کلاده‌کاته‌وه - پاشتریش باسی ده‌که‌ین - ، پاشان پیغمبه‌ر ﷺ له (مانگی (ذی القعدة)ی سالی ۵ کوچی) دا مارهی کرد.

۸. (جویرییه)ی کچی (حارث) گه‌ره‌ی (بنی المصطلق)ی خیلی (خزاعه) ، له‌ناو که‌نیزه‌که‌کانی (بنی المصطلق) ده‌بوو که‌وته به‌ر پشکی (ثابت)ی کوپری (قیس)ی کوپری (شماس) ، (شماس) عه‌قدی موکاته‌به‌ی له‌گه‌لدا به‌ست ، پیغمبه‌ر ﷺ پاره‌ی موکاته‌به‌که‌ی داو له‌(مانگی (شعبان)ی سالی ۶ کوچی) دا مارهی کرد.

۹. (ام حبیبه) (رملة) ی کچی (ابو سفیان) ژنی (عبیدالله) ی کوپی (جش) بوو ، له گه لیدا کوچی کرد بو حبه شه له وی (عبیدالله) له ناینی ئیسلام هه لگه پرایه وه بوو به گاورو هه له ویش مرد ، به لام (ام حبیبه) له سه ناینی خو ی به دامه زراوی مایه وه . که پیغه مبه ر ﷺ (عمرو) ی کوپی (امیه) ی (ضمري) نارد به نامه کهیدا بو نه جاشی ، له مانگی (موحه رهم) ی سالی (۷) ی کوچیدا ، داوای (ام حبیبه) ی کرد بو پیغه مبه ر ﷺ و نه جاشی له گه ل (شرح بیل) ی کوپی (حسنه) دا ناردیه وه .

۱۰. (صفیه) ی کچی (حیی) کوپی (اخطب) له (بنو اسرائیل) ، یه کیك بوو له دیله ژنه کانی خه یبه رو پیغه مبه ر ﷺ هه لیبرارد ، نازادی کردو ماره ی کرد ، له دوا ی فته ی خه یبه ره وه له (سالی ۷ ی کوچی) دا .

۱۱. (میمونه) ی کچی (حارث) خوشکی (ام الفضل) (لبابة) ی کچی (حارث) ، له (مانگی (ذی القعدة) ی سالی ۷ ی کوچی) دا له کاتی عومره ی قه زادا خواستی ، پاش نه وه ی له ئیحرام بوه وه .

ئه وانه (۱۱) ژن بوون ، پیغه مبه ر ﷺ خواستبووی و هاوسه ری بوون و گواستونیه ته وه ، دووانیان له ژیان خویدا وه فاتیان کردو وه (خدیجه) و (زینب) ی دایکی هه ژاران ، له ژیان نۆ ژنه که ی تریدا خو ی وه فاتی کردو وه . ئه و دووانه ش که نه یگواستوونه ته وه ، یه کیکیان له (بنی کلاب) بوو ، ئه و تریشیان له (کنده) ئه مه یان ناسراوه به (جونیه) ، ئه م مه سه له یه راجیاوازی له سه ره پیویست به باسکردن ناکات .

که نیزه که کانیشی که بۆ نیرابوون دووان بوون ، یه کیکیان (ماریه) ی (قبطیه) بوو که (مقوقس) بۆ نارد ، له (ماریه) (ابراهیم) ی بوو ، که له منالیدا له شاری مه دینه له ژیان خویدا ﷺ وه فاتی کرد . له به روا ی (۲۸ یان ۲۹ ی مانگی شه والی سالی ۱۰ کوچی) - به رامبه ر به (۲۷) ی یه نایه ری سالی ۶۳۲ ی زاینی) .

که نیزه کی دووه میش (ره یحانه) ی کچی (زهید) ی (نضریه) یان (قرظیه) بوو ، یه کیك بوو له که نیزه که کانی (بنو قریظه) هه لیبرارد ، رایه کیش ده لیت : یه کیك بووه له و ژنانه ی که نازادی کردو وه ماره ی کرد . (ابن قیم) گوته ی یه که می په سه ند کردو وه ، (ابو عبید) دووانی تریشی بو زیاد کردو وه یه که م (جمیله) دووه میشیان که نیزه کیك بووه (زهینه ب) پیی به خشیوه .^۱

^۱ / بروهانه (زاد المعاد) ۲۹/۱ .

ئەو كەسەى سەيرى ژيانى پېغەمبەر ﷺ دەكات ، دەزانىت كە مارەكردنى ئەو ژمارە ژنە لەكۆتايى تەمەنىداو پاش ئەودى كە سى سالى تەمەنى گەنجى خۆى لەگەل ژنيكدا بەسەر بردووه كە نيمچە پېرېووه - (خديجه) پاشان (سووه) - باش دەزانىت كە ئەو جۆره ژنەيتانە لەبەر ئارەزووى سىكس و شەهوەت دامركاندەوه نەبووه ، بەلكو كۆمەلىك هۆى گەورەترو مەزىتر لەئارادا هەبوون ، كە ئامانجى سەرەكى ئەو ژنەيتانە بوون.

خواستنى كچى (ابوبكر) و (عمر) ، هەروەها مارەكردنى (فاطمة)ى كچى خۆى لە (على) و مارەكردنى (رقية) و پاشان (ام كلثوم)يش لە (عثمان)ى كۆرى (عقان) ئامازىيەكى تىدايه بۆ پتەوكردنى پەيوەندى بەو چوار كەسەوه كە گيانفیدايى و لىپرانيان بۆ ئىسلام لەكاتى ئارەحەتتەكاندا ماوه.

نەرتى عەرەب وابوو زۆر پزىيان لە ژنو ژنخوازى و خزمایەتى دەگرت ، خزمایەتى پېگەيەكى گەنگ بوو بۆ نزيكبوونەوه لە تيرەو خيڵە جياوازهكان ، عەرەب دژايەتى كردنى خرمى بە لەكەيەكى گەوره دەزانى، پېغەمبەر ﷺ بە مارەكردنى ژمارەيەك لە ژنانى (دايكى ئيمانداران) ويستى دۆرژنایەتى خيڵەكان بۆ ئىسلام كز بكات و ئاگرى پق و كينەيان بكوژيڻىتەوه ، (ام سلمه) لە خيلى (بنى مخزوم) بوو ، كە تيرەكەى (ابو جهل) و (خالد) ، كە پېغەمبەر ﷺ خواستى ئيتى (خالد) ئەو هەلۆستە توندوتيزەى پۆزى (احدى) ئەما ، ئەوهبوو بەخواست و حەزى خۆى ھات و موسولمان بوو، هەروەها (ابو سفیان) پاش شووكردنى كچەكەى بە پېغەمبەر ﷺ ئەو توندوتيزەى ئەما. هەروەها دەبينىن (بنى المصطلق) و (بنى النضير) شەر فروشتن و دۆرژنایەتيان ئەما كە پېغەمبەر ﷺ (جویریة) و (صفية)ى مارەكرد. بگرە (جویریة) گەورەترین بەرەكەت و خیرى هەبوو بۆ رۆلەكانى خيڵەكەى و خرم و خویشانى ، چونكە لەگەل مارەكردنیدا لەلایەن پېغەمبەرەوه ﷺ هاوەلانیشت سەد بنەمالەى خرم و كەسوكارى (جویریة)يان ئازاد كرد . وتیان چۆن دەبیت خزمانى پېغەمبەر ﷺ كۆیلە بن ، روونیشە ئەو ئازاد كردنە لەسەر ناخ و دل و دەروون چ كارگرىەكى هەيه.

لەمانەش هەموو زیاتر پېغەمبەر ﷺ فەرمانى پێدراوو كە دەبیت خەلكانىك پاك بكاتەوه و هۆشیارو بەئاگا بەنيڤتەوه لەبارەى فەرھەنگ و ژيارو شارستانی هێچيان نەدەزانى و هېچ بەشداریەكیان نەبوو لە بنیاتنان و پشیتیوانى كردنى كۆمەلگادا.

یەكك لهو بنهما سهرهكیانهی بوونه بهردی بناغه ی بنیاتنانی کۆمه‌لگای ئیسلامیی ئه‌وه بوو ، پێگهی نه‌داوه به پیاوان تیکه‌لاو بن له‌گه‌ل ژناندا ، نه‌ده‌کرا به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ هۆشیار بکریته‌وه‌و ، ره‌چاوی ئه‌و بنهماینه‌ش بکریته . له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا که ئاگا کردنه‌وه‌ی ئه‌وان به‌ئه‌ندازه‌ی پیاوان پیویست بوو ، بگره زیاتریش بوو .

بۆ ئه‌و مه‌به‌سته ده‌بوایه پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ ته‌مه‌نی جیا جیا ژن هه‌لبژێرت بۆ ئه‌نجامدانی ئه‌و مه‌به‌سته‌و په‌روه‌رده‌یه‌کی پته‌وی چاکیان بکات و فی‌ری ئه‌حکامه‌کانی شه‌ریعه‌تیان بکات ، به‌ پۆشنیری ئیسلامیی جۆشیان بدات تا بتوانن ببنه مامۆستا فی‌رکاری ژنه‌ ده‌شته‌کی و شارنشینه‌کان و پیره‌ژنان و کچانی گه‌نج ، به‌م پێیه له‌جیاتی پیاوان ئه‌م ژنانه به‌و کاره هه‌ستن .

دایکانی ئیمانداران پۆلی گه‌وره‌یان هه‌بوو له‌گواستنه‌وه‌ی بارو په‌وشتی پیغه‌مبه‌ر ﷺ بۆ خه‌لک به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌یان که ته‌مه‌نیکی درێژتریان بۆ نوسرا ، وه‌کو (عائیشه) ، (عائیشه) ژماره‌یه‌کی زۆر له‌فه‌رمووده‌ گو‌ف‌تاریی و ره‌فتاریه‌کانی پیغه‌مبه‌ری باسکردووه ، یه‌كك له‌و حاله‌تی ژنه‌ینه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ په‌یوه‌سته به‌نه‌ریتیکی جاهیلی ره‌گ و ریشه‌داره‌وه ، ئه‌ویش مه‌سه‌له‌ی (تبنی) به‌ کو‌پ کردنه ، له‌ناو عه‌ره‌بدا ئه‌و که‌سه‌ی منالیکی بکرایه به‌پۆله‌ی خۆی ئه‌وا ئه‌و کو‌په هه‌موو که‌سه حه‌رامکراوه‌کانی وه‌کو کو‌پکی راسته‌قینه‌ لی‌ حه‌رام ده‌کرا . ئه‌م رێسایه له‌ناو کۆمه‌لگاو ناخی تاکه‌کانی عه‌ره‌بدا چه‌سپاو بوو ، به‌شیوه‌یه‌ک له‌ ره‌گ ده‌ره‌ینه‌ی مه‌حال بوو ، به‌لام له‌هه‌مان کاتیشدا ئه‌م رێسا جاهیلیه‌ ده‌ه‌وانه بوو له‌گه‌ل ئه‌و بنه‌په‌رت و پرنسیپانه‌دا که ئیسلام دانی پێدا نابوو له‌ مه‌سه‌له‌ی هاوسه‌ریتی و ته‌لاق و میرات و مامه‌له‌کانی تریدا ، سه‌ریاری ئه‌وه ئه‌م رێسایه چه‌ندین ئاسه‌واری خراپ و به‌د په‌وه‌شتی لێ‌ده‌که‌ویته‌وه ، له‌وانه‌ی که ئیسلام هاتبوو بۆ سه‌ری‌نه‌وه‌یان .

بۆ تیکشکاندنی ئه‌م رێسایه خ‌وای مه‌زن فه‌رمانی‌دا به‌پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ﷺ که داخ‌وای (زینب) ی کچی (ج‌ح‌ش) ی پورزای بکات ، ئه‌و کاته خ‌یزانی (زید) بوو نا‌کوکی هه‌بوو له‌نیوانیاندا ، تا‌گه‌یشته ئه‌وه‌ی زید ویستی ته‌لاقی بدات له‌وکاته‌دا که ئه‌حزاب هاتبوونه سه‌ر مه‌دینه‌و موس‌ولمانان . پیغه‌مبه‌ریش ﷺ له‌په‌روا‌گه‌نده‌ی دو‌په‌روان و موشریکان و جوله‌که‌ ده‌ترساو سل‌ی ده‌کرده‌وه له‌و دله‌پراوکی و گومان و

شته پرپوچانه‌ی بلاویان ده‌کرده‌وه دژ به پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌شی زانی ئه‌مه چه‌نده کاریگه‌ری هه‌یه له‌سه‌ر ده‌روونی موسولمانه لاوازه‌کان ، بۆیه چه‌زی ده‌کرد (زید) (زینب) ته‌لاق نه‌دات ، تا نه‌که‌وێته به‌رده‌م ئه‌و تاقی‌کردنه‌وه گه‌وره‌یه .

گومانیشی تیدا نی‌یه ئه‌و ده‌پاوه‌کی و دوو ده‌لی‌یه له‌گه‌ل ئه‌و نامانجه سه‌ره‌کیه‌دا رێک نه‌ده‌که‌وت که پیغه‌مبه‌ری بۆ نی‌راوه ﷺ ، بۆیه خوای مه‌زن په‌خنه‌ی لیگرت و فه‌رمووی: ﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ﴾ الأحزاب/۳۷. واته: (تۆ ده‌توت به (زید) ژنه‌که‌ت پاگه‌رو له‌خوا بترسه ، له‌ناختدا ئه‌وه‌شت چه‌شار دا‌بوو که خودا ده‌ری ده‌خات ، تۆ له‌قه‌سه‌ی خه‌لک ده‌ترسیت ، له‌کاتی‌کدا که پی‌ویسته له‌خودا بترسیت).

له‌کو‌تاییدا (زید) ته‌لاقی‌دا ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ له پوژانی سه‌پاندنی ئاب‌لو‌قه‌ی سه‌ر (بنی قریظه)‌دا ماره‌ی کرد پاش ئه‌وه‌ی عیده‌ی به‌سه‌ر چوو. خوای مه‌زن ئه‌و زه‌واجه‌ی به‌سه‌ردا سه‌پاندو ، هیچ بواریکی بۆ نه‌هه‌شته‌وه که رایه‌کی تر په‌سه‌ند بکات ، تا ئه‌وه‌بوو خودای مه‌زن خۆی ئه‌وه‌ی ئاشکرا کرد ، ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا﴾ الأحزاب/۳۷. واته: (که زه‌ید ده‌ستی له‌زه‌ینه‌بی ژنی بو‌وه‌وه ته‌لاقی‌دا ئیتمه - خاوه‌ند - له‌تۆمان ماره‌کرد تانیماندارانی‌ش تووشی ته‌نگه‌تاوی و بی‌تاقه‌تی نه‌بن سه‌باره‌ت به‌هاوسه‌ری به‌کو‌پ‌کراوه‌کانیان ئه‌گه‌ر هاتوو ویستیان ماره‌یان بکه‌ن). بۆ ئه‌وه‌ی رێسای (تبنی) به‌کرداری پرۆخینیت هه‌روه‌کو به‌گوفتار پی‌شتریش روخاند‌بووی ﴿ادْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ الأحزاب/۵. واته: به‌ناوی باوکیانه‌وه (به‌کو‌پ‌کراوه‌کانتان) بانگ بکه‌ن ، چونکه ئه‌وه داد‌په‌روه‌رانه تره له‌لای خوا. ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ واته: (به‌راستی موحه‌مه‌د ﷺ باوکی هیچ یه‌کێک له‌ئێوه نه‌بووه ، به‌لام پیغه‌مبه‌ری خواو دوا‌یی‌نی پیغه‌مبه‌رانه).

چه‌نده‌ها نه‌ریت و خوی په‌گو ریشه‌دا کو‌تاو هه‌ن که هه‌رگیز به‌ وشه ناسپ‌رێته‌وه ، به‌لکو پی‌ویستی به‌کرداری خاوه‌نی بانگه‌وازه‌که هه‌یه ، ئه‌مه‌ش له‌وه‌لویسته‌دا ده‌رده‌که‌وێت که موسولمانان پيشانیاندا له‌سولحی حوده‌یییه‌دا (عه‌وه‌ی کو‌ری (مسعودی (ثقفی) هه‌ندی‌ک له‌و موسولمانانه‌ی بی‌نی که تفی ده‌می

پیغهمبهران دهگرتهمو ، شهریان دهکرد لهسهر ئاوی دهست نویژی. بهلئ ، نهوانه
 ئو کهسانه بوون که پیشپرکئی چوون بهرو مهrgیان کرد لهژیر درهختهکهدا.
 نهوانه که هاوچهشنی (ابوبکر) و (عمر)یان تیدا بوو که نهوش ههلوستیان بوو ،
 کهچی دوی تهواو بوونی سولخی حودهییبه کاتیک پیغهمبهر ﷺ فهرمانی دا بهو
 هاوهله گیانبازانه ههریهکهو قوریانی خوئی سهرپریت کهچی یه کهسیان ههلهسته
 لهشویی خویدا. تا پیغهمبهر شیرزه بوو توشی دلراوکی هات ، تا (ام سلمه)ی
 خیزانی عهرزی کرد تو بوخوت قوربانیهکهت سهر بره بی نهوهی قسه لهگهل کهسدا
 بکهیت ، وای کرد ، نهجا هاوهلان بهگوئیان کردو خیرا دهست و بردیان کردو
 قوربانیهکانیان سهربری. بهم روداوهدا جیاوازی کاریگهریتی قسهو کردار
 دهردهکهویت له پووخاندنی بیروپروا چهسپاوهکاندا.

دووپرووان خوت خوتهی زوریان وروژاند ، چهندین جوژی پروپاگهندهو
 درویان تهنیهوه بو ئهم نیکاحه ، ههندی که پروپاگهندانه کاریگهریان ههبوو
 لهسهر دلی باوهراوازهکان ، بهتایبهتی که (زینب) پینجهم ژنی پیغهمبهر بوو ﷺ ،
 موسولمانهکانیش نهیاندهرانی که پیغهمبهر ﷺ بوئی ههیه زیاتر له چوار ژن بهینیت
 و، زیدیشیان به کوپی پیغهمبهر ﷺ دهزانی و مارهکردنی ژنی بهکوپرکراویش
 گهورهترین فاحیشه بووه لهکاتی خویدا ، خوای گهوره له سورهتی (الاحزاب) دا بو
 ئارامیی ئاوی دل ئایهتی نارد خوارهوه. نهجا هاوهلان زانیان که سیستمی
 تهبهنی هیچ بایهخیکی نیه له ئیسلامدا ، خوای گهوره دهرفتهی زیاتری داوه به
 پیغهمبهر ﷺ که لهو ژماریه زیاتر ژن بهینیت لهپیناو بهدی هینانی ئامانجه بهرزو
 رهواکاندا.

پیغهمبهر ﷺ مامهلهی لهگهل هاوسهرهکانیدا لهبهرزترین پلهی ریزو
 شکوارییو چاکیدا بوو، ههروهکو ژنهکانیشی له بهرزترین پلهی ریزو حورمهت و
 قهناعت و ئارامیی و بیفیزی و خزمتگوزرایدا بوون ، لههستانیاندا بهئهرکی
 هاوسهریتی پیغهمبهر ﷺ. لهکاتی که بهکولهمهrgیهکی وهها دهژیان بهکهس
 تاقت نهدهبرا. (انس) دهلیت: ههrgیز نهمدیوه پیغهمبهر ﷺ نانیکي نهرمو ناسک
 بخوا تا گهیشهوه بهخوای خوئی ، وه ههrgیز تامی گوشتیکی مهري قهلهوو
 بهپیزی نهکردوه^۱. عایشه دهلیت: ئیمه له مالی پیغهمبهردا ﷺ لهماوهی دوو

^۱ / صحیح البخاری ۹۵۶/۲.

مانگدا سى چار مانگمان به شيويه دمه داس ده بينى هيشتا له ماله كانى
 پيغه مبهردا ناگر نه كرابوه وه. نهجا (عروة) پرسيارى كرد له (عائيشه): باشه نه گهر
 مالتان بهو شيويه بوو نهى به چى ده ژيان؟

عائيشه ده يوت: به دوو شته ره شهكه ده ژياين “ (ناوو خورما).^۱

له گهل نهو ژيانى كوله مهرگى و تنگه تاويه دا جگه له يهك چار هيچ كاتيگ
 ژنه كان بيتاقه تيان در نه بريوه - نه و هس وهكو هه ستيكى مروقيى حاله تيكي
 ئاسايى بوو - بو نه و هس ببيت هويهك بو دانانى نه حكامى نو. خواى مه زن
 نايه تي پا هه لبريى به دوايدا نارده خواره وه: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ إِن كُنْتُمْ
 تُرْذِنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا فَعَالَيْنَ أُمَتَّعَنَّ وَأَسْرَجَنَّ سَرَا حًا جَمِيلًا ، وَإِنْ كُنْتُمْ تُرْذِنَ اللَّهَ
 وَرَسُولَهُ وَالْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ الأحزاب/ ۲۸، ۲۹.
 واته: (نهى پيغه مبهردا) بلى به هاوسه رانت نه گهر زينته و جوانى مالى دونياتان
 ده ويى وهرن با بتانده مى و به جوانى نازداتان بكه ، خو نه گهر خواو
 پيغه مبهردكهى و مالى ناخير تهيشتان ده ويى نهوا خواى گه وه پادا شتى زور
 گه وهى ناماده كردوه بو چاكه كارانتان). له بهردهم هم دوو هه لويس ته دا ديكانى
 ئيمانداران له بهر زور ريى و حورمه تدارى خويان ، خواو پيغه مبهريان هه لبرارد ،
 هيچ كاميان مه يليان به لاي مالى دونيادا نه بوو.

ههروها له گهل نهو دا كه هه ويى يه كتر بوون چهند حاله تيكي كه نه بيت
 وهكو پيويسى مروقيى شتيكى وها نه چوو به به ينياندا ، بو نهو شته بچوكه ش
 خواى مه زن سه رزه نشتى كردن و ئيت نه گه پرانه وه سه ر نهو حاله ته نه مهش نهو
 حاله ته بوو كه خواى مه زن له سوره تي (تحریم) دا باسى كرد ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا
 أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ﴾ تا كو تايى نايه تي پينجه م.

له كو تاييدا به پيويسى نازانم كه قسه و باس له مه سه لهى چهند ژنه بكه ،
 ههركه سيك سه يري ژيانى دانيش توانى نه وروپا بكات ، نه وانه دژى هم مه سه لهيه
 ده وه ستن و سه يري نهو حاله ته پر له نه هامه تيهى نهوان ده كات و نهو هه موو ئابروو
 چوون و كار هساتانه ده بينيت و نهو به لاو دله راوكى و لادانه يان ده بينيت پيويسى
 به گه پران و به لگه سازى زور ناييت ، چونكه ژيانيان راستگوترين شايه ته له سه ر
 راستى و ناراستى بوچوونه كانيان.

^۱ / هه مان سه رچا وه لا په ره.

شیوازو رهوشتی پیغه مبهەر

پیغه مبهەر ﷺ له گه‌ل جوانی رهوشتیدا ، خوای گه‌وره جوانی شیوازو په‌یکه‌ریشی پی‌به‌خشیبوو ، به‌شیوه‌یه‌که زمان کۆله له وه‌سفکردنیدا ، به‌بینی د‌ل پر ده‌بوو له قولپی هه‌نسک. پیاوان خویان ده‌کرده قوریانی ، به‌شیوه‌یه‌که هه‌ج پیاویکی دنیا شتی وای به‌خووه نه‌بینیوه ، ئه‌وانه‌ی له‌گه‌لیدا بوون تاناستی بۆ ت‌وانه‌وه خوشیان ویست‌وه ، باکیان نه‌بووه له تیاچوون ، به‌مه‌رجێک نینۆکیکی ئه‌و ئازاری پی نه‌گات. ئه‌و خو‌شه‌ویسته‌ش به‌ره‌نجامی سه‌وداسه‌ری ئه‌و عیشقه پی‌رۆزه بوو که له‌حاله‌تی ئاساییدا هه‌ج مرو‌قیک نایگاتی. له‌م چه‌ند باسه‌شدا ئاماژه بۆ ئه‌و ریوایه‌تانه ده‌که‌ین که وه‌سفی جوانی و تیرو ته‌واوی پیغه مبهەر ﷺ ده‌کن .

جوانی پی‌یکه‌رو شیواز

(أم معبدی) (خزاعیه) له‌باره‌ی پیغه مبه‌ره‌وه ده‌لیت - له‌کاتی‌دا که وه‌سفی ده‌کات بۆ می‌رده‌که‌ی له‌وکاته‌دا که به‌لای خێوه‌ته‌که‌یدا گۆزه‌راوه: (ده‌م و چاویکی گه‌شو کراوه ، به‌ ره‌وشت ، که‌له‌گه‌ت ، سه‌ریکی بچوک ، جوانخاس ، چاوپه‌ش ، مووی برۆکانی درێژ بوون، ده‌نگیکی گه‌ری هه‌بوو ، گه‌ردنی به‌رز بوو، سپینه‌ی چاوی زۆر بوو ، برژانگی چاوه‌کانی درێژ بوون ، برۆکانی باریک و درێژبوون و به‌یه‌که گه‌یشتبوون ، مووه‌کانی قژی سه‌ری زۆر په‌ش بوون ، که بێده‌نگ ده‌بوو سام و هه‌یه‌تی هه‌بوو ، که قسه‌ی ده‌کرد گه‌وره‌یی و مه‌زنی تی‌دا به‌دی ده‌کرا، که له‌ دووره‌وه ده‌هات جوانترین و به‌ره‌ونه‌قترین به‌ژن و بال‌ای هه‌بوو ، که نزیک ده‌که‌وته‌وه زۆر جوان خاس و په‌فتار شیرین بوو، گوته‌ی جوان بوو ، ریزدار بوو ، میانه‌په‌و بوو ، وته شیرینه‌کانی وه‌کو دانه‌ی ته‌زیج ده‌هۆنیه‌وه ریکی ده‌خستن ، بال‌ای مامناوه‌ندی بوو ، له‌به‌رچاو ئه‌وه‌نده کورته بال‌ا نه‌بوو بچوک ده‌ریکه‌وی‌ت ئه‌وه‌نده‌ش به‌رزه‌بالا نه‌بوو درێژ ده‌ریکه‌وی‌ت ، له‌نیوان دوو لق‌ی دره‌ختی‌دا ناوه‌نجیه‌که‌یان بوو ، له‌ هه‌ر س‌ی لقه‌که قه‌شه‌نگ تر بوو ، له‌ هه‌موویان شکۆدارتر بوو ، چه‌ند که‌سیکی هاوه‌لی د‌لسۆزی له‌گه‌ل‌دا بوو چوار ده‌وریان دا‌بوو ، که قسه‌ی ده‌کرد هاوه‌له‌کانی به‌وریاییه‌وه گۆنیان لێده‌گرت ، که فه‌رمانی ده‌دا خیرا جیبه‌جییان ده‌کرد ، له‌لایه‌ن هاوه‌لانیه‌وه گه‌وره‌ به‌گویی‌کراو ده‌ور قه‌ره‌بالغ بوو ، گرژو مۆن نه‌بوو ، به‌رامبه‌ره‌که‌ی نه‌ده‌شکاندو ته‌ریقی نه‌ده‌کرده‌وه).^۱

(علی) کوپی (ابو طالب) یش وەسفی پیغەمبەر دەکات ﷺ و دەلیت:
 (دریژیکی ناقولاً نەبوو، کورتە بالایەکی گرگن نەبوو، ناوەندی ناو ھاوڕێکانی بوو،
 قژی لول و ئالۆسکاوە نەبوو، ھەرودھا خاویش نەبوو، دەم و چاوە ناوساوە، پیر
 دیار نەبوو، ڕەقەلەو و شکیش نەبوو، دەم و چاوی خەر ھەلکە و تێبوو، سەپیکەلەو
 چاوەرش بوو، بڕژانگی پیلۆی چاوەکانی دریژ بوون، پارچە ئیسقانەکانی لەشی
 وەکو پارچەیی جومگەو شان و ئەژنۆ دەرچوو بوو، مووی سەرسنگی وورد بوو،
 توکن نەبوو، پەنجەکانی دەست و قاچی قەلەو و خرپن بوون، کە دەرۆشت
 واتدەزانی ئاوی ناو ڕیژگەییەکی لیژە، کەلای دەرکردەو ھەموو جەستەیی پیرۆزی
 وەردەگیرا، لەناو شانیدا مۆرکی نبوت ھەلکەنرا بوو، خاوەنی بەخشندەترین
 دەست بوو، خاوەنی ئازاترین دل بوو، خاوەنی راستگۆترین گەشت بوو، لە ھەموو
 کەس زیاتر بەوفا بوو بۆ وادەو پەیمان، لە ھەموو کەس نەرم و نیاوتر بوو، لە
 ھەموو کەس خوشخوانتر بوو، کەسێک یەکەم جار بینیبایە سامی ئی دەنیشت، کە
 مامەلەشی لەگەڵدا دەرکرد خیرا خوشی دەویست). (علی) دەلیت: (ھەرگیز لەپیش
 و لەپاش ئەو، کەسەم وەک گەورەیی ئەو مەروڤە مەزنە نەدیوە ﷺ).^۱

لەریواتیکی تری (علی) دا ھاووە دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ سەری گەورە بوو،
 ناوشانی قایم بوو، مووی سەرسنگی تا سەر ناوکی بەخەتیک دریژ بوون، کە
 دەرۆشت وەکو ئاوی سەر ڕیژگەییەکی لیژ دەرۆشت).^۲

(جابر) ی کوپی (سمره) دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ دەمی گەورە بوو، چاوی
 دریژکۆلە بوو، کەم گوشت بوو).^۳

(ابو طفیل) یش دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ پیاویکی سەپیکەلەیی گەشی
 مامناوەندی بوو لە ھەموو ڕوویەکەو).^۴

(انس) ی کوپی (مالک) دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ لەپی دەستی گەورە بوو،
 پیستی دەم و چاوی سوورو سپی بوو، سەپیکەیی تەواوو ئەسمەری تەواویش نەبوو
 بەمانا گەنم ڕەنگ بوو، کە وەفاتی کرد ھیشتا مووی سەرو ڕیشی پیرۆزی بیست
 تالە مووی سپی تێنەکەوتبوو).^۵

^۱ / ابن هشام ۴۰۶/۱، ۴۰۲.

^۲ / ھەمان سەرچاوەی کۆتایی ۴۰۶/۱، ۴۰۲.

^۳ / صحیح مسلم ۲/۲۵۸.

^۴ / ھەمان سەرچاوە.

^۵ / صحیح البخاری ۵۰۲/۱.

ههروهه دهلئیت: (چهند تاله موویه کی سپی له ریشی پیروژیدا ده رکه وتبوو)
له ریوایه تیکی تریشدا هاتوو که له سهری پیروژیدا چهند تاله موویه کی سپی
هه بوو.^۱

(ابو جحیفه) ش دهلئیت: (له ژیر لیویداو بهشی سهروهی چه ناگی
پیروزی پیغه مبهه ﷺ چهند تاله موویه کی سپیم بینی).^۲
(عبداللهی کوپی (بسر) دهلئیت: (له سهرو چه ناگی پیغه مبههروه ﷺ
چهند تاله موویه کی سپی تیدا بوو).^۳

(براء) یش دهلئیت: (نیو شانه کانی بهر فراوان بوو ، قرژی سهری دهگه یشته
سه نه رمه ی گوچکه ی ، له ناو بورده یه کی دریز دامانه ی سورا بینیم هه رگیز هیچ
که سینکم نه دیوه له جوانخاس تربیت).^۴
له سهه رتادا بو هاو پایی کردنی ئه هلی کیتاب قرژی بهرده دایه وه ، پاشان
پرچی گرته وه.^۵

(براء) دهلئیت: (پیغه مبهه ﷺ جوانترین پوو ، بهر زترین پهوشتی هه بوو).^۶
ههروهه ها پرسپاری ئی کرا ئایا راسته پووی گهشی پیغه مبهه ﷺ وه
شمشیر بریسکه ی دههات؟ وتی: نه خیر ، به لکو وهکو مانگ وهه بوو. له
ریوایه تیکی تر دا هاتوو: دهو چاوی پیغه مبهه ﷺ خر هه لکه وتبوو.^۷
(ربیع) کچی (معوذ) دهلی: که ده تبینی دهتوت ئه مه خوړه وه له هاتوو.^۸
(جابر) کوپی (سمره) دهلئیت: له شهویکی مانگه شهو دا سهیری پهنگو
پووی پیغه مبهه رم ده کرد ﷺ له گه ل پووی مانگدا ، - لهو کاته دا بورده یه کی سوری
به سهه ر شانه وه بوو - به لامه وه له مانگ جوانتر بوو.^۹

(ابو هریره) یش دهلئیت: هیچ که سینکم نه دیتوه له پیغه مبهه ﷺ جوانتر بیت
، دهتوت پوژ له دهو چاویدا دره وشاوه ته وه ، که سینکم نه دیوه له پوشتندا لهو

^۱ / هه مان سهه چاوه ، (صحیح مسلم) ۲/ ۲۵۹.

^۲ / صحیح البخاری ۱/ ۵۰۱، ۵۰۲.

^۳ / هه مان سهه چاوه ، ۱/ ۵۰۲.

^۴ / هه مان سهه چاوه.

^۵ / (صحیح البخاری) ۱/ ۵۰۳.

^۶ / هه مان سهه چاوه ۱/ ۵۰۲ ، صحیح مسلم ۲/ ۲۵۸.

^۷ / صحیح البخاری ۱/ ۵۰۲ ، صحیح مسلم ۲/ ۲۵۹.

^۸ / (دارمی) ریوایه تی کردروه ، مشکاة المصابیح ۲/ ۵۱۷.

^۹ / (ترمذی له (شمائل) دا ریوایه تی کردروه ۲، ههروهه (دارمی). مشکاة المصابیح ۲/ ۵۱۸.

خیراتر بږوات ، واتدهزانی زهوی له ژږیر پییدا لول دهخوات ، نئمه زورمان لهخومان
دهکرد ، بهلام نهو پاکي نهبوو.^۱

(کعب) ی کورې (مالک) یش دهلیت: که دلی خوشبویه دهمو چاوی
دادهگیرسا ، وهکو پارچهیهکی مانگی تابانی لیدههات.^۲

جاریکیان لای (عائیشه) بوو جواناوی دهرکرد ، نارهقهی نیوچهوانی دهمو
چاوی دهبریسکاندهوه ، منیش (کعب) شیعریکي (ابی کبیر) ی (الهندلی) م
بیرکتهوتهوه که دهلیت:

وإذا نظرت إلى أسرة وجهه برقت كبرق العارض المتهلل.^۳

که (ابوبکر) یش دهیبینی ثم شیعره ی دهخوندهوه:

أمن مصطفى بالخیر يدعو كضوء البدر زایلہ الظلام^۴

(عمر) یش ثم شیعره ی دهخوندهوه که (زهیر) له باره ی (هرم) ی کورې
(سنان) هوه وتبوی:

لو كنت من شيء سوى البشر كنت المضيء ليلة البدر

پاشان دهیوت: پیغه مبه ریش ﷺ ناوابوو.^۵

که پیغه مبه ر ﷺ تووړه دهبوو دهمو چاوی سوور دهبوهوه ، وهکو دهنکی
ههناز له سهر پرومتهی دهرچووبیت.^۶

(جابر) ی کورې (سمره) دهلیت: قاچه کانی پیغه مبه ر ﷺ گونجاو بوو له گهل
جهستهیدا ، تنها به زهردهخنه پیده کهنی ، که سیرت دهرکرد ، دهتوت ثمه کلی
له چاو کردووه کلیشی له چاودا نهبوو.^۷

(ابن عباس) دهلیت: دانه کانی پیشه وهی بهینیان هه بوو ، که دهکتهوته
قسه کردن دهتوت نور له نیو ددانه کانی هوه دیته دهرهوه.^۸

گهر دنیشی وهک بلوری زیو وها بوو ، برژانگ لرژژ ، ریش چروپر ، نیوچهوان
پان و بروکانی بهیهک گه شتتوبون بئ تیکه لاو بوون ، ئیسکی سهر لوتی بهرز بوو ،

^۱ / (جامع الترمذي) لهگل شمرحی (تحفة الأحوزي) ۳۰۶/۴ ، مشکاة المصابيح ۵۱۸/۲ .

^۲ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱ .

^۳ / رحمة للعالمين ۱۷۲/۲ .

^۴ / خلاصة السير ل ۲۰ .

^۵ / خلاصة السير ل ۲۰ .

^۶ / مشکاة المصابيح ۲۲/۱ ، هرهوا (مشكاة المصابيح) له (ابواب القدر): (باب ما جاء في التشديد في الخوض في القدر) ۵۳/۲ .

^۷ / (جامع الترمذي) لهگل شمرحی (تحفة الأحوزي) ۳۰۶/۴ .

^۸ / (دارمي) روايتهی کردووه ، مشکاة المصابيح ۵۱۸/۲ .

پرومەت سفت و جوان بوو ، لەسەر سنگی پیوژیەوه تالە مووی وردو باریک بهیهك خەت درێژ بوو بوموه تاسەر ناوکی ، جگە لەوه مووی تر بهسنگ و سکیهوه نهبوو ، شان و دەستی تووکاوای بوو، جگە له سنگ و سکی ، سنگی فراوان بوو ، ئیسکی سەر سنگی درێژ بوو ، قاچەکانی رێک و بێ گری بوون ، بۆشایی ژێر قاچی زۆر بهرزبوو، كه هەڵدەستا گوپی دەدايه خۆی ، هەنگاوی لەسەر خۆی داناو له پوشتندا هیمن بوو.^۱

(انس) دەلیت: دەستم نه داوه له هیچ کوتالێکی ئاوریشم ناسکترو نه رمتا بیت له ناو له پی پیغه مبهەر ﷺ ، بۆنی هیچ بۆنیکی خوشم نه کردوه (له ریوایه تیکی تردا) بۆنی هیچ عه نه رو مسکیکم نه کردوه له بۆنی پیغه مبهەر ﷺ خوشتر بیت.^۲
(ابو جحیفه) دەلیت: دەستی پیغه مبهرم گرت ﷺ ، خستمه سەر نیوچه وانم ، له به فر ساردتر بوو ، له بۆنی میسك خوشتر بوو.^۳

(جابر) ی کوپی (سمره) - ئەو کاته منال بوو - دەلیت: دەستی خسته سەر پرومەتم ههستم کرد به ساردی و بۆنی خوشی دەستی وهك ئەوهی تازه له جوه نهی عه تر فرۆشیکه وه دهی هینا بیت.^۴

(انس) وتی: جواناوی پیغه مبهەر ﷺ وهك مرواری وها بوو. (ام سلمه) دەلیت: له هه موو بۆنیک ، بۆنی خوشتر بوو.^۵

(جابر) دەلیت: پیغه مبهەر ﷺ به هه ر پیگه یه کدا بپوشتایه و له دوا ییدا که سیکی دیکه به ویدا بگوزه رایه به بۆنه خوشه که ییدا دهیزانی پیغه مبهەر ﷺ به ویدا تیپه پیه.^۶

له ناو ده فەهی شانیدا مۆرکی نبوهت به ئەندازهی هیلکهی کۆتریک به دەستی پهروه دگار هه لکه نه را بوو ، له رهنگی جهستهی بوو ، لەسەر شانی چه پیه وه بوو به خالی ورد ورد دیاری کرابوو.^۷

^۱ / خلاصة السير ل ۲۰، ۱۹.

^۲ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱ ، صحيح مسلم ۲/۲۵۷.

^۳ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱.

^۴ / صحيح مسلم ۲/۲۵۶.

^۵ / هه مان سه رچاوه.

^۶ / (دارمی) ریوایه تی کردوه .. مشکاة المصابيح ۵۱۷/۲.

^۷ / صحيح مسلم ۲/۲۵۹، ۲۶۰.

ته‌واوی‌ی دل و دهر وون و به‌ها ره‌وشتی‌ه‌کانی

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ زمان پاراوو ره‌وانبیژ بوو ، له شوینی خویدا چاک بیژو سروشت ئاسان و قسه پۆشن و کورت و کرمانج و نه‌سته‌ق بوو ، بی‌خو سه‌غله‌تکردن ، له‌قسه‌دا کورت‌پرو مانابه‌خشو په‌ندنامیزو زانای فونه‌تیکه‌کانی عه‌رب بوو ، هه‌رخیلکی به‌شیوه‌ ناخواتنی خو‌ی بانگ ده‌کردو به‌ له‌هجه‌ی خو‌ی گفتوگۆی له‌گه‌لدا ده‌کردن ، بیر تیزی و سه‌لیقه‌ی بیابانی تیدا بوو ، وشو پرسته جوان و به‌ره‌ونه‌قه‌کانی پشتیوانی‌کی چاک بوون بو‌ئو نیگایه‌ی بو‌ی ده‌هات.

ئارامیی و دان به‌خوداگرتن و لی‌بوردن له‌کاتی ده‌سه‌لات‌داو دان به‌خوداگرتن له‌کاتی ناخوشیدا ئه‌و ئه‌ده‌به‌ بوو ، که‌خوای مه‌زن فی‌ری کردبوو ، هه‌موو ژیرمه‌ندو ئارامییکی دنیا هه‌له‌یه‌کی بووه ، یان که‌وتنیکی بووه ، به‌لام پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌گه‌ل زۆری ئازاره‌کانیشیدا ئارام بوو، سه‌رباری هه‌موو ئه‌و جه‌هاله‌ت و نه‌قامیه‌ هه‌ردانی به‌خودا گرتبوو.

(عائیشه) ده‌لیت: هه‌رگیز پیغه‌مبه‌ر ﷺ دوو هه‌لو‌یستی نه‌خراوته به‌رده‌مو ئاسانه‌که‌ی هه‌له‌به‌زاردی‌ت به‌مه‌رجیک گونا هه‌بو‌ییت ، ئه‌گه‌ر گونا به‌وايه له‌هه‌موو که‌س زیاتر دوور ده‌بوو لی ، هه‌رگیز بو‌ نه‌فسی خو‌ی توو‌په نه‌بووه مه‌گه‌ر له‌به‌ر شکاندن سئووریکی خوایی توو‌په به‌وايه و تۆله‌ی به‌سندایه ،^۱ له هه‌موو که‌س خوش مه‌شرب ترو له هه‌موو که‌سیک دره‌نگتر توو‌په ده‌بوو.

ئهو‌نده ده‌ست به‌خشنده‌و خاوه‌ن که‌رم بوو ، که‌سی پینه‌ده‌گه‌یشت ، به‌خشنیکی وه‌های ده‌دا که هه‌رگیز ترسی هه‌زار که‌وتنی نه‌بی‌ت ، (ابن عباس) ده‌لیت: به‌خشنده‌ترین که‌س بوو، له‌مانگی ره‌مه‌زاندا به‌خشنده‌یه‌تیه‌که‌ی ده‌گه‌یشته چله‌پۆیه ئه‌وکاته‌ی (جبریل) ده‌هاته‌لای ، (جبریل) هه‌موو شه‌ویکی ره‌مه‌زان ده‌هات بۆلای ، قورئانی پیده‌وته‌وه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌وه‌شا له‌ په‌شه‌بای خیرا ، ده‌ستی خیراتر بوو بو‌ فی‌رکردن^۲ ، (جابر) ده‌لیت: داوای هیچ شتیکی ئی نه‌کراوه‌و بلی: نا.^۳

ئهو‌نده ئازاو نه‌به‌ردو قاره‌مان بوو باس نا‌کری‌ت ، له هه‌موو که‌س به‌غیره‌تر بوو ، ئاماده‌ی هه‌لو‌یسته‌ قورسه‌کان بوو ، زیاتر له‌ جاریک له‌کاتی شه‌پدا ته‌نها خو‌ی

^۱ / صحیح البخاری ۵۰۳/۱

^۲ / همان سه‌رچاوه ۵۰۳/۱

^۳ / همان سه‌رچاوه ۵۰۲/۱

ماود تەمەو پالەوانان دەوریان چۆل کردوو ، هیچ ئازایەك نییە لە دنیادا راگردنیکى
 نەبیت ، تەنھا ئەم نەبیت خوا پاراستویەتى . (على) دەلیت : كە زۆرمان بۆ دەهات و
 دەكەوتینە لەرزەو پەنامان دەبرد بۆلای پیغەمبەر ﷺ ، كەس نەبوو بەئەندازەى ئەو لە
 دوژمنەو نزیك بیت^۱ ، (انس) دەلیت : شەویکیان لە پڕیكدای خەلكى مەدینە بەدەنگیك
 راجلەكین ، خەلك چوون بەرەو پەروى دەنگەكە ، كە چوون پیغەمبەر ﷺ لەو سەرەو
 دەگەرایەو ، پییش ئەمان چوو بوو شوینى دەنگەكە ، بەسەر ئەسپە پشت پووتەكەى
 (ابو طلحة) ەو بوو ، شمشیزەكەى كردبوو گەردنى و دەیفەرموو : هیچ نەبوو .. هیچ
 نەبوو.^۲

لە هەمووكەس زیاتر بەشەرم و حەیا بوو ، (ابو سعید) (خدری) دەلیت : لە
 كچىكى سەر و عوزرشۆرى ناوكەژاوە بە شەرمتر بوو ، هەرشتیكى پى ناخۆش بوايە بە
 دەم و چاویدا دەردەكەوت^۳ . چاوى نەدەپریە چاوى كەس ، چاوى دانەخست زۆریەى
 كات سەیری زەوى دەكرد تا ئاسمان ، زۆریەى سەیركردنى تێپارامان بوو ، هیچ كەسیك
 ساتە وەختیكى وەهای ئى نەدەبینى دلى ئازار بدات ، باسى خراپەى هەركەسیكى بۆ
 بەهاتیە ناوى نەدەبرد ، بەلكو دەیفەرموو : ئەرى ئەو چىیە هەندىك كەس ئاواو ئاوا
 دەكەن ، باشترین كەس بوو ئەم شیعەرى (فرزدق) بیگرتەو :

يفضي حياء ويغضى من مهابة فلا يكلم الا حين يتسم

گورچ و گۆلتىرین كەسو پاكترین كەسو راستگۆتىرین كەسو سپاردە
 ناستىرین كەس بوو ، رەكابەرەو ئەو كەسانەى گفتوگۆیان لەگەڵدا دەكرد دانیان ناو
 بەو راستیەدا ، پییش بەپیغەمبەر بوونى ، پێیان دەوت (موحەممەدى دەست پاك) ،
 لە سەردەمى جاهیلیەتیشدا ناوبژیوانى پى دەكرا . (ترمذی) دەگێریتەو لە (على)
 یەو كە (ابو جەل) جارێكیان وتیەتى بەپیغەمبەر ﷺ : ئیمە نالین تۆ درۆزیت ،
 بەلكو دەلین ئەوێ هیناوتە درۆیەو راست نییە . خاوى مەزنیش ئایەتى ناردە
 خوارەو دەفەرموو : ﴿ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُوكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴾^۴
 الانعام/۳۳ . واتە : (ئەوانە تۆ بەدرۆ ناخەنەو بەلكو زالمەن بەئایاتى خوا نكولى
 دەكەن).

^۱ / برهانه (الشفاء) (قاضي عياض) ۸۹/۱ ، بەهەمان شیوە (اصحاب السنن) و (صحيح) گێڕاویانەتەو .

^۲ / صحيح مسلم ۲/۲۵۲ ، صحيح البخاری ۸/۴۰۷ .

^۳ / صحيح البخاری ۸/۵۰۴ .

^۴ / مشكاة المصابيح ۲/۵۲۱ .

ههروهه (هرقل) پرسپاری کرد له (ابو سفیان) و وتی: ئایا تۆمهتی درۆتان دهخسته شوینی پێش ئهوهی ئهم بانگهشهیه بکات ؟
وتی: نهخیر.

پێغهمبهر ﷺ لهههموو کهسیک زیاتر بێ فیزیوو ، لهخۆ بهزلزانییهوه زۆر بهدوور بوو ، ههزی نهدهکرد وهکو پادشاهان خهڵک لهبهری ههستیت ، سهردانی ههژارانی دهکرد ، لهگهڵ ههژاران دادهنێشت ، بهدهم بانگهێشتی کۆیلهکانهوه دهچوو ، لهناو هاوهلهکانیدا وهکو یهکیک لهوان دادهنێشت.

(عائیشه) دهلیت: پێغهمبهر ﷺ بهدهستی خۆی نهعهلهکانی پاکدهکردهوه جلهکانی خۆی بهدورییهوه ، بهدهستی خۆی له مالهکهدا کارهکانی دهکرد ، وهکو ههرکهسیکی ئاسایی جلهکانی خۆی چاک دهکردو شیریی دهووشی و خۆی خزمهتی خۆی دهکرد.^۱

له ههموو کهس زیاتر بهوهفا بوو لهگهڵ پهیمانهکانیدا ، زیاتر بوو له سیلهی رحمدا ، گهورهتر بوو له بهزهیی هاتنهوهدا بهخهڵکی دا ، له ههموو کهس زیاتر خوشخوان بوو ، له ههموو کهس زیاتر دوور بوو له بهدخویییهوه ، دهم پیس و ههرزه گۆو نهفرهتکه نهبوو ، له بازاردا دهنگی بهرز نهدهکردهوه ، له پاداشتی خراپهدا چاکهیی دهکرد ، لێبوردو و چاپۆشیکهر بوو ، رینگهیی نهدهدا کهس له دوایهوه بپروات ، لهکاتی خواردن و دانشتندا فیزی نهدهکرد بهسهر خزمهتگوزارو غولامهکانیدا ، ههرکهسیک خزمهتی بکردایه زۆر خزمهتی دهکرد ، ههرگیز به خزمهتگوزارهکهی نهوتووو ئۆف له دهستت ، ههرگیز سهرزهنشتی خزمهتگوزارهکهی نهکردووو لهسهر کردن یان نهکردنی کاریک ، ههزی بهدانێشتن بوو لهگهڵ ههژارанда ، شوین تهرمهکانیان دهکهوت ، بهچاوی کهمهوه سهیری هیچ نهداریکی نهدهکرد لهبهر ههژاریی.

له یهکیک له سهفهرهکانیدا فهرمانی دا به سهربهرینی مهڕیک ، پیاویک وتی: من سهری دهبرم. یهکیکی تر وتی: من کهولی دهکهم. یهکیکی تریش وتی: من لێی دهنیم.

ئهویش فهرمووی: منیش چیلکهو دارتان بۆ کوڤهکهمهوه. وتیان: نهخیر پێغهمبهری خوا ﷺ ئێمه کارهکهی تۆ دهکهین. فهرمووی: دهزانم که ئێوه کاری من

دەكەن ، بەلام پېم ناخۆشە خۆم لە ئىوہ جيا بکەمەوہ ، خواى مەزن پىنى ناخۆشە يەكک لەبەندەکانى خۆى لەھاوہلەکانى جيا بکاتەوہ . بۆيە ھەستا و دارو چيلکەى کۆکردەوہ.^۱

با بزائين (ھندى کچى (ابى ھالە) چۆن وەسفى پيغەمبەرمان بۆ دەکات ﷺ (ھند) دەليّت: پيغەمبەر ﷺ ھەميشە لە حالەتى خەمىكى قولدا بوو ، بيرکردنەوہى بەردەوامى ھەبوو ، ھەوانەوہى نەبوو ، بەپيى پيويست قسەى دەکرد ، بى دەنگى زۆر بوو ، بە گەرووى کۆتايى بەرستە دەھيئا ، نەك بەئەملاولای دەمى ، كورت و كرمانچ قسەى دەکرد ، رستە رستە قسەى دەدا بىكەم و كورتى و زيادەپرەوى ، پرەوشت بەرز بوو ، نە پرەق و نە شل پرەبوو ، بەھەموو نيعمەتيكى دەزانى ، باکەميش بوایە ، باسى ھىچى بە خراپە نەدەکرد ، بەخراپ باسى ھىچ خواردنيكى بەچاک و خراپ نەدەکرد ، لەتوورەپيى دا نەدەمرکايەوہ تامافى ئەوشتەى وەرەگرتايە کە بۆى توورە بووہ . ھەرگيز بۆ نەفسى خۆى تورە نەدەبوو ، کە ئاماژەى دەکرد بەھەموو دەستى ئيشارەتى دەدا ، ئەگەر سەرى سووربمايە لە شتيك ، دەستى ئەم ديوو ئەو ديوو دەکرد ، ئەگەر بيزار بوایە پشتى ھەلدەکرد ، ئەگەر دلّى خۆشبوايە پرووى دەکرایەوہ ، زۆرتريىن حالەتى پيکەنينى زەردەخەنە بوو .

زمانى دەگرت مەگەر لەشتيک خۆى مەبەستى بوایە ، ھۆگرى ھاوہلانى بوو ، لييان جيانەدەبووہ ، ريزى لەگەورەى ھەموو خيلىك دەگرت و دەیکردەوہ بە سەرۆكى خيلىکەى خۆى ، پيش ئەوہى پروبەپرووى ھەركەسيك بيتەوہ ئاگادارى دەکردەوہ .

ھەوالى ھاوہلانى دەپرسى ، ھەوالى کەسانىكى لە کەسانى تر دەپرسى ، ئافەرينى چاکەى دەکرد ، سەرزەنشتى خراپەشى دەکرد ، ميانجيگەر بوو ، راجياواز نەبوو ، ئەوہندە گووى نەدەخەواند بيزارى و بيتاقەتى دروست کات ، ئامادەگى بۆ ھەموو حالەتيك ھەبوو ، لە ھەقدا کەم و کوو نەبوو ، لەو تينەدەپەرى ، ئەوانەى ليیەوہ نزىك بوون باشتريىن کەسى ناو خەلک بوون ، باشترييان لای ئەو ئەوانە بوون کە زۆرتەر ئامۆزگارى دەکرد ، گەورەتريىن کەسيان بەلایەوہ ئەوہيان بوو کە بەباشتريىن شيوہ بەدەمەوہ چوون و پشتيوانى خەلکيان دەکرد .

هەستان و دانىشتنى بەيادى خواوہ بوو ، شوئنى تايبەتى نەبوو بو دانىشتن ، بو ھەر مەجلىسىك بچوايە گەيشتە كوئ لەويڤا دادەنيشت ، ھەر بەوہش قەرمانى دەدا ، مافى بەھاونشيانى خوئ دەدا ، تاييچ يەكيكيان ھەست بەوہ نەكات كە ريزى يەكيكيان دەدا بەسەر يەكيكى تردا ، ھەر كەسيك بو پيويستىەك بەھاتايە خزمەتى ، لەگەليدا دەچوو ھەتا ئەو بيتاقەت دەبوو دەپويشت. ھەر كەسيكيش داواى شتيكى ئى بكرادايە بەوتەيەكى جوان يان كارناسانيەك وەلامى دەدايەو، پرەوشت بەرزى و پروخوشىەكەنى بەشى ھەموو كەسيكى دەکرد ، بوو بوو بەباوكى خەك ، لەخزمەتيەدا ئەوانيش بووبوونە دۆست و نزيك ، بەتەقواو بوون و ريزو قەدريان ھەبوو ، مەجلىسى پيغەمبەر ﷺ ھەمووى ئارامىي و شەرم دان بەخوداگرتن و سپاردەناسى بوو، دەنگى تيڤا بەرز نەدەكرايەو ، زىادەپرەوى تيڤا نەدەكرا ، سۆزداريان لەگەل يەكتردا بە لە خواترسان دەکرد ، ريزيان لەگەورە دەگرت ، بەزەريان بە بچوكدا دەھاتەو، پيداويستى خەلكيان دابين دەکرد و ھۆگرى خەلكى غەريبەيان دەکرد.

^۱ / بروانه (شفاء) نووسینی (القاضي عیاض) ۱/ ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶. ههروه‌ها بروانه (شمانل الترمذي).

(خارجہ) ی کوپی (زید) دہلّیت: پیغمبرؐ خوا ﷺ له مه جلیسدا
 بهرِزترین کہس بوو، زورکہم قسہی دہکرد ، پیویست نہ بواہ قسہی نہ دہکرد ،
 ہمرکہ سیّک بہ ناشیرینی قسہی له گہ لدا بکردایہ تہنہا پشتی تیدہ کرد ، پیکہ نینی
 تہنہا زہر دہ خہنہ بوو ، قسہکانی رستہ رستہ و بہ پیژ بوو ، زیادہ رہوی و کہم و
 کورتی تیدا نہ بوو ، هاوہ لانیسی له خزمہ تیدا تہنہا بہ زہر دہ خہنہ پیدہ کەنین ،
 وەکو پیزدانان و قہدر زانینیّک بو پیغمبرؐ^۱.

پیغمبرؐ سہرجہم سیقاتی مروقی تیرو تہ واوی تیدا بوو، خودا
 پەرورہدی کردبوو، باش پەرورہدی کردبوو، تاوہکو وەسف و سہنایہک بانگی
 دہکات و دہفہ رمویت: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ القلم/۴. ئەم سیفہ تہ جوانانہ بوو
 خەلکی ئاشوفتہی ئەو زاتہ پیروژہ کردبوو ، لەدلاندا شیرینی کردبوو ، کردبوویہ
 سہر کردہ یہک دلانی بولای خوئی کہ مہند کیّش دہکرد ، ملہوپی خیلہ کەیی نەرم
 کردو وای ئی کردن پؤل پؤل بیئہ ناو ئایینی پیروزی ئیسلامہوہ.

ئەو سیفہ تانہش کہ باسماں کرد چہند باسیکی کہم بوون لە دیمہنہ کامل
 و تیرو تہ واوہکانی پیغمبرؐ ، بەلام زاتی ئەو حەقیقەتہ ئەوہ شتیکہ بہ ہیچ
 دەرک نا کریت ، کئی دہ توانیت لە ناخی کہ سیّک تیّبگات کہ لە تہ واویدا گەیشتبیتہ
 چلہ پۆپہو ، بہ نووری پەرورہدگاری پۆشن بووبیتہوہ ، وای ئی ہاتبیت رەوشتی
 ببیتہ یہک پارچہ قورئان ؟

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَعَلَىٰ آلِ إِبْرَاهِيمَ ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ .
 اللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَعَلَىٰ آلِ إِبْرَاهِيمَ ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ .

کۆچی ۱۳۹۶/۱۱/۱۳

زایینی ۱۹۷۶/۱۱/۶

صَفِي الرَّحْمَنِ الْمُبَارَكُورِي

زانکۆی سەلەفی (بنارس) / هیندستان

^۱ / هەمان سەرچاوە ۱/۱۰۷.

سہرچاؤہ کان

گرنکرتین مہرچہ عہ کان:

- (۱) اخبار الکرام بأخبار المسجد الحرام، شہاب الدین احمد بن محمد الاسدي المکی، (۱۰۶۶) ى
کؤچی، چاپی سہلہ فی، بنارس/ ہیندستان، ۱۳۹۶/ ۱۹۷۶ ز.
- (۲) الأدب المفرد، محمد بن اسماعیل البخاری (۲۵۶ک)، چاپی ٹہستہ نیول، ۱۳۰۴ک.
- (۳) الإعلام، خیر الدین الزرکلی، چاپی دووم، قاہیرہ، ۱۹۵۴ ز.
- (۴) البدایہ والنہایہ، اسماعیل بن کثیر الدمشقی، چاپخانہ ی (السعاده)، میسر، ۱۹۳۲ ز.
- (۵) بلوغ المرام من أدلة الأحكام، احمد بن حجر العسقلانی، (۷۷۲ - ۷۸۴ک)، چاپخانہ ی (القیومی)،
کانفور/ ہیندستان، ۱۳۲۳ک.
- (۶) تاریخ أرض القرآن، السید سلیمان الندوی، ۱۳۷۳ک، معارف، بریس اعظم کدہ/ ہیندستان،
۱۹۵۵ ز، چاپی چوارم.
- (۷) تاریخ الإسلام، شاہ نکبہر خان نہجیب ٹابادی، کتیبخانہ ی رحمت دیوبند یوئی/ ہیندستان.
- (۸) تاریخ الأمم والملوک.
- (۹) تاریخ عمر بن الخطاب، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي.
- (۱۰) تحفة الأحوذی، أبو العلی عبدالرحمن المبارکفوری (۱۳۵۳ ک - ۱۹۲۵ ز)، (جید برقی برسی)
، دہلی/ ہیندستان، ۱۳۴۶ - ۱۳۵۳ ک.
- (۱۱) تفسیر ابن کثیر، اسماعیل بن کثیر الدمشقی.
- (۱۲) تفہم القرآن، پروفیسور (أبو الأعلى المودودي)، مرکزی مکتبہ جماعت اسلامی/ ہیندستان.
- (۱۳) تلخیص مفہوم اہل الأثر، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي، (۵۹۷ک)، (جید برقی برسی)،
دہلی/ ہیندستان.
- (۱۴) جامع الترمذی، أبو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ الترمذی، (۲۰۹ک - ۲۷۹ک)، کتیبخانہ ی رھشیدیہ
لہ دہلی/ ہیندستان.
- (۱۵) الجہاد فی الإسلام، (اوردو)، پروفیسور (أبو الأعلى المودودي)، اسلامک ببلیکشنز لمید لاہور
(پاکستان)، چاپی چوارم، ۱۹۶۷ ز.
- (۱۶) خلاصۃ السیر، رجب الدین أبو جعفر احمد بن عبداللہ الطبری ۶۷۴ک، (دلی برنیک برسی
دہلی)، ہیندستان، ۱۳۴۳ک.
- (۱۷) رحمة للعالمین، محمد سلیمان سلمان المنصورفوری، (۱۹۳۰ ز)، حنیف/ بکدیوولی.
- (۱۸) رسول اکرم کی سیاسی زندگی، دکتور حمید اللہ، باریس (سالم کمیونی) دینیدیوبی/
ہیندستان/ ۱۹۶۳ک.
- (۱۹) الروض الأنف، أبو القاسم عبدالرحمن بن عبداللہ الہیلی (۵۰۸ - ۵۸۱ک)، چاپخانہ ی جمالی،
میسر، ۱۳۳۲ک، ۱۹۱۴ ز.
- (۲۰) زاد المعاد، شمس الدین ابو عبداللہ محمد بن بکر بن ایوب المعروف بابن القيم، (۶۹۱ - ۷۵۱ک) .
- (۲۱) سفر التکوین.

- (۲۲) سنن ابن ماجه، ابو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجة القزوينى (۲۰۹ - ۲۷۳ ك).
- (۲۳) سنن ابى داود، ابو داود سليمان بن الاشعث السجستانى (۲۰۲ - ۲۷۵ ك)، ج ۱، چاپخانهى مهجيدى، كانفور/ هيندستان، ۱۳۷۵ ك، كتيبخانهى رهميمى (ديوبنديوبى)/ هيندستان.
- (۲۴) سنن النسائى، ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب النسائى (۲۱۵ - ۳۰۳ ك)، كتيبخانهى سهلهفى، لاهور/ پاكستان.
- (۲۵) السيرة الحلبية، ابن برهان الدين.
- (۲۶) السيرة النبوية، ابو محمد عبدالملك بن هشام بن ايوب الحميرى (۲۱۳ يان ۳۱۸ ك)، ۱۹۵۵ ز.
- (۲۷) شرح شذور الذهب، ابو محمد عبدالله جمال الدين بن يوسف المعروف بابن هشام الانصارى (۷۶۱-۷۰۸).
- (۲۸) شرح صحيح مسلم، ابو زكريا محى الدين بن شرف النووي (۶۷۶ ك)، كتيبخانهى رهشيديه، دهلى/ هيندستان، ۱۳۷۶ ك.
- (۲۹) شرح المواهب الدينيه، الزرقانى، نوسخهيكى كوئه، سهره تاكانى داخوره.
- (۳۰) الشفا بتعريف حقوق المصطفى، القاضي عياض، چاپخانهى عوسمانى، نهسته مبول، ۱۳۱۲ ك.
- (۳۱) صحيح البخارى، محمد بن اسماعيل البخارى (۲۵۶ ك)، كتيبخانهى رهميمى، ديوبند/ الهند، ۱۳۸۴ - ۱۳۸۷ ك.
- (۳۲) صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج القشيري، كتيبخانهى رهشيديه، دهلى/ هيندستان، ۱۳۷۶ ك.
- (۳۳) صحيفة حقوق.
- (۳۴) صلح الحديدية، محمد بن احمد باشميل، چاپى دووهم/ دار الفكر، ۱۳۹۱ ك - ۱۹۷۱ ز.
- (۳۵) الطبقات الكبرى، محمد بن سعيد، چاپخانهى بريل/ ليدن، ۱۴۲۳ ز.
- (۳۶) عون المعبود شرح ابى داود، ابو الطيب شمس الحق العظيم آبادي، چاپى يهكهم، هيندستان.
- (۳۷) غزوة احد، محمد احمد باشميل، چاپى دووهم.
- (۳۸) غزوة بدر الكبرى، محمد احمد باشميل، چاپى سنيهم، ۱۳۷۶ ك - ۱۹۷۶ ز.
- (۳۹) غزوة خيبر، محمد احمد باشميل، چاپى دووهم، دار الفكر، ۱۳۹۱ ك - ۱۹۷۱ ز.
- (۴۰) غزوة بني قريظة، محمد احمد باشميل، چاپى يهكهم، ۱۳۷۶ ك - ۱۹۶۶ ز.
- (۴۱) فتح البارى، احمد بن على بن حجر العسقلانى (۷۷۳ - ۸۵۲ ك).
- (۴۲) فقه السيرة، محمد الغزالي، دار الكتاب العربى، ميسر، چاپى دووهم، ۱۳۷۵ ك - ۱۹۵۵ ز.
- (۴۳) في ظلال القرآن، سيد قطب.
- (۴۴) القرآن الكريم.
- (۴۵) قلب جزيرة العرب، فؤاد حمزة.
- (۴۶) ماذا خسر العالم بانهطاط المسلمين، سهيد نه بولحه سنى نه دهوى، قاهره، ۱۳۸۱ ك - ۱۹۶۱ ز.
- (۴۷) محاضرات تاريخ الامم الإسلامية، شيخ موحه محمد خضرى بهگ، ۱۳۸۲ ك.
- (۴۸) مختصر سيرة الرسول، شيخ الإسلام محمد بن عبدالوهاب التميمى النجدى، (م/ ۱۲۰۶).

- (٤٩) مختصر سيرة الرسول، الشيخ عبدالله بن محمد النجدي آل الشيخ، (م/ ميسر)، ١٢٤٢ك.
- (٥٠) مدارك التنزيل، تفسير النسفي، النسفي.
- (٥١) مرقاة المصابيح، ج ٢، الشيخ أبو الحسن عبيدالله الرحمانى المباركفوري، نامى پريس لکنؤ/ هيندستان، ١٣٧٨ك - ١٩٥٨ز.
- (٥٢) مروج الذهب، أبو الحسن علي المسعودي، چاپخانهى (الشرق الإسلاميه)، قاهره.
- (٥٣) المستدرک، ابو عبدالله محمدالحاکم النيسابورى، (دائرة المعارف العثمانية)، حيدر آباد/ هيندستان.
- (٥٤) مسند احمد، الإمام أحمد بن حنبل الشيبانى، ٢٦٤ك.
- (٥٥) مسند الدارمى، أبو محمد عبدالله بن عبدالرحمن الدارمى، ١٨١ - ٢٥٥ك.
- (٥٦) مشكاة المصابيح، ولي الدين محمد بن عبيدالله التبريزي، كتيبخانهى رحيميه، ديوبنديوبى/ هيندستان.
- (٥٧) معجم البلدان، ياقوت الحموي.
- (٥٨) المواهب الدينية، قسطلاني.
- (٥٩) موطأ الإمام مالك، الإمام مالك بن أنس الأصبحي (م ١٦٩ك)، كتيبخانهى رحيميه، ديوبنديوبى/ هيندستان.
- (٦٠) وفاء الوفاء، على بن أحمد السهمودى.

فەرھەنگۆکی کتیبەكە

بابەت

لاپەرە

- وتەى بەرپىز شىخ موحەممەد على حەرمكان ۳
وتەى نووسەر ۷

جێكەوتەى عەرەب و تیرەكانى

- شونىنى عەرەب ۹
تیرەكانى عەرەب ۱۰
حوكمدارى و مېرئشینایەتى لەناو عەرەبدا ۱۷
مەلىكى يەمەن ۱۸
مەلىكى حیرە ۲۱
مەلىكى شام ۲۳
مېرئشینى لە حىجازدا ۲۴
فەرمانرەواىى لە ئارچەكانى ترى عەرەب ئشیندا ۲۱
بارودۆخى سیاسى ۲۳
ئایینەكانى عەرەب ۲۳
بارودۆخى ئایینى ۴۲

چەند دیمەنىك لە كۆمەلگای عەرەبى

- سەردەمى ئەھامى ۴۳
بارودۆخى كۆمەلایەتى ۴۳
بارودۆخى ئابوورى ۴۶
دەشت ۴۷

رەچەلەكى پێغەمبەر ﷺ و بنەمالەكەى

- رەچەلەكى پێغەمبەر ﷺ ۵۰
بنەمالەى پێغەمبەرئى ۵۱
لە دایك بوون و چل سال پێش پێغەمبەرئى ۵۸
لە دایك بوون ۵۸
لەناو (بنى سعد) ۵۹
بەرمو دایكە بەسۆزەكەى ۶۲
بەرمو لاى باپیرە سۆزدارەكەى ۶۲
بۆ ئامیزى مامە بە بەزەییەكەى ۶۳
داواى باران بارینى پى دەكەن ۶۳
بوحەیرانى راھیب ۶۴
جەنگى فوججار (الفجار) ۶۴
پەیمانى (فضول) ۶۵
زىانى كوێرمورى ۶۶

٦٦	خوارینی خەدیجە (پەزای خۆی ئی بیت)
٦٨	بنیاتنانی کابە و کێشە ئاویژوانیە کە
٧٠	ژیننامەیەکی خیرای پێش بوون بە پێغەمبەر ﷺ
٧٢	ئەشکەوتی (حەراو) و سێبەری پێغەمبەریتی و پەییامی ئاسمان
٧٣	جبریل ﷺ بە نێگاوە دادەبەزیت
٧٧	پێچرانی وەحی
٧٧	جبریل جاریکی ترووحی دەهینیتە خواریوە
٧٨	چەندێک باسێک ئە بوونکردنەوی بەشەکانی وەحیدا
٨٠	فەرمانی بانگەوازکردن بۆلای خواوەند ، باسەکانی
٨٣	بۆل و قوناغەکانی بانگەواز

قوناغی یەگەم:

جیهادی بانگەواز

سێ ساڵ بەسەر بانگەوازی ئەینیدا

٨٥	نەوی یەگەم
٨٧	نۆیژ
٨٨	هەوانە کە بە سەرچەمی دەگاتە قورپیش

قوناغی دووم:

بانگەواز بە ئاشکرا

یەگەم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگەواز

٩٠	بانگەواز ئەنیو خزماندا
٩٢	ئەسەر کێوی سەفا
٩٣	بەدەنگی بەرز گوتنی حەق و دژەکاری موشریکان
٩٤	شانیدی قورپیش بۆ لای ئەبو تالیب
٩٤	ئەنجوومەنی پاوێژکاری پێگە گرتن لە حاجیان بۆ گۆی نەگرتن لە بانگەواز
٩٧	چەند شیوازیکی بۆ روویە روویونەوی بانگەواز
١٠٠	ئەشکە تەجەدان
١٠٨	مانەکی نەزەم
١٠٩	کوچی یەگەم بەرمو حەبەشە
١١٣	داویکی قورپیش بۆ کوچکەرانی حەبەشە
١١٥	قورپیش هەربەشە لە (ابوطالب) دەکات
١١٦	جاریکی تر قورپیش لە بەردەم (ابوطالب) ١٥
١١٦	بیرۆکە ستمەکاران بۆ ئەناوێردنی پێغەمبەر ﷺ
١١٩	موسولمان بوونی (حەمزە) ﷺ
١٣٠	موسولمان بوونی (عومەر) کۆری (خەطاب) ﷺ
١٣٥	نۆینەری قورپیش لە بەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ

- ۱۲۷ (نه‌بو طالب) (به‌نی هاشم) و (به‌نی عبدالطلب) کو دهکاته‌وه
 ۱۲۸ په‌یوه‌ندی دابرینی گشتی
 ۱۲۸ په‌یماننامه‌ی ستم و ده‌ست دریزی
 ۱۲۹ سنی سان نه‌شیوی (ابو طالب) دا
 ۱۳۰ هه‌لوه‌شاندوه‌ی په‌ره‌ی په‌یمان‌که
 ۱۳۲ دوا‌ین شاندی هوره‌یش بو‌لای (ابو طالب)

سائی ماته‌مینی

- ۱۳۴ کۆچی دوا‌یی نه‌بو طالب
 ۱۳۵ دوا مانه‌وا‌یی (خدیجه)
 ۱۳۶ دابارینی خه‌مه‌کان
 ۱۳۷ خوازینی (سوده‌ی کچی (زمعه)
 ۱۳۷ هویه‌کانی دان به‌خودا گرتن و دن قایم بوون

هۆناغی سییه‌م :

بانگه‌وازی نی‌سلام نه‌ دهرمو‌ی مه‌که‌ه

- ۱۴۷ پینه‌مه‌ر ﷺ نه‌ (طائف)
 ۱۵۲ بانگ کردنی خیل و تاکه‌کان بو‌نی‌سلام
 ۱۵۲ نه‌و خیلانه‌ی با‌سی نی‌سلامی بو‌کردن
 ۱۵۳ نیمانداری خه‌لکی مه‌که‌ه
 ۱۵۸ شه‌ش شه‌بای هینک نه‌ خاکی (په‌پریب) وه
 ۱۶۰ خواستی (عایشه) نه‌لایه‌ن پینه‌مه‌رموه ﷺ
 ۱۶۰ شه‌ورمو‌ی و بلند بو‌نوه
 ۱۶۷ به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی یه‌که‌م
 ۱۶۸ نوینه‌ری نی‌سلام نه‌ مه‌دینه‌دا
 ۱۶۸ سه‌رکه‌وتینی که‌م وینه
 ۱۷۱ به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی دووم
 ۱۷۲ { سه‌ره‌تای گه‌توگوو نی‌کدانه‌وه‌ی (العباس) بو‌مه‌ترسی به‌رپرسیاری‌تیه‌که }
 ۱۷۳ به‌نده‌کانی به‌یعه‌ته‌که
 ۱۷۴ جه‌خت کرده‌وه له‌سه‌ر مه‌ترسیداری‌تی به‌یعه‌ته‌که
 ۱۷۵ به‌ستنی به‌یعه‌ته‌که
 ۱۷۵ دوانزه نه‌قییه‌که
 ۱۷۵ نه‌قییه‌کانی خه‌زرج
 ۱۷۶ نه‌قییه‌کانی نه‌وس
 ۱۷۶ هیلباریک په‌یمان‌نامه‌که ناشکرا ده‌کات
 ۱۷۷ نامادگی نه‌تسارمکان بو‌لیدانی هوره‌یش
 ۱۷۷ هوره‌یش نارم‌زایی دهرمه‌ریت بو‌سه‌روکه‌کانی (یثرب)

۱۷۸ دُنیا بۈۈى ھەۋالەكە لای قۇرۇش و پاۋەدونانى بەيەتدەمران
۱۷۹ سەرەتاكانى كۈچ
۱۸۲ لە (دار الندۋه) (پەرلەمانى قۇرۇش)
۱۸۴ قىسەۋىاسى پەرلەمانى و يەككەتلى ئەسەر بېرىركى زالمانى بۇ شەھىدكردنى يېغەمبەر
۱۸۵ كۈچكردنى يېغەمبەر
۱۸۶ گەمارۋدانى مالەكەى يېغەمبەر
۱۸۷ يېغەمبەر مالەكەى بەجى دەھىلىت
۱۸۸ لە مالەكەۋە بۇ ئەشكەۋت
۱۸۸ لەناۋ ئەشكەۋتدا
۱۹۰ كەۋتەنەپى بەرمو مەدىنە
۱۹۶ دابەزىن لە (قىاء)
۱۹۸ چۈۈنە ناۋ مەدىنە

ژيان لەناۋ مەدىنەدا

قۇناغى يەكەم :

۲۰۱ بارودۇخى ئەۋكاتەى مەدىنە لەكاتى كۈچكردنەكەدا
۲۰۹ بىياتنانى كۈمەلگايەكى ئۆي
۲۱۰ بىياتنانى مەگەۋتى يېغەمبەر
۲۱۱ بە برا كىردنى موسۇلماننەكان
۲۱۲ بەلگەنامەى ھاۋپە يمانىتى ئىسلامى
۲۱۵ كاريگەرى ھۇدروۋىيەكان لە كۈمەلگادا
۲۱۸ پەيماننامەىك ئەگەل جۈلەكەدا
۲۱۹ بەندەكانى پەيماننامەكە
	خەباتى خۇنناۋ شەپ فرۇشتى قۇرۇش بە موسۇلماننەكان لەدۋاى كۈچەۋمو
۲۲۰ پەيۋەندى كىردىنان بە (عبدالله) كۆپى (ابى) يەۋە
۲۲۱ پاگەياندىنى رېگە گىرتن لە زىيارەتى كابە
۲۲۱ قۇرۇش ھەپشە لە كۈچكەران دەكات
۲۲۲ مۇلەتدا بە شەپكردن
۲۲۴ غەزاۋ سىرەكانى پىش بەدر

غەزاي گەۋرەى بەدر

(يەكەم جەنگى يەكلاگەرمۈەى ئىسلام)

۲۲۲ ھۈيەكانى غەزاكە
۲۲۲ ھىزى سوپاى سوپاى ئىسلام و دابەشكردنى سەركرىدائەتتەكان
۲۲۳ سوپاى ئىسلام بەرمو بەدر دەجۈنىت
۲۲۴ جاردەرىك لە مەككەدا
۲۳۴ خەللى مەككە خۇيان ساز دەمكە بۇ شەپ
۲۳۴ ژمارەى سوپاى مەككە

۲۳۵	گیروغرقتی ھۈزەکانی (بنی بکر)
۲۳۵	سوپای مەككە دەكەۋىتە جوۋلە
۲۳۵	كاروانەكە دەرياز دەبىت
۲۳۶	بىر ياردانى سوپاي مەككە بەگەرەنە ھەم دەرەست بوۋى دۈۋىرەمكى تىيادا
۲۳۶	تەنگاۋى ھەلۋىستى سوپاي ئىسلامى
۲۳۷	نەنجۈمەنى راۋىزكارى
۲۳۸	سوپاي ئىسلام دىۋە بەرۋىستى دەمات
۲۳۹	پىغەمبەر ﷺ ھەلۋىستى بەرۋىستى بەرۋىستى دىدەۋانى
۲۴۰	بەدەستىستى گىرگىزىن زانىيارى لەبارە سوپاكە مەككە ۋە
۲۴۱	باران بارىن
۲۴۱	سوپاي ئىسلامى پىشۋى دىمات بۈگىزگىزىن خانە سەريازىيەكان
۲۴۱	بىنكە سەركىدايەتى
۲۴۲	سازدانى سوپاكە بەسەرىدىنى شو
۲۴۳	سوپاي مەككە لە مەيدانى شەرداۋ كەۋىتە ھەم دۈۋىرەمكى لەناۋياندا
۲۴۵	ھەردوۋ سوپاكە لە يەكتر دەردەكەۋىتن
۲۴۶	كاتى سۋو بەكەمىن سوۋىتەمەنى جەنگ
۲۴۶	شەپەشمىز
۲۴۷	شالۋى گىشتى
۲۴۸	پىغەمبەر ﷺ لە خوا دەپارتەۋە
۲۴۸	دەپەزىنى فرىشتەكان
۲۴۹	ھىرشى دەرۋانە
۲۵۰	ئىبلىس لە گۈرەپانى جەنگ پاشەكشە دىمات
۲۵۱	شەكسى كەمەرىشكىن
۲۵۱	مانەۋى (ابو جەل)
۲۵۱	كوۋزىنى (ابو جەل)
۲۵۲	چەند دىمەنىكى ئىمانىنى لەو جەنگەدا
۲۵۷	تەرمەكانى ھەردوۋلا
۲۵۸	مەككە ھەۋالى زىركەۋىتەكە پى دەگات
۲۶۰	مەدىنە ھەۋالى سەركەۋىتنى پىندەگات
۲۶۱	سوپاكە پىغەمبەر ﷺ بەرۋى مەدىنە بەرۋى دەكەۋىت
۲۶۲	شانەكانى پىرۋىزىيى
۲۶۳	مەسەلە دىلەكان
۲۶۵	قورقان لەبارە شەركەۋە دەۋىت
۲۶۷	چالاكى سەربازى نەنىۋان بەدرو ئوچوددا
۲۶۸	غەزاي (بنى سلېم) لە (كىرلا)
۲۶۹	پىلاننىك بۈتۈرۈر كەردى پىغەمبەر ﷺ
۲۷۱	غەزاي (بنو قىنقاع)

۲۷۱	نمونه‌یه که له فرتوفیلی جولمکه
۲۷۲	بنی قینقاع) په یمان دمشکینن
۲۷۵	نابلوقه دان و خوږه دسته ودان و دمرکردن
۲۷۶	غه زای قنات (سویق)
۲۷۷	غه زای (ذی امر)
۲۷۷	کوشتنی (کعب ای کوری (أشرف)
۲۸۲	غه زای (بحران)
۲۸۲	سریه ی (زید ای کوری (حارثه)
۲۸۴	(غه زای نوحود) و خو ناماده کردنی قورده ییش بو شهرې توله سین
۲۸۵	ژمارو سرگردایه تی سویای قورده ییش
۲۸۵	سویای مه کهکه دمکه ویتته جولم
۲۸۶	هه وانگریه کانی پیغه مبر ✽
۲۸۶	خو ناماده کردنی موسونمانان بو حالتی ناکاو
۲۸۶	سویای مه کهکه به رو قه لاکانی مه دینه دمکه ویتته ری
۲۸۷	نه نجومه نی راونژکاری پیکیات بو دانانی نه خشی بهرگریی کردن
۲۸۸	بهش به شکردنی سویای نیسلام و دهرچوونی بو مهیدانی جهنگ
۲۸۹	نمایش کردنی سویاکه
۲۹۰	مانه وه له نیوان نوحودو مه دینه دا
۲۹۰	یاخی بوونی (عبدالله ای کوری (ابی) و هاوریکانی
۲۹۲	پاشماوه ی سویای نیسلام به رو نوحود
۲۹۲	نه خشی بهرگری
۲۹۴	پیغه مبر ✽ گیانی نازایه تی ده کا به بهری سویاکه یدا
۲۹۴	ریکخستنی سوپلکمی مه کهکه
۲۹۵	مانوژیک سیاحیه له لایه ن قورده ییشه وه
۲۹۶	هه ونه کانی ژنانی قورمیش له دل گهرم کردندا
۲۹۶	یه کهم سووته مه نی جهنگه که
۲۹۷	گهرم بوونی جهنگ له دوری نالا هه نگره که و له ناویردنی
۲۹۸	شهر له شوننه کانی تردا
۲۹۹	کوژزانی شیر خوا (حمزه ای کوری (عبدالمطلب)
۳۰۰	بالادست بوون به سر پدوشه کهدا
۳۰۰	له نامیزی ژنه وه بو ناو بریسکه ی شمشیرو پم
۳۰۱	پشکی تیرهاوژده کان له شهرمه کهدا
۳۰۱	شکست خواردنی سویای موشریکان
۳۰۲	هه نه گهوره که ی تیرهاوژان
۳۰۳	(خالد ای کوری (ولید) هه نده ستی به نابلوقه دانی سویای نیسلامی
۳۰۳	هه نویستی نه به ردانه ی پیغه مبر ✽ له به ردم نابلوقه کهدا
۳۰۴	پهرته وازه بوونی موسونمانه کان له مهیدانی شهردا

- ۳۰۶ گهرم بیوونی شهر بهدموری پیغه مبهردا ﷺ
 ۳۰۷ ناخوشتترین کات له ژبانی پیغه مبهردا ﷺ
 ۳۱۰ سهره تاي کز بیوونه دی هاوه لان بهدموری پیغه مبهردا ﷺ
 ۳۱۱ زیاده بیوونی فشاری موشریکان
 ۳۱۲ قاره مانیتی کهم وننه
 ۳۱۴ بلاویوونه دی ههوانی شهید بیوونی پیغه مبهردا ﷺ و کاریگری له سهر جهنگه که
 ۳۱۴ پیغه مبهردا ﷺ بهردموا مه له جهنگ و هه لوئسته که ی و مرگرت هوه
 ۳۱۵ کوژرانی (ابی) کوری (خلف)
 ۳۱۶ (طلحة) پیغه مبهردا ﷺ هه لده ستینیت هوه
 ۳۱۶ دوا هیرشی موشریکان
 ۳۱۷ شینواندن جهسته ی شهید مکان
 ۳۱۷ راده ی ناماده یی پانه وانه موسلمانان بؤ شهرکردن تا کوتایی جهنگه که
 ۳۱۸ پاش گیشتنی پیغه مبهردا ﷺ به لا پانی شاخه که
 ۳۱۹ خوشحال بیوونی (ابو سفیان) دوا ی جهنگه که و قسه کردنی له گهل عومه ردا
 ۳۲۰ به ئینی بهیه کگه یشتنه وه له بهردا
 ۳۲۰ دننیا بیون له هه لوئستی موشریکان
 ۳۲۱ گهران بهدوای شهید و برینداره کاندان
 ۳۲۲ کؤکردنه دی شهید مکان و نه سپه رده کردنیان
 ۳۲۴ پیغه مبهردا ﷺ و مسف و سه نای خوا ده کات و ده پاریت هوه
 ۳۲۴ گهرانه وه بؤ مه دینه و هه لوئستی پر له خوشه ویستی و بؤ خوا بیون
 ۳۲۶ پیغه مبهردا ﷺ ده گاته وه مه دینه
 ۳۲۶ ژماره ی کوژراوانی هه ردوولا
 ۳۲۶ حاله تی نااسایی له ناو مه دینه دا
 ۳۲۷ غه زای (حمراء الاسد)
 ۳۲۳ قورنن له بهاری جهنگه که وه دمدوئ
 ۳۲۳ حیکمه ت و وانه کانی جهنگی نوحود
 ۳۲۴ سریه و ئیبراهیمکان نیوان (نوحود) و (نه حزاب)
 ۳۲۵ سریه ی (ابو سلمه)
 ۳۲۵ ناردنی (عبدالله ی کوری) (انیس)
 ۳۲۶ شانده مکانی (ره جیع)
 ۳۲۸ کاره ساتی بیری (معو نه)
 ۳۴۰ غه زای (بنو النضیر)
 ۳۴۴ غه زای نه جد
 ۳۴۶ غه زای بهدري دووم
 ۳۴۷ غه زای دومه الجندل
 ۳۴۸ غه زای نه حزاب
 ۳۶۲ غه زای (بنو هریظه)

چالاكى سەربازى دۋاي ئەۋجەنگە

- كۆژرانى (سلام) كۆرى (ابى الحقيق) ۳۶۹
- سرىھى (محمد) كۆرى (مسلمە) ۳۷۱
- غەزاي (بنو لحيان) ۳۷۲
- بە بەردەمۋامى ئاردنى مەفرەزمۇ سرىھكان ۳۷۳
- غەزاي (بنو المصطلق) يان (مريسيع) ۳۷۶
- بۆلى دوورپوۋان پېش غەزاي (بنو المصطلق) ۳۷۸
- ۱- گۈتەي دوورپوۋان : ﴿لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾ ۳۸۳
- ۲- بووداۋى ھەلبەستەنكە (حادثة الافك) ۳۸۴
- ئاردنى مەفرەزمۇ (سرىھ) دۋاي غەزاي (المريسيع) ۳۸۷

رووداۋى خۇدەيىيە

- ھۇي غەمرە كردنى خۇدەيىيە ۳۹۰
- خۇكۇردنەۋىي موسولمانان ۳۹۰
- موسولمانان بەرمۇ مەككە دەجولن ۳۹۰
- ھەۋلەئانى قورەيش بۇ رېگەگرتن لە موسولمان ۳۹۱
- رېگە گۈرىن ھەۋلى خۇلادان لە شەرى خۇنناۋى ۳۹۱
- (بدىل) دىمكەۋىتە ئىۋان پىنقەمبەر ﷺ و قورەيشەۋە ۳۹۲
- شاندىمكەنى قورەيش ۳۹۳
- ﴿هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾ ۳۹۴
- شاندى (عثمان) كۆرى (عفان) بۇلای قورەيش ۳۹۵
- ھەۋالى شەھىد كردنى (عثمان) و بەيغەتى رضوان ۳۹۵
- بەستنى پەيمانى ئاشتىۋەنەۋە بەندىمكەنى ۳۹۶
- گىرپانەۋى (ابى جندل) ۳۹۸
- قورپانى كردن و سەرتاشىن و بۇ خۇكۇردنەۋە لە غومرە ۳۹۸
- نەگىرپانەۋى ژئانى كۇچكەر ۳۹۹
- چى لە بەندىمكەنى پەيماننامەكە ھاتە كايەۋە ۴۰۰
- خەمدىگرتنى موسولمانەكان و گىفتوگۆي (عمر) لەگەن پىنقەمبەردا ﷺ ۴۰۲
- چارەسەر بوۋنى قەيرانى ژىر دەستەكان ۴۰۳
- موسولمان بوۋنى پالەۋاننى قورەيش ۴۰۴

قۇناغى دوۋوم:

- ھەنگاۋىكى نۆي ۴۰۵
- نامە نووسىن بۇ پادشاۋ مىرەكان ۴۰۷
- ۱- نامە بۇ (نەجاشى) پادشاۋ (جەبەشە) ۴۰۷
- ۲- نامە بۇ (مقوقس) پادشاۋ (مصر) ۴۱۰
- ۳- نامە بۇ (كىسرا) پادشاۋ (فارسەكان) ۴۱۲
- ۴- نامە بۇ (قەيسەر) پادشاۋ (رۇمەكان) ۴۱۳

- ۵- نامه بؤ (منذری کوری) (ساوی) ۴۱۷
 ۶- نامه بؤ (هوذة)ی کوری (علی) (سهرؤکی) (یهمامه) ۴۱۸
 ۷- نامه بؤ (حارث) کوری (ابی شمر)ی (غسانی) (گهورهی) (دیمهشق) ۴۱۹
 ۸- نامه بؤ پادشای (عومان) ۴۱۹

چالاکى سهربازيى پاش په یمانی خوده یییه

- ۴۲۳ غهزای (غایه) (یان غهزای (ذی القرد)
 ۴۲۵ غهزای (خهییهر) و (وادی القری)
 ۴۲۵ هؤی غهزاکه
 ۴۲۶ دهرچوون بهرمو خهییهر
 ۴۲۶ ژمارهی سویای نیسلامی
 ۴۲۷ په یوهندی کردنی دوو پرووان به جوله گمویه
 ۴۲۷ ریگهی چوون بهرمو خهییهر
 ۴۲۸ چهند پرووداونک له ریگهدا
 ۴۲۹ سویای نیسلامی بهرمو شوراکانی خهییهر
 ۴۲۰ خو سازدان بؤ شهرو ته لاکانی خهییهر
 ۴۳۱ دست یییکردنی شهرو بزگار کردنی ته لای (ناعم)
 ۴۳۲ بزگارکردنی ته لای (صعب)ی کوری (معاذ)
 ۴۳۳ هه تیج کردنی ته لای (زییر)
 ۴۳۴ هه تیج کردنی (ابی)
 ۴۳۴ هه تیج کردنی (نزار)
 ۴۳۵ هه تیج کردنی بهشی دوومی ته لاکانی خهییهر
 ۴۳۵ دانوستان
 ۴۳۶ کوشتنی (ابن ابی الحقیق) له سهر په یمانشکینی
 ۴۳۷ دابه شکردنی دستکوه ته کانی شهر
 ۴۳۸ گه پانه موی (جعفر)ی (کوری) (ابی طالب) و نه شعریه کان
 ۴۳۹ ماره کردنی (صفیه)
 ۴۳۹ باسی مهره ژمهراویه که
 ۴۴۰ کوژراوانی هه ردوولا له شهره کانی خهییهردا
 ۴۴۰ هه دمک
 ۴۴۱ (وادی القری)
 ۴۴۲ ته یماء
 ۴۴۲ گه پانه موه بؤ مه دینه
 ۴۴۳ سریهی (ابان)ی کوری (سعید)

پاشماوی سربیه و غهزاکانی سائی هه وتهم

- ۴۴۴ غهزای (ذات الرقاق)
 ۴۴۹ عومرهی تهزا کردنه موه

٤٥٢ جهنگی (موتة)
٤٥٢ هوی جهنگه
٤٥٣ میرمکانی سوپاو راسپاردهی پیغمبهر ﷺ بویان
٤٥٣ مانناوایی کردن له سوپای نیسلامیی و گریانی (ابن رواحه)
٤٥٤ به جوئه کهوتنی سوپای نیسلامیی و له پرده کهوتن به سدر باریکی ترسناکدا
٤٥٤ نه نجومهئی راویژکاری (معان)
٤٥٥ سوپای نیسلام بهرمو لای دوزمن ده جوئیت
٤٥٥ سهرهتای جهنگ و کوژانی به دواي یه کدا هاتنی سهرکردهکان
٤٥٦ نالاکه بهدمستی شمشیژیکی خوداوه
٤٥٧ کوژتایی جهنگه
٤٥٧ شهر ی پاشهکشه
٤٥٨ کوژراوانی هردوولا
٤٥٨ کاریگهري جهنگه
٤٥٩ سریه ی (ذات السلسل)
٤٦٠ سریه ی (ابی قتاده) بؤ (خضرة)
٤٦١ غهزای فه تحی مهککه
٤٦١ هوی غهزاکه
٤٦٣ (ابو سفیان) دهچن بؤ مدینه بؤ تازمکردنهوی سونجهککه
٤٦٦ خو سازدان بؤ غهزاکه و ههولی ناشکرانهکردنی
٤٦٨ سوپای نیسلامیی بهرمو مهککه دهروات
٤٦٩ سوپای نیسلامیی له (مرالظهران) دادهپهزئ
٤٦٩ (ابو سفیان) له بهردهم پیغمبهری خوادا ﷺ
٤٧١ سوپای نیسلامیی (مرالظهران) به جیندهیلت بهرمو مهککه
٤٧٣ قورپیش له ناکاودا بههاتنی سوپای نیسلام دمزانیت
٤٧٤ سوپای نیسلام دهگاته (ذی طوی)
٤٧٤ سوپای نیسلام دهروات نه ناو مهککهوه
٤٧٥ پیغمبهر ﷺ دهروات مهگهوتی حرام و له بت پاکي دهکاتهوه
٤٧٥ پیغمبهر ﷺ له کابهدا نوئژ دهکات و له بهردهم قورپیشدا وتار ده خونیتتهوه
٤٧٦ ﴿لَا تُزِجْ بَيْنَهُمَا﴾
٤٧٦ کلیلی بهیت دمدریتتهوه به خهنگهکهی
٤٧٧ (بیلال) له سهربانی کابهی پیروژبانگ دمدا
٤٧٧ نوئژی سهرکهوتن یان نوئژی شوکرانه
٤٧٨ حه لآن کردنی خوئی چهند بیوایکی تاوانبار
٤٧٩ موسولمان بوونی (صفوان ی کوری آمیه) و (فضالة ی کوری عمیر)
٤٨٠ وتارمهکی پیغمبهر ﷺ له پوژی دوومی فه تحدا
٤٨٠ خه مغواردنی نه ناساریهکان بؤ مانهوی پیغمبهر ﷺ له مهککهدا
٤٨١ بهیعت و مرگرتن

۴۸۲	مانه‌ووی له مه‌ککه‌داو کارکردنی تئیدا
۴۸۳	سریه و نیرراو مکان
	قوناغی سییه‌م
۴۸۷	غەزای حونه‌یین
۴۸۷	که‌وته‌ی پینی دوژمن و دابه‌زینیان له (اوطاس)
۴۸۷	شارمزایه‌کی جه‌نگ رای فه‌رمانده‌ی گشتی په‌سه‌ند ناکات
۴۸۸	سیخوڕمکانی دوژمن
۴۸۸	چاو‌دیرمکانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ
۴۸۹	پیغه‌مبه‌ر ﷺ مه‌ککه به‌جی دمه‌یلێت و دم‌روات بو (حتین)
۴۹۰	تیرهاوێژان شالاوی ناکاو دمه‌یین
۴۹۱	گه‌رانه‌ووی موسوڵمانه‌کان و گه‌رم بوونه‌ووی شه‌ر
۴۹۱	شکسته‌هینان و بووخانی دوژمن
۴۹۲	ده‌ستکه‌وته‌کان
۴۹۲	غەزای (طائف)
۴۹۵	دابه‌شکردنی غه‌نیمه‌ت له (جهرانه)
۴۹۶	نه‌نسارمکان دم‌روژه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر
۴۹۸	هاتنه‌ووی وه‌فدی (هوازن)
۵۰۰	عویره‌ کردن و گه‌رانه‌وه بو مه‌دینه
۵۰۱	ناردنی سریه‌کان دواي گه‌رانه‌وه له‌غەزای فه‌تحي مه‌ککه
۵۰۱	بروادان
۵۰۲	سریه‌کان
۵۰۷	غەزای (ته‌بوك) له‌ ره‌جه‌یی سائی (۹) ی کۆچیدا
۵۰۷	هۆی غەزاکه
۵۰۸	هه‌وائی خو‌سازدانی رۆم و (غسان یه‌کان
۵۰۹	هه‌واله‌ تاییه‌ته‌کان له‌بارمی خو‌سازدانی رۆمه‌کان و غه‌سانه‌وه
۵۱۰	زیاتر بوونی مه‌ترسی و هه‌لو‌نیه‌ته‌که
۵۱۰	پیغه‌مبه‌ر بریارێکی یه‌کلایی دم‌دات
۵۱۱	راگه‌یاندنی خو‌سازدان بو شه‌ری رۆم
۵۱۱	موسوڵمانه‌کان پێش‌برکی ده‌مکن له‌ خو‌نامه‌ه‌ کردندا
۵۱۲	سوپای نیسلام به‌رمو ته‌بوك دم‌روات
۵۱۴	سوپای نیسلام له‌ناو ته‌بوكدا
۵۱۶	گه‌رانه‌وه بو مه‌دینه
۵۱۷	دواکه‌وتوو‌مکان
۵۱۹	ناسه‌واری غەزاکه
۵۱۹	دابه‌زینی قورنان له‌بارمی ناو‌م‌رۆکی جه‌نگه‌که‌وه
۵۲۰	هه‌ندئ له‌ رووداوه‌ گرنگه‌کانی نه‌و سانه